DİNÎ KAVRAMLAR SÖZLÜĞÜ

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI

بسم الله الرحمن الرحيم

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI - 589
Kaynak Eserler - 31

Yayın Yönetmeni
Dr. Yüksel SALMAN

Yayın Koordinatörü
Yunus AKKAYA

Redaksiyon
Doç. Dr. İsmail KARAGÖZ
Dr. İbrahim PAÇACI

Tashih
Mehmet Ali SOY

Grafik & Tasarım
Recep KAYA

Baskı
Kalkan Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Tel: (0312) 341 92 34

7. Baskı
Ankara - 2017

Din İşleri Yüksek Kurulu Kararı: 11.12.2001/183

2017-06-Y-0003-589
ISBN: 978-975-19-3683-7
Sertifika No: 12931

İletişim
Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
Basılı Yayınlar Daire Başkanlığı
Üniversiteler Mah. Dumlupınar Bulvarı
No:147/A 06800 Çankaya/ANKARA
Tel: 0 312 295 72 93 - 94
Faks: 0 312 284 72 88
e-posta: diniyayinlar@diyanet.gov.tr

Dağıtım ve Satış
Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü
Tel: 0 312 295 71 53 - 295 71 56
Faks: 0 312 285 18 54
e-posta: dosim@diyanet.gov.tr

DİNÎ KAVRAMLAR SÖZLÜĞÜ

Yayına Hazırlayan
Doç. Dr. İsmail KARAGÖZ

Madde Yazarları
Doç. Dr. İsmail KARAGÖZ
Doç. Dr. Fikret KARAMAN
Dr. İbrahim PAÇACI
Dr. Mehmet CANBULAT
Dr. Ahmet GELİŞGEN
İbrahim URAL

ANKARA-2017

DİB YAYINLARI

TAKDİM

İçinde yaşadığımız son yüzyılda İslâm dünyası da dahil farklı kültür ve medeniyetlerin hızlı bir etkileşim ve değişim süreci yaşadığına, bunun da genelde Batı merkezli bir dönüşüm ve kültürel değişim şeklinde cereyan ettiğine şahit olmaktayız. Ekonomik ve sosyal değişimlerin yanında kültürel ve entelektüel özellikleri ağır basan bu değişim sürecinin insanlar üzerindeki en büyük tesirlerinden biri de kavramlar ve değerler üzerinde olmaktadır. Batıda pozitif bilimlerdeki gelişimler ve ona bağlı olarak modernitenin kültürel etkileri devam etmekte, hatta az gelişmiş ve fakir ülkelerde tahripkâr olmakta, kültürel yabancılaşmaya ve özgüven kaybına yol açmaktadır. Gerek bu ortamın gerekse sahip olduğumuz zengin kültürel, manevî ve dinî mirasa dair bilginin zayıflamasının sonucu olarak ortaya çıkan kavram kargaşasının, farklı nesiller ve sosyal gruplar arasındaki iletişim kopukluğunun, güven kaybının ve içe kapanmanın da en büyük amilidir. Din ile, özellikle İslâm Dini ile ilgili temel kavramların alfabetik bir tarzda işlenerek eser halinde yayınlanması; millet olarak huzur, güven ve istikrar içinde yaşamamız, birlik ve bütünlüğümüzü korumamız, fikir birliğini ve bilgilenmeyi sağlamamız açısından büyük önem arz etmektedir. Asgarî müşterekler üzerinde birleşme noktasında "ansiklopedik" sözlüklerin önemli bir ihtiyacı karşılayacağı izahtan vârestedir.

İslâm kültür tarihinde, kavramları konu edinen "ta'rifat", "kâmus" ve "müfredât" başlıklı eserlerin yazımı, çok eskilere dayanmaktadır. Ragıb el-Isfehânî'nin Müfredât'ı, Seyyid Şerif Cürcânî'nin Ta'rifat'ı, Ebu'l-Beka'nın Külliyyat'ı ve İbn Ebi'd-Dünya'nın risaleleri bunların meşhurlarındandır.

Kavramların yalnız bilim açısından değil, düşünme ve mantıkî muhâkeme açısından da önemli olduğu aşikârdır. Doğru ve isabetli düşüncenin alt yapısını ancak doğru anlaşılan ve doğru ifade edilen kavramlar oluşturur. Kavramlara hakim olmak eğitim ve öğretim açısından da büyük önem taşımaktadır.

İşte elinizdeki eser, bu düşüncenin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Âdeta küçük bir ansiklopedi mahiyetinde olan eserde dinî kavramlar, ilmî bir üslûp ve anlaşılır bir dil ile kaleme alınmış ve geniş bir topluluğa hitap etmesi hedeflenmiştir.

Böyle bir eserin hazırlanması, 25-29 Temmuz 2000 tarihleri arasında Saraybosna'da düzenlenen "Avrasya İslâm Şûrası Teşkilatı" toplantısında dile getirilmiş ve bir öneri olarak karara bağlanmıştır. Bunun üzerine eserin telifi, Doç. Dr. Fikret KARAMAN, Doç. Dr. İsmail KARAGÖZ, Dr. Mehmet CANBULAT,

Dr. İbrahim PAÇACI, İbrahim URAL ve Dr. Ahmet GELİŞGEN'den oluşan bir heyete tevdi edilmiştir.

İki bin civarında kavramın yer aldığı eserin; öğrenciler, din görevlileri ve dinin temel kavramlarını öğrenmek isteyen herkes için faydalı bir kaynak olacağına inanmaktayız.

Eserin hazırlanmasında emeği geçenlere teşekkür eder, çalışmanın hayırlara vesile olmasını Yüce Allah'tan niyaz ederiz.

Diyanet İşleri Başkanlığı

ÖN SÖZ

Yüce Allah'a ibadet için yaratılan, akıl, fikir ve irade ile donatılan, kendilerine sayısız nimetler verilen, peygamberler ve kitaplarla doğru yol gösterilen insanlar ya kendi iradeleri ile îmân edip ibadet ve itaat ederler veya inkâr edip isyân ederler. Allah katında önemli ve değerli olan; kişilerin Allah'a olan bağlılıkları, O'na duydukları sevgi ve saygının davranışlara yansıması, bireysel ve toplumsal hayatta ahlâkî erdemlerin yaşatılmasıdır. Bu itibarla insanlar dilleri, renkleri, ırkları ve cinsiyetlerine göre değil; îmân, ibadet, güzel amel ve ahlâkî davranışlarına göre değer kazanırlar. Dolayısıyla samimî dindarlıkta; niyet, duygu, eylem ve davranışın yanı sıra din hakkında doğru bilgi edinilmesi, dinin ana kaynaklarının ve bu kaynaklar etrafında üretilen zengin ilmî mirasın bilinmesi de önemlidir.

Din, terim olarak akıl sahiplerini kendi arzu ve istekleriyle bizzat hayır, iyi, güzel ve yararlı olan şeylere sevk eden ilâhî nizam; ilkeleri Allah tarafından belirlenmiş ve insanları mutluluğa ve Allah'ın rızasına ulaştıran, onları kötülüklerden alıkoyan doğru yol demektir. Din; iman, tevhîd, ibadet, sâlih amel, ahlâk, takvâ, ihsân ve İslâm kelimelerinin ifade ettiği anlamları da içeren, Allah ve peygamberin bildirdiği bütün ilkeleri ve değerleri ifade eden bir kavramdır. Dinî kelimesi ise "din ile ilgili olan" anlamını ifade eder.

Kavram; bir fikri, bir bilim, sanat ve meslek dalını, bir konuyu anlatmak için kullanılan, o fikrin ve o konunun ifade edilmesinde öne çıkan, sözlük anlamına ilave olarak yeni ve farklı bir anlam yüklenmiş olan sözcüklere denir. Dinî kavramlar; Kur'ân ve hadislerde geçen iman, itâat, ibâdet, tefsîr, fıkıh, hadis, kelam, tasavvuf, felsefe, ahlâk, iktisat, siyer, tarih, kırâat, tecvid gibi bilim dallarında kullanılan dinî içerikli kelimeleri ifade eder. Dinî kavramlar; bir anlamda dinî bilgiler demektir. İnsan ne kadar çok dinî kavram biliyorsa dinî bilgileri o nispette sağlam temellere oturacaktır. Dinî kavramların ifade ettiği anlamlar ne kadar sağlıklı kavranıp öğrenilir ve anlaşılırsa dinî bilgi ve düşünce de o nispette sağlıklı kavranıp öğrenilmiş ve anlaşılmış olacaktır. Bu husus, dinî kavramları öğrenmenin önemini ortaya koymaktadır.

Fert ve toplumlar, dinden ve dinî düşünceden isteseler de kurtulup soyutlanamazlar. Çünkü din duygusu, insanın fıtratında var olan bir şeydir. Doğrusu ve sağlıklısı öğrenilmeyen dinî düşüncenin, dinî bilgilerin ve dinî uygulamaların yerini yanlışı, batılı, sahtesi, bidat ve hurafe olanı alır. Bunun için dini ve dinî kavramları öğrenme, doğruyu ve gerçeği bulma ve birliği sağlama zorunluluğu vardır. İşte dinî kavramlar sözlüğü bu amaca yönelik bir düşüncenin ürünü olarak

ortaya çıkmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 25-29 Temmuz 2000 tarihleri arasında Saraybosna'da düzenlediği "Avrasya İslâm Şûrası Teşkilatı" toplantısında "dinî kavramlar sözlüğü" hazırlanması kararlaştırılmış ve bu görev, uhdemize verilmiştir.

Eserin hazırlanması ile ilgili olarak yapılan toplantılarda sözlük hazırlanırken Kur'ân ve sahih hadislerin esas alınması, referans olarak sûre ve âyet numaraları ile hadis kaynaklarının metin içerisinde gösterilmesi, bunun dışındaki kaynakların ise belirtilmemesi kararlaştırılmıştır. Eser hazırlanırken sözlükler, ansiklopediler, tefsîr, hadis, fıkıh, kelam, felsefe, tarih, tasavvuf ve ilgili diğer kitaplardan yararlanılmıştır. Maddeler yazılırken prensip olarak önce sözlük anlamı, sonra terim ve Kur'ân'daki anlamı verilmiştir. Herhangi bir kavram işlenirken konu içerisinde yer alan diğer kavramlar, ayrıca müstakil bir madde olarak ele alındığına işaret olmak üzere, koyu olarak yazılmıştır. Birden fazla kavram ile ifade edilen içerikler, aynı kökten gelen farklı kelimeler veya birbiriyle yakın ilişkili kavramlar bir maddede yazılmış ve diğer kavramlar bu maddeye atıfta bulunulmuştur. Maddeyi kimin yazdığını belirtmek amacıyla her maddenin sonuna parantez içerisinde o maddeyi yazanın ad ve soyadının ilk harfi yazılmıştır.

Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı

Doç. Dr. Fikret KARAMAN (F.K.)

Din İşleri Yüksek Kurulu Üyeleri;

Doç. Dr. İsmail KARAGÖZ (İ.K.)

Dr. İbrahim PAÇACI (İ.P.)

Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanları;

Dr. Mehmet CANBULAT (M.C.)

Dr. Ahmet GELİŞGEN (A.G.)

İbrahim URAL (İ.U.)

Çalışmamızın; dinimiz, ülkemiz ve halkımız için yararlı olmasını yüce Allah'tan temenni ederiz.

Yazarlar
Ankara

A

A'LÂ (Alî, Müte'âl)

Yüksek olmak anlamındaki *a-l-v* kökünden türeyen *a'lâ*, en yüce, en yüksek; *alî* ve *müteâl* ise yüce ve yüksek demektir.

Allah'ın sıfatı olarak *a'lâ*; yüce, en yüce, en şerefli; *alî*, şânı, kadri yüce ve kudreti büyük olan; *müte'âl*, pek yüce ve noksan sıfatlardan münezzeh olan, gücü ile her şeyden üstün olan demektir.

A'lâ" sıfatı Kur'ân'da 4 âyette geçmektedir:

"Ancak yüce Rabb'inin rızasına ermek için (malını) verir" (Leyl, 92/20),

"En yüce sıfatlar Allah'ındır" (Kehf, 18/80),

"...Göklerde ve yerde en yüce sıfatlar O'nundur." (Rûm, 30/27).

Allah'ın yüceliği mekân itibariyle değil, güçlü olması itibariyledir.

A'lâ kelimesi, Kur'ân'da diğer varlıkların sıfatı olarak da kullanılmıştır (Tâ-hâ, 20/68; Sâffât, 37/8).

Alî ismi Kur'ân'da 9 âyette **azîm**, **kebîr** ve **hakîm** isimleriyle birlikte geçmektedir:

"...O, yücedir, uludur" (Bakara, 2/255; Şûrâ, 42/4)

"...Gerçekten ancak Allah, yücedir, büyüktür" (Enbiyâ, 21/30; Sebe', 34/23)

"...O yücedir, hikmet sahibidir" (Şûrâ, 42/51; Zuhruf, 43/4)

Müte'âl ismi yücelikte mübalağa ifade etmekte olup, *"(Allah) görüleni ve görülmeyeni bilendir. Pek yücedir"* (Râd, 13/9) âyetinde ve *alî* ismi ile birlikte geçmektedir. Allah'ın bu sıfatı, Tirmizî ve İbn Mâce'nin *el-esmâü'l-hüsnâ* ile ilgili rivâyetinde de geçmiştir (Tirmizî, Deavat, 83; İbn Mâce, dua, 10).

Alî ve *Müte'âl* isimleri, Allah'ın noksan sıfatlardan münezzeh, her şeyden yüce ve üstün olduğunu ifade eder. O'ndan daha yüce, daha üstün hiçbir varlık yoktur. En yüce O'dur. Zâtı, gücü, ilmi, mülkü, rahmeti, mağfireti, azabı gibi bütün sıfat ve fiilleriyle en yüce O'dur.

"**A'lâ**", Kur'ân'ın 87. sûresinin adıdır. İlk âyeti *"sebbihisme Rabbike'l-a'lâ" (Rabb'inin yüce adını tesbih et)* diye başlar. Peygamberimiz (a.s.), namazların secdelerinde üç defa ve bu sûre okunduğu zaman, "sübhâne Rabbiye'l-a'lâ" diye tesbihatta bulunmuştur (Ebû Dâvûd, Salat, 153, I, 549).

Nahl sûresinin 60 ve Rûm sûresinin 27. âyetlerinde geçen ***"el-meselü'l-a'lâ"*** ise, en yüce sıfatlar demektir. Allah'ın bütün isim ve sıfatları yücedir.

Allah'ın bu sıfatı, Kur'ân'da "teâlâ" (yüce oldu) fiiliyle de ifade edilmiştir. *"Gerçek melik Allah pek yücedir, (teâlâ) O'ndan başka ilâh yoktur."* (Mü'minûn, 23/116; İsrâ, 17/43; En'âm, 6/100) (İ.K.)

A'LEM

Allâh'ın sıfatlarından biri olan *a'lem,* daha iyi bilen, en iyi bilen demektir. (bk. Âlim) (İ.K.)

A'MÂ

Sözlükte "iki gözü görmeyen kimse" anlamına gelen a'mâ kelimesi, mecâzî olarak "câhil, düşüncesiz, basiretsiz, idraksiz" anlamlarında da kullanılmaktadır. Bu kelime Kur'ân'da çoğu manevî, bir kısmı da maddî körlük anlamında on üç defa tekil, on defa da çoğul şeklinde geçer. Hepsi de "basiretsizlik, kalp gözünün körlüğü, manevî körlük, gerçeklere ilgisiz kalma, inatçılık, sapıklık, Allah'ın hidâyet ve rahmetinden mahrum kalma" gibi anlamlarda olmak üzere iki defa masdar şeklinde (Fussilet, 41/17, 44), sekiz defa da çekimli fiil kalıplarında kullanılmıştır. Ayrıca körlerin -genel olarak sakatların- hukukuna dikkat çekmek üzere Abese sûresinde Abdullah ibn Ümmü Mektûm'dan adı verilmeksizin "a'mâ" diye söz edilir. Ancak Kur'ân'a göre asıl kör, görme kabiliyetini yitiren değil, basiretsiz (kalp gözü kör olan) ve gerçeği anlamak istemeyenlerdir (Hac, 22/46). Kur'ân'da ayrıca toplumun da şuursuz, basiretsiz, bilgisiz ve yolunu şaşırmış hale gelebileceğine işaret edilerek a'mâlığın ferdî olduğu kadar sosyal bir hastalık olduğu da vurgulanmaktadır (A'râf, 7/64). (M.C.)

A'RÂF

Yüksek yer, atın yelesi ve horozun ibiği anlamlarındaki "a-r-f" kökünden türeyen *"a'râf"* din dilinde, cennetle cehennem arasındaki perdenin (sûr/duvar) yüksek yerleri demektir. A'râf, aynı zamanda Kur'ân'ın yedinci sûresinin adıdır. İyilik, lütûf, bilme, tanıma, akıl ve dinin iyi ve güzel gördüğü şey anlamına gelen "örf" kelimesinin çoğulu da "a'râf"tır.

A'râf kelimesi, Kur'ân'da iki âyette geçmektedir (A'râf, 7/46, 48). Bu âyetlerde, A'râf'ın cennetle cehennem arasında bir yer olduğu, burada henüz cennete girmeyen ancak girmeyi uman kimselerin bulunacağı ve bu kimselerin cennet ve cehennem halkı ile konuşacakları bildirilmiştir. (bk. Ashâb-ı A'râf) (İ.K.)

A'RÂZ

Sözlükte "işaret, belirti, tesadüf, hastalık, felaket, ansızın başgösteren, varlığı devamlı ve zorunlu olmayan durum" anlamına gelen a'râz, bir felsefe terimi olarak, bizzat var olmayan, ancak herhangi bir mahalle dayanan ve onunla birlikte var olabilen, onun yok olmasıyla ortadan kalkan şey demektir.

Kelam ilminde a'râz terimini ilk defa Ca'd ibn Dirhem ile onun takipçisi Cehm ibn Safvân'ın kullandığı belirtilmektedir. Daha sonra Mu'tezile, Mâturidî ve Eş'arî ekolleri başta olmak üzere diğer itikadî mezhep mensuplarının gündemine girmiştir. Kelamcılar metafizik gayelerine ulaşmak için fizik sistemlerinde a'râzın varlığını ispat etmeye önem vermişlerdir. Hatta belli nitelikleriyle onları kabul etmeyi bir inanç meselesi haline getirmişlerdir. Kelamcıların çoğuna göre âlemde cevher ve a'râzdan başka bir varlık türü yoktur. Ünlü mutasavvıf İbnu'l Arabî de konuya başka bir açıdan bakarak, gölgenin varlığı cismin varlığına bağlı olduğu gibi, âlemin de bütünüyle Allah'ın zatına bağlı bulunduğunu ve o nedenle âlemin sırf a'râzdan ibaret olduğunu belirtmiştir.

A'râzların tasnifi kelam ekolleri arasında farklı yapılmıştır. Mu'tezile, esas oluş ve renklere dayanan doksan çeşit arazdan bahsetmektedir. Eş'ari ve Mâturidîlere göre ise otuz çeşit araz vardır. Bunlar iki kategoridir. Birinci kategoriye dahil olanlar hareket, sükûn,

terkip, vaz' gibi oluşlar; ikinci kategoriye dahil olanlar ise renk, ses, sıcaklık, soğukluk gibi niteliklerdir. (F.K.)

A'YÂN-I SÂBİTE

"***A'yân-ı sâbite***"; bir tasavvuf kavramı olarak; "dış âlemde var olan eşyanın görünür hale gelmeden önce Allah'ın ilminde bilgi olarak mevcudiyeti, ortaya çıkan varlıkların Allah'ın ilmindeki gizli hakikatleri, mahiyetleri" anlamına gelir. (M.C.)

ABD

Sözlükte "kul" demek olan "abd" kavramı Kur'ân'da; "kul" ve "kullar" şeklinde yalın olarak veya "kullarım", "kullarımız" ve "Allah'ın kulları" şeklinde Allah'a izâfet ile genel olarak bütün insanları ifade etmek için; bazen de "mü'min kullar", "ihlaslı kullar", "muttakî kullar", "bilgin kullar", "sâlih kullar" ve "şükreden kullar" şeklinde sıfat ve övgü ifadesi olarak kullanılmıştır. Çoğulu¸ "abîd" ve "ibâd"dır (Bakara, 2/23, 178; İsrâ, 17/3; Meryem, 19/63; Enbiya, 21/26; Neml, 27/15, 19; Fâtır, 35/28, 31; Sâd, 38/83; Zümer, 39/53; İnsan, 76/6) (İ.K.)

ABÂDİLE

Allah'ın kulu anlamına gelen 'Abdullah' kelimesinin çoğuludur. İlimleriyle ve özellikle verdikleri fetvalarla meşhur olmuş Abdullah adlı dört sahâbî hakkında kullanılmaktadır. Bunlardan Abdullah ibn Abbas, Abdullah ibn Ömer ve Abdullah ibn Zübeyr'in abâdile'den olduğu konusunda alimler söz birliği etmişler. Ahmed ibn Hanbel ve bazı alimlere göre dördüncü isim Abdullah ibn Amr ibn As, Hanefîlere göre ise Abdullah ibn Mes'ud'dur. (M.C.)

ABDÂL

Birinin yerine geçen, karşılık anlamına gelen **bedel** ve *bedîl* kelimelerinin çoğuludur. Tasavvufî bir terim olarak ise "dünya ilgilerinden kurtularak kendisini bütünüyle Allah yoluna adayan ve ricâlü'l-gayb diye adlandırılan veliler topluluğu içinde yer alan "**sûfî** veya **erenler**" anlamına kullanılmaktadır. Bu kelime yerine *budelâ* kelimesi de kullanılmaktadır. Abdallar, insanlara karşı iyi niyetli, kendilerine kötülük yapanları bağışlayan, sahip oldukları şeyleri başkalarıyla paylaşan, kazâ ve kadere gönül hoşluğu ile boyun eğip rıza gösteren, haramlardan titizlikle kaçınan, ibadetlerinde ihlâs ve samimiyeti ön planda tutan, sevgi, şefkat, merhamet ve iyi niyet gibi ahlâkî erdemlerle donanmış kimselerdir. Hadis olduğu öne sürülen rivâyetlerde abdalların sayıları konusunda 7, 30, 40, 70, 80 gibi değişik rakamlar verilmektedir. Yaygın görüş ise sayılarının 40 kişi olduğudur. Ancak abdal konusu ile ilgili hadislerin büyük bir kısmı veya tamamı titiz muhaddisler ve kelâmcılar tarafından senet veya metin tenkidine tâbi tutularak reddedilmiştir. *Abdal* ve *budelâ* kelimeleri tasavvuf geleneğinde ifade edildiği anlamda Kur'ân-ı Kerim'de yer almamıştır. Ayrıca abdal, Afganistan'da bir Türk kabilesinin, Anadolu'da ise göçebe bir topluluğun adıdır. (M.C.)

ABDEST

Farsça âb (su) ve dest (el) kelimelerinin birleşmesinden meydana gelen abdest kelimesi, "el suyu" anlamına gelir. Abdest kavramı Arapça'da "güzellik ve temizlik" manasına gelen **vudû'** kelimesiyle ifade edilir.

Namazın şartlarından birisi olan abdest, namaz ve Kabe'yi tavaf, tilavet secdesi gibi bazı ibadetleri yapmak için, vücudun belirli uzuvlarını usulüne uygun olarak yıkamak veya meshetmektir. Abdest müstakil bir ibadet olmayıp, belli ibadetleri yapmak için vasıta niteliğinde bir ibadettir. Manevî temizlik ve namaz başta olmak üzere ibadetlere ruhen ve bedenen hazırlık mahiyetinde olan abdest, aynı zamanda maddî bir temizlenme vasıtasıdır.

Mâide sûresinin 6. âyetinde, abdestin namaz için farz kılındığı bildirilmekte ve rükünleri (farzları) sayılmaktadır. Âyette zikredilen abdestin farzları; yüzü yıkamak, kolları dirseklerle beraber yıkamak, başı meshetmek ve ayakları topuklarla birlikte yıkamaktır. Bu şartlara Şafiîler, niyet ve tertibi; Hanbelîler, tertip ve uzuvların peşpeşe yıkanmasını; Malikîler, niyet ve uzuvların ardarda ovalanarak yıkanmasını ilave ederler. Bu şartlara riâyet edilerek alınan abdestin sahih olabilmesi için, abdest uzuvlarında kuru yer bırakılmaması ve deri üzerinde suyun temasını engelleyecek bir şeyin bulunmaması gerekir.

Usul ve adabına uygun bir şekilde abdest şöyle alınır: Abdeste niyet ve besmele ile başlanır, parmak aralıkları da dahil eller bileklere kadar üçer defa yıkanır, dişler temizlenir, ağza ve buruna üçer defa su verilip yıkanır. Yüz ve dirseklerle beraber kollar üçer defa yıkanır. Sağ el ıslatılarak elin içiyle başın üstü bir defa meshedilir. İki elin içi ile başın tamamının meshedilmesi daha iyidir. Eller ıslatılarak parmaklarla kulakların içi ve dışı, sonra da ense birer defa meshedilir. En son olarak da, üç defa ayaklar topukları ile birlikte yıkanır. Yıkamaya sağ uzuvlardan başlamak, suyu iktisatlı kullanmak, abdest esnasında ve sonunda dua etmek, **kelime-i şahadet** getirmek abdestin sünnetlerindendir.

Kişinin önünden ve arkasından herhangi bir şeyin çıkması, vücudun herhangi bir yerinden kan ve irin gibi şeylerin akması, ağız dolusu kusmak, bayılmak, delirmek, uyku ve sarhoşluk gibi şuuru engelleyen durumlar abdesti bozar. (İ.P.)

ABES

Kişiye dünya ve âhirette herhangi bir yarar sağlamayan söz, iş ve davranış anlamındadır. Başka bir deyişle, hiç kimseye faydası dokunmayan veya dini bir gaye taşımayan her söz ve davranış abes sayılır. Kur'ân-ı Kerim'de insanların abes olarak yaratılmadığı, âhireti olmayan bir dünya hayatının da abes olduğu belirtilmiştir. (Mü'minûn, 23/115). Ayrıca insanların başıboş bırakılmadığı (Kıyame, 75/36) göklerin ve yerin abes olarak yaratılmadığı da (Enbiya, 21/16; Sâd, 38/27) ifade olunmuştur. Evrendeki olağanüstü mükemmellikteki nizam, varlıkta abese yer olmadığının açık bir kanıtıdır. (M.C.)

ABESE

Sözlükte "surat astı" anlamına gelen "abese" Kur'ân'ın 80. sûresinin adıdır. Peygamberimiz, Mekke'nin ileri gelenlerine İslâm'ı anlatırken âmâ olan Abdullah ibn Ümmü Mektûm gelmiş, dini kendisine öğretmesini istemiş ve bunda ısrar etmişti. Peygamberimiz Velid veya Ümeyye ibn Halef'i ikna etmeye çalışıyordu. Bu adamlar kendilerinin yanında fakirlerin bulunup söze karışmalarından hoşlanmazlardı. Bu sebeple Peygamber'in, Abdullah

ibn Ümmü Mektûm'un ısrarına canı sıkılmış ve memnuniyetsizliğini ifade etmek için yüzünü ekşitmiştir. Sûre bunun üzerine inmiş ve Peygamber'in bu tavrının Allah tarafından hoş karşılanmadığı açıklanmıştır. (İ.K.)

ÂBİD

Sözlükte "hizmet eden, itaat eden, kulluk eden ve ibadet eden" anlamlarına gelen "âbid" kavramı; din dilinde namaz, oruç, hac, zekat, dua, zikir, tevbe, cihâd, takvâ ve sabır... gibi güzel amelleri işleyen; içki, kumar, zina, yalan, hırsızlık, gasp, zulüm ve adam öldürme... gibi haramlardan kaçınan, kısaca Allah ve Peygambere itâat eden kimse anlamında kullanılmaktadır. Çoğulu, âbidin ve âbidât'tır. "Âbid" kavramı Allah'a ibâdet edeni de Allah'tan başkalarına ibadet edeni de ifâde eder. Kur'ân'da tekil ve çoğul şekliyle 12 âyette geçmiş, Allah'a ibâdet edenler övülmüş (Bakara, 2/138; Tevbe, 9/112) Allah'tan başkasına ibâdet edenler ise yerilmiştir (Enbiyâ, 21/53). (İ.K.)

ÂCİR

İcâre (kira) akdin-i yapan kimse anlamındadır. (bk. İcâre) (İ.P.)

ÂDÂB

Edep kelimesinin çoğulu olan âdâb; dinin gerekli gördüğü ve aklın güzel bulduğu bütün söz ve davranışları, uyulması gereken görgü kurallarını, göz önünde bulundurulması ve izlenilmesi gereken esasları ifade eder. İyiliğe ve güzelliğe yönelttiği için, insanın övgüye değer özelliklerine de edep denilir.

Bir fıkıh terimi olarak âdâb, "Hz. Peygamber'in devamlı olarak değil de ara sıra yaptığı işler, davranışlar karşılığı olarak" kullanılmaktadır. Âdâbı yerine getiren sevap kazanır, yerine getirmeyen günaha girmez ve kınanmaz. Bu yönüyle nâfile, mendub, müstehap, tatavvu ve fazilet ile eş anlamlıdır.

Âdâb kelimesi, bir iş veya sanata, bir hal veya davranışa nispet edildiği zaman o alana ait özel kuralları ve incelikleri ve o konuda uyulması gereken dinî, ahlâki ve mesleki hüküm ve esasları ifade eder. Âdâbü's-sülük, âdâbü'l-müftî gibi. (M.C.)

ADAK (Nezir)

Adak, dinen mükellef olmadığı halde, kişinin farz veya vacip türünden bir ibadeti yapacağına dair Allâh'a söz vermesine denir. Adak, ferdin, arzu ettiğine kavuşmak, korktuğundan sakınmak hususunda Allâh'ın yardım ve desteğini sağlamak amacıyla, kendiliğinden birtakım dinî mükellefiyetler altına girmesi olarak yorumlanabilir. Bu nedenle, adak hemen hemen bütün dinlerde değişik şekillerde bulunmaktadır.

Bir adağın dinen geçerli olabilmesi için, adakta bulunan şahsın, akıllı, buluğ çağına erişmiş ve Müslüman olması gerekir. Ayrıca adanan şeyin, gerçekte mümkün, dinen de makbul ve meşru olması, namaz, oruç, hac, kurban, sadaka gibi farz veya vacip ibadetler cinsinden olması gerekir. Türbelere mum yakma, bez bağlama, horoz kesme, şeker ve helva dağıtma şeklinde yapılan adaklar geçersizdir.

Şartlarına uygun olarak yapılan adağın yerine getirilmesi vaciptir. Adaklarda, belli bir mekânı, malı veya fakiri zikretmiş olma bağlayıcı değildir. Aslolan o ibadetin yerine getirilmesidir. (İ.P.)

ADÂLET

"Adl" kökünden gelen "adalet" kavramı sözlükte; "insaflı ve doğru olmak, doğru davranmak, zulmetmemek, eşit olmak, eşit tutmak, her şeye hakkını vermek, düzeltmek, mutedil olmak, her şeyi yerli yerinde yapmak, istikamet ve hakkâniyet" anlamlarına gelir. "Adl" kökü Arapça'da "an" harfi cerri ile kullanıldığında doğruluktan ve yoldan sapmak ve meyletmek; (ilâ) edatı ile kullanıldığında dönmek; (be) edatı ile kullanıldığında denk ve eşit tutmak anlamına gelir.

"Adl" kavramı meyletmek, sapmak, hak yoldan ayrılmak anlamına da gelir. Dolayısıyla bu kökün birbirine zıt iki anlamı vardır. Biri doğru, düzgün olmaya, diğeri de eğri olmaya delalet eder. Bu iki zıt anlam; tevhîd (Allah'ı birlemek) ve şirk (Allah'a ortak koşmak) şeklinde Kur'ân'da da kullanılmıştır (Nahl, 16/90; En'âm, 6/1).

"Adl" ve "adâlet" kavramı dinî birer terim olarak; ifrat ve tefrit arasında orta yolu takip etmek, hak yol üzere dosdoğru olmak, dinen haram kılınan şeyleri terk etmek, farzları yapmak, içi ve dışı, özü, sözü, fiil ve davranışları eşit olmak, haklıya hakkını, haksıza cezasını vermek, suç ve cezada eşit davranmak, şirk, küfür, nifak ve zulmü terk etmek, anlamlarına gelir. Adalet genellikle verilen ile hak edilen arasındaki dengeyi ifade eder.

Adalet kavramı Kur'ân'da;

Fidye (bir şeyin karşılığı) (Bakara, 2/48),

Kıymet, denk, eşit (Mâide, 5/95),

Şirk, (yani Allah'a ortak koşmak) (En'âm, 6/1),

Haktan sapmak (Neml, 27/60),

Düzeltmek, ölçülü bir biçim vermek (İnfitâr, 82/6-7),

Tevhîd (yani Allah'ı bir olarak kabul etmek) (Nahl, 16/90), anlamlarında kullanılmıştır.

Sözde (En'âm, 6/152), şahitlikte (Mâide, 5/8), yargıda (Nisâ, 4/58), barışın sağlanmasında (Hücurât, 49/9), borçlanmalarda, senet tanzîminde (Bakara, 2/282) ve aile hayatında (Nisâ, 4/3, 129) âdil olunması emredilmiştir. Adâlet kavramının zıddı, **cevr** ve **zulüm**dür. (İ.K.)

Hadis terimi olarak "adalet"; bir râvînin rivâyetinin kabul edilebilmesi için gerekli şartlardan birisi olup, her türlü günahtan ve mürüvvete aykırı durumlardan kaçınması demektir. Mürüvvet, insanî ve örfî meziyetlerdir. Adalet vasfını taşıyan kimseye "âdil" veya "adl" denir. Bunların çoğulu "udûl" dür. Râvînin adaletli kabul edilebilmesi için; akıllı ve müslüman olması, büyük günah işlememesi, küçük günahlarda ısrar etmemesi, insanî ve örfî meziyetlere aykırı söz ve davranışlardan kaçınması gerekir.

Herhangi bir râvînin adaleti, cerh ve ta'dîl bilginleri veya muhaddislerden birinin tezkiyesiyle bilinir. (bk. Cerh ve Ta'dil) (A.G.)

ADÂVET

Bir şeye tecâvüz etmek, haddi aşmak ve kötülük etmek anlamındaki "a-d-v" kökünden türeyen adâvet, "düşmanlık ve zulmetmek" demektir. Kur'ân'da da bu anlamda kullanılmıştır (Mâide, 5/2, 82).

Adüv (çoğulu a'dâ') düşman demektir. Kur'ân'a göre şeytan, bütün insanların (Yûsuf, 12/5); kâfir (Nisâ, 4/101), müşrik (Mâide, 5/82) ve münafıklar (Münâfıkûn, 63/4) mü'minlerin; Allah da (Bakara, 2/98)

kâfirlerin düşmanıdır. Kur'ân'da; Allah (Fussilet, 41/19), peygamber ve meleklerin (Bakara, 2/98) düşmanlarından söz edilmiştir. Allah, peygamber ve meleklerin düşmanları; Allah'ı, dinini ve peygamberlerini tanımayan kâfir, müşrik ve münafık insanlardır (Mümtehine, 60/1; Enfâl, 8/60). Peygamberimiz (a.s.)'in beyanına göre insanın kendi nefsi insana en büyük düşmanıdır. (Acluni, Keşfü'l-Hafa, I/ 160) Kur'ân'da insanın eş ve çocuklarından da insana düşman olanların bulunduğu ve onlardan sakınılması gerektiği bildirilmiştir (Teğabûn, 64/14).

Yüce Allah, mü'minlere sadece şeytana düşmanlık edilmesini emretmiş (Fâtır, 35/6), kötülüğe karşı iyilik yapılmasını, böyle yapıldığı takdirde düşmanlığın dostluğa dönüşeceğini bildirmiştir (Fussilet, 41/34). (İ.K.)

ADEM

Sözlükte "yokluk, hiçlik, varlığın zıddı ve varlığın yaratılmasından önceki hal" anlamına gelen adem, tasavvufta, "mâsivâ, zulmet, bâtıl, çirkin" anlamında kullanılmaktadır. Tasavvufta adem iki çeşittir: *a) Mutlak adem* (adem-i mahz); sırf yokluk anlamına gelir. Bu manada adem, var olması mümkün olmayan yok anlamındadır. *b) Mümkün adem*; mevcut olmayan, ancak var olması mümkün olan yokluktur. Bu anlamda adem, "şey", "ayn" ve "zât" olup bir kısım nitelik ve özelliklere sahiptir. Mümkün adem, Hakk'ın kendisinde tecelli ettiği bir aynadır. (M.C.)

ÂDEM

İlk insan ve ilk peygamberin adıdır (Ahmed, V/178). Bütün insanların atası olduğu için "Ebû'l-beşer" (beşerin babası) diye de anılır.

Dil bilimcilerin çoğu bu kelimenin "esmerlik" anlamına gelen "üdme" veya "tip, örnek" anlamına gelen "edeme" veya "bir şeyin dış yüzü" anlamına gelen "edime" kelimesinden türetildiğini söylemişlerdir.

Yüce Allah, Âdem'i yeryüzünün her tarafından alınan toprak örneklerinin birleşiminden yaratmıştır. Kur'ân'da Âdem'in topraktan (Al-i İmrân, 3/59), çamurdan (Secde, 32/7), çamur süzmesinden (Mü'minûn, 23/12), yapışkan çamurdan (Sâffat, 37/11), değişmiş cıvık balçıktan (Hicr, 15/26), kömür gibi pişmiş çamurdan (Rahmân, 55/14) ve sudan (Nûr, 24/45) yaratıldığı bildirilmiştir. Bu âyetlerden anlaşılan o ki; Allâh, Âdem'in bedenini, toprak ve su karışımını çeşitli aşamalardan geçirdiği bir özden yaratmış, ona şekil vermiş ve canlılığını sağlamak için kendi ruhundan ona ruh üflemiştir (Sâd, 38/71-72).

Allah; Âdem'i yeryüzünde halife yapmış, ona ilim vermiş ve meleklerin secde etmelerini emretmiştir. Bütün melekler secde etmiş, İblis secde etmemiş, bu yüzden kovulmuş ve lanetlenmiştir. Âdem (a) ve eşi cennette şeytana Allah'ın yasağını ihlâl etmişler, bu sebeple cennetten çıkarılmışlardır. Âdem ve eşi işledikleri bu hatadan tövbe etmişler ve tövbeleri kabul edilmiştir (Bakara, 2/30-37). (İ.K.)

ÂDET

bk. Hayız ve Örf.

ÂDİL

Adaletli ve insaflı olan, hakla hükmeden, haklıya hakkını haksıza cezasını veren, bu prensibi herkese uygulayan, her şeyi yerli yerinde yapan, hak ve hukuka riâyet eden, dürüst ve doğru olan insana denir.

Âdil insan; Kur'ân ve Sünnete göre îman edip sâlih ameller işleyen, Allah'ın emir ve yasaklarına uyan; fert, âile ve toplum hayatında söz, fiil ve davranışlarını İslâm'a göre ayarlayan, yönetim, yargı, tanıklık, ticaret vb. her işini iyi, güzel ve dosdoğru yapan, insan haklarına riâyet eden kimseye denir. (bk. Adâlet) (İ.K.)

ADL

Âdil olmak, insaflı olmak, işi doğru olmak; yoldan sapmak, meyletmek, dönmek, eşit davranmak, düzeltmek, doğrultmak, doğru dürüst olmak, şirk koşmak ve zulmetmek anlamlarındaki "a-d-l" kökünden türeyen bir isim olup adalet, âdil, güvenilir, doğruluk, benzer, nazîr, eş, nafile, fidye demektir.

Âdil anlamında *âdl,* Allah'ın sıfatı olarak "el-esmâü'l-hüsnâ" ile ilgili Tirmizî rivâyetinde geçmektedir (Tirmizî, Deavat, 83).

Allah'ın sıfatı olarak adl, adaletli ve insaflı olan, hakla hükmeden, haklıya hakkını haksıza cezasına veren, her şeyi yerli yerinde yapan, her söylediği, her emir ve yasağı, her yaptığı hak ve doğru olan, asla zalim olmayan demektir.

Kur'ân'da isim şekli geçmemekle birlikte insanlara adaleti emreden şu âyetler, O'nun âdil olduğuna delalet eder:

"Allah âdaleti emreder..." (Nahl, 16/90);

"Konuştuğunuz zaman akrabanız bile olsa âdil olun." (En'âm, 6/152);

"...İnsanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmedin..." (Nisâ, 4/58);

"Ey mü'minler! Adaleti tam yerine getirerek Allah için şahitlik edenler olun. Bir topluluğa karşı duyduğunuz kin, sizi adaletten saptırmasın. Âdil olun. Adalet takvaya daha yakındır..." (Mâide, 5/8; bk. Nisâ, 4/135) (İ.K.)

ADÜV

Zulmetmek, haddi aşmak, vazgeçirmek anlamındaki "a-d-v" kökünden türeyen ***adüv*** düşman demektir.

Allah'ın sıfatı olarak Kur'ân'da bir âyette geçmiştir: *"Kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrail ve Mikail'e düşman olursa bilsin ki Allah da kâfirlerin düşmanıdır"* (Bakara, 2/98).

Allah'ın kâfirlere düşmanlığı; onları sevmemesi, kötü olan söz, fiil ve davranışlarından razı olmaması, onların düşmanlığını kendilerine çevirmesidir. Bu da, onların Allah'a düşmanlığı sebebiyledir. Allah'ın bu vasfı Allah'a düşmanlık eden kâfirlere yöneliktir. Allah, mü'minlerin dostu olduğu gibi kâfirlerin de düşmanıdır. (İ.K.)

ADVENTİZM

Hz. İsa'nın bir kez daha yeryüzüne geleceğini savunan bir Hristiyan mezhebinin adıdır. Bu inanca göre Hz. İsa tekrar yeryüzüne gelecek ve günah işleyenlerle günahsızları birbirinden ayıracaktır. (F.K.)

AF (Afv)

Sözlükte "bir şeyi yok etmek, izini gidermek, silip süpürmek; fazlalık, artık" gibi anlamlara gelen afv, bir ahlâk ve hukuk terimi olarak genellikle, "kötülük ve haksızlık yapanı, suç veya günah işleyeni, hatalı davrananı bağışlamak ve cezalandırmaktan vazgeçmek" anlamlarında kullanılmaktadır. Afv kelimesi Kur'ân'da birinde "bağışlama (A'raf, 7/199), diğerinde "fazlalık" (Bakara, 2/219), anlamında olmak üzere iki yerde geçmektedir. "Malın

Nisâptan fazla olan kısmına" da afv denilmektedir.

Kur'ân'da Allah'ın affedici oluşu ve affın ilâhi bir sıfat ve yüksek bir ahlâkî meziyet olduğu çeşitli vesilelerle ifade olunarak mü'minler affedici olmaya teşvik olunmuştur (Âl-i İmrân, 3/134; Nûr, 24/22; Şûra, 42/40). Affetmek bütün faziletlerin temelini teşkil eden takvaya en yakın meziyettir (Bakara, 2/237). Ayrıca Kur'ân'da kötülük eden kimselerden değil, onların yaptıkları kötülüklerden uzak durmak gerektiğine işaret edilmiştir (Yûnus, 10/41; Hûd, 11/35). Kur'ân-ı Kerim'de affın teşekkür ve minnet duygularını harekete geçireceğine işaret edilerek (Bakara, 2/52) affın sağlayacağı yararlar üzerinde de durulmuştur. (M.C.)

ÂFÂK-ÂFÂKÎ

Âfâk, ufuk kelimesinin çoğuludur. Âfâka nisbet eki eklenerek yapılmış bir kelime olan âfâkî kelimesi kelâm, felsefe ve psikoloji ilimlerinde objektif (nesnel) karşılığı olarak kullanılmaktadır. Âfâkî kelimesiyle genellikle "dış dünya ile ilgili olan, bireyin şahsî görüş ve inançlarından bağımsız olarak gerçekliği bulunan, herkesin izleyip gözleyebileceği reel durumlarla ilgili olan şey" kastedilmektedir. Âfâkî kelimesinin karşıtı **enfüsî** (sübjektif) kelimesidir. Kur'ân'da âfâk ve enfüs kelimeleri karşıt kavram olarak bir arada geçmektedir. "Gerek âfâkta (dış dünya ve madde âlemi), gerek enfüste (insanın iç dünyası ve ruh âlemi) delillerimizi yakında onlara göstereceğiz" (Fussilet, 41/53). Kur'ân'ın bu yaklaşımına uygun olarak Allah'ın varlığını ispatta kelâmcılar daha çok âfâkî (kozmolojik ve ontolojik) delilleri kullanırken, mutasavvıflar enfüsi (psikolojik ve ahlâkî) delilleri kullanma yoluna gitmişlerdir.

Bir fıkıh terim olarak âfâk, Mekke dışından hacca gelenler için belirlenmiş ve "mîkât" denilen yerlerin dışında kalan bölgelere denir. Bu bölgede yaşayanlara da **"âfâkî"** denir. (bk. hac) (M.C.)

ÂFET

Sözlükte "musibet, belâ, zarar, kusur, hastalık, isabet ettiği şeyleri genellikle yararlı olmaktan çıkaran durum" gibi anlamlara gelen âfet, ahlâkî bir terim olarak, insan nefsinin kötü eğilimleri ile dış organlarının ahlâk dışı fiil ve hareketleri anlamında kullanılmaktadır. Kıskançlık, kin, riya gibi nefsin kötü eğilimleri, iftira, yalan, gıybet gibi kötü sözler ve diğer yanlış davranışlar ve haksız fiiller insanın selim fıtratını bozduğu, ahlâkî yönden kemâle ermeyi engellediği ve mutsuzluğa götürdüğünden dolayı bunlara genellikle âfât (âfetler) adı verilmektedir.

Âfet terimi; fıkıhta, insan müdahalesi olmadan meydana gelen zararı; fıkıh usûlünde insanın irade ve ihtiyarını bozan veya ortadan kaldıran ehliyet arızalarını; hadis ilminde ise hadisin zayıf olmasının illet ve sebebini ifade için kullanılır. (M.C.)

AFOROZ

Hristiyanlık ve Yahudilikte öngörülen bir dinî ceza türü olup, Kilise hukukuna göre yetkili dinî şahsiyetler tarafından suçlu görülen bir Hristiyanın kendi topluluklarından uzaklaştırılmasıdır. Aforoz, Ezra zamanında bağımsız bir ceza müessesesi haline gelmiştir. Bu ceza genellikle dinsel inanışlardan ayrılanlarla, ağır ve büyük günah işle-

yenlere verilmektedir. Ortaçağda papalar ve piskoposlar bu cezayı hükümdar ve prenslere karşı bir çıkar ve siyaset silahı olarak da kullanmışlardır.

Aforoz cezasını vermeye veya kaldırmaya yetkili olanlar, papalar, ruhanî meclisler veya piskoposlardır. Cezayı gerektiren sebepler ise şöyle sıralanmıştır: 1- İnanç değerlerini inkar etmek, 2- Sapık bir mezhebe tabi olmak, 3- Papa'ya isyân etmek veya saldırıda bulunmak, 4- Kutsal kabul edilen eşyayı, saygınlığı ile bağdaşmayan bir yere atmak, 5- Dinî niteliği bulunan bir sırrı ifşâ etmek, 6- Büyük günah işlemek.

Aforoz cezasına çarptırılan kişi, kilise üyeliğine tanınan hak ve yetkilerden yararlanamaz. Katolik, Ortodoks ve Ermeni kiliselerinin tamamında Aforoz bulunmaktadır.

İslâm'da ruhânî bir sınıf bulunmadığı gibi böyle bir ceza da söz konusu değildir. İşlenen suç hangi türden olursa olsun mahkemeden başka suçluya ceza verecek bir merci yoktur. İslâm dininin belirlediği cezalar arasında bir müslümanı dinî görev ve ibadetlerden mahrum bırakmak veya toplumdan tecrit etmek gibi bir uygulama söz konusu değildir. (F.K.)

AFÜVV

Silmek, gizlemek, bağışlamak, affetmek hakkından vazgeçmek anlamındaki *a-f-v* kökünden türeyen ve ***âfî*** kelimesinin mübalağalı şekli olan ***afüv*** çok affeden, çok bağışlayan demektir.

Allah'ın sıfatı olarak afüvv kelimesi; Kur'ân'da 3 âyette **ğafur**, bir âyette **kadîr** kelimesiyle birlikte geçmiştir:

"Şüphesiz Allah çok affeden, çok bağışlayandır." (Hac, 22/60);

"...Allah gerçekten çok affeden çok güçlü olandır." (Nisâ, 4/149).

Allah ile ilgili ***afüv*** ismi ve *afâ* fiilinin geçtiği âyetlerde hep kötülükleri ve günahları affetme söz konusu edilmiş, Allah'ın affettiği ve çok affedici olduğu bildirilmiş (Mâide, 5/95), insanların da aynı şekilde affetmeleri ve affedici olmaları istenmiştir (Nisâ, 4/149; Bakara, 2/109). Muttakî insanların özellikleri arasında onların "insanları affedici olmaları" zikredilmiştir (Âl-i İmrân, 3/134).

Allah, tevbe ile şirk, küfür, nifak ve isyân her türlü günahları affettiği gibi tevbe etmeden de mü'min kullarının günahlarını affedebilir. Peygamberimiz (a.s.), *"Allah, affedicidir (afüvv), affı sever"* (Müslim, Birr, 157) buyurmuş ve *"Allah'ım! Şüphesiz Sen affedicisin, kerimsin, affı seversin, beni affet"* diye dua etmiştir (Tirmizî, Deavat, 85).

Allah'ın bu vasfı; "afâ - ya'fû" fiiliyle de ifade edilmiştir:

"...Allah, sizin kendinize yazık etmekte olduğunuzu bildi. Böylece tevbenizi kabul etti ve sizi affetti... (afâ anküm)*"* (Bakara, 2/187). (İ.K.)

AĞYÂR

Başka, yabancı, el anlamlarına gelen *gayr* kelimesinin çoğuludur. Tasavvufta genellikle **mâsiva** karşılığı olarak kullanılmaktadır. Ayrıca **sûfi** olmayan, tasavvufî hayata yabancı olan veya aynı tarikatta olmayan anlamında da kullanılır. (M.C.)

ÂHAD HABER

Hadis usulünde "haber-i vâhid" olarak da ifade edilen "ahad haber", ilk devirlerde, tek kişinin rivâyet ettiği hadis olarak kabul edilirken, sonraki

devirlerde **mütevâtir** olmayan haberler için kullanılmıştır.

Âlimlerin çoğunluğuna göre hadisler, **mütevâtir** ve **âhâd** olmak üzere iki ana bölüme; âhâd haberler de **garib, aziz, meşhur** diye üç bölüme ayrılır. Hanefîlere göre ise, mütevâtir, meşhur ve âhâd olmak üzere üçe ayrılır.

Âhâd haber; sahih, hasen veya zayıf olabilir. Âhâd hadislerden sahih ve hasen hadis, inanç esasları dışındaki dinî hükümlerde delil teşkil eder. (A.G.)

AHBÂR

"Hıbr" veya "habr" sözcüğünün çoğulu olan ***ahbâr*** kelimesi; sözlükte; bilginler, din büyükleri ve güzel eserler anlamına gelir. Din terimi olarak ***ahbâr;*** Tevrat'ı ve hükümlerini iyi bilen Yahûdî din âlimlerine, hahamlara denir. Kur'ân'da bu kelime "rabbâniyyûn" (Mâide, 5/44, 63) ve "ruhban" (Tevbe, 9/31, 34) kelimeleriyle birlikte dört âyette geçmektedir. Hristiyan ve Yahûdilerin; ahbar ve ruhbanlarını (haham ve rahiplerini) Allah'tan ayrı rab edindikleri (Tevbe, 9/31), haham ve rahiplerin çoğunun insanların mallarını batıl yollarla yedikleri ve insanları Allah yolundan menettikleri (Tevbe, 9/34) bildirilmiş, insanları günah söz söylemekten ve haram yemekten men etmemeleri sebebiyle (Mâide, 5/63) kınanmışlardır. Buna mukabil Abdullah ibn Selâm gibi îman edip sâlih amel işleyenler övülmüştür (Âl-i İmrân, 3/113-114). (İ.K.)

AHDE VEFÂ

Sözünde durma, verdiği sözlere bağlı kalma, özü ve sözü doğru olma anlamına gelen ahde vefâ, İslâm ahlâkının en önemli prensiplerinden biridir. Kur'ân'a göre ahde vefâ, îmân ederek Allâh ile ahidleşmiş ve böylece kendisini hür iradesiyle kendisini sadakat yükümlülüğü altına sokmuş olan müminin ahlâkî bir borcudur. İster insanlara, ister Allâh'a karşı verilmiş olsun her ahid ve söz, yükümlülük şartlarını taşıyan her insanı borçlu ve sorumlu kılar. Bu sorumluluğun yerine getirilmesine ahde vefâ veya ahde riâyet denilir (Bakara, 2/177; Mü'minûn, 23/8). (M.C.)

AHİD

Ahid kelimesi mastar olarak "bir şeyin yerine getirilmesini emretmek, tâlimat vermek, birine söz vermek"; isim olarak ise "emir, taahhüt, antlaşma, güven veren söz, yükümlülük, tâlimat" gibi anlamlara gelir. Ahlâkî bir kavram olarak ahit genellikle "birine söz verme, vaat etme, taahhütte bulunma, anlaşma yapma" anlamlarında kullanılmıştır. Fıkıh kavramı olarak ahit daha çok "anlaşma" ve "taahhüt" anlamında akid kelimesiyle eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.

Ahidde hem kesin söz verme, hem de yemin anlamı vardır. Kur'ân'da Allah Teâlâ'nın Hz. Âdem'e, Mûsâ'ya, İbrâhim ve İsmail'e ahid verdiği ifade edilmektedir (Bakara, 2/125; A'râf, 7/134; Tâhâ, 20/115). Bu ahidden maksadın emir veya tâlimat verme olduğu ifade olunmuştur. Yine Kur'ân'da Allah'la kulları arasındaki bir ahidleşmeden söz edilmiş (Yâsin, 36/60) ve bu ahdin bozulmaması istenmiştir (Nahl, 16/91). Ahidlerine bağlı kalanlara büyük mükâfât vadedilmiş (Feth, 48/10), ahdini yerine getirmeyenler bozguncu olarak nitelendirilmiştir (Bakara, 2/27). Tasavvufta mürîdin tarîkata girerken şeyhe verdiği söze de ahid denir. (M.C.)

AHİDNÂME

Söz vermek, yemin etmek, ısmarlamak, vasiyet etmek, emanet vermek ve zimmetine almak anlamlarına gelen *ahid* kelimesi ile Farsça mektup, kitap anlamındaki nâme kelimelerinin birleşiminden meydana gelen bir isimdir. Üst seviyedeki yetkililerin emriyle, çeşitli kademelerdeki yönetici ve memurlar hakkında düzenlenen tayin kararı, yazılı emir ve tâlimat; bazı şahıs ve gruplara tanınan hak ve imtiyazları (ayrıcalıkları), yabancılarla yapılan antlaşma hükümlerini ihtiva eden belge demektir. Tasavvufta ise, şeyhin yerine geçecek olan müridi veya halifeyi belirleyen yazılı belge veya sözlü beyanı ile müridlere yapılan tavsiyeleri, uymaları gereken kuralları ihtiva eden yazılı metin anlamında kullanılmaktadır. (M.C.)

AHÎLİK

"Ahî" kelimesi Arapça olup *"kardeşim"* anlamına gelmektedir. Ancak bu kelimenin Türkçe'deki cömert anlamındaki *akı* kelimesinden türetildiği de ileri sürülmektedir. Anadolu'da ahiliğin kurucusu olarak bilinen Ahi Evran (ö. 1262), İran'ın Hay şehrinde doğan Şeyh Nasirüddin Mahmûd'dur. Ahiliğin prensipleri temelde Kur'ân ve sünnete dayanmaktadır. Ahîlik dinî, ahlâkî kurallarla iktisadî kuralları birleştiren ve sosyal bir yapıya kavuşturan bir teşkilattır. Bu teşkilatın Anadolu'da kurulmasında fütüvvet teşkilatının rolü büyüktür. Türkler, İslâm'ı kabul etmeleri ve Anadolu'ya yerleşmelerinden itibaren fütüvvet ülküsünü benimsemişler ve kendilerine özgü cömertlik, yiğitlik ve kahramanlık özellikleriyle süslemişlerdir.

Bu teşkilatın fütüvvetnâme adı verilen bir nizamnâmesi vardı. Teşkilata girecek gençler bu kurallara uymak zorundaydı ve kendilerinde doğruluk, güven, tevazu, vefa, cömertlik gibi nitelikler aranırdı. Yalan, içki, zina, hile, gıybet gibi davranışlar meslekten atılmayı gerektiren suçlardı. Ahîlik, "iş ahlâkına sahip nitelikli kişi, ancak kaliteli mal ve hizmet üretebilir" gerçeğini yakalayıp uygulamada ortaya koymuştur. Anadolu'da özellikle XIII. yüzyılda devlet otoritesinin oldukça zayıfladığı bir dönemde şehir hayatında sadece iktisadî değil, siyasî bakımdan da önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır. (M.C.)

ÂHİR

Allâh'ın sıfatlarından birisi olup, sonu olmayan, ebedî demektir. (bk. Evvel - Âhir) (İ.K.)

ÂHİR ZAMAN

Dünyanın sonu anlamına kullanılan bir kavramdır. İslâm inancına göre, âlemin başı olduğu gibi sonu da vardır. Ancak bu sonu bilmek insan gücünün dışındadır. İnsanın ömrü gibi alemin ömrünü belirleme hususundaki bilgi Cenab-ı Hakk'a aittir. Kur'ân-ı Kerim'de bu gerçek şöyle dile getirilmektedir:

"Kıyametin ne zaman kopacağını sana sorarlar. De ki: Onun bilgisi sadece Rabbimin nezdindedir. Onun vaktini kendisinden başka kimse açıklayamaz ..." (A'raf, 7/187),

"Kıyametin ne zaman kopacağını bilmek, ancak Allah'a aittir" (Lokmân, 31/34).

Hz. Peygamber'den sonra elçi gönderilmeyeceği için ona ahir zaman

Peygamberi, ümmetine de ahir zaman ümmeti denmiştir. (F.K.)

ÂHİRET

Sözlükte "sonra olan ve son" gün anlamına gelen âhiret kavramıyla hem bu dünyanın sonu, hem de ölümle başlayan dünya hayatından farklı ve ebedî olan hayat kastedilmektedir.

Din literatüründe âhiret, İsrafil'in Allah'ın emriyle kıyametin kopması için Sûr'a ilk defa üflemesinden ikinci defa üflemesine, daha sonra cennetliklerin cennete, cehennemliklerin cehenneme girmelerine kadar olan zaman veya Sûr'a ikinci kez üfürülüşten başlayıp, ebedî olarak devam edecek olan zaman anlamında kullanılmıştır.

Ahirete îmân, İslâm inanç esaslarından biridir. Genellikle Kur'ân'da, Allah'a îmân ve ahiret gününe îmân birlikte zikredilmiştir. Ahireti inkâr eden kimse kâfir olur (Nisâ, 4/136).

Ahiret ve ona ait olaylar, duyular ötesi konuları olduğu için, gözlem ve deneye dayanan pozitif bilimler ve akıl yürütmeyle açıklanamaz. Bu konuda bilgi edinilecek tek kaynak vahiydir. Bunları, Kur'ân-ı Kerim ve sahih hadislerde haber verildiği şekliyle kabul etmek en uygun olanıdır. Bunun ötesinde aklî yorumlara gitmek doğru değildir. (F.K.)

AHKÂM

bk. Hüküm.

AHKÂM-I HAMSE

Beş hüküm anlamına gelen *"ahkâm-ı hamse"*; vacip, mendup, mubah, mekruh ve haram'dan oluşan teklifi hükümlere denir. Hanefî bilginlerin dışındaki fakihlerin çoğunluğu, kesin bir delille yapılması istenen dini görevleri ***"vacip"***; Hanefî bilginler ise, kesin bir delille yapılması istenen dini görevleri ***"farz"***, zannî bir delille yapılması istenen dini görevleri ise ***"vacip"*** olarak isimlendirmişlerdir. Farz ve vaciplerin dışında yapılması istenen dini görevlere ***"mendup"*** denir. Mendup; sünnet ve müstehap kısımlarına ayrılır. Yapılıp yapılmaması insanların iradelerine bırakılan fiillere ***"mubah"*** denir. ***"Caiz"*** ve ***"helâl"*** kavramları da "mubah" kavramına dahildir. Kesin bir delille yapılması yasaklanan fiillere ***"haram"***, yapılması kesin ve bağlayıcı olmayan bir delille yapılması yasaklanan fiillere de ***"mekruh"*** denir. Harama yakın olan mekruhlara ***"tahrîmen mekruh"***, helala yakın olanlara ise ***"tenzîhen mekruh"*** denir. Haramlar da ***"haram li aynihî"*** ve ***"haram li gayrihî"*** diye iki kısma ayrılır. (bk. farz, vacip, sünnet, mubah, mekruh, mendup, haram, helâl) (İ.K.)

AHKÂMÜ'L-KUR'ÂN

Kur'ân hükümleri anlamına gelen "ahkâmü'l-Kur'ân"; ibâdet, muâmelat, keffâret ve ukûbât ile ilgili âyetlerin yorumunu konu edinen bilim dalına ve bu dalda yazılan eserlere denir.

İslâm bilginleri ahkâm âyetlerinin sayısını belirlemeye çalışmışlar ancak bir sayıda ittifak edememişlerdir. Çünkü âyetler Kur'ân'da ayrı gruplar halinde yer almadıkları gibi bir âyetten birden fazla hüküm içerebilir hatta kıssalarla ilgili âyetlerden bile dini hükümler çıkartılabilmektedir. Bu sahada eser yazan her âlim ilmi nispetinde âyetleri ele almış, bu yüzden ahkâmü'l-Kur'ân adlı eserlerde yoruma tâbi tutulan âyet sayısı farklı olmuştur. (bk. Fıkhî Tefsîr) (İ.K.)

AHLÂK

Sözlükte "huy, seciye, tabiat, mizaç, karakter" gibi anlamlara gelen hulk veya huluk kelimesinin çoğuludur. İnsanın fiziki yapısı için çoğunlukla halk, manevî yapısı için ise hulk kelimesi kullanılmaktadır. Bir terim olarak ise "insanın iyi veya kötü olarak nitelendirilmesine sebep olan manevî vasıfları, huyları ve bunların etkisiyle ortaya koyduğu iradeli davranışlarının bütününe" verilen addır. Ayrıca bu konuları inceleyen bilim dalına da ahlâk adı verilir.

İslâm ahlâkının kaynağı Kur'ân ve sünnettir. Hz. Âişe, bir soru münasebetiyle Hz. Peygamber'in ahlâkının Kur'ân ahlâkı olduğunu belirtmiştir (Müslim, Müsafirîn, 139). Bu iki kaynak dinî ve dünyevî hayatın genel çerçevesini çizmiş, amelî kurallarını ortaya koymuş, başta fıkıhçı ve hadisçiler olmak üzere kelamcılar, mutasavvıflar ve filozoflar tarafından geliştirilen ahlâk anlayışının temellerini oluşturmuştur. Allah insanı en güzel bir biçimde (kıvamda) yaratmış (Tîn, 95/4), ona kendi ruhundan üflemiştir (Hicr, 15/29). Bu sebepledir ki, Allâh'ın emriyle melekler, insanlığın atası olan Hz. Âdem (a.s.) karşısında saygı ile eğilmişlerdir. Ancak insanın bu üstün ruhî cephesi yanında bir de bedeni cephesi vardır. İnsan, ahlâkî bakımdan çift kutuplu bir varlık özelliği taşımaktadır. Allah insan nefsine *"fücurunu da takvasının da"* ilham etmiş, yani iyilik de, kötülük de yapmaya yatkın bir kabiliyet ve istidatla yaratmıştır (Şems, 91/9-10). (M.C.)

AHMED

Peygamberimizin (a.s.) Kur'ân'da zikredilen isimleri "**Ahmed**" (Sâf, 61/6) diğeri de "**Muhammed**"dir (Fetih, 48/29; Muhammed, 47/2, 3/144). Her iki isim de "övülmüş" demektir. Peygamberimiz (a.s.); fiilleri, sözleri, ahlâkı ve davranışlarıyla övüldüğü için "**Muhammed**", kendisinden önceki Peygamber ve insanlardan daha çok övüldüğü için "**Ahmed**" ismi ile nitelenmiştir. (İ.K.)

AHSEN-İ TAKVÎM

Bu tabir, Tîn sûresinin 4. âyetinde geçmektedir. Âyette; *"Andolsun ki biz insanı en güzel biçimde* (ahsen-i takvîm) *yarattık"* denilmektedir. Bu tabirde geçen ***"takvîm"***, eğriyi doğrultmak, kıvama ve nizama koymak, kıymet vermek ve kıymetlendirmek; "ahsen" ise en iyi, en güzel demektir. "***Ahsen-i Takvîm***" ifadesi insanın; ruh ve bedeni ile en mükemmel şekilde yaratıldığını, boyunun düzgünlüğünü, endamının eşsizliğini, dileyen, isteyen, düşünen, konuşan, yazan, anlayan, anlatan ve sanat kabiliyeti olan; hakkı bâtıldan, güzeli çirkinden, iyiyi kötüden, doğruyu yanlıştan, hayrı şerden, tatlıyı acıdan ayıran akıllı bir varlık oluşunu ifâde eder. (İ.K.)

AHSENÜ'L-HÂKİMÎN

Allâh'ın sıfatlarından olan bu tabir, hükmedenlerin en iyisi demektir. (bk. Hâkim) (İ.K.)

AHSENÜ'L-HÂLİKÎN

Allah'ın sıfatlarından biri olup, yaratanların, takdir ve tasvir edenlerin en güzeli, en iyisi demektir. Bu sıfat; Allah'ın mutlak ve mükemmel yaratıcı, takdir edici olduğunu ifade eder. Kur'ân'da iki âyette geçmektedir: *"Yaratanların en güzeli Allah ne yücedir."* (Mü'minûn, 23/14; bk. Sâffât, 37/125) (bk. Hâlik) (İ.K.)

AHZ

Sözlükte "almak" anlamına gelen ***ahz,*** kelimesine tasavvufta çeşitli dönemlerde farklı anlamlar yüklenmiştir. İlk sûfîler, benliğinden koparılıp alınmış ve bir cezbeyle kendinden geçerek Allah'a ermiş meczuplara *me'hûz,* yaşanılan bu hale de *ahz* adı veriyorlardı. Ahz, cezbe makamının sonu olup, bu makama ulaşan sûfî, Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanmış olur. Ayrıca tarikata girmeye *ahz-ı tarîkat,* bir şeyhe bağlanmaya *ahz-ı yed* (el alma) denilir. Hadis ilminde ise hocadan hadis almak, öğrenmek anlamında kullanılmaktadır. (M.C.)

AKABE

Sözlükte "sarp yokuş, dağdaki aşılması zor dik geçit" anlamına gelmektedir. Kur'ân'da köle azat etmek, yetim ve yoksulu doyurmak; inançlı, birbirlerine sabrı ve merhameti tavsiye edenlerden olmak gibi faziletler için mecazî anlamda kullanılmıştır (Beled, 90/11-17). Tasavvufta ise, maksada erişmek için aşılması, yok edilmesi gereken tabiî engeller ve nefsânî bağlar anlamında kullanılmıştır. Halvetiyye tarikâtında nefsin emmâre, levvâme, mülhime, mutmainne, râziyye, marziyye ve kâmile sıfatları onun akabeleri kabul edilmektedir. (M.C.)

AKÂİD İLMİ

Akâid "akîde" kelimesinin çoğuludur. *Akid* ise sözlükte düğüm bağlamak, düğümlemek ve kesinlikle inanılan şey anlamlarına gelir. Buna göre, "İslâm akâidi" İslâm dininde kesinlikle inanılan hususlar mânâsına gelir ki bunlara *"îmân esasları"* da denir. Buna göre îmân esaslarını ihtiva eden ilme de "akâid ilmi" denir. Nitekim Seyyid Şerif Cürcânî de "Akâid"i tanımlarken *"İslâm dininin amelî değil, itikadî hükümlerini ihtiva eden ve bunlardan bahseden bir ilim"* olarak ifâde etmiştir (Ta'rîfât).

Hangi devirde ve hangi metodla olursa olsun îmân esaslarından bahseden ilim akâid ilmidir. Bu tür kitaplara da akâid kitapları denir. Fakat hususi mânâda *akâid* îmân esaslarından kısa olarak bahseden bir ilim olmuştur.

Akâid ilmi, Allah'ın varlığından, sıfatlarından, fiillerinden bahseden bir ilimdir. Her ne kadar nübüvvet ve ahiret ile ilgili konular da anlatılmakta ise de bunlar, ilâhî fiillere râcidir. Zira bütün itikadî meselelerin konusu Yüce Allâh'tır. Akaid ilminin gayesi, taklidden kurtulmak, tahkikî îmân derecesine ulaşmaktır." (F.K.)

AKAR

Taşınmaz mal (gayrimenkul) şeklinde Türkçe'de yaygın olarak kullanılan bu kelime sözlükte; her malın aslı, temeli vb. mânalara gelmektedir. Arazi, bağ, bahçe, tarla, bina, ev belli başlı akar türleridir.

Sanayi ve ticâretin yeterince gelişmediği ekonomilerde birinci derecede gelir aracı olarak gayr-i menkul ve akar geliyordu. Teknolojinin, uluslar arası ticâretin ve endüstrinin gelişmesiyle birlikte, akarât denilen taşınmaz mallardan gelir sağlama yolu ikincil dereceye düşmüştür. (İ.U.)

AKIL

Sözlükte "menetmek, engellemek, alıkoymak, bağlamak, sığınmak ve tutmak" gibi anlamlara gelmektedir. Akıl terim olarak düşünmek, duyu vasıtalarıyla idrak etmek sûretiyle bilinmesi mümkün olan şeyleri bilme ve anlama

gücü, iyiyi kötüden ayırt etme kabiliyeti, varlığın hakikatını idrak melekesi, maddî olmayan, fakat maddeye tesir eden cevher demektir. Bu tanımın bir uzantısı olarak bazıları aklı Cenab–ı Hakk'ın insan bedenine müteallik halk ettiği ruhânî bir cevher ya da kalpde hak ve batılı birbirinden ayıran, insanı koruyan, kale içine alan ve helâk edici yollardan uzaklaştıran kalbî ve ruhî bir kuvvet olarak kabul etmişlerdir.

Kur'ân'a göre insanı diğer varlıklardan farklı kılan, onun her türlü davranışlarına anlam kazandıran ve ilâhî emirler karşısında sorumlu kılan ancak akıldır. Kur'ân'ın toplam kırk dokuz yerinde geçen akıl, bilgi edinmeye yarayan bir güç ve doğru düşünmenin ölçüsü olarak sunulmuştur. Bu âyetlerden ikisinin meâli şöyledir:

"(Hidâyet çağrısına kulak vermeyen) kâfirlerin durumu; sadece çobanın bağırıp çağırmasını işiten hayvanların durumuna benzer. Çünkü onlar sağırlar, dilsizler ve körlerdir. Bu sebeple düşünmezler." (Bakara, 2/171)

"Ve: şâyet kulak vermiş veya aklımızı kullanmış olsaydık, (şimdi) şu alevli cehennem'in mahkumları arasında olmazdık! diye ilâve ederler." (Mülk, 67/10)

Kelâm ekolleri de aklın mahiyeti hakkında farklı yorumlarda bulunmuşlardır. Ahmet ibn Hanbel ve Hâris el-Muhasibî, aklın; *"faydalıyı zararlı olandan ayırt etmesi için Allah tarafından insana doğuştan verilen bir tabiat (garîze)"* olduğunu belirtmişlerdir. Maturidî'ye göre akıl, *"varlıkları ve onlarla ilgili bilgileri tasnif ederek sonuçlar çıkaran ve insana kıyas yapma gücü veren zihnî bir alettir."* İmam Eş'arî de aklı, *"vacip, mümkün ve muhal olan hususları bilmek"* şeklinde tarif etmiştir. Mutezile ekolüne mensup bilginler ise aklı, *"Hakikatin bilinmesini sağlayan kaynak veya insanı diğer varlıklardan ayıran ve nazarî bilgilerin öğrenilmesini sağlayan bir güç"* olarak değerlendirmişlerdir. Aklı *ruhî bir güç* olarak kabul eden Elmalılı M. Hamdi Yazır, onu *duyulardan hareketle duyularla elde edilemeyen bilgiyi bizzat keşfeden idrak aleti* diye tarif etmiştir.

Sonuç olarak kelamcılar; aklı duyu organlarının ve beynin çalışmasından doğan maddî bir kuvvet kabul eden natüralist, materyalist ve sansüalist filozofların aksine, onu insanda doğuştan mevcut olan ruhî bir güç olarak kabul etmişlerdir.

Kelâmcılara göre akıl, genel olarak iki kısma ayrılır: *1- Garîzi akıl:* Her insanda doğuştan var olan ve insanın diğer canlılardan ayrılmasını sağlayan asıl akıldır. Bu, aynı zamanda deney ve düşünme yoluyla elde edilen bilgilerin de esasını teşkil eder. *2- Müktesep akıl:* Garizî aklın kullanılmasıyla kazanılan akıldır. Sezgi, deney, düşünme ve öğrenim yoluyla oluşan bu tür akla *mesmu', müstefâd* ve *tecrübî* akıl adı da verilir. (F.K.)

AKÎKA

Yeni doğan çocuğun başındaki saça Arapça'da **akîka** denir. Istılahta ise, yeni doğan çocuk için kesilen şükür kurbanına verilen isimdir. Akîka kurbanı kesildiği gün çocuğun saçı da tıraş edildiğinden bu isim verilmiştir.

Malikî, Hanbelî ve Şafiîlere göre akîka kurbanı kesmek sünnettir. Hanefîlere göre ise mubah, bir rivâye-

te göre de menduptur. Akîka kurbanının, çocuğun doğumunun yedinci günü kesilmesi, aynı gün saçlarının tıraş edilerek çocuğa isim konması ve kesilen saçın ağırlığınca altın veya gümüş sadaka olarak dağıtılması müstehaptır.

Akîka kurbanı, koyundan olabileceği gibi, sığır ve deveden de olabilir. Kurban edilecek hayvanda bulunması gereken şartlar, etinin kimlere verilebileceği ve kimler tarafından yenilebileceği, kurban bayramında kesilen kurban gibidir. (İ.P.)

ÂKIL

Âkıl; akıllı, akıl sahibi kimse demektir. Eşyanın güzellik, çirkinlik, kemal ve noksanlık sıfatlarını idrak etme; her çeşit faaliyette doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden ve güzeli çirkinden ayırma yetisine sahip kişiye âkil denir.

Akıl ve bulûğ devresi, genelde, dini mükellefiyetlerin, ferdî ve toplumsal görev ve sorumlulukların başlangıcıdır. Akıllı olmayan, dini mükellefiyetlere muhatap olmadığı gibi, bunların ferdî ve toplumsal sorumlulukları da sınırlıdır.

Akıl, ferdin psikolojik ve manevî olgunluğunu, bulûğ ise biyolojik ve maddî yetişkinliğini ifade eder. Fert bulûğ çağına erişmeden iyiyi kötüden ayırt edebilecek çağa ulaştığında, noksan bir **eda ehliyeti**ne sahiptir; tamamen zararına olan tasarrufları geçersizdir; yarar ve zararına muhtemel olan tasarrufları ise, velisinin iznine bağlıdır. Akıllı olarak bulûğ çağına erişen kimse ise, tasarruf ehliyetine sahip olup, dini hükümlere muhatap olduğu gibi bütün tasarruflarından da sorumludur. (İ.P.)

ÂKILE

Arapça'da, bağlayan, engelleyen anlamına gelen âkile; ıstılahta diyeti ödemeyi üstlenen veya diyet ödemekle mükellef tutulan şahıslar veya topluluğa denir.

Klasik fıkıh kaynaklarında, kasıt ve taammüt bulunmaksızın hata ile adam öldürmede, ölenin diyetinin, ölüme sebebiyet verenin erkek tarafından akrabaları (asabe) arasında veya aşireti, divan ya da meslek ve benzeri mensubu bulunduğu grubu arasında taksim edilmesi kabul edilmiştir. Böyle bir hadisede diyete akl, diyet ödemekle yükümlü olan şahıs veya topluluğa da âkıle denmiştir.

Âkıle sisteminin kökleri, İslâm öncesi Araplardaki kabile dayanışmasına kadar uzanmakla birlikte; İslâm'da meşruiyeti Hz. Peygamber'in uygulamasına dayanmaktadır (İbn Mâce, Diyât, 15).

Âkıle sisteminde, hata sonucu bir insanın ölümüne sebep olan kişi bir bakıma mazur olması sebebiyle, masum bir insanın kanının heder olmaması için ağır diyet yükü, yakınları/sosyal grubu arasında taksim edilmiştir. Ayrıca bununla, akrabaları veya içerisinde bulunduğu topluluğun kişiyi terbiye ve denetleme konusunda daha titiz davranmalarını sağlamak amaçlanmıştır. Bunun yanında, şahsın işlediği hata sebebiyle, sosyal grubu malî yönden sorumluluk altına girmekle, kolektif ve müteselsil sorumluluk duygusu geliştirilerek bir nevi sosyal sigorta kurulması hedeflenmiştir. (İ.P.)

AKİT

Sözlükte "bağ" anlamına gelen *akit,* ıstılahta, hukukî sonuç doğurmak, yani bir hak veya hukukî ilişkiyi kurmak,

değiştirmek veya ortadan kaldırmak amacıyla, iki veya daha çok kimsenin veya kuruluşun karşılıklı ve birbirine uygun irade beyanları ile gerçekleştirdikleri işlem, sözleşme, mukavele, kontratı ifade eder.

İnsanlığın tanıdığı en eski hukukî müesseselerden biri olan akit, borç kaynağı olan hukukî işlemlerin başında gelir. İslâm'a göre de, Kur'ân ve Sünnetin koyduğu temel ilkelere aykırı olmamak, yasakları çiğnememek şartıyla her türlü akit caizdir. Kur'ân'da ahde vefa ve akde bağlılık emredilmiştir (Mâide, 5/1). Hz. Peygamber de, *"Müslümanlar şartlarına bağlıdırlar. Ancak haramı helal kılan veya helalı haram kılan şartlar müstesna."* (Tirmizi, Ahkam, 17) buyurmak sûretiyle, dinin açık hükümlerini ihlal etmediği sürece akit serbestisinin bulunduğunu bildirmiştir.

İslâm'da, akitlerde şekil ve isimden ziyade, muhteva ve anlam önem taşımaktadır. İslâm'ın açık ilkelerine aykırı olmaması, yasaklarını ihlal etmemesi, kişilerin birbirlerini aldatmaması, beklenmedik mağduriyet ve tehlikeler doğurmaması, amme nizamını ihlâl etmemesi şartıyla taraflar, diledikleri akitleri, istedikleri şart ve muhteva ile düzenleyebilirler.

Akdin konusunun mevcut, malum ve mümkün olması, dinen ve hukuken müsaade edilmiş olması gerekir.

Akdin kuruluşunda aslolan, tarafların karşılıklı rızaları ile serbest ve hür iradeleriyle bunu beyan etmeleridir. Buna **icap** ve **kabul** denir. İcap ve kabulün şekli, akitte iradeyi ifade edip etmediği örf ve teamüle, dil kurallarına göre belirlenir.

Hükümleri ve kanun koyucunun vermiş olduğu vasıfları bakımından akitler, sahih akitler ve sahih olmayan akitler olmak üzere ikiye ayrılır:

Sahih akitler; sıhhat şartlarını ve rükünlerini içinde bulunduran akitlerdir. Sahih akitler de; akit serbestisinin sınırları açısından *mevkuf, lazım olmayan* ve *hem nafiz, hem de lazım olan akitler* olmak üzere üçe ayrılır.

Mevkuf akitler; akdin rükünlerini ve sıhhat şartlarını taşımakla birlikte nefâz (yürürlük) şartlarını taşımayan akitlere denir. Mevkuf akitler kurulmuş olmakla birlikte, hüküm ve sonuçlarını başlangıçta meydana getirmez. Ancak başlangıçta eksik olan bu şartların tamamlanmasıyla akdin hukukî sonuçları tam olarak meydana gelir. Mesela, fuzulinin (üçüncü kişilerin) yapmış olduğu bir akit, adına işlem yapılanın vereceği icazet anına kadar mevkuf bir muameledir.

Lazım olmayan akitler; akit sıhhat ve nefâz (yürürlük) şartlarını haiz olmakla beraber ya akdin tabiatından kaynaklanan ya da **muhayyerlik**lerden birinin bulunması sebebiyle akdin bağlayıcı olmamasıdır. Lazım olmayan akit, kurulmuş, meydana gelmiş bir akittir. Ancak, muhayyerlik hakkına sahip taraf, isterse böyle bir akdi, geçmişe etkili olarak ortadan kaldırabilir.

Hem nafiz, hem de lazım olan akitler; akdin bütün unsur ve şartlarını kendisinde bulunduran akitlere denir. Akdin bütün hükümlerini doğurur.

Sahih olmayan akitler; akdin unsuru, in'ikad (kuruluş) ve sıhhat şartlarından biri veya bir kısmı halel gören akitlerdir. Sahih olmayan akitler; *batıl akitler* ve *fasit akitler* olmak üzere ikiye ayrılırlar. (bk. Butlân, Fesat) (İ.P.)

AKL-I SELÎM

Hüküm ve kararlarında doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden ayırabilen akıl, sağduyu anlamındadır. Her insanda az veya çok akl-i selîm vardır. Akl–ı selîmin Kur'ân'da (Rûm, 30/30) ve hadislerde geçen ve müfessirlerin genellikle "bütün insanların yaratılışında bulunan hak dini ve onun mesajlarını kabul etmeye yatkın olan kabiliyet" şeklinde yorumladıkları **fıtrat** ile yakın ilgisi vardır. Hz. Peygamber de, *"Her çocuk fıtrat üzere doğar; sonra anne ve babası onu Yahûdi, Hristiyan veya mecûsi yapar"* (Müslim, Kader, 22) buyurmak sûretiyle insanın yaratılıştan sahip olduğu bu yüce değerin, çevrenin etkisiyle bozulabileceğine dikkat çekmiştir. Kur'ân'da geçen **"kalb-i selîm"** (Şu'arâ, 26/89) akl-ı selîm'e yakın bir anlam taşımaktadır. Bu nedenle selâmetini koruyabilmek için yaratılıştaki saflığını ve istikametini devam ettiren bir kalbe ya da vicdana sahip olmak gerekecektir. (M.C.)

AKSÂMÜ'L-KUR'ÂN

Kur'ân'ın yeminleri anlamına gelen *aksâmü'l-Kur'ân*, Kur'ân'da geçen yeminleri konu edinen **tefsîr usulü**nde bir bilim dalıdır. Kur'ân'da çok yemin kullanılmıştır. Yüce Allah; kendi adına, peygamberlere, Kur'ân'a, meleklere, kıyâmet gününe, göğe, aya, güneşe, yıldızlara, geceye, gündüze ve zamana... yemin etmiştir. 17 sûre yeminle başlamaktadır. Kur'ân'da birçok gerekçe ile yemin edilmiştir. Meselâ, Allah'ın tekliğini (Sâffât, 37/1-4), Kur'ân'ın (Vâkıa, 56/75-77) ve peygamberin (Yâsîn, 36/1-4) hak olduğunu, ceza, va'd ve vaîdin mutlaka gerçekleşeceğini (Zâriyât, 51/1-5; Tûr, 52/1-8) bildirmek için yemin edilmiştir.

Yemin, sözü tekit etmeyi ve muhatabı sözün doğruluğuna inandırmayı hedeflediği gibi yemin edilen şeyin değerini ve şanını da ifâde eder. (İ.K.)

AKSIRMA

Aksırma, burun yollarında gelişen ve beyincikteki reflekse bağlı olarak ağız ve burundan soluk boşalmasını sağlayarak burundaki yabancı maddeleri temizleyen fizyolojik bir olaydır. Aksırma, esnemenin aksine vücuda zindelik verir. Aksırma, *"Allah'ın sevip bahşettiği bir nimet"* (Buhârî, Edeb, 125; Ebû Dâvûd, Edeb, 89) olduğundan bu nimete şükretmek gerekir. Aksıran müslüman, ***"elhamdûlillâh"*** veya *"elhamdûlillâhi alâ külli hâl"* (her hal ve şartta Allâh'a hamd olsun) der. Aksırırken ağzın el veya mendille kapatılması sünnettir. Aksıran müslümanın *"elhamdûlillâh"* demesi halinde yanında bulunanlardan biri *"yerhamükellâh"* (Allah sana rahmetiyle muamele etsin) diye dua etmelidir. (M.C.)

ALEM

İlim kökünden türeyen *alem* sözlükte; "belli eden, bildiren, iz, alâmet, işâret ve nişan" anlamlarına gelir. Çoğulu, a'lâmdır. Arap dilinde özel isme *alem* dendiği gibi bayrak, sancak ve sınır taşına da *alem* denir. Ülkemizde câmi kubbelerinin tepelerinde ve daha çok minarelerin en ucuna takılan ve hilal şeklindeki işaretlere *alem* denilmektedir.

Kur'ân'da bu kelime çoğul şekliyle iki âyette "dağlar" anlamında kullanılmıştır (Şûra, 42/32; Rahmân, 55/24). (İ.K.)

ÂLEM

Alâmet ve nişan koymak anlamındaki a-l-m kökünden türemiş olan *âlem*, yaratıcının varlığına delalet

eden, onun bilinmesini sağlayan şeye denir. Âlem terimi maddî ve manevî bütün varlıkları kapsar, tabiat âlemi, akıl âlemi, İslâm âlemi gibi. Kur'ân-ı Kerim'de *âlem* kavramının çoğulu olan *âlemîn* kelimesi birçok yerde kâinat ve insan topluluklarını ifâde etmek için kullanılmıştır. *Rabbu'l-âlemîn* tabiri ise, Allah'ın canlı ve cansız tüm varlıkların sahibi olduğunu ifade eder.

Ehl-i Sünnet kelâmcılarına göre âlem *cevher* ve *araz*lardan oluşmuştur. *Cevher*; kendi başına boşlukta yer tutan ve arazları taşıyan şey demektir. *Araz* ise varlığı ancak kendisini taşıyan başka bir varlıkla bilinebilen, kendi başına boşlukta yer tutamayan, renk, koku, oluşum gibi durum ve özellikleri belirtir. Sürekli değişime uğrayan arazların ezelî olması düşünülmediği gibi arazları taşıyan cevher ve arazlardan oluşmuş âlem de ezelî değildir; sonradan yaratılmıştır. Âemi yoktan var eden de Allah'tır. (F.K.)

ALEVİ(LİK)

Hz. Ali'ye bağlılık noktasında birleşen çeşitli dini ve siyasi gruplar için kullanılan bir terimdir. Sözlükte "Hz. Ali'ye mensup" onun soyundan gelen, onu seven, sayan ve bağlılığını ifade eden kimse demektir. Bu kavram, siyasi anlamda Hz. Peygamberin vefatından sonra Hz. Ali'yi ve onun soyundan gelenleri imam (halife veya devlet başkanı) olarak kabul edenler için gündeme gelmiştir. Daha sonraları, Hz. Ali ve oğulları Hasan ile Hüseyin'in neslinden gelenler için Alevi nisbesi dışında şerif, seyyid ve emir gibi lakaplar da kullanılmıştır. Bazı tasavvufçulara göre, bütün tarikatlar ashaptan birine nispet edilir. Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'a mensup tarikatlar olduğu gibi Hz. Ali'ye ulaşan tarikatlara da Alevi denir.

İslam siyasi tarihinde Alevi terimi; ilk defa hilafet hakkındaki tartışmalarla ortaya çıkmıştır. Bilindiği gibi Hz. Peygamberin vefatını müteakip ve üçüncü halife Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra hilafet konusundaki anlaşmazlık giderek şiddetlenmiştir. Bu ihtilaf esnasında Hz. Ali'nin tarafını tutanlara *Alevi veya şiatü'l Ali* (Ali'ye bağlı olanlar veya Ali taraftarı) denilmiştir. Bunlara göre; "Hz. Ali; Hz. Peygamberin tabii varisiydi. Daha çocuk yaşta iken ve herkesten önce İslam'ı kabul etmiştir. Hz. Muhammed'in amcası oğlu ve damadıdır. Ehl-i Beyttendir. Mekke'den Medine'ye hicret ederken emanetlerini ilgili yerlere ulaştırmak üzere yerine onu vekil bırakmıştır. Böylece sevgisini ve güvenini bildirerek onun kendisinden sonra halife olacağına işaret etmiştir. Bu yüzden Ebubekir, Ömer ve Osman'ın halife olarak seçilmiş olmaları doğru değildir."

İslam tarihinde Alevilik anlayışı; inanç, ibadet ve ahlak bakımından Kur'an ve Sünnetin ışığında gelişmiştir. Halk şairi Virani, Aleviliği; "Allah'ın birliğine, Hz. Muhammed'in nübüvvetine ve Ali'nin imametine ikrar vermek" olarak tanımlamaktadır. Buna göre tarihi süreç içinde çeşitli yollarla Aleviliğin bünyesine girmiş bazı kültürel değerleri Aleviliğin inanç esasları olarak algılamak doğru değildir. Bunları daha çok kültürel zenginlik, birikim ve farklılık olarak değerlendirmek gerekir. Alevi kültürünün; ahlak kuralları ve insani ilişkiler açısından da önemli ve zengin bir yeri vardır. Dostluk, kardeşlik, komşuluk, misafir-

perverlik, mertlik, cömertlik, küçüklere sevgi, büyüklere saygı ve doğruluk gibi ilkeler bu değerlerin başında gelmektedir. Ayrıca her türlü haram ve yasaklardan korunmak için; "Eline, Beline ve Diline" sahip çıkması zorunlu bir temel felsefe olarak benimsenmiştir.

Tarih içinde Alevi nisbesi; İran, Irak, Mısır (Fatımiler), Fas ve Yemen gibi farklı coğrafyada yaşayanlar arasında da kullanılmıştır. Bu alanda detaylı bilgiye ulaşmak isteyenler, "İslam Mezhepleri Tarihi Kaynaklarına" baş vurmaları gerekir. Anadolu Aleviliğinin gelişmesinde; 13. Yüz yıldan itibaren Orta Asya'dan ve Horasandan göç eden bilgin ve mutasavvıfların derin etkileri olmuştur. Bu itibarla günümüzde yaşayan Alevi kültürünün büyük bir bölümünün, bu dönemin ürünü olduğunu söylemek mümkündür. Günümüzde sıkça kullanılan Alevi ve Sünni kavramları birbirinin karşıtı değildir. Tersine bu kavramların üst kimliği veya ortak paydası, İslam ve Müslümanlıktır. Bu durumda Alevi ve Müslümanlar arasında ayırım yapmak din, tarih, akıl ve bilim açısından mümkün değildir. (F.K.)

ALEYHİ'S-SELÂM

Selam üzerine olsun anlamına gelen bir dua ve dilek cümlesidir. Bu dua, peygamberlerin adı anılınca saygı ifadesi olarak kullanılır. (bk. Selâm, Salvele) (İ.K.)

ALIŞVERİŞ

bk. Bey'.

ALÎ

Allâh'ın sıfatlarından biri olan *alî*, şânı, kadri yüce ve kudreti büyük olan demektir. (bk. A'lâ) (İ.K.)

ÂLÎ

bk. Ulüvv.

ÂLÎ İSNAT - NÂZİL İSNAT

Âli isnat, hadisi en kısa yoldan Hz. Peygamber'e ulaştıran sahih isnattır. Âli isnatta, hadisi rivâyet eden râvi ile Hz. Peygamber arasındaki râvi sayısı diğer isnatlara göre daha azdır. İsnadın sahih olması şartı ile, isnattaki râvi sayısı ne kadar az olursa, o isnadın değeri de o kadar artar. Çünkü râvi sayısı arttıkça, bunlardaki kusur ve hata ihtimali de artabilir.

Nâzil isnad, âlî isnâdın karşıtı olup, hadîsi Hz. Peygamber'e çok râvi sayısı ile ulaştıran isnattır. Sahih olduğu sürece, isnadın nâzil olması hadise zarar vermez. Âli isnat, nâzil isnattan daha üstündür. Bundan dolayı herhangi bir konuda eşit sıhhatte farklı hüküm ifade eden hadisler arasında, isnadı âlî olan tercih edilir. Ancak, nâzil isnattaki râviler daha güvenilir ise, senete ait diğer özellikler, âlî isnadınkinden daha üstün ise, elbette bu durumda nâzil isnat daha üstün olur. (A.G.)

ÂLİM (Alîm, Allâm, A'lem)

İşaretlemek, üst dudağı yarılmak, bilmek, anlamak, tanımak hakîkatini idrâk etmek anlamlarındaki *a-l-m* kökünden türeyen *âlim*; bilen, anlayan, tanıyan demektir. *Alîm* ve *allâm* kelimeleri, âlim kelimesinin mübalağalı şekli olup çok bilen; *a'lem* ise ism-i tafdil olup daha iyi, en iyi, pek iyi bilen demektir. Bu sıfatlar Allah'ın, sırları, gizli olanları, olmuşu ve olacağı, görünen ve görünmeyen âlemi, yerde ve göklerde olup bitenleri, geçmişi, hâli ve geleceği, canlı ve cansız bütün varlıkları, insanların gizli ve âşikâr bütün

yaptıklarını, küçük ve büyük her şeyi bildiğini ifade eder.

Âlim ismi Kur'ân'da, Allah'ın gayb ve şehadet âlemini bildiğini beyan sadedinde 13 âyette geçmiştir: "*Allah, göklerin ve yerin gaybını bilendir. O göğüslerin özünü çok iyi bilendir.*" (Fâtır, 35/38); "*O Allah ki O'ndan başka ilâh yoktur, gayb ve şehadet âlemini (görülmeyen ve görülen varlıkları) bilendir. O rahmandır, rahîmdir.*" (Haşr, 59/22)

Âlim kelimesinin çoğulu olan *alimîn*, Allah hakkında iki âyette azamet ifadesi olarak kullanılmıştır: "*... Biz her şeyi bilenleriz.*" (Enbiyâ, 21/ 51, 81)

Âlim kelimesi, "ulemâ' " ve "***alimîn-âlimûn***" şeklinde 6 âyette insanlar için de kullanılmıştır. Allah da insanlar da bilir, ancak insanların ilmi sınırlı, Allah'ın ilmi ise sınırsızdır. İnsan gaybı, gizliyi ve geleceği bilemez. Allah ise bilir. İnsan, ancak Allah'ın lütfettiği öğrenme yeteneği sayesinde bilebilir. Allah'ın ilmi, ezelîdir, ebedîdir. O, her şeyi ilmiyle kuşatmıştır.

Allah'ın bilgisine konu olan şeyler nelerdir? Başka bir ifade ile Allah neleri bilir? Kur'ân'da "alîm" kelimesinin geçtiği âyetlerde Allah'ın neleri bildiği zikredilmiştir. Bunların bir kısmını şöyle sıralayabiliriz; zalimleri (Bakara, 2/95), bozguncuları (Âl-i İmrân, 3/63), muttakileri (Âl-i İmrân, 3/115), göğüslerin içinde olanları (Âl-i İmrân, 3/154), insanların yaptıkları amelleri (Bakara, 2/283) ve hayırları (Bakara, 2/273) göklerde ve yerde olanları ve söylenen sözleri (Mâide, 5/97, Enbiyâ, 21/4), kalplerde olanları (Ahzâb, 33/51), kısaca her şeyi bilir (Bakara, 2/29). "*Bir şeyi açığa vursanız da gizleseniz de (fark etmez) çünkü Allah her şeyi çok iyi bilir.*" (Ahzâb, 33/54); "*Gaybın (görünmez bilginin) anahtarları O'nun yanındadır. Onları ancak O bilir. Karada ve denizde olanı bilir. Düşen yaprağı, yerin karanlıklarında olan taneyi, yaşı kuruyu – ki bunlar apaçık Kitap'tadır - ancak O bilir.*" (En'âm, 6/59)

Alîm kelimesi, Kur'ân'da insanın vasfı olarak da kullanılmıştır (A'râf, 7/109, 112). *Allâm* mübalağalı ismi ise, sadece Allah hakkında kullanılmıştır: "*...Şüphesiz Allah allâmü'l-ğuyûb=gayıpları çok iyi bilendir.*" (Tevbe, 9/78)

Kur'ân'da 49 âyette; üstünlük ifade eden (ism-i tafdîl) **a'lemu** kelimesi kullanılarak "Allah'ın daha iyi bildiği" ifade edilmiştir. Allah, insanların gizlediklerini (Âl-i İmrân, 3/167), îmanlarını (Nisâ, 4/25), mü'minlerin düşmanlarını (Nisâ, 4/45), kendisine şükredenleri, zalimleri, yolundan sapanları, sınırı aşanları, hidâyete erenleri (En'âm, 6/50, 53, 117, 119), muttakileri (Necm, 53/32), bozguncuları (Yûnus, 10/40), peygamberlik görevini kime vereceğini (En'âm, 6/124), insanların içinde olanları (Hûd, 11/31) ve yaptıklarını (Hac, 22/68), göklerde ve yerde olanları (İsrâ, 17/55)... daha iyi bilir, en iyi bilir.

Kur'ân'da; âlim, alîm, allâm ve a'lem isimleriyle Allah'ın ilmi anlatıldığı gibi "alime – ya'lemü" fiili ile de Allah'ın ilmi anlatılmıştır:

"*Bilmiyorlar mı ki Allah onların gizlediklerini ve açığa vurduklarını biliyor.*" (Bakara, 2/77);

"*... Biliniz ki Allah içinizden geçeni bilir...*" (Al-i İmrân, 3/29)

"*...Allah sizin gizlinizi, açığınızı ve ne kazandığınızı bilir.*" (En'âm, 6/3);

"*Allah her dişinin neyi yüklendiğini ve rahimlerin neyi eksiltip artırdığını bilir...*" (Râd, 13/8);

"...Yere gireni, ondan çıkanı, gökten ineni ve ona çıkanı bilir..." (Hadîd, 57/4);

"Yaratan bilmez mi? O latiftir, haber alandır." (Mülk, 67/14);

"Allah bilir siz bilmezsiniz." (Nahl, 16/74).

Âlim, âlimîn, alîm, allâm ve a'lem isimleri, Allah'ı anlatan, tanıtan ve niteleyen kelimelerdir. "Alime - ya'lemü" fiil şekli ile birlikte Kur'ân'da Allah'ın hudutsuz ilmini ifadede kullanılmıştır. Her şeyi bilen olması Allah'ın en önemli vasfıdır.

"Rabbimiz! Sen bizim içimizde gizlediğimizi ve açığa vurduğumuzu hep bilirsin. Ne yerde ne de gökte hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz." (İbrâhîm, 14/38);

"Sözü açık söylesen de gizli söylesen de muhakkak O, gizliyi de ondan daha gizli olanı da bilir." (Tâ-hâ, 20/7).

Zikrettiğimiz bu âyetler ve benzerleri Allah'ın hudutsuz, eşsiz ve muazzam ilmini tasvir ediyor.

"Alîm" sıfatında; Allah'ın amellerine göre kullarını ödüllendirmesi ve tecziye etmesi anlamı da vardır. (bk. Ankebût, 29/5, 60; Mü'minûn, 23/51). (İ.K.)

ALLAH

Allah; Yüce Yaratıcının özel ismidir. Bu isim, O'nun kemal, cemal ve celal sıfatlarının ifade ettiği anlamların tamamını kapsar. Allah'ın diğer isimleri ise Allah'ı tasvir eder.

Allah özel isminin hiçbir dilde tam karşılığı yoktur. Arapça ilah, Türkçe tanrı, Farsça hüda, İngilizce god, Almanca gott kelimeleri "Allah" kelimesi gibi özel isim değildir. Bunlar, ilah, ma'bûd, rab gibi cins isimlerdir. Allah kelimesi ikil ve çoğul yapılmaz. Bu isim sadece hak ma'bûdu, varlığı zorunlu olan yaratıcıyı ifade eder. Başka bir varlığa, Allah ismi verilemez. Yani Allah'ın adaşı yoktur (Meryem, 19/65). Diğer isimler çoğul yapılabilir. İlahlar (âlihe), tanrılar, rablar (erbab) gibi. Çünkü hak veya batıl ma'bûda tanrı, hüda, ilah denilebilir.

"Allah" isminin çeşitli asıllardan türediği ileri sürülmüşse de *"el-ilah"* kelimesindeki hemze olan elifin düşürülmesiyle elde edildiği görüşü tercih edilmektedir.

Yüce Yaratıcı'nın ism-i a'zamı yani en ulu ismi olan **"Allah"** lafzının her harfi O'nu ifade eder. Allah lafzının elifi kaldırıldığında "lillâh" olur. Yine o yüce Yaratıcı'yı ifade eder. Elif ve lam birlikte kaldırıldığında "lehû" olur. Yine O yüce Allah'ı ifade eder. Elif ve iki lam birlikte kaldırıldığında "hû" kalır. Bu da Allah'ı ifade eder. "Allâhü lâilâhe illâ hû *(Allâh ki, O'ndan başka ilâh yoktur)"* (Bakara, 2/255) âyetinde olduğu gibi.

İnsanlar, Allah'ın zatını, hakîkat ve mahiyetini bilemezler. O'nu eserleri ve eserlerin delalet ettiği sıfatları ve isimleriyle tanıyabilirler. Allah'ın eserleri isimlerine, isimleri sıfatlarına, sıfatları da zatına delalet eder. Allah'ın isim ve sıfatları zatı gibi ezelî ve ebedîdir. Zatı ile birlikte vardır. Sıfat ve isimleri zatından ne ayrı ne de gayrıdır. (bk. Esmâ-i Hüsnâ) (İ.K.)

ALLÂHÜMME

"Allâh'ım!" "Yâ Allâh!" anlamına gelen bir nida cümlesidir. Cümlenin sonundaki mim, "Yâ" nida harfinden bedeldir. "Mim" ile "Yâ" birlikte kullanılmaz. "Yâ Allah!" veya "Allâhümme" denir. "Allâhümme" cümlesi Kur'ân'da beş âyette geçmiştir. Bu cümleden sonra

dua veya övgü cümleleri kullanılmıştır. *"Ey Peygamberim! De ki Allah'ım! (Sen) mülkün sahibisin, mülkü dilediğine verir, dilediğinden mülkü alırsın..."* (Âl-i İmrân, 3/26) âyeti ve namazda okunan *"Allâhümme salli alâ Muhammed..."* (Allah'ım! Muhammed'e rahmet ve mağfiret eyle) duası gibi. (İ.K.)

ALLÂM

Allah'ın sıfatlarından biri olup âlim kelimesinin mübalağalı şeklidir Çok bilen, her şeyi bilen demektir. (bk. Âlim) (İ.K.)

ALTIN OLUK

Ka'be'nin üzerine konan ve yağmur sularının dışarıya akmasını sağlayan, altından yapılmış oluğa verilen isimdir. Bu oluğa *mîzab-ı Ka'be* de denir. Bu oluk, **Hatîm**'in karşısındaki duvarın üst orta kısmındadır. (İ.K.)

AMD(EN)

Sözlükte "bir şeyi kasıtlı olarak, bilerek, şuurlu ve isteyerek yapmak" anlamına gelen *amden* kelimesi, fıkıh ıstılahında, kişinin fiillerini kasten yaptığını ifade etmek için kullanılır. Genellikle cinâyetler bahsinde kasten adam öldürme ve yaralama için amden veya teammüden ifadesi kullanılır. ***Amden (teammüden) cerh;*** bir insanı, haksız yere kasten yaralamaktır. Bu yaralamanın, yaralayıcı bir aletle olması ile yaralayıcı olmayan bir aletle olması arasında fark yoktur. ***Amden (teammüden) katl;*** bir insanı, yaralayıcı bir aletle, haksız yere kasten öldürmektir.

Kur'ân-ı Kerim'de; *"bir Mü'minin diğer Mü'mini yanlışlık dışında öldürmesi asla caiz değildir. (...) Kim bir mü'mini kasten öldürürse cezası, içinde temelli kalacağı Cehennemdir. Allâh ona gazap etmiş, lanetlemiş ve büyük azap hazırlamıştır."* buyurulmaktadır (Nisâ, 4/92, 93). (İ.P.)

AMEL

Sözlükte "davranış, hareket, iş, çaba, emek, çalışma ve eylem" anlamlarına gelen "amel"; din dilinde, niyet ve iradeye bağlı olarak yapılan dünya veya âhirette ceza veya mükâfat konusu olan iş, davranış ve bilinçli yapılan fiile denir. Bir iş, fiil ve davranışın amel olabilmesi için iradeli ve bilinçli yapılmış olması gerekir. İrade, kasıt ve bilinç bulunmayan fiil, amel olmaz. Dolayısıyla "amel" fiilden daha özeldir. Her "amel", fiildir ama her "fiil", amel değildir. İnsanın dışındaki diğer canlıların eylemleri fiildir fakat amel değildir.

Amel kavramı; hayırlı, iyi ve sevap olan eylemler ve davranışlar için de kullanılır. Allah ve peygamberin emir ve yasaklarına uymak amel, uymamak amelsizliktir.

Kur'ân'da insanların *ameli* iyi yapıp yapmama bakımından imtihana tâbi tutuldukları bildirilmiştir (Kehf, 18/7, Mülk, 67/2). İnsanlar, amellerine göre âhirette mükâfat veya ceza göreceklerdir (Yâsin, 36/54; Mü'min, 40/40).

Ameller, İslâm'a uygun olup olmama bakımından **tâat, ma'siyet** ve **mubah** kısımlarına ayrıldığı gibi, Kur'ân ve sünnette itâat olan ameller; **amel-i sâlih** ve **amel-i hasene**" (iyi amel); masiyet ameller ise, **amel-i sû', amel-i seyyie** (kötü amel) ve **amel-i gayri sâlih** (sâlih olmayan amel) olarak da zikredilmiştir. (İ.K.)

AMEL DEFTERİ

İnsanların dünyada kabul ettikleri inançlarla, yaptıkları işlerin kaydedildiği ve âhirette kendilerine takdim edileceği bildirilen deftere (veya kitaba) verilen addır. Kur'ân'da "amel defteri" tabiri geçmez. Ancak bu anlamda kitap ve suhuf kelimeleri zikredilmektedir. Kur'ân'da, insanın dünyada yaptıklarının, kıyamet günü açılmış bir kitapta kendisine gösterileceği ve her fertten kendi kitabını okumasının isteneceği (İsrâ, 17/13-14) açıklanmaktadır. **Kirâmen katibîn, hafaza,** *rusûl*, *rakîb* ve *atîd* isimleriyle anılan meleklerin yazdığı (Enbiyâ, 21/94; Kâf, 50/18; Zuhruf, 43/80) bu kitap, insanın hak-batıl, doğru-yalan, iyi-kötü bütün inanç, düşünce, söz ve eylemlerini içerecektir (Kehf, 18/49). Amel defterleri cennetliklere sağdan, cehennemliklere soldan veya arkadan verilecektir. Defterleri sağdan verilenler, Kur'ân'da ***"ashâbu'l-yemîn"***; soldan veya arkadan verilenler ***"ashâbu'ş-şimal"*** olarak zikredilir (Hâkka, 69/19, 25; İnşikâk, 84/7, 10). Defterin sağdan verilmesi bir müjde, soldan veya arkadan verilmesi ise bir korku ve azap işaretidir. Kur'ân'da sadece fertlerin değil, millet ve toplumların da "kitap" diye anılan amel defterlerinin bulunduğu ve hesap gününde her milletin kendi kitabını okumaya çağırılacağı belirtilir. (Câsiye, 45/28-29). (F.K.)

AMEL-İ KALİL

Az iş demektir. Namaz kılan bir kimsenin, namaz içinde yapılması uygun olmayan ancak amel-i kesir düzeyine ulaşmayan bir davranışta bulunmasına amel-i kalil denir. Meselâ, vücudunun bir yerini bir iki defa kaşımak, düşen takkesini başına koymak, secdeye giderken pantolonunu çekmek amel-i kalildir. Namazda amel-i kalil, mekruh bir davranıştır. (İ.K.)

AMEL-İ KESÎR

Çok iş demektir. Namazı bozan davranışlardan biridir. Namaz kılan bir insanı dışarıdan gözlemleyen bir kişide, bu kimsenin namazda olmadığı izlenimini verecek her hangi bir davranışta bulunması amel-i kesirdir. Meselâ, namazda saç ve sakalı taramak, üç adımdan fazla yürümek, vücudun her hangi bir yerini üç kereden fazla kaşımak, çocuğu alıp emzirmek amel-i kesirdir ve namazı bozar. (İ.K.)

AMEL-İ SÂLİH

Sözlükte "yararlı, iyi ve güzel amel" anlamına gelen *amel-i sâlih,* din dilinde; îmanın gereği olarak ihlas ve iyi niyetle yapılan, Kur'ân ve sünnete uygun olan her türlü söz, fiil ve davranışlara denir. Kur'ân'da yetmiş iki âyette *"amel-i sâlih" "îman"* ile birlikte geçmiş, îman edip amel-i sâlih işleyenlere mağfiret, büyük mükâfat ve cennet vaat edilmiştir (Bakara, 2/25; Mâide, 5/9).

İslâm bilginleri "amel-i sâlihi"; farz, vacip, sünnet, müstehap ve mendup kısımlarına ayırmışlardır. Namaz kılmak ve zekat vermek gibi ibadetler amel-i sâlih olduğu gibi, dürüstlük, doğru sözlülük ve meşru bir işte çoluk çocuğunun rızkını temin için çalışmak da sâlih ameldir. Allah'ın rızasına uygun olan her amele sâlih amel diyebiliriz. Tevbe sûresinin yüz yirminci âyetinde mü'minlerin Allah yolunda açlık, susuzluk, yorgunluk ve sıkıntıya uğramaları, bir yeri zaptetmeleri, kâfirlere karşı zafer kazanmaları sâlih amel olarak ifade edilmiştir. Sâlih amel ile sevap elde edebilmek için insanın

mutlaka îmanının bulunması ve şirkten uzak olması gerekir (Kehf, 18/110).

Îman, ibadet, Allah ve peygamberin emir ve yasaklarına uymak amel-i sâlih kavramına dahildir (Kehf, 18/30; Buhârî, Îmân, 18 (II, 12).

Kur'ân'da îman edip sâlih amel işleyenlerin, yaratıkların en hayırlıları olduğu bildirilmiştir (Beyyine, 98/7).

Allah'ın rızasına uygun olmayan her türlü inanç, söz, fiil ve davranışlara amel-i gayr-i sâlih denir. Bu kavram, sâlih amelin zıddı olup Kur'ân'da bir âyette geçmiştir (Hûd, 11/46). Sâlih olmayan amel, Kur'ân'da **amel-i seyyie** olarak da ifade edilmiştir.

Amel-i seyyie; sözlükte kötü ve zararlı amel anlamına gelen bu tabir, din dilinde, Allah ve peygamberin emir ve yasaklarına uygun olmayan, sahibinin günaha girmesine sebep olan söz, fiil ve davranışlara denir. Bu tâbir Kur'ân'da amel-i sâlih'in zıddı olarak kullanılmıştır (Tevbe, 9/102; Fâtır, 35/10; Mü'min, 40/58). Nisâ sûresinin 123. âyetinde *"Kim kötü bir amel işlerse onunla cezalandırılır"* denilmiştir. (İ.K.)

ÂMENTÜ

Ehl-i sünnet inancı açısından mü'minlerin îmân esaslarını ana hatlarıyle ifâde eden özel bir kavramdır. Arapça'da "*âmene*" fiilinin birinci tekil şahsı olup Türkçe karşılığı "îmân ettim" demektir. Kur'ân'da üç yerde; kişinin îmânını açıklarken kullandığı bir ifâde olarak geçmektedir. Şûrâ sûresinde şöyle buyurulmaktadır: *"İşte onun için sen (tevhide) davet et ve emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Onların heveslerine uyma ve de ki: Ben Allâh'ın indirdiği bütün kitaplara inandım..."* (Şûrâ, 42/15; Ayrıca bk. Yûnus, 10/90; Yâsîn, 36/25).

"Amentü" deyimi ile herkesin inanması gereken îmân esasları şöyle formüle edilmiştir: "Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, iyi veya kötü her şeyin Allah'ın takdiri ile olduğuna îmân ettim. Ölümden sonra diriliş gerçektir. Allah'tan başka İlâh olmadığına, Hz. Muhammed'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna şahitlik ederim." Bu îmân esasları Kur'ân'ın çeşitli yerlerinde ifadesini bulmuştur (Bakara, 2/177, 285; Nisâ, 4/136). Buhârî ve Müslim'de yer alan Cibril hadisinde de söz konusu îmân esaslarına, benzer bir şekilde yer verilmiştir (Buhârî, İmân, 37; Müslim, İmân, 1).

İslâm'a ait dinî bilgilerin öğretilmesinde geleneksel inanç metni olan *"Âmentü"*, itikadla ilgili kaynaklarda da yer almıştır. (F.K.)

ÂMİL

Sözlükte "çalışan, iş yapan" anlamına gelen *âmil;* Kur'ân'da; îman edip sâlih ameller işleyenler (Âl-i İmrân, 3/136), kötü iş yapanlar (Mü'minûn, 23/63) ve zekat toplayan Devlet memurları (Tevbe, 9/60) anlamında kullanılmıştır. Çoğulu âmilîn ve ummâl'dır. Allah, erkek veya kadın her çalışanın (âmil) amelini zâyî etmeyeceğini bildirmiştir (Âl-i İmrân, 3/195). Âmil'in ameli iyi veya kötü olabilir. (İ.K.)

Bir fıkıh terimi olarak âmil, devletin vergi alacağını toplayan tahsildar, bölge idarecisi, vali gibi manalara gelmektedir.

Hz. Peygamber devrinde çeşitli bölgelere gönderilen âmil adı verilen memurların, hem dini tebliğ etmek, o bölgede asayiş ve düzeni sağlamak, İslâm ahkamını uygulamak; hem de zekat ve vergileri toplamak gibi çeşitli

görevleri vardı. Zekatın kamu yararını ilgilendirmesi nedeniyle, ilk devirlerden itibaren belli malların zekatı devlet eliyle toplanmış ve dağıtılmıştır. Zekat ve vergilerin toplanması ve dağıtımında, zulmedilmemesi, denge ve adaletin sağlanması gerekir. Hz. Peygamber, âmillik görevini cihada benzeterek bu göreve atananlarla yakından ilgilenmiş, döndüklerinde hesaplarını bizzat kontrol edip, âmillerin halktan hediye almalarını yasaklamıştır. (Buharî, Hiyel, 15; Ebû Dâvûd, İmaret, 7; Tirmizi, Zekat, 18). (İ.P.)

ÂMÎN

Yüce Allah'ın kabul etmesini temenni amacıyla dua sonunda *"kabul buyur"* anlamında söylenen bir sözdür. Bu kelime Kur'ân'da geçmemektedir. Peygamberimiz (a.s.), duanın sonunda *âmîn* denilmesini tavsiye etmiştir (Müslim, Salât, 62, 87; Buhârî, Ezân, 111). Namazda Fâtiha sûresi okunduktan sonra *âmîn* demek sünnettir (İbn Mâce, İkâme, 14). (İ.K.)

ÂMM

Lügatte "sayıca çok olan şeylerin hepsini kapsayan" demektir. Istılahta ise, bir kullanılışta, lafzın anlamının kapsadığı fertlerin tümüne herhangi bir sınırlama olmaksızın delalet eden lafız demektir. Başka bir ifadeyle, tekrara gerek olmaksızın, sadece bir defada manasının bütün fertlerini içine almak üzere konulmuş olan lafızdır. Bunlara **umum ifade eden lafızlar** da denir. Örneğin, "Mü'minler" kelimesi âmm lafızdır. Bu kelime, manasına elverişli olan mü'minlerin tamamını içine alır.

Hanefîlere göre, **tahsis** edilmemiş olan **âmm** lafızların bütün fertlerine delaleti kat'îdir. Örneğin, *"İçinizden ölenlerin bırakmış oldukları eşler, kendi kendilerine dört ay on gün beklerler."* (Bakara, 2/234) âyeti, kocası ölen her kadını içine almaktadır. Ancak âmm lafız tahsis edildikten sonra, delaleti zannî olur.

Malikî, Şafiî ve Hanbelî'lere göre ise, **âmm** lafzın, delaleti zannidir; kesinlik ifade etmez. Zira, **âmm** lafızlar çoğunlukla tahsis edilmiştir; tahsis edilmeyen âmm lafız yok gibidir. (İ.P.)

ÂMME

Fıkıh terimi olarak, damarları dimağa ulaşan yaraya denir. (bk. Câife) (İ.P.)

ANGLİKANİZM

"Anglo-Saksonlar" olarak bilinen İngilizlerin mensubu bulunduğu Hristiyanlık mezhebidir. Yeni Çağ'ın başlarında İngiliz Kraliyet Hânedanı'nın desteğiyle gelişen bu yeni mezheb, sadece bu ülkeye özgü bir mezhep olarak kalmıştır. Kral, bu mezhebin en yetkili kişisidir. Abdülaziz Çâviş'in *"Anglikan Kilisesine Cevap"* isimli eseri meşhurdur. (İ.U.)

ANÎD

Yoldan ve haktan sapmak, inat etmek, karşı çıkmak ve muhalefet etmek anlamındaki *unûd* kelimesinden türeyen *anîd*, bile bile hakkı reddeden, azgın, doğru yoldan sapan, Allah'a itaat etmeyen, haddi aşan ve zorbalık yapan kimse demektir. Kur'ân'da 4 âyette geçmiş "cebbâr" ve "keffâr" kelimeleri ile birlikte kâfir insanların vasfı olarak kullanılmıştır. (Hûd, 11/59; İbrâhim, 14/15; Kâf, 50/24; Müddessir, 74/16). *Anîd,* hakka karşı inatçı ve Allah'a teslim olmayan insandır. (İ.K.)

ARAFAT

Sözlükte "bilme, tanıma, anlama ve güzel koku" anlamlarına gelen a.r.f.

kökünden türeyen "Arafat", Mekke'nin 25 km. güney doğusunda ova görünümünde düz bir alanın adıdır. Doğu, kuzey ve güneyi dağlarla çevrilidir. Arafat, Hıll bölgesinde Harem sınırları dışında kalır. Harem sınırı ile Arafat arasında Urene vadisi vardır. Haccın rükünlerinden biri olan vakfe burada yapılır. Vakfenin zamanı, Zilhicce ayının 9. günü güneşin zevalinden sonra burada başlar, ertesi günü şafak vaktine kadar devam eder. Burada kısa bir süre de kalınsa vakfe yapılmış olur. Arafat'ın tamamı vakfe mahallidir (Müslim, Hac, 149). Arafatta vakfe yapılmadan hac görevi tamamlanmaz. Peygamberimiz (a.s.) *"Hac, Arafat'tır"* buyurmuştur (Ebû Davut, Menasik, 68) Arafat kelimesi Kur'ân'da bir âyette geçmiştir. *"Arafat'tan ayrılıp (seller gibi Müzdelife'ye) akın edince Meş'ar-i Haram'da Allah'ı anın."* (Bakara, 2/198) Arafat'ın ortasında "Cebel-i Rahmet" (rahmet dağı), batısında Nemîre Mescidi vardır. Arafat, ağaçlandırılmış ve dokuz oto yol ile Müzdelife'ye bağlanmıştır. (İ.K.)

ARASÂT

"Arsa" kelimesinin çoğulu olan "arasât", sözlükte, üzerinde bina bulunmayan boş arazi anlamındadır. Din dilinde, kıyâmetin kopmasından sonra diriltilecek olan insanların, dünyadaki inanç, söz, fiil ve davranışlarından sorguya çekilmek üzere sevk edilecekleri yerin adına denir. Bu mekâna **mahşer** ve *mevkif* de denir. Kur'ân'da geçmeyen bu kelime, hadislerde sözlük anlamında kullanılmıştır (Buhârî, Megâzî, 8). (İ.K.)

ARÂYÂ

Lügatte "meyvesi yenmiş veya hediye edilmiş hurma ağacı" anlamına gelen *arâyâ,* bir fıkıh terimi olarak, ağaçtaki taze hurmanın, kuru hurma karşılığında satışını ifade eder. Bu alışverişte, kuru hurma ölçekle, ağaçtaki hurma ise tahminen belirlenir.

Zaruret sebebiyle **arâyâ**ya müsaade edilmiştir. Hz. Peygamber'e bazı ihtiyaç sahipleri gelerek, taze hurmalar olgunlaştığı halde paraları olmadığı için alamadıklarını, sadece kuru hurmalarının bulunduğunu söylemişler, Hz. Peygamber de, tahmini bir ölçekle, ellerindeki kuru hurma ile taze hurma almalarına müsaade etmişlerdir (Müslim, Büyû', 61-68).

Arâyânın caiz olması için, meyvenin olgunlaşma belirtileri göstermesi, kuru hurmanın 5 veskten (875 kg.) az olması, satışın peşin olması ve taze hurma almak isteyen kişinin fakir olması ve kuru hurmadan başka ücret olarak verebilecek malı bulunmaması gerekir. (İ.P.)

ARAZÎ

Sözlükte "yer, yeryüzü, toprak, kara parçası" anlamlarına gelen **arz** kelimesinin çoğuludur. Toprak mülkiyeti, arazînin sahipliği, kullanımı, sınırlanması gibi konular, ilk devirlerden beri insanlığı meşgul etmiş, ciddî bir problem kaynağı olarak ortaya çıkmıştır. Günümüzde "arazî hukuku" müstakil bir hukuk dalı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bütün İslâm hukukçuları, arazinin hem özel, hem de kamu mülkiyetinin konusu olabileceği hususunda ittifak etmişlerdir. Müslümanların eline geçiş tarzı ve mülkiyet şekline göre, arazinin

tasnifi yapılmış ve maliklerine belli mükellefiyetler ve sınırlamalar getirilmiştir. Hz. Peygamber'in hadisleri ile daha sonraki devirlerdeki uygulamalar doğrultusunda gelişen İslâm hukukuna göre arazî temelde iki gruba ayrılır; *arazî-i memlûke* (mülk arazî), *arazî-i gayri memlûke* (mülk olmayan arazî).

Arazî-i memlûke, sahibi bulunan ve tasarruf hakkı tamamen sahibine ait olan araziye denir. Sahibi, diğer bütün malları, eşyası gibi bu araziyi de, satabilir, hibe edebilir, vakfedebilir ve miras bırakır. Mülk arazî, kullanım alanı, tâbi oldukları vergi ve statü bakımından dört gruba ayrılır: Arazî-i haraciyye, arazî-i öşriyye, mukataalı arazî ile yerleşime konu olan arazî.

Arazî-i haraciyye, barış yoluyla haraç vergisine bağlanan veya savaşla fethedildiği halde gazilere dağıtılmayıp yerli gayrimüslim ahaliye bırakılan yerlere denir. Bu tür arazi, mülk arazî olup, sahibi üzerinde tasarruf yetkisine sahiptir. Ancak bu arazîden, haraç isimli bir vergi alınır. Bu vergi de, harâc-ı mukaseme ve harâc-ı muvazzaf olmak üzere ikiye ayrılır. *Harâc-ı mukaseme,* yerin durumuna göre, arazînin mahsulünden 1/10'dan 1/2'ye kadar olmak üzere alınan vergidir. *Harâc-ı muvazzaf* ise, arazi için kesim usulü ile belirlenmiş olan belirli miktar akçedir.

Arazî-i öşriyye, ahalisi kendiliğinden Müslüman olan veya savaş yoluyla fethedilip de gazilere taksim edilen arazilere denir. Bu araziye, *arz-ı sadaka* da denmektedir. Bu topraklar sahiplerinin mülkü olup, üzerlerinde her türlü tasarrufa yetkilidirler. Sahipleri, bu arazide yapmış olduğu ziraata karşılık, **öşür** isminde bir vergi vermekle yükümlüdür.

Mukataalı arazî, devletin götürü vergi takdir ederek dağıttığı arazîdir. Mülkiyeti ve tasarruf hakkının verilmesi şeklinde olabileceği gibi, sadece geliri de verilebilir. Birinci durumda arazî mülk olmakla birlikte, ikincisinde kişinin mülkü değildir.

Tetimme-i süknâ, ikamet ve yerleşime konu olan arsalardır. Buna mesken inşa edilen arsalar ile meskenin tamamlayıcısı olan yerler dahildir. Bu arsalar, Müslüman veya gayrimüslimlere ikâmet için terk edilmiş olup, öşür ve haraca tabi değildir.

Arazî-i gayri memlûke, şahsî mülkiyete konu olmayan, mülkiyeti devlete veya kamuya ait olan ve menfaati ammeye veya devletin tahsis edeceği alan veya şahıslara ait olan arazilerdir. Bu nevi arazî, arazî-i mevkufe, arazî-i metruke, arazî-i mevat ve arazî-i mîriyye olmak üzere dörde ayrılır.

Arazî-i mevkûfe, vakıf arazîsi demektir. Âlimlerin çoğunluğuna göre, mülkiyeti kamuya, menfaati ise belli şahıs ve zümrelere tahsis edilen arazidir.

Arazî-i metrûke (arazî-i mahmiyye, arazî-i mirfekat), yollar, ormanlar, meydanlar gibi herkesin istifadesine sunulan arazi veya meralar, pazar ve harman yerleri gibi belli bir köy veya kasaba halkının ortak istifadesine terkedilmiş yerlerdir. Buraların mülkiyeti hazineye ait olup, kimsenin özel tasarruf yetkisi yoktur.

Arazî-i mevât, kimsenin mülk ve tasarrufunda olmayan, belli bir köye yahut kasabaya tahsis edilmemiş, ziraat yapılmayan ve iskân mahallinden uzakta bulunan boş arazilerdir. Devletin yetkili birimlerinden izin alınmak kaydıy-

la, bu araziyi imar eden kişi ona sahip olur.

Arazî-i mîriyye (arazî-i emiriyye), mülkiyeti hazinede kalmak üzere, devlet tarafından belli şahıslara tasarruf hakkı verilen arazîdir. Bu tür arazîye, arazî-i memleket, arazî-i beytülmal, arazî-i sultaniyye isimleri de verilmektedir. Arazî-i mîriyyenin kuru mülkiyeti, yani rakabesi devlete ait olup, halka ariyet şeklinde verilir ve karşılığında belli bir vergi alınır. Mülkiyeti devlete ait olduğundan, özel mülkiyet ve miras hükümleri cereyan etmez; tasarrufa yetkili olan kimse, kanunun tayin ettiği şartlar ve kayıtlar dairesinde intifa ve tasarruf eder. (İ.P.)

AREFE GÜNÜ

Kurban bayramının bir gün öncesi olan Zilhicce ayının dokuzuncu günüdür. Haccın iki rüknünden biri olan vakfe bugünde yapılır. Arefe günü Arafat'ta, öğle namazının farzı ile ikindi namazının farzı öğle vaktinde peş peşe kılınır (cem-i takdim). Arefe günü güneş batınca hacılar Arafat'tan Müzdelife'ye hareket ederler. Arefe günü, Arafat'ta hacılar, vakitlerini dua, namaz, zikir, tesbih, va'z dinleme, Kur'ân okuma vb. ibadetlerle geçirirler. Peygamberimiz (a.s.) *"Allah'ın, arefe günü mü'minlerin günahlarını bağışlayacağını umarım"* demiştir (Müslim, Sıyâm, 1162). Ülkemizde Ramazan Bayramının öncesindeki güne de arefe günü denilmektedir. (İ.K.)

ÂRİF

Sözlükte "bilen, tanıyan, halden anlayan, vâkıf ve âşina olan" gibi anlamlara gelen ârif kelimesi bir tasavvuf terimi olarak manevî tecrübeyle mârifet ve hakîkat mertebesine erişen kimse anlamında kullanılmaktadır. Ârifin sahip olduğu bilgiye **marifet** denilir. Kelam ve felsefede genellikle ilim ile eş anlamlı, bazen de marifetullah ve Allah hakkındaki bilgi anlamında kullanılmaktadır. Tasavvufta ise, Allah hakkında olan bilgi başta olmak üzere bütün varlık ve olayların mahiyeti hakkındaki bilgiye mârifet denilmiştir. Böylece âlim ile ârif arasında açık bir ayırım yapılmıştır. Marifete ulaşmada dinî ve ahlâki şahsiyetin önemi büyüktür. Ârif, manevî ve ahlâkî arınma sayesinde derûnî tecrübe ve sezgi gücü ile öğrenir ve aydınlanır. (M.C.)

ÂRİYET

Bir malın kullanımının, geçici süreyle, ücretsiz olarak başkasına verilmesini konu edinen sözleşmedir. Akitten dönülmesi mümkün olmak üzere, menfaatin karşılıksız olarak başkasına temliki şeklinde de tanımlanabilir. Türkçe'de bu sözleşmeye iğreti akdi de denilmektedir. Âriyet vermeye *iâre*, âriyet verene *muîr*, ariyet almaya *istiare*, alana *müsteîr*, bu mala da *müsteâr* veya *muâr* denir.

İslâm dini, daima yardımlaşmayı, muhtaç olana yardım etmeyi tavsiye etmektedir. Bu itibarla, âriyet vermek, müstehabdır. Ancak, âriyet alanın ihtiyacının şiddetine göre farz veya vacip, gayri meşru bir yolda kullanmak söz konusu olduğunda ise, mekruh veya haram olur.

Âriyet akdi, ehliyet sahibi tarafların icap ve kabulü ile kurulur ve malın ariyet alana teslim edilmesiyle tamamlanır. Âriyet olarak verilen malın, para, buğday gibi tüketilen değil, kullanılan bir mal olması gerekir.

Âriyet, zaman, mekân veya başka bir şartla sınırlandırılmışsa, bu şartlara uyulması zorunludur. Böyle bir sınırlandırma yoksa, âriyet alan kişi, aldığı şeyi örf ve âdetin çizmiş olduğu sınırlar içinde, dilediği yer, zaman ve şekilde kullanabilir. Âriyet alınan mal, emanet hükmündedir. Ariyet alanın kullanım veya muhafazasında bir kusur veya ihmali olmaksızın kısmen veya tamamen hasar görmesi halinde tazmîn ettirilmez. Ancak bir kusuru olması halinde zarar tazmîn ettirilir.

Âriyet belirli bir süre için verilmiş ise sürenin bitiminde, bunun dışında iâre verenin istemesi veya alanın iade etmesiyle akit sona erer. (İ.P.)

ARRÂF

Sözlükte "bir şeyi bildirmek" anlamındaki *a-r-f* kökünden türemiş bulunan arrâf kelimesi bir terim olarak herkesin farkına varamayacağı gizli ve karmaşık olan hususları doğuştan sahip bulunduğu bir kabiliyetle hisseden, kazandığı deneyimlerle de gelecek hakkında önceden tahminlerde bulunan kimse demektir. Arrâfın gelecekle ilgili verdiği haberlerin bir kısmı doğru çıksa da her söylediğinin gerçekleşmesi mümkün değildir. Zira bu haberler kesin bilgi vasıtalarının değil, bazı zan ve tahminlerin ürünüdür. Geçmişe ait verdiği bilgiler ise daha çok soru soran kimsenin psikolojik ve fizyolojik yapısından elde ettiği ipuçlarına dayanmaktadır. Hz. Peygamber'in geçmiş milletler içinde Peygamber olmadıkları halde tahminleri gerçekleşen *muhaddesûn* denilen kimseler bulunduğunu ve ümmetinden böyleleri varsa Ömer'in bunlardan biri olması gerektiğini (Buhârî, Fezâilü's-sahâbe, 6) bildiren hadisinde geçen muhaddes ile arrâfı kastettiği kabul edilmektedir. Kâhîn ve arrâfa giderek onların söylediklerini tasdik edenlerin Muhammed'e indirilene inanmamış sayılacaklarını, kırk gün namazlarının kabul edilmeyeceğini ve cennete giremeyeceklerini" (Müslim, Selâm, 125; Ebû Dâvûd, Tıb, 21) bildiren hadislerde arrâf, kâhin ile eş anlamlı kullanılmış ve gaybı bilme iddiaları reddedilmiştir. (M.C.)

ARŞ

Sözlükte "yükseklik, tavan, çadır, çardak, ayağın tümsek yeri ve taht" anlamına gelen *arş* (çoğulu *urûş*); ıstılahta, gerçek mahiyetini, ölçü ve sınırını insan aklının kavrayamayacağı, gerçek içeriğini sadece Yüce Allah'ın bildiği, bütün âlem denilen yeri, gökleri, cenneti, cehennemi, sidreyi, kürsiyi kaplayan ilâhî taht ve hükümranlık demektir.

Arş konusunda genel olarak üç görüş vardır:

1- Arş ile en büyük cisim kastedilmiştir. Bu anlamda kurulmuş, çatılmış ve tamamlanmış her binaya da arş denir. Cenab-ı Hak da gökleri ve yeri yarattıktan sonra bunların her birinin şeklini, yüksekliğini, birbirleriyle uyum ve orantı özelliklerini de vermiştir. Bu husus Kur'ân'da şöyle açıklanmıştır. *"Görmekte olduğunuz gökleri direksiz olarak yükselten, sonra arşa istivâ eden, güneşi ve ayı emrine boyun eğdiren Allah'tır. (Bunların) her biri muayyen bir vakte kadar akıp gitmektedir. O, Rabbinize kavuşacağınıza kesin olarak inanmanız için her işi düzenleyip âyetleri açıklamaktadır."* (Ra'd, 13/2)

2- İslâm bilginlerinin çoğuna göre arş ile kastedilen, gökleri kaplayan o büyük cisimdir. İşte kâinattaki bütün

cisimleri kuşatan ve mahiyetini bilemediğimiz bu arş, her şeyden önce yaratılmıştır. Daha sonra sırasıyla su, gök ve yer yaratılmıştır. *"O, hanginizin amelinin daha güzel olacağı hususunda sizi imtihan etmek için, Arş'ı su üzerinde iken, gökleri ve yeri altı günde yaratandır."* (Hûd, 11/7)

3- Arş'tan maksat mülktür. "Falan kimse, arşına hakim oldu" denir. Bu ifade o kimsenin, mülküne sahip olduğu anlamına gelir. Şu âyetlerdeki "arş" kelimesi de Hz. Yusuf'un ve Saba Melikesi Belkıs'ın tahtı anlamında kullanılmıştır. "Ana ve babasını tahtının üstüne çıkartıp oturttu ve hepsi onun için (ona kavuştukları için) secdeye kapandılar" (Yûsuf, 12/100). "(Sonra Süleyman müşavirlerine) dedi ki: Ey ulular! Onlar teslimiyet gösterip bana gelmeden önce, hanginiz o melikenin tahtını bana getirebilir?" (Neml, 27/38) Arş hakkındaki müşterek kanaatı şu şekilde özetlemek mümkündür: Mahiyeti Allah ve kâinatla ilişkisi ne olursa olsun, Arş'ın varlığını kabul etmek gerekmektedir. Çünkü ilâhî azamet ve saltanatın sembolü sayılan ve meleklerce taşınıp çevresinde dönülen ulvî bir makam olduğunu inkâr etmek, Nasslara aykırı düşmektedir. (F.K.)

ASABE

Önceleri erkek çocuklar ve baba tarafından gelen erkek akraba anlamına gelen *asabe* kelimesi, Hz. Peygamber zamanından itibaren, diyet ve miras konusunda belirli yakınlar için kullanılmıştır. Hata ile adam öldürmede, maktulün yakınlarına ödenecek diyeti yüklenen, ölüme sebebiyet veren kimsenin erkek tarafından akrabalarına (âkıle) **asabe** denmiştir.

Miras konusunda ise, tek başına bulunduğunda mirasın tamamını, kendilerine belirli hisseler tayin edilen mirasçılarla beraber bulunduğunda ise, onlardan arta kalanı alan mirasçılara **asabe** denmiştir. Asabe olma vasfı, verasetin en kuvvetli sebebi olarak kabul edilmiştir. Yakın asabe bulunduğunda, daha uzak olan mirastan düşer.

Asabe sebebî ve nesebî olmak üzere ikiye ayrılır. Sebebî asabe, köleyi azat eden efendi veya onun asabesinin, azat edilen kölenin mirasçısı olmaması halinde mirasçı olmasına denir. Nesep yönünden asabe ise, kan bağı dolayısıyla meydana gelen asabeliktir. (İ.P.)

ASABİYET

Sarmak, kuşatmak ve yakınlarını korumada aşırı gitmek anlamlarına gelen *asabiyet,* bir terim olarak, aralarında soy birliği veya başka sebeplerle yakınlık bulunanların, muhaliflerine karşı birlikte hareket etmelerini sağlayan dayanışma duygusu ve ruhu demektir.

Câhiliyye döneminde, bir kabilenin ya da kabileden birinin başka bir kabile tarafından, hangi sebeple olursa olsun, saldırıya uğramasını engelleyen veya herhangi bir saldırının meydana gelmesi halinde bunun doğuracağı maddî ve manevî zararın telâfi edilmesinde en etkili faktör asabiyet idi. Asabiyetin siyasî ve hukukî alanlardaki otorite boşluğunu doldurmak, can, mal, ırz ve namus güvenliği sağlamak gibi olumlu tarafları yanında aile, aşiret, kabile ve benzeri toplulukların hak ve menfaatlerine tecavüzde bulunmak gibi olumsuz yönleri de vardı. Hz. Peygamber, asabiyeti *"bir kimsenin haksız olmasına rağmen kavmine yardımcı olması"* (Ebû Dâvûd, Edeb, 112) şeklinde tanımlamış

ve asabiyet davasının İslâm'ın ruhuna aykırı olduğunu söylemiştir (Müslim, İmare, 57). Bununla birlikte bir kimsenin haklı olduğu konularda kendi yakınlarına yardım etmesi, yerine göre vacip yerine göre müstehabtır. (M.C.)

ASHAB

bk. Sahabî.

ASHAB-I A'RÂF

A'râf ehli demektir. A'râf sûresinin 44-50. âyetlerinde âhirette üç sınıf insanın varlığından söz edilmiştir. Bunlar; *ashâbü'l-cennet* (cennet halkı, cennetlikler), *ashâbü'n-nâr* (cehennem halkı, cehennemlikler) ve *ashâbü'l-a'râf*. Cehennem halkı ile cennet halkı arasında bir sûr (perde, duvar) vardır. Bu sûrun cennet tarafı nur, cehennem tarafı ateştir. (Hadîd, 57/13) Cennet ile cehennem arasında bulunan a'râfta, hem cennetlikleri, hem de cehennemlikleri yüzlerindeki işaretlerinden tanıyan kimseler vardır. Bunlar, cennet halkına; *"selâmün aleyküm* (selam size)*"* diye seslenirler. Cehennem halkını görünce de "*Rabbimiz, bizi bu zâlim toplum ile beraber bulundurma!*" diye dua ederler (A'râf, 7/44-50). Bu kimseler, iyilikleri ile kötülükleri, sevapları ile günahları eşit olduğu için henüz cennete giremeyen ancak cennete girmeyi uman mü'minlerdir. ***Ashâb-ı a'râf,*** a'râf'ta bir müddet kalır, sonra Allah onları cennete koyar. (İ.K.)

ASHAB-I BEDİR

Bedir savaşında Hz. Peygamber'le birlikte savaşa katılan sahabeye *Ashâb-ı Bedir* denir. Sayılarının 313 civarında olduğu rivâyet edilir. İslâm Tarihi'nde, Müslümanların oldukça olumsuz şartlarda kazandıkları ilk büyük zaferi olan bu savaşa katılan mü'minlerin, Allah ve Rasûlü katında şerefli ve seçkin bir yeri vardır. (A.G.)

ASHÂB-I CAHÎM

"Cahîm" Kur'ân'da zikri geçen yedi cehennemden biridir. Çok şiddetli ve sürekli yanan kızgın ateş, çok sıcak yer demektir. Ashâb-ı cahîm tabiri, cehennem halkı, cehenneme atılacak kimseler anlamına gelir. Kur'ân'da 6 âyette geçmiş ve inkâr edenlerin, Allah'ın âyetlerini yalanlayanların (Bakara, 2/119; Mâide, 5/10, 86; Hadîd, 57/19) ve âyetleri red ve iptal etmek için çalışanların (Hac, 22/51) ashâb-ı cahîm olduğu bildirilmiş ve ashâb-ı cahîm, îmân edip sâlih amel-ler işleyen cennet halkının zıddı olarak zikredilmiştir (Mâide, 5/9-10). (İ.K.)

ASHÂB-I CENNET

Cennet halkı demektir. Bu tabir, Kur'ân'da 12 defa geçmiştir. Bir âyette bahçe sahipleri (Kalem, 68/17) diğer âyetlerde cennete girecek insanlar anlamında kullanılmıştır. Kur'ân'da îmân edip sâlih amel işleyenlerin (Bakara, 2/82), Allah'a gönülden boyun eğenlerin (Hûd, 11/23) güzel amelleri en iyi bir şekilde yapanların (Yunus, 10/26) ve müslümanların (Ahkâf, 46/15-16) cennet halkı olduğu bildirilmiştir.

Âhirette insanlar, îman ve sâlih amellerine veya inkâr ve kötü amellerine göre cennet halkı veya cehennem halkı olarak iki sınıf olurlar. Cennet halkı, kurtuluşa eren (Haşr, 59/20) ve cennette ebedi kalacak olan (Bakara, 2/82) mutlu insanlardır. Cennette istedikleri her şey vardır (Yâsîn, 36/57). *"O gün cennet halkının kalacakları yer daha iyi, dinlenip safa sürecekleri yer daha güzeldir"* (Furkân, 25/24). Kur'ân'da cennet halkı; sâbık, mukarreb, ashâb-ı

yemîn ve ashâb-ı meymene olarak da ifade edilmiştir (Vâkıa, 56/8). (İ.K.)

ASHÂB-I EYKE

Eyke halkı demektir. "Eyke" kelimesi, sık ormanlık anlamına gelir. Kendilerine Şuayb (a.s.) Peygamber olarak gönderilmiştir. Eyke halkı, Kızıl Deniz sahilleri ile Medyen arasında yaşıyordu. Bozgunculuk, ölçü ve tartıda hile yapıyorlar, insanların haklarını eksik veriyorlardı (Şu'arâ, 26/181-183). Zalim bir toplum idi (Hicr, 15/78). Şuayb (a.s.), bunları ıslaha çalıştı, "Allah'a karşı gelmekten sakının, bana itaat edin" dedi. Ashâb-ı Eyke, Şuayb'ı (a.s.) yalanladı. Ona "sen iyice büyülenmişsin, sen de bizim gibi bir insansın, senin yalancılardan olduğuna inanıyoruz, doğrulardan isen üzerimize gökten parçalar indir" dediler (Şu'arâ, 26/176-190). Allah, Eyke halkının üzerine şiddetli bir sıcak musallat etti. Bu sıcak yedi gün sürdü. Bütün ırmakların suyu kesildi. Sonra üzerlerine bir bulut geldi. Sıcaktan hepsi bulutun altına toplandılar. Buluttan ateş yağdı, hepsi helâk oldu. Kur'ân'da buna, *"azâbü yevmi'z-zıll"* (gölge gününün azabı), *"azabü yevmin azîm"* (büyük bir günün azabı) denilmektedir (Şu'arâ, 26/189). (İ.K.)

ASHÂB-I FERÂİZ

Kelime anlamıyla "hisse sahipleri" demek olan ashab-ı ferâiz, fıkıhta mirastan hisseleri belirlenen kişileri ifade etmek için kullanılan bir tabirdir. (bk. Ferâiz) (İ.P.)

ASHÂB-I FÎL

Fil sahipleri demektir. "Ashab-ı Fîl" ile kastedilenler, Habeşistan Kralı Necaşî'nin Yemen Valisi Ebrehe ve ordusudur. Ashab-ı Fil kavramı, Fil sûresinde geçmekte ve fil olayı bu sûrede anlatılmaktadır.

Ebrehe, Hristiyan idi. Yemen'i dinî merkez yapmak amacıyla San'a'da Kules adında bir kilise yaptırdı. Herkesin buraya gelmesini istiyordu. Fakat gelen olmadı. Herkes Ka'be'yi tercih ediyordu. Kinâne oğullarından biri Kules kilisesini kirletti. Bunun üzerine Ebrehe çok kızdı. Ka'be'yi yıkmaya karar verdi. Ordusu ile Mekke'ye hareket etti. Ordusunda filler de vardı. Ka'be'yi yıkmak istedi, ancak muvaffak olamadı. Ebrehe ordusu Ka'be yakınına varınca Allah üzerlerine sürü sürü kuşlar gönderdi. Kuşlar, üzerlerine taşlar attılar. Ebrehe ordusu, kurtların yediği ekin yaprağı gibi darmadağın oldu (Fil, 105/1-5). Bu olay, Hz. Muhammed (a.s.)'in doğumundan yaklaşık iki ay kadar önce vuku bulmuştur. (İ.K.)

ASHAB-I HADÎS

bk. Ehl-i Hadis.

ASHÂB-I HICR

Hıcr halkı demektir. Hıcr, Şam ile Hicaz arasındaki bölgenin adıdır. Hıcr bölgesinde Semûd kavmi yaşamıştır. Semûd kavmi, Âd kavminden geriye kalan insanlardır. Bu nedenle Semûd, ikinci Âd diye de anılır. Semûd kavmi, birçok nimet ve imkâna sahipti. Dağları delmiş, taşları oymuş, sağlam ve muhkem yazlık ve kışlık evler, konaklar yapmışlardı (Şu'arâ, 26/149). Ucuzluk, bolluk ve refah içinde idiler. Bu nimetlerle azdılar, hak yoldan saptılar. Ashâb-ı Hıcr; bozguncu (A'râf, 7/74), zorba ve inatçı (İbrâhim, 14/15), kâfir (A'râf, 7/76), zâlim (Hûd, 11/67) ve azgın idi (Şems, 91/11). Kendilerine Peygamber olarak gönderilen Sâlih (a.s.)'ı yalanladılar (Hac,

22/42). O'na büyülenmiş (Şu'arâ, 26/153), çok yalancı ve şımarık dediler (Kamer, 54/25). Mucize olarak verilen dişi deveyi öldürdüler (Şems, 91/14), şeytana uydular ve doğru yoldan saptılar (Ankebût, 29/38). Allah'a şirk koştular, putlara taptılar (A'râf, 7/73). Âhireti inkâr ettiler (Hâkka, 69/4-5). İnsanlara kötülük yapıyorlardı (Fecr, 89/12). Peygamberin öğütlerine kulak vermeyen Ashâb-ı Hıcr, dehşetli bir sayha (gürültülü ses) ile helâk oldular. Ağılcının topladığı kuru ot gibi kırılıp gittiler (Kamer, 54/31). (İ.K.)

ASHÂB-I KARYE

Şehir veya köy halkı demektir. "Ashâb-ı Karye" tabiri, Kur'ân'da sadece Yâsîn sûresinin 13. âyetinde geçmektedir. Sözü edilen şehir halkı kendilerine gönderilen iki elçiyi yalanlamışlardı. Üçüncü bir elçi gönderildi. Şehir halkı, elçilere "sizin yüzünüzden uğursuzluğa uğradık. Sözünüzden vazgeçmezseniz sizi taşlarız, size azap ederiz" demişlerdi. Şehir halkından biri, "Ey kavmim! Peygamberlere uyun" demiş, îmân ettiğini açıklamıştı. Halk, bu mü'mini öldürmüş, Allah da bunları korkunç bir sesle helâk etmiştir (Yâsîn, 36/13-29).

Ashâb-ı Karye'nin kimler olduğu, gönderilen elçilerin ve îman eden kişinin isimleri Kur'ân'da bildirilmemiştir. Ancak rivâyetlere göre, "Ashâb-ı Karye" Antakya halkıdır. Söz konusu elçileri de Hz. İsa (a.s.) göndermiştir. Elçilere arka çıkıp îman eden kişi ise Habîbü'n-Neccâr'dır. (İ.K.)

ASHÂB-I KEHF

Mağara halkı, mağara sahipleri demektir. Ashâb-ı Kehf ile kastedilen insanlar; kâfir bir toplumdan kaçıp dağda bir mağaraya sığınan bir grup mü'mindir. Kur'ân'ın 18. sûresi, adını bu kıssadan almıştır. Sûrenin 9-26. âyetlerinde bu kıssa anlatılmaktadır.

Kur'ân'da mağaraya sığınanların gençler olduğu, mağarada yıllarca uyudukları, köpeklerinin de yanlarında bulunduğu, belli bir süre sonra uyandıkları, aralarında mağarada ne kadar kaldıklarını konuştukları, içlerinden birinin şehre gümüş para ile yiyecek almaya gittiği, mağarada 309 yıl kaldıklarının söylendiği, ancak ne kadar kaldıklarını Allah'ın bildiği ifâde edilmiştir.

Tefsîr kitaplarında zikredilen rivâyetlere göre şehre giden genç, çarşıda alışveriş yaparken, zulmünden kaçtıkları Kral Dakyanus'un adı bulunan paraları verince halk, bunu hazine bulmuş sanarak Kral'ın huzuruna götürmüştür. Bu zaman içerisinde, halk ve Kral, Hristiyan olmuştu. Genç, Krala kaçış olayını anlatınca Kral ve şehir halkı mağaraya gitmiş, mağaradaki gençlerle konuşmuştur. Gençler tekrar uykuya dalmışlar, Kral da onları mağaraya gömmüş ve üzerlerine mescid yaptırmıştır. Kur'ân'da gençlerin uykudan uyandıktan sonra insanlarla konuştukları beyan edilmiş, ancak mağaranın nerede ve gençlerin sayısının kaç olduğu bildirilmemiştir. (İ.K.)

ASHÂB-I KUBÛR

"Kubûr", "kabir" kelimesinin çoğuludur. "Kabir", ölen insanların gömüldüğü yere denir. Türkçe'de kabir, ziyaret edilen yer anlamına gelen "mezar" sözcüğü ile ifâde edilmektedir. "Ashâb-ı kubûr", kabirdekiler demektir ki bununla ölüler kastedilmektedir. Bu tabir, Kur'ân'da bir âyette geçmiştir (Mümtehine, 60/13). (İ.K.)

ASHÂB-I MEDYEN

Medyen halkı demektir. Medyen, Akabe körfezinden Humus vadisine kadar uzanan bölgenin adıdır. Medyen halkı; putperest, bozguncu, fâsık ve kâfir bir toplum idi. Ölçü ve tartıyı tam yapmazlar, insanların haklarını eksik verirler ve haksızlık yaparlardı. Hırsız ve hilebaz idiler. Allah, kendilerine Şuayb'ı (a.s.), peygamber olarak gönderdi. Şuayb (a.s.) tatlı dili, fasih, beliğ ve tesirli sözleriyle Medyen halkını tevbeye, tevhide, ibâdete ve kötü davranışları bırakmaya davet etti. Ancak Şuayb peygamberin dâvetine uymadıkları gibi, onu yalanladılar ve yalancılıkla suçladılar, ona büyülenmiş dediler. Mü'minleri Allah yolundan men ettiler. Allah da onların kâfir olanlarını korkunç bir ses ve zelzele ile helâk etti. Yurtlarında çöküp kaldılar (A'râf, 7/85, 86, 91, 92, 93,102; Hûd, 11/85-90, 94; Şu'arâ, 26/183-186). (İ.K.)

ASHÂB-I MEŞ'EME

"Meş'eme", uğursuzluk demektir. Sol kol anlamına da gelir. "Şimal" kelimesi ile anlamdaştır. Ashâb-ı Meş'eme tâbiri; alçak mevkide bulunan, değersiz veya kendilerine ve yakınlarına kötülüğü dokunan uğursuz kimseler anlamına gelir.

Vâkı'a sûresinde (56/1-11) kıyamet kopunca insanların üç sınıf olacakları bildirilmiştir. Bunlar; *ashâb-ı meymene* amel defteri sağ elinden verilenler), *ashâb-ı meş'eme* (amel defteri sol elinden verilenler) ve *sâbıkûn* (öncüler).

Beled sûresinin 19. âyetinde, Allah'ın âyetlerini inkâr edenlerin ashâb-ı meş'eme olduğu bildirilmiştir. Ashâb-ı meş'eme, Vâkıa sûresinin 41. âyetinde "Ashâb-ı Şimâl" olarak zikredilmiş ve bu kimselerin dünyada iken azgın insanlar olduğu, büyük günah işlemekte ısrar ettikleri, öldükten sonra dirilmeyi inkâr ettikleri, hak yoldan saptıkları, (âyetleri ve peygamberleri) yalanlayıcı oldukları bildirilmiştir (Vâkıa, 56/45-51). Ashâb-ı Meş'eme/ Ashâb-ı Şimal; vücudun derilerine nüfûz eden bir ateş ve kaynar su içinde, kara dumandan bir gölge altında olacaklar, zakkumdan yiyip kaynar sudan içeceklerdir (Vâkı'a, 56/42, 43, 52-56).

Ashâb-ı Meş'eme / Ashâb-ı Şimal; cehennemde ebedî kalacak olan kâfirlerdir. Hâkka sûresinde kıyamet kopunca yazıcı melekler tarafından tutulan amel defterlerini (İnfitâr, 82/10-12) insanlara sağ veya sol ellerinden (Hâkka, 69/19-39) İnşikâk sûresinde ise sağ ellerinden veya arka tarafından verileceği (İnşikâk, 84/7-15) bildirilmiştir. Kitabı sağından verilenlerin hesabı kolay olacak ve cennete girecekler, solundan ve arkasından verilenler ise cehenneme atılacaklardır. İşte kitabı arkasından ve solundan verilecek olanlar Ashâb-ı Meş'eme / Ashâb-ı Şimâl'dir.

Âhirette, kişilerin amel defterlerinin sağ veya soldan verilmesi sembolik bir anlatım olup burada yön ve taraf olarak sağ ve solun övülmesi veya kınanması söz konusu değildir. (İ.K.)

ASHÂB-I MEYMENE

"Meymene"; bereket, saâdet, mutluluk ve uğurluluk demektir. Sağ taraf ve sağ kol anlamına da gelir. Sağ taraf, meclis ve mahfillerde saygı yeridir. Ashâb-ı Meymene; saygı mevkiinde bulunan yüksek haysiyet sahipleri, kendilerine ve başkalarına yararı dokunan bereketli insanlar anlamlarına gelir.

Kıyamet kopunca insanlar üç kısım olacaklardır: *Ashâb-ı Meymene, Ashâb-ı Meş'eme* ve *Sâbıkûn* (îmân ve itâatte öncü olanlar) (Vâkı'a, 56/7-10) Ashâb-ı Meymene; Beled sûresinde köle azat eden, yetimi, yoksulu ve aç insanı doyuran, îmân edip sabrı ve merhameti birbirine tavsiye eden kimseler olarak tanıtılmıştır (Beled, 90/13-18). Ashâb-ı Meymene, Vâkı'a sûresinde, *Ashâb-ı Yemin* olarak ifade edilmiştir (Vâkı'a, 56/27, 38, 90-91).

Yemîn, sağ, sağ taraf, uğur, kuvvet ve kasem (and) demektir. Ashâb-ı Meymene ile Ashâb-ı Yemîn aynı insanlardır. Kıyamette bunlara amel defterleri sağ tarafından verilecek (Hâkka, 69/19) ve hesapları kolay olacaktır (İnşikâk, 84/8). Her can kazandığıyla Allah katında rehin alınacak, ancak Ashâb-ı Yemîn bundan hariç olacaktır (Müddessir, 74/38-39). "Ashâb-ı Meymene / Ashâb-ı Yemîn"; cennetlerde her türlü nimetler içinde olacaklardır (Vâkı'a, 56/27-38; Hâkka, 69/19-24).

"Ashâb-ı Meymene / Ashâb-ı Yemîn"; îman edip sâlih ameller işleyen, Allah ve Peygambere itâat eden insanlardır. Âhirette kişiye amel defterinin sağ taratan verilmesi, o kimsenin hayırlı akıbetini ifade eder, sembolik bir anlatımdır. (İ.K.)

ASHÂB-I NÂR

"Nâr" ateş demektir. Cehennemin isimlerinden biridir. "Ashâb-ı Nâr" tabiri; ateş halkı, cehennem halkı demektir. Bu tâbir, Kur'ân'da 20 yerde geçmiş ve inkâr edenlerin, Allah'ın âyetlerini yalanlayanların (Bakara, 2/39), günah işleyen ve günahı kendisini kuşatanların (Bakara, 2/81), dininden dönenlerin (Bakara, 2/217), faizciliğe devam edenlerin (Bakara, 2/275), zalimlerin, insanları Allah yolundan men eden ve Allah yolunu eğriltmek isteyenlerin, âhireti inkâr edenlerin, dinlerini oyun ve eğlence yerine koyanların, dünya hayatı kendilerini aldatanların (A'râf, 7/44, 45, 47, 50, 51), kötü işler yapanların (Yûnus, 10/27), Allah'a eşler, ortaklar koşanların (Zümer, 39/8), haddi aşan ve aşırı gidenlerin (Mü'min, 40/43) ateş halkı olduğu ve bu kimselerin cehennemde ebedî kalacakları bildirilmiştir. Ashâb-ı nârın zıddı olarak Kur'ân'da îmân edip sâlih ameller işleyen **ashâb-ı cennet** zikredilmiştir (Bakara, 2/81-82). (İ.K.)

ASHÂB-I RESS

Res halkı, Ress'liler demektir. Ress sözlükte "bir şeyin evveli, başlangıcı, kuyu, maden, alâmet, eser, kalıntı" anlamlarına gelir. "Ashâb-ı Ress", Kur'ân'da tarihte yaşamış bir halkın adı olarak iki yerde geçmektedir. Furkân sûresinin 38. âyetinde Âd ve Semûd kavimleriyle birlikte Ress halkının da helâk edildiği, Kaf sûresinin 12-15. âyetlerinde ise, Nuh'un kavmi, Semud, Ad, Firavun, Lut'un kavmi Eyke halkı ve Tubba' kavmi gibi Ress halkının da Peygamberleri yalanladığı bildirilmiş; ancak peygamberlerinin ve kendilerinin kim olduğu, nerede yaşadıkları ve nasıl helâk edildikleri beyan edilmemiştir. (İ.K.)

ASHÂB-I SA'ÎR

"Sa'îr" Kur'ân'da ismi geçen yedi cehennemden birinin adıdır. Alevli, çılgın ateş demektir. *Ashâb-ı sa'îr* tabiri; alevli ateş/cehennem halkı anlamına gelir. Bu tâbir Kur'ân'da üç âyette geçmiş ve Peygamberleri yalanlayan, onların sözlerine kulak vermeyen, akıllarını kullanmayan ve şeytana uyan insanların Ashâb-ı Sa'îr olduğu bildirilmiştir (Fâtır, 35/6. Mülk, 67/9-11).

Şeytan, taraftarlarını Ashâb-ı Sa'îr'den olmaya çağırır (Fâtır, 35/6). Allah'ı inkâr edenler, cehennem bekçilerinin, "size bir uyarıcı gelmedi mi?" sorusuna, "Evet bize uyarıcı (nezîr=peygamber) geldi ama biz onu yalanladık ve Allah hiçbir şey indirmedi, siz ancak büyük bir sapıklık içindesiniz" dedik derler ve "Biz, uyarıcıların sözlerini dinleseydik veya aklımızı kullansaydık çılgın alevli ateşin halkı olmazdık" deyip günahlarını itiraf ederler (Mülk, 67/8-11).

Bu âyetlerden anlaşılıyor ki alevli ateş halkı olanlar, Allah'ı ve Peygamberini bırakıp şeytana uyanlar, akıllarını kullanmayıp günah bataklığına dalanlardır. (İ.K.)

ASHÂB-I SEBT

"Sebt" cumartesi, "Ashâb-ı Sebt" de cumartesi halkı demektir. Bu ifade ile, cumartesi yasağına uymayan, deniz kıyısındaki bir sahilde yaşayan bir grup Yahûdi kastedilmektedir. Yahûdilikte cumartesi günü, ibadet günüdür ve bu günde av yapmak yasaktır. Balıklar cumartesi günü akın akın gelir, diğer günleri gelmezdi. Allah, "*Cumartesi yasağını çiğnemeyin*" buyurmuştu. Allah'ın emrini dinlemeyen bir grup Yahûdi bu yasağı ihlal etti, bir grup da bunlara mani olmaya çalıştı, fakat zâlim ve fâsıklar, söz dinlemediler. Allah, bu kimseleri lanetledi, aşağılık maymunlar yaptı, çetin bir azap ile cezalandırdı (Bakara, 2/65; Nisâ, 4/47, 154; A'râf, 7/163-166; Nahl, 16/124).

Cumartesi yasağını ihlal edenlere yönelik olarak zikredilen "*aşağılık maymunlar olun*" ifadesini Kur'ân yorumcuları hakîki ve mecâzî anlama alarak iki değişik görüş ortaya koymuşlardır. Birinci görüşe göre yasağı ihlal edenler gerçekten maymun olmuşlardır. İkinci görüşe göre maymun gibi taklitçi ve şahsiyetsiz kişiler haline gelmiş; maymun iştahlı olmuşlardır. (İ.K.)

ASHÂB-I SEFÎNE

Gemi halkı demektir. Bundan maksat, Nuh (a.s.)'ın gemisine binerek tufandan kurtulan mü'minlerdir. Bu tâbir, Kur'ân'da bir âyette geçmiş ve; "*Andolsun biz, Nuh'u kavmine gönderdik, onların arasında bin seneden elli yıl eksik kaldı, sonunda onlar, zulme devam edip dururken kendilerini tufan yakalayıverdi. Onu ve gemi halkını kurtardık ve bunu âlemlere bir ibret yaptık*" denilmiştir (Ankebût, 29/14-15).

Nuh (a.s.)'ın peygamber gönderildiği toplum; zâlim, fâsık, kötü, günahkâr, câhil müşrik, gerçekleri görmeyen (kör), haddi aşan, mütekebbir, zorba, inatçı ve inkârcı bir kavimdi. Nuh (a.s.) kendilerini tevhide, ibâdet, itâat ve takvaya davet etti, ancak onlar; Allah'ın âyetlerini ve Peygamberini yalanladılar. Nuh'u (a.s.) sapıklık, yalancılık ve delilik ile itham ettiler, alaya aldılar ve öğütlerden yüz çevirdiler. Hakka karşı batılı savundular. Birçok insanı saptırdılar. Mü'minleri hakir gördüler, onlara ayak takımı ve bayağı kimseler dediler. Putlara tapmakta ısrar ettiler. Nuh (a.s.), kavmi ıslah olmayınca helâk edilmesi için Allah'a dua etti. Allah, kendisine gemi yapmasını emretti. Gemi yapılınca mü'minleri gemiye bindirdi. Gök, sularını boşalttı. Yer altı suları fışkırdı. Büyük bir tufan oldu. Mü'minler kurtuldu, kâfirler boğulup helâk oldu. Sular çekilince Nuh'un gemisi Cûdi dağına oturdu (A'râf, 7/64, 76; Yûnus, 10/71-74; Hûd, 11/27, 29, 37- 48; İbrâhim, 14/15; Nuh, 71/3-40; Enbiyâ, 21/77; Mü'minûn, 23/25; Şu'arâ, 26/111; Ankebût, 29/14; Mü'min, 40/5; Zâriyât, 51/46; Kâmer, 54/9-14). (İ.K.)

ASHÂB-I SUFFE

Ashâb-ı Suffe, suffe halkı demektir. Suffe sözlükte "sofa, revak, üzeri örtülü geniş ve yüksek yer" gibi anlamlara gelir. Medine'de bulunan Mescid-i Nebî etrafındaki odalara "suffe" denmiştir. Hz. Peygamber, Mescidine bitişik bu odalarda ikâmet ederek ilim ve ibâdetle meşgul olan sahâbîlere, *Ashab-ı Suffe* veya *Ehl-i Suffe* denir. Fakir ve barınaksız kimseler olarak ashab-ı suffenin ihtiyaçları çoğu kere, Hz. Peygamber ve diğer sahabe tarafından karşılanmıştır. Âdeta yatılı mektep durumunda olan Peygamber mescidi etrafındaki odalar, *Suffe Mektebi* olarak da isimlendirilmiştir. Suffe Mektebi'nin, dolayısıyla Ashab-ı Suffe'nin, Kur'ân ve Sünnet'in öğretilmesinde son derece önemli rolü olmuştur. Çok hadis rivâyet edenler arasında isimleri geçen Ebû Hüreyre ve Ebû Saîd el-Hudrî, bunlardandır. (A.G.)

ASHÂB-I ŞİMAL

Kıyamet günü amel defteri sol elinden verilecek olanlara denir. (bk. Ashâb-ı Meş'eme) (İ.K.)

ASHÂB-I UHDÛD

"Uhdûd"; hendek, yarık demektir. Hendek halkı anlamına gelen *Ashâb-ı Uhdûd* ile maksat, mü'minleri ateş dolu hendeklere atarak yakan kimselerdir. Bu tâbir Kur'ân'da bir âyette geçmiştir. Bu olay Burûc sûresinde şöyle anlatılmaktadır: "Yakıt doldurulup tutuşturulmuş ateş hendeğinin halkı helâk olsun. Onlar, hendeğin kenarına oturmuşlar, müminlere yaptıkları (zulmü/işkenceyi) seyrediyorlardı. Onlar; mü'minleri sırf azîz, övgüye layık Allah'a îmân ettikleri için cezalandırıyorlardı (Burûc, 85/4-8).

Bu olayda sözü edilen "Ashâb-ı Uhdûd", bazılarının sandığı gibi hendeğe atılıp yakılan mü'minler değil, mü'minleri ateşte yakan zalimlerdir. Ashâb-ı Uhdûd'un ve yakılan mü'minlerin kim oldukları ve nerede yaşadıkları Kur'ân'da bildirilmemiştir. Âyetlerden anlaşılan; bir grup kâfirin, hendekler kazıp buralara ateş doldurdukları, îmân eden kimseleri bu ateşte yaktıklarıdır. Konu ile ilgili olarak kaynaklarda aktarılan rivâyetler sâhih değildir. (İ.K.)

ASHÂB-I YEMÎN

Kıyamet günü amel defteri sağ elinden verilecek olanlar demektir. (bk. Ashâb-ı Meymene) (İ.K.)

ÂSİ

Âsi, isyân eden anlamındadır. Terim olarak ise Allah emir ve buyruklarını yerine getirmeyen, yasakladığı şeylerden kaçınmayan günahkâr kimse anlamında kullanılmaktadır. (bk. İsyân) (M.C.)

ÂSİM

Günahkâr demektir. (bk. İsm) (İ.K.)

ÂSİTÂNE

Farsça'da "kapı eşiği, eşik yanı, kapı dibi" gibi anlamlara gelen âstan kelimesinden türetilmiş olup Türkçe'de âsitâne veya âstâne şeklinde telaffuz edilmektedir. Osmanlı döneminde bir tarikatın veya tarikat kolunun merkezi konumunda büyük tekkeler için kullanılmakta idi. Osmanlı döneminde İstanbul için özel ad olarak da kullanılmıştır. (M.C.)

ASR

Sözlükte; gündüz, gece ve öğleden sonra güneşin kızarmasına kadar olan ikindi vakti anlamına geldiği gibi,

yüz yıllık zaman anlamına da gelir. Kur'ân'ın 103. sûresinin adıdır. Sûre 3 âyettir. Bu sûrede Allah; asra / zamana, çağa yemin ederek vaktin kıymetine işaret etmiş ve dünyada ziyana uğramayan insanların niteliklerini bildirmiştir. Bu nitelikler; *îmân*, *sâlih amel*, *hakkı tavsiye* ve *sabrı tavsiye*dir. Bunlar, İslâm'î görevlerin tümünü genel olarak ifade etmektedir. (İ.K.)

AŞERE-İ MÜBEŞŞERE

Henüz hayatta iken Hz. Peygamber (a.s.) tarafından cennetlik oldukları kendilerine müjdelenen on sahâbî anlamına gelmektedir. Abdurrahman ibn Avf rivâyetiyle gelen bir hadise göre, cennetle müjdelenenler şunlardır: Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Talha ibn Ubeydullah, Zübeyr ibn Avvam, Abdurrahman ibn Avf, Sa'd ibn Ebî Vakkas, Ebû Ubeyde ibn Cerrah ve Saîd ibn Zeyd'dir (Ahmed, I/193).

İbn Abdi'l-Berr'in *İstiab* adlı eserinde gelen haber de Ebû Ubeyde ibn Cerrah yerine Abdullah ibn Mesud zikredilmiştir (İstiab, III/112).

Hadislerde cennetlik oldukları topluca bildirilen bu sahabîlerden başka, Hz. Hatice, Abdullah ibn Ömer, Abdullah ibn Selâm gibi bazı sahabe de münferit olarak cennetle müjdelenmiştir (Müslim, Fedâilü's-Sahabe, 71; Tirmizî, Menâkıb, 26). (A.G.)

ÂŞİR

İslâm'ın ilk asırlarında, ticarî mal veya bir nevi gümrük vergisi olarak kabul edilebilecek **öşür** vergisini tahsil eden kimseye denir. Şehirler veya milletler arası ticaret yollarının kavşak noktalarında, önemli geçitlerde görev yapan **âşir**ler, bölgelerinden geçen Müslüman tüccarlardan yanlarında bulunan ticarî malların zekatını, Müslüman olmayanlardan ise bir nevi gümrük vergisi almaktaydılar.

Âşir aynı zamanda, bölgesindeki yol ve ticaret emniyetini sağlamakla da görevliydi. Bu sebeple, âşirde bulunması gereken şartlar sayılırken, tam **ehliyet**li olmasının yanında, yol ve ticaret güvenliğini sağlamaya gücü yeter olması da zikredilmektedir. (İ.P.)

AŞÎRET

Arapça'da kabile veya kabileden daha küçük topluluklar için, Türkçe'de göçebe topluluklar hakkında kullanılmaktadır. Osmanlılar döneminde ise 'boy'un altında, cemaatin üstünde bir topluluğa ad olmuştur. (M.C.)

AŞK

Sözlükte "aşırı sevgi, bir insanı belli bir varlığa, bir nesneye ya da evrensel bir değere doğru sürükleyip götüren gönül bağı" anlamına gelen *aşk*, tasavvufî bir terim olarak, sevginin insanı bütünüyle hükmü altına alması, sevginin son mertebesi, varlığın yaratılış sebebi, varlığın aslı anlamında kullanılmaktadır. Kur'ân'da ve sahih hadislerde aşk kelimesi yerine, sevgi kelimesinin karşılığı olarak çoğunlukla **hubb** ve *mehabbet*, bazen de *vüdd* ve *meveddet* kelimeleri ile bunların türevleri kullanılmıştır. İslâmî literatürde aşk ilâhî ve beşerî olmak üzere başlıca iki anlamda kullanılmıştır. İlâhi aşka genellikle *hakiki aşk*, beşeri aşka da *mecazi aşk* adı verilmiştir. (bk. Hubb) (M.C.)

AŞR-I ŞERİF

Kelime olarak "değerli, şerefli on" anlamına gelen *aşr-ı şerîf* terim olarak, Kur'ân-ı Kerim'in bir topluluk içerisinde yükses sesle okunan ve çoğunlukla

on âyet uzunluğundaki bölümlerine verilen isimdir. (M.C.)

AŞÛRÂ ORUCU

Muharrem ayının onuncu gününe "*âşûrâ*" denir. Hz. Aişe validemizin bildirdiğine göre İslâm öncesinde Mekke halkı ve Peygamberimiz "*âşûrâ*" gününde oruç tutmuştur. Peygamberimiz Medine'ye geldiği zaman Yahudîlerin "*âşûrâ*" orucu tuttuklarını görmüş, kendilerine bu orucu niçin tuttuklarını sormuş. onlar, "bu gün hayırlı bir günüdür, bu günde Allah İsrail oğullarını düşmanlarından kurtardı. Musa (a.s.) bu günde oruç tuttu" cevabını vermişlerdir. Bunun üzerine Peygamberimiz (a.s.), *'biz Musa'ya sizden daha evla ve layığız' dedi, âşûrâ orucunu tuttu ve ashabına da tutmalarını emretti* (Buhârî, Savm, 69, II, 251; Müslim, Sıyâm, 128; Tirmizî, Savm, 49. III, 117.).

Ramazan orucu farz kılındıktan sonra da Peygamberimiz (a.s.) âşûrâ orucunu tutmuş ve "*Ramazan orucundan sonra en fazîletli oruç Allah'ın ayı olan muharrem ayında tutulan âşûrâ orucudur*" (Tirmizî, Savm, 40, III, 117; Müslim, Savm, 38) sözleriyle tutulmasını teşvik etmiştir. Sahabeden isteyen bu orucu tutmuş, isteyen de tutmamıştır (Buhârî, Savm, 69, II, 251; Müslim, Sıyâm, 113-126. I, 792-795) Âşûrâ orucu, muharrem ayının 9. ve 10. günlerinde tutulur (Tirmizî, Savm, 50, III, 128). (İ.K.)

ATÂ

Sözlükte "bağışlama, hîbe, atıyye, ihsan verme ve verilen şey" anlamına gelen atâ, Kur'ân'da dört âyette geçmiş ve lütuf, ihsan ve bağış anlamlarında kullanılmıştır (Hûd, 11/108; İsrâ, 17/20; Yâsin, 36/39 ve Nebe 78/36). Atâ, *atıyye* (çoğulu atâya) ile eşanlamdadır.

Hz. Ömer (r. a.); harac, cizye, ganimet ve ticaret mallarından alınan vergiler (**fey**) ile zekat gelirlerinden kurduğu divan teşkilatı vasıtasıyla yılda bir defa müslümanlara verdiği paraya atâ/atıyye demiştir. Atıyyelerin dağıtımını Medine'de bizzat Hz. Ömer'in kendisi üstlenmiş, diğer bölgelerde ise bu görevi **âmil**lere vermiştir. Bölgelerdeki kabileleri iyi tanıyan **arif, nakîb** ve emin unvanındaki görevliler, atıyyeleri evlere kadar götürüp sahiplerine vermişlerdir.

Daha sonraki devirlerde atıyyeler, halifelerin tercih ettiği belirli kimselere tahsis edilmiştir. Meselâ Abbasiler döneminde Hz. Ali ve Hz. Abbas soyundan gelen bazı aileler ile askerliği meslek edinenlere verilmiştir.

Atâ/atıyye; zengin bir kimsenin, hizmet karşılığı olmadan bir insana verdiği bağış, yardım ve hibe anlamına da gelir. (İ.K.)

ATEİZM

Felsefî bir kavram olan ***ateizm,*** Tanrı inancı karşısında tepkisel bir düşünceyi dile getiren dünya görüşünün ismidir. Ateizm kelimesi Yunanca da *Tanrı* anlamına gelen *Theos*tan türemiştir. Bu kelimeden "Tanrı inancına sahip olmak", "Tanrı'ya inanmak" anlamına gelen ***theism*** ortaya çıkmış; bunun karşıtı olan "tanrıtanımazlık" anlayışını ifade etmek için bu kelimenin başına, olumsuzluk bildiren "a" ön takısının eklenmesiyle türetilmiştir. ***Ateizm*** kavramı, felsefî bir bakış açısını ifade etmenin yanında, belli bir yaşam tarzını ve davranış biçimini de dile getirmektedir. Bu anlayışı benimseyenlere ***ateist*** denir. Günlük hayatta, toplumumuzda bu kavramı ifade etmek için, *inançsız* veya *inkârcı* gibi kelime-

ler de kullanılmaktadır. Ayrıca dinî literatürümüzdeki ***zındık***, ***mülhid*** kavramları da aynı manayı ifade etmektedir.

Ateizm tarihte çok yaygın olmasa da eski dönemlerden itibaren günümüze kadar var olan ve bazı filozoflarca da dile getirilen önemli bir problemdir. Yüzyılımızın ilk yarısında tarihte hiçbir zaman olmadığı kadar yaygınlaşan ve kendine taraftar bulan bir düşünce akımıdır. Günümüzde ise eski gücünden uzaklaşan ve fikrî dayanaklarını da yitiren ideolojik bir tavırdır. Felsefî tartışmaların yanında ateizm bazen ideolojik biçimlere sokulmuş ve bazı sosyalist yönetimlerin resmî politikası haline getirilmiştir. Bilindiği gibi Marx, Lenin ve Engels'in fikirlerinden hareketle sosyalist ülkelerde bilinçli bir din karşıtlığı politikası izlenmiştir. Ateizmi ilke edinen ideolojiler doğmatik, statik ve dayatmacı tavırlar sergilemişler; dinle ilgili eleştirilerinde karşı tarafa cevap verme ya da yanlış anlamayı düzeltme şansı vermemişlerdir.

XX. yüzyılda ateizm adına ortaya pek çok şey konmuş, konuşulmuş, yazılmış ve çizilmiştir. Özellikle son dönemlerde ateizm adına yapılan şeylerin çoğunluğu ne yazık ki tutarlı ve insaflı fikrî tartışmalar olmak yerine, birer ateizm retoriği haline gelen ideolojik söylemler olmuştur. Yakından bakıldığında ortaya çıkan şeylerin daha ziyade ideolojik bilim, ideolojik felsefe ve ideolojik ateizm olduğu görülmektedir. Bu söylemlerin temelinde de pozitivist ya da materyalist esintiler bulunmaktadır.

Felsefî tartışmalarda kendine güçlü bir zemin bulamayan ateizm kendine çağımızdaki bazı bilimsel varsayımların içerisinde yer aramaya çalışmıştır. Bunların arasında Comte'un pozitivist; Feuerbach'ın antropolojik; Marx'ın sosyopolitik; Freud'ün psikanalitik ve Nietzche ile Sartre'ın varoluşçu ateizmi bulunmaktadır. Henüz kanıtlanamayan ve kanıtlanması da mümkün olmayan bu teorilerin etkisi ve gücü ise günümüzde oldukça zayıflamış, yaygınlığı da sona ermiştir.

Tanrı'nın varlığı meselesi insanlığın ortak bir problemidir. İnsanların büyük bir kısmı Tanrı'nın varlığına inanmış ve varlığıyla ilgili çok güçlü kanıtlar ileri sürmüşlerdir. Tanrı'nın varlığına inananlar bu inancın felsefî, ilmî, teolojik, mistik ve moral temelleri olduğunu ifade etmiş ve bunları da tek tek açıklamışlardır. Ateizme yol açan gerekçelerin ise hiçbir bilimsel, rasyonel ve etik değeri bulunmadığını ifade etmişlerdir. İnançsız olduğunu söyleyenlerin büyük bir kısmında da, materyalistler dahil olmak üzere, zihinlerinde Tanrı'nın yerini tutacak ancak mahiyet itibariyle farklı olan değerler görülmektedir. Dolayısıyla mutlak bir ateizmden sözetmek imkânsızdır.

Ateistler, bütün uğraşılarına rağmen Tanrı'nın varlığı aleyhinde güçlü kanıtlar ortaya koyamamışlardır. Buna karşın Tanrı'nın varlığı konusunda pek çok kanıt ileri sürülmüştür. Bu kanıtlar da ateistlerin "Tanrı yoktur" şeklindeki iddialarını tek tek çürütmektedir. Bunlar arasında da varlık (ontolojik), âlem (kozmolojik), nizam ve gaye (teleolojik), mistik tecrübe ve ahlâk kanıtları bulunmaktadır. Aslında kimileri için bu kanıtların dile getirilmesine dahi gerek yoktur. Çünkü Tanrı'nın varlığı insan için kanıtlanmaya gereksinim duymayacak kadar açık ve seçik

bir konudur. Dolayısıyla ateistin inkârı şaşılacak bir şeydir. (İ.P.)

ATVÂR-I SEB'A

Kelime olarak "yedi tavır" anlamına gelen *atvâr-ı seb'a,* bir tasavvuf terimi olarak nefsin; emmâre, levvâme, mülhime, mutmainne, râziye, marziyye ve kâmileden ibaret yedi tavrı anlamında kullanılmaktadır. (M.C.)

AVÂLÎ

Âlî isnadla rivâyet edilen hadislere denir. (bk. Âlî İsnad) (A.G.)

AVAM

Lügatte "halk, sıradan insanlar" anlamına gelen **avam**, âlim, filozof, mutasavvıf ve idareci gibi zümrelerin kendilerinden olmayan çoğunluk için kullandıkları bir terim olmuştur.

Fıkıh usulünde, müçtehit seviyesine ulaşamayan ve onları taklit eden kimseler anlamında kullanılır. "*Avamın mezhebinin olmadığı, avamın mezhebinin müftüsünün fetvası veya ilmihal kitapları olduğu*" şeklindeki ifadelerde anlatılmak istenen husus da budur. Bu sözle, ilimde belli bir derecesi olmayan şahısların, fıkıh alanında yerli yersiz tercih ve takdirlerde bulunmasının doğru olmadığı, her işin ehline ve o alanda ihtisas sahibi kimselere bırakılması gerektiği belirtilmektedir. (İ.P.)

Tasavvufta ise, alim, mutasavvıf (sûfi), filozof ve idarecilerin dışında kalan çoğunluk anlamında kullanılan bir terimdir. Karşıtı havastır. Mutasavvıflara göre avam havassın gerçekleştirdiği nefis tasfiyesini gerçekleştiremediği, yaşadığı hal ve makamları yaşayamadığı için derunî tecrübe, sezgi gücü ve zevk yoluyla ulaşılabilen yüksek hakikatleri keşfetmekten âcîzdir. Bundan dolayı ahlâkî arınma ve ruhî yücelme gayreti göstermeyen fakih ve kelâmcılar da avamdan sayılmıştır. Mutasavvıflara göre Hz. Peygamber'in genel tavırları yanında bir de özel halleri vardır. O, özel halleriyle havassa, genel tavırları ile de avama örnektir. Avam, dinî hükümlere caiz olup olmaması açısından bakar ve ruhsatları araştırır. Havas, azimetlerle amel etmeye özen gösterir. Havâsü'l-havâs (arifler) ise dinî bütün incelikleriyle anlar ve en iyi şekilde uygular. (M.C.)

AVLANMAK

bk. Sayd.

AVLİYE

Sözlükte "haktan ayrılmak, zulmetmek; yükselmek ve çoğalmak" anlamlarına gelen *avl* kökünden gelen *avliye*, fıkıh terimi olarak, bir mirasın taksiminde, belirli hisse sahiplerinin (**eshab-ı ferâiz**) **tereke**den alacakları payların toplamının ortak paydadan fazla çıkması halinde, payların toplamından elde edilen sayının ortak payda kabul edilerek mirasçıların hisselerinin belirlenmesine denir. (İ.P.)

AVRET

Sözlükte "eksik, gedik, açık; açılıp görülen şey; korkulacak, zarar gelecek yer" gibi anlamlara gelen *avret*, dinî bir kavram olarak, insan vücudunda örtülmesi farz, görünmesi ve gösterilmesi yasak olan, başkaları tarafından da bakılması haram olan yerlere denir.

Avret yerlerini örtmek, namazın şartlarından biridir. Buna **"setr-i avret"** denir. Erkeğin avret yerleri, diz kapağı ile göbeği arasıdır. Hanefîlere göre diz kapağı da avret mahalline dahildir. Kadınların avret mahalli ise,

el ile yüz dışındaki bütün uzuvlarıdır. Hanefî mezhebindeki bir görüşe göre, ayaklar da örtülmesi gereken yerlerin dışında tutulmuştur.

Namaz için örtülmesi gereken yerlerin, namaz dışında da örtülmesi gerekir. Ancak kadınların kendi **mahremi** olan erkeklere karşı, el, yüz ve ayaklarına ek olarak, saç, kol, boyun gibi yerlerini açık bırakabileceği konusunda ruhsat vardır (Nûr, 24/31-32).

Kadının kadına karşı avret mahalli, diz kapağı ile göbek arasıdır. Ancak, ihtiyaç olmadan bu yerlerin dışındaki uzuvlarını açması uygun değildir. Eşler arasında ise, avret konusunda bir sınırlama yoktur.

Avret yerlerinin örtülmesi ile ilgili emir genel ilke olup, tıbbî tedavi, doğum, teşhis ve benzeri ihtiyaç hallerinde açılması caizdir. (İ.P.)

ÂYET

Sözlükte "açık alâmet, işâret, emâre, iz ve nişâne" demektir. Çoğulu ây ve âyât'tır. Allah'ın varlığına delâlet eden şeylere ve peygamberlerin hak olduğunu ispat eden mucizelere de âyet denir. Kur'ân'da bu kelime; aynı temel anlamları içerecek şekilde mucize (Bakara, 2/211; Mü'min, 40/78), alâmet (Bakara, 2/248), ibret (Nahl, 16/11), acâib iş (Mü'minûn, 23/50), delil (Rûm, 30/20-25; İsrâ, 17/12) ve Kur'ân âyeti (Nahl, 16/101) karşılığı olarak kullanılmıştır.

Kur'ân, sûrelerden, sûreler de âyetlerden oluşmuştur. Âyet, sonu ve başı belli olan, uzun veya kısa, bir harf veya birkaç kelime veya cümleden oluşan Allah'ın sözlerine denir. Her âyet Kur'ân'dır. Anlamlı en kısa âyet bir kelime olan ve "yemyeşil" anlamındaki "müdhâmmetân" dır (Rahmân, 55/64). En uzun âyet ise bir sayfadır (Bakara, 2/282). Fâtiha sûresinin başındaki besmele dâhil, Kur'ân da 6236 âyet vardır. Diğer sûrelerin başlarındaki âyetler, sûreleri birbirinden ayırmak için konulmuştur, o sûreden birer âyet değildir. Âyetlerin son kelimelerine kendisinden sonra gelen âyeti ayırdığı için "fâsıla" (çoğulu, fevâsıl) denir. Âyetlerin sûrelerdeki dizilişi vahiy ile belirlenmiştir (tevkîfî). Âyetlerin bir kısmı Mekke'de bir kısmı da Medine'de inmiştir. Manalarının anlaşılırlığı bakımından âyetler **muhkem** ve **müteşâbih** kısımlarına ayrılmakla birlikte (Âl-i İmrân, 3/7) sağlam ve güzel olma bakımından bütün âyetler, muhkem ve müteşâbihtir (Hûd, 11/1; Zümer, 39/23). İlk inen âyetler Alâk sûresinin ilk beş âyetidir. Son inen âyetler hakkında görüş birliği yoktur. Bakara sûresinin 278 ve 281, Nisâ sûresinin 176, Tevbe sûresinin 128-129, Nâs sûresinin 1-3 ve Mâide sûresinin 3. âyetlerinin son inen âyetler olduğu söylenmektedir. (İ.K.)

ÂYETÜ'L-KÜRSÎ

Bakara sûresinin iki yüz elli beşinci âyetine denir. Âyet, bu ismi, içinde geçen "kürsî" kelimesinden almıştır. Âyet, Allah'ı tanıtmakta ve Allah'ın ism-i azamını (en yüce ismini) içermektedir (Dârimî; Fedâilü'l-Kur'ân, 14). Kur'ân'ın en yüce âyetidir. Peygamberimiz (a.s.) özellikle farz namazların arkasından, akşam, sabah ve yatağa yatınca bu âyetin okunmasını tavsiye etmiştir (Tirmizî, Fedâilü'l-Kur'ân, 2, V, 158; Dârimî, Fedâilü'l-Kur'ân, 14). (İ.K.)

AYIP

Sözlükte "eksiklik, leke, kusur, utanç veren söz ve davranış" anlamına gelen ayıp, bir ahlâk terimi olarak İslâm toplumunun ortak ve objektif ahlâk kurallarına aykırı olan, başkaları

tarafından kınanan tutum ve davranışlar demektir. Ayıp olarak görülen bir davranış, genellikle, benimsenen ve yararına inanılan sosyal kuralların ihlâline yol açtığı için, hukukî bir yaptırımı bulunmasa bile ayıplama ve yerme diye adlandırılan dinî – sosyal yaptırımlarla karşılaşır ve bunlar o kimsede pişmanlık ve utanma duygularını doğurur ve kişinin bu kusurlarını düzeltmesine vesile olur. Peygamberimiz (a.s.) "*Bütün insanlar hata yapar, hata yapanların en hayırlısı ise hatasından dönendir*" buyurmuştur.

Bir insanın ayıplarını gidermesi için; bilge kişilerden yararlanmalı, ayıpları gören ve düzelten dostlar edinmeli, düşmanlarının tenkitlerinden faydalanmalı ve başkalarında gördüğü ayıpları kendisinde de aramalıdır.

Bir fıkıh kavramı olarak ayıp, akde konu olan malın insanlar nazarındaki kıymet ve itibarını azaltan ârizî kusur ve eksiklik anlamında kullanılmaktadır. (bk. Muhayyerlik) (M.C.)

ÂYİN

Sözlükte "adet, merasim, usûl, tarz, adap, örf, kanun, zinet ve süs" manalarına gelen *ayin*, terim olarak, dinî inançları ortak olan bir toplulukta yetkili makamlarca belirlenmiş birlikte yapılan dualar, okunan ilâhîler ve dinî ağırlıklı kurallara bağlanmış törenlere denir.

Toplumumuzda âyin deyince, genellikle kiliselerde yapılan dinî törenler anlaşılır. Katolik kilisesinde en önemli âyin Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesini sembolize eden *missa* âyinidir. Âyin terimi, özellikle 16. asırdan itibaren genel bir anlam kazanmış ve kutsamalar, kutsama törenleri, toplu dualar gibi, ibadetle ilgili bütün görevleri gösterir hale gelmiştir. 20. yüzyılda özellikle savaş sonrası dönemde inanan insanların katıldığı kilise hayatını belirtmektedir. Günümüzde ise bu törenler toplu dua ve yakarış niteliğindedir. Kiliselerde yapılan dinî nitelikli bu tür törenlere *âyin-i ruhâni* denir. (F.K.)

ÂYİSE

Sözlükte "ümidini kesmiş" manasına gelen *âyise*, ıstılahta, belirli bir yaşa gelip de tamamen âdetten kesilmiş olan kadın anlamına gelir. Âdetten kesilme haline ise, *iyâs* denilmektedir.

İyas çağı hakkında müçtehitler ihtilaf etmişlerdir. Tercih edilen görüşe göre elli beş yaş âdetten kesilme çağı olarak kabul edilmektedir. Bu yaşa ulaşan bir kadın, en az altı ay kadar kesintisiz olarak âdet görmezse *âyise* kabul edilir. İyas çağının elli, altmış, yetmiş olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır.

Âyiseden gelen kan, hayız kanı olmayıp, **istihaze** (özür) kanıdır; bu durumdaki kadın her vakitte abdest almak kaydıyla namaz kılar, oruç tutar.

Sahih bir akit ile evlenip zifâfa girdikten sonra, kocasından boşanan *âyise* kadının iddet süresi, boşandığı tarihten itibaren üç aydır (Talâk, 65/4). (bk. İddet) (İ.P.)

AYN

Sözlükte "göz, çeşme, su kaynağı, bir şeyin kendisi, zatı ve aslı gibi" anlamlara gelen *ayn* (çoğulu uyun, a'yün ve a'yân); kelam ilminde, boşlukta kendi başına yer tutan mümkin varlık veya cevher; tasavvufta bütün varlıkların kendisinden zuhur ettiği Allah'ın zâtı, her şeyi Allah'tan ve Allah'ta görme hali, eşyanın varlık âlemine çıkmadan önce Allah'ın ilmindeki sûretleri; fıkıhta ise,

mevcut, hazır ve belirlenmiş mal, **deyn** zıttı olan şey, malın kendisi, çıplak olarak mal demektir. (M.C.)

AYNE'L YAKÎN

Duyu organlarının deney ve gözlemlerine dayanarak elde edilen bilgiye denir. Tekâsür sûresinde bu bilgiye işaret edilmiştir: "*Sonra andolsun onu yakîn gözüyle göreceksiniz*" (Tekâsür, 102/5) Bu tür bilgi ya gözlem ve deneye dayanan bilimsel bilgidir, ya da anlatıma dayalı tarihsel bilgidir. Birinci yolla elde edilen yakîn, ikinci yoldan elde edilen yakinden daha yüksek ve kuvvetlidir. Ateşi ya da Kâbe'yi görerek bilmek ve tanımak gibi. Hz. İbrahim'in ayne'l yakîn derecesindeki bir bilgiye ulaşmak için Allah'a müracaatı Kur'ân'da şöyle anlatılmaktadır: *"Hani İbrahim 'Ey Rabbim ölüyü nasıl dirilttiğini bana göster' demişti. Rabbi de ona, 'Yoksa inanmadın mı?' dedi. İbrahim: 'Hayır! İnandım, fakat kalbimin mutmain olması için (görmek istedim)' dedi..."* (Bakara, 2/260). (F.K.)

AZÂB

Sözlükte "mastar olarak susuzluğun şiddetinden yemeyi terk etmek, vurmak, "an" edatı ile kullanıldığında men etmek; isim olarak; ceza, zarar, ezâ, işkence, insana elem veren ve zor gelen şey" anlamına gelir. Bu kavram Kur'ân'da çoğunlukla inkâr ve isyân edenlerin dünya veya âhirette Allah tarafından cezalandırılmalarını ifade etmek için kullanılmıştır. Allah, hiç kimseye suçu olmadan azab etmez. Allah, îmân edip sâlih amel işleyenlere mükâfat vaad ettiği gibi inkâr edip isyân edenlere de azab vaadinde bulunmuştur.

İnsanların birbirlerine yaptıkları kötü muâmele de "azap" kelimesi ile ifâde edilmiştir. Meselâ Firavun'un İsrâil oğullarının erkek, çocuklarını öldürmesine "azap" denilmiştir (A'râf, 7/141).

Zina yapanların (Nisâ, 4/25; Nûr, 24/2, 8) ve cumartesi günü balık avlama yasağını ihlal eden Yahûdilerin cezalandırılması (A'râf, 7/165), fakirin hakkını vermeyenlerin bağ-bahçe ve ürünlerine âfet uğraması (Kalem, 68/33), Nuh kavminin suda boğulması (Nuh, 71/1), dolu düşmesi, şiddetli yağmur yağması, yıldırım çarpması, zelzele, sel felâketi ve âfet olması (En'âm, 6/65), açlık (Mü'minûn, 23/18), insan öldürme (Lokmân, 31/21), dövme, işkence vb. kötülükler (Yâsin, 36/18), kabir hayatında (En'âm, 6/93), dünya ve âhirette Allah tarafından günahkârlara verilen cezâlar (Ra'd, 13/34) *azâb* kavramı ile ifâde edilmiştir.

Kâfirler için "büyük, alçaltıcı, acıklı (Bakara, 2/7, 90, 104), şiddetli (İbrâhim, 14/2), sürekli (Mâide, 5/37) ve kötü (A'râf, 7/165) bir azâb olduğu bildirilmiştir.

Azâb'ın zıddı rahmet'tir. Yüce Allah, *"...Azabıma dilediğimi uğratırım, rahmetim ise her şeyi kuşatmıştır..."* (A'râf, 7/156), *"...Ben çok bağışlayan, çok merhamet edenim, fakat benim azabım da çok acı bir azaptır."* (Hicr, 15/49-50) buyurmuştur. Azap kelimesi Kur'ân'da 321 defa geçmiştir. Özellikle inkâr edenler cehennem azabı ile tehdit edilmişlerdir (Duhân, 44/56; Mülk, 67/6; Haşr, 59/3; Nisâ, 4/56). (İ.K.)

Kur'ân'ın cehennem tasvirlerinden anlaşıldığına göre, ahiret azâbı fizyolojik ve psikolojik olmak üzere iki kısımdır. Birincisi bedeni etkileyen yakıcı ateşler, dondurucu ya da kaynar sular, demir topuzlar, ateş yalaklar, örtüler, zakkum, dikenli ağaçlar, katranlar ve kelepçelerdir (Saffat, 37/ 62-63; Nisâ, 4/55; İbrahim, 14/16, 17, 49; İnsan, 76/4; Kehf, 18/29; Mü'min, 40/71-72). Bu âyetlerden biri şöyledir: *"Biz, onların boyunlarına hal-*

kalar geçirdik çenelere kadar dayanmaktadır. Bu yüzden kafaları yukarı kalkıktır." (Yâsin, 36/8) Ruhlara şiddetli ızdırap ve tasa kaynağı olan ikinci tür azab ise suçluların Allah'ı görmemeleri, Allah'ın onları azarlaması, onlarla konuşmaması ve yüzlerine bakmamasıdır (Kıyamet, 75/24-25; Mutaffifin, 83/15; Al-i İmran, 3/75). (F.K.)

AZÂT ETMEK

Serbest bırakmak, salıvermek; köle veya cariyeyi hürriyetlerine kavuşturmak demektir.

İslâm'ın indiği dönemlerden çok önceleri yeryüzünde mevcut ve yaygın bir olgu olan köleliği, İslâm dini tedricen tasfiye etmeyi hedeflemiştir. Bu amaçla, köleliğin sun'î kaynaklarını kaldırmış, bunun yanında, sürekli olarak ve değişik vesilelerle köle azat etmeyi teşvik etmiştir.

Kur'ân'da, köleleri hürriyete kavuşturmak için mal harcamak gerçek iyilik olarak tanımlanmış (Bakara, 2/177), zekat gelirlerinden bir kısmı, kölelerin azat edilmesine ayrılmıştır (Tevbe, 9/60). Bunun yanında, hataen adam öldürme (Nisâ, 4/92), yemini bozma (Mâide, 5/89), zıhar (Mücadele, 57/3), Ramazan orucunu kasten bozma hallerinde keffaret olarak yapılması gerekenler arasında köle azat etmek sayılmıştır.

Kur'ân ve sünnette kölelerin azat edilmelerinin devamlı olarak teşvik edilmesinin yanında, kölelerle anlaşma yapılarak (bk. Mükatebe) veya ölüme bağlı bir tasarrufla (bk. Müdebber) azat edilmesi, cariyenin efendisinden çocuk doğurması (bk. Ümmü Veled) halinde hürriyetine kavuşması sistemi getirilmiştir. (İ.P.)

Bir tasavvuf terimi olarak *azât*, sâlikin benliğinden ve sıfatlarından fâni olup Hakk'ın zât ve sıfatlarıyla bekâ bulduğu mahviyet makamına denir. Allah'a tam anlamıyla kul olan O'ndan başkasına kul olmaktan kurtulur. Bundan dolayıdır ki, maddî ve süflî arzuların köleleştiremediği kimselere de âzat adı verilmektedir. Kişi hangi mertebeye ulaşırsa ulaşsın dinî sorumluluklardan kurtulamaz. Belli bir mertebeye ulaştıktan sonra dinî yükümlülüklerin kalktığını ileri sürmek, dini inkâr anlamı taşıdığından küfürdür. (M.C.)

AZÂZİL

Yahûdi ve Hristiyan kaynaklarında *azâzel*, *azâel*, *hazazel* şeklinde geçmektedir. İslâmî literatürde şeytan veya iblisin bir diğer adı olarak kullanılan azâzil kelimesi Kur'ân'da ve hadislerde geçmez. (M.C.)

ÂZİFE

Yaklaşmak, acele etmek ve çabuk olmak anlamlarındaki "ezef" kelimesinden türeyen, sözlükte "yaklaşan" anlamına gelen ***"âzife"*** kelimesi, Kur'ân'da Kıyamet gününe verilen bir isimdir. Bu kelime Kur'ân'da ***"el-âzife"*** ve ***"yevme'l-âzife"*** şeklinde geçmiştir. "*O yaklaşıcı (kıyamet) yaklaştı"* (Necm, 53/57), "(Ey Peygamberim!) *Onları yaklaşan güne **(yevme'l-âzife)** karşı uyar. O gün kalpler (korkudan âdeta) gırtlaklara dayanmıştır, kederlerini yutkunur dururlar. Zalimlerin ne bir dostu ne de sözü tutulur bir şefâatcisi vardır."* (Mü'min, 40/18)

Hz. Muhammed'in (a.s.) Peygamber olarak gönderilmesi, kıyametin en büyük alâmetidir. Hz. Muhammed'den (a.s.) öncesine göre kıyamet yaklaşmıştır. Bu sebeple kıyamete el-âzife denilmiştir. (İ.K.)

AZİL

Arapça asıllı bir kelime olan azil, sözlükte "ayırmak, uzaklaştırmak" anlamlarına gelir. Bir vazife veya memuriyetten ayırmaya da azil denmiştir. Istılahta ise, bir nevi doğum kontrolü usulü olup, cinsî münasebet sırasında erkeğin geri çekilip menisini dışarı akıtması demektir.

Azil, İslâm'ın çıktığı dönemlerde, Araplar arasında bilinmekte olan bir doğum kontrolü metodudur. Hadislerde Hz. Peygamber'in buna izin verdiği görülmektedir: Bir sahabî Hz. Peygamber'e azil yaptığını, bunun sakıncası olup olmadığını sorduğunda; *"istersen azil yap, fakat Allâh'ın takdir ettiğine mani olamazsın"* buyurmuşlardır (Ebû Dâvûd, Nikâh, 48). Sahabeden Cabir de; *"biz Rasulullah devrinde, Kur'ân nazil oluyorken azil yapıyorduk; eğer yasak edilecek olsaydı, bunu Kur'ân yasaklardı"* demiştir (Buharî, Kader, 4).

Müçtehitlerin çoğunluğu bu ve benzeri hadisleri esas alarak azlin mubah olduğunu, ancak, azil konusunda erkeğin hanımından izin alması gerektiğini belirtmişlerdir. Azle kıyas edilerek, erkeğin ve kadının ruh ve beden sağlığına zarar vermeyen diğer korunma yöntemleri de caiz kabul edilmiştir. Ancak, döllenme olduktan sonra doğuma engel olma, çocuk düşürme, insanî ve ahlâkî bir suç, dinen de büyük günah sayılmaktadır. (İ.P.)

AZÎM

Büyük olmak anlamındaki *a-z-m* kökünden türeyen *azîm*, büyük, ulu demektir. *Azuma* fiilinin asıl anlamı *kemiği büyük oldu* demektir. Daha sonra her büyük şeye azîm denmiştir. Kur'ân'da 6 âyette ve Tirmizî ile İbn Mâce'nin el-esmâü'l-hüsnâ ile ilgili rivâyetinde geçmiştir (Tirmizî, Deavat, 83; İbn Mâce, Dua, 10, 11).

"O, yücedir, uludur." (Bakara, 2/255);

"Ulu Rabb'inin adını tesbih et." (Vakı'a, 56/74, 96);

"Çünkü o (kitabı solundan verilen kimse) Ulu Allah'a îman etmiyordu" (Hâkka, 69/33).

Azîm sıfatı; Allah'ın izzet ve celalinin, gücü ve şanının büyüklüğünü, azâmet ve kibriyâ sahibi olduğunu ifade eder. Allah, her şeyden büyüktür. O'ndan büyük hiçbir şey yoktur. Bu büyüklük, cisimlerin büyüklüğü gibi bir büyüklük değil, sıfatlarının büyüklüğüdür:

"...Allah, büyük lütuf ve kerem sahibidir." (Bakara, 2/103),

"O, büyük arşın Rabb'idir." (Tevbe, 9/129),

"En büyük mükâfat Allah'ın yanındadır." (Enfâl, 8/28) âyetlerinde olduğu gibi "azîm", Allah'ın sıfat, nimet ve azabını (Bakara, 2/7), imtihan (Bakara, 2/49) ve cezasını (Tevbe, 9/63) nitelemektedir.

Azîm kelimesi Kur'ân'da 109 defa geçmiş, Allah'ı ve sıfatlarını nitelemenin dışında diğer objelerin büyüklüğünü ifade etmek için de kullanılmıştır:

Büyük Kur'ân (Hicr, 15/87),

Büyük kurtuluş (Nisâ, 4/13),

Büyük gün (En'âm, 6/15),

Büyük hile (Yûsuf, 12/28),

Büyük sıkıntı (Enbiyâ, 21/76),

Büyük iftira (Nisâ, 4/156),

Büyük dağ (Şu'arâ, 26/63),

Büyük taht (Neml, 27/23),

Büyük nasîp (Kasas, 28/79),

Büyük zulüm (Lokmân, 31/13),

Büyük haber (Sâd, 38/67),

Büyük günah (Nisâ, 4/48),

Büyük ahlâk (Kalem, 68/4) ve

Büyük söz (İsrâ, 17/40) gibi.

Görüldüğü gibi azîm, dağın büyüklüğü gibi hakikî, Kur'ân'ın ve ahlâkın büyüklüğü gibi mecazî anlamda kullanılmıştır. Kur'ân'ın büyüklüğü deyince bu kitap olarak sayfa olarak büyüklüğünü değil, yüceliğini, değerini, şanını ifade eder. İşte Allah'ın büyüklüğü de böyledir.

"Yüce Rabb'inin adını tesbih et" (Vakı'a, 56/74, 96) âyeti nazil olunca Peygamberimiz, *"bu tesbihi secdenizde söyleyiniz"* buyurmuştur (Ebû Dâvûd, Salat, 147, 149). Bu emre binaen namazların rükuunda üç defa "Sübhâne Rabbiye'l-Azîm" denir. (İ.K.)

AZÎMET

Sözlükte "bir şeye kesin karar vermek, niyet etmek" anlamına gelen ***azîmet,*** fıkıh usulünde, mükelleflerin özür ve daha sonra meydana gelen durumları göz önünde bulundurulmaksızın ilk olarak konulan hükümlere denir. Başka bir ifade ile, umumî ve kaide olarak bir şeyin yapılması ve terk edilmesi yolunda konan hükümlerdir.

Azîmet, ilk olarak meşru kılınan ve yapılması arızî sebeplere dayanmadığından, asıl ve genel olan hükümlerdir; bunlar herkesi ilgilendirir ve tabiî hallerinde mükelleflerin hepsi buna uymak zorundadır.

Azîmet, teklifi hükümlerden olup, farz, vacip, mendub, haram, mekruh çeşitleri bulunmaktadır. Namaz, oruç, zekat ve diğer vecibeler, domuz ve ölü eti yeme, kumar oynama ve zinanın yasaklanması birer azîmet hükmüdür. Azîmetin zıttı ise, **ruhsattır.** (bk. Ruhsat) (İ.P.)

AZÎZ

Kadri yüce, şerefli, kuvvetli, zor ve güç, az ve nadir, kerim ve cömert olmak, galip ve üstün gelmek, su akmak anlamlarındaki *a-z-z* kökünden türeyen *azîz* Allah'ın sıfatı olarak; üstün, güçlü, kuvvetli, galip, âciz olmayan, şerefli, değerli, kahhar ve melik demektir.

Azîz kelimesi Kur'ân'da 99 defa geçmiştir. Bunlardan 90'ı Allah'ın sıfatıdır. 47 yerde, **hakîm** ismi ile birlikte bunun dışında **zü'ntikam** (Âl-i İmrân, 3/4), **kavî** (Hûd, 11/16), **hamîd** (İbrahim, 14/1), **rahîm** (Şu'âra, 26/9), **alîm** (Neml, 27/78), **gafûr** (Fâtır, 35/28), **vehhab** (Sâd, 38/9), **ğaffâr** (Sâd, 38/66), **kerîm** (Duhân, 44/49), **cebbâr** (Haşr, 59/23) isimleriyle birlikte kullanılmıştır.

"Allah azîzdir, hakîmdir" (Bakara, 2/220);

"Allah azîzdir, intikam sahibidir" (Âl-i İmrân, 3/4);

"Allah elbette güçlüdür, azîzdir" (Hac, 22/40);

"Senin Rabbin azîzdir, rahimdir" (Şu'ârâ, 26/9);

"O azîzdir, alîmdir" (Neml, 27/78);

"O azîzdir, hakîmdir" (Ankebût, 29/42);

"Allah azîzdir, gafurdur" (Fâtır, 35/28).

Azîz sıfatı; Allah'ın güçlü, kuvvetli, gâlip, her istediğini yapabilen, her söz, iş ve hükmünü icra edebilen, her şeyden üstün ve şerefli olduğunu ifade eder.

Bütün izzet Allah'ındır (Nisâ, 4/139).

O, şeref ve kudret sahibidir (Sâffât, 37/180).

Peygamber ve mü'minlere izzeti veren de O'dur (Münafikûn, 63/8).

İzzet, şeref, güç ve kudret isteyenin de O'na yönelmesi gerekir (Fâtır, 35/10).

"*O, dilediğini azîz, dilediğini de zelîl eder*" (Âl-i İmrân, 3/26).

Allah'ın bu sıfatına *mu'ızz* denir. Azîz ismi ile aynı kökten gelen ***mu'ızz*** kelimesi, isim şeklinde Kur'ân'da geçmemiştir, ancak bu vasfı, Âl-i İmrân sûresinin 26. âyetinde "*tu'ızzü*" fiili ile ifade edilmiştir. "Muizz" ismi, Tirmizî'nin el-esmâü'l-hüsnâ ile ilgili rivâyetinde geçmektedir (Tirmizî, Deavat, 83).

Azîz kelimesi güç ve zor gelmek anlamında Hz. Muhammed'in (Tevbe, 9/128), şerefli, değerli, benzeri zor bulan anlamında Kur'ân'ın (Fussilet, 41/41) sıfatı olarak ve güc (Hûd, 11/91), şanlı, şerefli (Fetih, 48/3) anlamında da kullanılmıştır.

Aziz kelimesi Kur'ân'da, Mısır hazine bakanının sıfatı olarak da geçmektedir (Yûsuf, 12/30, 51, 78, 88). (İ.K.)

AZİZ HADİS

Tercih edilen tanıma göre, herhangi bir tabakada râvî sayısı ikiden az olmayan hadise denir. Genellikle ilk dönemlerde râvî sayısı azdır.

Aziz hadis, sahih, hasen ya da zayıf olabilir. Sahih ya da hasen olduğu takdirde, dinde delil olur ve hadisin hükmüyle amel edilir. (A.G.)

AZRÂÎL

Dört büyük melekten birinin ismi olup, insanların canını almakla görevlidir. Azrâil kelimesi İbranice asıllıdır. Bu melek Kur'ân ve sahih hadislerde, Azrâîl ismiyle değil, ***melekü'l-mevt*** (ölüm meleği), ***elçilerimiz*** şeklinde geçmektedir. "*De ki: Size vekil kılınan (bu konuda görevlendirilen) ölüm meleği canınızı alacak, sonra Rabbinize döndürüleceksiniz.*" (Secde, 32/11) "*Nihâyet birinize ölüm geldi mi elçilerimiz (görevli melekler) onun canını alırlar. Onlar vazifede kusur işlemezler.*" (En'âm, 6/61; A'râf, 7/37). Her insanın canını almakla görevli bir ölüm meleği vardır. Azrâîl, bu meleklerin başıdır. (F.K.)

BÂ'İS

Göndermek, uykudan uyarmak, teşvik etmek, diriltmek, uyanık olmak, uykusuz olmak anlamlarındaki "b-a-s" kökünden türeyen *bâis*, Allah'ın sıfatı olarak; kıyamet kopunca ölüleri dirilten, kabirlerinden kaldırıp mahşer yerine sevkeden, uyarıcı ve müjdeci olarak insanlara peygamberler gönderen, kıyamette şahitler getiren demektir. *Ba's* (Hac, 22/5) ölümden sonra dirilme, canlanmadır. Bunu yapan Allah'tır.

Allah'ın bâ'is sıfatı isim şeklinde Tirmizî'nin el-esmâü'l-hüsnâ ile ilgili rivâyetinde geçmektedir (Tirmizî, Deavat, 83).

Allah'ın bu sıfatı, Kur'ân'da "ba'ase - yeb'asü" fiili ile ifade edilmiştir: "*Bir gün Allah, onların hepsini diriltir* (yeb'asü) *ve yaptıklarını kendilerine haber verir...*" (Mücadele, 58/6); "*Her ümmet içinden, kendilerine bir şahit getirdiğimiz gün, (*yevme neb'asü*) seni de bunlara şahit getirmiş olacağız...*" (Nahl, 16/84, 89). (İ.K.)

BÂB

Sözlükte "kapı, vesile ve konu" anlamına gelen bab, bir kitabın bölümlerine, Arapça fiil çekim kalıplarının her birine denir.

Şiîliğin ilk döneminde *bab*, en kıdemli ve en yetkili talebeler için kullanılmakta idi. Daha sonraları bu kelime, 12. imamın gizlenmesinden sonra, bu imamla buluşup, onun emirlerini alarak inananlar arasında irtibatı sağlayan kişi anlamında kullanılmıştır. Zamanla bab, gelişi beklenen, gelmesi yakın olan ve Allâh'ın ortaya çıkaracağı önemli kişiye unvan olmuştur.

Nusayrîliğin kurucusu Muhammed b. Nusayr en-Nemirî (ö. 883), 11. İmam Hasan el-Askerî'nin babı olduğunu ileri sürmüştür. Aynı şekilde 12 imamın nurunu ve Hz. Muhammed'in hakikatini aksettiren ve kamil Şiî olduğunu ileri süren, *Şeyhîlik* adlı Şiî tarikatının kurucusu Şeyh Ahmet el-Ahsâî ve bu tarikattan etkilenerek **Bâbîlik** adlı dini ekolü kuran Mirza Ali Muhammed de imamların babı olduklarını iddia etmişlerdir.

Şeyhîlere göre imamlar, marifetullaha açılan kapılardır. **İsmailîlere** göre bab, dini hiyerarşide bir rütbedir. **Dürzîlerde** bab, "el-aklü'l-külli" ile irtibatı sağlayan dini otoriteyi ifade eder.

Bab fikrinin Şiî grublarda ortaya çıkması ve yayılmasında, Hz. Peygamber'e nispet edilen "*Ben ilim şehriyim Ali ise o şehrin kapısıdır* (bab)" (bk.Aclunî, I, 235-236) sözün etkisi büyük olmuştur. (İ.K.)

BÂBÎLİK

12 imamın nurunu ve Hz. Muhammed'in hakîkatini aksettirecek kâmil bir şiînin var olması gerektiğini ve kendisinin kâmil şiî olduğunu iddia eden Şeyh Ahmed el-Ahsâ'nın kurduğu *Şeyhîlik* adlı Şiî tarîkatından etkilenen Şirazlı Mirza Ali Muhammed'in (ö.1892) kurduğu batıl bir dinî ekoldür.

Mirza Ali, kendisinin ölümünden sonra **mehdi**nin zuhur edeceğini ileri süren el-Ahsâî'nin mürîdi Seyyid Kâzım'ın ölümü üzerine 23/05/1844 tarihinde önce kendisinin beklenen mehdi'ye açılan kapı (bâb), kısa bir süre sonra da beklenen mehdî olduğunu ilân etti. Mirza Ali'nin mehdiliğini, bir grub şeyhî kabul etti. Fikirlerini, İrân'ın Tebriz, Tahran, Isfehan ve Şîraz'da daîleri tarafından yaymaya çalıştı. Peygamberliğini îlan etti. Kur'ân'ın neshedildiğini, İslâm'ın emir ve yasaklarının kaldırıldığını, el-Beyân adlı kitabı ile yeni hükümler getirildiğini ve bu kitabın Kur'ân'dan üstün olduğunu iddia etti.

Bâbîlik'te 19 rakamı kutsaldır. Yıl 19 ay; aylar da 19 gündür. Her bâbî, ay sonu 19 bâbîye, bir bardak su bile olsa ikramda bulunmak zorundadır. Sadece cenaze namazı cemaatle kılınır. Diğer namazlarda cemaat yoktur. Malın beşte biri zekat olarak verilir. Sigara, içki ve dilencilik haramdır. Boşanmak caizdir. Dul erkekler boşandıktan 90 gün, dul kadınlar ise 95 gün sonra evlenmek zorundadırlar.

Mirza Ali Muhammed, Tebriz'de 1850 yılında Nâsıruddin Şah'ın emriyle öldürüldü. İki bâbî, Nasıruddin Şah'a karşı başarısız bir suikast teşebbüsü üzerine çoğu öldürüldü veya hapsedildi.

Bâbîlik, Mırza Hüseyin Ali en-Nûrî tarafından Bâhilik adıyla devam ettirilmiştir. (bk.Bahâilik) (İ.K.)

BÂCİYAN-I RÛM

Âhiler tarafından Anadolu'da XIV. y.y. da kurulan kadınlar birliğinin adıdır. (M.C.)

BÂĞY

Sözlükte "haktan ayrılmak, zulmetmek, haddi aşmak" anlamına gelen *bâğy* kelimesi, Kur'ân-ı Kerim'de, sözlük anlamının dışında Allâh'a karşı gelme ve dinin çizdiği sınırları aşma manasında ahlâkî bir terim olarak kullanılmıştır (bk. En'âm, 6/164; Nahl, 16/90; Kasâs, 28/76; Şûra, 42/27; Hucurât, 49/9). Fıkıh ıstılahında bâğy, devlet başkanına silahla karşı koymak, isyân etmek, bu kökten ismi fail olan bâğî kelimesi de isyan eden, isyankâr anlamına gelmektedir.

Kur'ân'da bâğîlerle Allâh'ın buyruğuna dönünceye kadar savaşılması emredilmektedir (Hucurât, 49/9). İslâm bilginleri, bağy suçu sabit olan isyâncılarla savaşmak gerektiğini, isyân bastırıldıktan sonra, isyân sırasında işlenen suçtan da ayrıca cezalandırılacağını ifade ederler. (İ.P.)

BAHÂİLİK

Peygamber olduğunu; Kur'ân'ın neshedildiğini, İslâm'ın emir ve yasaklarının kaldırıldığını ve el-Beyan adlı kitabı ile yeni hükümler getirildiğini iddia eden **Bâbîliğin** kurucusu Mirza Ali Muhammed'in Tebriz'de öldürülmesi üzerine **bâbî** fikirleri sürdüren Tahranlı Mirza Hüseyin Ali en-Nûrî'nin kurduğu dini ekole denir.

Mirza Hüseyin, Bâb Mirza Ali Muhammed'in fikirlerini benimsedi. Baba bir kardeşi Mirza Yahya en-Nûrî ile birlikte Bağdat'a sürüldü. Burada kardeşiyle Bâb Mirza'nın vekilliği konusunda ihtilafa düştü. Süleymaniye'ye gitti. Bir müddet sonra Bağdat'a döndü, Bâbiler etrafında toplandı. Kendisinin Bâb Mirza Ali'nin önceden haber verdiği "Allah'ın ortaya çıkaracağı zat" olduğunu ilan etti (1863). Bunun üzerine İstanbul'a, 4 ay sonra da Edirne'ye sürüldü. Bu arada fikirlerini yaymaya çalıştı. Devlet başkanlarına mektuplar yazdı. Sultan

Abdülaziz, Mirza Yahya en-Nûrî'yi Kıbrıs'a, Mirza Hüseyin Ali en-Nûrî'yi ise Akka'ya sürdü (1868). Mirza Yahya 1912 yılında Kıbrıs'ta öldü.

Mirza Hüseyin Ali'ye taraftarları *Bahâullah* (Allah'ın nuru, rahmeti ve lütfu) adını verdiler. Mirza Hüseyin, bâbîleri "bahâî" adı altında örgütledi. Akka'da 1892 yılında öldü.

Mirza Hüseyin, el-Îkân ve Kitabü'l-Akdes adında Farça iki kitap yazdı. Bâbîliğin temel eseri olan Kitâbü'l-Akdes'in Allah'tan geldiğini ve Kur'ân'ı neshettiğini ileri sürdü. Kelimât-ü Meknûne, İbnü'z-Zi'b, Tarâzât, Kelimât-ı Firdevsiyye, İşrâkât ve Tecelliyât adlı risaleler yazdı.

Mirza Hüseyin, ölümünden beş yıl önce Abdülbahâ unvanıyla oğlu Abbas Efendi'yi yerine halef tayin etti.

Bahâiler, birinci dünya savaşından sonra İsrail'in Hayfa kentini merkez edindiler. Bâb Mirza Ali Muhammed'in Akka'daki mezarını Hayfa'dan Kermil dağına naklettiler. Abdulbahâ, 1921'de ölünce Bâb Mirza'nın yanına defnedildi.

Abdulbahâ, ölümünden önce büyük kızından torunu Şevki Efendi'yi "Veliyy-ü Emrullah" unvanıyla halefi tayin etti. Oxford'da öğrenim gören Şevki Efendi, Bahâiliği dünyaya yaymak için çalıştı. 1957'de Londra'da ölümünden önce, çocuğu olmadığı için Bahâiliğin yönetimini "*baş koruyucular*" dediği 27 kişiye bıraktı.

Günümüzde Bahâiler; Mahallî Ruhâni Mahfiller, Merkezî Mahfiller ve Umumî Adalet Evi adını verdikleri üç heyet tarafından yönetilmektedir. Umumî Adalet Evi, dünya Bahâileri arasından seçilen 9 kişilik üyeden oluşur. Merkezi Hayfa'dadır. Üyeleri burada ikamet ederler.

Bahâîlikte Bahâullah'ın Kitabü'l-Akdes adlı eserindeki hükümler ve diğer emirleri, Adulbahâ ve Şevki Efendinin te'vil ve tefsîrleri esastır, bunlar değiştirilemez.

İnanç ve ibadet esasları şöyledir: Mahiyeti tam olarak bilinmeyen Allah, nebi ve resullere tecelli eder. Peygamberin beşerî ve ilahî olmak üzere iki vasfı vardır. Hz. Âdem'den beri gelen bütün peygamberler Tanrı'nın zuhuru olan Bahâ'yı müjdelemek için gönderilmişlerdir. Bahâ, bütün dinlerin geleceğini müjdelediği (*mev'ûd*) zattır. Bütün dinler Bahâ'nın görüşlerinin bir başlangıcı olarak gönderilmiştir. Dinler, Bahâ'nın gelmesiyle işlevini tamamlamıştır.

Kıyâmet kopmayacaktır, cennet ve cehennem birer semboldür. Cennet Tanrı'ya yolculuğu, cehennem ise yokluğa gitmeyi temsil eder.

Namaz, ferdî olarak, sabah, öğle ve akşam samimi bir kalple Allah'ı anmaktır. Oruç 19. ay olan *a'lâ ayı*nda (2-21 mart) 19 gün olarak tutulur. Hac, imkânı olan erkeklere farzdır ve bab Mirza'nın Şiraz'daki evine veya Bahâullah'ın Bağdat'taki evine yapılır. Zekat malî bir vergidir. Malın beşte biri verilir. Akşam sabah Bahâullah'a ait dua ve sözleri okumak vaciptir. Çalışmak ibadettir. Ancak yılda 9 gün çalışmak yasaktır. Bu günler Bahâiliğin kutsal günleridir. (İ.K.)

BÂİN TALÂK

Klasik fıkıh ıstılahında boşama türlerinden birisi olup, nikâhtan sonra zifaf olmadan meydana gelen; zifaftan sonra tarafların anlaşarak kadının eşine

ödediği bir bedel karşılığında yapılan (**muhalaa)** veya kocanın üçüncü boşama hakkını kullanarak yapmış olduğu boşamadır. Bunun dışında kinayeli sözlerle veya şiddet ifade eden lafızlarla yapılan boşama da Hanefîlere göre bâin talâk kabul edilmiştir.

Bâin talâk ile meydana gelen ayrılığa **beynûnet** denmiştir. Bir veya iki bâin talak ile meydana gelen ayrılık **beynûnet-i suğrâ** (küçük ayrılık) olup, bu durumda eşler yeni bir nikâhla tekrar evlenebilirler. Üçüncü boşanma ile, **beynûnet-i kübrâ** (büyük ayrılık) meydana gelir. Bu durumda eşlerin yeniden evlenmeleri helal değildir. Ancak kadının normal şartlarda bir başkasıyla geçerli bir evlilik yapıp ölüm veya geçimsizlik nedeniyle ayrılmaları halinde ilk eşiyle evlenebilir. (İ.P.)

BÂKÎ

Kalmak, devam etmek, sabit olmak, bakmak, gözetlemek anlamlarındaki "b-k-y" kökünden türeyen *bâkî*, ebedî olan, devam eden demektir.

Allah'ın sıfatı olarak bâkî, sonlu ve ölümlü olmayan, sonsuz yaşayan, varlığı sürekli olan demektir. Allah'ın zatî sıfatlarındandır. Tirmizî ve İbn Mâce'nin esmâ-i hüsnâ ile ilgili rivâyetinde geçmiştir (Tirmizî, Deavat, 83; İbn Mâce, Dua, 10).

"*...Her şey helâk olacak ancak O'nun zâtı bakî kalacaktır*" (Kasas, 28/88) ve "*Yeryüzünde bulunan her şey yok olacaktır, ancak celal ve ikram sahibi Rabb'inin zâtı bâki kalacaktır*" (Rahmân, 55/26-27) âyetleri de Allah'ın bâkî sıfatını ifade etmektedir. (İ.K.)

BÂLİĞ

Bulûğ / ergenlik çağına erişmiş kişi demektir. (bk. Bulûğ) (İ.P.)

BÂRÎ

Yaratmak, iyi niyetli olmak, borç, ayıp vs.'den kurtulmak, uzaklaşmak, uzak olmak ve hastanın iyileşmesi anlamlarındaki "b-r-e" kökünden türeyen *bârî* kelimesi, Allah'ın sıfatı olarak yaratan, örneği olmadan varlıkları îcad eden demektir.

Kur'ân'da, "*hâlik*" ve "*musavvir*" kelimeleriyle birlikte Haşiye sûresinin 24. âyeti ile Yahudilere hitap eden bir âyette geçmiştir: "*O Allah, yaratan, var eden, varlıklara şekil verendir.*" (Haşr, 59/24); "*...Sizi var edene tevbe ediniz.*" (Bakara, 2/54). Afet, hastalık, belâ vb. musibetleri var etmesi de bu kelime ile ifade edilmiştir (Hadîd, 57/23). (İ.K.)

BÂRR

Allah'ın sıfatlarından biri olup, kullarına iyilik yapan, çok lütufkâr (latîf), çok merhametli (rahim), çok şefkatli (raûf) demektir. (bk Berr) (İ.K.)

BASAR

Basar, Yüce Allah'ın sübûtî sıfatlarından biri olup, görmek demektir. (bk. Basîr) (İ.K.)

BÂSIT

Yaymak, elini uzatmak, çok cömertlik etmek, sevindirmek, îzah etmek, inceltmek, özür beyan etmek, rızkı çoğaltmak, kılıcı çekmek, basit olmak anlamlarındaki "b-s-t" kökünden türeyen *bâsıt*; yayan, cömert, elini uzatan, bol rızık veren demektir.

Allah'ın sıfatı olarak bâsıt, dilediğine rızkı bol veren demektir. Allah'ın bu sıfatı isim şeklinde Tirmizî'nin el-esmâü'l-hüsnâ ile ilgili rivâyetinde geçmiştir (Tirmizî, Deavat, 83).

Allah'ın bu vasfı Kur'ân'da "yebsütu" fiili ile 9 âyette ifade edilmiştir:

"Allah (rızkı) kısar ve açar" (Bakara, 2/245); *"Allah, dilediğine rızkı bol verir (dilediğine) kısar"* (Ra'd, 13/26). *"Yahudiler, 'Allah'ın eli bağlıdır, cimridir' dediler. Kendi elleri bağlandı ve söylediklerinden ötürü lanetlendiler. Hayır Allah'ın iki eli de açıktır. (mebsutatani) dilediği gibi verir..."* (Mâide, 5/64) âyetleri Allah'ın bu vasfını anlatmaktadır. *"O Allah ki rüzgârları gönderir, bulutu kaldırır, sonra onu gökte dilediği gibi yayar ve parça parça eder..."* (Rûm, 30/48) âyetinde "yebsütu" fiili sözlük anlamında kullanılmıştır. (İ.K.)

BASÎR

Bakmak, görmek, bilmek, görüş sahibi olmak, kesmek anlamlarındaki "b-s-r" kökünden türeyen *basîr* kelimesi, gören, bilen, anlayan, basîret sahibi olan demektir. Allah'ın sıfatı olarak basîr; aydınlık ve karanlıkta küçük ve büyük her şeyi gören demektir.

Basîr kelimesi Kur'ân'da 51 âyette geçmiştir. 8 âyette **semî'**, 5 âyette **habîr** kelimesiyle birlikte, 7 âyette yalnız olarak kulanılmıştır: *"Şüphesiz Allah işitendir, görendir."* (semî' , basîr) (Mü'min, 40/44); *"Şüphesiz Allah kullarının (her halinden) haberdardır, (onları) görendir.* (habir, basîr)" (Fâtır, 35/31); *"...Allah, kullarını görendir."* (Âl-i İmrân, 3/15, 20)

16 âyette Allah'ın kullarının yaptıklarını gördüğü bildirilmiştir: *"...Allah, onların yaptıklarını görendir."* (Bakara, 2/227); *"O, her şeyi görendir."* (Mülk, 67/19).

Basîr kelimesinde, ödüllendirme ve cezalandırma anlamı da vardır. Mesela *"...Dilediğinizi yapın O, yaptıklarınızı görmektedir."* (Mü'min, 40/41), *"Nuh'tan sonra nice nesilleri helak ettik. Kullarının günahlarını haber alan ve gören olarak Allah yeter."* (İsrâ, 17/17) âyetlerindeki Allah'ın görmesinden maksat, kulunun yaptıklarını, bilmesi ve ona göre cezalandırmasıdır.

"...Nerede olursanız olun O, sizinle beraberdir. Allah yaptıklarınızı görendir." (Hadîd, 57/4), *"Kim dünyanın sevabını isterse (bilsin ki) dünya ve âhiretin sevabı Allah katındadır. Allah, işitendir, görendir."* (Nisâ, 4/134) âyetlerindeki Allah'ın görmesinden maksat, kuluna yaptıklarının karşılığını vermesidir.

8 âyette semî sıfatı insanı nitelemek için kullanılmıştır: *"...Biz insanı işiten ve gören yaptık."* (İnsan, 76/2); *"Kör ile gören bir olmaz."* (Mü'min, 40/58).

Allah'ın görmesi ile insanın görmesi aynı değildir. İnsan göz vasıtasıyla ancak belirli bir uzaklıkta, büyüklükte ve aydınlıkta olanı görebilir. Allah ise büyük, küçük, aydınlıkta karanlıkta, vasıtasız ve sınırsız olarak her şeyi görendir.

Allah'ın görme vasfını anlatmak için "basara-yabsuru fiili kullanılmamış, bunun yerine aynı anlamı ifade eden "reâ - yerâ" fiili kullanılmıştır (Tevbe, 9/94, 105). (İ.K.)

BASÎRET

Görme anlamına gelen "basar" kelimesinden türeyen ve idrak gücü, yakın, ma'rifet, ferâset, akıl, zekâ, hüccet, delil, sezgi, öngörü... vb. anlamlara gelen "basîret" kelimesi, Kur'ân'da; açık delil, beyan, ibretler (Kasâs, 28/43;. Yûsuf, 12/108), şâhit (Kıyâme, 75/14), Allah'ın âyetleri, delilleri, beyanları ve nurları (En'âm, 6/104; A'râf, 7/203; Câsiye, 45/20) anlamında kullanılmıştır. *Basîret*; hakla-batılın, hidâyetle-dalaletin, hayırla-şerrin, doğru ile yan-

lışın birbirinden ayrıldığı marifet, bilgi ve kalp nurudur. Basîret; ilham ile veya tecrübe ve öğrenme sonucunda oluşur. Çoğulu, besâir'dir. (İ.K.)

BAST

Sözlükte "açılma ve keyifli olma" gibi anlamlara gelmektedir. Tasavvufî bir terim olarak ise "rûhen rahatlama ve manevî ferahlık duyma" anlamında kullanılmaktadır. Ümit ve korku (recâ-havf) hallerinden sonra, neşe ve endişe (üns-heybet) hallerinden önce gelen iki halden biri. Bast ve kabz ariflerin halidir. Bastı da kabzı da veren Allah'tır. Kabz halinde kul tutuk, zihnen de kısır bir haldedir. Bast halinde ise gönlü şen, zihni de açıktır. (M.C.)

BAŞLIK

Evlenecek erkeğin kız tarafına verdiği para veya mala başlık adı verilmektedir. İslâm öncesi Arap toplumunda mehir, sadak, sıdak veya saduka adı altında genellikle evlenecek kıza değil, ailesine bir mal verilirdi. İslâm, bu uygulamayı kadının lehine olarak değiştirmiş ve mehri onun evlenirken aldığı ve serbestçe kullanabildiği bir mal haline getirmiştir. İslâm öncesi Türk toplumunda da kalın adıyla anılan başlığa benzer bir uygulama vardı. Türklerin müslüman olmalarından sonra da bu isimle veya başlık adı altında bu uygulama devam etmiştir. Başlık, bugün de ülkemizde bazı yörelerde sürmektedir. Bu durum evliliği olumsuz yönde etkilemektedir. Hz. Peygamber'in evliliği teşvik (Nesâî, Nikâh, 2; İbn Mâce, Nikâh, 1; Dârimî, Nikâh, 1) ve evliliğin kolaylaştırılmasını tavsiye (Ebû Dâvûd, Nikâh, 31; Müsned, VI/82) eden hadisleri, başlığın dinimizin ruhuna ters düştüğünü göstermektedir. (M.C.)

BATAR

Sözlükte "neşelenmek, sevinmek, nimetin çokluğundan hayret edip şaşırmak, nimet ile azmak, şımarmak, nimete şükretmemek, kibir, gurur, sevinme ve övünmede haddi aşmak" anlamlarına gelen *batar* kelimesi, Kur'ân'da iki âyette geçmiş ve mal, mülk, zenginlik ve servet ile şımarmak, azmak, Hakkı inkâr edip ibâdet ve itâate yanaşmamak anlamında kâfir ve zalimlerin vasfı olarak kullanılmıştır. Bu iki âyette, serveti ile şımaran nice zalim belde halkının helâk edildiği bildirilmiş (Kasâs, 28/58-59) ve mü'minlerin şımaranlar gibi olmamaları istenmiştir (Enfâl, 8/47). Azmak ve şımarmak (batar) yerilen, kötü ve ahlâk dışı bir davranıştır. (İ.K.)

BÂTIL

Boşa gitmek, fâsit olmak, hükmü düşmek, işsiz kalmak, cesur olmak, bir şeyi bozmak, saçmalamak anlamlarındaki "b.t.l." kökünden türeyen "bâtıl" kelimesi; gerçekliği olmayan, yok olan demektir. "Hak" kavramının zıddıdır. Din dilinde var gibi görünen ancak varlığı olmayan, hakikati bulunmayan, boş, temelsiz ve asılsız şeylere denir. Çoğulu, ebâtıl'dır. Bâtıl kelimesi Kur'ân'da yirmi altı âyette geçmiş ve yalan (Âl-i İmrân, 3/71), put (Lokmân, 31/30), şirk (Bakara, 2/42), haram, haksızlık, zulüm (Bakara, 2/188) boş, faydasız (Âl-i İmrân, 3/191) ve boşa gitmek (Hûd, 11/16) anlamlarında kullanılmıştır.

Kur'ân'a göre; **tevhid** inancına uymayan her türlü inanç, Allah'tan başka tapılan ve yalvarılan her şey (Hac, 22/62; Lokmân, 31/30); kumar, hırsızlık, rüşvet, yalan, hile vb. yollarla elde edilen bütün kazançlar (Nisâ, 4/29) bâtıl'dır.

Fıkıh ıstılahında ise, rükünleri ve şartları tamamen veya kısmen eksik olan ibadetler ile gerekli şartları taşımayan akitler batıl (yok, geçersiz) kabul edilmiştir. Batıl olan akit, herhangi bir hukukî sonuç doğurmaz. (bk. Butlan) (İ.K.)

BÂTIL DİN

"Batıl din"; ilâhi vahye dayanmayan, insanların ihdas ettiği dinlere denir. Batıl dinler, beşerî dinler olarak da ifade edilir. Beşerî dinlerin belli başlıları şunlardır: Varlıklarda ruh bulunduğu inancına dayalı *animizm*; tabiat kuvvetlerine tapılan *naturizm*; bitki ve hayvanları kutsal sayan *totemizm*; ataların ruhlarına tapılan *sinizm*; *konfiçyanizm* ve *taoizm*; gök tanrı ve yer-su denilen ve tekin olmayan ruhların varlığı inancına dayalı *şamanizm*; ölülerin ruhuna tapılan *şintoizm*; ateşe tapılan *mecusilik*, Zerdüşt'ün peygamberliğine inanılan *zoroastrizm*; iyilik ve kötülük ilahına inanılan *parsîlik*; güneş ve ışık tanrısı Mitra'ya inanılan *mitraizm*; kâinatta zıtların varlığı ve kötülüklerin hakim olduğu inancına dayalı *manihaizm*; nur ve zulmet esasına dayalı *mazdaizm*; Veda adlı kutsal metinleri olan *vedizm*; tenasuh inancına dayalı *hinduizm/brahmanizm*; Allah inancı ve ibadeti olmayan *budizm*; Şeytana tapılan *satanizm* ve putlara tapılan *putperestlik.* (İ.K.)

BÂTIN

Sözlükte "gizli şey, bir şeyin içi" anlamına gelen "bâtın" kelimesi Kur'ân'da; Allah'ın ismi (Hadîd, 57/3) gizli olan (En'âm, 6/120) ve bir şeyin iç kısmı, görülmeyen (Lokmân, 31/20) anlamlarında kullanılmıştır. Çoğulu "bevâtın" ve "ebtıne"dır.

Allah'ın ismi olarak "bâtın"; gizli olan şeyleri ve sırları bilen, akıl ve uzuvlarla hakîkati idrâk edilemeyen demektir. Zâhir'in zıddıdır. (bk. Zâhir) (İ.K.)

BÂTINÎ MANÂ-ZÂHİRÎ MANÂ

Gizli anlam demek olan *bâtınî manâ*; Kur'ân'ın ilk bakışta anlaşılan anlamının dışında ancak inceleme, araştırma ve düşünme ile elde edilen, âyetin işaretinden kalbe doğan mana; açık anlam demek olan *zâhirî manâ* ise, Kur'ân lafızlarının zâhirinden anlaşılan manaya denir. Zahîrî manâ "ne diyor", bâtınî manâ ise, "ne demek istiyor" sorularının karşılığıdır. Kur'ân yorumcuları, Kur'ân'ın zâhirî anlamının dışında bâtınî anlamının da bulunduğunu kabul ederler. Bâtınî manaya tasavvufta "işârî ma'na" fıkıhta "dâl bi'l-işâre" (işaretle delalet) denir. İşâri/bâtınî mana; fıkıhta filolojik yapıya, kıyas ve mantığa, tasavvufta ise ilham ve işâretlere dayanır.

Bâtınî manânın geçerli olabilmesi için; zâhirî manaya aykırı olmaması, bâtınî manayı doğrulayacak bir delilin bulunması, şer'î ve aklî bir muarızın bulunmaması, batınî mananın tek mana olduğunun ileri sürülmemesi gerekir. (İ.K.)

BATÎNIYYE (Bâtınîlik)

Vâdiye girmek ve yürümek, içine nüfuz etmek, içini ve iç yüzünü bilmek, karnı büyük olmak, gizli olmak, malı çok olmak anlamlarındaki "b-t-n" kökünden türeyen *Bâtınıyye*, bâtınî görüşü esas alan düşüncenin adıdır. Bâtınıyye görüşünün, Cafer-i Sâdık ve oğlu İsmail ile başladığını söyleyenler olduğu gibi bu görüşün menşeini Mecûsîlik, Sâbiîlik ve Yahudîlik inanç

ve kültürüne; hatta Yeni Eflâtunculuk ve Yeni Pisagorculuk gibi agnostik felsefî akımlara dayandıranlar da olmuştur.

Bâtınıyye görüşüne sahip olanlar çeşitli bölgelerde, farklı inançları sebebiyle değişik isimlerle anılmışlardır: Cafer-i Sâdık'tan sonra imametin oğlu İsmail'e geçtiğini savundukları için *İsmailiyye*; âlem, nübüvvet ve imamet anlayışlarında yedili bir sistem kabul ettikleri için *Seb'iyye*; gerçeğin ancak gizli bir imam vasıtasıyla bilinebileceğini savundukları için *Talimiyye*; İslâm'ın haram kıldıklarını helal saydıkları için *İbâhiyye;* mal ve kadında ortaklığı kabul eden Mazdek ve Babek'e uydukları için *Mazdekiyye* ve *Bâbekiyye*; İslâm inancına aykırı görüşleri sebebiyle *Zenâdıka;* âlemin yaratılışını ve âhiret hayatını inkâr ettikleri için *Melâhide*, Bâbek zamanında kırmızı elbise giydikleri için *Muhammmire*; Rey şehrinin Hürrem bölgesinde bulunduklarından dolayı *Hürremiyye*; ayrıca liderlerinin isimlerine nispetle *Karâmita*, *Nâsiriyye*, *Nusayriyye*, *Dürziyye* ve *Sabbâhiye* vb. adlarla adlandırılmışlardır.

Bâtınıyyenin görüşleri; âyet ve hadislerin bâtıl te'villerine dayanır. Bâtınîlere göre gerçek bilginin kaynağı masum imamlardır. Allah masum imamların bedenine hulül eder ve kâinatı onlar vasıtasıyla yönetir. Peygamberin Allah'tan vahiy almasını ve mucizeleri inkâr ederler. Peygamber kullî akıldan taşan manaları alır, zâhiri bir söze dönüştürür ve insanlara bildirir. İmamlar da bâtınî tevillerle bu sözlerin gerçek anlamını ortaya koyarlar. Ahireti inkâr ederler. Âlem ezelidir, yok olmayacaktır. Kıyametin kopması; zamanın imamının ortaya çıkıp yeni bir şeriat getirmesi demektir. Ölen insan toprağa dönüşür, ruhu başka bir bedene girer. Cennet, dünyada mutlu yaşamak; cehennem, sıkıntı ve ızdırap dolu bir hayat sürmektir. Abdest almak, zâhir ehlinin bilgisizliğini tevillerle gidermek; namaz kılmak, imam ve yardımcılarına itaat etmek; oruç tutmak, imamın sırrını korumak; zekat vermek, mezhep mensuplarına bilgi dağıtmak; hacca gitmek, imamı ziyaret etmek; zina, sırları başkalarına yaymak; lâşe, bâtınî olmayan, zâhir; domuz eti, münafık; şarap, Ebû Bekr; kumar Ömer demektir. Batınıyye mensupları bu ve benzeri görüşleriyle İslâm dışı sayılmışlardır.

Bâtınîler; görüşlerini insanlara aktarabilmek için şu yöntemi uygularlar: 1) Muhatabı tanır ve ona yaklaşma yöntemini belirlerler, 2) dostluk kurarlar, 3) sorularla muhatabı şüpheye düşürürler, 4) muhataba bu soruların cevaplarını başkalarına duyurmayacağına yemin ettirirler ve bir süre verirler, 5) bu cevapları başkalarına söylediği takdirde eşinin boş olacağı şartını koşarlar, 6) tanınan İslâm âlimlerinin batınî olduğunu söyleyerek muhatabı aldatırlar, 7) zâhirin kabuk, batının öz olduğu, bunu ancak Allah'la irtibat kuran imamın bilebileceği fikrini işlerler, 8) muhataba dinin zâhirî anlamlarıyla belirlenen dini yükümlülüklerden kurtulduğunu söylerler ve 9) böylece muhatabı, müslüman çoğunluğun kabul ettiği îmân esaslarından uzaklaştırırlar. (İ.K.)

BAYRAM

Uluslara ait toplu sevinç, mutluluk ve ortak kutlama vesilesi olarak kabul edilen belirli zamanlar için kullanılan bir terimdir.

İslâm dininde Ramazan ve Kurban Bayramı olmak üzere iki bayram bulunmaktadır. Ramazan Bayramı; Ramazan ayının sonunda, Şevval ayının birinci, ikinci ve üçüncü günlerinde kutlanır. Kurban Bayramı ise, Zilhicce ayının on, on bir, on iki ve on üçüncü günleridir. Bu bayramın ilk üç gününde, zengin olan Müslümanların kurban kesmeleri vacip olduğundan Kurban Bayramı denilmiştir.

Bayram günlerinde, inananlar birbirlerini ziyaret ederler, dargınlar barışır, dostluklar pekişir. Bunun yanında, ölüler anılır, fakirler unutulmaz, yardımlar yapılır, çocuklar sevindirilir, hediyeler verilir. (İ.P.)

BAYRAM NAMAZI

Bayram namazı, biri Ramazan Bayramı ve diğeri Kurban Bayramında olmak üzere yılda iki defa kılınan iki rekatlık bir namazdır. Hanefî mezhebine göre, Cuma namazı kılmak farz olan kimselerin bu namazı kılması vaciptir. Bayram namazının sıhhatinin şartları, hutbe hariç, Cuma namazının şartları gibidir. Farklı olarak bu namazda hutbe sünnetidir.

Bayram namazı cemaatle kılınan namazlardan olup, tek başına kılınmaz. Bu namazın kılınışında diğer namazlardan farklı olarak, birinci rekatta iftitah tekbiri ve "sübhaneke" duasının okunmasından sonra, Fatiha sûresinin okunmasından önce üç ve ikinci rek'atte rükudan önce üç olmak üzere fazladan altı tekbir alınır. Bunlara **zevâid tekbirleri** denir. Namaz tamamlandıktan sonra hutbe okunur.

Bayram namazının vakti, kuşluk vaktidir. Bir mazeret sebebiyle birinci günü bayram namazı kılınamamış ise, Ramazan bayramında ikinci; kurban bayramında ise ikinci ve üçüncü günler kılınabilir.

Bayram namazında imama birinci rekatta zait tekbirlerden sonra yetişen kişi, iftitah tekbirini aldıktan sonra peşinden zait tekbirleri de alır. Rükûda iken yetişir ise, ayakta tekbir alıp imama uyar ve rükûa giderek burada tesbihlerin yerine elleri kaldırmaksızın zait tekbirleri alır. İkinci rekatta yetişen kimse ise, imam selam verdikten sonra, ayağa kalkıp önce kıraatleri tamamlar sonra zait tekbirleri alır. (İ.P.)

BEDÂ

Zâhir olmak, açık olmak, belirmek, görüşü değişmek, çöle çıkmak ve çölde yaşamak anlamlarındaki "b-d-v" kökünden türeyen ve sözlükte gizli bir şeyin sonradan ortaya çıkması, kişinin görüş değiştirmesi, zâhir açık anlamına gelen *bedâ*, Allah'ın ilim, irade ve tekvin sıfatlarında değişme olabileceğini ileri süren Şîa fırkasına ait bir görüşün adıdır. Bu görüşe göre; Allah'ın belli bir şekilde vuku bulacağını haber verdiği bir olay daha sonra haber verdiğinden başka bir şekilde vuku bulabilir.

Bu fikri ilk ortaya atanın Muhtar es-Sakafî olduğu kabul edilirse de Taberî, Tarih'inde, bedâdan ilk önce Muhtar'ın adamlarından Abdullah b Nevfi'nin bahsettiğini söylemiştir. Abdullâh, bir savaş öncesi, Allah'ın kendilerini zafere erdireceğini söylemiş, zafere erince Allah'tan aldığı bilgiye göre bunu haber verdiğini bildirmiştir. Daha sonra Mus'ab b. Zübeyr'in ordusuna yenilince; Allah bana zafer vaat etmişti, fakat O'na bu değişik sonuç zâhir oldu demiş, böylece Allah'ın ilim ve iradesinde değişiklik olduğunu imâ etmiştir. Abdullah bu görüşünü; "*Allah dilediği-*

ni siler, dilediğini sabit kılar" (Ra'd, 13/39) âyetine dayandırmıştır. Bu fikir, Cafer-i Sâdık'a da isnat edilir. Cafer-i Sâdık, kendisinden sonra oğlu İsmail'in imam olacağını söylemiş fakat oğlu kendisinden önce ölünce bunu bedâ görüşüyle açıklamıştır. Beda görüşünü benimseyenlere Bedâiyye denir.

Bedâ fikri, Allah'a bilgisizlik ve eksiklik nispet ettiği için ehl-i sünnet tarafından kabul görmemiştir.

Bedâ kelimesi ve türevleri çeşitli fiil kalıplarıyla, 26 âyette geçmiş ve gizli olmak anlamındaki "h-f-y" kökünün zıddı olarak açık olmak, açığa çıkmak, görünmek anlamında kullanılmıştır:

"Hayır daha önce gizledikleri şey onlara (kâfirlere) zâhir oldu (bedâlehüm)*."* (En'âm, 6/28);

"Kazandıklarının kötü olanları (günahları) onlara (zalimlere) göründü. (bedâlehüm)*"* (Zümer, 39/48);

"... İçinizdekini açıklasanız da (tübdû) gizleseniz de (tuhfû) Allah sizi onunla hesaba çeker..." (Bakara, 2/284). (İ.K.)

BEDDUA

Farsça'da "kötü" anlamına gelen bed ile Arapça'da "isteme, dileme" gibi anlamlara gelen dua kelimelerinden oluşmuş bir bileşik isimdir. Bir kimsenin başına kötü şeylerin gelmesi için yapılan duaya beddua denilmektedir. Müslümanların olur olmaz sebeplerle birbirleri aleyhine beddua etmeleri İslâm ahlâkıyla bağdaşmaz. Hz. Peygamber, genellikle İslâm'a düşmanlık gösterenlere beddua etmemiş, onların hidâyeti için dua etmiştir (Buhârî, Deavat, 59). Bununla birlikte zulme uğrayan kimsenin zalimler hakkında beddua etmesinin caiz olduğunu gösteren âyet (Nisâ, 4/148) ve hadisler de vardır. Nitekim Peygamber (a.s.) azılı İslâm düşmanlarından Ebû Cehil, Ümeyye ibn Halef ve benzerlerinin de içinde bulunduğu yedi kişiye beddua etmiş, bu kişilerin hepsi de Bedir Savaşında öldürülmüş, böylece Hz. Peygamber'in bedduası yerini bulmuştur (Ahmed, I, 393, 397). Ayrıca mü'minleri uyarmak amacıyla, paraya taparcasına düşkün olanlara (Buhârî, Cihad, 70; Rikâk, 10) ana-babaya karşı gelenlere (Müslim, Birr, 8; Müsned, II/346) ve benzerlerine ad vermeksizin beddua etmiştir. Mazlumun duasının mutlaka kabul olunacağını beyan etmiş (Buhârî, Mezalim, 9), bizzat kendisi de mazlümün bedduasına uğramaktan Allah'a sığınmıştır (İbn Mâce, Dua, 20; Müsned, V/82-83). (M.C.)

BEDEL

Sözlükte "karşılık, yok olan bir şeyin yerine geçen, birinin yerine geçen kimse, ıvaz, denk, eşit" anlamlarına gelen *bedel,* fıkıh ıstılahında, alışverişte satılan mala karşılık ödenen para veya mal; bazı ibadet ve borçların aslî şekliyle yapılamaması halinde, yerini alan **ifa** şekli anlamlarına gelir.

Bedel, iki tarafa borç yükleyen akitlerde, akdin konusuna karşılık ödenen veya ödenecek olan şeye de denir. Bunun dışında, mevcut anlaşmazlığı kaldırmak maksadıyla karşılıklı rıza ile yapılan sulh akdinde, verilen veya verilmesi üstlenilen şeye **bedel-i sulh**, kadının kocasını boşamaya razı etmek amacıyla vermiş olduğu şeye **bedel-i hul'** denir. Ayrıca, asıl borcun ödenmesi imkânsız olduğunda, yerine geçen ödemeye de bedel denilmiştir.

Dar anlamda ibadet, kulun Allâh'a karşı dini yükümlülükleri demek olup, şahsî ifa ve niyet şarttır. Bununla bir-

likte bazı ibadetlerde bedel ve niyabet yoluyla îfa caiz görülmüştür. Namaz, oruç gibi bedenî ibadetlerde, niyet ve şahsî îfa asıldır; bedel ve niyabet caiz değildir. Zekat ve sadaka-i fıtır gibi malî ibadetlerde, eylemin ibadet mahiyeti kazanması için niyet şart olmakla birlikte, mükellefin bizzat yerine getirmesi gerekmez; bedel veya niyabet yoluyla ifâ edilebilir. Hem malî, hem de bedenî yönü bulunan hac ibadetinde ise, asıl olarak mükellefin bizzat kendisinin ifa etmesi gerekir. Ancak, mükellefin bizzat ifadan aciz olması halinde, bedel yoluyla ifa edilebilir. Hz. Peygamber, hayvana binemeyecek kadar yaşlı olan babanın yerine (Buharî, Hac, 1; Müslim, Hac, 407-408) ve ölen annenin yerine hac edilmesine (Buharî, Cezâü's-Sayd, 22) izin vermiştir.

Âlimlerin çoğunluğuna göre, üzerine hac farz olduğu halde sürekli hastalık, yaşlılık, sakatlık gibi ömür boyu devam edebilecek bir özrü sebebiyle bizzat haccedemeyecek durumda bulunanlar yerlerine bedel gönderebilirler. Aynı şekilde, sağlığında hacca gidemeyen kimse, yerine bedel hac yapılmasını vasiyet etmesi halinde, bıraktığı malın 1/3 masraflarını karşıladığı takdirde, mirasçıların yerine bedel göndermeleri gerekir. (İ.P.)

BEDENE

Arapça'da büyükbaş hayvan anlamında kullanılmakta olup, Mekke'de kurban olarak kesilen deve veya sığıra bedene denir. Istılahta ise, hac esnasında işlenen **cinâyet**lerden bazılarında keffâret olarak kesilen kurban anlamına gelir.

Hac esnasında işlenen bazı ihram yasaklarına keffâret olarak, bedene büyük baş hayvan kesilmesi gerekir. Kesilen kurbanın eti, fakirlere dağıtılır.

Bedene gerektiren cinâyetler:

1) Arafat vakfesinden sonra, ihramlı iken cinsî münasebette bulunmak. Bu kimsenin Hanefîler dışındaki üç mezhebe göre, haccı bozulur; Hanefîlere göre ise, haccı bozulmayıp, bedene gerekir.

2) Ziyaret tavafını cünüp olarak yapmak. Kadınların hayız ve nifas halleri de cünüplük gibidir. Cünüp olarak yapılan tavafın, abdestli olarak yeniden yapılması vacip olup, bu durumda ceza düşer. (İ.P.)

BEDÎ' (Bedîu's-Semâvâti ve'l-Ard)

Eşi, numûnesi olmayan bir şeyi yapmak, îcad etmek, işini güzel yapmak, kuyu kazmak ve bid'at işlemek anlamlarındaki "b-d-'a" kökünden türeyen *bedî'* kelimesi, Allah'ın sıfatı olarak, bir şeyi numûnesi ve örneği yokken yaratan, var eden, îcâd ve inşâ eden demektir.

Kur'ân'da iki âyette "bedî'u's-semâvâti ve'l-ard" şeklinde geçmiştir. "*(O), göklerin ve yerin yaratıcısı, îcad edicisidir...*" (Bakara, 2/117; En'âm, 6/101). (İ.K.)

BEDİR

Sözlükte "olgun, tamam, kâmil" demek olan "bedir" ayın en dolgun ve parlak haline denir. Türkçe'de bu durum dolunay tabiri ile ifade edilir. Edebiyatta güzellik sembolüdür. Sevgilinin güzelliği bedre benzetilir. Tasavvufta ise vahdeti (Allah'ın birliğini) temsil eder.

Bedir, Mekke ile Şam yolu üzerinde yaya yürüyüşle Medine'ye 3 günlük (160 km), Mekke'ye 10 günlük,

Kızıldeniz sahiline 30 km uzaklıkta bir yerleşim yerinin adıdır. Burada 14 Mart 624 tarihinde 17 Ramazan Cuma günü Mekke Müşrikleri ile Müslümanlar arasında savaş olmuştur. Müşrik ordusu 950, İslâm ordusu ise 305 kişi idi. Müşriklerin 100 atlısı 700 devesi vardı, çoğu zırhlı idi. Müslümanların ise 3 atlısı 70 devesi vardı. Müşrik ordusunun başkomutanı Ebû Cehil idi. Savaş müslümanların zaferiyle sonuçlandı. Ebû Cehil dahil 70 ölü 70 esir bırakıp kaçtılar. Müslümanlar da 14 şehit verdiler. (İ.K.)

BEKÂ

Sözlükte "kalıcı olma" anlamına gelen ***bekâ,*** tasavvufta "kötü huyların yerini güzel huy ve iyi davranışların alması; kulun Allah'ın sıfat ve vasıflarıyla donanması" demektir. Allah'ta fâni olma haline ***fena fi'llâh***, Allah'ta bâki olma haline ***bekâ billâh*** denir. (M.C.)

Bekâ, Yüce Allah'ın zatî sıfatlarından biri olup, varlığının sonu olmamak veya ebedî olmak demektir. Zira bekâ vasfı, kıdem sıfatının bir gereğidir. Çünkü kıdemi sabit olan bir varlığın bekâsı da zorunlu olur. Öyle ise Yüce Allah, kadîm olduğu için bakîdir, ebedîdir. Bekâ'nın zıddı olan fena ve sonu olmak Allah hakkında muhaldır. Kur'ân'da şöyle buyurulmaktadır:

"*O ilktir, sondur, zâhirdir, batındır, O herşeyi bilendir.*" (Hadîd, 57/3)

"Yeryüzünde bulunan her canlı yok olacak, Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin Zatı baki kalacak." (Rahman, 55/26-27) (İ.K.)

BEKTÂŞÎLİK

Adını Türk düşünürü Hacı Bektâşî Velî'den alan Anadolu'da XIII. yüzyılda kurulan bir Türk tarikatının adıdır. Hacı Bektâşî Velî, 646/1248 (veya 645/1209) tarihinde Horasan'ın kültür merkezi olan Nişabur şehrinde doğmuştur. Babası, Horasan hükümdarı İbrahim es-Sâni Seyyid Muhammed, annesi, Nişaburlu Şeyh Ahmed'in kızı Hatme Hatun'dur. Hacı Bektâşî Velî, küçük yaşta, Hoca Ahmed Yesevî'nin halifelerinden Şeyh Lokman Perende'nin yanında yetişmiştir. Hocası vasıtasıyla Yesevî tarikatına intisap etmiş, ilim ve tasavvufta kendini iyi yetiştirmiş ve Horasan erlerinden biri olmuştur. Hacı Bektâşî Velî, aynı zamanda Seyyid Ebu'l-Vefâ el-Bağdâdî'nin (ö. 501/1107) kurduğu bir vefâî tarikatı şeyhi olan Baba İlyas Horasânî'nin halifesi idi.

Hacı Bektâşî Veli, aldığı manevî bir işaretle Horasan'dan ayrılmış, Necef, Mekke, Medine, Kudüs, Halep, Elbistan, Sivas, Kırşehir ve Kayseri illerini dolaştıktan sonra Suluca Karahöyük'e (bugünkü Hacıbektaş ilçesine) gelip yerleşmiştir. 738/1337 (veya 670/1271) yılında Hacıbektaş'ta ölmüş ve buraya defnedilmiştir. Hacı Bektâşî Velî'nin; "*Makâlât*", "*Şerh-ı Besmele*", "*Şerh-ı Fatihai*", "*Makalâtı Gaybiyye ve Kelimat-ı Ayniyye*", "*Kitabü'l-Fevâid*", "*Üssü'l-Hakîka*" ve "*Şathiyye*" adlı eserleri vardır.

Hacı Bektâşî Velî, Selçuklu Devletinin Moğol istilası altına girerek, siyasi hakimiyetini kaybettiği yıllarda çevresindeki insanlara birlik, beraberlik ve sevgi temasını işlemiş, herkese hoşgörü ile yaklaşmıştır. "*Makalat*" adlı eserinde inanç ve düşüncesinde Kur'ân'ı ve Hz. Peygamberin Sünnetini esas almış, iman, ibadet ve ahlak esaslarını âyet ve hadislerle izah etmiştir.

İman esasları altı tanedir: 1.Allah'ın varlığına ve birliğine iman 2. Meleklere iman, 3. Kitaplara iman, 4. Peygamberlere iman, 5. Ahiret gününe iman, 6. Kaza ve kadere iman.

Hacı Bektâşî Velî, dinî düşüncesini dört kapı on makam şeklinde formüle etmiştir. Dört kapıyı; "şeriat, tarikat, marifet ve hakikat" diye isimlendirmiş ve her bir kapının onar makamı olduğunu söylemiş ve bu makamları şöyle açıklamıştır:

Şeriat Makamları: 1. İman, 2. İslâm, 3. İlim, 4. İhsan, 5. Evlenmek, 6. Helalinden yemek ve giyinmek, 7. Ehl-i sünnet ve'l-cemaatten olmak, 8. Şefkat ve merhamet, 9. Helal kazanmak ve faizi haram bilmek, 10. İyiliği emretmek ve kötülüğü yasaklamak.

Tarikat Makamları: 1. Tövbe etmek, 2. Şeyhe (bir mürşide) bağlanmak, 3. Başı tıraş etmek ve tarikat elbisesi giymek, 4. Korku ile ümit arasında olmak, 5. Hizmet, 6. Nefse hakim olmak, 7. Allah'tan başkasını terk etmek, 8. Hırka, makas, seccade, icazet, ibret ve hidayet, 9. Cemaat sahibi, nasihat sahibi, bütün yaratılmışlara sevgi sahibi olmak, 10. Aşk, şevk ve kanaat.

Marifet Makamları: 1. Edep, 2. Allah korkusu, 3. Nefis terbiyesi, 4. İkrar ve tasdik, 5. Haya / utanmak, 6. Cömertlik, 7. İlim, 8. Sükunet ve miskinlik, 9. Gönül adamı olmak, 10. Kendini bilmek.

Hakikat Makamları: 1. Toprak gibi alçak gönüllü olmak, 2. Bütün yaratılmışlara aynı gözle bakmak, 3. Allah'ın kendisine verdiği gibi başkalarına ikramda bulunmak, 4. Ölmeden önce nefsini yok etmek, 5. Hiçbir yaratığa zarar vermemek, 6. Konuştuğu zaman sadece hakkı / doğruyu söylemek, 7. İyi ve olgun insanların yoluna girmek, 8. Kerametlerini gizlemek, 9. Sabırlı olmak ve Allah'a dua etmek, 10. İlm-i ledünniyi öğrenmek.

Bektâşîlik, Balım Sultan'ın (ö. 922/1516) tarikatın başına geçmesi ile bugünkü şeklini almıştır. Balım Sultan, bu etkinliği sebebiyle tarikatın ikinci piri kabul edilmiştir.

Bektâşîlik, XV. ve XVI. Yüzyıllarda Yeniçeri Ocağı'nda büyük bir nüfuz sahibi olmuş ve Osmanlı devletinin himayesine mahzar olmuştur. XVII. Yüzyılda bu gelişme devam etmiş, XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Balkanlar, Tuna kıyıları ve Arnavutluk'ta taraftar bularak faaliyetini sürdürmüştür. Irak ve Mısır'daki Türkler arasında da kısmen kabul gören Bektâşîlik; II. Mahmut tarafından 1826 yılında Yençeri Ocağı ile birlikte kapatılmış, tekkeleri Nakşibendî tarikatının emrine verilmiştir. Abdülaziz zamanında yeniden eski haline dönmüş ise de 1925 yılında tarikat, tekke ve zaviyelerin kapatılması ile resmen sona ermiş, ancak diğer tarikatlar gibi varlığını günümüze kadar sürdürmüştür.

Bektâşîlikte Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin başta olmak üzere ehl-i beyt sevgi ve saygısı ön plana çıkarılmış, ehl-i beyti ve Hz. Ali'nin evladını sevme ve onlara bağlanma anlamında "tevella" ve bunları sevmeyenlerden uzak durma anlamında "teberra" ilkesi benimsenmiş, 12 imam'a itibar edilmiştir. "*Teslim Taşı*" denilen ve boyuna takılan on iki köşeli yıldız kolye on iki imamı temsil eder. Pîr evinde on iki imamı temsilen başta Hz. Muhammed olmak üzere her biri peygamberlere ve Bektâşî velilerine izafe edilen on iki post / makam bulunur.

Bektâşîlikte "ikrâr" ve "cem" adı verilen iki önemli âyin vardır. "*İkrâr ayini*", Bektâşîliğe giriş merasimidir. Ayinler; kırk kapı kırk makam şeklinde ifade edilen tasavvufî anlayışa dayanır. İnsan ancak; şerîat, tarîkat, marifet ve hakîkat kapılarını ve her kapıdaki on makamı geçerek Hakka ulaşabilir. Ayinlerde "nefes" adı verilen ilahîler söylenir.

Bektâşîlikte; eline, diline ve beline sahip olma temel düsturdur. Birlik; iman, amel ve ahlak ile gerçekleşir. Birlik ve dirliği; kibir, haset, cimrilik, aç gözlülük, öfke ve gıybet gibi ahlâk dışı davranışlar bozar. Muharrem ayının ilk on günü oruç tutulur.

Bektâşî zaviyesinde oturan ve bütün Bektâşîlerin şeyhi ve manevi lideri sayılan zata "dede-baba" denir. "Dede-baba"dan sonra ikinci sırada "baba" gelir. Babalık makamı, tekke başkanlığıdır. Babalar arasında "dede-baba"yı temsil eden "halifeler" seçilir. Her zaviyede "canlar" diye anılan "dervişler" vardır. "Canlar", "muhip" tabir edilen "müritler" arasından seçilir. Tarikat adaylarına "talip", tarikata henüz girmeyenlere ise "âşık" denir.

Bektâşîler; çelebîler / bel oğulları ve babalar / yol oğulları / mücerretler şeklinde iki gruba ayrılmıştır. Birinciler, kendilerinin Hacı Bektâşî Velî'nin soyundan geldiklerini iddia ederler; ikinciler ise, bunu kabul etmezler ve gerçek Bektâşîlerin kendileri olduğunu söylerler. (İ.K.)

BELÂ

Sözlükte "denemek, sınamak; eskimek; musibet, darlık ve sıkıntı" anlamına gelmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de de bütün bu anlamlarda kullanıldığını görmekteyiz. Firavun'un İsrailoğulları'na reva gördüğü korkunç işkenceler "büyük bir imtihan (belâün azim)" (Bakara, 2/49; Â'raf, 7/141; İbrâhim, 14/6) ve "apaçık bir imtihan (belâün mübin)" (Duhân, 44/33) diye nitelendirilmiştir. Hz. İbrâhim'in oğlu İsmail'i kurban etme girişimi de "apaçık bir imtihan" sayılmıştır (Sâffât, 37/106). Kulun denendiği imtihandan başarıyla çıkmasına da "güzel bir imtihan (belâün hasen)" denilmiştir (Enfâl, 8/17). Allah'ın korku ve kıtlık vermesi, can, mal ve meyveleri eksiltmesi de birer belâ (deneme) dır (Bakara, 2/155). Dünya, kimin daha güzel iş yaptığının anlaşılacağı bir belâ (deneme) yeridir, ölüm de hayat da bunun için yaratılmıştır (Mülk, 67/2). Peygamberler de dahil olmak üzere Allah herkesi bir belâ ile denemektedir. Belânın en şiddetlisine uğrayanlar önce Peygamberler, sonra da mânevi bakımdan onlara en yakın olanlardır (Buhârî, Merdâ, 3; Tirmizî, Zühd, 56; İbn Mâce, Fiten, 23; Dârimî, Rekâik, 67). Bir kimsenin gerçek şahsiyeti denenmesi halinde belli olur. Büyük belâlara büyük insanlar dayanabilir. Elde edilecek olan sevabın büyüklüğü katlanılan belânın büyüklüğüne göredir. Belâya uğrama günahlardan arınmaya ve mânen yükselmeye vesile olur. Bununla birlikte belâ istenmemeli, Allah'tan âfiyet dilenmelidir. Hz. Peygamber de "dayanılamayacak belâlardan" Allah'a sığınmıştır (Tirmizî, Zühd, 56; Deavat, 91; Buhârî, Deavat, 23; İbn Mâce, Fiten, 23, 31; el-Muvatta, Ayn, 8; Müsned, VI/157). (M.C.)

BELEDÜ'L-EMÎN

Güvenli belde demek olan bu tâbir, Kur'ân'da Tîn sûresinin 3. âyetinde geçmiş ve bununla Mekke ve çevresindeki harem bölgesi kasdedilmiştir. Bakara

2/126 ve İbrâhim 14/35. âyetlerinde Mekke ve çevresinin güvenli belde olduğu bildirilmiştir. Mekke ve çevresinin güvenli belde olması; yeryüzünün ilk ma'bedi olan Ka'be'nin ve çevresindeki Mescid-i Haram'ın, Arafat, Müzdelife ve Mina gibi hac menasikinin yapıldığı yerlerin burada olması, belâ, âfet ve fitnelerden korunmuş olması sebebiyledir. Mekke, aynı zamanda âlemlere rahmet olarak gönderilen son Peygamber Hz. Muhammed (a.s.)'in doğduğu ve son ilâhî kitap Kur'ân'ın inmeye başladığı yerdir. (İ.K.)

BELVÂ

bk. Umumu Belvâ.

BERÂET

Sözlükte "bir borçtan, ceza veya sorumluluktan kurtulma; temize çıkmak; uzak olmak; ilişkiyi kesmek" gibi anlamlara gelmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'de, suçsuzluk, kurtuluş belgesi (Kamer, 54/43) ve müşriklerle her türlü ilişkiyi kesme, onlardan uzak durma (Tevbe, 9/1) anlamlarında iki yerde berâet kelimesi geçmektedir. Hadislerde ise genellikle, günahtan kurtulma, bir iş veya zümreden uzak durma anlamlarında kullanılmıştır.

Dinî bir kavram olarak berâet kelimesi ise; "*berâet-i zimmet (berâet-i asliyye)*", "*berâet gecesi*" ve "*berâet yemini*" ile borçlar hukukunda kullanılan berâet olmak üzere dört anlamda kullanılmaktadır.

Berâet gecesi, Şaban ayının 15. gecesi için kullanılan bir tabir olup, halk arasında berat gecesi de denmektedir. Berâet gecesi, Müslümanlarca kutsal sayılan, rahmet ve mağfiret gecesi, mü'minlerin dualarının kabul, günahlarının af olduğu bir zaman dilimidir. Hz. Peygamber, "*Allâh Teâlâ Şaban'ın 15. gecesi dünya semasında tecelli eder ve Kelb kabilesinin koyunlarının kıllarının sayısından daha fazla kişiyi bağışlar*" buyurmuştur (İbn Mâce, İkame, 191). Başka bir hadislerinde de, "*Şaban'ın ortasında gece ibadet ediniz, gündüz oruç tutunuz. Allâh o gece güneş batınca dünya semasına tecellî eder ve fecir doğana kadar, 'Yok mu Benden af isteyen affedeyim; yok mu Benden rızk isteyen vereyim; yok mu bir musibete uğrayan ona afiyet vereyim, yok mu şöyle, yok mu böyle!' der*" buyurmuştur (İbn Mâce, İkâme, 191).

Bu geceye mahsus olmak üzere belirlenmiş ibadet yoktur. Hatta bazı alimler; belli ibadet ve kutlama şekilleri ihdas edip âdet haline getirmenin dinde yeri bulunmadığını söylemişlerdir. Ancak, Hz. Peygamber'in bu geceye önem vererek ihya etmesi göz önünde bulundurulduğunda, namaz kılmak, Kur'ân okumak ve dua etmek sûretiyle bu gecenin ihya edilmeye çalışılması, gündüzünde de oruç tutulması sevaba vesile olacaktır.

Berâet yemîni; sözünün doğruluğunu kuvvetlendirmek amacıyla, "eğer yalan söylemişsem İslâm'dan çıkayım" veya "şöyle yaparsam kâfir olayım" şeklinde yapılan yemindir. Hz. Peygamber, bu şekilde yapılan yemini yasaklamış; "*bir kimse (eğer yalansa) İslâm'dan uzak olayım diye yemin eder de, söylediği yalan olursa, söylediği gibi İslâm'dan çıkmış olur; şâyet doğru söylemiş ise, İslâm kendisine sağlam olarak geri dönmez*" buyurmuştur (İbn Mâce, Keffârât, 3). Bu tarzda söylenen sözlerin yemin sayılması, yani bozulduğunda keffaret gerektirmesi için, bunun yemin niyetiyle, yani sözü kuvvetlen-

dirmek maksadıyla söylenmiş olması gerekir. (bk. Yemin)

Berâet-i Zimmet *(Berâet-i Asliyye)* ise, fıkhın genel prensiplerinden birisidir. Aksine bir hüküm veya delil bulunmadığı sürece, kişinin hukukî ve cezâî sorumluluğunun olmaması demektir. Bu prensibe göre, Şâri'in (kanun koyucunun, Allâh'ın) hükmü bulunmadan fert herhangi bir yükümlülükle mükellef tutulamaz; aynı şekilde aksine bir delil bulunmadıkça kişinin suçsuzluğu ve borçsuzluğu esastır. **Mecelle'**de, "berâet-i zimmet asıldır" şeklinde yer alan küllî kaide de bunu ifade etmektedir. Anayasamızda da, "suçluluğu hükmen sabit oluncaya kadar kimse suçlu sayılamaz" (Maide, 5/38) denilmektedir.

Borçlar hukukunda berâet-i zimmet, aksine bir delil bulununcaya kadar kişinin borçsuzluğunun esas olması anlamına gelir. Bunun dışında **berâet** kelimesi, kişinin, borçlu veya kefilinin ifası, alacaklının ibrası veya tazmîn sebebinin ortadan kalkması sûretiyle, mevcut bir borçtan kurtulması anlamına gelir. Ayrıca alışverişte, satılan maldaki ayıptan dolayı satıcının sorumlu tutulmaması için akit esnasında ileri sürülen şarta da, berâet şartı denilmektedir. (İ.P.)

BEREKET

Sözlükte "çokluk, artmak, ziyâdeleşmek, yeterli olmak vb." anlamlarına gelen bu kelime; verilen nimetin ve maddî imkânın artması, fazlalaşması, genişlik ve bolluk vesilesi olması vb. anlamlara gelir. Mü'min Duasında yer alan unsurlardan biri de rızkının bol helâl ve bereketli olmasıdır. (İ.U.)

BERÎ (Berî'ün Min'el-Müşrikîn)

Uzak olmak, uzaklaşmak, hasta iyileşmek ve yaratmak anlamındaki "b-r-e" kökünden türeyen *berî* uzak olan demektir. Allah'ın sıfatı olarak Kur'ân'da bir âyette geçmiştir: "*... Şüphesiz Allah müşriklerden berî'dir, uzaktır...*" (Tevbe 9/3).

Allah'ın berî olması, müşriklere yakın olmaması, onların inanç ve davranışlarını beğenmemesi, onlara yardım etmemesi demektir. **Karîb** sıfatının zıddıdır. (İ.K.)

BERR

İtaat, ibadet ve iyilik etmek, ibadeti kabul etmek, yeminine sâdık olmak, va'dini yerine getirmek anlamlarındaki "b-r-r" kökünden türeyen *berr,* Allah'ın sıfatı olarak, kullarına iyilik yapan, çok lütufkâr (latîf), çok merhametli, (rahim) çok şefkatli (raûf) demektir. Kur'ân'da bir âyette geçmiştir: "*...Şüphesiz O Allah, çok iyilik eden (berr) çok merhametli olandır (rahîm).*" (Tûr, 52/28)

İyilik yapan anlamında ***berr*** (çoğulu, ebrar ve berere) insanları (Meryem, 19/14, 32; Âl-i İmrân, 3/193, 198; İnsân, 76/7-10, 12); iyi, sâdık, itaatkâr ve temiz anlamında melekleri (Abese, 80/16) nitelemek için kullanılmıştır.

Allâh'ın iyilik edene, iyi ve yararlı bir amel yapana en az on katı ile mükâfat vermesi, kötülük yapana, kötü ve zararlı bir fiil işleyene sadece misliyle ceza vermesi (En'âm, 6/160), îmân edip sâlih amel işleyenlere dünyada iyi bir hayat yaşatması, onları yaptıklarının daha iyisi ile ödüllendirmesi (Nahl, 16/97), karşılıksız bol rızık ve nimet vermesi O'nun *berr* olmasının sonucudur.

Allah'ın bu sıfatı, İbn Mâce'nin el-esmâü'l-hüsnâ ile ilgili rivâyetinde *el-*

bârr şeklinde geçmiştir (İbn Mâce, Dua, 10, 11, 1270). *Bârr*, *berr* ile aynı anlamdadır.

"Berr", Yahya ve İsa (a.s.)'ın sıfatı olarak da kullanılmıştır. (Meryem, 19/14, 32). Bu âyetlerde "berr" ana-babasına iyilik eden, iyi davranan, ikrâm ve ihsanda bulunan ve merhamet eden demektir. Kur'ân'da; insanın övüldüğü kavramlardan biri 'ebrar' dır. Kur'ân ve sünnete göre, mü'min, muttaki olan, (Âl-i İmrân, 3/193, 198), adağını yerine getiren kıyâmet gününden korkan, yoksula, yetime ve esire yemek yediren, Allah'tan korkan, sabırlı (İnsan, 76/7, 10, 12) îman, amel, söz, fiil ve davranışlarında doğru (sâdık) (Müslim, Îmân, 104. III, 2013), güzel ahlâk sahibi olan (Müslim, Birr, 14. III,1980), ana-babasına iyilik eden (Meryem, 19/14, 32) ve Allah'a yaklaştırılmış (Mutaffifin, 83/21-28) kimselere "ebrâr" (iyiler) denilmiştir. Buna göre bir insanın "ebrâr" derecesine erebilmesi için iman edip Allah ve peygambere itâat etmesi, isyân olan söz, fiil ve davranışları terk etmesi, Allah ve kul haklarına riâyet etmesi, kemaliyle hayır sahibi, iyilik sever, şerre razı olmayan, sâlih, itaatkâr ve dürüst olması gerekir.

"*Berr*" kelimesi Kur'ân'da 12 âyette kıta ve geniş kara parçası anlamında da kullanılmıştır. (İ.K.)

BERZAH

Sözlükte "iki şey arasındaki engel, perde ve ayırıcı sınır" manasınadır. Dinî ıstılahtaki karşılığı ise: ölümden sonra başlayan ve mahşerdeki dirilişe kadar devam edecek olan kabir hayatıdır. Buna göre ölen herkes berzah alemine girecektir. Berzah hayatı, daha çok "kabir hayatı" şeklinde de anılır. Ölümden sonra beden genellikle çürüyüp ortadan kalktığı için insanın göç ettiği berzah âlemine "âlem-i ervah" veya "dârü'l ervah" da denir.

Berzah; iki şey arasındaki engel ve mania anlamlarında Kur'ân-ı Kerim'de de zikredilmiştir: "*Birinin suyu tatlı ve içimi kolay, diğerininki tuzlu ve acı iki denizi salıveren ve aralarına bir engel, aşılmaz bir sınır koyan O'dur.*" (Furkân, 25/53) Şu âyette geçen "Berzah" ise ölümden sonra yeniden dirilişe kadar geçecek zaman diliminin oluşturduğu engel anlamındadır: " *Onların gerisinde ise, yeniden dirilecekleri güne kadar (süren) bir berzah vardır.*" (Mü'minûn, 23/100) (F.K.)

BESMELE

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla anlamına gelen "Bismillâhirrahmânirrahîm" âyetinin adıdır. Besmeleye "Allah'ın adını anmak" anlamına gelen "tesmiye" de denir. Besmele, Neml sûresinin 30. âyetinin bir bölümü ve Fâtiha sûresinin ilk âyetidir. Tevbe sûresi hâriç diğer sûrelerin başında besmele yazılmıştır. Sûre başlarındaki besmeleler, müstakil birer âyettir. Ancak o sûreye dahil değildir.

Peygamberimiz (a.s.) her hayırlı işe besmele ile başlanmasını tavsiye etmiş ve "Besmele ile başlanmayan her iş bereketsiz ve sonu güdüktür" buyurmuştur (Aclûni, Keşfü'l-Hafa, II,174). Kur'ân okumaya, bir şey yiyip içmeye ve bir işe başlanırken besmele çekilir. Kur'ân'da Allah'ın adı anılmadan kesilen hayvanların etlerinin yenmeyeceği bildirilmiştir (En'âm, 6/121).

Besmele çeken insan; başka bir varlık adına değil sâdece Allah adına, O'nun rızası için ve O'nun izniyle başlıyorum, demiş olur. Besmelede Yüce

Yaratıcının üç ismi geçmektedir: Allah, Rahman ve Rahim. Besmele çeken Kur'ân okumuş ve Allah'ı anmış olur. (İ.K.)

BEŞÎR

Müjdeleyici demektir. *Mübeşşir* kelimesi ile eş; nezir ve münzir (uyarıcı) kelimeleri ile zıd anlamdadır. Beşir ve mübeşşir, **nezir** ve **münzir** bütün Peygamberlerin ortak vasfıdır (Bakara, 2/213). Peygamberler, îmân edip sâlih amel işleyenleri Allah'ın rızası, cennet ve nimetleriyle müjdelerler. Hz. Muhammed (a.s.), bütün insanlara müjdeci ve uyarıcı olarak gönderildiği gibi (Sebe', 34/28), Kur'ân da müjdeci ve uyarıcı olarak gönderilmiştir (Fussilet, 41/4). Beşîr kelimesi nezir kelimesi ile birlikte Kur'ân'da 8 âyette, mübeşşir kelimesi ise nezir ve münzir kelimesi ile birlikte 9 âyette geçmiştir. (bk. Nezîr) (İ.K.)

BEY'

İki veya daha fazla taraflı akitlerden olan bey', genel olarak ticarî muameleyi, özel olarak da satım akdini ifade etmekte olup, Türkçe'de alışveriş şeklinde ifade edilir. Çoğulu **buyû'**dur. Bey' akdi, Arapça'da **şirâ** kelimesi ile de ifade edilmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'de bey' teknik bir terim ve hukukî işlem olmaktan çok, bütün ticarî işlemleri kapsayabilen genel bir anlama sahiptir. Kur'ân, dünya hayatının geçici değerlerini, maddî ve ticarî kazancı tek ölçü ve gaye edinen dar ve kısa görüşlü kimseleri uyarmak ve onlara gerçek kazancı göstermek için bey' tabirini kullanmıştır. Bunun yanında, alışverişin dinî ve ahlâkî temellerini belirleyen, ahde vefa, sözde durma, adalet, akitlere bağlılık, ölçü ve tartıda hile yapmamak, haksızlık etmemek, Kur'ân'da bir emir olarak yer almıştır.

Hz. Peygamber'in hadislerinde alışveriş, ayrıntılı bir şekilde yer almış olup, insanlığın ilk devirlerinden beri var olan ticarî işlemleri, olması gereken aslî tabiatına ve sağlıklı işleyişine kavuşturmak amacıyla, daha çok hukukî hükümler üzerine olmuştur. Hadislerde, aldatma, haksızlık ve sömürüye yol açan alışveriş çeşitleri tek tek yasaklanmış, alışveriş faizli işlemlerden arındırılmış, alışveriş için gerekli temel şart ve hükümler vaz edilmiştir.

Ticarî işlemlerin en yaygını olan bey', mülkiyeti nakleden, bağlayıcı, iki taraflı, tam bir akittir. Tarafların rızalarına delalet eden irade beyanı ile kurulur. Bedelleri açısından alışveriş; **satım akdi, sarf, mukâyaza** (trampa) ve **selem** şeklinde dörde ayrılır. Mala karşılık para ödeme şeklinde yapılan alışverişe, satım akdi veya bey' denir. Satılan malın bedeli peşin olarak ödenebileceği gibi, vadeli veya taksitli de olabilir. Ancak bu durumda, taksit şekillerinin ve vadenin taraflarca bilinmesi gerekir.

Satılan malın mevcut, teslimi mümkün, belirli ve bilinebilir olması gerekir. Bu nedenle, akit esnasında ortada bulunmayıp ileride meydana gelmesi muhtemel olan malların satışı caiz görülmemiştir.

Alışverişte taraflar, akdin gerçekleşmesini bazı şartlara bağlayabilir, belli bir süre muhayyerlik isteyebilirler. Satılan malda, değerini düşürecek ölçüde bir ayıbın olduğunun ortaya çıkması halinde, alıcının malı iade hakkı vardır. (bk. Muhayyerlik) (İ.P.)

BEY'AT

Bağlılık, itimat bildirmek anlamlarına gelir.

Hz. Peygamber, kendini tasdik edenlerden sadakat yemini almıştır. Ancak bu aslında, Hz. Peygamber'in şahsına değil, onun aracılığıyla Allâh'adır. Kur'ân-ı Kerim'de, "*Gerçekte sana bey'at edenler, Allâh'a bey'at etmiş olurlar*" (Fetih, 48/10) buyurulmaktadır.

İslâm tarihinde devlet başkanının tayin veya tespit yollarından biri bey'at usulü olup, bir bakıma günümüzdeki seçim sistemini karşılamaktadır. Tarihi uygulaması bakımından bey'at, seçme ehliyetine sahip kişilerin, seçilme ehliyetini haiz bir kimseyi seçip ona sadakatlerini bildirmeleri şeklinde yapılır. Bilindiği gibi Hz. Peygamber bir halife tayin etmeden vefat etmiştir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra Ashap, Benî Saide denilen yerde toplanarak devlet başkanlığı konusunda görüşmüşler ve Hz. Ömer'in teklifi ile Hz. Ebû Bekir'e bey'at etmişlerdir. (İ.P.)

BEYNE'L-HAVFİ VE'R RECA

İnsanın korku ile ümit arasında olmasını ifade eden bir deyimdir. Kur'ân'da insanın Allah'ın azabından korkması (Nûr, 24/52) ve rahmetinden de ümitvar olması (Bakara, 2/218) istenmiştir.

Allah kendisini hem rahmet ve mağfiret sahibi hem de azap edici olarak tanıtmıştır: "*...Şüphesiz Rabb'ın insanların zulümlerine karşı mağfiret sahibidir, fakat Rabb'inin azabı da çok şiddetlidir.*" (Ra'd, 13/6), "*İyi biliniz ki Allah'ın cezası çok şiddetlidir ve gerçekten Allah, çok bağışlayan, çok merhametli olandır.*" (Mâide, 5/98), "(Ey Rasûlüm!) *kullarıma haber ver; ben gerçekten çok bağışlayan, çok merhamet edenim ve gerçekten benim azabım da çok acıtıcı bir azaptır.*" (Hicr, 15/49-50), "*Âhirette şiddetli azap, Allah'tan mağfiret ve rıza vardır.*" (Hadîd, 57/20)

Bu âyetler insanın korku ile ümit arasında olmasını ön görmektedir. İnsan Allah'ın azabından korkacak ama rahmetini de umacak, ümitsiz olmayacak fakat ilâhî azaptan da tamamen güven içinde bulunmayacaktır (A'râf, 7/97-99). İkisi arasında dengeli olacaktır. Peygamberimiz Hz. Muhammed (a.s.), Allah'ın rahmet ve azabının çokluğunu şöyle bildirmiştir: "*Mü'min, Allah katındaki azabı bilseydi cennetini ummazdı. Kâfir de Allah'ın rahmetini bilseydi cennetinden ümit kesmezdi.*" (Müslim, Tevbe, 23. III, 2109), "*Allah, cennet için; sen benim rahmetimsin, cehennem için de sen de benim azabımsın*" demiştir (Buhârî, Tevhîd, 25. VIII,186).

Kur'ân'da peygamber ve sâlih insanların korku ve ümit arasında olduğu, "korkarak ve umarak Allah'a dua ve ibâdet ettikleri" (Enbiyâ, 21/90; Secde, 32/16) bildirilmiştir.

Allah'ın rahmetinden ümit kesmek de azabından güven içinde olmak da mü'mine yakışan bir davranış değildir. Bunu ancak, kâfir, sapık ve hüsrana uğrayanlar yapabilir (Hicr, 15/56; Ankebût, 29/23; A'râf, 7/97-99). (bk. Havf, Reca) (İ.K.)

BEYT

Sözlükte "ev" anlamında olan beyt, tasavvufta mecazî olarak "kalp" anlamında kullanılmaktadır. Sûfilere göre insanın manevî âlemindeki kalp de "Beytullah" tır. Bu bakımdan herhangi bir canlıyı öldürme, fitne ve fesat çıkarma, kavga etme gibi kötülüklere Kâ'be ve civarında olduğu gibi kalpte de yer verilmemelidir. (M.C.)

BEYTULLAH

Allah'ın evi demektir. Allah'ın evinden maksat Ka'be'dir. Ka'be'ye Beytullah denildiği gibi Beytü'l-Harem, (harem evi) Beytü'l-Muazzam (muazzam ev) Beyt-i Şerîf (şerefli ev) Harem-i Şerîf (şerefli harem) de denir. (bk. Ka'be ve Harem) (İ.K.)

BEYTÜ'L-İZZE

İzzet evi anlamına gelen *beytü'l-izze*, Kur'ân'ın bir bütün halinde indirildiği dünya semasında (yere en yakın gökte) bulunan yerin adıdır. Levh-i Mahfuz'da bulunan Kur'ân (Bürûc, 85/21-22), Ramazan ayında (Bakara, 2/185) mübarek bir gece (Duhân, 44/2-3) olan Kadir gecesinde (Kadr, 97/1) buradan beytü'l-izze'ye indirilmiştir (Hakim, II, 323; İbn Ebî Şeybe, VI,144). Beytü'l-İzze'den de Cebrail vasıtasıyla veya vasıtasız olarak şartlara ve ihtiyaçlara göre peyder pey Hz. Muhammed (a.s.)'e gönderilmiştir (İsrâ, 17/106; Furkân, 25/32).

Beytü'l-İzze, tasavvuf terimi olarak Hak'ta fânî olma halinde cem makamına vasıl olan kalp demektir. (İ.K.)

BEYTÜ'L-MA'MÛR

Sözlükte "îmâr edilmiş ev" anlamına gelen *el-beytü'l-ma'mûr*; yedinci semada melekler için inşa edilmiş, bir geleni bir daha gelmemek üzere her gün yetmiş bin meleğin ziyaret edip ibâdet ettiği bir mabeddir (Buhârî, Bed'ül-Hak, 6; Müslim, Îmân, 259; Nesâî, Salat, 1; Ahmed, III, 149).

"el-Beytü'l-Ma'mûr", yeryüzündeki Beytullah'ın kutsiyetine benzer bir kutsiyete sahiptir. Miraç esnasında Hz. Muhammed (a.s.)'e gösterilmiştir. Kur'ân'da bir âyette geçmiştir (Tûr, 52/4). Bu âyetteki el-Beytü'l-Ma'mûr, 7. gökteki meleklerin mabedi olabileceği gibi Beytullah da olabilir. Çünkü, 7. gökteki meleklere ait mabed gibi Kâ'be de ma'murdur, gece-gündüz ibâdet edenlerle dolup taşmaktadır.

Tasavvufta ***Beyt-i Ma'mûr*** ile hem 7. gökteki mabed hem de Hakk'ın tecelligâhı olan mü'minin kalbi kastedilir. (İ.K.)

BEYTÜ'L-MAL

Arapça beyt (ev) ve mal kelimelerinin birleşiminden meydana gelen beytülmal kelimesi, sözlükte "mal evi" anlamına gelir. Terim olarak ise, İslâm tarihinde devlet hazinesi, devletin bütçe ve maliye işlerine bakan kurum anlamında kullanılmıştır.

Ana hatlarıyla beytülmalin gelir kaynaklarını; müslümanlardan alınan zekat ve öşür gibi vergiler, araziden alınan vergiler, İslâm devletinin tebaası olarak yaşayan gayrimüslimlerden alınan "cizye" vergisi, savaştan elde edilen ganimet ve Devletin zaman ve duruma göre tayin ve takdir edeceği vergiler oluşturmaktadır.

Beytülmal ile ilgili hususlar, devletin sosyal adaleti temin edip bütün vatandaşların refah ve saadetini sağlaması, toplumda hakça bölüşümün, külfet ve nimetlerin dengeli ve adaletli tarzda dağıtımının temini gayesine matuf olup, zaman ve şartlarla yakından ilgisi bulunmaktadır. (İ.P.)

BEYYİNE

Ayırmak, ayrılmak, uzaklaşmak ve uzaklaştırmak anlamındaki "beyn" veya açık-seçik olmak, açık-seçik hale getirmek anlamındaki "beyân" kökünden gelen "beyyine" apaçık delil, hüccet, kesin belge demektir. Bir davayı açıkça ispat eden, kendisi açık, başkasını açıklayıcı delil demektir. Kur'ân'da

bir âyette "beyyin", 19 âyette "beyyine" şeklinde geçmiş ve aklî ve naklî delil, açık belge, bilinen tarihi olaylar, vahiy, Kur'ân, Peygamberlik, mucize, Hz. Muhammed ve Sâlih Peygamberin mucizesi olan deve (A'râf, 7/73) anlamlarında kullanılmıştır.

Çoğulu olan "beyyinât" kelimesi ise 52 defa geçmiş ve genellikle âyetler anlamında kullanılmış (mesela; Mâide, 5/32) veya "âyet" kelimesini nitelemiştir. "Âyâtün beyyinâtün" terkibi (meselâ; Bakara, 2/99) apaçık âyetler, belgeler, deliller demektir. "Beyyinâtün mine'l-hüdâ" (Bakara, 2/185) hidâyeti, doğruyolu açıklayıcı anlamında Kur'ân'ın sıfatı olarak kullanılmıştır. Ayrıcı Kâ'be'deki Makam-ı İbrâhim'e (Âl-i İmrân, 3/97), Hz. Musa (a.s.)'a verilen 9 mucizeye (İsrâ, 17/101) ve Hz. İsâ (a.s.)'a verilen hikmete de (Zuhruf, 43/63), "beyyinât" denilmiştir.

Aynı kökten türeyen *mübeyyin* kelimesi, 13 defa geçmiş ve apaçık anlamında ism'in (günahın) sultan'ın (gücün), adüvv'ün (düşmanın), hûsranın, nûrun, (Nisâ, 4/20, 91, 101, 119, 174) dalaletin (sapıklığın) (Ahzâb, 33/36) ve fetih'in (zaferin) (Fetih, 48/1) sıfatı olarak kullanılmıştır. "Mübeyyine" kelimesi üç âyette geçmiş ve apaçık anlamında, "fâhişe" kelimesinin (meselâ; Nisâ, 4/19) sıfatı olarak, "mubeyyinât" ise üç âyette "beyyinât" anlamında âyetlerin sıfatı olarak (Meselâ; Nûr, 24/34), bir âyette geçen "müstebîn" kelimesi apaçık anlamında kitabın sıfatı olarak kullanılmıştır. (Saffât, 37/117). (bk. Tebyin, Mübîn, Mübeyyin)

Kur'ân'ın 98. sûresinin adı da Beyyine'dir. (İ.K.)

Bir fıkıh terimi olarak ise, kesinlik ifade eden ispat vasıtalarına verilen genel addır. Fıkıh literatüründe, bir hakkın veya kendisine hukukî sonuç bağlanan bir olayın ispatını sağlayan katî delil anlamında kullanılmış olup, genel olarak, şahitlik, yazılı delil ve kesin karîne şeklinde üç grupta toplanabilir.

İlk devirlerden beri şahitliğin en kuvvetli ispat vasıtası olması sebebiyle, klasik İslâm fıkıhçıları tarafından, beyyine ile kastedilenin şahitlik olduğu söylenmiştir. Bununla birlikte, beyyine başlığı altında hem şahitliği, hem de diğer katî delilleri incelemişlerdir. Buna mukabil bazı âlimler beyyineyi, mahkeme önünde gerçeğin ortaya çıkarılmasını sağlayan her türlü kesin delil şeklinde tanımlamışlardır.

Bunun yanında, mahkemelerde beyyine dışında, bunun kadar kuvvetli olmayan, **ikrar,** yeminden **nükûl** gibi deliller de bulunmaktadır. (ayrıca bk. Delil, Hüccet, İspat, Şahit) (İ.P.)

BEZM-İ ELEST

Farsça'daki "sohbet meclisi" anlamına gelen bezm sözcüğüyle Arapça'da "ben değil miyim" anlamındaki çekimli bir fiil olan elestü'den oluşan bezm-i elest terkibi "Ben sizin Rabbiniz değil miyim" hitabının yapıldığı ve ruhların da "belâ / evet" diye cevap verdikleri meclis anlamında kullanılmaktadır. Kur'ân'da geçmişte Allah'ın Âdem oğullarından yani onların sırtlarından (veya sulplerinden) zürriyetini çıkardığı, kendilerini nefislerine şahit tuttuğu ve onlara "Ben sizin Rabbiniz değil miyim" diye hitap ettiği, onların da "evet" dedikleri anlatılmaktadır (A'râf, 7/172). Allah'la insanlar arasında meydana gelen bu sözleşmeye *misâk*, *kâlu belâ*, *rûz-i elest*, *bezm-i ezel*, *ahid*, *belâ ahdi* gibi çeşitli isimler verilmiştir. Kur'ân'da aynı konuyla ilgili açık veya dolaylı ifadeler çeşitli sûrelerde

yer almaktadır (Rûm, 30/30). Bezm-i elestte yapılan sözleşmenin zamanı, yeri ve keyfiyeti konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bunları şöylece özetlemek mümkündür:

1-Allah'ın insanlardan aldığı söz insanın dünyaya gelişinden önce gerçekleşmiştir. Bütün insanların zürriyeti Âdem'in sırtından zerreler halinde çıkartılmış, ruh ve akıl verilerek kendilerine hitap olunmuş, onlar da sözlü olarak cevap vermişlerdir.

2-Nass'larda sözü edilen sözleşme mecâzî anlamda olup ruhlar âleminde değil, bedenlerin yaratılmasıyla gerçekleşmiştir. İnsanın Allah'ın varlığını ve birliğini kavrayabilecek bir nitelikte yaratılması sözlü olmayan, fıtrî denebilecek bir ahit ve misak niteliğindedir. Bu iki görüşten ilkini insan türüne ait genel bir sözleşme, ikincisini de her ferdin bizzat yaptığı sözleşme şeklinde değerlendirmek mümkündür. (M.C.)

Bİ'SET

Arapça (Be-a-se) kökünden mastardır. Göndermek ve gönderilmek anlamına gelir. İnsanları hak ve doğru yola sevk için gönderilen bütün peygamberlerin özel olarak da peygamberimizin, peygamberlik görevinin başlangıç zamanı demektir. Bu durumda Hz. Muhammed'in peygamberlik görevi verilmeden önceki hayatına bi'set öncesi, kendisine nübüvvet verildikten sonraki devreye de bi'set sonrası denir. (F.K.)

BİD'AT

Örneksiz bir şey yapmak, yepyeni bir iş ortaya koymak, umumî kanaata aykırı davranışta bulunmak ve daha evvel benzeri olmayan bir şeyi icat etmek gibi anlamlara gelir. Sonradan ihdas edilen her türlü yeniliklere bid'at denilmesi caiz olmakla birlikte, bu kavramın zamanla dinî konularda fazlalık veya noksanlık olarak telakki edilen davranışlar için kullanılmasının teâmül haline geldiği görülmektedir.

Istılah bakımından bid'at; dinin aslından olmayan ve şer'î delillere istinad etmeden sünnete aykırı olarak icad edilen şeylerdir. Başka bir ifadeyle; dinî emirlerin ikmalinden sonra, Hz. Muhammed'in sünnetine, Kur'ân'ın sarîh hükümlerine, ashab, tabiin ve müctehitlerin genel görüşlerine tamamen aykırı olarak ortaya çıkan hal, davranış ve işler demektir. Bu iki tanımdan da anlaşıldığı gibi, sonradan ortaya çıkan bir olay veya davranışın bid'at olabilmesi için dinin muhtevasına zıt olması gerekir.

Yaygın olan kanaata göre; bid'atların asıl doğuş sebebi, toplumlardaki kültür değişmeleridir. Bid'atların doğuşuna ve yaygınlaşmasına sebep olan hususlar şunlardır: 1- Bid'atın, bilinçli olarak üretilmesi, 2- cehalet, 3- kültür etkileşimi, 4- İslâm öncesinden kalan gelenek ve görenekler, 5- eski dinlerden kalan alışkanlıklar, 6- çok sevap kazanmak veya dinî vecibeleri fazlasıyla ifa etmek düşüncesi. (F.K.)

BİRR

Sözlükte "iyilik, doğruluk, itaat, hayır ve hasen" anlamlarına gelen "birr" kavramı din dilinde; îman, doğruluk, güzel ahlâk, sâlih amel, hayır, iyilik, ihsan, Kur'ân ve sünnete uyma, farzları eda etmek ve masiyetleri terk etmek gibi insana sevap kazandıran ve Allah'ın rızasına vesile olan her türlü hayırlı amellere, itâatlere ve güzel davranışlara denir. Peygamberimiz (a.s.)

"Birr, güzel ahlâk'tır" buyurmuştur (Müslim, Birr, 14. III,1980). (bk. Berr) (İ.K.)

BORÇ

Kişilerin birbirlerine karşı bir şey yapmak veya vermekle yükümlü kılan hukukî ilişki veya bu ilişkinin doğurduğu yükümlülük anlamında kullanılan hukuk terimidir. Borç tabiri, hukuk dilinde üç ayrı anlamda kullanılmaktadır:

En geniş anlamıyla borç, bir şahsın diğerine karşı, bir şeyi yapmak veya yapmamak yükümlülüğünü ifade eden hukukî ilişkidir. Daha dar manada borç, alacaklının borçludan istemeye yetkili olduğu, borçlunun da yerine getirmek zorunda bulunduğu bir tek edimi içine alan hukukî ilişkiyi ifade etmektedir. Üçüncü ve en dar manasıyla borç, yalnızca para mükellefiyetini ifade eder. Türkçe'de borç kelimesi daha çok bu anlamda kullanılmaktadır.

Borcun unsurları; borcun tarafları, konusu ve sebebi olmak üzere üç kısımdan oluşur.

Borcun tarafları, edimi yerine getirmekle yükümlü olan borçlu ile kendisine karşı bir edimde bulunulacak olan alacaklıdır. İki taraflı akitlerde borcun tarafları birbirlerine karşı hem alacaklı hem de borçludur. Taraflar tek kişi olabileceği gibi ortak borçlarda görüldüğü üzere birden fazla da olabilir.

Borcun konusu; borç ilişkisine dayanarak alacaklının borçludan talebe yetkili olduğu, borçlunun da yerine getirmek zorunda bulunduğu fiile, başka bir ifade ile edime, borcun konusu denir. Borcun konusu, para veya misli eşya borcunun ödenmesi şeklinde deyn edimi veya belirli bir malın teslimi şeklinde ayn edimi yahut da bir işin yapılması şeklinde iş edimi gibi olumlu olabileceği gibi belli bir işi yapmaktan kaçınma şeklinde olumsuz da olabilir.

Borcun sebebi ise, borcu doğuran hadiseden ibarettir ki buna borcun kaynağı da denmektedir. Bunlar da, tek taraflı hukukî işlem, **akit, haksız kazanç, haksız fiil** ve kanun şeklinde sıralanabilir. (İ.P.)

BUĞZ

Sevmemek, kin gütmek, hoşlanmamak demektir. Başkalarına buğz edip düşmanlık beslemek, İslâm ahlâkıyla bağdaşmayan bir davranıştır. Kur'ân'da mü'minlerin birbirleriyle kardeş oldukları ilân edilmiş (Hucurât, 49/10), Hz. Peygamber de çeşitli vesilelerle kardeşlik duygularını yok edecek davranışlardan kaçınmaları hususunda mü'minleri uyarmıştır: *"Birbirinize buğz etmeyiniz, birbirinize haset etmeyiniz, birbirinize sırt çevirmeyiniz. Ey Allah'ın kulları kardeş olunuz..."* (Buhârî, Edeb, 57; Müslim, Birr, 24-28). Bir âyette, *"Şeytan, içki ve kumar ile sadece aranıza düşmanlık ve nefret (buğz) sokmaya çalışır..."* (Mâide, 5/91) buyrulmak sûretiyle kin ve düşmanlığa vesile olacak her türlü davranıştan uzak durulması istenmiştir. Başka bir âyette ise, *"Ey îmân edenler! Sizden olmayan kişileri sırdaş edinmeyin. Onlar sizi yoldan çıkarmak için ellerinden gelen hiçbir çabayı esirgemezler ve sizi sıkıntıda görmekten hoşlanırlar. Şiddetli öfke (buğz) ağızlarından taşmaktadır..."* (Âl-i İmrân, 3/118) buyrularak mü'minler kendilerine kin ve düşmanlık besleyen topluluklardan gelebilecek kötülüklere karşı dikkatli olmaları konusunda uyarılmaktadır.

Buğz, nefreti, nefret de düşmanlığı doğurur, sevgi ve dostluğu yok eder. Mü'min, başkasına kızarken de, başkalarını severken de ölçülü olmalıdır. Bir hadiste, "*Sevdiğin kimseyi ölçülü sev, belki bir gün ona buğz edersin; buğz ettiğine de ölçülü buğz et, olur ki onu bir gün seversin*" buyrulmuştur (Tirmizî, Birr, 60). (M.C.)

BUHL

bk. Cimrilik.

BULÛĞ

Sözlükte "ulaşmak, yetişmek, iş gayesine varmak gibi" anlamlara gelen bulûğ, fıkıh terimi olarak, bir kimsenin çocukluk dönemini bitirip, ergenlik çağına ulaşması demektir. Bulûğ çağına ulaşan kimseye **bâliğ** denir.

Ergenlik yaşı çocuğun vücut yapısına ve iklim şartlarına göre değişebilir. İslâm hukukçularınca bulûğ çağının alt sınırı, erkekler için 12, kızlar için 9 yaş olarak belirlenmiştir. Bu yaşa ulaştıktan sonra erkeğin ihtilam olması, baba olabilme devresine girmesi; kızın da adet görmesi, gebe kalabilme çağına ulaşması fiilî olarak bâliğ olmalarıdır. Ancak erkek ve kızlar 15 yaşlarına ulaştıklarında, kendilerinde bu erginlik alametleri görülmese de bâliğ olduklarına hükmedilir.

Buluğ, kişinin dinen mükellef sayılıp, yetişkin insan statüsünü kazandığı dönemdir. Bu çağa ulaşan ve akıllı olan kimse artık tam **edâ ehliyeti** kazanır. Böylece, ibâdet, helal ve haram gibi dinî hükümlere muhatap; cezâî, malî ve hukukî yükümlülüklere ehil olur. (İ.P.)

BURHAN

Beyazlaşmak, hastalıktan kurtulup iyileşmek, delil getirmek, galip gelmek anlamlarındaki "b-r-h" kökünden türeyen burhan sözlükte, kesin delil, kanıt hüccet anlamlarına gelir. Kur'ân'da isim şeklinde 8 âyette geçmiş ve hak ile batılı, doğru ile yanlışı ayıran bütün şüpheleri gideren kesin delil anlamında kullanılmıştır: "*Ey İnsanlar! Size Rabbinizden bir delil (burhan) geldi ve size apaçık bir nur indirdik.*" (Nisâ, 4/174) âyetindeki; buradaki delil/burhan, Hz. Muhammed'dir (a.s.) "*Allâh ile birlikte başka bir ilâh mı var? De ki: Eğer doğru iseniz delilinizi (burhaneküm) getirin*" (Neml, 27/64; Enbiyâ, 21/24; Bakara, 2/11; Mü'minûn, 23/117). Hz. Musa'nın asası ve elinin bembeyaz olması mucizesine de burhan denilmiştir (Kasas, 28/32).

Gazzalî burhanı, "doğruluğu devamlı olan, değişikliğe uğraması imkânsız olan ve kesin bilgi meydana getiren delildir" diye tanımlamıştır.

Fıkıh usulünde, fıkhî kıyas ve kesin delile; Kelam ilminde Allah'ın varlığını ispat etmede kullanılan delillere burhan denilmiştir. Burhan, kesin öncüllerden oluştuğu doğru bilgiye dayandığı ve bütün bilgiler için güvenilir delil sayıldığı için mu'temed diye de isimlendirilmiştir. Ayrıca tecrübî verilere dayanan burhanlara, *burhan-ı tecrübî*, hem akıl hem tecrübî verilere dayanan burhana ise, *burhan-ı mahlut*; zarûrî ve bedihî öncüllere dayanan burhana *burhan-ı vicdâni;* zarûrî ve bedihî öncüllerden çıkarılmış bilgilere dayanan burhana, *burhan-ı nazarî* adı verilmiştir.

Mantık ilminde burhan; bir kıyasta sonucun ispat edilmesini sağlayan orta terimdir. Orta terim öncüller ile sonucu birbirine bağlar. Mesela; "Her şeyi yaratan Allah'tır", "su da bir şeydir", "öyle ise suyu da yaratan Allah'tır" kıyasında "yaratma" orta terimdir.

Birinci cümle büyük öncül, ikinci cümle küçük öncül, üçüncü cümle sonuçtur.

İslâm mantıkçıları, burhan'ı delilden daha özel bir anlamda kullanmışlardır. Bunlara göre burhanda orta terim; büyük öncül ile küçük öncül arasındaki ilginin yani sonuçtaki hükmün illeti olur. Orta terimin, bu ilginin hem zihindeki hem de realitedeki illeti olursa buna ***burhan-ı limmî***, sadece zihindeki illeti olursa ***burhan-ı innî*** adını alır. Mesela, "her öksüren hastadır", "Ali öksürüyor", "öyleyse Ali de hastadır" kıyasında "öksürme" orta terimi hem zihnî hem haricî illettir. Yani öksürme, hem zihnen Ali'nin hasta olduğu hükmüne varılmasını sağlıyor, hem de hastalığın fiilen vuku bulduğuna delalet ediyor.

"Her veremli öksürür", "Ali veremlidir", "öyleyse Ali de öksürür" kıyası sadece *burhan-ı innî*dir. Çünkü veremli olma orta terimi, öksürüğe zihinde delalet ediyor, realitede ise Ali'nin öksürüp öksürmediği bilinmiyor.

Fıkıh usulünde *burhan-ı limmî*ye *kıyas-ı illet*, *burhan-ı innîye* ise *kıyas-ı delalet* denir. Bazı mantıkçılar sebepten sonuca götüren kıyasa *burhan-ı limmî* (argument apriori), sonuçtan sebebe götüren kıyasa *burhan-ı innî* (argument aposteriori) demişlerdir. Genel ve küllî hükümlerden cüz'î ve hususî hükümler elde etmeye *ta'lil* (tümden gelim, dedüksüyon), özel hükümlerden genel hükümlere geçmeye, cüziden küllîye gitmeye istikrâ (tüme varım, endüksiyan) denir.

İlk ve orta çağ felsefesinde sadece aklın verilerine dayanan delillere burhan denilirken modern felsefede hem aklî, hem de tecrübî delillere burhan denilmektedir. Sonuçlardan hükümlere gidilerek yapılan delile *burhan-ı tahlîli* hükümlerden sonuçlara gidilerek yapılan delile *burhan-ı terkîbi* denir. Bu iki delili çağdaş felsefeciler *burhan-ı riyazi* olarak adlandırmışlar ve bunun en mükemmel delil olduğunu kabul etmişlerdir.

Bir fikrin doğruluğunu, zıddının yanlışlığını ispat ederek ortaya çıkarmaya *burhan-ı hulfi /burhan-ı nakz* denir. (İ.K.)

BURHAN-I İNNÎ

Eserden müessire ya da hadiselerden kanuna doğru götüren delildir. (Tüme varım) Mümkün olan bu âlemin Yaratıcısına; dumanın ise ateşe delil olması gibi. (bk. Burhan) (F.K.)

BURHAN-I LİMMÎ

Müessirden esere ya da kanunlardan hadiselere götüren delildir. (Tümden gelim) Ateşin dumana delil olması gibi. Zira ateş olunca dumanın çıkması beklenir. (bk. Burhan) (F.K.)

BURHAN-I TEMÂNU'

Temânu' sözlükte "bir şeyi birinden men etmek ya da onun yapmaması için mücadele etmek" demektir. Kelam ilminde, Yüce Allâh'ın birliğini ispat vasıtalarından biri olan *burhan-ı temânu'*, kâinatta birden fazla yaratıcı olması halinde nizamın bozulacağı esasına dayanan bir delildir. Bu delilin Kur'ân'daki dayanağı şu âyettir: "*Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı, yer ve gök, (bunların nizamı) kesinlikle bozulup gitmişti. Demek ki Arş'ın Rabbi olan Allah, onların yakıştırdıkları sıfatlardan münezzehtir.*" (Enbiyâ, 21/22) Bu âyet, Allah'ın birliğini ispatlayan en güçlü delillerden biri-

dir. Bu delilde esas alınan şey âlemin nizamıdır. Eğer birden fazla ilâh olsaydı, bunlar ya birbiriyle anlaşır veya anlaşamazlardı. Birbiri ile anlaştıkları, beraberce aynı şeyi yaptıkları, yarattıkları aleme beraberce nizam verdikleri takdirde, ya biri diğerine muhtaç olurdu ki, muhtaç olan ilâh olamaz; veya yardıma muhtaç olmazdı; bu durumda da diğerinin varlığı gereksiz olurdu. Şu halde Allah birdir. Şâyet bu ilahlar birbirleriyle anlaşamazlar, birinin yaptığına, yarattığına diğeri karşı çıkarsa, o zaman da âlemde nizamdan eser kalmaz; yer, gök ve diğer cisimler arasındaki ahenk bozulup giderdi. O halde tüm evreni idare eden ve düzenleyen bir hâkim kuvvet olmalı ki, mükemmel olan bu nizam devam etsin. Kâinattaki bu ilâhî sanat ve varlıklar arasındaki denge devam etmektedir. (F.K.)

BUTLÂN

Sözlükte "boşa gitme, heder ve heba olma" anlamına gelen *butlan,* fıkıh literatüründe, akdin unsurlarının bulunmaması veya kurulma şartlarının eksik olması nedeniyle, akdin hükümsüz olmasına denir. Bu durumda akit sanki hiç doğmamış, keenlem yekündür. Butlan, akit serbestisinin sınırlarının aşılmasının en şiddetli müeyyidesidir.

Butlan müeyyidesine duçar olan akide **bâtıl** akit denir.

Batıl akit şeklen mevcut olmakla beraber hukuken yoktur ve herhangi bir hukukî sonuç doğurmaz. Mesela, leşin satışı batıl bir akittir. Batıl akide istinaden, taraflar rızalarıyla bir edada bulunmuşlarsa, bu hükümsüz olup geri almaları gerekir. Bir hukukî işlemin butlanı, ona dahil olan veya ona istinaden yapılan şeylerin de batıl olmasını gerektirir. Mesela; alışverişin butlanı halinde, akitte ileri sürülen şartlar, ödeme, kabız, bu sebeple yapılan ikrar ve ibra da geçersiz olur.

Batıl akitler, hukukî açıdan mevcut olmadıklarından hukukî bir sonuç doğurmasalar da, icra edilmiş işlemlerde fiilî bir durum olarak bazı istisnaî sonuçların doğduğu kabul edilmiştir. Bu istisnalardan biri nikâhta kendini gösterir. Batıl nikâh akdinde, zifaf meydana gelmişse, nikâh şüphesiyle birleşme olduğundan dolayı zina cezası uygulanmaz, bu birleşmeden doğan çocuğun nesebi sabit olur, kadın iddet bekler ve mehre hak kazanır.

Batıl akdin ikinci istisnası ise, batıl satış akdinde, mal teslim alındıktan sonra zayi olması halinde mislini veya kıymetini tazmîn etmesi gerekir. (İ.P.)

BUYÛ'

Alışveriş demektir. (bk. Bey') (İ.P.)

BÜYÜ

Sözlükte "aldatmak, göz boyamak, oyalamak, uzaklaşmak, gönlünü çalmak, batıl şeyi hak diye göstermek ve gizli işlem yapmak" gibi anlamlara gelen *büyü,* ıstılahta, tabiat üstü âlem ile bağ kurarak, yahut kendilerinde gizli güçler bulunduğuna inanmak sûretiyle bazı doğal nesneler kullanarak yapılan işlerdir.

Büyü, İslâm'dan önceki toplumlarda ve dinlerde de gelecekten haber verme, tılsımla tedavi etme, cincilik ve falcılık yapmak sûretiyle kehanette bulunma gibi davranışlar biçiminde bir çıkar vasıtası olarak kullanılmıştır. Büyünün asıl amacı, insana ve olaylara etki ederek çok avlama, balık tutma, hayvan yetiştirme, düşmanı yenme, zarara uğratma veya öldürme, çocuk, ürün ve mal çoğaltma, hastalıktan kurtulma, kısaca

kişilere etki ederek iyilik ya da kötülük etmek sûretiyle bir menfaat sağlamadır. Büyü, olağanüstü etkileyici bir güç veya bilgiye sahip olduğuna inanılan kişilerce diğer bazı insanlara yapılır. Bunlar büyücü, şaman, sihirbaz, hekim gibi toplumlara göre adları değişen insanlardır. Bunların güçlerini iyiye de, kötüye de kullanabileceklerine inanılır. Büyüde araç olarak ruhlar, cinler, şeytanlar, canlı veya ölmüş bazı hayvanlar, cisimler, şekiller hatta adlar bile kullanılır.

Kur'ân-ı Kerim'de çoğunlukla büyü anlamına gelen sihir kelimesi, türevleriyle birlikte 62 defa geçmektedir. Bu kavram ilk kez Müddessir sûresinde insanları etkileyen söz anlamında kullanılmıştır. "*Sonra baktı, sonra kaşlarını çattı, suratını astı. En sonunda, kibrini yenemeyip sırt çevirdi de: "Bu (Kur'ân) dedi, olsa olsa (sihirbazlardan öğrenilip) nakledilen bir sihirdir. Bu insan sözünden başka bir şey değildir.*" (Müddessir, 74/21-25) "*Bir mucize görecek olsalar yüz çevirirler ve 'süregelen bir büyüdür.' derler.*" (Kamer, 54/2)

İslâm dinî büyü yapmayı, kesin olarak yasaklamış ve bunu büyük günahlar arasında saymıştır. Büyü yapmada, Allah'ın irade ve kudreti üstünde işler başarabilme iddiası vardır. Ayrıca büyücülerin her şeyi bildiği, başaramadıkları hiçbir iş olmadığı tarzındaki inançlar da İslâm dinine ters düşmektedir. Bu yüzden İslâm bilginleri kitap ve sünnete uymayan sadece aldatmaya matuf büyüyü tamamen reddetmişlerdir. Büyü ve onun eseri olan davranışlardan kurtulmak için yine Allah'a sığınmak gerekir. (F.K.)

BÜYÜK GÜNAH

Günah kelimesi Kur'ân'da cünah şeklinde geçmiştir.

Meyletmek, bir tarafa eğilmek anlamındaki "c-n-h" kökünden türeyen cünah, doğru yoldan sapmak demektir. Kur'ân'da cunah kelimesi "lâ cunaha aleyküm" ve "leyse aleyküm cünahun" formuyla günah olmayan şeyler zikredilmiştir.

Günah olan inanç söz, fiil, amel ve davranışlar isim (kasıtlı ve bilerek işlenen günah), zenb (kasıtlı ve kasıtsız işlenen günah), hatîe (kasten ve bilerek işlenen günah), hata (kasıtsız işlenen günah, kusur), vizr (günah, ağır yük), hıns (günah), kebîre (büyük günah), lemem (küçük günah), masiyet (günah, isyân), seyyie (kötülük, küçük ve büyük günah), fuhş ve fahşâ (çok çirkin olan günah, isyân) vb. kavramlarla ifade edilmiştir.

Büyük ve küçük günah ayırımı Kur'an'da yer almıştır (Nisâ, 4/31; Şûrâ, 42/37; Necm, 53/32). Kur'ân'da, küfür/inkâr (el-hınsü'l-azim) (Vakı'a, 56/46), haksız yere yetim malı yemek (hûben kebîren) (Nisâ, 4/2), açlık korkusuyla çocukları öldürmek (hıt'en kebiren) (İsrâ, 17/31), zinâ (fevahiş) (Necm, 53/32), içki ve kumar (ismûn kebirun) (Bakara, 2/219), Allah'a ortak koşmak/şirk (zulmün azim) (Lokmân, 31/13), (ismen azimen) (Nisâ, 4/48), haram aylarda savaş (kıtalün kebirun) (Bakara, 2/217), iftira etmek (bühtânen azimen) (Nisâ, 4/156), Allah, meleklerden kızlar edindi demek (kavlen azimen) (İsrâ, 17/40) büyük günah olarak zikredilmiştir. Buna göre her türlü inkâr, şirk ve nifak büyük günahtır. İnkâra varmayan fısk ve ma'siyetlerden de büyük günahlar vardır.

Büyük günah; Allah'ın yapılmasını yasak ettiği her fiil, haram olduğuna dair Kur'ân'da âyet bulunan yasak fiil, işleyene had / ceza gereken suç, hakkında kıyamet gününde cehennem olduğu bildirilen, Allah'ın gazap ve lanetini gerektiren, hakkında şiddetli va'îd bulunan, Allah'ın failini fasık ve âsi vasfı ile nitelediği günah şeklinde farklı şekillerde tanımlanmıştır. Büyük günahların sayısı konusunda farklı rakamlar zikredilmiştir. Kur'ân'da olduğu gibi hadislerde de büyük günah kavramı geçmiştir (Buhari, Hudud, 44; Müslim, Îmân, 144). Namaz, oruç, hac, zekat gibi farz görevleri terk etmek; içki, kumar, zina, hırsızlık, yalan, yalancı şahitlik, iftira, zulüm, adam öldürme ve gıybet gibi haramları işlemek büyük günahtır.

Büyük günah işleyen kimsenin durumu hakkında İslâm kelam ekolleri farklı görüşler serdetmişlerdir: 1) İnkâra varmayan günah işleyen mü'min, îmândan çıkmaz, kâfir ve münafık olmaz; ancak fâsık ve âsi olur. Tevbe etmeden ölürse ya Allah bağışlar ya da günahı nispetinde cehennemde cezalandırır, sonra cennetine koyar (Ehl-i Sünnet); 2) büyük günah işleyen îmândan çıkar, kâfir olur (Hariciler); 3) îmândan çıkar fakat kâfir olmaz. Bu kimse ne mü'mindir ne de kâfir. Tevbe etmeden ölürse, ebedî cehennemde kalır (Mutezîlîler); 4) kâfire itaat fayda vermediği gibi mü'mine de büyük günah zarar vermez (Mürcie).

Bu görüşlerin Kur'ân ve sünnete en uygun olanı Ehl-i Sünnetin görüşüdür. (İ.K.)

CÂ'İL

Koymak, vaz'etmek, kılmak, yapmak, işlemek, zannetmek, vermek anlamlarındaki "c-a-l" kökünden türeyen *câ'il*, Allah'ın sıfatı olarak, yapan, yaratan, vâr eden demektir. Kur'ân'da bu isim 5 âyette geçmiş; insanı yeryüzünde halîfe olarak vâr etmesi (Âl-i İmrân, 3/55), melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapması (Fâtır, 35/1), İbrahim peygamberi insanlara önder yapması (Bakara, 2/124), bir gün yerin üzerindekileri kupkuru yapacağı (Kehf, 18/8) "câ'il" kelimesi ile ifade edilmiştir. Allah'ın gökleri ve yeri yaratması "halaka" fiili ile nuru ve karanlıkları var etmesi ise aynı âyette "ce'ale" fiili ile anlatılmıştır (En'âm, 6/1). "Ceale" fiili, bir varlıktan bir şey yapmayı ifade eder (Mesela bk. Zümer 39/6; Şûrâ 42/11; Nahl 16/81).

Vâr etti, yaptı, yapıyor, etti, kıldı... anlamlarında Allah'ın faaliyetlerini bildirmek üzere Kur'ân'da, "ce'ale - yec'alü" fiili kullanılmıştır: "*O Allah ki sizi yeryüzünün halifeleri yaptı* (ceale)..." (En'âm, 6/165); "*Allah isteseydi sizi bir tek ümmet yapardı* (ceale)..." (Nahl, 16/93); "*Kim Allah'a karşı gelmekten sakınırsa Allah O'na bir çıkış, kurtuluş yolu var eder.* (yec'alhu)..." (Talâk, 65/2); "*Biz müslümanları mücrimler gibi yapar mıyız?* (nec'alü)" (Kalem, 68/35). (İ.K.)

CÂHİL

İlmi, bilgisi ve marifeti olmayan, kaba ve sert davranışlı, inanç, söz ve fiilleri kötü olan kimseye denir. **Âlim** ve **halîm** kavramlarının zıddıdır. Çoğulu; *cehûl*, *cehele*, *cühhâl* ve *cühelâ*dır. Kur'ân'da kâfirler (Zümer, 39/64), müşrikler (A'râf, 7/199) ve günahkârlar (Yûsuf, 12/33) câhil vasfı ile nitelenmiştir. Kur'ân ve sünnete göre câhil, bilgisiz insandan daha ziyade şirk, küfür, nifak ve isyân gibi günah olan inanç, söz, fiil ve davranış sahiplerine denilmiştir. (bk. Cehâlet) (İ.K.)

CÂHİLİYYE

Arapların İslâm'dan önceki inanç, tutum ve davranışlarını İslâmî devirdekinden ayırt etmek için kullanılan bir kavramdır. Kabalık, görgüsüzlük ve gayr-ı medenîlik anlamına da gelen bu kavram; İslâm'a uymayan her türlü inanç, söz, fiil ve davranışı ifade eder. Günah olan söz ve fiiller, kaba ve çirkin davranışlar câhiliyye işidir. Kur'ân'da 4 çeşit "câhiliyye" zikredilmiştir: Bunlar, *câhiliyye zannı* (Âl-i İmrân, 3/154), gerçeği bilmeden ileri geri konuşmak ve Allah hakkında kötü zanda bulunmak; *câhiliyye hükmü* (Mâide, 5/50), Allah'ın hükmüne ters düşen hükümler; *cahiliyye hamiyyeti / taassubu* (Fetih, 48/26), ilahî gerçeklere karşı çıkmak, hiddet, öfke ve kızgınlık göstermek, kibir ve gurur sebebiyle Allah ve Rasûlü'nün emir ve yasaklarına uymamak; *câhiliyye teberrücü* (Ahzâb, 33/33), Allah ve peygamberin emirlerine uymayarak kadınların örtülmesi zorunlu olan yerlerini örtmemeleridir. (İ.K.)

CAHÎM

Ateş yakmak, ateş tutuşup büyümek, gözün kırmızılığı artmak ve gözünü açmak anlamlarındaki "c-h-m" kökünden türeyen ve sözlükte alevli ateş, çok şiddetli yanan ateş, çok sıcak yer ve derin kuyu-vadi demek olan *cahîm*, yedi cehennemin, azabı en şiddetli olan tabakalarından birinin adıdır.

Kur'an'da 26 âyette geçen cahîm bir yerde Hz İbrahim'in atıldığı ateş (Sâffât, 37/97), 25 yerde cehennem ve şiddetli ateş anlamında kullanılmıştır. Cahîmin tutuşturulmuş ateş olduğu Tekvîr sûresinin 12. âyetinde açıkça bildirilmiştir. Cahîmin dibinden zakkum ağacı çıkar (Sâffât, 37/64), buraya atılanlar bu ağaçtan yeyip karınlarını doldururlar, irinden içerler, zakkum karınlarında sıcak suyun kaynaması gibi kaynar. Sonra yanar sudan susuzluk hastalığına tutulmuş develer gibi içerler. Ayrıca tepelerinden kaynar su dökülür (Sâffât, 37/66-67; Duhân, 44/43-48; Vakı'a, 56/52-55; Hâkka, 69/35-37).

Kur'ân'da Cahîm'in azgınlar için hazırladığı (Şû'arâ, 26/91) ve kâfirlerin, Allah'ın âyetlerini yalanlayan (Mâide, 5/10,86), âyetleri red ve iptal etmek için yarışanların (Hac, 22/51), müşriklerin (Tevbe, 9/113), hak yoldan sapanların (Vakı'a, 56/92), zalimlerin (sâffât 37/63-68), günahkârların (Duhân, 44/44), Allah'a inanmayanların, yoksulu doyurmayanların (Hâkka, 69/25-37), azgınların, dünya hayatını ahirete tercih edenlerin (Nâzi'at, 79/26-29), facirlerin (İnfitâr, 82/14) ve günahları kalplerini bütünüyle kaplamış olanların (Mutaffifîn, 83/14-16) cahîme atılacakları bildirilmiştir. Bu kimselerin, amel defterleri sol elinden verilecek ve bunlar yetmiş arşın zincire bağlanarak cahime atılacaklardır (Hâkka, 69/25-32).

Melekler, muttakî mü'minlerin cahîmden korunması için Allah'a dua ederler (Mü'min, 40/7). (İ.K.)

CÂİFE

Karına ulaşan yaraya câ'ife, dimağa ulaşan yaraya da âmme denir.

Hanefî fıkhında, câife ve âmmeye sürülen ilaçların orucu bozup bozmayacağı konusu tartışılmıştır. İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'ye göre, herhangi bir yaraya konan kuru ilaç orucu bozmaz. Fakat, karına veya dimağa kadar derin olan yaraya sürülen yaş ilaç, içine nüfuz ederse orucu bozar; kaza edilmesi gerekir. Çünkü İmam-ı Azam'a göre, vücuda yararlı herhangi bir şeyin, vücudun herhangi bir yerinden içeriye girip kaybolması halinde oruç bozulur. İmam Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'e göre ise, orucun bozulması için, vücuda giren şeyin normal yollarla karına veya dimağa ulaşması esas kabul edildiğinden, ister yaş, isterse kuru olsun yaraya sürülen ilaç orucu bozmaz. Buna göre, iğneyle vücuda bir şey zerk edilmesi durumunda, İmam-ı Azam'a göre oruç bozulmakta, diğer iki imama göre ise oruç bozulmamaktadır.

Dinimiz, hasta olan ve tedavi sürecinde bulunan kişilerin oruç tutmamalarına ruhsat vermektedir. Bu nedenle, tedavisi devam eden kimseler, sağlıklarına kavuşup, tedavileri tamamlanıncaya kadar oruçlarını erteleyebilirler. Bununla birlikte, Ramazan ayında herkesle birlikte oruca devam etmeyi arzu ediyorlar ve oruç tutmalarına başka bir engelleri de bulunmuyorsa, iğnelerini iftardan sonra yaptırmaları yerinde olur. Bu imkâna sahip olmayanlar, tedavi ve aşı amaçlı iğne yaptırabilirler; oruçları bozulmaz. Ancak, oruçlu iken

gıda ve vitamin iğneleri yaptırılması uygun değildir. (İ.P.)

CÂİHA

Sözlükte "afet ve musibet" anlamına gelen *câiha*, bir fıkıh terimi olarak dalında veya tarlada iken satılan, fakat müşteri tarafından henüz kaldırılmadan, meyve ve sebzelerin afete maruz kalması halinde zararın kime ait olacağı; bedelin zarar oranınca indirilip indirilmeyeceği fakihler arasında tartışılmıştır. Hanefî ve Şafiî hukukçuları, böyle bir alışverişte kabzın gerçekleştiği ve akdin tamamlandığını kabul ederek, zararın müşteriye ait olduğunu, bedel indirimi yapılmasının doğru olmadığını söylemişlerdir.

Buna karşılık, Malikî ve Hanbelîler, ziraî hastalıkları, dolu, kuraklık ve su baskını gibi afetleri câiha kabul etmişler ve bu durumda, müşterinin ödeyeceği bedelden indirim yapabileceğini prensip olarak benimsemişlerdir. Malikilere göre bedelde indirimi gerektiren zarar, genelde üçte birden az olmamalıdır. Bundan az olan zarar caîha olarak kabul edilmeyip, indirim yapılmaz. Hanbelîlere göre ise, zararın makul bir sınırı aşması ölçü olarak kabul edilmiştir. (İ.P.)

CÂİZ

Sözlükte "mümkün olmak, serbest olmak, geçip gitmek ve geçerli olmak" anlamlarına gelen *caiz*, fıkıh terimi olarak, bir söz veya davranışın dinî veya hukukî esaslara uygunluğunu, yapılmasının serbest ve geçerli olduğunu ifade eder.

Caiz kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de geçmemekle birlikte, hadislerde az da olsa ıstılah manasında kullanılmıştır. Bu tabir, daha sonraki devirlerde İslâm âlimlerince, geliştirilen bir ıstılahtır.

Fıkıh usulünde caiz teriminin, **mubah** kavramı ile yakından ilişkisi bulunmaktadır; her ikisi de mükellefin yapıp, yapmamakta serbest bırakıldığı fiilleri ifade etmektedir. Ancak câiz, mubahtan daha kapsamlı bir kavram olup, **haram** ve **tahrimen mekruh** dışında kalan **teklîfî hüküm**lerin hepsini kapsamaktadır. Buna göre caiz kavramı, f**arz, vacip, mendub, mubah** ve **tenzihen mekruhu** içine almaktadır.

Fıkıh literatüründe ise, işlenmesinde günah bulunmayan fiilleri ifade etmek için, başka bir deyişle fiilin dine uygunluğunu belirtmek için caiz tabiri kullanılmaktadır. Bu anlamda caiz ile **helal** ve **meşru** kavramları arasında yakın ilişki bulunmaktadır. Buna göre caiz, işlenmesinde dinî, dünyevî, hukukî ve cezâî sorumluluk bulunmayan fiilleri ifade etmektedir.

Kelam ilminde caiz, aklî hükümlerden olup zatına nispetle varlığı ve yokluğu eşit olan, varlığı da yokluğu da vacip olmayan şeyi ifade eder. (İ.P.)

CÂLİYET

Sözlükte "vatanlarından çıkan veya çıkarılan bir grup insan" anlamına gelen *câliyet,* bir fıkıh terimi olarak, cizye mükellefi veya cizye tahsildârı demektir. Bu deyim, ilk defa Hz. Ömer'in halifeliği döneminde Arap yarımadasından çıkarılan ehl-i zimmetten bir grup için kullanılmıştır. Bu terim daha sonra, ülkenin her yerinde bulunan ve cizye (vergisi) ödemekle görevli olan kişi ve topluluklar için kullanılmıştır. (İ.U.)

CÂMİ

Dağınık şeyi toplamak, biriktirmek, birleştirmek, elbise giymek anlamındaki "c-m-'a" kökünden türeyen *câmi'*, toplayan, bir araya getiren, birleştiren, müellif, mürettip demektir.

Dinî terim olarak, toplu ibâdet edilen yerlere denir. Kur'ân ve sünnette câmi, mescid kavramı ile ifade edilmiştir. *Mescid*; secde edilen yer demektir.

Yeryüzünde ilk yapılan mescid, Mekke'deki Mescid-i Haram'dır (Müslim, Mesâcid, 1). Hz. Muhammed (a.s.)'in ilk yaptığı mescid ise Medine yakınındaki Kuba Mescidi, daha sonra da Mescid-i Nebevî'dir.

Mescidler; beldelerin Allah'a en sevimli mekânları (Müslim, Mesâcid, 288) ve Allah'ın evleridir (Münâvî, II, 445).

Kur'ân ve sünnette camilerin yapımı, bakımı, temizliği ve cemaatine çok önem verilmiştir. Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a ve âhiret gününe îman eden, namaz kılıp zekat veren ve sadece Allah'tan korkan kimselerin imar edeceği (Tevbe, 9/18), Allah için bir mescid bina edene Allah'ın da o kimse için cennette bir köşk bina edeceği (Münzirî, Terğîb, I/193), buna mukabil Allah'ın mescidlerinde Allah'ın adının anılmasına ve mescidlerin harap olmasına çalışanların en zalim kimseler olduğu (Bakara, 2/114) bildirilmiştir.

Camilerde sadece Allah'a ibadet edilmesi (Cin, 72/18), camilere güzel-temiz elbiselerle gidilmesi (A'râf, 7/31), camilerin temizlenmesi (Bakara, 2/125; Hac, 22/26) Allah'ın emridir. Namazlarını camide cemaatle kılan müslüman 27 kat daha fazla sevap kazanır (Müslim, Mesacîd, 249, I, 450).

Diyanet İşleri Başkanlığı, 1986 yılında Ekim ayının ilk haftasını camiler haftası ilan etmiştir. Camiler Haftasında, camilerin ve cemaatin önemi, yazı, va'z, konferans ve hutbelerde anlatılmakta, camiler ve çevresi gözden geçirilmekte, yıllık bakım, onarım ve temizliği yapılmaktadır.

Allah'ın sıfatı olarak *câmi'*; bütün erdemleri, iyilikleri ve nimetleri kendisinde toplayan; yeryüzünde hava, su, hayvan ve bitki gibi çeşitli varlıkları, soğuk-sıcak, yaş-kuru gibi zıdları bir arada tutan, kalpleri bir inanç ve düşüncede birleştiren; kıyâmet gününde insanları hesap için diriltip çürümüş uzuvları bir araya getiren ve mahşer yerinde toplayan demektir.

Kur'ân'da Allah'ın sıfatı olarak iki âyette geçmiştir: "*Rabbimiz, Sen insanları, asla şüphe olmayan bir günde toplayacaksın. (câmiu'n-nâs) Şüphesiz Allah sözünden dönmez.*" (Âl-i İmrân, 3/9); "*Allah, munafıkların ve kâfirlerin hepsini cehennemde toplayıcıdır.*" (Nisâ, 4/140).

Allah'ın bu vasfı, Kur'ân'da, "ceme'a-yecme'u" fiiliyle de ifade edilmiştir: "*De ki: Allah sizi yaşatıyor, sonra öldürecek, sonra sizi kendisinde şüphe olmayan kıyamette toplayacaktır...*" (Câsiye, 45/26). Allah bütün insanları kıyamet günü bir araya toplayacağı için bugüne "yevmü'l-cem'" (toplanma günü) denilmiştir (Şûrâ, 42/7). "*İnsan, biz kendisinin kemiklerini bir araya toplayamayacağımızı mı sanıyor? Evet biz onların parmak uçlarını (izlerini) yapıp düzeltmeye kâdiriz.*" (Kıyâme, 75/3-4)

Hadis ilminde *câmi*, konularına göre hadisleri toplayan eserlere denir. Buhârî ve Müslim'in el-Camiu's-Sahîh

adlı eserleri camilerin en meşhur iki örneğidir. (İ.K.)

CÂRİYE

Köle ve cariye, tarihte hukukî, iktisadî ve sosyal bakımdan hür insanlara göre daha aşağı bir statüde bulunan bir sınıfın adıdır. Bu sınıfın kadınları için *cariye*, *eme*, *memlûke* tabiri kullanılmaktadır.

Tarihin eski çağlarından beri yeryüzünde mevcut ve yaygın bir olgu olan kölelik, İslâm'ın öngördüğü ve teşvik ettiği bir durum değildir. Bilakis, indiği dönemde sosyal bir gerçeklik olan bu olguyu tedricen tasfiye etmeyi planlamış, bu arada, kölelerin durumlarını iyileştirmeyi sağlayacak ön tedbirleri almış ve altyapıyı kurmaya öncelik vermiştir.

Köleliğin ıslah ve zamanla tasfiyesi amacıyla İslâm'da, kölelerin eğitilmesi, hürriyete hazırlanarak faydalı bir kimse haline getirilmesi ve hür kılınması konusunda teşvik ve tedbirler getirilmiştir; sürekli olarak ve değişik vesilelerle köle azat edilmesi tavsiye edilmiş, hatta keffaretlerde olduğu gibi, bazı durumlarda bunu dini bir zorunluluk haline getirmiştir. (İ.P.)

CEBBÂR

Kırığı yerine getirip sıkıca sarmak, eksiği giderip tamamlamak, telafi etmek, birini bir işe zorlamak, bir şeyi zorla yaptırmak anlamlarındaki "c-b-r" kökünden türeyen *cebbâr* sözlükte; zalim, kibirli, gaddar, azgın, zorba, kahredici, insanları hükmü altına alan istediği şeyi yaptırmaya zorlayan, merhametsiz ve baskıcı demektir.

Allah'ın sıfatı olarak cebbâr; âsî ve azgınları kahredici, emir ve yasaklardan istediğini kullarına yaptırmaya gücü yeten, kahhar; dertlere derman veren, kırılanları onaran, yoksullara rızık veren, perişanlıkları yoluna koyup düzelten anlamındadır.

Kur'ân'da "cebbâr" kelimesi; anîd (inatkâr) (Hûd, 11/59; İbrâhîm, 14/15), mütekebbir (Mü'min, 40/35), asiyy (isyânkâr) (Meryem, 19/14) ve şakîyy (azgın) (Meryem, 19/32) kelimeleri ile birlikte 10 âyette insanın, sadece 1 âyette (Haşr, 59/23) Allah'ın sıfatı olarak kullanılmıştır. Azgın, zâlim ve insanları küfre ve isyâna çağıran, insan ve toplumları niteleyen cebbâr kavramı Allah'ın sıfatı olarak hem O'nun gücünü, kuvvetini, dilediğini kullarına yaptırabileceğini, âsileri cezalandırabileceğini hem de insanların dertlerine derman olan, yaraları saran ve yoksulları zengin eden olduğunu ifade eder. (İ.K.)

CEBEL-İ NÛR

Nûr dağı demektir. Mekke yakınında yüksek bir dağın adıdır. Hz. Muhammed (a.s.), Peygamberlikle görevlendirilmeden önce dağın adı *Hira* idi. Peygamberimiz bu dağda inzivaya çekilirdi. M. 610 yılı Ramazan ayında Pazartesi günü bu dağda Alak sûresinin ilk beş âyeti inmiş ve Hz. Muhammed (a.s.) Peygamberlikle görevlendirilmiştir. Hira / Nûr dağı, hacıların ziyaret ettiği mekânlardan biridir. (İ.K.)

CEBEL-İ SEVR

Sevr dağı demektir. Sevr, Mekke'de bir dağın adıdır. Medine cihetinde Mekke'den 1.5 saat uzaklıktadır. Peygamberimiz (a.s.) ve Ebû Bekir (r.a.) M. 622 yılında Medine'ye hicret ederken Mekke müşriklerinin takibinden kurtulmak için bu dağda bir mağaraya saklanmışlardır. Hz.

Muhammed (a.s.) ve Ebû Bekir (r.a.) mağarada iken, mağaranın girişine örümcek ağ örmüş, bir ağaç bitmiş ve ağacın dallarına yabanî güvercinler yuva yapmıştır. Burada üç gün üç gece kalmışlardır. Peygamberimizi tâkip edip arayan müşrikler, bu mağaraya gelmişler, içlerinden biri içeri girip aramak istemiş, Ümeyye ibn Halef, "orada ne gezsinler baksana örümcek ağ germiş, kuşlar yuva yapmış" diyerek fikrinden vazgeçirmiştir. Böylece Allah, Peygamberimizi ve yol arkadaşını korumuştur. Kur'ân'da bu mağara olayı, Tevbe sûresinin 40. âyetinde anılmakta ve Allah'ın Peygamberimizi ve arkadaşını görünmeyen askerlerle koruduğu, onlara yardım ettiği ve güven verdiği bildirilmektedir. (İ.K.)

CEBERÛT

Kahr, zorlama, hâkimiyet anlamındaki cebr kökünden gelen *ceberût,* hadislerde azamet, kibriyâ, zorbalık, cebbarlık anlamlarında kullanılmıştır. Tasavvuf kavramı olarak ise mülk ile melekût âlemleri arasında veya melekût âleminin üstünde zaruretin hüküm sürdüğü âlem, Allah'ın zâtı, azamet ve celâl sıfatı anlamında kullanılmaktadır. (M.C.)

CEBÎRE

Sözlükte "kırık kemiğe bağlanan tahta, sargı," alçı manasına gelmektedir.

Vücudun herhangi bir yerinde kırık, çıkık veya yaradan dolayı sargı bulunduğunda, abdest alırken veya gusléderken bu sargı çözülerek altı yıkanır ve yaranın üstü meshedilir. Ancak sargının çözülmesinin zararlı olması halinde çözülmeyip üzerine meshedilebilir. Sargının çoğunluğunun sadece bir defa meshedilmesi yeterlidir. Yapılan bu mesh, o uzvun hükmen yıkanması sayılır. Hatta meshetmenin de zararlı olması halinde, bundan da vazgeçilebilir. Sargının abdestsiz veya cünüp iken sarılmış olması meshe engel olmadığı gibi belirli bir süresi de yoktur; yara veya kırık iyileşinceye kadar devam eder.

Sargıya meshettikten sonra bu sargı değiştirilirse veya sargı düşerse, mesh bozulmaz; iade edilmesi de gerekmez. Ancak, yaranın iyileşip sargının çıkarılması halinde, mesh bozulur. Yara iyileştiği halde, sargı olsa bile mesh bozulur. Bu durumda, yaraya zarar vermeden sargı çözülerek altının yıkanması gerekir. (İ.P.)

CEBR

Cebr sözlükte "zorlama, düzeltme, tamir etme" anlamlarına gelmektedir. Fıkıhta cebr ise, hukukun tanıdığı bir yetki kullanılarak kişinin yapması gereken işe zorlanmasını ifade eder.

Mükelleflerin hukuk kurallarına uymalarını temin etmek amacıyla hukukun aslî kaideleri yanı sıra, insanları hukukun emir ve yasaklarına uymaya zorlayan birtakım tedbirler de tesis edilmiştir ki, bunlara müeyyide denilmektedir. Hukukta müeyyide, cebir ve zorlamadır.

Hukuk kaidelerinin en önemli özelliklerinden biri, ihlal edilmesi halinde, ihlal edene fiilî bir karşılığın gösterilmesidir. İhlal eden, sadece ayıplanmakla, hor görülmekle kalmaz, fiilî bir karşılığa da maruz kalır. Hukuk kurallarına riâyet edilmesini temin ve hukuku teyit için çeşitli icbar vasıtaları ihdas edilmiştir. Bazı gayri kanunî hareketler için doğrudan doğruya ceza tayin edilmiş, bazıları için kaideye uygun hare-

ket etmesini sağlamak amacıyla cebrî icra usulü seçilmiş, bazen de zarar gören kişiye tazmînat ödetme yoluna gidilmiştir.

Hukuk kurallarına uygun hareket edilmesini sağlamak amacıyla, hukuka aykırı davranıştan sonra, böyle bir davranışta bulunan kişinin canına, malına, hürriyetine veya itibarına yönelik tatbik edilen cezalar; hukukî yükümlülüklerini yerine getirmeyenlerin, kamu gücü harekete geçirilerek cebrî icra vasıtalarıyla bu yükümlülüklerini zorla yerine getirmelerinin sağlanması veya başkasına verdiği zararın giderimi hukukun maddî müeyyidelerini oluşturmaktadır. (İ.P.)

Kelam ilminde ise kulun irade hürriyetini yok sayan ve onun bütün fiillerini ilâhî iradenin zorlaması altında işlediğini iddia eden görüş anlamına gelmektedir. Bu düşünce akımının taraftarlarına göre insan, Allah'ın emirleri karşısında hiçbir hareket kabiliyeti olmayan adeta kumanda ile çalışan bir robot konumundadır. Nitekim kalp atışları, solunum ve midenin sindirimi de zorunlu olup refleks hareketi gibi kudret ve irademiz dışında meydana gelmektedir. Cebr fikrini benimseyenlerin oluşturduğu akıma Cebriyye denmiştir. (bk. Cebriye) (F.K.)

CEBRÂİL

Dört büyük melekten birinin ismi olup, peygamberlere vahiy getirmekle görevlidir. Kur'ân'da bu meleğin ismi Cibrîl, Rûhu'l-Kudüs, Ruhu'l-Emîn, Ruh ve Rasûl şeklinde geçmektedir. Bütün peygamberlere vahyi getiren Cebrâil'dir. Kur'ân'a göre o, karşı konulmayacak bir güce, üstün ve kesin bilgilere sahip, Allah nezdinde çok itibarı olan ve diğer meleklerin kendisine itaat ettiği şerefli bir elçidir. Bu yönüyle Cebrâil kuvvet manasına gelen Cebra ile, Allah anlamına gelen Îl'den meydana gelmiş bir isimdir. Allah'ın kuvveti demektir. Yenilmez bir kuvvet ve Allah nezdinde büyük bir makam sahibi olduğu ifâde edilmiştir: "*O (Kur'ân), şüphesiz değerli, güçlü ve arşın sahibi (Allah'ın) katında itibarlı bir elçinin (Cebrâil'in) getirdiği sözdür.*" (Tekvîr, 81/19-20)

Cebrâil, Hz. Muhammed'e aslî şekliyle iki kere görünmüştür. Biri Hira mağarasında ilk vahyi getirdiği zaman, diğeri de Miraç'ta "sidretü'l-münteha"da gerçekleşmiştir. Bazen de Rasûlullah'a insan şeklinde ashabtan yüzü nurlu olan Dıhye el-Kelbî sûretinde görünmüştür. İlgili hadislere göre Cebrâil dünyada ve ahirette Allah ile kul arasında elçidir. Hem meleklere hem peygamberlere ilâhî emirleri tebliğ eder, bu sebeple de Allah ile vasıtasız konuşur. Allah tarafından Cebrâil'e yüklenen misyonu inkâr etmek veya onun görevini tam anlamıyla yerine getirmediğini iddia etmek, kişiyi küfre götürür. Müşrikler ve Yahudiler Cebrâil'e verilen görevi inkâr ettiklerinden dolayı Kur'ân'ın şu âyetinde kınanmışlardır: "*Kim, Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrâil'e ve Mikâil'e düşman olursa bilsin ki Allah da inkârcı kâfirlerin düşmanıdır.*" (Bakara, 2/98) (F.K.)

CEBRİYYE

Sözlükte "bir şeyi ıslah etmek, düzeltmek ve birine zor kullanarak iş yaptırmak" anlamlarındaki c-b-r kökünden türeyen *cebriyye* itikadî bir ekolün adıdır. İnsanların kendilerine has bir iradeye sahip olmadıklarını, zihnî ve amelî bütün fiillerinin ilâhî

gücün zorlayıcı tesiriyle meydana geldiğini savunan grupların ortak adıdır. İnsanın bütün davranışlarını Allah'ın iradesine bağlayan ve beşerî iradeyi inkâr eden bu ekolün ilk kurucusu Cehm ibn Safvân'dır. Kurucusuna nispetle bu fırkaya *Cehmiyye* de denilmiştir.

Bu ekole göre, Kaderiyye taraftarlarının aksine, insan iradesinin mevcut olmadığı, kulun Allah tarafından önceden takdir edilmiş fiilleri yapmak zorunda bulunduğu ileri sürülmektedir. Allah'ın ezelî ilmi, kulların fiillerine, o fiiller meydana gelmeden önce taalluk etmiştir. Dolayısıyla o fiilin aynen yapılması gerekir. Aksi halde, Allah'ın ilminde değişiklik olması söz konusu olur ki bu muhaldir. Başka bir ifadeyle insan, Allah'ın iradesi karşısında rüzgârın önündeki bir yaprak gibidir. Bu yönüyle cebriyye determinist ve fatalist bir görüşe meyletmiştir. Ayrıca bunlara göre, Allah'dan başka failin olmasını kabul etmek tevhid inancına da aykırıdır. Bu ekol sahipleri, Allah'a ait sıfatları da nefyetmişler ve Kur'ân'ın mahluk olduğunu, Allah'ın ahirette görülemeyeceğini, cennet ve cehennemin içindekilerle birlikte yok olacaklarını ileri sürmüşlerdir. (F.K.)

CEFÂ

İşkence, azap anlamına gelen *cefâ* tasavvufta, sâlikin gönlünü marifet ve temâşaya kapatması; sevgilinin vefâsızlığı gibi anlamlarda kullanılmaktadır. (M.C.)

CEHÂLET

Cehl ve *cehâlet* kelimeleri sözlükte "bilmemek, tanımamak, haberi olmamak; ahmak, akılsız, kaba, katı ve sert davranışlı olmak; bir şey şiddetli olmak; saldırmak, tecavüz etmek" anlamlarına gelir. **İlim** ve **hilm**in zıddıdır.

Cehâlet kavramı Kur'ân'da, iki yerde (Bakara, 2/273; Hucurât, 49/6) bilmeme ve tanımama anlamında; bunun dışında fert ve toplumların îlâhî iradeye uymayan yanlış ve hatalı inanç, söz, fiil ve davranışlarını ifade etmek için kullanılmıştır.

Kur'ân'da "cehâlet" olarak ifade edilen inanç ve davranışlar şunlardır: Şirke ve küfre dalmak (A'râf, 7/138), günah fiiller işlemek (Nisâ, 4/17), zina etmek (Yûsuf, 12/33), homoseksüellik yapmak (Neml, 27/55), alay etmek (Bakara, 2/67), sabredilecek yerde sızlanmak (En'âm, 6/35), fakirleri küçük görmek (Hûd, 11/29), emânetlere ihânet etmek ve dinî görevleri yapmamak (Ahzâb, 33/72), Allah hakkında kötü zanda bulunmak (Âl-i İmrân, 3/154) ve Allah'ın hükümlerinden başka hükümlerle hükmetmek (Mâide, 5/50). Görüldüğü üzere "cehâlet" kavramı Kur'ân'da bilgisizlikten ziyade Allah'a ve insanlara karşı olumsuz tutum ve davranışları ifade etmektedir.

Kur'ân'a göre cehâlet; insanın görünen eşya ve olayların arkasındaki ilâhî irâdeyi anlayamaması, Allah'ın âyetleri olan kâinatı Allah'ın âyetleri olarak görememesi, dinî gerçekleri anlayamaması, iradesini ve hâkimiyetini yitirmesi, şirk, küfür, nifak, isyân ve zulme dalması, Allah'a ve yaratıklarına karşı kötü, kaba ve çirkin davranmasıdır. Cehâlet; 1- a) İnsanı kâfir, müşrik ve münafık yapan cehalet; b) Âsî, fâsık ve zâlim yapan cehâlet; 2- a) Allah'a ve dinine karşı yapılan cehâlet, b) İnsanlara ve diğer varlıklara karşı yapılan cehâlet. 3- a) Basit cehâlet (bilgisizlik) b) Mürekkeb cehâlet (yanlış

inanç, hatalı söz, fiil ve davranışlarda bulunmak ve bunları idrâk edememek) şeklinde kısımlara ayrılır.

Hadis usulünde cehâlet kavramı; hadis rivâyet eden râvînin halinin bilinmemesini ifade eder. (İ.K.)

Fıkıh terimi olarak, genellikle **cehalet,** varlık ve olaylar hakkındaki belirsizlik, bilinmezlik; **cehl** ise, kişinin kendisinin bilgisizliği anlamlarında kullanılmaktadır.

1. Belirsizlik - Bilinmezlik (*cehalet*); İslâm fıkhında, hukukî işlemlerde ve özellikle de iki tarafa borç yükleyen sözleşmelerde, akdin konusunun biliniyor ve belirli olması gerekir. Akdin konusu ile ilgili belirsizlik **garar,** bilinmezlik ise cehalet kavramıyla ifade edildiği gibi, her iki kavramın birbirinin yerine kullanıldığı da görülmektedir.

Taraflar arasında çekişmeye yol açması kuvvetle muhtemel olan akdin konusundaki cehaletin, akdin sıhhatine engel olduğu konusunda âlimler ittifak etmişlerdir. Çekişmeye yol açmayacağı kuvvetle muhtemel olan durumlarda cehaletin, akdin sıhhatine engel teşkil etmeyeceğini ittifakla kabul etmişlerdir. Çekişmeye neden olması muhtemel durumlarda ise, akdin sıhhatine mani teşkil edip etmeyeceği hususunda ihtilaf etmişlerdir.

Hukukî tasarruflarda belli olması gereken hususlar şöyle sıralanabilir: Satım akdinde, akdin konusu mal, bedeli, vade ve taksit durumu; kira akdinde, kiralanan şey, kira bedeli; kefalette, kefil olunan; havalede, havale edilen miktar; **ariyette**, ariyetin konusu; **hibede**, bağışlanan mal; ortaklıkta, kârın ortaklar arasında ne şekilde bölüşüleceği; **vekalette**, vekaletin konusu; **sulhta**, sulhun konusu ve bedeli; **ibrâda,** ibrâ edilen; **şüf'ada,** şüf'a bedeli; **ikrarda,** lehine ikrarda bulunulan; **davada,** davalı ve dava konusu belli olmalıdır.

Bununla birlikte, başta Malikîler olmak üzere bazı İslâm hukukçuları, belirsizliğin ivazsız akitleri etkilemeyeceğini kabul etmişlerdir.

2. Bilgisizlik (*cehl*); İslâm'da kişinin sorumlu tutulması için yükümlülüğün kendisine bildirilmiş olması, ön şart olarak kabul edilmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de, peygamber gönderilmedikçe kimseye azap edilmeyeceği belirtilmektedir (İsrâ, 17/15). Sorumluluğun temel şartı olan bilme, bilfiil bilgi sahibi olma anlamına gelmeyip, bilme imkânına sahip olma demektir. Bu nedenle fakihler, İslâm toplumunda bilgisizliği mazeret olarak kabul etmemişlerdir. Buna karşılık, yabancı bir ülkede Müslüman olup da dini hükümler konusunda bilgisi bulunmayan kişi, dinî emirleri yerine getirme ve yasaklardan kaçınma konusunda mazur görülmüştür.

Bilgisizliğin mazeret olarak kabul edilmesi için, davranışın yasak olduğunun bilinmemesi gerekir; davranışın yasaklığı bilindiği halde, buna bağlanan hukukî sonucun bilinmemesi özür olarak kabul edilmez. Ayrıca, bilgisizlik Allah hakları konusunda geçerli mazeret olmakla birlikte, kul haklarında verilen zararın tazmîni konusunda geçerli sayılmaz. (İ.P.)

CEHENNEM

Sözlükte "derin kuyu" anlamına gelen *cehennem,* dinî literatürde dünya hayatında îmân etmeyenlerin sürekli olarak, îmân ettiği halde sâlih amel işlemeyen kimselerin de günah-

ları ölçüsünde, cezalandırılmak üzere kalacakları ceza ve azap yeridir.

Kur'ân-ı Kerim'de Cehennem için yedi isim kullanılmıştır: Cehennem (derin kuyu), nâr (ateş), cahîm, (alevleri kat kat yükselen ateş), hâviye (düşenlerin çoğunun bir daha geri dönemediği uçurum, yer), saîr (çılgın ateş), lezâ (dumansız ve katıksız alev), sakar (ateş), hutame (obur ve kızgın ateş). Bunlardan Kur'ân'da en çok geçeni cehennem kavramıdır.

Âlimlere göre, Kur'ân-ı Kerim'de birçok âyette cehennem hayatıyla alakalı olarak geçen acı, ıstırap, azap, ateş vb. şeyler bu dünyadakilere benzetilemez. Bunların içyüzünü insanların bilmesi mümkün değildir.

Ehl-i Sünnet inancına göre Kur'ân-ı Kerim'de geçmiş zaman kipiyle ifâde edilen *"cehennem kâfirler için hazırlandı"* (Bakara, 2/24; Âl-i İmrân, 3/131) cümlesi, cehennemin şu anda var ve yaratılmış olduğunu gösterir. Haşrin ve cehennemdeki azabın cismanî değil de ruhanî olacağını iddia eden İslâm filozoflarına karşı, Ehl-i Sünnet âlimleri, bazı Kur'ân âyetlerine dayanarak (Nisâ, 4/56) Cehennem azabının hem ruhanî hem de cismanî olacağını ifade etmişlerdir. Ayrıca Ehl-i Sünnet kelâmcıları *"...Orada ebedî kalıcıdırlar."* (Nisâ, 4/169; Ahzâb, 33/65) mealindeki âyetlere dayanarak, cehennem hayatının sonsuz olduğu fikrini benimsemiş, bunun aksini savunan Cehmiyyeyi bid'atçı olarak nitelendirmişlerdir. (F.K.)

CEHMİYYE

İslâm toplumunda ilk ortaya çıkan itikâdî ekollerden biridir. (bk. Cebriyye) (F.K.)

CEHRÎ - CEHREN

Açıktan, yüksek sesle, alenen söylemek, okumak, yapmak anlamlarına gelmektedir.

Cemaatle kılınan akşam ve yatsı namazlarının ilk iki rekatı ile sabah namazı, bayram ve Cuma namazları, terâvîh namazı ve Ramazan ayında terâvîh namazından sonra kılınan vitir namazının her rekatında imamın fatiha ve **zammu sûre**yi açıktan, yüksek sesle okuması vaciptir. Öğle ve ikindi namazlarında ise, imamın kıraati **hafî** yapması gerekir.

Tek başına kılınan namazlarda ise, öğle ve ikindi namazları ile gündüz kılınan nafile namazlarda, kıraatin gizli (hafî) olarak yapılması gerekir. Sabah, akşam ve yatsı ile gece kılınan nafile namazlarda kişi serbesttir; dilerse sesli (cehri), isterse gizli (hafî) okuyabilir. (İ.P.)

CEHRÎ ZÎKİR

Açıktan ve yüksek sesle yapılan zikir. Kadiriye ve Mevlevîye gibi bazı tarikatlar açıktan zikri benimsemişlerdir. Nakşibendiye gibi bazı tarikatlar ise müridin ancak kendisinin işitebileceği bir sesle zikir yapmasını uygun görürler. Buna hafî zikir denilir ki cehrî zikrin mukabilidir. (M.C.)

CELÂBÎB

Gömlek, elbise ve baş örtüsü anlamına gelen cilbab kelimesinin çoğuludur. (bk. Tesettür) (İ.P.)

CELDE

Sözlükte "derisine dokunmak, vurmak, kırbaç ve benzeri şeylerle vurmak" anlamına gelen "celd" kökünden türetilen **celde** kelimesi, bir fıkıh terimi olarak kırbaç veya değnekle

uygulan bir tür cezayı ifade etmek için kullanılmıştır.

Kur'ân'da celde kelimesi iki yerde geçmektedir: *"Zinâ eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüzer değnek vurun..."*; *"Namuslu kadınlara zina isnat edip sonra da dört şahit getiremeyenlere seksen değnek vurun. Artık onların şahitliğini asla kabul etmeyin. İşte bunlar fasık kimselerdir"* (Nisâ, 24/2, 4). (İ.P.)

CELÎL

Büyük, ulu, kuvvetli ve münezzeh olmak anlamındaki "c-l-l" kökünden türeyen *celîl;* ulu, kudretli, yüce olan demek olup Allah'ın sıfatlarından biridir. Tirmizî'nin el-esmâü'l-hüsnâ ile ilgili rivâyetinde geçmiştir (Deavat, 83).

Allah'ın sıfatı olarak celîl; zengin, mâlik, alîm, kadîr gibi yüce sıfatlarla muttasıf olan, azamet ve kibriya sahibi demektir. Peygamberimiz; "*Allah'ım! Selam sensin, selamet sendendir. Ey celâl ve ikram sahibi (Rabbim!) Sen yücesin*" diye duasında bu ismini zikretmiştir (Müslim, Mesavid, 135-136).

Allah'ın bu vasfı, Kur'ân'da "zü'l-celal-i ve'l-ikram" şeklinde geçmiştir. *"Zü'l-celâli ve'l-ikram";* celal ve ikram sahibi demektir. Bu terkip, iki âyette geçmiştir (Rahmân, 55/27, 78). *"zü'l-celâl"* sıfatı, Allah'ın azamet ve uluğunu, kadrinin ve şanının yüceliğini ve her şeyden üstün olduğunu, "*zü'l-ikram*" sıfatı ise, yaratıklarına karşılık beklemeksizin nimet veren, fazlı ve ihsanı tam, şerefli ve değerli olduğunu ifade eder.

"***Zü'l-Celâli ve'l-İkram***" sıfatı Yüce Allah'a mahsus olup, diğer varlıklar için kullanılmaz.

Kur'ân'da bu iki sıfatın geçtiği âyetlerin mealleri şöyledir; *"Yalnız celâl ve ikram sahibi Rabb'inin yüzü (zatı) bâki kalacaktır."* (Rahmân, 55/27); *"Azamet ve ikram sahibi Rabb'inin adı ne yücedir."* (Rahmân, 55/78) (İ.K.)

CELLE CELÂLUH

Allâh'ın adı anıldığında kullanılan bir saygı ifâdesidir. Celâl, büyüklük, ululuk ve yücelik manasına gelen Allah'ın isimlerinden biridir. Celle ise büyük ve yüce oldu anlamına gelmektedir. Celle celâluh tabiri ise, "*azameti yüce ve ulu oldu*" demektir. Bu tabirin yerine "*Celle şânuhû*" ya da "*Celle ve alâ*" ifâdeleri de kullanılmaktadır. Bu tabir, İslâm sanat, tezhib ve hat kültüründe Allâh lafzından sonra uygun bir biçimde yazılmakta ve zikir meclislerinde Allah'ın kudretine dikkat çekmek için zikrin başında, ortasında veya sonlarında söylenmektedir. Böylece "Allah" lafzının geçtiği yerde tefekkür, zikir, saygı ve teslimiyet hatırlatılmaktadır. (F.K.)

CELLE ŞÂNUH

Allah lafzının geçtiği yerde *"O'nun şanı yüce olsun"* anlamında söylenen bir ibaredir. (bk. Celle Celâluh) (F.K.)

CELSE

Sözlükte "oturma, oturum, oturuş şekli" anlamına gelen celse, dini terim olarak namazda iki secde arasındaki oturuş anlamına gelmektedir.

Namazda birinci secdeden sonra uzuvlar sakin oluncaya kadar oturmak Şafiî, Malikî ve Hanbelî mezheplerine göre farz, Hanefîlere göre vaciptir. Hz. Peygamber, iki secde arasında böyle oturmayan bir sahabîye namazını yeniden kılmasını ve secdeler arasın-

da bu şekilde oturmasını emretmiştir (Ebû Davûd, Salât, 148). Ayrıca, ikinci secdeden sonra ayağa kalkmadan yapılan bir oturuş daha vardır ki, buna istirahat celsesi denilmektedir. **İstirahat celsesi,** Hanefî ve Malikî mezheplerine göre mekruh; Şafiî mezhebinde sahih kabul edilen görüş ile Ahmed ibn Hanbel'den nakledilen bir görüşe göre ise sünnettir. Yapıldığı takdirde bu celsenin kısa olması gerekir. (İ.P.)

CELVET

Ortaya çıkma, açığa çıkma anlamına gelen *celvet;* tasavvufta, sâlikin benliğinden arınmış ve ilahî niteliklerle bezenmiş olarak halvetten çıkıp insanlara karışması anlamında kullanılmaktadır. Celvet halindeki kulda benlikten eser kalmadığı için fiilleri Hakk'a nispet olunur ve buna da "*Attığında sen atmadın, ancak Allah attı*" (Enfâl, 8/17) âyeti delil gösterilir. Halk ile ilişkileri geliştirmek isteyen bir sûfi Hak ile sağlam bir halvete sahip bulunmalıdır. Böylece o görünürde halk, gerçekte ise Hak ile beraber olur. (M.C.)

CELVETİLİK

Celvetiyye, Aziz Mahmud Hüdâyî (ö.1038/1628) tarafından kurulan Bayramiyye tarikatının bir kolunun adıdır. Aziz Mahmud Hüdâyî, Şereflikoçhisar'da doğdu. İstanbul'da Küçükayasofya medresesinde tahsilini tamamladı. Bu arada Halvetiyye tarikatına mensup Küçükayasofya camii şeyhi Nureddinzâde Muslihiddin Efendinin sohbetlerine devam etti. Mısır'da hocası Nâzırzâde ile beraber bulunduğu sıralarda Halvetiyye tarikatının Demirtâşiyye kolundan Kerîmüddin el-Halvetî'den "usul-i esmâ" terbiyesi gördü. Mısır'dan döndükten sonra, Bursa Ferhâdiye Medresesine müderris ve Cami-i Atîk Mahkemesine nâib tayin edildi. Hocası Nâzırzâde'nin vefatının üzerinde bıraktığı derin tesir dolayısıyla resmi görevlerden ayrılarak Muhyiddin Üftâde'ye intisap etti. Şeyh Üftâde, kendisini memleketi Sivrihisar'a halife tayin etti. Şeyhinin vefatı üzerine Rumeli'ye gitti. Trakya ve Balkanlar'da bir süre kaldıktan sonra İstanbul'a geldi. Küçükayasofya Tekkesinde sekiz yıl şeyhlik makamında bulundu. İstanbul'un çeşitli camilerinde vaaz edip ders okutan Aziz Mahmud Hüdâyî, Anadolu ve Balkanlardaki dini hayat üzerinde derin tesirler bırakmıştı. 1628 yılında vefat etti. Türbesi İstanbul'dadır. Kurucusu olduğu Celvetiyye tarikatı Selâmiyye, Hakkıyye, Fenâiyye, Hâşimiyye adlı dört kola ayrılmıştır. Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Arapça ve Türkçe otuz kadar eseri bulunmaktadır. Başlıcaları şunlardır: "*Nefâisü'l-mecâlis*", "*Miftâhu's-salât ve Mirkâtü'n-Necât*", "*Habbetü'l-Mahabbe*" ve "*Câmiu'l-Fezâilve Kâmiu'r-Rezâil*"

Bu tarikatta zikir sesli yapılır. Zikrin temelini "*kelime-i tevhid*" (lâilâhe illallah) zikri teşkil eder.

Bu tarikat, nefis tezkiyesine önem verir. Yapılan ibadet ve zikirlerden amaç, insanın gerçek kulluğa erişmesidir. Halk ile ilişkiler geliştirmek isteyen bir sûfi, Hak ile sağlam bir halvete sahip olması gerekir. Böylece o, görünürde halk, gerçekte ise Hak ile beraber olur. (M.C.)

CEM'

Sözlükte "toplamak, bir araya getirmek, birleştirmek" anlamına gelen *cem'* tasavvufta "sâlikin her

şeyi Allah'tan bilerek yaratıkları yok, yaratıcıyı var görmesi" anlamında kullanılır. Cem'in karşıtı '*fark*'tır. Cem, dağınık bir durumda bulunan dikkat ve ilgiyi tek noktada toplamak anlamına da gelir. Buna göre dikkat ve ilgisini Allah'ta yoğunlaştıran sûfi, zikrederken yalnız "Allah" der, başka bir şey söylemez ve görmez. Dikkat ve ilgisini Hakk'ın dışındaki varlıklara yönelten kişi ise yaratıklardan başka bir şey görmez. (M.C.)

CEM'U'L-KUR'ÂN

Kur'ân'ın toplanması, mushaf hâline getirilmesi demektir. Hz. Peygamber (a.s.)'e inen âyetler; ince ve yassı taşlara, kaburga kemiklerine, derilere, kağıtlara, hurma dallarına vb. şeylere yazılıyor ve muhafaza ediliyordu. Âyetler, inmeye devam ettiği için Peygamberin sağlığında Kur'ân, mushaf haline getirilmemişti. Hz Peygamber (a.s.)'in vefatından altı ay sonra, Yemâme savaşında birçok hâfızın şehit olması üzerine Hz. Ömer'in teşvikiyle Halife Hz. Ebû Bekir, Kur'ân-ı mushaf haline getirme kararı aldı ve bu görevi, Peygamberin Kur'ân'ı vahiy meleği Cebrail'e son okuyuşunda hazır bulunan, vahiy kâtibi ve hâfız olan Zeyd ibn Sabit'e verdi. Zeyd, titiz bir çalışma ile Kur'ân'ı mushaf haline getirdi ve halifeye teslim etti. Bu mushaf, Hz. Osman zamanında yine Zeyd ibn Sabit'in başkanlığında Abdullah ibn Zübeyr, Sâid ibn As ve Abdurrahman ibn Hâris'den oluşan bir komisyon tarafından çoğaltıldı. Yeryüzündeki bütün mushaflar, bu ilk mushafların aynıdır. (İ.K.)

CEM'U'S-SALÂTEYN

Fıkıh dilinde "iki namazı birleştirmek" anlamına gelen bu tâbir; öğle ile ikindi namazlarının öğle veya ikinde vaktinde; akşam ile yatsı namazlarının akşam veya yatsı vaktinde birlikte kılınmasını ifâde eder.

İslâm bilginleri hacca gidenlerin Arafat'ta öğle ile ikindi namazlarını öğle vaktinde Müzdelife'de ise akşam ile yatsı namazlarını yatsı vaktinde birleştirerek kılmaları konusunda ittifak etmelerine karşın yolcu ve mukim iken mazeretli ve mazeretsiz cem yapılması konusunda ihtilaf etmişlerdir. Hanefî bilginler, Arafat ve Müzdelife dışında cem'i câiz görmezlerken diğer bilginler yolculukta cem yapmanın câiz olduğunda ittifak, **mukim** iken ihtilaf etmişlerdir.

Pek çok sahih hadis; özellikle **seferî** iken öğle ile ikindi, akşam ile yatsı namazlarının birleştirilerek kılınabileceğini öngörmektedir. İbn Abbâs (ö. 68/687), "*Rasulüllah (a.s.) Tebûk Savaşı için yaptığı seferde öğle ile ikindi, akşam ile yatsı namazlarını birleştirerek kıldı*" demiştir. Hadis râvîlerinden Sa'd ibn Cübeyr (ö. 95/713), İbn Abbas'a, Rasulüllah'ı namazları birleştirerek kılmaya sevk eden şey nedir, diye sormuş, İbn Abbas da ümmetine zorluk olmamasını istedi cevabını vermiştir. (Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 51, 53)

Yine İbn Abbas "*Rasulüllah (a.s.) Medine'de (yolcu olmadığı), korku ve yağmur bulunmadığı halde öğle ile ikindi akşam ile yatsı namazlarını birleştirerek kıldı*" demiştir. Veki' ibn Cerrah (ö. 97/812) İbn Abbas'a, "bunu niçin yaptı" diye sormuş, İbn Abbas da "ümmetine zorluk çıkarmamak için yaptı" cevabını vermiştir. (Müslim, Salâtü'l-Musâfirîn, 54)

Örnek olarak verdiğimiz bu iki hadis, seferîlikte ve mukîm iken Peygamber (a.s.)'in namazları birleşti-

rerek kıldığını ortaya koymaktadır. Her namazı vaktinde kılma ile ilgili pek çok hadisin varlığı da dikkate alındığında şunu söylemek mümkündür: Mukîm iken her namaz vaktinde kılınmalıdır. Ancak zarûret ve ihtiyaç hallerinde öğle ile ikindi, akşam ile yatsı namazları, cem-i takdim veya cem-i te'hir ile kılınabilir. Bu bir **ruhsat**tır. Aralarında bazı görüş farklılıkları bulunmakla birlikte Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî bilginler yağmur, çamur, şiddetli rüzgar ve karanlık gibi bir mazeret sebebiyle mükîm iken camide cemâatle namaz kılacak kimseler için cem'i câiz görmüşlerdir. Mukîm iken cem konusunda en musâmahalı görüş sahipleri, Hanbelî bilginlerdir. Onlara göre; emzikli kadın, hasta olan, idrarını tutmakta zorluk çeken, zayıf ve halsiz ihtiyar, kör ve sağır, canına, malına, işine ve ırzına zarar gelmesinden korkan kimse cem yapabilir. Herhangi bir sebeple namaz vaktinde kılınamayacaksa cem yapılmalıdır.

Yolculukta, mazeret olsun olmasın cem yapmak câizdir. Hanefî bilginler, hadislerde geçen cem'i şeklî cem olarak yorumlamışlardır. *Şeklî cem*; öğle ve akşam namazlarını son, ikindi ve yatsı namazlarını ilk vaktinde kılmaktır. Ancak bu, gerçekte cem değil, her namazı vaktinde kılmaktır.

Caferîler, öğle ile ikindi namazlarını öğle; akşam ile yatsı namazlarını akşam vaktinde kılmayı sürekli hâle getirmişlerdir. Bu uygulama, beş vakit namazın üç vakitte kılınması gibi bir sonuç doğurmuştur. Bu durum, her namazı vaktinde kılmayı öngören hadislere ters düşmektedir.

Cem'e cevaz veren bilginler, cem-i terk edip her namazı vaktinde kılmanın daha faziletli olduğunu söylemişlerdir. Mazeretsiz olarak cem'i câiz görenler de "alışkanlık haline getirmeme" şartını koşmuşlardır. Bu sebeple seferde ve hazarda cem'i mazeret ve ihtiyaç hâline hasretmek daha isabetli olacaktır. Uygulaması şöyledir: Öğle ile ikindi, akşam ile yatsının farzları, öğle veya ikindi akşam veya yatsı vaktinde peş peşe, ara vermeden kılınır, iki farz arasındaki sünnet kılınmaz, başka bir şeyle meşgul olunmaz. (İ.K.)

CEMAAT

Sözlükte "insan topluluğu" anlamına gelen cemaat, dinî bir terim olarak, ashap, müçtehit imamlar veya her devirdeki Müslümanların büyük çoğunluğu anlamlarına gelen ve **Ehl-i sünnet** için kullanılan bir tabirdir. Ayrıca, Müslümanların din kardeşliği esasına dayalı olarak gerçekleştirdikleri ve katılmak zorunda oldukları birlik, beraberlik anlamında da kullanılmaktadır. (bk. Tefrika)

Fıkıh terimi olarak ise, namazda imama uyanlar; namazı imamla birlikte kılan topluluk manasına gelmektedir. Cemaatle namaz kılma, Hz. Peygamber devrinden itibaren teşvik edilmiş ve İslâm'ın şiarından sayılmıştır. Hatta bazı ibadetler için cemaat şart koşulmuştur. Hz. Peygamber cemaatle namazı teşvik etmek maksadıyla, cemaatle kılınan namazın, tek başına kılınan namazdan yirmi yedi derece daha faziletli olduğunu belirtmiştir (Buharî, Sahih, Ezan, 30; Müslim, Mesâcid, 42).

Cemaatle kılınan namazlar esas itibariyle farz namazlardır. Günlük beş vakit kılınan farz namazların cemaatle kılınması sünnet-i müekkededir. Ancak, tek başına da kılınabilir. Cuma ve bayram namazları cemaatle kılınır;

tek başına kılınamaz. Terâvîh namazı dışındaki sünnet ve nafile namazlar cemaatle kılınmaz. Terâvîh namazı ise, tek başına kılınabileceği gibi cemaatle de kılınabilir. Vacip olan vitir namazı, sadece Ramazan ayında cemaatle kılınabilir.

Hz. Peygamber, müezzin kâmet getirmeye başlayınca veya farz namaza durulunca başka namaz kılınmayacağını bildirmektedir (Buharî, Ezan, 38; Müslim, Müsâfirîn, 63-64). Buna göre, camiye gelen kimse, farz namazın kılınmaya başlanmış olması halinde, vaktin sünneti de olsa nafile namaza durmaması gerekir. Sünnete başladıktan sonra cemaatin farza durması halinde, iki rekat tamamlanınca selam vererek imama uyar. (İ.P.)

CEM-İ TAKDİM

Seferî iken veya ihtiyaç ve mazeret halinde mukim iken öğle ile ikindi namazlarını öğle vaktinde; akşam ile yatsı namazlarını akşam vaktinde birleştirerek kılmaktır. (bk. Cem'u Salâteyn) (İ.K.)

CEM-İ TE'HÎR

Seferî iken veya ihtiyaç ve mazeret halinde mukim iken öğle ile ikindi namazlarını ikindi; akşam ile yatsı namazlarını yatsı vaktinde kılmaktır. (bk. Cem'û Salâteyn) (İ.K.)

CEMÎL

Şekli, yaratılışı ve ahlâkı güzel olmak anlamındaki "c-m-l" kökünden türeyen *cemîl*; iyilik ve güzellik sâhibi, güzel, ihsan ve iyilik demektir.

Allah'ın sıfatı olarak İbn Mâce'nin el-esmâü'l-hüsnâ ile ilgili rivâyetinde geçmiştir (Dua, 10, II, 1270). "*Allah güzeldir, güzeli sever.*" (Müslim, Birr, 57). Bu sıfatı Allah'ın söz, fiil ve işlerinin iyi ve güzel, O'nun iyilik ve ihsan sahibi olduğunu ifade eder. Allah'ın her eseri, her yaptığı ve her davranışı güzeldir.

O'nun kazası, kaderi, emir ve yasakları, helal ve haramları, hüküm ve tavsiyeleri kısaca her şeyi güzeldir, lütfu da hoştur, kahrı da... (İ.K.)

CEMRE

Sözlükte "çakıl taşı, kor parçası" gibi anlamlara gelen cemre, bir fıkıh terimi olarak, haccedenlerin kurban bayramı günleri Mina'da, halk arasında şeytan diye isimlendirilen yerlere attıkları küçük taşların her birini ifade etmektedir. Ayrıca taşların atıldığı üç ayrı yere de cemre denmektedir. Cemrelerden Mekke yönündeki ilkine **büyük cemre** (Cemre-i Akabe), ikincisine **orta cemre (Cemre-i Vustâ)** ve üçüncüsüne de **küçük cemre** (**Cemre-i Ûlâ**) adı verilir. Bu yerlere taş atmaya da **remy-i cimar** denir. Halk arasında şeytan taşlama olarak da isimlendirilen bu fiil, haccın vaciplerindendir.

Bayramın birinci günü, sadece Akabe cemresine yedi taş atılır. Bu taş atmanın zamanı, tan yerinin ağarmasından başlar, ertesi günün tan yeri ağarmasına kadar devam eder. Bayramın ikinci ve üçüncü günleri, her üç cemreye yedişer taş atılır. Bu iki günde taş atma zamanı, zeval vaktinden başlayıp ertesi gün tan yerinin ağarmasına kadar devam eder. Bayramın ikinci ve üçüncü günü Mina'da kalınması halinde, dördüncü günü de, her üç cemreye yedişer taş atılır. Güneşin batmasıyla taş atma zamanı sona erer.

Atılacak taşların nohuttan büyük, cevizden küçük olması tavsiye edilmiştir. Taşların Müzdelife'den toplanması

müstehaptır. Temiz olmayan yerlerden taş alınmamalıdır. Taşlamanın sahih olması için, taşların cemreye el ile atılması; atılan şeyin yeryüzü cinsinden olması; taşların teker teker atılması; atılan taşların taş yığınının üzerine veya yakınına düşmüş olması; gücü yetenlerin taşları kendilerinin atması ve vakti içinde atılması gerekir. Atılan taş yerine ulaşmaz veya uzağa düşerse, yerine başkası atılır. Taşlar vaktinde atılmazsa ceza kurbanı gerekir.

Taşları bizzat atamayacak kadar hasta, yaşlı ve sakat olanlar, uygun kişileri vekil tayin ederek taşlarını attırırlar.

Hacılar birinci gün Akabe cemresini attıktan sonra, kurbanlarını kesebilir, tıraş olup ihramdan çıkabilir, Kabe'yi **tavaf** ve **sa'y** etmeye gidebilirler. (İ.P.)

CENABET

Bazı temel ibadetlerin yerine getirilmesine engel olan manevî kirlilik hali, gusül etmeyi gerektiren durum, cünüplük anlamına gelmektedir. (bk. Cünüplük) (İ.P.)

CENÂZE

Cenâze, ölü, anlamına gelmektedir. Her canlı ölümü tadacaktır (Âl-i İmrân, 3/185; Enbiyâ, 21/35). Doğum gibi ölüm de, Allâh'ın değişmez sünneti, tabiî bir olaydır. Fakat İslâm inancı bakımından ölüm bir son değil, yeni bir hayatın başlangıcıdır. Dinimizde insan, dünya hayatında da, ölümünden sonra da saygıya layıktır. Ölüye gösterilen bu saygı, ölünün yakınlarına bir tesellî mahiyeti taşıdığı gibi, ölümün hiçlik olmadığını da anlatma amacına yöneliktir.

İslâm dini, sosyal dayanışma, adalet ve yardımlaşmaya büyük önem vermiştir. Bu çerçeveden olarak, hastaları ziyaret ederek onlara Allah'tan şifa, sıhhat ve afiyet dilemek, sabır ve tahammül tavsiye etmek, dünya hayatını terk etmek üzere olan hastaları kıbleye çevirip, onlara şahadet telkin etmek tavsiye edilmiş, vefat hadisesi gerçekleşince ölüyü yıkamak, kefenlemek, namazını kılmak, kabre kadar taşımak, defnetmek ve ölü için dua etmek de sosyal görev olarak kabul edilmiştir. Ayrıca ölen bir Müslüman'ın ardından Allah'tan rahmet dilemek, hayırla yad etmek ve iyiliklerinden bahsetmek dinimizin tavsiye ettiği davranış biçimidir. Ölü için kötü sözler sarf etmek veya arkasından varsa kötülüklerini açıklamak ise, İslâm'ın hoş görmediği bir hareket tarzıdır. Nitekim Hz. Peygamber, ölülerimizi hayırla anmamızı bizlere tavsiye etmiştir.

Son nefesine yaklaşmış ve ölmek üzere olan kişiye **muhtazar**; ölen kişiye *meyyit*; ölü için genel olarak yapılması gereken hazırlıklara **techiz;** ölünün yıkanmasına **gasil;** kefenlenmesine **tekfîn;** musallâya ve namazdan sonra kabristana taşınmasına **teşyî'** ve kabre konulmasına da **defin** denir.

Ölen bir Müslüman'ı yıkamak, kefenlemek, onun için namaz kılıp dua etmek ve kabre gömmek Müslümanlar için farz-ı kifayedir. (İ.P.)

CENÂZE NAMAZI

Cenâze için dua olan cenâze namazı, farz-ı kifayedir; yalnız bir erkeğin veya bir kadının bu namazı kılmasıyla farz yerine getirilmiş olur. Ebû Hanife'ye göre, cenâze namazı, Allâh'a övgü, Rasulullah'a salavât ve ölüye duadan ibarettir.

Cenâze namazı rükû ve secdesi olmayan bir namazdır; rükünleri kıyam

ve tekbirdir. Cenâze namazında iftitah tekbirinden başka, üç tekbir bulunmaktadır. Selam vermek vaciptir. Sünnetleri ise, Allâh'a hamd ve senâ etmek, Rasulullah'a salât ve selam getirmek, hem ölüye hem de Müslümanlara dua etmekten ibarettir.

Cenâze namazında taharet, kıbleye yönelmek, setr-i avret ve niyet gibi şartlara riâyet edilir. İslâm âlimlerinin çoğunluğuna göre, kerahet vakitleri de dahil günün her saatinde cenâze namazı kılınabilir.

Namazı kılınacak cenâzenin Müslüman olması, yıkanıp kefenlenmiş olması, cemaatin önünde sabit bir yere konmuş olması, bedeninin tamamı veya yarıdan fazlası, yahut başı ile birlikte en az yarısının bulunması gerekir. Canlı olarak doğan çocuk yıkanır ve cenâze namazı kılınır. Birkaç cenâze bir araya gelmiş olursa, bunların namazlarının ayrı ayrı kılınması daha iyidir. Bununla birlikte, hepsine birden bir namaz kılmak da yeterli olur.

Cenâzeye karşı ve kıbleye yönelik olarak saf bağlanır ve niyet edilir. İmam tekbir alarak ellerini bağlar; cemaat da tekbir alarak ellerini bağlar. Tekbirden sonra imam ve cemaat içlerinden, "ve celle senâüke" cümlesiyle birlikte "Sübhaneke" duasını okurlar. Ardından imam ellerini kaldırmadan tekbir alır, cemaat da içinden tekbir alır ve hepsi içlerinden "Salli" ve "Barik" dualarını okur. Tekrar aynı şekilde tekbir alırlar ve bilenler cenâze duasını, bilmeyenler de, dua niyetiyle "Fatiha" sûresini veya başka bir dua okur. Daha sonra yine aynı şekilde tekbir alınır ve arkasından sağa ve sola selam verilir. Böylece namaz tamamlanmış olur.

Müslümanın ölen bir müslümana karşı görevlerinden olan cenazeyi yıkama, kefenleme, namazını kılma ve defnetmenin bir amacı da hayatta kalanlar için ölümü ve âhireti hatırlamak ve ölümden ibret almaktır. Bu itibarla cenaze törenlerinde, bağırıp çağırmayı ve feryat emeyi İslâm, uygun görmediği gibi cenazenin taşınması ve defni esnasında alkış tutmayı da uygun görmez, İslâm kültür tarihinde böyle bir davranış da olmamıştır. (İ.P.)

CENİN

Sözlükte "gizli olan şey, anne karnındaki çocuk" gibi anlamlara gelmektedir. Çoğulu **ecinne**dir. Kur'ân-ı Kerim ve hadislerde, henüz doğmamış anne karnındaki çocuk anlamında kullanılmıştır (bk. Necm, 53/32; Buhârî, Feraiz, 11; Müslim, Kasame, 35, 36, 38).

Anne karnındaki cenin, bir yönden anneye bağlı, onun bir parçası, diğer yönden ise, kendine ait hayatiyeti olan müstakil bir varlıktır. Bu iki yönü dikkate alınarak, cenine hak sahibi olabilmeye ve borç altına girebilmeye elverişli kamil bir **ehliyet** tanınmamıştır. Bununla birlikte kendine ait hayatiyeti olan müstakil bir varlık olduğu, sağ olarak doğup yaşaması ihtimali dikkate alınarak, eksik bir vücup ehliyeti tanınmıştır. Bununla doğum zamanına kadar zayi olması muhtemel birtakım hakların, cenin için saklı tutulması amaçlanmıştır. Bu ehliyetle cenin, sadece menfaatine olan ve kabule ihtiyaç duymayan miras, vasiyet, vakıfta lehtar olmak gibi bazı haklara sahip olur.

Hanefî âlimlerine göre, annesinin karnında iken cenine intikal eden mallar, **yed-i emine** verilir. Yed-i emin, o malları muhafaza eder. Hanefîlerin

dışındaki fakihlere göre ise, cenin için bir **vasî** veya **velî** tayin edilir.

Ceninin söz konusu haklardan istifade edebilmesi için, miras bırakan öldüğünde veya lehine vasiyet ve vakıf yapıldığında anne karnında mevcut olması ve sağ olarak doğması gerekir. Ceninin sağ doğması gerçek anlamda olabileceği gibi, bir haksız fiil sonucu ölü doğması şeklinde takdiri de olabilir; bu şekilde ölü doğan çocuk sağ doğmuş gibi kabul edilir. Miras ve vasiyet yoluyla intikal eden mallar ile haksız fiili yapan kimsenin ödeyeceği tazmînat (**gurre**) da çocuğun mirasçılarına intikal eder. (İ.P.)

CENNET

Sözlükte "bitki ve ağaçlarla örtülü yer ve bahçe" anlamına gelen *cennet,* din literatüründe, îmân edip sâlih amel işleyenlere, ahirette vaad edilen nimet ve mükafât yurdu demektir. Kur'ân-ı Kerim'de cennet için çeşitli isimler kullanılmıştır: adn cenneti, firdevs cenneti, naim cenneti, dâru'l-huld (ebedilik yurdu), dâru's-selâm (esenlik yurdu), dâru'l-mukame (ebedî durulacak yer) ve makâm-ı emîn (güvenilir makam).

Cennette; bakanlara hoş görünen, içenlere zevk veren nehirler ve sular, süzme baldan ırmaklar (Muhammed, 47/15), tatlı su pınarları (insan, 76/18), sarhoş etmeyen, içenlere zevk veren ve bembeyaz bir kaynaktan çıkan içkiler (sâffât, 37/45-47), çeşitli meyveler, hurmalar, nar ağaçları (Rahmân, 55/60), bağlar (Nebe, 78/32), sedir ağaçları ve salkımlı muz ağaçları (Vâkı'a, 56/28-29), ince ve kalın ipek elbiseler (Kehf, 18/31; İnsan, 76/21), altın süsler (Kehf, 18/21, Hac, 22/23; Fâtır, 35/33), güzel meskenler, hiçbir yorgunluk ve zahmet vermeyen (Hicr, 15/47-48), boş ve yalan söz işitilmeyen sonsuz nimet ve güzellikler (Nebe, 78/35) bulunduğu Kur'ân'da bildirilmektedir. (F.K.)

CENNETÜ'L-BAKÎ'

Sözlükte çeşitli ağaç kalıntıları ve bitkiler bulunan bahçe anlamına gelen "Cennetü'l-Bakî"; Medine'de Mescid-i Nebevî'nin doğu tarafında bulunan mezarlığa verilen bir isimdir. Bu mezarlığa ilk defnedilen Peygamberimizin süt kardeşi Osman ibn Maz'un'dur. On bin civarında sahâbî bu mezarlığa defnedilmiştir. Hz. Osman, Peygamberimizin amcası Hz. Abbas, halası Hz. Safiye, süt annesi Halime, eşi Hz. Aişe, oğlu İbrâhim, İmâm Mâlik de burada medfundur. (İ.K.)

CENNETÜ'L-MUALLÂ

Sözlükte "yüceltilmiş bahçe" anlamına gelen "Cennetü'l-Mualla"; Mekke'de Beytullah'ın iki kilometre kuzeyinde bulunan mezarlığın adıdır. Peygamberimizin dedesi, amcası ve eşi Hatice burada medfundur. (İ.K.)

CERH VE TA'DÎL

Sözlükte "yaralamak, ta'n etmek" anlamlarına gelen *cerh,* terim olarak, hadis râvisinin, adalet ve zabt yönlerinden sahip olduğu kusurlu vasıfları dolayısıyla tenkid edilip reddedilmesidir. Cerh edilen râviye *mecrûh* denir. Mecrûh bir râvinin hadisi zayıf sayılır. Tezkiye etmek, bir kimsenin adaletli olduğunun açıklanması anlamına gelen *ta'dil* ise, hadis ıstılahında, râvinin âdil ve zâbıt olduğuna karar verilerek, rivâyetlerinin sahih olduğunu bildirilmesidir.

Cerh ve tadil, hadis ilminin en önemli konularındandır. Gayesi, hadisleri zayıflarından ayırmaktır. Nihâî

hedefi ise dini korumaktır. Cerh ve ta'dil olmadan hadislerin değeri tespit edilemez. Hadisin değeri, diğer etkenlerden önce, hadisi nakleden râvîlerin güvenilir olup olmadığına bağlıdır.

Cerh ve ta'dil bakımından râvîler, *metâin-i aşere* ya da *ta'n sebepleri* denilen on konuda incelenirler. On kusurdan birisi ile tenkid edilen râvî mecruh sayılır ve hadisi reddedilir. Cerh ve ta'dile konu olan kusurların beşi adaletle, diğer beşi de zabtla ilgilidir.

Adaletle ilgili olanlar şunlardır:

Kizbu'r-râvi: Râvînin, hadis rivâyetinde yalan söylediğinin ortaya çıkmasıdır. Hadis rivâyet ederken yalan söylediği tespit edilen bir râvînin rivâyeti, tevbe etse bile kabul edilmez. Yalancı râvînin hadis rivâyeti uydurma (**mevzû**) sayılır.

İttihâmu'r-râvî bi'l-kizb: Râvînin yalancılıkla suçlanmasıdır. Hadis rivâyetinde yalanı tespit edilmese bile günlük hayatta yalan söylemesi, râvînin yalancılıkla ittihamına sebep teşkil eder. Bu durumdaki râvî tevbe etmedikçe rivâyeti kabul edilmez. Tevbeden sonraki rivayetleri, güvenilir râvîlerin rivâyetlerine uygun olması şartıyla kabul edilir.

Fısku'r-râvi: Râvînin günah işlemesi, dinî emir ve yasaklardan herhangi birine uymaması anlamına gelir. Böyle bir râvînin hadisi reddedilir. Tevbe etmesi halinde muhaddislerin çoğunluğuna göre rivayeti kabul edilir.

Bid'atu'r-râvî: Râvinin, küfrü gerektirmeyecek şekilde İslâm Dini'nin prensiplerine aykırı görüşler ileri sürmesidir. Bu tür görüşlerin propagandasını yapan bid'atçının hadisi reddedilir.

Cehâletu'r-râvî: Râvinin, bilinmeyen bir isimle anılması ya da rivâyeti az olduğu için tanınmayıp, adalet ve zabtının bilinmemesidir. Bu durumdaki bir râvî, cerh veya ta'dil edilemediği için *meçhûl* dur. Meçhûl râvînin adaleti tespit edilemedikçe hadisi kabul edilmez, araştırma maksadıyla yazılabilir.

Zabtla ilgili olanlar da şunlardır:

Gaflet (Fart-ı gaflet): Râvînin dikkatsizliği veya dalgınlığı demektir. Râvî'nin, dikkat göstermesi gerekli yerlerde gaflet etmesi, rivâyetinin kabul edilmemesine sebep olur.

Fuhş-ı galat (Kesret-i galat): Râvînin rivâyette çok yanılmasıdır. Hadis imamları bu durumu, hadisleri yok eden en büyük tehlikelerden biri olarak görmüşlerdir. Bu nedenle rivâyetinde sürekli yanlışlık yapan, yalancılıkla itham olunan kimse ile aynı tutulmuş, her ikisinin rivâyeti de terk edilmiştir.

Vehim: Râvînin zanna dayalı olarak hataya düşmesidir. Mürsel veya munkatı olan hadisi muttasıl rivâyet etmek, bir hadisin metnini bir başka hadisle birleştirmek gibi hatalar bunlardandır. Vehim isnadda da olsa, metinde de olsa cerh sebebidir. Vehim anlaşılmasından itibaren hadis sahihliğini kaybeder, illetli hale gelir.

Muhalefetu's-sîkât: Sika bir râvînin, kendinden daha sika olan râvînin rivâyetine veya birden çok sayıdaki kendisi gibi sika râvîlerin ortak rivâyetlerine aykırı rivâyette bulunmasıdır. Bu şekilde aykırı rivâyeti olan bir râvînin hadisine, sika topluluğun ya da daha sika olan tek râvînin rivâyeti tercih olunur. Sikalara muhalefet hadiste zayıflık sebebidir.

Sû-i hıfz: Râvînin hafızasının zayıf olması, bundan dolayı sık sık yanılmasıdır. Hafızası zayıf olan râvînin rivâyeti kabul edilmez. (A.G.)

CERH-İ MÜBHEM

Sebebi belirtilmeyen cerhe denir. (bk. Cerh ve Ta'dîl) (A.G.)

CERH-İ MÜFESSER

Sebebi açıklanan cerhe denir. (bk. Cerh ve Ta'dîl) (A.G.)

CEVÂD (Sahıyy)

İyi olmak, iyi yapmak, iyi söylemek, ikram, in'am ve ihsan etmek ve yağmur çok olmak anlamındaki "c-v-d" kökünden türeyen *cevâd*, cömert, serî, çabuk ve soylu at; cömert olmak anlamındaki "s-h-v" kökünden türeyen *sahıyy* ise cömert demektir.

Allah'ın sıfatı olarak *cevâd* ve *sahıyy* kelimeleri Tirmizî'nin rivâyet ettiği bir hadiste geçmiştir. "*Allâh.... cömerttir, (cevâd, sahıyy) cömertliği sever.*" (Tirmizî, Edeb, 41, IV, 112).

Her iki kelime eş anlamda kullanılmıştır. Allah'ın bu vasfı; O'nun kullarına ikram ve ihsanının çok ve bol olduğunu ifade eder. Allah, dilediğine hesapsız derecede rızık verir; Allah, cömerttir, cimri değildir. (İ.K.)

CEVÂMİU'L-KELİM

"Cevâmî", "câmî" kelimesinin, "kelim" de "kelime" sözcüğünün çoğuludur. Câmi, toplayıp bir araya getiren; kelime ise, "söz" anlamına gelir. "Cevâmiu'l-kelim", terim olarak, Hz. Peygamber'in az sözle çok mânâ ifade etme özelliğini belirtmektedir. Hz. Peygamber, diğer Peygamberlerden farklı özelliklerini açıkladığı bir hadiste, "*ben, cevâmiu'l-kelim olarak gönderildim*" buyurmuştur (Buhârî, Cihad, 122). Hz. Peygamber'in şu hadisleri bunlara örnektir: "*Ameller, niyetlere göredir.*" (Buhârî, Îmân, 41; Müslim, İmare, 155); "*Allah'a inandım de, sonra dosdoğru ol!*" (Müslim, İmân, 62); "*Zarar vermek de, zarara karşı zararla mukabelede bulunmak da yoktur.*" (İbn Mâce, Ahkâm, 17) Bu tür hadisleri toplayan eserler yazılmıştır. Kaffal eş-Şâşî'nin (ö. 365/976), "*Cevâmiu'l-Kelim*" ve İbn Receb'in (ö. 795/1392), "*Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem*" adlı eserleri bunlardandır. (A.G.)

CEVAZ

Caiz kavramının mastarı olan cevaz, caizlik, caiz olma, mubahlık ve serbestlik anlamlarına gelmektedir. (bk. Caiz) (İ.P.)

CEVHER

Sözlükte "bir şeyin özü, esası, kıymetli taş, çelik üzerindeki nakış ve noktalı harf" anlamına gelmektedir. Felsefe ya da kelâm ilminde ise cevher kavramı, boşlukta bizzat yer tutan ve gerçekleşmesi için başka bir şeye ihtiyacı olmayan şey'dir. Mahiyet bakımından cevher; *cevher-i ferd* ve *cevher-i ulvî* olmak üzere iki kısımdır. ***Cevher-i ferd*;** Parçalara ayrılabileceği tasavvur edilmeyen zerre ve atom gibi şeylerdir. ***Cevher-i ulvî*** ise; en yüksek cevher, felekler, ateş gibi şeylerdir. (F.K.)

CEVR

Sözlükte "meyletmek, yoldan sapmak, doğru yoldan çıkmak ve zulmetmek" demektir. Kur'ân'da bir âyette (Nahl, 16/9) isim şekli olan *câir* kelimesi kullanılmıştır. Câir, doğru yoldan sapan kimse anlamındadır. (İ.K.)

CEZA

Sözlükte “bir şeyin bedeli, karşılığı; iyi veya kötü olan bir fiil veya davranışın tam ve yeterli karşılığını vermek” anlamlarına gelmektedir. Kur’ân-ı Kerim’de, hem iyi, hem de kötü fiil ve davranışın karşılığı olarak ceza tabiri kullanılmıştır. Kur’ân’da, iyilerin, Allâh’ın emirlerine uyup yasaklarından sakınanların ahirette mükâfatlandırılacağı, kötülerin, günahkârların, yalancıların, kibirlilerin de cezalandırılacağı belirtilmiştir (bk. Âl-i İmrân, 3/144, 145; Nahl, 16/31; En’âm, 6/120; A’râf, 7/147).

Bir fıkıh terimi olarak ise, hukuk düzeni tarafından, suçluya dünyada uygulanacak maddî ve manevî müeyyideyi ifade etmektedir. Hukuka aykırı davranışlar, toplumun emniyetini ve düzenini ihlal eden bir suç olduğunda, fertleri hukuka uygun davranmaya zorlayan müeyyide, bu fiile uygun bir ceza olur. Bu cezalar, hayata, bedene, şahsiyete, mal varlığına veya suçlunun temel hak ve hürriyetlerine yönelik olabilir ya da teşhir ve terzil gibi manevî olabilir. Bazen bu cezaların birkaçı birleştirilebilir.

Cezalandırmanın amacı, genelde suçun aleniyetine ve yayılmasına engel olarak toplum vicdanını ve sosyal yapıyı korumak, hukuka kuvvet kazandırmak ve bu sûretle fertleri hukuka uygun yaşamaya mecbur etmektir. Bunun yanında, hukuka aykırı davranışta bulunan kişinin te’dibi, gayri kanunî davranışa meyleden kişiyi bu niyetinden caydırma, keffaret, tasfiye, zarar görenin tatmini ve zararın giderilmesi olarak sıralanabilir.

Fıkıh literatüründe cezalar, nasslarla belirlenip belirlenmediğine göre had, kısas ve tazir cezaları şeklinde bir tasnife tabi tutulmaktadır. (bk. Had Cezaları; Kısas; Diyet ve Tazir)

Cezaî müeyyidelerin nitelik ve ilkeleri, kanûnî ve şahsî olması; genel ve sürekli olması; yetkili kişiler tarafından uygulanması; caydırıcı olması ve uygulanabilir olması; suç-ceza dengesinin gözetilmesi ve cezalandırmada adalet ve Hâkkaniyet ölçülerine riâyet edilmesi şeklinde sıralanabilir. (İ.P.)

CEZBE

Sözlükte “çekmek” anlamına gelen *cezbe,* tasavvufta, Allah’ın kulu kendine çekmesi ve yüce huzuruna yükseltmesi demektir. Cezbe Allah’ın sevdiği kulunun kalbinden perdeyi kaldırması ve gayreti olmadan onu manevî makamlara çıkarmasıdır. Cezbe, kulda istikâmet ve ibadet arzusu doğurarak ona belâ ve musibetlere dayanma gücü kazandırır. Kul cezbe sırasında Allah’ın dışında her şeyi unutarak kendinden geçer ve kulluğundan habersiz hale gelir, vecd ve istiğrak haline girer. **Zikir,** sohbet ve semâ toplantılarında kalbine doğan şeylere dayanamıyarak kendinden geçen, gayri ihtiyarî sıçrayıp bağıran kimselerin davranışlarına da cezbe denilmektedir. (M.C.)

CİBT

Put demektir. Kâhinlere de cibt denir. Tağut ile eş anlamdadır. Allah’tan başka tapılan canlı ve cansız bütün varlıklara verilen bir isimdir. Kelimenin aslı *cibs*dir. Cibs, habîs, alçak demektir. Cibt kelimesi Kur’ân’da bir âyette geçmiştir: “*Kendilerine kitaptan bir pay verilenleri görmedin mi? Onlar puta ve tağuta îmân ediyorlar ve inkâr edenlere; “Bunlar îmân edenlerden daha doğru yoldadır” diyorlar*” (Nisâ, 4/51). (İ.K.)

CİHÂD

Sözlükte "gayret etmek, bir işi yapabilmek için bütün imkânları kullanmak" anlamına gelen "**cihâd**" kavramı; Kur'ân ve hadislerde; Allah yolunda savaşmak anlamını ifade ettiği gibi dini öğrenmeyi, dinin emir ve yasaklarına uymayı, haram ve günahlara karşı nefis ile mücadele etmeyi, İslâm'ın bilinmesi, tanınması, yaşanması ve yücelmesi için çalışmayı da ifade eder.

"**Cihâd**" kavramı; Mekke döneminde İslâm'ın tebliğ edilmesi ve dinin emir ve yasaklarının yerine getirilmesi anlamında kullanılmış; Medine döneminde ise fiili savaşların yapılmaya başlanması ile "**kıtâl/savaş**" anlamını da içermeye başlamıştır. Bunu hem Kur'ân'da hem de hadislerde görmekteyiz.

"**Cihâd**" kavramı ile ilgili otuz bir âyetten onyedisi savaş bağlamında ve çoğunlukla Hz. Peygamber ve ashabının savaşlarının söz konusu edildiği Enfâl ve Tevbe sûrelerinde, ayrıca Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Muhammed ve Mümtehine sûrelerinde geçmekte ve Allah yolunda malları ve canlarıyla cihâd edenler övülmekte, onlara Allah'ın rahmeti, mağfireti, mükâfatı ve cenneti va'd edilmektedir. İmanları uğrunda hicret edenler ve bunlara yardım edenler, gerçek müminler olarak nitelendirilmektedir (Bakara, 2/218; Nisâ, 4/95-96; Enfâl, 8/74). Tevbe Sûresinin 20. âyetinin meâlini örnek olarak zikredebiliriz:

"İman edip hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihat eden kimselerin mertebeleri, Allah katında daha üstündür. İşte ancak onlar, başarıya erenlerdir."

Geriye kalan on dört âyetten ikisinde sözlük anlamında (Ankebût, 29/8; Lokmân, 31/15), on âyette (bk. Mâide, 5/35,69; Hac, 22/78; Nahl, 16/110...) mutlak anlamda kullanılmıştır. Özellikle Mekke'de inen âyetler; İslâm'ın bilinmesi, tanınması, yaşanması ve yücelmesi için gösterilen çabayı ifade eder.

"Ey peygamber! Kafirlere ve münafıklara karşı cihat et ve onlara karşı çetin ol..." (Tevbe, 9/73; Tahrîm, 66/9) anlamındaki âyette Peygambere emredilen *münafıklarla savaş*, "kıtâl" anlamında savaş değildir. Dolayısıyla âyetteki cihâd kavramı; münafıklarla hak uğrunda dil ile mücadele etmek, İslâm gerçeği ile ilgili delilleri anlatmak, fitne ve fesatlarına engel olmak anlamındadır.

Mekke'de ve henüz fiili savaşa izin verilmeyen bir dönemde inen Furkân sûresinin, "Öyle ise kafirlere itaat etme, onlara karşı bu Kur'ân ile büyük bir cihatta bulun" anlamındaki 52. âyetinde geçen "*kâfirlere karşı Kur'ân ile büyük cihat*", harp meydanında fiilen savaşmayı değil, onlara karşı Kur'ânî delillerle mücadele etmeyi, onlara boyun eğmemeyi ifade eder.

Yine İslâm düşmanlarıyla fiilen savaşa izin verilmeden önce inen,"Bizim uğrumuzda cihat edenler var ya, biz onları mutlaka yollarımıza ileteceğiz. Şüphesiz Allah mutlaka yararlı işleri en güzel biçimde yapanlarla beraberdir" (Ankebût, 29/69) anlamındaki âyette geçen "*Allah yolunda cihâd;* düşmanlarla fiilen savaşmayı değil, Allah'ın dinine yardım etmeyi, İslâm'a karşı çıkanlarla en güzel şekilde mücadele etmeyi, zulmü önlemeyi, emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i 'anil-münker görevini yapmayı ve Allah'a itaat

edebilmek için nefisle mücadele etmeyi ifade eder.

Bu âyetler, cihâdın İslâm'ın doğuşundan beri var olduğunun ve sadece savaş anlamına gelmediğinin delilidir. Medine döneminde müşriklerin müslümanlara saldırıları ve savaş açmaları sebebiyle fiili savaşa izin verilmesi ve savaş yapılması üzerine "**cihâd**" kavramına, ağırlıklı olarak savaş anlamı yüklenmiş ve bu anlamda algılanmaya başlanmıştır.

Mâide sûresinin 54., Hucurât sûresinin 15. ve Sâf sûresinin 11. âyetlerinde geçen ***Allah yolunda cihâd",*** *Allah* sevgisine mahzar olan, kurtuluşa eren, özünde, sözünde ve işlerinde dürüst müminlerin niteliği olarak zikredilmiştir. Allah'ın övdüğü bu kimseler; sadece Allah yolunda fiilen savaşanlar değil, İslâm'ın bilinmesi, tanınması, yücelmesi, emir ve yasaklarına uyulması için çaba gösteren her müslümanı ifade eder.

"Allah uğrunda hakkıyla cihat edin**...**" (Hac, 22/78) anlamındaki âyetlerde geçen "***Allah yolunda cihâd***" emri, hem düşmanla savaş araç gereçleriyle fiilen savaşmayı hem İslâm'ın emir ve yasaklarına bizzat uymayı, nefsi kötülüklerden ve haramlardan alıkoymayı, hem de İslâm'ın bilinmesi, yücelmesi ve egemen olması için gösterilen sözlü, ekonomik ve her türlü çabayı ifade eder.

Hadis kitaplarının "**cihâd**" bölümlerine baktığımızda, bu bölümlerde hem fiili savaş yapma, savaş araç gereci hazırlama (Tirmizî, 6, IV, 168), Allah yolunda infakta bulunma (Tirmizî, Fedâilü'l-Cihâd, 4, IV, 167, No: 1625) ve savaş hukuku ile ilgili hadislere yer verildiğini hem de doğrudan fiili savaş ile ilgili olmayan nefisle mücadele etmeyi, İslâm'ın bilinmesi, yücelmesi, emir ve yasaklarına uyulması için gösterilen çabayı ifade eden hadislere yer verildiğini görüyoruz. Bu da "**cihâd**" kavramının "**harb**, **gazâ** ve **kıtal**" kavramları ile özdeş olmayıp çok daha geniş bir içerikle kullanıldığını görmekteyiz. Mesela,

"*Allah'ı inkâr edenlerle savaşın*" (İbn Mâce, Cihâd, 38, II, 953)

"*Kim Allah'ın kelimesinin yücelmesi için savaşırsa o, Allah yolundadır*" (Buhârî, Cihâd, 15, III, 206)

"*Allah yolunda öldürülen kimse şehittir*" (İbn Mâce, Cihâd, 17, II, 937-938) anlamındaki doğrudan savaş ile ilgili hadisler ve benzerlerine cihâd bölümünde yer verilmiştir.

Allah'a itaat konusunda nefsi ile mücadele etmeyi ifade eden,

"*Mücâhid, nefsi ile mücadele eden kimsedir*" (Tirmizî, Cihâd, 2, IV, 165) anlamındaki hadis,

İslâm'ı müslüman olmayanlara tebliğ etmeyi ifade eden, "*Müşrikler ile mallarınız, canlarınız ve dilleriniz ile cihâd edin*" (Ebû Dâvûd, Cihâd, 17, III, 22) anlamındaki hadis,

Oruç ibadeti ile ilgili, "*Kim Allah rızası için bir gün oruç tutarsa Allah onu cehennemden bin* (yıllık) *bir mesafeye uzaklaştırır*" (Buhârî, Cihâd, 36, III, 213) anlamındaki hadis cihâd bölümlerinde zikredilmiştir.

Anne-babaya hizmet de cihattır. Abdullah ibn Amr anlatıyor: Bir sahâbî Hz. Peygambere geldi ve ondan cihâda (savaşa) katılmak için izin istedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber ona, "*Annen-baban var mı*" diye sordu,

Adamın "evet" demesi üzerine, "*Sen onlara hizmet ederek cihâd et*" buyurdu (Müslim, Birr, 5, III, 1975).

Adaletsizlik ve haksızlık (zulûm) karşısında susmayıp doğru sözü söylemek de cihattır (Tirmizî, Fiten, 13, IV, 471):

Yukarıda zikrettiğimiz âyet ve hadisleri birlikte değerlendirdiğimizde; ***cihâdı***; iman edip sâlih ameller işlemek, hak dinde sebat etmek, kötülüklerden ve haramlardan geri durmak, İslâm'ı öğrenmek ve öğretmek, İslâm'ın bilinmesi, tanınması, yücelmesi, emir ve yasaklarına uyulması için çalışmak, müslümanları her türlü tehlike ve saldırılara karşı savunmak, fitne ve fesadı önlemek, güven ve huzuru sağlamak ve benzeri şekilde İslâm toplumunun yararına olan kişisel ve kurumsal bazda sözlü, yazılı, görsel, bilimsel ve ekonomik olarak yapılan her türlü çabayı göstermek; Allah rızasına yönelik her türlü gayret; gerektiğinde düşmanla canı ve malı ile savaşmak ve savaş araç gereci hazırlamak ve hazırlanmasına katkı sağlamak şeklinde anlayabiliriz.

Buna göre cihâdı, üç kısma ayırmak mümkündür:

a) İslâm'ı anlatarak ve bizzat yaşayarak tebliğ etmek; düşmanlar tarafından saldırı yapıldığında ve savaş açıldığında gerekeni yapmak (Buhârî, Rikâk, 34, VII, 188; Cihâd, 2, III, 201)

b) Allah'a itaat konusunda sabırlı ve kararlı olmak, nefisle mücadele etmek,

c) Şeytanın hile ve tuzaklarına karşı koymak (bk. Bakara, 2/ 44, 285; Âl-i İmrân, 3/173; Mâide, 5/67; Yûsuf, 12/ 108; Nahl, 16/ 125; Ankebût, 29/ 46; Sebe', 34/46) (İ.K.)

CİLBÂB

Bu kelimenin çoğul şekli olan "celâbib" Kur'ân'da Ahzâb sûresi 59. âyette geçmektedir. Âyette şöyle buyrulmaktadır: "*Ey Peygamber! Eşlerine, kızlarına ve mü'minlerin kadınlarına söyle, üzerlerine cilbaplarını alsınlar. Bu, onların tanınıp, böylece eziyet edilmemelerine en uygun olanıdır...*"

Âyette geçen "celâbib"; kadınların dışarı çıkarken giyindikleri elbise etek, gömlek, pardösü vb. giysiler ve baş örtüsü demektir. (bk. Tesettür) (İ.K.)

CİMRİLİK

Farsça'da "âdi, soysuz, alçak" anlamına gelen cimri kelimesinden Türkçe'ye geçmiş olup pintilik, hasislik anlamında kullanılmaktadır. *Şuh* ve *buhl* kelimeleri Arapça'da aynı anlamı ifade etmektedir. Ancak şuh, öncelikle kişiyi mal-mülk edinme hırsına sevk eden, harcamalarda bulunmaktan ve yardım etmekten alıkoyan bencil bir duygu, buhl ise bu duygunun etkisiyle iyilik ve cömertlik yapmaktan kaçınmak anlamına gelmektedir. Ayrıca özel olarak mal konusundaki cimriliğe buhl, iyiliğin her türlüsünden kaçınacak derecede köklü ve yaygın bir huy halinde bulunan cimriliğe de şuh denilmektedir. Kur'ân'da nefislerin cimriliğe eğilimli yaratılmış olduğuna dikkat çekilmekte (Nisâ, 4/128), cimrilikten korunanların kurtuluşa erişeceği müjdelenmektedir (Haşr, 59/9; Teğâbün, 64/16). Başka bir âyette ise cimriliğin insanın yararına olan bir davranış olmadığı, tam aksine aleyhine sonuç doğuracağı belirtilmiştir (Âl-i İmrân, 3/180). Hz. Peygamber de en kötü ve alçaltıcı iki huyun cimrilik ve korkaklık olduğunu (Ebû Dâvûd, Cihad, 21; Müsned, II, 302, 320), cimrilik duygusuyla îmânın bir arada barınamayacağını

(Nesâî, Cihad, 8; Müsned, II/256, 340, 331) söyleyerek cimriliğin çirkinliğine dikkat çekmiş, kendisi de cimrilikten Allah'a sığınmış (Buhârî, Cihad, 74), geçmiş kavimlerden bir kısmının cimrilik yüzünden birbirlerinin mallarına saldırmak, kanlarını akıtmak sûretiyle helâk olduklarını belirtmiş (Müslim, Birr, 56) cimriliğin, bencilliğin doğurabileceği sosyal bunalımlara dikkat çekmiştir. Cimriliğin psikolojik temelinde mal sevgisi yatmaktadır. Malı yaratılış gayesinin dışında harcamak **israf**, bu gaye için harcamaktan kaçınarak elde tutmak cimrilik, yaratılış gayesine uygun olarak harcamak ise **cömertlik**tir.

Cimrilik, ahlâkî ve psikolojik bir hastalık olduğundan bunun ilim ve amel yoluyla tedavi edilmesi gerekir. Cimriliğin ahlâkî, dinî ve toplumsal zararlarını ve bunlardan kurtulma yollarını araştırıp öğrenmek ilmî yolunu, insanların dertleriyle ilgilenmek, insanlara yardım etmeye kendini zorlamak da amelî yolunu teşkil etmektedir. (M.C.)

CİN

Sözlükte "gözle görülmeyen varlıklara" denir. Genel kanıya göre cinler, meleklerden ve insan ruhlarından ayrı, maddî yönleri bulunan, fakat ruhsal yönü ağır basan varlıklardır. İtaata ve isyâna kabiliyetleri vardır. Bundan dolayı sorumludurlar. Cinlerin de peygamberleri ve uyarıcıları vardır. Hz. Peygamber'in haber verdiğine göre "*melekler nurdan, cinler nâr (ateş) den, Âdem de topraktan yaratılmıştır.*" (Müslim, Zühd, 60)

Cinler de melekler gibi görünmeyen varlıklar olup çeşitli şekillere girerler. Ancak cins ve mahiyet bakımından meleklerden farklıdırlar. Bu husus Kur'ân'da şöyle açıklanmıştır: "*Andolsun biz insanı, (pişmiş) kuru bir çamurdan, şekillenmiş kara balçıktan yarattık. Cinleri de daha önce dumansız ateşten yaratmıştık. Hani Rabbin meleklere demişti ki: 'Ben kupkuru bir çamurdan, şekillenmiş kara balçıktan bir insan yaratacağım.'*" (Hicr, 15/27-28)

Cinler de insanlar gibi yerler, içerler, erkeklik ve dişilikleri vardır. Cinler doğar, büyür, evlenir, çoğalır ve ölürler. Ancak onların ömrü insanlarınkine nispetle daha uzundur. Îmân ve ibadetle de sorumludurlar. İnanç bakımından mü'min, kâfir, itaatkâr ve asi olanları vardır. Bu amellerine göre cennet veya cehenneme gideceklerdir.

Bazı kaynaklarda cinlerin de çeşitli insan ve hayvan şekillerine bürünebilecekleri belirtilmektedir. Cinler, Allah'ın aciz ve sorumlu yaratıklarıdır. Allah'ın izni olmadıkça kimseye iyilik ya da kötülük yapamazlar. İlâhî vahye veya gayba muttali olamazlar. Çünkü Allah gaybı kimseye bildirmemiştir. Ancak peygamberlerine tebliğ etmek üzere emirlerini ve yasaklarını bildirmiştir. Hz. Muhammed cinlerin de peygamberidir. (F.K.)

CİNÂS

Edebi bir sanat türüdür; iki kelimenin, harfleri aynı, anlamları farklı olmasına denir. Harflerin çeşidi, şekli, sayısı ve tertibi aynı ise "tam cinâs", bunlardan biri eksik ise "tam olmayan cinâs"tır.

"Yevme tekûmü's-sâati yuksimu'l-mücrimûne mâ lebisû ğayra sâatin - *Kıyamet koptuğu zaman suçlular bir saat'ten fazla kalmadıklarına yemin ederler...*" (Rûm, 30/55) âyetinde saat kelimesi iki defa geçmiştir. Harfleri aynı,

ise anlamları farklıdır. (Tam cinâs) birinci saat kelimesi kıyamet, ikinci saat kelimesi ise, bir günün 1/24'idir.

"Feemme'l-Yetime felâ takher ve emme's-sâile felâ tenher - *Yetimi ezme, dilenciyi de azarlama*" (Duhâ, 93/9-10) âyetinde "takher" ve "tenher" kelimelerinin bir harfi değişik, diğerleri aynı, anlamları ise tamamen farklıdır, (tam olmayan cinâs). (İ.K.)

CİNÂYET

Sözlükte "günah işlemek, işlenen suç ve günah" anlamlarına gelen cinâyet, bir fıkıh terimi olarak, mala ve cana yönelik hukuka aykırı fiiller ile hacda ihram veya harem sebebiyle yapılması yasak olan işleri ifade etmektedir.

Geniş anlamda mala ve cana yönelik hukuka aykırı fiiller için cinâyet tabiri kullanılmakla birlikte, mala yönelik işlenen suçlar daha çok **gasp** veya **itlaf** başlıkları altında incelenmiştir. Cinâyet kavramı ise, daha çok dar manada, cana yönelik işlenen adam öldürme ve müessir fiil suçları karşılığında kullanılmıştır. Bu manada **cirah** kavramı da kullanılmaktadır.

İslâm hukukçuları cana yönelik cinâyetleri, adam öldürme, müessir fiil ve anne karnındaki çocuğa yönelik cinâyetler olmak üzere üçe ayırmaktadırlar. Adam öldürme, Hanefîlere göre amd, şibh-i amd, hata, hataya benzer ve sebebiyet vermek şeklinde beşe ayrılır. Müessir fiiller ise, kişinin uzuvlarına yönelik, beden bütünlüğünü ihlal eden fiillerdir.

Hac veya umrede cinâyet sayılan işlerin yapılması halinde, eyleme göre ceza gerekir. Yapılan işin cinâyet olup olmadığının bilinmesi ya da bilinmemesi; bu fiilin kasten veya hata ile veya yanılarak yapılması arasında bir fark yoktur. Kıran haccına niyet eden kimsenin, ihram yasaklarından birini işlemesi halinde, biri umrenin, diğeri de haccın ihramı olmak üzere, her bir cinâyet için iki ceza ödemesi gerekir. Tavafın abdestsiz yapılması gibi sadece umre veya haccı ilgilendiren fiillerde ise tek bir ceza öder.

Hac ve umre ile ilgili veya ihram yasakları ile ilgili cinâyetler; hac ve umreyi bozup kazayı gerektiren cinâyetler, **bedene, dem** veya sadaka vermeyi gerektiren cinâyetler olmak üzere dörde ayrılırlar. (bk. Bedene; Dem)

Hac için ihrama giren kimsenin Arafat vakfesinden önce, umre için ihrama giren kimsenin de, tavafın en az dört **şavt**ını tamamlamadan önce cinsî münasebette bulunması hac veya umreyi bozar, bunların kaza edilmesi ve cinâyet sebebiyle de bir koyun veya keçi kesilmesi gerekir. Bedene veya dem gerektirmeyecek derecedeki cinâyetlerle ilgili olarak ise, **sadaka-i fıtır** miktarı sadaka vermesi gerekir. Bunlar, vücudun bir organından daha azına güzel koku sürmek, başının veya sakalının dörtte birinden azını tıraş etmek gibi cinâyetlerdir. (İ.P.)

CİNNET

bk. Cünûn.

CİRAH

Arapça'daki "yara" anlamındaki **ciraha** kelimesinin çoğulu olup, fıkıh terimi olarak müessir fiille bir kimseyi yaralama ve meydana gelen yarayı ifade etmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de, cirah kelimesinin çoğulu olan cürûh kelimesi, kasten yaralamanın cezaî müeyyidesini göstermek üzere bir âyette geçmektedir (Mâide, 5/45).

Şafiîler gibi bir kısım fakihler cirah tabirini, ölümle sona ermesi veya ölüme neden olmamasına bakmaksızın bütün yaralamalar için kullanmışlardır. Buna karşılık çoğunlukla alimlere göre ise, bu tabir ölümle sonuçlanmayan yaralamaları kapsamaktadır. En dar anlamıyla cirah, baş ve yüz dışındaki yaralamaları ifade eder. Baş ve yüzdeki yaralamalar için ***şecce*** tabiri kullanılmaktadır. (İ.P.)

CİZVİTLER

Onaltıncı asırda reform ve felsefî reaksiyon hareketlerini yaşayan Avrupa'da Katolik mezhebi içinde; Hristiyanlığa (aslında Katolikliğe) yeni bir dinamizm kazandırmak için oluşturulan yeni bir Hristiyan tarikatıdır. Cizvitler, özellikle dışa dönük bir çalışma yöntemi izlemişler; yeni ülkelere yönelerek başka toplumları Hristiyanlığa dâvet için örgütlenmişlerdir. (İ.U.)

CİZYE

Sözlükte "karşılığını vermek" anlamına gelen **cezâ** kelimesinden türetilen bir isim olup, İslâm tarihinde, gayrimüslim tebaanın erkeklerinden alınan başvergisinin adıdır. (İ.P.)

CÖMERTLİK

Farsça cevân-merd sözcüğünden Türkçeleştirilmiştir. Cömertlik İslâm ahlâk literatüründe genellikle *sehâ*, *sehâvet* ve *cûd* kavramlarıyla ifade olunmaktadır. Bir kavram olarak cömertlik, eldeki imkânları meşru ölçüler içinde, hiçbir karşılık beklemeden gönüllü olarak başkalarının yararına sunma eğilimi demektir. Kur'ân'da sehâ, sehâvet ve cûd kelimeleri geçmez. Ancak pek çok âyette infak, itâ, îsâr, ikram, ihsan, it'âm, bezl gibi masdarlardan gelen fiillerle cömertlik teşvik edilmiştir. Hadislerde ise sayılan bu kelimelerle birlikte sehâ, sehâvet ve cûd kelimeleri geçmektedir.

İslâm, cömertliği bir erdem olarak yüceltmekle kalmamış, onu bencil duyguların aracı olmaktan çıkararak Allah rızası ve insan sevgisinden oluşan bir muhtevaya kavuşturmuştur. Kur'ân, malını gösteriş için harcayan kimselerin bu davranışlarının ahlâkî bir değer taşımadığını, yardımlaşmanın ancak insanlara iyilik etme (**birr**) gayesiyle ve Allah'a karşı sorumluluk bilinci içinde (**takvâ**) olması gerektiğini ısrarla vurgular (Bakara, 2/264; el-Mâide, 5/2; Leyl, 92/17-20). Allah sonsuz lütuf ve kerem sahibidir (Rahmân, 55/27, 72; el-Alak, 96/93). O kerîmdir (İnfitâr, 82/6), cevâddır (cömert) (Tirmizî, Edeb, 41). Hz. Peygamber de insanların en cömertidir (Buhârî, Bedü'l-vahy, 5, Savm, 7, Menâkıb, 23; Müslim, Fezâil, 56-57; Müsned, VI/130). Cömertlik, israf ve cimrilik diye adlandırılan iki aşırılığın ortasıdır. Kur'ân'da mü'minlere her iki aşırılıktan da sakınarak harcamalarında ölçülü olmaları emredilmiştir (A'râf, 7/31; İsrâ, 17/29; Furkân, 25/67). Cömert olabilmek için yapılan yardımın isteyerek ve seve seve yapılması gerekir (Haşr, 59/9). Cömertliğin diğer bir şartı da yardıma mukabil mükâfat, övgü, teşekkür ve hizmet gibi maddî ve manevî bir karşılık beklenmemesi (İnsan, 76/8-10), yardım olarak verilen malın gözden çıkarılan bir şey olmayıp sahibi nezdinde değer taşıması (Bakara, 2/267; Âl-i İmrân, 3/92), gösterişten uzak ve yardım edilen kimseyi rencide edecek tutumlardan kaçınılmasıdır (Bakara, 2/261-265). (M.C.)

CUÂLE (Ödül)

Yapılacak belirli bir iş karşılığında ücret veya mükafat vaad etme ya da

ödenecek ücret veya mükafata cuâle denir. Cuâle tek taraflı irade beyanı ile borç doğuran hukukî işlemlerdendir. Hanefîlere göre cuâle, sadece kaçak kölenin sahibine getirilmesine karşılık ödenen ücret olarak kabul edilmiş, bunun dışında cuâle kabul edilmemiştir. Malikî, Şafiî ve Hanbelî mezheplerine göre ise, ihtiyaç sebebiyle bunun dışındaki alanlarda da cuâle kabul edilmiştir. Kaçak bir hayvanı yakalayacak kimseye, bir hastayı iyileştirecek doktora mükafat vadi bu konuda örnek olarak verilebilir.

Cuâlenin geçerli olması için vaatte bulunan kişinin tam ehliyete sahip olması; irade beyanının da, yapılacak işi, ödenecek ücreti ve borçlanma taahhüdünü açık ve kesin bir şekilde ortaya koyması gerekir. Cuâle, Şafiî ve Hanbelî fakihleri ile Malikîlerdeki hâkim görüşe göre, işe başlamadan önce iki taraf için de bağlayıcı olmayan bir hukukî işlemdir; bundan önce iki taraf da vazgeçebilirler. (İ.P.)

CÛD

bk. Cömertlik.

CUMA

Kelime olarak "toplamak, toplanmak" anlamlarına gelen Cuma, haftanın günlerinden birinin adı ve Kur'ân-ı Kerim'de 62. sûrenin ismidir. İslâm dininde Cuma, haftalık ibadet günü olarak seçilmiş ve bu günün bir bayram olduğu hadislerde belirtilmiştir (Beyhakî, III, 243). Hz. Peygamber, Cuma günü hakkında, "*Üzerine güneşin doğduğu en hayırlı gün Cuma günüdür. Çünkü Hz. Âdem o gün yaratıldı, o gün Cennete girdi ve o gün Cennetten çıkarıldı.*" buyurmuştur (Müslim, Cum'a, 18). Başka bir hadislerinde de, bu günde yapılan duaların kabul edileceği bir icabet saatinin bulunduğunu belirtmiştir (Buhârî, Cum'a, 35).

Cuma gününün Müslümanlar için önemli bir gün olmasının sebeplerinden birisi de, bu günde kılınan Cuma namazıdır. (İ.P.)

CUMA NAMAZI

Cuma gününün özelliklerinden biri ve en önde geleni Cuma namazıdır. Cuma namazı hicret esnasında farz kılınmıştır. Peygamberimiz ilk Cuma namazını, Ranûna vadisinde kıldırmıştır. Yüce Allah, "*Ey inananlar! Cuma günü namaz için çağırıldığınızda, alışverişi bırakıp Allah'ı anmaya koşun. Eğer bilirseniz bu, sizin için daha hayırlıdır.*" buyurmaktadır (Cum'a, 62/9).

Cuma namazı, farz namazlardan olup, Cuma günü öğle namazı vaktinde kılınır. Cumanın farzı iki rekattır. Hanefîlere göre farzdan önce dört ve sonra da dört rekat sünnet kılınır. Cuma namazının özelliklerinden birisi de namazdan önce hutbe okunmasıdır. (bk. Hutbe)

Cuma namazı, akıllı, buluğ çağına erişmiş, sağlıklı, hür ve mukim erkek Müslümanlara farz kılınmıştır; kadınlara, kölelere, yolculara ve cemaata gelemeyecek kadar mazereti olanlara farz değildir. Bununla birlikte, Cuma namazını kılmaları halinde geçerli olup, ayrıca öğle namazı kılmaları gerekmez.

Hanefîlere göre Cuma namazının Cuma günü öğle namazı vaktinde kılınması, namazdan önce hutbe okunması, Cuma kılınan yerin halka açık olması, imam hariç en az üç kişilik bir cemaatin olması, Cuma kılınan yerin şehir hükmünde olması gerekir.

Cuma günü namazdan önce gusül abdesti almak, temizlik yapmak ve namaza hazırlanmak, temiz elbiseler giymek, güzel kokular sürünmek Cuma'nın adabındandır. (İ.P.)

CUMHÛR

Çoğunluk, ekseriyet, umumî olan vb. anlamlarına gelen bu terim; genellikle İslâm bilginlerinin büyük bir çoğunluğunu ve genel temayülünü yansıtmak için, *cumhûr-i ulemâ* terimi şeklinde kullanılır. (İ.U.)

CUMHURİYET

Sözlükte, çoğunluk anlamındaki "cumhûr" kelimesinden türeyen "***cumhuriyet***" terim olarak, bir toplumu yönetme yetkisinin, seçimle halktan alındığı siyasal örgütlenme biçimine denir. Cumhuriyet, tek kişinin bir toplumu yönetmesi anlamındaki "***monarşi***"nin karşıtıdır. Cumhuriyet yönetiminde, toplumu yönetecek olanlar, halk tarafından seçilir. Monarşide ise böyle bir seçim yoktur, yönetim, babadan oğula veya kardeşe geçen bir sistemle iş başına gelen bir kişi tarafından yönetilir.

Kur'ân belirli bir siyasî yönetim şekli belirlememiş, bu hususu toplumların insiyatifine ve tercihine bırakmıştır. Cunta da içinde yaşanılan dönemin, sahip olunan imkânların ve devralınan geleneğin belirgin bir payı olacaktır. Ancak Kur'an, yönetimde adaleti ve sorumluluk bilincine sahip olmayı emretmiş, haksızlığı yasaklamış, *"Şüphesiz Allah size* ***emanet****leri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor…"* (Nisâ, 4/58) ve "müminlerin işleri aralarında danışma iledir" (Şûrâ, 42/39) anlamındaki âyetlerde "işlerin ehline verilmesinin ve istişare ile yapılmasının emredilmesi" toplumu yönetecek kimselerin ehil olanlardan seçilmesi gerektiğine işaret etmiştir.

Bu ilke ve tavsiyeler en iyi şekliyle Cumhuriyet idaresinde ve demokratik yönetimlerde gerçekleşeceği düşüncesiyledir ki son dönem İslâm bilginleri Cumhuriyetin ve demokrasinin İslâm dininin genel öğretisine en uygun yönetim biçimleri olduğu tezine ısrarla vurgu yapmışlardır.

CÜNÂH

bk. Günah.

CÜNDULLÂH

Allah'ın ordusu, askeri demektir. Asker, ordu, yardımcı ve destekçi kuvvet anlamına gelen *cünd*, Kur'ân'da yedi yerde tekil, yirmi iki yerde de çoğul (cünûd) olarak kullanılmıştır. İslâmî bir kavram olarak cündullah, "Allah'ın îmân edenlere yardım etmek üzere gönderdiği manevî güçler, ilâhî iradenin hâkim olmasına vesile kılınan tabiat varlıkları ve olayları" anlamında kullanılmaktadır. Kur'ân'da sayı bakımından az olan mü'minlere müşrik ordularına karşı yardım etmek üzere Allah tarafından binlerce meleğin gönderildiği bildirilmektedir (Âl-i İmrân, 3/124-125; Enfâl, 8/9). (M.C.)

CÜNÛN

Sözlükte "örtünmek, gizlenmek, aklını kaybetmek" anlamlarına gelen *cünûn*, bir fıkıh terimi olarak, söz ve fiillerin, normal cereyan etmesini engelleyecek derecedeki akıl bozukluğu şeklinde tanımlanabilir. Bu hastalığa maruz kalana **mecnûn** denir. Bu anlamda cünûn bir **ehliyet** arızasıdır. Fıkhî sonuç doğurması bakımından bir

zihnî rahatsızlığın cünûn sayılması için, bu rahatsızlığın kişiyi **temyiz** gücünden yoksun kılacak nitelikte olması gerekir.

Akıl hastası olarak buluğ çağına erişmesi halinde **cünûn-ı aslî,** daha sonra bu hastalığa tutulması halinde ise **cünûn-ı arızî** söz konusudur. Ayrıca, rahatsızlığın uzun süreli olması halinde bu akıl hastalığına **cünûn-ı mutbık,** kısa süreli olması halinde ise **cünûn-ı gayr-i mutbık** denir.

Mecnun, ehliyet bakımından mümeyyiz olmayan çocuk hükmündedir. Buna göre, cünûn halinin **vücup ehliyeti**ne hiçbir etkisi yoktur. Mecnun "haklara sahip olabilme ve borçlar altına girebilme" şeklinde tarif edilen vücup ehliyetine sahiptir; mirasçı olur, haksız fiilden dolayı tazmînat öder, vb.

İslâm dinine göre insanı insan yapan ve onu ilahî emir ve yasaklara muhatap kılan aklıdır. Hz. Peygamber, *"Üç kişiden sorumluluk kaldırılmıştır: Buluğ çağına erişinceye kadar çocuktan, uyanıncaya kadar uyuyandan ve şifa buluncaya kadar mecnûndan"* buyurmuştur (Buharî, Hudud, 22). Bu nedenle mecnûndan bedenî ibadetlerin hepsi düşer; namaz kılmaz, oruç tutmaz, hac ve keffâretle mükellef değildir. Hanefîlere göre malî ibadetlerle de mükellef değildir. Ancak malından sadaka-i fıtır ödenir. Cumhura göre ise, mecnun malî ibadetlerle mükelleftir; malından zekat ve sadaka-i fıtır verilmesi gerekir.

Eda ehliyetinin temelini temyiz gücü teşkil ettiğinden, mecnunun hukukî tasarrufu geçersiz olup, hiçbir hukukî sonuç doğurmaz. Cezaî sorumluluğu da yoktur; bir suç işlediğinde ceza tatbik edilmez. Ancak işlemiş olduğu cinâyetten veya verdiği zarardan dolayı, diyet ve tazmînât gibi malî yükümlülükleri yerine getirir. (İ.P.)

CÜNÜPLÜK

Bazı temel ibadetlerin yerine getirilmesine engel olan manevî kirlilik hali, gusül etmeyi gerektiren durum anlamına gelmektedir. Böyle kimseye *cünüp* denilmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de bu anlamda cünüp kelimesi iki yerde geçmektedir (Nisâ, 4/43; Mâide, 5/6).

Bir kimse, şehvetle menisinin gelmesi (orgazm olması), rüyasında iken ihtilam olması ya da orgazm gerçekleşsin veya gerçekleşmesin cinsî münasebette bulunması halinde cünüp olur. İslâm dininde cünüplük manevî kirlilik olarak kabul edildiğinden, yıkanmadan namaz kılamaz, Kur'ân-ı Kerim okuyamaz, Kur'ân'a dokunamaz, Kabe'yi tavaf edemez ve mescitlere giremez. Temizlenmesi için yıkanması, bunun mümkün olmaması halinde teyemmüm etmesi gerekir.

Cünüp kimsenin bu sayılanlar dışında yemesi, içmesi, uyuması, Allah'ı zikretmesi, dua maksadıyla dua anlamlı âyetleri okuması, yemek pişirmesi, çocuk emzirmesi caizdir. Bu haldeki şahsın kesmiş olduğu hayvanın eti yenir. Ancak cünüplük hali manevî kirlilik olarak kabul edildiğinden bir an önce gusledilmelidir. (İ.P.)

CÜRÜM

Hata, günah, suç, kabahat, isyân gibi anlamlara gelen cürüm ıstılahta, hukuken yasaklanan ve yapılması halinde failin had, kısas veya tazirle cezalandırılması öngörülen eylemlere denir.

Kur'ân-ı Kerim'de, cürüm kelimesi doğrudan geçmemekle birlikte, dini anlamda kâfir, isyankâr ve günahkâr

anlamında **mücrim** kelimesi çok sayıda geçmektedir. (bk. Mücrim)

Fıkıh literatüründe ise, genel olarak cerime, özel olarak ise cinâyet, katl, serika vb. suç nevileriyle ifade edilmektedir. (bk. Suç)

Cürmü meşhûd kavramı ise, suçüstü yapılan cürümler için kullanılmaktadır. (bk Suç) (İ.P.)

CÜZ

Sözlükte "parça, pay, hisse ve bölüm" demektir. Çoğulu *eczâ*dır. Istılah'ta Kur'ân'ın otuza bölünmüş parçalarından her birine denir. Kur'ân 600 sayfadır. Her yirmi sayfa bir cüz sayılmış, böylece Kur'ân 30 cüz'e bölünmüştür. Kur'ân'da her cüz, ilk sayfasında cüz 1, cüz 2, diye bir şekil içine yazılarak işâretlenmiştir. Kur'ân-ı cüzlere bölmek, okuma ve ezberleme konusunda kolaylık ve takibi sağlamak amacıyla yapılmıştır. (İ.K.)

CÜZÂF

Bir şeyi tartmadan, saymadan veya ölçmeden satmak yahut satın almak demektir. Buna **mücâzefe** de denir.

Fıkıh literatüründe satılan malın miktarının belirlenmesi esas olarak kabul edilmekle birlikte, ihtiyaca binaen malın bazı şartlar doğrultusunda götürü (kabala) usulle satılmasına izin verilmiştir.

Götürü usulle satışta, malın satış anında hazır bulunması gerekir. Satılan malın tane, ölçek veya tartı ile belirlenebilir olması, akdin gerçekleşmesine mani teşkil etmez. Ancak faize konu olan ribevî malların, kendi cinsleriyle götürü olarak değişimi caiz değildir. Götürü usulle satışta malın tahmin edilen miktardan az veya fazla olması ihtimali bulunduğundan, bu malların kabala satımı caiz değildir. Bu nedenle altının altın ile, gümüşün gümüş ile götürü usulle değişimi caiz değildir. (İ.P.)

ÇİLE

Farsça'da kırk anlamındaki *"çihl"* kelimesinden türeyen bir kelimedir. Tasavvufî bir kavram olarak ise nefsin bayağı arzularından kurtularak ruh temizliğine erişmek için tenha ıssız bir yere çekilip kırk gün kırk gece sıkı bir perhiz ve mahrumiyet döneminden geçme anlamında kullanılmaktadır. Bu süre içinde yeme-içme, uyku ve dünya kelâmı azaltılarak nefis terbiyesi sağlanır. Tasavvuf kaynakları, çile uygulamasına Hz. Musa'nın vahiy almak üzere kırk gece Tûr'da kalarak ibadet ettiğine işaret eden A'râf, 7/142 âyeti ile Bakara, 2/51 ve Mâide, 5/26 âyetlerini delil gösterirler.

Allah katında yüce mertebelere ulaşmanın yolunun dünya nimetlerinden uzak durmak ve nefsine acı çektirmekten geçtiği zannıyla evlenmemeye, sürekli oruç tutmaya veya geceleri sabahlara kadar namaz kılmaya karar veren üç sahâbi bu davranışı (Buhârî, Nikâh, 1.), Osman ibn Maz'ûn'un kendisini iğdiş etmek istemesi (Buhârî, Nikâh, 8; Müslim, Nikâh, 6, 7.), Ebû İsrâil'in sıcak bir günde güneş altında ayakta oruç tutma teşebbüsü Hz. Peygamber tarafından reddedilmiştir (Buhârî, Eymân, 31; İbn Mâce, Keffaret, 21). Ayrıca Kur'ân'da dünya nimetlerinden ölçülü bir şekilde yararlanılması emredildiğinden (el-A'râf, 7/33; el-Kasas, 28/77.) insan fıtratına aykırı düşen hal ve hareketleri tasvip etmek mümkün değildir. (M.C.)

D

DÂBBETÜ'L-ARZ

Sözlükte "canlı, hafif yürüyen, debelenen, binek hayvanı, nüfûz ve sirâyet eden" anlamlarına gelen *dâbbe* kelimesi ile yeryüzü anlamına gelen *arz* kelimesinin birleşmesinden oluşan bir terkiptir. Bu terkip Kur'ân-ı Kerim'de bir âyette geçmiş ve ağaç kurdu anlamında kullanılmıştır (Sebe' 34/14). Ayrıca "Dâbbetün mine'l-arz" şeklinde, kıyamet alameti olarak bir âyette geçmiştir: "*O söz başlarına geldiği (kıyamet yaklaştığı) zaman, onlara yerden bir dâbbe, (yaratık) çıkarırız da, bu onlara insanların âyetlerimize kesin bir îmân getirmemiş olduklarını söyler.*" (Neml, 27/82). Bunların dışında dâbbe kelimesi, Kur'ân'da 12 âyette her türlü canlı anlamında kullanılmıştır.

Kıyametin alameti olarak yerden çıkacağı bildirilen dâbbetü'l-arzın nasıl bir yaratık olduğu ve ne zaman çıkacağı bildirilmemiştir. (İ.K.)

DAHVE-İ KÜBRÂ

Kaba kuşluk vaktini ifade etmek için kullanılan bir tabirdir. Buna **dahve** de denir. Oruç müddetinin yarısı, öğleden bir saat önceki vakte dahve-i kübra denir.

Dahve-i kübraya bazı dinî hükümler bağlanmıştır. Ramazan orucunun sebebi, Ramazan günlerinden herhangi birinin oruca başlamaya müsait bir cüzüne yetişmektir. Bu da günün dahve-i kübra denilen kaba kuşluk vaktine kadar olan kısmıdır. Bu zaman içerisinde oruç tutmaya ehliyet kazanan, buluğ çağına erişen her Müslüman'ın o günün orucunu tutması farz olur.

Ramazan ayında tutulan oruç, günü belirlenmiş adak orucu ve nafile oruçlara bu vakte kadar niyet edilebilir. Ramazan ayında tutulmayıp da kaza edilen Ramazan orucu ile keffâret oruçları, başlanıp da bozulan nafile oruçların kazası ve zaman belirlenmeyen adak oruçlarına ise imsak vaktinden önce, geceleyin niyet edilmesi gerekir. (İ.P.)

DAHVE-İ SUĞRÂ

Güneşin doğduktan sonra 5° (bir mızrak boyu) yükselmesinden itibaren başlayan zaman, işrak vakti anlamına gelmektedir. (İ.P.)

DÂİM

Bir şey devamlı olmak, sabit olmak, durmak ve ikâmet etmek anlamındaki "d-v-m" kökünden türeyen *dâim* devamlı, daima ve sabit demektir.

Allah'ın sıfatı olarak dâim, sürekli var olan, ölümlü olmayan, **bâkî** demektir. İbn Mâce'nin el-esmâü'l-hüsnâ ile ilgili rivâyetinde geçmiştir (Dua, 10. II, 1270).

Kasas sûresinin 28. ve Rahmân sûresinin 26-27. âyetleri de Allah'ın bu sıfatına delalet eder. **Bâkî** sıfatı ile aynı anlamı ifade eder. (İ.K.)

DALÂLET

Gizlemek, kaybolmak, sapmak, unutmak ve doğru yolu bulamamak

gibi anlamlara gelir. Dînî literatürde ise hidâyet kavramının zıddı olup, bilerek veya bilmeyerek doğru yoldan sapmak demektir. Kur'ân'da dalâlet kavramı türevleriyle birlikte yüz doksan bir yerde geçmektedir. "*İşte onlar hidâyete karşılık dalâlet satın alanlardır...*" (Bakara, 2/16); "*Bize doğru yolu göster, kendilerine lütuf ve ikramda bulunduğun kimselerin yoluna; gazaba uğramışların ve sapmışların yoluna değil.*" (Fâtiha, 1/6-7).

Dalâlet kavramının içeriğinde biri sapma diğeri saptırma olmak üzere iki anlam bulunmaktadır. Kur'ân'da, Allah'a, meleklere, kitaplara, peygamberlere ve ahiret gününe inanmamak (Nisâ, 4/136), Allah'a şirk koşmak (Nisâ, 4/116), zulüm yapmak (Lokmân, 31/11) gibi davranışlar sapma olarak ifâde edilmiştir. Saptırma terimine gelince, Kur'ân bunu da kişinin kendi kendisini saptırması (Bakara, 2/108) ve Allah'ın kullarını saptırması olmak üzere iki şekilde vasıflandırmıştır. "*...Verdiği misallerle Allah ancak fasıkları saptırır...*" (Bakara, 2/26); "*Allah kimi hidâyete erdirmek isterse onun göğsünü İslâm'a açar ve her kimi de saptırmayı dilerse onun göğsünü daraltır.*" (En'âm, 6/125).

Allâh'ın insanları saptırması, insanların fiillerini onları iradeleri doğrultusunda yaratması olarak anlaşılmalıdır. Dolayısıyla insanların dalâletinde Allah'ın herhangi bir zorlama ve baskısı yoktur. Çünkü Allâh, olmuş ve olacak her şeyi bilir. Hidâyet ve dalâletten her biri kulların seçimiyle takdir edilip kazanılmış, ilâhî kazâ ve kaderle de yaratılmıştır. (F.K.)

DARB-I MESEL

Eskiden söylenen ve bir hikmeti içeren söz anlamına gelen bir tâbir olup Türkçe karşılığı ata sözüdür. Tefsîr usulünde darb-ı mesel'e "emsâlü'l-Kur'ân" denir. (bk. Emsâlü'l-Kur'ân) (İ.K.)

DÂRR – NÂFİ'

Zarar vermek, mecbur etmek anlamındaki "d-r-r" kökünden türeyen *dârr*, zarar veren; fayda vermek, faydalı olmak anlamındaki "n-f-'a" kökünden türeyen *nâfi'* ise, fayda veren, faydalı olan demektir.

Dârr ve nâfi' Allah'ın sıfatlarından ikisidir. Tirmizî'nin el-esmâü'l-hüsnâ ile ilgili rivâyetinde geçmiştir (Deavat, 83. IV, 531).

Allah'ın sıfatı olarak *dârr* ve *nâfi'*; insanlara zarar ve fayda veren şeyleri yaratan; bütün yaratıklara faydalı, sadece âsilere dünya ve âhirette zarar veren demektir. Bu iki sıfat; Allah'ın kazası, kaderi, gücü ve kudretiyle ilgilidir. Allah; dilediğine nimet, bolluk, sıhhat, huzur ve güven verir, dilediğini bunlardan mahrum eder; ancak O, asla zalim değildir, suçsuz yere kimseyi cezalandırmaz, zarar vermez.

Kur'ân'da Allah'ın bu iki vasfına işaret eden birçok âyet vardır: "*Eğer, Allah sana bir zarar dokundurursa onu, O'ndan başka kaldıracak yoktur ve eğer sana bir hayır dilerse, O'nun fazlını da geri çevirecek yoktur. O hayrını kullarından dilediğine verir. O ğafurdur, rahîmdir.*" (Yûnus, 10/107); "*... De ki: Allah size bir zarar vermek dilemiş, yahut size bir fayda vermek istemiş olsa Allah'ın sizin için dilediğine kim engel olacak? Hayır (kimse engel olamaz) Allah yaptıklarınızdan haber-*

dardır." (Feth, 48/11). Allah izin vermeden hiçbir şey, hiçbir varlık, hatta kişinin kendisi bile zarar vermez (Yûnus, 10/49; A'râf, 7/188; Furkân, 25/3).

Âyetler, Allah'ın zarar ve fayda verebilme gücünü ifade ediyor. Allah dilediğini yapar, ancak zalim olmadığı için kimseye suçsuz yere zarar vermez. Ancak imtihan için musibet verebilir (Bakara, 2/155). Musibete sabredenlere ise hesapsız derecede sevap verir (Zümer, 39/10).

Dârr ve nâfi' vasfı, Allah'ın gerçek Tanrı olmasının gereğidir (En'âm, 6/71; Yûnus, 10/18, 106; Enbiyâ, 21/66; Hac, 22/12, Ra'd, 13/16). (İ.K.)

DÂRU'L-ÂHİRE

Son yurt demektir. Bununla maksat, cennet ve cehennemdir. ed-Dâru'l-Âhire şeklinde Kur'ân'da 7 âyette geçmiş, âhiret yurdunun muttakiler için daha hayırlı (En'âm, 6/32), asıl yaşanacak yerin âhiret yurdu olduğu (Ankebût, 29/64) bildirilmiş ve dünya hayatının mukabili olarak zikredilmiştir. (İ.K.)

DÂRU'L-BEKÂ

"Dâr", ev, yurt; "bekâ" sonsuzluk "Dâru'l-bekâ" ise sonsuzluk, ebedîlik yurdu demektir. Bu tâbir ile maksat; ölüm, yokluk ve sonu olmayan âhiret hayatı, cennet ve cehennemdir. (bk. Âhiret) (İ.K.)

DÂRU'L-BEVÂR

Helâk yurdu demektir. Kesada uğramak, boşa gitmek, başarılı olamamak, helâk olmak anlamındaki "b-v-r" kökünden gelen *bevâr*; helâk, kesat, ekilmeyen arâzi, nadas demektir. *Dâru'l-bevâr* terkibi ile maksat cehennemdir. Kur'ân'da bir âyette geçmiştir: "*Allah'ın nimetlerini küfre (nankörlüğe) çevirenlere bakmadın mı? Onlar, kavimlerini helâk yurduna yaslanacakları cehenneme kondurdular. Ne kötü bir karargâhtır orası*" (İbrâhim, 14/28-29). (İ.K.)

DÂRU'L-FÂSİKÎN

Fasıkların yurdu demektir. Kur'ân'da bir âyette geçmiştir. Âyette, "*...Size fasıkların yurdunu göstereceğim*" (A'râf, 7/145) denilmektedir. Müfessirler dâru'l-fâsikîn ile muradın Ad ve Semud gibi helâk edilen kavimlerin yurtları veya Firavun'un yurdu Mısır veya cehennem olduğunu söylemişlerdir. Âyetin siyak sibakından anlaşılan o ki; hem helâk edilen kâfirlerin yurtları hem de âhirette gidecekleri cehennem hatırlatılarak Musa (a.s.)'ın kavmi ve bütün kâfirler uyarılmakta ve tehdit edilmektedir. (İ.K.)

DÂRU'L-HADÎS

Hadis evi, hadis okulu anlamlarına gelen *dâru'l-hadis*, terim olarak, hadis ilimlerinin öğretildiği özel branş okullarına verilen isimdir.

Selçuklular devrine kadar İslâmî ilimlerin öğretimi amacıyla yapılmış binalar yoktu. Nizâmü'l-Mülk (ö. 452 / 1060) tarafından, bu amaçla ilk olarak Bağdat'ta, Nizâmiye Medreseleri kurulmuştur. Bundan yaklaşık bir asır sonra, sadece Hadis ilimlerinin okutulduğu dârü'l-hadisler kurulmaya başlanmıştır. Osmanlılar devrinde de birçok dârü'l-hadis yapılmıştır. (A.G.)

DÂRU'L-HULD

Ebedîlik, ölümsüzlük, sonsuzluk yurdu demektir. *Dâru'l-huld* ile kasıt, cehennemdir. Kur'ân'da bir âyette geçmiştir. Dâru'l-hulda kâfirler gireceklerdir. İlgili âyette şöyle buyurulmuştur: "*İnkâr edenlere şiddetli bir azap tattı-*

racağız ve onları yaptıklarının en kötüsü ile cezalandıracağız. Bu, Allah düşmanlarının cezası, ateştir. Âyetlerimizi inkâr etmelerinin cezası olarak onlara orada ebedî kalma yurdu (dâru'l-huld) vardır." (Fussilet, 41/27-28) (İ.K.)

DÂRU'L-KARÂR

Sürekli, ebedî kalınacak yurt demektir. Bununla maksat, âhiret hayatıdır. Dâru'l-Karâr, hem cennet hem de cehennemin sıfatıdır. Kur'ân'da bir âyette geçmiştir: "*Ey kavmim! Bu dünya hayatı (kısa) bir geçinmedir. Âhiret ise ebedî olarak durulacak yurttur. (dâru'l-karâr)*" (Mü'min, 40/39) (İ.K.)

DÂRU'L-MÜTTEKÎN

Muttakilerin yurdu demektir. *Dâru'l-muttekîn*'den maksat, cennettir. "*...Muttakilerin yurdu (dâru'l-muttekîn) ne güzeldir. (Onlar) adn cennetlerine, zemininden ırmaklar akan cennetlere girerler. Orada onlar için diledikleri her şey vardır. İşte Allah muttakileri böyle mükâfatlandırır.*" (Nahl, 16/30-31) (bk. Muttakî) (İ.K.)

DÂRU'S-SELÂM

Barış, esenlik ve huzur yurdu demektir. Kur'ân'da bu tâbir, 2 âyette geçmiştir. Dâru's-selâm'dan maksat, cennettir. Yüce Allah, Kur'ân'da insanları Dâru's-Selâm'a da'vet etmekte (Yûnus, 10/25) ve bu yurdun îman edip sâlih amel işleyen, **sırat-ı mustakim** üzere bulunanlara özgü olduğunu bildirmektedir (En'âm, 6/127). (İ.K.)

DÂRÜL-EYTÂM

Sözlükte "Yetimlerin yurdu, barınağı" anlamına gelen bu kelime; tarihî bir terim olarak Osmanlıların; son asrında çeşitli şehirlerde vakıfların veya Devlet yetkililerinin gayretleriyle çeşitli sebeplerle muhtaç duruma düşen yetim ve öksüz çocukların korunması için kurulan yurtlar ve pansiyonlar için kullanılan bir terimdir. Özellikle 1910-1920 yılları arasında pek çok yetimhâne açılmıştır. (İ.U.)

DÂVÂ

Sözlükte "çağırmak, seslenmek, dua etmek, getirilmesini istemek" anlamına gelen **dâvâ,** hukuk terimi olarak, mahkeme yoluyla bir hakkın talep edilmesi manasına gelir. Tanımdaki haktan, hakkın tespiti ve temini kastedildiği gibi, hak ihlalinin önlenmesi ve haksız taleplere karşı kişinin hukuken korunması da kastedilmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'de davâ kelimesi, sözlük anlamına uygun olarak, "çağırma ve dua" manasında üç âyette geçmektedir (A'râf, 7/5; Yûnus, 10/10; Enbiyâ, 21/15).

Hz. Peygamber'in sünnetinde, davâ, ispat, savunma ve kararlarla ilgili birçok hüküm ve uygulama bulunmaktadır. Hadislerde iddia ve davâların iki şahitle ispat edilmesi, delilin bulunmadığı durumlarda yemine başvurulması, delil getirmenin iddia sahibine, yeminin ise inkâr edene gerektiği belirtilmekte; hâkimin davâda iki tarafı da dinlemesi, açık ve eşit şartlarda yargılaması, objektif verileri ve tarafların mahkemede ileri sürdükleri delil ve izahları esas alması gibi birtakım prensipler verilmektedir (Müslim, Akdiye, 1-5; Ebû Davûd, Akdiye, 6-7; Tirmizî, Ahkâm, 12).

İslâm tarihinde, fıkhın tedvin edilmesiyle birlikte hukuk ve ceza ayrımı yapılmaksızın yargılama hukuku incelenmeye başlanmıştır. Önceleri belli türden davalar konu edilmekle birlikte, asırlarca süregelen uygulamanın da kat-

kısıyla giderek zengin bir fıkıh doktrini oluşmuştur. Ancak şartların getirdiği bu uygulamaları İslâm ile özdeşleştirmek yerinde olmayacaktır. Bunları, o devrin şartları içinde aranmış bir çözüm, yapılmış bir değerlendirme olarak algılamak doğru olacaktır. (İ.P.)

DAVET

Sözlükte "birini çağırmak, ölüye ağlamak, birinden yardım istemek, dua ve beddua etmek, alıkoymak, iddia etmek, propaganda yapmak" gibi anlamlara gelen *davet,* din literatüründe, insanları dine ve sâlih ameller işlemeye, Allâh ve Peygamberine itaat etmeye, iyilikler yapmaya, kötülüklerden sakındırmaya çağırmak; İslâm'ı tanıtmak demektir. Kur'ân'da çağırmak (Bakara, 2/23), Allah'a yalvarmak, dua etmek, ibadet ve itaat etmek (Bakara,2/186) manalarında kullanılmıştır.

İslâm'a davet konusunda Hz. Muhammed'in koyduğu temel prensip ve metodlar vardır. Bunların başında Kur'ân ve Sünneti rehber edinme gelir. Hz. Peygamber devlet başkanlarına mektup yazarak onları İslâm'a davet etmiş, yakın kabilelere ise öğretici ve mürşitler göndermiştir. (F.K.)

DÂYİN

Alacaklı, borç veren, anlamına geldiği gibi, zıt manada borç alan manasında da kullanılmaktadır. (bk. Deyn, Borç) (İ.P.)

DECCAL

Sözlükte "yalan söylemek, bir şeyi örtmek, yaldızlamak veya boyamak" anlamlarındaki "d-c-l" kökünden türeyen *deccâl* sözlükte çok yalan söyleyen, göz boyayan, sahtekâr demektir. Deccâl, kelâm ilmi ile kaynaklarda kıyametin büyük alametlerinden biri olarak zikredilmiştir. Deccal'ın doğu tarafından çıkacağı, ilahlık iddia edeceği, olağanüstü şeyler sergileyeceği, Mekke ve Medine hariç bütün köy ve kasabalara gireceği, pek çok kişinin, onun fitnesiyle doğru yoldan çıkacağı ve onun peşine takılacağı, ancak gerçek mü'minlerin bu fitneden kurtulacakları rivâyet edilmektedir. (F.K.)

DEFİN

Cenâzeye karşı yapılan görevlerden birisi olan defin, ölünün gömülmesi anlamına gelmektedir. Defin işlemi, İslâm'ın insana verdiği değerin bir göstergedir. Cenâze namazı kılındıktan sonra Müslümanların cenâzeyi kabre kadar taşıyarak onu usulüne uygun bir şekilde defnetmeleri farz-ı kifâyedir. Kur'ân-ı Kerim'de, defin işleminin Allâh Teâlâ tarafından, Hz. Âdem'in oğluna gönderilen bir karga vasıtasıyla öğretildiği anlatılmaktadır (Mâide, 5/31).

Cenâzenin toprağa verilmesinin çevre, sağlık, insanın saygınlığının korunması, ölümü hatırlatma gibi hikmetleri bulunmaktadır. Cenâzeye karşı görevlerin yerine getirilmesi; defin işleminin geciktirilmemesi; cenâze kabre götürülürken, sükunet içinde kalben zikir, dua ve tefekkürle takip edilmesi tavsiye edilmiş; gösteri yaparak mezarlığa götürülmesi, yüksek sesle Kur'ân okunması, zikir getirilmesi hoş karşılanmamıştır. Mezarlığa varıldığında cenâze kabre indirilinceye kadar ayakta durmak, sonrasında ise oturmak sünnettir.

Kabir 100-150 cm. derinliğinde, kıbleye dik açı oluşturacak şekilde kazılır ve kıble tarafına ölünün konulabileceği şekilde oyularak lahit açılır. Ölü kıble tarafından kabre indirilerek, yüzü kıbleye gelecek şekilde bu lahde

konur. Lüzumuna göre bir veya birkaç kişi kabre inebilir. Kadın cenâzeyi kabre yakın mahremlerinin indirmesi daha iyidir. Çeşitli sebeplerle lahit yapılması mümkün olmaması halinde, cenâzenin kabrin tabanına konulup, üzerine toprak dökülmesini önleyecek tedbir alınabilir.

Ölüyü lahde koyan kimse "*Bismillahi ve alâ milleti Rasûlillah*" der. Kabirde ölü sağ yanına ve yüzü kıbleye gelecek şekilde çevrilir ve dönmemesi için arkası toprakla desteklenir. Sonra kefenin bağları çözülür ve lahit tahta veya kerpiçle kapatılır. Kadın kabre konulurken lahit kapatılıncaya kadar kabrin üzerine bir örtü gerilmesi uygundur.

Lahit kapatıldıktan sonra kabre toprak dökülerek doldurulur ve kabir balık sırtı şeklinde yerden bir karış veya daha fazla yükseltilir. Orada bulunanların da kabre toprak atması müstehaptır.

Cenâzeyi gece defnetmekte bir sakınca bulunmamakla birlikte, gündüz defnetmek daha uygundur. Bir zorunluluk olmadıkça birden fazla ölünün bir kabre konması caiz değildir. Ancak zaruret olması halinde, cenâzelerin arası toprak veya kerpiçle ayrılarak birden fazla ölü bir kabre defnedilebilir. (İ.P.)

DEFÎNE

Sözlükte "bir şeyi örtmek, gizlemek; ölüyü gömmek" anlamına gelen defin kelimesinden türetilen define, gizlenen şey demektir. Define terim olarak toprağın altında gizlenmiş, sahibi bilinmeyen para ve her türlü kıymetli eşyayı ifade eder. Bu anlamda, *rikaz*, *kenz* ve *hazîne* kelimeleri de kullanılmaktadır.

Klasik fıkıh eserlerinde, definenin kime ait olacağı ve bundan devlete ödenmesi gereken vergi gibi özel hükümler bulunmaktadır. Hanefî fakihleri, madenler ile eski devirlerde yeraltına gömülüp gizlenen her türlü kıymetli eşyayı rikaz mefhumu içinde mütalaa etmişlerdir. Definenin işlenmemiş sahipsiz topraklarda veya sahibi bilinmeyen topraklarda bulunması halinde 1/5'i vergi olarak alınır; kalan 4/5'ü bulana verilir. Mülk arazide bulunması halinde, Hanefîlere göre 4/5'ü mülk sahibi veya varislerine ait olur. Bulunan definenin üzerinde İslâmî alamet bulunması halinde buluntu **(lukata)** hükümleri uygulanır. Bu durumda, bulunan eşya bir sene süreyle ilan edilir, sahibi çıkmazsa hazineye teslim edilir. Bulunan eşyanın vergiye tabi olması için Nisâp miktarına ulaşması veya üzerinden bir yıl geçmesi şart değildir. Alınan vergi **fey'** hükmünde olup, zekatın sarf yerleri dışında kamu hizmetlerine de harcanabileceği kabul edilmiştir. (İ.P.)

DEHR

bk. Zaman.

DEHRİYYE

Zaman ve maddenin ebedîliği görüşünü benimseyen kimselere verilen bir isimdir. Bu ekolün mensupları Allah'ı ve ahiret gününü inkâr etmektedirler. Onlara göre kâinat kadîmdir. Tabiat kanunlarına veya feleklerin devrine tabidir. Âlem ezelîdir, yaratıcısı da yoktur. İbni Ravendî'nin öncülüğünü yaptığı Dehriyye mezhebi herşeyin dünya hayatına göre planlandığını savunarak ahiret âlemi ve tekrar dirilmeyi inkâr etmişlerdir. İslâm'dan önce de bir inkârcılık akımı olarak var olan bu düşünce Kur'ân'da şöyle açıklan-

maktadır. “*Dediler ki: ‘Ne varsa dünya hayatımızdır. Başka bir şey yoktur. Ölürüz, yaşarız. Bizi zamandan başkası helâk etmiyor.’ Fakat onların bu hususta hiçbir bilgileri yoktur. Onlar sadece zannediyorlar. Onlara açık açık âyetlerimiz okunduğu zaman ‘Doğru iseniz, babalarınızı getirin’ demelerinden başka bir delilleri olmamıştır. De ki: ‘Allah sizi yaratır, sonra sizi öldürür, sonra da sizi toplayıp kıyamet gününe getirecektir. Bunda asla şüphe yoktur. Ama insanların çoğu bilmezler.*” (Casiye, 45/24) Görüldüğü gibi bu inancı savunanlar, ölümü “dehr” denen sürekli zamana veya tabiata bağlayarak onun dışında ve üstündeki hakiki müessir olan Allah’ı tanımadıklarını ifâde ederler. Bunlara göre ölümü, gece ve gündüzü, zaman hazırlar. Ruhları alan bir ölüm meleği de yoktur. Bütün olaylar zamana endekslidir. Dehrîler bu inancı beslerken zandan başka hiçbir delilleri yoktur. (F.K.)

DELÂLET

Sözlükte “yol gösterme, kılavuzluk etme, alamet” gibi anlamlara gelen delalet, fıkıh ve mantık terimi olarak, zihnin bir şey hakkındaki bilgiden başka bir şeyin bilgisine ulaşması demektir. İlk bilinen şeye *delil*, ikincisine de *medlul* (delalet edilen) denir.

Fıkıh usulünde Kur’ân ve hadislerin lafzının manaya delaleti farklı açılardan tasnife tabi tutulmuştur:

Lafızların manaya delaletinin açık veya kapalı olması yönünden lafızlar açık ve kapalı olmak üzere iki kategoride ele alınmıştır. Manaya delaleti açık olan lafızlar, en az açıktan daha açık olana doğru, **zâhir, nass, müfesser** ve **muhkem** şeklinde dört grupta incelenmiştir. Kapalı lafızlar ise, en az kapalı olandan daha kapalıya doğru, **hafî, müşkil, mücmel** ve **müteşabih** şeklinde ele alınmıştır.

Diğer yönden lafızlar vazolunduğu mana itibarıyla delaleti bakımından, **hâs, âm** ve **müşterek** şeklinde üç kısma ayrılır. Vazolunduğu manada kullanılıp kullanılmaması yönünden de, h**akikat, mecaz, sarih** ve **kinâye** şeklinde dörde ayrılır.

Hanefî bilginleri, lafızların hükümlere delaletini dört kısma ayırmaktadırlar. Bunlar;

a) *İbarenin delaleti,* lafzın, nassın sevk edildiği manaya delalet etmesidir. Nassın zâhirinin bu hükmü içerdiği düşünmeden anlaşılabilir.

b) *İşaretin delaleti,* lafız bu maksat için gönderilmemekle birlikte, dil ve mantık kurallarına göre lafızdan dolaylı olarak çıkarılabilen bir manaya delalet etmesidir.

c) *Nas’sın delaleti,* inceleme ve içtihatta bulunmaya ihtiyaç duyulmaksızın ve sırf dil unsurlarına dayanarak anlaşılabilen illetteki müştereklik sebebiyle, nassın ibaresiyle delâlet ettiği mananın benzeri veya daha elverişli bir başka olaya da uygulanmasıdır.

d) *İktizanın delaleti,* sözün aklen yahut şer’an doğru olması için takdir edilmesi gerekli olan manaya delaletidir.

Delalet yollarının en kuvvetlisi, **ibârenin delâleti**dir; daha sonra bunu sırasıyla, **işaretin delâleti, nassın delaleti** ve **iktizânın delâleti** takip etmektedir. Eğer bir delalet kendisinden daha kuvvetli başka bir delaletle çatışırsa, kuvvetli olan tercih edilir; zayıf olan delalete itibar edilmez

Fıkıh usulündeki Kelamcılar ekolüne göre ise, lafzın manaya delâlet yolları, mantûkun delâleti ve mefhumun delâleti olmak üzere ikiye ayrılır.

Mantûkun delâleti, lafzın, ifadede zikri geçen ve ifade edilen bir şeyin hükmüne delâlet etmesidir. Bu Hanefîlerdeki, ibarenin delâleti, işaretin delâleti ve iktizanın delâletini içerir.

Mefhumun delâleti, lafzın, ifadede zikri geçmeyen ve ifade edilmeyen bir şeyin hükmüne delalet etmesidir. Bu da **mefhum-ı muvafakat** ve **mefhum-ı muhalefet** kısımlarına ayrılır. (bk. Mefhum-ı Muvafakat; Mefhum-ı Muhalefet) (İ.P.)

DELİL

Sözlükte "yol gösteren, kılavuz, alamet, rehber, işaret, iz" gibi anlamlara gelen **delil**, kelamda, herhangi bir konuda gerçeğe veya kanıtlanması istenen hususa ulaştıran şey; fıkıh usulünde üzerinde düşünüldüğünde şer'î ve amelî bir hükme götüren şey; muamelât ve özellikle muhakeme hukukunda, sözlük anlamıyla bağıntılı olarak bir şeyi bilmeye yarayan alamet ve karine manasına gelir. Yargılama usulü hukukunda ispat vasıtalarına genel olarak delil denilmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'de delil kelimesi bir âyette sözlük anlamında geçmektedir. (Furkân, 25/45).

Deliller, bilginin kaynağı bakımından **aklî delil** ve **naklî delil** şeklinde ikiye ayrılır. **Naklî delil**, kelamcılara göre, bütün öncülleri nakle dayanan delildir. Fıkıhçılara göre ise, oluşumunda müçtehidin katkısı olmayan, Şâri'den nakledilen şer'î asıllardır. Bunlar da Kitap ve sünnetten ibarettir. **Aklî delil,** kelamcılara göre, bütün öncülleri akla dayanan delildir. Fıkıhçılara göre ise, naklî delil ile bağlantılı olmakla birlikte, aklî muhakeme ve beşerî yorumun ağırlıkta olduğu, oluşmasında müçtehidin katkısının bulunduğu delillerdir.

Ayrıca Kelamcılar delilleri, ortaya koydukları sonuçların değerine göre **kat'î delil** ve **zannî delil** kısımlarına ayırmışlardır. **Kat'î delili**, kanıtlamayı amaçladığı konuya ilişkin karşı ihtimalleri tamamen ortadan kaldıran delil şeklinde tanımlamışlardır. Buna **yakînî delil** de denir. **Zannî delil** ise, kanıtlamayı amaçladığı konuya ilişkin karşı ihtimallerin tamamını ortadan kaldıramayan delildir. Bu tür delillere **iltizamî delil** veya **iknâî delil** de denir.

Fıkıhçılar ise, delilleri sübut ve delalet yönünden ayrım ve derecelendirmeye gitmişlerdir. Kur'ân-ı Kerim'in Hz. Peygamber'den bizlere kadar intikal ettirilmesinde hiçbir şüphe ve kesinti olmadığından, bütün âyetler sübut yönünden kat'îdir. Allâh'tan peygamberi vasıtasıyla bize kadar geldiğinde şüphe yoktur. Hadisler ise, mütevatir ve bir görüşe göre de meşhur olanlar hariç sübut yönünden zannîdir. Buna göre naklî deliller, sübutu ve delâleti kat'î deliller; sübutu kat'î delâleti zannî deliller; sübutu zannî delâleti kat'î deliller ile sübutu ve delâleti zannî deliller olmak üzere dörtlü bir ayrım ve derecelendirmeye tabi tutulmuştur.

Fakihler, Kitap ve Sünnetin şer'î delil olduğunda görüş birliği içindedirler. İcma' ve kıyas ise, âlimlerin çoğunluğuna göre şer'î delildir. (İ.P.)

DELK

Ovmak, ovuşturmak, çitilemek anlamlarına gelen *delk* kelimesi, abdest

ve gusül ile necasetin temizlenmesinde bir kavram olarak fıkıh kitaplarında kullanılmaktadır.

Abdest ve gusülde yıkanan uzuvların ovulması, abdestin sünnetlerindendir. Malikîlere göre gusülde uzuvları ovalamak farzdır.

Necasetin temizlenmesinde ovalama, bir temizleme aracı olarak kabul edilmiştir. Mest, kundura ve deriden mamul elbiseler gibi necaseti emmeyen giyeceklere, hayvan pisliği gibi görünür bir necaset dokunduğunda, su ile temizleneceği gibi, bıçak gibi bir şeyle kazımak veya yere sürtmekle de temizlenir. Ancak, idrar gibi görülmeyen necaset mutlaka yıkanmalıdır. Necaseti emen elbise veya bedene dokunan necasetin yıkanması gerekir. Bununla birlikte, insan menisinin, kuruduktan sonra ovalanmak sûretiyle temizlenebileceği kabul edilmiştir. Fakat kurumadan temizlenmesi için yıkanması gerekir. (İ.P.)

DEM

Sözlükte "kan" anlamına gelmekte ve kan akıtmak sûretiyle gerçekleştirilen kurban kesimi için mecazî olarak kullanılmaktadır. Fıkıh terimi olarak, hac ve umre esnasında ibadet maksadıyla veya bir vacibin terki, geciktirilmesi ya da bir ihram yasağının çiğnenmesine ceza olarak koyun veya keçi kesilmesi anlamına gelir. Bunun yerine birden fazla kişi (yediye kadar) ortaklaşa bir deve veya sığır da kesebilirler.

Hac veya umre dolayısıyla kesilen kurbanlar, kesiliş amaçlarına göre değişik isimler alırlar. **Kıran** veya **Temettu** haccı yapanların kesmeleri vacip olan kurbana *şükür demi*; hac veya umre için ihrama girip de meşru mazereti sebebiyle tamamlayamayıp ihramdan çıkmak zorunda kalan kişinin kesmek zorunda olduğu kurbana *ihsar demi*; Allâh rızası için nafile olarak kesilen kurbana *nafile dem* ve ihram yasaklarına riâyet etmeyen veya hac ve umrenin vaciplerinden birini yerine getirmeyen kimsenin kesmesi gereken kurbana da *cinâyet demi* denir. (İ.P.)

DEMOKRASİ

Bir tür idare sistemi olan ***demokrasi,*** halkın egemenliği temeline dayanan yönetim biçimi, el erki anlamına gelmektedir. Demokrasi, bir ülke halkının ekseriyetle temsil edilmesi; siyasî eşitlik ve hürriyet içinde halkın ekseriyetini yönetimde söz sahibi kılma esasına dayanır. Demokrasinin saf ve ciddi şekli, kuvvet ve yetkinin, siyasi hürriyet ve eşitlik esasları içinde oluşmuş bir çoğunluğun elinde bulunduğu yönetim biçimidir. Demokrasinin mantığı sınıf gerçekliğini inkâr etmemekle birlikte, sınıf imtiyazını kesinlikle reddeder.

Kur'ân ve sünnette, yönetici ve yönetilenleri de kapsayacak tarzda beşerî ilişkilerin genel dinî ve ahlâkî çerçevesine temas edilmiş olmakla birlikte toplumların yönetim biçimini, bunun ayrıntısını, tarz ve yöntemini belirleme işi toplumsal tercihe bırakılmıştır.

İslâm geleneğinde yönetim model ve şeklinin belirlenmesinde, zamanın imkân ve şartları çerçevesinde, bazı milletlerin birikimlerinden de yararlanan Müslüman toplumların bilgi, kültür ve tecrübe birikimleri rol oynamıştır. Dinin bu konudaki katkısı, biçimden çok muhteva yönüyle olmuştur. Bu nedenle İslâm tarihinde, yöneticilerin Müslümanlığı kavrayışlarındaki

derinliğe ve kamuoyunun dinî hassasiyetine bağlı olarak çok iyi yönetim örneklerine rastlanılmıştır. Bu itibarla Müslüman toplumların siyasî tarihini, çeşitli dönemlerde sergiledikleri siyaset anlayışlarını İslâm'ın siyasî teorisi olarak nitelendirmek doğru olmaz.(İ.P.)

DERGÂH

Farsça asıllı olan ve sözlükte kapı anlamına gelen *der* kelimesinin sonuna yer bildiren *gâh* ekinin getirilmesiyle oluşan dergâh, "kapı yeri" demektir. Tasavvuf kavramı olarak ise, tarikat pirlerinin veya büyük şeyhlerinin ikâmet edip irşad faaliyetini sürdürdükleri ve mezarlarının bulunduğu merkezi tekke anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca birçok İslâm ve müslüman Türk devletinde, özellikle Selçuklular'da hükümdar sarayı karşılığında da kullanılmıştır. (M.C.)

DERVİŞ

Farsça asıllı bir kelime olup, sözlükte "dilenci, yoksul, muhtaç" anlamına gelmektedir. Tasavvufta bir tarikat veya bir şeyhe bağlı olan mürid, sûfîlerin hayat tarzına uygun bir hayat süren kişi demektir. Dervişlik bir **riyazet** ve mücâhede faaliyetiyle başlar. Bu dönemde yeme, içme, konuşma ve uyku en aza indirilerek sıkı bir perhize girilir; ibadet, zikir ve tefekkür artırılır; nefsin bayağı arzularına gem vurulmaya, disiplinli ve ölçülü yaşamaya, böylece manevî olgunluğa ve ruhî yüksekliğe ulaşılmaya çalışılır. (M.C.)

DESTUR

Sözlükte "izin, ruhsat, müsâade" anlamındadır. Bazı tarikatlarda, özellikle Mevlevîlik ve Bektaşîlikte tarikat büyüklerinden müsaade almak için kullanılan bir deyimdir. (M.C.)

DEVİR

bk. Iskat.

DEVRAN

Yapılan bir va'zın, okunan âyetlerin veya söylenen ilâhîlerin etkisiyle duygulanan ve coşan bir sûfînin çoğu kez iradesi dışında yerinden fırlayıp dönmeye başlamasına devir, devran, deveran, sema ve benzeri isimler verilmektedir. Devran bir sûfînin tek başına dönmesiyle, bazen de bir derviş topluluğunun ayağa kalkıp dönmesiyle gerçekleşir. Devran konusu ise tartışmalıdır. Usulüne uygun ve samimi olarak yapılırsa sakıncalı olmayacağı söylenmiştir. (M.C.)

DEYN

Sözlükte "ödünç almak, ödünç vermek, emir ve itaat altına almak, ceza ve mükafatla mukabelede bulunmak" manalarına gelen deyn, bir fıkıh terimi olarak, kişinin zimmetinde sabit olan borç anlamına gelmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de, beş defa deyn kelimesi terim anlamında geçmektedir (Bakara, 2/282; Nisâ, 4/11, 12). Deyn pek çok hadiste, terim manasında kullanılmıştır. Aynı kökten türetilen *dâyin* alacaklı, *medin* veya *medyûn* ise borçlu anlamına gelir.

En geniş anlamıyla deyn, zimmette sabit olan şey diye tarif edilebilir. Bu tarife göre, zimmette sabit olan malî bir borç deyn olduğu gibi, kişinin ifa etmediği namaz, oruç, hac gibi dinî borçları da deyn kapsamı içine girmektedir. Daha dar anlamda ise, zimmette sabit olan ve alacaklıya ait bulunan malı ifade eder. Buna göre deyn, semen, ücret, haraç, cizye, zekat, nafaka ve diyet gibi malî borçları kapsamakta, namaz, oruç gibi dinî borçları içine

almamaktadır. En dar anlamıyla deyn ise, ödünç anlamına gelmektedir.

Zimmette sabit olan itibari bir malı ifade eden deyn, bir yönüyle aynın karşıtı olmaktadır. Ayn borcunda belli bir malın ödenmesi gerekir. Deyn borcunda ise, belli bir malın değil, aynı cins ve miktarda olan bir malın ödenmesi gerekmektedir. Deynin zimmette bir borç olması, edası için borçlunun aracılığına ihtiyaç gösterir. Halbuki ayn borcunda böyle bir aracılığa gerek yoktur; alacaklı malını bulduğunda alabilir.

Deyn ödenmekle veya borcu düşüren diğer sebeplerden birinin ortaya çıkmasıyla sona erer. (İ.P.)

DİĞERGÂMLIK

Türkçede özgecilik kelimesiyle de ifade edilen bu kavram; başkalarını düşünmek, onların hukukunu korumak hususunda özverili olmak, başkalarının hukukunu düşünüp, gözetmek hususunda fedâkâr ve ferâgat sâhibi olmak anlamlarına gelmektedir. Hicretten sonra, Mekke'den göç etmiş muhâcirleri korumak ve onlara yardım etmek konusunda üstün gayretleri görülen Medineli müslümanların bu erdemli davranışları Kur'ân-ı Kerim'de ve hadis-i şeriflerde övülmüş ve örnek gösterilmiştir. İslâm kültüründe fütüvvet ve âhilik gibi örgütlenmelerde diğerkâmlık ve diğer müslümanlara karşı özverili davranmak eğitim konusunda önemli bir haslet olarak görülür. (İ.U.)

DİLENCİLİK

İslâm'da kural olarak dilencilik yasaklanmıştır. Bir kimse çalışamayacak derecede güçsüz hale gelmiş ve zarurî ihtiyaçlarını karşılayamamışsa dilenmesi caizdir. Buna göre dilencilik bir kazanç yolu değil, zaruret haliyle sınırlı bir ruhsattır. Kur'ân'da da dilencilik insan haysiyetiyle bağdaşmayan bir tutum olarak değerlendirilmiştir (Bakara, 2/273). Ancak, ihtiyacından dolayı isteyenin zenginlerin mallarından belli bir hakkı olduğu bildirilmiş (Zâriyât, 51/19; Me'âric, 70/25). Hz. Peygamber'e hitaben de "isteyeni azarlama" buyurulmuştur (Duhâ, 93/10). Diğer bir âyette ise iyi bir mü'minin özellikleri arasında ihtiyacından dolayı isteyenlere malından vermesi hususu da sayılmıştır (Bakara, 2/177). Hz. Peygamber, yeni müslüman olan bazı kimselerden Allah'ın birliğine inanıp O'na ibadette bulunmaları ve namaz kılmaları yanında dilencilik yapmayacaklarına dair söz almıştır (Müslim, zekat, 108; İbn Mâce, Cihad, 4; Ebû Dâvûd, zekat, 27). Ayrıca hadislerde şeref ve haysiyetini koruyan fakirle yoksulluğunu istismar eden ve dilenmeyi bir kazanç yolu görenler arasındaki ahlâkî farka dikkat çekilmiş (Müslim, Zekat, 102), elinin emeğiyle geçinme imkânı varken dilenenlerin, özellikle mal biriktirmek için avuç açıp isteyenlerin aslında cehennem ateşi talep ettikleri bildirilmiş (Müslim, Zekat, 105), bunların dünyada yüzsüzlük ederek dilenmelerine karşılık ahirette yüz etleri soyulmuş olarak Allah'ın huzuruna çıkacakları ifade olunmuştur (Buhârî, zekat, 52; Müslim, zekat, 103, 104). İnsanlar da dahil olmak üzere bütün canlıların rızkının Allah tarafından verileceği (Hûd, 11/6) bilincinde olan bir müslüman dilencilik yapamaz. (M.C.)

DÎN

"Din" kavramı; "d-y-n" kökünden türeyen bir isimdir. Arap dilinde çok geniş bir anlamı vardır. Aynı zamanda bu kelime zıt anlamlı kelimelerdendir.

Sözlükte "cezâ/mükafat, âdet/durum, itaat/isyân, hesap, zül, inkıyad, hüküm/kaza, galebe, kahr, isti'lâ, mülk, ferman, tevhît, ibâdet, millet, şeriat, vera', takva, hizmet, ihsan, ikrah" gibi anlamlara gelir. Hamdi Yazır, "din" kelimesini tanımlarken "siyâset" anlamını da zikretmiştir.

Terim olarak **"din"**; akıl sahiplerini kendi arzuları ile bizzat hayırlara sevk eden ilâhî bir nizam, Allah tarafından konulmuş ve insanları O'na ulaştıran bir yoldur. Îmân ve amel konusu olarak akıl ve ihtiyara (iradeye), teklif olunacak hak ve hayır kanunlarının bütününe denir.

Din kelimesi ve türevleri Kur'ân'da 95 defa geçmiş ve; "din", "dinu'l-hak" (hak din), "dinü'llah" (Allah'ın dini), "dinü'l-kayyîm" ve "dini kıyem" (doğru din), "dinü'l-hâlis" (halis din), "dinü'l-melik" (hükümdarların kanunu), ve "yevmü'd-din" (din-hesap günü) şeklinde yalın ve terkip olarak; ceza (sevap ve ikap) (Fâtiha, 1/4), hüküm, kanun (Yûsuf, 12/76), tevhit (A'râf, 7/29), din edinmek (Tevbe, 9/29), itaat (Nahl, 16/52), hesap, sayı (Tevbe, 9/36), şirk dini, ehl-i kitap dini, hak din, batıl din gibi meşhur manasıyla din (Kâfirûn, 109/6; Nisâ, 4/171-172; Âl-i İmrân, 3/19) anlamlarında kullanılmıştır.

Din olgusu ilk insandan beri var olagelmiştir. Yüce Allah, hak dinin ilkelerini, ilk insan/ilk peygamber, Âdem (a.s.)'dan itibaren bütün insanlara "vahiy" yoluyla bildirmiştir. Allah, insanları "hak dine" zorlamadığı için (Bakara, 2/256) "hak dini" kabul eden de, hak dinden sapan ve "hak dini" tahrif eden insanlar da olmuştur. Peygamberimiz Hz. Muhammed (a.s.)'e Kur'ân verilmeye başlandığı zaman Hicaz bölgesinde "şirk dini", Hristiyanlık ve Yahudilik dinleri vardı. Haniflerin (Allah'ı bir olarak kabul edenlerin) sayısı azdı. **Müşrikler,** Allah'ın varlığını, yaratıcı ve rızk verici olduğunu kabul ediyorlar (Yûnus, 10/31), fakat Ona başka ilahları ortak koşuyorlar (Nisâ, 4/51) ve âhireti inkâr ediyorlardı (A'râf, 7/45).

Din kavramı, îmân ve uygulamadan oluşan bir bütündür: *"Eğer (müşrikler şirkten) tevbe (edip îmân) ederler, namazı kılarlar ve zekatı verirlerse onlar da (ey müminler!) Sizin dinde kardeşlerinizdir..."* (Tevbe, 9/11) âyeti bu gerçeğin ifadesidir. (İ.K.)

DÎN GÜNÜ (Yevmü'd-din)

"Yevmü'd-din" tabiri, 12 âyette geçmiştir. Bu tabirdeki "din" kelimesi ceza anlamındadır. "Ceza" kelimesi iyi veya kötü yapılan bir işin tatlı veya acı karşılığını vermek, sevap ve ikap; **"yevm"** kelimesi ise âhiret günü demektir. **"Yevmü'd-din"** (rûz-i ceza); her işin karşılığı verilip bitirileceği son gün, gelecekte mükâfat ve mücazatın tevzi olunacağı vakit demektir ki buna **"el-yevmü'l-âhire"** (ahiret günü, son gün) de denilir. Bunda kaza ve hüküm manası da mündemiçtir. Buradaki **"gün"** 24 saat demek değildir. Kur'ân'da dünya günlerine nispetle ahiret günlerinin uzunluğunu belirtmek için, çokluktan kinaye olarak "bin sene" (Hac, 22/47) veya "elli bin sene" (Secde, 32/5; Me'âric, 70/4) gibi ölçüler kullanılmıştır.

"Din günü" ***(yevmü'd-din)*** âhirete işarettir. Yoksa burada "*din*" kıyamet demek değildir. Yüce Allah, **"*yevmü'd-din*"**i Kur'ân'da şöyle tanıtmıştır: "*Ve (kâfirler) yazık bize bu din (ceza=sevap*

veya ikap) günüdür dediler. Bu (din günü) yalanlamakta olduğunuz fasl (iyi ile kötünün ayrıldığı, hesap ve hüküm) günüdür." (Saffat, 37/20-21); "*Sonra din gününün ne olduğunu sen nereden bileceksin? (O gün) kimsenin kimseye yardım edemeyeceği bir gündür. O gün emir yalnız Allah'a aittir.*" (İnfitar, 82/18-19)

"Din günü"; alış-verişin, dostluğun ve kâfirlere şefaatin olmadığı (Bakara, 2/254), hesabın görüleceği, gözlerin dehşetten donup kalacağı (İbrahim, 14/41-42), "ne oğulların ne de malların fayda vermeyeceği, selîm bir kalp ile gelenin fayda göreceği" (Şu'arâ, 26/88-89) bir gündür.

"Din (mükafat ve mücazat) muhakkak vuku bulacaktır" (Zâriyât, 51/6). "O gün Allah onlara hak ettikleri cezalarını tam verir..." (Nûr, 24/25). (İ.K.)

DİN VE VİCDAN HÜRRİYETİ

Din ve Vicdan Özgürlüğü, insan haklarının önemli bir bölümünü teşkil etmektedir. Bu nedenle dinin, canın, aklın, neslin ve malın korunması bütün semâvî dinlerin olmazsa olmaz şartıdır. Buradan hareketle din ve vicdan özgürlüğünün tarihin her döneminde fert, toplum ve milli bütünlük açısından önem arzettiğini görüyoruz.

Din ve Vicdan özgürlüğünün temel unsurları îmân etme, bağlı bulunduğu dinin esaslarına göre amel etme, onu öğrenme, öğretme, tebliğ etme emir ve yasaklarına riâyet etmek gibi hususlardır.

Vicdan ise iyiyi kötüden, hayrı şerden ayırmaya yardımcı olan ve insana iyilik yaptığı zaman huzur ve sevinç, kötülük işlediği zaman pişmanlık, elem ve ızdırap veren ahlâkî bir duygudur. (F.K.)

Yüce Allah; insana **vicdan** ve **akıl** vermiş, bununla yetinmeyerek örnek ve önder olması için peygamber ve rehber olması için de kitaplar göndermiştir. Ancak insanı, **peygamber** ve **kitaplarla** gönderdiği dinî kabule ve ibadete zorlamamıştır. Çünkü insanı ölüm ve hayat (Mülk, 67/2), mal ve evlad (Enfâl, 8/28), hayır ve şer (Enbiyâ, 21/35), iyilik ve kötülük (A'râf, 7/168), doğruluk ve yalan (Ankebût, 29/3), Allah yolunda çalışıp çalışmama (Muhammed, 47/3) ve verilen nimetler (Bakara, 2/155) ile imtihana tabi tutmuştur. İmtihan halinde olanın inanıp inanmamakta, ibadet edip etmemekte hür olması gerekir. Nitekim yüce Allah; *"(Ey Peygamberim!) De ki: Hak Rabb'inizden (gelmiş)tir. Öyle ise dileyen îmân etsin, dileyen de inkâr etsin"* buyurmuştur (Kehf, 18/29).

Eğer Allah insanları îmâna ve ibadete zorlamış olsaydı, yeryüzünde îmân edip ibadet ve itaat etmeyen bir tek insan kalmazdı. *"(Ey Peygamberim!) Eğer Rabb'in dileseydi, yer yüzündekilerin hepsi elbette îmân ederlerdi. O halde sen îmân etmeleri için insanları zorlayacak mısın?"*. (Hud, 11/99)

Peygamber insanları dine zorlamak için değil öğüt vermek, dinî tebliğ etmek ve dinî kuralları sözlü ve uygulamalı olarak açıklamak için görevlendirilmiştir: *"(Ey Peygamberim!) Sen öğüt ver. Çünkü sen ancak öğüt vericisin. İnsanların üzerinde bir zorba değilsin"*. (Ğaşiye, 88/21-22); *"...Sen onların üzerinde bir zorlayıcı değilsin. Sadece tehdidimden korkanlara öğüt ver."* (Kâf, 50/45)

Peygamber insanları, dine zorlamaz. Çünkü dinde zorlama yoktur (Bakara, 2/256). Zorla ne îmân olur ne de ibadet. Îmâna zorlanan insan "mü'min" değil "münafık"; ibadete zorlanan insan ise **"muhlis"** (samîmi, ihlaslı insan) değil "mürâî" (gösteriş yapan, ihlası olmayan insan) yapılır. Îmân ve ihlas kalp işidir. Kalbe Allah'tan başka kimse hakim olamaz ve baskı yapamaz. Allah da din konusunda insanlara baskı yapmamaktadır. Eğer baskı yapsaydı, insanlar melekler gibi olur, Allah'a asla isyân etmezlerdi.

"Zorlama/ikrah"; bir kimseye hoşlanmadığı bir işi tehdit ile rızası hilafına yaptırmaktır. Bir fiili zorla ve gönülsüz olarak yapan insanın bu fiili, ihlas bulunmadığı için sevabı mucip olmadığı gibi cezayı da gerektirmez. Hatta küfre zorlanan bir insan, gönlünü küfre açmadıkça diliyle inkârı gerektiren bir söz söylemesi bile îmânına zarar vermez (En'âm, 6/106). Peygamberimiz (a.s.), şöyle bildirmiştir: *"Allah, ümmetimin zorla yaptırıldığı şeyler ile göğüslerinin kendilerine vesvese verdiği şeylerden bunlarla amel etmedikleri veya bunları (başkalarına) konuşmadıkları takdirde (kendilerini cezalandırmaktan) vaz geçmiştir." (İbn Mace, Talak, 16. No:2044. (I, 659); "Allah benim için ümmetimi, hata, unutma ve zorlanarak yaptırıldığı şeylerden sorumlu tutup cezalandırmaktan vazgeçmiştir"* (Münâvî, Feyzü'l-Kadîr, II, 219. No: 1705.).

Zorlama, insandaki rıza ve iyi niyeti yok eder. Rıza ve iyi niyet olmayınca hiçbir amel ibadet sayılmaz. Dinen yapılması istenen şeylerin hepsi zorlamasız, iyi bir niyet ve rıza ile yapılmalıdır. Zorlama ile inanç mümkün değildir. Zorlama ile gösterilen îmân gerçek îmân değil, zorlama ile kılınan namaz, gerçek namaz değil, zorlama ile tutulan oruç, gerçek oruç değil, zorlama ile yapılan hac, gerçek hac değildir. Diğer görevler için de aynı şey söz konusudur.

Yapılan bir fiilde zorlama olursa bu, ihtiyarı/rızayı yok eder veya ifsat eder. Bir görev rızasız yapılırsa, bu fiil, failin müktesebi olmaz ve fiil sonunda oluşan hayır veya şerrin sorumluluğu fiili yapana değil zorlayana ait olur. İrade dışı ve zorlama ile yapılan fiilden sorumlu olmak şöyle dursun "hata" ile yapılan fiillerden bile insan sorumlu tutulmamıştır (Ahzâb, 33/5).

İslâm'da tam bir inanç özgürlüğü vardır. Dileyen müslüman olur, dileyen müşrik, kâfir, Hristiyan, Yahudi ve Mecusi olarak yaşar. Peygamberimiz (a.s.)'in devrinde de böyle olmuştur. İslâm'daki "cihadın" amacı da insanları baskıdan korumak, baskıyı kabul etmeyen hak dini hâkim kılarak î'lâ-i kelimetullâh etmek (Allah'ın yüce kelimesini / tevhit inancını yüceltmek), hak dinî kendi isteği ile kabul etmek isteyenlere, dinin anlatılmasına ve yaşanmasına mani olanlara, zorlama yapanlara engel olmak ve doğru yolu insanlara anlatmaktır. Dolayısıyla İslâm'da savaş; intikam, öldürme ve din değiştirmeye zorlamak için yapılmaz.

Peygamberlerin tebliğ ettiği tevhit dini; beş şeyi (dini, malı, canı, aklı ve nesli) korumayı amaç edinmiştir. Bu beş şey, temel insan haklarıdır. Toplum düzeninin temelini teşkil eder. Dolayısıyla kamu düzeninin sağlanması ve temel insan haklarının korunması amacıyla bu beş ilkeyi ihlal ederek suç işleyenlere dünyada cezaî müeyyide konulmuştur. Ancak, bu suçlara dün-

yada ceza ceza uygulanması "dinde zorlama vardır" anlamına gelmez. Çünkü bir suçun, cezayı mucip olabilmesi için kişinin hür iradesi ile bu suçu işlemesi gerekir. Hür iradenin olduğu yerde baskı ve zorlama olamaz. Baskı varsa kişi, o suçu zorlama ile yapmıştır. Bu takdirde o suçtan dolayı ceza uygulanmaz.

Dinde zorlama değil, dini anlatma/tebliğ etme vardır. Bütün peygamberler dini tebliğ ve tebyin etmekle görevlendirilmişlerdir. Peygamberler bu görevlerini ifa ederlerken zorlama yapmamışlar, ikna etme metodunu kullanmışlardır. Mü'minlerin de görevi sadece İslâm'ı insanlara anlatmaktır.

Dine girmekte ve dinî kuralları uygulamakta zorlama olmadığı gibi, dini kabul etmek ve dinin kurallarını uygulamak isteyen kimseye mani olmak da yoktur. Din ve vicdan hürriyeti, din seçme ve din kurallarını uygulama hürriyetini de ifade eder.

Kur'ân'da insanların Allah yolundan men edilmesi şiddetle kınanmaktadır: *"Şiddetli azaptan dolayı kâfirlerin vay haline. Onlar dünya hayatını ahirete tercih ederler, (insanları) Allah yolundan alıkoyarlar ve onu eğriltmek isterler. İşte bunlar derin bir sapıklık içindedirler."* (İbrahim, 14/2-3). Allah, insanların dinlerini yaşamalarına mani olanları fesatçılık / bozgunculukla nitelemektedir (Nahl, 16/88). (İ.K.)

DİRÂYET TEFSİRİ

Kur'ân âyetlerini, âyetler ve hadislerle tefsîr etmekle yetinmeyip dil, edebiyat, din ve çeşitli bilgilere dayanılarak, akıl ve içtihatla yapılan tefsîre denir. Dirâyet tefsîrine *re'y tefsîri* de denir.

Dirâyet tefsîrinde; kelimelerin etimolojik yapısı, hakikat veya mecaz oluşu, cümlelerin tahlili, emir ve yasakların ne ifade ettiği, sözün bağlamı ve belâğat yönleri dikkate alınır. Müfessir, ilmî gücüne göre âyetleri yorumlar. Dirâyet tefsîrinin makbul olabilmesi için bu tefsîrin, İslâm'ın ruhuna, Kur'ân ve sünnet bütünlüğüne uygun olması gerekir. Aksi takdirde bu tefsîr, **ilhadî** bir tefsîr olur.

Fahruddin Râzi'nin "Mefâtihu'l-Gayb", Beydâvî'nin "Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vîl", Nesefî'nin "Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vîl" adlı eserleri bu metotla yazılan tefsîrlere örnektir. (bk. Tefsir) (İ.K.)

DİRHEM

Dirhem, bir çeşit ağırlık ölçüsü birimidir. Bir dirhem 1/12 ukiyyedir. Şer'î ve örfî olmak üzere iki ayrı hesaplanma şekli vardır. Günümüzde kabul edilen ondalık sisteme dayalı gram, kilogram

gibi ölçülere göre, bir örfî dirhem 3,207 gr.; şer'î dirhem ise 2,806 gr.'dır. (İ.P.)

DİYET VE ERŞ

Klasik fıkıh ıstılahında *diyet,* cana veya can hükmündeki uzuvlara karşı işlenen cinâyet dolayısıyla ödenen mal veya paraya; *erş* ise, uzuvlara karşı işlenen cinâyetlerde, miktarı nasslarla belirlenmiş veya takdiri hâkime bırakılmış ödenmesi gereken mal veya paraya denir. Diğer bir tanıma göre, ölümle sonuçlanmayan belli yaralama ve sakat bırakmalarda ödenen ve miktarı belirlenmiş olan bedele **erş** denir. Bunun dışında kalan ve miktarı yetkili mercilerce takdir edilecek olan cinâyet bedeline de **hükûmet-i adl** denir.

Kur'ân-ı Kerîm'de, yanlışlıkla bir mü'minin öldürülmesi halinde, keffâret olarak bir köle azat edilmesi ve öldürülenin ailesine ödenmek üzere diyet verilmesinden bahsedilmektedir (Nisâ, 4/92). Bununla birlikte, Kur'ân'da diyetin miktarı ve ödenme şekliyle ilgili bir ayrıntı bulunmamaktadır.

Hata ile adam öldürmelerde diyet, nassla belirlenmiş bir tazminattır. Mağdur yakınları affetmediği takdirde, ölüme sebebiyet verenin âkılesinin diyet ödemesi öngörülmüştür. Diyetin miktarı ise, hadis ve sahabeden gelen haberlerde belirlenmiştir. Hz. Peygamber'den gelen değişik hadislerde diyetlerin miktarı belirlenmiş, 100 deve, 100 dinar altın, 10.000 veya 12.000 dirhem gümüş, 200 sığır, 2.000 koyun veya 200 elbise olduğu belirtilmiştir (Ebû Dâvud, Diyât 18, 19, 20; Tirmizî, Diyât 1; Nesâi, Kasâme 30, 32, 44; Muvatta, Ukül 1, 9.). Ayrıca, hadislerde, uzuvların diyetlerinden de bahsedilmiştir.

Ölümle sonuçlanmayan cinâyet ve yaralamalarda, genel olarak ödenecek malî bedel, **erş** ve **hükûmet-i adl** şeklinde özel isim verilen bir tür diyettir. Yaralama ve sakatlamalarda hareket noktası olarak tam diyet miktarı esas alınmıştır. Yaralamanın derecesi, suçun işleniş tarzı, müessir fiilin yol açtığı kayıp, organın hayatî fonksiyonu, tek-çift oluşu gibi hususlar göz önünde bulundurularak, tam diyete göre miktarlar belirlenmiştir.

Konu incelendiğinde, diyetle ilgili esasların, maruz kalınan mağduriyetin hafifletilmesi ve tazmîni gayesine yönelik olduğu görülür. Bu nedenle, failin sorumluluğu için cezaî ehliyete sahip olması aranmamıştır. (İ.P.)

DOGMATİZM

Tecrübeye dayanan kanıtları dışlayarak, düşüncenin özgürlüğünü ve bağımsızlığını sınırlayan ya da ortadan kaldıran her türlü düşünme şekli olarak

tanımlanmıştır. Dogmatizm şüpheciliğin zıddıdır.

Fizikçi ve tabiatçı olan ilk Yunan filozoflarının tabiat ve âlem hakkındaki düşünceleri, dogmatik bir anlayışın mahsuludür. İlâhî ve semavî dinlerin vahiy mahsulü olan hükümlerini dogma olarak nitelemek doğru değildir. Çünkü ilâhî dinlerin içeriği ve özü evrensel bir boyuta sahiptir. Söz gelişi İslâm nazar ve istidlale büyük değer verir. Ancak, temeli vahye dayanmayan sun'î inanç sistemleriyle bazı felsefî doktrinlerin ürünü olan iddialar dogmatizm olarak değerlendirilebilir. Zira felsefe tarihi incelendiğinde bazı iddiaların en katı dogmatizmi oluşturduğu görülmektedir. Mesela Marks'ın ortaya koyduğu bazı iddialar halen değişmez hakikatler olarak kabul edilmekte ve doğruluğu hakkında en ufak bir şüpheye yer verilmemektedir. (F.K.)

DOĞRULUK

İnsanın; inancında, özünde, sözünde, niyetinde, sözleşmelerinde, ticaretinde kısaca bütün fiil ve davranışlarında doğru, dürüst, hakkı gözetir, âdil, ihlaslı ve samîmi olma hâlidir. Hile, yalan, bâtıl, iki yüzlülük, riya ve sahtekârlığın zıddıdır. Doğruluk kavramı, Kur'ân ve Sünnette **sıdk, ihlas, istikâmet** ve **hak** kavramları ile ifade edilmiştir. (İ.K.)

DOSTLUK

Sözlükte "seven, sevgili, yâr" anlamına gelen *dostluk* kavramı, İslâmî literatürde sadâkat, meveddet, uhuvvet, sohbet, veli, refik gibi kelimelerle ifade olunmuştur. Veli (dost) kelimesi Kur'ân'da tekil ve çoğul (evliyâ) olarak 87 âyette geçmektedir. Pek çok âyette insanlara, mü'minlere ve Peygamber'e yardım edecek, onları koruyacak, bağışlayacak, karanlıklardan aydınlığa çıkaracak olan gerçek dostun Allah olduğu, bu anlamda onların Allah'tan başka dostları bulunmadığı ifade edilerek, gerçek dost olarak Allah'ı bilmeleri, O'na dayanıp güvenmeleri öğütlenmektedir (Bakara, 2/257; Nisâ, 4/45, 75, 119, 123, 173). Ayrıca kâfirlerin, zalimlerin, Yahûdi ve Hristiyanların ancak birbirlerinin ve şeytanın dostları olabilecekleri bildirilmekte, dinî ve ahlâkî zihniyetin beşerî ilişkiler üzerindeki etkileri dolayısıyla mü'minlerin bu sayılan zümreleri sırdaş anlamında dost edinmeleri yasaklanmakta (Mâide, 5/51, 55, 56, 57; Tevbe, 9/23), dostlukların tesisinde kan bağı yerine inanç birliğinin esas alınmasının gerekliliği üzerinde durulmaktadır (Tevbe, 9/23). Mü'minlerin vaktiyle birbirlerine düşman iken Allah'ın gönüllerini kaynaştırmasıyla dost ve kardeş olduklarını (Âl-i İmrân, 3/173) ve bu kardeşliğin sürdürülmesi gerektiğini (Hucurât, 49/10) bildiren âyetler dostluğun önemini ortaya koymaktadır. Yine Kur'ân'da hulle kelimesi, dostluk anlamında kullanılmakta, âhirette zalimlerin "Keşke falanı dost (halil) edinmeseydim" (Furkân, 25/28) şeklindeki pişmanlıkları ifade edilmektedir. "*Kişi dostunun (halil) dinî (ahlâkı) üzeredir*" (Tirmizî, Zühd, 45). "*Ruhlar bir araya getirilmiş gruplar gibidir, tanışıp uyuşanlar birleşir, uyuşamayanlar ayrılır.*" (Buhârî, Enbiyâ, 3; Müslim, Birr, 159) meâlindeki hadisler dostluğun ancak ahlâkî, psikolojik vb. yönlerden uyuşabilenler arasında kurulabileceğini ifade etmektedir. Böylece kişinin dost seçiminde oldukça dikkatli davranması gerektiği vurgulanmaktadır. (M.C.)

DÖVME

İnsan cildinde boya maddesiyle yapılan kalıcı şekillere dövme denir. Ana hatlarıyla dövme, deride yan yana küçük delikler açılıp içine boyalı maddeler doldurmak sûretiyle yapılır. Günümüzde ise, özel olarak imal edilmiş elektrikli dövme kalemleri kullanılır.

Arapça'da **veşm** kelimesiyle ifade edilen dövme, Hz. Peygamber tarafından yasaklanmış; dövme yapan ve yaptırana Allâh'ın lanet ettiği bildirilmiştir (Buharî, Libas, 87; Müslim, Libas, 119-120). Hadiste sadece kadınlardan bahsedilmesi, o dönemde Arap toplumunda dövmenin kadınlar arasında yaygın olmasındandır. Dövme yaptırmanın dinî hükmü açısından erkek ile kadın arasında fark yoktur; her ikisi için de haramdır. Sağlık bakımından zarar vermemesi ve çirkin bir manzara bırakmaması durumunda dövmenin vücuttan giderilmesi gerekir. (İ.P.)

DUA

Sözlükte "çağırmak, seslenmek, istemek, yardım talep etmek" anlamına gelen *dua,* din literatüründe, insanın bütün benliğiyle Allah'a yönelerek maddî ve manevî isteklerini O'na arz etmesi demektir. Duanın ana gayesi insanın Allah'a halini arzetmesi ve O'na niyazda bulunması olduğuna göre dua, Allah ile kul arasında bir diyalog anlamı taşır. Bir başka deyişle dua sınırlı, sonlu ve âciz olan varlığın sınırsız ve sonsuz kudret sahibi ile kurduğu bir köprüdür. Kur'ân'da yirmi yerde dua kelimesi geçmekte, ayrıca pek çok âyette dua kökünden fiiller yer almaktadır.

Duada daima tâzim ve tâzimle birlikte istekte bulunma anlamı vardır. Dua aynı zamanda zikir ve ibadettir. Böylece duada biri zikir ve saygı, diğeri de dilek olmak üzere iki unsur hep yan yana bulunur. Bu sebeple *"Dua ibadetin özüdür"* (Tirmizî, Deavat, 1) ve aynı sebeple en önemli ibadet olan namaz dua (salât) kelimesiyle ifade edilmiştir (En'âm, 6/52; Kehf, 18/28). Bir âyette, *"De ki; duanız olmasa Rabbim size ne diye değer versin"* (Furkân, 25/77) buyrulmak sûretiyle insanın ancak Allah'a olan bu yönelişiyle değer kazanabileceği belirtilmiştir. Kur'ân'da insanın ihtiyaç ve sıkıntılarının giderildiği, kendini emniyet içinde ve başarılı gördüğü durumlarda dua isteğinin zayıfladığı, Allah'tan yüz çevirdiği, kendi güç ve yeterliliğini gözünde büyütüp nankör ve bencil olduğu, zalimâne tutum ve davranışlar sergilediği anlatılmaktadır (bk. İsrâ, 17/67; Lokmân, 31/32; Fussilet, 41/51). İnsanın başı dara düştüğünde dua etmesinin (Mü'min, 40/60) yanı sıra özellikle refah ve rahatlık durumlarında da Allah'ı hatırlaması kulluğun bir gereğidir. Duanın sadece Allah'a yöneltilmesi; Allah'tan başkasına, putlara veya kendilerine üstün nitelikler izafe edilen başka yaratıklara dua (ve ibadet) edilmemesi hususu Kur'ân'da ısrarla vurgulanmıştır (bk. Şu'arâ, 26/213; Kasas, 28/88).

Özet olarak duanın âdâbı şöyledir: Dua gönülden, gizlice ve alçak sesle yapılmalı, mübarek vakit ve yerler tercih edilmeli, kıbleye yönelinerek ve Allah'ın adıyla başlanarak, günahlara pişmanlık duyularak yapılmalı, kabulü için acele edilmemeli, kabul edileceğine inanılarak duaya ısrarla devam edilmeli, sebepler dünyasında yaşadığının bilincine ererek talep

ettiği şey birtakım sebeplere bağlıysa önce bu sebepleri yerine getirmeli yani fiili duasını yapmalıdır. Ayrıca isteğini Allah'a arz etmeden önce Allah'a hamdü senâ Peygamberine de salâtü selâm getirmelidir. (M.C.)

DUHÂ NAMAZI

Güneşin doğduktan sonra 5° (bir mızrak boyu) yükselmesinden, başka bir deyişle güneşin doğmasından takriben 45-50 dakika geçmesinden, **zeval vaktine** kadar olan süreye kuşluk (duhâ) vakti; bu zaman diliminde kılınan nafile namaza da duhâ namazı denir. Diğer bir ismi de *kuşluk namazıdır*. Bu niyetle en az iki, en çok on iki rek'at namaz kılmak menduptur. Ancak sekiz rekat kılınması daha faziletlidir. Hz. Peygamber'in kuşluk vaktinde nafile namaz kıldığı ve ashabına da tavsiye ettiği pek çok hadiste geçmektedir (Tirmizi, Vitr, 15). (İ.P.)

DÜNYA

Yakın olmak anlamına gelen *dünüv* kökünden türemiş en yakın anlamındaki *ednâ* kelimesinin müennesi olup, canlıların üzerinde yaşamış olduğu gezegen, yer küre demektir. Bir terim olarak, insanın ölmeden önceki hayatı, bu hayattayken ilişki içinde bulunduğu varlıklar ve bu varlıklarla ilgili eğilimleri, tutum ve davranışları anlamına gelir. Kur'ân'da yer ve yeryüzü için arz kelimesi kullanılırken, içinde yaşadığımız hayata "el-hayâtü'd-dünya (yakın hayat), âcile ve ûlâ (önce gelen hayat)" adı verilmiştir. Böylece Kur'ân'da arz (yeryüzü) coğrafî, dünya ise dinî ve ahlâkî bir terim olarak yer almıştır. Bu itibarla dünya kötülenir ve aşağılanırken üzerinde yaşadığımız yeryüzü değil, burada sürdürülen ve âhiret kaygısını geri planda tutan hayat tarzı kastedilmektedir (Âl-i İmrân, 3/185; En'âm, 6/32; Ankebût, 29/64). Sahih hadislerde de dünya bu anlamda kullanılmıştır (Buhârî, Cihâd, 37; Tirmizî, Fiten, 26). Yaşanılan hayat ile yeryüzü arasında yakın bir ilişki bulunduğundan zamanla anlam kayması olmuş, dünya denilince yerküre anlaşılır olmuştur. (M.C.)

DÜRZÎLİK

Şiiliğin İsmâiliyye kolundan doğan Dürzîlik, Fâtimî halifelerinden el-Hâkim Biemrillah'ın veziri Hamza ibn Ali tarafından kurulmuştur. Dürzîlere göre Halife el-Hakim Batınî anlayışına bağlı olarak Allah'ın birliğini yaymak üzere etrafa tebliğciler gönderir. Yedi yıl boyunca bu tebliğ yapıldıktan sonra maksada ulaşılır. Dürzîliğin inanç esasları Hamza ibn Ali tarafından şöyle belirlenmiştir: 1- Allah'ın birliğini ikrar etmek, 2- ulûhiyetin insan şeklinde devamlı tezahür ettiğine inanmak, 3- el-Hakim'i bu ilâhî hülûlun son ve en büyüğü olarak kabul etmek, 4- Hamza'yı çağın en büyük sahibi olarak görmek, 5- ilâhî varlıkta yer tutan beş veziri tanımak, 6- kaderin felsefî mefhumuna inanmak, 7- nefislerin tenâsühüne inanmak, 8- el-Hakim adına kendisine uyulan ve mensuplarını İslâmî mükellefiyet ve bağlardan çözen ve onlar için yeni esaslar koyan Hamza'nın yedi esasını bilmek. Dürzîlikte kabul edilmesi gereken Hamza'nın yedi prensibi şunlardır: 1- Sözde doğruluk, 2- îmân kardeşlerini koruma ve karşılıklı yardım. 3- önceki inançlarla batıl inançların tamamını terk, 4- İblisi ve bütün şer güçleri tanımama, 5- Allah olarak sadece Hâkim'in birliğine inanma 6- ne olursa olsun fiillerine sahip olma,

7- açık ve gizli Hakim'in ilâhî iradesine teslimiyet ve O'nu kabullenmek.

Dürzîlere göre ahiret ve ahiretle ilgili cennet, cehennem, arş, kürsi, hesap, cezâ, mükafat gibi şeyler hep bu dünyadadır. Kıyamet ve hesap günü, Hamza'nın kendilerine inanmayanlar aleyhine kıyamıdır. Dürzîler, kendilerine "tevhid ehli" veya "muvahhid" demek sûretiyle bazı meselelerde İslâm hukukunun esaslarına uyduklarını söylemektedirler. Bazen takiyye yaparak "dinimiz hepimizin bildiği müslümanlıkdan başka bir şey değildir" iddiasında bulunmaktadırlar. Böylece İslâm esaslarını hiçe sayarak, îmân esaslarını keyfî bir şekilde tahrif ve tağyir etmektedirler. Dürzîliğe göre toplum, akıllılar ve cahiller diye ikiye ayrılır. Akıllılar, din işlerini bilen, sağlam kişilerdir. Özel kıyafetleri mevcuttur. Sigara ve şarap içmezler. İnsan öldürme, hırsızlık, zina, fuhuş, fısk ve riya gibi davranışlar haram olup, bunlardan uzak durmak gerekir. Cahiller ise ikinci tabakayı teşkil eder. Bunlar Dürzî kitaplarının aslını okumazlar. Ancak şerhlerini okuyabilirler. Sigara içebilir, refah içinde yaşayarak dünya zevklerinden yararlanabilirler.

Bugün Lübnan, Suriye, Filistin ve Ürdün'de yaklaşık 400-500 bin kadar Dürzî olduğu sanılmaktadır. Ayrıca bir kısmı da 19. yüzyılda Lübnan ve Suriye'den Amerika, Avustralya ve Batı Afrika'ya göç etmişlerdir. Halen Venezuella, Brezilya, Arjantin, Meksika, A.B.D. ve Kanada'da yaklaşık 40-50 bin civarında Dürzî bulunduğu sanılmaktadır. (F.K.)

EBÂBÎL

Sürü sürü, bölük bölük, grup grup, peş peşe, ardı ardına gelen demektir. Fil Sûresinde kuşların sıfatı olarak kullanılmıştır. Yemen Vâlisi Ebrehe, ordusu ve filleriyle Ka'beyi yıkmak için gelip Beytullah'ı kuşatınca Allah üzerlerine sürü sürü, ardı ardına gelen kuşlar (tayran ebâbîl) göndermiştir. Bu sürü sürü kuşlardan her biri; biri ağzında ikisi de ayaklarında olmak üzere mercimek, nohut ve fındık büyüklüğünde üçer taş atarak Ebrehe'nin ordusunu perişan etmiş, darmadağın yapmıştır. Kur'ân'ın tâbiriyle Ebrehe'nin ordusu yenilmiş, çiğnenmiş, ezilmiş, taze ekin yaprağı gibi delik deşik olmuş ve işe yaramaz hale gelmiştir. (İ.K.)

EBED

Bir yerde ikâmet etmek, ayrılmamak ve sonsuz olmak anlamındaki "e-b-d" kökünden türeyen "ebed", sonsuzluk, daima, her zaman demektir.

Allah'ın sıfatı olarak *ebed*, sonsuz olarak yaşayan, ölümlü olmayan demektir. İbn Mâce'nin el-esmâü'l-hüsnâ ile ilgi rivâyetinde geçmiştir (Dua, 10. II, 1270). **Bâkî** ve **dâim** sıfatlarıyla aynı anlamı ifade eder. (İ.K.)

EBEDÎ

Sözlükte "zeval bulmayan, sonu olmayan, uzun ve sonu gelmeyen, sona ermeyen zaman" demektir. Dinî literatürde ise, varlığı, gelecek açısından sonsuz olarak devam etmesi anlamına gelmektedir. Buna göre ebed, ezel'in zıddıdır. Kur'ân'da "ebeden" kelimesi te'kit için kullanılan bir zarf olarak yirmi sekiz yerde geçmektedir.

Ehl-i Sünnet inancına göre, Allah'ın ne başlangıcı ne de sonu vardır. Allah ezelî ve ebedîdir. O'ndan başka gerçek ezelî ve ebedî olan bir varlık yoktur. Allah'ın âhir, bakî ve dâim sıfatları, O'nun ebedî olduğunu ifade etmektedir. (F.K.)

EBRU

Ciltçilikte kullanılan, yol yol renkli parlak kağıda, dalga dalga renkli kumaşa ve kağıt üzerinde renkli hareler oluşturma sanatına verilen bir isimdir.

Ebru; kağıt süsleme sanatının en önemlilerinden biridir. Ebru sanatının icrasında kullanılan boyalar tabiattaki renkli kaya ve topraklardan elde edilir.

Ebru, İslâm süsleme ve bezeme sanatı olarak ortaya çıkmış, levhalara yazılan bazı âyet ve hadislerin süslenmesinde kullanılmıştır. (İ.K.)

ECEL

Sözlükte "mutlak vakit, belirlenmiş zaman veya muayyen bir müddetin sonu" gibi anlamlara gelen *ecel,* dinî literatürde, Allah tarafından her canlı için önceden takdir edilen hayat süresi ve bu sürenin sonu olan ölüm vakti demektir. Ecel, ölüm (A'râf, 7/34), muayyen vakit (Kasas, 28/28), helak etme (A'râf, 7/185), iddet bekleme (Bakara, 2/231) ve ceza gibi (Nûh, 71/4) muhtelif anlamlarda Kur'ân'ı Kerim'in 34 ayrı yerinde geçmektedir.

Ecel, hem insanlar hem de toplumlar için geçerlidir. Güneş ve ayın bile belirlenmiş bir süresi vardır. İtikadî mezhepler arasında iki ecelin olup olmadığı, ayrıca ecelin uzayıp uzamayacağı konusunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Mu'tezile ve Şia, insanların iki ecelinin olduğunu ve ömürlerinin uzayıp kısalabileceğini savunmuşlardır. Ehl-i Sünnet âlimleri ise, insanların bir tek ecelinin bulunduğunu, bunun da ölümle gerçekleşen vakit olduğunu kabul etmişlerdir. Çünkü ecel kaza ve kaderle ilişkilidir. Bu da Allah'ın ilim ve irade sıfatını ilgilendirir. Hal böyle olunca ölecek kişinin sağlık kurallarına uyup uymayacağı, herhangi bir kaza ya da katilin eylemine maruz kalıp kalmayacağı ilâhî bilgi ve iradenin kapsamı dışında değildir. Bu durumda insanların ecelleri yalnız Allah tarafından bilinmektedir. Sahiplerince keşfedilmesi mümkün olmamaktadır. O halde yaşamak için gerekli tedbirlerin alınması kulluğun bir gereğidir. (F.K.)

ECÎR

Bir fıkıh terimi olarak "kurulan bir iş akdine istinaden, ücret karşılığı belirli bir işi gören işçi" anlamına gelir. Ecîr, yapılan işin ölçüsüne göre **ecîr-i hâs** ve **ecîr-i müşterek** kısımlarına ayrılır.

Ecîr-i Hâs: Yapılan iş sözleşmesi işçinin belli bir süre işveren için çalışmasını konu alıyorsa, yani işçinin belli bir zaman diliminde emeğini işverenin emrine tahsis etmesi gerekiyorsa, bu işçiye **ecîr-i hâs** denir. Böyle bir işçi, emeğini tahsis ettiği zaman diliminde başka bir iş yapamaz. Günümüzdeki devlet memurları, sanayi ve tarım kesimi işçileri ile günlük işçiler bu kapsamda mütalaa edilir. Ecîr-i hâs, çalışmaya hazır bulunmakla ücrete hak kazanır. Bu nedenle, işverenden kaynaklanan sebeplerle işe başlayamazsa yine de ücreti hak eder.

Ecîr-i Müşterek**:** Yapılan sözleşme, işçinin belli bir süre emeğini tahsis etmesini değil de, belli bir işi görmesini konu alıyorsa, o takdirde bu işçiye **ecîr-i müşterek** denir. Bu tür bir sözleşmede işçi, aynı anda birden fazla iş sözleşmesi yapabilir. Terzi, dişçi, doktor, tamirci gibi ücret karşılığı bir hizmet ifa eden esnaf ve sanatkarlar; ücret karşılığı iş takibinde bulunan vekil ecîr-i müşterek grubunda yer alır. İşi tamamlamakla ücrete hak kazanır. (İ.P.)

ECR

Sözlükte "ücret, karşılık, mükafat, cehiz ve mehir" anlamlarına gelen ***ecr***, **dinî** bir terim olarak, dünyada veya âhirette îman ve sâlih amellerin karşılığı olarak verilen mükafaat (Ankebût, 29/27; Yûsuf, 12/57) ve kadına evlenme akti sonunda verilen mehir anlamına gelir (Nisâ, 4/24-25). Çoğulu ücûr'dur. Bu kelime, Kur'ân'da 100'den fazla âyette geçmiştir. Âhirette îmân edip sâlih amellere verilecek ücret Kur'ân'da;

"*Ecr-i azîm*", büyük ücret (Mâide, 5/9),

"Ecr-i kebîr", büyük ücret (Hûd, 11/11),

"*Ecr-i kerîm*", şerefli ücret (Hâdid, 57/11),

"*Ecr-i ğayri memnûn*", kesintisiz ecr (Fussilet, 41/8),

"*Ecr-i hasen*", güzel ücret (Fetih, 48/16) ve

"***Ecr-i gayri hisâp***", hesapsız ecr (Zümer, 39/10) olarak nitelenmiştir. Zikredilen bu ücretler ile maksat; cennet ve nimetleridir.

Kur'ân'da Yüce Allah'ın; mü'minlerin (Âl-i İmrân, 3/171) muslihlerin (A'râf, 7/170) ve muhsinlerin (Hûd, 11/110) ecirlerini zayi etmeyeceğini âhiret ücretinin daha hayırlı olduğunu (Yûsuf, 12/57) bildirmiştir. Ücreti veren Allah (Bakara, 2/277), hak eden ise çalışanlardır. Kur'ân'da *"çalışanların ücreti ne güzeldir"* (Ankebût, 29/58) denilmiştir. Allah; mü'minlere ücretlerini yaptıklarının en güzeliyle (Nahl, 16/97), sâlih amellere on katı ile (En'âm, 6/160), Allah yolunda infaka 700 katı ile (Bakara, 2/261) ve sabretmeye hesapsız derecede (Zümer, 39/10) vereceğini "Zerre miktarı bir iyilik olsa onu kat kat yapacağını ve kendi katından büyük mükâfat lütfedeceğini (Nisâ, 4/40) açıklamıştır. (İ.K.)

Allâh Teâlâ, kendisine inanıp da sâlih amel işleyenlere bu dünyada yaptıklarının karşılığını ahirette verecektir. Bu karşılığa ise ecr denilmektedir. Kur'ân'da, iyilik edenler ve sakınanlar (Âl-i İmrân, 3/172), inananlar ve sâlih amel işleyenler (Mâide, 5/9), sabredenler (Hud 11/115), infak edenler (Hadid, 57/7), ödünç para verenler (Hadîd, 57/18), namaz kılıp zekat verenler (Bakara, 2/277) için ecr olduğu açıklanmaktadır.

Bir fıkıh terimi olarak ecr, kiralama akdindeki ücret karşılığı olarak da kullanılmaktadır. İcare akdinde unsurlardan biri de ücrettir. Ücret işçinin çalışmasının karşılığı ve en temel hakkıdır. Ücretin ödenmesi, işverenin temel görevi olduğu gibi işçinin de en başta gelen hakkıdır. Hz. Peygamber, *"işçiye teri kurumadan ücretini veriniz"* buyurmaktadır (Mecmau'z-Zevâid, IV, 97).

Ecr-i Misil: Kelime anlamıyla emsal ücret demek olan kavram, âdil iki bilirkişi tarafından takdir edilen ücret manasına gelmektedir.

İslâm'da emeğe ve haklı kazanca önem verilmiştir. Bu nedenle, iş akdinin herhangi bir sebeple fasit olması halinde, işçi çalıştığı miktar kadar emeğine karşılık olarak ecr-i misile hak kazanır. Bu durumda ecr-i misil, tarafsız bilirkişilerin işçinin fiilen harcadığı emeğe biçtikleri değerdir. Ayrıca zaruret ve ihtiyaç sebebiyle başkasının malını kullanan kimsenin, belli durumlarda bunun için makul bir ücret (ecr-i misil) ödemesi gerekir. Aynı şekilde kira süresi sona ermekle birlikte, haklı gerekçe ve ihtiyaç sebebiyle kiralanan şeyin kullanılması durumunda, makul bir müddet akdin uzatılması halinde, emsal ücret ödenmesi gerekir. (İ.P.)

EDÂ

Sözlükte "bir şeyi yerine ulaştırma, bir borç veya görevi yerine getirme, ödeme ve ifa etme" anlamına gelen ***edâ,*** fıkıh terimi olarak, dinî veya hukukî bir görevin usulüne uygun bir şekilde zamanında yerine getirilmesini ifade etmektedir. Kur'ân'da geçen "edâ" ve "edâ etme" ifadeleri de, genel olarak bu anlamdadır (Bakara, 2/187, 283; Nisâ, 4/58).

Dinen veya hukuken aranan bütün şart ve vasıfları toplayıp toplamaması bakımından edâ; kâmil, kâsır ve kazâya benzeyen edâ şeklinde üçe ayrılır.

İbadetler edâ vakti itibariyle, herhangi bir vakit tayin edilmeyen mutlak ibadetler ve belirli bir zamanda yapılması gereken mukayyet ibadetler olmak üzere ikiye ayrılır. Mukayyet ibadetler de, geniş zamanlı ve dar zamanlı ibadet şeklinde ikiye ayrılır. İbadetin edası için belirlenen vakit, namazda olduğu gibi hem bu ibadete hem de aynı cinsten başka ibadete imkân veriyor ise, geniş zamanlı ibadet; oruçta

olduğu gibi aynı cinsten başka ibadet yapılması mümkün değilse dar zamanlı ibadet söz konusudur. İster geniş ister dar zamanlı olsun, edası için belli vakit tayin edilen ibadetlerin bu vakit içinde yapılması gerekir; meşru bir mazeret bulunmadıkça vaktinden sonraya bırakılması caiz olmaz. Buna göre farz ve mükellefiyetlerin zamanında ifa edilmesi edâ, bu borcun daha sonra telafi edilmesine kazâ denir.

İslâm muhakeme hukukunda edâ kavramı, şahitliğin ifası için kullanılmaktadır. Şahidin duyu organları vasıtasıyla doğrudan muttali olduğu bilgi ve olayı, mahkeme huzurunda açıklamasına şahitliğin edâsı denilmektedir.

Şahıslar hukukunda edâ kavramı, kişinin bir fiil ve hukukî işlemi bizzat yapması anlamına gelmektedir. Bu bağlamda kullanılan edâ ehliyeti de, kişinin dinî ve hukukî hak ve borçları bizzat kullanmaya ehil oluşunu ifade etmektedir. (bk. Ehliyet)

Borçlar hukukunda ise, borcun konusunu teşkil eden edimin yerine getirilmesi manasına gelen ifâ kavramı ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.

Hadis ıstılahında ise, hocanın talebesine hadis rivâyet etmesine denir. (bk. Tahammül ve Edâ) (İ.P.)

EDEP

Ziyafete davet etmek anlamındaki "*edb*" veya zarif ve edepli olmak anlamındaki "*edeb*" masdarından isimdir. Sözlükte "davet, incelik ve kibarlık, iyi tutum ve davranış, takdir ve hayranlık" gibi anlamlara gelmektedir. Ebeb kelimesi veya türevleri Kur'ân'da geçmez. Bir hadiste Kur'ân'dan "Allah'ın edebi" diye söz edilmektedir (Dârimî, Fezâilü'l-Kur'ân, 1). Böylece edeb, hadis dilinde hayırlı ve yararlı bilgilerle davranış alışkanlıklarını ifade etmekte, Kur'ân'da bu bilgi ve davranışları sergileyen ilâhî edeb kaynağı anlamında kullanılmaktadır. Bir kavram olarak edeb bir toplumda örf, âdet ve kural halini almış iyi ve faydalı tutum ve davranışlar veya bunları kazandıran bilgi anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber'in sünnetinde müekked ve zevâid sünnet dışında kalan davranışlar fıkıh literatüründe genel olarak edeb terimiyle ifade olunmuştur. (M.C.)

EDİLLE-İ ERBEA

bk. Edille-i Şeriyye

EDİLLE-İ ŞER'İYYE

Şer'î deliller anlamına gelen ***edille-i şer'iyye***, dinî hükümlerin dayandığı kaynaklara denir. Fıkıh usulünde delil, şer'î ve amelî bir hükme götüren şey diye tarif edilebilir. Bunun için âlimler, hem dinî hükmün çıkarıldığı aslı, hem de hükmü elde etmek için kullanılan yöntem ve genel prensipleri delil olarak adlandırmışlardır. Bu nedenle, hüküm çıkarılmakta asıl olan âyet ve hadisler ile hüküm çıkarma usulü olan icma, kıyas, sahabenin sözü, istihsan, istıslah, istıshab gibi metotlar şer'î delil olarak kabul edilmiştir. Ancak İslâm âlimleri, bir bakıma bütün şer'î delilleri temsil eden ve hükümlerin kaynağını oluşturan bir konumda gördüklerinden, bunlardan dördü üzerinde ittifak etmişlerdir; bunlar Kitap yani Kur'ân-ı Kerim, Sünnet, icma' ve kıyastır. Bu delillere **edille-i erbaa** da denilmektedir. (İ.P.)

EF'ÂL-İ MÜKELLEFÎN

Mükelleflerin fiilleri anlamına gelen ***ef'âl-i mükellefîn***, dinen yükümlü sayılan insanların davranışları ve bunlarla ilgili hükümler manasına gelir. Fıkıh

usulü bilginlerinin çoğunluğu teklifi hükümleri Şâri'in hitabına nispetle, **îcap, nedb, ibâha, kerâhe** ve **tahrîm** şeklinde beş kısma ayırırlar. Hanefî bilginler ise mükellefin fiiline nispetle **farz, vacip, mendup, mubah, tenzihen mekruh, tahrimen mekruh** ve **haram** olmak üzere yedi kısma ayırırlar. Bu kavramlar aynı zamanda ef'âl-i mükellefîn tabirinin de ana bölümlerini oluşturur. Bunlardan hareketle ef'âl-i mükellefîn; farz, vacip, sünnet, müstehap, mubah, haram, mekruh ve müfsit şeklinde sıralanabilir.

Farz, Allâh ve Rasulünün açık bir ifade ile emrettiği, kat'î delillerle sabit fiiller olup, Müslümanların öncelikli olarak yerine getirmekle mükellef oldukları, terk edilmesinin dünyevî ve uhrevî kınanmayı gerektirdiği emirlerdir. (bk. Farz). Vacip, amel bakımından farz gibi olan, fakat katî ve açık delillere dayanmayan emirlerdir (bk. Vacip). Sünnet Hz. Peygamber'in söz, fiil ve onayı ile sabit olan tavsiyeleridir (bk. Sünnet). Müstehap, yapılması hoş karşılanan, daha uygun olan iyi işleri, ahlâkî davranışları ifade eder (bk. Müstehap). Mekruh, delil yönünden kesin olmamakla birlikte yapılmaması istenen şeylerdir. Tahrimen mekruh ve Tenzihen mekruh kısımlarına ayrılır (bk. Mekruh). Haram, açık ve katî bir delille yapılmaması istenen fiile denir (bk. Haram). Müfsit ise, başlanılan ameli bozan hal ve fiildir (bk. Müfsit).

Buluğ çağına erişmiş akıllı bir Müslüman'ın, dininin kendisiyle alakalı hükümlerini, emir ve yasaklarını bilmesi, sorumluluklarını tanıması Müslümanlığının bir gereğidir. (İ.P.)

EFLAKİYYE

Allah'ı inkâr edip kâinatın yaratılış ve idare edilişini kadîm telakki ettikleri yedi yıldıza bağlayan bir inanç sistemidir. Bu yedi yıldız, zühal, müşteri, merih, zühre, utarid, güneş ve ay'dır. (F.K.)

EĞLENCE

İnsanın neşelenmesine ve hoş vakit geçirmesine yarayan ve oyun, yarış, raks, mûsiki gibi şeylerin genel adıdır. Eğlencenin Arapça karşılığı lehvdir. Lehv, Kur'ân'da genellikle âhirete oranla dünya hayatının değersizliğini vurgulamak üzere kullanılmıştır. Hz. Peygamber'in zaman zaman bazı eğlenceleri seyretmesi, ashâbını bayram ve düğün gibi günlerde eğlenceye teşvik etmesi, düzenlenen eğlenceleri durdurmak isteyenlere engel olması, ilke olarak eğlencenin dinen yasak olmayan bir davranış olduğunu göstermektedir (Meselâ bk. Buhârî, İdeyn, 2, Cihâd, 56, 57, 58, 81, Salât, 41; Müslim, İmare, 95, Îdeyn, 16-20). İslâmî âdâba ve genel ahlâk kurallarına aykırı olmaması, fuhuş, içki, kumar gibi dinin yasaklamış olduğu şeylerden arınmış olması şartıyla oyun, mûsiki ve yarış gibi her tür eğlence meşru; İslâmî ölçülere göre müstehcen sayılabilecek, doğrudan ya da dolaylı olarak İslâm dinini, bu dinin inanç, ibadet ve ahlâk esaslarını, düşünce ve hayat tarzını, üstün şahsiyetlerini, kurum ve şiarını tahrif ve tezyife yönelik her türlü eğlence de gayri meşrûdur. Ayrıca İslâm'ın dokunulmaz saydığı ve genellikle ırz kavramıyla ifade olunan insanların manevî şahsiyetlerini, namus, şeref ve diğer kişilik haklarını hedef alan eğlenceler de meşru kabul edilemez. Eğlenceyi bir dinlenme ve rahatlama aracı olmaktan çıkarıp insanların din ve dünya haya-

tıyla ilgili işlerinde etkinlik ve verimliliklerini olumsuz yönde etkileyen bir duruma getirmek de İslâm dininin eğlenceyle ilgili müsamaha sınırını aşar. Eğlenceler toplum psikolojisi açısından büyük bir önem taşımaktadır. Eğlenceler, insanlar arasındaki sosyal bağların güçlenmesine, kardeşlik bilincinin yerleşmesine, kültür mirasının, geleneklerin ve millî benliğin korunmasına vesile olur. (M.C.)

EHAD-VÂHİD

Sözlükte "bir, tek, yegane, biricik" anlamlarına gelir. Dişili ***ihdâ***, çoğulu ***âhâd***dır. ***Ehad*** kelimesi Kur'ân'da yalın ve izâfet terkibi halinde 85 defa geçmiştir.

Sayı olarak kullanılmıştır: Mesela "*Hani bir zaman Yûsuf, babasına, 'babacığım! Ben (rüyamda) on bir yıldız (ehade aşere) görüyorum' demişti.*" (Yûsuf, 12/4). Herhangi bir kimse anlamında kullanılmıştır (Hâkka, 69/47).

Eşi, benzeri ve ikincisi bulunmayan bir tek anlamında Allah'ın ismi-sıfatı olarak kullanılmıştır. Allah'ın ehad ismi sadece İhlas sûresinin 1. âyetinde geçmiştir; "*De ki O Allah tektir,*" (***Kul hü vallahü ehad***)

Vâhid sözlükte ortağı, misli bulunmayan bir, tek demektir. *Vâhid* kelimesi Kur'ân'da 36 defa geçmiş ve; "bir tek" anlamında yemeğin (Bakara, 2/61), kapının (Yûsuf, 12/67), suyun (Ra'd, 13/4), ölümün (Furkân, 25/14), toplumun (Bakara, 2/213), nefsin (Nisâ, 4/1), milletin (Nisâ, 4/102), sesin (Yasîn, 36/29), koyunun (Sâd, 38/23) ve çarpmanın (Hâkka, 69/14) sıfatı olarak; bir kimse anlamında (Nisâ, 4/11) ve Allah'ın isminin sıfatı olarak kullanılmıştır. "*İlâh'ınız bir tek ilâhtır*" (Bakara, 2/163, Nahl, 16/22), "*Ancak Allah bir tek ilâhtır*" (Nisâ, 4/171), "*Bir tek ilâh'tan başka ilâh yoktur*" (Mâide, 5/73), "*Gerçekten ilâhınız tektir*" (Sâffât, 37/4).

Kur'ân'da Allah'ın ismi-sıfatı olarak el-vâhid şeklinde de geçmiştir: "*Kahredici tek Allah*" (Yûsuf, 12/39), "*O kahredici tektir*" (Ra'd, 13/16), "*Tek ve kahredici Allah'tan başka Tanrı yoktur*" (Sâd, 38/65), "*O tek ve kahredici Allah'tır*". (***Hüvallâhü'l-vâhidü'l-kahhâr***) (Zümer, 39/4)

"Ehad" ile "vâhid" sıfatları sözlükte bir, tek anlamında birleşseler de aralarında anlam farkı vardır. "Ehad", daha beliğdir. "Ehad" sıfatı sadece Allah için, "vâhid" sıfatı ise hem Allah için hem de başka varlıklar için kullanılır. Her "ehad", vahid"dir fakat, her "vâhid", "ehad" değildir. "Ehad", denilince "vâhid" denilmiş olur, ancak "vâhid" denilince "ehad" denilmiş olmaz. "vâhid", ispatta, "ehad" nefîde kullanılır. İspatta bir insan gördüm (***reaytû recûlen vâhiden***), nefîde hiç kimse görmedim (***ma reaytu ehaden***) denir.

"Ehad", Allah'ın her bakımdan "vâhid" olduğuna ve O'nda asla çokluk bulunmadığına delalet eder. "Allah" ismi, zâtî ve subûtî sıfatlarının hepsine; "Ehad" ismi ise selbî sıfatlarının tamamına delalet eder. "Allah'u ehad" sözü ile; zâtî, sübûtî ve selbî sıfatlarıyla Allah'ın birliği ifâde edilmiş olur.

O, varlıkta, ilah, rab, ma'bud, hâlik, râzık... oluşunda tektir, ehaddır. "*O'nun gibi hiçbir şey yoktur,*" (Şûra, 42/1), "*Hiçbir kimse O'na denk değildir.*" (İhlâs, 112/4) âyetleri Allah'ın tekliğini anlatır. "Allah tektir" demek; gerek zâtı gerek sıfatları gerek isimleri hangi noktadan mülahaza edilirse edilsin bir-

dir, hiç ortağı yoktur, bir tek hakikattır, ilahlık O'na mahsustur demektir.

"Ehad", Allah varken hiçbirşey yoktu gerçeğinin ifadesidir. Allah sayı itibariyle değil, hiç ortağı ve benzeri bulunmaması itibariyle tektir. Evveli bulunmayan (kadîm), sonsuz olan (bâkî) sadece O'dur. "Allah'tan başka ilah yoktur". ***(lâ ilâhe illallah)*** Kelime-i tevhîdi, Allah'ın uluhiyyette ehad olduğunu, "*Allah her şeyin yaratıcısıdır*" (Allahu hâliku külli şey'in) (Zümer, 39/12) âyeti yaratıcı olmada ehad olduğunu ifade eder.

"Ehad" ve "vâhid" isimleri, İbn Mâce'nin esmâü'l-hüsna ile ilgili rivâyetinde geçmiştir (Dua, 10, 11). (İ.K.)

EHİL

Sözlükte "sahip, eş, akraba, ehliyetli" anlamına gelen *ehil,* bazı kelimelerin başına getirilmek sûretiyle terimler üretilir. (M.C.)

EHL-İ BEYT

Ev halkı anlamına gelen bu terim İslâm tarihinde Hz.Peygamber'in aile fertleri için kullanılmıştır. Ev halkı ya da ehl-i beyt ifâdesiyle aileyi teşkil eden ev sahibi, onun eşi, çocukları ve torunları anlaşılmaktadır. Kur'ân'da *ehl-i beyt* terkibi, üç yerde geçmektedir. Bunların birinde Hz. İbrahim'in (Hud, 11/73) birinde Hz. Musa'nın (Kasas, 28/12), birinde de Hz. Peygamberin ev halkına işaret edilmiştir. Hz.Peygamberin ehl-i beytini gösteren âyet meali şöyledir: "*Evlerinizde oturun, eski cahiliyye âdetinde olduğu gibi açılıp saçılmayın, namazı kılın, zekatı verin, Allah'a ve Rasûlüne itaat edin. Ey ehl-i beyt! Allah sizden, sadece günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor.*" (Ahzâb, 33/33)

Hz. Peygamber'in ehl-i beytine kimlerin dahil olduğu hususunda farklı görüşler vardır. Ehl-i sünnet âlimlerinin bir kısmına göre ehl-i beyt kapsamına sadece Hz.Peygamber'in hanımları dahildir. Diğerlerine göre Allah Rasûlü'nün eşleri, çocukları, torunları Hasan ve Hüseyin ile damadı Hz. Ali'dir. Şii âlimlere göre ehl-i beyt kapsamına Hz. Peygamber, Ali, Fatıma, Hasan ve Hüseyin girer.

Ehl-i beyte mensup olanların vasıfları da tartışma konusu olmuştur. Sünnî alimlere göre ehl-i beyt mensupları, Hz.Peygamber'in neslinden gelme şerefini taşımaktadırlar. Ancak hata ve günah işlemekten korunmuş değildirler. Çünkü ismet sıfatı sadece peygamberlere mahsustur. Gaybı bilmezler. Onlar da diğer insanlar gibi ilâhî emirlere uydukları takdirde, Allah nezdinde değer kazanırlar; aksi halde Hz. Nuh'un oğlu, Hz. Lut'un hanımı ve Hz. Muhammed'in amcası örneklerinde olduğu gibi peygamber soyundan olmaları kendilerine bir üstünlük sağlamaz. Şii âlimlerine göre; ehl-i beyt" mensupları günah işlemekten korunmuştur. Allah, her türlü hatayı onlardan giderip yerine doğruyu ve hakikâtı ikâme etmiştir. Hz. Ali ve onun soyundan gelen onbir imam Hz. Âdem'den itibaren bütün peygamberlere verilen ilme sahiptirler. Ehl-i beyt tabiri, Alevilik ve Bektaşiliğin yanı sıra Mevleviyye, Rufaiyye ve Kâdiriyye gibi Sünnî tarikatlarda da Şia'nın tasvir ettiği mânâda anlaşılmıştır. (F.K.)

EHL-İ HADİS (Ehl-i Eser)

Ashâbu'l-hadis, *ehl-i eser* deyimleriyle de anılan *ehl-i hadis*, hadis ilmiyle uğraşanlar anlamına gelir. Sahâbe'den itibâren kullanılan bu deyim ilk devir-

lerde, hadis öğrenim ve öğretimiyle uğraşan, râvilerin hallerini bilen, hadiste her konuda söz sahibi uzman kimseler anlamına geliyordu. Zamanla, hadislere göre amel etmeye çalışan kimseler, anlamına kullanılmaya başlandı. Ahmed ibn Hanbel, bu manadaki ehl-i hadis'in ileri gelenlerindendir. Daha çok hadise ağırlık veren Medine merkezli ekolün adı da ehl-i hadisdir. Ehl-i hadis, mümkün mertebe nassları yorumlamaktan ve kıyastan kaçınır. Ehl-i hadis kavramı ile bazen, hadisle amel eden kimseler anlamına bütün müslümanlar kastedilmiştir.

Ehl-i hadis, bazı dönemlerde şekilci tutumlarından dolayı tenkit edilmiş, bu durum tarihte bazı tartışmalara da yol açmıştır. Bunun neticesinde bazı eserler kaleme alınmıştır. Hatîb el-Bağdâdî'nin "Şerefü Ashâbi'l-Hadis"i bunlardandır. Bağdâdî, "Nasîhat-u Ehli'l-Hadis" eseriyle de hadis ehlini, hadislerin fıkhını da öğrenmeye teşvik etmiştir. (A.G.)

EHL-İ HAK

Îmân, İslâm ve Hak yolunda olan ya da kitap ve sünnete uygunluğu kabul edilen mezhebe tabi olanlar için kullanılan bir kavramdır. Kelâm bilginlerinden Nurettin es-Sabûnî, bu terimle, Selefiyye, Eş'ariyye ve Mâtüridîye'yi kastetmektedir. Tasavvufta ise Hakka ve hakikate vasıl olan kimseler için kullanılmıştır. (F.K.)

EHL-İ HÂL

bk. Hâl.

EHL-İ HEVÂ

Sözlükte "nefsin arzularına uyanlar" anlamına gelmektedir. Bir kavram olarak "inançlarını, tutum ve davranışlarını ilâhî buyruklara değil, beşerî görüş ve arzularına göre oluşturan kimseler" demektir. Ehl-i ehvâ tabiri Kur'ân'da ve Hz. Peygamber'e nispet edilen hadislerde yer almaz. Ancak Kur'ân'da müşrikler, Yahudiler, Hristiyanlar, putperestler, âhireti inkâr edenler gibi farklı toplulukların Kur'ân'a inanmayıp beşerî arzularına (hevâ, ehvâ) uydukları bildirilmiştir. Hz. Peygamber'e de onların arzularına (hevâ) uymaması emredilmiştir (Bakara, 2/145).

Böylece beşerî görüş ve arzulara dayanan anlayışların din haline getirilmesinin yanlışlığına işaret edilmiştir. Hz. Peygamber de insanların hevâları tarafından saptırılmasına engel olacak yegâne kaynağın Kur'ân olduğuna dikkat çekmiş (Tirmizî, Fezâilü'l-Kur'ân, 14), ümmeti hakkında en çok endişe duyduğu hususlardan birinin de onların hevâları tarafından saptırılma ihtimali olduğunu dile getirmiş ve ümmeti içinden de böyle toplulukların çıkacağını haber vermiştir (Ahmed, IV/102, 423). (M.C.)

EHL-İ HİBRE

Bilirkişi anlamına gelir. (bk. Ehl-i Vukuf) (İ.P.)

EHL-İ KIBLE

Kabe'ye doğru yönelerek namaz kılmanın farz oluşunu kabul eden kimseler için kullanılan bir kavramdır. (bk. Ehl-i Salât) (F.K.)

EHL-İ KİTAB

Kitap ehli / kitaplılar anlamına gelen "Ehl-i Kitap"; Allah'ın peygamberlerine indirdiği kitaplara iman edenlere verilen bir isimdir. Kitap Ehli, Kur'ân'da;"*kendilerine kitap verilenler*" (Müddessir, 74/31), "*kendilerine kitap verdiklerimiz*" (Bakara, 2/121) ve "*kendilerine kitaptan bir pay verilenler*" (Nisa, 4/44) şeklinde de ifade edilmiştir.

Kur'ân'da Yahudi ve Hristiyanlara "Ehl-i Kitap" denildiği gibi (Nisâ, 4/153; Mâide, 5/15,19) diğer peygamberlere indirilen kitaplara iman edenlere de "Ehl-i Kitap" denilmiştir (En'âm, 6/84-90).

Allah'ı; melekleri, kitapları, peygamberleri ve âhiret gününü inkâr edenlerin derin bir sapıklık içinde olduklarının bildirilmesine rağmen (Nisâ, 4/136) "Ehl-i Kitab'ı" müşrik, münafık ve ateist ve benzeri nitelikteki diğer kâfirlerden ayrılmış ve onların iffetli kadınları ile evlenilebileceğini (Mâide, 5/5) bildirilmiştir.

Ehl-i Kitabın kâfir olanlarının; hakkı batıla karıştırdıkları (Âl-i İmrân, 3/71), bile bile Allah'a karşı yalan söyledikleri (Âl-i İmrân, 3/75), emanete riayet etmedikleri (Âl-i İmrân, 3/75), kendilerine verilen kutsal kitapları tahrif ettikleri (Âl-i İmrân, 3/78), peygamberleri öldürdükleri (Âl-i İmrân, 3/112), müslümanları sapıtmak (Âl-i İmrân, 3/69) ve küfre düşürmek istedikleri (Bakara, 2/109), Tevrat ve İncil'in hükümlerini hakkıyla uygulamadıkları (Mâide, 5/68) bildirilmiştir.

Yüce Allah;

"Ey Kitap Ehli! (Gerçeğe) şahit olduğunuz halde niçin Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorsunuz?" (Âl-i İmrân, 3/70),

"Ey Kitap Ehli! Niçin hakkı batılla karıştırıyor ve bile bile gerçeği gizliyorsunuz?" (Âl-i İmrân, 3/71),

"De ki: Ey Kitap Ehli! (Gerçeği) görüp bildiğiniz halde niçin Allah'ın yolunu eğri ve çelişkili göstermeye yeltenerek insanları Allah'ın yolundan çevirmeye kalkışıyorsunuz?" (Âl-i İmrân, 3/99),

"Ey Kitap Ehli! Dininizde sınırları aşmayın ve Allah hakkında ancak hakkı söyleyin..." (Nisâ, 4/171),

"De ki: Ey Kitap Ehli! Hakkın dışına çıkarak dininizde aşırı gitmeyin...." (Mâide, 5/77),

Anlamındaki âyetlerle Kitap Ehlini uyarmakta ve onlara;

"De ki: Ey Kitap Ehli! Bizimle sizin aranızda ortak bir söze gelin: Yalnız Allah'a ibadet edelim. O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilah edinmesin..." (Âl-i İmrân, 3/63),

"İçlerinden zulmedenleri hariç Kitap Ehli ile en güzel bir yolla mücadele edin ve (onlara): Biz, bize indirilene de, size indirilene de iman ettik. Bizim ilahımız ve sizin ilahınız birdir /aynı ilahtır. Biz sadece O'na teslim olmuş kimseleriz" (Ankebût, 29/46) denilmesini emretmektedir. (İ.K.)

EHL-İ SALÂT

Sözlükte "namaz kılanlar" anlamında gelir. İslâmî bir kavram olarak "Kâ'be'ye yönelerek namaz kılmanın farz olduğuna inanan, ancak inanç esaslarını değişik şekillerde yorumlayan farklı mezheplere bağlı bütün müslümanları" ifade eder. Farklı mezheplere bağlı âlimler, îmânla küfür arasında bir sınır çizmek ve müslüman adını taşıyabilmek için aralarındaki asgari müştereklerin nelerden ibaret olduğunu konuyla ilgili hadislerden hareketle belirlemeye çalışmışlardır. Buna göre bir kimsenin müslüman sayılabilmesi için Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Hz. Muhammed'in O'nun elçisi olduğuna inanmanın yanında "zarûrât-ı diniyye" adı verilen İslâm'ın temel hükümlerini de kabul etmesi gerekir. Hz. Peygamber, çeşitli hadislerinde kelime-i şehadeti söyleyip namaz kılan ve İslâmî usullere göre kesilmiş hay-

vanların etini yiyen kimseleri müslüman saymış, canlarının ve mallarının güvenlik içinde bulunduğunu bildirmiştir (Buhârî, Salât, 28). Ayrıca namazın kişiyi şirk ve inkârdan koruduğunu, hatta namazı terkedenlerin inkâra sürüklenebileceğini haber vermiştir (Müslim, Îmân, 134; Müsned, I/60, III/ 370). Hz. Peygamberin hadislerini dikkate alan İslâm âlimleri, namaz kılmayı müslüman olmanın ayırıcı vasfı ve müslümanların asgari müştereği saymışlar, bunu da ehl-i salât tabiriyle ifade etmişlerdir. Çünkü bir kimsenin müslümanlığına namaz dışında başka bir davranışıyla hükmetmek oldukça güçtür. Ehl-i salât tabiri yerine ehl-i kıble tabiri de kullanılmıştır.

"Ehl-i Kıble"ye mensup kimselerin tekfir edilemeyeceği hususu, Ehl-i Sünnet'in genel prensipleri arasında yer almaktadır. (M.C.)

EHL-İ SALÎB

On birinci yüzyılın sonlarında Avrupa dünyasının "Kudus'ü Kurtarma" sloganı ile Türkleri Anadolu'dan atmak ve bütün Ortadoğu'yu ele geçirmek için başlattığı siyasî amaçlı askerî harekata katılanlara verilen ortak bir isimdir. Bu kuvveti oluşturanlar Hristiyan oldukları, elbiselerinde ve bayraklarında, "Haç" işareti bulunduğu için söz konusu ismi almışlardır. Haçlı seferlerinin ilki 1096 yılında başlamış olup 1291 yılında Latin Hristiyanların doğudaki son merkezi olan Akkâ'dan çıkarılmasına kadar devam etmiştir. Toplam dokuz büyük seferden oluşan Haçlı harekatı yaklaşık iki yüz yıllık bir dönemi kapsamaktadır. Daha sonraki yıllarda Türk İslâm dünyasına karşı yapılan bütün savaşlar da Haçlı seferleri olarak değerlendirilmiştir.

Tarihçiler ve bilim adamları Haçlı seferlerinin çıkış nedeni olarak siyasî, sosyal ve ekonomik sebepler üzerinde durmuşlarsa da asıl ve önemli sebep olarak "din" unsuruna dikkat çekmişlerdir. Tarihî gelişim ve olaylar da zaman zaman bu derecelendirmeyi te'yid etmiştir. (F.K.)

EHL-İ SUFFE

bk. Ashab-ı Suffe.

EHL-İ SÜNNET

Îmân, İslâm ve Hak yolunda olan ya da Kitap ve sünnete uygunluğu kabul edilen bir mezhebe tabi olanlar için kullanılan bir kavramdır. Selefiyye, Maturîdiyye ve Eş'ariyye, ehl-i sünnet mezhepleridir. (F.K.)

EHL-İ VUKUF

Günümüz Türkçe'sinde "bilirkişi" denilen ehl-i vukuf, hukukî uyuşmazlık ve ispat konusunun özel ve teknik bilgi gerektirmesi durumunda, uzmanlığına başvurulan üçüncü kişi anlamına gelmektedir.

Ehl-i vukuf, bir olayın tespitinde veya uyuşmazlığın giderilmesinde mahkemeye bilgi vermekteyse de, durumu şahitten farklıdır. Şahit geçmişte bizzat tanık olduğu olayı veya bilgiyi nakleder, fakat bu konuda görüş belirtmez. Ehl-i vukuf ise, bilgisine başvurulan olaya tanık olmamakla birlikte, kendisinden sadece konu hakkında özel bilgisine dayanarak inceleme yapması ve görüş bildirmesi istenir.

Ehl-i vukufun, görüşüne başvurulan konuda özel bilgi ve uzmanlık sahibi olması, tarafsız olması gerekir. Bir konuda iki veya daha fazla bilirkişi tayin edilebilir. Bu durumda aralarında anlaşamamaları halinde hakim çoğunluğun görüşüne göre karar verir.

Aralarında eşitlik varsa, hakim takdir hakkını kullanır. (İ.P.)

EHL-İ ZİMMET

bk. Zimmî.

EHLİYET

Sözlükte "yetki; elverişli, lâyık ve yeterli olmak" anlamlarına gelen ehliyet, fıkıh terimi olarak, kişinin dinî ve hukukî hükümlere muhatap olmaya elverişli oluşunu ifade etmektedir. Başka bir deyişle, insanların leh ve aleyhindeki hak ve sorumluluklara muhatap olabilmesi halidir.

İnsanın şer'î hitaba ehil ve muhatap oluşu, akıl denilen anlama, düşünme ve ona göre davranma kabiliyetine sahip bulunmasıyladır. İnsanın bu anlamdaki ehliyet ve sorumluluğuna **ehliyetü'l-hitap** denir.

Ehliyet kişinin haklardan faydalanmaya, bu hakları kullanmaya ve borçlanmaya elverişliliği demek olduğundan, cenin safhasından itibaren aklî ve bedenî gelişimine paralel olarak parça parça kazanılır ve rüşt ile tamamlanır. Kişinin aklî ve bedenî gelişimine uygun olarak, önce lehindeki haklara, sonra aleyhindeki haklara sahip olur, daha sonra bazı muamele ve tasarruflarının sahih olmasına; en son olarak da hukukî ve cezaî müeyyide ve mesuliyete ehil hale gelir.

Hukuk dilinde ehliyet iki ana gruba ayrılır: Vücup ehliyeti, edâ ehliyeti.

Vücup ehliyeti, haklara sahip olabilme ve borçlar altına girebilme ehliyetidir. Bu ehliyet, insanın var olmasıyla gerçekleşir ve ölünceye kadar devam eder. Bu ehliyete zimmet adı da verilmektedir. Vücup ehliyeti ceninde nakıs olarak mevcuttur; ana karnındaki cenin bu ehliyet ile sadece menfaatine olan ve kabule ihtiyaç duymayan miras, vasiyet, vakıfta lehtar olmak gibi bazı hakları kazanır. Sağ olarak doğmasıyla bu ehliyete tamamen sahip olur.

Edâ ehliyeti, muamelat ehliyeti demek olup, kişinin dinî ve hukukî hak ve borçları bizzat kullanmaya ehil oluşunu ifade etmektedir. Bu ehliyetin esasını akıl oluşturmaktadır. Akıl noksan olursa edâ ehliyeti noksan olur, akıl kemale ererse, ehliyet de kamil olur. Akıl bulunmadığı zaman edâ ehliyeti sabit olmaz. Buna göre edâ ehliyeti nakıs ve kamil olmak üzere ikiye ayrılır. *Nakıs edâ ehliyeti* mümeyyiz çocuk ve benzerinin sahip olduğu ehliyettir. Bununla zarar ve yararına olması muhtemel akitleri velisinin iznine bağlı olarak, sırf yararına olan akitleri ise müstakil olarak kurabilir. Ancak ibadetler ve tamamen kendisinin zararına olan akitler konusunda ehliyeti yoktur. *Kamil edâ ehliyeti* ise, akıllı olarak buluğ çağına erişen, başka bir deyişle reşit olan kişinin sahip olduğu ehliyettir. Bu ehliyete sahip kişi, bütün hukukî tasarruflara yetkilidir. Hukukî ve cezâî sorumluluğa sahip ve ibadetler gibi şer'î tekliflere de muhataptır.

Ehliyet Arızaları. Eda ehliyetini daraltan veya ortadan kaldıran sebeplere ehliyet arızaları denir. Vücup ehliyeti, insanın insan olarak mevcut olmasına bağlı bulunduğundan daralması veya ortadan kalkması mümkün değildir. Ehliyeti kaldıran veya daraltan arızalardan bir kısmı, kişinin irade ve isteği dışında meydana gelmekte olup, bunlara *semâvî arızalar* denir. Akıl hastalığı, bunama, bayılma, uyku, ölümle sonuçlanan hastalık, kölelik, küçüklük, unutma, ölüm ve kadınlara mahsus haller bu tür arızalardandır. Diğer bir

kısmı ise, şahsın kendi irade ve isteğiyle meydana gelmekte veya oluşmasına kasten sebebiyet verdiği arızalardır ki, bunlara *müktesep arızalar* denilmektedir. Sarhoşluk, sefihlik, yolculuk, bilmemek, yanılmak, şaka gibi durumlar bu tür arızalardandır. (İ.P.)

EHLÜ'L-HAL VE'L-AKD

Klasik fıkıh literatüründe, devlet başkanını seçmek ve gerektiğinde azletmek yetkisine sahip olan heyet anlamında bir terimidir. Bu kavramın, Şîa ile Ehl-i Sünnet arasında imamet, halifenin iş başına getiriliş usulü ve meşruiyeti konularının tartışılmaya başlamasıyla literatüre girdiği söylenebilir.

Şîa, imamın nas ile belirlendiğini, buna göre Hz. Peygamber'in kendisinden sonra Hz. Ali'yi halife olarak belirlediği görüşünü ileri sürmektedirler. Ehl-i Sünnet ise, halifenin ümmetin hakimiyetini temsil ettiğini ve ümmetin seçimiyle iş başına gelmesi gerektiğini kabul etmiş; devlet başkanının ehlü'l-hal ve'l-akd denilen bir heyet tarafından belirlenmesi gerektiğini ağırlıklı olarak işlemeye başlamışlardır.

Ehlü'l-hal ve'l-akdin gerek sayısı gerekse nitelikleri konusundaki görüş ayrılıkları, dört halife döneminin farklı şekillerde yorumlanmasından kaynaklanmaktadır. Bunun yanında görüş ayrılıklarında, âlimlerin içinde bulunduğu siyasî ve sosyal şartlar ve mevcut siyasî yapıyı eleştirme veya meşru gösterme gayretleri de etkili olmuştur.

Hz. Peygamber'in "*ümmetim delalette birleşmez*" (İbn Mace, Fiten, 8) mealindeki hadisine göre ehlü'l-hal ve'l-akdin sınırlı sayıda seçici yerine, toplumun görüşünü aksettirebilecek şekilde çok kişiden oluşması daha uygundur. Bu heyeti oluşturacak kimselerin erkek olması şart değildir. Hz. Peygamber'in kadınlarla biat etmesi ve gerektiğinde onlarla istişare etmesi buna işaret etmektedir. (İ.P.)

EHLÜ'L-MAĞFİRE

Bağış sahibi, mağfiret ehli anlamına gelen bu tabir, Allâh'ın sıfatlarından biri olarak, günahları bağışlayan demektir. (bk. Ğâfir) (İ.K.)

EHLÜ'T-TAKVÂ

Azabından korkup sakınılmaya, korunmaya layık olan demektir: Kur'ân'da bir âyette geçmektedir: "*O, takva ve mağfiret ehlidir.*" (Müddessir, 74/56)

"Zü'l-celali ve'l-ikram" ve ***"zû mağfiretin ve zû ikab"*** gibi bu sıfat da Allah'ın hem celâl hem cemal vasfını ifade etmektedir. Allah, tevbe edip hâlini düzelten, îman edip sâlih amel işleyenlere karşı mağfiret ehlidir. İnkâr, isyân ve günahta ısrar edenlere karşı *ehl-i takvâ*dır, **zü'l-celal**dır, **zü ıkab**dır, **şedîdü'l-azab**tır. (İ.K.)

EHVEN-İ ŞER

Zararı ve kötülüğü daha az olan manasına bir isim tamlamasıdır. İki zararlı, kötü şeyden birini işlemek zorunda kalan kimsenin, bunlardan hafif olanını tercih edebileceğini ifade etmek için kullanılır. Mecellenin 29. maddesinde, "*ehven-i şerreyn ihtiyar olunur*" (iki kötülükten hafif olanı tercih olunur) denilmektedir. Ayrıca 26-28. maddeleri de bu konuyu düzenlemektedir: Umumî zararı defetmek için, hususi zararın tercih edileceği; şiddetli zararın daha hafif zarar ile giderileceği; iki fesat çeliştiğinde hafifi işlenmek sûretiyle daha büyük olandan

kurtulmanın çaresine bakılması gerektiği bu maddelerde işlenmiştir. (İ.P.)

EİMME-İ ERBAA

Dört imam anlamına gelen bu tamlama, dört büyük fıkıh mezhebinin kurucuları olan İmam-ı Azâm Ebû Hanîfe, İmam Malik b. Enes, İmam Muhammed b. İdris eş-Şafiî ve İmam Ahmet b. Hanbel için kullanılmaktadır. Bu tabirin ne zaman çıktığı bilinmemekle birlikte, terkibin yerleşmesinden sonra yazılan fıkıh kitaplarında, isimleri geçen imamlardan topluca bahsederken eimme-i erbaa tabiri kullanılmıştır. (İ.P.)

EİMME-İ SELÂSE

Üç imam anlamına gelen bir terkiptir. Hanefî fıkıh kitaplarında, Ebû Hanife ile talebeleri Ebû Yûsuf ve Muhammed için eimme-i selâse tabiri kullanılmaktadır. Ayrıca fıkıh kitaplarında, mezhep imamlarının görüşleri sıralanırken, dört fıkıh mezhebinin kurucularından üçünün görüş birliğinde olup birinin diğerlerinden farklı görüşte olması halinde, muhalefet edenin ismi açıkça zikredilmekte, diğerleri için de eimme-i selâse tabiri kullanılmaktadır. (İ.P.)

EİMME-İ SİTTE

Hadiste kütübü sitte denen, altı meşhur hadis mecmuasının yazarlarına verilen isimdir. Kütübü sitte yazarları meşhur isimleriyle şunlardır: Buhârî (ö. 256 / 869), Müslim (ö. 216 / 831), Ebû Dâvûd (ö. 275 / 888), Nesâî (ö. 303 / 915), Tirmizî (ö. 279 / 892) ve İbn Mâce (ö. 273 / 886). (A.G.)

EKÂNİM-İ SELÂSE

Uknum kelimesinin çoğulu olup, sözlükte "asıl, esas ve temel" anlamına gelmektedir. Dînî ıstılahta ise, Hristiyanlarca Allah anlayışının teşekkül ettiği üç sıfatın birbiriyle olan ilişkisini sağlayan baba, oğul ve Ruhu'l-Kudüs demektir. Bu üç esas ***(ekânîm-i selâse)*** şöyle açıklanmaktadır; Allah Teala'dan ibaret olan *zat* (baba), İsa'dan ibaret olan *ilim* (oğul) ve Meryem'den ibaret bulunan *hayat* (zevce) dir. (F.K.)

EKREM

Allâh'ın sıfatlarından biri olup, en çok ikram eden demektir. (bk. Kerîm) (İ.K.)

ELEST

bk. Bezm-i Elest.

ELFÂZ-I KÜFÜR

Elfâz, söz anlamındaki "lafız" kelimesinin çoğulu olup sözler demektir. Küfür kelimesiyle birleşip terkip haline gelince; îmândan çıkıp küfre girmeye sebep olan sözler anlamına gelir.

Kur'ân'da bu terim yerine "kelimetü'l küfr" (küfür sözü) kavramı geçmektedir (Tevbe, 9/74). İmânın temel prensipleri olarak ifâdesini bulan, Allah'ı, melekleri, kitapları, peygamberleri, kaderi (hayır ve şerrin Allâh'ın yaratması ile meydana geldiğini) ve âhiret gününü ya da Kur'ân'ın âyetlerinden herhangi birini yalanlayan ve inkâr edenler veya alay konusu yapıp küçümseyenler, Allah'a iman veya ibadetinde ortak koşanlar, iman esaslarını kalpleri ile tasdik etmeyenler küfür eylemini gerçekleştirmiş olurlar.

Genel olarak küfrü gerektiren söz ve ifâdelerin oluşması için şu kriterlerden birine uyması gerekir:

1-Allah'ın zâtı, sıfatları ve fiilleri konusunda uluhiyyet makamı ile bağ-

daşmayan ve tevhid prensibine aykırı düşen her türlü söz ve fiiller.

2-Hz. Muhammed başta olmak üzere bütün Peygamberlerin getirdikleri vahyi inkâr etmek veya peygamberlerden birini kabul etmemek ya da onları küçümseyen veya alaya alan bir davranışın içine girmek.

3-Kur'ân'ın tamamını veya bir kısmını inkâr etmek, ondaki îmân, ibadet, ahlâk, ve sosyal hayat ile ilgili hükümlerin yetersiz olduğunu iddia etmek veya haram kıldıklarını helal, helal kıldıklarını da haram kabul etmek. Ancak bu tür sözlerin hüküm ifade etmesi için bu sözleri söyleyenlerin buluğ çağına ermeleri, sarhoşluk, uyku ve ikrah gibi hallerden uzak bulunmaları gerekir. (F.K.)

ELHAMDÜLİLLÂH (el-Hamdü lillâh)

Her türlü övgü Allah'a mahsustur anlamına gelen bir dua cümlesidir. Bu cümle, Kur'ân'da 23 âyette geçmiştir. Kur'ân'ın ilk sûresi olan Fâtiha, besmeleden sonra bu cümle ile başlamaktadır. Maddî ve manevî nimetleri elde eden (İbrâhim, 14/39; Kehf, 18/1; Neml, 27/15), musîbet ve belalardan kurtulan (Mü'minûn, 23/28; Fâtır, 35/34) kimse bu cümle ile Allah'a şükreder. Îmân edip sâlih ameller işleyenlerin, cennetlerde dualarının sonu da bu cümledir (Yûnus, 10/10). (bk. Hamd kavramı) (İ.K.)

EMÂN

Sözlükte "güven, güvence, güvenlik, emniyette olmak, korkusuz olmak" gibi anlamlara gelen emân; bir fıkıh terimi olarak, İslâm ülkesine girmek isteyen gayrimüslim yabancıya, can ve mal güvencesi sağlayan taahhüt ve akdi ifade etmektedir. Tanımda yer alan gayrimüslim yabancıdan, barış antlaşması bulunmayan yabancı devlet vatandaşı kastedilmektedir. Emân isteyen kimseye ***müste'min***, eman verilene ***müste'men***, emân veren kişiye de ***müemmin*** denir. Hadislerde emân kelimesi ile birlikte, ahd ve zimmet tabirleri de kullanılmaktadır.

Emân isteyen taraf kadın veya erkek, herhangi bir dine mensup tek bir kişi ya da bir topluluk olabilir. Bir erkeğe verilen emân, hem kendisinin hem de yanında bulunan aile fertlerinin can ve mallarını hukukî güvence altına alır. Emân isteyen kişide casusluk, sabotaj, kışkırtıcılık gibi zarar vermeye yönelik bir kastın olmaması şartı aranmaktadır.

Klasik fıkıh literatüründe, belli bir şahsa veya sınırlı sayıdaki yabancıya verilen özel emânın (emânu'l-hâs) yanında, bir şehir, bölge, kale veya ülke halkı gibi geniş topluluklara tanınan genel emândan (emânu'l-âmm) da bahsedilmektedir. Zaman ve mekân bakımından sınırlanabilir olan emân akdi, müste'menin kendisine emân verildiğini öğrenmesinden veya kabulünden sonra başlar ve ülkesine dönmesi veya sürenin dolmasıyla sona erer.

Günümüz toplumlarında milletler arası örf ve âdetlerin değişmesi sebebiyle emân ve emânnamelerin yerini tamamen devlet kontrolünde olan pasaport, vize, ikâmet izni gibi uygulamalar almıştır. (İ.P.)

EMANET

Güvenilir olmak, doğruluk, bir kimseye koruması için geçici olarak verilen şey gibi anlamlara gelmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de emânet kelimesi iki yerde tekil ve dört yerde de çoğul olmak üzere, dinî yükümlülükler (Ahzâb,

33/72), emanet (Bakara, 2/283; Mü'minûn; 23/8; Me'âric, 70/32) ve Allâh'ın insanlara vermiş olduğu idarecilik, yöneticilik, malın idaresi gibi iş ve sorumluluklar (Nisâ, 4/58; Enfâl, 8/9) manalarında kullanılmaktadır.

İslâm literatüründe emânet oldukça geniş kapsamlı bir kavram olup, bir kimseye koruması için geçici olarak verilen malın yanında, ücret, kira, ortaklık hakkı, buluntu gibi maddî haklar ile îmân, ibadet gibi dinî yükümlülükleri; beden ve ruh sağlığı, servet, makam ve mevki gibi imkân ve kabiliyetleri; sözleşmeleri; mesken ve aile mahremiyetine saygı, nimet ve ikrama teşekkür, selama karşılık verme, sırların saklanması gibi dinî, ahlâkî, sosyal ilke ve kuralları kapsamaktadır.

Bir fıkıh terimi olarak emânet, bir kimseye koruması için bir malın geçici olarak tevdi edilmesi akdini ve bu şekilde bırakılan malı ifade etmektedir. Bu manada emanet terimi ile eşanlamlı olarak **vedîa** kavramı da kullanılmaktadır. Fıkıh literatüründe emanet, tarafların birbirine uygun karşılıklı irade beyanıyla kurulan ve bağlayıcı olmayan bir akittir. Emanet akdin kurulabilmesi için tarafların edâ ehliyetine sahip olmaları ve emanet bırakılan malın akit konusu olmaya elverişli bulunması gerekir. Bunun dışında, sahibinin açıkça veya imâ yoluyla iznine bağlı olarak elde bulundurulan şeyler de emanet hükmündedir.

Emanet bırakılan kimse kural olarak emin kimse sayılır ve iyi niyetli olduğu, emanet bırakılan malı korumada makul derecede titizlik gösterdiği sürece mala gelen zarardan sorumlu olmaz. Ancak kişi bilerek, ölçüsüz, aşırı ve kusurlu davranarak bu malın zarar görmesine sebep olmuşsa verdiği zarardan sorumlu tutulur. Emanet bırakılan şahıs malı koruması karşılığında ücret alıyorsa, sorumluluk artar. Bu takdirde, alınması gereken tedbirleri almadığı için veya kaçınılması mümkün bir sebepten dolayı mal zarar görmüşse tazmîni gerekir. (İ.P.)

Peygamberlerin sıfatı olarak ***emânet***, Allâh'tan aldığı vahiyleri, aynen insanlara tebliğ etmeleri anlamındadır. Peygamberler, almış oldukları ilâhî emirleri ne değiştirmişler ne de onlara bir şey ilâve etmişlerdir. Çünkü Peygamber en güvenilir insandır. Onlarda hiçbir şekilde ihanet ve hıyânet bulunmaz. O halde güven ve emniyet, nübüvvetin vazgeçilmez şartıdır. Bu hususta Cenab-ı Hak şöyle buyuruyor: *"O peygamberler ki Allah'ın gönderdiği emirleri duyururlar, Allah'tan korkarlar ve O'ndan başka kimseden korkmazlar."* (Ahzâb, 33/39). Bütün Peygamberler görevlerini en mükemmel şekilde yerine getirmişler ve kavimlerine şöyle demişlerdir: *"Size Rabbimin gönderdiği gerçekleri tebliğ ediyorum ve ben sizin için güvenilir bir öğütçüyüm."* (A'râf, 7/68). (İ.K.)

EMÂRE

bk. Karîne.

EMEL

Sözlükte "istemek, ummak" anlamına gelen *emel*, bir kavram olarak ise gerçekleşmesi uzun zamana bağlı olan ümit, arzu ve istekler anlamında kullanılmaktadır. Kur'ân'da biri "insanı oyalayan, âhireti unutturan dünyevî arzu ve tutkular" (Hicr, 15/3), diğeri de mutlak olarak "arzu edip ümit bağlama" (Kehf, 18/46) anlamında iki yerde geçmektedir. Hadislerde ise emel, çoğunlukla zühdün karşıtı olarak temelinde bedensel

hazların tatmini ve dünya sevgisi bulunan arzuları ifade etmek için kullanılmıştır. İnsanın uzun vadeli arzular taşıması, zihnini yoğun olarak bunlarla meşgul etmesi ve bütün enerjisini bu arzuları elde etmek için tüketmesine *tûl-i emel*; arzu ve tutkularına bir sınır çizerek âhirette kendisine yarar sağlayacak işlere önem vermesine *kasr-ı emel* denilmektedir. Hz. Peygamber'in *"yaşlı kimsenin bütün güçleri zayıflasa da dünya sevgisi ve uzun emeller konusunda gönlü hep genç kalır"* (Buhârî, Rikâk, 5) hadisi emelin bütünüyle yok edilmesinin mümkün olmadığını ifade etmektedir. Esasen hırsa dönüşmediği sürece, insana istikbal ümidi ve yaşama arzusu sağlaması bakımından emelin olumlu bir yönü de vardır. (M.C.)

EMİR (Emr)

Sözlükte "bir işin yapılmasını kesin olarak istemek, buyurmak; hal, durum, iş, olay, konum" gibi anlamlara gelmektedir. Kur'ân'da 180'den fazla yerde geçmekte olan emir kelimesi, genellikle ikinci manada, bazen de birinci manada da kullanılmaktadır (A'râf, 7/77, 150; Zâriyât, 51/44; Talâk, 65/8).

Fıkıh usulünün önemli konularından birini oluşturan emir, genel olarak otoriter bir tarzda kesin olarak bir işin yapılmasının istenmesi için vazedilen söz demektir. Allâh ve Rasulünün bir fiili emretmesi değişik söz kalıpları ve ifade tarzlarıyla olabilir; *"namaz kılın, zekat verin"*; *"... adaklarını yerine getirsinler, Eski Evi (Kabe'yi) tavaf etsinler"* şeklinde sarih olabileceği gibi, *"anneler çocuklarını emzirirler"*; *"yanlışlıkla bir mü'mini öldüren kimsenin, mü'min bir köle azat etmesi gerekir"* şeklinde gayri sarih de olabilir.

Fakihlerin çoğunluğu, emrin kural olarak vücuba, yani kesin olarak işin yapılması gerektiğine delalet ettiği; ancak özel bir karine olması halinde nedb (bk. Mendup) veya ibahaya (bk. Mubah) delalet edeceği görüşündedirler.

Emir işin hemen yerine getirilmesinin şart olup olmadığına delalet etmez. Derhal veya bilahare yapılması birer kayıt olup ayrı delillerle sabit olur. Bununla birlikte, derhal yapılması daha iyidir. Aynı şekilde emir, talebin sadece yapılmasına delalet eder; tekrar edilmesine delalet etmediği gibi, bir defa yapılmasına da delalet etmez. Tekrar veya bir defa yapılması emirle ilgili birer kayıt olup, ayrı bir delille sabit olur. (İ.P.)

EMÎR

İslâmî bir kavram olan emîr; devlet başkanı, vâli, yönetici, komutan, emir ve komuta sahibi gibi anlamlara gelmektedir. Hadislerde ve ilk dönem fıkıh kitaplarında emîr kelimesi ile eşanlamlı olarak **âmil** kelimesi de kullanılmaktadır.

Kur'ân-ı Kerim'de emîr kelimesi geçmemekte, yalnız bu manayı ifade eden ülü'l-emr tabiri kullanılmaktadır (Nisâ, 4/59, 83). Hadislerde ise pek çok yerde emîr kelimesi geçmektedir.

Dört halife döneminde ordu komutanlarına ve ordunun bir kısmına kumanda edenlere ve fetihleri gerçekleştiren valilere emîr denilmiştir. Genellikle emîrler idârî ve malî bütün yetkilere sahip; kendi vilâyetlerinde halifenin yetkilerine haizdiler. Namazlarda imamlık yapar, camiler inşa ettirir, dinî tebliğ eder ve yerleşmesini sağlardı. Adlî işleri de kendisi

yönetir; kadıları tayin ederdi. Daha sonra tarih içinde emirlerin statülerinde değişiklikler olmuştur. (İ.P.)

EMÎR-İ HAC

Haccın kurallarına uygun bir şekilde ve emniyet içinde edâ edilmesini sağlamak üzere görevlendirilen kimse için kullanılan bir tabirdir. Hac emirliği Mekke'nin fethinden sonra ihdas edilmiş bir görevdir. Emîr-i haccın, hac kervanlarını güvenlik içinde götürüp getirmenin dışında cezaların uygulanmasına nezaret etmek gibi önemli görevleri vardır. Hz. Peygamber, Mekke'nin fetih yılında emîr-i hac tayin etmemiş, ikinci senesinde ise Hz. Ebû Bekir'i Medine'den hacca giden 300 kişinin başında emir-i hac olarak görevlendirmiştir. Hac emirliği kurumu, 1924 yılında Hicaz bölgesinin Suûd ailesinin yönetimine girmesi ve bu ailenin hac emirliğini yasaklamasıyla sona ermiştir. Bu tarihten itibaren her ülkenin ilgili bakanlık veya kurumu hac emîrinin görevini yerine getirmektedir. (İ.P.)

EMR-İ Bİ'L MA'RUF

İslâm'a ve akl-ı selîme uygun olan her şeyi tavsiye etme anlamına gelen bir tabirdir. (daha geniş bilgi için bk. Ma'ruf) (İ.K.)

EMSÂLÜ'L-HADİS

İçerisinde darbı mesel ya da mesel bulunan hadisleri derleyen kitaplara "emsâlü'l-hadis" denir. Hadislerde darb-ı mesel, bir konunun anlaşılmasını kolaylaştırmak, etkinliğini ve sürekliliğini sağlamak amacıyla başvurulan temsilî anlatımdır. Örneğin, bir hadis-i şerif'le, Allah'ın koyduğu sınırlara riâyet edenlerle bu sınırları ihlal edenlerin toplumundaki durumu; yaptıkları deniz yolculuğunda, kur'a sonucunda geminin kamara ve güvertesine yerleşenlerden, kamarada yolculuk yapanların, su ihtiyaçlarını kolayca karşılamak ve güvertedekileri rahatsız etmemek için gemiyi delmek istemelerine benzetilmiştir... (bk. Buhârî, Şehâdât, 30, Şerike, 6; Tirmizî, Fiten, 12; Ahmed, 4/268, 270, 273) Hadis-i şerifteki temsili anlatımla, iyiliği emredip, kötülükten alıkoyma konusunda toplumsal duyarlılığın önemi vurgulanmıştır. (A.G.)

EMSÂLÜ'L-KUR'ÂN

Kur'ân'ın meselleri anlamına gelir. Tâbirde geçen "emsâl" "mesel" kelimesinin çoğuludur. "Mesel"; benzer ve delil demektir. "Atasözüne" de mesel denir.

Kur'ân'da meseller (örnekler) vardır. Varlığının sebebi; düşündürme, hatırlatma, öğüt verme, duygulandırma, ibret verme ve böylece insanları iyiye, güzele ve doğruya yönlendirmedir.

"*Andolsun biz bu Kur'ân'da insanlara öğüt almaları için her misali anlattık*" (Zümer, 39/27), "*Biz bu misalleri insanlara anlatıyoruz ama onları âlimlerden başkası düşünüp anlamaz*" (Ankebût, 29/43) âyetleri ile Allah Kur'ân'da misaller anlattığını bildirmektedir. Meseller, Tahrim sûresinin 11-12. âyetlerinde olduğu gibi sarih ve zâhir; A'râf sûresinin 58. âyetinde olduğu gibi gizli, remizli ve imalı olabilir. (İ.K.)

EMVÂL ŞİRKETİ (Şirket-i Emval)

Ortaklardan her birinin bir miktar sermaye koyup, bununla yapacakları ticaretten doğacak kârı paylaşmak üzere kurdukları şirkettir. (bk. Şirket) (İ.P.)

EMVÂL-İ BÂTINA

Kelime anlamıyla "gizli mallar" anlamına gelen kavram, bir fıkıh terimi olarak, nakit paralar ile evlerde, mağazalarda bulunan ticaret mallarını ifade etmektedir. Bu kavram zekat ile ilgili hükümler açıklanırken geçmektedir.

Zekatın kamu yararını ilgilendirmesi nedeniyle, ilk devirlerden itibaren zekat, **âmil** diye isimlendirilen zekat ve vergi toplayıcıları vasıtasıyla toplanmış ve devlet eliyle dağıtılmıştır. Bununla birlikte emvâl-i bâtınanın zekatlarının dağıtılması sahiplerinin dinî duyarlılıklarına bırakılmıştır. Bunlar, gizli mallarının zekatlarını diledikleri fakirlere, muhtaçlara bizzat verebilirler.

Bir malın zekata tabi olması için öngörülen şartlardan birisi de, **Nisâp** miktarına ulaşmasıdır. Borçların Nisâbın gerçekleşmesine mani olup olmadığı konusu ise tartışılmıştır. Fakihlerin çoğunluğuna göre, emvâl-i bâtınada borç etkili olmaktadır. Borç miktarı düştükten sonra Nisâp miktarına ulaşmış ise zekat gerekli olur. (İ.P.)

EMVÂL-İ ZÂHİRE

Kelime anlamıyla "açık, aşikâre mallar" anlamına gelen kavram, bir fıkıh terimi olarak, **saime** denilen yılın çoğunluğunu otlakta geçiren hayvanlar ile bir kısım arazî mahsulleri, madenler, yer altındaki hazineler ve gümrüklere uğrayan ticaret malları ve nakit paraları ifade etmektedir. Bu kavram da zekat ile ilgili hükümler açıklanırken geçmektedir.

Fıkıh kitaplarında, zâhirî malların zekatları ile belirlenmiş olan vergilerinin, **âmil, sâî, âşir** diye isimlendirilen zekat ve vergi toplayıcıları vasıtasıyla toplanıp, devlet eliyle sarf edileceği belirtilmektedir. Ancak ülkemizde, zekatlar Devlet eliyle toplanmadığından, mükellefler kendileri bu malların zekatlarını vermekle yükümlüdürler.

Fakihlerin çoğunluğuna göre, zâhirî mallarda borçların Nisâbın gerçekleşmesine mani olmadığı kabul edilmiştir. Buna göre, borçlu olduğuna bakılmaksızın, toprak mahsulleri, hayvanlar ve madenler kendileri için belirlenen Nisâp miktarına ulaştığında zekatı verilir. (İ.P.)

EMVÂT

Meyyit kelimesinin çoğulu olup, ölüler anlamına gelmektedir. (bk. Ölüm) (İ.P.)

ENÂNİYET

Bencillik anlamına gelen enâniyet kelimesi Arapça "ben" anlamına gelen ene kelimesinden yapılmış bir masdar isimdir. Kur'ân'da ve hadislerde enâniyyet kelimesi geçmez. Ancak günümüzde bir ahlâk ve psikoloji terimi olarak kullanılan "insanın yalnız kendisiyle ilgilenmesi, herkesi ve her şeyi kendi çıkarı için kullanma isteği (egoizm)" ve "kendini üstün görme, kendini her şeyin amacı olarak kabul etme eğilimi (egosantrizm)" anlamındaki enâniyeti yeren pek çok ifade Kur'ân'da ve hadislerde yer almaktadır. (M.C.)

ENDÜLJANS

Hristiyanlık inancına göre günahlara karşı bir nevi keffaret işleminin yerine getirilmesidir. Buna göre; insanın, günahının bedelini din adamlarının aracılığı ile gidermesi gerekmektedir. Diğer bir ifâde ile din adamlarının Tanrı ile insan arasındaki aracılık faaliyeti, endüljansın temelini oluşturmaktadır. Bu işlem katolik kilisesinin önemli işlevlerinden biridir. Zira Roma Katolik

kilisesinde, herhangi bir suçun ilahî adalet nezdinde affından sonra dünyevî karşılığının tamamen ya da kısmen affedilmesi mümkündür. Endüljans bahşetmek yetkisi gerçekte Papa'ya aittir. Bununla birlikte Papa bu yetkiyi kardinallere ve Psikoposlara devredebilir. Endüljans sahibi olabilmek için katolik kilisesine bağlı olmak gerekir. Kilise tarafından endüljans bahşetme, haçlı seferleri döneminde daha da artmıştır. Çünkü 1095 tarihinde başlayan ilk haçlı hareketleri esnasında Papa Urban II.'nin kutsal toprakları kurtarmaya katılacak olanlara bütün günahlarının affedileceğine dair endüljans bahşedileceğini ilan etmesiyle başlamıştır. Tarih içinde endüljansın kötüye kullanıldığından da şikâyet edilmiştir. O yüzden protestan hareketinin önderlerinden Martin Luther de bu doktrini ağır bir biçimde tenkit etmiştir. (F.K.)

ENE

Ben anlamına gelen "ene" kelimesi Arap dilinde birinci tekil şahıs zamiridir. Bir tasavvuf terimi olarak ise sâlikin fenâ (kulun kendi fiil ve davranışlarını görmekten fâni olması) halini ifade eder. Ayrıca iddia, kibir ve bencillik anlamında kullanılmaktadır. Kibir ve gurur anlamını taşıyan ene (ben) kelimesi, Kur'ân'da yerilmiş (Nâzi'ât, 79/24), böyle bir davranışın şeytana özgü olduğu belirtilmiştir (A'râf, 7/21). Kibir ve gurur anlamı taşımayan *ene* sözünün kullanılmasında sakınca bulunmamaktadır (Kehf, 18/118; Fussilet, 41/6). (M.C.)

ENFÜSÎ

Sözlükte "ruh, can, kan, bir şeyin kendisi" anlamındaki nefs kelimesinin çoğulu olan *enfüs*den türetilmiştir. Bu kavram âfâkinin karşıtı olup, sübjektif karakterdeki bütün sezgi, deney, delil ve değerlendirmeler; iç âlem anlamına gelir. (bk. Âfâkî) (M.C.)

ENSÂB

Hadis râvilerinin ve muhaddislerin kimliklerini açıklayan ilim dalına "ensâb" denir. (A.G.)

ENSÂR

Sözlükte "yardımcılar" anlamına gelen *ensâr*; "nasîr" veya "nâsır" kelimesinin çoğuludur. Terim olarak; dinleri uğruna Mekke'den Medine'ye hicret eden Hz. Muhammed (a.s.)'i ve ashabını Medine'ye kabul eden ve onlara her türlü yardımı yapan Medineli müslümanlara denir.

Ensâr kavramı Kur'ân'da iki âyette geçmiş; Allah'ın muhacirlerle birlikte ensârdan razı olduğu, onlar için cennetler hazırladığı (Tevbe, 9/100) onları bağışladığı (Tevbe, 9/117); ensârın muhacirleri sevdiği, onları kendilerine tercih ettikleri (Haşr, 59/9), malları ve canlarıyla Allah yolunda cihad ettikleri (Enfâl, 8/72) bildirilmiştir.

Hz. Muhammed (a.s.) Medine'ye göç eden Mekkeli müslümanlarla ensârı birbirlerine kardeş yapmıştır. Ensâr muhacirlere kucak açmış ve her şeylerini onlarla paylaşmışlardır. (İ.K.)

ERBAÛN

Hadis literatüründe kırk hadis toplayan eserlere denir. (A.G.)

ERGENLİK

Bulûğ çağına erişmek anlamına gelir. (bk. Bulûğ) (İ.P.)

ERHAMÜ'R-RÂHİMÎN

Merhamet edenlerin en merhametlisi anlamına gelen ve Allah'ın merhametinin çokluğunu ifade etmek için kullanılan bir tabirdir. Kur'ân'da bir âyette

geçmiştir. Âyet meâli şöyledir: "*Eyyûb, Rabb'ine; 'Bu dert bana dokundu, sen merhametlilerin en merhametlisisin' diye dua etmiştir.*" (Enbiyâ, 21/83)

"Rahmân" ve "Rahîm", Allah'ın güzel isimlerinden ikisidir. Her iki isim de Allah'ın çok merhametli olduğunu ifâde eder. (bk. Rahmet, Rahîm ve Rahmân) (İ.K.)

ERŞ

Sözlükte "bedel, rüşvet, fesat, husumet" gibi farklı anlamlara gelen erş; bir fıkıh terimi olarak, satılan malın kusurlu çıkması halinde satış bedelinden düşülen miktarı; bir mala zarar verilmesi durumunda meydana gelen noksanlığın maddî karşılığını; şahıs aleyhine işlenen suçlardan ölümle sonuçlanmayan yaralama ve sakatlamalarda mağdura ödenmesi gereken malî karşılığı ifade eder. Erş terim olarak genellikle bu son anlamda kullanılmaktadır. (bk. Diyet) (İ.P.)

ESBÂBU VURÛDİ'L-HADİS

Bir hadis-i şerîfin söylenmesine veya hadise konu olan davranışın yapılmasına yol açan nedenlere *esbâb-ı vurûdu'l-hadis* denir. *Sebebü'l-hadis*, *vurûdu'l-hadis*, *esbâbü'l-hadis* terimleri de aynı anlama gelir.

Rasûlüllah (a.s.), birçok hadisini çeşitli sebeplerden dolayı söylemiştir. Bu sebepler, çoğu kere hadislerde ifade edilmez. Bazı hadislerin sebeb-i vurudları ise hadislerde açıkça görülür. Hadislerin vürûd sebeplerinin bilinmesi, hadislerin doğru anlaşılması için son derece önemlidir. Bu konuda başlı başına eserler hazırlanmıştır. Suyutî'nin *Esbâbu'l-Hadis*'i, İbn Hamze'nin *el-Beyan ve't -Ta'rîf*'i bunlardandır. (A.G.)

ESER

Hadîs ve haber anlamında kullanılan bir kavramdır. Çoğulu "âsâr" dır. (bk. Hadis, Haber) (A.G.)

ESÎM

Çok günah işleyen kimse demektir. (bk. İsm) (İ.K.)

ESÎR

Savaş tutsağı anlamına gelmektedir. Bunun yanında tutuklu ve hükümlü manasında kullanıldığı da görülür. Bu anlamda esir kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de bir yerde tekil (İnsan, 76/8) ve üç yerde de çoğul olarak (Bakara, 2/85; Enfâl, 8/67,70) geçmektedir.

Hz. Peygamber ve ardından gelen dört reşit halifenin uygulamaları ve talimatları doğrultusunda İslâm'a göre, savaşan erkekler dışında kalan kadın, çocuk ve yaşlılar ile sakatlar, din adamları ve savaşla ilgisi bulunmayan diğer kimseler, fiilen savaşmadıkça öldürülmezler. Bunların esir olarak tutulup tutulmayacağı fakihler arasında tartışmalıdır.

Savaş esnasında ele geçirilen esirlere nasıl muamele edileceği, düşmanın Müslüman esirlere yaptığı muameleye, hal ve şartlara göre devletin takdirine bırakılmıştır. Hz. Peygamber, Bedir'de esir almış olduğu müşrikleri fidye karşılığı serbest bırakmış, parası olmayanları da on Müslüman'a okuma-yazma öğretmesi mukabilinde serbest bırakılacağını ilan etmiştir.

Esirlere işkence ve zulüm yapılması yasaklanmış, insanî muamelede bulunulması tavsiye edilmiştir. Ayrıca, güçlerinin üstünde iş gördürülmesi men edilmiş, nikâh, akrabalık gibi bağları korunmuştur. Cenevre Sözleşmesi'nde yer alan esirlerle ilgili hükümler ince-

lendiğinde, kendilerine tanınan bütün temel insanî hakların, esasen İslâm'da garanti altına alındığı; ele alınmayan tarafların birçoğunun ise günümüz şart ve imkânlarının ortaya çıkardığı görülür. (İ.P.)

ESMÂ-İ HÜSNÂ (el-Esmaü'l-Hüsnâ)

En güzel isimler demektir. Bu tabir âyet ve hadislerde geçmiştir: *"En güzel isimler Allah'ındır. O halde, O'na bu güzel isimlerle dua edin ve O'nun isimleri hakkında eğriliğe sapanları bırakın...."* (A'râf, 7/180; bk. Tâ-hâ, 20/8; Haşr, 59/24); *"Allah'ın 99 ismi vardır. Bu isimleri ezberleyen (hıfz) kimse cennete girer."* (Buhârî, Deavat, 68. VII, 169); *"Allâh'ın 99 ismi vardır. Bu isimleri sayan (ihsâ) kimse cennete girer."* (Müslim, Zikr, 6. III, 2062)

Âyet ve hadislerde zikredilen "el-esmâü'l-hüsnâ"; Allah'ın nasıl bir varlık olduğunun, O'nun niteliklerini, özelliklerini ve hangi vasıflara sahip olup olmadığını beyan eden isim ve sıfatlardır.

Allah'ı güzel isimleriyle tanımak ve anmak, O'na layık olmayan nitelikler isnat etmemek insanın başta gelen görevidir. Allah'ın isimleri hakkında Allah'a layık olmayan isimler isnat etmek, Allah'a "baba" demek gibi veya **"cebbar", "mütekebbir", "zû intikam"** gibi azamet ve kudret ifade eden isimleri kabul etmemek veya Allah'a özgü isimleri Allah'tan başka varlıklara vermek Kur'ân'da ilhad kavramıyla ifade edilmiştir. *İlhad*, doğru olandan, haktan sapmak demektir. Arapların *Lat* ismini **el-ilâh**, *Menat* ismini **el-mennân,** *Uzza* ismini **el-Azîz** isminden türetmeleri ilhaddır. Allâh'a, cisim, cevher, akıl ve illet gibi isimler vermek ilhaddır.

Hadislerde geçen "ihsâ" (saymak) ve "hıfz" (ezberlemek) kelimeleri ile maksat; Allah'ı güzel isimleriyle tanımak, O'na O'nun istediği şekilde ibadet ve itaat etmektir. Yoksa bu isimleri anlamadan ezberlemek ve tekrarlamak değildir. Mesela bir insan yaptığı bir işte Allah'ın kendisini gördüğünü, yaptıklarını bildiğini, ameline göre ödül veya ceza vereceğini düşünmesi ve ona göre hareket etmesi Allah'ın isimlerini *hıfz* ve *ihsâ*dır. Tirmizî (ö. 279) esmâü'l-hüsna ile ilgili Ebû Hüreyre'den yaptığı bir rivâyette, Allâh'ın 99 isimini zikretmiş ve bu hadis için **garîb** demiştir (Deavat, 83. No: 3506). Tirmizî, Ebû Hüreyre'den aynı anlamda iki hadis daha rivâyet etmiş ancak bu rivâyetlerde isimler sayılmamıştır. İbn Ebî Ömer - Sufyan b. Uyeyne - Ebû'z-Zinad - el-A'rac tarikıyla gelen hadise "hasen-sahih" demiştir. Buhârî ve Müslim'in rivâyetlerinde de isimler yoktur.

İbn Mâce, el-esmâü'l-hüsnâ ile ilgili rivâyetinde 101 isim zikretmiştir (Dua, 10, 11. No: 1269-1270). Tirmizî'nin rivâyetinde el-esmâü'l-hüsnâ, "hüvallahüllezî lâilâhe illâ hû" ile başlarken, İbn Mâce'nin rivâyetinde "Allah" lafzı ile başlamaktadır.

Tirmizî ve İbn Mâce'nin el-esmâü'l-hüsnâ ile ilgili rivâyetlerinin dışında başka hadislerde de Allah'ı tanıtan isim ve sıfatlar geçmektedir. Hadislerde geçen kâbid, bâsıt, hâfid, râfi', mu'ızz, müzill, sabûr, muhsî, mübdi', mümît, vâcid, reşîd, mukaddim, muahhir, muğnî, mâni', dârr, nâfi' ve mâcid gibi bazı sıfatlar, isim şeklinde Kur'ân'da geçmemektedir. Ancak

bu sıfatların ifade ettiği manalar fiillller ile ifade edilmiştir. Allah'ın isimleri / sıfatları 99 adetten ibaret değildir. 99 rakamı çokluktan kinayedir. Nitekim, el-esmâü'l-hüsnâ ile ilgili hadisler, Allah'ın isimlerinin 99'dan ibaret olduğunu da belirtmemekte, sadece bu isimleri sayanların cennete gireceklerini bildirmektedir. Ayrıca hadislerde geçmeyen ancak Kur'ân'da geçen Allah'ın güzel isim ve sıfatları vardır. Bu isim ve sıfatların sayısı iki yüzü geçmektedir. Aşağıda zikrettiğimiz isim ve sıfatların önündeki KK, Kur'ân-ı Kerîm'i; İC, İbn Mâce'yi; TR,Tirmizî'yi, HK, Hâkim Neysabûrî'yi; İH, İbn Hıbban'ı; BY, Beyhakî'yi; NS, Nesâî'yi ifade etmektedir. Diğer hadislerde geçenlerin kaynakları verilmiştir.

Ayet ve hadislerde geçen Allah'ın isim ve sıfatlarının kısaca anlamları:

el-**A'lâ** الأعلى; en yüce, en şerefli. (KK, NS,)

A'lem اعلم; her şeyi en iyi bilen (KK)

el-**Adl** العدل; âdil, insaflı, her şeyi yerli yerinde yapan, her şeyi hak ve doğru olan (TR, BK, İH)

Adüvvün li'l-kâfirîn عدو للكافرين; kâfirlerin düşmanı (KK)

el-**Afüvv** العفو; çok affedici, çok bağışlayan (KK, TR, İC, NS, İH, BK)

el-**Âhir** الآخر; varlığının sonu olmayan, ölümsüz, ebedî ve bâkî olan (KK, TR, İC, NS, HK)

Âhizü'n bi nâsiyetih آخذ بناصيته; suçluları cezalandıran (KK, NS)

Ahkemü'l-hâkimîn أحكم الحاكمين; hüküm verenlerin en iyisi, hâkimler hâkimi (KK,)

Ahsenü'l-hâlikîn أحسن الخالقين; yaratanların, takdir ve tasvir edenlerin en iyisi (KK)

Akrab أقرب; bilmesi, görmesi, duyması, haberdâr olması ve yardım etmesi açısından insanlara en yakın olan (KK)

el-**Alî** العلي; şanı, şerefi, izzeti ve kudreti yüce olan (KK, İC, TR, NS, HK, İH, BK)

el-**Alîm** العليم; her şeyi çok iyi bilen (KK, İC, HK, İH, BH)

el-**Âlim** العالم; bilen, anlayan, tanıyan (KK, TR, İC, İH, BK)

Âlimü'l-ğaybi عالم الغيب; gaybı bilen (KK)

Âlimü ğaybi's-semâvâti ve'l-ard عالم غيب السماوات والأرض; yerin ve göklerin gaybını bilen (KK)

Âlimü'l-ğaybi ve'ş-şehâdeti عالم الغيب والشهادة; görünen ve görünmeyen âlemi bilen (KK, NS)

el-**Allâm** العلام; çok bilen, bilgisi çok olan, her şeyi bilen (HK)

Allâmü'l-ğuyûb علام الغيوب; görünmeyenleri çok iyi bilen (KK)

el-**Azîm** العظيم; zatı, isim, sıfat ve fiileri itibariyle pek ulu, büyük, yüce (KK, TR, İC, NS, HK, İH, BK)

el-**Azîz** العزيز; üstün, güçlü, kuvvetli, galip, şerefli, değerli, melik (KK,TR, İC, NS, HK, İH, BK)

el-**Bâ'ıs** الباعث; kıyamet kopunca ölüleri dirilten, mahşer yerine sevk eden, uyarıcı ve müjdeci olarak peygamber gönderen, kıyamette şahitler getiren (TR, İC, HK, İH, BK)

el-**Bâkî** الباقي; sonlu ve ölümlü olmayan, varlığı sürekli olan, ebedî (TR, İC, HK, İH, BK)

Bâli'ğu emrih بالغ أمره; emri, hükmü hedefine ulaşan, kararını infaz eden (KK)

el-**Bâri'** الباري; yaratan, örneği olmadan varlıkları îcat eden (KK, TR, İC, HK, İH, BK)

el-**Berr** البر; iyilik eden, çok lütüfkâr, çok merhametli, çok şefkatli (KK, TR, İH, BK)

el-**Bârr** البار; iyilik eden, çok lütufkâr, çok merhametli, çok şefkatli (İC)

el-**Bâsıt** الباسط; dilediğine rızkı bol veren (TR, İC, İH, BK)

el-**Basîr** البصير; aydınlık ve karanlıkta küçük ve büyük her şeyi gören (KK, TR, İC, NS, HK, İH, BK)

el-**Bâtın** الباطن; mâhiyeti akıl ile idrâk olunamayan, haya ile tahayyül edilemeyen, her şeyin iç yüzünü, sırlarını bilen (KK,TR,İC, NS, HK, İH, BK)

el-**Bedî'** البديع; bir şeyi nümûnesi olmadan yaratan , vâr eden, îcât eden (TR, HK, İH, BK)

Bedîu's-semâvâti ve'l-erd بديع السماوات والأرض; gökleri ve yeri örneği olmadan yaratan (KK)

Berîü'n mine'l-müşrikîn بريء من المشركين; müşriklerden berî, uzak olan (KK)

el-**Bürhân** البرهان; delil sahibi, kullarına delil gösteren, varlığına her şey delalet eden (İC)

Câ'ıl(ûn) جاعلون; yaratan, vâr eden, bir varlıktan başka bir varlık yapan, (KK)

el-**Câmi'** الجامع; kıyamette insanları bir araya toplayan, cem eden (TR, İC, İH, BK)

Câmi'u'n-nâs جامع الناس; kıyamette insanları bir araya toplayan, cem eden (KK)

el-**Cebbâr** الجبار; emir ve yasaklarını, hüküm ve karalarını kullarına yaptırmaya gücü yeten, azgın ve zalimleri kahredici, dertlere derman olan, yaraları sarıp onaran, yaratıklarının halleri-ni düzelten (KK, TR, İC, NS, HK, İH, BK)

el-**Celîl** الجليل; ulu, kudretli, yüce, azamet ve Kibriya sahibi (KK, TR, İC, HK, İH, BK)

el-**Cemîl** الجميل; zatı, isim, sıfat, söz, fiil ve hükümleri iyi, güzel, iyilik ve ihsan sahibi (TR, İC , HK, İH, BK)

el-**Cevâd** الجواد; cömert, nimet ve ihsanı bol olan (Tirmizî, Edeb, 41)

ed-**Dâim** الدائم; ölümsüz, varlığı sürekli olan, bâkî ve dâim (İC, HK, İH, BK)

ed-**Dârr** الدار; zarar veren şeyleri yaratan âsileri zarar vererek cezalandıran (TR, İC)

ed-**Dehr** الدهر; zamanı ve zaman içinde olup biten her şeyi vâr eden, zamanın sahibi ve yöneten (Müslim, Elfâz,1, 3. Buhârî, Edeb, 101. Tevhîd, 34)

ed-**Deyyân** الديان; hüküm veren, hesaba çeken, zelil eden, kahhâr (Buhârî, Tevhîd, 32. Ahmed, III, 495)

el-**Ebed** الأبد; ölümsüz, varlığı sürekli, bâkî ve dâim (İC)

Ebkâ أبقى; verdiği nimetler sürekli ve daha kalıcı olan (KK)

el-**Ehad** الأحد; eşi, benzeri ve ikincisi bulunmayan bir tek, yegâne (KK, İC, NS, HK, İH, BK)

Ehlü'l-mağfire أهل المغفرة; mağfiret ehli, affedici (KK)

Ehlü't-takvâ أهل التقوى; azabından korkup sakınmaya, korunmaya layık olan (KK)

Ekber أكبر; zatı, isim, sıfat ve fiilleri, şana ve şerefi, nimet ve ihsanı en yüce en ulu (Müslim, Tahâre, 17;Tirmizî, Deavat, 25)

el-**Ekrem** الأكرم; en çok ikram eden (KK)

Erhamü'r-râhımîn أرحم الراحمين; merhamet edenlerin en merhametlisi (KK, NS)

Esdeku hadîsen أصدق حديثا; en doğru sözlü (KK)

Esdeku Kîlen أصدق قيلا; en doğru sözlü (KK)

Esra'u Mekren أسرع مكرا; hile ve tuzak kuranları en sür'atli bir şekilde cezalandıran (KK)

Esra'u Ferahan أسرع فرحا; kullarının tevbesine çok sevinen (KK)

Esra'u'l-hâsibîn أسرع الحاسبين; hesap soranların, hesap görenlerin en sür'atlisi (KK)

Eşeddü Kuvveten أشد قوة; çok kuvvetli, çok güçlü (KK)

Eşeddü Tenkîlen أشد تنكيلا; çok şiddetli cezalandıran (KK)

Eşeddü be'sen أشد بأسا; çok şiddetli cezalandıran (KK)

el-**Evvel** الأول; öncesi olmayan, yaratılmamış, ezelî ve kadîm tek varlık (KK, TR, İC, NS, HK, İH, BK)

Fa'âlün limâ yürîd فعال لما يريد; dilediğini yapan (KK)

Fâil(ûn) فاعلون; Yapan, yaratan, vâr eden (KK)

Fâliku'l-habbi ve'n-nevâ فالق الحب والنوى; çekirdek ve taneleri çatlatan, yarıp açan (KK, NS)

Fâliku'l-ısbâh فالق الإصباح; karanlığı yarıp sabahı ortaya çıkaran (KK)

el- **Fâtır** الفاطر; yaratan, îcat eden, yoktan var eden (İC, HK)

Fâtıru's-semâvâti ve'l erdı فاطر السماوات والأرض; yeri ve gökleri yaratan (KK, NS);

el-**Fâtın** الفاتن; deneyen, imtihan eden (Mâlik, Kader, 5)

el-**Ferd** الفرد; tek kadîm, ezelî, ebedî ve bâkî olan varlık. (Beyhakî, I, 161)

el-**Fettâh** الفتاح; en âdil hüküm veren iyilik kapılarını açan (KK, TR, HK, İH, BK)

Gâlib'ün 'alâ emrihî غالب على أمره; emirinde işinde ve hükmünde galip olan, üstün gelen (KK)

el-**Ğaffâr** الغفار; çok affeden, çok bağışlayan, günah ne kadar çok olursa olsun yine bağışlayan (KK, TR, İH, BK)

Ğâfiru'z-Zenbi غافر الذنب; günahları bağışlayan (KK)

el-**Ğafûr** الغفور; çok affeden, çok bağışlayan (KK,TR, İH, BK)

el-**Ğanî** الغني; zengin, hiçbir şeye muhtaç olmayan (KK, TR, HK, İH, BK)

el-**Habîr** الخبير; her şeyden haberdar olan, gizli âşikâr her şeyi bilen, haber veren (KK, TR, İC, HK, NS, İH, BK)

el-**Hâdî** الحادي; hidayet eden, doğru yolu gösteren (KK, TR, İC, HK, İH, BK)

el-**Hâfız** الحافظ; koruyup gözeten (İC, HK)

el-**Hafî** الخفي; çok ikram eden, son derece iyilik ve lütuf sahibi, her şeyi bilen (Ebu Davud, Tirmizî, İC)

el-**Hâfid** الحافض; şan, şeret ve itibar bakımından kâfirleri alçaltan, değersiz yapan, cezalandıran (TR, İC)

el-**Hafîz** الحفيظ; varlıkları yok olmaktan koruyan, (KK, TR, HK, İH, BK)

el-**Hakem** الحكم; hüküm veren, son kararı veren (KK, TR, İH, BK)

el-**Hakîm** الحكيم; hikmet sahibi, her işi, emri ve yasağı yerli yerinde olan (KK)

el-**Hâkim** الحاكم; hükmeden, karar veren, haklıyı haksızı ayıran (TR, İC)

el-**Hakk** الحق; varlığı, ilah ve rab oluşu hak olan, eşyayı var eden hakkı ızhar eden, mülk sahibi, yok olmayan, varlığında şüphe bulunmayan, âdil (KK, TR, İC, NS, HK, İH, BK)

el-**Hâlik** الخالق; her şeyi yaratan (KK, TR, İC, HK, NS, İH, BK)

el-**Halîm** الحليم; çok sakin, hemen öfkelenmeyen, kızmayan, heyecanlanmayan, acele etmeyen hoşgörülü, teenni ile hareke eden (KK, TR, İC, HK, NS, İH, BK)

el-**Hallâk** الخلاق; mükemmel yaratan, devamlı yaratan (KK, HK)

el-**Hamîd** الحامد; çok övülen, övgüye layık olan (KK, TR, NS, İH, BK)

el-**Hannân** الحنان; çok merhametli, çok şefkatli (HK)

el-**Hâsib** الحاسب; insanları sorgulayan, hesaba çeken (KK)

Hasbü حسب; yardım etmede, rızık vermede ve korumada yeten,

el-**Hasîb** الحسيب; insanlara yeten, insanların yaptıklarını koruyup hesaba çeken (KK, TR, İH, BK)

el-**Hayî** الحيي; edep ve haya sahibi, çirkinliği bulunmayan, bağış, ihsan ve nimeti terk etmeyen (Ebû Dâvud, Hammam, 2; İbn Mâce, Dua, 13; Nesaî, Gusl, 7)

Hayr خير; hayırlı, faydalı olan, iyilik eden (KK)

Hayru'l-fâsılîn خير الفاصلين; hükmedenlerenin, haklı ile haksızı ayırt edenlerin en hayırlısı (KK)

Hayru'l-fâtihîn خير الفاتحين; hükmedenlerin, nimet verenlerin, hayır kapılarını açanların en hayırlısı (KK)

Hayru'l-ğâfirîn خير الغافرين; bağışlayanların en hayırlısı (KK)

Hayru'l-hâkimîn خير الحاكمين; hüküm ve karar verenlerin en hayırlısı (KK)

Hayru'l-mâkirîn خير الماكرين; hile ile kötülük yapanları bilemeyecekleri, anlayamayacakları, cihetlerden daha şiddetli cezalandıran (KK)

Hayru'l-münzilîn خير المنزلين; nimet verenlerin, ikram edenlerin en hayırlısı (KK)

Hayru'l-vârisîn خير الوارثين; varislerin en hayırlısı (KK)

Hayru'n-nâsırîn خير الناصرين; yardım edenlerin en hayırlısı (KK)

Hayru'r-râhımîn خير الراحمين; merhamet edenlerin en hayırlısı (KK)

Hayru'r-râzikîn خير الرازقين; rızık, nimet verenlerin en hayırlısı (KK)

Hayrun hâfizan خير حافظا; en iyi koruyup gözeten (KK)

el-**Hayy** الحي; yaşayan, diri, canlı, ölümsüz, ezelî ve ebedî olan (KK, TR, İC, NS, HK, İH, BK)

Hüvallahüllezî lâilâhe illâ hû هو الله الذي لا إله إلا هو; kendisinden başka tanrı bulunmayan Allah (KK, TR, İH, BK)

el-**İlâh** الإله; ma'bûd. Tanrı (KK, HK)

İlâhü'n-nâs إله الناس; insanların ilahı (KK)

el-**Kâbid** القابض; dilediğine rızkı daraltan, ölüm zamanı gelenlerin ruhlarını kabzeden (TR, İC, İH, BK)

Kâbilü't-tevb قابل التوب; tevbeleri kabul eden (KK)

el-**Kâdî** القاضي; hakla hükmeden (Beyhâkî, el-Esmâ ve's-Sıfât, s. 111)

Kâdî'l-umûr قاضي الأمور; işlere karar veren (Tirmizî)

el-**Kadîm** القديم; evveli olmayan, ezelî olan ilk varlık (İC, HK)

el-**Kâdir** القادي; güçlü, kuvvetli, her şeye gücü yeten (KK, TR, İC, HK, İH, BK)

el-**Kadîr** القدير; çok güçlü, çok kuvvetli, istediğini istediği gibi eksiksiz, kusursuz ve tam yapabilen (KK , HK)

el-**Kâfî** الكافي; kullarına yardım eden, vekil olan, yol gösteren, yaptıklarını bilen, gören, haberdar olan ve hesaba çeken (KK, İC, HK)

el-**Kahhâr** القهار; yenilmeyen, daima galip gelen (KK, TR, NS)

el-**Kâhir** القاهر; galip gelen, zelil eden, güçlü, her şeyi kuşatan, yaratıklarını dilediği gibi yöneten (KK, İC)

el-**Kâim** القائم; varlıkları görüp gözeten, koruyan, yöneten (KK, İC)

el-**Kâin** الكائن; kadîm, ezelî, ebedî, bâkî, ilk varlık, varlığı sürekli olan (Ahmed, II, 539)

el-**Karîb** القريب; aff, mağfireti, rahmeti, bilmesi, görmesi ve duyması itibariyle kullarına yakın olan (KK, HK, NS, İH, BK)

el-**Kâşif** الكاشف; azap, sıkıntı, bela ve dertleri gideren (KK)

Kâşifü'l-azâb كاشف العذاب; azabı, sıkıntıyı, derdi kaldıran (KK)

Kâtib(ûn) كاتبون; insanların yaptıklarını yazan (KK)

el-**Kavî** القوي; kuvvetli, kudretli, her şeye gücü yeten (KK, TR, İC, İH, BK)

el-**Kayyûm** القيوم; zatı ile kaim olana, ezelî ve ebedî, her şeyin varlığı kendisine bağlı, uykusu ve uyuklaması olmayan, varlıkları yöneten, koruyan, ihtiyaçlarını üstlenen (KK, TR, İC, HK, NS, İH, BK)

el-**Kebîr** الكبير; zatı, isim ve sıfatları, şanı ve şerefi, kadri ve kıymeti, değer ve izzeti pek yüce, ulu ve büyük (KK, TR, HK, İH, BK)

el-**Kefîl** الكفيل**;** bütün canlıların rızıklarını üstlenen, bu konuda kullarına yeten, nimet veren, kullarını görüp gözeten (HK)

el-**Kerîm** الكريم; değerli, şerefli, çok nimet veren, nimet ve ihsanı bol olan (KK, TR, İC, HK, NS, İH, BK)

el-**Kuddûs** القدوس; her türlü çirkinlik (Nesefî, VI, 234), noksanlık ve ayıplardan uzak, tertemiz, bütün kemal sıfatları kendisinde toplayan, güzellik, iyilik ve faziletlerle övülen (KK, TR, İC, HK, NS, İH, BK)

el-**Latîf** اللطيف; yaratıklara karşı yumuşak davranan, çok merhametli, çok lütufkâr, ihsan sahibi, insanlara hak ettiklerinden fazlasını veren her şeyin detayını, sırlarını en iyi bilen, işleri çok hassas düzenleyen, gözle görülmeyen (KK, TR, İC, HK, NS, İH, BK)

el-**Mâcid** الماجد; şan ve şeref sahibi, hayır ve ihsanı, kerem ve lütfu bol olan (TR, İH, BK)

Mâhid(ûn) ماهدون; yer yüzünü yaratıkları için elverişli, yarayışlı ve faydalı olarak yaratan (KK)

el-**Mâlik** المالك; bütün varlıkların sahibi (KK, HK)

Mâliki yevmi'd-din مالك يوم الدين; din gününün, âhiretin sahibi (KK)

Mâlikü'l-mülk مالك الملك; mülkün sahibi (KK, TR, İH, BK)

el-**Mâni'** المانع; istediği şey engel olan, koruyan, kurtaran, yardım eden (TR, İC, İH, BK)

el-**Mecîd** المجيد; çok şerefli, çok itibarlı (KK, TR, İC, HK, NS, İH, BK)

el-**Melik** الملك; bütün varlıkları yöneten, dilediğini yapan, dilediği gibi hükmeden (KK, TR, İC, HK, NS, İH, BK)

Meliki'n-nâs ملك الناس; insanların meliki (KK)

el-**Melîk** المليك; çok mülkü olan, her şeyin sahibi ve Malikî, onları terbiye edip yetiştiren, mülk ve güç veren (KK, HK)

el-**Mennân** المنان; kullarına bol ihsânda bulunan, sayısız nimetler veren (İbn Mace, Dua, 9. HK)

el-**Metîn** المتين; çok kuvvetli, çok dayanıklı, âcizliği, za'fiyeti ve gevşekliği olmayan (KK, TR, İC, İH, BK)

el-**Mevlâ** المولى; dost, yardımcı, görüp gözeten (KK, HK)

Mu'azzib(în) معذبين; suç işleyenleri, zalimleri, günahkârları cezalandıran (KK)

el-**Mu'ızz** المعز; izzet ve şeref, güç ve kuvvet, itibar ve şeref veren, aziz yapan (KK, İC)

el-**Mu'îd** المعيد; canlı varlıkları ölümlerinden sonra dirilten, yeniden yaratan (TR, İC, HK, İH, BK)

el-**Mu'tî** المعطي; nimet veren ihsanda bulunan (İC)

el-**Muahhır** المؤخر; geriye bırakan (TR, İH, BK)

el-**Muğîs** المغيث; yağmur yağdıran (HK)

el-**Muğnî** المغني; insanlara mal mülk veren, onları zengin yapan, cömert, nimet sahibi, (TR, İH, BK)

Mûhinü keydi'l-kâfirîn موهن كيد الكافرين; kâfirlerin tuzağını zayıflatan, gevşeten, boşa çıkaran (KK)

el-**Muhît** المحيط; ilim ve kudretiyle her şeyi kuşatan, her şeye muttali olan (KK)

Muhîtü'n bi'l-kâfirîn محيط بالكافرين; kâfirleri kuşatan

el-**Muhric** المخرج; bir şeyi açığa çıkaran, bir varlıktan başka bir varlık var eden, gizli şeyleri ortaya çıkaran (KK)

el-**Muhsî** المحصي; insanların bütün yaptıklarını , olup biten her şeyi bilen ve koruyan (TR, İH, BK)

el-**Muhsin** المحسن; yaptığı şeyleri iyi, güzel, sağlam ve kaliteli yapan, insanlara ikram ve in'am eden (Süyûtî, No: 1817. I, 215)

el-**Muhyî** المحيي; varlıklara hayat veren, onları yaşatan, ölümlerinden sonra dirilten (TR, İC)

Muhyî'l-mevtâ محيي الموتى; ölüleri dirilten (KK)

Muhzî'l-kâfirîn مخزي الكافرين; kâfirleri rezil rüsvay eden (KK)

el-Mukaddim المقدم; öne alan (TR, İH, BK)

Mukallibü'l-kulûb مقلب القلوب; kalpleri halden hale çeviren (NS)

Musarrifu'l-kulub مصرف القلوب; kalpleri halden hale çeviren (NS)

el-Mu'îd المعيد**;** ölümlerinden sonra da tekrar diriltecek ve hayatlarını iade edecek olan

el-**Mukît** المقيط; her şeye gücü yeten, , rızık veren, yapılanları bilen, koruyan, mükâfat veren (KK, TR)

el-**Muksıt** المقسط; âdil, hakla hükmeden (TR, İC, İH, BK)

el-**Muktedir** المقتدر; güçlü, kuvvetli, istediğini istediği gibi yapan (KK, TR, İH, BK)

el-**Musavvir** المصور; yaratıklara şekil ve özellik veren (KK, TR, İC, HK, İH, BK)

Mûsi'(ûn) موسعون; gökleri genişleten (KK)

el-**Muksıt** المقسط; âdil, hakla ve adaletle hükmeden, mazlumun hakkını zalimden adaletle olan demektir (TR, İH, BK)

Mutahhir مطهر; müminleri manevî kirlerden, günahlardan temizleyen, kötülüklerden kurtaran (KK)

el-**Mübdi'** المبدئ; varlıkları ilk defa yaratan (TR, İC, HK, İH, BK) Beyhakî'in *el-Esmâ ve's-Sıfât* adlı eserinde (s. 61) bu isim el-Bâdi' olarak geçmektedir. Her iki kelime aynı anlamdadır.

el-**Mübîn** المبين; varlığı âşikâr olan, hakkı ızhar eden, gerçeği beyan eden (KK, İC, HK, İH, BK)

Mübrim(ûn) مبرمون; hile ile kötülük yapmaya karar verenleri bilir, onların bu kötülüklerini boşa çıkarır, onları kesin olarak cezalandırır (KK)

Mübtel(în) مبتلين; deneyen, imtihan eden, gizli olanları açığa çıkaran (KK)

el-**Mücîb** المجيب; duaları, istekleri, dilekleri kabul eden, ihtiyaçları karşılayan, sıkıntıları gideren (KK, TR, HK, İH, BK)

el-**Müdebbir** المدبر; kâinatı yöneten, işleri yerli yerince düzene koyan (HK)

el-**Müheymin** المهيمن; insanların bütün yaptıklarını bilen, koruyan, görüp gözeten (KK, TR, İC, HK, İH, BK)

el-**Mühlik** المهلك; isyan eden, azan, günaha dalan ve zulmeden fert ve toplumları yok eden, helak eden (KK)

el-**Mükevvin** المكون; ebedî olarak vâr olan (Ahmed, II, 539; Buhârî, Tevhîd, 26)

el-**Mümidd** الممد; yardım eden (KK)

el-**Mü'min** المؤمن; yaratıklarına güven veren (KK, TR, İC, HK, İH, BK)

el-**Mümît** المميت; varlıkların hayatlarına son veren, canlarını alan (TR, İC, HK, İH, BK)

el-**Müneccî** المنجي; sıkıntı, bela ve azaptan kurtaran (KK)

el-**Münezzil** المنزل; nimet veren, su, sekînet, melek, kitap ve peygamber indiren (KK)

el-**Münîr** المنير; ışık veren, aydınlatan, (KK, İC)

Münşi(ûn) منشؤون; îcat eden, inşa eden, yapan, ilk defa yaratan (KK)

el-**Müntekim** المنتقم; suçluları cezalandıran (KK, TR, İH, BK)

Münzil(în) منزلين; melek. Kitap, bu, sekînet indiren, nimet veren (KK)

Münzilü't-Tevrâti ve'l-İncîli ve'l-Fürkân منزل التورات والإنجيل والفرقان; Tevrat, İncil ve Kur'ân'ı indiren (NS)

Münzir(în) منذرين; kullarına fayda ve zarar veren şeyleri bildiren; inkâr ve isyan edenlerin âkibetinin kötü olduğunu haber vererek onları bu davranışlardan sakındıran ve azabı ile korkutan (KK)

Mürsil(în) مرسلين; vahiy, peygamber, bol yağmur, aşılayıcı rüzgar, koruyucu melek âsiler için yıldırımlar ve âfetler gönderen (KK)

el-**Müsa'ır** المصعر; ürünleri azaltıp çoğaltan, kıtlaştırıp bollaştıran (Tirmizî, Büyu', 73. Ebû Dâvud, Büyu', 51)

el-**Müsteân** المستعان; kendisinden yardım istenen, kindisine sığınılan (KK)

Müstemi'(ûn) مستمعون; sesleri işiten,duyan (KK)

el-**Müteâl** ; aşkın, pek yüce, ulu, eksik ve noksanlıklardan berî olan (KK, TR, İC, İH, BK)

el-**Mütekebbir** المتكبر; ihtiyaç ve noksanlığı gerektiren her şeyden münezzeh, pek yüce ve ulu (KK, TR, İC, İH, BK)

el-**Müteveffî** المتوفي; yaratıkların canlarını alan (KK)

Mütimmü nûrihî متم نوره; nurunu, dinini tamamlayan (K)

el-**Müzill** المذل; boyun eğdiren, zelil eden, alçaltan (TR, İC, İH, BK)

en-**Nâfi'** النافع; faydalı şeyleri yaratan, bütün yaratıklara faydası olan (TR, İC, İH, BK)

en-**Nâsır** الناصر; yardım eden (KK, HK)

en-**Nasîr** النصير; çok yardım eden, sürekli yardım eden (KK)

en-**Nazîf** النظيف; sözleri, işleri ve hükümleri temiz, iyi ve güzel olan (Tirmizî, Edeb, 41)

en-**Nûr** النور; aydınlatıcı, ışık verici (TR, İC, HK, NS, İH, BK)

Nûru's-semâvâti ve'l-ard نور السماوات والأرض; gökleri ve yeri aydınlatan (KK)

er-**Rabb** الرب; varlıkları yaratıp yetiştiren, terbiye eden, eğiten, yetiştiren, her şeye nizamını, güzelliğini ve yeteneklerini veren, her şeyin Malikî ve sahibi (KK, TR, İC, HK, NS, İH, BK)

Rabbü'l-âlemîn رب العالمين; âlemlerin rabbi (KK)

Rabbü'n-Nâs رب الناس; insanların Rabbi (KK)

Rabb'ü'l-Arş رب العرش; Arş'ın Rabbi (KK)

Rabbü'l-Felak رب الفلق; sabahın Rabbi (KK)

Rabbü's-Semâvâti رب السماوات; göklerin Rabbi (KK)

Rabbü'l-Ard رب الأرض; yerin Rabbi (KK)

Rabbü'l-Izzeti رب العزة; kudret ve şeref sahibi (KK)

Rabbü'ş-Şi'râ رب الشعرى; Şi'ra yıldızının sahibi (KK)

Rabbü Külli Şey'in رب كل شيء; her şeyin Rabbi (KK)

er-**Râfi'** الرافع; peygamber ve müminlerin itibar, şan ve şereflerini artıran, göğü yükselten (KK, TR, İC, HK, İH, BK)

er-**Rahîm** الرحيم; çok merhametli (KK, TR, İC, HK, NS, İH, BK)

er-**Rahmân** الرحمن; çok merhametli, pek müşfik (KK, TR, İC, HK, İH, BK)

er-**Rakîb** الرقيب; insanların hallerini, sözleri, yaptıklarını ve davranışlarını bilen, haber alan, murakabe edip koruyan (KK, TR, HK, İH, BK)

er-**Râşid** الراشد; doğru yolu gösteren, her işi isabetli olan (İC)

er-**Raûf** الرؤوف; çok merhametli, çok şefkatli, çok acıyan (KK, TR, İC, HK, İH, BK)

Refî'u'd-derecât رفيع الدرجات; manevî dereceleri ve gökleri tabaka tabaka yükselten (KK)

er-**Refîk** الرفيق; yumuşak davranışlı, merhametli (Müslim, Selam, 15, Buharî, Edeb, 35, Ebû Dâvûd, Edeb, 15)

er-**Reşîd** الرشيد; her işinde isabetli olan, doğru yolu en iyi gösteren (TR)

er-**Rezzâk** الرزاق; bol nimet, maddî ve manevî rızık veren (KK, TR, HK, NS, İH, BK)

Hayrü'r-râzikîn خير الرازقين; rızık verenlerin en hayırlısı (KK)

es-**Sabûr** الصبور; çok sabırlı (TR)

es-**Sâdık** الصادق; söz, iş, va'd ve va'îdinde doğru olan her sözünü ve va'dini yerine getiren (KK, İC, HK, İH, BK)

es-**Sâil** السائل; insanları âhirette sorgulayan, hesaba çeken (Müslim, İmâre, 45. Buhârî, Enbiyâ, 50)

es-**Samed** الصمد; her şeyin kendisine muhtaç olduğu, yöneldiği, her dilek ve isteğin mercîi; hiç eksiği, kusuru ve ihtiyacı olmayan ulu, şanlı, dosdoğru, âdil ve güvenilir (KK, TR, İC, HK, NS, İH, BK)

es-**Sâmi'** السامع; sözlerini açığını da gizlisini de işiten (İ)

es-**Sâni'** الصانع; varlıkları, iyi, güzel, sağlam ve muhkem yapan, fâil, halik, musavvir (Müslim, Zikr, 9)

es-**Selâm** السلام; eksiklik, âcizlik, hastalık, ölüm ve benzeri şeylerden salim olan kullarına güven ve selamet veren (KR,TR, İC, HK, NS, İH, BK)

es-**Semî'** السميع; her sözü, bütün konuşulanları en iyi işiten, duyan (KK, TR, İC, HK, NS, İH, BK)

Semî'u'd-Dü'â سميع الدعاء; duaları duyar kabul eden (KK)

Serîu'l-hısâb سريع الحساب; çok süratli sorgulama yapan, hesap soran (KK)

Serî'u'l-'Ikâb, سريع العقاب; çok hızlı cezalandıran (KK)

es-**Setîr** الستير; kularının ayıp ve kusurlarını örten (Nesâî, Gusl, 7. Ebû Dâvûd, Hammam, 2. Ahmed, IV. 224)

es-**Seyyid** السيد; en şerefli, en yüce, kâinatın sahibi, Malikî ve yöneticisi (Ahmed, IV, 24. Beyhakî, el-Esmâ ve's-Sıfât, I, 54)

es-**Sübbûh** السبوح; her türlü kötülük, eksiklik, acizlik, ve noksanlıklardan uzak olan (Müslim, Salat, 223; Ebu Davut, Salat, 17; Nesai, Tatbik, 11, Ahmed, V. 35, 99,115,148)

eş-**Şâfî'** الشافع; maddî ve ma'nevî hastalıklara şifa veren, sıkıntıları gideren (Buharî, Merda, 20. Tıb, 40; Müslim, Selam, 46, 47, 48; Ebû Dâvud, Tıb, 17)

eş-**Şâhid** الشاهد; bilen, muttali olan, tanık (KK)

eş-**Şâkir** الشاكر; verdiği nimetlere şükredi ve çalışan kimseyi ödüllendiren (KK, HK)

eş-**Şedîd** الشديد; çok kuvvetli, cezalandırması çok şiddetli (İC)

Şedîdü'l-'azâb شديد العذاب; azabı çok şiddetli (KK)

Şedîdü'l-'ıkâb شديد العقاب; cezalandırması çok şiddetli (KK)

Şedîdü'l-mihâl شديد المحال; cezası. Azabı, kuvveti çok şiddetli olan (KK)

eş-**Şefî'** الشفيع; müminler yâr ve yardımcısı, azap ve sıkıntılardan koruyucusu (KK)

eş-**Şehîd** الشهيد; her şeye muttali olan, gören, bilen, haberdâr olan, her yerde hazır nazır olan, hiçbir şey kendisinden gizlenemeyen, bütün sırlara vakıf olan, her şeyi murakabe eden (KK, TR, İC, HK, İH, BK)

eş-**Şekûr** الشكور; ibadet eden kullarının mükâfatlarını bolca veren, az çok her itaati ödüllendiren (KK, TR, HK, İH, BK)

eş-Şey الشيء; var olan, mevcut (KK)

et-**Tâmm** التام; zat, isim, sıfat ve fiilleri, eksisiksiz, kusursuz ve mükemmel olan, acziyet ve za'fiyeti olmayan (İC)

et-**Tayyib** الطيب; söz, iş ve hükümleri iyi, güzel ve faydalı olan eksiklik ve noksanlardan münezzeh olan (Tirmizî, Edeb, 41; Müslim, Zekat, 65)

et-**Tevvâb** التواب; tevbeleri çok kabul eden, sürekli tevbeleri kabul eden (KK, TR, İC, HK, İH, BK)

el-**Vâcid** الواجد; zengin, hiç bir şeye muhtaç olmayan, her şeyin sahibi, her şeye gücü yeten (TR, İC, HK, İH, BK)

el-**Vâhid** الواحد; zatında, isim ve sıfatlarında eşi ve benzeri bulunmayan, tek olan (KK, TR, İC, HK, NS, İH, BK)

el-**Vâkî‘** الواقع; yaratıklarını tehlikelerden koruyan (İC)

el-**Vâlî** الوالي; koruyup gözeten, yardım eden, işleri deruhte eden (KK, TR, İH, BK)

el-**Vâris** الوارث; bütün varlıkların sahibi, bâkî, ebedî ve dâim olan her şey kendisine dönen (KK, TR, İC, İH, BK)

el-**Vâsi’** الواسع; güçlü, kuvvetli, ilim ve merhameti her şeyi kuşatan, bütün yaratıklara rızık veren, nimet ve ihsanı bol olan (KK, TR, HK, İH, BK)

Vâsi’u’l-mağfire واسع المغفرة; bağışlaması, mağfireti bol olan (KK)

el-**Vedûd** الودود; müminleri çok seven, kulları tarafından çok sevilen (KK, TR, HK, İH, BK)

el-**Vehhâb** الوهاب; karşılıksız çok nimet veren, ikram ve ihsanda devamlı olan lütfu,, ihsanı ve rahmeti bütün kulları kuşatan (KK, TR, HK, İH, BK)

el-**Vekîl** الوكيل; güvenilen, koruyucu, yardım eden, görüp gözeten, her şeyin Malikî ve yöneticisi (KK, TR, İC, HK)

el-**Velî** الولي; dost, seven, görüp gözeten, yardım eden (KK, TR, İC, İH, BK)

el-**Vitr** الوتر; ilah, yaratıcı ve ma’bud olmada eşi ve benzeri bulunmayan, tek (İC, HK)

ez-**Zâhir** الظاهر; varlığı her şeyden âşikâr olan, her şeye galip gelen her şeyden yüce olan (KK, TR, İC, HK, NS, İH, BK)

ez-**Zâri’** الزاري; yetiştiren, büyüten, inşa eden (Beyhâkî, el-Esmâ ve’s-Sıfât, s. 57)

Zâri’ûn زارعون; ekinleri, bitkileri yetiştiren, büyüten (KK)

Zû’l-izzeti ذو العزة; izzet, güç, kuvvet ve şeref sahibi (NS)

Zî’t-tavl ذي الطول; lütuf, bağış, ikram , ihsan, af ve bağış sahibi, (KK, HK)

Zû fadl ذو فضل**;** ikram sahibi (KK),

Zü’l-fadli’l-azîm ذو الفضل العظيم: çok ikram sahibi (KK, HK),

Zû-intikam ذو انتقام; intikam sahibi, âsileri, zalimleri cçezalandıran (KK)

Zü’l-‘ıkâb ذو العقاب; suçluları, günahkârları, zalimleri cezalandıran (KK)

Zü’l-Arş ذو العرش; Arşın sahibi (KK)

Zü’l-celâli ve’l-ikrâm ذو الجلال والإكرام; azamet ve kibriya, ikram ve ihsan sahibi (KK, TR, HK, NS, İH, BK

Zü’l-kuvveti ذو القوة; güç ve kuvvet sahibi (KK, İC)

Zü’l-mağfireti ذو المغفرة; af ve bağış sahibi (KK)

Zü’l-me’âric ذو المعارج; bütün derecelerin sahibi (KK, HK)

Zû’l-mecd ve’l-ikrâm, ذو المجد والإكرام; şeref ve ikram sahibi,

Zü’r-rahmeti ذو الرحمة; merhamet sahibi (KK)

Bu kelimelerin detaylı anlam ve açıklamaları için ilgili maddelere bakınız. (İ.K.)

ESREU'L-HÂSİBÎN

Allah'ın sıfatlarından biri olup, en süratli hesap gören demektir. (bk. Hâsib) (İ.K.)

EŞ'ARİYYE

Ebû'l Hasan Ali bin İsmâil el-Eş'arî'nin görüşlerine dayanan itikadî mezhebin adıdır. Hicrî 260 tarihinde Basra'da doğan el-Eş'arî, hayatının ilk yıllarında mu'tezilî düşünceye sahip iken kırk yaşından sonra bir Cuma günü Basra Camii'nde minberde bu mezhebi terk ettiğini açıklamıştır. Eş'arî'nin amelde önce Hanefî daha sonra Şafiî veya bir dönem için de Mâlikî olduğu söylenmektedir. Ancak İslâm âleminde Şafiî olanların itikadî yönden Eş'arî'nin görüşlerini paylaştıklarına bakılırsa onun en son Şafiî mezhebinde karar kıldığı kuvvet kazanmaktadır.

el-Eş'arî'nin kelâm alanındaki görüş ve düşüncelerini, kendisinden nakledilen şu sözlerden öğrenmek mümkündür: "Bizim için gerekli olan, Aziz Rabbimizin kitabına, Peygamberimizin sünnetine, sahâbe, tabiin ve hadis imamlarından rivâyet olunan şeylere tabi olmak"tır. Kelâm ilmine getirdiği diğer katkılar ise şöyle özetlenebilir: "Kulun iradesi müstakil değildir. Allah onu yaratıyor. Husun ve kubuh akıl ile idrak olunamaz. İnsan dinî tebligât olmadan Allah'ı bilemez. Allah'ın "tekvin" sıfatı kudret sıfatının aynıdır. Erkek olmak peygamberliğin şartlarından değildir. Kâfirler de ibadetle mükellef olup, ibadet yapmadıkları taktirde ayrıca azap göreceklerdir. Îmân kalb ile tasdik, söz ve amelden ibarettir. Fiillerin tek yaratıcısı Allah'dır. Ancak kulun da cüz'î iradesi vardır. O irade ile ceza veya mükafat kazanılabilir. Kur'ân mahluk değildir. Hz. Muhammed, Allah'ın izniyle mü'minlere şefaat edecektir."

Eş'arî ekolu daha sonra Bakıllânî, Cüveynî, Gazzalî, Şehristanî, Râzî, Amidî, Taftazanî, Cürcanî ve Devvanî gibi âlimler tarafından geliştirilerek daha da temellendirilmiştir. Amelde Şafiî mezhebinin yaygın olduğu bölgelerde itikadî yönden de Eş'arî'nin görüşleri kabul görmüştür.

Genel bir değerlendirme yapıldığında Eş'ariyye'nin, Mu'tezile'ye karşı bir tepki olarak doğduğu ve felsefeye karşı olduğu bilinmektedir. Buna rağmen Eş'arî kelâm âlimleri zamanla te'vile olumlu yaklaşmak sûretiyle Kelâm'da yenilikler yaparak Kelâm ilmini felsefe ile rekabet edebilecek bir güce kavuşturmuşlardır. Bu sebeple Eş'arî Kelâmı, aklı ön planda tutan Mu'tezile'den ayrı gibi görünüyorsa da, genelde akılcılık ilkesini de benimsemiştir. (F.K.)

EŞHÂD

Şâhidler ve şehidler demektir. (bk. Şâhid, Şehîd) (İ.K.)

EŞHURU'L-HURUM (el-Eşhuru'l-Hurum)

Haram ayları manasına gelen bu terkip, kamerî aylardan Zi'l-Ka'de, Zi'l-Hicce, Muharrem ve Recep aylarını ifade etmek için kullanılmaktadır. Cahiliye döneminde de hürmet edilen bu aylar, muhterem kabul edilmiş ve bu aylarda savaşmak haram kılınmıştır. Ancak, düşman tarafından taarruz edilmesi halinde, müdafaa mahiyetinde savaşa müsaade edilmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de haram ayları ile ilgili âyette şöyle buyurulmaktadır: "*Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı günkü yazısına göre, Allah katında ayların sayısı on ikidir. Bunlardan dördü (hürmet-*

li) haram aylardır. İşte bu dosdoğru nizamdır. Öyleyse o aylar içinde (Allah'ın koyduğu yasağı çiğneyerek) kendinize zulmetmeyin; sizinle topyekun savaşan müşriklerle siz de topyekün savaşın. Ve bilin ki Allâh, sakınanlarla beraberdir." (Tevbe, 9/36) (İ.P.)

EŞİR

Bir insanın malı, mülkü, serveti, makam ve şöhreti ile azması, şımarması, kibir, gurur, sevinme ve övünmede aşırı gitmesidir. **Batar** halinin ileri şeklidir.

Eşir kelimesi Kur'ân'da iki âyette geçmiştir. Semûd halkının Sâlih Peygamberi yalancılık ve şımarıklık (eşir) ile itham ettikleri, Sâlih (a.s.)'ın da kendilerine; "yarın onlar, yalancının, şımarık ve küstahın kim olacağını bileceklerdir" şeklinde cevap verdiği bildirilmiştir (Kâmer, 54/25-26). (İ.K.)

ETBÂU'T-TÂBİÎN (Tebeu't-Tâbiîn)

Tâbiîne uyanlar anlamına gelen, *etbâu't-tabiîn,* herhangi bir tâbiî ile karşılaşıp, müslüman olarak vefât eden kimselere denir. Bu nesil, Hz. Peygamber'den sonraki üçüncü tabakadır.

Etbeu't-tâbiîn'in fazileti bir hadiste şöyle bildirilmektedir: "İnsanların en hayırlısı benim yaşadığım devirde yaşayanlardır. Sonra onlardan sonra gelenler, sonra da onlardan sonra gelenlerdir." (Buhârî, Şehâdât, 9, Fedâil-u Ashâbi'n-Nebî, 1, Rikak, 7, İmân, 10, 27)

Etbâu't-tâbiîn devri, İslâmî ilimlerin oldukça parlak olduğu bir dönemdir. Bu devirde hadis rivâyeti sağlam usullere bağlanarak en mükemmel şeklini almıştır. İmam Malik (ö. 179/795) ve İmam Şâfiî (ö. 204/819) bu devrin fakih ve muhaddislerindendir. (A.G.)

EVÂMİR

Emir kelimesinin çoğulu olup, emirler, buyruklar anlamına gelir. (bk. Emir) (İ.P.)

EVKAF

Vakıf kelimesinin çoğuludur. (bk. Vakıf) (İ.P.)

EVLÂ

Daha iyi, daha uygun anlamına Arapça bir kelime olup, tercih edilen delil veya eylemi göstermek için kullanılan bir terimdir. (İ.P.)

EVRENSELLİK

Doğruluğun ve geçerliliğin ölçüsü olarak bütün insanların onayını temel alan; dünyayı, içinde yaşayanları zaman ve mekân itibariyle kapsayan şey veya değerin özelliğidir. Aynı hususu *cihanşümûl* terkibiyle açıklamak da mümkündür. Bu durumda cihanı alakadar eden ve dünyayı kapsayan şey demektir. (F.K.)

Hz. Muhammed son peygamber, Kur'ân son kitap, İslâm da ilâhî mesajın insanlara tebliğ edildiği, son ve kamil dindir. Artık ondan sonra, başka bir peygamber, başka bir kitap ve din gelmeyecektir (Ahzâb, 33/40). Bu nedenle, İslâm'ın evrensel olması, dünyanın diğer bölgelerinde yaşayan insanlara ve kıyamete kadar bütün zamanlara uzanması gerekir (Âl-i İmrân, 3/19, 83, 85; Sebe', 34/28). Nitekim İslâm'ın temel kaynağı Kur'ân'ın mesajları, kıyamete kadar bütün zamanları kapsayacak ve bütün insanları ve hatta cinleri de içine alacak özellik taşımaktadır (Rahmân, 55/31-35).

İslâm'ın evrensel oluşunun en önemli sonuçlarından biri; hükümleri-

nin, mümkün olduğunca, bütün milletler için eşit olmasıdır. Bu sebeple Yüce Allâh, hükümleri, milletlere ve âdetlere göre değişmeyen, aklın anlayabildiği illetlere bağlamıştır. Değişik asırlarda yaşayan İslâm bilginleri, bu illetleri esas alarak, âyet ve hadis bulunmayan alanlarda, kıyas ve diğer hüküm çıkarma yöntemlerini kullanarak hükümler koymuşlardır.

İslâm'ın evrensel oluşunun sonuçlarından bir diğeri ise, Kur'ân âyetlerinde ve Rasûlullâh'ın her devir için geçerli olan bağlayıcı hadislerinde küllî kaideler (genel prensipler) verilip, fazla detaya girilmemesidir. Meselâ, bu meyanda Kur'ân-ı Kerim'de, "*Allâh size kolaylık murat eder, zorluk istemez*" (Bakara, 2/205); hadislerde de, "*Kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız birbirinize haramdır*" (Buharî, Hudud, 9), "*Zarar ve zarara karşılık zarar yoktur*" buyurulmaktadır (Malik, Kada, 26). (İ.P.)

EVVABÎN NAMAZI

Evvabîn, tövbe eden, sığınan anlamına gelen **evvâb** kelimesinin çoğuludur. Kur'ân'da beş yerde tekil ve bir yerde de çoğul olarak geçen bu kelime ile peygamberlerin ve sâlih kulların tövbe edip Allâh'a yöneldikleri anlatılır.

Evvâbîn namazı ise, tövbe eden ve Allâh'a sığınanların namazı demektir. Hz. Peygamber'in, akşam namazından sonra altı rekat namaz kıldığı ve bunu tavsiye ettiği rivâyet edilmektedir (İbn Mace, İkâme, 185; Tirmizi, Salat, 202). Rasulullah, akşam ile yatsı arasında kılınan bu namazı, Kur'ân'da evvabîn diye nitelendirilen sâlih kulların namazı gibi sayılacağını belirtmek maksadıyla "evvabîn namazı" olarak vasıflandırmaktadır. Bunun yanında kuşluk vaktinde kılınan namazın da hadislerde evvabîn namazı olarak vasıflandırıldığı görülmektedir (Müslim, Salâtu'l-Müsâfirîn, 19).

Altı rekatlı bir namaz olan evvâbîn namazı, altı rekatın sonunda selam verilmek sûretiyle bir defada kılınabileceği gibi, dört veya iki rekatta bir selam da verilebilir. Ancak iki rekatta bir selam vermek daha iyidir. (İ.P.)

EVVEL - ÂHİR

Sözlükte "zaman veya rütbe bakımından önce gelen şeye *evvel;* sonra gelen şeye de *âhir"* denir. Bu kavramlar Allah'ın sıfatı olarak, sadece Hadîd Sûresinin 3. âyetinde geçmiştir. "*O evveldir, âhirdir...*" Allah'ın sıfatı olarak *evvel* ve *âhir*, ilk varlık ve yaşamaya devam edecek olan son varlık, öncesi ve sonrası bulunmayan demektir. Hiçbir şey yok iken O vardı. Her şey yok olacak, O yine var olmaya devam edecektir. Yaratıkların bir evveli, bir de sonu vardır. Yaratıklar yok iken vâr edilmişler, bir gün bunların varlığı son bulacaktır. Allah'ın varlığının ise öncesi ve sonrası yoktur, yani O'nun yok olduğu bir zaman mevcut olmadığı gibi hiçbir zaman da yok olmayacaktır. Varlıkları ve zamanı var eden de Allah'tır.

Allah'ın zatî sıfatlarından **kıdem** ve **bekâ**, evvel ve âhir ismine râcidir. Evvel ve âhir, kadîm ve bâkî, ezelî ve ebedî demektir.

"*...O'nun zatından başka her şey helâk olacaktır...*" (Kasas, 28/88), "*... Yeryüzünde bulunan her şey yok olacaktır. Yalnız celal ve ikram sahibi Rabbi'nin zatı bâkî kalacaktır.*" (Rahmân, 55/26-27) âyetleri Allah'ın ***âhir*** olduğunu; "*Allah, her şeyin yaratıcısıdır...*" (Zümer, 39/62), "*Allah'tan başka yara-*

tıcı mı var?..." (Fâtır, 35/3) âyetleri de Allah'ın *evvel* olduğunu ifade eder.

Peygamberimizin şu hadisi evvel ve âhir isimlerini açıklamaktadır: "*Allah'ım! Sen evvelsin. Senden önce hiçbir şey yoktur. Sen, âhirsin. Senden sonra da hiçbir şey olmayacaktır...*" (Müslim, Zikir, 60; İbn Mâce, Dua, 2; Ahmed, I, 404).

"Evvel" ve "âhir" isimleri Tirmizî ve İbn Mâce'nin el-esmâü'l-hüsnâ ile ilgili rivâyetinde de geçmiştir (Tirmizî, Deavat, 83; İbn Mâce, dua, 10). (İ.K.)

EVZÂR

Vizir kelimesinin çoğulu olup, günahlar demektir. (bk. Vizr) (İ.K.)

EYYÂM-I BÎD

"Eyyâm-i bîd", kamerî ayların 13., 14. ve 15. günlerine denir. Peygamberimiz (a.s.), Ramazan orucu farz kılınmadan önce bu orucu tutmuş (Ahmed, V, 246; Tirmizî, Savm, 41, 54, III, 118, 134), Ramazan orucu farz kılındıktan sonra da bu orucu tutmaya devam etmiş (Tirmizî, Savm, 54, III, 135) ve *"Kim her aydan üç gün oruç tutarsa ömür boyu oruç tutmuş gibi olur"* (Tirmizî, Savm, 54, III, 135) sözleriyle bu orucun tutulmasını teşvik etmiştir. Bu itibarla eyyâm-i bîd orucu tutmak müstehaptır. (İ.P.)

EYYÂM-I MA'DÛDÂT

Sayılı günler demektir. Bu günlere *eyyam-ı teşrîk* de denir. Zilhiccenin 9-13. günleridir. 9-12. günlerinde farz namazlardan sonra teşrîk tekbirleri alınır. *Eyyam-ı ma'dûdât* tabiri, Kur'ân'da üç âyette geçmiştir. Kur'ân'da geçen sayılı günler ile maksat, oruç tutulan Ramazan ayı günleri, hac menasikinin yapıldığı günlerdir (Bakara, 2/183, 203). Kur'ân'da Allah'ın hükmünden yüz çeviren Yahudi ve Hristiyanların "Bize ateş, ancak sayılı günlerde dokunur" dedikleri ve bu kanaatleriyle aldandıkları bildirilmektedir (Âl-i İmrân, 3/24). (İ.K.)

EYYÂM-I MA'LÛMÂT

Bilinen günler demektir. Zilhiccenin ilk on gününe denir. Terviye, arefe ve kurban bayramı bu günlerdedir. (İ.K.)

EYYÂM-I MİNA

Mina günleri demektir. Zilhicce ayının 10, 11 ve 12. günleridir. Bu günlerde hacılar Mina'da bulunurlar ve şeytan taşlama görevini yaparlar. (İ.K.)

EYYAM-I NAHR

Kurban kesme günleri demektir. Zilhicce ayının 10, 11 ve 12. günleridir. (bk. Kurban) (İ.K.)

EYYAM-I TEŞRÎK

Teşrîk günleri demektir. Zilhiccenin 9-13. günleridir. *Eyyam-ı ma'dûdât* da denir. Bu günlerde teşrîk tekbirleri alınır. (bk. Teşrîk tekbiri) (İ.K.)

EZAN

Sözlükte "bildirmek, duyurmak, çağrıda bulunmak, ilan etmek" anlamlarına gelen ezan, dinî bir terim olarak, farz namazlarının vaktinin girdiğini belli sözlerle ve özel bir şekilde ilan etmek, bildirmek demektir.

Namaz Mekke döneminde farz kılınmakla birlikte, ezan hicretten sonra uygulamaya konulmuştur. Medine'ye hicretten sonra, Mescid-i Nebevî'nin inşası tamamlanıp düzenli bir şekilde cemaatle namaz kılınmaya başlanınca, Hz. Peygamber vakitlerin girdiğini duyurmak için ne yapabileceğini arkadaşlarıyla görüşmeye başlamıştır. Bu esnada Hz. Peygamber'e vahiyle, ayrıca sayıları yirmiye kadar ulaşan sahabiye rüyalarında bugünkü ezanın şekli

öğretilmiştir. Hz. Bilal tarafından sabah namazında, yüksekçe bir evin damında okunarak uygulamaya konulmuştur.

Ezan sünnet-i müekked olmakla birlikte, Müslümanlığın şiarı haline gelmiştir. Ezan aracılığıyla halka hem namaz vaktinin girdiği ilan edilmekte, hem de Allâh'ın büyüklüğü, Peygamberimizin O'nun kulu ve elçisi olduğu ve namazın kurtuluş yolu olduğu ilan edilmektedir.

Ezanın sözleri ve anlamı şöyledir: "Allahu ekber - Allah uludur" (4 kere); "Eşhedü en lâ ilâhe illallah - Şüphesiz bilirim ve bildiririm ki Allâh'tan başka ilah yoktur" (2 kere); "Eşhedü enne Muhammeden Rasulullah - Şüphesiz bilirim ve bildiririm ki Muhammed Allâh'ın elçisidir." (2 kere); "Hayye ale's-salâh - Haydin namaza" (2 kere); Hayye ale'l-felâh - Haydin kurtuluşa" (2 kere); Allahu ekber- Allah uludur" (2 kere); "Lâ ilâhe illallah -Allâh'tan başka tanrı yoktur" (1 kere). (İ.P.)

FA'ÂL (Fa'âlun limâ yürîd)

Allâh'ın sıfatlarından biri olup, dilediğini yapan demektir. (bk. Fâil) (İ.K.)

FÂCİR

Sözlükte "yalancı, fâsık, zinakâr ve âsî" anlamına gelen "fâcir" kavramı din ıstılahında; inkâr, şirk, yalan, zina, hırsızlık gibi, Allah ve Peygamber'in haram kıldığı fiilleri işleyen, kâfir, münâfık, müşrik ve âsîlere, doğru yoldan sapan ve ahlâk dışı davranışlarda bulunan kimselere denir. Çoğulu, füccâr ve fecere'dir.

Kur'ân'da *fâcir* kelimesi nankörler anlamındaki *keffâr* kelimesi ile, çoğul şekli olan *fecere*, kâfirler anlamındaki *kefere* kelimesi ile birlikte birer âyette geçmiştir (Nûh, 71/27; Abese, 80/43). Yine bu kelimenin çoğulu olan *füccâr* üç âyette geçmiş ve **muttakîler** ile *ebrâr*ın zıddı olarak kullanılmıştır (Sâd, 38/28; İnfitâr, 82/13-14). Kur'ân'da füccârın; din gününü yalanlayan, haddi aşan, çok günah işleyen, Allah'ın âyetlerine eskilerin masalları diyen, işledikleri suçları kalplerini karartmış olan kimseler olduğu (Abese, 80/11-14), bunların yakıcı ateş içinde (cahim) (İnfitâr, 82/14) ve zindanda (siccin) olacakları (Mutaffifîn, 83/7) bildirilmiştir. (İ.K.)

FAHİŞ FİYAT

Aşırı yüksek fiyat anlamına gelen bir tabirdir. İslâm'da genel olarak serbest piyasa sistemi benimsenmiş; iktisadî hayatın serbest akışı içinde ve tam rekabet şartları altında fiyatların arz ve talebe göre oluşması tercih edilmiştir. Bu nedenle ticaret mallarında çeşitlerine göre yüzde hesabı ile bir kâr da belirlenmemiştir. Ancak kâr nispetinin çok fazla büyüyüp tüketiciye zarar verici bir durum alması halinde, buna müdahale edilebilir. Aynı şekilde müstahsili, satıcıları ve esnafı zarara sokucu bir ölçüde küçüldüğü zamanda da devlet eliyle yukarıya çıkarılması gerekir.

Fiyatlara müdahale, doğrudan ve dolaylı müdahale olmak üzere ikiye ayrılır. Doğrudan müdahale, fiyatlara narh koymak suretiyle olur. (bk. Narh) Dolaylı olarak müdahale ise, arz ve taleple oynamak, rekabet ortamının oluşturulması, dışarıdan mal istihsali gibi yöntemlerle yapılır. Hz. Peygamber'in ticareti teşvik eden ve mal istihsalini öven hadisleri, dolaylı olarak müdahale yoluyla fiyatların düşürülmesinin tercih edildiğini göstermektedir (İbn Mace, Ticaret, 6).

İslâm'da serbest piyasa sistemi benimsenip, kâr için bir oran belirlenmemekle birlikte, aldatma, malın fiyatı hakkında yanlış bilgi verme, hile yapma, malın kusurlarını gizleme, malı olduğundan fazla methetme gibi şeyler yasaklanmıştır. İslâm hukukçuları, alışverişte fiyat bakımından makul ölçüler içinde fazlalık veya noksanlığı kabul etmekle birlikte, müşterinin rağbeti, ihtiyacı veya bilgisizliğinden yararlanarak yüksek fiyatla satışı hoş karşılamamıştır. (bk. Gabn) (İ.P.)

FAHŞÂ

Sözlükte "çirkin ve aşırı olmak" anlamına gelen fuhuş İslâmî literatürde kelimenin sözlük anlamıyla da bağlantılı olarak, aşırı derecede çirkin söz ve davranış büyük günah, edeb ve ahlâka aykırı olup dinen yasaklanan her türlü kötülük ve çirkinlik anlamında kullanılmaktadır. Kur'ân'da bu kökten türeyen *fahşâ*, *fâhişe* ve *fevâhiş* kelimeleri yirmi dört yerde geçmektedir. Çoğunda yukarıdaki anlamlarda, bir kısmında ise kinaye yoluyla zina, livâta, sevicilik gibi çirkin ve yüz kızartıcı fiiller kastedilmektedir (Nisâ, 4/15, 19, 25; Neml, 27/54; Ahzab, 33/30; Talâk, 65/1). Hadislerde de fuhuş kelimesi ve türevleri Kur'ân'daki gibi farklı anlamlarda kullanılmaktadır (Buhârî, Edeb, 38/, 39, 48; Müslim, "Birr", 37, Selâm, 11; Tirmizî, "Birr", 47, 59). Ancak, fuhuş ve fahişe kelimeleri zamanla İslâmî kaynaklarda yukarıda tanımlanan terim anlamını kazanmıştır.

İslâm'ın amaçlarından biri de neslin korunması, sağlıklı bir toplumun oluşturulmasıdır. Bu bakımdan fuhuş ve fuhşa götüren bütün davranışlar yasaklanmış (İsrâ, 17/32) mü'min erkek ve kadınların gözlerini haramdan sakınmaları, kadınların tahrik edici bir şekilde giyinip süslenmemeleri emredilmiş, ayrıca kadının erkeğin cinsî duygularını uyandıracak şekilde yürümesi de hoş karşılanmamıştır (Nûr, 24/30-31). İslâm'da ferdin cinsi ihtiyaçları tabii bir ihtiyaç olarak görülmüş, evlilik kolaylaştırılmış, fuhşu kolaylaştıran ve özendiren yollar kapatılmış, ayrıca bu yönde gerekli sosyal ve hukukî tedbirler de alınmıştır. (M.C.)

FAHÛR

Mübalağalı isim olup Allah'ın verdiği nimetlerle övünen fakat bu nimetlerin şükrünü eda etmeyen, kendini öven ve büyüklenen kimse anlamındadır. Kur'ân'da 4 âyette geçmiştir (Nisâ, 4/36). (İ.K.)

FÂİLÎN-FA'ÂLÜN LİMÂ YÜRÎD

Bir şeyi işlemek ve yapmak anlamındaki "f-'a-l" kökünden türeyen *fa'âl*, *fâil* isminin mubalağalı şeklidir. Çok iş yapan demektir. Kur'ân'da iki âyette Allah'ın sıfatı olarak kullanılmıştır. "...Gerçekten Rabb'in istediğini yapandır **(fa'âlün lima yürîd)**" (Hûd, 11/107). Allah'ın bu sıfatı Kur'ân'da "yef'alü" fiiliyle de ifade edilmiştir. *"Allah dilediğini yapar"* (...yef'alü mâ yürîd) (Hac, 22/4); *"Allah istediğini yapar"* (yef'alü mâ yesâü) (Hac, 22/18).

Fâil ismi azamet çoğulu olan "fâilîn" şeklinde 3 âyette geçmiştir (Enbiyâ, 21/17, 79). *"O gün göğü kitapları dürer gibi (toplarız) ilk yaratmaya nasıl başladıksa yine onu öyle çevirir (yok eder)iz. Üzerimize söz. Biz mutlaka yaparız."* ***(innâ fâilün)*** (Enbiyâ, 21/104). (İ.K.)

FÂİTE

Sözlükte "kaçmış" anlamına gelen fâite, bir fıkıh terimi olarak vaktinde kılınamayan namazı ifade etmektedir. Çoğulu **fevâit**tir. Vaktinde kılınamayan namazları ifade etmek için kaçmış manasındaki fâite kelimesinin kullanılması, bir Müslüman'ın namazı kasten terk edemeyeceğini, ancak elde olmayan nedenlerle namazın kaçabileceğini hissettirmektedir.

Namazı bilerek, özürsüz olarak vaktinden sonraya bırakmak büyük günahtır. Namaz, vakti çıktıktan sonra kaza edilmekle yerine getirilmiş olur. Ancak vaktinden sonraya bırakıldığı için tövbe edilmesi gerekir.

Meşru bir mazeret sebebiyle namazın kazaya kalması günah olmaz. Hz. Peygamber hadislerinde uyuyakalma ve unutma mazeret olarak kabul edilmiştir (Buharî, Mevâkit, 37; Müslim, Mesacid, 314-316). Bunun dışında düşman korkusu, ebenin doğum yapacak kadının başından ayrılması halinde çocuğun veya annesinin; cerrahın ameliyathaneden ayrılması halinde hastanın zarar göreceğinden korkulması meşru birer mazerettir. Nitekim Hz. Peygamber, Hendek savaşında namazlarını tehir etmiştir (Buhârî, Mevâkit, 36, 38). Hayız ve nifas hallerinde kadınlardan namaz borcu düşer; kılınmayan namazlar kaza edilmez.

Beş vakit namazın farzları ile vitir namazı kaza edilir. Vakit çıktıktan sonra sünnetler kaza edilmez. Ancak vaktinde kılınmayan sabah namazı, zevalden önceye kadar sünnetleri ile birlikte kaza edilir. Kaza namazı kılmak için belirli vakit yoktur; üç kerahet vakti dışında gece ve gündüz her zaman kılınabilir. (İ.P.)

FAKD

Kelime anlamıyla yokluk, ayrılık manalarına gelen fakd, fıkıhta, muris veya eşin kaybolması için kullanılmaktadır. (bk. Mefkud) (İ.P.)

FAKÎH

Sözlükte "dikkatli ve ince anlayışlı, ayrıntılı bir şekilde bilen âlim" anlamına gelen fakih, ıstılahta din bilgini, fıkıh âlimi, İslâm hukukçusu demektir. Çoğulu **fukahâ**dır.

Kur'ân-ı Kerim'de on dokuz yerde, anlamak, hakkıyla idrak etmek manasında, aynı kökten fiil olarak geçmektedir. Bir âyette de, yine aynı kökten türetilen *tefakkuh* kelimesi, dinde bilgi ve şuur sahibi olmak anlamında kullanılmıştır. Hadislerde ise, fıkıh ve tefakkuh kelimeleri, iyi anlamak, din ve Kur'ân konularında bilgi sahibi olmak anlamında kullanılmıştır (Buharî, İlim, 20).

Hz. Peygamber'in vefatından sonra, vahy dönemi sona erdiğinden, Müslümanlar kıyamete kadar karşılaştıkları problemleri vahy döneminden intikal eden âyet ve hadislerle çözümlemeye çalışmışlardır. Hz. Peygamber sağlığında ashabını içtihat konusunda eğitmiş ve buna teşvik etmiştir; Muaz ibn Cebel'i Yemen'e kadı olarak gönderirken, önüne gelen problemin çözümü konusunda Kitap ve sünnette bir hüküm bulamadığında neye göre hüküm vereceğini sorması üzerine, Muaz "kendi reyimle içtihat ederim" şeklinde cevap vermiş, Hz. Peygamber de bunu memnuniyetle karşılamıştır (Tirmizî, Ahkâm, 3; ed-Daremi, Mukaddime, 19).

İslâm ümmeti içinde, her devirde fakihler bulunmuş, bilgi ve gayretleri ile Müslümanlara yardımcı olmuşlardır. Her devirde dinî ve hukukî meseleleri, nassların ışığında, devrin şart ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak çözümleyecek fakihlerin yetiştirilmesi, İslâm toplumunun en başta gelen görevlerindendir. (İ.P.)

FAKR (Fakir)

Sözlükte "kırmak, delmek, kazmak" anlamına gelen fakr kelimesi, tasavvuf terimi olarak kişinin zorunlu ihtiyaçlarını karşılayabileceği imkânının bulunmaması veya kendisinin her an Allah'a muhtaç olduğunu bilmesi demektir. Kur'ân'da yer alan fakirlikle ilgili kelimeler maddî veya manevî ihtiyaç anlamında kullanılmaktadır. Mânevî anlamda zengin olan yalnız Allah'tır ve bütün insanlar fakir olup O'na muhtaç-

tır (Fâtır, 35/15). Maddî anlamdaki fakirlik ise Allah'ın kullarını imtihan için vasıta kıldığı bir yoldur ve sabredenler bu imtihanı başarmış olurlar (Bakara, 2/155). Zenginlerin mallarında ihtiyacından dolayı isteyenin ve yoksulun belirli bir hakkı bulunması (Me'âric, 70/24-25) ve zekatın verilecek kimselerin başında fakirlerin yer alması (Tevbe, 9/60) bu imtihanın sadece fakirlere yönelik olmadığını göstermektedir. Hz. Peygamber, fakirlikten Allah'a sığınmış (Ebû Dâvûd, Edeb, 101; Nesâî, İstiâze, 14, 16) ve çevresindekilerin de sığınmasını istemiş (Ahmed, II/540), başa geldiği takdirde sabredilmesini öğütlemiştir. Ayrıca fakirliğin ve zenginliğin dinî ve ahlâkî bakımdan hem yararları hem de tehlikeleri olduğunu belirterek insana dinî ve ahlâkî yükümlülüklerini unutturan fakirliğin yanında azgınlığa sürükleyen zenginliğin tehlikesine de dikkat çekmiştir (Tirmizî, Zühd, 3). (M.C.)

FÂLİK

Bir şeyi yarmak, sabahı aydınlatmak anlamındaki "f-l-k" kökünden türeyen *fâlik;* Allah'ın sıfatı olarak, yaratan, tohumları ve çekirdekleri çatlatan, yarıp açan demektir. Kur'ân'da iki âyette ***Fâliku'l-habbi ve'n-neva*** ve ***fâlıku'l-ısbah*** şeklinde geçmiştir: "*Gerçekten Allah, taneyi ve çekirdeği yarıp açandır... karanlığı yarıp sabahı ortaya çıkaran'dır...*" (En'âm, 6/95-96).

Allah tohum ve çekirdekleri toprağın içinde bozulmadan korur, mevsimi gelince kabuğunu çatlatır, açar, ağaç ve bitki olarak yeryüzüne çıkarır. Akşam olunca karanlığı, sabah olunca aydınlığı var eden, güneş, dünya ve diğer gezegenlere nizam veren Allah'tır. Allâh'ın bu sıfatında, kıyamet koptuktan sonra, insanları kabirden diriltip çıkaracağına, haşr edeceğine işaret vardır. (İ.K.)

FÂNÎ

Sözlükte "ölümlü, geçici, muvakkat" anlamlarına gelen *fânî,* ***bâki***nin karşıtıdır. İslâm inancına göre Allah'ın dışında her şey fânidir. Kur'ân'da şöyle buyrulmaktadır: "*Yeryüzünde bulunan her şey fânidir. Ancak yüce ve cömert olan Rabbinin varlığı bâkîdir*" (Rahmân, 55/26-27). Geçici ve sonlu olmasından dolayı dünya hayatına fâni âlem denilmiştir. (M.C.)

FARÎZA

Kelime anlamıyla takdir ve tayin edilmiş şey, belirlenmiş pay anlamına gelen *farîza*, dinî bir terim olarak, mükelleften kesin ve bağlayıcı bir şekilde yapılması istenen namaz, oruç gibi dinî görevleri ifade etmek için kullanıldığı gibi (bk. Farz), evlenme akdi gereği kadına ödenmesi gereken **mehir** ve mirasçıların terikedeki payları için de kullanılmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'de geçen farîza kelimesi de bu manadadır (Bakara, 2/286; Nisâ, 4/11, 24; Tevbe, 9/60). (İ.P.)

FARK

Sözlükte "ayırmak, ayırt edici nitelik" anlamına gelen *fark* kelimesi tasavvufta varlıkların kul ile Allah arasında perde oluşturması ve maddî âlemin etkisi altında kalan kulun Allah'tan ayrı kalması veya kulun yaratıkların Hak'la var olduğunu bilmesi anlamında kullanılmaktadır. Kulun kendisini Hak'la hissetmesine de **cem** denilir. Hak ile batılı ayırt eden ayrıntılı bilgiye **furkân** denir. (M.C.)

FARZ

Sözlükte "bir şeyi kesinleştirmek, takdir etmek, pay ve parçalara ayır-

mak, belirlenmiş şey ve pay" anlamlarına gelen farz, bir fıkıh terimi olarak, Allâh ve Rasulü tarafından kat'î bir delille emredilen fiil ve amel demektir. Fakihlerin çoğunluğuna göre, farz ile vacip aynı manada kullanılmaktadır. Ancak Hanefîlere göre, farz ile vacib birbirinden farklı olarak kabul edilmiştir. Buna göre farz, Kur'ân âyeti veya mütevatir sünnet gibi kesin olarak sabit olan bir nassla, açık bir şekilde yapılması emredilen fiil ve amellerdir. Farzı yapan sevap kazanır, özürsüz olarak yapmayan azabı hak eder, inkâr eden ise dinden çıkmış olur.

Farz, mükellefin ifa sorumluluğu açısından ***farz-ı ayın*** ve ***farz-ı kifâye*** şeklinde ikiye ayrılır. ***Farz-ı ayın***, beş vakit namaz, oruç gibi, her mükellefin yapması gereken farz demektir. Farz-ı ayın, bazılarının yapmasıyla diğer mükelleflerden düşmez. **Farz-ı kifâye,** toplumsal, sosyal bir vazife mahiyetinde olup, bazı mükelleflerin yapmasıyla diğerlerinin yapması gerekmeyen farz demektir. Cenâze ile ilgili vazifeler ve cenâze namazı, bazı mesleklerin icrası bunun örneğini teşkil eder. Farz-ı kifayenin sevabı, yalnız onu işleyene aittir. Toplumda farz-ı kifayeyi ifa edecek ikinci bir kişi bulunmazsa, artık bu farz, o kişi için farz-ı ayına dönüşür. Meselâ, cenâzeyi yıkayabilecek tek kişinin bulunması halinde, bunun yıkaması farz-ı ayın olur. (İ.P.)

FÂSIK

Sözlükte "bir şeyden çıkan" anlamına gelen fâsık kavramı, din ıstılahında, inkâr edenlere ve îman ettiği halde Allah ve Peygamber'e itâat etmeyen, dinî görevlerini terk eden ve günah fiilleri işleyenlere denir. Her kâfir fâsıktır, ancak her fâsık kâfir olmayabilir. Âsi mü'min fâsıktır ama kâfir değildir. Fâsık kelimesinin çoğulu *füsekâ*dır.

Kur'ân'da; kâfirlere (Sâd, 38/20; Secde, 32/18), âyetleri inkâr eden (Bakara, 2/99) ve yalanlayanlara (En'âm, 6/49), münâfıklara (Tevbe, 9/67), müşriklere (Tevbe, 9/8) "fâsık" denildiği gibi Allah'ın indirdiği ahkâm ile hükmetmeyenlere (Mâide, 5/47), iffetli kadınlara suç isnat edenlere (Nûr, 24/4), yalan haber yayanlara (Hucurât, 49/6) Allah'ı unutanlara (Haşr, 59/19) ve benzeri günah olan söz, fiil ve davranışları işleyenlere de fâsık denilmiştir.

Mâide sûresinin 49. âyetinde insanların çoğunun fâsık olduğu bildirilmiştir. *Fâsık* vasfı, zem ifâde eden bir kavramdır. Allah fâsıklardan râzı olmaz (Tevbe, 9/96) ve onlara hidâyet etmez (Tevbe, 9/24).

Fâsıklık vasfından kurtulabilmek, ancak îman edip sâlih ameller işlemek, haram ve günahlardan uzak durmak, işlenen günahlara tevbe etmek ile mümkündür. (İ.K.)

FÂSIL - HAYRU'L-FASILÎN

Bir şeyi kesmek, iki hasmın arasını ayırmak, hükme bağlamak, uzaklaştırmak, çocuğu sütten ayırmak, bir yerden ayrılmak anlamındaki "f-s-l" kökünden türeyen *fâsıl,* kesin hüküm, haklıyı haksızdan ayıran, hükmeden, hâkim demektir.

Kur'ân'da Allah'ın sıfatı olarak ***hayru'l-fasılîn*** terkibiyle bir âyette geçmiştir. "*...Hüküm vermek yalnız Allah'a aittir. O, hakkı / gerçeği anlatır. O hükmedenlerin en hayırlısıdır.*" (En'âm, 6/57)

Âyetteki "fasılîn", hüküm verenler, suçlu ile suçsuzu, haklı ile haksızı ayıran, beyan eden, bildirenler demektir. "Hayru'l-fâsılîn" vasfı, Allah'ın adale-

tini, kulları arasında hak ile hükmedeceğini ifade eder.

Allah'ın bu vasfı "yafsılu" fiili ile de ifade edilmiştir: "*İman edenler, Yahudiler, Sâbiîler, Hristiyanlar, Mecûsiler ve müşrikler, Allah kıyamet günü bunlar arasında hüküm verecektir (yefsılü). Şüphesiz Allah her şeye şahittir.*" (Hac, 22/17). Haklı ile haksızın, suçlu ile suçsuzun, zâlim ile mazlumun belli olacağı Allah'ın bunlar hakkında kesin hükmünü vereceği için kıyamet gününe *yevmü'l-fasl* (hüküm günü) denilmiştir (Sâffât, 37/21; Duhân, 44/40; Mürselât, 77/13). (İ.K.)

FÂSİT

Sözlükte "bozuk olan, muteber olmayan, geçersiz" anlamına gelir. Istılahta ise, başlanmış bir ibadeti veya yapılan bir akdi bozan şeye denir. (bk. Fesât) (İ.P.)

FÂTIR

Bir şeyi yarmak, bir işi ilk defa îcat etmek; orucu bozmak, açmak anlamlarındaki "f-t-r" kökünden türeyen, *fâtır* kelimesi, Allah'ın sıfatı olarak, yaratan, îcad eden, yokken vâr eden demektir. Kur'ân'da isim olarak 6 âyette geçmiştir. Hepsi de gökleri ve yeri yaratmasıyla ilgilidir. "*De ki, gökleri ve yeri yoktan var eden, besleyen fakat, kendisi beslenmeyen Allah'tan başka dost mu tutayım...*" (En'âm, 6/14) Âyetlerin hepsinde bu kelime, ***"fâtıru's-semâvati ve'l-ard"*** şeklinde geçmiştir.

Allah'ın gökleri ve yeri yokken vâr edişi için *fatara* fiili kullanıldığı (En'âm, 6/79) gibi insanın yaratılması için de *fatara* fiili kullanılmıştır. "*Ben yüzümü Allah'ı birleyen olarak gökleri ve yeri yoktan var edene (fatara) çevirdim...*" (En'âm, 6/79) "*Yüzünü Allah'ı birleyen olarak doğru dine çevir. Allah'ın fıtratı/dini ki Allah insanları O din üzerine yaratmıştır. (Fatara)...*" (Rûm, 30/30) Allah'ın insanı ilk defa yaratışı da *fatara* fiili ile ifade edilmiştir (İsrâ, 17/51). (İ.K.)

FÂTİHA

Sözlükte "açan, açılabilecek şeylerin başı, ilk açılacak yeri" anlamına gelen *Fâtiha*, Kur'ân'ın birinci sûresinin adıdır. Sûreye, indirilişinde, tertibinde, yazılışında ve namazda okunuşunda ilk olduğu için *Fâtihatü'l-Kitap* (Kitabın başı); her türlü övgü Allah'a mahsustur anlamına gelen "el-hamdü lillâhi" ile başladığı için *el-Hamd*, *el-Hamdü lillah*; Kur'ân'ın mukaddimesi, ön sözü ve özeti mesabesinde olduğu için *Ümmü'l-Kur'ân* (Kur'ân'ın anası), *el-Esas* (Kur'ân'ın esası); yedi âyetten oluştuğu ve her fırsatta tekrar tekrar okunduğu için *Seb'u'l-Mesânî;* namazda bölünmeden tamamı okunduğu için *el-Vâfiye*; yine namazda sadece Fâtiha okunularak yetinilebildiği için *el-Kâfiye*"; okuyan kimse Allâh'a şükür ve dua yapmış olduğu için *şükür* ve *dua sûresi;* her namazda okunduğu için *salât* (namaz) *sûresi*; dertlere deva olduğu için *eş-Şifa*; arşın hazinelerinden bir hazine olduğu için *el-Kenz* ismi verilmiştir. Hz. Peygamber (a.s.)'in beyanına göre; "*Fâtihayı okumayanın namazı olmaz*" (Müslim, Salat, 111). Fâtiha, her fırsatta okunur, okuyan kimse Allah'a karşı zikir, şükür ve hamd görevlerini îfa etmiş, dua ve niyazda bulunmuş olur. Fâtiha, Kur'ân'ın nitelik itibarıyla en büyük sûresidir. (İ.K.)

FAZİLET (Fazl)

Fazilet kelimesi *fazl* kelimesinden türetilmiştir. Fazl masdar olarak

artmak, üstün olmak, isim olarak ise artık, fazlalık, ihsan, eksikliğin zıddı gibi anlamlara gelmektedir.

Fazl terim olarak, Allâh'ın çok yönlü lütuf, ihsan ve keremi demektir. Kur'ân'da fazlın Allah'ın elinde bulunduğu, onu dilediğine verdiği (Âl-i İmrân, 3/73; Hadid, 57/29) ifade edilmekte, O'nun fazlına engel olabilecek kimsenin olmadığı belirtilmektedir (Yûnus, 10/107). Çeşitli âyetlerde dünya ve âhiret mutluluğu, cennet ve cennet nimetleri, Allah'ın bazı günahkârları cezalandırmada acele etmemesi, günahlarını bağışlaması ya da azaplarını hafifletmesi, hüsrandan koruması, hidâyete erdirmesi, bilmediğini öğretmesi, iyiliklere fazlasıyla sevap vermesi, İslâm, îman, vahiy, şefaat ve Peygamberlik gibi Allah'ın insanlığa büyük lütuf ve ihsanları, çeşitli varlık ve imkânlar fazl kavramı içerisinde gösterilmiştir (bk. Nisâ, 4/69, 70, 83, 95; Neml, 27/15-16; Hucurât, 49/7-8).

Fazl kelimesinden türeyen fazilet kelimesi ise, kişinin iyilik yapmasını ve kötülüklerden uzak durmasını sağlayan ruhî yetenekler anlamında kullanılmaktadır. Âyet ve hadislerde adalet, i'tidal, doğruluk, takvâ, hoşgörü, dostluk, kardeşlik, sevgi ve dayanışma, barışçılık, tövbe, tevekkül, kanaatkârlık, hikmet, hayırda yarışma, ölçü ve tartıda dürüst davranma, ağır başlılık, selamlaşma, cesaret ve kahramanlık gibi birçok faziletli tutum ve davranış üzerinde durulur ve mü'minlerin bu erdemlere sahip bulunması ısrarla vurgulanır (bk. Bakara, 2/177; Âl-i İmrân, 3/133 -135). (M.C.)

FECR

Sözlükte "yarmak, bir şeyi ikiye ayırmak, fışkırmak, açığa çıkmak" anlamlarına gelen *fecir*, isim olarak güneşin doğmasından önce beliren tan yeri ağarmasını ifade eder. Türkçe'de şafak sökmesi, gün ağarması denilen bu olay, gece ile gündüzün birbirinden ayrıldığı vakittir. Fecr-i kâzip ve fecr-i sâdık olmak üzere iki türü vardır.

Fecr-i kâzip, yalancı fecr demektir. Fecrin doğuşundan önce, ufukta göğe doğru dikine yükselen aydınlık için kullanılan bir tabirdir. ***Fecr-i sâdık,*** hakîki, gerçek fecir demektir. Gece karanlığının kaybolmaya başlayıp güneş ışığının belirtilerinin görünmeye başladığı, ufuktaki aydınlığın enlemesine, uzunlamasına ufka yayıldığı vakittir. Hz. Peygamber, "*ne Bilal'in ezanı, ne de ufuktaki dikine göğe doğru yükselen aydınlık sizi sahur yemekten alıkoysun. Işık şu şekilde (yatay olarak) yayılıncaya kadar yiyin.*" buyurmuştur (Buharî, Ezan, 13; Müslim, Sıyam, 39).

Gündüzün başlangıcı olan fecr-i sâdıkla, sabah namazının vakti girer ve imsak vakti başlar. (İ.P.)

FEDÂİLÜ'L-KUR'ÂN

Kur'ân'ın faziletleri anlamına gelen *Fedâilü'l-Kur'ân*, Kur'ân'ın üstünlüklerinden ve meziyetlerinden bahseden bir ilim dalıdır. Kur'ân'ın faziletleri ile ilgili birçok rivâyet vardır. Bunların bir kısmı Kur'ân'ın bütünü, bir kısmı da belirli sûre ve âyetleriyle ilgilidir.

Kur'ân; sözlerin en güzeli, en iyisi, en üstünü, en değerlisi ve en faziletlisidir. Çünkü, Kur'ân, kelimelerinin dizilişi ve cümlelerinin kuruluşu ile tamamen Allah'a aittir. Kur'ân, apaçık bir nûr, dosdoğru bir yoldur. Ona sarılan doğru yolu bulur, onunla hükmeden âdil, onu öğrenen âlim, onunla amel eden sâlih olur. Kur'ân'ı terk eden hak yoldan sapar, emir ve yasak-

larına uymayan günah bataklığına dalar ve ziyana uğrar. Süyûtî, Kur'ân'ın faziletleri ile ilgili sahih haberleri bir araya getirmiş ve eserine "Hamâilü'z-Zehr fî Fedâilü's-Sûver" adını vermiştir.

"*Sizin en hayırlınız Kur'ân'ı öğrenen ve öğretendir*" hadisi (Tecrid, XII, 240) Kur'ân'ın faziletine işaret eden haberlerin en meşhurudur. (İ.K.)

FEHVÂ

Sözlükte "anlam, mefhum" demek olan fehva, fıkıh usulünde *fehva'l-hitap, fehva'l-kavl* tabirleriyle geçmekte olup, inceleme ve içtihatta bulunmaya ihtiyaç duyulmaksızın ve sırf dil unsurlarına dayanarak anlaşılabilen illetteki müştereklik sebebiyle, nassın ibaresiyle delâlet ettiği mananın benzeri veya daha elverişli başka bir olaya da uygulanmasıdır. Buna nassın delâleti, celî kıyas, mefhumu muvafakat da denilmektedir. (İ.P.)

FEKK

Sözlükte "bir şeyi ayırmak, koparmak, kurtarmak, bir bağı çözmek" anlamlarına gelen *fekk*, bir fıkıh terimi olarak, kölenin azât edilmesini, esirin salıverilmesini, rehin, hacir ve haciz gibi hukukî bir bağ ve kaydın kaldırılmasını ifade eder.

Kur'ân-ı Kerim'de, köle âzât etmek manasında bir yerde geçmektedir (Beled, 90/13). Hadislerde kelime kölelikten, esaretten, dünyevî sıkıntılardan, uhrevî azaptan kurtulmak gibi manalarda kullanılmaktadır.

Kur'ân'da, köleleri hürriyete kavuşturmak için mal harcamak gerçek iyilik olarak tanımlanmış (Bakara, 2/177), zekat gelirlerinden bir kısmı, kölelerin azat edilmesine ayrılmıştır (Tevbe, 9/60). Bunun yanında, hataen adam öldürme (Nisâ, 4/92), yemini bozma (Mâide, 5/89), zıhar (Mücadele, 57/3), Ramazan orucunu kasten bozma hallerinde keffaret olarak yapılması gerekenler arasında köle azat etmek sayılmıştır.

Fıkıh literatüründe rehinin çözülmesi, hacir ve haczin kaldırılması konuları da fekk kavramı ile ifade edilmektedir. (bk. Rehin; Hacir; Haciz) (İ.P.)

FELÂH

bk. Kurtuluşa Erme.

FELAK

Bir şeyi yarmak anlamındaki "f-l-k" kökünden türeyen *felak,* sözlükte, sabah, cehennem, iki tepe arasındaki düz yol, falaka, yaratık ve yarık demektir. Kur'ân'ın 113. sûresinin adıdır, sûre 4 âyettir. İhlas ve Nâs sûreleriyle birlikte *muavvizât* (sığındırıcılar) adını alır. (bk. Muavvizât)

Sûre, ismini ilk âyette geçen *felak* kelimesinden almıştır. Âyetteki *felak* yaratıklar, sabah, sabah aydınlığı, fecr, cehennem, cehennem vâdisi anlamlarına gelir. Bu kelime; buluttan yağmur, topraktan bitki, rahimden çocuk çıkması gibi bir asıldan doğup çıkan bütün mahlukâta şamildir. (İ.K.)

FENÂ

Sözlükte "geçici olmak, ölmek, yok olmak" gibi anlamlara gelen *fenâ* kelimesi, genellikle var olmak, sürekli olmak anlamındaki bekâ kelimesiyle birlikte kullanılmaktadır. Kur'ân'da her iki kavramın da türevleri geçmektedir (Nahl, 16/96; Rahmân, 55/26-27). Tasavvufta fenâ kulun kendi fiil ve davranışlarını görmekten fâni olup gerçek kul olma noktasına ulaşması anlamında kullanılmaktadır. Fenâ, müridin kötü huylarını yok etmesi, bekâ da iyi vasıflar

kazanmasıdır. Fenâ, Allah ile birleşme değil, Allah'ın mutlak irade ve kudretinin tanınmasından ibarettir. Kulun fâni olması demek Hakk'ın celâl ve azametini temâşa etmesi, O'nun celâlinde dünya ve âhireti unutmasıdır. (M.C.)

FER'

Sözlükte "kısım, dal, faydalı mal, asıl olmayan" gibi anlamlara gelen *fer'*, bir fıkıh terimi olarak, miras hukukunda, vefat edenin çocukları, torunları, torunlarının çocukları gibi kendinden aşağıdaki soyundan gelenleri; fıkıh usulünde, hükmü nassla belirlenmeyip asla kıyas edilen meseleyi ifade eder. Fıkıh usulünde **makîs, müşebbeh** de denilen fer', kıyasın dört rükününden biri olup, hükmü hakkında nass bulunmayan ve asla kıyas edilip onun hükmünü alan mesele olarak tanımlanır.

Hadiste ise, hocaya nispetle talebeleri, yani bir râvîden hadis alanlara fer' denir. Aynı şekilde hocasının yazmış olduğu hadislerden yazılan veya bunlarla karşılaştırılmış olan hadis kitabı nüshasına da denmektedir. Hocanın nüshasına asıl, öğrencininkine ise fer' denir. (İ.P.)

FERAĞ

Sözlükte "boş kalmak" anlamına gelen ferağ, fıkıh terimi olarak, bir şahsın gayrimenkul üzerindeki tasarruf hakkını bir başkasına terk ve tevfîz etmesini ifade etmektedir. Ferağ, çıplak mülkiyeti bir başkasına ait olan gayrimenkul üzerindeki tasarruf hakkının üçüncü şahsa nakledilmesidir. Osmanlı hukukunda **mîrî arazî** ve **icâreteyn**li vakıf malları üzerinde şahıslar için mülkiyet hakkına benzer bir tasarruf hakkı verilmiştir. Bu tasarruf hakkının bir başkasına terk ve devri için de ferağ tabiri kullanılmıştır.

Ferağ, karşılığında maddî bir bedel alınıp alınmamasına göre ivazlı ve ivazsız ferağ şeklinde ikiye ayrılır. İvazsız ferağ, herhangi maddî bir bedel zikredilmeden veya bedelsiz olacağı açıkça belirtilerek yapılan ferağdır. İvazlı ferağ ise, para yahut mal karşılığı veya mübadele şeklinde yapılan ferağ işlemidir.

Usulüne uygun tarzda yapılan ferağ işlemi sonunda ferağda bulunulanın mîrî arazi veya vakıf malı üzerindeki tasarruf hakkı sona erer. Daha önceki tasarruf eden şahsın, devlet veya vakıf yönetimine karşı taşınmaz sebebiyle sahip bulunduğu hak ve yükümlülükler, olduğu gibi yeni alacaklıya geçer. Ferağ akdi, yetkili memurun izniyle gerçekleştiği zaman iki taraf için de bağlayıcılık kazanır. Günümüzde şahıslara tahsis edilen hazine arazileri ve vakıf mallarının devri ferağ kavramı ile ifade edilebilir. Bu konuda mal sahibi olan devlet veya vakıf, günün şartlarına göre düzenlemelerde bulunabilir. (İ.P.)

FERAH

Bir insanın malı ve serveti ile şımarıp azması, sevinme ve övünmede ileri gitmesi demektir. Ferah genellikle olumsuzluk ifade eden ve yermeyi gerektiren bir davranıştır. Ancak ölçüyü aşmayan sevinme, kötüleme ve yermeyi gerektirmez. Ferah, hüznün zıddıdır. Ferah kelimesi Kur'ân'da 22 âyette geçmiş ve şımarmak (batar) (En'âm, 6/44), sevinmek (meserret) (Âl-i İmrân, 3/170) ve razı olmak (Ra'd, 13/26) anlamlarında kullanılmıştır.

Allah, nimetlerle şımarılmamasını istemiştir (Hadîd, 57/23). Nimetleriyle

şımaranları helâk ettiğini bildirmiş (En'âm, 6/44), nimet elde edince sevinip şımaran, musibetle karşılaşınca üzülüp ümitsizliğe düşenleri kınamıştır (Âl-i İmrân, 3/120; Rûm, 30/36).

Âhirette melekler; dünyada malı-mülkü ile şımarıp azan, âyetleri yalanlayan, Allah'a ortaklar koşan ve hak yoldan sapan kâfirlere (Mü'min, 40/69-74), "Bu (cehennemde cezalandırılmanız) sizin yeryüzünde haksız yere şımarmanızdan ve aşırı derecede sevinip böbürlenmenizden ötürüdür" (Mü'min, 40/75) diyeceklerdir. Bu âyet, şımarıp azmanın cezayı gerektiren çirkin bir davranış olduğunu ifade etmektedir. (bk. Batar ve Eşir) (İ.K.)

FERÂİZ

Sözlükte "takdir ve tayin edilmiş şey, belirlenmiş hisse, kesin dinî emir" manalarına gelen farîza kelimesinin çoğulu olan ferâiz, İslâm hukukunda mirasçıların **terik**eden alacakları paylar ile miras hukuku manasında kullanılan bir terimdir.

Kur'ân'da (Nisâ, 4/11, 12, 176) ve Hz. Peygamber'in, konuyla ilgili uygulama ve ilave açıklamalarında, mirasçıların hisselerinin açık ve kesin bir şekilde belirlenmiş olması sebebiyle miras hukukuna ferâiz, ilm-i ferâiz denilmiş ve Rasûlullah döneminden itibaren doğup gelişmiştir.

Klasik fıkıh kaynaklarında mirasçılığın iki temel sebebi vardır; kan hısımlığı ve evlilik bağı. Mirasın varislere intikali için, miras bırakanın vefat etmesi veya ölümüne mahkemece hükmedilmesi gerekir. Bunun yanında, ölüm anında mirasçının hayatta bulunması ve miras almasına mani bir durumun bulunmaması gerekir. Varisin murisini öldürmesi, farklı dinlerden olmaları mirasçılığa engel haller olarak kabul edilmiştir.

Ölenin geride bıraktığı mal ve haklardan, **techiz** ve **tekfîn** masrafları çıktıktan, borçları ödendikten ve vasiyeti de terikenin 1/3'ini geçmemek kaydıyla yerine getirildikten sonra geriye kalan mirasçılarına intikal eder.

Fıkıhta mirasçılar, varis olma sıra ve derecelerine göre dokuz sınıftan oluşur. Bunların başında **ashâb-ı ferâiz** gelir. Ashâb-ı ferâiz, mirastan alacağı hisseleri belirlenmiş olan kimseler olup, on bir nevi akrabadır. Bunlar; baba, dede, anne bir erkek kardeş, kız, oğul kızı, anne, nine, anne-baba bir kız kardeş, baba bir kız kardeş, anne bir kız kardeş, karı ve kocadır. Bunların her birinin yalnızken ve diğer mirasçılarla birlikte alacakları hisseler belirlenmiştir. İkinci sırada, vefat edenin baba tarafından erkek akrabası ve erkek çocukları anlamındaki **asabe** gelir. Asabe, tek başına bulunduğunda mirasın tamamını, ashâb-ı ferâiz ile beraber bulunduğunda ise, onlardan arta kalanı alır. Bu iki gruptan kimse bulunmadığında, **zevi'l-erhâm** grubunu teşkil eden hısımlar mirasçı olurlar. (İ.P.)

FERT HADİS

bk. Garib Hadis.

FESÂD

Sözlükte "bir şey önceden düzgün, düzenli ve yararlı iken sonradan bu nitelikleri kaybedip değişmesi, bozulması, çürümesi, bir kimsenin itidâl ve doğruluktan sapması, zulüm, karışıklık, kuraklık ve kıtlık" anlamlarına gelir.

Kur'ân'da fesâd kelimesi isim ve fiil olarak 14 âyette, aynı kökten gelen

ifsad ve **müfsid** kelimeleri ise, 36 âyette geçmiştir.

Fesâd kavramı; Kur'ân'da genel olarak, fert ve toplumun yeryüzü ve çevrenin, barış ve huzur ortamının, mal, can ve namus güvenliğinin bozulmasını ve yok olmasını, îmân, ibâdet, ahlâk, hak ve istikâmetten sapılmasını, şirk, küfür, nifâk ve isyân olan inanç, söz, fiil ve davranışları ifade eder.

Kur'ân'da Allah'ın fesadı sevmediği (Bakara, 2/205), eğer insanların bir kısmıyla diğerlerini savmamış olsaydı (Bakara, 2/251), insanların arzularına uysaydı (Mü'minûn, 23/71) ve iki ilâh bulunsaydı (Enbiyâ, 21/22) yeryüzü, gökler ve diğer varlıkların fesada uğrayacağı, denizde ve karada insanların fiil ve davranışları sebebiyle fesadın çıktığı (Rum, 30/41), yeryüzünde fesâd çıkaranların cezasının ölüm olduğu (Mâide, 5/32-33) bildirilmiş; fesâdın istenilmemesi (Kasas, 28/77) ve nehyedilmesi (Hûd, 11/116) emredilmiştir.

Fesâd kavramı hem kâinattaki ilâhî iradeye uygun olan düzen, denge ve kuralların bozulmasını hem de fert ve toplumda Allah'ın istediği nizamın, düzenin, ahlâkın ve ilkelerin bozulmasını ifade eder. İlâhî irâdeye uymayan her türlü inanç, söz, fiil, davranış, kural ve yaşama biçimi fesâddır. Meselâ ekini ve nesli helâk etmek (Bakara, 2/205), mü'minlerin Allah'ın emirlerini tutup birbirlerine destek olmamaları (Enfâl, 8/73), azgınlık, düşmanlık, kindarlık ve savaş kışkırtıcılığı (Mâide, 5/64) birer fesâddır. Fesâd kavramının, fitne, isrâf, bağy (azgınlık), isyân ve zulüm kavramlarıyla eş anlam ilişkisi vardır. Fesâd, *salâh*ın zıddıdır. "*İşte âhiret yurdu, onu yeryüzünde böbürlenme ve fesâd istemeyenlere veririz.*" (Kasas, 28/83) âyeti; fesadın, Allah katında ne kadar kötü bir şey olduğunu beyân etmektedir. (İ.K.)

Bir fıkıh terimi olarak fesâd, bir ibadet veya hukukî işlemin, vasıf ve şartlarındaki eksiklik ve bozukluk sebebiyle hükümsüz olması demektir.

Gerek ibadetler ve gerekse hukukî işlemler, kendisinde bulunması gereken **rükün** ve **şart**ları taşıyıp taşımamasına göre sahih – fâsit ve bâtıl şeklinde bir ayrıma tabi tutulur. Bir ibadet veya hukukî işlem, kendisinde bulunması gereken rükün ve şartları ihtiva etmesi halinde sahihtir. İşlem rükün veya kurucu unsurlarından birisinin yok olması halinde **bâtıl;** rüknü ve unsurları tamam olduğu halde şartlarının eksik olması halinde **fâsit** olur.

Fakihler, ibadetler ve nikâh konusunda fesâd ve butlânın aynı anlama geldiği konusunda ittifak etmişlerdir. İbadetlerdeki eksiklik, ister rükünlerde olsun, isterse şartlarda olsun sonuç aynıdır; ibadet bozulmuş olur. Mesela, rükû, secde gibi namazın rükünlerinden birinin terk edilmesi ile şartlarından birisi olan abdestsiz namaz kılınması arasında fark yoktur. Bunun yanında, usul ve adabına uygun olarak başlanmış bir ibadet, mahiyetiyle bağdaşmayan bir davranış sebebiyle de bozulabilir. Namazda konuşmak, oruçlu iken yemek-içmek böyledir. İster başladıktan sonra bozulan olsun, isterse rükün veya şartlarından birisi olmaması sebebiyle başlangıçtan itibaren batıl olan ibadet olsun, iade edilmesi veya kaza edilmesi gerekir. Bazen de ceza olarak keffâret gerekir. Nikâh konusunda ise, akit geçersiz sayılmakla birlikte, zifaf gerçekleşmişse, doğan çocuğun nesebinin sabit olması, zina cezasının düşme-

si ve kadının mehre hak kazanması gibi bazı maddî sonuçlar doğurur.

Fakihlerin çoğunluğuna göre muamelat, yani hukukî işlemler konusunda da fâsit ile bâtıl arasında fark yoktur. Ancak Hanefîlere göre, bu konuda fâsit ile bâtıl arasında bir fark vardır. Hanefîlere göre butlân, hukukî işlemin rükünleri veya bu rükünleri ayakta tutan temel unsurlardan birisinde eksiklik bulunması sebebiyle muamelenin hiçbir hukukî sonuç doğurmamasıdır. Fesâd ise, bu unsurların dışında kalan şartlar veya vasıflardan birisinin yok olması sebebiyle hukukî muameledeki bozukluktur. Bu noksanlık genelde sonradan tamamlanabilir mahiyettedir. Başka bir tanımla akdin sıhhat şartlarından birisinin bulunmaması fesadı doğurur. Genel olarak fesâd sebepleri; akit konusundaki belirsizlik ve bilinmezlik, ikrah ve müfsit şartlardır.

Fâsit akit yasaklanmış olduğu için sahih değildir. Bununla birlikte esas itibariyle kurulmuş sayıldığından maddî varlığının yanında birtakım hukukî sonuçlar da doğurur. Taraflar fâsit akdi feshetmekle yükümlüdürler. Ancak akdin konusunun değişikliğe uğraması veya feshin üçüncü şahıslara zarar vermesi halinde akit feshedilmez. Diğer taraftan, bu tür akitte herhangi bir yolla fesadın giderilme imkânı varsa, feshe gidilmeksizin sebep ortadan kaldırılır ve akit sahihe dönüştürülebilir.

Hanefî hukukçularının ortaya atıp geliştirmiş olduğu fesâd teorisi, gerçekten çok ileri bir hukuk mantığı ve hukuk tekniği olup, günümüz hukuk anlayışıyla birbirine çok yakın benzerlik arz etmektedir. (İ.P.)

FESİH (Fesih – İnfisah)

Sözlükte "aklen veya bedenen zayıf olmak, cahillik; bozmak, iki şeyi birbirinden ayırıp dağıtmak, hükümsüz ve geçersiz kılmak" gibi anlamlara gelen *fesih*, bir fıkıh terimi olarak bir akdin ortadan kaldırılmasını, bozulmasını ifade eder.

Fıkıh literatüründe fesih kavramı, sözleşmeden dönme, iptal, geri alma ve cayma da dahil akit bağının ve borç ilişkisinin iradeye dayalı olarak sona erdirilmesinin bütün çeşitlerini kapsar. Bağlayıcı olmayan akitlerde tek taraflı irade beyanı ile, bağlayıcı akitlerde ise ancak iki tarafın karşılıklı rızaları veya mahkeme kararı ile feshedilebilir. Bir akit, ya muhayyerlik, ikrah, fesât, yetkisizlik gibi arızî bir sebeple bağlayıcı olmaz, ya da emânet sözleşmesi gibi doğasından bağlayıcı olmaz.

Fâsit akitlerde, taraflar akdi feshetmekle yükümlüdürler. Bunun yanında ortada feshi mümkün kılan haklı ve geçerli sebep bulunması halinde, ilgili taraf akdi fesih imkânına sahiptir. Borcun ifa edilmemesi, muhayyerlikler, kiralanan şeyin arızalı çıkması gibi mazeretler akdin feshine imkân sağlayan sebeplerdendir. Akdin devam etmesinin maddeten ve hukuken mümkün olmaması halinde akdin *infisahı*, yani kendiliğinden çözülmesi söz konusudur.

İslâm fıkhında fesih çok geniş olarak ele alınmış ve bununla ilgili ayrıntılı bir fesih-infisah nazariyesi geliştirilmiştir. (İ.P.)

FETÂNET

Peygamberlerin zeki ve dikkatli olduklarını belirten bir sıfattır. Yüce Allah gönderdiği bütün

Peygamberlerine üstün bir zeka, büyük bir dikkat ve olgunlaşmış bir akıl ihsan etmiştir. Böylece Allah'tan aldıkları vahyi kavrayacak bir idrak gücüne sahip olmuşlardır. Yüce Allah, Hz. İbrahim için şöyle buyuruyor: "*Andolsun biz, daha önce İbrahim'e de hidâyet, dürüstlük ve bilgi gücü vermiştik. Biz onu iyi tanıdık.*" (Enbiyâ, 21/51).

Peygamberler gönderildikleri toplumun içinde, zeka, fizik, meslek, ahlâk ve huy güzelliği bakımından mükemmel, cesaret ve şahsiyet sahibi olan kimselerdir. Fetanet, anlayış ve zeka üstünlüğüne ilave olarak hassas derecede şuuru, zihin berraklığını, duyarlılığını ve çabuk kavrayışlı oluşlarını ifade eder. (F.K.)

FETİH

Sözlükte "açmak, yol göstermek, yardım etmek, hüküm vermek, galibiyet ve zafere ulaşmak" anlamlarına gelen *feth,* bir terim olarak, müslümanların ülke ve şehirleri ilâyi kelimetullah (Allah'ın kelamını yüceltmek) amacıyla İslâmîyet'e açmaları anlamında kullanılır. Fetih, öncelikle kalbi ve aklı İslâm gerçeğine açmak, ikinci olarak da İslâm mesajının önündeki engelleri kaldırmak, insanın gönlüne ve aklına ulaşmayı mümkün kılacak ortamı hazırlamak anlamına gelir. Fetih bir istilâ ve sömürü savaşı değildir.

Fetih kelimesi bir fıkıh kavramı olarak cemaatle kılınan namazlarda imamın yanlış okuyuşunu düzeltme veya unuttuğu âyeti hatırlatma anlamında kullanılmaktadır. (M.C.)

FETRET

Sözlükte "gevşeme, gücünü ve te'sirini kaybetme" manasına gelmektedir. Dînî literatürde ise bir peygamberin ölümü ile diğerinin zuhuru arasında geçen zaman dilimine denir. Bu kavram daha çok Hz. İsa ile Hz. Muhammed (a.s.) arasında geçen tebliğsiz dönem ile yine Hz. Peygambere nazil olan "Alak" sûresinin ilk âyetlerinden "Müddessir" sûresinin başındaki âyetlerin inişine kadar vahyin geçici bir süre için kesilmesi anı için kullanılmıştır. Her iki anlamda da peygamberlik zincirinde süreklilik ve benzerlik arz eden tebliğ ve davetin belli bir süre için kesintiye uğraması anlaşılmaktadır. Peygamberler tarihi incelendiğinde hangi dönemde ne kadar yıl ve süre nübüvvet zincirinde kesinti olduğu net olarak bilinmemektedir. Ancak Hz. İsa ile Hz. Muhammed arasında yaklaşık 600 yıl gibi bir süre geçmiştir. Böylece Hz. Peygamber'in bi'seti öncesi dönemde yaşayan bazı insanların hanif inancı üzerine, yani Hz. İbrahim'in dinine bağlı olarak yaşadıkları bilinmektedir.

İster İslâm öncesi dönemde, ister İslâmî devirde yaşamış olsun, peygamber davetinden haberdar olmayanların dinî sorumluluğu hususunda kelâm bilginleri başta olmak üzere bütün İslâm müctehidlerince farklı yorumlar yapılmıştır.

Haricî, Şiâ ve Eş'arî mensupları insanların dinî yönden sorumlu tutulmasını peygamber davetinden haberdar olma şartına bağladıklarından "fetret ehlinin" âhirette kurtuluşa ereceği ve cennete gireceği görüşündedirler. Ebû Hanife, Mu'tezile ve Mâtüridî gibi itikadî ekollerin temsilcileriyle bu ekollere bağlı olan diğer kelam bilginlerine göre, fetret ehli, Allah'ın varlığına ve birliğine inanmak, ayrıca akılla bilinebilecek olan iyi filleri yapmak ve kötü

fiillerden kaçınmakla yükümlüdür. Bu sorumluluğu yerine getirenler kurtuluşa erecek, getirmeyenler ise cezaya muhatap olacaklardır. Selefiyye düşüncesini benimseyen âlimler ise fetret ehlinin durumu, yapılacak bir imtihandan sonra belli olacak derler. Bu durumda aklî melekesi yerinde olmayanlarla geç bir yaşta davete muhatap olanların mazereti kabul edilecek, diğerleri ise fiillerine göre sorumlu olacaklardır.

Hz. Peygamber'in nübüvveti ile onun tebliğ ettiği İslâm dininin son ve evrensel olması dikkate alındığında Hz. Peygamberin döneminde ve sonrasında sorumluluğu tamamen ortadan kaldıracak bir fetret söz konusu değildir. Hz. Peygamber sadece Hira'da başlayan vahyin biraz gecikmesiyle vahyin kendisinden uzaklaşmış olduğu hissine kapılmış ve o yüzden küçük bir manevî üzüntü çekmiştir. Bu durgunluk devri kısa bir süre sonra "Müddessir" sûresinin vahyi ile, sona ermiştir. Hz. Peygamber'den sonra da bir fetret söz konusu değildir. Zira insanlık, İslâm vahyinden asla uzak kalmamıştır. (F.K.)

FETTÂH (Hayru'l-Fâtihîn)

Açmak, genişletmek, öğretmek, yol göstermek, fethetmek zaptetmek, insanlar arasındaki anlaşmazlığı hükme bağlamak, yardım etmek anlamlarındaki "f-t-h" kökünden türeyen *fâtih*; açan, zafer kazanan, yol gösteren, yardım eden ve hâkim demektir. *Fettâh,* fâtih kelimesinin mübalâğalı şeklidir.

Kur'ân'da Allah'ın sıfatı olarak birer âyette "fettah" ve "hayru'l-fatihîn" geçmiştir: "*...Rabbimiz ilmi ile her şeyi kuşatmıştır. Biz Allah'a güvenmişizdir. Rabbimiz! Bizimle kavmimiz arasında hakla hükmet (iftah) sen hükmedenlerin en hayırlısısın.*" (A'râf, 7/89) Âyetteki *fatihîn* kelimesi, hükmedenler, haklı ile haksızı belirleyenler demektir. ***Hayru'l-hâkimîn*** ile aynı anlamdadır.

"*(Ey peygamberim!) De ki: Rabbimiz (kıyamet günü) hepimizi bir araya toplayacak, sonra aramızda hak ile hükmedecektir. O fettâhdır, alîmdir.*" (Sebe', 34/26) Âyetteki *fettâh*; en âdil hüküm veren demektir.

"Fettah" ismi hem Allah'ın en âdil hüküm veren olduğunu hem de kullarına nimet, rahmet, rızık ve hayır kapılarını açan, onlara yardım eden olduğunu ifâde eder.

Allah'ın bu vasfı, Kur'ân'da, "feteha – yeftehu" fiiliyle de ifâde edilmiştir: "*(Ey peygamberim!) Biz sana apaçık bir fetih verdik (fetahnâ).*" (Fetih, 48/1); "*Allâh insanlara bir rahmet açtı mı onu tutan olmaz, O'nun tuttuğunu da O'ndan sonra salacak yoktur. O azîzdir, hakîmdir.*" (Fâtır, 35/2; bk. A'râf, 7/96; En'âm, 6/44) (İ.K.)

FETVÂ

Sözlükte "bir olayın hükmünü açıklayan veya hükmünü koyan, güçlükleri çözen kuvvetli cevap" anlamına gelen fetvâ, ıstılahta fıkhî bir meselenin dinî-hukukî hükmünü açıklama, fakih bir kimsenin, sorulan fıkhî bir meseleye yazılı veya sözlü olarak verdiği cevap, ortaya koyduğu hüküm demektir. Fetvâ verene **müftî**, fetvâ sorana **müsteftî,** fetvâ sormaya **istiftâ** ve fetvâ vermeye de **iftâ** denir.

Kur'ân-ı Kerîm'de türevleriyle birlikte dokuz âyette geçen fetvâ kelimesi, hepsinde sözlük anlamına uygun olarak görüş sorma, görüş bildirme, soru

sorma, rüya yorumlama gibi anlamlarda kullanılmıştır.

Fetvâ içtihada göre daha dar kapsamlıdır. Bir kimsenin fetvâ verebilmesi için bazı ön şart ve bilgilere sahip olması gerekir. Ahmed b. Hanbel'e göre, bir kimsenin fetva verme yetkisine sahip olması için şu beş şartı haiz olması gerekir; 1) iyi niyet sahibi olması, 2) ilim, hilim, vakar ve ciddiyet sahibi olması, 3) kendinden ve bilgisinden emin olması, 4) Müslümanlar nezdinde itibarlı olması, 5) toplum ve insanları tanıması.

Fetvâ verecek kimsenin, bu şartları taşımasının yanında, fetvâ soran kişinin sosyal, iktisadî, ruhî, ahlâkî durumunu bilmesi; içinde yaşadığı toplumu, örf ve âdetlerini tanıması; vereceği cevabın yol açacağı fayda ve zararı göz önünde bulundurması gerekir. Bu sebeple fetvâ, sadece fetvâyı soran kişiyle ilgili olmalıdır.

Müftü, sorulan soruyu iyice anladıktan sonra meseleyi çeşitli yönlerinden ele alıp incelemeli ve dinî hükmünü eksiksiz ve doğru olarak soranın anlayabileceği bir şekilde açıklamalıdır. Cevabını bilmediği bir mesele ile karşılaşınca bunu açıkça belirtmeli ve meseleyi uzmanına havale etmelidir. Fetvalarda orta yol tercih edilmeli, fazla katı veya fazla yumuşak davranıştan kaçınılmalıdır. Müftü, örf ve âdetini bilmediği bir bölgeden gelen müsteftîye hemen fetvâ vermemeli, özellikle yemin, ikrar ve talâk gibi konularda dikkatli davranmalıdır.

Zamanın değişmesiyle hükümlerin de değişeceği kuralı gereğince, örf ve âdetlere, zaman ve şartların değişmesine uygun olarak fetvâların değişebileceği açıktır. Ayrıca müftünün fetvâ ve tercihinde yanılabileceği tabii karşılanmalı ve buna bağlı olarak eski fetvasından dönerek yeni fetvâ vermesi yadırganmamalıdır. (İ.P.)

FEVAİT

Vaktinde kılınamayan namazı ifade etmek için kullanılan fâite kelimesinin çoğuludur. (bk. Fâite) (İ.P.)

FEVASILÜ'L-ÂYÂT

Âyetlerin fâsılaları demektir. Âyetlerin son kelimesine kendisinden sonra gelen âyeti evvelkinden ayırdığı için fâsıla denilmiştir. Çoğulu *fevâsıl*dır. Kelimenin son harfine "fasıla harfi" denir. Fâsıla harfleri, bir tane veya daha fazla olabilir. Meselâ ihlâs sûresindeki âyetlerin fasılası dal harfidir. Fâtiha sûresindeki âyetlerin fasılası ise nûn ve mim harfleridir. (İ.K.)

FEVÂT

Sözlükte yitirmek ve zamanını kaçırmak anlamlarına gelen ***"fevât"***, hac görevini yapan kimsenin süresi içinde Arafat vakfesine yetişememesi, vakfenin zamanını kaçırması demektir. Bu kimse, umre yapıp traş olur ve ihramdan çıkar. Hanefî mezhebine göre herhangi bir ceza gerekmez. Şafiî, Malikî ve Hanbelî mezheplerine göre bu kimsenin fevât kurbanı kesmesi gerekir. Arafat vakfesine yetişemeyen kimse daha sonraki yıllarda haccırnı kaza eder.

Arafat Vakfesinden önce ihramlı iken cinsel ilişkide bulunan kimsenin de haccı fevât olur. Bu kimse o yılki haccına devam eder, ceza olarak Hanefî mezhebine göre dem, diğer mezheplere göre bedene (büyü baş hayvanı) kurban keser ve daha sonraki yıllarda haccını kaza eder (bk. Hac) (İ.K.)

FEVÂTİHU'S-SÜVER

Sûrelerin başlangıçları demektir. "***El-hamdü'lillah***" (her türlü övgü Allah'a aittir) ve "***Sübhânellah***" (Allah'ı noksan sıfatlardan tenzih ederim) gibi 14 sûre Allah'ı övme ile; 29 sûre "sâd" ve "nûn" gibi hece harfi ile; 11 sûre, "***yâ eyyühâ'nnâsü***" (ey insanlar!) gibi nida ile; "***kad eflaha'l-mü'minûn***" (mü'minler kurtuluşa ermiştir) gibi 21 sûre haber cümlesiyle; "***ve'l-asri***" (asra andolsun) gibi 17 sûre yeminle; "***izâcâe nasrullahi***" (Allah'ın yardımı geldiği zaman) gibi 7 sûre şart cümlesiyle; "**kulhüvallâhü ehad**" (de ki Allah tektir) gibi 6 sûre emir ile; "***'amme yetesâelûn***" (neden soruyorlar) gibi 6 sûre soru ile, "***tebbet yedâ ebî leheb***" (Ebû Leheb'in eli kurusun) gibi 3 sûre dilek ile ve Kureyş sûresi illet bildirme ile başlamaktadır. (İ.K.)

FEVZ

Sözlükte "bir şeyi elde etmek, kurtulmak, zafer kazanmak, ölmek ve helâk olmak" anlamlarına gelen *fevz* kavramı, Kur'ân'da 29 defa geçmiş ve zafer kazanmak (Nisâ, 4/73), îmân edip ibâdet etmek, sâlih ameller işlemek, günah ve haramlardan sakınmak suretiyle Allah'ın rızasını, cennet ve nimetlerini elde etmek, kötülüklerden, haramlardan ve cehennemden kurtulmak (Âl-i İmrân, 3/185) anlamlarında kullanılmıştır. Kurtuluşa eren kimselere, *fâiz* denir. Çoğulu *faizûn*dur. *Mefâz* kelimesi de fevz kelimesi ile aynı anlamdadır.

Mü'min olup (Tevbe, 9/72) Allah ve Rasûlüne itâat eden (Ahzâb, 33/71), özünde, sözünde, fiil ve davranışlarında dosdoğru olan (sâdık) (Mâide, 5/119), mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda çalışan ve savaşan (cihad ve kıtal) (Tevbe, 9/89, 111), Allah'ın rahmet ettiği, razı olduğu ve cehennemden koruduğu (En'âm, 6/16; Mü'min, 40/9; Mâide, 5/119) Cennet halkı (Haşr, 59/20) kurtuluşa eren kimselerdir. (İ.K.)

FEY' (Fey'-i Zevâl)

Sözlükte "gölge, zevalden sonraki gölge, geri dönmek, şekil değiştirmek" anlamlarına gelen fey', bir fıkıh kavramı olarak, İslâm tarihinde gayrimüslimlerden alınan haraç, cizye, ticârî mal vergisi ve diğer bazı gelirleri ifade eder.

Fey' kelimesi, türevleriyle birlikte, Kur'an-ı Kerim'de üç yerde kelime anlamına uygun olarak geri dönmek (Bakara, 2/226; Hucurât, 49/9); üç âyette de, ıstılah manasına uygun olarak ganimet olarak vermek (Ahzâb, 33/50; Haşr, 59/6,7) manasında geçmektedir. Hadislerde de, hem sözlük hem de ıstılah anlamlarında kullanılmıştır.

Fey' kelimesi, ilmihal kitaplarında namazların vakitleri açıklanırken, sözlük anlamında gölgeyi ifade etmek için fey'-i zeval şeklinde kullanılmıştır. Öğle namazının vakti, güneşin tepe noktasını geçip batıya doğru kaymasından itibaren başlar. Güneşin tepe noktasına ulaşıp batıya doğru yönelmesine **zeval** denir. Bu esnada bir şeyin yere düşen gölgesine zeval anındaki gölge anlamında **fey'-i zevâl** denir. Fey'-i zevâlin yönü ve uzunluğu bölgenin ekvatordan uzaklığına, kuzey veya güney yarıkürede oluşuna göre değişir. Güneşin tam tepe noktasına ulaşmasından biraz önce başlayıp zevâl vaktine kadar süren istivâ vaktinde, yani güneş herkesin başının üzerindeymiş gibi gözüktüğü zaman zarfında herhangi bir namaz kılınmaz, namaz kılmak mekruhtur.

Fıkıhta devlet geliri anlamına kullanılan fey' kavramı, Hz. Peygamber döneminden itibaren şekillenmeye başlamakla birlikte, Hz. Ömer devrinde daha netleşmiş ve kurumlaşmıştır. Genelde İslâm hukukçuları, ister menkul, isterse gayrimenkul olsun, barış yoluyla gayrimüslimlerden temin edilen malların fey' olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Savaş yoluyla elde edilen mallardan menkul olanların ganimet hükmünde olduğu, gayrimenkulların ise, devlet başkanı tarafından ganimet olarak dağıtılabileceği gibi, eski sahiplerinde bırakılarak bu topraklardan vergi alınabileceğini söylemişlerdir. Bu durumda alınan vergi, fey' hükmündedir. Hanefîlere göre, gayrimüslim devletler tarafından verilen hediyeler de fey' kapsamındadır. Genel olarak hukukçular, zekat ve ganimet dışında kalan devlet gelirlerinin tamamını fey' kapsamına dahil etmek eğilimindedirler. (İ.P.)

FEYİZ

Feyiz (feyz) ve feyezân kelimeleri sözlükte "fazla suyun yatağından taşması, bir haberin yayılması, bir sırrın açığa çıkarılması" gibi anlamlara gelmektedir. Çoğulu füyûz, füyüzat'tır. Tasavvufta bütün bilgi ve varlıkların Allah'tan zuhur ve tecelli etmesi anlamında kullanılmaktadır. Mürşidin doğrudan doğruya Hz. Peygamber vasıtasıyla Hak'tan aldığı feyze ilâhî feyiz, silsile vasıtasıyla aldığı feyze isnâdî feyiz, müridin şeyhten aldığı feyiz ve irfana da ahz-ı feyz adı verilmektedir. Kur'ân ve hadislerde bu kökten türeyen kelimeler akmak, taşmak, dalmak anlamında kullanılmaktadır. (M.C.)

FIKHÎ TEFSÎR

Sözlükte "bir şeyi anlamak, bilmek, kavramak ve bellemek" anlamına gelen *fıkıh* kavramı; ıstılahta, kişinin leh ve aleyhine olan şer'î-amelî hükümleri bilmesidir. (bk. Fıkıh)

Kur'ân, Allah ile kul, insan ile insan ve insan ile diğer varlıklar arasındaki ilişkilerde rehber olması için indirilmiştir. Allah-kul ilişkisinin iki boyutu vardır: Îmân ve amel. İslâm'ın ilk yıllarında bu iki boyut *fıkıh* kavramı ile ifâde edilmiştir. Daha sonra îmân kelâm ilminin, ibâdet-amel ise fıkıh ilminin konusu olmuştur. İşte fıkıh alanı ile ilgili âyetleri tefsîr eden bilim dalına ve bu dalda yazılan eserlere *fıkhî tefsîr* denilmiştir. Fıkhî tefsîrin bir diğer adı da *Ahkâm tefsîri*dir. (bk. Ahkâmü'l-Kur'ân)

Fıkhî tefsîr; ya hadisleri, ya içtihadı-re'yi, ya da her ikisini birlikte ele alarak yapılmıştır. Bazı İslâm bilginleri ibâdet-muâmelât ile ilgili âyetlere dayanarak fıkhî bir sistem kurmuşlar (Hanefî, Şâfiî ekolleri gibi) bazıları da söz konusu âyetleri tefsîr edip "Ahkâmü'l-Kur'ân" adlı eserler yazmışlardır: Îmam Şâfiî (ö. 204/819), Tahâvî (ö. 321/933), Cassâs (ö. 370/981) ve Ebû Bekr İbnü'l-Arabî el-Kurtubi (ö. 671/1272), *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, Sâbûnî'nin *Ravâiu'l-Beyan fî Tefsîri Âyâtil-Ahkâm*, Ali Sâyis'in *Tefsîru Âyâti'l-Ahkâm*, Mehmet Vehbi'nin *Ahkâmü'l-Kur'âniyye* adlı eserleri bu sahada yazılmış meşhur eserlerdir. (İ.K.)

FIKHU'L-HADİS

Fıkhu'l-hadis, herhangi bir sözden, onu söyleyenin ne demek istediğini anlamak ve kavramak demektir. Hz.

Peygamber'in hadislerindeki amacını kavramak fıkhu'l-hadis'dir. Terim olarak, hadislerden fıkhî hüküm çıkarmayı konu edinen ilim dalına; ayrıca, hadislerin ifade ettiği fıkhî hükümlere de *fıkhu'l-hadis* denir. Bu alanda yazılan müstakil eserler vardır. (A.G.)

FIKHU'R-RÂVÎ

Hadis ilmiyle meşgul olan kimsenin, rivâyetin şartlarını, hakikatını, çeşitlerini, hükümlerini (değerlerini), râvîlerin durumlarını ve şartlarını, rivâyet edilen metinlerin çeşitlerini gereken şekilde bilmesine; ve bu bilgiye dayanarak hadislerin zayıflarını sahihlerinden ayırabilmesine *fıkhu'r-râvî* denir. (A.G.)

FIKIH

Sözlükte "bir şeyi bilmek, derinlemesine kavramak, tam olarak anlamak" gibi manalara gelen *fıkıh*, ıstılahta, İslâm'ın kişisel ve sosyal hayata dair amelî hükümlerini bilmeyi ve bu konuyu inceleyen bir ilim dalını ifade eder.

Fıkıh kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de, çeşitli fiil kalıplarıyla yirmi yerde geçmekte olup, bir şeyi iyi ve tam olarak anlamak, bir şeyin hakikatini bilmek ve akıl etmek gibi anlamlarda kullanılmıştır.

İslâm'ın ilk devirlerinde fıkıh tabiriyle, bütün dinî bilgileri bilme kastedilmekteydi. Hicrî ikinci asrın ortalarından itibaren fıkıh, sadece amelî hayatı kapsayan bir ilim dalı haline geldi. Bu arada, îmân ve itikat konusuyla ilgili bilgiler, "ilm-i tevhîd, ilm-i usuli'd-din, akaid, kelâm" gibi isimlerle anılan ayrı bir ilim dalının; Müslüman'ın iyi ve kötü huyları, özel hayatı, sosyal ilişkileri ve davranışlarıyla ilgili hususlar ise, ahlâk ve tasavvuf ilim dalının konusu haline gelmiştir.

Fıkıh amelî hayata ait bilgileri ve hükümleri ihtiva eden ilim dalının adı olduktan sonra da kapsamı geniş kalmış, çağımıza kadar ilmihal, hukuk ve hukuk metodolojisi, ekonomi, siyaset, idare bilimleri ve bu bilimlerle ilgili kurumlar, küllî kaide, hilafiyat ilmi, fıkıh tarihi, mukayeseli hukuk, fıkıh dalı içinde kabul edilmiştir. Furû-ı fıkıh da, ibadet, muâmelât ve ukubât şeklinde üç ana bölüme ayrılır. (İ.P.)

FIRKA

Sözlükte "bölüm, insan grubu, ayırma, topluluk, parti ve tümen" gibi anlamlara gelen *fırka,* terim olarak, İslâm fikir tarihinde siyasî düşünce veya itikadî telakkilere sahip bulunan mezhep anlamındaki düşünce akımı ve grupları demektir. Kur'ân-ı Kerim'de tefrik ve teferruk olarak geçen bu kavram, dinde ve sosyal hayatta bölünmeyi, parçalanmayı dağılıp çözülmeyi ifâde etmektedir.

Siyasî, itikadî ve sosyal nedenlerle âyet ve hadisler farklı yorumlanarak İslâm tarihinde çeşitli fırkalar ortaya çıkmıştır. İslâm dini, birliği esas alır. Bölünmeye ve fırkalaşmaya karşıdır. Nitekim Peygamberimiz, "*Allah benim ümmetimi dalâlet (sapıklık) te bir araya getirmeyecektir. Allah'ın yardım eli cemaatin üzerindedir.*" (Tirmizî, Ebvabü'l Fiten, 8) buyurmuştur. Ancak toplum hayatının bir gerçeği olarak Müslümanlar, çeşitli fırkalara ayrılmışlardır. Şu rivâyet de, bu olguya işaret etmektedir: "Mecusîler yetmiş, Yahudiler yetmiş bir, Hristiyanlar yetmiş iki fırkaya ayrılmışken Müslümanlar da yetmiş üç fırka ola-

caktır. Bunlardan bir tanesi kurtuluşa erecektir. (Fırka-i Naciye)" (F.K.)

FISK

Fısk kelimesinin Arap dilindeki asıl anlamı bir şeyden çıkmaktır. Din ıstılahında; doğru yoldan sapmak, isyân etmek, Allah'ın emir ve yasaklarına uymamak, günah ve suç işlemek anlamlarına gelir. "Fısk" kavramı, bu anlamını Kur'ân'ın inmesi ile kazanmıştır. Şirk, küfür ve nifak "fısk" olduğu gibi günah ve haram olan fiilleri işlemek de fısktır. Bu itibarla "fısk" iki kısma ayrılır. 1- İnsanı dinden çıkarıp küfre götüren fısk: Kur'ân'da küfür (Bakara, 2/99), şirk (Tevbe, 9/7-8), nifak (Tevbe, 9/67) ve âyetleri yalanlamanın (En'âm, 6/49) fısk olduğu bildirilmiştir. 2- Dinden çıkarmayan fısk: Bu, mü'minlerin, Allah ve Peygamberin emir ve yasaklarına uymamaları, itâatsizlik etmeleridir. Bu anlamda Kur'ân'da; Allah adı anılmadan kesilen ve ölmüş hayvan etini yemek (En'âm, 6/121; Mâide, 5/3), insanlara kötü lakap takmak (Hucurât, 49/11), yalan (Nûr, 24/4) ve kötü söz (Bakara, 2/97) söylemek, çirkin işler yapmak (Enbiyâ, 21/74), suç işlemek, azgınlık etmek (İsrâ, 17/16), kumar oynamak (Mâide, 5/3), Allah'ı unutmak (Haşr, 59/9), günah (Bakara, 2/282), isyân (En'âm, 6/21), zulüm (A'râf, 7/165) ve itaatsizlik (A'râf, 7/163) fısk olarak ifâde edilmiştir.

Fısk kavramı Kur'ân'da; hem küfrü hem de isyân olan inanç, söz, fiil ve davranışları ifâde eder. Çünkü inkâr da isyân da Allah'a itâatten çıkmaktır. Allah, mü'minlere îmânı sevdirmiş, küfrü, fıskı ve isyânı çirkin göstermiştir (Hucurât, 49/7). (İ.K.)

FISKU'R-RÂVÎ

bk. Cerh ve Ta'dil.

FITR BAYRAMI

Kelime anlamıyla oruç açma bayramı anlamına gelen terkip, Ramazan Bayramının diğer bir ismidir. Şevval ayının 1. günü başlayan bayram ülkemizde üç gün olarak kutlanmaktadır. (İ.P.)

FITRAT

Bir şeyi yarmak, bir işi ilk defa îcat etmek; orucu bozmak, açmak anlamlarındaki "f-t-r" kökünden türeyen *fıtrat,* yaratılış ve yaratmak demektir. Kur'ân ve hadislerde fıtrat; ağırlıklı olarak Allah'a yönelme, tevhid inancı ve dinin özünü koruma şeklinde geçmektedir: "*(Rasûlüm) Sen yüzünü hanif olarak dine, Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmış ise ona çevir. Allah'ın yaratışında değişme yoktur.*" (Rûm, 30/30). Görüldüğü gibi Yüce Allah, Hz. Peygamber'in şahsında insanlara yüzlerini dosdoğru Allah'a yöneltmelerini ve beşer için yararlı görülen dinin yasalarına uymalarını hatırlatarak, gerçek yaratışın değiştirilmeyeceğini bildirmiştir. Bu âyeti te'yid mahiyetinde bir hadiste de şöyle buyurulmuştur. "*Her çocuk, fıtrat üzerine doğar, sonra annesi, babası onu ya Yahudi, ya Hristiyan, ya da mecusî yapar. Nasıl ki hayvan da uzuvları tam olarak doğar. Hiç doğan hayvanda bir eksiklik görür müsünüz?*" (Buhâri, Cenaiz, 79). İbn-i Abbas, fıtrattan maksad "İslâm" olduğunu belirtmiştir. Gerçekten insan Allah'a inanma eğilimi ile doğar. Sonra anne babanın ve çevrenin etkisiyle bu eğilim başka yönlere çevrilir. O halde ailenin ve çevrenin etkisi, bu doğal eğilimin yönünü saptırabilir. Birtakım doğal eğilimlere yatkın olarak dünya'ya gelen insanın ruhu, üzerine yazıları olmayan beyaz bir sayfa gibidir. (F.K.)

FITRATULLAH

"*Fıtrat*" kelimesi yaratma anlamına gelmekle birlikte "*fıtratullah*" tabiri, Kur'ân'da "Allah'ın dini" anlamına kullanılmıştır. Bir âyette geçmektedir: "Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine, Allah'ın fıtrî dinine çevir ki Allah insanları bu din üzere yaratmıştır. Allah'ın yaratmasında hiç bir değiştirme yoktur. İşte, bu doğru dindir. Fakat insanların çoğu bilmezler" (Rûm, 30/30) (bk. Fıtrat) (İ.K.)

FİDYE

Sözlükte "bir kimseyi bulunduğu sıkıntılı durumdan kurtarmak için ödenen bedel" anlamına gelen *fidye*, bir fıkıh terimi olarak, esaretten kurtulmak için ödenen bedeli veya bazı ibadetlerin eda edilmemesi ya da edası sırasında birtakım kusurların işlenmesi halinde ödenen dinî-malî yükümlülüğü ifade eder.

Fidye kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de, iki âyette terim manasında (Bakara, 2/184, 196) ve bir âyette de sözlük anlamında (Hadîd, 57/15) geçmektedir.

Esaretten kurtulmak için ödenen fidyeye **kurtuluş fidyesi** denir. Savaş esnasında ele geçirilen esirler, düşmanın Müslüman esirlere yaptığı muameleye, hal ve şartlara göre, fidye karşılığı salıverilebilir. Hz. Peygamber, Bedir'de esir almış olduğu müşrikleri fidye karşılığı serbest bırakmış, parası olmayanları da, on Müslüman'a okuma-yazma öğretmesi mukabilinde serbest bırakılacağını ilan etmiştir.

İbadetlerle ilgili fidye ise, oruç ve hacda söz konusu olmaktadır. İhtiyarlık ve şifa ümidi olmayan bir hastalık sebebiyle oruç tutamayan kimse, daha sonra kaza etmesi mümkün olmadığından her gününe karşılık bir fidye öder. Bu durumdaki bir kimsenin fidye ödemesi vaciptir. Kur'ân-ı Kerim'de, "*Oruç tutmaya güç yetiremeyenler, bir fakir doyumu kadar fidye öder.*" (Bakara, 2/184) buyurulmaktadır. Bu âyetten hareketle fidye miktarının, bir kişiyi bir gün için doyuracak yiyecek olarak anlaşılmıştır.

Hac ve umre için ihrama giren kişilere bazı hususlar yasaklanmıştır. Bu fiillerden birini işleyen kimsenin keffâret ödemesi gerekir. Bu Kur'ân-ı Kerim'de fidye olarak isimlendirilmektedir (Bakara, 2/196).

Hastalık veya başka bir sebeple ihram yasaklarından birini çiğnemek zorunda kalan kimse, fidye olarak üç gün oruç tutma veya altı fakiri doyurma ya da kurban kesme hususunda muhayyerdir. Bu yasakları kasten çiğneyen kimse ise, işlediği cinâyetin türü ve şiddetine göre, kurban keser veya sadaka verir. Fidye olarak kesilen kurbanlar Harem bölgesinde kesilmesi gerekir. Oruç tutma ve fakir doyurma ise, her yerde olabilir. Bütün fakihlere göre, kasten çiğnenen bir ihram yasağı için fidye ödemenin yanında ayrıca işlediği günahtan dolayı tövbe etmesi gerekir. (İ.P.)

FÎ SEBÎLİLLÂH

Sözlükte "Allah yolunda" demek olan bu tâbir, Kur'ân'da, Allah'ın emirlerine uygun olarak, Allah rızası için, İslâm uğruna anlamlarında kullanılmıştır. Allah yolundan maksat, hak din İslâm'dır. Allah yolunun zıddı olarak Kur'ân'da tağut yolu zikredilmiştir (Nisâ, 4/76). *Tağut yolu* inanç, söz, fiil, amel, iş ve davranış, kural ve hüküm itibariyle İslâm'a uymayan, Allah'ı değil nefsi ve şeytanı razı eden yol ve sistem demektir. Bu yol Kur'ân'da

sebîlü'l-ğay (azgınlık yolu) (A'râf, 7/146), ***sebîlü'l-müfsidin*** (bozguncuların yolu) (A'râf, 7/142) ve ***sebîlü'l-mücrimîn*** (suçluların yolu) (En'âm, 6/55) olarak da ifade edilmiştir.

İnfâk (malından hayır için harcamak) (Bakara, 2/195), cihad (Bakara, 2/217) savaş (Bakara, 2/244), şehit olmak (Âl-i İmrân, 3/157) ve hicret (Nisâ, 4/89, 100) gibi dünyevî bir ücret, menfaat ve karşılık beklemeden, Allah rızası için ve İslâm uğruna yapılan, Allah'ın iradesine uygun olan her şey "fî sebîlillâh" kavramına dahildir.

Sebîlü'l-mü'minîn (mü'minlerin yolu) (Nisâ, 4/115) ve *sebîlü'l-reşâd* (doğru yol) (A'râf, 7/146) kavramları da *sebîlüllâh* kavramı ile eşanlamlıdır. (İ.K.)

FİTNE

Sözlükte "denemek, imtihan etmek, yakınmak, bir şeyden çok hoşlanmak, görüş ayrılığı, kargaşa, delilik, dalalet, sapıtmak, şaşırtmak, aldatmak, şiddet, işkence, öldürmek, belâ, musîbet, kötülük, mihnet" anlamlarına gelir. Çoğulu *fiten*dir.

Bu kelime Türk diline de girmiş ve azdırma, baştan çıkarma, fesat, ara bozma, ihtilaf, âfet, musîbet, sıkıntı, belâ, ceza, delilik, dinsizlik, cânilik ve daha çok karışıklık ve kargaşa anlamına gelmektedir.

30 âyette geçen "fitne", çok anlamlı bir kavramdır. Kur'ân'da; imtihan (deneme-sınama) (Bakara, 2/102), belâ (musîbet-dert) (Hac, 22/11), saptırma (Mâide, 5/41), kandırma (Sâffât, 37/162), şaşırtma (A'râf, 7/27), delilik (cinnet) (Kâlem, 68/6), azap (yakılma / ateşe atılma) (Enfâl, 8/25; Zâriyat, 51/13-14), mazeret ve çare (En'âm, 6/23), günah (Tevbe, 9/40), savaşma (öldürme) (Nisâ,4/91; Ahzâb, 33/14), kargaşa, karışıklık, fesat (Âl-i İmrân, 3/7; Tevbe, 9/47, 48) ve baskı (işkence / eziyet / kötülük) (Bakara, 2/191, 193, 217; Nisâ, 4/101; Enfâl, 8/39) anlamlarında kullanılmıştır.

Malların ve çocukların insan için bir imtihan olduğu (Enfâl, 8/28), insanlara baskı, zulüm, işkence, eziyet ve kötülük etmenin öldürmeden daha büyük ve şiddetli olduğu (Bakara, 2/191, 217) fitne kavramı ile ifade edilmiş, inanca baskının (fitne) yok oluncaya kadar savaşılması emredilmiştir. (Bakara, 2/193) (İ.K.)

FİTRE

bk. Sadaka-i Fıtır.

FUÂD

Sözlükte "kalb, gönül" anlamına gelen *fuâd* kelimesi tasavvufta, ilâhî tecellileri seyretme mahalli anlamında kullanılmaktadır. Kur'ân'da "*gözün gördüğünü gönül yalanlamadı*" (Necm, 53/11) buyrulmaktadır. (M.C.)

FUKAHÂ

İslâm hukukçusu anlamına gelen fakih kelimesinin çoğuludur. (bk. Fakih) (İ.P.)

FUKAHÂ-İ SEB'A

Tabiîn döneminde, Medine'de şöhret kazanan yedi fakih için kullanılan bir tabirdir. Bu fakihlerden altısı; Urve b. Zübeyr, Saîd b. Müseyyeb, Ubeydullah b. Abdullah, Harice b. Zeyd, Süleyman b. Yesar ve Kasım b. Muhammed'dir. Yedincisi ise ihtilaflı olup, Ebû Bekir b. Abdurrahman, Ebû Seleme b. Abdurrahman veya Sâlim b. Abdullah isimli fakihlerden biridir. (İ.P.)

FURKÂN

Îmânı küfürden, ihlası riyadan, tevhîdi şirkten, hakkı bâtıldan, doğruyu eğriden, hayrı şerden, iyiyi kötüden, helalı haramdan, tayyîbi habîsten... ayıran ve gerçekleri açıklayan demektir. Bu kelime Kur'ân'da 7 âyette geçmiş Kur'ân ve Tevrat'ın adı/sıfatı (Âl-i İmrân 3/4; Bakara, 2/53), Bedir savaşı (Enfâl, 8/41) ve insana verilen hak ile batılı, iyi ile kötüyü birbirinden ayırt etme yeteneği (Enfâl, 8/29) olarak kullanılmıştır.

Furkân aynı zamanda Kur'ân'ın 25. sûresinin adıdır. Sûre Mekke'de inmiş ve 77 âyetten oluşmaktadır.

Kur'ân ve ilâhî kitapların hepsi furkândır; hakkı bâtıldan ayırır, gerçekleri açıklar. Bedir savaşına *yevmü'l-furkân* (furkân günü) denilmiştir. Çünkü bu savaş mü'minle kâfiri birbirinden ayırmıştır. İnsanın furkân yeteneğine sahip olabilmesi için mü'min ve muttakî olması gerekir: "*Ey mü'minler! Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız (ittika) Allah sizi Fürkân sahibi yapar / size iyi ile kötüyü ayırt edici anlayış verir...*" (Enfâl, 8/29) âyeti bu gerçeğin ifadesidir. (İ.K.)

FUZÛLÎ

Sözlükte "lüzumsuz ve manasız işlerle uğraşan, kendisini ilgilendirmeyen işlerle ilgilenen kimse" anlamına gelen fuzûlî, bir fıkıh terimi olarak, hukukî bir yetkisi bulunmadığı halde, başkası adına hukukî işlemde bulunan kimse manasına gelir.

Fuzûlînin yapmış olduğu işlemler geçerli olmakla birlikte, bir hüküm ifade edebilmesi ve hukukî sonuç doğurması için adına iş yapılan kimsenin veya temsilcisinin onayına bağlı bulunmaktadır. Onaylaması halinde söz konusu işlem, yapıldığı andan itibaren yetkili kimse tarafından yapılmış gibi sonuç doğurur. Fuzûlînin yapmış olduğu akdi, ehliyetli olan mal sahibi feshedebileceği gibi, vekil, vasî veya velîsi gibi hukukî temsilcisi ve fuzûlînin kendisi de feshedebilir.

Fuzûlînin işlemlerinin geçerli olabilmesi için, akdin vekalet ve temsil yoluyla yapılabilen türden olması gerekir. Ayrıca icazetin gerçekleşmesi için, satıcı, alıcı, icazet verecek kişi ve akde konu olan şey mevcut bulunmalıdır. (İ.P.)

FÜCÛR

Sözlükte "açmak, yarmak, meyletmek, haktan sapmak, yalan söylemek, zina etmek, isyân etmek" demektir. Din ıstılahında; inkâr etmek, Allah'a ortak koşmak, isyan etmek ve günah işlemek anlamlarına gelir. Kur'ân'da; "iman, ibadet, itaat ve takva'nın" (günah olan söz, fiil ve davranışları terk ederek Allah'a karşı gelmekten sakınmanın) (Şems, 91/8) zıddı olarak kullanılmıştır. Fücûr ve takva Allah tarafından nefse ilham edilen iki melekedir. Nefsini fücûr ile kirleten ziyana uğrar, takva ile temizleyen kurtuluşa erer (Şems, 91/8-10). (İ.K.)

FÜRÛ'

Sözlükte "bir şeyin üst tarafı, dal, kol, şube" anlamına gelen fer' kelimesinin çoğulu olan fürû', ıstılahta fıkıh ilminin nazarî kısmı dışında kalan amelî tatbikî bölümünü oluşturan kısmını ve miras hukukunda alt soy hısımları ifade eder.

Doktrinde ağırlık kazanmış ve fakihler tarafından genel kabul görmüş usul kuralları ve küllî kaideler asıl, onların uzantısı veya uygulaması

sayılan cüzî meseleler ve hükümler ise fer' olarak adlandırılır. Fıkıh ilmi, ağırlıklı olarak meseleci bir metotla gelişmiş, usul kuralları ve küllî kaideler bu gelişim süreci içinde oluşarak tedvin edilmiştir. Fıkıh metodolojisi ile usul kuralları ve küllî kaidelerinin oluşmasıyla, fürû' kavramının, usul-i fıkhın karşıtı olan diğer yarısını ifade eden bir terim olarak ortaya çıkıp kullanılmaya başlandığı söylenebilir.

Fer'î meseleleri içeren fıkıh kitaplarında, ibadetten ahlâk ve görgü kurallarına kadar yaklaşık 25 – 30 civarında ana bölüm bulunmaktadır. Ancak bunlar genel olarak ibadât, muamelât ve ukubât şeklinde üç gruba ayrılmaktadır. (İ.P.)

FÜTÜVVET

Sözlükte "gençlik, kahramanlık, cömertlik" anlamına gelmektedir. Başlangıçta tasavvufta "dostların kusuruna bakmama", "kişinin herkesle iyi geçinmesi ve herkesle barışık olması, sofrasında yemek yiyen mü'minle kâfir arasında ayırım gözetmemesi", "insanlara eziyet etmekten kaçınıp bol bol ikramda bulunma" vb. anlamlarda bir terim olarak kullanılmıştır. Kur'ân'da "yiğit, cömert, genç" anlamına gelen fetâ, çoğulu fitye ve benzeri kelimeler geçmektedir (bk. Nisâ, 4/25; Yûsuf, 12/30, 36, 62; Kehf, 18/60,62). Sûfiler, Kur'ân'da övgüyle bahsedilen bir vasıf olmasından dolayı bu kelimeyi bir tasavvuf kavramı haline getirmişlerdir. XI. yüzyıldan itibaren sûfiliğin yavaş yavaş kurumsallaşma sürecine girmesine paralel olarak onunla iç içe geçmiş fütüvvet kurumunda da sûfi nitelikler ağır basmaya başlamış ve tasavvuftakinin benzeri bir kurumlaşma onda da kendini göstermiştir. Abbasi Halifesi Nâsır Lidinillâh, fütüvvet müessesesini kendine bağlamak suretiyle, onu devletin resmî bir kurumu haline getirmiştir. (M.C.)

G

GABN

Sözlükte "bir şeyi unutmak, gizlemek, yanlış yapmak, noksanlaştırmak, saklamak, eksik vermek, aldatmak" anlamlarına gelen *gabn*, bir fıkıh terimi olarak, iki taraflı akitlerde iki bedel arasında değer yönünden farklılık ve dengesizliği ifade eder. Alışverişte bir malın normal piyasa değerinin altında veya üstünde satılması gabn olarak adlandırılır. Gabn iki bedel arasındaki değer farkı olduğundan, iki tarafa karşılıklı borç yükleyen bey' (alışveriş), icâre (kiralama), şirket, kısmet, sulh gibi ivazlı akitlerde söz konusudur.

Akitlerin kuruluşunda ve işlerliğinde, tarafların rızalarının bulunması kadar, rızanın sıhhati de önem taşır. Bu sebeple akitlerde rızanın sakat ve arızalı olarak bulunduğu hata, galat, hile ve ikrah halleri irade ayıpları olarak kabul edilmiştir. Bunların yanında iki taraflı akitlerde bedeller arasında değer yönünden makul bir denkliğin bulunmaması da rızayı sakatlayan etken olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte, gabnin hukukî sonuçları tek ve genel bir hükme bağlanması yerine, gabnin kaynağı, ağırlığı ve yol açtığı olumsuzluklara göre belirlenmiştir.

İslâm hukukçuları, alışverişte fiyat bakımından makul ölçüler içinde aldanmayı kabul etmekle birlikte, müşterinin rağbeti, ihtiyacı veya bilgisizliğinden yararlanarak yüksek fiyatla satışı hoş karşılamamıştır. Bu nedenle *gabn-i yesir* ve *gabn-i fahiş* olmak üzere gabnı ikiye ayırmışlardır. ***Gabn-i yesir***, basit ve önemsiz gabn anlamına gelmekte olup, bedelde önemsiz sayılabilecek, ekseriya vuku bulabilen eksiklik veya fazlalıktır. Bu nedenle kaçınılması mümkün olmadığı varsayılır ve tabiî karşılanır. ***Gabn-i fahiş*** ise, bedeldeki aşırı ve belirgin fazlalık veya eksiklik olup kaçınılması mümkündür. Bu nedenle, olağan dışı sayılarak, maruz kalan tarafın rızası dışında gerçekleştiği kabul edilir. Bir akitte vuku bulan gabnin, fahiş olup olmadığını belirlemede örf ve adet ölçü alınır. Buna göre, bilirkişilerin belirledikleri değişik değerlerin alt ve üst sınırını aşan fiyatlar gabn-i fahiş; ikisi arasında kalanlar ise gabn-i yesir olacaktır.

Bir akitte gabn-i fahiş var ise, gabnin rızayı sakatlayan bir sebepten kaynaklanıp kaynaklanmadığına bakılır. Bir kimse kendi iradesiyle, bilerek ve farkında olarak gabin sayılacak bir bedelle akdi kurmuş ise, bu gabin sebebiyle kendisine fesih hakkı tanınmaz. Ancak kişinin bilgisizliği ve dikkatsizliği sebebiyle aşırı gabne maruz kalmışsa, aldatma söz konusu ise, zarara uğrayan tarafa akdi feshetme hakkı tanınmıştır. (İ.P.)

GÂFİL

Sözlükte "önemsemeyen, kasıtlı veya kasıtsız terk eden, farkına varmayan, kayıtsız kalan, ihmal eden, boş bulunan ve aldanan; dalgın ve dikkatsiz kimse" anlamına gelir. Kur'ân'da Allah'ın kınadığı ve azap edeceğini bil-

dirdiği "gafiller" daha çok kâfir insanları ve onların inanç, söz, fiil ve davranışlarını ifâde eder. Kâfirlerin gafleti; îmân esaslarını inkâr etmeleridir (Nahl, 16/107-108). Âhiretten yüz çevirenler (Yûnus, 10/7), âyetleri yalanlayanlar (A'râf, 7/136), âhirete inanmayanlar ve oradaki hesaba hazırlanmayanlar (Meryem, 19/39; Enbiyâ, 21/1, 97), cehennemlikler (A'râf, 7/179) ve Allah'ı anmayı terk edenler (A'râf, 7/205) Kur'ân'da "gafiller" olarak nitelenmiştir.

Îmân ettiği halde; îmânın gereklerini yerine getirmeyenler de "gâfil" vasfını alırlar. A'râf sûresinin 205. âyeti buna işaret etmektedir. Tasavvuf ehli, Allah'ın emir ve yasaklarına riâyet etmeyenlere "gâfiller" demiştir. (bk. Gaflet) (İ.K.)

GÂFİR (Gafûr, Gaffâr, Zü Mağfire, Ehlü'l-Mağfire, Vâsiu'l Mağfire, Hayrü'l-Ğâfirin)

Bir şeyi örtmek, gizlemek, ıslah etmek, bir kimseyi bağışlamak, yara artmak anlamındaki "ğ-f-r" kökünden türeyen *gâfir*, affeden, bağışlayan demektir. *Gâfûr* ve *gaffâr* kelimeleri, *gâfir,* kelimesinin mübalâğalı şekli olup, çok affeden, çok bağışlayan anlamındadır. *Zu mağfiret,* mağfiret sahibi, affedip bağışlayıcı; *vâsiu'l-mağfire* bağışlaması, affı geniş, bol, çok olan; *ehlü'l-mağfire,* mağfiret ehli, affedici; *hayru'l-ğâfirîn,* bağışlayanların en hayırlısı demektir.

Bu kelimeler, Allah'ın sıfatı olarak; tevbe eden, af ve mağfiret dileyen kullarını bağışlayan, çok affeden, günahlarını silen, tekrar tekrar affeden demektir. İnsanların günahları ne kadar çok, ne kadar büyük olursa olsun tevbe ettikleri takdirde yine affeder.

Gâfir sıfatı, Kur'ân'da, "zenb" kelimesi ile birlikte bir âyette izafet terkibi şeklinde geçmiştir. ***"ğâfirü'z-zenbi"***, = *(Allah), günahı bağışlayandır..."* (Mü'min, 40/3).

Gafûr sıfatı; 91 âyette, çoğunlukla "rahîm", bazen "vedûd", "azîz", "şekûr", "afüvv" ve "halîm" isimleriyle birlikte geçmiştir: *"...Gerçekten Allah gafûrdur, rahîmdir."* (Bakara, 2/173); *"... Allah, gafûrdur, halîmdir."* (Âl-i İmrân, 3/155; Mâide, 5/101); *"...Allah, çok affedici (afüvv) gâfûrdur."* (Hac, 22/60); *"... Allah, azîzdir, gafurdur."* (Fâtır, 35/28); *"...Allah, gafurdur, şekûrdur."* (Şûrâ, 42/23); *"...O, ğafûrdur vedûddur."* (Burûc, 85/14); *"Rabbin gafûrdur, rahmet sahibidir."* (Kehf, 18/58); *"(Ey Peygamberim!) Kullarıma haber ver; gerçekten ben (evet) ben çok bağışlayan çok merhamet edenim."* (Hicr, 15/49)

Gafûr isminin çoğunlukla "rahîm" ismiyle birlikte geçmesi, Allah'ın mağfiretinin, merhametinin çokluğu sebebiyle olduğunu ifade eder. Nitekim bir âyette *"(Ey Peygamberim!) Âyetlerimize îmân edenler sana geldikleri zaman: 'Size selam olsun de, Rabbiniz rahmeti kendi üzerine yazdı. Sizden kim bilmeyerek bir kötülük yapar da sonra ardından tevbe eder, kendini düzeltirse, muhakkak ki O, gafûrdur, rahîmdir'"* (En'âm, 6/54) buyurmuştur. Âyet, tevbe eden, kendini düzelten kulunu affedeceğini bildiriyor. İnsan ne zaman günah işleyip af-mağfiret istese Allah Onu bağışlar.

Gaffâr sıfatı, 4 âyette geçmiştir: *"Bilin ki O azîzdir, gaffârdır."* (Sâd, 38/66); *"O gaffârdır."* (Nûh, 71/10); *"Ve ben, tevbe eden, îmân edip sâlih amel işleyen, sonra doğru yola gelen kimse-*

ye karşı elbette çok bağışlayıcıyımdır." (Tâ-hâ, 20/82)

Hayru'l-ğâfirîn sıfatı, bir âyette geçmiştir: *"(Musa)... Sen bizim velimizsin, bizi bağışla, bize merhamet et ve Sen bağışlayanların en hayırlısısın. (demiştir)*" (A'râf, 7/155)

Vâsiu'l-mağfiret sıfatı, bir âyette geçmiştir: "*....Gerçekten senin Rabbin, mağfireti geniş olandır....*" (Necm, 53/32)

Zû mağfiret sıfatı, iki âyette geçmiştir: "*.... Gerçekten Senin Rabb'in insanların zulümlerine karşı mağfiret sahibidir....*" (Ra'd, 13/6) "*...Gerçekten Senin Rabb'in elbette mağfiret sahibidir...*" (Fussilet, 41/43)

Ehlü'l-mağfiret sıfatı bir âyette geçmiştir: "*...O, takva ve mağfiret ehlidir.*" (Müddessir, 74/56)

Mü'minlere Allah'ın mağfiretini elde etmeleri için yarış yapmaları emredilmiş (Âl-i İmrân, 3/133), îmân edip sâlih amel işleyenlere büyük ecir, rahmet, kerîm, rızk ve cennetle birlikte mağfiret va'dedilmiştir (Hac, 22/50; Âl-i İmrân, 3/136, 157; Mâide, 5/9; Sebe', 34/4; Fâtır, 35/7; Fetih, 48/29).

Allah insanları mağfiretine çağırır (Bakara, 2/221). Allah'ın af ve mağfiret alanına girmeyen hiçbir insan ve hiçbir günah yoktur. Yeter ki insan O'na yönelsin, tövbe etsin ve bağış dilesin (Zümer, 39/53).

Allah'ın bu vasfı; Kur'ân'da, "ğafera - yağfiru" fiiliyle de ifade edilmiştir. Şu âyetleri örnek olarak zikredebiliriz: "*...Allah dilediğini bağışlar, dilediğine azab eder...*" (Bakara, 2/284); "*...Günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir?...*" (Âl-i İmrân, 3/135); *"Ey Mü'minler! Allah'a karşı gelmekten sakının, doğru söz söyleyin ki Allah işlerinizi düzeltsin ve günahlarınızı bağışlasın..."* (Ahzâb, 33/70-71); *"(Tarafımdan) de ki: Ey nefislerine karşı aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Allah bütün günahları bağışlar..."* (Zümer, 39/53). (İ.K.)

GAFLET

Sözlükte "önemsememek, kasıtlı veya kasıtsız terk etmek, farkına varmamak, kayıtsız kalmak, ihmal etmek, boş bulunmak ve aldanmak; dalgınlık, yanılgı ve dikkatsizlik" anlamlarına gelen "gaflet" kavramı, din ıstılahında bilim dallarına göre farklı manalarda kullanılmıştır. Bir hukuk terimi olarak bir kimsenin hukûkî işlemlerde kolayca aldanabilecek derecede saf, dikkatsiz ve tecrübesiz oluşunu; fıkıh usûlünde, çocuk, unutkan, sarhoş vb. kimselerin ilâhî hitabı anlamayışını; hadis usulünde; hadis râvisinin ezberleyerek veya yazarak hocasından aldığı hadisi dikkatsizlik veya dalgınlık sebebiyle hatalı rivâyet edişini; dinî hayatta, mü'minin Allah ve Peygamberin emir ve yasakları yerine nefsinin ve şeytanın arzusuna uymasını, işlediği günahları ve âhirette vereceği hesabı düşünmemesini, Allah'ı zikretmeyi ve günahlara tevbe etmeyi terk etmesini, ibadetlerde kurallara riâyet etmemesini, kalbin kasvet içinde oluşunu ve zamanını boşa geçirmesini ifâde eder.

"Gaflet" kavramı Kur'ân'da Allah ve insanların fiil ve davranışlarını anlatmada kullanılmıştır: 12 âyette Allah'ın insanların yaptıklarından gâfil olmadığı bildirilmiştir (Bakara, 2/74, 85, 140, 149. Âl-i İmrân, 3/99).

Allah'ın gâfil olmaması; insanların gizli-âşikâr, az-çok, iyi-kötü bütün yaptıklarından ve söylediklerinden haberdâr olması, bütün fiil ve davranışlarını

görmesi, bilmesi ve şâhit olması, hiçbir şeyin ondan gizli kalmamasıdır.

İnsanlar açısından gaflet, Kur'ân'da genellikle yerme ifade etmektedir. Ancak kınamayı gerektirmeyen gaflet de söz konusudur. Kınamayı gerektirmeyen gaflet; habersiz olmak, bir şeyi bilmemek, unutmak, aklına gelmemek ve bilgisi olmamak anlamına gelir (Yûsuf, 12/13; En'âm, 6/156; Yûnus, 10/29). Kınamayı gerektiren gaflet ise; insanın yaratılış gayesini, kulluk görevini ve sorumluluğunu, Allah'ı ve âyetlerini, âhireti ve hesabı unutması, âyetlerden yüz çevirmesi, dinî görevlerini terk etmesi, aklını, gözünü, dilini ve kulağını gerçekleri bilmede, anlamada, görmede ve duymada kullanmaması ve dünyaya dalıp âhireti bırakması... demektir. Bu bağlamda "gaflet" kavramı daha çok kâfirleri nitelemede kullanılmıştır (A'râf, 7/179, 205; Rûm, 30/7). (İ.K.)

GAFÛR

Allâh'ın sıfatlarından biri olup, çok bağışlayan demektir. (bk. Gâfir) (İ.K.)

GALAT

Sözlükte "yanılmak, yanılgı, yanlışlık" gibi anlamlara gelen galat, bir fıkıh terimi olarak kasıt unsuru olmaksızın, maksatla irade arasında ortaya çıkan uyuşmazlığı ifade etmektedir. Başka bir deyişle, akit yapılırken akdin unsur, şart ve hükümlerindeki hata şeklinde tanımlanabilir. Bu hatanın esaslı olması, yani akit yapan bilmiş olsaydı, akdi yapmayacağı derecede olması gerekir.

Fıkıh kaynaklarında orta bir yol tercih edilerek, hukukî ilişkilerde güven ve istikrarı muhafaza etmek için, şeklî ve objektif ölçüler esas alınıp gerçek iradeye ve galata itibar edilmemiş; aralarında bir çatışma bulunması halinde dış irade iç iradeye tercih edilmiştir. Bununla birlikte, gerçek iradeye itibar edildiğinde istikrarın zarar görmeyeceği durumlarda gerçek irade dikkate alınmıştır. Buna karşılık, akdi yapan kimsenin, akit esnasında gerçek iradesini açıklayan beyanda bulunması veya bu iradenin herhangi bir yolla anlaşılabildiği durumlarda, galata itibar edilmiştir.

Galatın varlığından söz edilebilmesi için, hukukî işlemin iki taraflı olması ve galatın akdin yapıldığı esnada mevcut bulunan akit konusu üzerinde gerçekleşmiş olması lazımdır. Ayrıca galata itibar edilebilmesi için, açık ve bilinebilir derecede olması gerekir. Bu da ya akdi yapan kişinin akdi inşası sırasında gerçek iradesine açıklık getirmesiyle olur, ya da akit esnasındaki objektif karineler bunu gösterir. Mesela bir tabağı alırken, *bu gümüş tabağı şu kadara alıyorum* demesi veya bir antikacıdan antika zannederek bir eşyayı alması durumunda aldığı eşyalar gümüş veya antika değilse, bu galata itibar edilir.

Galat akdin konusunda, tarafların kimliğinde veya temel bazı özelliklerinde, kıymette ya da hükümde olabilir. (İ.P.)

GALEBE

Tasavvufta "sâlikin üzerinde bulunduğu hâlin kendisini hükmü altına alması" anlamında kullanılmaktadır. Allah korkusu, cehennem azabı, cennet nimetleri, haya ve dinî gayret gibi durumların sâlikte meydana getirdiği bir haldir. Galebe halinde bulunan kişi tam olarak dinî kaidelere uyamaz, şer'i edebi gözetemez. Ancak bu hal geçtikten sonra eski haline döner. Galebe halinde sâlik mâzur görülür. (M.C.)

GÂLİB

Sözlükte "birine galip gelmek, kahretmek, yenmek, zafer kazanmak, zorla almak, üstün olmak" anlamlarındaki "g-l-b" kökünden türeyen *gâlib*; üstün gelen ve kazanan demektir.

Kur'ân'da bir âyette Allah'ın sıfatı olarak ***gâlibün alâ emrihi*** şeklinde kullanılmıştır: "*Allah emrinde galiptir fakat insanların çoğu (bunu) bilmezler*" (Yûsuf, 12/21).

Allah, her işinde galiptir, yenilmez, âciz ve başarısız olmaz, dilediğini dilediği gibi yapar, isteğine engel olunamaz. *Galip*, sıfatı Allah'ın güç ve kuvvetine delalet eder. (İ.K.)

GALLE

Sözlükte "gelir, kira, topraktan sağlanan mahsul" anlamlarına gelen galle, bir fıkıh terimi olarak, ev, han, dükkan gibi gayrimenkullerin kirası, bağ, bahçe ve tarlaların ürünü ve paranın getirisi manalarına gelmektedir. Galle tabiri bu tür gelirleri ifade etmekte ise de, daha çok vakıf mallarının gelirleri konusunda kullanılmaktadır. Buna göre bir vakfa gelir sağlamak üzere tahsis edilen menkul, gayrimenkul her türlü malın tabiî ve hukukî semerelerine galle denir.

Vakıf malları cami, yol, hastane gibi bizzat kendisinden istifade edilen türden olabileceği gibi, dükkan, çiftlik gibi gelirinden istifade edilen de olabilir. Gelir getirmek, gelirinden istifade etmek üzere tahsis edilen vakıf mallarının gelirleri, vakfı kuran kimsenin ortaya koyduğu amaçlar doğrultusunda harcanır. Genelde vakfeden kimse, vakıf senedinde vakıftan faydalanacak kimseleri, harcama kâlemlerini ayrıntılı olarak belirler. Vakıf gelirleri, ifa edilen bir hizmet veya görev karşılığında verilecek maaş veya tahsisat olabileceği gibi, herhangi bir görev söz konusu olmaksızın da verilebilir. İmam veya öğretmene tahsis edilen vakıf geliri birincisine, bir semtin fakirlerine dağıtılan ise ikincisine örnek teşkil eder. (İ.P.)

GANÎ – MUĞNÎ

Malı çok olmak, zengin olmak, bir şeyle yetinip başkasına muhtaç olmamak, bir yerde ikâmet etmek, evlenmek anlamlarındaki "ğ-n-y" kökünden türeyen *ganî* (çoğulu ağnıyâ) zengin, başkalarına muhtaç olmayan, *muğnî* ise mal-mülk veren, zengin yapan demektir.

Ganî kelimesi, Kur'ân'da hem Allah'ı hem de insanları nitelemek için kullanılmıştır. Allah'ın zenginliği ve hiçbir şeye muhtaç olmayışı mutlak ve sınırsız, insanların zenginligi ise Allah'ın lütfu ile kayıtlı ve sınırlıdır. Zengin de olsalar insanlar, Allah'a muhtaçtırlar. Allah ise bütün varlıklardan müstağnidir. Bu husus, Kur'ân'da ısrarla vurgulanmıştır: "*Rabbin ganîdir, rahmet sahibidir.*" (En'âm, 6/132); "*Kim inkâr ederse (bilsin ki Allah) bütün âlemlerden müstağnîdir,* (kimseye muhtaç değildir.)" (Âl-i İmrân, 3/97); "*Kim (Allah uğrunda malını vermekten) yüz çevirirse (bilsin ki) Allah zengindir, hamîddir (övgüye layıktır)*" (Hadîd, 57/24); "*İnkâr ettiler ve yüz çevirdiler. Allah da (onlara hiçbir şeye) muhtaç olmadığını gösterdi. Allah ğanîdir, hamîddir*" (Teğâbun, 64/6); "*Allah çocuk edindi dediler. Hâşa Allah, bundan münezzehtir. O, zengindir. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur...*" (Yûnus, 10/68); "*...Kim cimrilik ederse*

kendisine cimrilik eder, Allah zengindir, sizler fakirsiniz..." (Muhammed, 47/38); "*Ey insanlar! Siz Allah'a muhtaçsınız. Allah ise işte zengindir ve övgüye layık olan sadece O'dur.*" (Fâtır, 35/15); "*Kim nefsiyle mücahede ederse, ancak kendi nefsi için mücahede eder. Çünkü Allah âlemlerden müstağnidir.*" (Ankebût, 29/6).

Ganî sıfatı, 10 âyette "hamîd", bir âyette (Bakara, 2/263) "halîm", bir âyette "zü'r-rahmeti" (En'âm, 6/132), bir âyette "kerîm" (Neml, 27/40) sıfatıyla birlikte kullanılmıştır. İki âyette "âlemlerden" (Ankebût, 29/6), bir âyette kâfirlerden (Zümer, 39/7) mustağni olduğu bildirilmiştir.

Ganî kelimesinin geçtiği âyetleri birlikte ele aldığımızda, bu kelime ile Allah'ın; insanların îman, ibadet, itaat, hayır ve hasenat yapmalarına, eş ve çocuk edinmeye ve yardımcıya ihtiyacının olmadığının, yerde ve göklerde bulunan her şeyin O'na ait olduğunun, insanlara ve diğer canlılara rızkı O'nun verdiğinin, bütün varlıkların O'na muhtaç olduğunun ifade edildiğini anlıyoruz. Çünkü Allah; zengindir, halîmdir, kerîmdir, hamîddir, her şeyi yaratan ve yaşatandır. Her şey O'na muhtaçtır. O hiçbir şeye, hiçbir varlığa muhtaç değildir.

Allah'ın sıfatı olarak ***muğnî;*** cömert olan, nimet, ihsan, ikram ve lütuf sahibi, insanları zengin eden demektir. Bu vasıf, Tirmizî'nin el-esmâü'l-hüsnâ ile ilgili rivâyetinde geçmiştir (Deavat, 83).

Allah'ın bu sıfatı, Kur'ân'da "ağna-yuğnî" fiili ile de ifade edilmiştir. İnsanları fakir iken zengin yapan Allah'tır. "*(Ey Muhammed! Allah,) seni fakir bulup zengin etmedi mi?*" (Duhâ, 93/8); "*İçinizden bekârları, köle ve cariyelerinizden iyileri evlendirin. Eğer yoksul iseler, Allah, lütfu ile onları zengin eder.*" (Nûr, 24/32); "*Zengin eden O'dur, sermaye veren de O'dur*" (Necm, 53/48) âyetleri bu gerçeği ifade eder.

Bir fıkıh terimi olarak ganî, Nisâp miktarı mala sahip zengin kişi demektir. (bk. Nisâp) (İ.K.)

GANİMET

Sözlükte "bir şeyi zorluk çekmeden almak" anlamına gelen ganimet, terim olarak savaşta düşmandan ele geçirilen her türlü malı ifade etmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de ganimetlerin 1/5'inin Allâh'a, Rasûlüne ve onun akrabalarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara ait olduğu bildirilmiş (Enfal, 8/41), Hz. Peygamber'in uygulamasında da kalan gaziler arasında taksim edilmiştir.

Fıkıh bilginleri ganimetleri genel olarak, savaş esirleri, arazi ve menkul mallar olmak üzere üçe ayırmışlardır. Savaş esnasında ele geçirilen esirlere nasıl muamele edileceği, düşmanın Müslüman esirlere yaptığı muameleye, hal ve şartlara göre devletin takdirine bırakılmıştır (bk. Esir). Arazî konusunda da, devlete yetki tanınmıştır. Eski sahiplerinde bırakılarak **haraç** alınabileceği gibi, gazilere de dağıtılabileceği kabul edilmiştir. Menkul mallar ise, 1/5'i âyette belirlenen yerlere harcanmak üzere hazineye alınır, kalanı gaziler arasında taksim edilir. Hanefî mezhebinde, ganimet mallarının helâl olabilmesi için, bir askerî müfreze tarafından ele geçirilmesi gerektiği kabul edilmiştir.

Ganimetlerin taksim edilmesi ve hangi ölçülerde kimlere dağıtılacağı, devlet başkanının bu konudaki yetkileri İslâm hukuk literatüründe tartışılmakla

birlikte, getirilen öneri ve tedbirlerin, Müslüman toplumun bu paydan azami ölçüde ve dengeli bir şekilde yararlandırılması, devlet menfaatinin gözetilmesi gayesine matuf olduğu görülür. (İ.P.)

GARÂMET

Sözlükte "bir şeye düşkün olmak, bağlanmak, ısrar etmek" anlamına gelen garâmet, ıstılahta borçlunun ödeme yükümlülüğü ve malî ceza manalarına gelmektedir. Aynı kökten türeyen **garîm,** borçlu ve alacaklı anlamına gelirken; **gârim** sadece borçlu; **tağrîm** ise, borcu ödetmek demektir.

Garâmet kelimesi fıkıh literatüründe, borç, tazmîn, malî ceza ve vergi anlamlarını ifade etmekle birlikte, daha çok malî cezalar için kullanılmış; borç için **deyn**, tazmîn için ise **damân** tabiri kullanılmıştır. Kur'ân-ı Kerim'de garâmet kelimesi ile aynı kökten türeyen gârim kelimesi borçlu anlamında kullanılmakta, zekatın sarf edileceği sekiz sınıftan birisi olarak sayılmaktadır (Tevbe, 9/60). Garâmet ve gurm kelimeleri, tazmîn ile aynı manada zarara katlanma sorumluluğunu ifade etmektedir. Ganimet ve haraç bir şeyden elde edilen her türlü yararı, karşıt anlamlısı olan garâmet ise, üstlenilen maddî külfeti, harcama yapma, tazmîn etme veya zarara katlanma sorumluluğunu ifade eder.

Fıkıhta şahsa ve mala yönelik haksız fiil, haksız iktisap ve dinî-hukukî düzeni ihlal eden eylemlerin, suçluya hukukî veya cezâî mahiyette bir ödeme borcu yüklediği kabul edilmiştir. Yapılması istenen ödeme, verilen zararın, telef edilen mal ve menfaatin karşılanması amacına yönelik olduğunda *tazmîn*; kişiye malî bir cezâ uygulamak amacını taşıdığında ise *garâmet* veya *tağrîm* olarak adlandırılır. Garâmet, tazir cezaları grubunda yer almakta olup, tek başına verilebileceği gibi diğer bedenî ve maddî cezalarla birlikte de verilebilir. (İ.P.)

GARAR

Sözlükte "tehlike, risk, kişinin bilmeden canını veya malını tehlikeye sokması" gibi anlamlara gelen garar, bir fıkıh terimi olarak akdin haksız kazanca yol açacak ölçüde kapalılık taşıması manasına gelir.

İslâm fıkhına göre, hukukî işlemlerde ve özellikle de iki tarafa borç yükleyen sözleşmelerde, akdin konusunun biliniyor ve belirli olması gerekir. Kur'ân ve sünnette, sözleşmelerde açıklık, dürüstlük ve güven ilkeleri üzerinde ısrarla durulmuştur (Bakara, 2/188; Nisâ, 4/29). Akdin konusu ile ilgili belirsizlik garar, vasıflarının bilinmezliği ise cehalet kavramıyla ifade edilmektedir. Bununla birlikte, her iki kavramın birbirinin yerine kullanıldığı da görülmektedir.

Hz. Peygamber alışverişlerde gararı yasaklamıştır (Buhârî, Buyû', 75; Müslim, Buyû', 4). Bundan hareketle İslâm hukukçuları gararın yasak olduğu konusunda ittifak etmekle birlikte, hangi tür akitlerde etkili olacağı ve tesirinin derecesi konusunda ihtilaf etmişlerdir. Genel olarak garar, önem ve derecelerine göre; akdi iptal edici, akdi ifsat edici ve kaçınılması mümkün olmayan garar şeklinde üçe ayrılabilir. Kaçınılması mümkün olmayan gararın akde herhangi bir tesiri yoktur. Buna karşılık, önemli ölçüde kapalılık ve risk içeren, ana karnındaki yavru, kaçmış hayvanın satımı gibi akitler batıl sayılmıştır. Kapalılık ve risk akdin konusunun

vasfı, miktarı, vade gibi hususlarda olup, daha sonra giderilebilir ölçüde ise, bu tür garar akdi ifsat eder. Bu belirsizlikler ortadan kalktığında akit sahih bir akde dönüşür.

Garar ile ilgili düzenlemelere bakıldığında, hukukî işlemlerde karşılıklı rızayı, açıklık ve dürüstlüğü korumayı, tarafların beklenmedik bir zarar ve risk altına girmesine, aldatılmasına engel olmanın amaçlandığı görülür. Bu doğrultuda, gararın şart ve unsurları günün şartlarına göre düzenlenebileceği gibi, ortaya yeni çıkan hukukî işlemler de bu ilkeler doğrultusunda kurallara bağlanabilir. (İ.P.)

GARÎB HADİS

Garîb sözlükte "yabancı, tek başına kalmış kimse" anlamına gelir. Hadis çeşitlerinden *garîb hadis*, herhangi bir tabakada, bir râvînin yalnız başına rivâyet ettiği ve başka râvîler tarafından rivâyet edilmeyen hadise verilen isimdir. Gariblik, hadisin metin ya da isnadındaki ziyâdelikte de olabilir. Hadisi garib olarak rivâyet etmeye ya da garîb hadisleri nakletmeye *iğrab*, hadisin garîb olmasına da *garabet* denir.

Hadis ilimlerinde garîb hadis, *fert hadis*le aynı anlama kullanılmıştır. Bazı hadisçiler "ferd" kavramını "ferd-i mutlak" ile; "garib" kavramını da "ferd-i nisbi" ile eş anlamlı kabul etmişlerdir.

Garabet, Sahabe'den tek bir tabiînin rivâyet etmesi gibi, isnadın başı olan Sahabe tarafında meydana geliyorsa, bu tür hadise *garîb-i mutlak* ya da *ferd-i mutlak* denir.

Garabet, isnadın başlarında değil de ortasında meydana gelmiş ise bu tür hadise *garîb-i nisbî* ya da *ferd-i nisbî* denir.

Hadislerde garîblik, metinde, isnadda veya her ikisinde görülebileceği gibi, bunların bir kısmında ya da bunlara ait ziyadelikte de görülebilir.

Garip hadis, şaz hadisten farklıdır. Şaz hadiste garabetle birlikte muhalefet şartı da aranır. Bundan dolayı şaz hadis zayıf ve merduttur. Garîb hadis ise isnadın durumuna göre sahih, hasen ya da zayıf olabilir. Sahih veya hasen olan garîb hadis, akâid dışındaki dinî konulara delil teşkil eder, hükmü bağlayıcıdır. Bu itibarla hadislerdeki gariplik, hadisin sıhhatini yok edici bir özellik değildir. (A.G.)

GARÎBÜ'L-HADÎS

Hadislerdeki, anlaşılması zor olan ve ancak sahanın uzmanları tarafından anlaşılabilen kelimelere "garîbu'l-hadis" dendiği gibi, garîbu'l-hadis'i konu edinen hadis bilim dalı da aynı terimle isimlendirilmiştir.

Hadislerdeki bazı kelimeler, bilinen sözlük anlamları dışında kullanılmıştır. Hadislerin doğru anlaşılması için, bu kelimelerin bilinmesi gerekir. Bundan dolayı sadece Arapça bir sözlükten yararlanarak hadisleri anlamaya çalışmak hataya götürebilir. Hadisleri doğru anlamak için "garîbu'l-hadis" dalında yazılan eserlerden yararlanmak gerekir. İbn-û'l-Esîr el-Cezerî'nin *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadis ve'l-Eser*, Zemahşerî'nin *el-Fâik fî Garîbi'l-Hadis,* İbnü'l-Cevzî'nin *Garîbu'l-Hadis* adlı eserleri bu sahada yazılmış eserlerden bazılarıdır. (A.G.)

GARÎBÜ'L-KUR'ÂN

Garîb üstü kapalı ve zor anlaşılan söz, yabancı demektir. Terkip ola-

rak “garîbü’l-Kur’ân”, Kur’ân’ın zor anlaşılan kelimeleri anlamına gelir. Kelimelerin zor anlaşılması; ya anlamının kapalı ya da şâz ve yabancı oluşundan kaynaklanır.

Kur’ân, Arapça (Fussilet, 41/2-3; Yûsuf, 12/2) ve büyük çoğunlukla Kureyş lehçesi ile inmiştir. Diğer Arap lehçelerinden kelimeler de vardır. Mesela “azap” anlamına gelen “ricz” kelimesi Tayy; “farz” anlamına gelen “nihle” kelimesi Kays lehçesinden alınmıştır.

Kur’ân’da Arapça olmayan kelimelerin bulunup bulunmadığı dil bilimcileri arasında ihtilaf konusu olmuşsa da, şu bir gerçektir ki her dile diğer dillerden kelimeler girmiştir. Bu, Arapça için de söz konusudur. Dolayısıyla Kur’ân’da az da olsa Arapça’ya diğer dillerden girmiş kelimeler vardır. Mesela; “çamur” anlamına gelen “siccîl” Farsça, “kitap” anlamına gelen “rakîm” Rumca, “dağ” anlamına gelen “tûr” Süryânice asıllı kelimelerdir.

“Garîbü’l-Kur’ân”, tefsîrde bir bilim dalıdır. Anlaşılması zor olan kelimeleri konu edinir. Kur’ân yorumcusu sahabî Abdullah ibn Abbas bu ilmin öncüsüdür. Bu ilim dalında “garîbü’l-Kur’ân” ve “müşkilü’l-Kur’ân” adında pek çok eser yazılmıştır. Ebû Ubeyde Kâsım ibn Sellâm, Ebû Bekr es-Sicistânî ve İbn Kuteybe’nin “Garîbü’l-Kur’ân”, Râğıb el-İsfehânî’nin “el-Müfredât fî Garîbi’l-Kur’ân” adlı eserleri bu sahada yazılmış önemli kitaplardan bir kaçıdır. (İ.K.)

GARÛR

Aldatan, kandıran anlamında şeytanı, dünyayı ve genel olarak insanı gaflete düşürüp yanıltan şeyleri ifade eder. (bk. Gurur) (M.C.)

GASİL

Sözlükte “yıkama” anlamına gelen gasil, ilmihalde daha çok cenâze yıkanması için kullanılmaktadır. Ölen bir Müslüman’ı yıkamak, kefenlemek, onun için namaz kılıp dua etmek ve kabre gömmek Müslümanlar için **farz-ı kifaye**dir.

Cenâzenin bir an önce yıkanması, kefenlenip hazırlanması ve defnedilmesi müstehaptır. Cenâzeyi yıkamak için önce teneşir denilen yüksekçe bir yere, ayakları kıbleye gelecek şekilde sırt üstü yatırılır. Göbeğinden diz altına kadar olan avret yeri bir örtü ile örtülür ve elbisesi tamamen çıkarılır. Ağzına ve burnuna su vermeksizin abdest aldırılır. Sonra üzerine ılık su dökülür. Sonra sabun ile yıkanır. Sonra sol yanına çevrilerek sağ tarafı, daha sonra da sağ tarafına çevrilerek sol tarafı yıkanır. Ölü oturur duruma getirilerek karnına hafifçe bastırılır. Eğer ölüden bir şey çıkarsa yıkanıp giderilir, yeniden yıkanması ve abdest aldırılması gerekmez.

Her yıkayış üç defadan az olmamalı, gereksiz yere su israf edilmemelidir. Dağılacak şekilde bozulmuş olan cenâzenin sadece üzerine su dökülmekle yetinilir. Ölüyü kendisine en yakın akrabasının yıkaması iyidir. Ölü yıkandıktan sonra bir bezle kurulanır ve kefenlenir. Başına ve sakalına güzel koku sürülür, secde yerlerine kâfur dökülür.

Ölünün âdeta yeni doğmuş gibi yıkanması, bir yönüyle yeniden doğuşu sembolize etmekte; başka bir yönüyle de fanî yolculuğun, yani dünya hayatının kendi üzerinde bıraktığı kir, toz ve bulaşıkları gidermeyi temsil etmektedir. (İ.P.)

GASP

Başkasına ait bir malı sahibinin veya yetkilisinin izni olmaksızın zor kullanarak almak anlamına gelir. Kur'ân-ı Kerim'de bir yerde geçen gasp kelimesi bu anlamda kullanılmıştır (Kehf, 18/79).

Dinlerin ve hukukun korumayı ilke edindiği beş temel değerden biri olan mülkiyet hakkı, İslâm dininde muhterem kabul edilmiş, hırsızlık, gasp gibi buna yönelik tecavüzler şiddetle yasaklanmıştır. Kur'ân-ı Kerim'de; *"Ey îmân edenler! Karşılıklı rızaya dayanan bir ticaret olmaksızın, birbirinizin malını haram yollarla, haksızlıkla yemeyin."* buyurulmaktadır (Nisâ, 4/29). Hz. Peygamber de; *"Müslüman'ın malı gönül rızası bulunmadıkça helal olmaz"* demişlerdir (Şevkanî, Neylü'l-Evtâr, V/316). Vedâ haccı hutbesinde de, bütün insanlığa hitap ederek, *"Şüphesiz bu günleriniz nasıl mukaddes bir gün, bu aylarınız nasıl mukaddes bir ay ve bu şehriniz nasıl mukaddes bir şehir ise, canlarınız, mallarınız ve namuslarınız da öyle muhteremdir, tecavüzden korunmuştur"* demiştir (Tecrîd, IV/412, VI/334, X/389, 395).

Gaspın biri dünyevî diğeri uhrevî olmak üzere iki hükmü bulunmaktadır. Gasp eylemini gerçekleştiren kişi, bilerek bir günah işlediğinden âhiret cezasını hak etmiştir. Hz. Peygamber, "*Kim bir karış toprak gasp ederse, Allâh kıyamet gününde o kimseyi yedi kat yeri onun boynuna geçirir*" buyurur (Buhârî, Bed'ü'l-Halk, 2; Müslim, Müskât, 30). Dünyevî hükmü ise, cezanın yanında gasp etmiş olduğu malı tazmîn etmesidir. Malda bir değişiklik olmamış ise, olduğu gibi sahibine iade edilir; malın olduğu gibi iade edilmesi imkânı ortadan kalkmış ise, tazmîn cihetine gidilir. Tazmînin şekli ve uygulanacak ceza günün şartlarına göre yapılan yasal düzenlemelerle belirlenir. (İ.P.)

GAYB

Gizli kalmak, gizlenmek, görünmemek, uzaklaşmak, gözden kaybolmak anlamında masdar, gizlenen, hazırda olmayan anlamında ise isim veya sıfat olarak kullanılan *gayb,* dinî bir kavram olarak, nakle dayalı bilgi olmaksızın hakkında bilgi edinilemeyen varlık alanı demektir. Gayb kelimesi Kur'ân'da altmış yerde geçmektedir. Gayb kelimesi Allah'a nispet olunduğu yerlerde sadece Allah tarafından bilinebilen mutlak gaybı ifade eder. İlgili âyet ve hadislerin bazılarında gaybı sadece Allah'ın bildiği ifade edilmekte (bk. En'âm, 6/59; Yûnus, 10/20; Hûd, 11/123; Buhârî, İstiskâ, 29, Tevhid, 4; Müslim, İmân, 77), bir kısmında ise Allah'ın dilediği kullarını gayb konusunda bilgilendirdiği (Âl-i İmrân, 3/179; Cin, 72/26-27) haber verilmektedir. Bu bağlamda Hz. İbrahim'e göklerin ve yerin melekûtunun gösterildiği (En'âm, 6/75), Hz. Yusuf'a rüyaları yorumlama ilminin ve kavminin yiyeceği yemekleri önceden bilme yeteneğinin verildiği (Yûsuf, 12/21, 37), Hz. İsa'nın, İsrailoğulları'nın evlerinde ne yiyip neleri biriktirdiklerine vâkıf olup bunları kendilerine haber verdiği (Âl-i İmrân, 3/49) belirtilmektedir. Buna göre gaybı, sadece Allah'ın bildiği *mutlak gayb*; O'nun bildirdikleri tarafından bilinebilen *izâfî gayb* şeklinde ikiye ayırmak mümkündür. Hz. Peygamber de Allah'ın kendisine öğrettiklerinin dışında gayb hakkında bilgiye sahip değildi (Müslim, İmân, 287; Tirmizî, Tefsîr, 7). Kur'ân mutlak gaybın bilinmesini sadece Allah'a tahsis etmiş, bu

niteliğin diğer yaratıklardan birine tahsis edilmesini tevhide aykırı bulmuş, gayb kapılarını zorlama denemeleri olan fal, kehanet vb. yollara başvurmayı şiddetle yasaklamıştır. (M.C.)

GAYBET

Sözlükte "bir şeyin başka bir şey içinde kaybolması, kişinin kendini kaybetmesi" gibi anlamlara gelen *gaybet,* tasavvufta, sâlikin kendisine gelen vârid ve ilhamın etkisiyle kendinden geçerek dış dünya ile ilgili şuurunu kaybetmesi demektir. Gaybet halini yaşayan sâlike ***gâib*** denilir. Sûfiler, Kur'ân'da anlatılan bazı olayları gaybet haliyle açıklarlar. Hz. Yusuf'u gören kadınların şaşkınlıktan ellerini kesmeleri (Yûsuf, 12/31, 50), Hz. Meryem'in "Allah'a oruç adadım, bugün hiçbir insanla konuşmayacağım" (Meryem, 19/26) şeklindeki ifadesi bu hâle birer örnektir. "Hazır bulunmak, rahat olmak; yüce makam" anlamlarındaki huzur ise genel olarak gaybet halinin sona ermesiyle birlikte başlayan uyanıklık durumunu ifade eder. Huzur halinde bulunana ise hâzır denilir. (M.C.)

GAYR-İ İLAHÎ VAHİY

İlâhî olmayan, cin ve insanlar arasında cereyan eden vahye denir. Zekeriya (a.s.)'ın kavmine vahyi gibi (Meryem, 19/11), bu vahiy, imâ ve işâret etmek anlamındadır. Şeytanın şeytana vahyi gibi (En'âm, 6/121); bu vahiy, fısıldamak ve gizli konuşmak anlamındadır. (İ.K.)

GAYR-İ MEŞRU

Dine ve hukuka uygun olmayan, kanun ve dinî kurallara aykırı davranışlar anlamına gelmektedir. **Haram** ve **tahrimen mekruhu** içeren bir kavramdır. (bk. Haram; Tahrimen Mekruh) (İ.P.)

GAYR-İ MÜEKKET SÜNNET

Kelime anlamıyla "kuvvetli olmayan sünnet" anlamına gelen *gayr-i müekket* sünnet kavramı, Hz. Peygamber'in bazen yapmış oldukları sünnetlere denir. İkindi namazının sünneti ile yatsı namazının ilk dört sünneti böyledir. (bk. Sünnet, Mendûb) (İ.P.)

GAYR-İ MÜSLİM

Müslüman olmayan anlamına gelen *gayrimüslim,* din ıstılahında kâfir, müşrik ve münafık kimseyi ifade eder. (F.K.)

GAZAP

Sözlükte "kızmak, öfkelenmek; kızgınlık, öfke duygusu" anlamına gelen *gazap* genellikle rızâ ve hilim kavramlarının karşıtı olarak kullanılmaktadır. Bir ahlâk kavramı olarak ise acı veren kötü bir davranışın kişinin ruhunda uyandırdığı kızgınlık, intikam alma duygusu ve cezalandırma isteği anlamında kullanılmaktadır. Gazap kavramı Kur'ân'da ve hadislerde hem Allah'a hem Peygamber'e ve hem de diğer insanlara nispet edilerek kullanılmıştır. Bir kutsî hadise göre Allah, *"Rahmetim gazabımı geçmiştir (kuşatmıştır)"* buyurur (Buhârî, Tevhid, 15, 22, 28, 55; Müslim, Tevbe, 14-16). Kur'ân'da mü'minlerin üstün nitelikleri sayılırken öfkelendikleri zaman bile kusurları bağışladıklarından övgüyle söz edilmektedir (Şûrâ, 42/37). Dinî, ahlâkî ve içtimaî konularda görülen yanlışlıklar ve haksızlıklar karşısında tutum ve davranışlarında aşırılığa yol açmasa bile Hz. Peygamber'in kızdığı ve bu durumun yüzünün kızarması gibi fizyolojik belirtilerden anlaşıldığı rivâ-

yet edilmektedir (Buhârî, Edeb, 75; Müslim, Fezâil, 127). "... *Yiğit, öfkelendiği sırada kendine hâkim olan kimsedir*" (Buhârî, Edeb, 76, 102; Müslim, Birr, 107, 108) hadisinde vb. hadislerde gazab duygusunun fıtrî olması hasebiyle yok edilmesi değil, bu duygunun etkisiyle yanlış hüküm veya iş yapılmasından kaçınılması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Ilımlı bir öfke duygusuna "şecaat" veya "hamiyet" denilir. İnsanın onurunu, haklarını ve değerlerini koruyabilmesi için hamiyet sahibi olması gerekir. (M.C.)

GÂZÎ

Din uğruna savaşan, mücahit anlamına gelen *gazi*, özellikle Türklerde savaşta başarı kazanan kumandanlara, hatta hükümdarlara şeref unvanı olarak kullanılmıştır. Hz. Peygamber'in pek çok hadislerinde gazi ve çoğulu guzât kelimeleri, Allâh yolunda savaşanlar anlamında kullanılmaktadır (bk. Buharî, Humus, 13, Ta'bir, 12; Tirmizî, zekat, 18, Deavat, 5). Hz. Peygamber'in hadislerinde Allâh yolunda savaşanları övmesi, şehitlik ve gazilik hakkındaki müjde ve haberleri sebebiyle Türk kültüründe, "ölürsem şehit, kalırsam gazi" tabiri ortaya çıkmıştır. (İ.P.)

GAZVE

Sözlükte "istemek, arzu etmek, kastetmek, niyetlenmek, düşmanla savaşmak" anlamlarındaki "gazv" kökünden türeyen *gazve* (çoğulu gazavât); akın, saldırı, din uğruna yapılan savaş demektir. İslâmî bir kavram olarak ise, Hz. Peygamber'in bizzat sevk ve idare ettiği savaşlar anlamında kullanılmaktadır. Asker sayısı az veya çok olsun, savaş ya da başka bir amaçla hareket edilsin, çarpışma meydana gelsin veya gelmesin Hz. Peygamber'in bütün seferlerine gazve, bir sahâbinin komutasında gönderdiği askeri birliklere de seriyye adı verilmektedir. (M.C.)

İslâm Tarihi kaynaklarında yirmi yedi kadar gazveden söz edilir. Bedir ve Uhud savaşları bu gazveler arasında yer alır. (A.G.)

GIPTA

Sözlükte "incelemek, araştırmak, yoklamak" gibi anlamlara gelen "gabt" kökünden türetilen *gıbta* kelimesi, nimete kavuşma arzusu, sevinç demektir. Bir ahlâk terimi olarak ise, kişinin başkalarının sahip olduğu maddî veya manevî imkân ve meziyetlere imrenmesi, onun elindeki nimetlerin yok olmasını istemeksizin kendisinin de aynı şeylere kavuşmayı arzulaması anlamında kullanılmaktadır. Kur'ân'da gıpta kelimesi geçmemektedir. Ancak "... *Allah'tan O'nun lütfunu isteyin*" (Nisâ, 4/32) meâlindeki âyet ve benzeri âyetlerde gıpta kastedilmiştir. Ayrıca hayırda yarışmayı öğütleyen âyetlerde de gıpta ve münâfese teşvik edilmiştir (bk. Bakara, 2/148; Mü'minûn, 23/61; Mutaffifîn, 83/18-26). Hz. Peygamber de, *"Ancak iki kişiye imrenilir, bunlardan biri Allah'ın kendisine mal verdiği ve bu malı Hak yolunda tüketme iradesine sahip kıldığı kişi, diğeri de Allah'ın kendisine ilim verdiği, hem bu ilimle amel eden hem de onu başkasına öğreten kişidir"* (Buhârî, İlim, 15. zekat, 5. Müsned, II/9, 36) buyurmak suretiyle müslümanların başkalarının elinde bulunan nimetleri kıskanmadan kendilerinin de aynı şeyleri elde etmek için gayret göstermelerini öğütlemiştir. (M.C.)

GIYBET

Sözlükte "uzaklaşmak, gözden kaybolmak, gizli kalmak" gibi anlamlara

gelen "gayb" kökünden türeyen *gıybet,* dinî bir kavram olarak, bir kimseden, gıyabında hoşlanmadığı sözlerle bahsetmek demektir. Kur'ân'da gıybet yasaklanmış, gıybet yapmak ölmüş bir din kardeşinin etini yemeye benzetilerek bu davranıştan sakındırılmıştır (Hucurât, 49/12). İslâm'da insan haklarının en önemlilerinden ve genellikle "ırz" kavramıyla ifade olunan kişinin dokunulmazlığı ilkesine büyük değer verilmiştir. Bu itibarla bir kimsenin gıyabında gerek onun şahsıyla ilgili maddî ve manevî, rûhî ve ahlâkî veya dinî kusurlarından söz edilmesi, gerekse kendi çocukları, annesi, babası ve diğer yakınlarının kusurlarından bahsedilmesi gıybet sayılmıştır.

Gıybet, sözle olabileceği gibi yazı, ima, işaretle ve taklit gibi davranışlarla da olabilir. Bu tür söz ve davranışlar gerçeği ifade ediyorsa gıybet, etmiyorsa iftira sayılır (Müslim, Birr, 70; Tirmizî, Birr, 23). İslâm âlimleri gıybetin haram ve büyük günah olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Ancak bir söz veya davranışın gıybet sayılıp sayılmaması niyetle yakından ilgilidir. Buna göre bir kimsenin yanlışlarının sırf onu küçük düşürmek amacıyla söylenmesi gıybet sayılırken, yanlışlarının düzeltilmesi maksadıyla söylenmesi gıybet sayılmaz. Herhangi bir kişi veya zümreyi kastetmeden genel olarak insanların kötülüğünden söz etmek de gıybet olmaz.

Gıybetin yapılması gibi dinlenmesi de haramdır. Bir zarar doğurma ihtimali yoksa sözle veya fiilî olarak gıybete engel olunması, bu mümkün olmazsa gıybet edilen yerin terkedilmesi, bu da mümkün değilse gıybete karşı bir hoşnutsuzluk duygusu içinde bulunulması gerekir. Gıybetin sebepleri kin ve öfke, başkasını kötüleyerek kendi itibarını yükseltme düşüncesi, kıskançlık vb. hususlardır. Tedavisi de bunlardan kurtulmaktır.

Haksızlık yapanı ilgili mercilere şikâyet etmek, fetvâ sormak, insanları kötülüklerden korumak, kötülüğe engel olmak için destek aramak, lakabıyla şöhret bulmuş birini lakapla tanıtmak, zulüm ve ahlâksızlığı hayat tarzı haline getirenleri kınamak amacıyla aleyhinde konuşmak gıybet sayılmaz. Gıybetten dolayı tevbe etmek farzdır. (M.C.)

GURRE

Sözlükte "atın alnındaki beyazlık, bir şeyin başlangıcı ve göze ilk çarpan kısmı, bir şeyin en iyisi, en değerlisi, yüzdeki güzellik ve parlaklık" anlamlarına gelen *gurre,* bir fıkıh terimi olarak, düşürülen ceninden dolayı verilmesi gereken malî tazmînatı ifade eder.

Fıkıh kaynaklarında, müessir fiil, tehdit, korkutma veya ilaç kullanma sonucunda ceninin düşmesi halinde, gurre ismi verilen bir tazmînatın ödenmesi öngörülmüştür. Bu tazminatın miktarı, Hz. Peygamber'in uygulamasından hareketle 1/5 diyet, yani 5 deve veya 50 dinar (200,45 gr. altın) olarak kabul edilmiştir (Ebû Dâvûd, Diyât, 19; Tirmizî, Diyât, 15). Ceninin düşmesine neden olan kişinin, ceninin annesi, babası veya başka bir kişi olması arasında fark yoktur. Ceninin düşmesini kastedip etmemesi de hükmü değiştirmez. Hanefîlere göre gurre, ceninin düşmesine sebep olan kişinin **akile**si tarafından ödenir.

Düşürülen ceninden dolayı gurre ödenmesi için ceninin ölü olarak düşmesi, organlarının kısmen de olsa belirmiş olması ve annenin bu esnada

hayatta olması gerekir. Cenin sağ olarak doğduktan sonra ölürse, gurre değil tam diyet ödenmesi gerekir. Çocukla birlikte anne de ölürse, iki tam diyet ödenmesi gerekir.

Gurre, ceninin mirası kabul edilerek, mirasçılarına intikal eder. Ancak ceninin düşmesine neden olan kişi mirasçılar arasında ise, bu mirastan hisse alamaz. (İ.P.)

GURUR

Sözlükte "aldatma, kandırma, aldanma, kapılma, gaflet, bilgisizlik" anlamına gelen *gurur,* ahlâk terimi olarak, kişinin, manevî ve ahlâkî bakımdan değersiz sayılan şeylerin cazibesine kapılarak onlarla avunması demektir. Aynı kökten türeyen ***garûr,*** aldatan, kandıran anlamında şeytanı, dünyayı ve genel olarak insanı gaflete düşürüp yanıltan şeyleri ifade eder. Kur'ân'da yirmi yedi yerde geçen gurur kelimesi bunların çoğunda dünyaya kapılma, aldanma anlamı ağır basar. Kur'ân'da dünya hayatının aldatıcı bir metâdan ibaret olduğu (Âl-i İmrân, 3/185; Hadid, 57/20) ifade edilerek geçici olanın sürekli olana (âhirete) tercih edilmemesi öğütlenmektedir. Ayrıca insanların inkâra sapmaları ve sonuçta azaba uğratılmalarında dünya hayatına aldanıp onunla avunmalarının büyük etkisi bulunduğu (A'râf, 7/51; Câsiye, 45/35), cinlerin de insanlar gibi dünyaya aldanarak kâfir olabileceği (En'âm, 6/130) haber verilmektedir. Bir âyette, güçlü bir dinî ve ahlâkî şuurun en önemli öğeleri olan Allah'a saygı, uhrevî sorumluluk duygusu ve Allah'ın vaadinin hak olduğuna inanmanın gerekliliği vurgulandıktan sonra insanlar şu şekilde uyarılmaktadır: *"Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın ve sakın aldatıcı (garûr "şeytan") Allah'ın affına güvendirerek sizi kandırmasın."* (Lokmân, 31/33). Türkçe'de gurur kelimesi böbürlenme, kendini beğenme, kibir anlamında kullanılmaktadır. Bu tür duyguları taşıyan kimseye de mağrûr denilmektedir. (M.C.)

GUSÜL

Sözlükte "yıkanmak" anlamına gelen gusül, ıstılahta, **cünüplük, hayız** ve **nifas** gibi hükmî kirlilik halinden kurtulmak için gerekli olan dinî temizlik demektir. Kur'ân-ı Kerim'de, *"eğer cünüp iseniz, iyice temizlenin (yıkanın)"* buyurulmaktadır (Nisâ, 4/43; Mâide, 5/6). Hz. Peygamber'in hadis ve uygulamalarıyla da, cünüplük halinde veya hayız ve nifas sonrasında gusletmek farz kılınmıştır (Buharî, Gusül, 28; Müslim, Hayız, 87, 88).

Guslün üç farzı vardır; ağzın içini yıkamak, burnun içini yıkamak ve bütün vücudu hiç kuru yer kalmayacak şekilde yıkamak. Gusletmek isteyen kimse önce besmele çekerek niyet eder. Ellerini yıkar, vücudunda bir necaset var ise onu temizler, avret yerlerini yıkar. Sonra sağ eli ile üç defa ağzına su vererek iyice çalkar, daha sonra üç defa burnuna su çekerek temizler ve namaz abdesti gibi abdest alır. Sonra da, hiç kuru yer kalmamasına dikkat ederek bütün vücudunu yıkar. En son da ayaklarını yıkayarak guslünü tamamlar. Kaplama veya dolgu diş gusle zarar vermediği gibi, elde olmadan kıl diplerinin, kabuk altlarının kuru kalması da gusle mani değildir.

Bedeninin herhangi bir yerinde sargı bulunan kişi, bu sargıyı çıkararak yıkanır; yıkamak altındaki yaraya zarar veriyor ise sargının üstüne mesheder. Bu da zarar veriyorsa, yıkaması veya meshetmesi gerekmez. (İ.P.)

GÜNAH

Günah Farsça bir kelime olup sözlükte "suç" anlamına gelir. Dinî bir kavram olarak ilâhî emir ve yasaklara aykırı fiil ve davranış anlamında kullanılır. Kur'ân'da ve hadislerde günah kavramını ifade eden birçok kelime vardır. Bunlardan genel anlamıyla günah yerine kullanılanlar **ism, zenb, vizr,** ***cünâh*** ve **hûb** kelimeleridir.

Günaha sevk eden etkenleri, insanın yapısında bulunan eğilim ve arzularla onu dışarıdan etkileyen âmiller olmak üzere iki grupta toplamak mümkündür. İslâm'a göre insan yapısında bulunan kötülüklerin kaynağı nefistir. Zira nefis, *"kötülüğü olabildiğine emreden"* (nefs-i emmâre) (Yûsuf, 12/53) ve kişiyi günaha yöneltmek için sürekli fısıltılar halinde telkinde bulunan (Kâf, 50/16; Necm, 53/23) bir güçtür. Günaha sevk eden bir başka etken de ölümsüz bir dünya hayatı içgüdüsü ve öbür dünyayı unutmadır (Bakara, 2/95-96). Kur'ân bu olumsuz eğilimli nefse karşı, kendini kınayan (levvâme) ve Hakk'ın rızasında huzura kavuşan (mutmainne) nefisleri, yani eğitilmiş ve dizginlenmiş, iyilik yapmayı kabullenmiş nefislere ulaşmayı öğütler (Kıyâme, 75/2; Fecr, 89/27-28). Ayrıca insanın hassas bir psikolojik yapıya sahip bulunması (Nisâ, 4/28), fizyolojik ve psikolojik bağımlılıklarının bulunması önemli günah faktörlerindendir (Bakara, 2/155; Âl-i İmrân, 3/14).

Günaha sürükleyen dış etkenler içinde dünya hayatının çekiciliği (bk. Yûnus, 10/23), kötü örneklerin bol miktarda bulunması (En'âm, 6/116; Furkân, 25/27-29) ve insanın yücelişini engellemeye çalışan şeytanın tahrikleri de (bk. Hicr, 15/36-42) önemli bir yer tutar. Günahlar nitelikleri bakımından büyük ve küçük olmak üzere ikiye ayrılır (bk. Nisâ, 4/31; Necm, 53/32). (bk. Büyük Günah) Tevbesiz affedilmeyen yegane günah küfür, nifak ve şirk olup cezası da ebedî olarak cehennemde kalmaktır. İslâm, kişiye günahlardan kurtulmanın yolunu da göstermiş, ona tevbe imkânını sunmuştur. (M.C.)

GÜNAH ÇIKARMA

bk. Vaftiz.

Ğ

ĞAFFÂR

Allâh'ın sıfatlarından biri olup, çok bağışlayan demektir. (bk. Gâfir) (İ.K.)

ĞUFRÂN

bk. Gafir, İstiğfar.

ĞULÜVV

Sözlükte "normal sınırı aşmak, davranış ve her türlü anlayışta itidal çizgisinin ötesine geçmek" demektir. Bu aşırılık ve eylem fiatlarda olursa galâ, değer ve rütbede olursa gulüvv anlamına gelir. Terim olarak gulüv, Kur'ân ve sünnete göre belirlenen İslâmî anlayışın sınırlarını aşan inanç ve davranışlar olarak tanımlanabilir.

Kur'ân, Ehl-i Kitab'a hitap ederken aşırı gitmemeleri için onları uyarmıştır. İki ayrı yerde Hristiyanların kendi peygamberlerine gösterdikleri aşırı tepkiye dikkat çekilmektedir. *"De ki: Ey kitap ehli! Dininizde haksız yere haddi aşmayın. Daha önceden sapan, birçoklarını saptıran ve yolun doğrusundan uzaklaşan bir topluma uymayın."* (Mâide, 5/77); *"Ey Ehl-i Kitap! Dininizde aşırı gitmeyin ve Allah hakkında gerçekten başkasını söylemeyin..."* (Nisâ, 4/171).

Hadis literatüründe de dinde ve sosyal hayatta görülen bütün aşırılıklar gulüvv olarak kabul edilmiştir. Rasûlullah'ın farz olur endişesiyle terâvîh namazını cemaatle kılmaması, dua ederken sesi yükseltmemesi, yolculuk esnasında namaz ve oruç gibi ibadetlerde tanınan ruhsat, imamlık yapanların namazı uzatmamaları, zühd ve takvasını öne sürerek evlenmeyi terketmek isteyenlere izin verilmemesi gibi uygulamalar da aşırılığın tasvib görmediğini bildirmektedir.

İslâm tarihi boyunca Müslümanlar arasında yaygın hale gelen "gulüvv"ü diğer bir ifâde ile aşırılığı itikadî ve amelî olmak üzere iki grupta ele almak mümkündür. İtikadî davranışlara örnek olarak, Ehl-i Beyte mensup imamların, ya da veli ve şeyh olduklarına inanılan kişilerin gaybı bildiklerine, kâinatın işlerinin yürütülmesinde tasarruf sahibi olduklarına inanmak, onların söz ve emirlerini nass olarak kabul etmek gibi davranışlardır.

Amelî konularla ilgili "gulüvv" ise, emredilen veya yasaklanan hususlara ilavelerde bulunmak şeklinde özetlenebilir. Zira dinde aşırılık, insanı amacından saptırır. Allah'ın koymadığı hükümlerin konmasına, yasaklamadığı işlerin de yasaklanmasına yol açar. Bu da ya insanların hareket alanını daraltır veya aşırılığa götürerek dinden uzaklaştırır. Her ikisi de dinin muhtevasına zarar verir. (F.K.)

H

HABER

Hadis usulü terimi olarak ***haber***; ***hadis*** ve ***eser***le eş anlamlı olarak kabul edilmiştir. Bazı âlimler Rasûlullah'dan (a.s.) gelen rivâyetleri *hadis*, Hz. Peygamber'in dışındaki kimselerden nakledilen sözleri *haber* olarak tanımlamışlardır. Genellikle Hz. Peygamber'e sahabeye ve tabiûna nispet edilen rivâyetlerin tümüne *haber* denir. Çoğulu "ahbâr" dır. (A.G.)

HABER VE İNŞÂ

Belagat ilminin iki kavramıdır. Söz, ya haberdir ya da inşa. *Haber*, sözü söyleyen için "sözünde doğrudur" veya "yalancıdır" denmeye elverişli söze; *inşâ* ise, sözü söyleyen için "sözünde doğrudur" veya "yalancıdır" denmeye elverişli olmayan söze denir.

Haber: 1- İbtidaiyye olur. Muhatabın zihni cümlenin içerdiği hükümden hâlidir. Bu haberde te'kit edatı olmaz. İhlas sûresinin ikinci âyeti gibi: *"Allâh samettir*". 2- Talebiyye olur. Muhatabın zihni, hüküm konusunda mütereddittir. Haber "inne" "enne" vb. tekit edatı ile kullanılır. İsrâ sûresinin dokuzuncu âyeti gibi: *"Muhakkak bu Kur'ân insanları en doğru yola iletir..."*. 3- İnkâriyye olur. Muhatap hükmü inkâr etmektedir. Haber iki te'kit edatı ile ifade edilir. Âl-i İmrân sûresi 186. âyeti gibi: *"And olsun ki, elbette mallarınız ve canlarınız konusunda sınanacaksınız..."*.

İnşâ, *talebî* ve *gayri talebî* olur. Talebî ise; emir, nehiy, temennî, tereccî, nidâ, dua ve istifhâm kısımlarına; gayri talebî ise; teaccüp, medh, zem, kasem ve reca kısımlarına ayrılır. Haber cümlesi; emir, nehiy, dua ve teaccup ve nefî olabilir. (İ.K.)

HABER-İ ÂHÂD

bk. Âhâd Hadisler.

HABERÎ SIFATLAR

Haberî sıfatlar; Allah'ın eli, yüzü, gözü, gelmesi, inmesi ve yakın olması gibi âyet ve hadislerde geçen sıfatlardır. Kur'an'da Allah'ın eli, yüzü, gözü, arşı istivası, gelmesi, insanlara yakınlığı ve onlarla beraber olmasından söz edilmektir.

"De ki lütuf Allah'ın elindedir. Onu dilediğine verir" (Âl-i İmrân, 3/73),

"Allah'ın eli onlarının elinin üstündedir" (Fetih, 48/10),

"Doğu ve batı (bütün yeryüzü) Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü işte oradadır" (Bakara, 2/115),

"Ey Nuh! Gözümüzün önünde ve vahyimize göre gemiyi yap" (Hûd, 11/37),

"Ey Musa sevilesin ve gözümün önünde yetiştirilesin diye tarafımdan bir sevgi bırakmıştım" (Tâhâ, 20/39),

"Rabbin ve melekler saf saf geldi" (Fecr, 89/2),

"Rahman arşa istiva etmiştir" (Tâhâ, 20/5),

"Kullarımı beni senden sorarlarsa (bilsinler ki) gerçekten ben onlara çok yakınım" (Bakara, 2/186),

"Nerede olursanız olun O Allah sizinle beraberdir" (Hadîd, 57/4).

Meallerini arz ettiğim âyetlerde Allah'ın eli, yüzü, gözü, arşı istivası, gelmesi, yakın ve beraber olması hangi anlamdadır? Allah yaratıklarından hiç birine benzemez. Dolayısıyla Allah'ın elini, yüzünü, gözünü ve gelmesini insanların eli, yüzü, gözü ve gelmesi gibi düşünemeyiz. Öyle ise bu ayetlerde geçen Allah'ın bu sıfatları ne anlama gelmektedir?

Bir kısım İslâm âlimleri, Kur'ân'da Allah'ın elinden, yüzünden, gözünden ve gelmesinden söz etmektedir. Biz, bunların mahiyetini, nasıl olduklarını bilemeyiz, çünkü Allah bize bildirmemiştir. Biz sadece bu sıfatlarını kabul ederiz. Allah'ın eli, yüzü, gözü gibi sıfatları vardır. Fakat bunlar; bizim elimiz, yüzümüz, gözümüz gibi değildir. Bu sıfatların keyfiyetlerinden, nasıl olduklarından bahsetmeyiz şeklinde görüş beyan etmişlerdir.

Bir kısım İslâm âlimleri ise Allah'ın el, yüz, göz, arşa istiva ve gelmesi gibi niteliklerini yorumlamış ve tevil etmişlerdir. Bu âlimlerin yorumlarına göre, Allah'ın elinden maksat, gücü, kudreti ve nimetidir. Allah'ın yüzünden maksat O'nun zatı ve rızasıdır. Allah'ın gözünden maksat, ilmi, yardımı, himayesi, gözetimi ve denetimidir. Allah'ın gelmesinden maksat emrinin gelmesidir. Allah'ın arşı istivasından maksat; arşı istila etmesi ve arşa hâkim olmasıdır. Allah'ın inmesinde masat, nimet ve rahmetinin inmesidir. Allah'ın yakın olmasından maksat, af, merhamet ve yardımının yakın olmasıdır. Allah'ın beraber olmasından maksat, O'nun kullarının her halini görmesi, bilmesi, murakabesi, ve onlara yardım etmesidir. (İ.K.)

HABER-İ VÂHİD

bk. Âhâd Hadisler.

HABÎBULLAH

Tabirde geçen "habîb" sevgili, seven ve sevilen demektir. Çoğulu, *ahıbbâ* ve *ahbâb*tır. *Habîbullah,* Allah'ın çok sevdiği kulu anlamına gelir. Bu kavram ile kast edilen insan, son Peygamber Hz. Muhammed'dir (a.s.). Bir sözünde, *"Biliniz ki ben Allah'ın sevgili kuluyum, dostuyum. Ancak övünme yoktur* (övünmüyorum)." demiştir. (Tirmizî, Menâkıb, 1) Hz. Muhammed (a.s.) Allah'ın en çok sevdiği kuludur. Bu sebeple onu âlemlere rahmet olsun diye bütün insanlığa Peygamber olarak göndermiş ve en mükemmel kitap Kur'ân'ı da O'na indirmiştir. (İ.K.)

HABÎR

Bir şeyi bilmek, tecrübe etmek, denemek imtihan etmek, yeri sürmek anlamındaki "h-b-r" kökünden türeyen *habîr,* bilen, haber veren, uzman, bilirkişi demektir.

Allah'ın sıfatı olarak habîr; her şeyden haberdar olan, gizli ve açık hiçbir şey kendisinden gizli olmayan, bütün sırları, işlerin iç yüzünü bilen, haber veren demektir.

Habîr ismi Kur'ân'da 45 âyette geçmiştir. 17 âyette *"O hakîmdir, habîrdir"* (En'âm, 6/18), *"Allah latîftir, habîrdir."* (Hac, 22/63), *"Allah, alîmdir, habîrdir"* (Lokmân, 31/34), *"Allah, kullarının her halini haber alandır, (habîr) görendir (basîr)"* (Fâtır, 35/31) terkibiyle geçmiştir. 24 âyette Allah'ın insanların

yaptıklarından haberi olduğu bildirilmiştir: *"Gerçekten Allah yaptıklarınızdan haber almaktadır."* (Nûr, 24/34).

Allah'ın haber aldığı eylemler için "ta'melûn, tesne'ûn, tef'alûn" fiilleri kullanılmıştır. Allah, insanların iyi veya kötü, hayır veya şer, gizli veya aşikâr bütün yaptıklarından haberdar olur: *"Kullarının günahlarını haber alıcı, görücü olarak Rabbin yeter."* (İsrâ, 17/17); *"O (kıyamet) günü, Rabb'leri onların her halini haber almış / bilmiştir." (Âdiyât, 100/11); "O, kullarının her hâlini haber alandır / bilendir, görendir."* (Şûrâ, 42/27).

"Habîr" isminde bilme ve O'na göre ödüllendirme ve cezalandırma anlamı da vardır. (bk. Mücadele 58/11; Münâfikûn 63/11; İsrâ 17/17) (İ.K.)

HABÎS

Sözlükte "kirli, pis, murdar, iğrenç, zararlı, şerli, bozuk, kötü, hileci, entrikacı" anlamlarına gelir. Kur'ân'da; *habîs, habîse* ve çoğul şekli olan *habâis, habîsât* ve *habîsûn* şeklinde 15 defa kullanılmış ve bu kelimelerle pis, kötü, çirkin, zararlı, şerli, bozuk, haram, âdî, düşük, değersiz ve kerih olan varlıklar, mallar, insanlar, söz, fiil, amel ve davranışlar (Mâide, 5/100) kastedilmiştir. Yenecek, içecek, giyilecek, kullanılacak, sadaka olarak verilecek şeylerin kötüsü, değersizi ve haramı (Bakara, 2/267; Nisâ, 4/2); sözlerin, çirkin, kötü ve yalan olanı (İbrâhim, 14/26), erkekle erkeğin cinsel ilişkisi (Enbiyâ, 21/74); İnsanların münafık (Âl-i İmrân, 3/179), kâfir (Enfâl, 8/37), kötü, terbiyesiz, ahlâksız, kirli, hâin, küfürbâz ve pis (Nûr, 24/26) olanları; toprağın verimsiz ve çorak olanı (A'râf, 7/58); ölü eti, kan, domuz eti, alkollü içkiler, uyuşturucu vb. zararlı olan maddeler; kumar, riba, rüşvet, gasb, hırsızlık, hile zulüm vb. fiiller (A'râf, 7/157) "habîs" kavramı ile ifade edilmiştir. Bu kavram ile nitelenen her şey yerilmektedir (A'râf, 7/157). (İ.K.)

HABLULLAH

Tabirde geçen "habl", ip, ahit, and ve eman anlamlarına gelir. "Hablullâh", Allah'ın ipi demektir. Kur'ân'da bir âyette geçmiş ve *"Topluca Allah'ın ipine sarılın ve ayrılmayın..."* (Âl-i İmrân, 3/103) denilmiştir. Hablullah ile kasıt, hak din İslâm'dır. İslâm, Allah kelamı Kur'ân'a ve Kur'ân'ı sözlü ve uygulamalı olarak açıklayan Hz. Muhammed (a.s.)'in sünnetine dayandığı için hablullah kavramı; Kur'ân ve Sünneti, Allah ve Peygambere itaati ifade eder. Bir de Âl-i İmrân sûresinin 112. âyetinde "hablin minallah" (Allah'ın ipi) tabiri geçmiştir. Bu âyette "Allah'ın ipi", Allah'ın ahdi demektir. Allah'ın ahdi ile maksat da Allah'ın dini İslâm, kitabı Kur'ân'dır. Bakara sûresi 256. âyette tağutu inkâr edip Allah'a îman eden kimsenin "sağlam kulpa / ipe" (el-Urveti'l-Vüska) sarılmış olacağı bildirilmiştir. Bu âyetteki sağlam kulp / ip de İslâm Dini'dir. Dolayısıyla "Hablullah" ile "el-Urvetü'l-Vüskâ" aynı anlamı ifade eder. Sağlam bir ipe / kulpa yapışmak, bir tehlikeden kurtulmayı ve güvende olmayı temsil eder. İslâm dinini kabul etmek, zulmetten nura çıkmak, ilâhî azap, gazap, lanet ve hüsrandan, ilâhî mükâfat, rıza, rahmet ve felaha ermektir. Bu husus, Allah'ın ipine ve sağlam kulpa yapışmak ve sarılmak tâbiriyle ifade edilerek zihinde canlandırma imkânı sağlanmıştır. (İ.K.)

HAC

Kelime olarak "Allah'a yönelme, günahlardan arınma, Hak yolunda feragat gösterme, meşakkatleri göğüsleme ve dinin özüyle temasa geçme" manasına gelen ***hac,*** terim olarak, Mekke'de bulunan Kabe'yi ve civarındaki kutsal olan özel yerleri, belirli vakti içinde, usulüne uygun olarak ziyaret etmek ve yapılması gereken diğer menasiki yerine getirmek demektir. İslâm'ın beş esasından biri olan hac, Hicretin 9. yılında farz kılınmıştır.

Kur'ân-ı Kerim'de; *"Gitmeye gücü yetenlerin Kâbe'yi ziyaret etmeleri, Allâh'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır"* buyurulmuştur (Al-i İmran, 3/97). Hz. Peygamber de; *"İslâm beş esas üzerine kurulmuştur: Allâh'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in O'nun Elçisi olduğuna şahitlik etmek, namaz kılmak, zekat vermek, Kâbe'yi ziyaret etmek ve Ramazan orucunu tutmaktır."* buyurmuştur (Buharî, Îmân, 2; Müslim, Îmân, 5). Ayrıca hadislerinde haccın önemini ve yararlarını belirtmiş; nasıl yapılacağını fiilen göstermiştir.

Gücü yeten, yani sağlık ve servet yönünden haccetme imkânına sahip, hür, akıllı ve buluğ çağına erişmiş Müslüman'ların, ömürlerinde bir defa haccetmeleri farzdır. Bu şartları taşıyan kişinin, imkân elde edince, geciktirmeden bu farzı yerine getirmesi gerekir. Hayatında bir defa hac yapmış olan Müslüman'ın bir daha haccetmesi gerekmez.

Yapılış şekli bakımından hac üçe ayrılır; ifrat haccı, kıran haccı ve temettu' haccı. (bk. İfrat Haccı, Kıran Haccı, Temettu' Haccı) (İ.P.)

HACAMAT

Emmek anlamındaki **hacm** kökünden türeyen hacamat, sağlığı koruma veya tedavi amacıyla kan almak anlamına gelmektedir. Kan aldırmaya **ihticâm**, kan alan kimseye **haccâm** denir. Hacamat yoluyla kan alınmak veya kan toplamak istenen yere, ateşle içinin havası boşaltılan cam bir fanus kapatılır. Böylece içinin havası boşaltılan fanusun emmesiyle kan burada toplanır. Şâyet sadece kan toplanması değil de kan alınması amaçlanırsa, deride çizikler yapılarak bu işlem yapılır.

Tıp tarihinde uygulanan bu kan alma veya kanı bir yerde toplama metodunun, tecrübelerin artması, hastalıkların sebebi ve tedavi şekliyle ilgili bilgi ve imkânların değişmesiyle buna ihtiyaç kalmamıştır. Ancak bu tedavi yöntemi, halk arasında yakın zamanlara kadar yapılmaya devam etmiştir. Hijyenik olmayan ortamda ve steril olmayan aletlerle bu işlemin yapılması, tıp bilgisi bulunmayan kimseler tarafından icra edilmesi sağlık açısından önemli tehlikeler doğurabilecektir. Özellikle şeker hastalığı ve hemofili gibi hastalıklarda hayati tehlike arz eden sonuçlar ortaya çıkabilir. Bu nedenle, tedavinin modern tıp yöntemiyle yapılması yerinde olacaktır. (İ.P.)

HACB

Sözlükte "örtmek, engellemek" anlamlarına gelen *hacb*, klasik fıkıh eserlerinde, bir mirasçının, ölen kimseye kendisinden daha yakın mirasçı bulunması sebebiyle miras hakkından mahrum olmasını ifade etmektedir.

Buna göre mirastan belirli bir pay sahibi olan mirasçıların **(ashab-i ferâiz),** ölen kimseye kendisinden daha

yakın bir hısımının bulunması halinde, ya mirastaki payları azalır, ya da tamamen mirastan mahrum kalır. Mirastaki payının azalmasına ***hacb-i noksânî***, tamamen mirastan mahrum kalmasına da ***hacb-i hirmânî*** denir. Ashab-i ferâizin mirastaki hisselerini aldıktan sonra kalanı alan yakın kan hısımları (**asabe**) ise, ölene kendilerinden daha yakın bir asabenin bulunması halinde, mirastan tamamıyla mahrum kalırlar. Ancak asabe sınıfına giren baba ve babanın babası bundan istisna edilmiştir. Bunlar oğul veya oğlun oğlu ile birlikte bulunduğunda asabelik sıfatlarını kaybederler, ancak ashab-i ferâiz olarak mirastan pay alırlar. Ölenin çocukları, eşi ve anne-babası, onun en yakınları sayıldığından, aralarına daha yakın bir akrabanın girmesi düşünülemez. Bu sebeple de, bu kişiler için hacb-i hirmânî söz konusu değildir; ancak hacb-i noksândan söz edilebilir. (İ.P.)

HACER-İ ESVED

Siyah taş demektir. Kâ'be'nin doğu köşesinde bulunan 18-19 cm kuturunda kırmızımsı, esmer, parlak bir taştır. İbrâhim ve İsmail (a.s.) tarafından Kâ'be inşa edilirken Ebû Kubeys dağından getirilmiştir. Kâ'be'nin doğu köşesine, tavafa başlangıç işareti olarak konulmuştur. Tavafa başlarken, her şavtın sonunda ve sa'ye başlarken bu taşı istilam etmek sünnettir. Hz. Ömer (r.a.) Hacer-i Esved'i öpmüş ve; "*Çok iyi biliyorum ki sen faydası da zararı da olmayan bir taş parçasısın. Eğer Rasûlullah (a.s.)'in öptüğünü görmeseydim seni öpmezdim*" demiştir. (Buhârî, Hac, 50) Dolayısıyla Hacer-i Esved, tenha olur ve imkân bulunursa öpülür, yoksa uzaktan eller kaldırılıp bismillah'i Allah'u ekber (Allah'ın adı ile Allah en büyüktür) denilerek selamlanır. (İ.K.)

HACET NAMAZI

İnsan, ihtiyaçlarını çalışarak ve sebeplere yapışarak karşılar. Bununla birlikte dünyevî ve uhrevî bir ihtiyacını elde edebilmek için Allah'tan yardım ister, dua eder. Hacet namazı da bu tür bir ihtiyacı için kılınan namaza denir. Peygamberimiz (a.s.) bu konuda şöyle buyurmuştur: "Kimin Allah'tan veya insanlardan bir dileği varsa, şartlarına uygun güzel bir abdest alsın, sonra Allah'a hamd ve senada bulunsun, Peygambere salât ve selam getirsin ve şöyle dua etsin; Lâ ilâhe illallâhü'l-halîmü'l-kerîm, sübhânellâhi Rabbiye'l-arşi'l-azîm, el-hamdü lillâhi Rabbi'l-âlemîn, es'elüke mûcibâti rahmetike ve azâime mağfiretike, ve'l-ismete min külli zenbin ve'l-ganîmete min külli birrin ve's-selâmete min külli ismin, lâ teda' lî zenben illâ ğafertehû ve lâ hemmen illâ ferrectehû, ve lâ hâceten hiye leke rıdan illâ kadaytehâ, yâ erhamer-râhımîn (hilim ve kerem sahibi Allah'tan başka ilah yoktur, ulu arşın Rabbi Allah'ı noksan sıfatlardan tenzih ederim, her türlü övgü âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur, Ey merhametlilerin en merhametlisi Allah'ım! Rahmetini, bağışlamanı, bütün günahlardan korunmayı ve kurtulmayı ve her türlü iyiliği isterim, bütün günahlarımı bağışla, bütün sıkıntılarımı gider, bütün ihtiyaçları ancak sen giderebilirsin) (Tirmizî, Salât, 140, 348).

Hâcet namazı, dört veya on iki rekat olarak kılınır. Dört rekat olarak kılındığı zaman birinci rekatta Fatiha'dan sonra üç âyet'el-kürsî, diğer üç rekatta ise Fatiha'dan sonra birer kere İhlas,

Felak ve Nâs sûreleri okunur. Namazda sonra yukarıdaki dua okunur. (İ.K.)

HACİR (Hacr)

Sözlükte "engellemek, kısıtlamak, yasaklamak" anlamına gelen *hacir*, bir fıkıh terimi olarak, kişinin sözlü/malî tasarruflarından men edilmesi şeklinde tarif edilmiştir. Bu tariften de anlaşıldığı gibi, kişi hacredilmekle medenî haklardan istifade etme ve onları kullanma ehliyetini kaybetmiş olmaz; sadece elinde mevcut haczi caiz mallarında, özellikle alacaklılara zararlı olacak tasarruf yetkisi elinden alınmış veya kısıtlanmış olur. Hacir tedbiri konulan kimseye ***mahcûr*** denir.

Hacir, mahcûrun veya üçüncü şahısların yararlarının korunmasına yönelik bir tedbir olup, sebepleri; çocukluk, akıl hastalığı, bunama, sefahet, borç, kölelik ve ölüm hastalığı şeklinde sıralanabilir. Küçük, deli, bunak ve malını saçıp savuran sefihin hacredilmesi kendi yararını korumak sebebiyle; borçlu ve ölüm hastasının tasarruflarının kısıtlanması ise üçüncü şahısların haklarını korumak sebebiyledir.

Kendisini malî yönden korumak amacıyla hacir altına alınan küçük, deli, bunak ve sefihin tamamen kendi zararına olan tasarrufları geçersizdir; hibenin kabulü gibi tamamen yararına olan tasarrufları geçerli; diğer tasarrufları ise velî veya vasîsinin iznine tabidir.

Alacaklıların korunması gayesiyle, borçlunun hacir edilmesi Ebû Hanife'nin dışında kalan fakihlerce kabul edilmiştir. Borç nedeniyle hacir konulabilmesi için, alacaklıların talebi üzerine hâkim kararı alınması gereklidir. Borç sebebiyle hacir, borçlunun ağır borç yükü altına giren müflis olması veya ödeme gücü bulunduğu halde borcunu ödememesi halinde söz konusudur. Hanefîlerden Ebû Yusuf, Muhammed ile, İmam Malik ve Şafiî'ye göre, alacaklılarının talepte bulunması halinde hâkim, müflis borçluyu hacreder; alım-satım, tasarruf ve ikrardan meneder. Mirasçıların korunmasına matuf olarak, ölüm hastalığında bulunan kişinin tasarrufları ile kişinin malının 1/3'ünden fazlasını vasiyet etmesi kısıtlanmıştır. Bunların tasarrufları, mirasçılarının iznine bağlıdır. (bk. Maraz-i Mevt) (İ.P.)

HÂCİYYÂT

Muteber maslahatlardan ikinci mertebeyi teşkil eden maslahatlardır. (bk. Maslahat) (İ.P.)

HACİZ (Hacz)

Sözlükte "menetmek, iki şeyin arasını ayırmak" anlamına gelen *haciz*, bir alacağın ödenmesini sağlamak için, alacaklı lehine, yetkili organlar tarafından, borçlunun para, mal veya haklarına hukuken el konulmasıdır. Borçlunun haciz edilebileceği konusunda mezhepler ittifak etmiş olmakla birlikte, şartları ve hangi durumlarda haciz uygulanacağı hususunda farklı görüşler belirtmişlerdir.

Malikî ve Şafiî mezheplerinde, deyn borçları için cebri icra ilk önce borçlunun mallarına yöneliktir. Hapis ise ikinci derecede bir cebri icra tedbiri kabul edilmiştir. Bu görüş, hem sonuca ulaşmak açısından, hem de ekonomik olması açısından daha uygundur. Hz. Peygamber'in ve Hz. Ömer'in uygulamaları da bu doğrultudadır.

İslâm bilginleri, borçlunun zaruri, aslî ihtiyaçlarını giderecek mallarına

haciz konmayacağı konusunda ittifak etmişlerdir. Buna göre, oturduğu eve, giyim ve ev eşyalarına, meslekleriyle ilgili araç ve gereçlerine haciz konulamaz. Bununla birlikte aslî ihtiyaçlar, örf-âdet, zaman, muhit ile borçlunun durumuna göre değişebileceğinden, bunun tayin ve tespitinin, hâkimlerin takdirine bırakılması yerinde olacaktır. (İ.P.)

HAÇ

Hristiyanlığın simgesel olarak ifadesi olan ve artı (+) işaretine benzeyen işarete denir. Hristiyanlarca, Hz. İsâ'nın idâm edildiği kabul edilen dar ağacına benzetilerek oluşturulan bu şekil, tarih boyunca, bu dinin simgesi olmuştur. Arapça'da buna *salib* denilmiştir. (İ.U.)

HAD CEZALARI

Sözlükte "sınır çizmek, tarif etmek, iki şeyi birbirinden ayırmak, ceza tatbik etmek, sınır, tanıma" gibi anlamlara gelen *had*, bir fıkıh terimi olarak miktar ve keyfiyeti nasslarla belirlenmiş cezaî müeyyideler demektir. Çoğulu **hudûd**dur.

Kur'ân-ı Kerim'de on üç yerde geçen had ve hudûd kelimesi, ıstılah manasından çok genel anlamında kullanılmış; Allâh'ın koyduğu ölçüler, çizdiği sınırlar, emir ve yasakları kastedilmiştir (Bakara, 2/229; Nisâ, 4/14; Tevbe, 9/112; Talâk, 65/1). Hadislerde de had kelimesi, daha çok sözlük anlamında olarak ve Kur'ân'daki muhtevasını yansıtacak şekilde yer almaktadır. Klasik fıkıh kaynaklarında ise; kamu hukuku olarak yerine getirilmesi gerekli olan, miktar ve keyfiyeti nassla belirlenmiş cezâî müeyyideler anlamında kullanılmaktadır. (İ.P.)

HADDİ AŞMAK

Allah'ın insanlar için koyduğu sınırları yani ilkeleri, kuralları, emir ve yasakları ihlal etmek demektir. Türkçe'de bu kavram aşırı gitmek anlamında kullanılmaktadır.

Kur'ân'da haddi aşmak, "i'tedâ" kavramı ile ifâde edilmiştir. Haddi aşanlara "mu'tedî" denilmiştir. Mu'tedî; saldıran, zulmeden, aşırı giden, haksızlık eden anlamlarına da gelir (Bakara, 2/176, 190, 229, 231). İnkâr etmek, Allah ve Peygambere isyân etmek de haddi aşmaktır: *"Haddi aşmayın, çünkü Allah haddi aşanları sevmez"* (Bakara, 2/190; Mâide, 5/87) âyetiyle Allah haddi aşmayı haram kılmış, haddi aşanların kalplerini mühürleyeceğini (Yûnus, 10/74) ve onları cehennemle cezalandıracağını (Kâf, 50/25) bildirmiştir. (İ.K.)

HADES

Bazı ibadet ve fiillerin yapılmasına engel olan hükmî kirliliğe hades denir. Abdestsizlik ve cünüplük hali hades olarak nitelendirilir. Namazın altı şartından (dışındaki farzları) birisi olan **hadesten taharet** tabiriyle, bu hükmî kirlilikten temizlenmek kastedilir.

Hades biri küçük ve diğeri büyük olmak üzere ikiye ayrılır; namaz abdestinin olmaması küçük hades, cünüplük, ay halî (**hayız**) ve loğusalık (**nifas**) ise büyük hades olarak adlandırılır. Küçük hadesten temizlenmek için abdest alınması, büyük hadesten temizlenmek için ise gusledilmesi gerekir. Abdest almak veya gusül için su bulamayan veya bir mazereti sebebiyle kullanamayan kimse **teyemmüm** eder.

Abdestsiz olan kişinin, namaz kılması ve Kâbe'yi tavaf etmesi caiz değildir. Cünüp olan kimse ise, bunlara

ilave olarak, Kur'ân-ı Kerim'e dokunamaz, okuyamaz ve camiye giremez. (İ.P.)

HÂDÎ

Doğru yolu göstermek, irşâd etmek, doğru yola gitmek anlamındaki "h-d-y" kökünden türeyen *hâdî* (çoğulu hüdât), yol gösteren, rehber, mürşit demektir. Allah'ın sıfatı olarak *hâdî*; lütfu ile kullarına hidâyet eden, kurtuluşa götüren ve doğru yolu gösteren demektir.

Allah'ın insanlara hidâyeti 4 şekilde olur: a) Her mükellef insana akıl, kabiliyet, anlayış ve zarurî bilgiler vermesiyle: *"(Musa), 'Rabbimiz, her şeye yaratılışını veren sonra ona doğru yolu gösterendir,' dedi. (hedâ)"* (Tâ-hâ, 20/50) âyetinde geçen "hidâyet" bu anlamdadır. b) Gönderdiği peygamberler ve indirdiği kitaplar vasıtasıyla insanlara doğru yolu göstermesiyle: *"Onları (peygamberleri) emrimizle doğru yolu gösteren önderler yaptık..."* (Enbiyâ, 21/73) âyetinde geçen "hidâyet" bu anlamdadır. c) Doğru yola gelmek isteyeni bu isteğinde muvaffak kılmasıyla: *"Hidâyete erenlere gelince Allah onların hidâyetlerini arttırmış ve onlara takvalarını vermiştir."* (Muhammed, 47/17), *"...Kim Allah'a îman ederse, Allah onun kalbine hidâyet eder..."* (Teğâbün, 64/11) âyetlerindeki "hidâyet" bu anlamdadır. d) Âhirette cennete koymasıyla: *"Onlara (Allah yolunda savaşanlara) hidâyet edecek ve durumlarını düzeltecek, onları (dünyada iken) kendilerine tarif ettiği cennete sokacaktır."* (Muhammed, 47/5-6), *"(Cennet halkı)... lütfedip bizi buraya getiren (hedana) Allah'a hamd olsun, Allah bize hidâyet etmeseydi biz hidâyete eremezdik... (derler)"* (A'râf, 7/43) âyetlerindeki "hidâyet" bu anlamdadır.

Bu dört hidâyet sırasıyla birbirine bağlıdır; birincisi olmadan ikincisi, ikincisi olmadan üçüncüsü, üçüncüsü olmadan da dördüncüsü hasıl olmaz. Dördüncü varsa ilk üçü, üçüncü varsa ilk ikisi önceden var demektir.

Gerçek anlamda *hâdî* Allah'tır. Mecâzî anlamda insan için de hâdî denilmiştir. Kur'ân'da "hâdî" ismi özellikle Peygamberler ve Allah için kullanılmıştır. *"Her toplumun bir hâdî'si vardır."* (Ra'd, 13/7)

Allah'ın sıfatı olarak hâdî iki âyette geçmiştir: *"...Gerçekten Allah, îman eden kimseleri doğru yola mutlaka iletendir."* (hâdî) (Hac, 22/54); *"Yol gösterici (hâdî) ve yardım edici (nasîr) olarak Allah yeter."* (Furkân, 25/31).

Allah'ın hidâyet etmesi Kur'ân'da daha çok "hedâ-yehdî" fiiliyle ifâde edilmiştir. *"Allah kime hidâyet ederse doğru yolu bulan odur..."* gerçeği birçok âyette vurgulanmıştır (bk. A'râf, 7/178; İsrâ, 17/97; Kehf, 18/17); *"Allah kime doğru yolu gösterirse artık onu saptıran olmaz..."* (Zümer, 39/37). Allah, kimi de saptırırsa onun için doğru yolu gösteren, (A'râf, 7/186), dost, mürşid (Kehf, 18/17) ve yardımcı (Nahl, 16/37) yoktur. *"Allah, dilediğini doğru yola iletir..."* (Bakara, 2/213), *"dilediğini de sapıtır..."* (İbrahim, 14/4).

Allah'ın hidâyeti veya saptırması keyfi değil bir bilgiye, hikmete ve insanların davranışlarına göredir. Çünkü Allah âdildir, zâlim değildir. Kur'ân'da kimlere hidâyet ettiğini, kimlere etmediğini bildirmiştir. Mesela fâsıklara, zalimlere, kâfirlere (Bakara, 2/26, 258, 264), yalancı nankörlere (Zümer, 39/3), müşriklere (Mü'min, 40/28) hidâyet

etmez. Ancak *"kendisine yönelenlere hidâyet eder."* (Ra'd, 13/27). Allah, yolundan sapanı da hidâyete ereni de bilir (Nahl, 16/125). (İ.K.)

HADİS

Söz, haber, yeni şey anlamlarına gelen *hadis* (çoğulu ehâdis), terim olarak, Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirleridir. Bu tanıma göre hadis, sünnetle eş anlamlıdır. Bazı hadisçiler, sahabe ve tabiûn sözlerini de hadis kavramına dahil etmişlerdir. Bu tanıma göre hadis, **haber** ve **eser** ile anlamdaş olur.

Hadisler, delil değeri açısından; sahih, hasen ve zayıf; kaynağı açısından merfû, mevkuf ve maktû; senet sayısı açısından, mütevâtir, meşhûr ve âhâd (aziz, garîb); senedinin muttasıl olup olmaması açısından, müsned (mevsul), muttasıl, munkatı, mu'dal, mürsel, muallak, muanan, müennen, müdelles kısımlarına ayrılır. (A.G.)

HADİS USÛLÜ

bk. Mustalahu'l-Hadis.

HADR

Sözlükte "dolmak, şişmek, hızlı söylemek" anlamına gelen *hadr*, kıraat ilminde Kur'ân-ı Kerim'in tecvîd kaidelerine uygun olarak okunduğu üç tarzdan hızlı olanına denir. (M.C.)

HAFÂ

Sözlükte "kapalılık" anlamına gelen hafâ, fıkıh usulünde harici bir sebepten dolayı lafızda meydana gelen kapalılığa denir. (bk. Hafî) (İ.P.)

HAFAZA MELEKLERİ

İnsanın sağ ve sol yanında bulunup bütün söz, fiil ve davranışlarını kaydeden meleklere denir. (bk. Kiramen Katibîn) (İ.K.)

HÂFIZ – HAFÎZ

Ezberlemek, zihinde tutmak, saklamak, korumak anlamındaki "h-f-z" kökünden türeyen *hâfız,* ezberleyen, zihninde tutan, saklayan, koruyan demektir. ***Hafîz***, hâfız kelimesinin mübalâğalı şeklidir. ***Hâfız*** kelimesi, din ıstılahında farklı anlamlara gelir: Koruyan ve esirgeyen anlamında Allah'ın güzel isimlerinden biridir. Kur'ân'ı başından sonuna kadar hatasız olarak ezberleyenlere, yüz bin hadisi senet ve metinleriyle birlikte ezberleyip râvîlerin terceme-i hallerini bilen muhaddislere de hâfız denir. Çoğulu ***huffaz, hafaza, hafizîn*** ve ***hafızât'dır.***

Kur'ân'da "hâfız" kavramı tekil ve çoğul şekliyle 28 defa geçmektedir. İnsanların hayır ve şer, sevap ve günah, iyi ve kötü, doğru ve yanlış bütün inanç, söz, fiil ve davranışlarını amel defterine yazarak koruyan yazıcı meleklere hâfız (Târık, 86/4) hâfizin (İnfitâr, 82/10) ve ırzlarını, namuslarını (Nisâ, 4/34; Ahzâb, 33/35) koruyan mü'minlere "hâfizîn" ve "hâfizât" denilmiştir.

Kur'ân'da bu kavram, sözlük anlamında insanı bir tehlikeden koruyan (Yûsuf, 12/12, 63), gizliyi bilen (Yûsuf, 12/81) ve bekçi (Mutaffifîn, 83/33) anlamında da kullanılmıştır.

Allâh'ın sıfatı olarak hâfız, muhafaza eden, koruyan, kollayan ve gözeten demektir. *"Kur'ân-ı biz indirdik ve O'nu koruyacak olan da biziz.(le hâfızûn)"* (Hicr, 15/9) âyetindeki hâfizûn, azamet çoğuludur. Kur'ân-ı tahrif ve yok olmaktan korumayı Allah, kendisi üstlenmiştir: *"En hayırlı koruyucu Allah'tır. O merhametlilerin en merhametlisidir."* (Yûsuf, 12/64). Allah'ın bu âyetteki "hâfız" vasfı, yaratıklara yöneliktir. Allah, mahlukatı korur, gözetir.

Hafîz kelimesi 11 âyette geçmiştir. Bunlardan üçü Allah, diğerleri peygamber (En'âm, 6/104), mü'min ve kitap (Kâf, 50/32) ile ilgilidir: *"...Rabbim her şeyi koruyup gözetendir."* (hafîz) (Hûd, 11/57); *"...Rabbin her şeyi koruyandır."* (Sebe', 34/21).

Allah'ın "hâfiz" vasfı; gökleri, yeri ve ikisinde olanları yok olmaktan koruduğunu, yaratıkları helâk olmaktan, şerlerden muhafaza ettiğini; insanların iyi veya kötü bütün amellerini sözlerini, niyetlerini bildiğini, onları tespit edip sakladığını, ondan hiçbir şeyin gizli olmadığını, hiçbir ameli zayi etmeyeceğini ifade eder. *"Onları korumak Allah'a ağır gelmez."* (Bakara, 2/255) âyeti Allah'ın "hafîz" vasfını ifade etmektedir. Hafîz kelimesi vekil, muhafız, murakıb ve rakîb, kelimeleri ile anlamdaştır (bk. Hicr, 15/16-18; En'âm, 6/61; Kâf, 50/18). (İ.K.)

HAFÎ

İkram etmek, vermek anlamındaki "h-f-v" kökünden türeyen "hafî" (çoğulu, hufevâ') çok ikram eden, bir şeyi derinlemesine bilen âlim demektir. Allah'ın sıfatı olarak *hafî*; çok ikram eden, son derece iyilik ve lütuf sahibi, her şeyi bilen demektir.

Bu kelime Kur'ân'da iki âyette; biri bilen, haberdar olan anlamında peygamberin sıfatı (A'râf, 7/186), diğeri de Allah'ın sıfatı olarak geçmiştir: "*(İbrahim babasına) selam sana" dedi. Senin için Rabbimden mağfiret dileyeceğim. Çünkü o bana çok lütufkârdır (hafî)*" (Meryem, 19/47). (İ.K.)

Fıkıh usulü terimi olarak ***hafî;*** haricî bir sebepten dolayı kapsamındaki fertlerin bir kısmına delaletinde kapalılık bulunan lafıza denir. Fıkıhta ise, namazlarda kıraatin gizli yapılması manasına gelmektedir.

Fıkıh usulünde âyet ve hadis lafızları açıklık ve kapalılık yönünden bir tasnife tabi tutulmuştur. Manası kapalı olan lafızlar da kendi arasında, **hafî, müşkil, mücmel** ve **müteşâbih** olmak üzere dörde ayrılmıştır. Bunlardan hafî, kapalılık derecesi en az olanıdır.

Aslında âyet ve hadisin lafzında bir kapalılık bulunmamakla birlikte, bir kısım olay veya şeylerin bu nassın kapsamına girip girmediğinde kapalılık mevcuttur. Başka bir ifadeyle hafî, kapsamında bulunması muhtemel fertlerden birine veya bir kısmına delaletinde kapalılık bulunmasıdır. Bu kapalılık, lafzın olaylara tatbiki sırasında ortaya çıkmakta olup çoğunlukla, normal olarak lafzın kapsamında bulunması gereken fertlerden birinin özel ve ayrı bir adlandırma veya hükme konu olmasından kaynaklanmaktadır. Eksik veya fazla bazı özellikleri sebebiyle başka adlar alan bu fertlerin lafzın kapsamına girip girmediği açık değildir. Meselâ; kefen soyucu ve yankesici hırsız sayılıp sayılmayacağında böyle bir kapalılık söz konusudur.

Hafî lafızdaki kapalılık, bu yönde yapılacak bir inceleme ve araştırma ile giderilebilir. Müçtehit, bu konudaki nasslara başvurmak ve hükmün konmasındaki gayeyi göz önünde bulundurmak suretiyle yapılan bir araştırma sonucunda, lafzın manasının kapalılık bulunan fertlerde tam olarak gerçekleştiği kanaatine varırsa, hükmün bunlara da uygulanacağına karar verir; bu kanaate ulaşmazsa, aksi yönde hükmeder.

Kıraatin hafî olarak yapılması, okuyanın kendinin işitebileceği kadar bir sesle okumasıdır. Namazda, Fatiha ve

zammu sûrelerin dili kıpırdatmaksızın ve ses çıkarmadan zihinden geçirilmesi kıraat olarak kabul edilmemiştir. Ancak kıraat ederken yanındakine işittirecek ve onun huşû ve huzurunu bozacak derecede yapması da doğru değildir. Namaz dışında ise, dili hareket ettirmeden Kur'ân okumak ibadet olarak kabul edilmiştir.

Cemaatle ve tek başına kılınan namazlarda, öğle ve ikindi namazları ile gündüz kılınan nafile namazlarda, kıraatin hafî olarak yapılması gerekir. Tek başına kılınması halinde sabah, akşam ve yatsı ile gece kılınan nafile namazlarda kişi serbesttir; dilerse sesli (*cehrî*), isterse gizli (*hafî*) okuyabilir. Ancak bu namazların cemaatle kılınması halinde, ayrıca Cuma ve bayram namazlarında imamın sesli olarak okuması vaciptir. (İ.P.)

HÂFİD

İndirmek, alçaltmak, eksiltmek, ikâmet etmek, geçimi ve hayatı iyi olmak, mütevazi olmak, mütevazi davranmak anlamlarındaki "h-f-d" kökünden türeyen *hâfid,* indiren, alçaltan, vakur, sakin, mütevâzi demektir. Allah'ın sıfatı olarak hâfid; dünya ve âhirette, inkâr ve isyân eden kimseleri; şan, şeref ve itibar bakımından alçaltan, değersiz yapan ve cezalandıran demektir.

Allah'ın bu sıfatı, Tirmizî'nin el-esmâü'l-hüsnâ ile ilgili rivâyetinde geçmiştir (Deavat, 83). Kur'ân'da kıyamet için "alçaltıcıdır, yükselticidir" (hâfida-râfia) denilmiştir (Vâkı'a, 56/3). Aslında toplumları kıyamet kopunca alçaltıp yükselten Allah'tır. Mecazen bu husus, kıyamete nispet edilmiştir. Allah, kıyamet gününde kâfir ve âsileri, cehennemine koyarak alçaltır. (İ.K.)

HAFÎ ZİKİR

Allah'ı yüksek olmayan sesle veya içten anmak demektir. (bk. Cehrî Zikir) (İ.K.)

HAFÎZ

Çok koruyan, kollayan ve gözeten anlamında Allah'ın sıfatlarında biridir. (bk. Hâfız) (İ.K.)

HAHAMBAŞILIK

Yahudiliğe / Museviliğe mensup kişilerin Türkiye'deki en yüksek dinî makamını ifade eden dinî-resmî bir unvandır. Yeri İstanbul'dadır. Hahambaşı, Türkiye'deki Musevî yurttaşların en üst dinî yetkilisidir. (İ.U.)

HÂİN

bk. Hıyanet.

HAK DÎN

Hak Din, Allah'ın peygamberleri vasıtasıyla gönderdiği dine denir. Bu din, tevhit esasına dayanan İslâm dinidir. İlk peygamberden itibaren bütün peygamberlerin tebliğ ettiği hak dinin adı İslâm (Âl-i İmrân, 3/19; Bakara, 2/132; Yusuf, 12/40), bu dini kabul edenlerin adı da müslümandır (Hac, 22/78). Muamelat ile ilgili bazı kurallar Peygamberden peygambere değişmiş ise de Hak Dinin temel ilkelerinde bir değişme olmamıştır. Hz. Muhammed (a.s.)'in gönderilmesiyle son şeklini almıştır: *"Bugün size dininizi kemale erdirdim, size nimetimi tamamladım ve din olarak İslâm'dan razı oldum..."* (Mâide, 5/3) âyeti bu gerçeği ifade etmektedir. Kur'ân'da İslâm, "Dinü'l-Hak" kavramı ile de ifade edilmiştir (Tevbe, 9/33). Hak dinin üç ana unsuru vardır; ilahîdir, akıl sahiplerine hitap eder ve ihtiyarîdir. Din ilahî olmayınca hak din olmaz. Aklı olmayanın dinî mükelle-

fiyeti yoktur. İhtiyarî olmayınca yani isteyerek kabul edilmeyince dinin tesiri olmaz, böyle bir kimsede "diyanet/dindarlık" bulunmaz. Hak dinin vasıfları şu âyette sayılmıştır: *"(Ey Peygamberim!) De ki: 'Rabbim, beni dosdoğru yola, dosdoğru dine, Allah'ı birleyen İbrahim'in dinine iletti..'."* (En'âm, 6/161).

İslâm, emir ve yasaklarında, hüküm ve kurallarında eğrilik ve yanlışlık bulunmadığı, dosdoğru olduğu için "Hak Din" ve "Sırat-ı Müstakîm" adını almıştır. Dinin hak din olması için bütün kurallarının ilâhî olması gerekir: Cibrîl hadisi diye meşhur olan hadiste **hak din**; îmân, İslâm ve ihsan kavramlarıyla nitelenmiştir. Hadisin sonunda Peygamberimiz Hz. Muhammed (a.s.)'in *"işte bu Cibrîl idi. İnsanlara dinlerini öğretmek için gelmiştir"* beyanı bunu ifade etmektedir (Buhârî, Îmân, 37). (İ.K.)

HAKEM

Allâh'ın sıfatlarından biri olup, hükmeden, karar veren, hakîm anlamlarına gelir.(bk. Hâkim) (İ.K.)

HAKÎKAT

Sözlükte "gerçek, sabit ve doğru olmak, gerekmek, bir şeyi gerçekleştirmek" gibi anlamlara gelen hakk kökünden türetilmiştir. Hakikat kelimesi Kur'ân'da geçmez. Bazı hadis ve haberlerde yer alan "Allah'ı bilmenin hakikati, takvânın hakikati" gibi ifadelerde (bk. Buhârî, İmân, 1; Ebû Dâvûd, Sünnet, 16) hakikat kelimesi "en doğru, en mükemmel olan" anlamında kullanılmıştır. Bir mantık terimi olarak hakikat, düşüncenin dış dünyadaki nesnelere uygunluğunu ifade eder. Tasavvufta ise zâhirin ardındaki örtülü ve gizli mâna, dinî hayatın en yüksek seviyede yaşanarak ilâhî sırlara âşina olunması gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Böylece dini, sadece şekil ve merasimden ibaret görmeyip, bunların yanı sıra ondan daha önemli olan anlam ve özüne değer vermek gerekir. Bu ise dinî hükümlerin gaye ve hikmetlerine uygun bir şekilde yorumlanması, eksiksiz uygulanması ve yaşanması anlamına gelmektedir. Hakikat ile şeriat bir paranın iki yüzü gibidir. Hakikatsiz (özsüz, anlamsız) şeriat makbul değil, şeriatsız hakikat ise bâtıldır. İkisi arasında tam bir uyum vardır. (M.C.)

HAKÎKAT-İ MUHAMMEDİYYE

Muhammedî gerçek anlamına gelen bu kavram tasavvufta, Hz. Muhammed'in mânevî şahsiyetini ifade etmek için kullanılır. Mutasavvıflara göre Hz. Peygamber'in cismanî hayatından ayrı bir varlığı daha mevcuttur. Allah'tan başka hiçbir şey yokken ilk defa hakikat-i Muhammediyye var olmuş, bütün yaratıklar bu hakikatten ve onun için yaratılmıştır. Âlemin var olma gayesi, sebebi ve maddesi bu hakikattir. (M.C.)

HÂKİM (Hakîm, Hakem, Hayru'l-Hâkimîn, Ahkemü'l-Hâkimîn)

Hükmetmek, hâkim olmak, hikmetli olmak, yönetmek, men etmek, dönmek ve sağlam yapmak anlamındaki "h-k-m" kökünden türeyen ***hâkim*** hükmeden, karar veren, yargıç; ***hakem"*** (çoğulu hakeme), uzman, hâkim; ***hakîm*** (çoğulu hukemâ'), hikmet sahibi, âlim, hâkim, filozof, doktor; ***hayru'l-hâkimîn***, hâkimlerin en hayırlısı; ***ahkemü'l-hâkimîn***, hâkimler hâkimi demektir.

Dört kelime de Kur'ân'da Allah'ın sıfatı olarak kullanılmıştır. ***Hâkim*** kelimesi Kur'ân'da tekil olarak değil; "hayru'l-hâkimîn" ve "ahkemü'l-hâkimîn" terkipleriyle geçmiştir.

Herhangi bir konuda insan da hüküm, karar verir, taraflar arasında ihtilaflı konuları çözümler. İnsanların hüküm ve kararlarında yanılma ihtimali vardır. Allah'ın hükmünde ise yanılma, hata ve zulüm asla yoktur. Çünkü O, hâkimler hâkimi, hüküm verenlerin en hayırlısıdır:

Hayru'l-hâkimîn terkibi üç âyette geçmiştir: *"(Şuayb, kavmine) eğer içinizden bir kısmı benimle gönderilene îman etmiş, bir kısmı da îman etmemiş ise Allah, aramızda hükmedinceye kadar sabredin. O, hükmedenlerin en hayırlısıdır."* (A'râf, 7/87); *"(Ey peygamberim!) Sana vahyedilene uy ve Allah hükmünü verinceye kadar sabret. O, hükmedenlerin en hayırlısıdır."* (Hûd, 11/109; bk. Yûsuf, 12/80)

Ahkemü'l-hâkimîn terkibi iki âyette geçmiştir: *"Nuh Rabbine şöyle seslendi: Rabbim! Oğlum ailemdendir. Senin sözün elbette haktır ve sen hâkimler hâkimisin."* (Hûd, 11/45); *"Allah, hâkimler hâkimi değil mi?"* (Tûr, 95/8).

Allah, dünyada peygamber ve kavmi arasında hüküm verip uyguladığı gibi âhirette de (Hac, 22/56) toplumlar ve insanlar arasında adaletle hükmedecektir.

Allah'ın Kur'ân'da bildirdiği emir ve yasakları, helal ve haramları, öğüt ve tavsiyeleri de birer hükümdür (Mümtehine, 60/10). Gerçek hükmü veren Allah'tır. Kur'ân, Allah'ın bir hükmüdür (Ra'd, 13/37). Kur'ân ölçülerine uymayan hükümler "cahiliyye hükmüdür." (Mâide, 5/50).

Allah'ın hüküm verdiği daha çok "hakeme - yahkümü" fiili ile ifade edilmiştir. *"...Hükmü Allah verir. O'nun hükmünün arkasına düşüp onu geri çevirecek yoktur..."* (Ra'd, 13/41); *"...Allah istediği hükmü verir."* (Mâide, 5/1); *"O gün mülk Allah'ındır. O, onların aralarında hükmeder..."* (Hac, 22/56); *"Allah kıyamet günü aranızda hüküm verecektir..."* (Nisâ, 4/141) ve benzeri âyetler; Allah'ın hâkim vasfını ifade etmektedir. Kur'ân'a uygun bir şekilde (Mâide, 5/48, 49) adaletle hükmetmeyi emreden (Nisâ, 4/58, Mâide, 5/42) Allah, her hükmünde âdildir, en güzel hükmü verendir. *"... İyice bilen bir toplum için Allah'tan daha güzel hüküm veren kim olabilir?"* (Mâide, 5/50).

Hakem kelimesi iki âyette geçmiştir. Bunlardan biri Allah ile ilgilidir: *"O size kitabı açıklanmış olarak indirmiş iken ben Allah'tan başka bir hakem mi isteyeyim?..."* (En'âm, 6/114).

Dilciler, "hakem" ile "hâkim" kelimelerinin aynı anlamda olduğunu söylemişlerdir. Hâkim ve hakem, haklı ile haksızı, suçlu ile suçsuzu ayırt eder, ihtilaflı konuları çözümler.

Kur'ân'da en çok ***hakîm*** ismi zikredilmiş, 97 âyette geçmiştir. Bunlardan 92'si Allah'ın vasfı ile ilgilidir. Allah'ın sıfatı olarak hakîm; her işi, her hükmü, her emir ve yasağı, hikmetli, doğru, isabetli ve bir amaca yönelik olan, yaratıkları mükemmel ve sağlam bir şekilde vâr eden, onları iyi bilen anlamlarına gelir.

Hakîm ismi; "habîr", "alî", "hamîd", "azîz", "alîm", "vâsi'" ve "tevvâb" isimleriyle birlikte zikredilmiştir:

"Şüphesiz Allah, azîzdir, hakîmdir." (Bakara, 2/220); *"Şüphesiz Allah alîmdir, hakîmdir."* (Tevbe, 9/28); *"O, hakîmdir, habîrdir."* (En'âm, 6/18); *"Şüphesiz Allah, tevvâbdır, hakîmdir."* (Nûr, 24/10); *"Şüphesiz O, yücedir (alî) hâkimdir."* (Şûrâ, 42/51); *"Allah, (nimeti) geniş olandır, (vâsi') hakîmdir." (Nisâ, 4/130); "...(Kur'ân) hakîm, hamîd (Allah') tan indirilmiştir."* (Fussilet, 41/42).

Hakîm kelimesi 4 âyette Kur'ân'ın (Âl-i İmrân, 3/58) ve bir âyette Allah'ın işinin (Duhân, 44/4) sıfatı olarak da kullanılmıştır. (İ.K.)

HAKÎM

Sözlükte "hikmet sahibi, âlim, hâkim, filozof, doktor" anlamına gelen ***hakîm*** (çoğulu hukemâ'), Allâh'ın sıfatı olarak haklı ile haksızı, suçlu ile suçsuzu ayırt eden, ihtilaflı konuları çözümleyen ve her işi hikmetli olan demektir. (bk. Hâkim) (İ.K.)

Hadis ilminde ***hakîm***, bu ilimle uğraşanların en üst mertebesinde bulunan kimse olarak, rivâyet edilen bütün hadisleri metin ve senet, cerh-ta'dil ve târihi ile bilen kimseye denir.. (A.G.)

HAKK

Sözlükte "inkârı caiz olmayan sabit şey, doğru, doğruluk, adalet, hikmet, hikmete uygun vuku bulan hüküm, görev, gerekli, ahenk, uyum, uygunluk, pay, hisse, kısmet ve vâr olma" anlamlarına gelen ***hakk*** kavramı, Allah'ın isim-sıfatı olarak; gerçekten var olan, varlığında şüphe bulunmayan, varlığı, ilah ve rab oluşu hak olan, eşyayı vâr eden, gerçek anlamda mülk sahibi olan, yok olmayan hakkı ızhar eden ve âdil olan demektir.

"...Gerçekten ancak Allah hak'tır..." (Hac, 22/6, 62, Lokmân, 31/30); *"...Gerçekten ancak Allah apaçık hak'tır."* (Nûr, 24/25). *"Eğer, hak, onların arzularına uysaydı gökler, yer ve bunların içinde bulunanlar bozulur giderdi..."* (Mü'minûn, 23/71); *"(Allah) buyurdu ki; Hak (benim adımdır) ve ben gerçeği söylerim."* (Sâd, 38/84)

Kur'ân'da 221 defa geçen ***"hak"*** kavramı ayrıca şu anlamlarda da kullanılmıştır: Kur'ân (Kasas, 28/48), vahiy (Enfâl, 8/5), risalet (Bakara, 2/109), İslâm (Nisâ, 4/170), adalet (A'râf, 7/89), tevhid (Kasas, 28/75), doğru-gerçek (Yûnus, 10/4), gereklilik (Ahkâf, 46/18), ihtiyaç (Hûd, 11/79), mal (Bakara, 2/252), nasip (Me'âric, 70/24-25), beyan (Bakara, 2/71), zekat (En'âm, 6/141), doğru haber (Âl-i İmrân, 3/60), Ka'be'nin kıble olması (Bakara, 2/147), batılın zıddı (İsrâ, 17/81).

Hakk, "gerçek" anlamında Allah'ın isimlerine sıfat olarak da kullanılmıştır: *"İşte gerçek Rabbiniz Allah budur..."* (Yûnus, 10/32); *"Gerçek melik olan Allah yücedir..."* (Tâ-hâ, 20/114); *"...O'nun sözü haktır..."* (En'âm, 6/73); *"Bilin ki gerçekten Allah'ın va'di haktır."* (Yûnus, 10/55); *"Allah, gökleri ve yeri gerçek olarak yarattı..."* (Câsiye, 45/22).

Hakk ismi, Tirmizî ve İbn Mâce'nin el-esmâü'l-hüsnâ ile ilgili rivâyetinde de geçmiştir (Tirmizî, Deavat, 83, İbn Mâce, Dua, 10). (İ.K.)

HAKKA'L-YAKÎN

Yaşayarak elde edilen bilgidir. Kalp ile sezilip bizzat duyulan ve basiretle müşahade olunarak yaşanmak suretiyle hasıl olan bilgi mertebesidir. Bu bilgi yakîn ifâde eden bilgilerin en yüksek mertebesini teşkil eder. Bu yüzden "tatmayan bilmez" denilmiştir. Hakka'l-yakîn mertebesine ulaşan kimselere *ehl-i marifet* (marifet sahibi) ve *arif* denir. Bunların elde ettikleri bilginin

sözle ifâdesi güçtür. Bazı müfessirlere göre Kur'ân'ın şu âyetleri ilmin bu mertebesine işaret etmektedir: *"Ve O, gerçekten kat'î bilginin ta kendisidir."* (Vakı'a, 56/95); *"Şüphesiz ki bu, kesin gerçektir."* (Hâkka, 69/51). (F.K.)

HAKK-I CİVÂR

Türkçe'de komşuluk hakkı şeklinde ifade olunan bu hakları, dinî ve ahlâkî yönlerinin yanında, irtifak hakları içerisinde mütalaa edilen fıkhî yönü de vardır.

İslâm dini toplumsal dayanışmaya büyük önem vermiş, bu çerçeveden olmak üzere komşuluk haklarına riâyet önemle tavsiye edilmiştir. Hz. Peygamber, *"Cebrail bana komşuluk haklarını o kadar tavsiye etti ki, ben komşuyu komşuya varis kılacak sandım."* buyurmuştur (Buharî, Edeb, 28; Müslim, Birr, 140-141). Başka bir hadislerinde de, *"komşusu zarar ve kötülüklerinden emin olmadıkça hiçbiriniz hakkıyla îmân etmiş olmaz."* demişlerdir (Buharî, Edeb, 29; Müslim, Îmân, 73). Komşunun malının, canının ve namusunun korunması, komşuya iyi davranılması ve elden gelen yardımın yapılması komşuluk haklarındandır. Ayrıca, komşuya zarar verilecek şeylerden kaçınılması, komşunun akarından istifade etmesini engelleyecek duvar, bina, havuz gibi şeyler yapmaması da bu haklar arasındadır.

Komşuluk hakları sadece dinî ve ahlâkî değil, aynı zamanda hukukîdir. Kişilerin kendi mülklerindeki tasarrufları, başkalarına ve özellikle komşularına zarar vermemek kaydıyla sınırlıdır. Komşular birlikte yaşamanın getirdiği küçük rahatsızlık ve zararlara katlanacaklardır. Ancak, binaya zarar vermek, zayıflatmak, yahut akardan elde edilmesi istenen faydayı engellemek gibi önemli ve büyük bir zarar olması halinde dava ve menetme hakkına sahiptirler. (İ.P.)

HAKK-I MECRÂ

Mecrâ suyun aktığı yer demektir. Hakk-ı mecrâ ise, sulama suyunu başkasının akarından geçirme hakkıdır. Göl, ırmak, dere gibi bir sudan akarını sulama hakkı bulunan bir akar sahibinin, kendi akarı ile bu su arasında bulunan araziden irtifak hakkına dayanarak suyu akıtmasına hakk-ı mecrâ denir. Komşu akar sahiplerinin bu hakkı önlemeye yetkileri yoktur. Mecrâ birkaç kişinin arasında ortak ise, bunlardan biri, aşağıdakilerin sulamasını önleyecek şekilde su yolunu kapatamaz. Ancak aralarında anlaşarak nöbetleşe sulamaya razı olurlarsa, suyun tamamını kendi arazilerine çevirebilirler. Bunun yanında arazisi yüksek olduğu için suyun önünü kapatmadıkça sulama yapamayan kişi, ihtiyacını giderecek kadar suyun önünü kapatabilir.

Mecrâların bakım ve temizliğinin masraf ve külfeti, mecranın durumuna göre belirlenmiştir. Fırat, Dicle gibi büyük nehirlerin mecralarının bakım ve temizliği, zararların önlenmesi ve istifade edilebilmesi için gerekli tedbirlerin alınması devletin vazifelerindendir. Belli bir yerleşim bölgesinden geçen akarsu kollarının bakım ve ıslahı bu sudan faydalanan kimselere aittir. Gerekli bakımı yapmadıkları takdirde devletin zorla temizletme yetkisi vardır. Sınırlı sayıda kişinin arazisini sulayan akarsular ise, bu sudan yararlanan kişiler tarafından bakım ve temizliği yapılır. Bunlar bakım yapmadıkları takdirde, zorlanmazlar. (İ.P.)

HAKK-I MESÎL

Mesîl, suyun aktığı yer, geçtiği yol demektir. Hakk-ı mesîl ise, yukarı taraftaki akardan ihtiyaç fazlası suyun, saçak sularının veya atık suların umumî su yollarına veya kanalizasyona ulaştırmaya yarayan su yolları veya kanalların aşağıdaki akardan geçirilmesi hakkıdır. Bu suların akıtıldığı yerler, açık, kapalı, kanal, künk, boru ve benzeri şekillerde olabilir. Önemli bir zarar meydana gelmediği müddetçe men edilemezler. Akarın sahibinin değişmesi veya kullanım şeklindeki değişiklikler mesîl hakkını ortadan kaldırmaz. Bu kanalların ıslah ve bakımı, bu haktan istifade eden kişiye aittir. Diğer arsa sahipleri bakımın yapılmasına izin vermek veya kendisi yaptırıp masrafını almak durumundadır. (İ.P.)

HAKK-I MÜRÛR

Mürûr sözlükte geçiş demek olup, hakk-ı mürûr "geçiş hakkı" anlamına gelmektedir. Bir akar sahibinin kendi akarına ulaşabilmesi için bir başka akardan geçmek mecburiyetinde olması halinde, bir geçiş irtifak hakkı vardır. Ayrıca umuma ait yollardan herkesin geçme hakkı vardır.

Umuma açık yolların kıyısındaki evlerin sahipleri diledikleri kadar yola bakan pencere ve kapı açabilirler. Ancak yolda yapılan veya yola uzanan, bu sebeple de halkın zarar görmesine sebep olan yapı ve benzeri şeyler yıktırılır. Bu konuda günümüzde imar mevzuatı doğrultusunda belediyeler yetkilidirler. Belli şahısların özel mülkü olan veya çıkmaz sokaklar hususî yol olarak kabul edilmiştir. Buraya sahip olanların veya kullananların sokağı kapatma veya satma yetkileri yoktur. Umumî veya hususî yol mahiyetinde olmayan, bir akarın diğeri üzerindeki geçiş hakkı, bu hakkı ortadan kaldıracak hukukî bir sebep bulunmadıkça engellenemez. (İ.P.)

HAKK-I ŞEFEH

Şefeh kelimesi sözlükte dudak anlamına gelir. Hakk-ı şefehin kelime manası da, "dudak hakkı" demektir. Bir fıkıh terimi olarak ise, insanların ve hayvanlarının su içme hakkı ile yemek pişirmek, abdest almak, gusletmek, çamaşır yıkamak gibi ev ihtiyacı için su alma hakkını ifade etmektedir. Aynı hak için, ***hakk-ı şürb*** tabiri de kullanılmaktadır.

Bu haklar bakımından sular dörde ayrılmaktadır: a) Umuma ait olan ırmak, nehir, çay, dere gibi sulardan herkesin su alma ve sulama hakları vardır. b) Özel dereler ile ark, kanal gibi yerlerden akan sulardan kendisinin su içme ve hayvanını suvarma hakkı vardır; ancak sahibinin izni olmaksızın arazisini sulama hakkı yoktur. c) Bir kimseye ait havuz, kuyu ve çeşme sularından da kendisinin su içme ve hayvanını suvarma hakkı vardır. Ancak bu su kaynakları kişinin mülkü içinde ve su isteyenin arazisine girmesini istemiyorsa, suyu kendisi talepte bulunana getirmesi gerekir. Hatta mülk sahibi suyu vermekten kaçınırsa, başka yakınlarda da su yoksa, ihtiyacı olan bu kişinin zorla suyu alma hakkı vardır. d) Su bu kaynaklardan alınıp da su kabı, sarnıç, depo gibi bir yere alınmışsa, özel mülkiyet altına girmiş olur ve artık bundan kimsenin sahibinin izni olmaksızın ne sulama, ne de içme, hayvanını suvarma gibi ihtiyaçlar için su alma hakkı vardır. Ancak hayatî tehlikeye maruz kalan kişi, sahibinin izni olmaksızın bu sudan alabilir.

Su alma veya sulama hakkı bulunan kişinin, bu hakkını kullanırken mal sahiplerine ve diğer hak sahiplerine zarar vermemeleri gerekir. (İ.P.)

HAKK-I ŞİRB

Ziraî mahsulleri sulamak veya belirli bir sudan sırayla belirli bir müddet kullanma hakkıdır. Bu hak, umuma ait olan ırmak, nehir, çay, dere gibi akarsular ile göl, gölet gibi durgun sularda söz konusudur. Sulama kanalları da buna dahil edilebilir. Özel mülkiyet içerisindeki dere, ark, kanal, havuz, kuyu ve benzeri yerlerden arazi sulaması ancak sahibinin iznine bağlıdır. (İ.P.)

HAKK-I ŞÜRB

İnsanların ve hayvanlarının su içme hakkı ile yemek pişirmek, abdest almak, gusletmek, çamaşır yıkamak gibi ev ihtiyacı için su alma hakkını ifade eder. **Hakk-ı şefeh** tabiri de kullanılmaktadır. bk. Hakk-ı Şefeh. (İ.P.)

HAKK-I TEALLÎ

Türkçe'de kat hakkı veya üst kat hakkı şeklinde ifade edilebilecek olan hakk-ı teallî, çok katlı binalarda ikamet edenlerin birbirlerine karşı hakları anlamına gelir. Binayı yıkmak veya tahrip etmek suretiyle diğerine zarar veremez. Katlardan birinin yıkılması veya yanması halinde, alt veya üst kat Malikînin irtifak hakkı ortadan kalkmaz. Gerek bu mal sahipleri ve gerekse varisleri aynı hakları kullanarak binalarını eski düzen üzere kurabilirler.

Kat malikleri binayı zayıflatacak, ona zarar verecek şekilde tasarrufta bulunamazlar; yapmaya kalkışırlarsa men olunurlar. Binaya herhangi bir zarar vermeyen tasarrufları yapmakta serbesttirler. Zararlı olup olmadığı kesin olarak bilinmeyen tasarruflarda ise âlimler ihtilaf etmişlerdir. Ebû Hanife'ye göre bu tasarruflar caiz değildir, Ebû Yusuf ve Muhammed'e göre ise caizdir. Günümüzde, yapılacak tasarrufun binaya zarar verip vermeyeceği konusunda mühendislere başvurması ve gerekli izinlerin alması daha yerinde olacaktır. (İ.P.)

HAKSIZ FİİL

Hukuka aykırı olarak bir kimsenin şahsına veya mal varlığına zarar veren fiile haksız fiil denir. Haksız fiil borç kaynaklarından birisi kabul edilmiş olup, zararı veren tazmînle sorumludur. Haksız fiil sorumluluğu, akit dışı, hukuka aykırı, kusurlu bir davranışla bir kimseye verilen zararın giderilmesi demektir. İslâm hukukunda haksız fiil sorumluluğu iki şekilde ortaya çıkar; mübaşereten (doğrudan) zarar doğuran haksız fiil ve tesebbüben (sebebiyet yoluyla) zarar doğuran haksız fiil.

Haksız fiilin unsurlarını; davranış, zarar, uygun illiyet bağıntısı, kusur ve hukuka aykırılık oluşturmaktadır.

Haksız fiil sorumluluğunun gerçekleşmesi için, meydana gelen zararı bir insan davranışı oluşturması ve hukuka aykırı olması gerekir. Hukuka aykırılık ise, kişilerin mal ve şahıs varlıklarını doğrudan doğruya veya dolaylı bir şekilde koruma amacı güden, yazılı ya da yazılı olmayan emredici davranış kurallarının ihlalidir. Hukuka aykırılığın iki şartı vardır: a) davranışın, zarar vermeyi yasaklayan veya zarar vermeyi önlemek amacıyla belirli bir davranışı emreden bir hukuk normuna aykırı olması; b) hukuka uygunluk sebeplerinin bulunmamasıdır. Hukuka uygunluk sebepleri ise; hakkın kullanılması, hak sahibinin izni, kamu yetkisinin kulla-

nılması veya salahiyetli makamın izni ve zarurettir.

Haksız fiilden doğan zarar maddî veya manevî zarar olabilir. ***Maddî zarar***; Bir kimsenin iradesi dışında malvarlığında meydana gelen eksilmeye denir. Haksız fiil sorumluluğunda, tazmînât için, zararın fahiş olması gerekmez, aksine haksız fiillerin meydana getirdiği zararda azlık ve çokluk farkı bulunmaksızın tazmînât söz konusudur. ***Manevî zarar*** ise; bir kişinin, kişiliğini, yani şahıs varlığını oluşturan hukukî değerlerin saldırıya uğraması dolayısıyla uğramış olduğu objektif eksilme ve kayıplardır. İslâm bilginlerinin çoğunluğuna göre, manevî zarar sebebiyle tazmînâta hükmedilemez. Zira maddî tazmînâtın, manevî zararı karşılaması mümkün değildir.

Zararı doğuran fiili birkaç kişi beraberce işlemiş iseler sorumlulukları ortak ve eşittir. Ancak faillerden biri doğrudan zarar veren fiili, diğeri de sebebiyet veren bir fiili işlemişse, sorumluluk doğrudan zarar veren fiilin failine yüklenir.

Gerek şahsa ve gerekse mala yönelik haksız fiillerde, daha ziyade gerçekleşmiş zararın tazmîni cihetine gidilmiş; gerçekleşecek zararlar, belirsizlik nedeniyle tazmîn edilmesi gereken zarar olarak görülmemiştir. Haksız fiil neticesinde zarar gören malın mislî olması halinde, misliyle; mislî olmaması halinde de kıymetiyle tazmîn edilir. (İ.P.)

HAKSIZ KAZANÇ

Modern hukuk literatüründe, ***haksız iktisap, sebepsiz zenginleşme, sebepsiz iktisap*** tabirleriyle de ifade edilen *haksız kazanç*, hukukî bir sebebe dayanmaksızın bir şahsın mal varlığının, başka bir mal varlığı aleyhine çoğalması demektir. Haksız iktisabın meydana gelmesi için, meydana gelen çoğalmanın meşru herhangi bir nedene dayanmaması ve bu artış ile diğer mal varlığındaki azalma arasında sebep sonuç ilişkisi bulunması gerekir; istifadenin kusurlu olup olmadığına bakılmaz. Borcu olmadığı halde borcu olduğunu zannederek ödemede bulunması, başkası adına zorunlu olarak ödeme yapılması, buğday gibi ayrılması mümkün olmayan iki malın birbirine karışması haksız iktisaba örnek teşkil etmektedir.

İslâm dininde hukukî ve medenî muamelelerde rıza prensibine önem verilmiş, izni ve rızası olmadan başkasının malının alınması veya tasarrufta bulunulması yasaklanmıştır. Kur'ân'da, *"mallarınızı aranızda haksız yollarla yemeyin"* buyurulmaktadır (Bakara, 2/188; Nisâ, 3/29). Hz. Peygamber de, *"Gönül rızası olmadıkça bir Müslüman'ın diğer bir Müslüman'ın malını yemesi helâl değildir"* (Ahmed, V/72,113) ve *"Şüphesiz bu günleriniz nasıl mukaddes bir gün, bu aylarınız nasıl mukaddes bir ay ve bu şehriniz nasıl mukaddes bir şehir ise, canlarınız, mallarınız ve namuslarınız da öyle muhteremdir, tecavüzden korunmuştur"* (Tecrid IV/412, VI/334, X/389, 395) buyurmuştur.

Başkasına ait bir malı haklı bir sebep olmaksızın iktisap eden veya böyle bir işlem sonucu mal varlığı artan kimse, aldığı şeyi sahibine iade etmekle yükümlüdür. Malında eksilme olan kişinin de bunu talep etme hakkı vardır. İktisap edilen malda bir değişiklik olmamış ve aynen mevcut ise sahibine iade edilir. Aynen iade edilmesi mümkün olmaması halinde, mislî mallardan

ise misli, mislî mal değil ise kıymeti mal varlığında azalma olana verilir. Zenginleşme konusu bir mal değil de, malın menfaati veya hizmetten yararlanma ise, bu menfaat veya hizmetin piyasa değerinin (**ecr-i misil**) ödenmesi gerekir. (İ.P.)

HÂL

Sözlükte "değişme, dönüşme, durum ve tavır" gibi anlamlara gelen *hâl* (çoğulu ahvâl) bir tasavvuf terimi olarak, insanın iradesi ve çabası olmadan ilâhî bir lütuf olarak kalbe gelen his ve bunun ruh ve bedene yansıması demektir. Neşe - hüzün, kabz - bast gibi rûhî durumlar gelip geçici bir his ve heyecân olup süreklilik göstermezler. Ancak bir hal yok olunca, hemen onun ardından onun bir benzeri veya zıddı olan başka bir hal meydana gelir. Hz. Peygamber'in sohbetlerinde bulunan Hanzale ibn Rebî'in O'nun huzurunda iken cennet ve cehennemi gözüyle görüyormuş gibi bir hal yaşaması, huzurundan ayrılınca da bu duyguların kaybolması, durumundan yakınan Hanzale'ye, Hz. Peygamber'in bu hallerin zaman zaman meydana gelebileceğini, ancak devamlılık arzetmeyeceğini haber vermesi (Müslim, Tevbe, 12) mutasavvıflarca hâl sahibi olmanın önemini belirtmek üzere örnek olarak verilir. Sûfiler, ancak yaşanarak anlaşılabilmesi, sözle ve yazıyla anlatma veya anlaşılma imkânı bulunmamasından dolayı tasavvufa, ilm-i hâl adını vermişlerdir. Geçici olan duyguların (hâl) süreklilik arzetmesine, ***makam*** denilmektedir. Makamlar, irade ile ve çalışarak elde edilir, haller ise samimi olarak iyi işler ve güzel davranışlar ortaya koyanlara Allah'ın lütuf ve bağışlarıdır. Ayrıca her makamın kendine mahsus halleri vardır. Manevî halleri yaşamakta olan bir sâlikten bazı kerâmetler zuhur edebilir. Bu itibarla ehl-i hâl bazen duası makbul kerâmet sahibi velî anlamına da gelir. (M.C.)

HALEF (Halefiyyet)

Sözlükte "bir şeyin yerine geçen şey, bedel; sonraki nesil veya kişi" gibi anlamlara gelen halef, fıkıh literatüründe aslın zıttı olarak, aslın yerine geçen manasına kullanılmaktadır. Meselâ, hastalık veya su bulunmaması sebebiyle abdest veya gusül alma imkânı olmaması halinde **teyemmüm** bunların halefi olarak yerine geçer. Aynı şekilde müvekkilin yerine iş gören vekil, onun *halefi*dir. Aslın yerine geçme işine de *halefiyyet* denir.

Genel olarak, aslın ifası mümkün olmaması halinde halefi onun yerine geçer. Gasp edilen malın aynen iadesi mümkün olmaması halinde misli veya kıymetinin verilmesi bu çerçevedendir. Aynı şekilde, namazın vaktinde iadesi mümkün olmaması; abdest veya gusül alma imkânı bulunmaması halinde bunların halefi olan kaza veya teyemmüm yerlerine geçebilir. Halefiyet şahsî, aynî ve küllî, cüzî şeklinde tasnif edilmektedir. Şahsî halefiyet, bir hukukî ilişkide, bir kimsenin başka birinin yerine geçmesi, onun yerine kaim olmasıdır. Kefil, vekil bu tür bir halefiyettir. Aynî halefiyyet ise, bir malın diğerinin yerine kaim olmasıdır. Buna ikâme prensibi de denir. Küllî halefiyyet, mirasta olduğu gibi bir mâmelekin tamamının bir başkasına intikal etmesidir. Cüzî halefiyyet ise, belirli bir malın başkasına intikal etmesidir. Miras hukukunda belirli bir malın vasiyet edilmesi halinde, bu malı alan kişi cüzî haleftir. (İ.P.)

HALÎFE

Sözlükte “arkada olmak, birinin arkasından gelmek, yerine geçmek” anlamlarına gelen half kökünden türetilmiş olan halife (çoğulu *hulefa*, *halâif*), birinin yerine geçerek onun adına iş yapan demektir. Tasavvufta, şeyhi adına irşad faaliyetinde bulunan, ölümünden sonra da yerine geçen kimse, insân-ı kâmil anlamında kullanılmaktadır.

“...Yeryüzünde bir halîfe yaratacağım...” (Bakara, 2/30), *“...Sizi yeryüzünün halîfeleri kılan...”* (En’âm, 6/165; Neml, 27/62) meâlindeki âyetlerde geçen halîfe kelimesi Hz. Âdem ve soyunu ifade eder. (M.C.)

Dini literatürde halîfe denilince daha çok devlet başkanı, en yüksek yönetici anlamına gelmektedir. Halîfe ve hilafet tabiri, Hz. Peygamber’in vefatından sonra, onun yerine devlet başkanı olarak geçenler için, Hz. Peygamber’in yerine geçerek dini koruyan, dünya işlerini düzenleyen anlamında kullanılan bir ıstılahtır. Halîfe tabirinin yanında, ***emîru’l-mü’minîn*** de denmiştir.

Klasik fıkıh kitaplarında halîfe veya devlet başkanının seçim, tayin veya tespit yollarından en başta geleni bey’at usulü olarak gösterilmektedir. Seçme ehliyetine sahip kişilerin, seçilme ehliyetini haiz bir kimseyi seçip ona sadakatlerini bildirmeleri şeklinde yapılır. Bilindiği gibi Hz. Peygamber’in vefatından sonra ashap, Benî Saide’nin gölgeliğinde toplanarak devlet başkanlığı konusunda görüşmüşler ve Hz. Ömer’in teklifi ile Hz. Ebû Bekir’e bey’at etmişlerdir.

Kur’ân ve hadislerde devlet başkanının seçimi konusunda açık bir hüküm bulunmamaktadır. Bu nedenle, seçim usulü ve şartları zamanın şartlarına göre düzenlenir. (İ.P.)

HÂLİK
(Hallâk, Ahsenü’l-Hâlikîn)

Tahmin etmek, ölçmek, bir şeyi yaratmak, örneksiz meydana getirmek, yalan uydurmak, bir şeyi düzeltmek, yumuşatmak, elbise eskimek, güzel huylu olmak, yumuşak olmak, düz olmak anlamlarındaki “h-l-k” kökünden türeyen *hâlik* Allah’ın sıfatı olarak; yaratıcı demektir.

Allah’ın hâlik sıfatı, Kur’ân’da sekiz âyette geçmiş ve her şeyi yaratanın Allah olduğu bildirilmiştir: *“De ki, Allah, her şeyin yaratıcısıdır. O tektir, kahhardır.”* (Ra’d, 13/16); *“O Allah yaratan, var eden, şekil verendir...”* (Haşr, 59/24).

Kur’ân’da Allah’ın bütün varlıkları yaratmasıyla ilgili olarak bu kökten fiil, isim ve mastar şeklinde pek çok kelime kullanılmıştır. Bütün bunlar, yaratmanın sadece Allah’a özgü olduğunu ifade etmektedir. *“Allah’tan başka yaratıcı mı var?...”* (Fâtır, 35/3) *“Allah, dilediğini yaratır.”*; *“Her canlıyı sudan yaratmıştır.”* (Nûr, 24/45)

İki âyette “hâlik” kelimesinin çoğulu olan ***“hâlikûn”*** geçmiştir ki bu, yaratıcıların çokluğu anlamına gelmez. Bu, azamet çoğuludur. *“Attığınız meniyi gördünüz mü? O’nu siz mi yaratıyorsunuz yoksa yaratan biz miyiz?”* (Vâk’ıa, 56/58-59)

Hallâk sıfatı, *hâlik* kelimesinin mübalâğa ifade eden şeklidir. Devamlı yaratan, mükemmel bir şekilde yaratan demektir. Kur’ân’da iki âyette geçmiştir: *“Gerçekten senin Rabb’in hallaktır, alîmdir.”* (Hicr, 15/86; bk. Yâsîn, 36/81)

Ahsenü'l-hâlikîn, yaratanların, takdir ve tasvir edenlerin en güzeli, en iyisi demektir. Bu vasıf, Allah'ın mutlak ve mükemmel yaratıcı, takdir edici olduğunu ifade eder. Kur'ân'da iki âyette geçmiştir: *"Yaratanların en güzeli Allah ne yücedir."* (Mü'minûn, 23/14; Bk. Sâffât, 37/125). Âyetlerde geçen "hâlikîn" kelimesi takdir ve tasvir ediciler demektir. *"...İyi bilin ki yaratma ve emir O'nundur..."* (A'râf, 7/54) (İ.K.)

HALÎLULLAH

Halîl, samimi dost demektir. Çoğulu *ehillâ*dır. Halîlullah, Allah'ın dostu anlamına gelir. Bu tabir ile kastedilen İbrahim Peygamberdir. Kur'ân'da *"Allah, İbrahim'i dost (halîl) edindi"* denilmiştir (Nisâ, 4/125). (İ.K.)

HALÎM

Rüya görmek, ihtilam olmak, deriden kene çıkarmak, yavaş, sâkin, sabırlı, ağırbaşlı ve yumuşak davranışlı olmak anlamındaki "h-l-m" kökünden türeyen ***halîm,*** *hâlim* kelimesinin mübalâğalı şeklidir. Çok ağırbaşlı, çok sakin demektir. Çoğulu *hulemâ* ve *ahlâm*dır.

Allah'ın sıfatı olarak halîm; çok sâkin, çok sabırlı, hemen öfkelenmeyen, kızmayan, heyecanlanmayan, gücü yettiği halde cezalandırmayıp affeden, cezada acele etmeyen, teennî ile hareket eden, müsamahakâr olan demektir.

Halîm sıfatı Kur'ân'da hem Allah'ın hem de insanın vasfı olarak kullanılmıştır. Meselâ İbrahim (a.s.) halîm vasfı ile nitelenmiştir (Tevbe, 9/114).

Allah'ın sıfatı olarak halîm "ğafur", "âlim", "ganî" ve "şekûr" isimleriyle birlikte 11 âyette geçmiştir: "*...Biliniz ki gerçekten Allah ğafurdur, halîmdir.*"; *"...Allah ganîdir, halîmdir."* (Bakara, 2/235, 263); *"...Allah, şekûrdur, halîmdir."* (Teğabun, 64/17); *"...Allah, âlimdir, halîmdir."* (Nisâ, 4/12)

Halîm sıfatının çoğunlukla "ğafûr" ismiyle birlikte geçmesi, hilmde; affedicilik, bağışlayıcılık ve hoşgörülülüğün esas olduğunu ifade eder. Kızmayı ve öfkelenmeyi gerektiren bir davranışta bulunanı, suç işleyeni cezalandırmaya gücü yettiği halde cezalandırmaması Allah'ın "halîm" olmasının sonucudur. Şu âyet Allah'ın halîm sıfatını ifade etmektedir: "*Eğer Allah yaptıkları yüzünden insanları (hemen) cezalandırsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı yaratık bırakmazdı. Fakat Allah onları belirtilmiş bir süreye kadar erteliyor...*" (Fâtır, 35/45). (İ.K.)

HALKU'L-KUR'ÂN

bk. Kelam Sıfatı, Mihne.

HALLÂK

Allah'ın sıfatlarından biri olup, *hâlik* kelimesinin mübalâğa ifade eden şeklidir. Devamlı yaratan, mükemmel bir şekilde yaratan demektir. Kur'ân'da iki âyette geçmiştir: "*Gerçekten senin Rabb'in hallâktır, alîmdir.*" (Hicr, 15/86; bk. Yâsîn, 36/81) (bk. Hâlik) (İ.K)

HALVET

Sözlükte "bir yerin boş olması, o yerde hiç kimsenin ve hiçbir şeyin bulunmaması, yalnız kalma veya biriyle baş başa kalma" anlamlarına gelen *halvet,* bir tasavvuf terimi olarak, günahtan korunmak ve daha iyi ibadet edebilmek amacıyla ıssız yerlerde yaşamayı tercih etmek demektir. Hz. Peygamber'in zaman zaman Mekke yakınındaki Hira mağarasına çekilip burada inziva hayatı yaşaması ve iti-

kafa girmesi (Buhârî, Bed'ül-vahy, 3; Müslim, İmân, 252), ıssız yerlerde Allah'ı zikredip göz yaşı dökmeyi teşvik etmesi (Buhârî, Ezan, 36; Müslim, zekat, 91) halvetin dinî açıdan önemini ortaya koymaktadır. Tasavvufta halvet kadar sohbet ve hizmet de önemlidir. Bundan dolayı sohbet ve hizmet için insanların arasında bulunmak ve bütünüyle toplumdan kopmamak gerekir.

Fıkıh terimi olarak halvet sahih bir nikâhtan sonra kadın ile erkeğin, üçüncü bir şahsın izinsiz muttali olamayacağından emin bulundukları bir yerde baş başa kalmaları anlamına gelir. (M.C.)

HAMDELE

"El-Hamdü lillah = Allah'a hamdolsun" cümlesini söylemeye denir. (bk. Tahmîd) (İ.K.)

HAMELE-İ ARŞ

Sözlükte "arşın taşıyıcıları" anlamına gelen "***hamele-i arş***", Allah'ın arşını taşıyan meleklerin adıdır. Kur'an'da bu melekler hakkında şöyle buyurulmaktadır: "Sûr'a bir defa üfürüldüğü, yeryüzü ve dağlar kaldırılıp birbirine çarptırıldığı zaman, işte o gün kıyamet kopmuş olur. Gökyüzü yarılmış ve o gün çökmeye yüz tutmuştur. Melekler, semanın kıyılarındadır ve Rabb'ini arşını taşırlar. Onların üstünde sekiz taşıyıcı (melek daha) vardır. O gün (hesap için Allah'a) arz olunursunuz. Hiçbir sırrınız gizli kalmaz" (Hâkka, 69/13-19).

Hz. Peygamberden yapılan bir rivayete göre dünyada Allah'ın arşını taşıyan meleklerin sayısı dörttür, kıyamet kopunca sekiz tane olacaktır (bk. Yazır, ilgili âyetin tefsiri) (bk. Arş) (İ.K.)

HAMELE-İ KUR'ÂN

Hamele, taşıyıcı ve yüklenmiş anlamına gelen *hâmil* kelimesinin çoğuludur. Sözlükte "Kur'ân taşıyıcıları" anlamına gelen, *hamele-i Kur'ân*, Kur'ân'ın tamamını ezberlemiş ve hâfız unvanını almış, Kur'ân'ın manasına âşinâ olan ve hükümlerini uygulayan kimseler için kullanılan bir tabirdir. (İ.K.)

HAMÎD

Övmek, râzı olmak, kızmak, hakkını ödemek, teşekkür etmek anlamlarındaki "h-m-d" kökünden türeyen ***hamîd*** kelimesi; övülen, övgüye değer olan demektir.

Hamîd kelimesi Kur'ân'da Allah'ın sıfatı olarak mecîd, ğaniyy, azîz, (Sebe', 34/6) hakîm (Fussilet, 41/42) ve veliy kelimeleriyle birlikte 16 âyette geçmiştir: *"...Biliniz ki gerçekten Allah, ganîdir, hamîddir."* (Bakara, 2/267); *"O, hamîddir, mecîddir."* (Hûd, 11/73); *"O, velidir, hamîddir."* (Şûrâ, 42/28).

Allah'ın sıfatı olarak hamîd, fiilleriyle övgüye layık olan, melekler, insanlar, cinler, canlı ve cansız tüm varlıklar tarafından çok övülen demektir. *"Her türlü övgü Allah'a özgüdür."* (Fâtiha, 1/2); *"Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar, O'nu tespih ederler, O'nu övgü ile tespih etmeyen hiçbir şey yoktur, ama siz onların tespihlerini anlamazsınız, O halimdir, çok bağışlayandır."* (İsrâ, 17/44) (İ.K.)

HAMİYET

Sözlükte "bir şeyin ateşte kızması, öfkelenme, himaye etme, kıskanma" anlamlarındaki *hamy* kökünden türeyen ***hamiyet,*** bir ahlâk terimi olarak, din, namus ve vatan gibi üstün değer-

leri koruma, bunların saldırıya uğramasından dolayı öfkelenme, savunmak için harekete geçme, utanç verici bir işi yapmaktan kaçınma, aralarında kan bağı bulunan kimselerde bulunan birbirini koruma duygusu demektir. Hamiyet kelimesi Kur'ân'da bir âyette iki defa geçmektedir (Fetih, 48/26). Bu âyette müşriklerin müslümanlar karşısındaki inatçı ve uzlaşmaz tutumları "hamiyet" olarak adlandırılmış, ancak bunun "cahiliyye hamiyeti" olduğu ifade olunmuştur. (M.C.)

HAMR

Sözlükte "örtmek, gizlemek, mayalamak" gibi anlamlara gelen hamr, aklı örttüğü için özelde şarap için, genelde bütün sarhoşluk veren maddeler için kullanılmaktadır.

İslâm'ın geldiği dönemde çok yaygın bir şekilde kullanılan içki, bir kerede yasaklanması halinde insanların alışkanlıklarından hemen kurtulamayacakları dikkate alınarak tedricen dört merhalede yasaklanmıştır. İlk önce içki, güzel rızktan ayrılmış (Nahl, 16/67); ikinci olarak kesin bir şekilde yasaklanmamakla birlikte içkide büyük günah ve faydalar bulunduğu, ancak zararının daha büyük olduğu belirtilmiş (Bakara, 2/219); üçüncü merhalede sarhoş iken namaza yaklaşmak yasaklanmış (Nisâ, 4/43), son olarak da kesin bir şekilde haram kılınarak şeytan işi bir pislik olduğu bildirilmiştir (Mâide, 5/90).

Hz. Peygamber, *"çoğu sarhoşluk veren şeyin azı da haramdır"* (Tirmizî, Eşribe, 3); *"içkiden sakının, çünkü içki bütün pisliklerin anasıdır"* (Camiu'l-Usul fî Ehadîsi'r-Rasûl, V/103) buyurmuştur.

İçkinin haram kılınmasında pek çok hikmetler bulunmaktadır. İçki, insanlar arasına kin ve düşmanlık sokabilmekte, Allâh'ı anmaktan ve namazdan alıkoymaktadır. Yüce Allâh içkiyi yasakladığı âyette, "*Şeytan, içki ve kumar yoluyla ancak aranıza düşmanlık ve kin sokmak; sizi, Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık (bunlardan) vazgeçtiniz değil mi?*" buyurmaktadır (Bakara, 2/91). İçki, insanı diğer canlılardan ayıran ve mükellef yapan özelliği olan aklını örtmektedir. Bu sebeple, can ve mal kaybına sebep olan ve pek çok kimsenin sakat kalması sonucunu doğuran trafik kazalarının önemli bir kısmını alkollü sürücüler yapmaktadır. Sinir sistemini bozduğu için, cinâyetlere varan kavgalara yol açmaktadır. İçki boşanmalara kadar varan aile huzursuzluklarına sebep olmaktadır. Bunun yanında, insan sağlığını olumsuz yönde etkilemekte, mide ve karaciğer başta olmak üzere iç organlarında tahribata neden olmaktadır. Bu nedenle Hulefâ-i Raşidin döneminden itibaren, sarhoşa hadd cezası tatbik edilmesi kabul edilmiştir. (İ.P.)

HANBELÎ MEZHEBİ

Dört büyük fıkıh mezhebinden birisi olan Hanbelî mezhebi, büyük hadisçi ve fakih Ahmed b. Hanbel'in görüşleri etrafında oluşmuştur. Mezhep imamının yaşadığı dönem ve mezhepleşme süreci bakımından Hanefî, Malikî ve Şafiî mezhebinden sonra ortaya çıkmış dördüncü büyük ehl-i sünnet mezhebidir. Bu mezhebe mensup olan fakihlere ve bu mezhebin görüşüyle amel eden kişilere Hanbelî denir. Hanbelî mezhebi halen, başta Hicaz bölgesi olmak üzere Irak, Suriye, Filistin ve Mısır'da yaygındır.

Hanbelî mezhebinin hüküm çıkarmada kullandığı kaynak ve deliller

konusunda diğer fıkıh mezhepleri ile aralarında önemli bir ayrılık bulunmamaktadır. Şer'î hükümlerin kendisinden çıkarıldığı kaynaklar içinde ilk sırayı âyet ve hadisler oluşturmaktadır. Bundan sonra hüküm çıkarmada, sahabe fetvaları, zayıf hadisler, maslahat ve kıyas kullanılmaktadır. (İ.P.)

HANEFÎ MEZHEBİ

Ehl-i Sünnet fıkıh mezheplerinin tarih itibariyle birincisi olan Hanefî mezhebi, ismini kurucusu sayılan büyük fakih İmam-ı Azam Ebû Hanife'den almıştır. Mezhep imamı Ebû Hanife'nin asıl ismi Numan b. Sabit olup, "İmam-ı Azam" (büyük imam) lakabıyla anılır. Bu mezhebe mensup fakihlere ve bu mezhebin görüşüyle amel edenlere Hanefî denir. Günümüzde Türkiye, Türkistan, Afganistan ve Balkanlar'da bu mezhep çok yaygındır. Hindistan ve Pakistan'da ise, Hanefî mezhebinin tek mezhep olduğu söylenebilir.

Ebû Hanîfe, hocaları tarafından kendisine intikal ettirilen önceki nesillere ait fıkhî görüşleri, rivâyetleri ve ilmî mirası, içinde bulunduğu devrin şartlarını ve insanların ihtiyaçlarını dikkate alarak, dinin genel ilke ve amaçları açısından yeniden değerlendirmeye ve sınırlı nasslar ile sınırsız olaylar, naklin hükmü ile aklın yorumu, hadis ile rey arasında makul bir denge kurmaya çalışmıştır. Bunun için de, Kur'ân'ın genel ilkelerini, örf ve âdeti, kamu yararını daima göz önünde bulundurmuş ve **istihsan** metodunu sıklıkla kullanmıştır. İmam-ı Azam'ın talebeleri ve özellikle içtihat derecesine yükselen Ebû Yusuf ve Muhammed, onun tedrisatını devam ettirmişler ve ondan öğrendikleri usule uyarak kaynaklardan hüküm çıkarmayı sürdürmüşlerdir. Hanefî fıkhının delilleri, Kitap, Sünnet, sahabe fetvaları, icma, kıyas, istihsan, örf ve âdet şeklinde sıralanabilir. (İ.P.)

HANÎF

Meyletmek anlamındaki "h-n-f." kökünden türeyen ***hanîf*** kelimesi sözlükte; dalâletten istikâmete meyleden kimseye; din ıstılahında ise Hz. İbrahim (a.s.)'ın tebliğ ettiği hak din üzere olan ve Allah'ın birliğini kabul eden mü'minlere denir. Çoğulu *hunefâ*dır. Hz. Muhammed (a.s.)'in Peygamber olarak gönderildiği Hicâz bölgesinde, Yahudi, Hristiyan ve müşriklerin dışında az da olsa hanîfler vardı. Bunlar, putlara tapmıyorlar, Allah'ın birliğine inanıyorlardı.

Kur'ân'da "hanîf" kelimesi ikisi çoğul şekli olmak üzere 12 âyette geçmiştir. Kur'ân'da İbrahim (a.s.)'ın dininin hanif (Bakara, 2/135; Âl-i İmrân, 3/95), kendisinin de müslüman bir hanif (Bakara, 2/135; Nahl, 16/120) olduğu bildirilmiş, İbrahim'in dinine uyanlar ve "hanîf" vasfını kazananlar övülmüştür (Nisâ, 4/125; En'âm, 6/101). Hz. Muhammed (a.s.)'in tebliğ ettiği hak din İslâm da, İbrahim (a.s.)'ın tebliğ ettiği *hanîf din* de tevhîd esasına dayalı dosdoğru yol, dosdoğru dindir. "*(Ey Rasûlüm!) De ki; Rabb'im beni sırat-ı müstakime (dosdoğru yola=İslâma) dosdoğru dine, Allah'ı birleyen İbrahim'in dinine iletti...*" âyeti bu gerçeği ifade etmektedir (En'âm, 6/161).

Hanîf esasına dayalı din, fıtrat dinidir. Allah, bütün insanları bu din üzerine yaratmıştır: "*Sen yüzünü/özünü Allah'ı birleyici (hanîf) olarak dine, Allah'ın dinine çevir ki Allah insanları bu din üzere yaratmıştır. Allah'ın*

yaratması değiştirilemez. İşte doğru din budur. Fakat insanların çoğu bunu bilmez." (Rûm, 30/30)

Kur'ân'da Allah'a ortak koşmadan hâlis olarak Allah'ı birleyenler (hunefâ) olunması (Hac, 22/31), hanîf olarak, hak dine yönelinmesi (Yûnus, 10/105) ve ibâdet edilmesi (Beyyine, 98/4) emredilmiştir. (İ.K.)

HÂNİS

Yeminini bozan, yeminini yerine getirmeyen anlamında bir fıkıh terimidir. Yemin, yapılacak bir işe Allâh'ı şahit tutmak demek olup, yerine getirilmesi gerekir. Bir kişi geleceğe ait bir konuda yemin eder de yerine getirmezse, yeminini bozmuş olur. Şâyet yemini Allâh üzerine yapmış ise, keffâret ödemesi gerekir. Bu keffâret, Allâh'a karşı işlenen bir hatanın ve mahcubiyetin, ibadet cinsinden bir davranışla örtülmeye, affedilmeye çalışılmasıdır. Kur'ân-ı Kerim'de yemin keffâretinin on fakiri yedirmek veya giydirmek ya da köle azat etmek olduğu, bunları bulamayan kimsenin üç gün ardarda oruç tutması gerektiği belirtilmektedir (Mâide, 5/89). (İ.P.)

HANNÂN

Çok ağlamak, inlemek, özlemek, merhamet etmek, şefkatli olmak anlamındaki "h-n-n" kökünden türeyen ***hannân*** çok merhametli, kendisinden yüz çevirene yönelip iltifat eden, açık yol ve özleyen demektir.

Allah'ın güzel isimlerinden biri olup Ahmed b. Hanbel'in rivâyet ettiği bir hadiste geçmiştir:

Bir sahâbi namazda tahiyattan sonra; "Allah'ım! Her türlü övgü Sana'dır. Senden başka ilâh yoktur. (Sen) hannân'sın, yeri ve gökleri vâr edensin, celâl ve ikram sahibisin niyazı ile senden istiyorum. Ey diri olan (hayy) ey sürekli vâr olan, varlıkları yöneten (kayyûm) Senden istiyorum" diye dua etmiş, bunu duyan Peygamberimiz bu kişinin ne ile dua ettiğini biliyor musunuz diye sormuş, onlar da Allah ve Rasûlü daha iyi bilir demişler. Peygamberimiz, *Nefsim kudretinde olana yemin ederim ki bu zat, ism-i azam* (Allah'ın en büyük ismi) *ile dua etmiştir ki bununla dua edildiği zaman Allah bu duayı kabul eder, bu isimle bir şey istendiği zaman Allah o isteği verir"* buyurmuştur (Ahmed, III, 158).

Bu hadiste geçen ve ism-i azam olduğu bildirilen sıfatlar arasında "el-hannân" ismi de vardır. Allah'ın sıfatı olarak ***"hannân"*** kullarına karşı çok merhametli ve çok şefkatli demektir. (İ.K.)

HARAÇ

Sözlükte "toprağın geliri" anlamına gelen haraç, fıkıhta toprak vergisi demektir. Haraç aslen, savaşta fethedilip gayrimüslimlerin elinde bırakılan araziden alınan vergidir. Bununla birlikte sulh yoluyla alınıp da bir ücret karşılığında sahibinde bırakılan topraklar için de haraç tabiri kullanılmıştır.

Fıkıh kaynaklarında sulh yoluyla elde edilen topraklar ikiye ayrılmaktadır: Birincisi mülkiyeti Müslümanların ortak malı olmakla birlikte, bir haraç karşılığında gayrimüslim ahalisine bırakılan topraklar; diğeri ise, yapılan anlaşma ile bir haraç karşılığında, mülkiyeti ile birlikte gayrimüslim ahaliye terk edilen topraklar. Birincisinde, araziden alınan haraç ücret hükmündedir, halkı Müslüman olmakla bu vergi düşmez.

Bu şekilde barış yoluyla haraç vergisine bağlanan veya savaşla fethedildiği halde gazilere dağıtılmayıp yerli gayrimüslim ahaliye bırakılan yerlere arazî-i haraciyye (haraç arazisi) denmiştir. Bu tür arazi, mülk arazî olup, sahibi üzerinde istediği gibi tasarruf yetkisine sahiptir. Ancak bu arazîden, haraç isimli bir vergi alınır. Bu vergi de, harâc-ı mukaseme ve harâc-ı muvazzaf olmak üzere ikiye ayrılır. Harâc-ı mukaseme, yerin durumuna göre, arazînin mahsulünden 1/10'dan 1/2'ye kadar alınan vergidir. Harâc-ı muvazzaf ise, arazi için kesim usulü ile belirlenmiş olan belirli miktar akçedir. Bu tür arazinin sahibi Müslüman da olsa aynı statüsünü korur ve haraç düşmez. (İ.P.)

HARAM

Sözlükte "yasak, memnu" anlamına gelen haram, dini bir terim olarak, kesin bir delille, açık bir şekilde yapılmaması istenen fiildir. Hanefîlere göre bir fiilin haram olması için, âyet, mütevatir veya meşhur sünnet gibi kesin bir nassla sabit olması ve açık bir şekilde haramlığa delalet etmesi gerekir. Bu nedenle, açık bir şekilde delalet etmeyen veya ahad yolla sabit olan hadisle haramlık sabit olmaz.

Haramlar, li-aynihi haram ve li-gayrihi haram olmak üzere ikiye ayrılır. Kendisinde bulunan kötülük sebebiyle, baştan itibaren haram kılınan fiillere li-aynihî haram denir. Zina, hırsızlık, adam öldürme bu türden haramlardandır. Aslında haram olmamakla birlikte, başka bir şeyden dolayı haram kılınan fiiller de, li-gayrihî haramdır. Bayram günü oruç tutma, Cuma vaktinde alışveriş, avret mahallinin açılması böyle yasaklardandır.

Haram, dinî bir kavram olup, bunu tespit ve tayin yetkisi sadece Allâh'a aittir. Bu konuda insanların yetkisi yoktur. Hz. Peygamber'in bu konudaki hadisleri, Allâh'ın koymuş olduğu hükmü açıklamaktan ibarettir. Bu nedenle İslâm âlimleri, hakkında nass bulunmayan konularda ihtiyatlı davranarak haram tabirini kullanmaktan kaçınmışlardır.

Haramı işleme ve harama ulaşma konusunda iyi niyet, dolaylı yollar ve vasıtalar haramı helal kılmaz. (İ.P.)

HARAM AYLARI

Kamerî aylardan Zi'l-Ka'de, Zi'l-Hicce, Muharrem ve Recep aylarını ifade etmek için kullanılan bir terkip olup, aynı manada eşhuru'l-hurum tabiri de kullanılmaktadır. (bk. Eşhuru'l-Hurum) (İ.P.)

HAREM

Sözlükte "korunan yer, korunan şey, yasak bölge, dokunulmazlığı olan şeyler, çiğnenmeyen kurallar" gibi anlamlara gelen harem, dinî bir terim olarak Mekke ve Medine şehirleriyle çevrelerindeki belirli bölgeler için kullanılmaktadır. Mekke ve Medine'ye harem denilmesinin sebebi, zararlılar dışında canlılarının öldürülmesi ve bitki örtüsüne zarar verilmesinin haram kılınmış olmasındandır. Daha dar anlamda Mescid-i Haram da denilen Kabe'nin etrafındaki mescit ile Mescid-i Nebevî için kullanılmaktadır.

Harem kelimesi Kur'ân-ı Kerim'de iki defa geçmekte olup, Mekke'nin güvenli ve dokunulmaz bir belde olduğuna işaret etmektedir. Mekke, Kabe'nin inşasından itibaren harem kabul edilmiş ve cahiliye döneminde dahi bu özelliğini korumuştur. Hz.

Peygamber Mekke'nin fethedildiği gün yaptığı bir konuşmasında, Allâh'ın bu beldeyi yerleri ve göğü yarattığı gün haram kıldığını ve kıyamete kadar da haram kalacağını belirtmiştir (Buhari, Sayd, 10; Müslim, Hac, 445-446).

Mekke ile etrafında, bitkileri koparılmamak ve av hayvanlarına zarar verilmemek üzere belirli sınırlar içindeki emniyetli bölgeye harem veya harem bölgesi denir. Harem bölgelerinin sınırlarını Cibrîl'in rehberliğiyle Hz. İbrahim belirlemiş, sınırları gösteren işaretler daha sonra Hz. Peygamber tarafından yenilenmiştir. Bu sınırlar, Medine yönünde Ten'îm, Taif yönünde Ci'râne, Cidde cihetinde Aşâir, Irak yolu üzerinde Seniyyetü'l-cebel, Yemen tarafında Edâdü Libn ve Arafat sınırında Batn-ı Nemîre'dir.

Haremde bulunan kimseye, ihramlı olsun ihramsız olsun, zararlılar dışındaki av hayvanlarını öldürmek, kendiliğinden biten bitki ve ağaçları kesmek veya sökmek, Müslümanlara saldırmadıkça düşmanlarla savaşmak haram kılınmıştır (Buhârî, Meğâzi, 51; Buhârî, Îdeyn, 9). Harem dahilindeki, yılan, akrep, fare, yırtıcı hayvanlar ve kuşlar öldürülebilir. (Buhârî, Bed'ul-halk, 16. Sayd, 7)

Medine ise, Hz. Peygamber tarafından, bu şehre hicret etmesinden sonra harem sayılmıştır. Rasûlullah; "Her peygamberin haremi vardır. Benim haremim de Medine'dir" demiştir (Ahmed, I/312). Mekke için geçerli olan yasaklar Medine için de geçerlidir (Müslim, Hac, 457; Ebû Dâvûd, Menasik, 96). (İ.P.)

HAREMEYN

İki Harem anlamına gelen kelime, Mekke ve Medine şehirlerini birlikte ifade etmektedir. (bk. Harem) (İ.P.)

HAREM-İ ŞERÎF

Şerefli harem anlamına gelen "harem-i şerîf", Mescid-i Haram için kullanılan bir tabirdir. (bk. Harem ve Mescid-i Harem) (İ.K.)

HARF-İ MED

Uzatma harfleri demektir. (bk. Med) (İ.K.)

HARİCÎLER

Dinî ve siyasî konularda itaattan ayrılıp isyân derecesine varan aşırı görüş ve faaliyetleriyle tanınan bir fırkadır. İslâm tarihinde ilk kez meşru otoriteye başkaldıran ve kabilecilik ruhunu tekrar canlandırmak isteyen siyasî anlayışın dinî bir hüviyete bürünerek toplumdan kopan radikal bir hareketin taraftarları olarak da tanımlanmaktadır.

Haricîlik, Hz. Ali ile Muaviye arasında cereyan eden Sıffin savaşı sonrası hakem meselesi yüzünden ortaya çıkmıştır. Bu hareketi ilk başlatanlar çölde yaşayan Temimli'ler ve taraftarlarıdır.

"Allah'tan başka hüküm sahibi yoktur." ilkesiyle tavizsiz İslâm'ı yaşadıklarını iddia eden Haricîler, Hz. Osman ve Hz. Ali'yi ve bunların yönetimini benimseyenleri küfürle itham ederek öldürecek kadar ileri gitmişlerdir. Dinin emir ve yasaklarına uymayanları kâfirlikle suçlamışlardır. Haricî olmayan herkes düşman ve kâfirdir. Takva ve şecaat, ibadetlere devam, sürekli Kur'ân okuma, dini kurallara uyma belirgin özellikleridir. Bunların kendilerinin dışında herkesi kâfir olarak nitelemeleri ve şiddet uygulamaları, İslâm'la örtüşmeyen en bariz vasıflarıdır. (F.K.)

HÂRİKULÂDE

Normal ve tabiî olanın üzerinde, çok farklı olan hadiseler için kullanılan bir terimdir. İslâm Akaidine göre; tabiî olan olayların dışında bazı olaylar da vardır ki; bunlar da mümkünat denilen olaylardandır. Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin eseri olarak meydana gelirler. Mucize ve kerametler bunların başlıcasıdır.

HARÎM

Sözlükte "yasaklanan, korunan, dokunulmayan, mukaddes olan, saygı duyulan" anlamına gelen harîm, terim olarak, ihya edilen araziden, bu arazide yapılan tesisten ve kamu mallarından hak sahiplerinin gerektiği şekilde faydalanabilmesi için, bunların çevresinde oluşturulan ve hukukî korumaya alınan bölge ve müştemilat manasına gelmektedir.

İhya edilen arazide açılan kuyunun, akarsuyun, kanalın, dikilen ağacın, inşa edilen evin veya tarıma elverişli hale getirilen arazinin çevresinde bunlardan tam olarak faydalanmaya imkân veren bir alanın bulunması zarureti ortaya çıkmış ve bu amaçla çevredeki belli bir alan, sahibinin mülkü gibi telakki edilerek başkalarının müdahale ve kullanımına kapatılmıştır. Aynı şekilde nehir, köy, yol gibi kamuya ait malların çevresindeki belli bir alan da mevat arazî statüsünden çıkarılarak başkalarının tasarrufuna karşı hukuken koruma altına alınmış ve umumun istifadesine açık tutulmak istenmiştir. Günümüzde, su yatağına bina yapılmasının yasaklanması, yol kenarlarında bir alanın ayrılması, orman alanları harim kapsamında incelenebilir. (İ.P.)

HARS (Harrâs)

Yalan söylemek, zan ve tahmin üzere söz söylemek, kesin olmayan, yanlış olan bir görüş ile iş yapmak demektir. İlim kelimesinin zıddıdır. Kur'ân'da dört âyette geçmiş ve saçmalamak, yalan söylemek, hakka uymayan söz, fiil ve davranışlarda bulunmak anlamında kullanılmıştır (En'âm, 6/116, 148; Yûnus, 10/66).

Peygamberimiz Hz. Muhammed (a.s.)'e; büyücü, yalancı ve şair diyen müşrikler için "yalancılar, saçmalayanlar, gerçeği söylemeyenler" anlamında "harrâsûn" denilmiştir (Zâriyât, 51/10). (İ.K.)

HASEN HADİS

Adalet ve zabt özelliklerini taşıyan râvîlerin, muttasıl isnadla birbirlerinden rivâyet ettikleri, şaz ve illetli olmayan ancak; râvîleri sahih hadisteki râvîlerin zabtından daha aşağı derecede olan hadise "hasen hadis" denir. Hasen hadis, sahih hadis ile zayıf hadis arasında yer alan, fakat sahih hadise daha yakın olan bir hadis çeşididir. Hasen hadiste de sahih hadiste aranan beş şartın bulunması gerekli olmakla birlikte, hasen hadis râvîlerinin zabtı, sahih hadis râvîlerinin zabt özelliğinden az aşağı derecededir. Sahih hadis râvîlerinde mükemmel bir zabt aranırken, hasen hadis râvîlerinde zabtın ana esasları aranır. Bundan dolayı hasen hadis râvîlerinde, hadise zarar verecek derecede bir zabt hatası görülmez. Aksi halde râvî mecruh, hadisi de zayıf olur. (bk. Sahih Hadis, Zayıf Hadis)

Hadisleri sahih, hasen ve zayıf diye ilk defa Hattabî (ö. 388) sınıflandırmıştır.

Hasen hadis, her ne kadar kuvvet itibariyle sahih hadisten aşağıda ise de,

delil olma ve kendisiyle amel etmenin gerekliliği yönünden sahih hadis gibidir. Fıkıh bilginlerinin tamamı ve hadis bilginlerinin çoğunluğuna göre, hasen hadis, akâid esasları dışındaki bütün dinî hükümlerde delildir; hükmüyle amel edilir. Hasen hadis, sahih hadisle çakışırsa, sahih hadis tercih olunur.

Hasen hadis, ***hasen li-zâtihi*** ve ***hasen li-gayrihi*** olmak üzere iki kısma ayrılır: ***Hasen li-zâtihî;*** hasen hadis özelliklerini kendisinde doğrudan bulunduran hadise denir. Bu çeşit hadisin hasen olması için destekleyici bir isnada ihtiyacı yoktur. ***Hasen li-gayrihi;*** hasen hadis özelliklerini, kendisinde direkt olarak bulundurmadığından dolayı, aslında az zayıf olduğu halde, başka bir isnadla desteklendiği için hasen rütbesine yükselen hadise denir. Hadislerin bir üst dereceye yükselmeleri **şâhid** ve **mütâbî** denen destekleyici hadisler sayesinde olur. (A.G.)

HASENE

Güven, sıhhat, mal, servet, zenginlik, bolluk, fetih, zafer, ganimet, makam... gibi insanın hoşuna giden her türlü maddî ve manevî iyiliklere ve nimetlere denir. Seyyie'nin zıddıdır. Çoğulu "hasenât"tır. Hasene kelimesi Kur'ân'da 30 âyette geçmiş ve tevhid "Allah'ı birlemek, ona eş ve ortak koşmamak" (Neml, 27/89), zafer ve ganimet (Âl-i İmrân, 3/120), bolluk (A'râf, 7/130), sıhhat ve saâdet (Râ'd, 13/6), maddî ve ma'nevî nimet (Bakara, 2/201; Nisâ, 4/78-79) güzel söz, iyilik ve iyi davranış (Fussilet, 41/34) hayırlı, iyi ve faydalı amel-iş (En'âm, 6/160), iyi ve güzel (Nahl, 16/125; Ahzâb, 33/21), îman ve sâlih ameller (Hûd, 11/114) anlamlarında kullanılmıştır.

Îmân, namaz, oruç, hac, zekat, sadaka, hayır, insanlara yardım, iyilik, güzel söz; yenilen, giyilen, içilen, kullanılan, insana faydası olan her türlü nimetler, güzellikler ve imkânlar, cennet ve nimetleri, Allah'ın rahmeti, mağfireti, lütfu, sevgisi ve rızası *hasene* kavramına dahildir. Hasene çok anlamlı kavramlardan biridir. (İ.K.)

HASET

Türkçe'de "çekememezlik" anlamına gelen hased kelimesi bir ahlâk terimi olarak kişinin, başkalarının sahip bulunduğu maddî ve manevî imkânlarının elinden çıkmasını veya o imkânların kendisine geçmesini istemesi anlamına gelir. Kur'ân'da, Yahudilerin müslümanları küfre döndürme yönündeki niyet ve istekleri onların nefislerindeki hasede bağlanmak suretiyle hasedin temelde bir duygu ve niyet meselesi olduğu vurgulanmış (Bakara, 2/109), aynı zümrenin Allah tarafından müslümanlara bahşedilen başarıları kıskanması da haset kavramıyla ifade olunmuştur (Nisâ, 4/54). Ayrıca haset ettiği zaman hasetçinin şerrinden Allah'a sığınılması gerektiği belirtilmiştir (Felâk, 113/5). Haset kelimesi hadislerde hem yukarıdaki anlamda, hem de "gıpta" anlamında kullanılmıştır (Buhârî, İlim, 15. zekat, 5. Ahkâm, 3; Ahmed, Müsned, II/9, 36). Hadislerde, haset hakkında oldukça sert ifadeler yer almaktadır. Buna göre, "*Bir kulun kalbinde îmânla haset bir arada bulunmaz.*" (Nesâî, Cihad, 8); "*Ateşin odunu yakıp bitirmesi gibi haset de iyilikleri yok eder.*" (İbn Mâce, Zühd, 22; Ebû Dâvûd, Edeb, 44). Bir başka hadiste de kin ile hasedin önemli sosyal problemlere yol açan ahlâkî hastalıklar olduğuna dikkat çekilmektedir (Müslim, Îmân, 243). Din kardeşliğini pekiştirmek ve sosyal barışı sağlamak için gerekli olan hususlar bir hadiste şu şekilde

sıralanmaktadır: *"Dedikodunun peşine düşmeyin, başkalarının kusurlarını araştırmayın, birbirinize haset etmeyin, birbirinize sırt çevirmeyin,kin gütmeyin. Ey Allah'ın kulları, kardeş olun!"* (Buhârî, Edeb, 57, 58; Müslim, Birr, 24, 28, 30, 32.)

Haset genellikle aralarında meslekî, iktisadî, ilmî, siyasî ve sosyal ilişkiler bulunan insanlar arasında ortaya çıkar. Psikolojik ve sosyal zararları bulunan ve şeytanî bir huy olan haset dinimizce haram kılınmış, gıpta ve hayırda yarışma (münafese) teşvik edilmiştir. Bir tür ruhî hastalık olan haset duygusu, insan tabiatındaki bencillik eğiliminden, dolayısıyla başkalarının kendisinden üstün durumda olmasına tahammül edememesinden kaynaklanır. Bu hal hasetçiyi bir tür bunalıma sokar ve mutsuz kılar. İnsanlar, yaratılıştan haset duygusu taşımalarına rağmen bu duyguyu aklın ve dinin buyruklarına uyarak baskı altında tutabilirler, onun etkisine maruz kalmaktan kendilerini koruyabilirler. Zira haset duygusunu bütünüyle yok etmek herkes için mümkün olmaz. Ayrıca haset edilen kimsenin de hasetçi ve muzır kimselere iyilik ve ikramda bulunarak onların kalplerindeki kötülük ateşini söndürmeye çalışmaları (Kasas, 28/54; Fussilet, 41/34-36), kendisine lütfedilen nimetleri kullanırken israftan kaçınmaları, davranışlarını başkalarının kıskançlığına sebep olmayacak şekilde ayarlamaları gerekir. (M.C.)

HÂSİB – HASÎB, (Serîu'l-Hisâb – Esre'ül-Hâsibîn)

Saymak, hesap etmek, takdir etmek, ölçmek, soylu ve şerefli olmak, sanmak, yetmek anlamındaki "h-s-b" kökünden türeyen *hâsib* hesap eden; *hasîb*, hesap sahibi, soylu, şerefi, kâfi, hesaba çeken, hesap gören demektir.

Allah'ın sıfatı olarak *hâsib* azamet çoğulu ile *hâsibîn* şeklinde bir âyette geçmiştir: *"Kıyamet günü için adalet terazileri kurarız. Hiç kimseye zulmedilmez. (İnsanın yaptığı iş) bir hardal tanesi ağırlığınca olsa bile onu getiririz, hesap görenler olarak biz yeteriz."* (Enbiyâ, 21/47)

Allah'ın sıfatı olarak hâsib, kullarının bütün yaptıklarını, söz, fiil ve davranışlarını bilen, muhafaza eden ve bunlardan hesaba çeken demektir.

İnsanlar da bilir, korur, sayar, hesaba çeker, ancak bütün bu eylemlerinde yanılabilir, hata edebilir. Allah için böyle bir şey söz konusu değildir. Allah'ın bu vasfını beyan sadedinde hesabı sür'atli, en sür'atli anlamında *hayru'l-hâsibîn* ve *esre'u'l-hâsibîn* terkipleri kullanılmıştır: *"Şüphesiz Allah, hesabı sür'atli görendir."* (Tevbe, 9/4) *"... Bilin ki hüküm sadece Allah'a aittir. O, hesap görenlerin en sür'atlisidir."* (En'âm, 6/62)

Kıyamet günü Allah, insanları bütün yaptıklarından hesaba çekecek (Gaşiye, 88/26), hesabı çok sür'atli olacaktır. Bu sebeple kıyamet gününe "yevmü'l-hısâb" (hesap günü) denilmiştir (Sâd, 38/16). *"Kitabı sağından verilenler, kolay bir hesaba çekilirler."* (İnşikak, 84/8).

Hasîb ismi, yeten, şâhit olan, muhafaza ve muhasebe eden anlamında Kur'ân'da 3 âyette geçmiştir: *"Hesaba çeken olarak Allah yeter."* (Nisâ, 4/6); *"Şüphesiz Allah, her şeyi hesaplayandır."* (Nisâ, 4/86)

Hâsib ve hasîb vasfı, bütün iyilikleri ve kötülükleri gören, sayan, koruyan ve mükafatını veya cezasını veren anlamına da gelir.

Allah'ın hesaba çeken olduğu Kur'ân'da, "hâsebe - yühâsibü" fiili ile de ifâde edilmiştir: *"Nice kent var ki Rab'lerinin ve O'nun elçilerinin emirlerine başkaldırdı, biz de onları çetin bir hesaba çektik (hâsebna) ve onlara görülmemiş şekilde azab ettik."* (Talak, 65/8) *"...İçinizdekini açıklasanız da gizleseniz de Allah sizi onunla hesaba çeker (yuhâsibü), dilediğini bağışlar, dilediğine azab eder. Allah her şeye gücü yetendir."* (Bakara, 2/284). Âyetler; Allah'ın "hâsib-hasîb" vasfını beyan etmektedir. (İ.K.)

HASİSLİK

bk. Cimrilik.

HÂSS

Sözlükte "özel, hususî" gibi anlamlara gelen hâss, fıkıh usulünde, tek bir manaya delalet eden kelimelere denir. Bu kelime hayvan sözcüğü gibi cins, insan gibi tür ifade eden bir kelime olabileceği gibi Ahmet, Mehmet gibi şahıs isimleri de olabilir. Aynı şekilde, muhtevasında çokluk bulunmakla birlikte bu çokluk sınırlı ise, lafız yine hâsstır.

Âlimler, hâss lafzın delaletinin kat'î olduğunda ittifak etmişlerdir. Buradaki kesinlikten maksat, delilden doğan ihtimalin bulunmamasıdır. Bu kesinlik başka bir ifadeyle şöyle izah edilebilir; başka bir manaya çeken bir delil bulunmadıkça, vaz' olunduğu manaya delaleti kat'îdir. Delil bulunması halinde ise, bu delilin gerektirdiği manada anlaşılabilir. (İ.P.)

HAŞR

Sözlükte "bir şeyi mekân ve meskenden çıkarmak, toplamak, bir araya getirip sevketmek" anlamlarına gelen *haşr,* terim olarak, Cenab-ı Hakk'ın ölülere ruhları iade edip onları hesaba çekmek üzere toplaması ve toplanma yerine sevketmesi demektir. Toplanacak olan yere de "Mahşer" denir.

Kur'ân-ı Kerim'de *"Sizi topraktan yarattık, oraya döndüreceğiz ve sizi tekrar oradan çıkaracağız."* (Tâ-hâ, 20/59) buyurularak; ölünce toprağa gömülen, çürüyüp toprak olan insanların tekrar oradan çıkarılacakları haber verilmiş ve bunu imkânsız görenlere karşı deliller getirilmiştir (Rûm, 30/19; Bakara, 2/259-260).

Herkesin yaptığının karşılığını tam olarak alacağı cennet ve cehenneme doğru yol alan yolcularının uğrayacakları bir durak olan mahşerde de, diğer merhale ve duraklarda olduğu gibi iyiler daima izzet, ikram ve mükafat görecek, oradaki sıkıntı ve ızdıraplardan korunacak; kötüler ise mahşerin her türlü sıkıntı ve ızdıraplarına maruz kalacaklardır. Çeşitli sıkıntılarla dolu olan haşr, mü'minlere çok kolay, kâfirlere ise çetin olacaktır. (F.K.)

HAŞVİYYE

Sözlükte "yastık ve benzeri eşyanın içini dolduran şey, lüzumsuz ve gereksiz söz" anlamına gelen "haşv" kelimesine nispet ekinin ilâvesiyle oluşan *haşviyye*, genellikle birtakım manasız dinî telakkilere sahip bilgisiz kimseler için kullanılır. Bu kavramın ilk kez Hicrî II. yüzyılın başlarında ortaya çıktığı tahmin edilmektedir.

Haşviyye ekolüne mensup olanlar Allah'a sıfat nispet etmek hususunda, O'na cisim diyecek kadar ifrata düşmüşlerdir. Dinî konularda akıl yürütmeyi reddederek sadece nakle itibar etmişlerdir. Ancak bunu yaparken özellikle ülûhiyyet meselesinde nass-

lar arasında bağlantı kuramayarak teşbih ve tecsîme kadar varan anlayışları benimsemiştir. İtikadî, amelî ve ahlâkî konularda Hz. Peygamber'e atfedilen rivâyetleri kabul ettiklerini iddia etmişlerdir. Ancak Allah'a nispet edilen yüz, göz, el, ayak gibi uzuvları aynen kabul etmiş ve O'nu cismanî bir varlık olarak düşünmekte bir sakınca görmemişlerdir. Öyle anlaşılıyor ki İsrailiyat'a veya diğer din ve kültürlere dayanan pek çok asılsız rivâyet, Haşviyye anlayışının kaynakları arasında yer almıştır. (F.K.)

HAŞYE

bk. Havf ve Haşye.

HAT SANATI

Âyet ve hadis metinlerini veya güzel sözleri değişik yazı stili ile göze güzel görünecek tarzda levhalara yazma sanatına denir. Bu levhalar, genellikle süsleme (tehzip) sanatı ile tezyin edilir. (İ.K.)

HATA

"Hatıe" fiilinin mastarı olan ***hata*** sözlükte; hata yapmak, yanılmak, doğru yoldan uzaklaşmak ve günah işlemek; isim olarak; hata, yanlışlık ve kusur; aynı kökten gelen "hatîe" (çoğulu ***"hatayâ"***) ve ***"hit'ü"*** kasten ve bilerek yapılan günah (zenb) ***"hâtı'"***; kasten günah işleyen kimse demektir. ***"Hatîe"*** kelimesinin dişil şekli ***"hatîetü"*** çoğulu ***"hatîât"*** tır.

Doğru yoldan sapmak anlamındaki hata üç kısımdır: 1- Yapılması yasak ve çirkin olan bir fiili bilerek yapmak. İnsan bu tür söz, fiil ve davranıştan sorumludur. Kur'ân'da, fakirlik korkusuyla çocukları öldürmek (İsrâ, 17/31) "hıt'en kebiren" (=büyük hata / günah) olarak ifade edilmiştir. Yusuf (a.s.)'ı kuyuya atanlar (Yûsuf, 12/91-97), Yusuf (a.s.) ile cinsel ilişkide bulunmak isteyen Mısır hazîne bakanının eşi Zeliha (Yûsuf, 12/25-29), ilâhlık iddia eden Fravun (Nâzi'ât, 79/17, 24) ve helâk edilen toplumlar (Hâkka, 69/9) ***"hâtı'"*** ve "hatı'în" olarak itham edilmişlerdir. 2- İstemeden yasak ve kötü olan bir fiili işlemek. Hatâen bir insan öldürmek gibi (Nisâ, 4/92). Bu tür hatalardan dolayı insan günahkâr olmaz. 3- Kötü ve yasak bir fiilin yapılmasını istemek, ancak bunun zıddını yapmak. Kişi, isteğinde hata etmiş, fiilinde isâbet etmiştir. Bu kimse isteği sebebiyle yerilir, fiili sebebiyle övülmez.

Kur'ân'da "hatîe" kavramı; "zenb", "ism" ve "seyyie" kavramları ile aynı anlamda kullanılmıştır (Nisâ, 4/112; Bakara, 2/81). Şirk (Allah'a ortak koşmak) (Bakara, 2/54) inkâr (Nûh, 71/21-25) ve nifâk (iki yüzlülük) "hatîe" (büyük günah) olduğu gibi hırsızlık, iftira, yalan... vb. söz ve fiiller de hatîe (büyük günah) dır.

Amel defteri solundan verilecek olan kâfirler, müşrikler, Allah'a inanmayan ve yoksulu doyurmaya ön ayak olmayanlar (Hâkka, 69/16, 25, 33-34, 37) hakkı yalanlayanlar (Alak, 96/13), mütekebbir, zorba, bozguncu (Kasas, 28/4) azgın, zalim ve âsî olan kimseler (Nâzi'at, 79/17, 21) Kur'ân'da "hatâkârlar" ***(hâtîe, hâti'în, hâti'ûn)*** olarak nitelenmişlerdir.

Aynı kökten gelen "ahtae" hata yaptı anlamında kullanılmıştır (Ahzâb, 33/5). (İ.K.)

Bir fıkıh terimi olarak ***hata***, mükellefiyeti tamamen veya kısmen kaldıran ehliyet arızalarından biri olup, fiil veya sözün, fail veya söylenenin iradesine aykırı olarak vuku bulması anlamına gelir. Ayrıca hata isyân kastedilmeksizin düşülen yanlışlık, küçük günah gibi anlamlara da gelmektedir.

Hz. Peygamber, *"Ümmetimden hatâ, nisyân (unutma) ve ikrah yoluyla yaptıkları şeyler kaldırılmıştır"* buyurmuştur (İbn Mâce, Talak, 16). Bu hadise göre hata, bir özür olup, ehliyet arızalarındandır. Bu nedenle hata ile yapılan davranıştan dolayı uhrevî sorumluluk bulunmamaktadır. Yani hata ile işlenen fiillerin günahları kaldırılmıştır. Dünyevî hükümler bakımından ise, hata ile işlenen suçlarda cezaî sorumluluk tamamen veya kısmen kalkmakla birlikte, malî mesuliyet düşmez. Akitlerin kuruluşunda yapılan açık hatalar ise, akdi iptal eder. Buna mukabil, ikinci derecedeki hatalar, karşı tarafa fesih hakkı veren bir muhayyerlik doğurur. (İ.P.)

HATÂYA

bk. Hata.

HÂTI'

bk. Hata.

HATÎE

bk. Hata.

HÂTİF

Bağıran, çağıran, seslenen anlamına gelen hâtif kelimesi tasavvufta gâipten gelen ses anlamında kullanılmaktadır. (M.C.)

HATİM

Kâ'be'nin kuzey batı duvarının karşısında, yerden 1 m yükseklikte 1.5 m kalınlığında yarım daire şeklindeki duvara denir. (İ.K.)

HATÎRA

Kâ'be'nin kuzey batı duvarı ile Hatîm arasındaki boşluğa denir. (bk. Hicr-i Kâ'be) (İ.K.)

HATTÂR

Hâince davranmak ve ahdi bozmak anlamındaki "hatr" kökünden türeyen ve mübalâğalı isim olan *hattâr* insanlara hile ve entrika ile hainlik eden; ahdi bozma, gaddarlık etme ve aldatmada ileri giden kimseye denir. Kur'ân'da bir âyette geçmiş ve gaddar anlamında kullanılmıştır. *"Bizim âyetlerimizi nankör gaddarlardan başkası inkâr etmez."* (Lokmân, 31/32) âyeti *hattâr* kavramının kâfirlere özgü bir vasıf olduğunu ifade etmektedir. (İ.K.)

HAVAİC-İ ASLİYYE

Havâic kelimesi sözlükte "kendisine ihtiyaç duyulan şeyler" anlamına gelmektedir. Havâic-i asliyye ise, temel ihtiyaçlar demektir. Bir fıkıh terimi olarak zekata tabi olmayan temel ihtiyaç maddeleri manasına gelmektedir.

İslâm'da diğer bedenî ve malî yükümlülüklerde olduğu gibi, zekatta da mükellefin durumu göz önünde bulundurularak, makul ve taşınabilir sorumluluk yüklenmiştir. Bu nedenle fakihler, zekat ve sadaka-i fıtr ile yükümlü olmak için, kişinin temel ihtiyaçlarından fazla olarak Nisâp miktarı mala sahip olma şartını aramışlardır. Zira temel ihtiyaç miktarı ile refah ve zenginlik meydana gelmez. Temel ihtiyaç miktarı mal, kişinin yaşaması için zarurî olan miktardır.

Allâh Teâlâ Kur'ân'da, *"Neyi infak edeceklerini sana soruyorlar, de ki, fazlayı, artanı..."* buyurmuştur (Bakara, 2/219). Hz. Peygamber'e bir adam gelerek *bir dinarım var ne yapayım,* dedi. *Kendine harca* buyurdu. *Bir dinarım daha var* dedi, *ailene harca* buyurdu. *Bir dinarım daha var* dedi, *çocuklarına harca,* buyurdu. *Adam bir dinarım*

daha var deyince, *sen daha iyi bilirsin,* buyurdu (İbn Kesir, I/256).

Temel ihtiyaç maddeleri insanın kendinin ve bakmakla yükümlü olduğu aile bireylerinin hayat ve hürriyetini korumak için muhtaç olduğu şeylerdir. Bunlar, genel olarak, barınma, nafaka (yiyecek, giyecek ve sağlık giderleri), ulaşım, eğitim, ev eşyası, sanat ve mesleğe ait alet ve makineler, kitaplar, güvenlik amacıyla kullanılan aletler ve elektrik, su, yakıt, aidat gibi diğer carî giderlerdir.

Temel ihtiyaçları karşılamak için ayrılan para da, havâic-i asliyye kapsamında olup zekattan muaftır. Ancak barınma, işyeri ve ulaşım gibi temel ihtiyaçları karşılamak için gerek duyulan menkul veya gayrimenkulları satın almak üzere biriktirilen para, bu şeyleri almak için kanalize edilmediği sürece zekattan muaf değildir. (İ.P.)

HAVÂLE

Sözlükte "bir şeyi bir yerden başka bir yere nakletme, gönderme, yönünü değiştirme, intikal" anlamlarına gelen havale, bir fıkıh terimi olarak, borcun bir kimsenin zimmetinden başka bir kimsenin zimmetine nakledilmesi demektir.

Havale işleminin kurulabilmesi ve sıhhatli olabilmesi için, ilgili tarafların razı olmaları ve ehliyetli olmaları gerekir. Bunun yanında havalenin konusu borcun, zimmette sabit olabilen cinsten, belli, meşru ve bağlayıcı olması şarttır.

Havale akdi ile, borç eski borçlunun zimmetinden yeni borçlunun zimmetine geçer. Havale işlemi sonucunda birinci borçlu ve ona bağlı fer'î borçlular borçtan kurtulmuş olur. Ancak, havale edilen yeni borçlunun borca batık olarak ölmesi veya hâkimin iflasına hükmetmesi, havale edilenin havâleyi inkâr etmesi ve alacaklının elinde delil bulunmaması gibi sınırlı durumlarda alacaklının borcu tahsil edememesi halinde, alacaklının eski borçluya rücû hakkı vardır. Günümüzde yaygın olan poliçe ve çek gibi kıymetli evrak yoluyla borcun havalesi, ilk devirlerden beri Müslüman toplumlarda uygulanmaktadır. Bunun yanında günlük ticarî ihtiyaçları karşılamak amacıyla çağın ve teknolojinin getirdiği yeni imkânlar da, dinin belirlediği temel ilkelere aykırı olmamak şartıyla caizdir ve mümkündür. (İ.P.)

HAVÂRÎ

Sözlükte "seçilmiş, kusursuz, taraftar, özverili arkadaş, dost, bir kimseye ileri derecede yardım eden ve kendisini bir davaya adayan kimse" anlamına gelen ***havarî,*** din literatüründe, genelde peygamberlere îmân edip, onlara yardımcı olanlar demektir. Özel olarak havârî, özellikle Hz. İsa tarafından seçilmiş, tebliğ ve irşad görevinde ona yardımcı olan on iki kişilik grubu ifâde eder.

Havarilerîn sayısının on iki olarak tespiti İsrailoğulları'nın on iki kabilesiyle ilgili olduğu söylenmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de de Allah'ın yardımcıları olarak Havarîler beş ayrı yerde zikredilmektedir: *"İsa, onlardaki inkârcılığı sezince: Allah yolunda bana yardımcı olacaklar kimlerdir? dedi. Havarîler: Biz Allah yolunun yardımcılarıyız, Allah'a inandık, şahit ol ki bizler Müslümanlarız cevabını verdiler."* (Âl-i İmrân, 3/52) Havarî kelimesi Hz. Peygamber'in hadislerinde de geçmektedir: *"Benden önce Allah*

hangi ümmete peygamber göndermişse, bu peygamberlerin hepsinin de ümmeti için havarîleri ve sünnetini takip eden, emrine uyan yakın dostları olmuştur." (Müslim, îmân, 89), "*Her peygamberin bir havarîsi vardır.*" *Benim havarîm de Zübeyr ibn Avvâm'dır.*" (Buhâri, Cihad, 40, 41, 135).

Hz. İsa'ya bağlılığını kanıtlayan ve on iki havarî olarak kabul edilen bu yardımcıların isimleri şöyledir: Matta, Tomas, Petrus, Yuhanna, Yahya, Büyük Yakup, Küçük Yakup, Andreas, Bartholomeus, Mattias, Filipus ve Yahuda'dır. Bunlardan dördünün incil yazarlarından olduğu söylenmektedir. (F.K.)

HAVÂRİC

bk. Haricîler.

HAVÂS

Sözlükte "bir nesneyi diğerlerinden farklı ve üstün kılan nitelik" anlamına gelen hâssa kelimesinin çoğuludur. Seçkinler anlamında genellikle avam karşıtı olarak kullanılır. Tasavvufta, "herkeste bulunmayan birtakım bilgilere ve hallere, yetenek ve ruh temizliğine sahip veliler" anlamında kullanılmaktadır. Bunların en üstün olanlarına *hâssü'l-havâs* adı verilir. Havâs, haram ve mekruhlardan titizlikle kaçınması, nâfile ibadetlere önem vermesi ve böylece birtakım özel bilgilere ve hallere sahip olmaları bakımından avamdan ayrılır. (M.C.)

HAVÂTIR

Sözlükte "aklına gelmek, hatırlamak, içine doğmak" anlamına gelen *hutûr* kökünden türeyen *hâtır* kelimesinin çoğuludur. Kavram olarak ise, insanın iradesi dışında zihnine gelen veya kalpte hissedilen iyi veya kötü duygu ve düşünceler anlamında kullanılmaktadır. Tasavvufta, sâlikin kalbine Hak'tan, melekten, nefisten veya şeytandan gelen hitaplar, sesler anlamına gelir. Hiçbir vasıta olmadan doğrudan doğruya Allah'tan gelen hitaba *rabbâni* veya *hakkâni hâtır*, melekten gelene *melekî hâtır* veya *ilham*, nefisten gelene *nefsâni hâtır* veya *hâcis*, şeytandan gelene *şeytâni hâtır* veya *vesvese* denilir. Hak hâtırı son derece güçlüdür; taşıdığı mesaj açık ve kesin olup yanılma ve yanlış anlama söz konusu değildir. Melekten gelen hâtır bir teşviktir. Nefisten gelen hâtır ya bedenin zorunlu ve doğal ihtiyaçlarıyla veya bunun üstündeki aşırılıklarla ilgilidir. İhtiyaçtan fazla olan arzular yerine getirilmemelidir. Şeytandan gelen hâtır ise, insanı kötülüklere kışkırtır; çirkin ve haram olan şeyleri çekici gösterir. Hâtırın dinî hükümlere uygun olması bunun melekten, aykırı bulunması da nefis veya şeytandan geldiğini gösterir. (M.C.)

HAVELÂN-İ HAVL

Sözlükte havelân kelimesi dönmek, dolaşmak ve değişmek; havl kelimesi de, yıl anlamına gelmektedir. Buna göre havelân-i havl, "bir senenin geçmesi" demektir. Bu kavram, fıkıhta zekatın şartları arasında yer almaktadır. Zekâtı verilecek bir malın üzerinden bir kamerî yılın geçmesi gerekir. Toprak mahsullerinin zekâtı ile hazine ve define vergisi dışında kalan zekâta tabi malların zekâtının verilmesinin farz olması için üzerinden bir yıl geçmesi gerekir. Başka bir ifadeyle, Nisâp miktarından fazla namî malın üzerinden bir yıl geçmesi halinde zekâtı verilmesi gerekir. Yılın geçmesinde, senenin başı ve sonu dikkate alınır; yılın ortasında-

ki artma ve eksilmeler dikkate alınmaz. Üzerinden bir yıl geçtikten sonra aynı cinsten mala sahip olması halinde, bu sonradan gelen mal için bir sene geçme şartı aranmaz; daha önceki mal ile birlikte zekatının verilmesi gerekir. (İ.P.)

HAVF VE HAŞYE

Sözlükte *havf*; korkmak, bilinen veya hissedilen bir işaretten dolayı irkilmek, bir tehlike karşısında ne olacağı endişesi içinde olmak, gelecekte hoşlanmadığı bir şeyle karşılaşma düşüncesiyle kalbin yanıp üzülmesi; *haşye* ise tazim ile karışık korku anlamına gelir.

Korku; üzülme, sevinme, heyecanlanma, sevme ve kızma gibi insanda doğuştan vâr olan bir duygudur. Korku duygusu, insanın aldığı eğitim, öğretim, yetiştiği toplum, gelenek ve görenekler ve sahip olduğu inançlara göre farklılık arz eder. Korku, terbiye ve telkinlerle değişebildiği gibi azalıp çoğalabilir de. Korku insanda iradeye bağlı ve irade dışı olabilir.

Korku, Allah'ın suç işleyenleri cezalandırma yöntemlerinden biridir (Nahl, 16/112).

Korkunun ifrat, tefrit ve itidal şekli vardır. İnsanı ümitsizliğe düşüren korku ifrat derecesinde korkudur ki bu yerilmiş bir korkudur, iyi değildir. Çünkü ümitsizlik, *"...Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyiniz. Allah bütün günahları bağışlar..."* (Zümer, 39/53) âyetine ters düşmektedir. Kur'ân'ın beyanı ile Allah'ın rahmetinden ancak kâfirler ümit keserler (Ankebût, 29/23; Yûsuf, 12/87; Hıcr, 15/56).

Az olan, insanın söz, fiil ve davranışları üzerinde etkisi bulunmayan korku, tefrit korkusudur ki bu korku da makbul değildir, değersizdir.

Mutedil korku; iffet, vera', takva ve sıdk sahiplerinin korkusudur ki bu korku, sahibini Allah'ın rahmet, mağfiret ve nimetlerinden ümitsizliğe düşürmediği gibi günah ve kötülüklere dalmasına da engel olur. Makbul olan korku bu korkudur (A'râf, 7/56, 205).

İşsizlik, açlık, hastalık, ölüm, düşman, yalnızlık, yükseklik, karanlık ve sevdiklerini kaybetme... gibi pek çok korku çeşidi vardır.

Kur'ân'da; a) Allah'tan, Allah'ın makamından, azabından, âhiretten, hesabın kötüsünden, adaleti yerine getirememekten, ilâhî sınırları uygulayamamaktan ve b) insandan, şeytandan ve putlardan korkma söz konusu edilmiş, birinciler övülmüş, ikinciler yerilmiştir.

Allah korkusu, Kur'ân'da teşvik edilen korkulardan biridir. *"Eğer mü'minler iseniz benden korkun"* (Âl-i İmrân, 3/175) *"Ey kullarım! Benden korkun, sakının"* (Zümer, 39/16) gibi Kur'ân'da birçok âyette Allah'tan korkulması emredilmiştir.

Allah korkusu; insanın karanlıktan, açlıktan, yırtıcı hayvanlardan ve düşmandan korkması gibi bir korku değildir. İnsan, isyânı sebebiyle Allah'ın rahmet, mağfiret, rıza, sevgi, dostluk ve nimetlerinden mahrum kalmaktan; ilâhî huzurda hesap vermekten ve dünya ve âhirette azabına uğramaktan korkar. Kur'ân'da Allâh'ın gıyabında, makamından, va'îdinden ve azabından korkmak söz konusu edilmiştir.

Allah'ın gıyabında korkmak (Mâide, 5/94; Yâsîn, 36/11); Allah'ı görmeden, henüz huzuruna varmadan korkmaktır.

Allah'ın Makamından korkmak (Rahmân, 55/46; Nâzi'ât, 79/40-41); Kur'ân'da *"Allah'ın makamından korkma"* ifadesi kullanılmış ve bu korkuya sahip olanlar, cennetle müjdelenmişlerdir.

Allah'ın makamı ile murat, insan ve cinlerin kıyamet gününde hesap vermek için Allah'ın huzurunda durmalarıdır. Dolayısıyla Allah'ın makamından korkmak; insanların dünyada yaptıklarının âhirette Allah'ın huzurunda hesabını vermekten korkmalarıdır.

Allah'ın makamı ile muradın, Allah'ın kullarını murakabe etmesi ve bütün yaptıklarını zaptetmesi olduğunu söyleyen Kur'ân yorumcuları da olmuştur. Allah, kullarının gizli-âşikâr bütün yaptıklarını bilir, görür ve söylediklerini duyar. İnsanlar Allah'ın denetimi ve gözetimi altındadırlar.

Allah'ın va'îdinden korkmak (İbrahim, 14/14); Allah'ın rızasından, cennet ve nimetlerinden mahrum kalmaktan, lanete ve sürekli azaba uğramaktan korkmaktır. Allah, mü'minlere cennet; kâfir ve münafıklara ise cehennem va'dinde bulunmuştur (Tevbe, 9/68, 72).

Allah'ın azabından korkmak (Ra'd, 13/6; Hicr, 15/49; Fussilet, 41/43; Hadîd, 57/20); *Allah korkusu*; Allah'ın celal sıfatlarına, vaîd ve azabına yöneliktir. *"Allah kullarına zerre kadar zulmetmez"* (Nisâ, 4/40). Yüce Allah; varlığını, birliğini, meleklerini, kitaplarını, âyetlerini ve peygamberlerini inkâr edenleri, yalanlayanları ve isyân edenleri cezalandıracağını Kur'ân'da bildirmiştir. İsyankâr insan, tevbe edip af dilerse bağışlanır. İnkâr, isyân ve zulmüne devam ederse cezalandırılır. İşte insan, bu inkâr, isyân ve zulüm sebebiyle Allah'ın cezalandırmasından korkar. Yüce Allâh, kendisini hem bağışlayan hem de cezalandıran olarak tanıtmıştır. İşte Allah korkusu insanın; Allah'ın mağfiret ve rızasından mahrum kalma, acı ve şiddetli azabına uğrama endişesi taşımasına yöneliktir. Allah korkusu deyince bunun anlaşılması gerekir (Zümer, 39/16).

Allah'ın azabından korkulması gerekir. Çünkü Allah'ın azabı; büyük (Bakara, 2/7), alçaltıcı (Bakara, 2/90), şiddetli (Bakara, 2/165), korkunç (İsrâ, 17/57), sert (Lokmân, 31/24) ve kötü (Zümer, 39/24) bir azaptır. Allah, suçsuz yere hiç kimseyi cezalandırmaz. Ancak insanlar cezalandırmayı hak ettikleri bir suç işledikleri takdirde cezalandırır. Asıl cezalandırma yeri âhirettir. Bununla birlikte Allâh, dünyada da insanları çeşitli şekillerde ıslah olmaları için cezalandırabilir. Geçmiş kavimlerden birçok insan ve toplumu inkâr ve isyânları sebebiyle cezalandırmıştır. (Ankebût, 29/40; En'âm, 6/65)

Allah korkusu hem dünyada hem de âhirette cezalandırılmaktan korkmayı ve cennet nimetlerinden mahrum kalmayı ifade etmektedir.

Kur'ân'da Allah'ın azabından emin olunmaması istenmiş (A'râf, 7/97) ve Allah'ın azabından ancak hüsrana uğrayanların emin olacakları bildirilmiştir. (A'râf, 7/99)

Kur'ân'da peygamberlerin (Ahzâp, 33/39), âlimlerin (Fâtır, 35/28), akıllı insanların (Ra'd, 13/19), hidâyete erenlerin (Tevbe, 9/18), muttakilerin (Enbiyâ, 21/49), sâlihlerin (Beyyine, 98/7-8), namazlarını kılan (Me'âric, 70/27), hayırda yarışan (Mü'minun, 23/60), kurutuluşa eren mü'minlerin (Nur, 24/52), meleklerin (Enbiyâ, 21/26), canlı ve cansız bütün varlıkların (Nahl, 16/49-50; İsrâ, 17/57) Allah'tan korktukları bildirilmiştir.

Allah korkusuna sahip olmak için günahkâr olmak şart değildir. İnsan ve cinlerin dışındaki varlıkların günahları

olmadığı halde onlar da Allah'tan korkmaktadırlar.

Allah korkusu, varlıklarda övgüye layık olan ve teşvik edilen bir haslettir. Kalbinde Allah korkusu bulunan kimse, bunu; inanç, söz, fiil ve davranışlarıyla dışa yansıtır. Allah'tan korkan insanın üç özelliğe sahip olması gerekir. Bunlar; şartlarına uygun îmân etmek, Allah'ın emirlerine uymak ve yasaklarından kaçınmaktır.

Allah'tan korkanlar; peygamberin uyarısına kulak verirler (Fâtır, 35/18), îmân edip sâlih ameller işlerler (Beyyine, 98/7-8), Kur'ân'dan öğüt alırlar (Tâ-hâ, 20/3), Kur'ân kıssalarından ibret alırlar (Nâzi'ât, 79/26), Allah ve Peygamberin emirlerine uyarlar (Nahl, 16/49-50), Kur'ân okununca derileri ürperir, kalpleri Allah'ın zikrine karşı yumuşar (Zümer, 39/23; Enfâl, 8/2) ve günahları terk ederler (Mâide, 7/27-28).

Allah'tan korkan insan; hırsızlık, gasp, hainlik, iftira, zulüm ve işkence yapamaz, insan öldüremez, içki içemez, kumar oynayamaz, hiç kimsenin bulunmadığı bir yerde olsa bile suç işleyemez, namazını, orucunu, zekâtını ve haccını terk edemez, hiçbir görevini ihmal edemez. Çünkü Allah korkusu bütün bunlara mani olur. Allah'tan korkan kimse; ibadetlere devam eder, günahlardan sakınır, bir günah işleyince üzülür ve hemen bu günahından tevbe eder, nefsini hesaba çeker ve ahlâkını güzelleştirir.

Âhiretten korkmak ifadesi Kur'ân'da bir çok âyette geçmektedir. (Zümer, 39/13; En'âm, 6/15; Yûnus, 10/15)

"Âhiret hayatı"; dünyada hayır veya şer insanların yaptıklarının karşılığını görecekleri, cennet ve nimetleri ile mükâfatlandırılacakları veya cehennem ve azabı ile cezalandırılacakları sonsuz hayattır.

İnsanlar dünyada söyledikleri sözlerden, yaptıkları fiil ve davranışlardan hesaba çekileceklerdir. Bu hesabın kolay veya zor olması söz konusudur. Kur'ân'da akıllı insanların **kötü hesapla** karşılaşmaktan korktukları bildirilmiştir. (Ra'd, 13/21)

Kur'ân'da peygamberlerin; kavimlerine kendileri hakkında; *"büyük bir günün azabından"* (A'râf, 7/59; Hûd, 11/3; Şu'arâ, 26/135; Zuhruf, 46/21), *"acı bir günün azabından"* (Hûd, 11/26), *"kuşatıcı bir günün azabından"* (Hûd, 11/84), *"çağırışma gününden"* (Mü'min, 40/32) korktuklarını bildirdikleri haber verilmektedir.

Âhirette insanları hesaba çekecek olan Allah'tır. Birçok âyette Allah, kendisini *"süratli hesap gören"* olarak tanıtmıştır. *"Allah, gerçekten hesabı çabuk görendir."* (Âl-i İmrân, 3/19; bk. Âl-i İmrân, 3/199; Mâide, 5/4; Ra'd, 13/41; İbrahim, 14/51)

"İçinizdekini açığa vursanız da gizleseniz de Allah ondan dolayı sizi hesaba çekecektir..." (Bakara, 2/284)

"Kıyamet günü için adalet terazileri kurarız. Hiç kimseye bir haksızlık edilmez. (İnsanların yaptıkları iş) bir hardal tanesi ağırlığınca da olsa onu getiririz. Hesap gören olarak biz yeteriz." (Enbiyâ, 21/47)

Kıyamet gününün bir adı da *"hesap günü"* (Enbiyâ, 21/47) ve *"hesabın görüleceği gün"*dür. (İbrahim, 14/41),

Peygamberimiz (a.s.), kıyamet gününde insanların nelerden hesaba çekileceğini şöyle bildirmiştir: *"Kıyamet günü insan; ömrünü nerede tükettiğinden, ilmiyle ne yaptığından,*

malını nereden kazanıp nereye harcadığından, bedenini nerede yıprattığından sorulmadıkça hiçbir yere hareket edemez." (Tirmîzî, Kıyame, 1)

İnsanlar bütün yaptıklarından ve bütün nimetlerinden hesaba çekileceklerdir: *"Ve siz mutlaka yaptığınız şeylerden sorulacaksınız.*" (Nahl, 16/93) *"Sonra o gün (size verilen) nimetlerden sorulacaksınız.*" (Tekâsür, 102/8)

Allah'ın huzurunda verilecek hesap kolay veya zor olabilir. İşte mü'minler, hesabın zor olmasından, kötü olmasından korkarlar. Kur'ân'da bir âyette, *"hesabın kötüsünden korkmak*" zikredilmiştir ki bu korkmak, söz konusu ettiğimiz hesaptan korkmadır. (Ra'd, 13/18-21) Kolay hesapla karşılaşacak olanlar ise kitabı sağ elinden verilecek olan mü'minlerdir. (İnşikâk, 84/7-8)

Âhirette kimsenin kimseye faydası olmaz. Herkes kendi ameliyle baş başa kalır. Böyle bir günden korkulması istenmektedir. (Lokmân, 31/33)

"Âhiretten korkmak"; âhiretin varlığından korkmak değil, isyân sebebiyle âhirette ilâhî azaba duçar olmaktan korkmak, neticede Allah'tan korkmaktır. (İnsan, 76/10)

Kur'ân'da âhiret korkusuna, ***"el-fezeu'l-ekber"*** (en büyük korku) denilmiştir. (Enbiyâ, 21/103)

Kur'ân'da mü'minlerin (Şûrâ, 42/18), muttakîlerin (Enbiyâ, 21/49), Allah'ı zikreden, namazlarını kılıp zekatlarını verenlerin (Nûr, 24/37) ve iyilerin (Hûd, 11/102-103) kıyametten korktukları, buna mukabil kâfirlerin âhiretten korkmadıkları (Müddessir, 74/53) bildirilmiştir.

Âhirette mücrimlerin (Kehf, 18/49) ve zalimlerin (Şûrâ, 42/22) korku içinde olacakları buna mukabil muhsinlerin (Bakara, 2/112), muttakilerin (A'râf, 7/35), muslihlerin (En'âm, 6/48), sâlihlerin (Ankebût, 29/9), şehitlerin (Âl-i İmrân, 3/170) ve îmânında, özünde, sözünde, fiil ve davranışlarında dosdoğru olanların (Ahkâf, 46/13-14; Fussilet, 41/30-31), İslâm'a uyanların (Bakara, 2/38), hasene sahiplerinin (Neml, 27/89), mallarını Allah yolunda harcayanların (Bakara, 2/262), namazlarını kılan ve zekâtlarını veren (Bakara, 2/277), Allah dostu (Yûnus, 10/62), mü'min, müslüman (Zuhruf, 39/68) ve saadet ehlinin (Enbiyâ, 21/101-103) korku ve üzüntü içinde olmayacakları bildirilmiştir. (İ.K.)

HAVKALE

Lâ havle ve lâ kuvvete illa bi'l-ilâhî'l-alîyyi'l-azîm = (*güç ve kuvvet ancak Yüce ve büyük olan Allah ile vardır*) cümlesini söylemeye denir. "Havkale"; "havl" ve "kuvvet" sözcüklerinin ilk heceleri alınarak oluşturulmuştur.

Ezanda **"hayye ale's-salâh"** (*haydin namaza gelin*) ve **"hayye ale'l-felâh"** (*haydin kurtuluşa gelin*) cümleleri okununca Hz. Peygamber (a.s.) **"lâ havle velâ kuvvete illâ billah"** demiş, bu zikre devam edenlerin affedileceğini ve bu zikrin cennet hazinelerinden bir hazine olduğunu bildirmiştir (Buhârî, Ezân, 7; Tirmizî, Deavat, 57, 58; Müsned, I/66, 71, 180). Ezanda **"hayye ale's-salâh"** ve **"hayye ale'l-felâh"** cümleleri okunduktan sonra havkale okumak sünnettir. (İ.K.)

HAVRA

Yahudilere ait mabed ve dinî tapınak demektir. Günümüzde kullanılan yine Yahudilerin mabedi olarak bilinen Sinagog da aynı anlama gelmektedir. İlk Havra'nın nerede ve ne zaman yapıldığı kesin olarak bilinmemekle beraber M.Ö.597'de Babil'e sürülen

Yahudilerce yapıldığı kabul edilmektedir. İlk çağlarda Havralarda ibadet olarak sadece kurban kesilirdi. Zamanla dua ve diğer dinî törenler, burada düzenlenmeye başlanmıştır. Havralara insan resmi asılması da yasaklanmış ancak bu yasağın da her zaman uygulanmadığı görülmüştür. Havralardaki dinî törenler Hahamlar tarafından yönetilmektedir. (F.K.)

Kur'ân'da manastırlar (savâmi'), kiliseler (biya'), havralar (salavât) ve mescitler birlikte zikredilmiş ve buralarda Allah'ın adının çok anıldığı bildirilmiştir. (Hac, 22/40) Bu âyet, bütün ma'bedlerin korunmasını ve dokunulmazlığını öngörmektedir. (İ.K.)

HAVZI- KEVSER

Kıyamet gününde Peygamberimiz Hz. Muhammed (a.s.)'e verilecek olan havuzun adıdır. "Şüphesiz biz sana kevseri verdik" (Kevser, 108/1) anlamındaki âyette geçen "kevser" kelimesi ile maksat, "havz-ı kevser"dir.

Kıyamet günü her peygamberin bir havuzu olacaktır. Bu havuzdan o peygamberin kendisi ve iman eden ümmeti içecektir. Hadis-i şeriflerde bildirildiğine göre Peygamberimize verilecek "***havz-ı kevser***"; çok geniş, suyu sütten daha beyaz, kokusu miskten daha güzel ve kadehlerinin sayısı gökteki yıldızlardan daha çok olacaktır. Müminler bu havuzun suyundan içeceklerdir. Bu havuzun suyundan bir kere içen kimse bir daha susamayacaktır (Buhârî, Rikâk, 53; Müslim, Fezâil, 9; Tirmizî, Kıyamet, 14-15) (İ.K.)

HAYÂ

Sözlükte "utanma, çekinme, tövbe, vazgeçme" gibi anlamlara gelen ***hayâ,*** bir ahlâk kavramı olarak, kınanma endişesiyle kurallara aykırı davranmaktan kaçınma ve bunu sağlayan duygu demektir. Kur'ân'da hayâ kelimesinin türevleri üç yerde geçmektedir (Bakara, 2/26; Kasas, 28/25; Ahzâb, 33/53). Ayrıca A'râf sûresinin 26. âyetinde geçen "libâsü't-takvâ" (takva elbisesi) sözü de hemen bütün müfessirlerce hayâ şeklinde yorumlanmıştır. Hz. Peygamber, *"Hayâ bütünüyle hayırdır"* (Müslim, İmân, 61; Müsned, V/426, 427) *"Hayâ sadece iyilik getirir"* (Buhârî, Edeb, 77; Müslim, İmân, 60). *"Dört haslet Peygamberlerin sünnetindendir. Hayâ, güzel koku sürünmek, misvak kullanmak ve evlenmek"* (Tirmizî, Nikâh, 1; Müsned, V/421), *"Hayâ imândandır"* (Buhârî, İmân, 16. Edeb, 77; Müslim, İmân, 57-59), *"Her dinin bir ahlâkı vardır; İslâm'ın ahlâkı da hayâdır"* (İbn Mâce, Zühd, 17; Muvatta, Hüsnü'l-Hulk, 9) buyurmak suretiyle hayânın müslümanların en belirleyici ahlâkî nitelikleri ve değer ölçüleri arasında bulunması gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca *"Utanmıyorsan dilediğini yap"* (Buhârî, Enbiyâ, 54; Edeb, 78; Ebû Dâvûd, Edeb, 6) hadisi de hayânın kötülüklerden alıkoymada ne denli güçlü bir duygu olduğunu ortaya koymaktadır. Kendisi, evinde edebiyle oturan bir genç kızdan daha hayâlı olan Peygamberimiz (a.s.) (Buhârî, Edeb, 73, 77; Müslim, Fezâil, 67), aynı fazilete sahip olmasından dolayı Hz. Osman'a özel bir değer vermiştir. Türkçe'de *ar* kelimesi genellikle hayânın eş anlamlısı olarak kullanılmaktadır. (M.C.)

HAYAT

Mutasavvıflara göre ilâhî tecelli ve nurlardan mahrum kalmış bir ruh veya kalp ölüdür. Bu nedenle hayat kavramı tasavvufta ilâhî tecellilere mazhar ruhun bu sayede kavuştuğu yeni yaşama tarzı anlamında kullanılmaktadır. Gerçek hayat gönül hayatıdır. Bu haya-

ta ancak nefsin öldürülmesiyle ulaşılır. Ölmeden önce ölmekle başlayan bu hayata sûfiler ikinci hayat adı verirler. *"Rabbimiz! Bizi iki defa öldürdün, iki defa diriltin"* (Mü'min, 40/11) meâlindeki âyetinde geçen ikinci dirilmeden maksat sûfilere göre bu hayattır. Bu yolla ölümsüzlüğe erişmeye de *"aynü'l-hayât"* (ab-ı hayât) denilmektedir. (M.C.)

Yüce Allah'ın sübûtî sıfatlarından biri olup, Allâh'ın hayat sahibi ve ölümsüz olması anlamına gelir. (bk. Hayy) (İ.K.)

HAYIZ

Sözlükte "suyun akıp taşması, kanın akması" anlamlarına gelen ***hayız***, bir fıkıh terimi olarak, ergenlik çağına giren sağlıklı kadının döl yolundan düzenli aralıklarla belirli sürelerle gelen kanı ifade eder. Kadınların ergenlik dönemine girdiklerinden menapoz dönemine kadar görülen fizyolojik bir olaydır. Kadının döl yatağının iç yüzünü kaplayan zarın, yumurtanın döllenmeyip ölmesi ve yumurtalık hormon salgısının kesilmesi üzerine parçalanarak kanla birlikte dışarı atılmasından ibarettir. Türkçe'de bu olaya, hayız hali denildiği gibi, âdet hali, âdet görme, adet kanaması, aybaşı hali de denilmektedir.

Kadının cinsel organından üç türlü kan gelir. Birincisi belirli çağda ve belirli periyotlarla gelen hayız kanı; ikincisi doğumdan sonra gelen loğusalık kanı (bk. Nifas); üçüncüsü ise, bu ikisi dışında kalan ve bir hastalıktan kaynaklanan özür kanıdır. (bk. İstihaza)

Hayız ile kadın ergenlik çağına ulaşır, dinî ve hukukî hükümlerle mükellef olur. Hanefî mezhebine göre ay halinin en az süresi 3 gün; en çok da 10 gündür; 3 günden az ve 10 günden çoğu hayız değildir.

Kadınlar hayız ve nifas hallerinde, cinsel ilişkide bulunamaz (Bakara, 2/222); namaz kılmaz, oruç tutmazlar (Buharî, Hayz, 1; Müslim, Hayz, 14, 15). Bu konuda müçtehitler görüş birliği içindedirler. Kadınlar hayız ve nifas hallerinde kılmadıkları namazları daha sonra kaza etmez, ancak, oruçları kaza ederler. Diğer taraftan kadınlar, bu hallerinde müçtehitlerin büyük çoğunluğuna göre Kâbe'yi tavaf edemezler.

Özel hallerinde kadınların Kur'an okumaları ile ilgili olarak, Hanefî ve Şafiîlere hayızlı ve loğusa kadınlar, dua kastıyla dua anlamı içeren ayetler dışında Kur'an okuyamayacaklarını; İmam Mâlik ve Ahmed b. Hanbel, el sürmeden ezbere veya yüzünden okuyabileceklerini söylemişlerdir. İmam Mâlik bu durumdaki öğretici ve öğrencilerin Kur'an-ı Kerim'i tutmalarını da câiz görmüştür. İbn Hazm ise, hayız ve loğusa olan kadınlarla cünüp olan kimselerin hem Kur'an-ı Kerim'i tutmalarının ve hem de okumalarının câiz olduğunu söylemiştir. Bu görüşler birlikte değerlendirildiğinde, Kur'an okumaya veya araştırma yapmaya ihtiyaç duyan kadınların, dinin asıl kaynağı olan Kur'an ile irtibatını kesmemek amacıyla hayız ve nifas hallerinde Kur'an-ı Kerim okumalarında sakınca yoktur.

Kadınların bu hallerinde, namaz ve oruçtan muaf tutulmaları, onların pis olmalarından dolayı değil, psikolojik ve fizyolojik yüklerini hafifletme amacına yöneliktir. Bu ibadetleri yapamadığı için dini bir sıkıntı, eksiklik ve sorumluluk duyması yersizdir. (İ.P.)

HAYİY

Canlı olmak, utanmak, yol açık ve işlek olmak anlamındaki "h-y-y" kökünden türeyen ***hayîy*** utangaç demektir.

Allah'ın sıfatı olarak ***hayiy,*** Ebû Dâvud, Nesâi ve İbn Mâce'nin rivâyet ettiği bir hadiste geçmiştir: *"Allah hayâ, edeb sahibidir, (hayiyy) günahları, ayıpları örtendir, (setîr) hayâyı, edebi, edep yerlerini örtmeyi sever. Biriniz guslettiği zaman avret yerlerini örtsün."* (Ebû Dâvud, Hammam, 2),

"Allah, hayâ, edep sahibidir, (hayiyy) kerimdir, ellerini kendisine açan kulunu boş çevirmekten haya eder." (İbn Mâce, Dua, 13),

"Allah, halîmdir, hayâ ve edep sahibidir, (hayiyy), kusurları, ayıpları örtendir. (setîr) Hayâyı ve edep yerlerinin örtülmesini sever, biriniz guslettiğiniz zaman avret yerlerini örtsün." (Nesaî, Gusl, 7).

Allah'ın sıfatı olarak *hayiy* çirkinlikleri bulunmayan; bağış, nimet ve ihsanı terk etmeyen demektir. İnsanlardaki utanma anlamında değildir. (İ.K.)

HAYR

Bir şeyi diğerine tercih etmek, hayırlı olmak, hayırda birine üstün gelmek, birine hayırlı olan şeyi vermek anlamındaki "h-y-r" kökünden türeyen "hayr" isim olarak; insanların rağbet ettiği, sevip arzu ettiği ve hayırlı olan şeylere denir. İsm-i tafdîl olarak daha hayırlı, en iyi, en faydalı demektir. Çoğulu; hıyâr ve ahyârdır. Hayr kelimesi, şer ve zarar kelimelerinin zıddıdır.

Hayr kelimesi Kur'ân'da 176 âyette geçmiş ve îman (Enfâl, 8/70; Hûd, 11/31), İslâm (Kalem, 68/12), Kur'ân (Bakara, 2/105), çok mal (Bakara, 2/180,215), sıhhat, afiyet (En'âm, 6/17; Yûnus, 10/107), ücret, mükafât (Hac, 22/36), en iyi en üstün (Mü'minûn, 23/118), taam, yiyecek (Kasas, 28/24), zafer (Ahzâb, 33/25), at (Sâd, 38/32), daha faydalı (Bakara, 2/106), daha hayırlı (Yûsuf, 12/64), bolluk (Hûd, 11/84), iyilik, yarar, salah (Nur, 24/33), güc, kuvvet (Duhân, 44/37), dünya, mal, mülk (Âdiyât, 100/8), iyi, güzel, yararlı olan şey (Âl-i İmrân, 3/104), hayırlı, sâlih çocuk (Nisâ, 4/19), iffet (Nûr, 24/12), daha güzel daha iyi daha edepli, terbiyeli, ahlâklı (Hucurât, 49/5), faydalı (A'râf, 7/188), şerrin zıddı olan hayr (Âl-i İmrân, 3/26) anlamlarında; ahyar kelimesi ise 2 âyette geçmiş ve hayırlılar anlamında peygamberlerin sıfatı olarak kullanılmıştır (Sâd, 38/47-48). *"Sizi hayr ve şerle deneyeceğiz..."* (Enbiyâ, 21/35)

Allâh'ın sıfatı olarak ***hayr,*** Kur'ân'da bir âyette geçmiştir: *"... Allah daha hayırlı, (mükâfat ve cezası) daha devamlıdır.* (hayr ve ebkâ)*"* (Tâ-hâ, 20/73)

Allah'ın insanlara, yararı, hayrı, nimeti, ihsanı her şeyden daha çoktur. O, hayırlıdır, faydalıdır. Bütün hayr onun elindedir (Âl-i İmrân, 3/26). Yardım edenlerin (Âl-i İmrân, 3/150), hüküm verenlerin (A'râf, 7/87), cezalandıranların (Enfâl, 8/30), rızık verenlerin (Hac, 22/58), merhamet edenlerin (Mü'minûn, 23/109) ve konuk edenlerin (Mü'minûn, 23/29) en hayırlısıdır. (İ.K.)

HAYRÂT

Hayr kelimesinin dişili olan hayra'nın çoğulu olup sözlükte "hayırlı olanlar, seçilip tercih edilenler ve kendisinde çok fayda bulunanlar" demektir. Bu anlamda hayr ve hayra'nın aslı hayyir ve hayyira olup sıfat-ı müşebbehedir. Kur'ân'da 10 âyette geçmiş

ve sâlih ameller, hayırlı işler (Bakara, 2/148), iyi huylu, güzel ahlâklı kadınlar (Rahmân, 55/70), hayırlar, mükafatlar ve manevî nimetler (Enfâl, 8/88) anlamlarında kullanılmıştır.

Türk kültüründe; halka parasız olarak yemek ve su vermek veya hastaları tedavi etmek için yapılan aşhane, çeşme, sebil, hastahane vb. hayır kurumları ve binalarına denir. (İ.K.)

HAYRET

Sözlükte "şaşırmak, yolunu kaybetmek" anlamına gelen ***hayret,*** bir tasavvuf terimi olarak ise Allah'ı tanıyan, ancak bunu ifade edemeyen ârifin yaşadığı hal anlamında kullanılmaktadır. Allah'ın varlığı konusunda hayret, şirk ve küfürdür, O'nun keyfiyetiyle ilgili hayret ise mârifettir. Zira O'nun keyfiyeti konusunda insan aklı hiçbir bilgiye sahip değildir. (M.C.)

HAYRU'L-FÂSILÎN

Hakkı batıldan, suçsuzu suçludan, haklıyı haksızdan, iyiyi kötüden ayıranların en hayırlısı anlamına gelen bu tâbir, Allah'ı tanıtan vasıflardan biridir. (bk. Fâsıl) (İ.K.)

HAYRU'L-ĞÂFİRÎN

Allâh'ın sıfatlarından biri olup, bağışlayanların en hayırlısı demektir. (bk. Gâfir) (İ.K.)

HAYRU'L-HÂKİMİN

Allâh'ın sıfatlarından biri olup, hâkimlerin en hayırlısı demektir. (bk. Hâkim) (İ.K.)

HAYRU'L-MÂKİRÎN

Hile ile aldatmak anlamındaki "m-k-r" kökünden türeyen ***mâkir*** hile ile aldatan, tuzak kuran demektir. Kur'ân'da Allah'ın sıfatı olarak, ***"tuzak kuranların en hayırlısı"*** anlamında iki âyette ***hayru'l-mâkirîn*** şeklinde geçmiştir: *"Tuzak kurdular, Allah da onların tuzaklarına karşılık verdi. Allah en iyi tuzak kurandır."* (Âl-i İmrân, 3/54; Enfâl, 8/30)

Allah'ın mâkîr vasfı, O'nun hile ile aldattığı anlamında değil, hile ile kötülük yapanları, bilemeyecekleri ve anlayamayacakları cihetten daha şiddetli cezalandırması demektir. Allah'ın hile ve tuzak kurmaya ihtiyacı yoktur. Onun her şeye gücü yeter.

Allah'ın bu vasfı, Kur'ân'da "mekere - yemkürü" fiiliyle de anlatılmıştır: *"Bir tuzak kurdular, biz de onlar hiç farkında olmadan onlara bir tuzak kurduk."* (Neml, 27/50). Yani onların tuzaklarını, kendi helâklerinin sebebi yaptık, onları tuzakları sebebiyle cezalandırdık.

Allah'ın bu sıfatı, sadece hile ve tuzak ile kötülük yapanlara yöneliktir. (İ.K.)

HAYRU'N-NÂSIRÎN

Allâh'ın sıfatlarından biri olup, yardım edenlerin en hayırlısı demektir. (bk. Nâsır) (İ.K.)

HAYRÜ'R-RÂHİMÎN

Allâh'ın sıfatlarından biri olup, merhamet edenlerin en hayırlısı demektir. Kur'ân'da iki âyette geçmiştir (Mü'minûn, 23/109, 118). (bk. Rahmân, Rahîm) (İ.K.)

HAYRÜ'R-RÂZİKÎN

Allâh'ın sıfatlarından biri olup, rızık, nimet verenlerin en hayırlısı demektir. (bk. Râzık) (İ.K.)

HAYY

Yaşamak, canlı olmak anlamındaki "h-y-y" kökünden türeyen ***hayy;*** canlı,

diri, yaşayan demektir, ölünün zıddıdır. Çoğulu *ahyâ*'dır. Allah'ın sıfatı olarak hayy, yaşayan, ölümlü olmayan demektir. Kelam ilminde Allâh'ın sübutî sıfatları arasında geçen ***hayat*** da bu anlamı ifade eder.

Hayy kelimesi Kur'ân'da çoğul şekliyle birlikte 24 defa geçmiştir. Hayy kelimesi hem Allah için hem diğer canlılar için kullanılmıştır: *"Her canlı (hayy) şeyi sudan vâr ettik"* (Enbiyâ, 21/30). Allah'ın dışındaki varlıklar için kullanılan hayy, ölü anlamındaki *mevt* kelimesinin zıddı olarak zikredilmiştir (Âl-i İmrân, 3/27). İnsan, hayvan, bitkiler ve diğer varlıklarda canlılığı vâr eden de yok eden de Allah'tır.

Allah'ın canlı-diri oluşu kendindendir. O ölmez. *"Ölmeyen diriye güven..."* (Furkân, 25/58). Hayy kelimesi 5 âyetin üçünde *kayyûm* sıfatıyla birlikte geçmiştir: *"O Allah ki O'ndan başka ilah yoktur. O, diridir, kayyumdur..."* (Bakara, 2/255), *"O diridir. O'ndan başka ilâh yoktur."* (Mü'min, 40/65).

Varlığı vacib olan Allah'ın hayy sıfatı, O'nun ezelî ve ebedî olduğunu ifade eder. O'nun evveli ve sonu yoktur. O hep diridir, diri olmaya devam edecektir. O'nun sonu yoktur. Diğer canlıların evveli ve sonu vardır. *"Yeryüzünde bulunan her şey yok olacaktır. Yalnız celal ve ikram sahibi Rabb'inin zatı bâki kalacaktır"* (Rahmân, 55/26-27). Bütün yaratıklar fâni sadece Allah bakidir. O'nun dışında her canlı ölecek ve O'na dönecektir.

Hayy ismi, Tirmizî ve İbn Mâce'nin el-esmâü'l-hüsnâ ile ilgili rivâyetlerinde geçmiştir (Tirmizî, Deavat, 83; İbn Mâce, Dua, 10). (İ.K.)

HAZR VE İBÂHA

Hazr kelimesi haram, yasak; ibâha kelimesi de helal kılma, mubah anlamına gelmektedir. (bk. Haram; Mubah). "Hazr ve ibâha" tabiri, fıkıh ve hadis kitaplarında, dinen yasaklanan ve helal kılınan şeylerin işlendiği bölüme verilen isimdir. Bazı fıkıh kitaplarında, bu terkibin yerine *kerâhiyye* veya *istihsan* tabirleri de kullanılmaktadır. Bu bölümde, yiyecek, içecek, giyim ve kazanç konusunda helal ve haramlar, avret mahalli, ihtikar, kumar oyunları, süs aletleri ve benzeri pek çok konu ele alınmaktadır. (İ.P.)

HAZRET

Sözlükte "yakında ve yanında bulunmak, önünde olmak" anlamına gelen ***hazret,*** bir tasavvuf terimi olarak varlığın genel mertebeleri ve âlemdeki bütün tecellileriyle birlikte ilâhî veya kevnî hakikât anlamında kullanılmaktadır. Allah'ın her sıfatı, her ismi ve her fiili bir hazret meydana getirdiği gibi belli bir sıfatın, ismin ve fiilin her bir tecellisine de hazret denilir. Bu kavram daha sonraları sûfi olmayan din ve devlet adamları için de kullanılmaya başlanmıştır. Edebî metinlerde ise daha çok Allah, Peygamber ve veliler hakkında kullanılmıştır. (M.C.)

HEBÂ

Sözlükte "toz, zerre" anlamına gelen ***hebâ*** kelimesi, Kur'ân'da iki yerde âhirette hiçbir karşılık verilmeyip boşa giden, geçersiz kabul edilen ameller için kullanılmıştır (Furkân, 25/23; Vâkı'a, 56/6). (M.C.)

HEDİYE

Yol göstermek, doğru yola iletmek anlamındaki *"h-d-y"* kökünden türeyen ***hediyye*** sözlükte armağan; İslâmî lite-

ratürde ise insanlar arasında sevgi ve dostluk nişanesi olarak veya muâşeret kaidesi gereği karşılıksız verilen nesne demektir. Kur'ân'da Sebe Melikesinin Hz. Süleyman'a bazı hediyeler gönderdiği, ancak siyasî amaçla gönderildiği için Hz. Süleyman tarafından reddedildiği anlatılır (Neml, 27/35-36).

Hz. Peygamber, hediyeleşmenin insanlar arasındaki sevgi ve dostluk bağlarını güçlendirdiğini, cimrilik, kıskançlık ve bencillik gibi kötü duyguları giderdiğini ve rızkın genişlemesine vesile olduğunu belirterek hediyeleşmeyi teşvik etmiş (Malik, Hüsnü'l-Huluk, 16; Müsned, 11, 405; Tirmizî, Velâ, 6) verilen hediyelerin haklı bir sebep bulunmadıkça geri çevrilmemesini istemiştir. Kendisi de çeşitli fertlere hediyeler vermiş, temiz ve helâl olduğu müddetçe verilen hediyeleri kabul etmiş ve hediyelere yine hediye ile karşılık vermiştir (Buhârî, Hibe, 7). Hediyeden karşılık beklemek veya verilen hediyeyi geri istemek doğru değildir. Nitekim bir hadiste, bu şekilde davranabilecek kimselerden hediye almanın uygun olmayacağı belirtilmiştir (Tirmizi, Menakıb, 73). Hz. Peygamber, hediyeleşmeyi teşvik ederken haksız kazanç yollarını ve bunlardan biri olan rüşvetçiliği ağır bir dille kınamış, devlet memurlarının görev suiistimali olarak nitelenebilecek mahiyetteki hediyeleri almalarını yasaklamıştır (Buhârî, Hibe, 17; Ahkâm, 24, 41; Müslim, İmâre, 26-29; Ebû Dâvûd, İmâre, 11). (M.C.)

HEDY

Sözlükte "hediye etmek, göndermek, yol göstermek, izinden gitmek" anlamlarına gelen ***hedy***, bir fıkıh terimi olarak, hac ve umre sırasında Harem'de kesilen kurbanlık hayvanları ve Kâbe'ye ve Harem bölgesinde hediye olmak üzere kesilen kurbanı ifade etmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de beş yerde geçen hedy kelimesi ıstılah manasında kullanılmıştır (Bakara, 2/196; Mâide, 5/2, 95, 97; Fetih, 48/25).

Hedy kurbanları, vacip ve nafile olmak üzere ikiye ayrılır. Kıran veya Temettu' haccı yapanların hedy kesmeleri ile ceza kurbanları, ihsar kurbanı ve harem bölgesinde kesilmesi adanan kurbanlar vaciptir. Hac veya umre yapılırken, bir yükümlülük bulunmadığı halde kesilen kurbanlar ise nafiledir.

Hedy kurbanları, ister vacip olsun, isterse nafile olsun, Harem bölgesi içinde kesilir. Harem bölgesinde kesilmez ise, nafile olarak kesilenlerin yeniden kesilmesi gerekmez. Ancak vacip olanların Harem bölgesinde yeniden kesilmesi gerekir. (İ.P.)

HELÂK

Sözlükte "ölmek, mahvolmak" anlamına gelen ***helâk,*** dinî bir kavram olarak, fert ve toplumların yok edilmek suretiyle cezalandırılması demektir. Kur'ân'da geçmiş kavimlerin, işledikleri bazı suçlar nedeniyle helâk edildikleri açıklanmaktadır. Helâk oluş nedenleri arasında, zulüm (En'âm, 6/47, 131), aşırı gitmek (Enbiyâ, 21/9), fısk (Ahkâf, 46/35), refah ve bolluk içinde şımarmak ve azmak (İsrâ, 17/16; Kasas, 28/58) zikredilmiştir. Hadislerde ise helâk ediliş nedenleri olarak, tefrika ve çekişme (Tirmizî, Kader, 1), aşırı cimrilik (Ebû Dâvûd, zekat, 46), peygamberlere çok soru sormak (Müslim, Hac, 412), derin ihtilâflara düşmek (Ahmed, 2/457) ve şirk (Buhârî, Hac, 57) gösterilmektedir. Bir toplum kendilerine peygamber gönderilmeden cezalandırılmaz (İsrâ, 17/15). İnsanlar, kendi benliklerindeki özelliklerini değiştirme-

dikçe, Allah da onların bu özelliklerini değiştirmez (Ra'd, 13/11). Vücutta ortaya çıkan hastalıklar, beden sağlığı için ne kadar tehdit oluşturuyorsa, Kur'ân ve Sünnet'te ifade olunan zulüm, isyân, tefrika, ihtilâf vb. gibi sosyal hastalıklar da toplumlar için o nispette tehlike oluşturmaktadır. (M.C.)

HELÂL

Dinen yapılması veya yenip içilmesi yasaklanmayan, serbest bırakılan şey demektir. Allâh ve Rasûlü'nün bir şeyin helâl olduğunu belirtmesi veya işlenmesinde günah olmadığını bildirmesi, o fiilin helâl olduğunu gösterdiği gibi, o fiil veya şeyin yasaklandığına dair bir delil bulunmaması da helâl olduğunu gösterir. Zira eşyada aslolan helal oluşudur. Buna göre bir şey, dinin açık bir hükmüne, yasağına ve ilkesine aykırı olmadıkça helâldir, meşrudur. Helâl kavramının, **meşru, caiz, mubah** tabirleri ile yakın ilişkisi vardır. Çoğu zaman da eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.

Yüce Allâh, iyi, temiz ve insan sağlığına yararlı olan şeyleri helâl; kötü, pis ve zararı olan şeyleri de haram kılmıştır (Mâide, 5/4). Haram kılma yetkisi ise sadece Allâh'a aittir. Kur'ân'da; *"De ki: Allah'ın kulları için yarattığı süsü ve temiz rızıkları kim haram kıldı? De ki: Onlar, dünya hayatında, özellikle kıyamet gününde mü'minlerindir. İşte bilen bir topluluk için âyetleri böyle açıklıyoruz."* buyurulmuştur (Ar'âf, 7/36). Peygamber de, Kur'ân'a ve Kur'ân dışı Allâh'tan aldığı bilgiye dayanarak bazı şeyleri haram kılmıştır. Ancak bunu da, Allâh'ın denetimi altında yaptığı için, Allâh'ın haram kılması içerisinde mütalaa edilir. Bu nedenle, Allâh'ın helâl kıldığına haram; haram kıldığına helâl demek büyük günahtır. (İ.P.)

HEMZE VE SÜKUN

Hemze harekeli elife, sükun da harekesiz harfe denir. (bk. Med) (İ.K.)

HERVELE

Kısa adımlarla koşarak, canlı ve çalımlı yürümek anlamına gelen ***hervele,*** sa'yin sünnetlerindendir. Safa ile Merve tepeleri arasında sa'y yaparken erkeklerin, yeşil ışıkla aydınlatılmış sütunlar arasında hervele yapması sünnettir. Kadınlar ise hervele yapmazlar. (İ.P.)

HESAP

Sözlükte "saymak, hesap etmek, hesaba çekmek, sayım ve sayma" gibi anlamlara gelen ***hesap,*** dinî literatürde, mükellef insanların dünyadaki inanç ve davranışlarından dolayı âhirette hesaba çekilmeleri demektir.

Kur'ân'da hesap kelimesi, türevleriyle birlikte kırk âyette geçmiştir: *"Muhakkak ki Allah hesabı pek çabuk görür."* (Âl-i İmrân, 3/81-89); *"Ey Rabbimiz! Hesap gününde, beni anamı, babamı ve bütün mü'minleri affeyle"* (İbrahim, 14/41); *"Hesap görücü olarak biz yeteriz."* (Enbiyâ, 21/47); *"O Allâh hesaba çekenlerin en sür'atlisidir."* (En'âm, 6/62)

Peygamberimiz, *"Hesaba çekilmeden kendinizi hesaba çekiniz."* buyurmuştur (Tirmizî, Kıyamet, 14). Kıyamet günü insan, bütün inanç, söz, fiil ve davranışlarından; namazından, ömründen, malından, vücudundan, ilminden... hesaba çekilecektir. Bu yüzden âhiret Kur'ân'da, *yevmü'l-hisab* (hesab günü) olarak isimlendirilmiştir (İbrahim, 14/41). (F.K.)

HEVÂ

Sözlükte "istek, meyil, heves, sevme, düşme" gibi anlamlara gelen ***hevâ,*** bir terim olarak, nefsin, akıl ve din tarafından yasaklanan kötü arzulara karşı olan eğilimi demektir. Kur'ân'da hevâ kelimesi on âyette tekil, on sekiz âyette çoğul (*ehvâ*) olarak geçmektedir. Kur'ân'da, bayağı arzularına esir olan kişi "hevâsını tanrı edinen" diye tanıtılmış (Furkân, 25/43; Câsiye, 45/23) ve hevâ başlıca sapıklık sebeplerinden biri sayılmıştır. Hevâlarına uyanlar tam bir sapıklığa düştükleri gibi, bunların peşinden gidenler de Allah'ın yolundan sapmış olurlar (Mâide, 5/77; En'âm, 6/56). Kur'ân'da, mü'minler hem kendi hevâlarına hem de kâfir, zalim, hak yoldan sapmış, kalpleri mühürlenmiş kimselerin hevâlarına uymamaları emredilmiştir (bk. Bakara, 2/120). Allâh Teâlâ *"Eğer hak onların hevâsına uysaydı gökler, yer ve bunlarda bulunanların düzeni bozulurdu"* (Mü'minûn, 23/71) buyrulmak suretiyle hevâya uymanın doğuracağı zararlara dikkat çekmiştir. Tasavvufî hayatın en önemli ilkeleri olan riyâzet ve mücahedenin temel amacı, nefsi her türlü dünyevî tutkulardan arındırıp mânevî hazlara yöneltmektir. Hadis, akaid, kelâm ve mezhepler tarihi literatüründe, genellikle sünnet çizgisinden saparak inanç ve davranışları beşerî görüş ve arzular doğrultusunda oluşturma eğilimleri için *"ehvâ"*, bu eğilimleri birer akım haline getirenler için de *"ehl-i ehvâ"* tabiri kullanılmaktadır. (M.C.)

HEZL

Sözlükte "şaka yapmak, eylenmek, ciddiyetsizlik, zayıflık, cılızlık" gibi anlamlara gelen ***hezl,*** bir fıkıh kavramı olarak, iç irade ile beyan arasında kasıtlı uygunsuzluk durumu doğuran ciddiyetsizlik demektir. "Sözü sırf oyun, eğlence ve şaka olarak söylemek" veya "sözün hakikî veya mecazî anlamına delaletini kastetmeyip sahih olmayan bir şeyi kastetmek" ya da "hiçbir şey kastetmemek" şeklinde tanımlanabilir.

Prensip olarak gayr-i ciddî yapılan hukukî işlemler sahih ve bağlayıcı değildir. Ancak, Hz. Peygamber'in *"üç şeyin şakası da ciddidir, ciddisi de...: Nikâh, talâk ve ıtk"* (İbn Mâce, Talak, 13; Ebû Davûd, Talak, 9) hadisinden hareketle bu gibi tasarruflarda hezlin etkili olmayacağı, tasarrufun geçerli olduğu kabul edilmiştir. Hezlin etkisi bakımından tasarruflar öncelikle ikiye ayrılmıştır; alım-satım, icâre gibi fesih ihtimali bulunan malî tasarruflarda hezl, kural olarak akdi fasit yapacağı kabul edilmiş, ancak fesih ihtimali bulunmayan talak, yemin gibi tasarruflarda hezl geçerli kabul edilmeyip, tasarruf geçerli sayılmıştır. (İ.P.)

HIDÂD

Sınır koymak, ayırmak, menetmek, bilemek ve kızmak anlamındaki "h.d.d" kökünden türeyen ***hıdâd,*** "hâdde" fiilinin mastarı olup sözlükte; muhalefet etmek, düşmanlık etmek, karşı çıkmak, tartışmak ve sınıra tecavüz etmek demektir. Kur'ân'da fiil şeklinde 4 âyette geçmiş, münafıkların (Tevbe, 9/63) ve kâfirlerin (Mücâdele, 58/5, 20) Allah'a ve Peygamberine karşı çıkmaları ve düşmanlık etmeleri anlamında kullanılmıştır. Bu kimselerin; en alçaklar arasında olacakları ve cehenneme atılacakları; mü'minlerin, babaları, oğulları, kardeşleri yahut akrabaları da olsa Allah'a ve Rasûlüne düşman olanlarla dostluk edemeyecekleri bildirilmiştir. (Mücâdele, 58/22)

Hıdâd kavramı, **şikâk** ve **muhâlefet** kelimeleri ile anlamdaştır. (bk. Muhâlefet ve Şikâk) (İ.K.)

HIDÂNE

Sözlükte "göğüs, kanat; çocuğu kucağına almak, beslemek; bir şeyi yanına almak" anlamlarına gelen ***hıdâne,*** bir fıkıh terimi olarak, küçük çocukları yanında bulundurma, bakım, gözetim ve terbiye etme hak ve vazifesi demektir.

Kur'ân'da çocukların bakım, gözetim ve terbiyesi ile ilgili genel hükümler bulunmakla birlikte, hıdane konusunda özel bir hüküm bulunmamaktadır. Hz. Peygamber'in hadisleri ve uygulamalarında da sınırlı açıklamalar getirilmiştir. Bu nedenle fıkıh kitaplarında yer alan hıdâne ile ilgili görüşler, fakihlerin bu sınırlı açıklamalardan hareketle, şahsî müşahade ve tercihleri ile dönemlerindeki tecrübe birikimlerini yansıtmaktadır.

Klasik fıkıh kaynaklarında, çocuk üzerinde, şahıs, mal ve terbiye bakımından üç çeşit hak ve sorumluluk söz konusudur. Bu hak ve sorumluluklar, çocuğun maddeten ve manen geliştirilmesi, korunması amacına matuftur. Bu nedenle, çocuğun bakım ve terbiyesini üstlenecek kişinin en azından akıllı, buluğ çağına ulaşmış, güvenilir ve güç yetirebilir olması şarttır. Bunun yanında, çocuğun hayat, sıhhat ve ahlâkını koruyacak, dinî eğitimini sağlayacak durum ve kıvamda olması gerekir. Erkeğin Müslüman olması aranırken, annede bu şart koşulmamıştır. Fakihler evliliğin sona ermesi halinde önceliğin kadına ait olduğu, annenin bulunmaması halinde babaya ait olduğunu belirtmişlerdir. Ancak hâkim, görevini hakkıyla ifa etmeyen veya bundan kaçınan kişiden çocuğu alarak diğer yakınlarına verebilir. Çocuğun, bakıma ihtiyacı kalmayıp kendi işlerini görebildiği çağa gelince, babasına verileceği genel olarak kabul edilmiştir. (İ.P.)

HIFZ

Sözlükte "korumak" anlamına gelen ***hıfz,*** tasavvufta Allah'ın veli kullarını günahta ısrar etmekten koruması anlamında kullanılmaktadır. Sûfilere göre, Allah Peygamberleri günah işlemekten koruduğu gibi veli kullarını da günah işlemekte ısrar etmekten öylece korur. Allah, koruyan (*hâfız*), velî de korunan (*mahfûz*) dur. Allah'ın dostluğunu kazanmış takvâ sahibi bir mü'min olan velinin beşer olması hasebiyle günah işlemesi ve hata yapması mümkündür. Ancak sık sık günah işlemesi salâh ve takva sıfatına aykırıdır. Allah'ın sâlih kullarının işlerini üstleneceğini (A'râf, 7/196.), şeytanın Hakk'ın dostu olan kulları azdıramayacağını (bk. Hicr, 15/42) bildiren ve günah işlemekte ısrar etmeyenleri öven (Âl-i İmrân, 3/135) âyetler velilerin mahfûz olduğuna sûfilerce delil olarak gösterilmiştir. (M.C.)

HINS

Sözlükte "meyletmek ve yeminini bozmak" demektir. Kur'ân'da bu kelime iki âyette geçmiş, yemini bozma (Sâd, 38/44) ve büyük günah (Vâkı'a, 56/46) anlamında kullanılmıştır. "el-Hınsü'l-azîm" ile maksat, âhireti inkâr, haktan sapma, hakkı yalanlama ve şirk (Allah'a ortak koşma) dır. (İ.K.)

HIRKÂ-İ SAÂDET

Saadet hırkası demek olan *hırka-i saâdet* Peygamberimiz (a.s.)'in hırkasına verilen bir isimdir. Bu hırka, İstanbul Topkapı Sarayında mukaddes emanetler dairesinde altun bir sanduka

içerisinde saklanmaktadır. Bu hırkaya "saadet" ismini müslüman Türk milleti vermiştir. (İ.K.)

HIRS

Sözlükte "bir şeyi şiddetle arzu etme, ona aşırı derecede tutkun olma, sonu gelmeyen istek, aç gözlülük" gibi anlamlara gelen ***hırs,*** bir ahlâk terimi olarak, belli bir amaca erişme hususunda kişinin bütün benliğini saran arzu ve tutku demektir. Kur'ân'da hırs kelimesi geçmemekte ise de hırs kökünden türeyen kelimeler yer almaktadır. Meselâ Yahudilerin dünya hayatına olan aşırı düşkünlükleri hırs kökünden gelen kelimelerle anlatılmıştır (Bakara, 2/96). Hz. Peygamber, yöneticilik ihtirası taşıyanları yermiş (Buhârî, Ahkâm, 7; Müslim, İmâre, 14; Müsned, II/148), *"İnsanoğlu yaşlansa da onda iki şey, hırs ve haset genç kalır"* (Ahmed, III/115, 119, 169), *"İnsanoğlunun iki vadi dolusu altını olsa mutlaka bir üçüncüsünü ister, onun gözünü ancak toprak doyurur, tevbe edenlerin tevbesini Allah kabul eder"* (Buhârî, Rikâk, 10; Müslim, zekat, 116, 119; Tirmizî, Menâkıb, 32) buyurarak hırsın olumsuz yönüne dikkat çekmiştir. Ancak Hz. Peygamber'in hırsı olumlu anlamda kullandığı da olmuştur. Meselâ iyilik peşinde koşan bir kişiye *"Allah hırsını arttırsın"* diye dua etmiştir (Buhârî, Ezan, 114; Ebû Dâvûd, Salât, 100; Müsned, V/39). İnsanın gerçekçi olması ve isteklerine bir sınır çekmesi gerekir. Başkalarının canına, malına, mevkiine, namus ve şerefine zarar verici sonuçlar doğuran hırs sadece ferdin dinî, ahlâkî ve psikolojik hayatına zarar vermekle kalmaz, aynı zamanda sosyal hayatın düzenini bozar, toplumda barış, kardeşlik, adalet, eşitlik, özgürlük gibi yüce değerleri öldürür, haksızlık ve zulümlere yol açar. (M.C.)

HIRSIZLIK

Mülkiyet hakkına karşı işlenen temel suçlardan biri olan ***hırsızlık;*** başkasına ait bir malı, korunduğu yerden sahibinin bilgisi dışında gizlice almaktır. İslâm'a göre insanın hayatı, ırz ve namusu gibi malı da muhteremdir. Bu nedenle hırsızlık, hem hukuk düzeni açısından suç kabul edilerek cezalandırılmış, hem de dînen ve ahlâken büyük günah ve ayıp sayılmıştır (Mâide, 5/38). (İ.P.)

HIYANET

Sözlükte "sözünde durmamak, eksiltmek, emaneti yerine getirmemek" gibi anlamlara gelir. Hıyanet eden kimseye hâin denir. Kur'ân'da hıyaneti yasaklayan pek çok âyet vardır. Bunlardan bazıları şunlardır: *"Ey îmân edenler! Allah'a ve Peygamber'e karşı hainlik etmeyin, size güvenilen şeylere bile bile hıyanet etmiş olursunuz"* (Enfâl, 8/27), *"...Allah hainleri sevmez"* (Enfâl, 8/58). Hz. Peygamber de hıyaneti, nifâk (iki yüzlülük) alâmeti saymıştır (bk. Buhârî, Îmân, 24). Mü'minin içi ve dışı birdir; kötülük ve hainlik düşünmez. Fâcir ise hilekârdır ve düşük duygulara sahiptir (bk. Ebû Dâvûd, Edeb, 5). Ayrıca Hz. Peygamber, *"Müslüman müslümanın kardeşidir. Ona hıyanet etmez, dara düşünce yardımsız bırakmaz, ona karşı yalan söylemez..."* (Tirmizî, Birr, 18), *"Bir kardeşin seni doğru söylüyor sandığı halde senin ona yalan söylemen çok büyük bir hâinliktir"* (Ahmed,, IV, 183), *"Güvenilir olmayanın îmânı da yoktur."* (Ahmed,, III, 135, 154, 210, 251) şeklindeki sözleriyle müslümanın asla başkalarına hıyanet edemeyeceğini belirtmiştir. (M.C.)

HİBE

Sözlükte "bağışlamak, lütfetmek, karşılıksız vermek" anlamına gelen ***hibe,*** fıkıh ıstılahında, bir malın bedelsiz olarak bir başkasına mülk olarak verilmesini ifade etmektedir. Karşılık şart koşulmaksızın bir malın hayatta iken başkasına temlik edilmesi şeklinde de tanımlanabilir. Fıkıh kaynaklarında hibe, iki taraflı bir akit olup, tarafların irade beyanı ile kurulur, hibe edilen malın teslim-tesellümü ile tamamlanır. Hibenin geçerli olması için, bağışlama anında akit konusu malın mevcut olması, malum ve belirli bulunması, bağışlayana ait olması, tarafların rızalarının bulunması ve bağışlayanın eda ehliyetine sahip olması gerekir. Ancak bağışlanan kimsede tam edâ ehliyeti aranmaz; eksik edâ ehliyeti bulunan mümeyyiz çocuk ve bunağın hibeyi kabul etmeleri geçerlidir.

Usulüne uygun olarak yapılan ve kabz ile tamamlanan hibe akdinden dönmek kural olarak caiz değildir. Hz. Peygamber bunu kınamıştır (bk. Buhârî, Hibe, 14; Müslim, Hibât, 1, 2, 6-8). Ancak Hanefîler hibeyi kabul eden kişinin rızası veya hâkim kararı ile hibeden dönülebileceğini kabul etmişlerdir. Bununla birlikte, hibenin kan hısımları ve sıhrî hısımlar arasında yapılması, bir karşılık veya şarta bağlanması, bağışlanan malda ayrılmaz bir fazlalık meydana gelmesi, malın hibeyi kabul edenin mülkiyetinden çıkması, helâk olması, taraflardan birinin ölümü, hibenin sevap amacıyla yapılması ve hibenin borcun ibrası şeklinde yapılması durumlarında rücû hakkı bulunmamaktadır. Şartlı bağışlarda ise, şartın yerine getirilmemesi halinde hibe edenin rücu hakkı saklıdır. (İ.P.)

HİCÂB

Sözlükte "perde, örtü, iki şey arasına konan engel" anlamına gelen ***hicâb,*** bir kavram olarak, hakka ve hakikate ulaşmaya, âhiret gününde Allah'ı görmeye engel olan perde anlamına gelir. Bir hadiste ifade olunduğuna göre, Allah Teâla cennet ehline *"Benden daha başka bir şey istiyor musunuz?"* diye soracak, onlar da, *"Yüzümüzü ağartmadın mı, bizi cennete koyup ateşten kurtarmadın mı?"* diyecekler, bunun üzerine Allah perdeyi kaldıracak ve cennettekiler, o güne kadar mazhar olmadıkları en büyük nimet olarak Rab'lerine bakacaklardır (Müslim, Îmân, 297). Tasavvufta, sâlikle Hak arasında bulunan ve O'nu tanımaya (mârifet) engel olan her şeye hicâb adını verirler. (M.C.)

Hicap kelimesi Kur'ân'da 7 âyette geçmiş ve hepsi perde anlamında ancak farklı bağlamlarda kullanılmıştır. A'râf sûresinin 46. âyetindeki hicâp âhirette cennet halkı ile cehennem halkı arasında bulunan sûru, Şûrâ sûresinin 51. âyetindeki hicâp, vahyin geliş şekillerinden birini, İsrâ sûresinin 45 ve Fussilet sûresinin 5. âyetinde hicâp, mecâzî anlamda perdeyi, Ahzap sûresinin 53. âyetindeki hicâp, kapı yerine kullanılan perdeyi, Sâd sûresinin 32. âyetindeki hicâp, gün sonunda güneş ışığının batmasını ve perdelenmesini ifade etmektedir.

Türkçe'de "hicap", utanma ve sıkılma anlamında kullanılmaktadır. (İ.K.)

HİCRET

Sözlükte "terketmek, ayrılmak, bir yerden başka bir yere göç etmek" demektir. İslâm terminolojisinde hicret kavramı ile Hz. Muhammed (a.s.)

ve arkadaşlarının M. 622 yılında Mekke'den Medine'ye göç etmeleri kastedilir. Mekkeli müşriklerin baskılarına dayanamayan müslümanlar daha önce de iki kâfile halinde Habeşistan'a hicret etmişlerdir.

Kur'ân'da bu kimseler *muhacirler* olarak anılmış ve Allah'ın onların kötülüklerini örteceği (Âl-i İmrân, 3/195), onlardan razı olduğu, onlar için cennetler hazırladığı (Tevbe, 9/100), onların hakîkî mü'minler olduğu (Enfâl, 8/74), Allah katındaki derecelerinin büyük olduğu (Tevbe, 9/20) ve Allah'ın rahmetine mazhar olacakları (Bakara, 2/218) bildirilmiştir. Çünkü muhacirler; îmanları uğruna yurtlarını terk etmişler, Allah yolunda eziyetlere uğramışlar, müşriklerle savaşmışlar (Âl-i İmrân, 3/195), mallarını ve canlarını ortaya koymuşlardır (Enfâl, 8/72).

Allah'a kulluk etmesi için yaratılan (Zâriyat, 56/51), ancak bulunduğu bir yerde bu görevini yerine getiremeyen, ibadet edebileceği bir yere de hicret etmeyen böylece nefsine zulmeden insan Kur'ân'da kınanmıştır (Nisâ, 4/97). *"Allah yolunda hicret eden kimse yeryüzünde gidecek çok yer bulur, bolluk bulur..."* (Nisâ, 4/100). Çünkü *"Allah'ın arzı geniştir"* (Zümer, 39/10).

Hicret kavramı, Kur'ân'da göç etmenin dışında Allah'a eş koşmak ve puta tapmak gibi çirkin davranışlardan (ricz) kaçınmak (Müddessir, 74/5) ve bir insanın yanından ayrılmak (Meryem, 19/46; Nisâ, 4/34) anlamında da kullanılmıştır.

Hz. Peygamber (a.s.), *"muhâcir, Allah'ın yasakladığı şeyleri terk eden kimsedir"* (Buhârî, Îmân, 4-5) sözü ile hicret kavramına mecâzî bir anlam da yüklemiştir. (İ.K.)

HİCR-İ KÂ'BE

Kâ'be'nin kuzey-batı duvarı ile **Hatim** arasındaki boşluğa denir. Buraya ***Hatîra*** ve ***Hicr-i İsmail*** de denir. Burada namaz kılıp dua edilir, fakat kıble olarak buraya karşı namaz kılınmaz. Hz. İbrâhim ile oğlu İsmail (a.s.)'ın yaptığı Kâ'be binası bu kısmı da içine alıyordu. M. 605 yılında yapılan tamirde bu kısım inşaat malzemesi yetmediği için Kâ'be dışında bırakılmıştır. Bu boşluk Hatîm adı verilen yarım daire şeklinde bir duvar ile çevrilidir. Tavaf bu duvarın dışından yapılır. (İ.K.)

HİCR-İ İSMÂİL

Kâ'be'nin kuzey batı duvarı ile Hatim arasındaki boşluğa denir. (bk. Hicr-i Kâ'be) (İ.K.)

HİDÂYET

Sözlükte "yol göstermek, doğru yola iletmek ve gerçeğe ulaştırmak" anlamına gelen hidâyet, Allâh'ın kitap ve peygamberleri vasıtasıyla insanlara doğru yolu göstermesi ve onları bu yola ulaştırması demektir. Allâh kendisini bu vasfından dolayı ***hâdî*** olarak nitelendirmiştir. (bk. Hâdî)

Kelâm ilminde hidâyet kavramı, daha çok kulların fiilleri açısından değerlendirilmiştir. Selef âlimleri hidâyet için, Allah'ın peygamber ve kitap göndermesini yeterli görmekle beraber, asıl hidâyeti, kulun gerçeğe ulaşmasını sağlayan ilâhî irade, kulu hidâyete muvaffak kılması ve ilhamı kalbinde yaratıp hayrı kolaylaştırması olarak açıklamışlardır. Eş'arî âlimler hidâyeti, Allâh'ın doğru yolu gösterip ona ulaştırması; îmânı müminlerin kalbinde yaratılması olarak izah etmişlerdir. Mâturidî bilginleri ise, hidâyetin

"doğru yolu gösterip açıklama" ve "ona ulaştırma" olmak üzere iki anlama geldiğini benimsemişler ve ilkine *hidâyet-i mûsile,* ikincisine de *hidâyet-i gayr-i mûsile,* adını vermişlerdir. Mu'tezilî alimler Ehl-i Sünnet bilginlerinin hidâyeti "îmân" manasına anlayıp Allah tarafından kulda yaratıldığını kabul etmelerini irade hürriyetine, ceza ve mükafat anlayışına aykırı bulmuşlardır. Çünkü onlara göre, kul iradesinde hür olmalıdır. (F.K.)

HİKMET

Hükmetmek, hâkim olmak, hikmetli olmak, yönetmek, düzeltmek amacıyla men etmek, dönmek ve sağlam yapmak anlamındaki "h-k-m" kökünden türeyen hikmet kavramı terim olarak; adalet, ilim, amel, nübüvvet, Kur'ân, Allah'a itaat, dinî anlayış, Allah korkusu, akıl, söz ve işte isabet, hakkı bilme ve hayır işlemek demektir.

Hikmet kavramı Kur'ân'da;

Öğüt (Bakara, 2/231; Âl-i İmrân, 3/48; Nisâ, 4/54; Kamer, 54/5),

Anlama (En'âm, 6/89; Meryem, 19/12; Enbiyâ, 21/79; Lokmân, 31/12),

Bilgi ve aklî deliller (Lokmân, 31/12),

Kur'ân (Nahl, 16/125),

Kur'ân'ın yorumu (Bakara, 2/269);

Sünnet (Bakara, 2/151, 231; Nisâ, 4/113)

Peygamberlik (Bakara, 2/251; Âl-i İmrân, 3/48; Nisâ, 4/54; Sâd,38/20) anlamlarında kullanılmıştır.

Hikmetin özü; anlayış, gerçeği bilme, düşünme yeteneği, sezgi gücü, iş ve sözlerde isabetli olma, düşünce planında kalmayıp eyleme dönüşen yararlı ve derin bilgi, ilim ve akıl ile doğruyu bulmadır. Âyet ve hadislerde hikmet sahipleri övülmüştür: "Allah hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilmişse, şüphesiz ona çok hayır verilmiş demektir. Bunu ancak akıl sahipleri anlar" (Bakara, 2/269), *"Ancak iki kimseye gıpta edilir: Biri;Allah'ın servet verdiği ve servetini hak yolda harcayabilme imkânı lütfettiği kimse, diğeri ise Allah'ın hikmet verdiği ve bu hikmetle hüküm veren ve onu başkalarına öğreten kimse"* (Buhârî, i'tisâm, 13)

Peygamberimiz (a.s.), Allah'tan hikmet istemiş (Buhârî, Fedâilü's-sahâbe, 34) ve *"Hikmet müminin yitiğidir, onu nerede bulursa alır"* buyurmuştur (Tirmizî, İlim, 19). (İ.K.)

HİLÂF (İlmi)

Sözlükte "hilâf, karşı gelmek, aykırı davranmak, muhalefet etmek, zıtlaşmak" gibi anlamlara gelmektedir. Hilâf ilmi veya hilafiyat ise, bazı dinî ilimlere, özellikle fıkıh konularına uyarlanmış cedel tekniği, fıkıh mezhepleri arasındaki ihtilafları konu edinen ilim dalını ifade etmek için kullanılmaktadır.

Hilâf ilmi, kendine has bir konusu, ilkeleri ve amacı bulunan bir ilmin veya tekniğin adı olarak kullanılmakla birlikte, fakihler arasında ortaya çıkan görüş farklılıklarını anlatmak için de kullanılmıştır. Buna göre, başlangıçtan itibaren fakihler arasında ortaya çıkan farklı görüşlerle ilgilenme ve onları bilme işinin hilafiyat ve mevcut farklı görüşleri derleyen eserlerin de hilafiyat literatürü olarak anılması mümkündür. (İ.P.)

HİLÂFET

Sözlükte "birinin yerine geçmek, bir kimseden sonra gelip onun yerini almak, vekalet etmek, temsil etmek" gibi anlamlara gelen hilafet, bir kav-

ram olarak, Hz. Peygamber'den sonraki devlet başkanlığı kurumunu ifade eder. Halife de, bir kimsenin yerine geçen, onu temsil eden kimse demek olup İslam tarihinde terim olarak devlet başkanı için kullanılmıştır.

Kur'an-ı Kerim'de halife (çoğulu halaif, hulefa) kelimesi tarihsel süreçte kazandığı terim anlamıyla geçmeyip bu kelime ile, insanoğlunun Allah'ın yeryüzündeki halifesi olduğu, insanın yeryüzünde iyi ve güzeli temsil etme, yararlı işler yapma ve bu şekilde Yaratanın huzuruna çıkma göreviyle yükümlü olduğu anlatılır. Hadislerde devlet başkanı, yönetici, lider anlamında hilafet kelimesi ve halife, imam, emîr kelimeleri sıkça geçmektedir.

Halife ve hilafet konusunda klasik literatürde yer alan ayrıntılı bilgiler ve görüşler, o güne kadarki geleneğin ve o günün hilafet ve saltanat sisteminin olumlu veya olumsuz tesirleri altında ortaya çıkmış tespit, öneri ve bakış açıları olup mevcut şartlar içinde yönetimde adaleti, iç denetimi ve toplumsal uzlaşıyı sağlamaya matuf çabaları da içinde barındırır. (İ.P.)

HİLALLEMEK

Abdest alırken, el ve ayak parmakları ile sakalın arasına parmakları sokarak hareket ettirmek suretiyle suyu ulaştırmaya hilallemek denir. Abdestte el ve ayaklar yıkanırken parmakların arasını hilallemek abdestin sünnetlerindendir. Eller yıkanırken parmaklar birbirine geçirilmek suretiyle, ayaklar yıkanırken de el parmaklarından birinin ayak parmaklarının arasına sokulmasıyla yapılır. Ayak yıkanırken, sol elin küçük parmağıyla, sağ ayağın küçük parmağından başlayarak sırasıyla ayak parmaklarının aralanması müstehaptır. (İ.P.)

HiLE

Sözlükte "çare, maharet, kurnazlık, aldatmak, düzenbazlık" gibi anlamlara gelen ***hile***, bir fıkıh kavramı olarak, bir kimseyi istenen yönde irade beyanında bulundurmak için yanlış bir kanaat uyandırarak veya mevcut bulunan hatalı fikrin devamını sağlayarak yanıltmayı ifade eder. Klasik fıkıh kitaplarında, bir akit veya hukukî işlem yapmak isteyen kimsenin iradesine yönelik yapılan hile, tağrîr, tedlîs veya aldatma anlamına gelen *hud'a*, *hılâbe*, gibi kelimelerle ifade edilmiştir. Bu manadaki hilenin, **gabn** ve **garar** kavramlarıyla yakından ilişkisi vardır. Doğruluk ve dürüstlüğü temel ilke olarak benimseyen İslâm'da Müslüman'ın özüne ve sözüne güvenilir dosdoğru olması, elinden ve dilinden herkesin emin olması istenmiştir. Hz. Peygamber, sattığı buğdayın ıslağını yığının altına gizleyen bir sahabîye, *"bizi aldatan bizden değildir"* (Buharî, Îmân, 164) buyurmuş, hileye başvuranın ateşte olduğunu bildirmiştir (Buharî, Buyu, 60).

Fıkıh kaynaklarında, karşı tarafın zarara uğramasına yol açan hilenin akdi feshetmek için yeterli gerekçe olduğu kabul edilerek, kayda değer ölçüde zarar gören tarafa akdi feshetme ve uğradığı zararın tazmînini talep hakkı verilmiştir. Ayrıca hile yapan, bu eylemiyle emanet ve adalet vasfını yitirir. Bunun yanında hile, şartlara ve ihtiyaca göre belirlenen uygun bir ceza ile tecziye de edilebilir. (İ.P.)

HİLE-İ ŞER'İYYE

Kelime anlamı itibariyle "meşru çare, hukukî çözüm yolu" demektir.

Aynı anlamda, *mahreç* ve hile kelimesinin çoğulu olan *hiyel* de kullanılmaktadır. Dinî bir kavram olarak, yasaklanmış bir sonucu elde etmek amacıyla, şekil bakımından kurallara uygun bir işlemi vasıta etmek; fiil ve işlemleri dış görünüş ve şekil itibariyle kurallara uygun hale getirmek şeklinde tanımlanabilir.

Dinî ve hukukî kurallar, toplumsal hayatı düzenlemek amacıyla, bireylerin davranış ve hareketlerine birtakım kısıtlamalar getirmiş; bazı yükümlülükler koymuştur. Ancak fert çeşitli düşüncelerle bu hükümlerden kaçmak isteyebilir. Bu ihlalin doğrudan meydana gelmesi dinî ve kanunî müeyyideyi de gerektirdiğinden, fert hem isteğine ulaşmak ve hem de müeyyideye çarptırılmamak için kanuna karşı hileyi çıkar yol olarak görür.

Kurallara karşı hile, genel olarak meşru vasıtaları kullanarak gayrimeşru sonuçlara ulaşmak ve meşru vasıtalarla meşru sonuçlara ulaşmak şeklinde olabilir. Hanefîlere göre, bir hakkı veya dinî bir hükmü iptal etmeyen, meşru yollarla meşru neticelere ve helallere ulaştıran, günaha düşmekten kurtaran hileler caiz kabul edilmiştir. Meselâ, "şunu yaparsam eşim üç talakla boş olsun" diye yemin eden bir kişinin yemin ettiği bu şeyi yapması zarûrî olursa, bir talakla eşini boşayıp bu eylemi yaptıktan sonra tekrar eşine dönmesi böyle bir hiledir. Üç talakla boşanması halinde tekrar geri dönmesi mümkün olmadığından, bir talakla boşanmak suretiyle iki hakkını muhafaza etmek amacıyla yapılan bu hile caizdir. Zira, yapılan bu hilede hem ulaşılan sonuç, hem de vasıta helaldir. Ancak meşru vasıtalar kullanılarak gayrimeşru neticelere ulaşma kastıyla yapılan hile caiz değildir. Bu tür hilelerle ilgili olarak İmam Azam, insanlara hile öğreten müftünün hacr altına alınıp bir daha fetva vermesine mani olunması gerektiğini, talebeleri Ebû Yusuf, zekatı iptal etmek amacıyla hileye başvurmanın helal olmadığını, Muhammed de, hakkı iptale götüren hilelerle Allâh'ın hükümlerinden kaçmanın mü'minin ahlâkından olmadığını söylemişlerdir. (İ.P.)

HİLL BÖLGESİ

Dışarıdan Mekke'ye gelen kişilerin ihrama girmek zorunda oldukları sınırlar içinde **(mîkat)** olduğu halde, harem bölgesi dışında kalan yerlere verilen isimdir. (bk. Harem) Hill bölgesinin Mekke'ye en yakın olan yeri, Ten'îm'dir. Harem bölgesi içerisinde yapılması yasaklanan bitkilerin koparılması, av hayvanlarına zarar verilmesi gibi şeyler burada helal olduğu için hill ismi verilmiştir. Bu bölgede yaşayanlara *hillî* veya *mîkâtî* denir.

Hill bölgesinde yaşayanların, hac ve umre kastı olmadan harem bölgesine ihramsız olarak girmeleri caizdir. Buralarda ikâmet edenler hac ve umre için bulundukları yerden ihrama girerler. Mekke'de ikâmet edenler, hac için Mekke'de ihrama girerler, umre için ise, hill bölgesine çıkarak burada ihrama girerler. Mekkeli olmayıp dışarıdan gelen kişiler, umre yapıp ihramdan çıktıktan sonra, umre için yeniden ihrama girmek istediklerinde, aynı şekilde harem dışına çıkarak ihrama girerler. (İ.P.)

HİLM

Sözlükte "sabırlı ve hazımlı, akıllı ve ağırbaşlı olmak" anlamlarına gelen

hilm, bir ahlâk kavramı olarak, akıllı ve kültürlü olmakla elde edilen, beşerî ilişkilerde bağışlayıcı, hoşgörülü ve uygarca davranmayı sağlayan ahlâkî erdem demektir. Kur'ân'da "akıl" anlamında olmak üzere bir âyette çoğul şekliyle (ahlâm) (Tûr, 52/32), onbir âyette de esmâ-i hüsnâdan biri olan **halîm** (hilim sahibi) kalıbıyla geçmektedir (bk. Halîm). Hz. Peygamber, Eşec el-Abdî adlı sahabiyi överken şöyle buyurmuştur: *"Sende Allah'ın sevdiği iki haslet vardır; biri hilim, diğeri de teennidir"* (Müslim, İmân, 25, 26; Ebû Dâvûd, Edeb, 149). Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'in devlet başkanlığına kendisinden daha layık olduğunu ifade etmek üzere, "O benden daha halim (akıllı, deneyimli, olgun) dur" demiştir (Buhârî, Hudûd, 31). Hilm; sabır, sekinet ve vakardır, ağır başlılık ve yumuşak huyluluktur, öfkeye, ihtiraslara ve bencil duygulara hâkim olmaktır, güçsüzlük ve onursuzluktan kaynaklanan bir zillet ve acz değildir. Kur'ân'da baştan sona kadar hilim ruhu mevcuttur. Bu sebeple İslâm ahlâkının, dolayısıyla müslümanın karakterini belirleyen temel erdem hilmdir. (M.C.)

HİLYE-İ NEBEVÎ (Hilye-i Saâdet, Hilye-i Şerîf)

Sözlükte "süs, zinet, kolye ve güzellikler; mecâzî olarak yaratılış, portre ve sıfat" anlamına gelen ***hilye,*** terim olarak, Hz. Peygamberin yaratılış güzellikleri; *hilye-i saâdet* ise, Peygamberimiz'in huylarını, güzel ahlâkını, yaşayış tarzını, dış görünüşünü ve kişisel özelliklerini (şemâilini) anlatan rivâyetleri, güzel ve süslü yazı ile yazılarak oluşturulan levhalara denir. Bu levhalar, *hilye-i nebevî* ve *hilye-i şerîf* adı ile de anılır. (İ.K.)

HİMMET

Sözlükte "meyil, arzu, istek, azim" anlamına gelen ***himmet*** (çoğulu himem), terim olarak, kendini veya başkasını kemale erdirmek için kalbin bütün ruhanî güçleriyle Allah'a yönelmesi demektir. Tasavvufta bilme gücü şeklinde anlaşılmaktadır. Allah'ın kuluna olan ihsanının, kulun himmeti ölçüsünde olacağına ve yüce mertebelere ancak himmetin yüceliğiyle ulaşılacağına inanan sûfiler, çevresindekilere büyük himmet sahibi olmalarını öğütlemişlerdir. (M.C.)

HİSBE

Sözlükte "hesap etmek, zannetmek, saymak, yeterli olmak, sevabını Allah'tan beklemek" gibi anlamlara gelen ***hisbe***, İslâm tarihinde genel ahlâkı ve kamu düzenini koruma faaliyetleri ile bu faaliyetleri yürüten ve denetleyen teşkilatı ifade eder. Bu işle görevli memura *muhtesib* denir.

Dinî-örfî ilkeler ışığında ve dengeli bir şekilde fert, toplum, devlet hakları ile kamu ahlâk ve düzeninin korunması demek olan hisbe, İslâm dininde farz-ı kifaye olarak kabul edilmiştir. Kur'ân'da ve hadislerde iyiliği tavsiye ve kötülüğü yasaklama önemli bir yer tutmaktadır (bk. Âl-i İmrân, 3/104, 110, 114; Tevbe, 9/71, 112; Hac, 22/41; Buhârî, İsti'zan, 2, Mezâlim, 22; Müslim, İmân, 83, 85, Libas, 114; Ebû Dâvûd, Edeb, 12; Tirmizî, Birr, 15).

Âyet ve hadislerde geçen **emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker** (iyiliği emr etmek ve kötülüğü yasaklamak) prensibine dayanan hisbe, Hz. Ömer zamanında teşkilatlanarak bir kurum haline gelmiştir. Osmanlı Devletinde muhtesipler kadı (hâkim) yardımcısı olarak görev yapmışlardır. Hisbe faa-

liyetleri, kişi, toplum ve devlet hakları ihlallerini oluşturan fiillere yöneliktir. Hisbeye konu olacak fiilin, hakkında ihtilaf bulunmayan bir münker olması, kişilerin özel hayatlarını araştırmayı gerektirmeyecek kadar alenî yapılması ve halihazırda gerçekleşmiş olması gerekir. Hisbe konusu üç grupta toplanabilir: a) dinî hayatla ilgili olanlar, b) adaletle ilgili olanlar, c) ekonomik ve sosyal hayatla ilgili olanlar.

Günümüzde hisbe faaliyetlerini zabıta teşkilatı ve güvenlik kuvvetleri ifa etmektedir. (İ.P.)

HİTAP

Sözlükte "söz, mektup" anlamına gelen ***hitap,*** tasavvufta, Allah'ın insanı muhatap alan sözü demektir. Buna *hitâb-ı ilâhî* de denir. İnsanlar Allah'ın hitâbına ilk defa ruhlar âleminde iken mazhar olmuşlar, bu esnada Allah kendilerine "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" diye sormuş, onlar da "Evet, sen bizim Rabbimizsin" diye cevap vermişlerdir (A'râf, 7/172; Tirmizî, Tefsîr, 8). Tasavvufta insanın gönlüne gelen hitaplara **havâtır** adı verilmiştir. Hitap fıkıhta, Allah'ın mükelleflerin fiilleriyle ilgili olan sözleri anlamında kullanılmaktadır. (M.C.)

HİZB

Sözlükte "parça, kısım, bölük, cemaat, taife, silah" gibi anlamlara gelen ***hizb*** (çoğulu ahzâb) tasavvufta, maddî ve manevî bir amaca ulaşmak için düzenlenmiş, genellikle tarikat mensupları tarafından okunan dualar demektir. ***Hizbler,*** Arapça kısa ve secili cümlelerden oluşan, derin hikmetler içeren, edebi değeri yüksek metinlerdir. Beden ve ruh hastasının şifa bulması, sıkıntı ve üzüntünün, afet ve musibetlerin defedilmesi, borcun kolayca ödenmesi, yol güvenliği, düşman şerrinden korunma vb. amaçlarla düzenlenmiş hizbler vardır. Selef âlimleri hizb okumayı hoş karşılamamış, bunun yerine Kur'ân ve hadislerde geçen duaların okunmasını öğütlemişlerdir. Kur'ân'da, bir cüzün (20 sayfa) 1/4'ine de hizb denilmiştir. (M.C.)

HİZBULLAH

"Hizb" ve "Allah" lafzından oluşan ***hizbullah*** tabiri, sözlük anlamı itibariyle "Allah taraftarları" demektir. Bu tabir, Kur'ân'da Allah'ın dostları, taraftarları, dininin yardımcıları; Allah'ı, Rasûlullah'ı, mü'minleri sevenler ve dost edinenler anlamında üç yerde geçmektedir (Mâide, 5/56; Mücadele, 58/22-23). Kur'ân'da bu terkibin zıddı olarak, Allah'ın gazab ettiği bir kavimle dostluk kuranlar, şeytanın etkisinde kalarak Allah'ı unutanlar, Rasûlüne düşman olanlar ve ilâhî mesaja sırt çevirip şeytanın oyuncağı haline gelen kimseler anlamında ***hizbü'ş-şeytan*** tabiri kullanılmıştır. Hizbullah tabiri, Kur'ân'da geçen *evliyaullah* (Allâh'ın dostları) (Yûnus, 10/62), *ensarullah* (Allâh'ın yardımcıları) (Âli-i İmrân, 3/52) ve *ibadullah* (Allâh'ın has kulları) (Sâffât, 37/40) tabirleriyle eş anlamlıdır.

Bu tabir, 19. yüzyılın sonlarına doğru, siyasî bir kavram olarak da kullanılmaya başlanmıştır. Günümüz Arap dünyasında bu tür siyasî oluşumların ortaya çıktığı görülmektedir. Bu teşebbüsün bir örneği olarak 20. yüzyılda Lübnan'da kurulan "Hizbullah örgütü" gösterilebilir. Siyasî anlamda kullanılan Hizbullah ile Kur'ân'da kullanılan Hizbullah tabiri, tamamen farklı anlamlar ifade eder. (F.K.)

HOŞGÖRÜ (Müsamaha)

Hoşgörü genelde kusurlara göz yummak ve aldırmamak demektir. İslâm, prensip olarak affı, sevgiyi, hoşgörüyü ve uzlaşmayı tercih etmiştir. Müslümanın kendisi, ailesi ve çevresiyle uyumlu olması esastır. Yüce Allâh, her şeye gücü yettiği halde, insanların pek çok kusur ve hatasını bağışlamaktadır. Şu âyetler hoşgörülü olmayı öngörmektedir: *"Ey îmân edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olanlar vardır. Onlardan sakının. Ama hoş görür, kusurlarını affeder ve bağışlarsanız, bilin ki Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir."* (Teğâbûn, 64/14). *"(Ey Peygamberim!) Allah'ın merhameti sayesinde, onlara yumuşak davrandın! Şâyet kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılıp giderlerdi. Şu halde onları affet; bağışlanmaları için dua et."* (Âl-i İmrân, 3/159).

İslâm'ın hoşgörü anlayışında aşırılık, haksızlık, zulüm olmadığı gibi, tabiî hakkından vazgeçmek ya da gerçek değerlerinden ödün vermek de söz konusu değildir. Buna göre; kötülüğün cezası, ancak dengi bir cezâ olabilir. Nefsi savunma, yasal bir haktır. Fakat kişinin şahsına yapılmış bir kötülüğü affedip uzlaşması daha güzeldir. Allah haksızlık edenleri sevmez, affedip uzlaşanları sever ve ödüllendirir. Zira hoşgörülü olmak, insanları affetmek büyük meziyettir; büyüklerin işidir. Allah'ın elçisi hiçbir zaman nefsi için öfkeye kapılmamış, intikâm almamıştır. Ancak Allah'ın yasaklarının çiğnenmesine ve adaletin bozulmasına da müsaade etmemiştir. Bu da gösteriyor ki hoşgörü, kişisel durumlarda olur, kamusal alanlarda dinî hayatta söz konusu değildir. (F.K.)

HRİSTİYAN

bk. Nasranî.

HÛ

Arapça'da üçüncü tekil şahıs zamiri olan ***hû*** (hüve), Kur'ân'da sıkça Allâh'a işaret etmesi sebebiyle tasavvufta, Allâh anlamında kullanılmıştır. Sûfilere göre zikrin en faziletlisi, bir şey isteme anlamı taşımayan ve Allah'ın zâtî ismi olan hû ile anmaktır. (M.C.)

HÛB

Sözlükte "deveyi alıkoymak, menetmek" demektir. Sahibini sevaptan alıkoyduğu için günaha "hûb" denmiştir. Hûb, **ism** ve **zenb** ile aynı anlamdadır. Kur'ân'da bir âyette geçmiş ve yetimin malını haksız yere zulmen yemenin büyük günah olduğu "hûben kebîren" şeklinde ifade edilmiştir. (Nisâ, 4/2) (İ.K.)

HUBB

Sözlükte "sevmek, beğenmek, rağbet etmek, istemek, meyletmek, hoşlanmak ve tercih etmek" anlamlarına gelir. Sevgi iradeden daha geneldir. Her sevgi iradedir, ancak her irade sevgi değildir. Canlı, anlayışlı ve bilgili varlıkların bir özelliği olan sevgi, kalp ve duyu organlarının zevk aldığı ve hoşlandığı şeylere meyletmesidir. Sevgi, bilgiye ve tanımaya bağlıdır. İnsan bilmediği, tanımadığı, görmediği, anlamadığı ve duymadığı şeyleri sevemez.

Kur'ân'da sevgi; hubb, mehabbet, vüdd ve meveddet kelimeleri ile ifade edilmiştir. Kur'ân ve hadislerde Allah'ı (Bakara, 2/165), Peygamberi (Buhârî, Îmân, 8. I, 9), aile fertlerini (Ahmed, III,128), mü'minleri (Müslim, Îmân, 93. V, 74), insanları (Tirmizî,

Zühd, 2. IV,551), imânı (Hucurât, 49/7), dünya ve âhiret nimetlerini (Âl-i İmrân, 3/92), yardım görmeyi (Sâf, 61/13), bağışlanmayı (Nûr, 24/22), hayırlı şeyleri (Bakara, 2/216) sevmek övülmüş ve teşvik edilmiş; Allah'tan başka tapılanları (Bakara, 2/165), âhireti unutup sadece dünyayı, (Kıyamet, 75/20; İbrahim, 14/2-3) küfrü, (Tevbe, 9/23) toplumda kötülüklerin yayılmasını, (Nûr, 24/19) hak etmediği şeylerle övülmeyi, (Âl-i İmrân, 3/188) hiç ölmeyecekmiş gibi yaşamayı, (Bakara, 2/96. Tirmizî, Zühd, 28. IV, 570) Allah ve mü'minlerin düşmanlarını (Mümtehine, 60/1)... sevmek yerilmiştir. Sevginin zıddı, kızmak, nefret etmek, kin tutmak, hoşlanmamak ve düşmanlık beslemektir.

Kur'ân'da özellikle Allah sevgisine ve Allah'ın sevdiği insanların niteliklerine sıkça vurgu yapılmıştır. Allah sevgisinin iki boyutu vardır. Biri Allah'ı sevmek, diğeri Allah'ın insanları sevmesidir. İnsanların, en çok Allah'ı sevmeleri gerekir. Çünkü insanı yaratan, yaşatan ve rızık veren O'dur. Allah'ı sevmek, O'na îmân etmenin gereğidir. (Buhârî, İman, 1) Kur'ân'da îmân eden kimselerin en çok Allah'ı sevdikleri bildirilmiştir. (Bakara, 2/165) (İ.K.)

HUBBÜ'N-NEBÎ

Peygamber sevgisi demektir. Allah'ın müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdiği Peygamberleri özellikle bütün insanlığın Peygamberi Hz. Muhammed (a.s.)'i sevmek, mü'minlerin Peygamberlere karşı görevlerinden biridir. Peygamberi sevmek, Allah'ı sevmenin sonucudur. Çünkü Allah, bizi sevmesini, bizim Peygambere uymamıza bağlamıştır (Âl-i İmrân, 3/31). Peygambere uyabilmek için, onu tanımak, onun peygamberliğini tasdîk etmek ve onu sevmek gerekir. Tevbe sûresinin 24. âyetinde eş, çocuk, baba-oğul, mal-mülk gibi hiçbir şeyin Allah ve Peygamberinden daha sevimli olmaması gerektiği bildirilmiştir.

Peygamber sevgisi, îmânın gereğidir (Ahmed, IV, 11). Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh* adlı hadis kitabında Îmân bölümünün 8. bahsinin başlığını "Peygamberi Sevmek Îmândandır" şeklinde koymuş ve şu hadisleri kitabına almıştır: *"Biriniz ben kendisine (ana-)babası, çocukları ve bütün insanlardan daha sevimli oluncaya kadar îmân etmiş olamaz."* (Buhârî, İman, 8), *"Kimde şu üç şey bulunursa (o kimse) îmânın tadını bulmuştur. (Bu üç şey); Allah ve Peygamberinin kendisine bu ikisinin dışında her şeyden daha sevimli olması, kişinin sevdiğini Allah için sevmesi ve ateşe düşmekten hoşlanmadığı gibi küfre dönmekten hoşlanmamasıdır."* (Buharî, Îmân, 9).

Kur'ân'da, *"Peygamber, mü'minlere canlarından daha ileridir* (evla), *peygamberin eşleri de onların anneleridir"* buyurulmuştur (Ahzâb, 33/6).

Peygamberi sevmek, Kur'ân ve Sünnette yer alan hükümleri uygulamak, Hz. Muhammed (a.s.)'i kendine örnek ve önder, Kur'ân'ı da rehber edinmekle mümkün olur. Peygamberi seven âhirette onunla beraber olur. Birisi Peygamberimiz (a.s.)'e,

- *Kıyamet ne zaman kopacak* diye sormuş, Peygamberimiz (a.s.) de ona,

- *Kıyamet için ne hazırlığın var?* diye karşılık vermiştir. Adam,

- *Allah ve Peygamberinin sevgisini* demiş, bunun üzerine Rasûlüllah (a.s.),

- *Öyle ise, sen sevdiğin ile berabersin* buyurmuştur (Müslim, Birr, 161).

Mü'min, Peygamberini Allah için sevmelidir. Çünkü Peygamberimiz (a.s.); *"Beni Allah sevgisinden ötürü seviniz."* buyurmuştur (Tirmizî, Menâkıb, 33. V, 664).

Mü'min, kendisi Peygamberi sevdiği gibi çocuklarını da bu sevgi ile yetiştirmelidir. Şu hadis bunun delilidir: *"Çocuklarınızı üç özelliğe sahip olarak yetiştirin: Peygamber sevgisi, Ehli beyt sevgisi ve Kur'ân okumak."* (Deylemî, bk. Hâşimî, No: 48).

Peygamberimiz (a.s.), bu sevgiye layıktır. Çünkü O, Allah'ın sevgilisi ve Allah'ın nurudur (Mâide 5/15). Peygamberimiz (a.s.), *"Biliniz ki ben Allah'ın sevgili kuluyum, dostuyum, (Ancak) övünme yoktur (övünmüyorum)"* demiştir (Tirmizî, Menakıb, 1).

Peygamberi seven Allah'ı sevmiş, ona uyan Allah'a uymuş olur. O şefkatli ve merhametlidir (Tevbe, 9/128). Peygamberi (a.s.) çok seven kıyamet gününde ona yakın olacaktır (Tirmizî, Birr, 71. IV, 370).

Bir insanın Peygamberi seviyor olabilmesi için; onun hak peygamber ve tebliğ ettiği İslâm'ın hak din olduğunu kabul etmesi, gücü nispetinde Kur'ân ve Sünnete uyması, isyân etmemesi, onu kendine örnek ve rehber edinmesi, ona salât ü selam getirmesi gerekir (Âl-i İmrân, 3/132; Ahzâb, 33/21, 36-37, 56).

Allah'ı Peygamberini ve hak dini inkâr eden Allah'a ve Peygambere eziyet etmiş; îmân edip İslâm'ın emir ve yasaklarına uyan kimse de Allah'ı ve Peygamberi sevmiş olur.

Kadın ve erkeği ile sahabe, Peygamber (a.s.)'i çocuklarından, yakınlarından ve mallarından çok seviyorlardı. Müşrikler tarafından esir alınan Hubeyb ve Zeyd'e; "eğer yerinize Muhammed'in öldürülmesini isterseniz ölümden kurtulacaksınız" denilmişti. İki sahâbî, ölümü tercih etmişler ve "değil onun öldürülmesine, ayağına Medine sokaklarında bir dikenin batmasına bile râzı olmayız, müslüman olarak ölmek dinimizi terk etmekten daha hayırlıdır" demişlerdir. (İ.K.)

HUBBÜLLAH

Allah sevgisi demektir. ***Allah'ı sevmek;*** O'nun sevap, nimet, rıza, hoşnutluk ve yakınlığını arzu etmektir.

Bir insanın Allah'ı seviyor olabilmesi için îmân etmesi, sâlih ameller işlemesi, Allah yolunda çalışması, İslâm'ı yaşama konusunda hiçbir kınayıcının kınamasından korkmaması, mü'minlere karşı mütevâzî olması (Mâide,5/54), son Peygamber Hz. Muhammed (a.s.)'e uyması (Âl-i İmrân, 3/31) gönlü, zihni ve dili ile daima Allah'ı anması, Allah'tan gelene razı olması, Allah için sevmesi, Allah için kızması (Ebû Dâvûd, Sünnet, 16) ve Allah'ın rızasını her şeyin üstünde tutması gerekir. Kur'ân'da, Allah'ın **muhsinleri** (Bakara, 2/195), **muttakileri** (Âl-i İmrân, 3/76), söz, fiil ve davranışlarında âdil olanları (Mâide, 5/42), sabırlı olanları (Âl-i İmrân, 3/146) Allah'a güvenenleri (Âl-i İmrân, 3/159), çok temiz olanları (Tevbe, 9/108), tevbekârları (Bakara, 2/222), Allah yolunda çalışanları (Saff, 61/4) ve Hz. Muhammed (a.s.)'e uyanları (Âl-i İmrân, 3/31) sevdiği bildirilmiştir. Anlaşılan o ki; Allah, imân edip Kur'ân ve sünnete uyanları sevmektedir. Allah'ın güzel isimlerinden biri **vedûd**dur. (Hûd, 11/90) Vedûd, çok seven demektir. Allah'ın bir insanı sevmesi; O'nun inanç, söz, fiil ve davranışlarından razı olması ve amellerine sevap vermesi demektir.

"Allah, her işte yumuşak davranışlı olmayı sever." (Müslim, Selâm, 15), *"Allah, kulunun helal rızık elde etmek için çalışarak yorulmasını sever."* (Münâvî, Feyzü'l-Kadir, II/193); *"Allah, sizden birinizin yaptığı işi, ameli ve görevi sağlam ve iyi yapmasını sever."* (Münâvî, Feyzü'l-Kadir, II,286-287); *"Allah, affedicidir, affetmeyi sever."* (Tirmizî, Deavat, 85)... gibi birçok sözünde Peygamberimiz (a.s.) Allah'ın sevdiği insanları ve davranışları bildirmiştir. (İ.K.)

HUD'A

Bir başkasını kandırmak, dolandırmak, yanıltmak, hile ve tuzak kurarak oyuna getirmek demektir. Doğruluk ve dürüstlük mü'minin ayrılmaz vasıflarından, başkalarını aldatmak ise münafığın ayırıcı vasıflarındandır. Kur'ân'da münafıklar bu çirkin davranışlarından dolayı yerilmişlerdir (Nisâ, 4/142-143). Hz. Peygamber de; *"bizi aldatan bizden değildir"* buyurmuştur. (M.C.)

HUDÛ

bk. Huşû

HUDUD (Hudûdullah)

"Hadd" kelimesinin çoğuludur. ***Hadd*** sınır koymak, menetmek, vazgeçirmek, iki şeyin birbirine karışmaması için aralarına konan engel ve sınır anlamındadır.

Kur'ân'da 9 âyette *hudûdullah* (Allah'ın sınırları) tâbiri geçmiştir. Oruç (Bakara, 2/187), evlenme-boşanma (Bakara, 2/229-230), mîras (Nisâ, 4/13), keffâret (Mücâdele, 58/4), iddet (Talâk, 65/1) ile ilgili hükümler zikredildikten sonra, bunların "hudûdullah" olduğu bildirilmiştir. Buna göre hudûdullah ile maksat; Allah'ın insanlar için koyduğu kural ve yasalar, hüküm ve tavsiyeler, emir ve yasaklar, farzlar, helal ve haramlardır.

İlâhî hükümler, insanların inanç, söz, fiil ve davranışlarını sınırladığı için hudud denilmiştir.

Kur'ân'da Allah'ın sınırlarının korunması, çiğnenmemesi istenmiştir. (Bakara, 2/187, 229) Allah'ın sınırlarını koruyanlar övülmüş (Tevbe, 9/112) ve mükâfat va'dedilmiş (Nisâ, 4/13), sınırlara tecâvüz edenler yerilmiş ve bunların zâlim oldukları bildirilmiştir. *"Kim Allah'ın sınırlarına tecavüz ederse işte onlar zalimlerdir"* (Bakara, 2/229), *"Kim Allah'ın sınırlarına tecavüz ederse nefsine zulmetmiştir"* (Talâk, 65/1) âyetleri bunun açık delilidir.

Allah'ın emir ve yasaklarına uyan Allah'ın sınırlarını korumuş, uymayan sınırlara tecavüz etmiş olur.

Fıkıh terimi olarak ***hudud,*** hırsız, eşkıya, yol kesen, zina eden ve içki içen kimselere uygulanan ceza anlamındaki **had** kelimesinin çoğuludur. (İ.K.)

HUKNE

Şırınga, enjeksiyon, tenkıye ve lavman edevatı gibi anlamlara gelmektedir. Şırınga yaptırmaya de *ihtikan* denilmektedir. Bu kavram, fıkıh ve ilmihal kitaplarının oruç bölümünde geçmektedir.

İmam-ı Azam'a göre, iğne yaptırmak orucu bozup kazayı gerektirmekle birlikte, Ebû Yûsuf ve Muhammed'e göre orucu bozmaz. İmâm-ı Azam, her ne şekilde olursa olsun vücuda giren şeyin; İmâmeyn ise, ancak normal yollardan vücuda giren şeylerin orucu bozacağı görüşündedir. Bu nedenle, İmâmeyn'e göre enjeksiyon orucu bozmaz. Ancak açlık, susuzluk ve sıkıntı

hissetmeden oruç tutmak amacıyla, gıda için iğne vurulmak veya serum yaptırmak caiz değildir.

Dinimiz, hasta olan ve tedavi sürecinde bulunan kişilerin oruç tutmamalarına ruhsat vermektedir. Bu nedenle, tedavisi devam eden kimseler, sağlıklarına kavuşup, tedavileri tamamlanıncaya kadar oruçlarını erteleyebilirler. Bununla birlikte, Ramazan ayında herkesle birlikte oruca devam etmeyi arzu ediyorlar ve oruç tutmalarına başka bir engelleri de bulunmuyorsa, iğnelerini iftardan sonra yaptırmaları yerinde olur. Bu imkâna sahip olmayanlar, tedavi ve aşı amaçlı iğne yaptırabilirler; oruçları bozulmaz. Ancak, oruçlu iken gıda ve vitamin iğneleri yaptırmak, damardan serum ve kan almakla oruç bozulur. Daha sonra bu oruç kaza edilir. (İ.P.)

HUKUK

Sözlükte "gerçek, doğru, sabit, varlığı kesin olan şey, gerekmek, bir şeyi gerçekleştirmek, bir şeye yakînen muttali olmak" gibi anlamlara gelen hak kelimesinin çoğulu olan hukuk, kavram olarak iki anlamda kullanılmaktadır: Birincisi, insanların birbirleriyle veya meydana getirdikleri topluluklarla ve yine insan topluluklarının diğer topluluklarla olan ilişkilerini düzenleyen, kamu gücü ile desteklenmiş zorlayıcı özellikteki kurallar bütünüdür. Bu anlamdaki hukuk kelimesi, tekil gibi işlem görmektedir. Hukukun ikinci manası ise, dinin, aklın ve hukuk düzeninin tanıdığı yetki, güç ve imtiyazlar demektir.

Birinci anlamdaki hukukun, düzeni ve adaleti sağlama, fertlerin hak ve sorumlulukları arasında denge kurma fonksiyonu bulunmaktadır. Bu nedenle, hukuk kaideleri, bir yandan bireyler, diğer yandan bireylerle toplum arasındaki ilişkileri düzenlemek, insanların özel ve genel çıkarlarını korumak, aralarında adaleti gerçekleştirip düşmanlıklara mani olmak amacıyla konulmuş kurallardan oluşur. Bu kurallara uygun hareket etmek, fertlerin hem ahlâkî hem de hukukî vazifeleridir. Ancak, insanlar her zaman hukuk kurallarına uygun hareket etmemektedirler. Bu sebeple, mükelleflerin hukuk kurallarına uymalarını temin etmek amacıyla, hukukun aslî kaideleri yanı sıra, insanları hukuk kurallarına uymaya zorlayan birtakım tedbirler de tesis edilmiştir ki bunlara hukukun müeyyideleri denilmektedir.

Bir kurum olan hukukun konusunu teşkil eden ve haklar anlamına gelen hukuk kavramı, hakkın konusu, mahiyeti gibi çeşitli yönlerden tasnife tabi tutulmuştur. Bu çerçeveden olarak, şahsa bağlı haklara şahsî hak, eşyaya bağlı haklara ise aynî hak; kişiyi sadece vicdanen, uhrevî hayat itibariyle ilgilendiren haklara dinî haklar, dinen mevcut olsun olmasın mahkemede ispat edilebilen haklara kazâî haklar; siyasî hak ve hürriyetler, fikrî haklar gibi müşahhas bir mahalde yerleşik olmayan haklara mücerret haklar; mülkiyet ve irtifak hakkı gibi bir mahalde yerleşik haklara mütekarrir haklar denilmiştir.

Dinî literatürde en çok rastlanan hak taksimi ise, Allâh hakkı ve kul hakkı ayrımıdır. Haklar temelde Allâh hakkı (hukukullah) ve kul hakkı (hukuk-i ibâd) olarak ikiye ayrılmakla birlikte, bir kısım fiiller hem kul hem de Allâh hakkını ilgilendirdiğinden müşterek haklar şeklinde üçüncü bir haktan da söz edilebilir. Hakların Allâh hakkı ve

kul hakkı şeklindeki ayrımı, hakkın mahiyeti ve sağladığı yararın özel veya genel oluşu ölçü alınarak yapılmış bir ayrımdır. Bir kısım hakların Allâh'a, bir kısım hakların da insanlara izafe edilmesi, daha çok fiillerin dünyevî hükümleri, ibadet anlamı taşıması, kamu yararı ve hukuk düzenini yakından ilgilendirmesi, hakların fertler tarafından düşürülebilir veya değiştirilebilir olması bakımından yapılan bir ayrımdır.

Hukukullah; öncelikle îmân ve ibadet gibi sadece Allâh'a yöneltilebilen, sadece onun layık olduğu haklar ile belirli bir kişi veya zümreyi değil kamu yarar ve düzenini ilgilendiren haklardır. Allâh hakları bu yönüyle, günümüz hukukundaki kamu hukuku kavramı ile paralellik arz eder. Bu haklar, af, sulh gibi yollarla ıskat edilemeyeceği gibi değiştirilmesi de caiz değildir. Bu hakları toplumda bütün fertlerin ve onları temsilen savcı gibi kamu otoritesine sahip kişilerin koruma, kollama ve kovuşturma hak ve sorumlulukları vardır.

Hukuk-i ibâd ise, sonuçta kamu yararını ilgilendirse bile, ilk planda ferde ait bir menfaatin korunmasını hedef alan ve ferdin söz hakkının bulunduğu haklardır. Bu haklar da, genel ve özel olmak üzere ikiye ayrılır. Genel kul hakları, toplumda herkesi ilgilendiren ve fertlerin ortaklaşa sahip bulundukları menfaat ve imkânlardır. Bu hakların yetki veya kamu hukuku alanıyla sınırlı bir hak ve özgürlük olarak algılanması gerekir. Allâh haklarından farklı olarak, kamu otoritesini elinde bulunduranlar bu hakları, kamu yararı gerekçesiyle sınırlandırabilir veya ıskat edebilirler. Özel kul hakları ise, kamuya açık olmayıp ferdin şahsına ait olan, esasında kişilerin özel yararlarını korumayı hedef alan haklardır. Kişi bu haklarda, kötüye kullanmamak kaydıyla dilediği gibi tasarrufta bulunabilir. (İ.P.)

HUKUKU'L-IBÂD

Kul hakları anlamına gelen ***"hukuku'l-ıbâd"*** kavramı; temel insan hakları ifadesinin karşılığıdır. Kul hakları, başkalarına ait olan ve dokunulmaz kabul edilen maddî ve manevî imkânlara denir.

Temel insan haklarından önemli olanlarını şöyle sıralayabiliriz:

Yaşama ve vatandaşlık hakkı,

Çalışma, ticaret yapma ve mülk edinme hakkı,

Eğitim ve öğretim hakkı,

İnanma ve ibadet etme hakkı,

Düşünce ve düşündüğünü ifade etme hakkı,

Bilgi edinme ve haber alma hakkı,

Kişilik ve onurunu korunma hakkı,

Seçme ve seçilme hakkı,

Özel hayatın gizliliği ve dokunulmazlığı hakkı,

Dilediği bir yerde ikâmet etme ve seyahat hakkı,

Kanun karşısında eşitlik ve savunma hakkı.

İslâm, insan haklarına saygı gösterilmesini ve bu hakların ihlal edilmemesini istemektedir. Hz. Adem peygamberden itibaren süregelen, Hz. Muhammed (a.s.)'ın peygamber olarak gönderilmesi ve Kur'ân'ın indirilmesi ile kemale eren hak din İslâm'ın temel amacı; malın, canın, ırzın, aklın ve dinin korunmasıdır. Bu beş esas,

kul haklarını korumaya yöneliktir. Kul haklarını ihlal etmek büyük günahtır. Sözgelimi bir insanı dövmek, öldürmek, malını çalmak, gıybetini yapmak, evine izinsiz girmek kul haklarını ihlal etmektir. Kul hakkı ihlal eden kimsenin, bu haktan kurtulabilmesi için hak sahibine hakkını ödemesi ve onunla helalleşmesi gerekir. Aksi takdirde âhirette sevabından vermek veya hak sahibinin günahını yüklenmek sûretiyle kısas yapılacaktır. Bu tür kimselere Peygamberimiz (a.s.) "müflis" demektedir:

Sahabeden Ebû Hüreyre (r.a.) anlatıyor: Rasûlüllah (a.s.), ashabına,

- *"Müflis kimdir, biliyor musunuz?"* diye sordu. Ashâb:

- Bize göre müflis, parası ve malı olmayan kimsedir, dediler. Bunun üzerine Rasûlüllah (a.s.),

- *"Bir insan; âhirete namaz, oruç ve zekât sevabıyla gelir, bununla birlikte bu kimse birine sövmüş, bir başkasına zina isnât edip iftira etmiş, bir diğerinin malını çalıp yemiş, bir insanı dövmüş veya öldürmüştür. Bu sebeple bu kimsenin iyiliklerinin sevabı hak sahiplerine verilir. Eğer üzerindeki kul hakları bitmeden sevapları tükenirse, hak sahiplerinin günahları alınır bu kimsenin üzerine yüklenir sonra da cehenneme atılır. İşte müflis bu kimsedir"* buyurmuştur. (Müslim, Birr, 59. Ayrıca bk. Tirmizî, Kıyâmet, 2) (İ.K.)

HUKUKULLAH

Allah hakları demektir. Allah hakkı, yaratan ve rızık veren Allah'a karşı kulların yapmakla yükümlü oldukları görev ve sorumluluklarıdır. İman, namaz, oruç, hac, zikir ve tevekkül gibi ibadetleri yapmak; içki, kumar ve nimete nankörlük gibi haramları terk etmek Allah haklarına riayet etmektir. Allah haklarına riayet eden kimse Allah'ın rızasını, sevgisini, cennet ve nimetlerini kazanmış olur. Allah haklarını ihlal eden kimse ise O'nun gazabını ve cezasını hak eder. (İ.K.)

HUL'

Sözlükte "çekip çıkarmak, soymak, soyunmak" gibi anlamlara gelen ***hul'*** ve ***muhâla'a*** kelimesi, bir fıkıh terimi olarak, kadının kocasına bedel ödeyerek boşanması demektir. Klasik İslâm hukukunda kocaya tek taraflı boşama hakkı verilmiştir. Dinî kayıt ve sınırlamalar hariç tutulursa, kocaya neredeyse bu konuda mutlak nitelikte bir hâk ve yetki tanınmıştır; bu hakkını, hâkimin veya karşı tarafın huzur veya rızasına bağlı olmaksızın tek taraflı kullanabilir. Kadın ise, belirli bazı durumlarda boşanma için mahkemeye başvurma hakkına sahiptir. Bunun yanında kocasının boşama hakkını kendisine vermesi halinde boşanma hakkına sahiptir (tefvîz-i talak).

Bunların dışında kadının, kocası ile anlaşarak evliliği sona erdirmesi de mümkündür; kadın bir bedel vermek veya birikmiş nafaka, mehir, iddet nafakası gibi alacaklarından vazgeçmek suretiyle kocasını boşanmaya razı eder. İşte bu tür ayrılığa muhâla'a veya hul' denir.

Kur'ân-ı Kerim'de hul' ile ilgili olarak; *"Kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şey almanız size helâl olmaz. Ancak erkek ve kadın Allah'ın yasalarını koruyamamaktan korkarlarsa bu durum müstesna. Şâyet karı ile kocanın, Allah'ın çizdiği sınırlarını hakkıyla muhafaza ede-*

meyeceklerinden korkarsanız, kadının (erkeğe) fidye vermesinde her iki taraf için de günah yoktur." buyurulmuştur (Bakara, 2/229).

Muhâla'anın geçerli olabilmesi için, kadının reşit olması, kocanın da boşama ehliyetini haiz olması gerekir. Muhâla'ada bedel iki tarafın karşılıklı anlaşmalarıyla belirlenir. Ancak âyette de belirtildiği gibi kocanın vermiş olduğu mehri geri almak amacıyla huzursuzluk çıkarması helal değildir. Geçimsizliğe kadının sebep olması halinde ise, erkeğin kadına verdiği mehirden fazlasını alması hoş karşılanmamıştır.

Muhâla'a bir bâin talak sayılır, her ikisi de tekrar evlenmeyi istemeleri halinde, usulüne uygun yeni bir nikâhla, yeniden evlenebilirler. (İ.P.)

HULD

Ebedîlik, sonsuzluk ve dâimi süreklilik anlamına gelir. Terim olarak; âhiret yurdu ve bu hayatın temel özelliğini (sonsuzluk) ifade için kullanılır. Âhiret (cennet) dârü'l-huld'dur. Dünya ise geçici olup; dârü'l-fenâ'dır. (İ.K.)

HULEFÂ-İ RÂŞİDÎN

Hz. Peygamber'in vefatından sonra 632-661 yılları arasında İslâm âleminin yönetimini üstlenen ilk Dört Halife anlamına gelmektedir. Bu halifeler sırasıyla Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'dir. Râşid kavramı, doğru yolda olan, doğruya ve hakka sımsıkı sarılan, kemale ermiş gibi anlamları ifâde ederek o dört seçkin insanın sıfat ve özelliklerini belirtmektedir. (F.K.)

HULK

bk. Ahlâk.

HULÛL İNANCI

Başta Hinduizm olmak üzere, çeşitli beşerî nitelikli dinlerde, Allah'ın veya O'nun kudretinin bazı insanlara ve varlıklara geçtiğini, o varlıklarda da bu tür güçlerin ve özelliklerin mevcut olduğunu benimseyen inanç biçimidir.

Temeli beşerî kaynaklı dinlere ve bâtıl itikatlara dayanan bu sistem, İslâm tarihinde bazı bâtıl inanışlara da geçmiştir. Akaidle ilgili eserlerde bu tür inanışlar reddedilmiştir. (İ.U.)

HUMUS

Sözlükte "beşte bir" manasına gelen *humus*, bir fıkıh terimi olarak, elde edilen ganimetlerden 1/5'inin kamu yararına kullanılmak üzere hazineye alınmasını ifade etmektedir. Kur'ân'da, *"Bilin ki, Allah'a ve kulumuza indirdiğimize inanmışsanız, iki ordunun birbiri ile karşılaştığı hak ile bâtılın ayrıldığı gün (Bedir savaşında) ganimet olarak aldığınız bir şeyin beşte biri Allah'a, Resûlüne, onun akrabalarına, yetimlere, yoksullara ve yolcuya aittir. Allah, her şeye hakkıyla kadirdir."* buyurulmaktadır (Enfâl, 8/41).

Buna göre, ganimetler ve ganimet hükmündeki define gibi şeylerden, beşte bir oranında vergi tahsil edilir. Alınan bu vergi âyette belirtildiği üzere, yetimlere, miskinlere ve yolda kalmışlara dağıtılır. Ayrıca kamu yararına sarf edilir. Zira âyette, humusta hak sahibi olanlar sıralanırken öncelikle Allâh ve Rasûlü zikredilmektedir. Bu da kamu yararına harcanmasına işaret eder. Hz. Peygamber'in uygulaması da bu yöndedir. Rasûl-i Ekrem bu yetkiye dayanarak, ilk zamanlarda humusu öncelikle toplumun karşılaştığı sıkıntılara harcamış, arta kalanı âyette geçen kişilere dağıtmıştır. (İ.P.)

HURMET

Haramlık, haram kılma anlamına gelmektedir. Delalet ve sübut yönünden kesin bir delille, Şâri'in yapılmamasını kesin ve bağlayıcı bir ifade ile yasakladığı fiile **haram;** yasaklama işine **tahrîm;** yasaklanan şeye muharrem, **harâm;** bu yöndeki hüküm ve vasfa da **hurmet** denir. (bk. Haram) (İ.P.)

HURMET-İ MUSAHERE

Evlilik sebebiyle meydana gelen hısımlıktan dolayı doğan haramlığı ifade eder. İslâm dininde, evlilikten doğan hısımlık sebebiyle kendileriyle evlenilmesi yasak olanlar iki ana grupta incelenebilir. Birincisi devamlı evlenilmesi yasak olanlar, ikincisi ise geçici olarak yasak olanlar. Üvey anne ve üvey nineler, gelinler, kayınvalide, eşin nineleri, üvey kızlar ve eşin torunlarıyla evlenmek ebedîyyen yasaklanmıştır. Bu haramlığın doğması için nikâh şart değildir; zina sebebiyle de bu yasaklık meydana gelir.

Eşlerin kardeşleri, teyze, hala ve yeğenleriyle evlenmek ise, geçici olarak yasaklanmıştır. Eşinden ayrılmadıkça veya eşi vefat etmedikçe bunlarla evlenemez. Ayrılık veya ölüm sebebiyle nikâh sona ermiş ise, eski eşin bu sayılan akrabaları ile evlenilebilir. (İ.P.)

HURÛFU MUKATTA'A

Kur'ân'da 114 sûreden 29'u nun, kaf, sâd, yâsîn, tâhâ, tâsîn, tâsîn mîm, elif lâm mîm, elif lâm râ, elif lâm mîm râ, elif lâm mîm sâd, hâmîm, hâmîm ayın sîn kâf, kef hâ yâ ayn sâd harfleriyle başlamaktadır. İşte bu harflere hurufu mukatta'a (kesik harfler) denilmektedir. Bu harfler müteşâbihattandır. (bk. Müteşâbih)

Bir kısım âlimler, bu harflerin Kur'ân'ın esrarından olduğunu, anlamlarını Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceğini söylemişlerdir. Bazı âlimler ise bu harflere çeşitli anlamlar yüklemeye çalışmışlardır. Ancak bu harflerin anlamını açıklayan sarih bir hadis yoktur. (İ.K.)

HUSÛF NAMAZI

Husûf kelimesi Arapça'da ay tutulması anlamına gelmektedir. Husûf namazı ise, ay tutulduğu zaman kılınan iki veya dört rek'atlik bir namazdır. Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim'in öldüğü gün güneş tutulması üzerine, halk İbrahim'in vefatı sebebiyle güneşin tutulduğunu söyler. Bunun üzerine Rasûlullah; *"Güneş ve ay kimsenin ölümünden veya doğmasından dolayı tutulmaz. Bunu gördüğünüzde namaz kılın, dua edin."* buyururlar (Buhârî, Küsûf, 1; Müslim, Küsûf, 5). Ay tutulduğunda namaz kılmak müstehaptır. Ancak bu genelde gece meydana geldiğinden, güneş tutulmasında olduğu gibi cemaatle değil, ferdî olarak kılınır.

Fırtına, deprem, salgın hastalık gibi korkutucu olaylarda da ay tutulmasında olduğu gibi namaz kılmak müstehaptır. (İ.P.)

HUSUN VE KUBUH

Sözlükte "güzel ve çirkin, iyi ve kötü" anlamlarına gelen, ***husun ve kubuh*** tabiri, dünyada övgü ve yergiyi, âhirette de mükafaat ve cezayı gerektiren şey demektir. Kelam ilminde "husun ve kubuh" beş farklı şekilde tanımlanmıştır:

1- Maksada uygun olana husun, olmayana kubuh denir. Adaletin husun, zulmün kubuh olması gibi.

2- Tabiatı mülayim olana husun, olmayana kubuh denir.

3- Kemal sıfatı olana husun, kusurlu ve eksik olana kubuh denir. İlmin güzel, cehaletin çirkin oluşu gibi.

4- Medh ve senâya değer olana husun, kötülenmeyi ve yerilmeyi gerektirene kubuh denir. Cömertliğin güzel, cimriliğin çirkin oluşu gibi.

5- Allah'ın medhine ve mükafatına konu olan şey husun, kötülemesine ve azabına vesile olan şey ise kubuhtur. İlk dört manada güzelliğin ve çirkinliğin (hüsn ve kübhün) aklî olduğu konusunda İslâm âlimleri arasında ihtilaf yoktur. İhtilaf sadece beşinci manadaki güzelliğin ve çirkinliğin şer'î veya aklî olması konusundadır.

Mu'tezile bir şeyin iyi (husn) veya kötü (kubh) olduğunun aklen bilinmesi gerektiğini savunur. Eş'arîlere göre, husun ve kubuh akıl ile anlaşılamaz; bir şey Allâh emrettiği için iyi, yasakladığı için de kötüdür. Maturîdî bilginlere göre, eşyada husun ve kubuh vardır. Allâh, iyi olanı emreder, kötü olanı da yasaklar. Dolayısıyla husun ve kubuh akıl ile de bilinebilir. (F.K.)

HUŞÛ

Sözlükte "sâkin olmak, gözünü ve boynunu eğmek", sesini kısmak ve tevâzu göstermek anlamına gelen ***huşû,*** din ıstılahında, mütevâzi, sâkin, saygılı, ihlaslı ve itâatkâr olmak, boyun eğmek ve söz dinlemek, Allah'a yönelmek ve ibâdet etmek demektir. Huşû' sahibine *hâşi'* denir. Çoğulu, *hâşiûn* ve *hâşiîndir*. Huşû kavramı Kur'ân'da; mü'minleri, dağları ve yeryüzünü övme, âhirette kâfirlerin durumunu bildirme bağlamında kullanılmıştır.

Zekeriya ve Yahya Peygamberler, (Enbiyâ, 21/90) îmân eden kitap ehli (Âl-i İmrân, 3/99) *hâşiîn* vasfı ile övülmüşlerdir. Kur'ân'da bu vasıf ile, îmân edip itâat eden, Allah'ın emir ve yasaklarına karşı saygılı olan, asla kibirlenmeyen, Allah'a karşı gelmekten sakınan ve korkan, Allah'ın va'd ve vaîdini doğrulayan mü'minler kastedilmiştir.

Huşû'un aslı, kalpte; tezâhürü, bedende olur. Kalp Allah'a boyun eğerse azalar da boyun eğer. Hadîd sûresinin 16. âyetinde "kalbin huşûu", Mü'minûn sûresinin 2. âyetinde "namazda huşû" söz konusu edilmiştir. ***Kalbin huşûu,*** imân edip Allah'a saygı duyması, onu övmesi, anması ve ona karşı gelmekten sakınmasıdır. Zıddı katı kalplilik yani dinî değerler karşısında duyarsız, dinî öğütler karşısında vurdum duymaz olması ve İslâmî inanç ve düşünceyi savunmamasıdır. ***Namazda huşûu,*** namazı Peygamberin bildirdiği şekilde, farz, vacip, sünnet ve adabına uyarak, kemal-i edep, huzuru kalp ve ihlâsla kılmaktır. *"Dağ ve arzın huşûu"* (Haşr, 59/21; Fussilet, 41/39); ilâhî yasalara uymasıdır. Dünyada kibirlenip Allah'a boyun eğmeyen, ilâhî emir ve yasaklara uymayan, Allah ve Peygamber'e baş kaldıran kâfirlerin; suçluluğun göstergesi olarak âhirette zilletten boyunlarını ve gözlerini öne eğecekleri ve seslerini kısacakları "huşû" kavramı ile ifade edilmiştir (Kamer, 57/7-8; Kalem, 68/43; Me'âric, 70/44; Tâ-hâ, 20/108; Şûrâ, 42/45). (İ.K.)

HUTBE

Sözlükte "bir topluluk karşısında yapılan konuşma" anlamına gelen ***hutbe,*** dinî bir kavram olarak, Cuma ve bayram namazlarında, genel olarak, Allâh'a hamd, Rasûlüne salât ve Müslümanlar'a nasihatten oluşan konuşmayı ifade eder.

Hutbe Cuma namazının sıhhat şartlarındandır. Bayram namazlarında ise sünnettir. Hutbe, Cuma namazından önce, bayram namazlarında ise, namazdan sonra okunur. İki hutbeden oluşur. Hanefîlere göre hutbenin rüknü, Allâh'ı zikirden ibarettir. Allâh'ı hamd, tesbih veya tekbir getirmekle hutbenin farzı yerine getirilmiş olur; ancak sünnet terk edildiğinden mekruhtur.

Hutbe, bir mekânda toplanmış mü'minlerin, başta dinî konular olmak üzere, onların hayatlarını kolaylaştıracak, ilişkilerini uyumlu ve düzenli bir hale getirecek her konuda aydınlatılması için bir vesiledir. Hz. Peygamber'in uygulamaları da bu yöndedir.

Hutbenin sahih olması için, Cuma vaktinde, namazdan önce okunması, hutbe niyetiyle, cemaat huzurunda okunması, hutbe ile namazın arası, yemek, içmek gibi namaz ile bağdaşmayan bir işle ayrılmaması gerekir. Hutbenin cemaat huzurunda okunması şartının gerçekleşmesi için, Hanefî mezhebine göre, kendisiyle Cuma sahih olan en az bir kişinin bulunması yeterlidir. (İ.P.)

HÜCCET

Sözlükte "delil, burhan, senet" anlamına gelen ***hüccet***, ıstılahta, bir hükmün doğruluğunu kanıtlamak ve muarıza karşı galip gelmek amacıyla ileri sürülen delil; mahkemede düzenlenen hukukî belge demektir.

Hüccet kelimesi türevleriyle birlikte Kur'ân-ı Kerim'de, tartışma, muhaseme, çekişme (Bakara, 2/139, 258; Âl-i İmrân, 3/20, 61, 65, 66; En'âm, 6/80); delil ve delil getirmek anlamlarında kullanılmıştır. Herhangi bir sıfat bulunmaksızın yalın halinde geçtiği âyetlerde, doğru ve kesin delil için kullanıldığı gibi batıl ve zannî delil için de kullanılmıştır (Bakara, 2/76, 150; Âl-i İmrân, 3/73; Nisâ, 4/165; En'âm, 6/83). Hedefe ulaşan, sonuca götüren kesin delilin Allâh'a mahsus olduğunu belirten âyette (En'âm, 6/149), kesinliği belirtmek için bâliğa sıfatı ile birlikte geçmiştir.

Hüccet kavramı özellikle kelâm literatüründe, delil ile aynı anlamda kullanılmış, hak olsun, batıl olsun herhangi bir görüşü kanıtlamak için getirilen delile denilmiştir. Hatta, tartışmalarda kullanılan şiir, safsata dahi hüccet olarak adlandırılmıştır.

İslâm hukukunda, özellikle Osmanlı hukuk sisteminde ise, şahitlik, yemin, yeminden nükul (imtina) gibi bir davayı ispata yarayan delil ve bir hüküm ihtiva etmeyen mahkeme tarafından düzenlenen bir nevi tutanak manalarına gelmektedir. Mahkemede hâkimin huzurunda, taraflardan birinin ikrarını, diğerinin de tasdikini içeren ve bir hüküm ihtiva etmeyen belgelerdir. Belgelerin üst tarafı hâkim tarafından imzalanarak mühürlenir.

Hadis terimi olarak hüccet, hafızdan daha üst mertebede, üçyüzbin hadisi senet ve metinleriyle ezberlemiş, bu hadislerin her türlü değerlendirmesini bilen kimseye denir. Ayrıca güvenilir olarak kabul edilip rivâyet ettikleri hadisleri delil sayılan ravîye de hüccet denir. Hüccet olan bir râvînin rivâyet etmiş olduğu hadisler ve râviler hakkındaki değerlendirmeleri, dinî ve ilmî yönden güvenilir olması sebebiyle, başka bir desteğe ihtiyaç duyulmaksızın delil olarak kabul edilir. (İ.P.)

HÜKÜM

Sözlükte "iyileştirmek amacıyla menetmek, düzeltmek; karar vermek; ilim, derin anlayış; siyâsî anlayış" gibi anlamlara gelen hüküm, dinî kavram olarak farklı şekillerde kullanılmıştır.

Kelam ilminde hükümler genel olarak dinî hükümler ve aklî hükümler olarak ikiye ayrılmıştır. Dinî hükümler, âyet ve hadislerden çıkarılan sonuçları ifade etmekte olup, genelde itikadî hükümler, amelî hükümler ve ahlâkî hükümler şeklinde tasnif edilmiştir. ***İtikadî hükümler***, temelde îmân esaslarından oluşmaktadır. Bunlar dinî hükümlerin temelini teşkil ettiğinden, aslî hükümler de denir. ***Amelî hükümler***, dinin uygulamaları ve ayrıntılarıyla ilgili hükümlerdir. Bireylerin dış dünyaya yansıyan davranışlarına bağlanacak sonuçları ve bunlarla ilgili kuralları konu edinir. Bu hükümler, itikâdî hükümlere nispeten ikinci derecede olduklarından, ***fer'î hükümler*** de denir. Bunlar genel olarak ibâdet ve muamelât olmak üzere ikiye ayrılır. ***Ahlâkî hükümler***, insanı kötü huylardan arındırıp, güzel huylarla donatmak amacıyla, nefsin eğitilmesine yönelik, insanın diğer varlıklarla ilişkilerini düzenleyen kurallardır. Dinî hükümlerin hepsinin, birbirleriyle yakın ilişkisi vardır. ***Aklî hükümler*** ise, aklın varlıklar ve kavramlar hakkındaki değerlendirmelerini ifade eder.

Hüküm kelimesi, bir fıkıh terimi olarak, hâkimin yargılama sonucunda vermiş olduğu kesin ve bağlayıcı kararı ifade ettiği gibi, siyasî otorite, devlet idaresi ve yönetim anlamlarına da gelmektedir.

Fıkıh usulünde ise, Şâri'in, yani Allâh ve Rasûlünün, mükelleflerin fiillerine ilişkin hitabına hüküm denir. Usulcülere göre hüküm, teklîfî hüküm ve vaz'î hüküm olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. ***Teklîfî hüküm***, bir işin yapılması veya yapılmamasını talep etmeyi ya da ikisi arasında serbest bırakmayı ifade eder. Namaz ve oruç, yapılması istenen; içki içmek, yapılmaması istenen, yeyip içmek de serbest bırakılan hükümlerdendir. Teklîfî hükümler, **Farz, Vacip, Mendub, Mubah, Tenzihen Mekruh, Tahrimen Mekruh** ve **Haram** olmak üzere yediye ayrılır. ***Vaz'î hüküm*** ise, bir şeyin başka bir şey için **sebep, şart** veya **mânî** teşkil etmesi hususunda Şâri'in iradesidir. Örnek verilecek olursa, namazın farz olması için vakit sebep, namaz kılmak için abdest almak şarttır. Kâtilin murisini öldürmesi, mirastan pay almasına manidir. (İ.P.)

HÜKÜMET-İ ADL

Şahıs aleyhine işlenen suçlardan ölümle sonuçlanmayan yaralama ve sakatlamalarda mağdura ödenmesi gereken ve miktarı belirlenmiş olan bedele erş, erşin dışında kalan ve miktarı belirlenmeyip yetkili mercilerce takdir edilecek olan diyete de hükûmet-i adl denir. (bk. Diyet)

Ayrıca ihramlı iken veya harem bölgesinde avlanan av hayvanı ile kesilen kendiliğinden yetişen bitki ve ağaçların değerinin takdir edilmesine de hükümet-i adl denir. (İ.P.)

HÜLLE

Sözlükte "helâl kılma" anlamına gelen *halle* fiilinden türetilen ***hülle*** kavramı, üç talakla boşanan bir kadının ayrıldığı kocasına dönebilmesi amacıyla bir başka erkekle evlenmesi anlamına gelmektedir. Bu işlem tahlîl

veya tahlîl-i şer'î tabirleriyle de ifade edilmektedir.

İslâm dini boşama suretiyle kadınlara zarar vermeyi yasaklamış ve buna yol açan sonsuz sayıdaki boşama hakkını da sınırlandırmıştır. Kur'ân'da *"Boşama iki defadır. Bundan sonrası ya iyilikle tutmak ya da güzellikle salıvermektir. (...) Eğer tekrar (üçüncü defa) boşarsa, ondan sonra kadın bir başka erkekle evlenmedikçe onunla evlenmesi kendisine helâl olmaz. Eğer bu kişi de onu boşarsa ve her ikisi de Allah'ın sınırlarını muhafaza edeceklerine inandıkları takdirde, yeniden evlenmelerinde sakınca yoktur. Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Allah bunları bilmek, öğrenmek isteyenler için açıklar."* buyurulmaktadır (Bakara, 2/229, 230).

Üç talakla boşanan eşlerin tekrar evlenebilmeleri için boşanan kadının başka biriyle evlenmesi ve bu evliliğin hilesiz, muvazaasız, sahih bir şekilde ve evlilik amacına uygun olarak yapılması ve zifafın gerçekleşmesi gerekir. Hz. Peygamber, ikinci eşiyle zifaf olmadan birinci eşiyle evlenmesinin helal olmadığını belirtmiştir (Buhârî, Talâk, 4; Ebû Dâvûd, Talâk, 49).

İlk eş ile evlenmeyi helal kılmak için yapılan ve hülle adı verilen hileli evlilik, İslâm ilkelerine, kadının hakkını ve itibarını korumak amacıyla boşamanın üç ile sınırlandırılmasına ters düşmektedir. Bu yüzden Hz. Peygamber, hülle yapan ve yaptıran erkeği Allâh'ın lânetine uğramış kişiler olarak ilan etmiş (Ebû Dâvûd, Nikâh, 15; İbn Mâce, Nikâh, 33), hülle yapan erkeği kiralık teke olarak aşağılamıştır (İbn Mâce, Nikâh, 33). Ashab-ı kiram da hüllenin helal olmadığını belirtmiştir. İslâm mezhepleri, hülle şartıyla yapılan evliliğin haram olduğunu kabul etmişler; Hanefîlerden İmam Ebû Yusuf ve Muhammed ile İmam Şafiî bu nikâhın ilk koca ile evlenmeyi helal kılmayacağını, İmam Malik ve Ahmed ibn Hanbel de, hülle şartıyla yapılan evliliğin fasit olduğunu söylemişlerdir.

Ancak, üç talak ile eşinden ayrılan kadın, hilesiz, muvazaasız, sahih bir şekilde ve evlilik amacına uygun olarak başka bir eşle evlenir ve ölüm veya geçimsizlik nedeniyle ayrılık meydana gelirse, ilk eşle evlenmesi helal olur. (İ.P.)

HÜMEZE-LÜMEZE

Bir insanı gıyabında ayıplamak, çekiştirmek, gıybetini yapmak, gammazlık yapmak ve ta'n etmek anlamındaki "hemz" kökünden türeyen ***hümeze,*** çok ayıplayan, gıybet eden, arkadan çekiştiren kimse demektir.

Yaralamak, bir şeyi şiddetle yakalamak, almak, bir insanı yüzüne karşı ayıplamak, gözle, kaşla, baş ve dudakla işaret ederek ayıplamak ve alaya almak anlamındaki "lemz" kelimesinden türeyen ***lümeze*** ise insanları daima ayıplayan ve alaya alan kimse demektir.

Bu iki kelime Hümeze sûresinin birinci âyetinde geçmiş ve *"her hümeze lümeze kişinin vay haline"* buyurulmuştur. Abdullah İbn Abbas; "Bunlar, nemîme ile yürüyen, dostların arasını açan ve suçsuz insanlarda kusur arayan kimselerdir" demiştir.

Müfessirlerin beyanlarına göre hümeze, insanların gıybetlerini yapan, onları ayıplayan, dili ile vuran, kıran, eli ile mahmuzlayan, gözü ile işaret edip alay eden, kötü sözle eziyet eden ve insanlara gülen; lümeze ise, insanları ayıplayan, gıybet eden, dilleri ile

çekiştiren, neseplerini tenkit eden, göz, kaş ve baş hareketleri ile alay eden kimselere denir.

"Lemz" kelimesi Kur'ân'da 4 âyette geçmiştir. Münafıkların, sadakaların dağıtımı konusunda Peygamber (a.s.)'i ve sadaka veren mü'minleri çekiştirmeleri (Tevbe, 9/58, 79) bu kelime ile ifade edilmiştir. Hucurât sûresinin 11. âyetinde, *"... Birbirinizi çekiştirmeyin, ayıplamayın, diliniz ile yaralamayın..."* buyurulmuştur.

"Hemz" kelimesi ise hümeze, hemmâz (Kalem, 68/11) ve hemezât (Mü'minûn, 23/97) şeklinde üç âyette geçmiştir. "Hemmâz", "hemz" kelimesinden türeyen mübalâğalı isim olup "hümeze" ile aynı anlamdadır. "Hemezât" ise şeytanın insana vesvese vermesi ve kötülüğe teşvik etmesidir. *"De ki: Rabb'im! Şeytanın hemezâtından sana sığınırım."* (Mü'minûn, 23/97). Hümeze ve lümeze, günahkâr, fâsık ve âsi insanların vasfıdır. (İ.K.)

HÜNKÂR MAHFİLİ

Selatin camilerinde padişahlar için yapılmış olan mahfillere verilen bir isimdir. Bu mahfillere mahfil-i hümâyûn da denir. (İ.K.)

HÜNSÂ

Hünsâ, erkek veya kadın olduğu belli olmayan kimseye veya kendisinde hem erkeklik, hem de dişilik organları bulunan kimseye verilen addır. Bu uzuvlardan birisinin galebe çalıp da tercihte bulunma imkânı bulunmaması halinde, böyle kimseye ***hünsâ-i müşkil*** denir. Ancak organların işlevleri bakımından biri diğerine tercih edilebilir ise veya buluğ çağına erip de ihtilam olur ya da âdet görür ise, buna göre erkek veya kadın olarak kabul edilir.

Hünsâ-i müşkil olduğuna hükmedilmesi halinde, dinî konularda ihtiyatlı davranılır. Cemaatle namaz kıldığında, erkeklerin en arkasında, kadınların önünde yer alır, kadınların arasında kılması halinde namazını iade eder. Namazda başını örter. İpek ve altın giyinmez. Mirastan, kadın ve erkek hissesinden az olanı alır. Öldüğünde, kadın veya erkek olduğu bilinmediğinden, yıkanmaz, teyemmüm ettirilerek kefenlenir.

Ancak günümüzde, teknolojik gelişmeler ve tıbbî imkânlar sayesinde, cinsiyetinin tespiti mümkün olabilecektir. Bu nedenle kararı tabiplere bırakmak yerinde olacaktır. (İ.P.)

HÜSRAN

Sözlükte "alış-verişte aldanmak, helâk olmak, sapıtmak, helâk etmek, zayi etmek, tartıyı eksik yapmak, eksiltmek ve zarara uğramak" anlamına gelir. Hüsrana uğrayan kimselere ***hâsir*** denir.

Bu anlamı ifade eden Kur'ân kavramlarından biri de *"haybe"* dir. ***"Haybe"*** kelimesi ise; istediğini elde edemeyip emeği boşa gitmek, ziyana uğramak, mahrum olmak ve ümidini kesmek demektir. Bu kimselere de ***"hâib"*** denir.

Bu kavram; mal, mülk ve itibar gibi dünyevî kazançların; akıl, sıhhat, îmân ve sevap gibi rûhî / manevî kazançların kaybedilmesinde kullanılır. Kur'ân'da daha çok manevî ziyanı ifade etmekte kullanılmıştır.

İnsan ömrü, sermaye gibidir. Kim bununla Allah'ın rızasını, sevgisini ve rahmetini satın alırsa kazançlı, kim de Allah'ın gazabını ve lanetini satın alırsa hüsrandadır.

"Nefsini (şirk, küfür, nifak ve isyândan takva ile) temizleyen kurtuluşa ermiş, onu (fücur) ile kirleten ziyana uğramıştır" (Şems, 91/10-11).

Allah, her nefse *"fücur"* ve *"takva"*yı ilham etmiştir (Şems, 91/9). ***Takva,*** her türlü iyiliğin ve güzelliğin; ***fücûr*** ise, bütün çirkinlik ve kötülüklerin ortak adıdır. Yukarıdaki âyet, muttakîlerin kurtuluşa erdiklerini, fâcirlerin de hüsrana uğradıklarını bildirmektedir. Asr sûresinde yüce Allah, asra yemin ederek insanların hüsranda oldukların bildirmekte, bunlardan dört sınıf insanı istisna etmektedir. Bu dört sınıf insan; îmân edenler, sâlih amel işleyenler, hakkı tavsiye edenler ve sabrı tavsiye edenlerdir. Bu dört sınıfın içine giremeyenler hüsrana uğrayan insanlardır. Allah, Kur'ân'da hüsrana uğrayan insanların özelliklerini tek tek saymıştır. Özet olarak bunları şöyle sıralayabiliriz:

Allah'ın sevmediği, hoşlanmadığı, kızdığı ve lanet ettiği insanlar hüsrana uğramış insanlardır. Kur'ân'da ziyana uğramış insanlar ***"hâsir"*** (çoğulu, hâsirûn) ve ***"hâib"*** (çoğulu, hâibûn) kelimeleri ile ifade edilmiştir.

Îmân etmeyenler (En'âm,6/12, 20), âhireti, (Neml, 27/5) Allah'ın kitabını (Bakara, 2/121) ve âyetlerini inkâr edenler (Kehf, 18/103-105), Allah'ın âyetlerine zulmedenler (A'râf, 7/9) ve yalanlayanlar (Yûnus,10/95), Allah'ın âyetleri ve Peygamberi ile alay edenler (Kehf, 18/103-106), Allah'a düşmanlık edenler (Fussilet, 41/19-23), dini terk edenler (mürtedler) (Mâide, 5/21), haktan sapanlar (A'râf, 7/178), İslâm'dan başka din arayanlar (Âl-i İmrân, 3/85), din konusunda kâfirlere itaat edenler (Âl-i İmrân, 3/149), îmân esaslarını inkâr edenler (Mâide, 5/5), îmân ve ibadetinde Allah'a ortak koşanlar (Zümer, 39/65), Allah'ı unutan fasık ve münafıklar (Tevbe, 9/67-69), Allah'ın yolunu eğriltmek isteyenler (Hûd, 11/19-21), insanları Allah yolundan menetmek için mallarını harcayanlar (Enfâl, 8/36-37), dünyayı âhirete tercih edenler (Nahl, 16/107-109), Allah'tan başkasına ibadet edenler (Zümer, 39/15), Allah'a verdiği sözü bozanlar (Bakara, 2/27), batıla dalanlar (Mü'min, 40/78), batıla inanıp Allah'ı inkâr edenler (Ankebût, 29/52), zalimler (Hûd, 11/18-21), gafiller (Nahl, 16/108-109), şeytana taraftar olanlar (Mücadele, 58/19), şeytanı dost edinenler (Nisâ, 4/119),Allah'ın huzuruna çıkmayı yalanlayanlar (En'âm, 6/31), çocuklarını öldürenler (En'âm, 6/140), Allah'ın mekrinden emin olanlar (A'râf, 7/99), sıla-i rahmi terk edenler (Bakara, 2/27), malı ve çocukları kendisini Allah'ı anmaktan alıkoyanlar (Teğâbün, 63/9), yeryüzünde bozgunculuk yapanlar (Bakara, 2/27), zorba ve inat insanlar (İbrahim,14/15), kötü arkadaş edinenler (Fussilet, 41/25), iftira edenler (Tâ-hâ, 20/61), Allah'ın kendilerine verdiği rızkı, Allah'a iftira ederek haram kılanlar (En'âm, 6/140), Allah'a bir kenarından (dinin bütününe îmân etmeden) ibadet edenler, bir hayra ulaşınca sevinip bir kötülük gelince yüz üstü dininden dönenler (Hac, 22/11), mizanda tartıları hafif gelenler (Mü'minun, 23/103). (İ.K.)

HÜZÜN

Sözlükte "keder, üzüntü" anlamına gelen ***hüzün,*** bir ahlâk terimi olarak, insanın maddî veya manevî kayıp ve eksikliklerinden duyduğu üzüntü ve keder anlamında kullanılmaktadır. Kur'ân'da iki âyette hüzün, üç âyette aynı anlamı taşıyan hazen, otuz yedi âyette de aynı kökten fiiller geçmektedir. Birçok âyette mü'minlerin âhi-

rette üzüntü duymayacakları (bk. Bakara, 2/38) bildirilmekte; Hz. Peygamber ve mü'minlerin, başlarına gelen musibet ve sıkıntılar sebebiyle veya mâruz kaldıkları baskı ve zulümlerden dolayı üzülmemeleri öğütlenmektedir (bk. Âl-i İmrân, 3/139, 153; Hicr, 15/88). Hadislerde ise, ölüm gibi acı veren olaylar karşısında üzülmenin normal olduğu (Buhârî, Cenâiz, 44; Ebû Dâvûd, Cenâiz, 24), Kur'ân'ın hüzünlü bir ortamda indiği (İbn Mâce, İkâme, 176), insanları üzüntüye sevkeden sıkıntıların günahlara keffâret olacağı (Ahmed, VI, 157), Allah'ın musibetler dolayısıyla yaş döken gözleri, hüzünlenen kalpleri azaba uğratmayacağı (Buhârî, Cenâiz, 45. Merdâ, 1; Müslim, Cenâiz, 12; Birr, 52) ifade olunmuştur. Hz. Peygamber de acı ve üzüntü veren sıkıntılara uğramaktan Allah'a sığınmıştır (Buhârî, Cihâd, 74; Deavat, 35, 40; Ebû Dâvûd, Vitir, 32). Sûfiler, hüzünü daha çok âhiret kaygısı veya hayırlı bir işi başaramamaktan duyulan üzüntü için kullanırlar ve olumlu bir anlam yüklerler. (M.C.)

IRZ

Sözlükte "kişinin bedeni, ruhu, övgüye değer yaratılışı, soyu sopu" gibi anlamlara gelen *ırz* (çoğulu a'râz), bir kavram olarak, insanın mânevî kişiliği, haysiyet, şeref ve saygınlığı, her türlü tecavüz karşısında dokunulmazlığı bulunan kişilik değerleri demektir. Kur'ân'da ırz kelimesi geçmezse de, insanın başka varlıklar arasındaki üstün ve şerefli konumu açıkça vurgulanmaktadır (Bakara, 2/30; İsrâ, 17/70). Hz. Peygamber vedâ hutbesinde müslümanların kanları, malları ve ırzlarının dokunulmaz (haram) kılındığını belirtmiş (Buhârî, İlim, 9), başka bir hadislerinde ise, *"Kişiye kötülük olarak müslüman kardeşini küçük görüp aşağılamasının yeterli olacağını"* ifade etmiştir (Müslim, Birr, 32; Ebû Dâvûd, Edeb, 35). Hadislerde can, mal ve ırz dokunulmazlığının birlikte anılması, İslâm'ın yaşama hakkına, mülkiyete ve mânevî kişiliğe ilişkin bütün hakları aynı ölçüde güvence altına aldığı anlamına gelir. Diğer bir hadiste, şüpheli şeylerden kaçınan müslümanın dinini ve ırzını korumuş olacağının belirtilmesi (Buhârî, Îmân, 39; Müslim, Müsâkât, 107), kişilik değerlerinin dinî değerler için hakikî zemini teşkil edebileceğini, sağlam bir dindarlığın sağlam ve korunmuş bir kişilikte oluşabileceğini ifade eder. İslâm'da ırza yönelik saldırılar kul haklarını ihlâl sayıldığından, o kimseden helâllik dilenmesi gerekir (Buhârî, Mezâlim, 10). (M.C.)

ISKAT VE DEVİR

Sözlükte "ıskat, düşürmek; devir ise, döndürmek, çevirmek" anlamına gelmektedir. Dinî literatürde, kişinin sağlığında edâ edemediği namaz, oruç, kurban, adak, keffâret gibi ibadetlerinin, vefatından sonra fakirlere fidye ödenerek düşürülmesine ıskat; bu maksatla ayrılan meblağın kâfî gelmemesi durumunda uygulanan yönteme de devir denmektedir.

Kur'ân'da, oruç tutmaya gücü yetmeyen çok ihtiyar veya iyileşme umudu kalmayan hastaların, fidye vermeleri gerektiğine dair hüküm bulunmaktadır (Bakara, 2/184). İslâm bilginlerinin çoğunluğu, bu âyetten hareketle, mazeretli veya mazeretsiz orucunu tutmamış ve kaza etmeden vefat etmiş olan kimselerin oruç borçları için fidye ödenebileceğini ifade etmişler; oruç borcu olan kişilerin ölmeden önce bu konuda vasiyette bulunmalarını tavsiye etmişlerdir. Çünkü ölenin bu konuda vasiyetinin bulunması, bu kıyas hükmünü daha da kuvvetlendirecektir. Bu şekilde vasiyette bulunulmuşsa, defin masrafı ve varsa borçları düşüldükten sonra, terikenin üçte birinden bu vasiyyetin ifâsı gerekir. Vasiyet yoksa mirasçılar, isterlerse, miras malından, miras bırakmamışsa veya yetmezse kendi mallarından teberru olarak da verebilirler.

Namaz borcunun düşürülmesi anlamındaki ıskat-ı salât, Kur'ân ve Sünnetten herhangi bir delile dayanmamaktadır. Ancak, oruçtaki fidye

hükmünü göz önünde bulunduran bazı alimler, en azından namaz için verilen fidyelerin günahların silinmesine vesile olacak bir iyilik olduğu düşüncesiyle, mükellefin, vaktinde kılamadığı ve sonra da kaza edemediği namazlar için fidye verilmesi konusunda vasiyette bulunmasını yararlı görmüşlerdir. Vasiyet edilen fidyeler, ölünün geriye bıraktığı malının 1/3'ünden verilir. Ölenin vasiyeti olmaması halinde, varislerinin fidye vermeleri gerekmez. Ancak, teberru olarak fidye verebilirler.

Iskat için ayrılan paranın yetmemesi halinde, bir miktar paranın fidye olarak fakire verilmesi, onun da bunu alıp kabul ettikten sonra tekrar iade etmesi, aynı paranın tekrar fakire fidye olarak verilmesi ve bu işlemin fidye meblağına ulaşıncaya kadar devam etmesi şeklinde cereyan eden ***devir usulü***, tamamen asılsız olup, dinde yeri yoktur. (İ.P.)

ISKAT-I CENÎN

Iskat-ı cenîn, döllenme gerçekleştikten sonra rahimde oluşan ceninin dış etki ve müdahale ile düşürülmesi; yani çocuk düşürme demektir. Bu da iki şekilde olabilir. Birincisi anne ve babanın rızasıyla gerçekleşen kürtaj; ikincisi ise, darp, korkutma ve benzeri fiillerle çocuğun düşmesine sebep olmak şeklindeki, cenîne karşı işlenen cinâyetlerdir. Hamile kadının karnındaki çocuğun düşmesine neden olan müessir fiilde, gurre denilen bir tazmînat ödenmesi gerekir. (bk. Gurre)

Cenînin dış etki ve müdahalelerle düşürülmesi, yani kürtaj, çok eski dönemlerden beri dinin, ahlâk ve hukukun tasvip etmediği bir davranıştır. Yahudilik ve Hristiyanlıkta olduğu gibi İslâm dininde de kürtaj caiz görülmemiştir. İnsanın yaşama hakkı, erkek spermi ile kadının yumurtasının birleşip döllenmenin başladığı andan itibaren Allah tarafından verilmiş temel bir haktır. Artık bu safhadan itibaren anne-baba da dahil hiç kimsenin bu hakka müdahale etme hakkı yoktur.

İslâm âlimleri, ruh üflendikten sonra çocuk düşürmenin veya aldırmanın haram olduğunda ittifak etmişlerdir. Ancak, bazı fakihler 120 günden veya 40 günden önce çocuğa ruh üfürülmediği için kürtajın caiz olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ancak günümüzde tıb sahasındaki ulaşılan bilgiler göstermektedir ki, cenin döllenmeden itibaren bir canlılık ve bütünlük kazanmakta, safha safha oluşum ve gelişimini tamamlayıp ilk birkaç haftadan itibaren organları teşekkül etmektedir. Hatta kalp atışlarının hissedildiği belirtilmektedir. Bu nedenle, ceninin canlılığının, mahiyetini hiçbir zaman kavrayamayacağımız ruhun üflenmesiyle aynı şey olduğunu ileri sürerek kürtajın bu döneme kadar caiz olduğunu söylemek mümkün değildir. Nitekim İslâm hukukçularının çoğunluğu da bu görüştedir.

Ancak annenin hayatını kurtarmak gibi tıbbî ve kesin bir zarûret ortaya çıkması halinde, anne karnındaki ceninin tıbbî bir müdâhale ile alınması caizdir. Fakat bu konuda uzmanlığına güvenilen bir tabibin karar vermesi gerekir. (İ.P.)

ISLAH

Sözlükte "layık olmak, iyi olmak, barıştırmak, iyilik yapmak, düzeltmek ve onarmak" demektir. Kur'ân'da 34 âyette geçen bu kavram ile Allah'ın, Peygamberlerin ve insanların ıslah etmesi söz konusu edilmiştir.

Allâh'ın insanları îmana ve sâlih amellere muvaffak kılması (Ahkâf, 46/15), amellerini kabul edip mükâfat vermesi (Ahzab, 33/70), din ve dünya işlerinde başarılı kılması ve onlara yardım etmesi (Muhammed, 47/2, 4, 5), Allah'ın insanı, amellerini ve işlerini ıslah etmesi; yeryüzünü yaşamaya elverişli yaratması, kitap ve Peygamberler göndererek insanları sulh ve sükûna, îman ve itaate, kötülükleri ve zulmü terk etmeye çağırması yeryüzünü ıslah etmesidir. (A'râf, 7/85-86).

Peygamberlerin kavimlerini ıslahı; onları şirk, küfür, nifâk, isyân, kötülük ve zulümden kurtarmaya çalışmaları, onlara doğru yolu göstermeleri, îman ve sâlih amellere davet etmeleridir (Hûd, 11/88; A'râf, 7/142; Şû'ara, 26/151-152).

İnsanların kendi hallerini ıslah etmeleri; inanç, amel, ahlâk, söz, fiil ve davranışlarını İslâm'a uygun hâle getirmeleri (Nisâ, 4/146; Mâide, 5/38), başkalarını ıslah etmeleri ise kavgalı olan karı kocayı (Nisâ, 4/35), savaşan iki grubu ve dargınları (Hucurât, 49/9-10) barıştırıp aralarındaki sorunu çözmeleri, kavga ve nizaları sona erdirmeleri, yetimleri güzelce yetiştirmeleri ve mallarını koruyup geliştirmeleri (Bakara, 2/220) ve vasiyette hata edenlerin hatalarını düzeltmeleridir (Bakara, 2/182).

Islah kavramı; insanları, aileleri, toplumu, kurumları, işleri, ahlâkî davranışları ve çevreyi iyi, güzel, yararlı hale getirmeyi, sulh, barış, huzur ve sükûnu sağlamayı ifâde eder. (İ.K.)

ISTISHÂB

Sözlükte "birlikte olmak, ayrılmamak, beraberliğin devamını istemek" anlamlarına gelen ***ıstıshâb,*** fıkıh usulünde, değiştiğine dair bir delil bulunmadıkça, geçmişte sabit olan bir durumun varlığını koruduğuna hükmetmek demektir. Buna göre, daha önce varlığı bilinen bir durumun, aksini gösteren bir delil bulunmadığı sürece varlığının devam ettiğine; daha önce yok olduğu bilinen bir durumun da, daha sonra meydana geldiğine dair bir delil bulunmadıkça halihazırda da mevcut olmadığına hükmedilir.

Istıshâb, fıkıh usulünde hüküm çıkarmada kullanılan fer'î delillerden olup dört kısma ayrılır; berâet-i asliyye ıstıshâbı, varlığına din veya aklın delâlet ettiği ıstıshâb, hüküm ıstıshâbı ve vasıf ıstıshâbı.

Berâet-i asliyye ıstıshabı, bir delil bulunmadıkça kişinin zimmetinin sorumluluktan arınmış kabul edilmesidir. Bu metod üzerine, 'berâet-i zimmet asıldır (borçsuz ve suçsuzdur)' kaidesi inşa edilmiştir. (bk. Berâet) ***Varlığına din veya aklın delâlet ettiği ıstıshâb,*** aklın veya dinin hükmü ile sabit olan durumun, değiştirici bir delil ortaya çıkana kadar devam etmesidir. Meselâ borç alan bir kimsenin, borcunu ödediğine veya alacaklı tarafından ibrâ edildiğine dair bir delil getirmedikçe borçluluğuna hükmedilir. Nikâhın feshedildiği veya boşandıkları bir delil ile sabit olmadıkça, evlilik hayatı meşru olarak devam eder. ***Hüküm ıstıshâbı,*** bir konuda yasaklayıcı veya helâl kılıcı bir hüküm bulunması halinde, helâli harama, haramı helâle çeviren bir delil ortaya çıkıncaya kadar önceki hükmün aynen devam etmesi halidir. Kur'ân'da, *"yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yaratan O'dur."* buyurulmaktadır (Bakara, 2/29). Buna göre, hakkında haram olduğuna dair delil bulunmayan bütün yiyecekler ve içecekler helâldir.

Bu delile dayanılarak, 'eşyada aslolan ibahadır' kaidesi benimsenmiştir. ***Vasıf ıstıshâbı*** ise, mevcut bir vasfın değiştiğine dair delil bulunmadıkça aynen devam etmesi, şüphe ile bu vasfın ortadan kalkmaması anlamına gelir. Meselâ, abdest alan bir kimsenin, abdestini bozduğunu hatırlamaması, abdestsizliği için yeterli değildir; abdestini bozan bir şey sebebiyle veya galip zan ile abdestsiz olduğuna hükmedilir. Gaib olan kimsenin, öldüğü sabit olmadıkça hayatta olduğuna hükmedilir. Bu delilden hareketle, 'şüphe ile yakîn zail olmaz' kaidesi konmuştur. (İ.P.)

ISTISLÂH

Barışmak, sulh olmak anlamlarına gelen ***ıstıslâh***, fıkıh usûlü terimi olarak, **mesâlih-i mürsele** delilini benimseyip kullanmak demektir. (bk. Maslahat) (İ.P.)

ISTISNÂ'

Sözlükte "yaptırmak, bir şeyi yapmasını istemek" anlamlarına gelen *ıstısnâ'*, bir fıkıh terimi olarak, bir sanat sahibinden belirli bir şeyi yapması için kurulan akdi ifade eder. Bu akitte, ısmarlanan şeyin malzemesi veya hammaddesi yapan kişiye aittir. Şâyet, malzeme veya hammade ısmarlayan kişiye ait olursa akit, ıstısnâ' değil **icâre** akdi olur. Meselâ, kumaşı ve dikişi terziye ait olmak üzere elbise diktirilmesi için yapılan akit bir ıstısnâ'dır.

Istısnâ' akdi, Hanefîlere göre istihsanen caiz kabul edilmiş olup, icap ve kabul ile kurulur. Istısnâ'ın caiz olması için, ısmarlanan şeyin cinsi, çeşidi, miktarı ve sıfatının belirlenmiş olması gerekir. Ayrıca ısmarlanan şeyin, elbise diktirmek, ayakkabı yaptırmak, çanta, kap gibi sipariş verilerek yaptırılabilen bir şey olması, bu konuda halk arasında teamül bulunması gerekir.

Istısnâ' akdi, iki taraf için de bağlayıcı olmayan bir akittir. Sipariş verilen şey yapılmadan önce her iki taraf da bu akitten dönebilir. Yapılması tamamlandıktan sonra da, yapan sanatkâr başkasına satabilir. Ancak bu durumda, sipariş veren kişiye tekrar yenisini yapmakla yükümlüdür. Ismarlanan şey tamamlanıp da alıcıya arz edildiğinde, belirlenen vasıflara uygun bir şekilde imal edilmesi halinde, Ebû Yûsuf'a göre alıcının, yani sipariş veren kimsenin tercih hakkı bulunmamaktadır; kabul etmek zorundadır. (İ.P.)

ITÂK (Itk)

Kölenin hürriyetine kavuşturulması anlamına gelen bir fıkıh terimidir. (bk. Azât Etmek) (İ.P.)

IYÂL

Bir kimsenin bakmakla yükümlü olduğu, eşi, çocukları, ana-babasına denir. (bk. Nafaka) (İ.P.)

IZDIBÂ

Sözlükte "bir şeyi koltuğun altına sokmak" anlamına gelen ***ızdıbâ,*** hac ve umrede erkeklerin, sağ omuzlarını dışarıda bırakacak şekilde ihram giymelerine denir. Erkekler, giymiş oldukları iki parça ihramdan, vücudun belden üstünü örten parçasının bir ucunu, sağ kolun altından geçirip, sol omuz üzerine atmak suretiyle sağ kol ve omuzu ridânın dışında bırakırlar. Remel (tavafta kısa adımlarla koşarak ve omuzları silkerek çalımlı bir şekilde yürümek) yapılması gereken tavafların bütün şavtlarında ızdıbâ sünnettir. Şafiîlere göre, Safâ ile Merve arasında sa'y edilirken ızdıbâ yapmak da sün-

nettir. Tavaf bitince omuz örtülür ve tavaf namazı omuzlar örtülü olarak kılınır. Remel yapılan tavaflar dışında ızdıbâ yapmak mekruhtur. (İ.P.)

IZDIRÂR

Zarûret hali anlamına gelen fıkhî bir terimdir. (bk. Zarûret) (İ.P.)

IZHAR

Tecvit kurallarından biridir. Sözlük anlamı; beyan etmek, açıklamaktır. Tecvit ilminde; her harfi ğunnesiz olarak kendi mahrecine göre çıkarmak, iki harfin arasını ayırmak, uzak tutmak demektir. Izhar harfleri elif, he, ha, hı, ayn ve ğayn'dır. Tenvin (iki üstün, iki esire ve iki ötüre) ve sakin (cezimli) nun bu harflerden önce gelirse ızhar olur. "Men âmene" gibi. Tenvin ve sâkin nun, vav ve ye harflerden önce gelir ve aynı kelimede bulunursa yine "ızhâr" olur. "Kınvânün" gibi. Sakin mim, mim ve be harflerinin dışında bir harfin önüne gelirse yine "ızhâr" olur. "Em lehüm" gibi. (İ.K.)

İ'CÂZ

bk. Mucize.

Î'CÂZÜ'L-KUR'ÂN

İ'caz; âciz bırakma, acze düşürme, şaşırtma demektir. ***İ'câzü'l-Kur'ân;*** Kur'ân'ın, insanları bir benzerini getirmekten âciz bırakması, eşsiz ve mucize oluşu anlamına gelir. Kur'ân, en büyük mucizedir. Söz sanatında, edebiyatta zirveye çıkmış, indiği devirdeki muhataplarına meydan okumuş, bir mislini (İsrâ, 17/88) veya kendisi gibi 10 sûre (Hûd, 11/13) veya 1 sûre (Bakara, 2/23) getirmelerini istemiş, ancak bugüne kadar buna hiçbir insan muvaffak olamamıştır. Bu meydan okuyuş, onun Allah sözü ve taklid edilemez olduğunun delilidir.

Kur'ân'ın mucize oluşunun; dil ve üslubu, telif edilişi, içerdiği ilimler; insanların ihtiyaçlarını karşılama, tabiat ilimleri, gayp ile ilgili haberleri, okunuşu, öğrenilmesi, ezberlenmesi, dinleyenleri etkileyişi gibi pek çok yönü vardır. Keşfedilen pek çok ilmî buluşların Kur'ân'da öz olarak mevcut olması, Kur'ân'da bildirilen gerçeklerin bilimsel verilerle örtüşmesi, zaman geçtikçe tazeliğini ve güncelliğini koruması onun muciz ve eşsiz oluşunun sonucudur. (İ.K.)

İ'LÂM

Bildirmek anlamına gelen ***i'lâm,*** hadis ilminde, hocanın, elinde bulunan kitabı veya hadisi, "bu benim filanca kimseden işittiğimdir" diyerek öğrenciye göstermesidir. Bu metodda öğrencinin, o hadisleri rivâyete izinli olup olmadığı konusunda herhangi bir ifade yer almaz. Hadis âlimlerinin çoğunluğuna göre, İ'lâm yolu ile rivâyet makbuldür. (A.G.)

İ'TİBÂR

Sözlükte, "bir şeyi araştırmak, saymak, kıyaslamak, imtihan etmek" anlamlarına gelen *itibâr,* bir hadis terimi olarak, bir hadisin başka yollardan rivâyet edilip edilmediğini ortaya koymak için yapılan araştırmaya denir. Araştırma neticesinde eldeki mevcut hadisi destekleyen **şâhid** ya da **mütâbî**'nin olup olmadığı tespit edilir. **Ferd** sanılan bir hadisin gerçekte ferd olmadığını anlamak ve sıhhat yönünden bu hadisi kuvvetlendirmek, itibâr sayesinde sağlanır. (A.G.)

İ'TİSÂM

Sığınmak, sarılmak ve korumak anlamlarındaki "asm" kökünden gelen ***i'tisâm,*** bir şeye yapışmak, tutunmak, sığınmak ve sarılmak demektir. Kur'ân'da beş âyette geçmiştir. Allah'a ve Allah'ın ipine (dinine, kitabına) sarılmak, yönelmek söz konusu edilmiştir. Allah'a ve dinine sarılmak; îmân edip sâlih ameller işlemek, Allah ve Peygamberin emir ve yasaklarına uymaktır. ***"Hep birlikte Allah'ın ipine sarılın..."*** (Âl-i İmrân, 3/103) buyuran Allah, Allah'a sarılan kimsenin doğru yola iletileceğini (Âl-i İmrân, 3/31) ve bu kimseleri rahmetine dahil edeceğini (Nisâ, 4/175) bildirmiştir. (İ.K.)

İÂNE

Yardım etmek, desteklemek, korumak, mâlî-parasal katkı sağlamak vb. anlamlara gelen ***iâne,*** terim olarak; hayrat, tasadduk ve himâye gibi koruma faaliyetlerini kapsayan ve "genel yardım" hizmetlerini ifade eden bir kavramdır. Îâne ve iâşe terimleri çoğu zaman birlikte kullanılır. (İ.U.)

İÂRE

bk. Âriyet.

İBÂDET

Sözlükte "itâat etmek, boyun eğmek, kulluk etmek, tevazu göstermek, ilâh edinmek; din ıstılahında, mükellef insanın nefsinin arzusu hilafına Rabb'ına tazim için yaptığı fiil ve niyete bağlı olarak yapılmasında sevap olan ve Allah'a yakınlık (kurbet) ifade eden şuurlu itâat" anlamına gelir.

İbâdet; boyun eğmenin, itâat etmenin, saygı göstermenin ve kulluğun en son noktasıdır.

Kur'ân'da Allah'a ve Allah'tan başkalarına ibâdet söz konusu edilmiştir. 82 âyette Allah'a ibâdet kavramı kullanılmıştır. İnsan, Allah'a ibadet için yaratılmış (Zâriyat, 51/56), bütün Peygamberler, insanları Allah'a ibâdet etmeye davet etmişler (Bakara, 2/83), kendileri de Allah'a ibâdet etmişlerdir (Ra'd, 13/36). Kur'ân'da hem "ey insanlar" (Bakara, 2/21) hem de "ey mü'minler" (Hac, 22/77) hitabı ile Allah'a ibâdet edilmesi emredilmiş ve ibâdetin ihlasla (Beyyine, 98/5) ve hiçbir şeyi O'na ortak koşmadan yalnız Allah'a yapılması istenmiştir (Nisâ, 4/36).

Kur'ân'da ibâdet kavramının; tevhid (Nisâ, 4/36), itaat (Bakara, 2/172), dua (Mü'min, 40/60), boyun eğmek (tevâzu, tezellül, huşû ve istikân) (Fâtiha, 1/5), îman ve sâlih amel (Nisâ, 4/172,173), Allah'ı tesbih ve secde (A'râf, 7/206), Allah'ı bilmek ve tanımak gibi (Zariyât, 51/56) geniş bir anlamı vardır. Dolayısıyla Kur'ân'da ibâdet kavramı; Allah'ın varlığını ve birliğini ikrar etmek, kitap ve Peygamberlerini doğrulamak, Allah'ın razı olduğu şeyleri yapmak, Allah'ın hükmüne razı olmak, nimetlerine şükretmek, musîbetlere sabretmek, insan haklarına saygı göstermek, onlara şefkat ve merhamet etmek gibi îman, ahlâk, namaz, hac, zekat, oruç, cihad, evlenme, boşanma, helâl-haram, mîras, ticaret, ahde vefa, yemin, keffâret vb. İslâm'ın bütün ahkamını uygulamayı, emir ve yasaklarına riâyeti ve Allah'ın sınırlarını korumayı ifâde eder.

Uygulama itibariyle ibadetler, 4 kısma ayrılır: 1- Îmân, ihlas, niyet, tefekkür, marifet, sabır, takva, havf ve reca gibi kalbî-batinî ibadetler. 2- Namaz, oruç dil ile zikir, tesbih, tehlil, tekbir, tahmid ve dua, ana-babaya iyilik, insanlara iyi muamele ve sıla-i rahim gibi vücut azalarıyla yapılan ibadetler. 3- Zekat, sadaka, yakınlara ve fakirlere yardım, Allah yolunda infak gibi mal ve servetle yapılan ibâdetler. 4- Hacca gitmek, malı ve canı ile cihat etmek gibi hem mal ve hem de bedenle yapılan ibâdetler.

Bir amelin ibâdet olabilmesi için; kişide îmân, niyet ve ihlâs olması ve ibadetin İslâm'a uygun olması gerekir. (İ.K.)

İBADİYYE

Haricîlerin günümüzde yaşayan bir kolu olup, kurucusu Abdullah ibn İbâd el-Murri et-Temîmî'ye nispetle İbâdiyye adını almıştır. Bu fırkanın mensupları, sahip oldukları görüşlerinden dolayı kendilerine "ehli'l-adl

ve'l-istikâmet" ile "ehlu'l-istikâmet ve'l-îmân" unvanları ile anılmışlardır. İbadiyye'nin temel itikadî görüşleri; Kur'ân'ın lafzına sımsıkı sarılmak, îmân ve İslâm'ı bir bütün olarak ele almak, ameli îmânın bir cüz'ü kabul etmek, Kur'ân'ın mahluk olduğuna inanmak, Allah'ın yegane sıfatının "kıdem" olduğunu kabul etmek ve emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker ilkesini uygulamak" gibi hususlardır. İbadiyye'nin, halen Umman, Libya, Madagaskar ve Cerbe adası ile Kuzey Afrika ülkelerinde mensubları bulunmaktadır. (F.K.)

İBÂHA

Sözlükte "salıvermek, açıklamak, helâl kılmak" gibi anlamlara gelen ***ibâha,*** bir fıkıh terimi olarak, mükellefin bir fiilin yapılması veya yapılmaması konusunda serbest bırakılması, başka bir ifadeyle fiilin yapılıp yapılmamasının eşit tutulup herhangi birinin tavsiye edilmemesini ifade etmektedir. Bu şekilde serbest bırakılan fiile de ***mubah*** denir. (bk. Mubah) (İ.P.)

İBÂRENİN DELÂLETİ

Bir fıkıh usulü kavramı olan ***ibârenin delâleti;*** lafzın sevk edildiği manaya delalet etmesi demektir. Başka bir ifadeyle, lafzın, nassın gelişindeki aslî maksat olan veya ona tâbî olarak kasdedilen hükme delâlet etmesidir. Buna *nassın ibaresi* de denilmektedir.

Allah Tealâ, *"Faiz yiyenler (kabirlerinden), şeytan çarpmış kimselerin cinnet nöbetinden kalktığı gibi kalkarlar. Bu hal onların "Alışveriş tıpkı faiz gibidir" demelerindendir. Halbuki Allah, alışverişi helâl, faizi haram kılmıştır. (...)"* buyurmaktadır (Bakara, 2/275). Bu âyet iki hükme delalet etmektedir: Birincisi, alışveriş ile faizin aynı şeyler olmadığı; ikincisi ise, alışverişin helâl, faizin ise haram kılınmasıdır. Bu iki hüküm de lafızdan ve ibareden çıkmaktadır. Çünkü âyet, bunları açıklamak için gelmiştir ve lafzın zâhiri bu iki hükmü de içermektedir.

Nassın ibaresi, delâlet yollarının en kuvvetlisidir. Bunu sırasıyla, nassın işareti, nassın delaleti ve iktizânın delâleti takip etmektedir. Eğer nassın delâleti, diğer bir delalet ile çatışırsa, kuvvetli olduğundan tercih edilir. zayıf olana itibar edilmez. (İ.P.)

İBLİS

bk. Şeytan.

İBNÜ'S-SEBİL

Kelime anlamıyla "yol oğlu" demek olan ve Araplar arasında yolcu, uzun süredir yolda olan anlamlarına gelen ibnü's-sebîl, dinî bir kavram olarak, yolda kalmış kimse için kullanılmaktadır.

Kur'ân-ı Kerim'de, zekattan ve ganimetin 1/5'inden yolda kalmışlara verileceği belirtilmiş (Tevbe, 9/60; Enfâl, 8/41; Haşr, 59/7); ayrıca bunlara yardım edilmesi tavsiye edilmiştir (Bakara, 2/177, 215; Nisâ, 4/36; İsrâ, 17/26; Rûm 30/38).

Fakihlerin çoğunluğuna göre, ibnü's-sebîl, kendi memleketinde malı olmakla birlikte, bulunduğu yerde malı, parası olmayan, bu nedenle yolda kalan kimseyi ifade etmektedir. Gurbette, herhangi bir sebeple muhtaç duruma düşen kimse, memleketinde malı da olsa, bundan yararlanamadığı sürece, fakir olarak kabul edilir ve kendisine zekattan hisse verilir. Yolda kalan kimseye, yolculuğuna devam etmeye veya malının bulunduğu yere dönmeye yetecek kadar zekat verilebilir.

Yolcuya zekat verilebilmesi için memleketine dönebilecek kadar parası bulunmaması ve yolculuğa meşrû bir amaçla çıkması gerekir. Malı bulunduğu halde, çeşitli baskılar sonucunda ülkesini terk etmek zorunda kalan mültecilere de, ibnü's-sebil olarak zekat verilir. (İ.P.)

İBNÜLVAKT

Vaktin oğlu anlamına gelen ***ibnülvakt,*** tasavvufta, sûfinin her vakit içinde bulunduğu zamana en uygun düşen ibadet ve amelle meşgul olması anlamında kullanılmaktadır. (M.C.)

İBRÂ

Sözlükte "arındırmak, temize çıkarmak, yükümlülükten kurtarmak" gibi anlamlara gelen ***ibrâ,*** bir fıkıh kavramı olarak, bir kimsenin başka birinde bulunan alacak veya hakkından karşılıksız olarak vazgeçmesini ifade eder.

İbrâ, dinimizde mendûb kabul edilmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de, borçlunun sıkıntı içinde olması halinde borcun ertelenmesi veya bağışlanması tavsiye edilmiştir; *"Eğer (borçlu) darlık içinde ise, eli genişleyinceye kadar ona mühlet vermek (gerekir). Eğer bilirseniz, bunu sadaka olarak bağışlamanız sizin için daha hayırlıdır."* (Bakara, 2/280). Hz. Peygamber de, bu yönde teşvik ve tavsiyelerde bulunmuştur.

İbrânın sahih olması için, ibrada bulunan kimsenin tam edâ ehliyetine sahip olması gerekir. İbrâ hak sahibinin bizzat kendisi tarafından yapılabileceği gibi, vekili tarafından da gerçekleştirilebilir. İbrâ iki taraflı bir akit olmakla birlikte, hâkim olan görüşe göre, sadece ibrâ edenin tek taraflı irade beyanı ile gerçekleşir. Ancak ibra edilenin kabul etmeme, reddetme yetkisi vardır. İbrâ edilen, ibrâyı reddetmesi halinde ibra hükümsüz olur.

İbrânın gerçekleşmesi halinde, hak düşer ve dava konusu olmaktan çıkar. Bunun sonucunda ibrâ eden ile ibra edilen arasındaki borç münasebeti sona ermiş olur. Hakkın düşmesinden sonra, ibra edenin bunu talep etmesi veya ibradan vazgeçmesi mümkün değildir. (İ.P.)

İBRET

Sözlükte "geçmek, aşmak" anlamındaki abr kökünden gelen ***ibret,*** kavram olarak görünenden görünmeyene geçmek, olayların dış yüzüne bakıp onlardaki hikmeti kavramaya çalışmak, olaylardan ders alıp davranışlarını buna göre düzenlemek demektir. Kur'ân'da Peygamberlere, gönderildikleri toplumlara ve kendilerine karşı gelenlere genişçe yer verilmiş olması ibret alınması içindir. Meselâ Bedir Savaşında sayıca az oldukları halde galip gelmeleri hatırlatılarak mü'minlerin bundan ibret almaları istenmiş (Âl-i İmrân, 3/13.), gece ile gündüzün peşpeşe gelişi (Nûr, 24/44) ve hayvanlar âlemi (Nahl, 16/66; Mü'minûn, 23/21) ibret alınacak konular arasında zikredilmiştir. Bir âyette *"... Ey basiret sahipleri ibret alın"* (Haşr, 59/2) buyrulmak suretiyle mü'minlerin meydana gelen olaylardan ders almaları istenmiştir. Hz. Peygamber de ibret alınması için kabirlerin ziyaret edilmesini tavsiye etmiştir (Ahmed, V, 356.). Kişinin ibret alabilmesi için hem evrende meydana gelen tabii olaylara, hem de sosyal hayatın çok farklı tecellilerine derin bir sezişle bakması, doğuştan sahip bulunduğu kalbî ve zihnî yeteneklerini kullanması gerekir. (M.C.)

İBTİLÂ

bk. Belâ.

ÎCÂB

Sözlükte "bir şeyi gerekli kılmak, bir öğün yemek yemek, korku ve endişeyle yüreğini oynatmak, cennet ve cehennemi gerektiren iş işlemek" gibi anlamlara gelen ***îcâb,*** fıkıh usulünde, Şâri'in bir fiilin yapılmasını kesin ve bağlayıcı tarzda istemesini; akitlerin kuruluşunda, akit yapmak isteyen tarafın teklifte bulunmasını, bu yöndeki arzusunu belirten irade beyanını ifade eder.

Şâri'in bir fiilin yapılmasını kesin ve bağlayıcı bir şekilde istemesine îcâb, yapılması istenen fiile de ***vâcip*** denir. Fakihlerin çoğunluğuna göre farz ile vâcib arasında fark bulunmamaktadır. Hanefîlere göre ise, sübut ve delalet bakımından kesin olan bir delille yapılması kesin ve bağlayıcı bir şekilde istenen fiiller farz, zannî bir delil ile istenen ise vaciptir. (bk. Vâcib; Farz)

İslâm fıkhında akitlerin kuruluşunda tarafların rızası önemli bir unsur oluşturmaktadır. Akdin gerçekleşmesi için karşılıklı rızanın olması şarttır. Ancak rıza, insanın iç âleminde cereyan eden gizli bir husus olduğundan, bunun yerine rızayı ortaya koyan irade beyanı esas olarak alınmıştır. Akit yapmak isteyen taraflardan ilk olarak teklifte bulunan kimsenin, bu yöndeki arzusunu belirten irade beyanına îcâb; karşı tarafın buna uygun olarak yapmış olduğu irade beyanına da kabûl denir. Karşılıklı irade beyanı olan îcâb ve kabûlün vaki olması üzerine akit kurulmuş olur.

Îcâbta bulunan kimsenin tam edâ ehliyetine sahip olması gerekir. Nakıs edâ ehliyetine sahip kişilerin irade beyanlarının sonuç doğurması için, akdin hibe gibi tamamen zararına bir akit olmaması ve vasî veya velîsinin izni gerekir. (İ.P.)

İCÂBET

Sözlükte "cevap vermek, kabul etmek" anlamlarına gelen *icâbet*, dinî bir terim olarak, Allâh'ın duaları kabul etmesi; fıkıhta ise, bir akitte tarafların akdi kabulü manalarına gelmektedir.

Yüce Allâh, Kur'ân-ı Kerim'de kendisine yapılan duaları kabul edeceğini müjdelemekte ve *"Kullarım sana, beni sorduğunda (söyle onlara): Ben çok yakınım. Bana dua ettiği vakit dua edenin dualarını kabul ederim. O halde (kullarım da) benim davetime uysunlar ve bana inansınlar ki doğru yolu bulalar."* buyurmaktadır (Bakara, 2/186). Allâh Teâlâ, yapılan bütün dualara karşılık verecektir. Ancak bu, yapılan duanın aynen kabul edileceği anlamına gelmez. Allâh, bazen değişik hikmetlerle kulun duasını aynen kabul etmez, fakat kul için daha uygun ve hayırlı olacak şekilde, bu dünyada veya âhirette karşılığını vermek üzere kabul eder.

Fıkıh literatüründe icâbet, akit yapmak isteyen tarafın teklifte bulunmasına karşılık, diğer tarafın buna uygun olarak yapmış olduğu irade beyanında bulunmasına, akdi kabûl etmesine denir. (bk. Kabul) (İ.P.)

İCÂRE (Îcâr)

Sözlükte "kiralamak, iş karşılığı verilen şey" anlamlarına gelen ***icâre,*** fıkıhta da sözlük anlamına uygun olarak menfaatin bedel karşılığı satımını konu alan iş ve kira akdini ifade etmektedir. Kiralayana ***müstecir,*** kiraya verene ***âcir***, icâre akdine konu olan işçiye

ecîr ve menfaate karşılık verilen bedele ***ücret*** denir.

Fıkıh literatüründe icâre akdi, hem gayrimenkul ve menkul eşyanın kiralanmasını, hem de insanın çalışmasını konu alan iş akdini kapsar. İcâre, ticarî ve günlük hayatta en çok ihtiyaç duyulan akitlerden olup, karşılıklı borç doğuran iki taraflı ve bağlayıcı bir akittir. İcâre akdinin şekli, işleyişi toplumsal anlayışlarla ve şartlarla yakından alakalı bulunduğundan, Kur'ân ve sünnette ayrıntılı hükümler konulmak yerine, genel çerçeveler çizilmiş, belli ilkeler konulmuşutur.

İcâre akdi, menfaatin kaynağı bakımından, ayn icâresi ve insan icâresi olmak üzere iki ana gruba ayrılır. ***Ayn icâresi,*** günümüz hukuk literatüründe kira akdi; ***insan icâresi*** ise, iş akdi olarak isimlendirilmektedir.

Kira akdinin geçerli ve sağlam bir şekilde kurulabilmesi için, tarafların edâ ehliyetine sahip olmaları, akdin konusunun, süresinin ve ücretin sözleşme esnasında açıkça belirlenmesi gerekir. Kira akdinin konusu, yani kiralanan şey gayrimenkul veya menkul olabilir. Ancak kiralanan şeyin kullanımının mümkün, mutat ve mubah olması gerekir. Akit esnasında kiralanan şeyin kullanım şeklininin ve kira bedelinin tartışmaya yol açmayacak şekilde belirlenmesi gerekir. Akdin kurulması üzerine, kiraya veren kimsenin kiralanan şeyi kullanıma elverişli olarak kiracıya teslim etmesi ve kira süresince kullanıma elverişli bulundurması, ihtiyaç olduğunda bakım ve onarımını yaptırması, kiraya verenin yükümlülüklerindendir. Buna karşılık kiracının, kiralanan şeyi akdin ve örfün gerektirdiği gibi kullanması ve kira bedelini ödemesi gerekir. Kira süresinin dolmasıyla kira akdi sona erer; kiralanan şeyin tahliye edilmesi gerekir. Ancak kira süresi sona ermekle birlikte, tarlada ekinin olgunlaşmaması gibi haklı mazeret ve ihtiyaç sebebiyle, akit makul bir süre uzatılır ve emsal bedel (ecr-i misil) ödenmesi gerekir.

Klasik fıkıh literatüründe ***icâre-i âdemî*** olarak isimlendirilen iş akdi, işçinin ücret karşılığında belli bir süre çalışması veya belli bir işi yapması üzerine kurulan akittir. İş gören kimseye ecîr, iş verene de müstecîr denir. İş akdinin kurulmasında, kira akdinde aranan şartların bulunması gerekir. İşçinin sarf edeceği emeğin akit esnasında belirlenmesi, yapılacak işin ifasının hukuken ve fiilen mümkün olması, hukuken ve dinen serbest olması gerekir. Namaz, oruç, Kur'ân okumak gibi sırf ibadet sayılan dinî mükellefiyetlerde icâre caiz değildir. (bk. Ecîr, Ecr) (İ.P.)

İCÂRE-İ VÂHİDE

Kelime anlamıyla "bir defalık kira akdi, tek kira bedeli" demek olan icâre-i vâhide, bir fıkıh terimi olarak, vakıf akarlarının, mütevellîsi tarafından belirli bir süre tayin edilerek kiralanmasını ifade etmektedir.

Vakıf malları işletilmeleri bakımından üçe ayrılır: icâreteynli vakıflar, mukataalı vakıflar ve icâre-i vâhideli vakıflar. Bunlardan icâreteynli ve mukataalı vakıflar uzun süreli, icâre-i vâhideli vakıflar ise kısa süreli kirâ akdiyle işletilen vakıflardır. Kiralama süresinin belirli ve kısa olması icâre-i vâhideli vakıfların en belirgin özelliğidir. (İ.P.)

İCÂRETEYN

Sözlükte "çifte kiralama veya iki kira bedeli" anlamlarına gelen icareteyn, bir fıkıh terimi olarak, vakıf akarlarının, biri peşin ve diğeri de vadeli olmak üzere çift kira bedeli ile uzun süreli olarak kiraya verilmesini ifade etmektedir.

Osmanlılarda vakıf akarlarında uygulanan bu kiralama usulünde, akarın gerçek kıymetine yakın veya eşit bir ücret peşin olarak verilir, ayrıca her ay veya yıl sonunda cüz'î bir kira ödenir. Böyle kiralanan vakıf akarlarına, icâreteynli vakıflar, kiralayana da icâreteyn mutasarrıfı denir.

Bu kiralama şeklinin en önemli özelliği, ferağ ve intikalin câri olmasıdır. İcâreteyn mutasarrıfı, mülkiyet hakkına benzer sonuçlar doğuran bir tasarruf hakkına sahiptir; kullanma, faydalanma ve rakabe üzerinde tasarruf hakkı vardır. Akarın rakabesi vakfa ait olmakla birlikte, icareteyn mutasarrıfının sahip olduğu tasarruf hakkı müebbed bir kira ile pekişmiştir, akardaki tasarruf hakkı intikal eder. Cumhuriyet döneminde 2762 sayılı Vakıflar Kanunu ile icâreteynli vakıflar bir tâviz bedeli karşılığında tasfiye edilmiştir. (İ.P.)

ÎCÂZ

Vecîz ve özlü söz söylemek, az lafızla çok anlam ifade etmek, birçok anlamı az lafızda toplamak demektir. Îcâz, belâğat ilminde bir sanat olup, itnab sanatının zıddıdır. Îcâz, iki kısımdır: 1- ***Îcâz-ı kasr:*** Bu, lafzı ile veciz olan ifade yani kelime düşmesi (hazf) olmadan az sözle çok anlam ifade etmektir. Bu îcâzda manaya nispetle lafız, bilinenden az olur. "İnnallahe ye'mürü bi'l-adli ve'l-ihsâni..." diye başlayan Nahl sûresinin 90. âyeti bu icâza en çarpıcı örnektir. Bu âyet, hayır ve şer, iyi ve kötü, doğru ve yanlış olan bütün inanç, söz, fiil ve davranışları ifade etmektedir. 2- ***Îcâz-ı hazf:*** Bu, kelimenin yani harf veya fiil veya isim veya cümlenin veya daha çoğunun düşmesiyle yapılır. Düşen kelimeye bir karine vardır. "Câe Rabbüke ve'l-Melekü saffen saffen" (ve melekler saf saf iken Rabbin' (in emri) geldiği vakit (Fecr, 89/22) âyetinde "câ'e" (geldi) fiilinden sonra "rabbüke" (senin Rabbin) terkibinden önce "emrü" kelimesi hazfedilmiştir. Gelen, Allah'ın zatı değil emri, fermanıdır.

Îcâz sanatı, Kur'ân'da çok kullanılmıştır. Kur'ân'ı anlayabilmek için icâz ve diğer edebî sanatların bilinmesi şarttır. (İ.K.)

İCÂZET

Sözlükte "izin vermek, müsaade etmek" anlamına gelen ***icâzet***; medresede eğitim öğretimini bitirenlere hocalar tarafından verilen belge ve bu icazeti belgeleyen kağıda denmiştir. ***İcâzetnâme,*** Arapça ruhsat anlamındaki icazet ile Farsça mektup, kağıt anlamındaki nâme kelimelerinden oluşmuştur. İzin kağıdı anlamına gelir. Hattatların hocalarından aldıkları ehliyetnâmelere de icâzetnâme denir.

Hukuk dilinde borç altına girmeye ehil olmayan, fakat iyiyi kötüyü ayırt edebilme yeteneğine (temyiz) haiz olan bir kimsenin yapmış olduğu, hukûkî işleme yasal temsilcisinin sonradan olur vermesine icazet denir. (İ.K.)

Hadis usulünde icâzet, hadis öğrenme yollarından biridir. Öğrencinin hocadan hadis öğrenme ya da elindeki hadisleri hocaya okuma imkânı olmadığı takdirde hocanın, hadislerini, öğren-

cinin rivâyet etmesi için belirli şartlarda izin vermesine denir. Bu yolla hadis rivâyeti gerekli şartları taşıması şartıyla, çoğunluk âlimler tarafından kabul edilmiştir.(A.G.)

ÎCAZÜ'L–KUR'ÂN

Sözü kısa ve çabuk söylemek anlamındaki "v.c.z" kökünden gelen ***îcâz;*** az, öz, kısa ve özlü konuşma, az sözle çok mâna anlatma, eşsiz olma demektir. Îcâzü'l-Kur'ân, Kur'ân'ın veciz ve özlü oluşuna, kelime ve cümlelerinin derin ve eşsiz anlamlar taşımasına, içerdiği manaları en az lafızla ifade etmesine ve eşsizliğine denir.

Lafzın azlığı ve anlamın çokluğu nispetinde söz îcâz derecesine ulaşır. Kur'ân'ın, birkaç kelime ve cümle ile ifade ettiği ancak açıklaması uzun süren veciz cümleleri vardır. 30, 40, 50 ciltlik tefsîrler yazılması Kur'ân'ın îcâzının sonucudur. Mesela bir satırlık İhlas sûresi, iki satırlık Nahl sûresinin 90. âyeti, bir satırlık Bakara sûresinin 179. âyeti ancak onlarca sayfa ile îzah edilebilir. Bu, Kur'ân'ın îcazının sonucudur. (İ.K.)

İCBÂR

Sözlükte "zorlamak, zor kullanarak bir kimseyi bir işe sevk etmek" anlamına gelen ***icbâr,*** bir terim olarak, meşru bir yetki kullanılarak kişinin dinen veya aklen caiz ya da gerekli bir işi yapmaya zorlanmasını ifade eder.

Dinin temelini teşkil eden îmân esasları ile ikinci önemli halkasını oluşturan ibadetlerin ve diğer bütün dinî ödevlerin yerine getirilmesinde, hür irade ve bilinçli davranış esastır. Bunun için, bu konularda zorlama hoş karşılanmamıştır. Kur'ân-ı Kerim'de, *"Dinde zorlama yoktur. Artık doğrulukla eğrilik birbirinden ayrılmıştır."* buyurulmaktadır (Bakara, 2/256). Ayrıca Yüce Allâh, Hz. Peygamber'e hitaben, *"(Resûlüm!) Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzündekilerin hepsi elbette îmân ederlerdi. O halde sen, inanmaları için insanları zorlayacak mısın?"* buyurmuştur (Yûnus, 10/99). Esasen îmân kalp ile tasdik demek olup, inanmaksızın zorlama yoluyla inandığını söylemek geçerli de değildir. Aynı şekilde ibadetlerin ve diğer dinî görevlerin zorlama ile yerine getirilmesi de dünyevî sonuç doğursa da, uhrevî yönden bir sonuç doğurmaz.

Hukuk alanında zorlamayı ise, müeyyideler oluşturmaktadır. Hukuk kurallarına uygun hareket edilmesini sağlamak amacıyla, hukuk kurallarını ihlal eden kişinin canına, malına, hürriyetine veya itibarına yönelik ceza uygulanması; hukukî yükümlülüklerini yerine getirmeyenlerin, kamu gücü harekete geçirilerek cebri icra vasıtalarıyla bu yükümlülüklerini zorla yerine getirmelerinin sağlanması veya başkasına verdiği zararın giderimi hukukun maddî müeyyidelerini oluşturmaktadır. (bk. Müeyyide) (İ.P.)

İCMÂ'

Sözlükte "birleştirmek, derleyip toparlamak, bir işi sağlam yapmak, fikir birliği etmek" gibi anlamlara gelen ***icmâ',*** fıkıh usulünde, Hz. Peygamber'in vefatından sonra herhangi bir devirde âlimlerin, dinî bir meselenin hükmü hakkında ittifak etmeleri manasına gelir.

İcmâ'ın meydana gelmesi için, Hz. Peygamber'in vefatından sonra meydana gelmiş olması, görüş beyan edenlerin Hz. Muhammed'in ümmetinden müçtehitler olması, icmâ' edilen konunun şer'î bir hüküm olması ve o devir-

de yaşayan bütün müçtehitlerin fikir birliği etmiş olmaları gerekir.

İcmâ, teşekkülü bakımından sarih icmâ' ve sükûtî icmâ' olmak üzere ikiye ayrılır. ***Sarih icmâ',*** herhangi bir zamanda yaşayan bütün müçtehitlerin bir meselenin hükmüne dair görüşlerini tek tek açıklamaları suretiyle meydana gelen fikir birliğidir. ***Sükûtî icmâ'*** ise, bir veya birkaç müçtehidin görüş belirttikten sonra bu görüşe muttali olan o devirdeki diğer müçtehitlerin açıkça bu görüşe katıldıklarını beyan etmemekle birlikte itiraz da etmeyip sükut etmeleri suretiyle oluşan icmâ'dır.

Âlimlerin çoğunluğuna göre sarih icmâ', kesin delil teşkil eder; ona uymak vaciptir. Sükûtî icmâ'ın, sarih icmâ' gibi kesin delil olup olmayacağı konusunda ise ihtilaf vardır. Mâlikîler ve Şâfiîlere göre, âlimlerin sükutu ile icmâ' gerçekleşmeyeceğinden, bunlara göre, ayrıca Hanefîlerden Kerhî'ye göre sükûtî icmâ' kesin bir delil olmayıp, zannî bir delildir. Hanefîlerin çoğunluğu ve Ahmed b. Hanbel'e göre ise, sarih icmâ' gibi kesin bir delildir. (İ.P.)

İCMALÎ İMAN

İman edilecek şeylere kısaca ve toptan iman etmek demektir. Şahâdet kelimesini veya tevhit kelimesini dili ile söyleyip kalbi ile tasdik eden kimse icmali iman etmiş olur.

Tevhît kelimesi; Allah'tan başka hiçbir tanrı yoktur, Muhammed Allah'ın elçisidir anlamındaki "lâ ilâhe illallah Muhammedü'r-Rasûlüllah" cümlesidir.

Şahâdet kelimesi ise; Ben Allah'tan başka hiçbir tanrı olmadığına, Muhammed'in Allah'ın kulu ve elçisi olduğuna inanır ve tasdik ederim anlamındaki "eşhedü en lâilâhe illallah ve eşhedü enne Muhammeden abdühû ve Rasûlühû" cümlesidir.

İslâm'ın ilk temel direği ve imanın ilk derecesi bu imandır. Yüce Allah'ın varlığını ve birliğini, Hz. Muhammed'in O'nun elçisi olduğunu kabul eden kimse diğer iman esaslarını, Allah ve peygamberin bildirdiklerini de kabul eder. Çünkü diğer iman esaslarını bize bildiren Allah ve peygamberdir. Dolayısıyla Hz. Muhammed'in Peygamberliğini tasdik eden kimse onun getirdiği hükümleri de kabul eder. (bk. iman) (İ.K.)

İÇTİHÂT

Sözlükte "bir konuda elden gelen çabayı sarf etmek, bir şeyi elde edebilmek için olanca gücü harcamak" anlamlarına gelen ***içtihâd,*** bir fıkıh terimi olarak, fakihin tafsîlî delillerden şer'î-amelî hükümleri çıkarmak için bütün imkânını harcaması manasına gelir.

İslâm dininde hükümlerin aslî kaynağı âyetler ve hadislerdir. Ancak bu iki kaynağın sınırlı olması, olayların ise sonsuz olması, bu iki kaynağa dayanarak içtihad etmeyi, yani hüküm çıkarmayı zarûrî kılmaktadır. Zamanın ve çevrenin şartlarına bağlı olarak ortaya çıkan yeni hadiselere nassların uygulanmasında, nassların zamana göre yorumlanmasında etkin rolü içtihat müessesesi oynamaktadır. Nassların teşri sebebini araştırmak, âdet ve şartların durumunu takdir etmek, yeni hadiselere, nassların ruhuna uygun hükümler bulmak içtihat alanına giren problemlerdendir.

İçtihâtla sabit olan hükümler, âlimin kendi gayreti ile elde ettiği görüş olduğundan, kesinlik ifade etmez. Bu nedenle her zaman tartışılabilir ve yanlışlığı ileri sürülebilir. Her içtihât, kendi devri ve şartları içinde doğru ve geçerli sayılır.

Nasslardan hüküm çıkaracak kimseye ***müçtehit*** denilir. Her devirde, Müslümanların problemlerini çözümleyecek müctehidleri yetiştirmeleri dinî bir görevdir. Fıkıh usulcüleri müçtehid olmak için farklı şartlar koşmuşlardır. (bk. Müçtehit)

Mezhep imamları gibi mutlak müçtehit olmak için ileri sürülen şartların günümüzde bir kişide bulunması zor görülmekle birlikte, teknolojik ve ilmî gelişmeler sonucunda ulaşılan imkânlar sayesinde, şer'î delilleri anlama ve yorumlamada ve onlardan hüküm çıkarmada günümüz âlimleri daha şanslı hale gelmişlerdir. Tefsîr, hadis, fıkıh konularında günümüze kadar pek çok çalışmalar yapılmıştır. Âyetlerin nüzul sebepleri, delaletleri konusunda araştırmalar gerçekleştirilmiş, hemen bütün hadislerin tespiti, tahrici, tenkidi konusunda çalışmalar yapılmıştır. Ve bu çalışmalar halâ sürdürülmektedir. İletişimin ve teknolojinin çok ileri bir düzeye ulaştığı günümüzde, bu çalışmalara ulaşmak çok kolay hale gelmiştir. Diğer taraftan bu çalışmalar bilgisayar ortamına aktarılmış, CD'lere kaydedilmiştir. Bir – iki tuşa basmakla bir konudaki bütün âyet ve hadislere ve o konu üzerinde yapılan çalışmalara ulaşılabilmek imkânına kavuşulmuştur.

Aynı şekilde tıp, ekonomi, iktisat, sosyoloji, psikoloji gibi ilim dallarında müstakil enstitüler, fakülteler kurulmuş, çalışmalar hızlanmıştır.

Sonuç olarak, fıkıh melekesini kazanmış samimi ve bu bilgilere ulaşabilecek İslâmî ilimlerde temayüz etmiş şahıslar ile iktisat, hukuk, sosyoloji, psikoloji, antropoloji, tıp gibi ilimlerden ihtiyaç duyulan bir veya birkaçında mütehassıs kişilerden oluşturulacak içtihat şûrâsı sayesinde günümüz problemlerine çözümler getirilebilir, ihtiyaç duyulan hükümler konulabilir. (İ.P.)

ÎD

Arapça bir kelime olan îd, Türkçe'de bayram anlamına gelmektedir. (bk. Bayram) (İ.P.)

İDDET

Sözlükte "saymak, miktar, adet" anlamlarına gelen ***iddet,*** bir fıkıh kavramı olarak, herhangi bir sebeple evliliğin sona ermesi halinde, kadının yeni bir evlilik yapabilmek için beklemek zorunda olduğu süreyi ifade eder.

İddetin, kadının hamile olup olmadığının anlaşılarak nesebin karışmasını önleme, taraflara düşünme ve tekrar bir araya gelme fırsatı verme, kadın için yeni hayata ruhen hazırlanma, evlilik bağını yok etmemek gibi hikmetleri bulunmaktadır.

Sahih evlilikte zifaf veya sahih halvet gerçekleşmiş ise, fâsit evlilikte ise zifaf meydana gelmiş ise ayrılmaları halinde kadının iddet beklemesi gerekir. Ancak evlilikten sonra erkeğin ölmesi halinde, zifaf veya halvet şartı aranmaksızın kadın iddet bekler. Kur'ân-ı Kerim'de, evliliğin sona eriş şekline ve kadının hamile olup olmamasına göre iddet süreleri farklı olarak belirlenmiştir.

Evlilik boşanma veya fesih yoluyla sona ermiş ve kadın da hamile değil ise, âdet gören kadın üç hayız süresi iddet

bekler (Bakara, 2/228); herhangi bir sebeple âdet görmeyenler ise, üç ay süreyle iddet beklerler (Talâk, 65/4). Evlilik erkeğin ölümü ile sona ermiş ve kadın da hamile değilse, iddet süresi dört ay on gündür (Bakara, 2/234). Evlilik ne şekilde sona ererse ersin, hamile olan kadının iddeti, doğum yapıncaya kadardır; doğum yapmasıyla iddeti sona erer (Talâk, 65/4).

İddet bekleyen kadınların nafakaları belirli şartlarla ayrıldığı kocaları üzerinedir. Hanefîlere göre boşanma sebebiyle evliliğin sona ermesi halinde, iddet süresince kadının yiyecek, giyecek, barınma gibi ihtiyaçları, boşayan koca tarafından karşılanır. Ölüm sebebiyle evliliğin sona ermesi halinde, vefat eden kocanın vücup ehliyeti sona erdiğinden nafaka borcuna muhatap olması söz konusu değildir. Ancak, kocanın bir yıl süreyle evden çıkarılmamasını vasiyet etmesi, Kur'ân-ı Kerim'de tavsiye edilmiştir: *"Sizden ölüp de (dul) eşler bırakan kimseler, zevcelerinin, evlerinden çıkarılmadan, bir yıla kadar bıraktıkları maldan faydalanmaları hususunda (sağlıklarında) vasiyet etsinler. Eğer o kadınlar, (kendiliklerinden) çıkıp giderlerse, kendileri hakkında yaptıkları meşru şeylerden size bir günah yoktur. Allah azîzdir, hakîmdir."* (Bakara, 2/240).

İddet esas itibariyle kadının beklemek zorunda olduğu süre olmakla birlikte, bazı durumlarda erkeğin de beklemesi gerekir. Erkeğin boşandığı eşinin kız kardeşi, halası, teyzesi veya yeğenleriyle evlenmek istemesi halinde, boşadığı eşinin iddetini tamamlamasını bekler. Aynı şekilde, dört kadınla evli iken bunlardan birisini boşaması halinde, tekrar bir kadınla evlenebilmesi için, boşadığı kadının iddetini tamamlamasını bekler. (İ.P.)

İDĞAM

Bir harfi kendisinden sonra gelen harfte gizlemektir. İki harf şeddeli bir harf olarak okunur. İdğam telaffuzda kolaylık sağlamak maksadıyla yapılır. Tevcid ilminde 6 çeşit idğam vardır:

Tenvin (iki üstün, iki esire, iki ötre) veya sâkin nun'dan sonra ye, mim, nun, vav harfleri gelirse ***idğam mea'l-ğunne*** (ğunneli idğam) olur. Men ya'mel = meyya'mel, heyran yerehu = hayrayyerehû gibi.

Tenvin veya sâkin nun'dan sonra "lam" ve "ra" harfleri gelirse ***idğam bila ğunne*** (ğunnesiz idğam) olur. Gafûrun rahîm = gafûrurrahîm gibi

Çıkış yerleri ve sıfatları aynı olan iki harften birincisi sâkin ikincisi harekeli ise ***idğam misleyn*** olur. İz zehebe = izzehebe, yuhıbbü gibi.

Sakin mim'den sonra mim ve sakin nun'dan sonra nun gelirse ***idğam misleyn mea'l ğunne*** olur. Min nâr = minnâr , em men = emmen gibi mim ve nun'un dışındaki iki harfin idğamına ***idğam-i misleyn bila ğunne*** denir. Bel leccû = Bellecû gibi.

Çıkış yerleri aynı, sıfatları farklı olan iki harften birincisi sâkin, ikincisi harekeli olup peşpeşe gelirse *idğam-ı mütecâniseyn* olur. Bu idğamın 6 çeşidi vardır.

1- Sâkin te (ت) harfinden sonra harekeli dal (د) ve tı (ط) harfleri gelirse. Eskalet de'ava'llâhe = eskaledde'ava'llâhe, kâlet tâifetün = kâlettâifetün gibi.

2- Sâkin dal (د) harfinden sonra harekeli te (ت) harfi gelirse, Abedtüm abettüm gibi.

3- Sâkin zel (ذ) harfinden sonra zı (ظ) harfi gelirse. İzzâlemû = izzâlemû gibi.

4- Sâkin tı (ط) harfinden sonra te (ت) harfi gelirse, ehattü = ehattü gibi.

5- Sâkin se (ث) harfinden sonra harekeli zel (ذ) harfi gelirse. Yelhes zâlike = yelhezzâlike gibi.

6- Sâkin be (ب), harekeli mim (م) den sonra gelirse, birinci harfler ikinci harflere katılarak okunur. Irkeb maanâ = irkemmeana gibi.

Mahrec ve sıfatlarında yakınlığı olan harflerden birincisi sâkin ikincisi harekeli olarak arka arkaya gelirlerse ***idğamü mütekâribeyn*** olur. Bu harfler lem, ra ve kaf, kef harfleridir. Kul rabbi = kurrabbi , elem nahluk küm = elemnahlükküm gibi. Ancak sâkin ra harfinden sonra harekeli lam gelirse idğam değil ızhar olur. İğfir lena gibi. (İ.K.)

İDRAC

bk. Müdrec.

ÎFÂ

Sözlükte "bir şeyi tam yapmak, eksiksiz vermek, gereğini yerine getirmek" anlamlarına gelen îfâ, bir fıkıh kavramı olarak, dinî mükellefiyetlerin ve borçlanılan edimin gerektiği şekilde yerine getirilmesini ifade etmektedir.

Dinî, ahlâkî ve hukukî bütün yükümlülüklerin yerine getirilmesinde îfâ kavramı kullanılmakla birlikte, günümüz hukuk literatüründe daha çok borçlanılan edimin gereği gibi yerine getirilmesi manasında kullanılmaktadır.

Îfâ, borç ilişkisini sona erdiren sebeplerden biridir. Îfânın konusu, borcun konusundan ibaret olup, borçlanılan şeyin yerine getirilmesi gerekir. Îfâ edilmesi gereken ***edim,*** bir şeyin verilmesi, bir şeyin yapılması veya yapılmaması olabilir. Borç ne ise, kural olarak onun ifâ edilmesi gerekir. Borçlunun asıl edimin yerine başka bir şey teklif etmesi halinde, alacaklının bunu kabul etme zorunluluğu yoktur. Ancak alacaklı bunu kabul edebilir veya borçlu ile anlaşma yapabilir. Akit esnasında şart koşulmadığı sürece veya bir ressama tablo sipariş verilmesi gibi borcun konusunun borçluyla bağlantısı bulunmaması halinde, îfânın bizzat borçlu tarafından yerine getirilmesi şart değildir; üçüncü kişiler tarafından da borç îfâ edilebilir. Borcun ifâ yeri, taraflarca diledikleri gibi belirlenebilir. Taraflarca belirlenmemesi halinde, akdin mahiyetine göre ifa yeri tayin edilir. Îfâ yerinden başka yerde sunulan îfâyı alacaklı kabul etmek zorunda değildir. (İ.P.)

İFFET

Sözlükte "haramdan uzak durmak, helâl ve güzel olmayan söz ve davranışlardan sakınmak" anlamına gelen ***iffet,*** ahlâkî bir terim olarak, kişiyi bedenî ve maddî hazlara aşırı düşkünlükten koruyan erdem demektir. Kur'ân'da iffet kelimesi geçmez. Ancak aynı kökten gelen isim ve fiiller yer almakta ve iffetli davrananlar övülmektedir (Bakara, 2/273). Bekâr olup da evlenme imkânı bulamayanların Allah'ın lütfu ile yeterli imkâna kavuşuncaya kadar iffetlerini korumaları emredilmektedir (Nûr, 24/33). Hz. Peygamber, *"Yâ Rabbi! Senden hidâyet, takvâ ve iffet istiyorum"* (Ahmed, I/389, 439) diye dua etmiş, *"Allah, yoksul olmasına rağmen iffetini korumaya çalışan mü'min kulunu sever"* (İbn Mâce, Zühd, 5) buyurarak mü'minleri iffetli olmaya davet etmiştir. Ayrıca Bakara sûresinin 273. âyetini delil göstererek

yardıma en lâyık kimselerin iffetini korumaya çalışan yoksullar olduğunu bildirmiştir (Müslim, zekat, 2). İnsanın aşırı zevklerden uzak durmasının iffet sayılabilmesi için bu tutumun kişinin bilinçli tercihine dayanması ve güçlü bir iradî çaba ile gerçekleşmesi gerekir. Buna göre bedensel veya psikolojik bir zafiyetten, korkaklık, bilgisizlik ve âcizlikten yahut başka bir engelden dolayı zevklerini terkeden kimse iffetli sayılmaz. Olgun mü'min sayılabilmek için sadece îmân edip dinin bazı şeklî kurallarını yerine getirmek yeterli değildir. İnsanın hayâ, edep, iffet, zühd ve kanaat gibi ahlâkî erdemlerle donanması ve dinin günah saydığı, akl-ı selîmin de ayıp ve kötü kabul ettiği tutum ve davranışlardan uzak durması gerekir. Hz. Peygamber'in *"Her kim ağzına ve cinsel arzularına hâkim olacağı konusunda bana söz verirse ben de onun cennete girmesine kefil olurum"* (Buhârî, Hudûd, 19; Rikâk, 23; Tirmizî, Zühd, 61) hadisi iffet erdeminin önemini ortaya koymaktadır. (M.C.)

İFK

bk. İftira.

İFLÂS

Sözlükte malı tükenme, bozuk paraya muhtaç hâle gelme anlamlarına gelen ***iflâs***, bir fıkıh kavramı olarak, kişinin ağır borç yükü altında kalıp borçlarını ödeyemez hâle gelmesi manasına gelir. Hanefîlere göre, borçlunun muaccel borçlarının mal varlığına eşit veya daha fazla olması, diğer mezheplere göre ise, borcun maldan fazla olması halinde iflas söz konusudur. İflas eden borçluya ***müflis,*** mahkeme tarafından böyle bir kimsenin iflasına hüküm verilmesine de ***teflis*** denir. Malikîlere ve Hanefîlerden İmameyne göre, alacaklı veya alacaklıların hacr davası açmaları halinde, müflis borçluya **hacr** tedbiri konulabilir. Borçluya hacr konulduktan sonra, hacr hükmü borçluya bildirilir. Hacr konulan borçlunun, hibe, sadaka kabul etmesi gibi, sırf menfaat kabul edilen tasarrufları caizdir. Buna mukabil, sırf zarar kabul edilen hibe etmek, sadaka vermek gibi tasarrufları geçerli değildir.

İnsanın hem zararı, hem de menfaati muhtemel olan alım-satım gibi tasarruflarına gelince; akit değeriyle yapılmış ise veya alacaklıların menfaatine ise tasarrufu geçerlidir. Fakat, pahalıya alması, ucuza satması gibi, alacaklıların zararına olan tasarrufları geçersizdir. Özet olarak, borçlunun ve alacaklının lehine olan tasarrufları geçerli, zararına olan tasarrufları ise geçersizdir. Bundan hareketle, mahcur borçlunun ödünç alması, lehine olduğu için geçerlidir. Mahcur borçlunun ikrarı ise geçerli olmakla birlikte, alacaklılar arasına dahil olmaz, hacr kalktıktan sonra alacağını alabilir.

Mahcur borçlu nikâh akdi yapabilir, ancak bu durumda, karısına mehr-i mislinden fazla mehir ödeyemez. Ayrıca, mahcur borçlunun hul', talak gibi tasarrufları da geçerlidir.

Borçlunun fiilî tasarruflarına hacr konulması söz konusu değildir. Zira fiilî tasarruf bir kere meydana geldikten sonra geri çevirmek mümkün olmadığı için, fiilî tasarruflar hacre müsait değildir. Dolayısıyla; borçlu, hacr altına alındıktan sonra, bir başkasının malını haksız yere itlaf etse, itlaf ettiği malın kıymetini tazmîn etmek zorundadır. Malı telef olan şahıs, mahcur

borçlunun alacakları arasına katılarak hakkına düşen payı alır. Aynı şekilde, hacr altında işlediği suçlardan dolayı üzerine terettüp eden diyeti ödemesi gerekir. (İ.P.)

İFRAD HACCI

Hac aylarında sadece hac yapmak üzere ihrama girilip umresiz olarak yapılan hacdır. Bir hac mevsiminde sadece hac yapıldığı için "tek yapma" anlamında ifrad denilmiştir. (bk. Hac) (İ.K.)

İFRAT–TEFRİT

Sözlükte "söz veya işte haddi aşmak, aşırı gitmek" anlamına gelen ***ifrat,*** ahlâkî bir kavram olarak, ahlâkî davranışların kaynağı olan psikolojik yeteneklerin işleyişinde itidal noktasının ilerisine geçen sapmalar demektir. İfratın karşıtı ***tefrit***tir. İfrat, söz ve fiillerde ileri gitmek, tefrit de gevşek ve ihmalkâr davranmak, çabuklukta çok geri kalmak demektir. Her iki aşırı ucun ortası ise ***itidâl***dir. Kur'ân ve Sünnette ifrat ve tefrit yasaklanmış, dengeli davranılması istenmiştir. Bir âyette *"...Bizi anmasını kendisine unutturduğumuz ve işi aşırılık olan kimseye itaat etme"* (Kehf, 18/28.) buyrulmuştur. Ayrıca pek çok âyette israf ve cimrilik yasaklanarak harcamalarda dengeli olmak emredilmektedir (İsrâ, 17/26, 27, 29; A'râf, 7/31). İsraf, ifrat hâli, cimrilik ise tefrit hâlidir. Bu ikisinin ortası ise dengeli olmaktır. (M.C.)

İFSÂT

Sözlükte "bozmak, bozgunculuk yapmak, fesat, karışıklık çıkarmak" gibi anlamlara gelen ***ifsât,*** bir ibadet veya hukukî işlemi sakatlamak, bozmak anlamlarına gelmektedir. İbadet veya hukukî işlemi sakatlayan fiil veya eksikliğe de ***müfsid*** denir.

Genel olarak âyet ve hadislerde ifsât kelimesi, sözlük anlamına uygun olarak, bozgunculuk yapmak anlamında kullanılmıştır.

İbadetler alanında ifsât, usul ve adabına uygun olarak başlanmış bir ibadetin, buna münafî bir fiil veya eksiklikle bozulması demektir. Meselâ, namazda konuşmak namazı, oruçlu iken yemek-içmek orucu ifsât eder. (İ.P.)

İFTÂ

Fıkhî bir meselenin dinî-hukukî hükmünü açıklama, fetvâ verme anlamına gelir. (bk. Fetvâ) (İ.P.)

İFTAR

Dinî bir kavram olarak iftar, orucu açmak, oruçluya orucunu açtırmak, başlanmış orucu bozmak veya hiç oruç tutmamak anlamlarına gelmektedir. Genel olarak iftar oruca aykırı davranışta bulunma manasına gelmekle birlikte, yaygın olarak, oruçlu kimsenin vakti gelince usulüne uygun biçimde orucunu açması için kullanılmaktadır.

İslâm'ın beş esasından birisi olan oruç; imsak vaktinden iftar vaktine kadar yemek, içmek ve karı-koca ilişkilerinden uzak durmaktır. İftar vakti ise, *"Sonra akşama kadar orucu tamamlayın."* âyetinde de (Bakara, 2/187) belirtildiği gibi akşamdır. Herhangi meşru bir mazeret bulunmaksızın, iftar vaktinden önce orucun bozulması helâl değildir; bozan kişi günah işlemiş olur. Ancak hastalık, düşkünlük, ihtiyarlık, zorlama, yolculuk gibi durumlarda orucun bozulmasına izin verilmiştir.

Hz. Peygamber, iftar vakti girdikten sonra, oruçlunun iftarda acele etmesini ve oruçlarını hurma veya tatlı bir şeyle,

ya da su ile açmalarını tavsiye etmiştir (Buhârî, Savm, 45; Müslim, Sıyam, 48; Ebû Dâvûd, Savm, 21). Oruç açılırken dua etmek sünnettir. Hz. Peygamber, iftar esnasında yapılan duaların kabul edileceğini müjdelemiş ve kendisi de, *"Allâh'ım! Senin rızân için oruç tuttuk, Senin verdiğin rızıkla orucumuzu açtık, bizden kabul buyur; çünkü Sen her şeyi işiten ve bilensin"* şeklinde dua etmişlerdir (İbn Mâce, Sıyâm, 48; Dârekutnî, II/185).

İftar konusunda Hz. Peygamber'in sünnetinden hareketle, İslâm toplumlarının kültürel birikim ve farklılıklarından kaynaklanan çeşitli âdet ve gelenekler oluşmuştur. Rasûlullah'ın "oruçluya iftar ettiren kimse, onun alacağı kadar sevap kazanır; oruçlunun sevabında da bir eksilme olmaz" hadisinden (İbn Mâce, Sıyâm, 45) hareketle, halkımız arasında iftar konusunda çok güzel gelenekler gelişmiştir. (İ.P.)

İFTİRA

Sözlükte "yalan söylemek, uydurmak, asılsız isnatta bulunmak gibi" anlamlara gelen ***iftira,*** ahlâk terimi olarak bir kimseye işlemediği bir suçu isnat etmek demektir. Hukuk ve ahlâkta iftira yerine daha çok ***ifk*** ve **bühtân** terimleri, zina iftirası için de **kazf** kelimesi kullanılır. Kur'ân'da iftira ve aynı kökten gelen kelimeler elli dokuz yerde geçmektedir. Bu âyetlerden birinde Allah'ın, kendisine ortak koşma dışında dilediği kimselerin bütün günahlarını bağışlayacağı ifade edildikten sonra, *"Allah'a ortak koşan kimse yanlış bir inanç uydurup büyük günah işlemiş olur"* denilmektedir (Nisâ, 4/48). Bir diğer âyette ise *"Kim bir hata yapar veya kasıtlı günah işler de onu bir suçsuzun üzerine atarsa büyük bir bühtan ve apaçık bir günah işlemiş olur"* (Nisâ, 4/112.) buyrulmak suretiyle iftiranın ne denli büyük bir günah olduğuna dikkat çekilmiştir. Hadislerde, büyük günahlar arasında, kötülükten habersiz iffetli bir kadına zina iftirasında bulunmak da sayılmıştır (Buhârî, Vesâyâ, 23). Mü'minleri kötü huy ve davranışlardan uzak tutma gayreti içinde olan Hz. Peygamber onları iftira konusunda da uyarmış, iftiranın insanın âhiret hayatını iflasa götürecek olan kul hakları arasında yer aldığını belirtmiştir (Müslim, Birr, 60). İslâm'da iftira haram kılındığı gibi asılsız olması muhtemel haberler doğruymuş gibi kabul edilerek bunları araştırmadan inanmak da yasaklanmıştır (İsrâ, 17/36; Hucurât, 49/6). (M.C.)

İFTİTAH TEKBİRİ

Kelime anlamıyla başlangıç tekbiri demek olan ***iftitah tekbiri,*** namazın farzlarından birisi olup, namaza başlarken alınan tekbirdir. Buna ***tahrime*** de denir.

Namazın on iki farzından biri olan iftitah tekbiri, namaza "Allâhu Ekber" şeklinde tekbir alarak başlamaktır. İftitah tekbirinin "Allâhu Ekber" cümlesiyle yapılması namazın vaciplerindendir. Bunun yerine Allâh'ı yüceltme anlamını taşıyan "Allâhu Kebîr", "Allâhu Azîm" sözleriyle tekbir alınması halinde, farz yerine getirilmiş olur. Ancak vacip terk edilmiş olur. Tekbiri, kişinin kendisi işitecek kadar bir sesle alması gerekir. Tekbirde, Allâh kelimesinin ilk harfi olan (A) harfinin veya tekbirin son hecesi olan (ber) hecesinin uzatılarak okunması caiz değildir. Bu şekilde okunması halinde, iftitah tekbiri sahih olmayacağından, namaz da geçersiz olur. Ayrıca iftitah tekbirinin sahih olması için, tekbirin niyetten sonra ve ayakta alınması,

tekbir ile niyet arasına namaza aykırı bir şey girmemesi, cemaatle kılarken imamdan sonra alınması gerekir.

Tekbir alırken erkekler, ellerini, baş parmakları kulak memelerine değecek şekilde kaldırır ve avuç içlerini kıbleye gelecek tarzda açarlar. Bayanlar ise, avuçları kıbleye doğru gelecek şekilde göğüslerinin hizasına kadar kaldırırlar. (İ.P.)

İHFÂ

Sözlükte "gizlemek" anlamına gelen *ihfâ*, tecvit ilminde, harfi, kendinde gizlemeye denir. İhfâ idğam ile ızhâr arası bir haldir. İdğamsız gunnedir. Tenvîn veya sâkin nûn'dan sonra 15 harften (te, se, cim, dal, zel, ze, sin, şın, sâd, dât, tı, zı, fe, kaf, kef) biri gelirse ihfâ olur. Entüm, fe sabrün Cemîl gibi. Bunun uygulaması ancak tecvidi iyi bilen birinden duyarak öğrenilebilir. (İ.K.)

İHLAS

Saf ve hâlis olmak, karışık ve şâibeli olmamak ve kurtulmak, anlamındaki "h-l-s" kökünden türeyen *ihlas* kelimesi sözlükte, bir şeyi hâlis kılmak, halis olmak, özünü almak ve seçmek; din ıstılahında ise îmân, ibâdet, itâat, ahlâk, amel, dua... gibi her türlü dinî görevleri, halkın övme ve beğenmesini, yerme ve kınamasını düşünmeksizin sırf Allah için iyi ve halis bir niyetle yapmak, şirk, nifak, riya (gösteriş) ve süm'a (duyurma) vb. şâibelerden uzak durmak, söz, fiil ve davranışlarında samimi ve dosdoğru olmak demektir. Bu şekilde hareket edenlere muhlis denir. (bk. Muhlis)

İhlas, Allah ile kul arasında bir sırdır. Öyle bir sır ki onu melek bilip yazamaz, şeytan bilip ifsat edemez. Çünkü "ihlas" kalbe ait bir ameldir (Buhârî, Îmân, 39). Bunu ancak kişinin kendisi ile Allah bilebilir. İhlasın irade, kasıt ve niyyetle doğrudan ilgisi vardır. Amel, ihlassız ve niyetsiz ibâdete dönüşmediği gibi ihlassız ve niyetsiz ibâdet de makbul değildir. Ameller niyetlere göre değer kazanır veya kaybeder. (Buhârî, îmân, 22, Rıkâk, 31), İbâdetleri ihlasla yapmak Allah'ın kesin emridir (Beyyine, 98/5).

Bir amel sırf Allah için yapılırsa "ihlâs", sırf gösteriş için yapılırsa hâlis riya olur. Riya ise gizli şirktir. Allah rızasının dışında bir amaçla yapılan ibâdetlerin Allah katında bir değeri yoktur. (Münzirî, I/64, 66) Ameli ile dünyalık isteyene Allah istediğini verir, ancak onun âhirette nasibi yoktur. Âhireti isteyene de mükâfatını verir (İsrâ, 17/18-20; Hûd, 11/15-16).

Kur'ân'ın ilk sûresinde "iyyâke na'büdü" (ancak sana ibâdet ederiz) (Fatiha, 1/5) âyetiyle ihlasa ve görevlerin Allah rızasını kazanmak amacıyla yapılmasına dikkat çekilmiş ve bu husus Kur'ân'ın pek çok âyetinde ısrarla vurgulanmıştır. *"(Ey Rasûlüm!) De ki; bana dini yalnız Allah'a halis kılarak O'na ibâdet etmem emredildi"* (Zümer, 39/11) âyeti ve benzerleri ihlasın dindeki önemini ve gerekliliğini ifade etmektedir.

Allah'ın vahdâniyetini anlatan Kur'ân'ın 112. sûresinin adı da "ihlas sûresi" dir. Kelime-i tevhide (lâilâhe illâllah = Allah'tan başka ilâh yoktur) *kelime-i ihlas* denir (Ahmed, I/4). (İ.K.)

İHRAM

Hac veya umre yapmaya niyet eden kişinin, diğer zamanlarda helâl olan bazı fiil ve davranışları, hac veya umrenin rükünleri tamamlanıncaya kadar

kendine haram kılmasıdır. İhramın, niyet ve telbiye olmak üzere iki rüknü vardır. Niyet, hac veya umre yapmaya karar vermektir. Niyetin dil ile yapılması müstehaptır. Telbiye ise, "Lebbeyk, Allahümme lebbeyk, lebbeyke lâ şerîke leke lebbeyk. İnne'l-hamde ve'n-ni'mete leke ve'l-mülk, lâ şerîke lek (Allâh'ım, davetine isteyerek uydum, emrine amadeyim. Senin eşin ve ortağın yoktur. Sana yöneldim, hamd senin, nimet senin, mülk de senindir. Eşin ve ortağın yoktur)" demektir.

İhrama girmeden, tırnakları kesmek, temizlik için gusletmek, güzel kokular sürünmek, ihram denilen iki parça örtüye bürünmek ve ihram elbisesini giydikten sonra iki rekat namaz kılmak sünnettir. Namazı kıldıktan sonra niyet eder ve telbiye söyleyerek ihrama girer. İhramda bulunduğu sürece fırsat buldukça yüksek sesle telbiye getirmesi de sünnettir.

Niyet ve telbiye ile birlikte ihramın yasakları başlar. İhramlıya, vücudundaki saç ve kılları kesmesi, yolması veya tıraş etmesi; tırnak kesmesi; dikişli elbise giymesi (erkekler için); güzel koku sürünmesi; süslenmek için yağ, boya vb. makyaj malzemesi kullanması; başını (erkekler için) ve yüzünü örtmesi, eldiven, çorap ve topukları örten ayakkabı giymesi; cinsi münasebette bulunması; avlanması; harem bölgesindeki bitkileri kesmesi yasaktır. (İ.P.)

İHRAZ

Sözlükte "nail olma, kazanma, el koyma, koruma, koruma altına alma, saklama" gibi anlamlara gelen ***ihraz,*** bir fıkıh terimi olarak, malik olmak kastıyla başkasının mülkiyetinde bulunmayan mubah bir mal üzerinde zilyetlik kurmayı ifade eder.

Mubah mal, herhangi bir kimsenin mülkiyetinde bulunmayan, yol, akarsu, mera ve orman gibi kamu yararına veya vakıf gibi bir hayra tahsis edilmemiş menkul ve gayrimenkullere denir. Buna göre, av hayvanları, kaynak ve yağmur suları, sahipsiz arazide biten otlar, meyveler, ölü arazî mubah mallardan bazılarıdır. Mubah mallardan yararlanmada herkes eşit hakka sahiptir. Şahıslar mubah malı elde etmekle, kullanım ve fiilî hâkimiyet kurmakla, başka bir ifadeyle ihraz ile mülkiyetini kazanmış olur. Hz. Peygamber, mubah olan bir malın, ilk önce ele geçirenin olacağını belirtmesi buna işaret etmektedir (Ebû Dâvûd, İmâre, 36). İhraz, av hayvanını yakalamak, otu biçmek, meyvayı veya odunu toplamak şeklinde mala bizzat elkoymakla olabileceği gibi, av için tuzak kurmak, av köpeğini salmak şeklinde de olabilir.

İhrazda başkasının bir hakkının zarar görmemesine ve kamu düzeninin bozulmamasına dikkat edilmesi gerekir. Usulüne uygun olarak ihraz edilen mubah mal, ihraz eden kişinin mülkiyetine girer. Bundan sonra diğer şahısların bu mal üzerindeki ihraz hakkı sona ermiş olur. (İ.P.)

İHSÂN

Sözlükte "bir şeyi iyi ve güzel yapmak, iyi, güzel ve yararlı fiil işlemek "ilâ" ve "be" harfi cerleriyle kullanıldığı zaman iyilik etmek, ikram ve in'am'da bulunmak" anlamlarına gelir.

İhsân kavramı, Kur'ân'da sözlük anlamına paralel olarak iyilik etmek ve iyi davranmak (Yûsuf, 12/23, 100; İsrâ, 17/23), iyi ve güzel fiil işlemek (Nahl, 16/30; Yûnus, 10/26), bir ameli, bir fiili ve bir görevi en iyi bir şekilde ve hakkıyla yapmak (Bakara, 2/112; Nisâ, 4/125) anlamlarında kullanılmıştır.

Cibril (a.s.)'ın "ihsân nedir?" sorusuna Hz. Muhammed (a.s.), *"...Allah'ı görüyormuşsun gibi ibâdet etmen"; her ne kadar sen O'nu görmesen de O, seni görüyordur..."* cevabını vermiştir (Buhârî, Îmân, 37. I, 18).

Allah'a kulluk olan her görevi en iyi bir şekilde, önemseyerek, hakkıyla ve layıkı vechiyle yapmak. *"Allah her şeye karşı ihsânı farz kılmıştır..."* (Müslim, Sayd, 57) hadisinde de ifâde edildiği gibi, ihsân kavramı; îmân, iş, ibâdet, muâmelât, yönetim, yargı vb.... insanın yaptığı her işi ve görevi şartlarına, kurallarına ve tekniğine uygun olarak estetik, sağlam, güzel, kaliteli, en iyi ve en mükemmel bir şekilde yapmayı ifade eder. "İhsân" Allah'ın kullarına kesin bir emridir (Bakara, 2/195).

Allah'ın nimetleri (Kasas, 28/77) ve her şeyi en güzel bir şekilde vâr etmesi de (Secde 32/7; Mü'minûn, 23/14) İhsân kavramı ile ifâde edilmiştir. İnsanlar açısından ihsân, üç kısımda zikredilebilir: 1) ***Allah'a karşı ihsân.*** Bu, şartlarına uygun îmân etmek, emir ve yasaklara uymaktır. 2) ***İnsanlara karşı ihsân.*** Bu, insanın ana-babasına, eş ve çocuklarına, komşu ve akrabalarına, insanlara iyilik yapmak, iyi davranmak, haklarına riâyet etmek ve kusurlarını bağışlamaktır. 3) ***Kişinin kendisine karşı ihsânı.*** Bu, îmân edip sâlih ameller işleyerek Allah'ın rızasını, rahmet, mağfiret, nimet ve cennetini kazanmasıdır. Allah'a ve insanlara yapılan ihsân da aslında kişinin nefsine karşı ihsânıdır. Îmân, sâlih ameller ve ihsân hep insanın kendisi içindir (İsrâ, 17/7; Fussilet, 41/46). (İ.K.)

İHSÂR

Sözlükte "alıkoymak, men etmek, engellemek, daralmak, âciz olmak" gibi anlamlara gelen ***ihsâr***, dinî bir kavram olarak, hac veya umre yapmak üzere ihrama girdikten sonra, hac ve umrenin tamamlanmasının engellenmesi; herhangi bir sebeple tavaf ve vakfe yapma imkânının ortadan kalkması demektir. Hanefîlere göre düşmanın engellemesi, savaş sebebiyle yoların kapanması, hastalık, parasız kalmak gibi yolculuğu, dolayısıyla hac veya umreyi tamamlamaya mani her türlü engel, ihsâr sebebi sayılmıştır. Hac ve umreden alıkonulan kişiye ***muhsar*** denir.

Muhsar, hacc-ı ifrat veya umre için ihrama girmişse, bir koyun; hacc-ı kıran için ihrama girmişse biri umre, diğeri de hac için olmak üzere iki koyun kurban ederek ihramdan çıkar. Kur'ân-ı Kerim'de; *"Haccı ve umreyi Allah için tamamlayın. Eğer (bunlardan) alıkonursanız kolayınıza gelen kurbanı gönderin. Kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Sizden her kim hasta olursa yahut başından bir rahatsızlığı varsa, oruç veya sadaka veya kurban olmak üzere fidye gerekir. (...)"* buyurulmaktadır (Bakara, 2/196).

Hanefîlere göre, ihsar hedyi ismi verilen bu kurbanın, harem bölgesinde kesilmesi gerekir. Harem bölgesi dışında ihsar durumuyla karşılaşan kişi, harem bölgesinde kesilmek üzere kurbanını gönderebileceği gibi, harem bölgesinden alınarak kesilmesi konusunda birisine vekalet de verebilir. Kurban kesildikten sonra ihramdan çıkar. Kurban kesilmeden ihramdan çıkması veya ihram yasaklarını işlemesi halinde ceza vermesi gerekir.

İhsar hali ile karşılaşıp da kurban gönderen kişi, ihramdan çıkmadan engelin kalkması halinde, kurban

kesilmeden ve vaktinde yetişebilecekse ihramdan çıkmaz, hac veya umresini tamamlar. Bunlara yetişememesi halinde ihramdan çıkar. İhsar sebebiyle tamamlanamayan hac ve umrenin daha sonra kaza edilmesi gerekir. (İ.P.)

İHTİDA

bk. Hidâyet, Hâdi.

İHTİKAN

Hukne yaptırmak anlamına gelen bir fıkıh terimidir. (bk. Hukne) (İ.P.)

İHTİKÂR

İhtikâr veya karaborsacılık; halkın ihtiyaç duyduğu malları toplayıp, fiyatları yükselsin diye satmayıp saklamak demektir. İhtikâr, malı stok ederek talebi artırmak suretiyle malın pahalanmasına sebep olmak ve fiyatlar yükselince malı satarak aşırı ve haksız kazanç elde etmek olduğundan bütün dinlerde ve hukuk düzenlerinde yasaklanmıştır.

İslâm dininde ihtikâr, tahrimen mekruh olup, bunu yapan kimse Allâh katında sorumludur. Rasûlullah, *"Kim karaborsacılık yaparsa, o, âsîdir, günahkârdır"* buyurmuşlardır (Müslim, Müsakât, 26).

Karaborsacılık haksız bir kazanç yoludur. Karaborsacılık yapan kimse, kendi menfaati için başkalarını sıkıntıya sokan ve içinde yaşadığı topluma haksızlık eden sömürücü bir zâlimdir. Bu sebeple Hz. Peygamber; *"uzak yerden mal getirip piyasaya süren rızıklanmış, karaborsacı ise lânetlenmiştir"* buyurmuşlardır (İbn Mâce, Ticaret, 12).

Toplumun sıkıntılı anlarında, halkın ihtiyaç duyduğu maddeler üzerinde karaborsacılık yaparak vurgun vurmak isteyen; mutluluğunu insanların sıkıntısında arayan karaborsacının karanlık ruhî yapısını Hz. Peygamber şöyle açıklar: *"Karaborsacı ne kötü insandır! Allâh Teâlâ fiyatları ucuzlatırsa üzülür; fiyatlar yükseldiğinde ise sevinir."* (Tecrid-i Sarih, VI/449)

Dürüstlük ve ahlâkî değerlerle bağdaşmayan, din kardeşliği anlayışına ters düşen karaborsacılık, Müslümana asla yakışmayan çirkin bir iş ve kötü bir davranıştır. Bu davranış Allâh'a ve topluma karşı işlenen o derece büyük bir suçtur ki, ihtikârdan kazandığı paranın tamamını sadaka olarak dağıtsa, Allâh katında makbul olmaz; üstelik karaborsacılığının günahına da keffâret olmaz. (İ.P.)

İHTİLÂM

Sözlükte "rüya görmek, ergenlik çağına ulaşmak" anlamlarına gelen ihtilâm, dinî bir kavram olarak, buluğ çağına ulaşmak ve yetişkin erkek veya kadının uykuda orgazm olması, rüyasında cinsel tatmine ulaşmasını ifade eder.

Kur'ân-ı Kerîm'de ihtilâm kelimesi geçmemekle birlikte, kendisinin türetildiği hulum kelimesi ve çoğulu olan ahlâm, 5 âyette 6 defa geçmektedir. Bunlardan ikisi buluğ çağına ulaşmak (Nûr, 24/58-59), üçü rüya (Yûsuf, 12/44; Enbiyâ, 21/5) ve biri de akıl (Tûr, 52/32) anlamında kullanılmıştır.

İhtilâm, guslü gerektiren mânevî kirlilik hallerinden biridir. İhtilam olan kişi, gusletmeden namaz kılamaz, Kur'ân-ı Kerim veya Kur'ân'dan âyet okuyamaz ve bunlara dokunamaz, Kabe'yi tavaf edemez, camiye giremez. Oruçlu iken ihtilam olmak, oruç, itikaf, hac gibi ibadetlere zarar vermez. Ancak, en kısa zamanda gusletmesi gerekir. Bir kimse, rüyasında

cinsel münasebette bulunduğunu görse de, uykudan uyandığında ıslaklık görmemesi halinde gusletmesi gerekmez. Buna karşılık, rüya gördüğünü hatırlamamakla birlikte, uyandığında meni görmesi halinde gusletmesi gerekir. Ancak görülen ıslaklığın meni mi yoksa başka bir şey mi olduğu hususunda şüpheye düşülmesi halinde ise, fakihlerin çoğunluğuna göre yıkanması gerekir, fakat Hanefîlerden Ebû Yûsuf'a göre, rüyasında ihtilam olduğunu hatırlamaması halinde gusletmesi gerekmez.

İhtilâm, kişinin çocukluk döneminden çıkıp, ergenliğe ulaştığının bir alameti olarak kabul edilmiştir. Böylece, akıllı olmak şartıyla, bütün hukukî ve dinî hükümler açısından tam ehliyete sahip olur. (İ.P.)

İHTİRAS

bk. Hırs.

İHTİSAB

bk. Hisbe.

İHTİYAR

Sözlükte "seçmek, bir şeyi diğerine tercih etmek" anlamına gelen ihtiyar, fıkıh terimi olarak, bir şeyi yapıp yapmama hususunda tercihte bulunmak demektir. Esas olarak insanlar davranışlarında hürdürler ve yaptıkları bütün işlerde ihtiyar mevcuttur. Zira insan, kendisi için yapılmasını yapılmamasından daha iyi görmedikçe, o işi yapmaya yönelmez. Fakat bu tercih her zaman sağlam olmayabilir. Bir şeyi yapmayı bizzat kendisi istemişse, ihtiyar sağlamdır. Ancak iki zarardan daha hafif olana katlanmak için yapılmış ise, ihtiyar bozuktur. Mesela, kişi kötü olan iki şeyden birini yapmaya zorlanmıştır; o da bunlardan kendisine daha az zarar vereni tercih etmiştir. İşte yapmış olduğu bu ihtiyar fâsittir.

Hanefîler, zorlanan kişinin ihtiyarı bulunması sebebiyle, ikrah yoluyla yapmış olduğu evlenme, boşama, köle azat etme, ric'î talakta eşine dönme, adak ve yemin gibi muamelelerinin geçerli olduğunu söylemişlerdir. Halbuki, böyle zorlama altında mağdur olan kimselerin durumlarının ağırlaştırılması yerine hafifletilmesi uygun olandır. Bu da, İslâm hukukçularının çoğunluğunca kabul edildiği gibi, hukukî işlemler arasında fark gözetmeksizin zorlananın sözlerini geçersiz saymaktır. (İ.P.)

İHVAN

Sözlükte "erkek kardeş, arkadaş, yoldaş, dost, ortak, meslektaş" anlamlarına gelen ***ah*** kelimesinin çoğuludur. Tasavvufta, aynı şeyhe bağlı olan müridler, aynı tarikatın veya tarikat kolunun mensupları anlamında kullanılmaktadır. Kur'ân'da mü'minlerin birbirinin kardeşi olduğu ifade edilmiş (Hucurât, 49/10.), Hz. Peygamber de müslümanları din kardeşliğine bağlı kalmaya çağırmıştır (Buhârî, Nikâh, 45). Sûfiler, ilk dönemlerden itibaren birbirlerine kardeş gözüyle bakmışlardır. (M.C.)

İHVÂN-I SAFÂ

Sözlükte "safâ kardeşleri" anlamına gelen bu terim, Milâdi onuncu yüzyılda Basra kentinde ortaya çıkan, daha sonra Abbâsî Devletinin büyük merkezlerine yayılan felsefî fikir hareketidir. Bu fikir hareketi, İslâm toplumunu yeniden derleyip toparlamayı hedef almıştır. Görüşleri, 52 risale halinde, "Resâil-i İhvân-ı Safâ" adlı eserde toplanmıştır. (İ.U.)

İKAB

Eza, cefa, eziyet, şiddetli azab ve ceza anlamına gelmektedir. (bk. Azab) (F.K.)

İKÂLE

Sözlükte "ahdi veya alışverişi bozmak, affetmek" gibi anlamlara gelen ikâle, bir fıkıh terimi olarak, karşılıklı irade beyanı ile mevcut bir akdin bozulması demektir. İkâlede taraflar, bir baskı olmaksızın, tam olarak akdi bozmaya razı olmaları gerekir. Taraflardan birinin akdi bozmak yönündeki teklifinin, diğer tarafın aynı mecliste kabul etmesi üzerine ikale gerçekleşir. İkale yapılabilmesi için, akdin konusunun mevcut olması gerekir. Mesela satılan şey helâk olursa ikale yapılamaz. Akdin konusunun bir kısmının helâk olması halinde, mevcut kısmında ikale yapılabilir. Bedelin helak olması ise, akdin ikalesine mani değildir.

İkâle ile akit bağı çözülür. Bunun sonucu olarak da, akdin doğurduğu neticeler ortadan kalkmış olur. İmâm-ı Azam'a göre ikale, taraflar açısından fesih, üçüncü kişiler için ise yeni bir akittir. İmâm Ebû Yusuf'a göre, herkes için yeni bir akittir. İmam Muhammed'e göre ise fesihtir. (İ.P.)

İKÂMET

Sözlükte "ikâmet etmek, oturmak, doğrultmak, tatbik sahasına koymak" gibi anlamlara gelen ***ikâmet,*** dinî bir kavram olarak, yolculuğun zıddı, mukim olmak ve müezzinin kamet getirmesi manalarına gelmektedir. (bk. Kamet; Mukîm) (İ.P.)

İKLÂB

Sözlükte "bir şeyi değiştirmek, tecvit ilminde ise, bir harfi diğer bir harfin yerine getirip ğunne ile korumak" demektir. Tenvîn veya sâkin nûndan sonra harekeli "be" harfi gelirse tenvîn ve nûn, mim harfine çevrilir, bu arada dudaklar hafifçe birleştirilerek mim harfi ğunne ile okunur. Min ba'di = mimba'di, semîun besîr = semîumbesîr gibi. (İ.K.)

İKRAH

Sözlükte "bir şahsı hoşlanmadığı bir işi yapmaya zorlamak" anlamına gelen ***ikrah,*** bir fıkıh terimi olarak, tehdit etmek suretiyle hukuken yapmakla mükellef olmadığı bir işi, istemediği halde yapmaya zorlamak demektir. Zorlayan kimseye ***mükrih,*** zorlanana da ***mükreh*** denir.

İkrahtan söz edilebilmesi için, zorlayanın yaptığı tehdidi yerine getirebilecek güçte olması gerekir; bu güçte olmaması halinde ikrah hukuken itibara alınmaz. Zorlanan kişinin de, tehdit eden kişinin tehdit ettiği şeyi yapacağına dair içine korku düşmesi ve bu korkunun etkisiyle fiili işlemesi gerekir. Tehdidin zorlananın canına, malına veya yakınlarına yönelik olması ve zorlanan fiilin yasak veya mükrehi külfet altına sokan bir eylem olması gerekir.

İslâm hukukunda ikrah iki çeşittir; ikrah-ı mülci' ve gayr-i mülci'. ***İkrah-ı mülci',*** ölüm veya bir uzvunu kesmek gibi, kişinin canına veya bir uzvuna yönelik bir tehditle zorlamadır. Buna tam ikrah da denir. Bu çeşit ikrah, ihtiyarı bozar ve rızayı ortadan kaldırır; zorlananı, zorlayanın elinde bir alet durumuna sokar. ***İkrah-ı gayr-i mülci'*** ise, öldürme veya bir organı yok etme tehdidini içermeyen, dövme, hapis, bir kısım malı telef etmekle tehdit gibi zorlamalardır. Bu çeşit ikrah, rızayı ortadan kaldırmakla birlikte, ihtiyarı bozmaz. Buna nakıs ikrah da denir.

Muteber olan ikrah, ister tam isterse nâkıs olsun, sözleri iskat eder. Buna göre, yapmış olduğu ikrarları sahih değildir, akitleri de muteber olmaz. Fiilleri bakımından ise, ikrah-ı mülci' ile gayr-i mülci' birbirinden ayrılır. İkrahın konusu, haksız yere adam öldürme, içki içme, başkasının malını telef etme gibi fiil nevinden ise, gayri mülci' ikrah sorumluluğu düşürmez. Ancak mülci' ikrahın fiillere etkisi bakımından fiiller üçe ayrılır: Birinci kısım fiillerde, hem dünyevî ceza, hem de uhrevî ceza kalkar (Bakara, 2/173). İçki içmeye zorlanan kişi gibi. Bu durumda zorlanan fiili işlemediğinden öldürülürse, günah işlemiş olur. İkinci kısım fiillerde, yasaklık ortadan kalkmamakla birlikte, zorlanana işleme ruhsatı doğurur. Allâh'ı inkâr için zorlanmak böyledir. Tam ikrah ile Allâh'ı inkâra zorlanan kişi, bunun tesiriyle, kalbinden inanmaksızın Allâh'ı inkâr ederse kâfir olmaz (Nahl, 16/106); ancak inkâr etmeyip de ölürse sevap kazanmış olur. Üçüncü kısım ise, zorlanan kimsenin işlemesine müsaade edilmeyen, bu konuda ruhsat verilmeyen fiillerdir. Zorlanan bunları yaparsa günah işlemiş olur. Başkasını öldürmeye veya anne-babasını dövmeye zorlanmak böyledir. Bunları işleyen günahkâr olur. Ancak ikrah bulunduğundan, dünyevî cezası tam olarak tatbik edilmez. Meselâ ikrah sebebiyle adam öldüren kişiye kısas tatbik edilmez. Adam öldürmenin cezası, zorlayan kimseye uygulanır. (İ.P.)

İKRÂR

Sözlükte "itiraf etmek, hakikati yazı, söz ve işaretle açığa çıkarmak" anlamlarına gelen ***ikrar***, fıkıh literatüründe, sözlük anlamına yakın olarak, bir kimsenin üzerinde başkasına ait bir hakkın bulunduğunu itiraf etmesi, bildirmesi demektir.

İkrâr yargılamada kullanılan ispat vasıtalarının başta gelenlerinden biridir. Şahit, yazılı delil ve belge, hak ve suçun ispatında objektif delillerden olmakla birlikte, bu tür delilleri her zaman elde etmek mümkün değildir. Bu sebeple, ilgilinin doğru sözü ve ikrarı önemli bir ispat vasıtası olarak ortaya çıkmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'de, *"Ey îmân edenler! Kendiniz, ana-babanız ve akrabanız aleyhine de olsa, Allah için şahitler olarak adaleti gözetin. Zengin olsun, fakir olsun Allah onlara daha yakındır. Hislerinize uyup adaletten sapmayın, (şahitliği) eğer, büker yahut şahitlik etmekten kaçınırsanız (biliniz ki) Allah yaptıklarınızdan haberdardır."* buyurulmaktadır (Nisâ, 4/135).

İkrar, şahitlikten daha kuvvetli bir ispat vasıtasıdır. Bu nedenle, ikrardan dönülemez; ikrardan döndüğünü belirtmesi mahkemece itibara alınmaz. Halbuki şahitlikte, hüküm verilmeden şahitlikten dönülebilir. İkrar ispat vasıtalarının en başında gelmesine rağmen, sadece ikrarda bulunanı bağlayan kâsır bir delildir. İkrar itirafta bulunanın dışında başkasının aleyhine delil teşkil etmez. (İ.P.)

İKRAZ

Borç vermek anlamında gelen bir kavramdır. (bk. Karz) (İ.P.)

İKTİDA

Sözlükte "tabi olma, uyma" manalarına gelen ***iktidâ,*** dinî bir kavram olarak, cemaatle namaz kılınırken imama uymayı ifade eder. İmama uyan kimseye de ***muktedî*** denir.

İmâma uymanın sahih olması için, muktedinin hem namaza, hem de

imama uymaya niyet etmesi gerekir. Kadınların imama uymalarının sahih olması için kendilerinin böyle niyet etmelerinin yanında, imamın da imamlığa niyet etmesi gerekir. Ayrıca muktedî imamdan geride olmalı; imamın önüne geçmemelidir. İmam, kıldığı namazın durumu itibariyle cemaatten aşağı olmamalıdır; yani nafile namaz kılan imama farz kılan kimse uyamaz, ancak farz namaz kılan imama nafile namaz kılan uyabilir. İmam ile cemaat her ikisi de farz namaz kılıyor iseler, aynı farzı kılmaları gerekir. Birisi öğlenin farzını, diğeri ikindinin farzını kılamaz. İmam ile cemaat arasında, aşırı mesafe bulunmamalıdır. İmam ile cemaat arasından, yol veya nehir geçecek kadar mesafe, başka bir deyişle iki saf kadar mesafe bulunmamalıdır. Ancak cami içerisinde, imam veya öndeki saf ile arada birkaç saf mesafesinde açıklık bulunması iktidâya mani değildir. Aynı şekilde, imam ile erkek saflarının arasına kadın saflarının girmemesi gerekir. İmama uyanların, imamın sesini işiterek veya kendisini görerek namazdaki hareketlerini anlamaları gerekir. İmamın kendisini göremedikleri halde, cemaati görerek buna göre uyması veya cemaatten birisinin getirdiği tekbiri duyarak imama uyması da caizdir. Kendi mezhebine göre namazı bozan bir şeyin imamda bulunmaması gerekir

Cemaatle kılınan namazlarda, imama uymuş kişilerin namazı imamın namazına bağlı olduğu için, imamın namazının bozulması halinde, kendisine uyanların namazları da bozulur. İmama uyan kişi, namazdaki fiilleri imamla birlikte yapması gerekir; imamdan önce secde ve rükuya gidemez ve önce kalkamaz. Cemaatle kılınan namazlarda kıraati imam yapar. İmam açıktan kıraat ederken cemaat susarak dinler. Ancak, cemaat tesbihleri ve duaları kendisi yapar. İlk oturuşu imamın unutarak üçüncü rekata kalması halinde, cemaat de imama uyarak ayağa kalkarlar ve namazın sonunda birlikte sehiv secdesi yaparlar.

Birinci oturuşta, muktedî tahiyyatı bitirmeden, imam üçüncü rekate kalkarsa, muktedî dilerse tahiyyatı tamamlayarak üçüncü rekate kalkar, isterse tamamlamadan hemen kalkar. Namazın aslından olmayan bir hususta muktedî imama uyması gerekmez. Meselâ, namaz tamamlandıktan sonra imamın şaşırarak ayağa kalkması halinde veya fazladan secde yapması halinde imama uyması gerekmez. Bir miktar bekledikten sonra, "sübhanallah" diyerek imamı ikaz eder. (İ.P.)

İKTİSAT

Sözlükte "aşırılıktan uzak orta yolda olmak, doğru yolda olmak, bir şeye yönelmek" anlamlarına gelen iktisat, bir fıkıh terimi olarak, harcamalarda israf ve cimrilik korunup, gereken yerde gerektiği kadar harcama yapmak anlamına gelmektedir. Ayrıca servetin üretim, dağılım ve tüketimini inceleyen bilim dalına da iktisat denir. İktisadın konusunu, insan faaliyetlerinin, ihtiyaçları karşılamak amacıyla mal ve hizmet elde etme bakımından incelenmesi oluşturur. Malî iktisat, tarımsal, ticârî ve sınâî iktisat, beslenme iktisadı, matematik iktisat, siyasî iktisat, sosyal iktisat gibi dalları ve alanları mevcuttur.

Yüce Allâh, harcama ve tüketim konusunda iktisatlı davranmaya ve sonucu düşünmeden şuursuzca ve bilgisizce harcama yapmaktan kaçınmaya

çağırır. Kur'ân-ı Kerim'de, *"Elini boynuna bağlayıp cimri kesilme, büsbütün de açarak saçıp savurma! Sonra kınanmış, pişman bir halde oturup kalırsın."* (İsrâ, 17/29), *"Onlar ki, harcadıkları vakit israf da, cimrilik de yapmazlar; ikisi arasında orta bir yol tutarlar."* buyurulmaktadır (Furkân, 25/67).

Gerek bireysel hayatta ve gerekse ülke çapında kalkınma veya çöküş, iktisâdî yaklaşımlara göre olacaktır. Kur'ân'da malların bilgisiz, hesapsız ve tam bir şımarıklık içinde harcanmasının, ülkenin yıkımına sebep olacağına işaret edilmektedir (İsrâ, 17/15). Hz. Peygamber de, *"İktisat yapanı Allâh zengin eder. Saçıp savuranı da Allâh fakirleştirir."* buyurmuştur (Kenzü'l-Ummâl, II/13). Zenginlikte de, fakirlikte de iktisattan ayrılmayıp, tüketim ve harcamaların bir plan dahilinde yapılması gerekir. Hz. Peygamber, *"Zenginlikte iktisat ne iyi şeydir! Fakirlikte iktisat ne iyi şeydir! İbadette iktisat ne iyi şeydir!"* buyurmuştur (Kenzü'l-Ummâl, II, 7). (İ.P.)

İKTİZÂNIN DELÂLETİ

Bir fıkıh usulü kavramı olan ***iktizânın delâleti***; sözün aklen yahut şer'an doğru olması için takdir edilmesi gerekli olan manaya delaleti demektir. Bu mana hesaba katılmazsa maksat doğru olarak anlaşılmaz. Bu durumda takdir edilen manaya ***muktezâ,*** bu yolla sabit olan hükme de muktezânın hükmü denir.

Usulcüler iktizanın delaletini üçe ayırırlar:

a) Sözün doğru bir mana ifade etmesi için takdir edilmesi gereken şeyler. Meselâ, Rasûlullah'ın (a.s.) *"Ümmetimden hata, unutma ve zorlandıkları kaldırılmıştır."* hadisinin anlaşılabilmesi için bir takdirde bulunulması gerekir. Zira, hata ve unutma, ümmet arasında vaki olmaktadır, kaldırılmamıştır. Buna göre hadisin doğru anlaşılabilmesi için bir şey takdir etmek gerekir ki, o da "günah" veya "ceza" kelimesidir. Bu takdire göre hadis, ümmetimden hatanın günahı veya hata ve unutmanın cezası kaldırılmıştır, şeklinde olur.

b) Sözün doğru olarak anlaşılabilmesi için aklen takdir edilmesi gereken şeyler. Kur'ân'da, *"köye sor."* denilmektedir (Yûsuf, 12/82). Halbuki köye soru sorulması aklen mümkün değildir. Bu nedenle, aklen sözün doğru olabilmesi için, "ahali" kelimesi takdir edilmesi gerekir. Buna göre âyetin manası, *"köyün ahalisine sor"* şeklinde olur.

c) Sözün doğru olması için şer'an takdir edilmesi gereken şeyler. Buna örnek olarak, bir kimsenin, köle sahibine "Köleni azat et, benden 1.000 dirhem al." demesi örnek verilebilir. Bu sözün şer'an doğru olabilmesi için bir takdirde bulunmak gerekir. Çünkü, köleyi ancak sahibi azat edebilir. Bu sebeple, geçen söz, "Köleni 1.000 dirheme bana sat ve onu benim adıma azat et." şeklinde takdir edilir.

İktizanın delaleti, delâlet yollarının en zayıfıdır. İbarenin delaleti, işaretin delaleti ve nassın delâleti, iktizanın delaletinden önce gelir. Aralarında bir çelişki olduğunda diğerleri buna tercih edilir. (İ.P.)

ÎLÂ

Sözlükte "yemin etmek, ağlarken elinde mendil tutmak" gibi anlamlara gelen îlâ, bir fıkıh kavramı olarak, erkeğin hanımına dört ay veya daha

fazla yaklaşmayacağına dair yemin etmesi ya da bunu, eşime yaklaşırsam haccedeyim, kölem azad olsun gibi bir ibadet veya yükümlülüğe bağlamasıdır.

Kur'ân'da, *"Kadınlarına yaklaşmamaya yemin edenler dört ay beklerler. Eğer (bu müddet içinde) kadınlarına dönerlerse, şüphesiz Allah çokça bağışlayan ve esirgeyendir."* buyurulmaktadır (Bakara, 2/226).

Bu şekilde yemin eden kişi, dört ay içerisinde eşine dönerse, şâyet yaklaşmayacağına dair yemin etmiş ise yemin keffareti vermesi gerekir, bir şarta bağlamış ise, bu gerekli olur; bir ibadet adamışsa bunu yerine getirir, eşinin boş olması gibi bir yükümlülüğe bağlamış ise, bu gerçekleşmiş olur. Dört ay içerisinde eşine yaklaşmazsa, Hanefî mezhebine göre, başka herhangi bir işleme gerek olmaksızın hanımı bir bâin talakla boşanmış olur. Diğer mezheplere göre, bu sürenin sonunda erkeğin bir tercihte bulunması gerekir. Bir tercihte bulunmaması halinde, kadın mahkemeye müracaatı üzerine hâkim evliliğe son verir. (İ.P.)

İLÂH

İbadet etmek anlamındaki "e-l-h" kökünden türeyen ***ilâh*** ma'bud demektir. Çoğulu *âlihe*dir. Hak veya batıl her ma'buda ilâh denir.

Kur'ân'da ***ilâh*** kelimesi 111 defa tekil, 2 defa ikil, 15 defa çoğul olarak geçmiştir.

Allah'tan başka ilah olmadığı, Kur'ân'da; ***"Lâ ilâhe illâllâh"***, *Allâh'tan başka ilâh yoktur* (Muhammed, 47/19) cümlesi ile ifade edildiği gibi;

"Lâ ilâhe illâ ene", *benden başka ilah yoktur* (Nahl, 16/2),

"Lâ ilâhe illâ ente", *senden başka ilah yoktur* (Enbiyâ, 21/87),

"Lâ ilâhe illâ hû", *O'ndan başka ilah yoktur* (Duhân, 44/8),

"Hüvallâhü'l-vâhid", *O Allah tektir* (Zümer, 39/4),

"İlâhüne ilâhun vâhid", *ilahımız bir tek ilahtır* (Nahl, 16/22),

"İlâhüküm ilâhün vâhid", *ilahınız bir tek ilahtır* (Bakara, 2/163),

"İnne ilâheküm levâhid", *gerçekten ilahınız elbette tektir*, (Sâffât, 37/4),

"Ennemâ ilâhüküm ilâhün vâhid", *ilahınız ancak bir tek ilahtır* (Fussilet, 41/6),

"İnnemâ hüve ilâhün vâhid" *O, ancak bir tek ilahtır* (Nisâ, 4/171; En'âm, 6/19),

"İnnemallâhü ilâhün vâhid" gerçekten Allah, ancak bir tek ilahtır (Nisâ, 4/171),

"Mâ min ilâhîn illâ ilâhün vâhıd" *bir tek ilahtan başka ilah yoktur*, (Mâide, 5/73),

"Mâ leküm min ilâhîn ğayruhû" *sizin için O'ndan başka ilah yoktur* (A'râf, 7/73),

"Mâ min ilâhîn illâllâh" *Allah'tan başka ilah yoktur* (Âl-i İmrân, 3/62),

"E ilâhün ma'allah", *Allah ile birlikte başka ilah mı var?* (Neml, 27/63),

"Allahü lâ ilâhe illa hû", *Allah'tan başka ilah yok sadece O vardır* (Teğâbun, 64/13),

"Hüvallâhüllezî lâ lâhe illâ hû", *O Allah ki O'ndan başka ilah yoktur* (Haşr, 59/23),

"Hüvellezî fissemâi ilâhün ve fi'lardı ilâhün", *gökte tek ilah O'dur,*

yerde tek ilah O'dur" (Zuhruf, 43/84), cümleleriyle de ifade edilmiştir.

Hamdi Yazır, ***"lâ ilâhe illâ hu"*** mukallitlerin tevhîdi, ***"lâ ilâhe illâ ente"*** âriflerin tevhîdi, ***"lâ ilâhe illâ ene"*** Allah'ın tevhîdi olduğunu söylemiştir.

"İlâh" kelimesi; Kur'ân'da; Allah'ın isim-sıfatı olarak kullanılmış ve **"ilâh"** kelimesi hep nekre olarak zikredilmiş **"el-ilah"** şeklinde marife olarak geçmemiştir. Yerde ve göklerde Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı, yer ve göklerin fesada uğrayacağı (Enbiyâ, 21/22) bildirilmiş, Allah'tan başka tanrı edinenlerden söz edilmiş (En'âm, 6/74) ve bu kimseler kınanmıştır. (İ.K.)

İLÂHÎ

Allah'a ait anlamına gelen ***ilâhî,*** dinî düşünceyi içeren, Allah'ı öven, O'na yalvarmak için yazılan ve tek kişi veya bir grup tarafından makamla okunan şiirlere denir. İlâhî kelimesi, yâ Rabbi! anlamına da gelir. (İ.K.)

İLÂHÎ HADİS

bk. Kudsî Hadis.

İLHAD

Çukur anlamındaki "lahd" kökünden gelen ***ilhâd,*** sözlükte haktan ayrılmak ve sapmak demektir. Dinî literatürde ise ilhad, Allah'ın varlığını ve birliğini inkâr etmek, hakikatten sapmak, inançsızlık ve dinsizlik gibi anlamlara gelmektedir. İslâm'ın ilk yıllarında dine ters düşen davranışlara ilhad denirken çağımızda ortaya çıkan bu tür hareketlere kelâm ve felsefe açısından **ateizm** denmektedir. Kur'ân'da ilhad kelimesi, türevleriyle birlikte altı yerde geçmektedir: *"En güzel isimler Allah'ındır. O hâlde O'na o güzel isimlerle dua edin. O'nun isimleri hakkında eğri yola gidenleri bırakın. Onlar yapmakta olduklarının cezasına çarptırılacaklardır."* (A'râf, 7/180) (F.K.)

Dinden çıkma sonucunu doğuracak inanç ve görüşleri savunmak anlamında felsefî bir terim olan ilhâd; İslâm kültüründe, İslâm dışı sapık, inkârcı görüş ve yönelişleri ifâde eden geniş bir kapsama sahiptir. Bazen, bu anlamda *zındıklık* tâbiri de kullanılmıştır. Allah'ın varlığı ve birliği, îmân esasları, dini zâruretler ve kutsal değerler konusunda inkârcı, bunları hafife alıcı veya saygısızca tavırlar sergileyen kişilere ***mülhid*** denir. (İ.U.)

İlhâdî Tefsîr: Doğruyu yansıtmayan, hakkı örtbast edip, kabul etmeyen veya dinden irtidat eden birtakım kimselerin; Kur'ân ve Sünnet bütünlüğünü ve İslâm'ın temel ilkelerini esas almadan, gerçekleri ters yüz eden ve keyiflerine uygun düşen bir tarzda âyetleri yorumlamaları ilhâdî tefsîrdir. İlhâdî tefsîrde iyi niyet, ihlâs ve samîmiyet yoktur. Bu tefsîri yapanların amacı Kur'ân'ı kötülemek, mü'minleri Kur'ân'dan soğutmak ve müslüman olmayanların Kur'ân'a yönelmelerini engellemektir.

Ra'd'ı (gök gürültüsünü) Hz. Ali'nin sesi, berki (şimşek çakmasını) kamçısının parlaması; zekatı, nefsi temizlemek; namazı, dua; Ka'beyi, Peygamber, Kâ'be kapısını Hz. Ali şeklindeki yorumlar birer ilhâdî tefsîrdir. (İ.K.)

İLHAM

Sözlükte "yutturmak" anlamına gelen ***ilhâm,*** terim olarak, Allah'ın doğrudan veya melek aracılığıyla iyilik telkin eden bilgileri insanın kalbine

ulaştırması, feyz yoluyla kalbe gelen özel bir anlam ve bilgi, kalbe konulan iyilik hissi, hayır duygusu demektir. İlhamın kaynağı Allah veya melektir. Veliler, ilhamı Peygamberlere vahiy getiren meleğin aldığı kaynaktan alırlar. İlham, bilgi kaynaklarını kullanmadan insanın zihninde (kalbinde) âniden ortaya çıkar. Bir âyette, Allah'ın insan benliğine hem **takvâyı** hem de **fücuru** ilham ettiği belirtilmektedir (Şems, 91/8). Hz. Musa'nın annesine yapılan vahyin doğrudan Allah tarafından kalbine ulaştırılan ilham anlamına geldiği genellikle müfessirlerce kabul görmüştür. Hz. Peygamber, Allah'ın kendisine ilham ettiği övgülerle O'na hamdettiğini açıklamış (Buhârî, Tevhîd, 36), bir sahabiye *"Allah'ım! Bana gerçeği bulma yeteneğini ilham et"* şeklinde dua etmesini öğretmiş (Tirmizî, Deavat, 69), *"Sizden önceki ümmetler içinde ilham olunan kimseler vardı. Eğer ümmetimin arasında böyle birisi varsa o Ömer'dir"* buyurmuştur (Buhârî, Enbiyâ, 54). İnsan kalbine bazı bilgilerin ilham edilmesi mümkün olmakla birlikte bunlar genel geçerliliği bulunan kesin bilgi kaynağı teşkil etmez ve dini konularda delil olarak kullanılamaz. Zira ilhama dayalı bilgiler kontrolü mümkün olmayan sübjektif bir nitelik taşır. (M.C.)

İLİM

Sözlükte "bilmek, şuurda hasıl olmak, sağlam ve kesin bir biçimde, bir şeyin gerçeğini bilmek" gibi anlamlara gelen ***ilim,*** kelâm ilminde, vakıaya uygun olan kesin inanç; aklın ve duyuların mevzuuna giren her şeyin tanınmasını sağlayan sıfat; zıttına ihtimal verilmeyecek şekilde mânaları birbirinden ayırdetme sıfatı şeklinde tanımlanmıştır.

İlim kelimesi türevleriyle birlikte Kur'ân'da 750 yerde geçmekte olup, Allâh ve O'nun yarattıklarından şuur sahibi olan insan ve melekler için kullanılmıştır. Bununla birlikte, okumak, düşünmek, ibret almak, akıl, nazar, hikmet, fikir, âyet gibi ilim ile ilgili kelimeler de dikkate alındığında, Kur'ân'daki her dört âyetten birinin ilimle ilgili olduğu görülür.

Kur'ân'da ilim ile ilgili âyetlerden bazıları şöyledir: *"Siz hiçbir şey bilmezken Allah, sizi analarınızın karnından çıkardı; şükredesiniz diye size kulaklar, gözler ve kalbler verdi."* (Nahl, 16/78); *"Allah Âdem'e bütün isimleri öğretti, sonra onları önce meleklere arzedip "eğer siz sözünüzde sâdık iseniz, şunların isimlerini bana bildirin" dedi."* (Bakara, 2/31) Böylece insana nesnelerin adlarını kullanma yeteneği bahşedilmiş olmaktadır. Diğer bir ifâde ile insana meleklerin bile sahip olamadıkları bir bilgi verilmiştir. Çünkü Cenab-ı Hak Hz. Adem'e bütün eşyanın kendisini, sıfatını ve ne iş yapabileceğini, neye yaradığını öğretti. Bu ilâhî ikrâm, Hz. Âdem'le başlamış ve zamanımıza kadar artarak devam etmiştir. İnsanlar çok çeşitli yollardan, özellikle peygamberler ve onların getirdiği kitaplar aracılığı ile bilgilendirilmiş ve aydınlatılmıştır. Kur'ân'da vurgulandığı gibi kendilerine hikmet verilenlere gerçekte büyük hayır verilmiştir (Bakara, 2/269). Zira anlamak insanı şereflendirir. Aklın ideali doğruyu yanlıştan ayırdetmektir. Aklını kullanmayanlar sağır, dilsiz ve kör gibidirler (Bakara, 2/171).

İlim, Allah'ın subutî sıfatlarından biri olup olmuşu, olanı, olacağı, gizliyi, açığı, kısacası her şeyi bilmesi demektir. (bk. Âlim) (F.K.)

İLLET

Sözlükte "hastalık, özür, bahane, sebep, kusur, asıl, menşe" gibi anlamlara gelen ***illet*** (çoğulu ilel), fıkıhta, hüküm çıkarmada önemli bir yer tutan ve temel şer'î delillerden biri olan kıyasın dayandığı esastır. Kıyas, hakkında nass bulunmayan bir meselenin hükmünü, aralarındaki illet birliği sebebiyle, Kitap veya sünnette hükmü bilinen meseleye göre açıklamaktır. İllet ise, zâhir, mazbut ve hüküm için münasip bir vasıf şeklinde tanımlanmıştır.

Âlimlerin çoğunluğu, nassların belli sebep ve illete dayandığı, bunun tespit edilebileceği ve diğer hükümler için de ölçü olarak kullanılabileceği görüşündedirler. Bu nedenle, illetin tespitinde bazı şartlara uyulması gerekir. Bu şartlardan birincisi, illetin zâhir bir vasıf olmasıdır. Başka bir deyişle illet, bir şeyi ispat etmeye elverişli olmalıdır. İkincisi mazbut olması gerekir. Yani illet, kişilere, durumlara ve çevrelere göre değişmemeli, belirli, istikrarlı bir vasıf olmalıdır. İllet ile hüküm arasında uygun bir bağıntı bulunmalıdır. Dördüncüsü, kıyas yapılabilmesi için illet teşkil eden vasfın, ait olduğu hükme münhasır kalmayıp, geçebilir, sirâyet edici olması gerekir. Son olarak, vasfın muteber olmadığını gösteren bir delil bulunmamalıdır. Nasslara aykırı olan her türlü sebep veya maslahat, hükmü ispat için elverişli bir illet sayılmaz.

İllet, hükümlerin tespitinde ve geçerliliğinde önemlidir. Zira, hükümler illetleri ile birlikte mevcuttur. İllet değiştiğinde veya ortadan kalktığında, hüküm de buna uygun olarak değişir veya ortadan kalkar. İslâm'ın evrenselliği ve her çağa hitap etmesi, bu illetlerin tespiti ve bu illetler doğrultusunda nassların zaman ve şartlara göre okunmasıyla gerçekleşir.

İlleti veya onun Şâri' tarafından muteber sayılıp sayılmadığını tespit yollarına mesâlik-i illet denir. Hükümlerin illetleri bazen nasslarla belirlenmiştir. Ancak çoğu zaman araştırma ile bulunur. (İ.P.)

Hadis terimi olarak ***illet,*** görünüşte sahih olan bir hadisi; çoğu kere zayıflığa götüren, anlaşılması güç olan gizli kusur veya sebeptir. İllet çoğu kez hadisin isnâdında, bazen de metninde bulunur. (bk. Muallel Hadis) (A.G.)

İLME'L-YAKÎN

Kesin ve şüphesiz bilgi demektir. ***Yakîn,*** ilmin sıfatı olup kesinliğe ulaşmış, kendisinde hiç şüphe bulunmayan, vakıaya uygun ilim anlamına gelir. Akıl ve naklin, nazar ve haberin ifade ettiği, gerçeği yansıtan, içinde yalan bulunmayan, kesin olan bilgiye ***ilmel-yakîn*** denir. Mesela âyet ve sahih hadislerde âhiret ahvali ile ilgili verilen bilgiler ilmel-yakîn bilgilerdir. İnsan bunları dünyada, kesin bilir, inanır, öldüğü, kıyamet koptuğu zaman görür, müşahade eder ki bu **aynel-yakîn**dir. *"Hayır, ilmel-yakîn bilseydiniz, elbette cehennemi görürdünüz, (gözünüzle görmüş gibi kabul ederdiniz.) sonra elbette onu aynel-yakîn göreceksiniz."* (Tekâsür, 102/5-7)

Her insanın öleceği Kur'ânda bildirilmektedir (Âl-i İmrân, 3/185). Bunun doğru ve kesin olduğu, ölen insanlarla anlaşılmaktadır. Bu teorik ve pratik bilgi ilme'l-yakîndir. İnsan öldüğü zaman bu ilim, ayne'l-yakine dönüşecektir. *"Sana yakîn (ölüm) gelinceye*

kadar Rabbine ibadet et" (Hicr, 15/99) âyeti bu gerçeğin ifadesidir.

İlme'l-yakîn; "şu şöyledir" diye kesin olarak bilinip kabul edilen ve bunun başka türlü olması mümkün olmayan ve vakıaya uygun olan bilgidir. İlme'l-yakîne, *îkân* ve *istikân* da denir.

Bir insanın, birisinden bir şehir hakkında doğru, kesin ve gerçeğe uygun bilgiler edinmesi ilme'l-yakîn, o şehre gidip yerini, suluetini görmesi, ayne'l-yakîndir. (İ.K.)

İLMÎ TEFSÎR

Kur'ân'da gayp âlemi ile ilgili bilgilerin yanında varlık / şahâdet âlemi ile ilgili bilgiler de vardır. Bu bilgiler, insan ve diğer varlıkların bilgilerini de kapsamakta ve insanın insanla ve kâinatla olan ilişkilerini çeşitli yönlerden ele alarak açıklamaya çalışan bilim dallarının konuları içinde yer almaktadır. İşte bu konularla ilgili âyetlerin, tecrübeye dayalı bilim dallarının verileriyle açıklanmasına ***ilmî tefsîr*** denmektedir. Bu ilim dalında âyetlerdeki ilmî terimler açıklanır, oradan çeşitli ilim ve felsefî görüşler çıkarılır. Kâinâtın yaratılışı, dünyanın oluşumu, çekim kanunu, yedi kat gök, kâinatın genişlemesi, ay ve güneş ışığı, ay ve güneşin yörüngeleri, dünyanın yuvarlaklığı ve dönüşü gibi astronomi; yeryüzündeki denge ve kömürün oluşumu gibi jeoloji; hava basıncı, eşyanın çift oluşu, demir ve atomun zikri gibi fizik; botanik ve genetik gibi biyoloji; sağlık, zararlı yiyecek ve içeceklerden sakınma gibi tıb; insanın yaratılışı gibi atropoloji; din duygusu, dinî şuur, mizaç, karakter ve kişilik gibi psikoloji ilim dallarıyla ilgili âyetler, bu ilim dallarının verilerinden yararlanılarak yorumlanır.

Kur'ân'da fıkıh, kelâm, ahlâk, hukuk, tasavvuf ve tarih ile ilgili bilgilerin yanında tıp, astronomi, jeoloji, fizik, psikoloji ve felsefe gibi bilim dallarıyla ilgili bilgilerin bulunması birçok bilim adamını bu açıdan Kur'ân'a yönelmeye ve yorum yapmaya sevk etmiştir. Bu yöneliş de ilmî tefsîri ortaya çıkarmıştır. Kur'ân'a bilimsel yöneliş ilk önce İslâm felsefesiyle başlamıştır. Bu ilmin ilk öncülüğünü de İmam Gazalî yapmıştır. Bu sahada ilk tefsîr yazan, *Mefâtihu'l-Gayb* müellifi Fahruddin er-Râzî olmuştur. Son asrın ilmî tefsîr alanında en büyük temsilcisi ise *el-Cevâhir fi Tefsîri'l-Kur'ân* adlı eseri yazan Tantâvî Cevherî'dır. (ö. 1940) (İ.K.)

İLMÜ'L-MÜNÂSEBET

Âyetler ve sûreler arasındaki uyumu konu edinen bir ilim dalıdır. Kur'ân'ın sûre, âyet ve kelimeleri arasında, kendi içlerinde, başlangıç ve bitişlerinde ince ve derin manalar vardır. Buna tenâsüb = uyum denir.

Kur'ân âyetleri, farklı zamanlarda inmesine rağmen aralarında eşsiz bir bağ vardır. Bir kelimeyi yerinden oynatmak mümkün değildir. Kur'ân, bu yönü ile de mûcizedir.

Âyetler ve kelimeler arasında; âmm-has (genel-özel), aklî-hıssî, sebep-müsebbep, illet-ma'lül, benzer-zıd, rahmet-azap, rağbet-rahbet (özendirme-sakındırma) va'd-vaîd, emir-nehiy, îman-küfür, hayır-şer, iyi-kötü... vb. münâsebetler mevcuttur.

"Sana doğan aylardan soruyorlar, De ki: Onlar, insanlar ve hac için vakit ölçüleridir. Evlere arkasından girmek iyilik (birr) değildir. Fakat iyilik, Allah'a karşı gelmekten sakın-

maktır. (takva)..." (Bakara, 2/189) âyetindeki, "doğan aylar" ile "evlere arkasından girmenin" ilgisi nedir? Âyette soruyu soranların ters soru sorduğu bir misal ile anlatılıyor. Ayın tam ve noksan halinden değil, ne işe yaradığından sorulması gerekir. Bu sebeple sorulması gereken soruya cevap veriliyor. Evin arkasından girmek iyilik ve doğru olmadığı, ters olduğu gibi soru da doğru değil, terstir. Ay, hac için vakit ölçüsüdür. Konu hacdan açılmışken câhiliyye döneminde ihramlı iken evlere arkasından girmenin hayır olmadığı bildiriliyor.

Mü'minûn sûresi, *"Mü'minler kurtuluşa ermiştir"* diye başlıyor *"kâfirler kurtuluşa eremez"* diye sona eriyor. Başlangıç ve bitişte bir simetri var. Aynı şekilde Sâd sûresi, *"Sâd, zikir sâhibi (şerefli, öğüt veren) Kur'ân'a yemin"* olsun diye başlıyor. *"O Kur'ân ancak âlemler için bir zikirdir (öğüt)"* şeklinde sona eriyor.

İlmü'l-münâsebet, işte böyle kelimeler, cümleler ve sûreler arasında anlam ilgisini konu ediniyor. (İ.K.)

İLTİMÂS

Sözlükte "istemek, aramak" anlamına gelen ***iltimas,*** bir ahlâk kavramı olarak adam kayırma anlamında kullanılmaktadır. İltimâs, dinlerin ve hukuk sistemlerinin genellikle yasakladığı bir davranıştır. Kur'ân'da yer alan hak, adalet, dürüstlük gibi ahlâkî konulara ilişkin pek çok âyet iltimas yasağını da içerir. Ayrıca insanların belli bir amaca ulaşmak için birbirlerine aracı olmaları anlamına gelen şefaat kelimesi Kur'ân'da ***şefaat-i seyyie*** ve ***şefaat-i hasene*** şeklinde ikiye ayrılmıştır (Nisâ, 4/85). Şefaat-i seyyie Türkçe'deki iltimas anlamındadır. Yine bir âyette, yargı işlerinde iltimas yasaklanmıştır (Nisâ, 4/135). Hz. Peygamber de çeşitli vesilelerle iltiması hem yasaklamış hem de böyle bir davranışın helâk sebebi olduğunu belirtmiştir (Buhârî, Hudûd, 11, 12). Kur'ân'da "emanet" olarak nitelenen görevlerin ehil olanlara verilmesi emredilirken (Nisâ, 4/58), aynı zamanda görev taksiminde iltiması onaylamayan genel bir ilke de konulmuştur. Hz. Peygamber, görev dağıtımında talepten ziyade liyakât aramıştır. (M.C.)

ÎMÂ

Sözlükte "el veya diğer organlarla işaret etmek" anlamına gelen ***îmâ,*** ilmihalde mazereti bulunan kimselerin işaretle namazlarını kılmalarını ifade etmek için kullanılmaktadır. İslâm dini kolaylık üzerine bina edilmiştir. Ayrıca sorumluluklar ve kulluk da kulun gücüne göredir. Bu nedenle hastalık, genel olarak meşakkat ve sıkıntı bulunduğundan hafifletme, kolaylaştırma sebebi sayılmıştır. Buna göre, ayakta namaz kılmaya güç yetiremeyen veya ayakta durmakta zorlanan kimse oturarak namazını kılabilir. Rükû veya secde etmeye güç yetiremeyen kimse ima ile namazı kılar. İmâ, namazda rükû ve secde yerine başla işaret etmektir. Bu şekilde namaz kılan kişi rükû için başı biraz eğer, secde için ise rükûdan biraz daha fazla eğer. Secdede başını yere koyamayan kimsenin, bir şeyi başına kaldırarak ona secde etmesi caiz değildir. Böyle kişi imâ ile namaz kılar. Oturarak namaz kılamayan, sırt üstü yattığı yerde imâ eder. Bir kişi ayakta durmaya gücü yettiği halde, rükû ve secdeye güç yetiremiyorsa, ayakta veya oturarak imâ edebilir; ancak oturarak imâ etmesi daha uygundur.

Başı ile de imâ edemeyecek durumda hasta olan kişi, namazını sonraya bırakır. Göz, kaş veya kalp ile imâ ederek namaz kılınmaz. Hastanın bu durumu bir gün ve geceden fazla devam etmesi halinde kılamadığı namazları kaza etmesi gerekmez. (İ.P.)

İMÂLE

Tecvîd ilmi ile ilgili bir kuraldır. Bu kural; med harfi olan elif ile ye'nin bir arada bulunduğu kelimede uygulanır. Meselâ; (mecraha مجراها) "mecrehâ" kelimesindeki "ra" harfi ne tam yukarı (â) şeklinde, ne de tam aşağı (î) şeklinde çekilir. Ra'dan sonra takdîren vâr olan med harfi elif, yine med harfi olan ye'nin foksiyonunu yapmaya meylederek okunur. (İ.K.)

İMÂM

Sözlükte "kendine uyulan, önder, halife, ordu komutanı, delil" gibi anlamlara gelen imâm, dinî bir kavram olarak, devlet başkanı, bir ekolün veya hareketin önderi, cemaate namaz kıldıran kimse demektir. İmâmet de, imamlık yapmak demektir.

Fıkıh literatüründe imâm, devlet başkanı, halîfe anlamında kullanılmakta olup, cemaate namaz kıldıran imamdan ayrılması için imâmet-i kübrâ denilmiştir. (bk. Halife; Hilâfet)

Cemaatle namaz, İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren teşvik edilmiş, Hz. Peygamber'in sağlığında bizzat Rasûlullah tarafından namazlar kıldırılmıştır. Ondan sonraki dönemlerde de, Hulefâ-i Râşidin bu görevi yapmışlardır. Bunun yanında, İslâm devletinin genişlemesiyle yeni açılan mescitlerde, cemaat içerisinden en âlim kimse imamlık yapmaya başlamıştır. İlk dönemlerde imamlık fahrî bir görev olarak ifâ edilirken, zamanla mescit ve camilere bu işle görevli kimseler atanmaya ve devlet bütçesinden maaş bağlanmaya başlanmıştır.

İmâm olacak kimsenin Müslüman, akıllı, buluğ çağına erişmiş ve erkek olması, ayrıca namaz sıhhatli olacak kadar ezbere Kur'ân bilmesi, özürlü olmaması, namazın sıhhat şartlarından birisini yitirmiş olmaması gerekir. Buluğ çağına erişmeyen mümeyyiz çocuk, kendi gibi çocuklara imamlık edebilir. Aynı şekilde kadınlar, kadınlara imamlık edebilirler. Ancak bu mekruhtur. Özürlü olan kişi de, sıhhatli kimse bulunmadığında kendisi gibi özürlülere imamlık edebilir.

Günümüzde imamlık ve müezzinlik bir meslek haline geldiğinden, camide namaz kıldırmak bunların görevleridir. Ancak cami dışında veya görevlisi bulunmayan camilerde, namaz hükümlerini en iyi bilip Kur'ân'ı daha güzel okuyan, daha müttaki olan, yaşça büyük olan, ahlâken daha üstün olan imamlık için tercih edilir. (İ.P.)

İMÂME

İmâme, sarık anlamına geldiği gibi, tesbih veya çubuk gibi şeylerin baş tarafına geçirilen uzunca kısım, başlık anlamına gelmektedir. (İ.P.)

İMÂMET

İmam olma, imamlık yapmak anlamına gelir. (bk. İmâm) (İ.P.)

İMÂMEYN

Sözlükte "iki imam" anlamına gelen imameyn, Hanefî fakihlerinden İmam-ı Azam'ın talebeleri İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed için kullanılmaktadır. (İ.P.)

İMÂN

Sözlükte "birini söylediği sözde tasdik etmek, söylediğini kabul etmek, gönül huzuru ile benimsemek, karşısındakine güven vermek, şüpheye yer vermeden kalpten tasdik etmek; eman vermek, emin kılmak" anlamlarına gelen ***imân,*** ıstılahta, Hz.Peygamber'in Allah'tan getirdiği ve zarûrât-ı diniyye olarak bilinen hükümleri, haber verdiği şeyleri tereddütsüz kabul ile bunların gerçek ve doğru olduğuna inanmak demektir.

İslâm bilginleri arasında îmânın tanımı ve mahiyeti konusunda bazı farklılıklar bulunmaktadır. İmânı sadece kalp ile bilmek veya dil ile ikrardan ibaret şeklinde tanımlayanlar olmuştur. Ancak Ehl-i Sünnet âlimlerinden Eş'arî ve Maturîdîler îmânın, kalp ile tastik olduğunu, Ebû Hanîfe ise kalp ile tasdik ve dil ile ikrar olduğunu söylemiştir. Buna karşılık bazı âlimler de, kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve organlarla amel etmek olarak kabul etmişlerdir.

İmânın esasları Allâh'ın varlığına ve birliğine, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe, kader ve kazaya, yani hayır ve şerrin Allâh tarafından yaratıldığına inanmaktır. İmânın Allâh katında makbul olabilmesi için; İmânda şüphe bulunmayıp kalben kesin olarak inanılması, bütünlük olması (inanılması gereken şeylerin tamamına inanılması), imân ve ibadete şirk karıştırılmaması, yeis halinde olmaması (ölümden ve ilâhî azapla karşılaşmadan önce olması), dince kutsal sayılan şeyleri, âyetleri, dinî hükümleri küçümsememesi gerekir. (F.K.)

İMÂRET

"A-m-r" kökünden türeyen ve sözlükte "büyük bina, küçük kabile, yapıcılık, ma'mur (imar edilmiş, yapılmış)" anlamlarına gelen "imaret" kelimesi; talebe ve fakirlere yemek pişirilip yedirilen aşevine / aşhaneye verilen bir isimdir. (İ.K.)

İMSÂK

Sözlükte "kendini tutmak, engellemek, el çekme, geri durma" anlamlarına gelen ***imsâk,*** dinî bir kavram olarak, imsak vaktinden, iftar vaktine kadar yemeden, içmeden, cinsî münasebetten ve diğer orucu bozan şeylerden uzak durmak, el çekmek demektir. İmsakın zıttı **iftar**dır.

İslâm'ın temel esaslarından biri olan orucun, tek rüknü imsâktır. Kur'ân-ı Kerim'de, *"Artık (Ramazan gecelerinde) onlara yaklaşın ve Allah'ın sizin için takdir ettiklerini isteyin. Sabahın beyaz ipliği (aydınlığı), siyah ipliğinden (karanlığından) ayırt edilinceye kadar yiyin, için, sonra akşama kadar orucu tamamlayın."* buyurulmaktadır (Bakara, 2/187). İmsak vakti, başka bir deyişle oruç yasaklarının başlama vakti, fecr-i sâdık, yani tan yerinin ağarmasıdır. Bununla yatsı namazının vakti çıkmış, sabah namazının vakti girmiş olur. Bu vakit aynı zamanda sahurun sona erip, orucun başladığı vakittir. İftar vakti ise, oruç yasaklarının sona erdiği, güneşin batma vaktidir. Bu vakitle birlikte akşam namazının vakti girmiş olur. Gündüz ve gecenin tam olarak teşekkül etmediği yerlerde, imsak ve iftar vakitleri, buralara en yakın normal bölgelere göre belirlenir. (İ.P.)

İN'AM

Sözlükte "ihsânda ve lütufta bulunmak, iyilik etmek" manasına gelen ***in'âm;*** İslâm medeniyet tarihinde hükümdarların; bilgin, sanatkâr ve yoksullara veya başarı gösteren kişilere kendi servetinden veya devlet bütçesinden yaptıkları yardım ve bağışları ifade eden bir terimdir. İslâm bilginleri, bu tür harcamalarda hassas olunmasını öngörmüşlerdir. (bk. Nimet) (İ.U.)

İN'İKÂD

Sözlükte "düğümlenmek, dolaşıklaşmak, katılaşmak ve akdolunmak" anlamlarına gelen ***in'ikâd,*** bir fıkıh terimi olarak, bir hukukî işlem, sözleşme, mukavele veya kontratın, iki veya daha çok kimsenin veya kuruluşun karşılıklı ve birbirine uygun irade beyanlarıyla gerçekleşmesi, kurulması demektir.

Bir akdin kurulabilmesi için taraflar ve akdin mevzuu gerekir. Bunlara ve bunlarda aranan şartlara akdin kuruluş şartları denir.

Akdin meydana gelmesi için, en az iki tarafın bulunması ve akitte taraf olan şahısların hukukî ehliyete sahip olmaları gerekir. Yaş küçüklüğü, akıl hastalığı, akıl zayıflığı, bunama, sarhoşluk gibi sebeplerle temyiz kudretinden mahrum olan kişilerin irade beyanları muteber değildir. Mahcur, mümeyyiz çocuk gibi tam ehliyete sahip olmayan kişilerin irade beyanları geçerli olmakla birlikte, bu beyanları, hibe, talak gibi sırf zarar kabul edilen akitlerde sonuç doğurmaz; yarar ve zarara ihtimali bulunan akitlerde ise, velî veya vasîsinin iznine bağlıdır.

Her akitte, akdin kurulabilmesi için, hükmünü kabul eden bir mevzu gereklidir. Akdin konusu, mal, menfaat veya fiil olabilir. Akdin konusu olan mal, ayn veya deyn, fiil de yapmak veya kaçınmak olabilir. Akde konu olan şeyin; mümkün olması, mevcut, belirlenmiş ve akde konu olmaya elverişli yani meşru olması gerekmektedir.

Akdin kuruluş şartlarının yanında, sıhhat, nefaz ve lüzum şartları da bulunmaktadır. Bunlar bulunmadığında, akit kurulmuş olmakla birlikte, sıhhat şartlarının bulunmaması halinde akit fâsit olur; nefâz ve lüzum şartlarının bulunmaması halinde de akit bağlayıcı olmaz. (İ.P.)

İNAN ŞİRKETİ

Klasik fıkıh kaynaklarında, ortakların birbirlerinin vekili oldukları, aralarında kefalet bulunmayan ve kâr payları taraflarca tespit edilen bir şirket çeşitidir. (bk. Şirket) (İ.P.)

İNÂYET

Sözlükte "istemek, önemsemek ve (özel olarak) ilgilenmek" anlamlarına gelen ***inâyet,*** terim olarak, Cenâb-ı Hak'kın kâinat ve âlem hakkında küllî bilgisini ve takdirini, yardım, lütuf ve ihsanını ifade etmektedir. (İ.U.)

İNCİL

Hz. İsa'ya verilen ilâhî ve Kutsal Kitâbın Kur'ân-ı Kerim'deki ismidir. İncil kelimesi; iyi haber ve müjde anlamına gelir. Latinceye: "Evangelium" olarak geçmiştir. Hristiyan dünyasında genel kabul gören; Matta, Markos, Luka ve Yuhanna incillerinden başka; Barnaba İncili ve Saint Thomas İncili de meşhur İncil metinleridir. (İ.U.)

Havariler, va'zlarında ve göndermiş oldukları mektuplarda, Hz. İsa'nın hayatını ve sözlerini nakletmişlerdir. Hz. İsa'nın öğretilerini yazan pek çok

risale yazılmıştır. Miladî 325 yılında toplanan İznik Konsülü'nün kararıyla incelemeye tabi tutulan bu risalelerden, yeni ahdi (Ahd-i Cedîd) oluşturan dört kitap seçilmiştir. Bunlar Matta, Markos, Luka ve Yuhanna'dır.

Bu incillere çeşitli din, kültür ve felsefelerden pek çok şey girmiştir. Bununla birlikte, bu incillerde Hz. İsa'nın öğütleri, güzel sözleri ve prensipleri de bulunmaktadır. (F.K.)

İNFÂK

Sözlükte "bitirmek, yok etmek; yoksul düşmek; malı veya parayı elden çıkarmak" anlamlarına gelen ***infâk,*** dinî bir terim olarak, Allah'ın hoşnutluğunu kazanma amacıyla kişinin kendi servetinden harcamada bulunması, ihtiyaç sahiplerine aynî ve nakdî yardım etmesi demektir. Bu yönüyle infâk, hem farz olan zekatı hem de gönüllü olarak yapılan her çeşit hayrı içerir. İnsanın sahip olduğu servetin gerçek sahibi Allah'tır. O'nun emanet olarak verdiği bu servetten başkalarına vermek gerekir (Nûr, 24/33). Kur'ân'da Allah'a karşı sorumluluğunun bilincinde olan müttaki mü'minlerin özellikleri sayılırken bunlar arasında infâk da zikredilmiştir (Bakara, 2/2-3). İnfâk ve tasadduk gösterişten uzak, yalnız Allah rızası için yapılmalı; infâkta bulunan kimse, infâkta bulunduğu kişinin onurunu zedeleyecek davranışlardan kaçınmalı, malın iyisi ve kalitelisinden vermeli; verirken özellikle gerçek ihtiyaç sahiplerini arayıp bulmalıdır (Bakara, 2/261-274). Varlıklı müslümanların mallarında yoksulların hakları bulunduğunun ifade edilmesi (Zâriyât, 51/19; Me'âric, 70/24-25) zenginlerin, ihtiyaç sahiplerine yardım yapmakla yükümlü olduğunu gösterir. Hadislerde aile fertleri için yapılan harcamalar infâk kavramıyla ifade edilmiş ve bu tür harcamaların sadakaların en hayırlısı olduğu belirtilmiştir (Ahmed, V, 277; Müslim, zekat, 38, 39). Kur'ân'da genellikle iyiliklerin sevabı bire on olarak gösterildiği halde, Allah yolunda infâkın sevabının bire yedi yüz olduğu bildirilmiştir (Bakara, 2/261). Bu infâkın Allâh katındaki değerini gösterir. (M.C.)

İNFİSÂH

Sözlükte "bozulmak, hükümsüz ve geçersiz olmak" anlamına gelen ***infisâh,*** bir fıkıh kavramı olarak, bir akit veya hukukî işlemin kendiliğinden bozulması demektir. Fesih yetkili ve ilgili kişilerce bir akdin ortadan kaldırılmasını, bozulmasını ifade ederken, infisah herhangi bir işleme gerek olmaksızın kendiliğinden akdin sona ermesi anlamını taşır. Meselâ kiraya verilen bir evin yıkılması, satılan bir malın tesliminden önce helâk olması hâlinde akdin devamı mümkün olmadığından kendiliğinden akit bağı çözülmüş olur. (bk. Fesih) (İ.P.)

İNŞÂALLAH

Allah isterse, Allah dilerse anlamına gelen bir şart cümlesidir. Kâinatta her şey, Allah'ın irâde ve takdiri ile cereyan eder. Allah, izin vermeden ve istemeden hiçbir şeyin olması mümkün değildir. Mü'minler, gelecekte bir iş ve bir görev yapmak istediklerinde bunu ifade ederken "inşâallah şöyle yapacağım, böyle yapacağım" derler. Böylece Allah'ın irade ve gücünü ikrar edip O'ndan müsaade ve yardım istemiş olurlar. Bu davranış, Kehf sûresinin 23-24. âyetlerinden kaynaklanmıştır. Âyette şöyle buyurulmuştur: *"Hiçbir şey için, 'bunu*

yapacağım deme', ancak 'Allah dilerse (inşâallah) yapacağım de'..."

Bu âyetler, Peygamberimiz (a.s.)'e ruh, Ashab-ı Kehf ve Zü'l-karneyn hakkında soru sorulması ve Peygamberimiz (a.s.)'in "yarın bunlara cevap veririm" demesi üzerine inmiştir.

"İnşâallah" ve aynı anlama gelen *"lev şâellahu"* tabiri Kur'ân'da 20 küsür âyette geçmiştir (Meselâ Bakara, 2/20, 70). (İ.K.)

İNTİHAR

Kendini öldürmek anlamına gelen *intihar*, İslâm dininde kesinlikle yasaklanan büyük günahlardandır.

Yaşama hakkı, Allâh tarafından insana bahşedilmiş en temel hak olup, kimsenin Allâh'ın verdiği canı almaya hakkı yoktur. Allâh'a kulluk için yaratılarak, imtihan için yeryüzüne gönderilen insanın dünyaya gelmesi kendi elinde olmadığı gibi dünyadan ayrılması da yetkisinde değildir; dünyaya gelmesi de, ölümü de ilâhî iradenin elindedir. İnsan, Allâh'ın verdiği ömrü sonuna kadar muhafaza etmek ve onu en iyi şekilde değerlendirmekle mükelleftir.

İntihar, ümitsizliğin, çaresizliğin, acının ve ızdırabın dramatik bir sonucudur. Kendisinin imtihan için dünyaya gönderildiğine inanan ve inancının gereği Allâh'a güvenip dayanan insan ise, asla ümitsizliğe, karamsarlığa düşmez. Sıkıntılara göğüs germek, acıya ve kedere karşı sabır göstermek, şartlar ne olursa olsun Allâh'a olan inanç ve güveni yitirmemek, Müslüman'ın temel karakteridir. Kur'ân-ı Kerim'de hayatta karşılaşılan sıkıntı ve problemlerin birer sınav aracı olduğu, bunlara karşı sabır göstermenin iyi Müslüman'ın vasfı olduğu bildirilmektedir (Bakara, 2/155-157, 177; Hac, 22/35).

Bir insanın ne kendini ne de bir başkasını öldürmeye hakkı yoktur. Yüce Allâh, Kur'ân-ı Kerim'de haksız yere cana kıymayı haram kılmış, cezasının ebedî kalınacak cehennem olduğunu bildirmiştir (Nisâ, 4/93). Aynı şekilde haksız yere bir kişiyi öldürmeyi bütün insanlığı öldürmek, bir kişiyi kurtarmayı da bütün insanlara hayat vermek olarak kabul etmiştir (Mâide, 5/32). Hz. Peygamber de, intihar eden kimsenin cehenneme gireceğini haber vermiş (Buhârî, Tıb, 56) ve işlediği günahın büyüklüğü nedeniyle, intihar edenin cenâze namazını kendisi kıldırmamıştır (Müslim, Cenâiz, 37).

İntihar eden kimse büyük günah işlemiş olmakla birlikte, dinden çıkmış olmaz; kâfir olduğu söylenemez. Bu sebeple, ihtihar edenin cenâzesi, diğer Müslümanlar gibi yıkanır, kefenlenir, cenâze namazı kılınır ve Müslüman mezarlığına gömülür. (İ.P.)

İNTİSAP

Sözlükte "kendisini nispet etmek, ait göstermek" anlamına gelen ***intisap,*** tasavvufta, bir tarikata girmeyi, bir şeyhe biat etmeyi ifade etmek için kullanılmaktadır. (M.C.)

İNZÂL VE TENZİL

Kur'ân'ın M. 610 yılında Ramazan ayında Kadir gecesinde toptan dünya semasına, Beytü'l-İzze'ye indirilmesine ***inzâl***, parça parça âyetler hâlinde vahiy yolu ile Hz. Muhammed (a.s.)'e indirilmesine ise ***tenzîl*** denir. (bk. Vahy ve Kur'ân) (İ.K.)

İNZÂR

Bir şeyi üzerine gerekli kılmak, bir şeyi bilip ondan sakınmak ve ihtiyatlı

davranmak anlamındaki "nezr" kökünden türeyen ***inzâr*** sözlükte; bir şeyi bildirip sakınmasını istemek, dikkatini çekmek ve uyarmak anlamlarına gelir. İnzâr, içinde korku bulunan bir haberdir. İçinde sürûr / sevinç bulunan tebşirin (müjdelemenin) zıddıdır.

Din dilinde inzâr; Allah'ın, kitapları ve Peygamberleri vasıtasıyla insanları, inkâr, şirk, nifâk ve isyân gibi, ilâhî azaba ve cehenneme girmeye sebep olacak her türlü inanç, söz, fiil ve davranışlardan sakındırması, gelecek tehlikeyi önceden bildirmesi, böylece onları îmân, ibâdet ve itâate yöneltmesidir.

Peygamberler, kavimlerini dünya veya âhirette ilâhî azap ve cezaya, âfet ve musîbetlere karşı uyarmışlardır (Fussilet, 41/13; Leyl, 92/14; Nebe', 78/40).

Uyarıcılara Kur'ân'da ***nezîr*** (çoğulu nüzür) ve ***münzir*** denilmiş; Allah'ın (Duhân, 44/3), Peygamberlerin (En'âm, 6/48; Fâtır, 35/24) ve Kur'ân'ın (Furkân, 25/1; Ahkâf, 46/12) uyarıcı olduğu bildirilmiştir.

Allah, her ümmete bir nezîr göndermiştir. (Fâtır, 35/24) Son Peygamber Hz. Muhammed (a.s.) bütün insanlar için müjdeci ve uyarıcıdır (Sebe', 34/28). Bütün Peygamberler sadece birer müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderilmiştir (Bakara, 2/213; En'âm, 6/48; Kehf, 18/56). Bu husus, Kur'ân'da ısrarla vurgulanmış ve Peygamberlerin apaçık bir uyarıcı olduğu bildirilmiştir. Nezîr ve münzir kelimeleri tekil ve çoğul şekliyle Kur'ân'da 78 defa kullanılmıştır. Din bilginlerine de toplumu uyarma görevi verilmiştir (Tevbe, 9/122).

Peygamber, ancak Kur'ân'a uyan, görmeden Allah'tan korkan ve namazını kılanları uyarabilir (Yâsin, 36/11; Fâtır, 35/18). Kâfirler, Peygamberin uyarısına kulak vermezler. (Bakara, 2/6; Mülk, 67/8-9)

Hz. Muhammed (a.s.), sadece içinde yaşadığı toplumu değil bütün insanları Kur'ân'la uyarır. *"Bu Kur'ân, bana vahyolundu ki, onunla sizi ve onun ulaştığı herkesi uyarayım."* (En'âm, 6/19) âyeti bu gerçeğin ifadesidir. Kur'ân, kıyamete kadar uyarı görevini sürdürecektir. (İ.K.)

İNZİVA

bk. Uzlet.

İRADE

Sözlükte "istek, arzu, dilek, emir, sevk ve güç" gibi manalara gelmektedir. İradenin insanların iş ve davranışlarını etkilemesi bakımından çeşitli tanımları yapılmıştır. Buna göre irade; bir şeyin yapılmasına da yapılmamasına da muktedir olan hayat sahibinin bu iki şıktan birine kendi isteğiyle hükmetmesidir. Ya da düşüncenin ortaya koyduğu bir gayeye doğru gitme hareketidir.

Kur'ân-ı Kerim'de irade kavramı toplam 138 yerde geçmektedir. Bu hem Allah'ın iradesini hem de kulun iradesini kapsamaktadır. İrade Cenab-ı Hak için olunca küllî, kul için olunca cüz'î olur. İnsandaki irade akıl ve düşünce kabiliyetine göre şekillenir.

Kelâm ekolleri ve bilginleri arasında iradenin kaynağı ve fiile dönüşmesi ya da eyleme yansıması hakkında farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bunun iki uç noktasını Cebriye ve Kaderiye ekolleri oluşturmaktadır. Cebriye, insanın iradesinin tamamen Allâh'ın iradesine bağlı olduğunu, ancak O'nun dediğini yaptığını, Kaderiye ise, insan iradesinde tamamen müstakil olduğunu, kendi fiilinin yaratıcısı olduğunu iddia etmişlerdir. Buna karşılık Ehl-i Sünnet kelam bilginleri, insanda cüz'î irade bulundu-

ğunu, insanın kâsip, Allâh'ın ise halik olduğunu söylemişlerdir. İnsan diler, Allâh da onun isteği doğrultusunda yaratır. Bunun sonucu olarak da, herkesin yaptığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır. Allah kullarına haksızlık etmez. Yapmadıkları veya iradeleri dışında geçen işlerden dolayı onları cezalandırmak suretiyle onlara zulmetmez.

Allah'ın sübutî sıfatlarından biri de ***irade*** sıfatıdır. Allâh, dilediğini, dilediği zaman, dilediği şekilde yapar. O, bir şeyi murad ettiğinde, ona mani olacak hiçbir güç yoktur. Bir şeyin olmasını dilediği zaman, ona "ol" de, o da hemen olur (Yâsin, 36/82). Kur'ân'da Allâh'ın iradesiyle ilgili olarak *"Allah dilediğini yaratır."* (Âl-i İmrân, 3/47) denilmiştir. Hz. Peygamber de, *"Allah'ın dilediği olur, dilemediği olmaz."* demiştir (Ebû Dâvûd, Edeb, 110). (F.K.)

Gerek insanların bir şeyi yapıp yapamamaları gerekse kâinatta olup bitecek her şey Allah'ın izni ve iradesine bağlıdır. Kâinatta var olan ve var olacak her şey Allah'ın izni, dilemesi, istemesi, takdiri ve yaratması ile olur. Allah, izin vermeden hiçbir şey vuku bulamaz. (Nisâ, 4/64; Enfâl, 8/66) Allah'ın izni olmadan bitkiler bitemez, (A'râf, 7/58) ağaçlar meyve veremez, (İbrâhim, 14/25) kâinatın düzeni devam edemez. (Hac, 22/65) Kimse imân edemez (Yûnus, 10/100), şefaat edemez (Bakara, 2/255), zafer kazanamaz (Bakara, 2/249-250). Kimse ölemez (Âl-i İmrân, 3/145), Peygamber mucize gösteremez (Ra'd, 13/38), hiçbir şey mü'mine zarar veremez (Mücâdele, 58/10), kimseye sihir-büyü dokunamaz. (Bakara, 2/102),

Göklerin, yerin, bitkilerin, hayvanların ve insanların varlığı Allah'ın izni ve dilemesi ile var olduğu gibi mü'min veya kâfir herhangi bir insanın malına, canına, evladına, maddî veya manevî, sözlü veya fiili hoşuna gidecek veya gitmeyecek, iyi kötü her şey; acı bir hadise, belâ, felâket ve musîbet dokunması... hep Allah'ın izni ile olur. (Âl-i İmrân, 3/145, 166, 167)

Allah insanlara, güç, kuvvet ve irâde vermiştir. İnsan iradesinde hürdür, dilediği gibi hareket eder, îmân veya inkâr eder, iyi veya kötü fiil işleyebilir. Bunları yapmak istediği zaman Allah kuluna izin verir. Eğer izin vermezse insan hiçbir şey yapamaz. Kâinat ve insan Allah'ın tasarrufu ve iradesi dahilinde cereyan eder. (bk. İrade, Kader, Kaza, Meşîet) (İ.K.)

İRFAN

bk. Marifet.

İRŞAD

Sözlükte "doğru yolu göstermek" anlamına gelen ***irşat,*** dinî bir kavram olarak, mü'minleri dinî görevlerini yerine getirmeye çağırmak demektir. Hidâyet ile eş anlamlı olan irşad, Allah'ın kulunun fiilini kendi rızasına uygun şekilde yaratması anlamına gelen ***tevfik*** kelimesi ile anlam yakınlığı bulunmaktadır. Ancak irşad, hem mü'min hem de kâfire yönelik olduğu halde, tevfik sadece mü'minler için söz konusudur. İrşad eden kimseye ***mürşid*** denir. Bir âyette *"...Allah kime yol gösterirse doğru yolu bulan odur ve kimi de sapıklık içinde bırakırsa, artık onun için doğru yolu gösteren (mürşid) bir dost, bir koruyucu bulamazsın"* (Kehf, 18/17) buyrulmak suretiyle gerçek irşad edicinin Allah olduğu belirtilmektedir. Hadislerde Reşîd (râşid) (bütün işleri isabetli ve hedefe ulaşıcı) kelimesi esmâ-i hüsnâdan biri olarak Allah'a

nispet olunmuştur (İbn Mâce, dua, 10; Tirmizî, Deavat, 82). Hz. Ali'ye *"Senin aracılığınla tek bir kişinin müslüman olması sana en değerli malların (kızıl develerin) verilmesinden daha hayırlıdır"* (Buhârî, Cihâd, 102) demesi İslâm'da irşad faaliyetinin önemini ortaya koymaktadır. İrşad faaliyetinde bulunan kimsenin samimi ve iyi niyet sahibi olması, insanları Allah yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağırması yapılan irşadın etkili olması için zaruridir (Nahl, 16/125). Ayrıca irşad faaliyetinde, fiilî irşad (yaşayarak gösterme) yöntemi de önemlidir. İslâm'ın, doğuşundan itibaren insanların gönlünde yer etmesi ve oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmasında, başta Hz. Peygamber olmak üzere mensuplarının dinin gereklerini yerine getirmesi, sözleriyle fiillerinin birbirine uymasının rolü büyüktür. (M.C.)

İRTİDÂD

Sözlükte "geldiği yoldan geri dönmek, bir şeyden yüz çevirmek veya başka bir şeye dönmek" gibi mânâlara gelen ***irtidâd,*** dinî bir terim olarak, bir Müslüman'ın dinini terk etmesi demektir. Bu duruma ***riddet;*** İslâm'ı terk eden şahsa da ***mürted*** denir.

İslâm kaynaklarında irtidad ve mürted hakkında itikadî, hukukî ve amelî yönden çok tartışmalar yapılmıştır. Hz. Peygamberin hayatının son yıllarında, Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer döneminde toplam on bir Arap kabilesinin irtidad ettiği belirtilmiştir. İslâm'ın ilk yıllarında dinden dönenler, daha çok zekat vermemekte direnenlerdir. Ancak irtidad olaylarının bu dönemle sınırlı olmadığı, her çağda dinden dönenlerin bulunduğu görülmüştür.

Olaya başka bir açıdan yaklaştığımızda irtidâd; Allah'a verilen sözden dönmektir. Bu da büyük bir günahtır. Fakat Kur'ân-ı Kerim buna dünyevî bir ceza, yani önleyici bir yaptırım koymamıştır. Çünkü îmân gönül işidir. Zorlama ve baskı ile îmân olmaz. Bu sebeple dinden dönen kimseyi zorla dine sokmak mümkün değildir. *"Dinde zorlama yoktur."* (Bakara, 2/256) âyeti de bunu ifade etmektedir. (F.K.)

İRTİFAK HAKKI

Sözlükte "irtifak kelimesi yaslanmak, faydalanmak; dayanılan, faydalanılan şey" anlamlarına gelmektedir. İrtifak hakkı ise, fıkıhta bir gayri menkul üzerine, diğer bir gayri menkul veya şahıs lehine kurulan ve hak sahibine sınırlı bir yararlanma sağlayan aynî haktır. İrtifak hakları, istifade edenler bakımından şahsî irtifaklar ve aynî irtifaklar şeklinde ikiye ayrılır. İrtifak hakkı kısmen ferdîleştirilmiş, belirli bir kişiye tahsis edilmiş ise bunlara şahsî irtifak denir. Şahsî irtifaklardan intifâ ve süknâ hakkı gibi, zarûrî olarak şahsa bağlı kurulan irtifak hakları başkasına devredilemez ve miras bırakılamaz. Bunların dışındaki şahsî haklar ise, şahsa bağlı olarak kurulabileceği gibi, devri ve mirasçılara intikali mümkün olarak da kurulabilir. Hakk-ı teallî de denilen üst hakkı bu tür irtifaklardandır.

İrtifak bir diğer gayri menkul lehine de kurulabilir. Bu takdirde aynî irtifak söz konusudur. İrtifak hakkı, lehine kurulan gayri menkulün mülkiyetinden ayrılmaz; irtifak hakkına sahip gayri menkulün mülkiyetine sahip olan aynı zamanda irtifak hakkına da sahip olur. İrtifak hakları, akit içinde koşulan şart, satım sözleşmesi, vasiyet, izin, umumî ortaklıktan istifade gibi yollarla kurulur.

Fıkıh literatüründe geçen irtifak hakları, şirb, mecrâ, mesîl, mürûr, teallî ve civar haklarıdır. (bk. Hakk-ı Civâr; Hakk-ı Mecrâ; Hakk-ı Mesîl; Hakk-ı Mürûr; Hakk-ı Şirb; Hakk-ı Teallî) (İ.P.)

ÎSÂR

Sözlükte "bir kimseyi veya bir şeyi diğerine tercih etme, üstün tutma" anlamına gelen ***îsâr,*** bir ahlâk kavramı olarak kişinin kendisi ihtiyaç içinde bulunsa bile sahip olduğu imkânları başkalarının ihtiyaçlarını karşılamak üzere kullanması, başkalarının yararı için fedakârlıkta bulunması demektir. Türkçe'de Îsâr karşılığı olarak ***diğerkâmlık*** ve ***özgecilik*** terimi kullanılır. Îsâr Kur'ân'da dört âyette (Yûsuf, 12/91.) sözlük anlamında, bir âyette de (Haşr, 59/9) terim anlamında kullanılmıştır. Îsâr cömertliğin en yüksek derecesidir. Bir kimsenin sıkıntı içinde bulunmasına rağmen imkânlarını başkaları için kullanıp nefsini mahrum bırakması, halinden şikâyet edecek ya da başkalarına el açabilecek duruma düşmemesi ile kayıtlıdır. Çünkü Hz. Peygamber, bir kişinin elindeki imkânların tamamını ihtiyaç sahiplerine verip sonra da başkalarından yardım istemesini kınamıştır (Dârimî, zekat, 25). Ayrıca bir müslümanın aile fertlerini maddî sıkıntıya sokacak derecede tasaddukta bulunması da doğru değildir (Buhârî, Vesâyâ, 2; Müslim, Vasiyye, 5, 8). Îsâr mal ile olduğu gibi can ile de olabilir. Kişinin sevdiği bir kimse için kendi rahatını, huzurunu, hatta hayatını feda etmeyi göze alması can ile îsârdır. Başta Ebû Talha olmak üzere sâhabenin Resûlullah'ı korumak üzere kendisini O'na siper etmesi ve bu uğurda yaralanması (Buhârî, Cihâd, 80; Menâkıbü'l-Ensâr, 18.) can ile îsârın en güzel örneklerini oluşturur. (M.C.)

İSFÂR

Sözlükte "sabah yerinin açılıp aydınlanması, ortalığın aydınlanması" anlamlarına gelen ***isfâr,*** bir fıkıh terimi olarak, sabah namazının ortalığın aydınlanmasına kadar geciktirilmesi demektir. İsfâr, müstehaptır. Bu aydınlığın ölçüsü, atılan okun düştüğü yerin görülebileceği bir aydınlıktır. Ancak namazın veya abdestin bozulması ihtimali göz önünde bulundurularak, tekrar abdest alıp namaz kılınabilecek kadar bir vakit bırakmak gerekir. Hanefîlerin dışındaki üç mezhebe göre, sabah namazının vakti girdikten sonra, ortalık henüz ağarmadan **(*tağlîs*)** kılmak daha evlâdır. Hanefîlere göre, sadece kurban bayramının ilk günü Müzdelife'de bulunan hacıların, sabah namazını ortalık ağarmadan kılmaları daha faziletlidir. (İ.P.)

İSLÂM

İslâm, "silm" ve "selam"; kökünden türeyen bir kelimedir. Bu şekliyle Kur'ân'ın 105 yerinde geçmektedir. "İslâm" kelimesi, isim ve fiil halinde 10 kadar âyette geçmektedir. Silm; barış, güven ve huzur, selam da; mutluluk, esenlik ve güvenlik demektir. İslâm ise; Allah'a teslim olmak, boyun eğmek ve itaat etmek mânâsınadır. İslâm'ı benimsemiş erkeğe ***müslim,*** kadına da ***müslime*** denir.

Kur'ân'a göre İslâm, kişinin kendisini yalnız Allah'a teslim etmesi, yalnız O'na kul olması, yalnız O'na ibadet etmesi demektir. Tevhidin gereği de budur. Bu anlamıyla İslâm, yalnız son peygamber olan Hz. Muhammed'in getirdiği dinden ibaret değil, bütün

peygamberlerin insanları tek Allah'a kulluk etmeye, âhirete îmân etmeye ve sâlih amel işlemeye davet etmelerinin özünde olan bir inanç sistemidir. Bu bakımdan insanlığı tevhid inancına davet noktasında, bütün Allah elçilerinin vazifesi aynıdır. *"O'nun ortağı yoktur. Bana sadece bu emrolundu ve ben Müslümanların ilkiyim."* (En'âm, 6/163); *"Allah katında din İslâm'dır."* (Âl-i İmrân, 3/19); *"Kim İslâm'dan başka bir din ararsa, bilsin ki (O din) ondan kabul edilmeyecek ve âhirette kaybedenlerden olacaktır."* (Âl-i İmrân, 3/85) bu gerçeği ifade etmektedir.

Hz. Peygamber İslâm'ı, kelime-i şehadet getirmek, namaz kılmak, oruç tutmak, zekat vermek ve hacca gitmek (Müslim, Îmân, 5); Müslüman'ı ise, *"Müslüman, dilinden, elinden, müslümanların selâmette kaldığı kimsedir."* (Buhârî, Îmân, 3) şeklinde tanımlamıştır. Bu duruma göre İslâm, insanlık için vazgeçilmez değerler olan inanç, ibadet, muamelat ve ahlâk gibi temel prensipleri sosyal hayatın gereği olarak kabul eden ekmel ve evrensel bir dindir. Nitekim Cenab-ı Hak da kullarına en uygun din olarak İslâm'ı seçtiğini beyan etmiştir: *"Bugün size dininizi ikmal ettim, üzerinize nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı beğendim."* (Mâide, 5/3) (F.K.)

İSM

Sözlükte "geri bırakmak ve gecikmek" demektir. Sâhibini hayır ve sevaptan geri bıraktığı için günaha "ism" denmiş ve "esime" fiili, "günah işledi, yasak ve haram şeyleri yaptı" anlamında kullanılmıştır.

Din ıstılahında; şer'an ve tab'an kaçınılması gereken, insanı sevaptan uzaklaştıran, işlendiğinde kötüleme, kınama ve cezalandırmayı gerektiren, vicdan ve kalbin rahatsız olduğu, dinen yasaklanmış fiilleri işlemeye "ism" denmiştir. Peygamberimiz (a.s.); birinin "ism" ve "birr"in ne olduğunu sorması üzerine; *"Birr, güzel ahlâktır. İsm ise; vicdanını rahatsız eden ve insanların haberdar olmasını istemediğin şeydir"* demiştir (Müslim, Birr, 14-15).

"İsm" kavramı ve çeşitli türevleri Kur'ân'da 48 defa geçmiş ve insanın günah olan inanç, söz, fiil ve davranışlarını ifade etmekte kullanılmıştır. Günah işleyen kimseye "âsim" ve "esîm" denmiştir (Bakara, 2/276, 283). Kur'ân'da;

Küfür, (inkâr etmek) (Âl-i İmrân,3/178)

Şirk, (Allah'a ortak koşmak) (Nisâ, 4/48),

Allah'a yalan isnat etmek, (Nisâ, 4/50),

Yalan (Nûr, 24/11),

Yalan yere yemin etmek (Nisâ, 4/112),

Yalan söylemek, hakkı gizlemek (Mâide, 5/107),

Hırsızlık etmek (Nisâ, 4/111),

İçki içmek (A'râf, 7/33),

Kumar oynamak (Bakara, 2/219),

Faiz almak (Bakara, 2/276),

İnsan öldürmek (Mâide, 5/29),

Şâhitliği gizlemek (Mâide, 5/106),

Yalancı şahitlik yapmak, yalan yere yemin ederek haksızlıkla insanların mallarını alıp yemek (Bakara, 2/188),

vasiyette haksızlık etmek, yapılan vasiyyeti değiştirmek (Bakara, 2/181-182),

İftira etmek (Nisâ, 4/20),

Ölü eti, kan ve domuz eti gibi yenilmesi haram olan şeyleri yemek (Mâide, 5/3),

Zina etmek (En'âm, 6/120),

Kötü zanda bulunmak (Hucurât, 49/12),

Yasaklanan fiilleri işlemek (Bakara, 2/206),

Zulmetmek (Bakara, 2/85),

İnsanlara eziyet etmek (Ahzâb, 33/58),

Va'za iltifat etmemek ve kulak vermemek (Bakara, 2/203),

Küçük büyük her türlü ma'siyet fiilleri işlemek (Şûrâ, 42/37), "ism" olarak ifade edilmiştir.

"İsm" kavramı; büyük (azîm) (Nisâ, 4/48), apaçık (mübîn) (Nisâ, 4/50), açık (zâhir) ve gizli (batın) (En'âm, 6/120), kelimeleri ile nitelenmiştir. İsm olan söz, fiil ve davranışlar, haramdır (A'râf, 7/33). Günah (ism) işleyen cezasını çekecektir (Nûr, 24/11). Allah günahkâr insanı (esîm) sevmez (Nisâ, 4/107). (İ.K.)

İSMAİLİYYE

Şia inancına göre altıncı İmam Cafer-i Sâdık'ın oğlu İsmail ve onun soyundan gelenlerin imametini kabul eden ve aşırı görüşleriyle tanınan bir Şii mezhebidir. Bâtıniyye fırkası olarak da anılır. İsmailiyye'ye göre dinin esasını teşkil eden hususlar şunlardır: Dinin direği kabul edilen velâyet, Allah'tan başka ilâh olmadığı, Hz. Muhammed'in O'nun elçisi olduğu ve Hz. Ali'nin Allah'ın dostu ve peygamber vasisi olduğunu içeren kelime-i şehadettir. En önemli ibadetleri ise üç vakit namaz, oruç, hac, zekat ve cihaddır. Ancak kişinin bütün imkânlarını cihada tahsis etmesi farzdır.

İsmailiyye mezhebi mensubları, kurdukları Fâtımîler devletinin 1171 yılında Selahattin Eyyübî tarafından ortadan kaldırılmasıyla Nizârî ve Müstail olmak üzere iki kola ayrılmışlardır. Daha sonra Nizârî İsmâilîler, Hasan Sabbah ve taraftarlarınca İran'da temsil edilmişlerdir. Günümüzde ise İsmâilîlik Ağa Hanlar tarafından sürdürülmektedir. (F.K.)

İSMET

Sözlükte "dikkat ve temkin içinde isyândan korunmak" anlamına gelen ***ismet,*** terim olarak Peygamberlerin hatadan ve günahtan korunmuş olması demektir. Şiiler, "ismet" terimini "imam"a da isnat etmişlerdir. Peygamberlerin vahiyden önce de, sonra da küfürden masum oldukları hakkında ümmet icma etmiştir. Peygamberler, Peygamberlikleri zamanında mutlak olarak büyük günahlardan, kasten de küçük günahlardan korunmuşlardır. (F.K.)

İSM-İ A'ZAM

"**İsm-i A'zam**", *Allah'ın en yüce ismi* demektir. Kur'an'da *"Yüce Rabb'inin adını tesbih et"* (Vâkı'a, 56/74, 96; Hâkka, 69/52;A'lâ, 87/1), *"Azamet ve ikram sahibi Rabb'inin adı yücedir"* (Rahmân, 55/78) buyurulmuş; bazı hadislerde Allah'ın ism-i a'zam'ından söz edilmiştir. Allah'ın en yüce ismi hangisidir? Allah'ın gerçekten ism-i a'zamı var mıdır? Allah'ın isim ve sıfatlarını birbirinden ayırmak ve derecelendirmek mümkün müdür? Bu konuda İslâm bilginleri farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1. Müminin ruhunu mâsivâdan arındırarak Allah'a yönelip dua ettiğinde her isim, ism-i a'zam'dır. Mesela Taberî (ö. 310/922), Eş'arî (ö. 324/936), İbn Hıbbân (ö. 345/965) ve Bakıllânî (ö. 403/ 1013) bu görüştedir. Bu görüşte olanlara göre Allah'ın isim ve sıfatlarının hepsi yücedir, dolayısıyla aralarında üstünlük mukayesesi yapılamaz.

2. Allah'ın ism-i a'zamı vardır, ancak Allah, bu ismi bildirmemiştir. Dolayısıyla ism-i a'zam'ın hangisi olduğunu ve gerçek mahiyetini insanlar bilemez.

3. Allah'ın ism-i a'zamı vardır ve insanlar tarafından bilinebilir.Bu isimler hangileridir? Bu konuda bir isim üzerinde ittifak edilememiştir. Farklı isimlerin ism-i 'azam olduğu söylenmiştir. Hadislerde de farklı isimler geçmektedir. İsm-i a'zam olarak ifade edilen isimler şunlardır:

a) Allah lafzı ve O'na işaret eden **huve** zamiri.

b) Lâ ilâhe illâ hû (*O Allah'tan başka ilah yoktur*), **hayy ve kayyûm** (diri ve kayyûm) ve **rahman ve rahîm**. Bu isimler, şu hadiste geçmektedir:

Peygamberimiz, *"Allah'ın ism-i a'zamı şu iki âyettedir"* buyurmuş ve Bakara sûresinin *"İlâhınız bir tek ilahtır. O'ndan başka ilah yoktur. O, rahmandır, rahîmdir"* anlamındaki 163. âyeti ile Âl-i İmrân sûresinin *"O Allah ki O'ndan başka ilah yoktur O, diridir, kayyûmdur"* anlamındaki 2. âyetini okumuştur. (bk. Tirmizî, Deavat, 65, V, 517; İbn Mâce, Dua, 9, II, 1267; Ahmed, VI, 461).

Ka'b oğlu Übey, Peygamberimizden ism-i a'zamı kendisine öğretmesini istemiş Peygamberimiz de Bakara sûresinin 255. âyetinin başında geçen "Allah, kendisinden başka hiç ilah olmayandır, O diridir, kayyûmdur" cümlesi ile Âl-i İmrân sûresinin "Allah kendisinden başka hiç ilah bulunmayandır, O diridir, kayyûmdur" anlamındaki ikinci âyetini okumuş ve ism-i a'zam, bu iki âyette gizlidir buyurmuştur. (Müslim, Salâtü'l-müsâfirîn, 258; Ahmed, III, 120, 158; V, 142, 350)

Bu iki rivayette **"hüve"** zamirinin dışında **Allah**'ın beş ismi geçmektedir: İlâh, Rahmân, Rahîm, Hayy ve Kayyûm. "**İlâh**" ismi "**vâhid**" (tek) sıfatı ile nitelenmiş ve Allah'ın bir tek ilâh olduğu **"lâ ilâhe illâ hû"** (*O'ndan başka ilah yoktur*) cümlesi ile teyit edilmiştir. Bu beş isim, Allah'ın tekliğini, diri olduğunu, kâinatı yöneten ve bütün yaratıklara merhamet eden olduğunu ifade etmektedir.

İbn Mâce'nin Sünen adlı eserinde Allah'ın yüce isminin Bakara, Al-i İmrân ve Tâhâ sûrelinde olduğuna dair bir rivayet vardır. (İbn Mâce, Dua, 9, II, 1267, No: 3858) Bakara ve Âl-i İmrân sûresinde ism-i a'zamın olduğu bildirilen âyetler yukarıda zikredilmişti. Tâhâ sûresinde ism-i a'zamın olduğu bildirilen âyet ise *"Bütün yüzler diri olan, yaratıklarına hakim ve onları koruyup gözeten Allah'a boyun eğmiştir ... "* (Tâhâ, 20/111) anlamındaki âyettir.

Hz. Aişe validemiz Peygamberimizden kendisine ism-i a'zamı öğretmesini istemiş ancak Peygamberimiz bu isteğe karşılık vermemiştir. Bunun üzerine Hz. Aişe validemiz namaz kılmış ve *"Allah'ım! Ben sana **Allah*** (isminle) *dua ediyorum. Sana **Rahman** (isminle) dua ediyorum. Sana **Berr** ve **Rahîm** (isminle) dua ediyorum. Sana bildiğim ve bilmediğim tüm güzel isimlerinle dua ediyorum. Beni bağışlamanı ve bana merhamet etmeni* (diliyorum)*"* şeklinde dua etmiştir. Hz. Aişe validemiz, "Hz. Peygamber beni dua ederken gördü ve, '*ism-i a'zam, mutlaka dua ettiğin isimler arasındadır'* buyurdu" demiştir. (İbn Mâce, Dua, 9, No: 3859, II, 1268)

c) Mennân, Bedî'u's-semâvâti ve'l-ard, Zü'l-celâli ve'l-ikrâm

Enes b. Malik (r.a.) diyor ki; Hz. Peygamber (a.s.) bir gün camiye girdiğinde bir sahâbî namaz kılıyordu. Bu sahâbî namazdan sonra dua etmeye başladı ve duasında şöyle diyordu:

"Allah'ım! Senden başka ilah yoktur. (Sen), ***mennân*** / çok nimet verensin, gökleri ve yeri yokken vâr edensin, celâl ve ikram sahibisin". Sahâbînin yaptığı bu duayı işiten Hz. Peygamber (a.s.) bize, *"Bu kimsenin nasıl bir dua ettiğini biliyor musunuz?*" diye sordu ve kendisi şu açıklamayı yaptı: *"Bu kimse, Allah'ın ism-i a'zamı ile dua etti ki ism-i a'zam ile dua edildiğinde Allah bu duayı kabul eder ve bu isimle istenince Allah verir"* (Tirmizî, Deavat, 100, V, 550)

Aynı konudaki Nesâî'nin rivayeti, *"Allah'ım şu isimlerin ile senden istiyorum. Şüphesiz her türlü övgü senindir"* cümleleriyle başlamakta *"Ey diri olan, her şeyin yöneticisi olan* (Allah'ım!) *Senden istiyorum"* cümleleriyle sona ermektedir. (Nesâî, Sehv, 58, III, 52)

Bu hadisin İbn Mâce'nin *Sünen* adlı eserindeki rivayeti şöyledir: Enes bin Malik anlatıyor. Hz. Peygamber bir adamın**;** "Allah'ım! 'Hamd sana mahsustur', 'Senden başka ilah yoktur, sadece Sen varsın, Senin eşin yoktur', 'Sen mennansın', gökleri ve yeri yaratansın', 'celal ve ikram sahibisin' isim ve niteliklerin ile istiyorum" dua ettiğini duydu ve *"Bu adam Allah'tan, O'nun yüce ismiyle istedi ki Allah ism-i azamı ile istenildiği zaman verir ve bu isim ile dua edildiği zaman kabul eder*" buyurmuştur. (İbn Mâce, Dua, 9. No: 3858. II, 1268)

Peygamberimiz (a.s.) birinin *"yâ ze'l-celâli ve'l-ikrâm"* dediğini duymuş ve bunun üzerine, *"şüphesiz sana icabet olundu, artık iste"* demiştir. (Tirmizî, Deavat, 100. V, 550) Bu sözü ile Peygamberimiz anılan isimlerin ism-i azam olduğuna işaret etmiştir.

d) "Allâh", "lâ ilâhe illâ hû", "ehad", "samed", "ellezî lem yelid ve lem yûled ve lem yekün lehû küfüven ehad"

Büreyde el-Eslemî diyor ki: Peygamber (a.s.) bir sahâbînin, Allah'ım! "Şüphesiz ben tanıklık ederim ki gerçekten Sen Allah'sın, Senden başka ilah yoktur. (Sen) teksin, samed'sin, çocuğu olmayansın, doğrulmayansın ve hiçbir dengi bulunmayansın" (isimlerinle) Senden istiyorum" diye dua ettiğini duydu. Bunun üzerine, *"Nefsim elinde olan Allah'a yemin ederim ki bu kimse Allah'a ism-i a'zam ile ile dua etti ki ism-i a'zam ile dua edildiği zaman Allah bu duayı kabul eder ve bu isimle dua edildiği zaman* (istenileni) *verir"* buyurdu. (Tirmizî, Deavat, 64. No: 3475. V, 516. İbn Mâce, Dua, 9. No: 3857. II, 1367-1368.)

Bu hadiste de Allah'ın; **ilâh** ve **samed** olduğu, anası-babası ve çocuğu olmadığı ve dengi bulunmadığı zikredilmiştir.

Yukarıdaki hadislerde Allah'ın ism-i a'zamı olarak birden çok ismi geçmektedir. Bu isimlerin başında lafza-i celal gelmektedir, sonra rahman, rahîm, mennân, ehad, samed, hayy, kayyûm, bedî'u's-semâvâti ve'lerd, zû'l-celâli ve'l-ikrâm, lâ ilâhe illallah, lâ ilâhe illâ ente isimleri gelmektedir. (İ.K.)

İSNÂD

Sözlükte "dayandırmak, aşağıdan yukarıya doğru yükselmek" anlamlarına gelen ***isnâd*** (çoğulu esânid), bir

hadis terimi olarak, senetteki râvîler zincirini bazı özel terimlerle sıralamaya denir. İsnad, sözün asıl sahibine aracılar vasıtasıyla ulaştırılmasıdır. İsnadla senet birbirinin yerine de kullanılır.

İsnadla, dinin ana kaynaklarından biri olan hadis, muttasıl bir şekilde, güvenilir kimseler tarafından, Hz. Peygamber'e ulaşıncaya kadar rivâyet edilir. Bu uygulama sahabeden itibaren başlamıştır. İslâm Tarihi'nde isnadsız hadis rivâyeti kabul edilmemiştir. Tabîun'dan bazıları dinin aslî kaynaklarından olan hadisleri koruması sebebiyle *isnad*'ı, din olarak nitelemişler ve "dinini kimden aldığına dikkat et" diyerek isnâda verilen önemi vurgulamışlardır. İsnadın bu denli öneminden dolayı hadis rivâyet eden kimselerin hal ve gidişatları tespit edilmiştir. Her bir râvi hakkında "ricâl kitapları" denen biyoğrafik eserlerde bilgi verilmiş; kimin güvenilir, kimin yalancı ya da zayıf olduğu hususları hadis ilmiyle uğraşanların istifâdesine sunulmuştur. Herhangi bir isnadda adalet ya da zabt yönünden tenkid edilen bir râvî bulunuyorsa veya makbul nitelikteki rivâyet lafızları kullanılmamışsa, o isnad kabul edilmemiştir. (A.G.)

İSPAT

Sözlükte "sabit ve payidar eylemek, bir şeyin hakikatini anlayıp bilmek, hapsetmek, teyit etmek, delil getirmek" anlamlarına gelen ***ispat***, bir fıkıh terimi olarak, muhakeme usulünde, tarafların delil getirerek davalarının haklılığını ortaya koymaları demektir. İspat vasıtaları, şahitlik, yemin, yazılı vesika, ikrar, kuvvetli karine, bilirkişi görüşü, keşif şeklinde sıralanabilir. En genel anlamıyla ispat vasıtası şahitlik, ikrâr ve yemin olup, kural olarak, şahitlik iddiada bulunana, yemin ise savunma yapana aittir. (bk. Şahitlik, İkrâr, Yemin, Karîne, Beyyine, Delîl) (İ.P.)

İSRÂ

Geçmek, gitmek, geceleyin yürümek anlamındaki "s-r-y" kökünden gelen ***isrâ*** kelimesi, sözlükte gece yürütmek demektir. Din dilinde, Peygamberimiz Hz. Muhammed (a.s.)'in, hicretten bir buçuk sene önce, Recep ayının 27. gecesinde Mekke'deki Mescid-i Haram'dan Kudüs'teki Mescid-i Aksa'ya, bir mucize olarak geceleyin götürülmesi olayına denir. Bu husus, Kur'ân'da açıkça bildirilmiştir (İsrâ, 17/1). Kur'ân'ın 17. sûresinin adı da İsrâ'dır.

Cebrail (a.s.) Hz. Muhammed (a.s.)'i Burak adında bir binitle Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya götürmüş, oradan da birlikte semalara yükselmişlerdir. Peygamber, Sidretü'l-Münteha'ya ulaşmış ve mirac mucizesi gerçekleşmiştir. (bk. Mirâc) (İ.K.)

İSRAF

Sözlükte "aşırı gitmek, gafil ve cahil olmak, yanılmak" gibi anlamlara gelen ***israf,*** dini bir kavram olarak, insanın sahip bulunduğu nimetleri gereksiz ve aşırı tüketmesi demektir. İslâm, insanoğlunun yeme, içme ve harcama konusunda dengeli davranmasını istemiştir. Bir âyette, *"Ey Âdemoğulları, her mescide gidişinizde temiz ve güzel elbiselerinizi giyiniz. Yiyiniz, içiniz, fakat israf etmeyiniz. Çünkü Allah israf edenleri sevmez"* (A'râf, 7/31) buyrularak israf yasaklanmış; başka bir âyette de, *"Elini bağlı olarak boynuna asma. Onu büsbütün de açıp savurma. Sonra kınanmış pişman bir halde oturup kalırsın"* (İsrâ, 17/29) buyrulmak sure-

tiyle hem israftan, hem de cimrilikten kaçınılması öğütlenerek dengeli davranılması istenmiştir. Cimrilik, kişinin nefsini meşru olan şeylerden yararlanmaktan mahrum bırakmasıdır. İsraf ise gereğinden fazla harcama ve tüketimde aşırı gitmektir. İsraf, fert, aile ve toplum hayatında onulmaz yaralar açar ve toplumsal bozulma ve çürümeye götürür. Bir müslüman dünya üzerindeki maddî ve mânevî imkân ve nimetleri kendisine emanet edildiği bilinciyle tüketmeli, bu nimetler üzerinde kendisinin olduğu kadar toplumun da hakkı bulunduğunu unutmamalıdır. İsraf eden kimseye ***müsrif*** denilir. (M.C.)

İSRÂFÎL

Allah'ın emri ile kıyamet kopacağı zaman sûra üflemekle görevlendirilen ***İsrâfîl,*** dört büyük melekten biridir. Bir hadiste İsrâfîl, *sahibu'l-karn* (sûr'un sahibi, borunun sahibi) olarak isimlendirilmiştir (Tirmizî, Kıyamet, 8). İsrafil sûr'u iki defa üfleyecektir. Birinci defa üfürdüğünde, göklerde ve yerde bulunan her şey yok olacaktır: *"Sûr'a üfürüldüğü gün, Allah'ın diledikleri müstesna, göklerde ve yerde bulunanlar hepsi dehşete kapılır ve boyunları bükük olarak O'na gelirler."* (Neml, 27/87); *"Artık Sûr'a bir defa üflendiği, yeryüzü ve dağlar kaldırıp birbirine tek çarpışla çarpılıp darmadığın edildiği zaman, işte o gün olacak olur. (Kıyamet kopar)"* (Hâkka, 69/13-15). İkinci defa üfürdüğünde, bütün insanlar tekrar dirilecek ve mahşer yerinde toplanmak üzere sevk edileceklerdir: *"Nihâyet sûr'a üfürülecek, bir de bakarsın ki onlar kabirlerinden kalkıp koşarak Rablerine giderler."* (Yâsîn, 36/51) (F.K.)

İSRÂİLİYYÂT

"İsrâiliyye" kelimesinin çoğuludur. Sözlükte "İsrâilî bir kaynaktan aktarılan kıssa veya hâdise" anlamındadır. "İsrâîl" kelimesi İbranice'dir. "İsrâ", kul, "îl" ise Allah demektir. "İsrâîl", Allah'ın kulu anlamına gelir. İsrâîl, Yakup (a.s.)'ın adıdır. Kur'ân, Yahudilerden "Beni İsrâîl" (İsrail oğulları) şeklinde söz eder.

Terim olarak İsrâiliyyât; İslâm'a, özellikle tefsîr ve hadis ilmine girmiş olan Yahudi, Hristiyan ve diğer dinlere ait kültür kalıntılarıyla, dinin lehine veya aleyhine uydurulmuş, Peygamber (a.s.)'e, sahâbe ve daha sonra gelen nesillere izâfe edilen her türlü haberlere denir. İslâm'ın özüne ve ilkelerine uymayan her şey bu kelimenin kapsamına girer. Tefsîr ve hadise daha çok Yahûdi kültüründen girdiği için bu kelime kullanılmıştır.

İsrâiliyyât, senet ve metin yönünden sahîh ve sağlam veya zayıf veya uydurma olabildiği gibi inanç, ibâdet, dinî ahkâm, va'z ve nasihatla ilgili de olabilir. İsrâiliyyât, İslâm'a uyup uymama bakımından üç kısımdır. İslâm'a uygundur veya İslâm'a zıttır veya doğrulama ya da yalanlama imkânı yoktur. İslâm'a uygun olmayan söz, kıssa ve haberlerin değeri yoktur. (İ.K.)

İSTİ'ZÂN

"İzin" kökünden gelen isti'zân, izin istemek demektir. Bu kavram, Kur'ân'da 9 âyette geçmiş ve Uhud savaşı öncesi savaşa katılmamak için Allah'a ve âhiret gününe îmân etmeyen, kalpleri kuşkuya düşmüş ve şüphe içinde bocalayıp duranların, servet sahiplerinin ve münafıkların Peygamberden izin istediği, Allah'a ve âhiret gününe îmân eden, malları ve

canlarıyla cihad edenlerin izin isteme-diği (Tevbe, 9/44, 45, 83, 86, 93) mü'minlerin, Hz. Muhammed (a.s.)'in yanına izin alarak girdikleri (Nûr, 24/62) bildirilmiştir.

Nûr sûresinin 58-59. âyetlerinde bu kavram ile aile hayatında ana-baba ve çocuklar arasında bir kural anlatılmıştır. Mü'minlere seslenen Yüce Allah, hizmetçilerin ve buluğa eren ve ermeyen çocukların sabah namazından önce, öğleden sonra istirahata çekilince ve yatsı namazından sonra ana-babalarının yatak odalarına izin alarak girmelerini emretmektedir. Bu üç vaktin dışında izin almadan girebilirler. Bir başkasının evine girebilmek için de izin alınması gerekir. İzin; seslenerek, kapıya vurularak veya zil çalınarak alınır. İzin verilirse selam verilerek girilir, izin verilmezse girilmez (Nûr, 24/27-28). (İ.K.)

İSTİÂNE

Dua, istemek ve yardım talep etmek anlamlarına gelen ***istiâne,*** terim olarak tek başına yapamayacağı bir işte başkasından yardım talep etmek demektir. Bu yardıma ***maûnet*** denir. Aynı anlamı ifade etmek üzere, yardıma koşulmasını talep etmeye ***istinsâr,*** sıkıntıyı gidermeyi istemeye de ***istigâse*** denir. İstiâne konusunda Kur'ân'da şöyle denilmektedir: *"(Rabbimiz!) Ancak sana kulluk ederiz ve yalnız senden yardım isteriz."* (Fâtiha, 1/5); *"Kullarım sana beni sorduğunda (söyle onlara): Ben çok yakınım. Bana dua ettiği vakit dua edenin dileğine karşılık veririm. O halde (kullarım da) benim davetime uysunlar ve bana inansınlar ki doğru yolu bulalar."* (Bakara, 2/186) (bk. İstiğase) (F.K.)

İSTİÂRE

Sözlükte "birinden ödünç bir şey istemek" anlamına gelen ***istiâre*** belâğat ilminde söz sanatlarından birinin adıdır. İstiâre *teşbih* (benzetme) sanatının ana öğelerinden sadece biri ile yapılan benzetmedir. Benzetme sanatında 4 öğe vardır: 1- Benzeyen (müşebbeh) 2- Kendisine benzetilen (müşebbehün bih), 3- Benzetme edatı, 4- Benzetme yönü (vechi'ş-Şebeh).

"Ali, parlaklıkta güneş gibidir." (Ali ke'ş-Şemsi fî'z-ziyâi) cümlesi gibi. İstiâre'de; teşbih sanatındaki ilk iki unsurdan sadece biri vardır. Kendisine benzetilen ile yapılan istiâre "açık istiâre" (tasrihiyye, müşarraha), benzeyen ile yapılan istiâre ise "gizli-kapalı istiâre" (mekniyye) adını alır. "Semanın kandilleri yanmıştı" cümlesinde açık istiâre vardır. Gökyüzündeki yıldızlar kandillere benzetilmiş ancak yıldızlar zikredilmemiştir. "Kandiller", kendisine benzetilen, "yıldızlar" ise benzeyendir. "Yürüyordum, ağlıyordu ırmaklar" cümlesinde kapalı istiâre vardır. Irmaklar, insanlara benzetilmiştir. Kendisine benzetilen, "insanlar" düşürülmüş sadece benzeyen "ırmaklar" zikredilmiştir.

İstiâre sanatında mecazî anlam da vardır. Bu sebeple istiâre, hakîkî ma'na ile mecâzî ma'nâ arasındaki alâka müşâbehet olan sanattır diye de tanımlanır. "Mecâz", "teşbih" ile eşleşmiş, ikisinden istiâre doğmuştur. İstiâre, mecâz-i lüğüvîdir, alaka ise muşâbehettir.

İstiârede bilinen bir şeyden bir kelime borç alınır, bilinmeyen şeye verilir. Bununla amaç gizli ve açık olmayanı izah etmek, mübalâğa yapmak ve anlamı kuvvetlendirmektir.

İstiâre'nin aslî, tebeî, müreşşeha, mücerrede, temsiliyye, tahkikiyye,

tahyîliyye, tasrîhiyye ve mekniyye kısımları vardır.

Kur'ân'da birçok âyette istiâre sanatı kullanılmıştır. Meselâ; *"(Zekeriyya), Rabbim! dedi, baş ihtiyarlık aleviyle tutuştu..."* (Meryem, 19/4) âyetinde ateşin ışığı, saçın beyazlığına benzetilmiştir. Benzeyen "ateş (nâr) kelimesi zikredilmemiştir, ancak buna "tutuşmak" kelimesi delalet etmektedir. Bu istiâre, istiâre-i tasrîhiyye (açık istiâre) dir. "ihtiyarladım, saçlarım beyazladı" yerine "baş ihtiyarlık aleviyle tutuştu" ifadesinin kullanılması, denilmek istenileni daha beliğ bir şekilde ifâde etmektedir. Bu cümle ile insan; yanan ateşin alevini ve ihtiyar insanın beyaz saçlarını gözünün önüne getirmektedir. (İ.K.)

İSTİÂZE

Sığınmak, korunmak ve sarılmak anlamındaki "a-v-z" kelimesinden türeyen istiâze; şeytanın ve kötü insanların şerrinden, her türlü zarar, bela, âfet ve musîbetlerden Allah'a sığınmak demektir. "Teavvûz" ve "iltica' " ile aynı anlamdadır.

Kur'ân'da istiâze; ***"eûzû billâhi"*** (*Allah'a sığınırım*) (Bakara, 2/67), ***"eûzü bi'r-Rahman"*** (*Rahman'a sığınırım*) (Meryem, 19/18), ***"eûzü bi Rabbi'l-felâk"*** (*Sabah'ın Rabbına sığınırım*) (Felâk, 113/1), ***"eûzü bi Rabbi'n-nâs"*** (*İnsanların Rabb'ına sığınırım*) (Nâs, 114/1) ve ***"meâzallah"*** (*Allah'a sığınırım, Allah korusun*) (Yûsuf, 12/31, 58) cümleleri ile ifade edilmiştir.

Kur'ân okunacağı zaman (Nahl, 16/98) ve şeytan kötü bir düşünce telkin ettiği zaman (A'râf, 7/200) Allah'a sığınılması emredilmiştir. Felak ve Nâs sûrelerinde; yaratıkların, karanlık gecelerin, büyücülerin, hasetçilerin, insanlara kötü düşünceler fısıldayan sinsi vesvesecilerin şerrinden Allah'a sığınılması tavsiye edilmiştir.

Kur'ân'da Musa (a.s.)'ın, hesap gününe inanmayan mütekebbirlerden (Mü'min, 40/27) ve cahillerden olmaktan (Bakara, 2/67); Nuh (a.s.)'in bilmediği bir şeyi Allah'tan istemekten (Hûd, 11/47), Yusuf (a.s.)'ın kendisine yapılan zina teklifinden (Yûsuf, 12/23) ve suçsuz bir insanı cezalandırmaktan (Yûsuf, 12/79) Allah'a sığındığı bildirilmiştir.

Bütün bunlardan anlaşılan o ki insanın; hem kendisinin kötü ve haram olan söz, fiil ve davranışlardan hem de insan, şeytan ve diğer varlıkların şerrinden, hoşlanmadığı şeylerden ve sahip olduğu nimetleri kaybetmekten Allah'a sığınması gerekmektedir.

Yegâne sığınılacak ve kendisine sığınanları koruyabilecek olan Allah'tır. Bunun için mü'minin; her söz, iş ve görevine Allah'ın adı ile başlar. **"Eûzü billâhimineş-şeytâni'r-racîm"** (*Kovulmuş şeytandan Allah'a sığınırım*) cümlesi ile Allah'a sığınır.

Peygamberimiz Hz. Muhammed (a.s.); nimet ve sıhhatin yok olmasından, ilâhî azap ve gazaptan (Müslim, Zikir, 96), delirmekten, hastalıklardan (Ebû Dâvud, Vitr, 32), cehennemden, zenginliğin, kulak, göz, kalp ve cinsel organın şerrinden (Ebû Dâvud, Deavat, 68, 74), açlık ve hıyanetten (Ebû Dâvud, Vitr, 32), âcizlik, tembellik, korkaklık, bunaklık ve cimrilikten, kabir azabından, hayat ve ölüm fitnesinden, ağır borçtan, düşmanların galip gelmesinden (Buhârî, Deavat, 35), canlıların ve her şeyin şerrinden (Müslim, Zikr, 61, 62), zulmetmekten ve zulme uğramaktan (Ahmed, V, 191) sapmaktan ve saptırmaktan (Ebû Dâvud, Edeb, 103), küfür-

den (Nesâi, İstiaze, 16), huyların, amellerin ve arzuların kötüsünden (Tirmizî, Deavat, 126), boğulmaktan, yanmaktan (Nesâi, İstiaze, 61) ve kederden (Buhârî, Deavat, 36) Allah'a sığınmıştır.

Namaz dışında Kur'ân okumaya başlarken, namaz içinde 'sübhâneke' duasından sonra, 'besmele'den önce 'eûzü' çekilmesi sünnettir. Atâ İbn Sirîn ve Nehâî gibi bazı âlimler Nahl sûresinin 98. âyetindeki *"Kur'ân okuduğun zaman Allah'a sığın* (eûzü çek)" emrini vücûb kabul ederek Kur'ân okumak isteyen kimsenin mutlaka eûzü çekmesi gerektiğini söylemişlerdir.

Kur'ân okumaktan maksat, Kur'ân'ı anlamak, emir ve yasaklarına uymaktır. Kur'ân okumaya başlanacağı zaman "istiâze" emredilmesi buna yöneliktir. Şeytan'ın vesvesesinden kurtulmak, Kur'ân'ı iyi düşünüp anlayabilmektir.

Eûzü billâhi mine'ş-şeytâni'r-racîm cümlesi Kur'ân'dan bir âyet değildir. Bu cümlenin dayanağı Nahl sûresinin 98. âyetidir. (İ.K.)

İSTİBRÂ

Sözlükte "idrar ve necasetten temiz olmak, kurulanmak, borç ve günahtan beraetini istemek, hayız müddeti geçinceye kadar kadına yaklaşmamak" gibi anlamlara gelen ***istibrâ,*** bir fıkıh terimi olarak, özellikle erkeklerin küçük abdest bozduktan sonra, idrar yolunda kalabilecek idrar damla ve sızıntılarının tamamen kesilmesi için bir süre bekleme ve daha sonra bu sızıntıların temizlenmesini ifade eder.

İslâm'ın beş temel esasından biri olan namazın şartlarından ikisi, hükmî kirlilik olan hadesten ve maddî pislik olan necasetten temizlenmektir. Herhangi bir özür bulunmaksızın idrar sızıntısı abdesti bozar. Bu nedenle, sızıntı olmaması, idrarın iyice boşalması için beklemek, biraz hareket etmek, yürümek veya öksürmek yerinde olur. Küçük abdestini bozduktan sonra hemen abdest alınmayacak olsa da, istibrâ yapılması gerekir. Zira istibra yapılmadığında geriye kalan idrar sızarak elbiseyi kirletebilir. (İ.P.)

İSTİDLÂL

Bir fıkıh kavramı olarak istidlâl, delil getirmek, delil göstermek anlamına gelmektedir. (bk. Delîl, Delâlet) (İ.P.)

İSTİDRÂC

"Derc" kökünden türemiş bir kavram olup derece derece yükselmeye çalışmak demektir. Ancak bu yükselme düz bir satıh üzerinde değil de tıpkı bir merdivenin basamaklarında yükselmek anlamına gelmektedir. Istılahta ise istidrac, inkârcıların tedrîcî olarak felakete yaklaştırılırken geçici bazı başarılar kazanması anlamına gelmektedir. Allah'ın emir ve yasaklarını hiçe sayıp inkâr edenlerin rızıkları hemen kesilmez ve onlar helâk da olmazlar. Tersine Allah onların bir kısmına bolca imkân ve nimet vermesine karşılık onlar şımarırlar. Sonra Allah'ın azabı bilmedikleri bir taraftan ansızın kendilerine gelir ve helâk olurlar. İşte bu duruma "istidrac" denir. *"Âyetlerimizi yalanlayanları, hiç bilmeyecekleri yerden yavaş yavaş helâka götüreceğiz."* (A'râf, 7/182). Çoğu zaman kul bu gidişini kendi menfaatine uygun bir gelişme ve ilerleme zannetmektedir. Oysaki bu durum onun için felaket ve helâke sürüklenmekten başka bir şey değildir. Fakat onlar bunun farkında değildir. Konu Kâlem sûresinde de şöyle açıklanmıştır. *"(Rasûlüm!)*

Sen bu sözü (Kur'ân'ı) yalan sayanı bana bırak (kendini üzme). Biz onları, bilmedikleri bir yönden yavaş yavaş azaba yaklaştırıyoruz. Onlara mühlet veriyorum. Doğrusu benim tuzağım çok sağlamdır." (Kâlem, 68/44-45) (F.K.)

İSTİFTÂ

Fıkhî bir meselenin dinî-hukukî hükmünün açıklanmasını istemek, fetvâ sormak demektir. (bk. Fetvâ) (İ.P.)

İSTİĞÂSE

Sözlükte "yardım istemek" anlamına gelen ***istiğâse,*** tasavvufta, müridin sıkıntılı durumlarda şeyhinden ve zamanın kutbundan himmet etmesini dilemesi demektir. Kendisinden yardım istenen kimsenin, yardım istenilen konuda gerekli yardımı yapabilecek güçte olması gerekir. Bu sebeple beşer kudretinin üstünde olan bir şeyi insanlardan istemek caiz olmaz. Kur'ân'da, *"iyilik ve takva üzerinde yardımlaşın"* (Mâide, 5/2) buyrulmak suretiyle mü'minlerin birbirlerine yardımcı olmaları emredilmiştir. Yardım, Cenab-ı Hak'tandır; mürşid, şeyh vb. kimselerden değildir. Burada mürşidden istenilen duadır. Bu itibarla ister ölmüş olsun ister yanımızda hazır bulunsun veya bulunmasın, sâlih olsun veya olmasın herhangi bir kimseden Allah'tan istenilecek bir şeyi istemek İslâm inancına aykırıdır. (M.C.)

İSTİĞFAR

Sözlükte "örtmek, örtbas etmek" anlamına gelen ***istiğfâr,*** dinî bir kavram olarak, hata ve günahların Allah tarafından af ve mağfiret edilmesini istemek; kulun işlediği iyi ve güzel amelleri azımsayıp bunları artırmaya çalışması, günahlarını çok bulup bunları azaltmaya gayret etmesi demektir. Aynı kökten gelen "Gufran" ve "Mağfiret" kelimeleri, Allah'ın kulun hata ve günahlarını örtmesi, ona azap etmemesi, günahlarını bağışlaması anlamına gelir. İstiğfar ile "günahtan vazgeçme" anlamına gelen tevbe arasında bazı farklar vardır. Kişi ancak kendi günahından dolayı tevbe edebilirken, başkalarının günahından dolayı da istiğfar edebilir. Yani başkasının affını Allah'tan dileyebilir. Allah'ın güzel isimlerinden olan "gafur" ve "gaffâr", günahları örten, bağışlayan, affeden demektir (bk. Gafir). Kur'ân'da pek çok âyette istiğfarda bulunmak emredilmiş, Allah'ın mağfiret edici olduğu ısrarla vurgulanmış, özellikle seher vakitlerinde olmak üzere istiğfar edenler övülmüştür (Meselâ bk. Âl-i İmrân, 3/17; ez-Zâriyât, 51/18). (M.C.)

İSTİĞNÂ

Zengin olmak ve bir şeyle iktifa edip başkasına muhtaç olmamak anlamındaki "ğınâ" kelimesinden türeyen ***istiğnâ*** sözlükte; zenginlik istemek, zengin olmak ve kendini kendine yeterli görmek demektir.

Bu kelime Kur'ân'da 4 âyette geçmiştir. Bu âyetlerden biri Allah ile, diğerleri insanlarla ilgilidir. ***Allah'ın istiğnâsı;*** insanların îmân ve ibadetlerine ihtiyacının olmamasıdır (Teğâbün, 64/6). ***İnsanın istiğnâsı*** ise kendini yeterli görmesi, büyüklenmesi, Allah'ın kulu ve yaratığı olduğunu unutması, bu yüzden îman ve ibâdete Allah ve Peygambere itâate tenezzül etmemesidir. İnsanın azmasının sebebi de kendini müstağnî görmesidir. (Alak, 96/7) "Men istağnâ" (kendini zengin ve yeterli görüp Allah'a tenezzül etmeyen) ifadesi, (Abese, 80/5; Leyl, 92/8) iki âyette

kâfir insanı zemmeden bir nitelik olarak zikredilmiştir. Zıddı, hak dini tasdik eden, muttaki ve Peygamberin davetine koşan ve Allah'tan korkan mü'min insandır (Abese, 80/8-9; Leyl, 92/5-6). (İ.K.)

İSTİĞRAK

Sözlükte "dalmak, gark olmak, batmak, bir şeyi baştan aşağı kaplamak" anlamına gelen ***istiğrak*** tasavvufta, kulun Allah'tan başka her şeyden ilgisini kesip yalnızca Hakk'a bağlanması, maddî âlem ve mâsivâ hakkında hiçbir his, idrak ve şuura sahip olmaması neticesinde vecde ve hale dalması anlamında kullanılır. Bu halde olana ***mustağrak*** denir. (M.C.)

İSTİHÂRE

Sözlükte "hayır ve iyilik istemek, bir şey hakkında hayır talep etmek" anlamlarına gelen ***istihâre***, bir kimsenin yapmayı istediği bir şeyin kendisi için hayırlı olup-olmayacağını Allâh'ın kendisine bildirmesi maksadıyla yatmadan önce iki rek'at namaz kılarak Allâh'a dua etmesidir.

İnsanlar, bazen kendileri için önemli bir karar verecekleri veya bir seçim yapacağı zaman dünya ve âhiret bakımından kendileri için hangisinin daha hayırlı olacağını kestiremezler. Bunu anlayabilmek için ***istihâre*** ederler ve Allâh'tan yardım dilerler. Bu bakımdan istihâre, bir bakıma yapılacak işin hayırlı olmasını; hayırlı ise gerçekleşmesini Allâh'tan dilemek ve O'ndan tercih konusunda yardım istemek demektir.

İstihâre namazı menduptur. Namazın birinci rekatında Fatiha'dan sonra Kâfirûn sûresi; ikinci rekatında Fatiha'dan sonra İhlas sûresi okunur. Namazdan sonra istihâre duası yapılır. Hz. Peygamber, istihârede şöyle dua edilmesini tavsiye etmiştir:

"Allahım! Senden, ilminle hakkımda hayırlı olanı bana bildirmeni, kudretinle bana güç vermeni istiyorum. Senin büyük fazlu kereminden ihsan etmeni istiyorum. Senin her şeye gücün yeter, ben ise âcizim; sen her şeyi bilensin, ben ise bilmem; çünkü sen bütün gizli şeyleri en iyi bilensin. Allâh'ım! Yapmayı düşündüğüm bu iş, benim dinim, yaşayışım, dünyam ve âhiretim bakımından hakkımda hayırlı olacaksa, bunu bana takdir eyle, onu bana kolaylaştır, uğurlu ve bereketli eyle! Yok eğer bu iş, benim dinim, yaşayışım, dünyam ve âhiretim bakımından kötü ise, onu benden, beni ondan uzaklaştır. Hayır nerede ise, onu bana takdir et ve onunla beni hoşnut eyle!" (Buhârî, Teheccüd, 25)

İbadet ve sevap işlemek gibi iyi olduğu, haram ve günah gibi kötü olduğu bilinen şeylerde istihâre yapılmaz. İstihâre, yapılmasının doğru olup-olmadığında tereddüt edilen şeylerde yapılır ve yedi kere tekrarlanır. İstihâreden sonra, insanın gönlüne bir açıklık gelir ve ilk defa kalbe doğan şeyin hayırlı olduğu kabul edilerek ona göre hareket edilir. Çeşitli nedenlerle istihare namazının kılınamaması halinde, sadece duası okunmakla yetinilir. (İ.P.)

İSTİHÂZE

Kadınların görmüş oldukları âdet ve loğusalık kanı dışında, rahim içi damarlardan bir hastalık veya yapısal bozukluk sebebiyle gelen kana istihâze denir. Daha genel bir ifadeyle, bayanların âdet ve loğusalık dışındaki kanamalarının tümüne verilen addır. Âdet çağı içerisinde bulunan bayanların (yaklaşık 9-55 yaş arası), üç günden az ve on

günden fazla gördüğü, doğum yapan loğusanın 40 günden fazla gördüğü, 9 yaşından küçük kızların veya menapoz dönemindeki kadınların gördükleri kanlar istihâze kanıdır.

İstihâze kanı, hayız ve nifas gibi büyük hades kabul edilmemiştir. Dinmeyen burun kanaması, bir yaradan kan sızması, idrar tutulamaması gibi özür olarak sayılmıştır. Diğer özürlüler gibi, her vakit için abdest alır; bundan başka abdest bozan bir hal meydana gelmedikçe bu abdestle o vakit içerisinde dilediği gibi namaz kılar, Kur'ân-ı Kerim okur, Kabe'yi tavaf eder. Ayrıca bu durumdaki kadın, orucunu tutmaya devam eder. (İ.P.)

İSTİHSÂN

Sözlükte "güzel saymak, bir şeyi güzel görmek" anlamlarına gelen ***istihsân***, fıkıh usulünde, müçtehidin daha kuvvetli gördüğü bir delil veya bir husustan dolayı, bir meselede benzerlerine verdiği hükümden vazgeçip başka bir hüküm vermesidir. Bazen bir mesele nassların genel çerçevesine veya mezhepte yerleşmiş genel bir kuralın kapsamına girmekle birlikte, buna göre hüküm vermeyi engelleyen başka bir gerekçe veya delil bulunur. İşte müçtehidin bu ikinci delile dayanarak, genel kaideye göre hüküm vermekten vazgeçip, ikinci delile göre hüküm vermesine istihsan denir. Bu yolla sabit olan hükme, kıyasa aykırı olarak sabit olmuş hüküm denir.

Müçtehidin kıyasa göre veya genel kurala uygun olarak hüküm vermekten vazgeçip başka bir hüküm vermesinin dayanağını teşkil eden delile, ***vechü'l-istihsân*** denir. Bu gerekçe, ya bu konuda mevcut özel bir nasstır ya da bir icmâ, zarûret, kapalı kıyas, örf veya maslahattır. İstihsân, dayanağı bakımından, genel olarak ikiye ayrılır; kapalı kıyas sebebiyle istihsân, şer'î bir delil sebebiyle istihsân.

Kapalı kıyas sebebiyle istihsân; hakkında birbiriyle çatışan ve biri açık diğeri kapalı iki kıyas imkânı bulunan meselede gerçekleşir. Bir konuda ilk bakışta akla bir hüküm gelir, ancak bu konuda tesir bakımından daha kuvvetli gizli bir kıyas daha mevcuttur. İşte bu gizli kıyasa göre hüküm vermeye istihsân denir. Bu şekilde istihsân yoluyla verilen hüküm daha kuvvetli olmakla birlikte benzeri her mesele için geçerli değildir. Meselâ, vakfedilen bir mal, ilk bakışta satım akdine benzemektedir. Buna göre kişi irtifak haklarını kendinde bırakarak satış yapabilir. Ancak, vakıf malları menfaatlerinden istifade edilmek amacıyla vakfedilirler. Bu yönüyle de kiraya benzerler. Halbuki kira akdinde, irtifak hakları olmadan istifade etmek mümkün olmadığı için, bu hakların istisna edilerek kiralama caiz değildir. İşte vakfın ilk bakışta benzediği satım akdine göre hüküm vermeyip, kiraya kıyaslanarak irtifak haklarının istisnasının caiz olmayacağına hükmetmek böyle bir istihsândır.

Şer'î bir delil sebebiyle istihsânda, kıyasın illeti ile, şer'î bir delil arasında çelişki vardır. Kıyasa göre verilecek hüküm, nass, icma, örf, maslahat gibi bir delile aykırı düşmektedir. Müçtehit bu delili esas alarak, kıyası terk eder. Meselâ, kural olarak mevcut olmayanın satımı caiz değildir. Ancak mevcut olmayanın satımı anlamına gelen selem akdi hadis ile istisnâ edilmiştir. İşte bu hadis sebebiyle, kaideye muhalif olarak selem akdi caiz görülür.

İstihsân, İslâm hukukunun esnek yapısını gösteren önemli bir metottur. İstihsân, İslâm hukukçularının kaide ve şeklî şartlara boğulup kalmadan, gerektiğinde genel kaideyi terk etmeyi haklı kılacak yeni kaideler üretebildiklerinin, böylece hukuk kuralları ile hayat ve ihtiyaçlar arasında uyum sağlamaya çalıştıklarının açık bir göstergesidir. (İ.P.)

İSTİHZA

Sözlükte "alay etmek" anlamına gelir. Kur'ân'da "*inananların kardeş olduğu*" bildirilmiş ve İslâm kardeşliğine ters düşecek her türlü davranıştan uzak durulması ısrarla istenmiştir. Bir âyette, *"Ey îmân edenler! Bir topluluk diğer bir toplulukla alay etmesin; olur ki, alay edilenler alay edenlerden daha hayırlı olabilirler. Kadınlar da kadınları alaya almasınlar; olur ki, alay edilen kadınlar alay edenlerden daha hayırlı olabilirler. Birbirinizi ayıplamayın ve birbirinize kötü lakaplar takmayın. Îmândan sonra fâsıklıkla adlanmak ne kötü isimdir. Kim tevbe etmezse, işte onlar zâlimlerin ta kendileridir"* (Hucurât, 49/11) buyrulmak suretiyle mü'minlerin birbirleriyle alay etmeleri yasaklanmıştır. Bir başka âyette ise *"(İnsanları) diliyle çekiştiren, kaş ve gözüyle işaretler yapıp alay edenlerin vay haline!"* (Hümeze, 104/1.) buyrulmuştur. İnsan onurunu rencide eden her türlü söz ve davranış İslâm'da yasaklanmıştır. Ayrıca Kur'ân'da inançlarla ve mukaddes değerlerle alay edenler de yerilmiştir (Bakara, 2/206; Münâfikûn, 63/5-6; Tevbe, 9/79,124-125-127; Muhammed, 47/16). (M.C.)

İSTİKÂMET

Sözlükte "kalkmak, ayakta durmak, düzeltmek, bir iş mutedil olmak, devam ve sebat etmek, bir işi üzerine almak, hak zuhur etmek, sabit olmak" anlamlarındaki "k-v-m" kökünden gelen ***istikâmet,*** doğru ve mutedil olmak demektir. Eğri olmanın zıddıdır.

Din ıstılahında istikâmet; hakka tabi olmak, adâleti yerine getirmek, doğru yola girmek, itaat olan şeyleri yapıp isyân olan şeylerden sakınmak, verdiği sözü tutmak ve haktan meyletmemek demektir. Bu kimseye ve hiçbir yerinde meyil ve eğrilik bulunmayan, dümdüz ve dosdoğru şeye ***mustakîm*** denir.

Mustakîm kelimesi Kur'ân'da; tartının (İsrâ, 17/35), Allah yolunun (Şûrâ, 42/52) ve Allah yoluna giren insanın sıfatı olarak kullanılmıştır. İbn Abbas'ın beyanına göre İslâm Dini de "Sıratı Müstakîm" olarak ifade edilmiştir. (İ.K.)

İSTİKBÂL-İ KIBLE

Kelime olarak "Kıble'ye yönelmek" anlamına gelen ***istikbâl-i kıble,*** namazın şartlarından olup namazı kıbleye yönelerek kılmak demektir.

Müslümanların kıblesi, Mekke'de bulunan Kâbe'dir. Namazların Kabe cihetine yönelerek kılınması gerekir. Mekke'de bulunup da Kâbe'yi gören kimse bizzat Kâbe'nin kendisine yönelir. Kâbe'yi görmeyen kimse ise, Kâbe'nin bulunduğu tarafa yönelerek namazını kılar. Kur'ân'da, *"(Evet Resûlüm!) Nereden yola çıkarsan çık (namazda) yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevir. Nerede olursanız olun, yüzünüzü o tarafa çevirin."* buyurulmuştur (Bakara, 2/149, 150).

Kıblenin ne tarafta olduğunu bilmeyen kimsenin, yanında kıble yönünü bilen birisi varsa ona sorması gerekir. Sormadan kılar ve sonra da yanlış yöne kıldığını öğrenirse namazını yeniden kılması gerekir. Yanında soracak kimse bulunmuyorsa, güneş, yıldız gibi birtakım doğal alametlere bakıp araştırarak bir yön belirler ve namazını kılar; kapıları çalarak sorması gerekmez. Namazı kıldıktan sonra, yanlış yöne kıldığını öğrenirse yeniden kılmasına gerek yoktur. Namaz kılarken kıblenin başka bir yön olduğunu öğrenen kişi, şâyet bir araştırmayla bu yöne dönmüşse, namazını bozmadan o yöne döner.

Kâbe'nin bulunduğu noktadan 450 sağa ve sola sapmalar kıbleden sapma sayılmaz. Bundan daha fazla sapmalar ise, kıbleye yönelme şartını aksatır. Bir kimse namazda iken, bir özür olmaksızın göğsünü kıbleden çevirirse, namazı bozulur. Hastalık veya düşman korkusu gibi bir sebeple kıbleye yönelemeyen kimse, gücü yettiği tarafa doğru namazını kılar. (İ.P.)

İSTİKBAR

Kibirlenmek, büyüklenmek demektir. (bk. Kibir) (İ.K.)

İSTİKRÂZ

İstikrâz borç almak, borç istemek anlamına gelen bir kavramdır. (bk. Karz) (İ.P.)

İSTİLÂM

Sözlükte "selâmlamak, başak çıkmak" anlamlarına gelen ***istilâm,*** dinî bir kavram olarak, Kâbe'yi tavaf ederken Hacerü'l-Esved'i öpmek, yaklaşmak mümkün olmaması halinde Hacerü'l-Esved'e karşı el kaldırıp işaret ederek selamlamak demektir.

Kâbe'yi tavafa Hacerü'l-Esved'in bulunduğu Rüknü'l-Yemânî köşesinden başlanır. Tavafa başlamadan önce, hangi tavafın yapılacağına niyet edilir, Hacerü'l-Esved istilâm edilir ve Kâbe sol tarafa alınıp dua okuyarak tavafa başlanır. Hatîmin dışından, Kâbe'nin etrafı dolaşılır. Hacerü'l-Esved'in hizasına gelindiğinde, tekrar istilâm edilir. Hz. Peygamber, tavaf ederken bazen Hacerü'l-Esved'i öpmüş, bazen eliyle dokunmuş, bazen de eliyle veya elindeki asasıyla selamlamıştır (Buhârî, Hac, 57-62). Hacerü'l-Esved'i öpmek, mümkün değilse işaret ederek selamlamak sünnettir. Fakat öpmek için zorlayarak insanlara zarar vermek, incitmek caiz değildir. Yaklaşmak için insanları itip kakmaya gerek yoktur. Hz. Peygamber'in de yaptığı gibi işaretle selâmlamak yeterlidir.

Hacerü'l-Esved'i istilâm etmek, Allâh'a beyat etmek gibi kabul edilmiştir. İstilâm eden sanki, Allâh'a karşı bezm-i elestte vermiş olduğu sözünü yenilemiş ve elini Hacerü'l-Esved'e dokundurmakla Allâh'a bağlılık yeminini tazelemiş olur. (İ.P.)

İSTİMLÂK

Özel mülkiyete ait bir gayr-i menkulü (bina, arsa, akar) Devlet/Kamu mülkiyeti haline getirmek anlamına gelen hukukî bir terimdir. Malın korunması ilâhî dinlerin, gözetilmesini öngördüğü beş temel husustan biri olmakla birlikte; zaruret ve genel ihtiyaç sebebiyle, özel mülkiyete ait bir taşınmaz mal, Devlet tarafından bedeli verilmek sûretiyle kamusal mülk haline getirilebilir. (İ.U.)

İSTİMNÂ

İstimnâ masturbasyon, kişinin kendi kendini tatmin etmesi, el ile tatmin manasına gelmektedir. İslâm meşru yollarla nefsini tatmin etmesi için evliliği teşvik etmiş, zinâ ve diğer gayri meşru yolları ise yasaklamıştır. Diğer taraftan harama götüren yolları tıkamış ancak, zorda kalanların kötüden hafif olanını tercih etmelerine müsaade etmiştir. Bu sebeple, Hanefî mezhebine göre, istimnânın zevk için yapılması tahrimen mekruh kabul edilmiş; ancak zinaya düşme tehlikesi bulunduğunda, aşırıya kaçmamak şartıyla caiz görülmüştür. (İ.P.)

İSTİNBAT

Sözlükte "kuyu kazmak suretiyle su çıkarmak, çalışıp düşünerek bir şeyi meydana çıkarmak, gizli ve örtülü bir şeyi ortaya çıkarmak" anlamlarına gelen ***istinbat,*** bir fıkıh terimi olarak, nasslardan hüküm çıkarmak anlamına gelmektedir. İstinbat tabiri Kur'ân-ı Kerim'de de, bu manaya uygun olarak, kapalı, düşünmeye muhtaç bir haber üzerinde düşünerek kastedilen manaya ulaşmak anlamında kullanılmıştır (Nisâ 4/83).

Fıkıh usulünde, deliller ikiye ayrılır; nasslar ve nass olmayanlar. Nasslar Kur'ân âyetleri ve Hz. Peygamber'in hadisleridir. Nass olmayanlar ise, kıyas, istihsan, örf gibi delillerdir. Esasen fıkıhta her türlü istinbat Kur'ân ve sünnete dayanmaktadır.

Nasslardan hüküm çıkarma metotları iki grupta toplanır; manevî metotlar, lafzî metotlar. Manevî metotlar, kıyas, istihsan, mesâlih-i mürsele, zerâyi gibi, nass olmayan delillerden hüküm çıkarma yollarıdır. Lafzî metotlar ise, nassların lafızlarını, bunların açıklık kapalılık yönünden delaletini, delalet ettiği umum ve hususunu anlama esasına dayanır. (bk. Delâlet, İçtihât) (İ.P.)

İSTİNCÂ

Sözlükte "taharetlenmek, kurtulmak, kurtuluşunu istemek, yüksek yerin arkasına gizlenmek, ağaçtan yemiş devşirmek" gibi anlamlara gelen ***istincâ,*** dinî bir kavram olarak, abdest bozduktan sonra necasetin izalesi, taharet anlamına gelmektedir.

Necasetten temizlenmek namazın şartlarından biridir. İslâm dini temizliğe büyük önem vermiştir. Yüce Allâh, *"Orada temizlenmeyi sevenler vardır. Allâh da çokça temizlenenleri sever"* buyurmaktadır (Tevbe, 9/108). Hz. Peygamber de, *"Temizlik îmânın yarısıdır"* buyurmuştur (Müslim, Tahare, 1). Bu sebeple, toplum ve kişilerin sağlığı, sosyal ilişkiler açısından, çevre temizliği, beden ve elbise temizliği tavsiye edilmiş, günde beş defa kılınan namaz için bu temizlik şart koşulmuştur. Bu çerçeveden olmak üzere, abdest bozduktan sonra, bedene bulaşan necasetin temizlenmesi ibadetin sıhhati açısından önem taşımaktadır. Aslolan bu temizliğin su ile yapılmasıdır. Su ile temizlik İslâm toplumlarının en belirgin özelliklerinden birisi olduğundan, Batılılar tarafından da hayranlıkla karşılanmıştır. Taharet için su bulunmadığında, imkânlar ölçüsünde uygun temizlik araçlarıyla taharet yapılmalıdır. Su ile temizlik yapıldıktan sonra, avret yerinin bez veya tuvalet kağıdı ile kurulanması sağlık ve temizlik açısından daha uygundur. Temizlik sol el ile yapılmalı, tuvalete girmeden ve çıktıktan sonra ellerin sabunla yıkanmasına dikkat edilmelidir. (İ.P.)

İSTİNKÂ

Sözlükte "tertemiz, pak olmayı istemek" anlamına gelen ***istinkâ***, dinî literatürde, taharetlenirken hiç pislik kalmadığına kanaat getirinceye kadar temizlenmeyi, ayrıca erkeklerin **istibrâ** yapmasını ifade eder. Temizliğin en güzel bir şekilde yapılması için, su ile iyice taharetlendikten sonra, avret yerinin bir bez parçası veya tuvalet kağıdıyla kurulanması gerekir.

Klasik fıkıh kitaplarında kağıdın eğitim ve ilim aracı olduğu için taharetlenmede kullanılması hoş karşılanmamıştır. Ancak bu, o günün imkânlarına göre kâleme alındığından günümüz için geçerlilik arz etmemektedir. Günümüzde özellikle bu iş için kullanılmak üzere tuvalet kağıtları imal edilmektedir ve bunların ilim ve eğitim için kullanılması da söz konusu değildir. Bu itibarla, tuvalet kağıdının taharette kullanılmasında dinen bir sakınca yoktur. Ancak Batı toplumlarında olduğu gibi, sadece tuvalet kağıdı ile temizlenmek yeterli değildir. Su ile de temizlik yapılmalıdır. Ayrıca tuvalete girmeden ve çıktıktan sonra ellerin sabunla yıkanması temizlik ve sağlık açısından önem taşımaktadır. Tuvalette necasetin elbiselere ve çevreye sıçratılmaması da sağlık ve temizlik açısından önemlidir. (İ.P.)

İSTİNKÂF

İmtina etmek, çekinmek, tenezzül etmemek demektir. Kur'ân'da iki âyette geçmiş ve Allah'a îmân, ibâdet ve itâatten çekinmek anlamında kullanılmıştır. Peygamber ve Allah'a yaklaştırılmış meleklerin Allah'a kul olmaktan çekinmedikleri bildirilmiştir. (Nisâ, 4/172-173) İstinkâf edenler, îmân edip sâlih amel işleyenlerin zıddı olarak zikredilmiştir. (İ.K.)

İSTİNŞÂK

Sözlükte "su ve benzeri şeyleri burna çekmek" anlamına gelen ***istinşâk,*** dinî bir kavram olarak, abdest veya gusülde burna su çekmek demektir.

Hanefîlere göre istinşâk guslün farzlarındandır. İstinşâkta mübalâğa etmek ve üç defa tekrar etmek ise sünnettir. Abdestte burna su çekmek ve bunu üç defa yapmak sünnettir. İstinşâk yapılırken sağ el ile burna su verilir, su burna çekildikten sonra, sol el ile sümkürülerek iyice temizlenir. Her burna su çekişte yeniden su alınması gerekir. (İ.P.)

İSTİRCÂ

Dönmek anlamındaki "rücû" kelimesinden türeyen ***istircâ*** sözlükte; geri dönmek, verdiği şeyi geri almak demektir. Din ıstılahında; bir musibete uğrayan, bir ölüm haberini duyan kimsenin, ***"innâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn"*** (*Biz Allah'ın kuluyuz. O bizi vâretti ve biz tekrar O'na döneceğiz*) cümlesini söylemesine denir. İstircânın dayanağı şu âyettir: *"....Sabredenleri müjdele ki onlara bir musibet isabet ettiği zaman* ***"innâ lillâhi ve innâ ileyhi râciûn derler."*** (Bakara, 2/155-156)

İstircâ eden, Allah'ın hükmüne itiraz etmeden râzı olduğunu, O'nun iradesine boyun eğdiğini ve kulluğunu ikrar etmiş olur.

Musibetlere uğrayıp *istircâ* eden kimseye Allah'ın musibetle kaybettiği şeyden daha hayırlısını vereceğini Peygamberimiz (a.s.) bildirmiştir (Müslim, Cenaiz, 2) (İ.K.).

İSTİSKÂ

Sözlükte "birinden su isteme, bedenin herhangi bir yerinde su birikmesi şeklindeki hastalık ve bu hastalığa yakalanma" gibi anlamlara gelen ***istiskâ,*** dinî bir kavram olarak, yağmur yağması için istiğfarda bulunup, dua etmek demektir.

Bir bölgede kuraklık olması halinde, o bölge sakinlerinin topluca açık bir alana çıkıp tövbe-istiğfardan sonra, Allâh'tan bolluk ve berekete vesile olacak yağmur göndermesini istemeleri, bunun için dua etmeleri sünnettir. Bu duaya yağmur isteme anlamına gelen istiskâ duası denir. Üç gün ardarda yağmur duasına çıkılması müstehaptır. Hz. Peygamber, bizzat kendisi yağmur duası etmiş, ayrıca kuraklıktan sıkıntıya düşüldüğünde yağmur duasında bulunulmasını tavsiye etmiştir (Buhârî, İstiskâ, 6; Müslim, İstiskâ, 2, 8; Ebû Dâvûd, Salât, 260).

Duaya çıkmadan önce küsler barıştırılır, yetimler ve yoksullar gözetilir, bolca sadaka dağıtılır. Duaya çıkılırken eski, yamalı elbiseler giyilir; boyunlar bükülerek zelil ve huşu içinde olmaya çalışılır. Çocuklar ve hayvanlar da birlikte duaya çıkarılır. Zayıflara, çocuklara, ihtiyarlara dua ettirilir. Böylece Allâh'ın rahmetinin tecelli etmesi arzulanır.

İstiskâ Namazı; Yağmur duasına çıkıldığında cemaatle namaz kılmak sünnettir. Bu namaza istiska namazı denir. İmam cemaate iki rekat namaz kıldırır ve bu namazda kıraatı açıktan yapar. Namazdan sonra, imam ve cemaat birlikte dua edip tövbe eder ve Allâh'tan yağmur isterler. (İ.P.)

İSTİŞÂRE

Sözlükte "birine bir konuyu danışmak, görüşünü sormak" demektir. "Şûra" ve "müşâvere" kelimeleri ile eş anlamdadır.

İşleri danışarak yapmak İslâm'ın temel ilkelerinden biridir. Kur'ân'da Hz. Muhammed (a.s.)'e, dolayısıyla bütün mü'minlere hitâben; *"(Yapacağın) iş (ler) hakkında onlara (ashabına) danış. Azmedip karar verince de Allah'a dayanıp güven..."* (Âl-i İmrân, 3/159) buyurulmuştur. Peygamberimiz (a.s.), bu emre uyarak yapacağı işleri ashabı ile görüşmüş, onların fikirlerini almış, alınan kararları uygulamıştır. Mesela Uhud savaşını, müdafaa veya meydan savaşı yapma konusunda arkadaşlarına danışmış, kendi fikri, Medine'de kalıp savunma savaşı yapmak olduğu halde, istişâre sonucu sahâbenin çoğunun görüşüne uyarak Medine dışına çıkılması kararını uygulamıştır. Halifeler de Peygamberin yolunu izlemişlerdir.

Danışılacak kimsenin; akıllı, tecrübeli, sağlam fikirli, ihlaslı ve dost insan olması gerekir. Akılsız, tecrübesiz, bozuk fikirli, sahtekâr ve düşman insandan danışman olmaz.

Kur'ân'ın 42. sûresinin adı da Şûrâ'dır. Bu sûrenin 36-39. âyetlerinde Allah'ın mükâfât va'dettiği insanların 10 özelliği zikredilmiştir. Bu özelliklerden biri de *"onların işlerini aralarında danışarak yapmalarıdır."* (Şûrâ, 42/38)

İşlerini istişare ile yapan insan, yanılma ve başarısızlığını en alt düzeye indirmiş olur. Atalarımız "işlerini danışarak yapan dağları aşar, danışmayan düz yolda şaşar" diyerek konunun

önemini çok güzel dile getirmişlerdir. (İ.K.)

İSTİTÂAT

Sözlükte "güç, kudret, gücü yetmek ve yapabilmek" anlamlarına gelen ***istitâat,*** bir kelâm terimi olarak, kulun irâdî fiillerini gerçekleştirmesini sağlayan yetenek ve güç anlamında kullanılır. İstitâatın tam oluşması için gücü kullanacak vasıta ve aletler konumundaki organların arızalardan sâlim olması ve iş yapacak durumda bulunması gerekir. (F.K.)

İSTİVÂ

Düzgün olmak anlamındaki "s-v-y" kökünden türeyen ***istivâ*** sözlükte, iki şey birbirine eşit olmak, düzgün olmak; "ala" edatıyla kullanıldığında yükselmek, tahta çıkmak; "ilâ" edatı ile kullanıldığında yönelmek, kastetmek; "be" edatıyla kullanıldığında helâk olmak anlamlarına gelir. İstivânın asıl anlamı, bir şeyin eşit ve düzgün olmasını istemektir.

İstiva kelimesi Kur'ân'da fiil kalıbıyla *"istevâ-yestevî"* şeklinde 35 âyette geçmiştir. Bunlardan dokuzu Allah ile, diğerleri insan, canlı ve cansız varlıklarla ilgili olup şu anlamlarda kullanılmıştır;

1- İki şey eşit olmak, yirmi âyette geçen *yestevi-testevi, yesteviyani ve testeviyâni* fiillerinin tamamı bu anlamdadır. *"De ki: Temizle pis eşit olmaz...'* (Mâide, 5/100), *"De ki, gören ile görmeyen eşit olur mu?..."* (Ra'd, 13/16), *"Ölüler ile diriler eşit olmaz..."* (Fâtır, 35/22), *"De ki: Bilenlerle bilmeyenler eşit olur mu?..."* (Zümer, 39/9).

2- Bir şey doğru düzgün ve mutedil olmak, dikilmek ve doğrulmak; *"Üstün akıl/kuvvet sahibi olan melek, yüksek ufukta iken doğruldu (Festevâ)..."* (Necm, 53/6) Cibril'in doğrulması, kendi suretinde ortaya çıkıp görünmesi anlamındadır.

"....Onların (mü'minlerin) Tevrat'taki vasıfları ve İncil'deki vasıfları şöyledir. Bir ekin gibidirler ki o ekin filizini çıkardı, onu güçlendirdi, kalınlaştı ve gövdesinin üstüne dikildi. ***(Festeva)****..."* (Fetih, 48/29). Ekinin doğrulması, dikilmesi; düzgün olması, eğilmeden dimdik sapı üzerinde durmasıdır.

3- Yerleşmek binmek, oturmak ve karar kılmak; *"(Ey Nuh!) Sen ve yanında bulunanlar gemiye yerleştiğiniz zaman* ***(feize'steveyte)*** *bizi o zâlim kavimden kurtaran Allah'a hamd olsun de."* (Mü'minûn, 23/28), *"O Allah ki bütün çiftleri yarattı ve size bineceğiniz gemiler ve hayvanlar var etti ki onların sırtına binesiniz* ***(li testevfu ala zuhurihi)****..."* (Zuhruf, 43/12-13), *"Ey arz! Suyunu yut ve ey gök! suyunu tut denildi. Gemi Cûdi dağına oturdu.* **(ve'stevet ale'l-cudiyyi)***..."* (Hûd, 11/44).

10 âyetteki "istivâ" kelimesi Allah ile ilgili olup şu anlamlarda kullanılmıştır:

a) Yönelmek, şu âyetlerde bu anlamdadır: *"O Allah ki yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yarattı, sonra göğe yöneldi(istiva ile's-semai) onları yedi gök olarak düzenledi. O her şeyi bilir."* (Bakara, 2/29), *"Sonra duman halinde bulunan göğe yöneldi* (isteva ile's-semai) *arza ve göğe; isteyerek ve istemeyerek (varlığa) gelin dedi, isteyerek geldik dediler."* (Fussilet, 41/11). Bu iki âyette Allah'ın önce yeryüzünü yarattığı, sonra yaratmak, düzene koymak üzere duman halindeki göğe yöneldiği

"istivâ" kelimesiyle ifade edilmiş ve bu kelime *"ilâ"* edatı ile kullanılmıştır.

b) İstila etmek, kuşatmak: *"O Allah ki gökleri, yeri ve bunlar arasında bulunanları 6 günde (evrede) yarattı, sonra arşı istiva etti.* **(isteva ale'l-arş)** *"* (Secde, 32/4); *"Rabb'iniz o Allah ki gökleri ve yeri 6 günde yarattı sonra arşı kuşattı.* **(isteva ale'l arş)** *"* (Yûnus, 10/3); *"O Allah ki gökleri görebileceğiniz bir direk olmadan yükseltti, sonra arşı kuşattı, güneşi ve ayı iradesine boyun eğdirdi...."* (Ra'd, 13/2)

Âyetlerde Allah'ın yeri ve gökleri yarattıktan sonra arşı istiva ettiği bildirilmiştir. İstivâ fiili *"alâ"* edatı ile kullanılmıştır. İstiva kavramı Allah'ın bir makama kurulup oturmasını değil, mekân ve cihet olmaksızın O'nun yücelik ve üstünlüğünü, âlemi yönettiğini, her şeyi hâkimiyeti altına aldığını ifade eder. ***"İstevâ alâ arşihî"*** tabiri Allah'ın bütün yaratıkların Rabb'i, yöneticisi ve koruyucusu olmasından gücü, kudreti ve iradesinin mutlak yerine gelmesinden kinayedir. Arşı istiva ettiğini beyandan sonra ***yüdebbirü'l-emre*** (işleri idare eder), *"O geceyi durmadan onu kovalayan gündüze bürüyüp örten, güneşi, ayı ve yıldızları buyruğuna boyun eğmiş vaziyette yaratandır."* (A'râf, 7/54) âyetleri buna karinedir.

Arşı da mekânı da yaratan Allah' tır. Allah'ın arşa istivasının gerçek mahiyetini insan bilip idrak edemez. Çünkü bu konuda Kur'ân'da bilgi verilmemiş sadece Rahmân'ın arşı istiva ettiği bildirilmiştir (Tâ-hâ, 20/5). (bk. Zü'l-arş) (İ.K.)

İSYÂN

Sözlükte "emre itaatsizlik etmek, inat edip emre muhalefet etmek, itaatten çıkmak, inatla imtina etmek, çekinmek ve azmak" anlamlarında olup itaatin zıddıdır. Araplar, köle, efendisinin emrine muhalefet ettiği, itaatten çıktığı zaman "asâ" (isyân etti, söz dinlemedi) fiilini kullanmışlardır. ***İsyân*** kelimesinin; **zelle, hatîe, ma'siyet, seyyie, fısk, cürm** ve **zenb** kelimeleriyle eş anlam ilişkisi vardır.

Dinî anlamda ***isyân;*** Allah ve Rasûlünün emirlerine uymamak, itaat etmemek demektir. Bu anlamda isyân iki kısma ayrılır: a) Dininin ahkamını, Allah'ın emir ve yasaklarını reddetmek ve kabulden imtina etmek. Bu, inkârdır. b) Îmân edilmesi gereken şeylere îmân etmekle birlikte emir ve yasakları ihlal etmek, itaatsizlik etmek. Bu, **fısk** ve hatadır, itaatten isyân ederek sapmaktır. Dolayısıyla isyânın bazısı küfür bazısı değildir. ***Allah'a ve Peygambere isyân,*** mutlak olarak zikredildiği zaman buna, **küfür** de **fısk** da dahildir.

Cin sûresinin 23. âyetinde, *"... Kim Allah'a ve Rasûlüne isyân ederse ona, içinde ebedî kalacağı cehennem ateşi vardır"* buyurulmuştur. Âyetteki, ***"Allah ve Rasûlüne isyân"***, Peygamberin Allah'tan alıp haber verdiği ilâhî gerçekleri, âyetleri kabul etmemek, şirk ve küfürde ısrar etmektir. Allah'a ve Rasûlüne isyân eden kimse "îmân etmeyen kimse" anlamındadır.

Ahzab sûresinin 36. âyetinde isyân edenin, Haktan saptığı bildirilmiştir: *"Allah ve Rasûlü, bir işte bir hüküm verdiği zaman artık mü'min erkek ve mü'min kadına, o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Kim Allah'a ve Rasûlüne isyân ederse apaçık bir sapıklığa düşmüş olur."* Bu âyetteki *isyân,* küfrü de fıskı da içine alır. Eğer Allah ve peygamberin emir ve yasak-

larını kabul etmeyip inkâr ederse bu kimse kâfir olur. Îmân eder de uygulamazsa fâsık olur, hata etmiş, günaha girmiş olur.

İsyân kelimesi Kur'ân'da;

Küfür, inkâr etme (Nisa, 4/42),

Cühûd, bile bile hakkı kabul etmeme (Hud, 11/59),

Ğavâ, azma (Tâ-hâ, 20/121),

Fısk, itaatsizlik etme (Hucûrât, 49/7),

Kizb, Allah'ın âyetlerini yalanlama (Nâzi'ât, 79/21),

İsm ve ***udvan***, günah işleme ve düşmanlık yapma (Mücâdele, 58/8-9),

İ'tidâa', haddi aşma (Âl-i İmrân, 3/112) ve

Cebbâr, zorba (Meryem, 19/14) kavramları ile birlikte kullanılmıştır.

Hûd sûresinin 59. âyetinde, *"İşte Ad kavmi Rablerinin âyetlerini inkâr ettiler, peygamberlerine isyân ettiler ve her inatçı zorbanın emrine uydular"* denilmiştir. Âyette geçen *peygamberlere isyân*; olanları yalanlamak, davet ettiği şeyleri kabul etmemek anlamındadır.

Kur'ân'da, Firavun'un (Yûnus, 10/91), Yahudilerin (Bakara, 2/61), Nuh kavminin (Nuh, 71/21) ve helâk edilen bütün kavimlerin (Hâkka, 69/9-10) peygamberlerine isyân ettikleri bildirilmiştir ki bu isyân da inkâr anlamındadır.

Nisa sûresinin 14. âyetinde geçen *"Allah'a ve peygamberine isyân eden"* ifadesi, 13. âyetteki *"Allah"a ve peygamberine itaat eden"* ifadesinin mukabili olarak zikredilmiştir. 11 ve 12. âyetlerde miras ile ilgili hükümler anlatıldıktan sonra, 13. âyette, *"Bunlar Allah'ın sınırları"* denilmiş ve *"Kim Allah'a ve elçisine itaat ederse Allah onu altından ırmaklar akan cennetlere sokar, orada onlar ebedî kalırlar ve işte büyük kurtuluş budur."* 14. âyette ise *"Kim de Allah'a ve O'nun Rasûlüne isyân ederse ve O'nun sınırlarını aşarsa, Allah onu ebedî kalacağı ateşe sokar. Onun için alçaltıcı bir azap vardır."* buyurulmuştur. Âyette geçen *isyân*; bu hükümleri inkâr etmek, Allah'ın mirasla ilgili taksimine razı olmamak demektir.

Hucûrât sûresinin 7. âyetinde, küfür, fısk ve isyân, îmânın mukabilinde zikredilmiştir: *"Allah, size îmânı sevdirdi ve onu sizin kalplerinizde süsledi ve size küfrü, fıskı ve isyânı çirkin gösterdi..."*

İsyânın bazısı küfür bazısı küfür olmayınca, Allah aralarını ayırıp bunları üç çeşit olarak zikretmiştir: Küfür olanlar, fısk olup küfür olmayanlar ve isyân olup küfür ve fısk olmayanlar. Allah bunların üçünü de mü'minlere çirkin göstermiştir. İtaatler îmâna dahil olduğu için "Size îmânı, farzları ve sair itaati sevdirdi" şeklinde zikretmeyip sadece "size îmânı sevdirdi" denilmiştir. Dolayısıyla bütün itaatler îmâna dahildir. Bu sebeple mü'minin îmân ve itaat olan şeyleri sevmesi; küfür, fısk ve isyân olan şeyleri de kerih ve çirkin görmesi; hasenattan hoşlanması, seyyiâta (kötülüklere, kötü söz, fiil ve davranışlara) kızması, hasenatı işlemek kendisini sevindirmesi, seyyiâtı işlemek de üzmesi îmânının gereğidir. Küfrü, fıskı ve isyânı kerih ve çirkin görmemek îmânla bağdaşır bir davranış değildir.

İsyân olan küfür, fısk ve günahlar, küçüğü ve büyüğü ile üç kısma ayrılır:

1. Allah'tan başkasına meyletmek, îmân ve ibadette Allah'a ortak koşmak, âyetleri yalanlamak, Kur'ân hüküm-

lerini beğenmemek ve küçümsemek, îmân esaslarını kalp ile tasdik etmediği halde sadece diliyle inandığını söylemek ki buna şirk, küfür ve nifak denir.

2- Gadabî kuvvetlere, nefse ve şeytana itaat etmek ki, bu zulümdür, büyük günahtır adam öldürmek, içki içmek, hırsızlık etmek, namaz kılmamak, oruç tutmamak gibi,

3- Şehevî kuvvetlere itaat etmek ki buna fevâhış denir, zina etmek gibi. Furkân sûresinin 68. âyeti buna işaret etmektedir: *"(Allah'ın hoş kulları) Allah ile beraber başka tanrıya yalvarmazlar. Allah'ın haram ettiği canı haksız yere öldürmezler ve zina etmezler..."*

Mücadele sûresi, 9. âyetinde, *"Ey mü'minler! (Kendi aranızda) gizli konuştuğunuz zaman (münafıkların yaptıkları gibi) günah, düşmanlık ve peygambere isyân etmek üzerinde konuşmayın, iyilik ve takva üzerinde konuşun..."* buyurulmuştur. Bir önceki âyette münafıkların günah, düşmanlık, zulüm ve peygambere isyân konusunda gizli gizli konuştukları bildirilmiştir. Bu şekilde davranmak mü'minlere yasaklanmış, buna mukabil iyilik **(birr)** ve takva emredilmiştir.

Uhud savaşında Hz. Muhammed (a.s.)'in bir geçide yerleştirdiği ve "her ne olursa olsun buradan ayrılmayın" dediği müslüman okçuların, müşriklerin hezimete uğradıklarını görmeleri üzerine ganimet toplamak için, komutanları Abdullah İbn Cübeyr'in emrini dinlemeyip ayrılmaları Âl-i İmrân, sûresinin 152. âyetinde, *"isyân"* kavramı ile ifade edilmiştir. Dolayısıyla Allah'ın emir ve yasaklarına muhalefet etmek isyân olduğu gibi Peygambere muhalefet emek de isyândır.

İsyân Allah ve peygamberin emir ve yasaklarını, helâl ve haramlarını kabul etmemek şeklinde olursa **küfür;** bunları kabul ettiği ve îmân ettiği halde emir ve yasaklara uymamak, itaatsizlik etmekten ibaret olursa, **fısk** olur.

İster küfür, ister fısk anlamında olsun isyân, zulümdür. Her âsî nefsine zulmetmiştir. Çünkü âsî isyânı ile kendisine zarar vermiş, kendini, ilâhî cezaya mahkum etmiştir.

Her kâfir, âsîdir, ancak her âsî, kâfir değildir. Fakat her âsî, zâlimdir. Asî, isyânı ile her hâlükârda nefsine zulmetmiştir, isyânı ile başkalarına da zulmedebilir. Hülasa, emir ve yasakların hilafına vuku' bulan fiil isyândır. Bu isyân kasten yapılırsa günah, kasıtsız olursa zelle adını alır. (İ.K.)

İŞÂRETİN DELÂLETİ

Bir fıkıh usulü kavramı olan ***işâretin delâleti;*** lafzın ibaresinin dışında, fakat ibarenin bir neticesi olarak delâlet ettiği şeydir. Nassın işareti ile sabit olan hüküm, sözün kendisi için söylenmediği; fakat, ekleme ya da eksiltme yapılmadan lafzın manası düşünmek suretiyle anlaşılan hükümdür.

Nassların işaretleri, iltizamî ve mantıkî mânâlar olup, ibârenin delâlet ettiği şeylere dahildirler. Nassın işaret ettiği bu mânâları ancak, nassları anlamada ihtisas sahibi olan, fıkıh nosyonuna sahip ve Arapça'nın inceliklerini bilenler anlayabilirler. Halbuki ibârenin manası, herkes tarafından anlaşılabilir.

İşâretin delâletine *"Emzirmeyi tamamlamak isteyen (baba) için anneler çocuklarını tam iki sene emzirirler..."* âyeti örnek olarak verilebilir

(Bakara, 2/233). Bu âyet ibaresiyle, annelerin yiyeceklerinin ve giyeceklerinin karşılanması yükümlülüğünün çocukların babasına ait olduğuna delâlet eder. Çünkü âyet, bu mana için sevk edilmiştir. Âyet işaret yoluyla da, çocuğun nesebinin babaya ait olduğuna delâlet eder. Çünkü, âyetteki "çocuk kendine ait olan kimse" ibaresinde, çocuk babaya nispet edilmiştir. Böylece âyet, işaret yoluyla çocuğun nesebinin babaya ait olduğuna delâlet etmiş olur.

Hanefîlere göre, işâretin delâleti, kuvvet bakımından ibârenin delaletinden sonra gelir. Bu sebeple, ibarenin delaleti ile çeliştiği zaman, ibâreye itibar edilir; işaret terk edilir. Buna karşılık nassın delâleti ve iktizanın delâletinden, kuvvetli olup, bunlarla çelişmesi halinde nassın işâreti tercih edilir. (İ.P.)

İŞRÂK VAKTİ

Güneş doğduktan sonra, ufuk hattından 50 yükselmesinden itibaren başlayan zamana işrak vakti denir. Halk arasında güneşin bir mızrak boyu yükselmesi şeklinde tabir olunan bu vakte ***dahve-i suğrâ*** da denmektedir.

Güneşin doğmasından işrak vaktine kadar farz ve nafile hiçbir namazın kılınması caiz değildir. İşrak vaktiyle birlikte, her türlü namazın kılınması helâl olur. Bayram namazlarının kılınma vakti de bu zamandır. (İ.P.)

İTAAT

Sözlükte "boyun eğmek, yumuşak davranmak, birinin isteğine, emir ve yasağına isteyerek uymak; dîn ıstılahında ise, Allah ve Peygamberin emir ve yasaklarına isteyerek uymak, yapılmasından dolayı sevap elde edilen her hangi bir ameli yapmak" anlamındadır. İnsanların ve cinlerin itaat ve isyân edebilmelerine karşılık meleklerin ve diğer varlıkların sadece itaatleri söz konusudur.

Kur'ân'da itaat, övme ve yerme ifadesi olarak kullanılmıştır. İtaat edilenler açısından itaat emredilmiş veya yasaklanmıştır. Allah'a, Peygambere ve emir (yönetim gücü) sahiplerine itaat edilmesi emredilmiş (Nisâ, 4/59), bu emre uyanlar övülmüş ve kendilerine mükâfat va'd edilerek itaat teşvik edilmiştir.

Allah'a ve Peygamberine itaat: Allah ve Peygamberin emir ve yasaklarına, tavsiye ve hükümlerine, helâl ve haramlarına uymaktır. Allah'a ve Peygambere itaati birbirinden ayırmak mümkün değildir. Allah'a itaat eden Peygambere, Peygambere itaat eden de Allah'a itaat etmiş olur (Nisâ, 4/80). Peygamberler itaat edilsinler diye gönderilmişlerdir (Nisâ, 4/64). Peygambere itaat eden doğru yolu bulur ve merhamete mazhar olur (Nûr, 24/54, 56).

Allah'a ve Peygambere itaat; îmânın (Tevbe, 9/71), itaatten yüz çevirmek ise nifakın (Nûr, 24/47-48; Nisâ, 4/81) sonucudur. Kur'ân'da; Allah ve Peygambere itaat edenlerin kurtuluşa erecekleri (Nûr, 24/51), itaat etmeyenlerin ise pişman olacakları bildirilmiştir (Ahzab, 3/66).

Emir sahiplerine itaat: *"Ey Mü'minler! Allah'a itaat edin, Peygambere ve sizden (olan) ülû'l-emre itaat edin"* (Nisâ, 4/59) âyetinde geçen "ülû'l-emr; iş, emir ve buyruk sahibi demektir. "Ülû'l-emr" ile kast edilenlerin; râşit halifeler, devlet başkanları, komutanlar, yöneticiler ve bilginler olduğu söylenmiş ise de bu tabir; askerî, resmî ve sivil her seviyede yönetmek, idare etmek ve emretmek

durumunda bulunan bütün yöneticileri kapsar.

Ma'ruf olan şeylerde emir sahibine itaat, peygambere itaat gibidir. Bu sebeple Peygamber (a.s.), *"Allah'a isyân konusunda insana itaat olmaz. İtaat ancak ma'ruf (İslâm'a ve aklı selime uygun olan şeylerde) olur"* (Müslim, İmare, 39; Buharî, Ahkâm, 4); *"Bana itaat eden Allah'a itaat etmiştir. Bana isyân eden Allah'a isyân etmiştir. Emire itaat eden bana itaat etmiştir. Emîre isyân eden de bana isyân etmiştir"* buyurmuştur (Buhârî, Ahkâm, 1; Müslim, İmare, 32-33)

Ana-babalar, öğretmenler, ustalar, iş verenler ve yönetmek durumunda olanlar, "ülü'l-emr" kavramına dahildirler.

İtaatin söz konusu olabilmesi için bir emrin, isteyin, telkinin ve tavsiyenin veya bir yasağın bulunması gerekir. Emir, telkin, tavsiye veya yasak olmadan bir insanı taklit etmek, ona uymak vb. davranışlar Kur'ân'da **ittibâ'** kavramı ile ifade edilmiştir.

Kur'ân'da Allah'a, Peygambere ve emir sahiplerine itaatin emredilmesine karşılık, dînî konularda kâfir (Kalem, 68/8-14), müşrik (En'âm, 6/121), münafık (Ahzâb, 33/48) ve ehl-i kitaba (Âl-i İmrân, 3/100), bozguncu, günahkâr, müsrif, yalancı ve yalanlayıcı insanlara itaat edilmesi yasaklanmıştır. *"Rabb'inin hükmüne sebat et ve onlardan (kâfirlerden) hiçbir günahkâra veya nanköre itaat etme"* (İnsan, 76/24) âyeti bütün kâfir ve günahkârları kapsamaktadır (En'âm, 6/116). (İ.K.)

İTİKÂF

Sözlükte "ibadet veya başka bir gaye için bir yerde kendini tutmak, kalmak; insanlardan tenha bir yerde kalmak, bir şeye bağlanmak" gibi anlamlara gelen ***itikâf***, dinî bir kavram olarak, ibadet niyetiyle ve kurallarına uyarak inzivaya çekilmek demektir.

Kur'ân'da, itikâf kelimesi geçmemekle birlikte, aynı kökten türeyen âkif – âkifîn kavramı, itikaf kavramının sözlük ve ıstılah manalarına uygun olarak, müşriklerin putlara tapmaları (A'râf, 7/138; Tâ-hâ, 20/97; Enbiyâ, 21/52; Şû'arâ, 26/71) için kullanıldığı gibi, Mescid-i Haramda ibadete kapanan (Bakara, 2/125) ve Ramazan'da mescidlerde ibadete çekilmiş olan (Bakara, 2/187) Müslümanları ifade etmek için de kullanılmıştır.

Özellikle Ramazan ayında itikafa girmek sünnettir. Hz. Peygamber, Medine'ye hicret ettikten sonra her yıl Ramazan ayının son on gününde itikafa girmişlerdir (Buhârî, İ'tikâf, 3). Bundan hareketle Hanefîler, Ramazan'ın son on gününde itikafı, kifâî nitelikli müekket sünnet kabul etmişlerdir. Cemaatten biri itikafa girince bu görev diğerlerinden düşer.

Hanefîlere göre itikâfın makbul olması için, itikâfa girenin niyet etmesi, oruçlu olması, itikâfı beş vakit namaz kılınan camide yapması gerekir. Kadınlar, camide değil, evlerinde, namaz kıldıkları odada itikafa girerler; ancak ay halinde ve loğusa olmamaları gerekir.

İtikâfa giren kimse, camide yer içer, uyur. Bunlar için camiden dışarı çıkamaz; çıkarsa itikaf bozulur. Tuvalete gitmek, abdest almak ve gerektiğinde gusletmek için camiden dışarı çıkabilir. İtikâfa giren kimse, bu süre içinde kendisini dünya işlerinden ayırarak Allâh'a yönelir; ibadetle meşgul olur, tefekkür eder, zikir yapar. İtikafta iken cinsî münasebette bulunmak itikafı bozar.

Fakat, rüyada ihtilam olmak itikafa mani değildir. (İ.P.)

İTİKAT

Sözlükte "inanmak, doğruluğuna kalben kararlı olmak, gönülden tasdik ederek inanmak ve zihnin kesin olarak hüküm verdiği şey" anlamına gelir. Kelâm ilminin ortaya çıkmasından sonra îmân konularıyla ilgili olarak itikad kavramı daha fazla kullanılmıştır. Nitekim İslâm dininin ihtiva ettiği konularla ilgili genel sınıflandırma yapılırken, itikad, ibadet, ahlâk ve muamelat olarak açıklanmıştır. Buna göre itikad; îmân esasları ve buna ilişkin tasdik, inkâr, küfür vs. hususların detaylı bir biçimde tartışılmasını sağlayan hüküm ve prensiplerdir. (F.K.)

İTLÂF

İtlâf, bir malı tamamen veya kısmen telef etme anlamına gelmektedir. Bazen uzuvlar için de itlaf tabiri kullanılır.

İzni olmadan ve kanundan kaynaklanan bir yetki bulunmaksızın hiç kimsenin bir başkasının malında ve hakkında tasarruf salahiyeti yoktur. Bu sebeple, haksız bir fiil sonucu bir başkasına zarar veren kişi, zararın fahiş olmasına bakılmaksızın, verdiği zararı tazmînle mükelleftir. Ancak, itlaf veya ifsat edilen, yani tamamen veya kısmen zarar gören şeyin, mal olması, mütekavvim olması ve muhterem olması gerekir. Maddî değeri bulunmayan ve dinen muhterem olmayan, yani dokunulmazlık vasfı taşımayan şeyin tazmîni söz konusu değildir.

Gerek malın itlafında ve gerekse vücudun yaralanması veya uzvun kesilmesinde, sahibinin izni ve rızası tazmînâtı düşürür. Aynı şekilde, tazmînatın düşmesi için, izin ve rızanın önceden beyan edilmiş olması da şart değildir; malın itlafından sonraki rıza da tazmînatı düşürür.

Eşya tam olarak itlaf edilmişse ve misli mallardan olup, fiilen de emsali bulunuyorsa, bunun tazmîni mislini vermek suretiyle olur. Tazmîni gereken mal kıyemî, yani çarşıda, pazarda emsali bulunmayıp kıymetle takdir edilen bir malsa veya mislî olduğu halde emsali bulunamamış ise değeri nakit olarak ödenir. Fukahanın çoğuna göre, bazı hallerde zarar verilen eşyanın tamir edilerek eski haline getirilmesi de tazmîn yerine kabul edilmiştir. Haksız fiil sonucunda telef edilen eşyanın, telef tarihindeki kıymeti üzerinden tazmîn edilmesi gerektiği ittifakla kabul edilmiştir.

Zarar verilen eşya tamamen işe yaramaz, kullanılmaz hale gelmeyip de, sakatlamış veya değeri azalmış ise, tazmîn meydana gelen eksikliğin karşılanması şeklinde olur. Şöyle ki, mal sağlam durumda ve zarar gördükten sonraki kıymeti değerlendirilir ve aradaki fark tazmîn edilir. Ancak zarar büyük veya önemli ise, bu takdirde tercih edilen içtihada göre, zarara uğrayan kişi, eksilen değeri tazmîn ettirmek ile malı olduğu gibi zarar verene bırakıp bedelini almak arasında muhayyerdir. (İ.P.)

İTNÂB

Edebiyat, / Beleğat ilminde bir sanatın adıdır. Bir şeyin mübalâğa ile nitelenmesi, bir faydaya binaen lafzın manadan çok olmasıdır. İtnâb; ya cümlenin çokluğu ile ya da ***elâ, emâ, inne...*** gibi tekit edatlarının; ***in, en, lam, fe...*** gibi harflerin ziyadesiyle; ***"küllühüm ecmeîn"*** (*hepsi*) (Ra'd, 13/30) gibi ***te'kid-i sınâî*** ile, ***"irciû verâeküm"*** (Hadid, 57/13)

(*geri dönün*) gibi ***te'kid-i lafzî*** ile, ***"dekken dekkâ"*** (Fecr, 89/21) gibi ismin, ***"fe mehhilil-kâfirine emhilhüm"*** (Târık, 86/17) gibi fiilin, ***"hey hâte heyhâte..."*** (Mü'minûn, 23/36) gibi isim fiilin, ***"fe fil-cenneti hâlidine fîhâ"*** (Hûd, 11/108), ***"ve hüm bil-âhireti hüm kâfirûn"*** gibi zamirin; ***"fe inne maal usri yusren inne meal usri yusren"*** (İnşirâh, 94/5-6) gibi cümlenin tekrarı ile... vb. şekillerde olur. İtnâb sanatı Kur'ân'da çok kullanılmıştır. İtnâb birçok faydaya binaen yapılır. Meselâ âmm lafızlardan sonra hâss lafzın zikri hâssın fazîletini tenbih içindir. Hâss lafızdan sonra âmm lafzın zikredilmesi hâssın şanına işaretle birlikte umum ifade etmesi içindir. Kapalılıktan sonra îzah, dinleyenin zihnine manayı yerleştirmek içindir. (İ.K.)

İTTİBÂ

Sözlükte "bir kimseye uymak, birinin peşinden gitmek; din ıstılahında ise Allah ve Peygamberin uyulmasını emrettiği şeylere uymak" demektir. Uyan kimseye ***tâbi*** denir. Çoğulu, ***tebe', tevâbi'*** ve ***tübbâ'***dır. İttibâ kavramı itâat kavramını da içine alır. Her ittibâ, itâattir. Kur'ân'da ittiba, tâbi olunana göre emredilmiş veya yasaklanmış, övülmüş veya yerilmiştir.

Allah'ın rızasına (Âl-i İmrân, 3/162), Allah'ın yoluna (Mü'min, 40/7), Allah'ın hidâyetine (Tâ-hâ, 20/123), Allah'tan indirilene / vahye (En'âm, 6/50), Kur'ân'a (Bakara, 2/170), âyetlere (Tâhâ, 20/134), Şerîata (Câsiye, 45/18), Hakka (Muhammed, 47/3), Zikre (Yâsîn, 36/1), Nur'a (A'râf, 7/15), dine (Âl-i İmrân, 3/95), Sırat-ı mustakîme / İslâm'a (En'âm, 6/153) ve Peygambere (Bakara, 2/143) uymak emredilmiş ve övülmüştür.

Buna mukabil Şeytana (Bakara, 2/168), kâfirlerin, ehl-i kitabın, âyetleri yalanlayanların ve bilmeyenlerin hevâ ve heveslerine (En'âm, 6/56, 150; Ra'd, 13/37; Câsiye, 45/80), insanın kendi hevâsına (İslâm'a uygun olmayan arzu ve isteklerine) şehvetlerine (Nisâ, 4/27, 133), bâtıla, Yahudilik ve Hristiyanlığa (Bakara, 2/120) Allah'ı kızdıran şeylere (Muhammed, 47/28), zâlimlerin emirlerine (Hûd, 11/59), bozguncuların yoluna (A'râf, 7/142), zanna (Yûnus, 10/66) ve mü'minlerin yolundan başka yollara (Nisâ, 4/115)... uymak nehyedilmiş ve yerilmiştir.

Âyetlerin ifade ettiği gerçek; İslâm'a uymak; İslâm'ın inanç, ahlâk ve ilkeleriyle örtüşmeyen hiçbir şeye uymamaktır. Bu, Allah'a kul ve mü'min olmanın gereğidir. Aksi davranış isyân ve başkaldırıdır. (İ.K.)

Bir fıkıh terimi olarak ***ittibâ',*** bir konuda dinin hükmünü bilmeyen kişinin, konuyu bir bilenden sorup onun gösterdiği delillere bakarak görüşünü benimsemeye denir.

Kitap, sünnet, icmâ'dan dayandığı delili bilinmeksizin, bir müçtehit veya mukallidin sözünü alıp onunla amel etmeye taklîd denir. Mukallit, delile değil, hükmü çıkaran âlime itimat etmektedir. Buna karşılık, görüşünü aldığı müçtehidin deliline bakarak, delilini sağlam ve sahih bularak buna dayalı hüküm ve fetvayı kabul etmesine ise, ittibâ' denir. (bk. Taklîd) (İ.P.)

İTTİKÂ

Bir şeyi korumak, zarar verecek şeylerden sakınmak, bir şeyi başka bir şeyle tehlikelere karşı korumaya almak anlamındaki "vikâye" kökünden gelen ***ittikâ;*** sözlükte; kuvvetli bir himayeye girerek korunmak, sakınmak, kendini muhafaza altına almak, bunun gereği

olarak korkmak ve çekinmek demektir. İttikânın isim şekline ***takva*** denir.

Din ıstılahında ittika ve takva; imân edip emir ve yasaklarına uyarak, Allah'a karşı gelmekten sakınmak, dünya veya âhirette insana zarar verecek, ilâhî azaba sebep olabilecek inanç söz, fiil ve davranışlardan ve her türlü günahtan sakınmak anlamına gelir. Takva sahibine **muttaki** denir. (bk. Muttaki)

Kur'ân, baştan sona kadar takva-ittikâ kavramı ile örülmüş, çeşitli formlarda 250 defa kullanılmıştır. 54 defa (ittekullah'a) şeklinde Allah'a karşı gelmekten sakınılması emredilmiştir. Peygamberler de ümmetlerine hep takvayı tavsiye etmişlerdir (Âl-i İmrân, 3/138).

Kur'ân'da ittikâ kavramı; îmân (Şu'arâ, 26/11), tevbe (Mâide, 5/65), itâat (Nahl, 16/52), ma'siyetleri terk etmek (Bakara, 2/189), korkmak (haşyet) (Hac, 22/1), ibâdet etmek (Nahl, 16/2) ve ihlas (Tevbe, 9/108. Hac, 22/37) anlamlarında kullanılmıştır.

Takvanın üç mertebesi vardır;

1- Şirk, küfür ve nifaktan korunarak îmana sarılmak. (Fetih, 48/26) Kelime-i tevhid, (Lâilâhe illallah=Allah'tan başka ilâh yoktur cümlesi) kelime-i takvadır (Tirmizî, Tefsîr, 48).

2- Büyük günahları işlemekten, küçük günahlarda ısrar etmekten kendini alıkoymak ve dini görevleri, farzları yerine getirmek (A'râf, 7/96).

3- Kalbi, Hak'tan meşgul edecek her şeyden temizleyip bütün varlığı ile Allah'a yönelmektir (Âl-i İmrân, 3/102).

İttikâ ve takva kavramının kapsamına îmân, ihsân, ihlas, ibâdet, itâat, sâlih amel, birr ve adalet gibi övme ifade eden bütün kavramlar girmektedir. Yani takva kavramı, bu kavramların ifade ettiği bütün anlamları içermektedir. Takva-ittikâ kavram adalet ve zulmün zıddıdır (Mâide, 5/2, 8; Bakara, 2/189, 237). *"Takva, azıkların en hayırlısıdır."* (Bakara, 2/197). (İ.K.)

İTTİSÂL

Sözlükte "bitişik olmak" anlamına gelen ***ittisâl*** hadis terimi olarak, senetteki her bir râvînin, kendi hocalarıyla görüştüğünü ifade eden lafızlarla rivayet edebilecek şekilde hadisi almasına denir. ***İttisâl,*** senetteki râvîler arasında, kopukluğun olmadığını ifade eder. Hoca ile görüşmeye işâret eden rivâyet lafızları, kesinlik bildiren sözlerdir. Bunlar; dinleme ve görme gibi beş duyudan birinin eylemini belirten ifadelerdir. Râvi bu durumu, ***"semi'tu"*** (işittim), ***"raeytü"*** (gördüm), ***"kâle"*** (dedi), ***"haddesenî"*** (bana rivâyet etti), ***"enbeenî"*** (bana bildirdi) gibi lafızlarla aktarır.

İttisâl, herhangi bir hadisin kabul edilebilmesi, başka bir ifade ile hasen ya da sahih olabilmesi için o hadiste bulunması gereken özelliklerden birisidir. İttisâl şartını taşımayan hadis, zayıf kabul edilir ve dinde delil olmaz. İttisâl özelliğini taşıyan isnâda ***"muttasıl isnat"*** denir. (A.G.)

İYÂL

Bir kimsenin bakmakla mükellef olduğu eş, çocuk, hizmetçi gibi kimselerdir. (bk. Nafaka) (İ.P.)

İYAS

bk. Âyise.

İZ'ÂN

Boyun eğmek, itâat etmek ve hakkı ikrar etmek anlamına gelen ***iz'ân*** (isim şekli müz'ın; çoğulu müz'ınîn), Kur'ân'da bir âyette geçmiştir. Âyetin

meâli şöyledir: *"Münafıklar, aralarında hükmetmesi için Allah'a ve Rasûlüne çağırıldıkları zaman, hemen onlardan bir grup yüz çevirir. Eğer hüküm kendi lehlerine olursa itâat ederek (müz'ınîn) gelirler."* (Nûr, 24/48-49)

İz'ân kelimesi Türk diline de girmiş, ancak anlam değişmesine uğramıştır. Türkçe'de "iz'ân", anlayış, düşünce, "izanlı" anlayışlı düşünceli demektir. (İ.K.)

İZÂR

Sözlükte "belden aşağı giyilen peştamal, peştamal gibi örten elbise, iffet, eş" gibi anlamlara gelen izâr, dinî bir kavram olarak, ihrama giren kişinin giydiği, belinden altını örten dikişsiz elbise ve cenâzenin kefenlerinden bir parçasının ismidir.

Hac veya umre için ihrama giren kimselerin dikişli elbise giymeleri yasaktır. Bu nedenle ihrama girdiklerinde, halk arasında ihram denilen iki parçalı bir elbiseye (kumaş veya peştemale) bürünür. Bunlardan belden aşağısını örten parçaya izâr; vücudun üst kısmını örten parçaya ise ridâ denir.

Ölen erkek veya kadının, bedenleri örtülecek şekilde kefenlenmesi farz-ı kifayedir. Erkeğin kefeni, kamîs, izâr ve lifâfe olmak üzere üç parça; kadının kefeni de bunlarla birlikte bir baş örtüsü ve bir göğüs örtüsü olmak üzere beş parça bezden oluşur. Bunlardan izâr, baştan ayağa kadar uzanan bir bezdir. (İ.P.)

KÂBE

Sözlükte "küp" anlamına gelen *Ka'be*, Mekke'de Mescid-i Haram denilen Cami-i Şerîfin ortasında yaklaşık 13 m. yüksekliğinde, 11-12 m. eninde taştan yapılmış dört köşe bir binadır. Kur'ân'da Ka'be; bu ismin (Mâide, 5/97) dışında, el-beytü'l-haram (saygı evi) (Mâide, 5/2), el-beytü'l-muharrem (haram evi) (İbrâhim, 14/37; Mâide, 5/2), el-beytü'l-atîk (eski ev) (Hac, 22/29, 33), el-beytü'l-mamûr (imar edilmiş ev) (Tûr, 52/4) ve "el-beyt" (ev) (Bakara, 2/125, 127) isimleri ile zikredilmiştir. Halk arasında Beytullah (Allah'ın evi) ismi ile anılır.

Ka'be'nin doğu köşesine Rüknü Hacer-i Esved, güney köşesine Rüknü Yemânî, batı köşesine Rüknü Şâmî, kuzey köşesine Rüknü Irâkî (Irak köşesi) denir. Kuzey batı tarafından **Hatîm** ve **Mîzâb-ı Ka'be**, kuzey-doğu duvarında **kapı,** kuzey-doğu duvarı karşısında **Makam-ı İbrâhim** ve **Zemzem kuyusu,** doğu köşesinde **Hacer-i Esved** vardır.

Kur'ân'da Ka'be'nin İbrâhim ve İsmail (a.s.) tarafından yapıldığı bildirilmiştir (Bakara, 2/124-129). Ancak Ka'be'nin ilk defa Âdem (a.s.) tarafından yapıldığını söyleyenler de olmuştur. Kur'ân'da yeryüzünde ilk mabedin Mekke'deki Ka'be olduğunun beyan edilmesi (Âl-i İmrân, 3/96) ve Ka'be'ye eski ev denilmesi (Hac, 22/29) bu görüşü desteklemektir. Bu görüşe göre Ka'be Adem (a.s.) tarafından yapılmış, zamanla yıkıldıktan sonra yerine İbrâhim ve İsmâil (a.s.) tarafından yeniden inşa edilmiştir.

Ka'be günümüze kadar bir çok kere yıkılmış ve tamir edilmiştir. Ka'be, her sene, üzerinde hac âyetlerinin yazılı olduğu siyah ipek örtü ile örtülür.

İslâm'ın beş temel esasından biri olan ve imkânı olanlara farz kılınan (Âl-i İmrân, 3/96) haccın iki rüknünden biri olan tavaf, Ka'be'nin etrafında yedi defa dönülerek yapılır. Ka'be yer yüzündeki bütün Müslümanların kıblesidir. Namazlar Ka'be'ye yönelerek kılınır. Mescid-i Haramda namaz kılanlar her cihetten Ka'be'ye yönelirler. Namazda saflar tam bir daire şeklini alır.

Allah, Ka'be'ye Kur'ân'da evim (beytî) demiştir (Hac, 22/26). (bk. Hac, Tavaf, İstilam, Harem, Mescid-i Haram, Hacer-i Esved, Makam-ı İbrâhim, Zemzem) (İ.K.)

KA'DE

Sözlükte "oturmak" anlamına gelen ka'de, dinî bir kavram olarak, namazın ikinci rekatında ve namazın sonunda oturmak anlamına gelmektedir. Namazdaki bu oturuşta, erkekler sağ ayaklarını parmaklar kıbleye gelecek şekilde dikerler ve sol ayaklarını yayarak üzerine otururlar. Kadınlar ise iki ayaklarını da sağ taraftan çıkarıp, kaba etlerini yere koymak suretiyle otururlar. Ka'dede elleri uyluklar üzerine koymak ve kucağa bakmak namazın adablarındandır. Ka'de-i ûlâ ve ka'de-i âhire olmak üzere ikiye ayrılır.

Ka'de-i ûlâ; kelime anlamıyla ilk oturuş demek olup, iki rekatten fazla namazların ikinci rekatinde tahiyyata oturmaya denir. Ka'de-i ûlâ, namazın vaciplerindendir. Unutularak terk edilmesi halinde sehiv secdesi yapılması gerekir. Bu oturuşta Tahiyyât duasını okumak sünnettir. Tahiyyatı okuduktan sonra beklemeden üçüncü rekata kalkılması gerekir.

Ka'de-i âhire; kelime anlamıyla son oturuş demek olup, namazın sonunda teşehhüd miktarı oturmaktır. Teşehhüt miktarı, Tahiyyat duasını okuyacak kadar bir süredir. Bu oturuşta tahiyyatı okumak vaciptir. Tahiyyatı okuduktan sonra Salli ve Bârik dualarını ve bir dua (Rabbenâ duası) okumak sünnettir. Dualar bitirildikten sonra selam verilir. (İ.P.)

KÂBIZ (Kâbid)

Bir şeyi eliyle tutmak, avucuna almak, daraltmak, cimrilik etmek, sür'atle sevketmek, bir şeyi toplayıp düşmek, almak, gidermek, öldürmek anlamındaki "k-b-d" kökünden türeyen ***kâbid*** sür'atle sevkeden, alan, ruhları kabzeden demektir.

Allah'ın sıfatı olarak kâbid, dilediğine rızkı daraltan, ölüm zamanı gelenlerin ruhlarını alan, kıyamet günü, âlemi gücü ile yok eden demektir.

Allah'ın bu sıfatı isim şeklinde el-esmâü'l-hüsnâ ile ilgili Tirmizî'nin rivâyet ettiği hadiste geçmiştir (Deavat, 83. IV, 531).

Allah'ın bu vasfı, Kur'ân'da ***"kabada-yakbidu"*** fiiliyle ifâde edilmiştir: ***"Allah rızkı kısar da açar da..." (yakbidu ve yebsütu)*** (Bakara, 2/245). Âyette geçen ***"yakbidu"*** fiili fert ve toplumlara ihsân, nimet ve rızkı bir hikmete binaen kısar, daraltır, az verir demektir.

Kur'ân'da bu anlam, ***"kadr"*** ve ***"katr"*** kelimeleriyle de ifade edilmiştir: *"Allah'ı gereği gibi bilemediler. Halbuki kıyamet günü yer, tamamen O'nun avucu içindedir. Gökler de sağ elinde dürülmüştür..."* (Zümer, 39/67). Bu âyet, Allah'ın kıyamet günü yer ve gökleri gücü ve kudretiyle yok edeceğini beyan etmektedir. Yeri yok etmesi ile ilgili olarak "kabza" kelimesi kullanılmıştır.

Allah'ın ruhları kabzettiği Kur'ân'da "kabz" kelimesiyle ifade edilmemiş, bu husus hadislerde zikredilmiştir. (Buharî, Mevâkît, 35; Ebû Dâvud, Salat, 11; Nesaî, İmâme, 47). (İ.K.)

KABİLÜ'T-TEVB

Allah'ın sıfatlarından biri olup tevbeleri kabul eden demektir. (bk Tevvâb) (İ.K.)

KABİR

Cenâzelerin gömüldüğü yerlere kabir denir. Türkçe'de ziyaret edilen yer anlamına gelen mezar kelimesi, ayrıca makber ve makbere kelimesi de kabir anlamında kullanılmaktadır. Kabirlerin bulunduğu yere kabristan denir.

Kabir 100-150 cm. derinliğinde, kıbleye dik açı oluşturacak şekilde kazılır ve kıble tarafına ölünün konulabileceği şekilde oyularak lahit açılır. Ölü kıble tarafından kabre indirilerek bu lahde konur. Çeşitli sebeplerle lahit yapılması mümkün olmaması halinde, cenâzenin kabrin tabanına konulup, üzerine toprak dökülmesini önleyecek tedbir alınabilir. Lahit kapatıldıktan sonra kabre toprak dökülerek doldurulur ve kabir balık sırtı şeklinde yerden

bir karış veya daha fazla yükseltilir. Orada bulunanların da kabre toprak atması müstehaptır. (bk. Defin)

Kabirlerin yükseltilmesi, üzerine kubbeli binalar yapılması, taşına övücü veya kaderden şikâyet edici sözler yazılması yasaklanmıştır. Buna karşılık, bir – iki karış yükseltilmesi, israfa kaçmadan ve tevhid inancına zarar vermeyecek şekilde yapılmasında bir sakınca yoktur.

Kabir Hayatı; ölümle başlayıp tekrar dirilinceye kadar devam edecek hayata denir. Kabir hayatına berzah da denilmiştir. Hz. Peygamber, *"Kabir âhiret duraklarının ilkidir. Bir kimse eğer o duraktan kurtulursa, sonrası daha kolaydır. Kurtulamazsa, sonrakileri geçmek daha zordur."* buyurmuştur (Tirmizî, Zühd, 5; İbn Mâce, Zühd, 32).

İnsan ölüp de kabre konulunca, Münker ve Nekir ismi verilen iki melek gelerek sorgulayacaktır. Îmân ve güzel amel sahipleri sorulan sorulara doğru cevaplar verirler, daha sonra cennet kapıları açılarak cennetin nimetleri kendilerine gösterilir. Kâfirler ve münafıklar ise sorulan sorulara doğru cevap veremezler, bunun üzerine cehennem kapıları açılarak kendilerine cehennem gösterilir. Kabir hayatında, kabir nimetlerinin ve kabir azabının hak olduğuna işaret eden pek çok âyet ve hadis bulunmaktadır.

Kabir Ziyareti; erkek ve kadın Müslümanlar için menduptur. Hz. Peygamber, *"Kabirleri ziyaret ediniz. Çünkü kabirleri ziyaret, size âhireti hatırlatır"* buyurmuştur (İbn Mâce, Cenâiz, 47). Kabirlerin haftada bir gün, özellikle Cuma veya Cumartesi günleri, ayrıca arefe ve bayram günleri ziyaret edilmesi iyidir. Kabirleri ziyaret eden kimse, kıbleye veya ölülerin yüzüne karşı dönerek ***"es-selâmu aleyküm yâ ehle kubûr. Ve innâ inşâallahu biküm le-lâhikûn"*** (Ey kabir halkı! Allah'ın selâmı üzerinize olsun. İnşâallah biz de size (bir gün) kavuşacağız.) diyerek selamlar.

Kabir ziyaretinde bulunan, sevabını ölülere bağışlamak üzere Kur'ân-ı Kerim okur, onlar ve kendisi için duada bulunur. Kabir ziyaretinde, mezar taşlarına el-yüz sürülmez, kabirler çiğnenmez, üzerine oturulmaz ve yatılmaz. Ayrıca kabirlere karşı namaz kılınmaz ve ölülere adak yapılmaz. (İ.P.)

KABUL

İki taraflı akitlerin kuruluşunda, teklifte bulunanın beyanına uygun irade beyanına ***kabul*** denir. İslâm hukukunda akitlerin kuruluşunda tarafların rızası önemli bir unsur oluşturmaktadır. Akdin gerçekleşmesi için karşılıklı rızanın olması şarttır. Ancak rıza, insanın iç âleminde cereyan eden gizli bir husus olduğundan, bunun yerine rızayı ortaya koyan irade beyanı esas olarak alınmıştır. Akit yapmak isteyen taraflardan ilk olarak teklifte bulunan kimsenin, bu yöndeki arzusunu belirten irade beyanına ***îcâb;*** karşı tarafın buna uygun olarak yapmış olduğu irade beyanına da ***kabul*** denir. Birbirine uygun karşılıklı irade beyanıyla akit kurulmuş olur.

Hibe ve vasiyetin kabulü gibi sırf yararına olan akitlerde, kabulde bulunanın **mümeyyiz** olması yeterlidir; tam edâ ehliyeti aranmaz. Ancak, kâr ve zarar muhtemel olan akitlerde kabulde bulunan kimsenin tam **edâ ehliyetine** sahip olması gerekir. Nakıs edâ ehliyetine sahip kişilerin bu yöndeki irade beyanlarının sonuç doğurması için,

akdin **hibe** gibi tamamen zararına bir akit olmaması ve vasî veya velisinin izni gerekir. (İ.P.)

KABZ

Sözlükte "almak, bir şeyi el ile almak, yakalamak, bir şeyi dürüp devşirmek" gibi anlamlara gelen ***kabz,*** bir fıkıh terimi olarak, akdin konusunun teslim alınmasını ifade etmektedir. Hibe ve rehin gibi akitlerde, icap ve kabul akdin tamamlanması için yeterli görülmemiş, ayrıca akdin konusunun kabz edilmesi de şart koşulmuştur. Bunun dışında fasit akitlerde kabz, bazı hukukî sonuçların doğmasında etkili olmaktadır. (İ.P.)

Bir tasavvuf terimi olarak ***kabz, bast*** kavramı ile birlikte kullanılır. Kabz ve bast, korku ve ümit (havf-recâ) hallerinin üstünde, neşe ve endişe (üns-heybet) hallerinin altında iki manevî haldir. Kabz halinde kul tutuk ve zihnen kısır bir haldedir. Aklına ve gönlüne bir şey gelmez. Kabz ve bast âriflere mahsus bir haldir. Kabzın sebebi, sâlikin kalbine sitem yollu bir tecellinin gelmesi ve edeplendirildiğine ilişkin bir işaret almasıdır. (M.C.)

KADDESELLÂHU SIRRAHU

"Allah sırrını kutsal (pak-temiz) kılsın" anlamındadır. Vefat etmiş veliler için kullanılır. Kuddise sırruhû (sırrı kutsal olsun) da denilir. (M.C.)

KADER

Sözlükte "ölçmek, tahmin etmek ölçüp takdir ederek tayin etmek; gücü yetmek ve kudret" anlamlarına gelen ***kader,*** din ıstılahında, Allah'ın ebede kadar olacak şeyleri zaman ve yerini, özellik ve niteliklerini, nasıl ve ne zamanda olacaklarsa onların tamamını ezelde bilip o şekilde sınırlaması ve takdir etmesine denir. Bu durumda kader Allah'ın ilim sıfatını ilgilendirmektedir. O halde kader, Allah'ın ilmi doğrultusunda, kainatı ve ondaki her çeşit yaratığı belli bir düzen ve ölçüye göre idare eden ilâhî bir kanundur. Bu konuda Kur'ân'da şöyle buyurulmaktadır: *"Biz her şeyi bir ölçüye göre yarattık."* (Kamer,54/49); *"O'nun katında her şey bir ölçüyledir."* (Ra'd,13/8); *"Kâinatta mevcut her şeyin hazineleri ancak bizim yanımızdadır. Biz onu ancak belli bir miktar ile indiririz."* (Hicr,15/21); *"Her şeyi yaratıp ona bir nizam veren ve mahlûkatın mukadderatını tayin eden Allah, yüceler yücesidir."* (Furkân,25/2) (F.K.)

KADERİYYE

Mabed el-Cüheynî ve Gaylân el-Dımeşkî'nin, insana hiçbir güç ve irade hakkı tanımayan Cebriyye mezhebine karşı bir tepki olarak kurmuş oldukları itikadî bir mezhebin adıdır. Bu mezhebin temel görüşü, insanın fiillerinde tamamen özgür olması şeklinde özetlenebilir. Buna göre kişi, istediğini yapar, hatta Rabb'inin murad etmediği şeye bile kadirdir. (F.K.)

KADÎM

Önlerine geçmek, cesur olmak, eski olmak, bir işe yönelmek ve razı olmak anlamındaki "k-d-m" kökünden türeyen ***kadîm,*** eski, evveli olmayan, her şeyin önü ve evveli demektir.

Allah'ın zâtî sıfatlarından biri olup İbn Mâce'nin el-esmâü'l-hüsnâ ile ilgili rivâyetinde geçmiştir (Dua, 10). ***Kadîm;*** Allah'ın evvelinin, başlangıcının olmadığını, yaratılmadığını ve ezelî olduğunu ifade eder. (İ.K.)

KÂDİR (Kadîr - Muktedir)

Bir şeyi bir şeye kıyaslamak, ölçülü yapmak, tedbir almak, bir şeyi planlamak, miktarını beyan etmek, hükmetmek ve taksim etmek; bir şeye gücü yetmek, güçlü olmak, yüceltmek anlamlarındaki "k-d-r" kökünden türeyen ***kâdir,*** Allah'ın sıfatı olarak güçlü, kuvvetli, istediğini istediği gibi yapabilen, âciz olmayan demektir. ***Muktedir*** kelimesi kâdir kelimesi ile aynı anlamdadır. ***Kadîr*** kelimesi ise "kâdir" kelimesinin mübalağalı şekli olup çok güçlü, istediğini istediği gibi eksiksiz, kusursuz ve tam yapan demektir.

Kur'ân'da 7 âyette "kâdir", 5 âyette çoğul şekli olan ***"kâdirûn-kâdirîn",*** 45 âyette ***"kadîr",*** 3 âyette ***"muktedir",*** bir âyette çoğul şekli olan ***"muktedirûn"*** Allah'ın sıfatı olarak kullanılmıştır. ***Kâdirîn-kâdirûn ve muktedirûn,*** çoğulları azamet çoğuludur. ***"Kâdir" ve "kadîr"*** kelimeleri çoğunlukla "*alâ*" edatı ile kullanılmıştır: *"Gerçekten Allah, her şeye gücü yetendir."* (Bakara, 2/20, 106); *"Gerçekten senin her şeye gücün yeter."* (Âl-i İmrân, 3/26); *"O her şeye gücü yetendir."* (Mâide, 5/120); *"Allah affedicidir (afüvv) kadîrdir."* (Nisâ, 4/149); *"Allah alîmdir, kadîrdir."* (Nahl, 16/7); *"Allah, her şeye muktedirdir."* (Kehf, 18/45); *"O, muktedir aziz, muktedir meliktir."* (Kamer, 54/42, 55); *"Biz kadiriz."* (Meâric, 70/40).

34 âyette Allah'ın "her şeye" gücünün yettiği bildirilmiştir. Her şeyden maksat nedir? Başka bir ifade ile Allah'ın nelere gücü yeter? Bu soruların cevaplarını Kur'ân'da bulabiliyoruz. Bunlardan bir kısmını şöyle sıralayabiliriz; yaratmaya (Yâsîn, 36/81), ölüleri diriltmeye (Kıyame 75/40), ölülerin parmak uclarını bile yeniden yaratmaya (Kıyame 75/4), mucize ve gökten azap indirmeye (En'âm 6/37, 65), suyu yer yüzünden yok etmeye (Mü'minûn, 23/18), bir toplumu yok edip yerine yenisini getirmeye (Meâric, 70/40-41)... gücü yeter. O'nun âciz olduğu, gücünün yetmediği hiçbir şey yoktur. Hiç kimse ve hiçbir şey O'nu âciz bırakamaz. *"O, bilendir (alîm), gücü yetendir (kadîr)"* (Fâtır, 35/44).

Allah'ın bir şeye "ol" demesi ile o şey hemen var olur. Yok olmasını istediği şey de yok olur. Allah için "imkânsız" diye bir şey yoktur. Mutlak manada kâdir Allah'tır. Yaratıkların kudreti Allah'ın kudret verdiği nispettedir.

Kâdir ismi Kur'ân'da ölçen, biçen, biçim veren, takdir eden, programlayan anlamında da kullanılmış ve bu anlam daha çok "kaddere-yukâddirü" fiili ile ifade edilmiştir: *"Ölçtük, biçtik. Ne güzel biçim vereniz biz."* (Mürselât, 77/23). Gökleri, yerleri, nehirleri, dağları, geceyi, gündüzü, ayı, güneşi... bütün varlıkları düzene koyan, görevlerini programlayan Allah'tır (Fussilet, 41/9-12; Müzzemmil, 73/21; Yûnus, 10/5).

"...(O,) her şeyi yaratmış, ona düzen vermiş, mukadderatını (yeteneklerini, özelliklerini, görevlerini) tayin etmiştir." (Furkân, 25/2); *"Hiçbir şey yoktur ki, O'nun hazineleri, bizim yanımızda olmasın, ama biz onu bilinen bir ölçü/miktar ile indiririz."* (Hicr, 15/21); *"Gökten belli ölçü ve miktarda su indirdik. Onu yerde tutuyoruz. Biz onu (indirmeye kâdir olduğumuz gibi) gidermeye de kâdiriz."* (Mü'minûn, 23/18) âyetleri Allah'ın bu vasfını anlatmaktadır.

Allah'ın rızkı, dilediğine ölçü ile vermesi, kısması, Kur'ân'da "kadere - yekdiru" fiiliyle ifade edilmiştir.

"Allah dilediğine rızkı açar, bol verir, dilediğinden kısar, az verir..." (yebsütû ve yekdiru) (Ra'd, 13/26). (İ.K.)

KADİR GECESİ

"Kadir" güç yetirmek, hüküm, kaza, takdir, şeref, azamet ve tazyik; leyle-i kadir ise takdir, hüküm, şeref, azamet ve tazyik gecesi demektir. Çünkü her hikmetli iş bu gecede tefrik edilir, bin aydan hayırlıdır, Kur'ân bu gecede indirilmiştir. Yeryüzü, meleklerle dolup sıkışır. Kadir gecesi mübarek gecelerden biridir. Ramazan ayının 27. gecesinde olduğu (Müslim, Sıyâm, 207) genel kabul görmüş olmakla birlikte Ramazanın son yedi gecesinde aranması ile ilgili hadisler de vardır (Müslim, Sıyâm, 219; Buhârî, Leyletü'l-Kadr, 3; Tirmizî, Savm, 72). Ancak asırlardır bütün İslâm ülkelerinde Kadir gecesi Ramazanın 27. gecesinde kutlanmaktadır.

Kur'ân'ın Ramazan ayında (Bakara, 2/185) ve Kadir gecesinde indirildiği âyetle sabittir (Kadr, 97/1). Dolayısıyla Kadir gecesinin Ramazan ayında olduğu kesindir.

Kur'ân'ın 97. sûresi Kadr sûresidir. Bu sûrede Kur'ân'ın Kadir gecesinde indirildiği ve kadir gecesinin bin aydan hayırlı olduğu, meleklerin ve Cebrail'in bu gecede Allah'ın izni ile her bir iş için yer yüzüne indikleri, fecre kadar bu gecenin esenlik olduğu bildirilmiştir.

Bu geceye özgü bir ibadet ve namaz yoktur. Bu gece, dua, tevbe, istiğfar, zikir, Kur'ân kıraati ve namaz ile ihya edilebilir. Bu geceyi ihya eden bağışlanır (Dârimî, Savm, 54). Peygamberimiz (a.s.) bu gecede *"Allah'ım! Sen affedicisin, affetmeyi seversin, beni de affet"* diye dua edilmesini tavsiye etmiştir (Tirmizî, Deavat, 84). (İ.K.)

KÂDİRİLİK

Abdulkadir-i Geylânî'ye (ö.561/ 1165-1166) nispet olunan tarikatın adıdır. Abdulkadir-i Geylânî Hazar denizinin güneybatısındaki Gîlân eyalet merkezine bağlı Neyf köyünde doğdu. Dindar bir kimse olan babası Ebû Salih Musa hakkında fazla bir bilgi bulunmamaktadır. Soy şeceresi Hz. Ali'ye ulaşmaktadır. Dönemin tanınmış zâhid ve sûfilerinden olan Ebû Abdullah es-Savmâî'nin kızı olan annesi Ümmü'l-Hayr Emetü'l-Cebbâr Fâtıma'nın kadın velilerden olduğu kabul edilir. Henüz küçük yaşta iken babasını kaybeden Abdulkadir, annesi ve dedesi Savmâî'nin himayesinde büyüdü. 18 yaşına gelince Bağdat'a gitti. Orada dönemin ileri gelen âlimlerinden hadis, fıkıh ve edebiyat gibi ilimleri okudu. Kısa zamanda usul, fürû ve mezhepler konusunda geniş bilgi sahibi olan Geylânî Ebu'l-Hayr Muhammed b. Müslim ed-Debbâs vasıtasıyla tasvvufa intisap etti. Hocası Ebû Saîd'in kendisine tahsis ettiği Bâbü'lerec'teki medresede hadis, tefsir, kıraat, fıkıh ve nahiv gibi ilimleri okuttu ve vaaz vermeye başladı. Fakat bir süre sonra bütün bunları bırakarak inzivaya çekildi. Ebû Saîd el-Muharrimi ile başlayan tarikat silsilesi, Cüneyd-i Bağdâdî'ye ve nihayet Hz. Ali'ye kadar ulaşır. Bağdat'ta vefat eden Abdulkadir-i Geylânî'nin türbesi buradadır.

Abdulkadir-i Geylânî'ye nispet olunan pek çok eser vardır. Eserlerinden bazıları şunlardır: *"el-Gunye li-Talibin Tariki'l-Hak", "el-Fethu'rabbânî", "Futuhu'l-gayb", "es-Sirâcü'l-Vehhâc fi Leyleti'l-Mirâc" "ed-Delâil",*

"Sırrü'l-Esrâr ve Mazharü'l-Envâr", "Mektûbât"

Abdulkadir-i Geylânî'nin tasavvuf anlayışı Kur'ân ve Sünnete dayanır. Kâdiriliğin beş temel kuralı vardır: Himmeti (niyet ve düşünceyi) yüceltmek, haramlardan kaçınmak, hizmeti güzelleştirmek, azmi arttırmak ve nimete saygı göstermek. Himmeti yüce olanın derecesi yükselir. Haramdan kaçınanları Allah korur. Hizmeti güzelleştiren, keramet sahibi olur. Azmi arttıranın hidayeti sürekli olur. Nimete saygı gösterenin nimeti artar.

Abdulkadir-i Geylânî tarafından tespit olunan mensuplarının vakit namazlarının ardından okudukları günlük virdleri vardır.

Bu tarikatta zikir sesli yapılır. Semâ ve devrâna önem verilir, halvet ve rabıta vardır.

Fas'tan Endonezya'ya kadar çok sayıda mensubu bulunan Kadirilik tarikatının pek çok kolu vardır.

Kâdirilik Anadolu'ya XV. yüzyılda Hacı Bayram-ı Veli'nin bir müridi olan Eşrefoğlu Rûmî aracılığıyla getirilmiştir. (M.C.)

KADİYÂNÎLİK

Kadiyânîlik XIX. yüzyılın sonlarına doğru Hindistan'da Mirza Gulam Ahmed öncülüğünde kurulmuş bir mezhep veya belli konuları içeren fikrî bir harekettir. Mirza Gulam Ahmed memleketi olan Hindistan'da çocukluk döneminden sonra bir mahkemede memur olarak çalıştı. İslâm dini, Hristiyanlık ve Hint kültürü üzerinde incelemelerde bulundu. Daha sonra resmi görevini bırakarak İngiliz ve Hindular aleyhine yazılar yazdı. Kişiliğinin ön plana çıkması üzerine kendi ismini taşıyan bir eser yayınladı. Bu şöhretini sürdürürken bir takım ilham, kehanet ve keramet iddiaları ile kendisinin asrının müceddidi olduğu izlenimini uyandırmaya çalıştı.

Genel olarak XIX. asrın sonlarına kadar Hindistan sınırları içinde kalan Kadiyânîlik XX. asrın başından itibaren Avrupa ülkeleri, Amerika Birleşik Devletleri, Asya, Pasifik adaları ve Afrikanın hemen her yerinde teşkilatlanmaya başladı. Bugün dünyada mevcut Kadiyânîlerin sayısının iki milyon ile on milyon arasında olduğu sanılmaktadır.

Kadiyânîlik daha çok âhiret ile ilgili haber ve yorumlar yapmak suretiyle tanınmıştır. Ancak îmân esasları ve diğer bazı itikadî konularda Eş'arî ile Matüridiyye, amelî konularda ise Hanefî mezhebine yakın düşüncelere sahiptirler. Tek evliliğe ve kadınların kapalı, peçeli gezmelerine önem verirler. Neshin önceki kitaplar için geçerli olduğunu, ayrıca cihadın kılıç ve sertlikle değil, kalem ve kağıtla yapılması gerektiğini savunmaktadırlar. (F.K.)

KÂFİ

Yetmek, korumak, yetiştirmek, yerine geçmek anlamındaki "k-f-y" kökünden gelen ***kâfi,*** yeten, koruyan demektir. Allah'ın sıfatı olarak bir âyette geçmiştir: *"Allah kuluna kâfi değil mi?..."* (Zümer, 39/36)

Allah'ın bu vasfı "kefâ - yekfî" fiili ile de ifade edilmiştir: *"O alay edenlere karşı biz sana yeteriz."* (Hicr, 15/95); *"...Onlara karşı Allah yeter..."* (Bakara, 2/137).

Allah'ın kuluna kâfi olması; hem yardım etmesi, vekil olması, yol göstermesi, hem de yaptığını bilmesi, görme-

si, şahit olması, günahından haberdar olması ve hesaba çekmesi demektir.

Kur'ân'da, dost ve yardımcı olan, bilen, şâhit olan, vekil olan, hesap soran (Nisa, 4/6, 45, 70, 81, 166), kullarından haberdar olan, günahlarını bilen (İsrâ, 17/65, 95) ve yol gösteren (Furkân, 25/31) olarak Allah yeter **(kefâ billah)** denilmiştir. (İ.K.)

KÂFİR

Bir şeyi örtmek, perdelemek, gizlemek, uzak durmak ve nimete nankörlük etmek anlamlarındaki "k-f-r" kökünden türeyen ***kâfir,*** sözlükte, bir şeyi örten, gizleyen ve nimete, iyiliğe nankörlük eden demektir. Bu kelimenin asıl anlamı bir şeyi örtmek, gizlemektir. Bu sebeple, gündüzü örtüp gizlediği için geceye, tohumu toprağa gömdüğü için çiftçiye ve kılıcı örttüğü için kınına kâfir denmiştir.

Din ıstılahında ise, Hz.Peygamberi ve onun Allah'tan getirdiği kesinlikle sabit olan şeyleri yalanlayan, tevatür yoluyla bize ulaşmış bulunan hükümlerden birini ya da bir kaçını inkâr eden kişiye ***kâfir***, bu eyleme ise ***küfür*** denir. Eş'arî ve Mâturîdîlerin de içinde bulunduğu kelâm bilginlerinin çoğunluğuna göre küfür; zarurât-ı diniyyeden olduğu kesinlikle bilinen şeylerin tamamını veya bir kısmını kalben tasdik etmemek demektir. İmam Gazzâlî küfrü, Hz.Peygamberin getirmiş olduğu şeyleri yalanlamak şeklinde tarif etmiştir.

Kâfirler hakkında Kur'ân'da şöyle denilmektedir: *"(Âyetlerimizi) inkâr etmiş ve kâfir olarak ölmüşlere gelince, işte Allah'ın, meleklerin ve tüm insanların lâneti onların üzerindedir."* (Bakara, 2/161); *"Gerçekten, inkâr edip kâfir olarak ölenler var ya, onların hiçbirinden fidye olarak dünya dolusu altın verecek olsa dahi kabul edilmeyecektir. Onlar için acı bir azap vardır; hiç yardımcıları da yoktur."* (Âl-i İmrân, 3/91). Kazib (âyetleri yalanlayan), mülhid, münafık ve müşrik kimseler de kâfir kavramının kapsamına girmektedirler. (F.K.)

KÂHİR - KAHHÂR

Birine galip gelmek, üstün olmak, yenilmez güce sahip olmak, zorla istediğini yapmak anlamındaki "k-h-r" kökünden türeyen ***kâhir*** kelimesi, Allah'ın sıfatı olarak gâlip gelen, zelil eden, istediğini yapan, üstün gelen, gücü her şeyi kuşatan, kuvvet ve kudretine güç yetirilmeyen, yaratıkları dilediği gibi yöneten, dilediğini yapmaktan hiçbir şey kendisini aciz bırakamayan anlamına gelir. ***Kahhâr*** kelimesi ise "kâhir" kelimesinin mübalağalı şeklidir.

Kur'ân'da "kâhir" kelimesi, Allah'ın sıfatı olarak iki âyette geçmiştir: *"O kullarının üstünde tam galiptir, hakimdir..."* (En'âm, 6/18, 61).

Kahhâr ismi, "vâhid" ismi ile birlikte 6 âyette geçmiştir: *"O Allah, tektir, kahhârdır."* (Zümer, 39/4); *"De ki: Allah her şeyin yaratıcısıdır. O, tektir, kahhârdır."* (Ra'd, 13/16).

Allah, her şeyi zıddı ile kahreder, yok eder; hayatı ölümle, varlığı yoklukla, zenginliği fakirlikle, aydınlığı karanlıkla, sevinci üzüntü ile... yok eder: *"(Ey Peygamberim!) De ki: "Ben ancak uyarıcıyım. Tek ve kahhâr Allah'tan başka ilah yoktur."* (Sâd, 38/65); *"O (kıyamet) gün (ü) onlar ortaya çıkarlar. Onlardan hiçbir şey O'na gizli kalmaz (ve onlara) bu gün mülk kimindir? (denir). O tek ve kahhâr*

Allah'ındır cevabı verilir." (Mü'min, 40/16) (İ.K.)

KAHR

Sözlükte "ezmek, mahvetmek, perişan etmek" anlamına gelen ***kahr,*** bir tasavvuf terimi olarak, Hakk'ın yardımıyla nefsi ezmek, arzularını kırmak ve onu dizginlemek demektir. Bazı veliler kahr, bazıları da lutf sıfatına mazhar olurlar. (M.C.)

KÂİM

Allah'ın sıfatlarından biri olup, her şeyi görüp gözeten, koruyan demektir. (bk. Kayyûm) (İ.K.)

KÂL

Sözlükte "dedi, söyledi" anlamına gelir. Tasavvufta ***ilm-i kâl,*** zâhir ve şer'i ilimler anlamında kullanılan *ilm-i hâl*in karşıtı olarak kullanılır. İlm-i hâl ise, batınî ilim, tasavvuf anlamındadır. Kâlde kalmak; lafızda takılıp kalmak, anlamını kavrayamamak, inceliklerini idrak edememek. Kâl dili, zâhirden ve şer'i hükümlerden söz etmek. (M.C.)

KALB

Sözlükte "çevirme, döndürme, değiştirme, kalp" anlamlarına gelen ***kalb,*** tasavvufta, ilâhi hitabın mahalli ve muhatabı, marifet ve irfanın kaynağı, keşf ve ilham mahalli, kalb gözü; insan-ı kâmil demektir. Tasavvufun konusu, kalb temizliğidir. (M.C.)

KALB-İ SELİM

Kur'ân'da yer alan (Şuarâ, 26/89) bu tabir, temiz vicdan, saf kalp, sağduyu anlamlarına gelir. (M.C.)

KALKALE

Sözlükte "sarsmak, sallamak" demektir. Tecvit ilminde kalkale harflerinin sesini mahrecinde tahrik ederek veya sarsarak çıkarmaktır. Kalkale harfleri kaf, tı, dal, cim ve be harfleridir. (***Kutbü ced***) Bu harfler, kelimenin ortasında veya sonunda sakin (harekesiz) olarak bulunursa kalkale yapılır. Abdü, haleknâ, fecrî, ehad gibi. Uygulanışı iyi bir okuyucudan öğrenilir. (İ.K.)

KÂLÛ BELA

bk. Bezm-i Elest.

KÂMET

Sözlükte "ayağa kalkmak, durmak, düzgün ve itidal üzere olmak" gibi anlamlara gelen ***kâmet,*** dinî bir kavram olarak, farz namazlardan önce, namazın başladığını bildiren ve ezan lafızlarına benzeyen sözlerdir. Ezandan farklı olarak, "hayya ale'l-felâh" cümlesinden sonra, "kad kâmeti's-salât" cümlesi eklenir. Kâmet kelimesi Arapça'dan değişikliğe uğrayarak dilimize geçmiştir. Aslı ikâmettir.

İster cemaatle, isterse tek başına kılınsın, erkeklerin her farz namazdan önce kâmet getirmeleri sünnettir. Kazâ namazlarında da kâmet getirmek sünnettir. Kâmet ezana göre daha hızlı okunur. Ezan ile kâmetin arasının bir miktar ayrılması gerekir. Ezan ile kâmet arasında sünnet bulunmayan akşam namazında, ezan okunduktan sonra Fâtiha sûresini okuyacak kadar beklemek uygun olur. Bir camide cemaatle vaktin namazı kılındıktan sonra, aynı vakit namazı cemaatle veya tek başına kılınması halinde tekrar ezan ve kâmet okunmasına gerek yoktur. Camide cemaatle kılınan namazlarda kadınların, delilerin ve abdestsiz kişilerin kâmet getirmesi mekruhtur. (İ.P.)

KANÂAT

Sözlükte "verilene razı olmak" anlamına gelen ***kanaat,*** dinî bir kavram ola-

rak kişinin elinde bulunanla yetinmesi, dünya nimetlerinden kısmetine düşene razı olması demektir. Kur'ân'da, insanlar dünya hayatının süs ve cazibesine aldanarak âhireti unutmamaları için uyarılmış, dünya hayatının değersizliği ve geçiciliği vurgulanmış ve âhiret hayatının tercih edilmesi gerektiği sık sık anlatılmıştır (Âl-i İmrân, 3/14; Ankebût, 29/64). Hz. Peygamber de bu gerçeği şöyle dile getirmiştir. *"Kanaatkâr ol ki insanların Allah'a en çok şükredeni olasın"* (İbn Mâce, Zühd, 24). (M.C.)

KÂNİT

Tevâzu ile itâat etmek, boyun eğmek ve alçak gönüllü olmak anlamındaki "kunut" kökünden ism-i fail olan "***kânit*** قانت" (te harfi ile) sözlükte "itaatkâr ve mütevâzı" demektir. Kur'ân'da bu kök, 11'i isim olmak üzere 13 defa geçmiş ve kulluğu ikrar, itaat ve boyun eğme anlamında kullanılmıştır. Çoğulu *kânitîn*, *kânitûn* ve *kânitât*'tır.

Göklerde ve yerde bulunan bütün varlıkların Allah'a boyun eğdikleri bu kelime ile ifade edilmiştir (Bakara, 2/116; Rûm, 30/26).

İnsanlardan îmân edip Allah'ın emir ve yasaklarına uyanlar, ibâdet edip kulluğunu ikrar edenler "kânitîn ve kânitât" olarak nitelenmişlerdir (Âl-i İmrân, 3/17; Tahrîm, 66/5, 12). Ahzâb sûresinin 35. âyetinde kendilerine mağfiret ve büyük mükâfat va'dedilen kimselerin on niteliğinden birisi; Âl-i İmrân sûresinin 15-17. âyetlerinde kendilerine cennette temiz eşler ve Allah'ın rızası va'dedilenlerin sahip olduğu 8 nitelikten birisi "kânit" vasfıdır.

Kur'ân'da aynı formda ancak sonu "tı" harfi ile biten "***kânit*** قانط" kelimesi, sonu "te" ile biten yukarıdaki kelimeden tamamen farklı anlamdadır. *Kânit* "ümidini yitiren kimse" demektir. Kur'ân'da Allah'ın rahmetinden ümit kesilmemesi (Zümer, 39/53) emredilmiş ve ancak Allah'ın rahmetinden sapıkların (dâllîn) ümit kestiği bildirilmiştir. (Hicr, 15/56) Bir şer ve kötülük dokununca ümitsizliğe düşenler kınanmıştır (Rûm, 30/36; Fussilet, 41/49). (İ.K.)

KAPLAMA MESH

Sözlükte "mesh, dokunmak, silmek" gibi anlamlara gelmektedir. Dinî literatürde ise, abdest alırken ıslak elin, başa ya da mestlerin veya sargının üzerine dokundurulması; teyemmümde toprağa vurulan ellerle kolların ve yüzün sıvazlanması demektir.

Kaplama mesh ise, abdestte başın tamamının, kulakların ve ensenin bir su ile meshedilmesini ifade etmek için kullanılır. Kaplama mesh abdestin sünnetlerindendir. Eller ıslatıldıktan sonra işaret ve baş parmaklar ayrılır, diğer parmaklar ile başın üst tarafı, avuç ayası ile başın yanları olmak üzere başın ön tarafından enseye doğru tamamı meshedilir. Daha sonra işaret parmakları ile kulaklar, baş parmak ile de kulakların arkası, parmakların üstü ile de ense meshedilir. Boyun mesh edilmez. Baş mesh edildikten sonra ellerde yaşlık kalmamışsa kulakları ve enseyi mesh etmek için yeniden eller ıslatılır. (İ.P.)

KARABORSACILIK

bk. İhtikâr.

KÂRİA

Kapıyı çalmak, vurmak, ansızın gelmek, saçı dökülmek, bir yer boşalıp tenha kalmak anlamlarındaki "k-r-a" kökünden türeyen ***kâria*** kelimesi sözlükte; musîbet, felaket, ansızın gelen

bela, yolun ortası demektir. Kur'ân'da 5 âyette geçmiş, kıyamet (Hâkka, 69/4; Kâria, 101/1-3) ve ansızın gelen bela, felaket (Ra'd, 13/31) anlamında kullanılmıştır. Kur'ân'ın 101. sûresinin adı da "kâria"dır. (İ.K.)

KARÎB (Akrab)

Yaklaşmak, yakın olmak, böğründen şikâyet etmek, kılıca kın yapmak, kılıcı kına koymak, cima yapmak anlamlarındaki "k-r-b" kökünden türeyen ***karîb***, hısım, yakın demektir.

Allah'ın sıfatı olarak karîb; zaman, mekan ve cihet itibariyle değil kullarına onların hallerini, yaptıklarını, söylediklerini, düşündüklerini, dualarını bilmesi, görmesi, duyması, şahit olması, yardım etmesi, koruması itibariyle yakın demektir: *"Nerede olursanız olun, O sizinle beraberdir. Allah yaptıklarınızı görendir."* (Hadîd, 57/4).

Karîb kelimesi Kur'ân'da 25 âyette geçmiş ve bunlardan beşi Allah'ı nitelemede kullanılmıştır: *"(Ey Peygamberim!) Kullarım, sana benden sorarlarsa (onlara bildir ki): Ben (onlara) yakınım (karîb). Bana dua edince, dua edenin duasına icâbet ederim..."* (Bakara, 2/186); *"...O'ndan mağfiret dileyin, sonra O'na tevbe edin. Çünkü Rabbim (rahmet ve mağfiretiyle) yakındır (duaları) kabul edendir, (karîb, mücîb)"* (Hûd, 11/61); *"De ki: Eğer saparsam, kendi aleyhime sapmış olurum. Eğer doğru yolu bulursam, bu da Rabbimin bana vahyettiği (bu Kur'ân) sayesindedir. Şüphesiz O, işitendir, yakındır. (semî, karîb)"* (Sebe', 34/50).

Âyet meâllerinden de anlaşılacağı üzere Allah'ın yakın olması, duaları duyması ve icabet etmesi, tevbe ve istiğfarı kabul etmesi, doğru yolu göstermesi itibariyledir. A'raf sûresinin 56. âyetinde Allah'ın rahmetinin, Bakara sûresinin 214. âyetinde yardımının yakın olduğu bildirilmiştir.

Kur'ân'da 15 âyette ism-i tafdîl şekli olan ***akrab*** kelimesi geçmiş bunlardan ikisi ile Allah tasvir edilmiştir: *"Andolsun insanı biz yarattık ve nefsinin ona ne fısıldadığını biliriz. Çünkü biz ona şah damarından daha yakınız."* (Kâf, 50/16); *"Biz ona (ölmek üzere olan insana) sizden daha yakınız, fakat siz göremezsiniz"*, (Vâkı'a, 56/85) âyetlerindeki yakınlık da maddi anlamda değildir. (İ.K.)

KARÎNE

Sözlükte "maksadı gösteren işaret, eş, nefis" gibi anlamlara gelen ***karîne,*** Arap dilinde, lafızla gerçek anlamının kastedilmesine engel olup, ondan neyin kastedildiğini gösteren durum, alâmet; bir fıkıh kavramı olarak, gizli bir durumla birlikte olup kendisine delâlet eden her türlü açık belirti, alâmet demektir.

Arap dilinde karîne, lafzı anlamlandırmada zihni, hakiki anlamından vazgeçirip mecazi anlama yönlendiren durumdur. Karîne lafızdaki bir unsur oluğunda, lafzî karîne; lafzın dışında olduğunda aklî, manevî, hâlî karîne söz konusudur.

Klasik fıkıh kaynaklarında ise, yargılama hukukunun yardımcı ispat vasıtalarından biri olup, iki farklı olay arasında aklî çıkarsama yoluyla bağlantı kurularak elde edilen ve bilinmeyen bir durumun ispatına yarayan delil demektir.

Kur'an'da, Hz. Yusuf'un elbisesinin arkasından yırtılmasının suçsuz oldu-

ğuna delil gösterilmesi (Yûsuf 12/25-28); hadiste çocuğun nesebinin aksi ispat edilmedikçe anne ve evli bulunduğu erkekten sabit olduğunun bildirilmesi (Buhârî, Husumât, 6), buluntu malı tarif eden kişiye verilmesi (Müslim, Lukata, 6) karine ile hüküm verilebileceğine işaret etmektedir. Karînenin ispata elverişli olması için, hükme delaletinin açık, kesin veya kesine yakın olması gerekir. Açık durum ile gizli olan arasındaki bağın kuvvetine göre karîne ikiye ayrılır; kuvvetli karîneler, zayıf karîneler. (İ.P.)

KARZ

Birinin diğerine, kullanılmakla tükenen mislî bir malı, daha sonra emsalini geri ödemek üzere vermesine karz denir. Buna göre karz, altın, gümüş, para veya buğday, arpa gibi mislî bir malın, bir müddet sonra mislinin geri verilmesi üzere ödünç olarak verilmesidir. Tam olarak karşılamamakla birlikte aynı manayı ifade etmek üzere Türkçe'de, *ödünç* ve *borç* kavramları da kullanılmaktadır.

Kur'ân'da karz, Allah rızasını kazanmak amacıyla, ihtiyaç sahiplerine ödünç vermek anlamına kullanılmaktadır (Bakara, 2/245; Mâide, 5/12; Hadîd, 57/11, 18; Müzzemmil, 73/20).

Muhtaç olan kişinin borç alması mubah, ihtiyacı olana borç vermek ise menduptur. Karşılıksız yardım güzel bir davranış olduğu gibi, ihtiyacı olanlara borç ve ödünç vermek faziletli bir davranış olarak kabul edilmiştir. Hatta borç vermek, sadaka vermekten daha güzel sayılmıştır. Hz. Peygamber bir hadislerinde şöyle buyurmuştur: *"Mirac gecesi Cennetin kapısı üzerinde, 'sadaka on misli sevapla karşılanır. Borç ise onsekiz misli sevap ile karşılanır' yazılı olduğunu gördüm. Cebrâil'e, 'ödünç vermenin sadakadan üstün olmasının sebebi nedir' diye sordum. Cebrâil: 'Çünkü dilenci, yanında olduğu halde dilenir. Halbuki borç isteyen kimse ancak muhtaç olduğu için borçlanır' diye cevap verdi."* (İbn Mâce, Sadakât, 19).

Karz akdinde, karz olarak verilen şeyin altın, gümüş, para veya ölçülen – tartılan cinsten mislî şeylerden olması gerekir. Akar veya hayvan gibi mislî olmayan malların verilmesi ise karz değil âriyettir. (bk. Âriyet)

Ödünç Allah rızası için yapılmalı, bir şeye karşılık olmamalı, bir menfaat şart koşulmamalıdır. Borç karşılığında sağlanan menfaat faizdir; helal değildir. Ancak borç verirken böyle bir şart koşulmadığı halde, borçlu daha iyisini öderse veya hediye verirse, o bölgede böyle bir gelenek bulunmaması şartıyla bu fazlalık caiz olur. Hatta Hz. Peygamber bunu tavsiye etmiştir (Müslim, Müsakat, 22).

Diğer taraftan enflasyonun yüksek olduğu yerlerde, ödünç verilen para önemli ölçüde değer kaybettiğinden, bu kayıp telafi edilmelidir. Karz akdinin, mislî mallarda cereyan etmesi ve ödemede mislinin yapılmasının şart olması, alınan malın değeri bakımından da aynen iadesinin gerektiğini göstermektedir. Diğer taraftan kaybın telafi edilmemesi, ihtiyaç sahibine yardımda bulunan borç verene, hak etmediği bir zararı yüklemek olacaktır. Bu da, kişilerin borç vermekten kaçınmalarına sebep olacaktır. Bu itibarla, enflasyon sebebiyle meydana gelen değer kaybının telafisi faiz olmayıp, borcun güzel bir şeklinde ödenmesi olarak kabul edilmelidir. (İ.P.)

KASÂME

Sözlükte "güzellik ve cemâl, sulh, bir şey hakkında yemin edip onun hakkında şahitlik eden" anlamlarına gelen ***kasâme,*** bir fıkıh kavramı olarak, muhakeme usulünde yaptırılan bir tür yemin şeklidir.

İslâm tarihinde hakimin, kim tarafından öldürüldüğü bilinmeyen maktülün, katilini bulmak veya diyetine hükmetmek amacıyla başvurduğu bir yargılama usulüdür Bir mahallede veya yakınında böyle bir ceset bulunduğunda, velisi, elinde bir delil olmadığı halde o mahalle halkı tarafından öldürüldüğünü iddia ederse, hakim o mahalle halkından 50 kişiyi seçer. Bunlardan her biri öldürülen şahsı kendilerinin öldürmediğine ve kimin öldürdüğünü de bilmediğine yemin ederler. Bunun üzerine hakim, o mahalle halkının ölen kişinin diyetini vermesine hükmeder. O mahallede, 50 kişi bulunmaması halinde yemin tekrar ettirilerek 50'ye tamamlanır. Kasâmede delilere ve çocuklara yemin ettirilmez. (İ.P.)

KASEM

Bir şeyi yapmak veya yapmamak üzere Allah'ın ismini vererek söz vermek anlamına gelir. (bk. Yemin) (İ.P.)

KASR-I SALÂT

"Namazların kısaltılması" anlamına gelen "kasr-ı salât"; fıkıh ıstılahı olarak, seferde öğle, ikindi ve yatsı namazlarının farzlarını iki rekat olarak kılmak demektir.

Bu konuda Kur'ân'da *"Yer yüzünde sefere çıktığınız zaman kâfirlerin size eziyet ve kötülük etmesinden (fitne) korkarsanız, namazı kısaltmanızda size günah yoktur..."* denilmiştir (Nisâ, 4/101). Kısaltmanın nasıl olacağı âyette açık değildir. Namazı kısaltmak iki şekilde olabilir; a) Sayısından kısaltmak. Bu, dört rekat yerine iki rekat kılmaktır. Ancak bu, sefer halinde üç rekatlı olan akşam namazında cereyan etmez. b) Vasfından/keyfiyetinden kısaltmak. Bu, namazı ayakta kılmak yerine oturarak veya rüku ve secde yerine îmâ ile kılmaktır.

Seferle ilgili âyet; kasr-ı salât'ın "kemiyet" itibariyle mi "keyfiyet" itibariyle mi olacağını, güven halinde caiz olup olmadığını, ne kadar uzaklıktaki mesafeye gidilince ve orada ne kadar kalınınca "kasr" yapılabileceğini, "kasr"ın zorunlu veya ihtiyârî mi olduğunu açıkça beyan etmemektedir. Bu hususlar, hadislerle belirlenmiştir.

Hanefî ve Ca'ferîlere göre seferde dört rekatlı namazları iki rekat olarak kılmak azimettir, yani dört rekatlı namazlar seferilikte iki rekat olarak farz kılınmıştır, dolayısıyla iki rekat olarak kılınması zorunludur, dört rekat kılınamaz. Hanbelî ve Şafiîlere göre ruhsattır, yani ihtiyâridir, iki de dört de kılınabilir. Malikîlere göre seferde dört rekatlı namazları iki rekat olarak kılmak sünnet-i müekkededir.

Hadis kaynaklarında zikredilen rivâyetlerin çoğu, Hz. Peygamber (a.s.)'in, sahabe ve tabiîlerin dört rekatlı farz namazları iki rekat olarak kıldıkları şeklindedir.

Seferde dört rekatlı farz namazları iki rekat olarak kılmanın illeti, dinen misafir sayılacak bir yolculuğa çıkılması; hikmeti ise, çoğu kez yolcuya ârız olan zorluğun giderilmesi ve dinî görevlerin yerine getirilmesinde kolaylık sağlanmasıdır.

Misafir, mukim olan imama uyarsa namazını tam kılar. Mukim, iki rekat kılan misafir imama uyarsa namazını dört rek'ate tamamlar.

Misafir, mukim kimselere imam olduğu zaman namazı tam kılarsa İmam Şafiî'ye göre hepsinin namazı tamam olur. Ebû Hanîfe'ye göre mukim olanların namazı fasit, imam ve misafirlerin namazı ise sahih olur.

Bir kimse mukim iken bir namazını kılmasa, seferde ittifakla dört rekat olarak kaza eder. Yolcu iken bir namazı kılmasa hazarda İmam Malik ve Hanefîlere göre iki rekat olarak kaza eder. İmam Ahmed ve bir görüşünde İmam Şâfiî'ye göre ihtiyaten tam olarak kaza eder.

Sonuç olarak yolculukta dört rekatlı farz namazların iki rekat olarak kılınmasında bütün müçtehitler ittifak etmişlerdir. Tam kılınmasında ise ittifak yoktur. Hanefîler, iki rekat olarak kılınmasının vacip, Malikîler sünnet, Şafiî ve Hanbelîler ise efdal olduğu görüşündedir. Hükmü ister sünnet ister vacip veya efdal olsun, yolculukta dört rekatlı farz namazlar iki rekat olarak kılınır. Peygamberimiz (a.s.), sahabe ve tabiîlerin büyük çoğunluğu seferde öğle, ikindi ve yatsı namazının farzlarını iki rekat olarak kılmışlardır. (İ.K.)

KASVET

Sert ve kuvvetli olmak, kalbi taş gibi olmak anlamındaki "k-s-v" kökünden gelen ***kasvet,*** katı kalplilik, taş yüreklilik, kabalık ve şiddet demektir. Kur'ân'da kalbin taş gibi katı olması ile insanın îmân, ibâdet, dua, Allah'ı zikir, saygı ve merhametten uzak olması, Allah'tan korkmaması kastedilmiştir. Kasvet, zem ifadesi olarak kullanılmıştır. Hakkı kabul etmemekte, inkâr ve isyânda ısrar eden, Allah'a verdikleri îmân ve ibâdet sözünü (misakı) bozan Yahûdîler (Bakara, 2/74; Mâide, 5/13), Allah'a îmân edip ona kulluk etmeyen, yalvarmayan ve kendilerine yapılan uyarıyı unutan toplumlar (En'âm, 6/43) katı kalpli olmakla yerilmişlerdir. Kalpleri katılaşanlar gibi olunmaması istenmiştir (Hadîd, 57/16). Katı kalpli olanların, kalplerinde hastalık bulunan münafıklarla birlikte şeytanın vesvese ile müptela edildikleri (Hac, 22/53) bildirilmiş, *"Allah'ı zikre karşı kalpleri katılaşmış olanlara yazıklar olsun."* (Zümer, 39/22-23; Hadîd, 57/16) denilmiştir. "Kalbi katılaşanlar", mümin olmayanların niteliği olarak kullanılmış ve bu kimseler zulüm (Hac, 22/53) ve sapıklık içinde olmakla nitelenmişlerdir (Zümer, 39/22). Katı kalpliliğin zıddı, Allah'a saygılı ve mütevâzi olmak (huşû ve ihbât), Allah'tan korkmak ve derileri ürpermektir (Haşye ve ikşi'râr) (Hac, 22/53-54; Zümer, 39/22-23; Hadîd, 57/16). (bk. Havf, Haşye ve Muhbit md.) (İ.K.)

Bir tasavvuf terimi olarak ***kasvet,*** kulun işlediği amel ve ibadetleri kendinden bilmesi anlamına gelir. (M.C.)

KÂŞİF

Açmak, açığa çıkarmak, üzüntüyü ve sıkıntıyı gidermek anlamındaki "k-ş-f" kökünden türeyen ***kâşif,*** keşfeden, açan demektir.

Allah'ın sıfatı olarak kâşif, Kur'ân'da iki âyette, çoğul şekli olan "kâşifûn" ise bir âyette geçmiştir: *"Biz, sizden azabı birazcık kaldıracağız, ama siz yine (inkârınıza) döneceksiniz."* (Duhân, 44/15), *"Allah, size bir azap dokundursa, onu yine O'ndan başka açacak yoktur."* (En'âm, 6/17; Yûnus, 10/107).

Âyetlerden anlaşılacağı üzere, kâşif sıfatı, Allah'ın azabı, sıkıntıları, belaları ve dertleri kaldıran, gideren olduğunu ifade etmektedir.

Allah'ın bu vasfı, "keşefe - yekşifü" fiiliyle de ifade edilmiştir: *"...Eyyûb, Rabbına 'dert, hastalık bana dokundu, sen merhametlilerin en merhametlisisin' diye dua etti. Biz de onun duasını kabul ettik, kendisine bulaşan derdi kaldırdık (keşefnâ)..."* (Enbiyâ, 21/83, 84). (İ.K.)

KATİL (Katl)

Katil adam öldürme demektir. Öldürene ***kâtil***, öldürülene de ***maktûl*** veya ***katîl*** denir.

İnsanı en güzel bir şekilde yaratıp ruhundan üfleyerek şan ve şeref sahibi kılan ve içindeki sayısız nimetleriyle birlikte yeryüzünü emrine amade kılan Yüce Allah, insanın yaşama hakkını da muhterem sayarak korunmasını dinin temel amaçlarından biri saymıştır. Hz. Peygamber vedâ haccı hutbesinde, bütün insanlığa hitap ederek, *"Şüphesiz bu günleriniz nasıl mukaddes bir gün, bu aylarınız nasıl mukaddes bir ay ve bu şehriniz nasıl mukaddes bir şehir ise, canlarınız, mallarınız ve namuslarınız da öyle muhteremdir, tecavüzden korunmuştur."* demiştir (Tecrid, IV/412, VI/334, X/389, 395).

Allah'ın özenerek yarattığı ve sayısız nimeti emrine verdiği insanın, dünyaya gelmesi de, ölümü de ilâhî iradenin elindedir. Allah'tan başka hiç kimsenin bu haktan onu mahrum etmeye yetkisi yoktur. Bu nedenle adam öldürmek büyük günah kabul edilmiştir. Yüce Allah Kur'ân'da haksız yere cana kıymayı haram kılmış, cezasının cehennem olduğunu bildirmiştir (Nisâ, 4/93). Aynı şekilde haksız yere bir kişiyi öldürmeyi bütün insanlığı öldürmek, bir kişiyi kurtarmayı da bütün insanlara hayat vermek olarak kabul etmiştir (Mâide, 5/32).

Hz. Peygamber ise, bırakın bir Müslüman'ın kanını akıtmayı savaş ortamında bile Müslümanlarla savaşmayan gayri Müslim kadınların, çocukların, yaşlıların, ibadetleriyle meşgul olan din adamlarının öldürülmesini, hatta ibadethanelerinin yıkılmasını, ağaçların kesilmesini, hayvanların öldürülmesini dahi yasaklamıştır. (İ.P.)

KAVED

Taammüden adam öldürene kısas uygulanması anlamına gelir. (bk. Kısas) (İ.P.)

KAVÎ (Zü'l-Kuvve)

Güçlü olmak anlamındaki "k-v-y" kökünden türeyen ***kavî*** kelimesi sözlükte; güçlü, kuvvetli demektir. "Kaviye" fiili alâ edatı ile kullanıldığında "gücü yetti" anlamına gelir. ***Zü'l-kuvveti*** terkibi ise kuvvet sahibi, güçlü demektir. Allah'ın sıfatı olarak "kavî" ve "zü'l-kuvveti", kâdir, çok güçlü, kuvveti tam olan, asla âcizliği bulunmayan demektir.

Allah'ın gücünün yetmediği hiçbir şey yoktur: *"...Zalimler azabı gördükleri zaman gerçekten bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu ve Allah'ın azabının çetin olduğunu keşke bilseler."* (Bakara, 2/165) âyeti bu gerçeğin ifadesidir. Yaratıklara güç-kuvvet veren de Allah'tır: *"Güç ve kuvvet ancak Allah ile vardır..."* (Kehf, 18/39). Allah'ın gücünün çokluğunu ifade etmek için Kur'ân'da **"eşeddü kuvveten"** terkibi kullanılmıştır: *"Ad kavmi yeryüzünde haksız yere büyüklendiler ve 'bizden*

daha kuvvetli kim var?' dediler. Onları yaratan Allah'ın kendilerinden daha kuvvetli olduğunu görmediler mi?" (Fussilet, 41/15).

Zü'l-kuvveti, Kur'ân'da Allah'ın sıfatı olarak sadece *"Gerçekten rızık veren, sağlam, kuvvet sahibi olan ancak Allah'tır."* (Zariyat, 51/58) âyetinde geçmiştir. Bu tabir, İbn Mâce'nin el-esmâü'l-hüsnâ ile ilgili rivâyetinde de geçmiştir (Dua, 10, II, 1270). Bu tabir bir yerde vahiy meleği Cebrail'in sıfatı olarak da kullanılmıştır (Tekvîr, 81/20).

"Kavî" kelimesi 7 yerde **"azîz"**, 2 yerde **"şedîdü'l-ikâb"** (*azabı şiddetli*) sıfatı ile birlikte geçmiştir. *"Gerçekten Rabb'ın kuvvetlidir, azizdir."* (Hûd, 11/66), *"Gerçekten Allah, güçlüdür, azizdir."* (Hac, 22/40), *"O güçlüdür, azizdir"* (Şûrâ, 42/19), *"Gerçekten Allah çok güçlü ve azabı şiddetlidir."* (Enfâl, 8/52).

"Kavî" kelimesi bir yerde bir cinin (Neml, 27/39), bir yerde de (Kasas, 28/26) Yusuf peygamberin vasfı olarak kullanılmıştır.

Kur'ân'da Allah'ın güçlü ve kuvvetli olduğunun bildirilmesi ve "şedîdü'l-'ıkab" ve "azîz" sıfatlarıyla birlikte kullanılması; inkâr ve isyân edenleri, müşrikleri ve âyetleri yalanlayanları cezalandırmasının ve azabını savmada O'na kimsenin galip gelemeyeceğinin bilinmesine yöneliktir. (İ.K.)

KAVLÎ SÜNNET

Peygamberimiz (a.s.)'ın dinî konulardaki sözlerini ifade eden bir kavramdır. (bk. Sünnet) (A.G.)

KAVME

Sözlükte "boy, kalkınma" anlamlarına gelen ***kavme,*** dinî bir kavram olarak, namazda rükudan kalkarken, secdeye gitmeden önce iyice doğrulmak demektir. Kavme, fakihlerden bazılarına göre namazın sünnetlerinden kabul edilmiş, bazılarına göre de ta'dîl-i erkândan sayılarak vacip kabul edilmiştir.

Ebû Hüreyre şöyle anlatmaktadır: Hz. Peygamber bir gün mescide girdi, peşinden de bir adam gelerek namaz kıldı. Sonra gelip Hz. Peygamber'i selâmladı. O da selamını aldı ve *'dön ve namazını yeniden kıl'* dedi. Bu durum üç kez tekrar etti, sonuncusunda şöyle buyurdu: *"Namaz kılacağın zaman tekbir al, sonra Kur'ân'dan bildiğin kolay gelen bir yeri oku, sonra rukuya eğil ve uzuvların yerleşip rahatlayıncaya kadar rukuda kal. Daha sonra rukudan kalk ve iyice doğrul. Sonra secdeye git ve orada uzuvların yerleşip rahatlayıncaya kadar kal. Daha sonra iyice yerleşinceye kadar otur, sonra tekrar secdeye kapan ve orada uzuvların yerleşip rahatlayıncaya kadar bekle. Bütün namazlarında böyle yap."* (Tac, I, 175-176). (İ.P.)

KAVRAM

Bir fikri, bir düşünceyi ve bir sistemi anlatmak için kullanılan, o fikrin, o düşüncenin ve o sistemin ifade edilmesinde önemli ve baş rolü oynayan sözcüklerdir. Kavrama terim ve mefhum da denir. Kavramların iki özelliği vardır: 1- Seçikliği / niteliği. Bu, var olanı diğer var olandan ayırır. 2- Açıklığı / içeriği. Kavramların seçikliği değişmez, açıklığı /içeriği ise fert ve toplumlar ile zaman ve mekana göre değişebilir. Değişme, kavramların içeriğinin insanlar tarafından doldurulması veya anlamının genişletilmesi veya daraltılması veya farklı anlaşılması şeklinde olur.

Bir şeyin kavramı o şeyin bilgisi demektir. Kur'ân bilgileri de kavramlarla ifade edilmiştir. Kavramların anlamları yalnız başlarına değil dâima bir sistem veya sistemler içinde değer kazanır. Her kavramın kendine özgü bir anlamı vardır ki o sözcük bulunduğu sistem dışında kullanılsa yine aynı manayı taşır. Kavramların bu sürekli anlamına esas mana / sözlük anlamı denir. Kavramların içinde bulunduğu sistemden doğan manaya ise izâfî mana / özel mana / terim anlamı denir.

Kur'ân kavramları, Kur'ân bütünlüğü içinde anlaşılır. Kur'ân kavramlarının içeriğinin değiştirilmesi veya daraltılması veya genişletilmesi gerçeğin ortaya çıkmamasına sebep olur. (İ.K.)

KAYLÛLE

Kaylûle öğle uykusu veya istirahati anlamına gelir. Hz. Peygamber, fırsat bulduğunda öğle uykusuna yatmış ve ashabına da gece ibadetine kalkabilmeleri için öğle uykusuna yatmalarını tavsiye etmişlerdir (İbn Mâce, Sıyâm, 22). Gece ibadeti alışkanlığı olanların, gündüz vazifelerini aksatmamak şartıyla Hz. Peygamber'in uygulamasına benzemek niyetiyle öğle uykusuna yatması sevaba vesile olacaktır. Ancak, öğle uykusunun sünnet olduğunu düşünerek, görevini terk etmek caiz değildir. Diğer taraftan Hz. Peygamber'in bu uygulamasında iklimin ve bölgenin de etkili olduğu unutulmamalıdır. (İ.P.)

KAYYÛM (Kâim)

Ayak üzerinde kalmak, kalkmak, düzelmek, bir işi yürütmek, mutedil olmak, hak zâhir ve sâbit olmak, bir işi denetlemek, başlamak anlamlarındaki "k-v-m" kökünden türeyen ***kâim***, Allah'ın sıfatı olarak her şeyi görüp gözeten, koruyan demektir.

Kur'ân'da Allah'ın sıfatı olarak bir âyette geçmiştir: *"Her nefsin kazandığını görüp gözeten, koruyan (Allah), hiç böyle olmayan gibi olur mu"* (Ra'd, 13/33) "Kâim" ismi, insanlar için de çeşitli anlamlarda kullanılmıştır (Âl-i İmrân, 3/18-39; Meâric, 70/23). Çoğulu *kıyâm*dır.

Kayyûm, "kâim" kelimesinin mubalağalı şeklidir. Allah'ın sıfatı olarak "kayyûm", zeval bulmayan, devamlı kâim olan, başlangıcı bulunmayan, zâti ile kâim olan, uykusu ve uyuklaması olmayan, yaratıklarını dilediği gibi yöneten, onların rızıklarını, ihtiyaçlarını ve korumalarını üstlenen demektir.

Allah'ın bu sıfatı, Kur'ân'da "hayy" kelimesi ile birlikte üç âyette geçmiştir (Bakara, 2/255; Âl-i İmrân, 3/2; Tâ-hâ, 20/111). "Kayyûm" ismi Allah'a özgüdür. Yaratıklar için kullanılmaz.

"Kayyûm" ismi Tirmizî ve İbn Mâce'nin, "kâim" ismi ise sadece İbn Mâce'nin el-esmâü'l-hüsnâ ile ilgili rivâyetinde geçmiştir (Tirmizî, Deavat, 83; İbn Mâce, Dua, 10). (İ.K.)

KAZÂ

Sözlükte "hükmetmek, emretmek, ifâ etmek, ödemek, kazâ etmek, ölçüp biçip yapmak, ihtiyacını gidermek, ölmek, mahkeme etmek" gibi anlamlara gelen kazâ, fıkıh literatüründe üç anlama gelmektedir: 1) Yargılama, kadılık makamı ve memuriyeti, 2) Zamanında yerine getirilmeyen dinî veya hukukî vazifenin, zamanı çıktıktan sonra yerine getirilmesi, 3) Allah'ın ezelî ilmiyle takdir ettiği şeyin vakti gelince meydana gelmesi.

İster geniş, ister dar zamanlı olsun edası için belli bir vakit tayin edilen ibadetlerin, bu vaktin içinde yapılması gerekir. Meşru bir mazeret bulunmadıkça vaktinden sonraya bırakılması caiz değildir. Vakti içinde edâ edilmeyen ibadetler, zimmette borç olarak kalır. Bu borcun sonradan ödenmesine kazâ denir. Hz. Peygamber Hendek savaşında, düşmanların taarruzu nedeniyle namazlarını kılamamış ve daha sonra cemaatle kazâ etmiştir (Buhârî, Mevâkit, 36, 38). Kur'ân-ı Kerim'de, hastalık ve yolculuk sebebiyle orucu tutmayanların daha sonra gününe gün oruç tutmaları emredilmiştir (Bakara, 2/184). Bunun yanında, orucunu bozan kimse de ya keffaretle birlikte ya da keffaretsiz olarak bozduğu orucu kaza eder. Hac için ihrama giren, bunu tamamlayamazsa veya haccı bozulursa daha sonra bunu kazâ etmesi gerekir. (bk. Faîte, İhsâr, Cinâyet, Keffâret) (İ.P.)

Kelam ilminde kazâ, Cenab-ı Hakk'ın ezelde irade etmiş olduğu ve takdir buyurduğu şeylerin, zamanı gelince her birisini ezelî ilim, irade ve takdirine uygun bir biçimde meydana getirmesi ve yaratmasıdır. Bu takdirde kazâ, Allah'ın tekvin sıfatını ilgilendiren bir konu olmaktadır. Bu tanım, Mâtüridî ve taraftarlarına göredir. Eş'arîler ise bunu daha farklı bir şekilde tarif etmişlerdir: Kazâ; hüküm mânâsınadır. Allah'ın eşyayı sonradan nasıl olacaksa ezelde öylece irade etmesidir. Kader ise, Allah'ın her şeyi vakti gelince, ezelî ilmine uygun olarak, irade ettiği şekilde yaratmasıdır. Görüldüğü gibi Matüridîlerin kazâ dediğine Eş'arîler kader, kader dediğine de kazâ demektedirler. (F.K.)

KAZF

Sözlükte "atmak, sözü düşünüp taşınmaksızın savurmak, iftira atmak" gibi anlamlara gelen ***kazf,*** bir fıkıh terimi olarak, namuslu kadına zina suçu isnat etmek demektir.

Dinimizde ağır bir suç ve ahlâksızlık olarak nitelenen zinanın, masum ve iffetli insanlara isnat edilmesi de büyük günah olarak kabul edilmiş; şahitsiz, delilsiz iffetli kadınlara isnatta bulunmayı ise had cezası gerektiren bir suç sayılmıştır. Kur'ân-ı Kerim'de, *"Namuslu kadınlara zina isnadında bulunup, sonra (bunu isbat için) dört şahit getiremeyenlere seksener sopa vurun ve artık onların şahitliğini hiçbir zaman kabul etmeyin. Onlar tamamen bozguncudurlar. Ancak bundan sonra tövbe edip ıslah olanlar müstesnadır. Allah çok bağışlayıcı ve merhametlidir."* buyurulmaktadır (Nur, 24/4-5).

Bir kadına zina isnadında bulunup da, bunu dört adil şahitle ispatlayamayan kimse, iffete iftira suçu işlemiş olur. Suçun teşekkül etmesi için ayrıca isnatta bulunan kimsenin akıllı, buluğ çağına erişmiş olması; kadının da iffetli olması gerekir. (İ.P.)

KEBÂİR

bk. Kebire.

KEBÎR (Mütekebbir)

Yaşca büyük olmak, büyümek, yaşlanmak, iri olmak, mevkide ulu olmak, şerefli olmak, iş zor gelmek anlamlarındaki "k-b-r" kökünden gelen ***kebîr,*** büyük olan, miktarı çok olan, çok önemli, kadri yüce olan demektir. Çoğulu, *kibâr* ve *küberâ*dır. ***Mütekebbir*** kelimesi de aynı kökten gelen bir isim olup büyük ve büyüklenen demektir. Büyüklük ve küçüklük

itibâridir. Bir şey, diğerine göre küçük veya büyük olur. Büyüklük, kemiyet, keyfiyet, cisim ve aded itibariyle söz konusudur.

"Kebîr" kelimesi Allah'ın sıfatı olarak Kur'ân'da beş âyette **"alî"** ve **"müteâl"** kelimeleriyle birlikte geçmiştir: *"Gerçekten Allah, yücedir, büyüktür."* (Nisâ, 4/34); *"Gerçekten ancak Allah yücedir, büyüktür."* (Hac, 22/62); *"(Allah) görüleni ve görülmeyeni bilendir, büyüktür, yücedir."* (Ra'd, 13/9)

Allah'ın sıfatı olarak kebîr; şanı, şerefi, celâl ve izzeti, değeri, gücü ve sıfatları yüce, büyük demektir. Allah, her şeyden yücedir, kibriyâ' sahibidir: *"Göklerde ve yerde ululuk (el-kibriyâ') yalnız O'na aittir."* (Câsiye, 45/37) âyeti bu gerçeği ifade etmektedir. Gerçek anlamda ululuk Allah'a özgüdür. Bu anlamda ululuk insanlar için yerilen bir vasıftır.

"Kebîr" vasfı, Allah'ın zatının yüceliğini ifade ettiği gibi nimet ve cezasının büyüklüğünü, çokluğunu da ifade eder: *"Rab'lerinin yanında onlara (îmân edip sâlih amel işleyenlere) diledikleri her şey vardır. İşte büyük lütuf budur."* (Şûrâ, 42/22); *"Sizden kim zulmederse ona büyük bir azap vardır."* (Furkân, 25/19)

Kebîr kelimesi, Allah'ın dışındaki diğer öbjeler için de kullanılmıştır. Büyük günah (Bakara, 2/219), büyük fesat (Enfâl, 8/73), büyük gün (âhiret) (Hûd, 11/3), büyük mükâfat (Hûd, 11/11), çok yaşlı (Yûsuf, 12/78), büyük dalalet (Mülk, 67/9), büyük kurtuluş (Burûc, 85/11), büyük azgınlık (İsrâ, 17/60), büyük cihad (Furkân, 25/52), büyük lânet (Ahzâb, 33/68), büyük mülk (İnsan, 76/20) gibi. Görüldüğü üzere kebîr, maddi anlamdan çok mecazi anlamda büyüklük ifade etmektedir. Allah'ın büyüklüğü de maddî anlamda değildir. Yaş bakımından büyük insanlara (Yûsuf, 12/80) önder olan, önde giden insanlara da (Ahzâb, 33/76) kebîr denilmiştir. Allah'ın büyüklüğü bu anlamda da değildir.

Mütekebbir kelimesi, Allah'ın sıfatı olarak bir âyette geçmiştir: *"O Allah... azizdir, cebbardır, çok uludur."* (el-mütekebbir) (Haşr, 59/23).

Allah'ın sıfatı olarak mütekebbir, ihtiyaç ve noksanlığı gerektiren her şeyden münezzeh, pek yüce ve ulu demektir.

Mütekebbir kelimesi Kur'ân'da 6 âyette insanı zemmeden bir vasıf olarak kullanılmıştır (Mü'min, 40/27). İnsanın sıfatı olarak mütekebbir; kendinde büyüklük izhar eden kimsedir. Allah yücedir, uludur, hiçbir şeye muhtaç değildir. İnsan yaratılmıştır, her şeye gücü yetmez, muhtaçtır. Bu itibarla, insanın mütekebbir olması mümkün değildir. Kendini ulu, yüce göstermesi tekellüftür, gerçeği örtmektir. Bu yüzden insan için yerilen bir vasıftır. Allah böyle değildir. O zatı ve sıfatlarıyla yücedir. (İ.K.)

KEBÎRE

Sözlükte "büyük" anlamına gelen ***kebîre,*** dinî bir kavram olarak, cezayı gerektiren günah, büyük günah demektir. Çoğulu, kebâirdir. (bk. Büyük Günah) (M.C.)

KEFÂET

Evlenecek eşlerin birbirlerine denk olması demektir. (bk. Küfüv). (İ.P.)

KEFÂLET

Sözlükte "bir şeyi başka bir şeye eklemek; birine kefil olmak, bakmak,

beslemek, taahhüt etmek, garanti etmek" anlamlarına gelen ***kefâlet,*** bir fıkıh kavramı olarak, hak sahibinin bir şeyi talep etmesi konusunda, yükümlünün zimmetine üçüncü kişinin zimmetinin eklenmesini ifade eder. Kefâlet akdinde yükümlüye ***asil,*** ifâ edilmesi gereken borç veya haktan, asîl ile birlikte sorumlu tutulacak kişiye ise ***kefil*** denir.

Kefâlet akdi, teberru akitleri grubunda ele alınmıştır. Bu nedenle kefil olacak kimsenin, tam **edâ ehliyetine** sahip olması gerekir. Kefâlet akdinin kurulması için, kefilin irâde beyanı, alacaklının kabûlü gerekir. Bunun yanında borçlunun kefâleti reddetme hakkı vardır.

Kefâletin konusu, şahıs ve mal olabileceği gibi, teslim ve gerektiğinde istirdat da olabilir. Bir kişinin şahsına kefil olmaya nefse kefâlet denir. Bu kefâlet bir kimsenin belirli bir tarihte mahkeme veya yetkili bir makam huzurunda hazır bulundurulmasına garanti vermek şeklinde yapılan bir kefâlettir. Günümüz bazı hukuk sistemlerinde de, sanıkların kefâletle bırakılmaları uygulanmaktadır. Bir borcun ödenmesine kefil olmaya ***mala kefâlet*** denir. Mala kefâlette, kefâlet konusunun teslim edilmesi mümkün olmalı, borç ise sahih bir borç olmalıdır. Ayrıca bir malın teslim edilmesine kefil olmaya ***teslime kefâlet,*** satılan malın başka sahibinin çıkması halinde bedelin iade edilmesine kefil olmaya da ***derek kefâleti*** denir.

Kefâlet akdinin sahih olarak kurulmasıyla, alacaklı hem borçludan, hem de kefilden alacağını isteme hakkını elde eder. Borçlu veya kefil, borcu ya da diğer yükümlülüklerini yerine getirmeleriyle veya borcun diğer yollarla sona ermesiyle kefâlet de sona erer. Bunun yanında, alacaklının kefili ibrâ etmesi de kefâleti sona erdirir. (İ.P.)

KEFEN

Cenâzenin yıkanıp kurulanmasından sonra, bedenini örtecek şekilde sarılan beze denir. Cenâzenin kefenlenmesi farz-ı kifâye olup, bu işleme ***tekfîn*** denilir. Erkek ve kadınlar için farklı olmak kaydıyla kefenler üçe ayrılır:

Sünnet olan kefen; bu erkekler için gömlek, izâr ve lifâfe olmak üzere üç parça; kadınlar için bunlarla birlikte, baş örtüsü ve göğüs örtüsü olmak üzere beş parça bezdir.

Kefen-i kifâye; ihtiyaç halinde yeterli olan kefen anlamına gelmekte olup, erkekler için izâr ve lifâfe olmak üzere iki parça; kadınlar için de bunlarla birlikte baş örtüsü olmak üzere üç parça bezden ibarettir.

Kefen-i zarûret; zorunluluk halinde, başka bir şey bulunmadığında, bütün vücudunu örtecek bir bezdir. Bunda erkek ve kadın aynıdır.

Kefenlemede kullanılan ***kamîs,*** gömlek anlamına gelmekte olup, boyundan ayaklara kadar cenâzeyi örten bezdir. ***İzâr,*** baştan ayaklara kadar örten bir bezdir. ***Lifâfe*** ise, baştan ayağa kadar olan ve kefenin en üstüne gelen parçasıdır. Bu ayak ve baş tarafından bağlanması için biraz daha uzundur.

Kefenin beyaz renkli pamuk bezinden olması daha faziletlidir. Kefen olarak kullanılacak bez, çok basit ve adî veya çok pahalı olmamalı, ölünün mal varlığına uygun olarak alınmalıdır. (İ.P.)

KEFFÂRET

Örtmek anlamına gelen "kefr" kelimesinden türetilen ***keffâret,*** sözlükte kusur veya günahı örten, izâle eden şey anlamına gelmektedir. Aynı kökten türeyen keffere fiili, Kur'ân-ı Kerim'de günahları örtmek anlamında kullanılmıştır (Âl-i İmran, 3/193; Mâide, 5/45, 65; Muhammed, 47/2). Allah Teâlâ, kullarının işledikleri hata ve günahları çeşitli vesilelerle affetmektedir. İstiğfar ve keffâret, bunlardandır. Bu çerçeveden olarak Kur'ân'da, iyiliklerin kötülükleri sildiği haber verilmektedir (Hud, 11/114). Hz. Peygamber de, kılınan namazın, büyük günahlardan kaçınmak şartıyla bir önceki namazla arasında işlenen günahlara keffâret olacağını, Cuma namazının iki Cuma arasında işlenen günahlara keffâret olacağını bildirmiştir (Müslim, Taharet, 5).

Bir fıkıh terimi olarak keffâret, sözlük anlamına yakın olarak, oruç ve yeminin bozulmasında, zıharda, hac cinâyetlerinde ve hata ile öldürmelerde, günahı affettirmek için meşru kılınan ibadet mahiyetindeki davranışlardır. Kur'ân-ı Kerim'de, keffâret kelimesi ıstılah manasında iki yerde geçmektedir (Mâide, 5/89, 95):

a) Ramazan ayında, farz olan orucu tutarken, meşru bir mazereti olmaksızın bilerek ve isteyerek orucu bozan kişi, keffâret olarak köle azat eder, bunun mümkün olmaması halinde iki ay üst üste oruç tutar, buna da gücü yetmez ise altmış fakiri sabah ve akşam doyurur veya yemek parasını verir. Yemek parasını 60 günde bir fakire verebileceği gibi, bir günde 60 fakire de verebilir. Bir günde hepsini bir fakire vermesi caiz değildir. Keffâret olan oruca kamerî ayın ilk gününde başlamış ise iki ay, daha sonra başlamış ise 60 gün ara vermeden oruç tutar. Kadınların ay halleri dışında ara verilmesi halinde yeniden başlar. Kadınlar ise, ay hallerinde oruca ara verirler ve biter bitmez, ara vermeden kaldığı yerden devam ederler.

b) Zıhar, bir erkeğin eşini veya bir uzvunu, kendisine ebediyen haram olan bir kadına veya uzvuna benzetmesidir. Böyle zıharda bulunan kişi, eşiyle münasebette bulunmadan oruçta olduğu gibi keffâret ödemesi gerekir. (bk. Zıhar)

c) Hac veya ihram cinâyetlerinden birini işleyenler, cinâyetin şiddetine göre keffâretle yükümlü olurlar. (bk. Cinâyet, Bedene, Dem)

d) Bilerek yapılan yeminlerin bozulmasında, keffâret olarak on fakir sabah akşam doyurulur veya giydirilir. Buna gücü yetmeyen ise, üç gün peşpeşe oruç tutar. (bk. Yemin)

e) Hata ile adam öldüren kimse de, keffâret olarak Müslüman bir köle azat etmesi gerekir. Bunu bulamayan kimse iki ay ara vermeden oruç tutar (Nisâ, 4/92). (İ.P.)

KEFÎL

Kefâlet akdinde, asıl yükümlü ile birlikte, ifâ edilmesi gereken borç veya haktan sorumlu tutulacak kişiye kefil denir. (bk. Kefâlet) (İ.P.)

KELÂM

Sözlükte "söz, deyiş, cümle, hat ve işaret" gibi anlamlara gelmektedir. Sesle ifade edildiğinde ***lafz*** veya ***kavl;*** yazıyla ifade edildiğinde ***hat*** veya ***kitabet;*** işaretle ifade edildiğinde ise, ***remz*** veya ***resm*** adını alır. Kelâm, Allah'ın bir sıfatı ve Kur'ân'ın lafızları için de kullanılır.

Yüce Allah'ın sübûtî ve kemal sıfatlarından olup Allah'ın zatı ile kaimdir. Kelâm, Allah'ın seslere, harflere ve bu harflerden meydana gelen kelime ve cümleleri tertip etmeye muhtaç olmaksızın mütekellim olmasıdır. Nitekim O, hem peygamberlerine kitap indirmiş, hem de bazı peygamberler ile de konuşmuştur: *"Musa tayin ettiğimiz vakitte gelince Rabbi onunla konuştu."* (Â'raf, 7/143); *"De ki; Rabbimin sözlerini yazmak için denizler mürekkep olsa ve bir o kadarını da katsak, Rabbimin sözleri tükenmeden denizler tükenirdi."* (Kehf, 18/109).

Kur'ân Allah kelamıdır ve mahluk değildir. Kelâm sıfatı, nefsî ve lafzî olmak üzere ikiye ayırılmıştır. Nefsî kelâm Allah'ın Zâtı ile kâim, mahiyetini idrak edemediğimiz ezelî bir sıfattır. Lafzî kelâm ise nefsî kelâma delâlet eden ses ve harflerden müteşekkil olan Kur'ân'ın lafzıdır. Bu lafzî kelâm ezelî olmayıp, hadistir.

Kelam, İslâmî bilim dallarından biridir. İlk dönem İslâm bilginlerine göre Kelâm, Allah'ın zatını mebde' ve meâda ilişkin sıfat ve fiilleri bakımından İslâmî ilkelere göre konu edinen bir ilimdir. Son dönem İslâm bilginlerine göre ise kelâm, ma'lumun (bilinenin) hallerini, dinî inançların yakinî delillerden çıkarılmasına vesile olması bakımından, konu edinen bir ilimdir. İnançlardan maksad, amelî konular olmayıp bizzat inanılması istenen hükümlerdir. Örneğin Allah vardır, birdir, ortağı yoktur. Alim, kâdir, işiten ve görendir. Kainatı yaratan, insanlığa peygamberleri gönderip kitapları indirendir ve ölüleri diriltendir. (F.K.)

KELÂMÎ TEFSÎR

Allah-insan ilişkisinin îmânî boyutu, Allah ve O'nun sıfatları, peygamberlik, âhiret hayatı, büyük günah işleyenin durumu... vb. konular Kelam ilminin alanını oluşturmaktadır.

Kelam bilginleri, bu ilim dalı ile ilgili Kur'ân âyetlerini yorumlamışlar, değişik görüşler serdetmişler ve Cebriyye, Matürîdiyye, Eş'arîlik, Mûtezile, Hâricilik ve Şi'a gibi farklı ekoller oluşturmuşlardır. Bu mezheplerden her birinin Kur'ân'la ilgili yorumlarına genel olarak kelâmî tefsîr denir. İmam Mâturîdî'nin *"Tevîlâtü'l-Kur'ân"* adlı eseri, bu usülle yazılmış tefsirlerden biridir. (İ.K.)

KELÂMULLAH

Allah'ın sözü demektir. Bundan maksat, Tevrat, İncil ve Kur'ân gibi vahiy ile Peygamberlere verilen kitaplar, sahifeler ve âyetlerdir. Kur'ân'da bu tâbir üç âyette geçmiş ve Tevrat (Bakara, 2/75), Kur'ân (Tevbe, 9/6) ve Allah'ın hükmü, va'di (Fetih, 48/15) anlamında kullanılmıştır. (bk. Kelime) (İ.K.)

KELİME

Yaralamak anlamındaki "kelm" kökünden türeyen ***"kelime"*** sözlükte; bir ma'nâ ifade eden tek bir lafız ve söz anlamına gelir. Kelime; isim, fiil ve harf olabilir. Dil bilimcilerine göre kelime, müfret bir ma'nâ için konulmuş bir lafızdır. Çoğulu *kelim* ve *kelimât*tır.

Bu lafız Kur'ân'da, tekil, çoğul, yalın ve terkip olarak 46 defa geçmiş ve farklı anlamlarda kullanılmıştır:

"Kelimetu'llah", *Allah'ın sözü* (Tevbe, 9/40),

"Kelimetün tayyibetün"*, güzel söz* (İbrâhim, 14/24),

"el-Kelimü't-tayyib"*, güzel sözler* (Fâtır, 35/10),

"Kelimetün bâkiyetûn"*, kalıcı söz* (Zuhruf, 43/28),

"Kelimetü't-takva"*, takva sözü* (Fetih, 48/26),

"Kelimet sevâ"*, eşit / doğru söz* (Âl-i İmrân, 3/64), kelime-i tevhid (Allah-ı birleme sözü = lâilahe illallâh);

"Kelimetün habîsetün"*, kötü / çirkin söz* (İbrâhim, 14/26),

"Kelimetü'llezine keferû"*, kâfirlerin sözü* (Tevbe, 9/40), şirk ve küfür ilkesi;

"Kelimetü'l-fasl"*, hüküm sözü* (Şûrâ, 42/21),

"Kelimetün sebekat min Rabbike"*, Rabbin'den geçen söz* (Hûd, 11/110) ilâhî ve ezelî prensipleri Allah'ın insanlar hakkındaki hüküm ve cezasını âhirete bırakma kararı;

"Kelimetü Rabbike"*, Rabb'ın sözü* (Hûd, 11/119) Allah'ın hükmü, bilgisi;

"Kelimetü'l-azâb"*, azap kelimesi* (Zümer, 39/71),

"Kelimetü Rabbike"*, Rabbinin sözü* (Mü'min, 40/6) Allah'ın kâfirleri cezalandırma kararı;

"Kelimâtullah"*, Allah'ın sözleri* (En'âm, 6/34; Yûnus, 10/62-64) Allah'ın Peygamber ve mü'minlere dünya ve âhirette yardım va'di;

"Kelimetü Rabbike"*, Allah'ın sözü,* (Yûnus, 10/33)

"Kelimâtihi"*, sözler* (En'âm, 6/115, Kehf, 18/27) Kur'ân ve ahkamı, emir ve yasakları, Allah'ın mükadderatı;

"Kelimât"*, sözler* (Bakara, 2/37) Adem (a.s.)'ın Allah'tan alıp nasıl tevbe edeceğini öğrendiği sözler;

"Kelimetü'l-küfr"*, Küfür sözü* (Tevbe, 9/74), Münafıkların Hz. Muhammed (a.s.) hakkında söyledikleri ve kendilerini küfre götüren sözler;

"Kelimetün minallah"*, Allah'ın sözü,* İsâ (a.s.);

"Kelimetüllah" *Allah sözü* Allah'ın geniş ilmi (Lokmân, 31/27);

"Kelimât"*, sözler,* Allah'ın emirleri (Bakara, 2/124) ve ilâhî kitaplar (A'râf, 7/158) anlamında kullanılmıştır. (İ.K.)

KERAHET

Şari'in, bir fiilin yapılmamasını kesin ve bağlayıcı olmayan bir tarzda istemesine denir. Yapılmaması istenen fiile ***mekrûh*** denir. (bk. Mekrûh) (İ.P.)

KERÂMET

Sözlükte "değer, kıymet" gibi anlamlara gelen ***kerâmet,*** dinî bir kavram olarak peygamberlik iddiasıyla bir ilgisi olmaksızın bir müminde harikulâde (olağan üstü) bir halin meydana gelmesi demektir. Şâyet bu hâl kendisinde meydana gelen kimse amelleri sâlih olan biri değilse, o harikulâde hale ***istidrâc*** adı verilir. Keramet, Allah'ın veli kuluna bir ikramıdır. İki çeşit kerâmet vardır:

Büyük kerâmet (*kerâmet-i kübrâ*); kişinin istikâmet üzere bulunması, hal ve hareketlerinin Kur'ân ve Sünnet'e uygun düşmesi.

Küçük kerâmet (*kerâmet-i suğrâ*); Su üzerinde yürüme, ateşte yanmama, uzun mesafeyi kısa zamanda alma vb. durumlar. Sûfiler, bu tür kerâmete önem vermezler. "Kerâmet zâhir olur, izhâr edilmez" (Hakk'ın dilemesi ile

meydana gelir, istenildiğinde ortaya çıkarılamaz, gösterilemez). Bir müminin veli olması için bu tür kerâmeti olması şart değildir. (M.C.)

KEREM

Sözlükte "iyi, cömert, iyilik, cömertlik, af, bağış" anlamlarına gelen ***kerem,*** dinî bir kavram olarak ihsan, lütuf, kolay ve rahat bir şekilde mali yardımda bulunma, karşılıksız yardım demektir. Cömert ve mert kişiye kerîm denir. (M.C.)

KERÎM (Ekrem, Zü'l-İkrâm)

Bir şey aziz ve kıymetli olmak, cömert olmak, iyi ve ahlâklı olmak, kerem sahibi olmakta üstün gelmek anlamlarındaki "k-r-m" kökünden türeyen ***kerîm*** (çoğulu; kirâm, küremâ') cömert, kerem sahibi, hoşgörülü, kıymetli, asil, nazik, şerefli, iyi, faydalı, erdemli, bol demektir. Allah'ın sıfatı olarak kerîm; yaratıklarına nimet veren, bağışta bulunan, tevbe edenleri affeden, ihsanı bol olan anlamına gelir. *Ekrem*, "kerîm" kelimesinin ism-i tafdili olup Allah'ın kerem sahibi olmada üstünlüğünü ifade eder.

"Kerîm" kavramı, Kur'ân'da şerefli, değerli anlamında Cibrîl'in (Tekvîr, 81/19), Hz. Muhammed'in (Hâkka, 69/40) ve Kur'ân'ın (Vâkıa, 56/77); iyi ve bol anlamında bitkilerin (Şuarâ, 26/7), rızkın (Enfâl, 8/4) ve mükâfatın (Yasîn, 36/11); değerli anlamında makamın (Şuarâ, 26/58) sıfatı olarak kullanılmıştır.

Allah'ın sıfatı olarak iki âyette geçmiştir: *"Ey insan! Kerîm Rabb'ine karşı seni aldatan nedir?"* (İnfitar, 82/6); *"... Kim nankörlük ederse (bilsin ki) Rabb'im ganî (zengin, müstağnidir) kerimdir."* (Neml, 27/40). Her iki âyette insanın Allah'a karşı isyân ve nankörlük durumu karşısında Allah'ın kerem vasfı zikredilmiştir. Bu, insanın, pek çok ikramda bulunan Allah'a isyânı ve nimetlerine nankörlük etmemesi gerektiğini ifade eder. Peygamberimiz (a.s.) *"Allah, kerîmdir, keremi sever."* demiştir (Tirmizî, Edeb, 41).

Ekrem vasfı bir âyette geçmiştir: *"Oku, Rabb'in en büyük kerem sahibidir."* (Alak, 96/3)

Zû'l-ikrâm vasfı, *"Yer üzerinde bulunan her şey yok olacaktır. Yalnız celal ve ikram sahibinin zâtı baki kalacaktır."; "Celal ve ikram sahibi Rabb'inin ismi ne yücedir."* (Rahmân, 55/25-26, 78) âyetlerinde geçmiştir.

Allah çok kerim; değerli, şerefli, hem de çok ikram ve in'am sahibidir. Lütfu ile kullarına ikramda bulunur. Allah'ın bu vasfı "ekreme" fiiliyle de ifade edilmiştir (Fecr, 89/15). (İ.K.)

KESB

Sözlükte "kazanma, çalışma, toplama, rızık arama, isteme, elde etme, gayret gösterme ve kazanç yolu" gibi anlamlara gelir. Kesb, Kur'ân'da geçen bir kavram olup bazen kalbin bir kesbi ve azmi (Bakara, 2/225), bazen ticarette mal kazanmak (Bakara, 2/267), bazen de sa'y ve amel manasında (Bakara, 2/286; Â'raf, 7/39) kullanılmıştır.

Kelâm literatüründe kesb daha çok kulun fiil ve amelinin yaratılışı konusunda farklı görüşlerin ortaya çıkmasiyle gündeme gelmiştir. Bu mezhep mensupları kulların fiillerinin Allah'a nisbet edilmesini reddetmiştir. Mâtüridî ekolüne göre kesb insan için bir sıfattır. Onun irade ve kudretine bağlıdır. Allah'ın yarattığı fiili, insan iradesini kullanarak kesbeder. Dolayısıyla insanın fiili yaratma değil kesb olarak

adlandırılır. Allah'ın fiili ise yaratma olarak isimlendirilir. Yaratma Allah'a ait olup araçsız olur. Kesb ise kula ait olmakla araç ve aletle meydana gelmektedir. Eş'arîlere göre, iktisab hareketi insanda meydana gelen zorunlu hareket gibidir. Allah fiili yarattığı gibi, iktisabı da yaratır. İnsanın görevi sadece iktisab etmektir. (F.K.)

KEŞİŞ

Hristiyanlıkta manastırlarda bir tarikata bağlı olarak hiç evlenmeden ibadetle meşgul olan papazlara verilen bir isimdir. Arapça karşılığı "kıssîs"dir. Kur'ân-ı Kerim'de aynı anlama gelen "ahbâr", "ruhbân", "ribbiyyûn" ve "kıssiyyûn" kelimeleri bulunmaktadır (Mâide, 5/63; Tevbe, 9/34). (F.K.)

KEYD

Hile yapmak, aldatmak, tuzak kurmak, hak veya bâtıl sebeple tedbir almak demektir. *Keyd* çoğunlukla yerilen bir fiil ve davranıştır. İnsanların başkalarına zarar vermek veya kendilerine menfaat sağlamak için yaptıkları hile kötü, Allah'ın hile yapanların hilelerini boşa çıkarması ve tedbir alması iyidir (A'râf, 7/183. Târık, 86/16).

"Keyd" kavramı Kur'ân'da 35 defa geçmiş ve azab etmek (A'râf, 7/183), insan öldürmek (Tûr, 52/42), tuzak kurmak (Yûsuf, 12/52), aldatmak (Mürselât, 77/39), insanı ateşte yakmak (Sâffât, 37/98), kin (Hac, 22/39), insanları dinden men etmek (Târık, 86/15-16) ve çare (Yûsuf, 12/76) anlamlarında kullanılmıştır.

Müşriklerin, mü'minlere yaptıkları zulümler (Enfâl, 8/18), Peygamberimizi öldürmek istemeleri (Hac, 22/15), Kur'ân ve İslâm'ın nurunu söndürmek ve insanları dinden men etmek istemeleri (Târık, 86/15-16), Firavun ve taifesinin İsrailoğullarının çocuklarını öldürmeleri, işkence ve zulüm yapmaları (Mü'min, 40/25, 37), Ebrehe ve ordusunun Kâ'be'ye saldırısı (Fil, 104/2), Mısır hazine bakanının eşi Zeliha'nın Yusuf Peygamberle zina etmek istemesi (Yûsuf, 12/33-34), Yusuf (a.s.)'ın bunu kabul etmemesi üzerine ona zina isnatında bulunması (Yûsuf, 12/22, 28, 50), Yusuf (a.s.)'ın kardeşlerinin Yusuf (a.s.)'a kötülük etmeleri (Yûsuf, 12/5), Şeytanın, insanları aldatmak, küfür ve isyâna, kötülük ve zulme sevketmek için yaptığı vesvese (Nisâ, 4/76) "keyd" kavramı ile ifade edilmiştir.

Keyd kavramının isim şekli ***mekîd*** çoğulu mekîdûn'dur. Kur'ân'da kâfirler, mekîdin (hilekârlar) olarak nitelenmiştir (Tûr, 52/42). (İ.K.)

KEYLÎ

Sözlükte "keyl ölçek" anlamına gelmektedir. ***Keylî*** ise, kile, şinik gibi ölçeklerle hesaplanıp satılan, buğday, arpa, pirinç ve benzeri mallara denir. Keylî tabiri, fıkıh kitaplarında ribâ bahsinde geçmektedir. Hanefîlere göre ribanın illeti, cins ve ölçü-tartı birliği olarak kabul edilmiştir. Buna göre, tartı ile alınıp satılan altın gümüş gibi malların birbirleriyle değişiminde ve ölçekle satılan buğday, arpa, pirinç gibi malların birbirleriyle değişiminde meydana gelmektedir. Ebû Hanîfe ve Muhammed, bu konuyla ilgili Hz. Peygamber'in, *"altın ile altını, gümüş ile gümüşü, buğday ile buğdayı, arpa ile arpayı, hurma ile hurmayı, tuz ile tuzu ancak eşit miktarda ve peşin olarak satın. Her kim artırır veya eksiltirse faiz alıp vermiş olur. Bunda alan da veren de aynıdır."* (Buhârî, Büyû, 77-81; Müslim, Müsâkât, 79-85) hadisinde geçen *vezin* ve *keyl* kelimelerinden hareketle, altın ve gümüşün veznî; buğday, arpa,

hurma ve tuzun keylî olduğunu kabul etmişler ve bunların kıyamete kadar da böyle kalacağını ileri sürmüşlerdir. Ebû Yûsuf ise, Hz. Peygamber'in bu hadisi zamanında carî örfe göre söylediğini, dolayısıyla bir malın veznî veya keylî olmasının örf ile alakalı olduğunu söylemiştir. Ebû Yûsuf'un bu görüşü, bütün zamanlara hitap etmesi bakımından daha uygundur. Zira günümüzde, arpa, buğday, hurma gibi malların ölçülmesinde, ölçekten ziyade tartı kullanılmaktadır. (İ.P.)

KIBLE

Sözlükte "cihet, yön" gibi anlamlara gelen ***kıble***, dinî bir kavram olarak, Müslümanların namazda yönelmiş oldukları yön, Kâbe manasına gelir. Müslümanların kıblesi, Mekke'de bulunan Kâbe'dir. Kur'ân-ı Kerim'de *"Şüphesiz, âlemlere bereket ve hidâyet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk ev (mâbet), Mekke'deki (Kâbe) dir."* buyurulmaktadır (Âl-i İmrân, 3/96). Kâbe'yi görenler için kıble, Kâbe'nin bizzat kendisidir. Kâbe'yi görmeyenler için, Kâbe'nin bulunduğu taraftır. Kâbe'nin göğe doğru ve dünyanın merkezine doğru uzantısı da kıbledir. Namazda bu cihete yönelmeye istikbâl-i kıble denir. (bk. İstikbâl-i Kıble) (İ.P.)

KIDEM

Allah'ın zâtî sıfatlarından biri olup, ezelî olması, varlığının başlangıcının bulunmaması demektir. O'nun varlığı, zâtının gereği olduğundan sonradan olma O'nun için sözkonusu değildir. Çünkü Yüce Allah için, kadîm olmak vacip, sonradan olmak mümteni ve muhal olmak ise imkânsızdır. (bk. Kadîm) (F.K.)

KIRAAT

Sözlükte "okumak" anlamına gelen ***kıraat***, dinî bir kavram olarak Kur'ân okumak, özellikle namazda Kur'ân'dan bir miktar okumak demektir. Kıraat namazın rükünlerinden biridir. Farz namazların ilk iki rekatında, diğer namazların ise, her rekatında kıyamda iken Kur'ân'dan bir miktar okumak farzdır. Farzın yerine getirilebilmesi için, en az kısa üç âyet veya buna denk uzun bir âyet okunması gerekir. Kıraatın sahih olabilmesi için, okuyanın kendinin işitebileceği bir yükseklikte okuması gerekir. İmama uyan kimseden kıraat düşer. Hanefîlere göre farz namazların ilk iki rekatında ve diğer namazların her rekatında fatiha ve zammı sûre okumak vaciptir. Unutulması halinde sehiv secdesi gerekir. Namazda kıraat ise farz olup, unutulması halinde namaz bozulur. (İ.P.)

Hadis terimi olarak ***kıraat***, hadis öğrenme yollarından biridir. Râvînin, hocasından dinlediği hadisleri yine hocasına okumasına "kıraat" veya "arz" denir. Öğrenci bu hadisleri ezberinden veya kitabından okuyabilir. Hoca da kendisine okunan hadisleri ya ezberinden ya da elindeki kitabından takip eder. Bu yolla hadis rivâyeti, hadis âlimlerince kabul edilen yöntemlerden biridir. (A.G.)

Ayrıca, Kur'ân-ı Kerim'in med (uzatma), kasr (uzatmama), hareke, sükun, nokta ve i'râb (kelimenin üstün, esre ve ötre oluşu) bakımından değişik şekillerde okunmasına kıraat denir. Meselâ, Fatiha sûresinin dördüncü âyeti, **"mâliki yevmi'd-din"** (*din gününün sahibi*), **"meliki yevmi'd-din"** (*din gününün meliki*) şeklinde okunmuştur. Her iki kıraat, Hz.

Peygamber'den rivâyet edilmiştir. Mâide sûresinin 6. âyetinde geçen, **"ve'msehû bi-ruûsikum"**den sonra gelen kelime, **"erculikum"** ve **"erculekum"** şeklinde okunmuştur.

Kur'ân'ın bir âyetini inkar etmek küfür olmasına karşılık, bir kıraatını inkar etmek küfür değildir. Çünkü kıraat sünnettir. Kıraat, mütevatir ve şâzz olmak üzere iki kısımdır. Sahabenin icmaına ve tevatür derecesine ulaşan kıraatlara mütevatir denir ki, bunların sayısı on'dur. Bunlara ***kıraat-ı aşare,*** bunların içinden daha çok revaç bulan yedisine de ***kıraat-ı seb'a*** denir. Sahabe icmaına dayanan, fakat tevatür derecesine ulaşmayan veya Arap dili gramerinin kaidelerine dayanan kıraatlara şâzz kıraat denir. Şâzz kıraatın dinî bakımdan kıymeti yoktur. Kıraat imamlarının aralarındaki ihtilafa ***kıraat***; kendilerine mahsus râvîlerinin ihtilaflarına, ***rivâyet***; diğer ihtilaflara ise ***vecih*** denir. Kıraat imamlarına kâri', çoğulu kurrâ veya mukri', çoğulu mukriûn, bunların kıraatlarını rivâyet edenlere râvî denir.

On kıraat imamı şunlardır:

Nâfi' (ö. 169/785), râvîleri Kâlûn (ö. 205/820) ve Verş (ö. 197/823);

İbn Kesir (ö. 120/738), râvîleri Ahmed el-Bezzî (ö. 250/864) ve Kunbul Ebû Amr (ö. 291/904);

Ebû Âmir (ö. 154/771), râvîleri Ebû Amr Hafs el-Ezdî (ö. 246/860) ve Ebû Şuayb Sâlih es-Sûsî (ö. 261/875);

İbn Âmir (ö. 118/736), râvîleri Hişam es-Sülemî (ö. 246/860) ve Abdullah el-Kuraşî (ö. 242/856);

Âsım (ö. 127/745) râvîleri Hafs el-Kûfî (ö. 180/796) ve Ebû Bekr Şu'be el-Kûfî (ö. 193/809);

Hamza (ö. 156/773) râvîleri Halef el-Bezzâr (ö. 229/844) ve Ebû İsâ Hallâd el-Kûfî (ö. 220/835);

Kisâî (ö. 189/805) râvîleri Ebû Haris el-Leys (ö. 240/854) ve Ebû Amr Hafz ed-Dûrî (ö. 246/860);

Halef (ö. 229/844); Yakub İbn İshâk (ö.?).

Bunların ilk yedisi kıraat-ı seb'a imamlarıdır. Günümüzde sadece Ebû Amr Nâfî ve Âsım kıraatı okunmaktadır. Müslümanların büyük çoğunluğu ve bizim kırâatımız Âsım Kırâatının Hafs rivâyetidir. Kırâat ilmi konusunda yazılmış en meşhur eser, İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 833/1430) en-Neşrü fî Kırâati'l-Aşr adlı eseridir. (İ.K.)

KİRÂAT-İ AŞERE

On kıraat, Kur'ân'ın 10 farklı okunuşu demektir. (bk. Kırâat) (İ.K.)

KIRÂAT-İ SEB'A

Yedi kıraat, Kur'ân'ın 7 farklı okunuşu demektir. (bk. Kırâat) (İ.K.)

KIRAN HACCI

Bir hac mevsimi içerisinde umre ile hac ihramını birleştirmek suretiyle yapılan hacdır. Hanefî mezhebine göre en faziletli hac şekli budur. Kıran haccı için ihrama girecek kimse, umre ve hacc yapmaya niyet ederek ihrama girer. Böylece kıran haccı için ihrama girmiş olur.

Kıran haccına niyet eden kişi Mekke'ye ulaştığında, umre yapar. Umresini tamamladıktan sonra ihramdan çıkmaz. Zilhiccenin 8. günü Arafat'a gider ve daha sonra hac vazifelerini yerine getirir. Arafat ve Müzdelife vakfesinden sonra, bayram günü Akabe cemresini taşlar, kurban keser ve tıraş olarak ihramdan çıkar.

Kıran haccı için ihrama giren kimse, umreyi tamamladıktan sonra isterse, nafile bir tavaftan sonra haccın sa'yini de yapabilir. Bu takdirde **ızdıbâ** ve ilk üç şavtta **remel** yapar. (İ.P.)

KISÂR

Kur'ân'ın Leyl sûresinden Nâs sûresine kadar olan 32 kısa sûresine denir. (bk. Mufassal) (İ.K.)

KISÂS

Sözlükte "ödeşme, ikap, ceza" gibi anlamlara gelen ***kısâs***, bir fıkıh terimi olarak, yaralama, sakatlama ve öldürme suçlarında uygulanan ve genellikle misilleme esasına dayanan cezâ manasına gelmektedir. Kur'an-ı Kerim'de *"Ey inananlar! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı: Hür ile hür, köle ile köle, kadın ile kadın. (...) Ey akıl sahipleri! Kısasta sizin için hayat vardır. Artık Allah'a karşı gelmekten sakınırsınız."* (Bakara, 2/178-179); *"Tevrat'ta onlara, cana can, göze göz, buruna burun, kulağa kulak, dişe diş ve yaralara karşılık kısas yazdık. Kim bunu (kısası) bağışlarsa, bu onun günahlarına keffâret olur."* (Mâide, 5/45) buyurulmaktadır. Kısâsta kul hakkının hakim olması sebebiyle, mağdur veya yakınlarının affetmesiyle ceza düşer veya mahiyeti değişir. Kur'ân-ı Kerim'de, *"Öldüren, ölenin kardeşi tarafından bağışlanmışsa, artık kendisine örfe uymak ve bağışlayana güzellikle diyeti ödemek gerekir."* denilmektedir (Bakara, 2/178). (bk. Diyet) (İ.P.)

KISASU'L-KUR'ÂN

Kur'ân kıssaları, hayat öyküleri demektir. Kur'ân'da geçmiş peygamberlere ve milletlere dair kıssalar vardır. Kur'ân kıssalarının amacı, tarihi olayları anlatmak değil, insanlara ibret dersi vermektir. Bu sebeple kıssalar, bir sûrede değil farklı sûrelerde yeri geldikçe anlatılmış ve tekrar edilmiştir. Adem ile melekler ve şeytan, Adem ile Havva, Adem ve oğulları Habil ve Kabil, Lokman ve oğluna öğütleri, Yusuf'u kardeşlerinin kıskançlığı, kuyuya atılması, Zeliha ile arasında geçen hadise, hapse girmesi, maliye bakanı olması, Musa Peygamber, Firavun ve Yahûdîlerle olan olaylar, inek ve Hızır hadisesi, Süleyman (a.s.) ve Belkıs, İsâ (a.s.) ve annesi Meryem, İsrailoğulları, Zülkarneyn, Ashab-ı Kehf, İbrahim (a.s.) ve Nemrut, Ashab-ı Uhdud, Ashab-ı Fil gibi bir çok kıssa ve olay anlatılmaktadır. Bu kıssalar, hayal ürünü değil, bizzat hayatta yaşanmış, gerçek olaylardır. (İ.K.)

KIST

Sözlükte "zulüm, adalet, mîzan, hisse, nasîp, rızık, miktar, ölçü" anlamlarına gelir. Zıt anlamlı kavramlardan biridir. Ölçü anlamındaki *kıstas* ve borcu belirli zamanlarda vermek üzere belirli parçalara bölmek anlamındaki *taksit* aynı kökten gelmektedir. İsim şekli olan kâsıt, zalim, aynı kökten gelen iksat, âdil olmak, muksıt ise âdil demektir.

Kur'ân'da kıst ve türevleri 25 defa geçmiş, iki yerde zulüm (Cin, 72/14-15), 23 yerde adâlet (Enbiyâ, 21/47; Yûnus, 10/4) anlamında kullanılmıştır.

Allah'ın îmân edip sâlih amel işleyenlere adâletle karşılık vereceği (Yûnus, 10/4), kıyamette insanların arasında adâletle hükmedileceği (Yûnus, 10/47, 54), amelleri tartmak için adâlet terâzileri kurulacağı (Enbiyâ, 21/47), kutsal kitapların insanların adâleti yerine getirmeleri için gönderildiği (Hadîd, 57/25), ölçü ve tartının adâletle yapılması (Hûd, 11/85;

Rahman, 55/9) ve insanlar arasında adâletle hükmedilmesi emri (Mâide, 5/42) "kıst" kavramı ile Allah'ın âdil insanları sevdiği *muksıt* kavramı (Mümtehine, 60/8) ile ifâde edilmiştir. (İ.K.)

KIYÂM

Sözlükte "ayakta durmak, dikilmek, doğrulmak" gibi anlamlara gelen ***kıyâm***, dinî bir kavram olarak, namazda ayakta durmak demektir. Kıyâm namazın rükunlarından, yani ana unsurlarından biridir. Farz ve vacip namazlarda kıyâm, yani ayakta durmak farzdır; ayakta durmaya gücü yeten kimsenin bu rüknü yerine getirmemesi halinde, meselâ oturarak kılması halinde namazı bozulur. Ancak meşru bir sebeple rükuya ve secdeye gücü yetmediği için îmâ ile namaz kılan kimsenin, kıyâmda durması farz değildir. Dilerse oturduğu yerden îmâ ile namazını kılabilir.

Hasta veya ayakta durmaya gücü yetmeyen kimse, namazını oturarak kılabilir. Ayakta namaz kılan kimse namaz esnasında rahatsızlanır da ayakta durmakta güçlük çekerse namazını oturarak tamamlar. Aynı şekilde namazını oturarak kılan kimse de, ayağa kalkmaya gücü yeterse, namazının kalan kısmını ayağa kalkarak tamamlar. (İ.P.)

KIYÂM Bİ-NEFSİHÎ

Allah'ın zâti sıfatlarından biri olup, O'nun başka bir zata veya mekana muhtaç olmayarak, bizzat kaim olması demektir. Bu sıfatın zıddı olan mutlak ihtiyaç Allah hakkında düşünülemez. Kâinatta bulunan her şey sonradan olmadır. Hâdis olan varlıkların hepsi bir yaratana muhtaçtır. Yüce Allah ise varlığı zatının gereği olduğu için kadimdir, varlığında ve varlığının devamında hiçbir şeye muhtaç değildir. Şâyet muhtaç olsaydı yaratıcı olamazdı. Bu hususta Kur'ân'da şöyle buyurulmaktadır: *"Ey insanlar! Siz hepiniz Allah'a muhtaçsınız. Allah ise (her şeyden) müstağni (muhtaç değil)dir. O öğülmeye layık olandır."* (Fatır, 35/15), *"Şüphe yok ki Allah bütün âlemlerden müstağnidir."* (Ankebût, 29/6). (F.K.)

KIYÂMET

Sözlükte "dikilmek, ayağa kalkmak, durmak ve canlıların Allah huzurunda saygıyla duracakları gün" anlamlarına gelen ***kıyâmet,*** dinî kavram olarak, Yüce Allah'ın ezelde takdir ettiği zaman gelince, dünyadaki bütün canlıların ölmeleri, sonra bütün ölmüşlerin Allah tarafından diriltilmeleri, mahşer yerinde toplanmaları, hesaba çekilmeleri ve dünyadaki işlerinin karşılıklarının verilmesidir.

Kur'ân-ı Kerim'de kıyâmet anlamına gelen başka ifâdeler de vardır. Bunlardan "yevmu'l kıyamet" (kıyamet günü) 70, "âhiret" 26, "ğâşiye" 2, "saat" 42, "hâkka" 2, "kâri'a" 4, kulakları sağır eden gürültü anlamına gelen "sâhha" bir ve dönülüp gidilecek yer anlamına gelen "me'âd" bir, herkesi ve herşeyi kuşatacak büyük felâket anlamına gelen ***"et-tâmmetu'l-kübrâ"*** bir, ansızın kopacak olan kıyamet anlamına gelen "vâkıa" bir yerde olmak üzere toplam yüz elli ayrı yerde geçmektedir.

Yine Kur'ân'da kıyâmetin kesin olduğu ve yakın bulunduğu (İsra, 17/51) şiddet ve dehşeti hakkında bilgi verilmektedir. Kıyâmet ve onunla ilgili diğer haller îmân konusunu da ilgilendirdiğinden bu hususa işaret eden âyetler daha çok Mekke'de nazil olmuştur. Bu âyetlerin bir kısmında konunun önemine dikkat çekmek için kıyâmet

gününe yemin edilmektedir (Kıyâme, 75/1). Ay'ın ve Güneş'in bir araya toplanıp, insanın kaçacak yer arayacağı bildirilmekte (Kıyâme, 75/9-10), kıyâmetin büyük bir sarsıntıyla peş peşe iki kez geleceği, emzikli kadınların bile çocuklarını atacağı, göğün yarılıp, yıldızların dökülüp saçılacağı, insanın anasından, babasından, eşinden, çocuğundan kaçacağı, kabirlerin içindekilerini dışarı atacağı, dağların renkli pamuklara döneceği, herkesin yaptığının karşılığını-zerre kadar bile olsa-göreceği anlatılmaktadır (Hac, 22/1, 2; Kıyâme, 75/1, 15; Mürselât, 77/7,19; Nebe'; 78/38,40; Nâzi'at 6/9, 34, 42; Abese, 80/33,42; Tekvîr, 81/1,13; Mutaffifin, 83/1, 15; Zilzal, 99/1,8; Kâri'a, 101/1,11).

Kıyâmet İsrafil adındaki meleğin sura üfürmesiyle başlayacaktır. Buna nefha-i ulâ denir. Bunun olabilmesi için yeryüzünde hiçbir iyi insanın kalmaması gerekir. Bu hususta bir hadiste şöyle buyurulmuştur. *"Kıyâmet ancak kötü insanlar ve kâfirler üzerine kopacaktır."* (Müslim, Fiten, 131). İsrafil ikinci kez sura üfürünce, bütün insanlar yeniden dirileceklerdir. Buna da ikinci nefha denilmektedir.

***Kıyâmetin alametleri*:** Kıyâmetin ne zaman kopacağı bilinmemekle birlikte Hz. Peygamber, o ana işaret eden bazı önemli olay ve belirtiler hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Bu işaretler büyük ve küçük olmak üzere iki kategoride gösterilmiştir. Kıyâmetin küçük alametleri olarak, din ve inanç hakında bilgisizliğin yaygınlaşması, içkinin çokça içilmesi, fitne, öldürme ve kargaşanın çoğalması, maddî refahla birlikte kanaatsizlik ve nankörlüğün artması, Allah rızası yerine çıkar ve menfaatlerin ön plana çıkması gibi olayları saymak mümkündür.

Büyük alametler ise şu hadiste bildirilmiştir: *"On alamet meydana gelmedikçe kıyâmet kopmaz. Deccal'ın çıkışı, Hz. İsâ'nın yeryüzüne inmesi, Ye'cuc ve Me'cucun çıkışı, Dâbbetü'l Arz'ın çıkışı, güneşin batıdan doğması, doğuda, batıda ve Arap yarım adasında meydana gelmek üzere yerin batışı, duman ve insanları mahşer yerine sürecek olan ve Aden çukurundan çıkan bir ateşin zuhuru."* (Müslim, Fiten, 13). Bu hadiste geçen alametlerin hepsi Kur'an'da yer almaktadır. Bu nedenle söz konusu alametlerin tahakkuku konusunda İslâm bilginleri farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Her biri için ilgili kaynaklara başvurulması gerekmektedir. (F.K.)

KIYAS

Sözlükte "bir şeyi diğer bir şeyle ölçmek, karşılaştırmak, iki şeyi birbirine eşitlemek" gibi anlamlara gelen ***kıyas***, fıkıh usulünde, hakkında nass bulunmayan bir meselenin hükmünü, Kitap veya sünnette hükmü bilinen bir meseleye göre açıklamak manasını ifade etmektedir. Başka bir tanımla, hakkında nass bulunmayan bir meseleye, aralarındaki ortak illet sebebiyle, hakkında nass bulunan meselenin hükmünü vermek demektir.

İslâm hukukçularının çoğunluğu, kıyasın amelî hükümlerin bilinmesinde bir delil ve İslâm hukukunun esaslarından biri olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Kıyasın delil olabileceğine delalet eden âyet ve hadisler bulunmaktadır (bk. Nisâ 4/59; Sâd 38/28; Muhammed 47/10; Haşr 59/2; Tirmizî, Ahkam, 3; Daremî, Mukaddime, 19).

İslâm dini, son dindir, kıyamete kadar başka bir din gelmeyecektir. Bu nedenle, kıyamete kadar ortaya çıka-

cak bütün olayların hükümlerini kapsayacak zenginlikte olması gerekir. Halbuki, Kur'ân ve sünnetteki nasslar sınırlıdır ve başka nass da gelmeyecektir. Buna karşılık, karşılaşılan olaylar ise sınırsızdır. Sınırlı kaynaklarla, sınırsız olaylar karşılanamayacağına göre, yeni ortaya çıkan olayların hükümlerini elde etme yolu, hakkında nass bulunan hükümlerin hangi gerekçelerle konduğunu belirleyerek, benzeri olaylara uygulama şeklinde olacaktır. Bu da kıyastır.

Kıyasın, asıl, fer', hüküm ve ortak illet olmak üzere dört rüknü bulunmaktadır. ***Asıl,*** kendisine kıyaslanan, hükmü nass ile belirlenmiş mesele demektir. Buna *makîsun aleyh* de denir. ***Fer',*** hakkında nass bulunmayan meseleyi ifade eder. ***Hüküm,*** asıl hakkında nassla sabit olan ve kıyas yoluyla fer'e uygulanmak istenen hükümdür. ***İllet*** ise, hem asıl, hem de fer'de bulunan ortak vasıftır. (bk. İllet) (İ.P.)

KIYEMÎ

Çarşıda pazarda benzeri bulunmayan, bulunsa da aralarında önemli farklılıklar olan mallara ***kıyemî*** denir. Ölçek veya tartı ile satılan ya da piyasada benzeri bulunan mallara ***mislî*** denir. Buna karşılık, adet veya uzunluk birimiyle satılan ve cinsleri arasında önemli farklılıklar bulunan mallar da ***kıyemî***dir. Arazi, ev, hayvan kıyemî mallardandır. Klasik fıkıh kitaplarında kıyemî olarak zikredilen ekmek, kumaş gibi mallar günümüzde mislî hale gelmiştir. (bk. Mislî)

Malların kıyemî veya mislî olması, bazı akitlerde etkili olmaktadır. Şöyle ki, para peşin ve mal vadeli şeklinde yapılan **selem** akdi, ancak mislî mallarda olmaktadır. Aynı şekilde **karz** akdi de, mislî mallarda gerçekleşir. Ayrıca telef edilen bir malın tazmininde de, eşyanın mislî olması halinde mislinin verilmesi, mislî olmaması halinde ise kıymetinin verilmesi gerekir. (bk. Tazmin) (İ.P.)

KİBİR

Sözlükte "büyüklük ve büyüklenme" anlamına gelen ***kibir*** bir ahlâkî kavram olarak, kendini büyük görme, büyüklenme, başkalarını küçük görme demektir. Kur'ân'da *tekebbür* ve *istikbar* kelimeleri de kibir anlamında kullanılmıştır. Kibirli kimselere mütekebbir, müstekbir denilir. Kibir, Kur'ân'da yasaklanmış, kibirli kimseleri Allah'ın sevmediği belirtilmiştir. Kibiri ve kibirli kimseleri yeren âyetlerden bazısı şunlardır: *"...Doğrusu Allah böbürlenerek küstahça davrananları sevmez"* (Nisâ, 4/36), *"...O'na kulluk yapmaktan vazgeçecek kadar gurura kapılanlar ve küstahça böbürlenenler (bilsinler ki Hesap Günü) Allah hepsini kendi katında toplayacaktır."* (Nisâ, 4/172), *"...içinde ebedi kalmak üzere cehennemin kapılarından girin. Kibirlenenlerin yeri ne kötüdür."* (Nahl, 16/29), *"Allah her kibirli zorbanın kalbini böyle mühürler."* (Mümin, 40/35) Hz. Peygamber de *"... Cehennemlikleri haber vereyim mi? Onlar kaba, katı kalpli, insanlara iyiliği dokunmayan ve kibirli kimselerdir."* (Buhârî, Tefsîr, 68, Edeb, 61, Eyman, 9). *"Kalbinde zerre kadar kibir bulunan cennete giremez."* (Müslim, İmân, 147-149; Ebû Dâvûd, Libas, 26; Tirmizî, Birr, 61.) şeklindeki sözleriyle gerçek bir mü'minin kibirli olamayacağını ifade etmiştir. Kibirli kimse, rûhen sağlıklı bir yapıya sahip değildir. Zayıf ve âciz bir varlık olduğu bilincinde olan bir kimse ne Allah'a ne de insanlara karşı büyüklenme duygusuna kapılamaz. (M.C.)

KİLİSE

Birlik, topluluk, cemaat vb. anlamlarına gelen; "eklisya" kelimesinden türeyen ***kilise,*** bir terim olarak, Hz. İsâ'nın getirdiği inanç sistemini benimseyenlerin dinî törenleri, yaptıkları tapınak ya da mabed demektir. Ayrıca bu kavram ilk dönemlerde oluşmuş Hristiyan mezheplerini de ifade eder. (İ.U.)

Kilise amaç, anlam ve fonksiyon bakımından mezheplere göre farklılıklar gösterir. Katolik anlayışına göre kilise, Hz. İsâ tarafından kurulan, temeli Hz. İsâ olan ve O'na inananların oluşturduğu topluluktur. Bu durumda katolik düşüncesine göre kilise birlik, kutsallık, genellik ve hidâyete götüren bir emniyet (Apostolluk) yolu gibi bazı özelliklere sahiptir. Ortodoks mezhebine mensup olanlar da kilisenin hem bu dünyaya hem de görünmeyen öteki âleme ışık tuttuğuna inanmaktadırlar. Protestan ilâhiyatını tercih eden Hristiyanlar ise kiliseyi Allah'ın emirlerinin sunulduğu ve dinî ibadetlerin yapıldığı bir mekân ve mabed olarak kabul etmektedirler. Başlangıçta tek bir kurum olan kilise daha sonra tapınma biçimleri, inanç şekilleri ve yaşayış ilkeleri bakımından doğu ve batı kollarına ayrılmıştır. Kiliselerin disipline edilmiş ayin ve dua törenleri vardır. Bu törenler orada görevli din adamları tarafından icra edilir. (F.K.)

KİNÂYE

Sözlükte "bir fikri, düşünceyi kapalı olarak söyleme" anlamına gelen ***kinâye,*** klasik fıkıh literatüründe, boşanmak için kullanılan, boşanmaya da, başka anlamlara da muhtemel sözlerdir.

Klasik fıkıh kaynaklarında boşama lafızları ikiye ayrılmıştır; sarih lafızlar, kinâye lafızlar. ***Sarih lafızlar,*** boşamadan başka bir anlama gelmesi mümkün olmayan ve örfte boşanmak için kullanılan sözlerdir. "Seni boşadım", "boş ol" gibi sözler sarih lafızlardandır. ***Kinâye lafızlar*** ise, boşanma anlamına gelebileceği gibi, başka anlamlara da gelebilen sözlerdir. "Annenin evine git", "iraden elinde olsun", "artık serbestsin" gibi sözler böyle lafızlardandır. Kinâye lafızlarla boşanmanın meydana gelmesi için, bu sözlerin boşama niyetiyle söylenmiş olması gerektiği belirtilmiştir. Lafızların sarih veya kinaye olmasına bağlanan sonuçlardan biri de, boşamanın bâin (üç talakla boşanmamış ise yeni bir nikâhla dönülebilen) veya ric'î (yeni bir nikâh olmaksızın dönülebilen) olmasıdır. (bk. Bâin Talâk; Ric'î Talâk) (İ.P.)

KİRÂ

bk. İcâre.

KİRAMEN KÂTİBÎN

Değerli, dürüst, görevini kusursuz yapan yazıcılar anlamına gelen ***kirâmen kâtibîn*** tabiri, insanların hayır ve şer, iyi ve kötü bütün yaptıklarını amel defterlerine kaydedip korumakla görevli meleklerin unvanıdır. Bunlara ***hafaza*** melekleri de denir. Kirâmen kâtibîn tabiri, Kur'ân'da bir âyette geçmiştir: *"Üzerinizde yaptıklarınızı koruyucu melekler vardır. Onlar şerefli, değerli kâtiplerdir. Her yaptığınızı bilirler."* (İnfitâr, 82/10-12) İnsanların sağında ve solunda bulunurlar. *"İnsanın sağında ve solunda oturan iki alıcı melek, onun sözlerini ve yaptıklarını kaydetmektedir. İnsan hiçbir söz söylemez ki, yanında onu gözetleyen, dediklerini zapteden bir melek bulunmasın."* (Kâf, 50/17-18) Bu yazıcı meleklerin insanın söz ve amel-

lerini kaydedip zaptettikleri deftere, amel defteri/kitap denir. Bu kitap kıyamet gününde, insanlara ön veya arkalarından (İnşikâk, 84/10), sağ veya sol ellerine (Hâkka, 69/19-25) verilir. *"Oku kitabını"* (İsrâ, 17/14) denir, insan bu kitapta her şeyi hazır bulur (Kehf,18/49). (İ.K.)

KİSVE

Giyecek, libas anlamlarına gelmektedir. Giyinmenin dışardan gelecek tesirleri engellemek ya da azaltmak ve örtünmek gibi iki ana gayesinin yanında güzel görünmek de hedeflerindendir. Asıl olarak giyim ve kıyafet insanların tercihlerine ve örfe bırakılan mubah şeylerdendir. Ancak insanların bu konudaki zaafları, sapabilecekleri aşırılıklar ve olumsuz etkileşimlerin insanın aslî yapı ve kimliğini, cinsler ve insanlar arası münasebetlerin dengesini bozabileceği dikkate alınarak, insanların zaaflarını kontrol etmek, toplumsal bünyenin bozulmasını önlemek amacıyla bazı temel ölçüler ve kısıtlamalar getirilmiştir. Bunun dışında, giyinmek ve süslenmek insanların kendi zevk, imkân ve kültürlerine bırakılmıştır.

Örtünmede getirilen sınırların başında avret mahallini örtmek gelmektedir. Giyisinin içini gösterecek kadar ince ve vücut hatlarını ortaya koyacak kadar dar olmaması gerekir. Ayrıca erkeklerin ipekli giyinmesi veya altın takınması yasaklanmıştır. Bunun yanında kıyafetin temiz ve örfe uygun olması; dikkati çekecek derecede paspal, çirkin veya süslü olmaması gerekir. (İ.P.)

KİTÂBET

Sözlükte "yazı, yazı sanatı, yazışma, kâtiplik" gibi anlamlara gelen kitâbet, dinî bir kavram olarak, hadis usulünde yazı ile rivâyet etme; İslâm hukukunda kölenin belirli bir ücreti ödemek karşılığında azat olması konusunda efendisi ile arasında yapılan akit; muhakeme usulü hukukunda da, mahkemede delil olarak kullanılan yazılı belgeler ve bir mahkemenin diğerine yazdığı belge anlamlarına gelmektedir.

Klasik dönem fıkıh kitaplarında, yazılı belgelerin, yazı ve mührün, birbirlerine benzemeleri veya taklit edilebilmeleri gerekçesiyle mahkemede delil olmayacağı ileri sürülmüştür. Halbuki, Kur'ân-ı Kerim'de borç ilişkilerinin ve hukukî muamelelerin yazıya geçirilmesi tavsiye edilmektedir (Bakara, 2/282). Bununla birlikte günümüzde, kriminolojik araştırmalar sonucunda yazıların sahipleri tespit edilmekte, özellikle sicil ve resmî mühür yazıların güvenirliğini sağlamada önemli bir faktör olmaktadır. Bu nedenle, günümüzde yazılı belgeler ve bir resmî kurum veya diğer bir mahkemenin göndermiş olduğu yazılar kuvvetli bir delil teşkil etmektedir.

Klasik fıkıh literatüründe kitâbet kavramından daha çok, köle ile sahibi arasında, kölenin bir bedeli kazanıp ödemesi karşılığında özgürlüğüne kavuşması üzerine kurulan akit anlaşılmaktadır. Anlaşma yapılan köleye ***mükâtep*** denir. (bk. Mükâtebe) (İ.P.)

Bir hadis terimi olarak ***kitâbet,*** bir hadis hocasının, rivâyet hakkına sahip olduğu hadisleri, bizzat kendisi yazarak ya da başkasına dikte ettirerek huzurdaki öğrencisine vermesine ya da uzaktaki öğrencisine göndermesine denir. Uzakta bulunan öğrencinin, kendisine gönderilen hadislerin hocasına ait bir yazı ile yazıldığını bilmesi gerekir. Hadislerin başkasına dikte ettirilmesi durumunda ise, kâtibin hoca tarafın-

dan görevlendirilen güvenilir bir kimse olması şartı aranır.

Kitâbet bazen icâzetle birlikte, bazen de icâzetsiz olur: İcâzetle birlikte kitâbet, kuvvet ve değer olarak icâzetli münâveleye benzer. Bu yolla rivâyet edilen hadisler makbul hadisler arasında yer alır. İcâzet bulunmayan kitâbet yolu ile rivâyet edilen hadisler konusunda hadisçiler, farklı görüşlere sahip olmuşlardır. (A.G.)

KİTÂP

Sözlükte "yazmak, nikâh kıymak, dikmek, bağlamak ve farz kılmak, ıstılahta ise yazılmış sayfalardan oluşan eser" demektir. Çoğulu kütüb'dür.

Kur'ân'da bu kelime, tekil ve çoğul şekliyle 261 defa geçmiş ve Levh-i mahfuz (Kâf, 50/4), Tevrât (Âl-i İmrân, 3/78) İncil (Âl-i İmrân, 3/64), mektup (Neml, 27/29), Kur'ân (Bakara, 2/2), rahmet ve mağfiret (Enfâl, 8/68), insanların sevap ve günahlarının yazıldığı amel defteri (İsrâ, 17/14), ömür ve müddet (Hicr, 15/4), farz olan ibâdet (Nisâ, 4/103) ve delil (Hac, 22/8) anlamlarında kullanılmıştır. Kitap kelimesi Kur'ân'da çoğunlukla Kur'ân anlamına gelmektedir. İslâm terminolojisinde kitap denince de ilk akla gelen Kur'ân'dır. (İ.K.)

KONULU TEFSÎR

Kur'ân'ı, konu konu, kavram kavram ele alıp tefsîr etmektir. Buna ***"edebî metot"*** da denir. Bu tür çalışmada; Kur'ân'ın indirilişi, yazılması, toplanması, mushaf haline getirilmesi, Kur'ân'ın indiği çevrenin ve nuzûl sebeplerinin araştırılması yapılmakla birlikte asıl araştırma Kur'ân içinde yapılır. Kur'ân kelimelerinin sözlük, terim ve izâfi anlamları incelenir. Kelimenin semantik tahlili yapılır. Kelimeyi Peygamberin nasıl anladığı araştırılır. Kullanıldığı bağlam dikkate alınarak Kur'ân'daki anlamı tespit edilir. Terkipler aynı usulle ele alınır. Evlenme, boşanma, zekat, namaz, îmân, içki, hırsızlık vb. konular Kur'ân bütünlüğü içinde anlatılır, âyetlerin âyetle ve hadislerle tefsîrine dikkat edilir. Bu tür çalışmada âyetler, bağlamından koparılarak, aynı konudaki diğer âyetler dikkate alınmadan yorumlanmaz. Her konuya bir bütün olarak bakılır. (İ.K.)

KORKU NAMAZI

Nisa sûresinin 101. âyetinde beyan edildiği şekilde savaş esnasında kılınan namaza denir. Düşman saldırısı gibi ciddi bir tehlike anında cemaat iki gruba ayrılır, iki rekatlı bir namazın ilk rekatını, dört rekatlı bir namazını ilk iki rekatını imamla birlikte kılan birinci grup, ilk oturuştan sonra cemaatten ayrılıp görev başına gider, ikinci grup gelir, imamla birlikte kalan rekatları tamamlar ve göreve dönerler, imam kendi başına selam verir. Daha sonra birinci grup Kur'an okumadan, ikinci grup Kur'an okuyarak nöbetleşe namazlarını tamamlar, böylece namaz hem cemaatle ifa edilmiş hem de görev aksatılmamış olur. (İ.K.)

KÖLE

Köle, tarihte hukukî, iktisadî ve sosyal bakımdan hür insanlara göre daha aşağı bir statüde bulunan bir sınıfın adı olup, bu sınıfı ifade etmek için abd, rakabe, memlûk kavramları da kullanılmaktadır. Kadın köleler için ise, özel olarak câriye, eme, memlûke denir.

Tarihin eski çağlarından beri yeryüzünde mevcut ve yaygın bir olgu olan kölelik, İslâm'ın öngördüğü ve teşvik

ettiği bir durum değildir. İslâm'ın geldiği devrede kaynağı itibarıyla köleler, harplerde esir alınanlar, hür oldukları halde zorla kaçırılıp hürriyetten yoksun bırakılanlar ve köle soyundan gelenlerden oluşmaktaydı. Bunun dışında, borçları sebebiyle köleleştirilenler de bulunmaktaydı.

İslâm, geldiği dönemde sosyal bir gerçeklik olan bu olguyu tedricen tasfiye etmeyi planlamış, bu arada, kölelerin durumlarını iyileştirmeyi sağlayacak ön tedbirleri almış ve altyapıyı kurmaya öncelik vermiştir. Bu amaçla, köleliğin sun'î kaynaklarını kaldırmıştır.

Köleliğin ıslah ve zamanla tasfiyesi amacıyla İslâm'da, kölelerin eğitilmesi, hürriyete hazırlanarak faydalı bir kimse haline getirilmesi ve hür kılınması konusunda teşvik ve tedbirler getirilmiştir; sürekli olarak ve değişik vesilelerle köle azat edilmesi tavsiye edilmiş, hatta keffaretlerde olduğu gibi, bazı durumlarda bunu dinî bir zorunluluk haline getirmiştir. (İ.P.)

KUDDÛS

Temiz olmak anlamındaki "k-d-s" kökünden türeyen ***kuddûs*** kelimesi sözlükte temiz, mukaddes ve mübarek olan demektir.

Kur'ân'da iki âyetle Allah'ın sıfatı olarak geçmiştir: *"O, kendinden başka ilâh bulunmayan Allah'tır, meliktir, kuddüstür..."* (Haşr, 59/23; Cum'a, 62/1)

Allah'ın sıfatı olarak "kuddüs"; her türlü çirkinlik, noksanlık ve ayıplardan uzak, tertemiz, bütün kemal sıfatları kendisinde toplayan, güzellik, iyilik ve faziletlerle övülen demektir. Takdîs, tesbihin eş anlamlısıdır: *"(Melekler)..... ve biz seni hamd ile tesbih ederiz ve seni takdîs ederiz dediler."* (Bakara, 2/30) âyeti bunun delilidir. "Tesbîh" ve "takdîs", eşi, çocuğu, anası, babası, ortağı olmak; noksanlık, âcizlik, kötülük, ayıbı, eksiği ve kusuru bulunmak gibi O'na layık olmayan sıfatlardan Allah'ı tenzih etmektir. Meleklerin tesbihi **"Sübbûhün kuddûsün Rabbûl-Melâiketi ve'r-Ruh"** (*Ruh ve meleklerin Rabb'i kuddüstür, sübbûh'tür-çok temiz, mukaddes ve noksanlıklardan uzaktır*) şeklindedir (Müslim, Salat, 223).

Cibril'in sıfatı olan **"Ruhu'l-Kuds"** (Bakara, 2/87) terkibindeki *kuds* kelimesi, temiz; **"mukaddes vâdi"** (Tâ-hâ, 20/12) ve **"mukaddes arz"** (Mâide, 5/21) tabirlerindeki *mukaddes* kelimesi ise temiz, bereketli anlamındadır. *Kuds* kökü temizliğe delâlet eder. (İ.K.)

KUDRET

Allah'ın sübûtî sıfatlarından biri olan ***kudret,*** O'nun sonsuz güç sahibi olması ve bütün mümkünata irade ve ilmine uygun olarak te'sir ve tasarruf etmesi demektir. O'nun kudretinin yetmeyeceği hiçbir şey yoktur. O âciz değildir. Zira kudretinin zıddı olan acz Allah hakkında düşünülemez. (bk. Kâdir) (F.K.)

KUDSÎ HADİS

Hz. Peygamber'in Allah Teâlâ'ya nispet ettiği hadislerdir. Bu hadislerin manası Allah'tan, sözleri Hz. Peygamber'dendir. Hz. Peygamber bunları, "Allah Teâlâ şöyle buyuruyor" diye rivâyet eder. Kudsî hadislerde, çoğunlukla Allah'ın rahmetinden ve sıfatlarından söz edilmektedir.

Kudsî hadisleri toplayan eserler yazılmıştır. Ali İbn Balaban el Makdîsî'nin (ö. 611/1214) *"el-Makasıdu's-Seniyye fi'l-Ehâdisi'l-İlâhîyye"*;

Abdurrauf el-Münavî'nin (ö.1031/1621); *"İthâfu's-Seniyye bi'l-Ehâdîsi'l-Kudsiyye"*; Muhyiddin Arabî'nin (ö. 638/1240) *"Mişkâtu'l-Envâr"* adlı eserleri bunlardandır. (A.G.)

KUDÛM TAVAFI

Sözlükte "bir yere gelmek veya varmak" anlamına gelen "kudûm" kelimesi, bir hac terimi olarak; **"ifrad haccı"** yapanların Mekke'ye vardıklarında yaptıkları ilk tavaftır. Bu tavafın yapılması sünnettir.

İfrad haccı niyetiyle ihrama giren ancak Mekke'ye uğramadan doğrudan Arafat'a çıkan kimseler ile Arafat vakfesinden önce âdetleri kesilmeyen kadınlar, kudûm tavafı yapmazlar.

İhrama girip Mekke'ye vardıktan sonra hemen kudûm tavafı yapılmayıp Arafat'a çıkıncaya kadar mazeretsiz olarak geciktirmek caiz ise de Mekke'ye varır varmaz yapılması daha faziletlidir. Çünkü Peygamberimiz (a.s.), Mekke'ye vardığında ilk iş olarak abdest almış, sonra da Ka'be'yi tavaf etmiştir. (Buhârî, Hac, 62. II, 162)

Mekkeliler ile Hıll ve Harem bölgelerinde ikamet edenler, kudûm tavafı yapmazlar.

Şafiî mezhebine göre kıran haccı yapacak olanların da Mekke'ye vardıklarında yapacakları ilk tavaf kudûm tavafıdır. Çünkü Kıran haccına niyet edenlerin hem hac, hem de umre için bir tavaf ve sa'y yapmaları yeterlidir. (Tirmizî, Hac, 102)

"Kıran haccı yapan" kimse, hem umre hem de hac menasikini hac ayları içinde aynı ihramla ayrı ayrı yapar. Dolayısıyla bu kimsenin Mekke'ye vardığında yapacağı ilk tavaf, temettu haccında olduğu gibi umre tavafıdır. (bk. Hac) (İ.K.)

KULLETEYN

Sözlükte "testi anlamına gelen kulle kelimesinin tesniyesi (ikili) olup, iki testi" anlamına gelir. Eni, boyu ve derinliği 60 cm. olan veya yaklaşık 210 litre su alan kap veya havuza kulleteyn denilmiştir. Şâfiîlere göre, bu ölçüdeki bir kaba sıvı veya katı bir necaset düştüğünde, kokusu, rengi ve tadı değişmedikçe suyu temiz sayılır. Hanefîlere göre ise, kulleteyn necasetin etkili olamayacağı kadar büyük kabul edilmemiştir. Kulleteyn ölçüsündeki bir kaba necaset düştüğünde, rengi, kokusu, tadı değişmese de içerisindeki su necis olur. Bir suya necasetin etki edemeyecek kadar çok olabilmesi için, 10 x 10 arşın (680 x 680 cm) genişliğinde bir havuz veya gölet olup, avuçlandığı zaman altı açılmayacak derinlikte olması gerekir. Böyle bir havuza necaset düşmesi halinde, suyun rengi, kokusu ve tadı değişmedikçe temiz kabul edilmiştir. (İ.P.)

KUNÛT

Sözlükte "Allah'a ihlasla kulluk etmek, namaz ve duayı uzatmak, sükut etmek, dua etmek, ibadet kastıyla ayakta durmak" gibi anlamlara gelen ***kunût,*** dinî bir kavram olarak, namazda rukûdan önce veya sonra ayakta dua etmeyi ifade eder.

Kur'ân-ı Kerim'de kunût sözlük anlamında, ibâdet etmek, boyun eğmek (Rûm, 30/26; Ahzâb, 33/120; Zümer, 39/9), ibadet maksadıyla ayakta durmak (Âl-i İmrân, 3/43), sükut etmek (Bakara, 2/238) manalarında kullanılmıştır.

Hanefîlere göre, vitir namazının üçüncü rekatında kunut yapmak vacip-

tir. İmam-ı Azam'a göre kunutta tekbir almak ve kunut dualarını (Allahümme innâ neste'înuke ve Allahümme iyyâke na'büdü dualarını) okumak vaciptir. Ancak İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf'a göre ise, tekbir almak vacip, kunut dualarını okumak ise sünnettir. Bu duayı okuyamayan kimse "Rabbenâ" duasını okur veya üç defa "Allahümmağfir lî" der. Namazda kunûtu unutan kişi, namazın sonunda sehiv secdesi yapar.

Şâfiî ve Mâlikîlere göre ise, sabah namazının ikinci rekatinde, rükudan sonra kunût yapılır. Sabah namazında kunût duası yapmak Şâfiîlere göre sünnet, Mâlikîlere göre ise müstehaptır. Şâfiî veya Mâlikî imamın arkasında sabah namazı kılan bir Hanefî, imam kunût yaparken sessizce bekler. (İ.P.)

KUR'ÂN

Yüce Allah tarafından (Hakka, 69/43) vahiy yolu ile (Yûnus, 10/12) Arapça olarak (Yûsuf, 12/2) peyder pey (Furkân, 25/32) Peygamberimiz Hz. Muhammed (a.s.)'a indirilen (Şûarâ, 26/192-195), nesilden nesile bize kadar tevatüren gelen, mushaflarda yazılı, Fatiha sûresi ile başlayıp Nas sûresi ile sona eren, okunması ile ibadet edilen ve sevap kazanılan, 323.015 harf, 77.439 kelime, 6.236 âyet ve 114 sûreden oluşan muciz bir kelamdır. Allah sözü olduğunda hiç şüphe yoktur (lâ raybe) (Bakara, 2/2). Kendisinde hiçbir eğrilik ve tezat mevcut değildir (Kehf, 18/1). Önünden ve arkasından ona bir batıl gelip karışmaz (Fussilet, 41/42). Dosdoğru (kayyim) (Kehf, 18/1), aziz (Fussilet, 41/41), kerim (Vakıa, 56/77), hakîm (çok hikmetli) (Yâsîn, 36/1), mecîd (çok şerefli) (Hâkka, 50/2), mübarek (Sâd, 38/29), mübîn (apaçık) (Yusuf, 12/1) ve Allah'tan gelen hak bir kitaptır. Allah'ın basairi (gönül gözlerini açan) (Â'raf, 7/203), apaçık nuru (Nisâ, 4/174) ve burhanıdır (En'âm, 6/155). Allah'ın emrinden bir ruhtur (Şûrâ, 42/52). Âyetleri insanların muhtaç oldukları şeyleri beyan edicidir (mübeyyinat) (Nur, 24/34, 46). Öğüt alanlar, anlayanlar (En'âm 6/98, 126), bilenler (Â'raf, 7/32), düşünenler (Yûnus, 10/24) ve aklını kullananlar (Rûm, 30/28) için âyetleri tafsîl edilmiştir (En'am, 6/55).

İcaz, sağlamlık ve güzellikte birbirine benzeme bakımından âyetlerinin tamamı, muhkem (Hud, 11/1), mufassal (En'am, 6/114) ve müteşabih (Zümer, 39/23), hüküm ifade etme ve uygulama itibariyle bir kısmı muhkem, bir kısmı müteşabihtir (Âl-i İmran, 3/7).

Kur'ân; insanlar ve cinler bir araya gelseler bir benzerini meydana getiremeyecekleri bir kitaptır (İsra, 17/88). Kendinden önceki kitapları doğrulayıcı (musaddık) ve gözeticidir (müheymin) (Mâide, 5/48). Müjdeleyici ve uyarıcıdır (beşîr ve nezîr), özellikle zalimleri (Ahkâf, 46/12), inkâr edip isyân edenleri, ilahî azap ile uyarır. Muhsinleri (Ahkaf, 46/12), îmân edip sâlih amel işleyenleri cennetle müjdeler (Kehf, 18/1-4). İnsanlara bir açıklama (beyan) ve bir duyurudur (belâğ) (Âl-i İmran, 3/138). Genelde bütün insanlar (Bakara, 2/185), özelde mü'minler (Yûnus, 10/57), muttakiler (Bakara, 2/2) ve muhsinler için yol göstericidir (hüdâ) (Lokman, 31/2-3) Allah'ın, insanlara (Yâsîn, 36/69) özellikle mü'minlere (Yûnus, 10/57), Allah'tan korkanlara (Taha, 20/3) ve muttakilere (Âl-i İmran, 3/138) bir öğütüdür (zikir, tezkire ve mev'ıze) (Sad, 38/87). Öğüt almak isteyenler için kolaylaştırılmıştır (Kamer, 54/17). Mü'minler (Yûnus, 10/57), müslümanlar (Nahl, 16/89) ve muhsinler (Lokman, 31/2) için bir

rahmet, müjde (büşra) (Neml, 27/2) ve göğüslerdeki sıkıntılara şifadır (Yûnus, 10/57). İnsanları karanlıklardan aydınlığa çıkarır (İbrâhim, 14/1) ve en doğru yola iletir (İsra, 17/9). İnsanlar için gerekli olan her şeyi açıklayıcı (Nahl, 16/8), tafsîl edici (Yûsuf, 12/111) ve apaçıktır (mübîn) (Hıcr, 15/1). Hakkı batıldan, doğruyu yanlıştan, helalı haramdan ayıran fürkândır (Bakara, 2/185). İnsanlar için gerekli her türlü misal / örnek anlatılmıştır (İsra, 17/89). Kıssalarında akıl sahipleri için ibretler vardır (Yûsuf, 12/111). İnsanları hakka, dosdoğru yola (sırat-ı müstakîme) götürür (Ahkâf, 46/30).

Kur'ân, tamamen Allah sözüdür. Kelimelerinin seçilişi, cümlelerinin kuruluşu, âyetlerinin tertibi, lafızları ve manası ile tamamen Allah'a aittir. Bu konuda, vahiy meleği ve Peygamberimiz (a.s.) sadece birer vasıtadır.

Kur'ân, sadece Hz. Peygamber dönemine ait bir kitap değil, varlığını ve rehberliğini dünya durdukça sürdürecek olan, çağları aşan ve kucaklayan bir kitaptır. Sadece ilk indiği Arap toplumunun değil bütün insanların kitabıdır.

Kur'ân, zamanın geçmesiyle eskiyen değil daima tazeliğini ve güncelliğini koruyan, insanları geriye değil daima ileriye götüren, ilim, teknik ve gelişmelerle çatışan değil örtüşen ve kucaklaşan bir kitaptır. Emir ve yasakları, helal ve haramları, hüküm ve tavsiyeleri, öğüt ve ilkeleri, misal ve kıssaları, va'd ve vaidleri, geçmişe, geleceğe, Allah'a, insana ve diğer varlıklara dair bildirdiği gerçekler, bilgiler ve tanımlar, zamanın geçmesiyle değişmez ve değerini yitirmez (Kehf, 18/27; En'am, 6/115).

Kur'ân'ın Amacı: Kur'ân, insanın dünya ve âhiret saadetini sağlamasını amaç edinmiştir. Kur'ân, insanlığın rehberi ve mutluluk kaynağıdır.

Kur'ân'ın amacı; hangi milletten olursa olsun bütün insanları aydınlatmak, yer yüzünde cehalet, sefahat, küfür ve sapık inançlara kapılarak karanlıklar içinde kalan, nereden gelip nereye gittiğini bilemeyen bütün insanları sapıklık ve dalaletten, sefahat ve rezaletten kurtarıp îmân nuru ile doğru yola sevk etmektir.

İnsana Allah ve kâinat hakkında bilgi veren, manevî ve maddî ihtiyaçlarını bildiren Kur'ân'dır. Kur'ân bu amaçla cüz'î ve küllî kurallar, emir ve yasaklar getirmiştir. Bu kuralların, emir ve yasakların amacı; aklı, canı, malı, nesli ve dini korumak, böylece insanın huzur ve mutluluğunu; kişisel, ailevî ve sosyal nizamını sağlamak; iyi insan ve iyi bir toplum oluşturmaktır.

İnsanları en doğru yola ileten Kur'ân'dır (İsra, 17/9). Peygamberimiz (a.s.), *"Size sımsıkı sarıl(ıp ahkamını uygula)dığınızda asla sapıtmayacağınız (iki şey) bıraktım. Allah'ın Kitabı ve Peygamberinizin Sünneti."* buyurmuştur. (el-Münzirî, et-Terğîb ve't-Terhîb, I, 80).

Kur'ân'ın ana konusu Allah ve insandır. Kur'ân Allah'ı ve insanı tanıtır. Allah'ın emir ve yasaklarını, helal ve haramlarını, öğüt ve tavsiyelerini hüküm ve sınırlarını, va'd ve vaidini, îmân, ahlâk ve ibadet kurallarını, îmân edip sâlih amel işleyenlerin mükâfatlarını, inkar ve isyân edenlerin âhiretteki cezalarını, ibret alınması için geçmiş kavimlerin kıssalarını ve âhiret ahvalini anlatır. İnsanın kendisine, Yaratıcısına, insanlara, çevreye ve diğer varlıklara karşı görevlerini bildirir.

Kur'ân; insanın işlerini ve görevlerini, dinî ve dünyevî diye ayırmaz. İnsanın her inanç, söz, fiil ve davranışının hem bu dünya hem de âhiret ile ilgili boyutu vardır. Allah'a, fertlere, topluma, canlılara ve çevreye karşı görevleri insanın hem dünya hem de âhiret mutluluğu içindir. Ferdî görevlerin, topluma, toplumsal görevlerin de ferde etkisi vardır.

Kur'ân'ın bildirdiği Hak Din; sadece ferdin özel ve aile hayatı ile ilgili değildir. Çünkü insan, tek başına veya sadece ailesi ile birlikte değil, toplum içinde yaşar. İnsan, sosyal bir varlıktır. Bunun için Kur'ân ve Sünnet; toplu olarak yaşamak durumunda olan insanların; sosyal, ekonomik, ahlâkî, idarî ve hukukî ilişki ve görevleri; inanç, amel, iş, söz, fiil ve davranışları ile ilgili temel kurallar getirmiştir. (İ.K.)

KURBAN

Sözlükte "yaklaşmak, Allah'a yakınlaşmaya vesile olan şey" anlamlarına gelen ***kurban***, dinî bir terim olarak, ibâdet maksadıyla, belirli şartları taşıyan hayvanı usulüne uygun olarak kesmeyi ve bu amaçla kesilen hayvanı ifade eder. Arapça'da bu şekilde kesilen hayvana ayrıca ***udhiye*** de denir.

Kurban kesmek, akıllı, büluğ çağına ermiş, dinen zengin sayılacak kadar mal varlığına sahip ve misafir olmayan Müslüman'ın yerine getireceği mali bir ibadettir. Temel ihtiyaçlarından ve borcundan başka 20 miskal (80.18 gr.) altın veya bunun değerinde para veya eşyaya sahip olan kişi dinen zengindir; dolayısıyla Allah'ın kendisine bahşetmiş olduğu nimetlere şükran ifadesi ve Allah yolunda fedakarlığın nişanesi olarak kurban kesmelidir. İbadetlerde sorumluluk ve bu sorumluluğun bir neticesi olan ceza ve mükafat da bireyseldir. Bu nedenle, dinen zengin olan karı-kocadan her birinin ayrı ayrı kurban kesmesi uygun olur. Kurban kesmekle mükellef olan şahsın, satın alacağı hayvanın ücretini kredi kartıyla ödemesi, kurbanın sıhhatine engel teşkil etmez.

Kurban; koyun, keçi, sığır, manda ve deveden olur. Bunların dışındaki hayvanlar kurban olarak kesilemezler. Kurban olabilmesi için, kurbanlık hayvanın süt dişlerini değiştirmiş olması gerekir. Bu da genel olarak, deve 5; sığır ve manda 2; koyun ve keçi 1 yaşını doldurunca gerçekleşir. Bunun yanında, 6 ayını tamamlayan koyun, bir yaşını doldurmuş gibi gösterişli olması halinde kurban edilebilir.

Kurban edilecek hayvanın, sağlıklı, azaları tam ve besili olması, hem ibadet açısından hem de sağlık bakımından önem arz eder. Bu nedenle, kötürüm derecesinde hasta, zayıf ve düşkün, bir veya iki gözü kör, boynuzları kırık, dili, kuyruğu, kulakları ve memesi kesik, dişlerinin tamamı veya çoğu dökük hayvanlardan kurban olmaz. Ancak, hayvanın doğuştan boynuzsuz olması, şaşı, topal, hafif hasta, bir kulağı delik veya yırtılmış olması, kurban edilmesine mani teşkil etmez.

Kurban edilecek hayvana acı çektirilmemeli ve eziyet verilmemelidir. Hayvanlar ehil kişiler tarafından kesilmeli ve kesim işlemi süratli bir şekilde yerine getirilmelidir. Ayrıca, çevre temizliği ve ekolojik dengenin korunması için gerekli tedbirler alınmalıdır. Kurban kesimi esnasında, psikolojik açıdan etkilenmemesi için çocukların kesim mahallinden uzak tutulmalarına dikkat edilmelidir. Aynı şekilde, hay-

vanların diğerinin kesimine şahit olacak şekilde yan yana bulundurulmaları da uygun değildir. (İ.P.)

KURBET

Sözlükte "yakınlık, akrabalık" anlamına gelen kurbet, dinî bir kavram olarak, Allah'a yakınlaştıran her türlü iyilik ve taatı ifade eder. Kur'ân-ı Kerim'de kurbet kelimesi ibadet anlamına kullanılmıştır: *"Bedevîlerden, Allah'a ve âhiret gününe inanan, sarf ettiğini, Allah katında ibâdet (kurbet) ve peygamberin dualarına nâil olmağa vesile sayanlar da vardır. Bilin ki, verdikleri onlar için ibadettir (kurbettir). Allah onlara rahmet edecektir. Allah şüphesiz bağışlar ve merhamet eder."* (Tevbe, 9/99).

Sevap kazandıran her türlü fiil kurbettir. Buna göre, Allah rızası için yapılan her türlü ibadet, kurbettir, taattır. Ayrıca, mubahlar da ibadet niyetiyle, sevap kazanma kastıyla yapılırsa kurbet olur. Meselâ, ibadete kuvvet kazanmak niyetiyle yemek-içmek, gece ibadete kalkmak için erken yatmak mubah olan yeme-içmeyi, uyumayı kurbete dönüştürür. (İ.P.)

KURRÂ

"Kâri" kelimesinin çoğuludur. Kur'ân okuyucuları demektir. (bk. Kırâat md.) (İ.K.)

KURTULUŞA ERENLER

Kurtuluşa erenler, Kur'ân'da ***felâh***, ***iflah***, ***fevz*** ve ***mefâze*** kavramlarıyla ifade edilmiştir. Yeri zıraat için sürmek, hile yapmak, arzusuna nail olmak anlamındaki "f-l-h" kökünden gelen "iflâh" kelimesi istediğini elde etmek, kurtuluşa ermek, korktuğu şeyden, tasa ve zorluklardan kurtulmak, nimet ve rahatta daimî olmak, âhirette cennete kavuşmak; "fevz" ve "mefâz" bir şeyi elde etmek, şerden kurtulmak demektir. Kur'ân'da kurtuluşa eren kimseler, "müflih" (çoğulu müflihûn), "fâiz" (çoğulu fâizûn) olarak nitelenmişlerdir.

Bir insanın kurtuluşa erebilmesi için en başta mümin olması gerekir. Mümin olmak kurtuluşa ermenin ön şartıdır (Mü'minûn, 23/1; Bakara, 2/3-4; Â'raf, 7/157). Kur'ân'da "müflihûn" ve "fâizûn" (kurtuluşa erenler) olarak nitelenen insanlar; şirk, küfür ve nifaktan arınan (Â'lâ, 87/14; Şems, 91/9), Allah'a karşı gelmekten sakınan (muttaki) (Bakara, 2/189; Âl-i İmrân, 3/130, 200;), sabırlı (Âl-i İmrân, 3/200), mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda çalışan (Mâide, 5/35; Tevbe, 9/88), Allah'a yaklaşmaya yol arayan (Mâide, 5/35), içki, kumar, şans oyunları ve putlara tapmaktan sakınan (Mâide, 5/90), Allah'ın nimetlerini hatırlayan, nimetleri verenin Allah olduğunu bilen (Â'râf, 7/69), Allah'ı çok zikreden (Enfal, 8/45; Nur, 24/31), ibadet eden (Hac, 22/77), hayır işleyen (Hac, 22/77), tevbe edip Allah'a yönelen (Nur, 24/31), Allah'ın verdiği rızkı Allah yolunda harcayan (Bakara, 2/4), insanları hayra çağıran (Âl-i İmrân, 3/104), iyiliği emredip kötülüğü men eden (Âl-i İmrân, 3/104; Tevbe, 9/71-72), Peygamberi destekleyen ve dinine yardım eden (Â'râf, 7/157), Kur'ân'a uyan (Â'râf,7/157), Allah'a ve peygamberine itaat eden (Nisâ, 4/13; Tevbe, 9/71-72; Nur, 24/51-52), Allah'tan korkan (Â'râf, 7/157), güzel amelleri en iyi bir şekilde yapan (muhsin) (Lokman, 31/3-5), lağviyattan (dünya ve âhirette işe yaramayan, İslâm'ın hoş görmediği söz, fiil ve davranışlardan) yüz çeviren (Mü'minûn, 23/3), ırzlarını koruyan (zina etmeyen) (Mü'minûn, 23/5), nefsini cimrilikten arındıran (Haşr, 59/9), Allah yolunda savaşan (Tevbe, 9/100), farz, vacip, sünnet ve âdaplarına riâyet

ederek ve hiç ara vermeden namazlarını kılan (Mü'minûn, 23/2, 9), zekatını veren (Lokman, 31/4-5; Tevbe, 9/71-72), emanetlere ve ahitlere (Allah'a ve insanlara verdiği sözlere, sözleşmelere) uyan (Mü'minûn, 23/8), Allah taraftarı olan (Mücadele, 58/22), ve mizanda (amellerin tartıldığı âhiret terazisinde) sevabı ağır gelen (Â'râf, 7/8, 23/102) müminler olarak tanıtılmıştır.

Özet olarak verdiğimiz bu nitelikler bütün olarak değerlendirildiğinde "kurtuluşa erenlerden" olabilmek için îmân edip sâlih ameller işlemek, Allah ve Peygambere itaat etmek, haram ve günahlardan kaçınmak gerektiği ortaya çıkar. (İ.K.)

KUŞLUK NAMAZI

Güneşin doğmasından yaklaşık 45-50 dakika geçmesinden, zeval vaktine kadar olan süre içinde kılınan nafile namaza denir. (bk. Duhâ Namazı) (İ.P.)

KUŞLUK VAKTİ

Güneşin doğduktan sonra 5° (bir mızrak boyu) yükselmesinden, başka bir deyişle güneşin doğmasından takriben 45-50 dakika geçmesinden, zeval vaktine kadar olan süreye kuşluk vakti denir. (İ.P.)

KÜFÜR

Sözlükte "bir şeyi örtmek, perdelemek, gizlemek ve nimete nankörlük etmek" anlamlarındaki "küfür" kavramı dini bir terim olarak; Hz. Peygamberi ve onun Allah'tan getirdiği kesinlikle sabit olan şeyleri yalanlamak, tevatür yoluyla bize ulaşmış bulunan hükümlerden birini ya da bir kaçını inkâr etmek demektir. Bu anlamda "küfür", "imân" kavramının zıddıdır.

Küfür, en büyük günahtır. Bir insanın iman edilmesi gereken hususların hepsini inkâr ettiğinde küfür eylemini işlemiş olacağı gibi, birini hatta bir âyette yer alan bir hükmü, bir helalı, bir haramı, bir emri veya bir yasağı inkâr etse, yalanlasa, hatta beğenmese, küçümsese veya alay konusu etse yine küfre düşmüş olur. (bk. kâfir) (İ.K.)

KÜFÜV

Sözlükte "eş, denk, nazîr, misil" gibi anlamlara gelen küfüv, İslâm aile hukukunda, evlenecek eşlerin birbirlerine denk olması manasına gelmektedir.

Toplumu oluşturan aileye dinimiz büyük önem vermiştir. Sağlam bir toplum için, ailenin sağlıklı ve sağlam temeller üzerine bina edilmesi gerekir. Eşler arasında uyumun sağlanması ve huzurlu bir yuvanın kurulması için, evlilikte tarafların dinî, iktisadî ve sosyal bakımdan birbirlerine denk olmaları önemli rol oynamaktadır. Bu nedenle İslâm âlimleri kefâet (denklik) başlığı altında bu konuyu inceleyerek, önemli bir kısmı, özellikle evlenecek kızın haklarını koruyabilmek için evlilikte denkliği şart koşmuşlardır.

Esasen Kur'ân ve Sünnette denkliğin şart olduğu hususunda bir hüküm bulunmamaktadır. Bu şart, âlimlerin daha ziyade evlilikte uyumu ve kalıcı bir mutluluğu sağlamak amacıyla kabul ettikleri bir tedbirdir. Bu nedenle, günümüzde evliliğin devamı ve huzurlu bir yuvanın temini bakımından denkliğin aranması, faydalı bir unsur olarak kabul edilmelidir. Ancak bunun bir fesih gerekçesi olarak kabul edilmeyip nihaî seçimin taraflara bırakılması daha uygun olacaktır. (İ.P.)

KÜSÛF NAMAZI

Küsûf kelimesi Arapça'da güneş tutulması anlamına gelmektedir. Küsûf namazı ise, güneş tutulduğunda cema-

atle kılınan iki rekatlik bir namazdır. Güneş tutulduğunda namaz kılmak müstehaptır. Hz. Peygamber'in güneş tutulduğunda, mescide giderek namaz kıldığı rivâyet edilmiştir (Müslim, Küsûf, 3-5). Küsûf namazı için ezan okunmaz, kamet getirilmez. Namazı, Cumâ'yı kıldıran imam kıldırır. İmam yoksa, cemaat kendisi ferdî olarak namaz kılar. İmam kıraatı içinden yapar.

Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim'in öldüğü gün güneş tutulması üzerine, halk İbrahim'in vefatı sebebiyle güneşin tutulduğunu söylemiş; bunun üzerine Rasûlüllah; *"Güneş ve ay kimsenin ölümünden veya doğmasından dolayı tutulmaz. Bunu gördüğünüzde namaz kılın, dua edin."* buyurmuştur (Buhârî, Küsûf, 1; Müslim, Küsûf, 1, 3).

Ay tutulması, fırtına, deprem, salgın hastalık gibi korkutucu olaylarda da güneş tutulmasında olduğu gibi namaz kılmak müstehaptır. (İ.P.)

KÜTÜB-İ SİTTE

Hz. Peygamber'in hadislerini toplayan meşhur eserlerden altısına verilen isimdir. Kütüb-i Sitte diye anılan bu eserler şunlardır: Buhârî (ö. 256/869) ve Müslim (ö. 216/831)'in *el-Câmi'u's-Sahih*'i, Ebû Dâvûd (ö. 275/888), Nesâî (ö. 303/915), Tirmizî (ö. 279/892) ve İbn Mâce (V. 273/886)'nin *es-Sünen*'leri. (A.G.)

KÜTÜB-İ TİS'A

Kütüb-i Sitte'ye üç eser ilavesiyle anılan meşhur dokuz hadis mecmuasına verilen isimdir. İlave edilen eserler; Dârimî (ö. 255/868)'nin *es-Sünen'i*, İmam Mâlik (ö. 179/795)'in *Muvatta'ı*, Ahmed ibn Hanbel (ö. 241/855)'in *el-Müsnedi*'dir. (A.G.)

LAĞV YEMİNİ

Sözü kuvvetlendirme amacı taşımayan, kasıtsız olarak edilen yemin anlamına gelir. (bk. Yemîn) (İ.P.)

LÂHİK

Sözlükte "birinin ardından yetişmek, tâbi olmak; birinci meyveden sonra gelen ikinci meyve" gibi anlamlara gelen ***lâhik,*** namaza imam ile başlayıp, namaz esnasında başına gelen bir durum sebebiyle namaza ara vermek zorunda kalan ve bu sebeple namazın bir kısmını imam ile birlikte kılamayan kimse demektir.

İmamla birlikte namaza başlayıp da abdesti bozulan kimse, dünya işleriyle meşgul olmadan ve namazı bozacak bir fiil yapmadan hemen çıkıp en yakın yerden abdest alarak geri döner ve bıraktığı yerden namazını tamamlar. İmamla birlikte başladığı namaza, uyku, gaflet, sıkışıklık gibi sebeplerle ara vermek zorunda kalan kimse, bu mazeretleri ortadan kalktığında namazı bozan bir fiil yapmadan kaldığı yerden namazını tamamlar. Lâhik, mümkünse önce kaçırdığı rekatları veya rükünleri yapar, sonra imama uyar ve imam ile birlikte selam verir. Kaçırmış olduğu rekatlarda Kur'ân okumaz ve kendisinin yaptığı bir hatadan dolayı sehiv secdesi yapmaz.

Kaçırmış olduğu rekatları önce kılması halinde, imama yetişemeyeceğini anlarsa, hemen imama uyar. İmam namazı bitirince kaçırdığı rekatları veya rükünleri yerine getirir. Bu esnada imam sehiv secdesi yaparsa, imamla sehiv secdesi yapmadan ayağa kalkar ve namazın sonunda sehiv secdesi yapar.

Abdest alıp döndüğünde, imam namazı tamamlamış ise, imamın arkasında namaz kılıyormuş gibi namazını tamamlar; yani Kur'ân-ı Kerim okumaz, yaklaşık olarak imamın bekleyeceği kadar bekler, rüku ve secdede tesbihleri, oturuşlarda da tahiyyat ve diğer duaları okur. (İ.P.)

LAHİT (LAHD)

Lahit, kabirde kıble tarafında açılan oyuğa verilen isimdir. Kabirlerin lahit şeklinde kazılması sünnettir. Hz. Peygamber, *"Lahit bizim içindir, düz olarak yarmak ise bizim dışımızdakiler içindir."* buyurmuştur (Tâc, I/371). Kabir, boyu cenâzenin boyu kadar, genişliği de insan boyunun yarısı kadar olmak üzere, 100-150 cm. derinliğinde, kıbleye dik açı oluşturacak şekilde kazılır. Kıble tarafına, ölünün yan olarak konulabileceği şekilde lahit açılır. Ölü kıble tarafından kabre indirilerek, yüzü kıbleye gelecek şekilde bu lahde konur. Lahit kapatıldıktan sonra kabre toprak dökülerek doldurulur. (İ.P.)

LAHN

Sözlükte "kıraatte hata etmek, başkasının anlayamayacağı şekilde birine konuşmak, irabda hata ederek konuşmak, lehçe, lugat, dil, makam, nağme, melodi, ses, nota" gibi anlamlara gelen ***lahn,*** dinî bir kavram olarak, Kur'ân-ı

Kerim okurken yapılan hatayı ifade etmektedir. Buna zelletü'l-kârî de denir.

Namazda yapılan kıraat hatalarının namazı bozup bozmayacağı konusunda fakihler bir takım ölçüler getirmişlerdir. Bunlar şöyle özetlenebilir;

Kur'ân kasten manası değişecek derecede yanlış okunursa namaz bozulur. Hata veya unutarak yanlış okunması halinde ise;

a) Yanlışlık kelimelerin harekelerinde ise, manada bir değişiklik olsa da olmasa da namaz bozulmaz.

b) Yanlışlık durak yerlerinde yapılırsa; yani durulacak yerde geçilip, geçilecek yerde durulursa, manasında değişiklik olup olmadığına bakılmaksızın namaz bozulmaz.

c) Bir harf yerine başka bir harf okunması şeklindeki meydana gelen yanlışlıkta, mananın değişip değişmediğine bakılır. Buna göre; bir harf değişir de bu değişiklikle kelimenin manası değişmez ve Kur'ân'da da o kelimenin benzeri varsa namaz bozulmaz. Şâyet harf değişmekle kelimenin manası bozulmaz ve fakat bu kelimenin bir benzeri Kur'ân'da yoksa, İmam Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre namaz bozulur, İmam Ebû Yûsuf'a göre bozulmaz. Eğer harfin değişmesiyle mana değişir ve Kur'ân'da da benzeri yoksa, namaz bozulur.

Namaz esnasında az veya çok miktarda âyet atlamakla namaz bozulmaz. Namazda önemli bir hata ile okuduktan sonra, dönüp yeniden düzgün bir şekilde okursa namaz caiz olur.

Bir kimsenin, Fatiha sûresi ile birlikte, namaz sahih olacak kadar Kur'ân'dan âyetler ezberlemesi ve buraları doğru okumak için gayret etmesi gerekir. Ancak dilindeki peltek-lik veya diğer sebeplerle, çalışmalarına rağmen bunu yapamaması halinde okuyabildiği kadarıyla namazını kılar; fakat başkasına namaz kıldırması caiz değildir. (İ.P.)

LÂİKLİK

Lâik sözlükte "ruhanîlerin yoluna ve cemaatına mensup olmayan kimse, dinî olmayan şey, fikir, müessese, sistem ve prensip" demektir. Lâiklik ise Fransızca kökenli bir kavram olup günlük literatürde kiliseleri her türlü siyasî ve idarî gücü kullanmaktan dışlayan sistem anlamına gelmektedir. Hukuk dilinde lâiklik, devletin din ve mezheplere karşı tarafsız bir vaziyet almasıdır. Bu durumda lâiklik, öncelikle devlet hayatına ait bir hareket ve faaliyet prensibi olarak benimsenmiştir. Ferdin özel ve manevî hayatına müdahale etmediği gibi dindarlığı da dışlamaz. Tersine, çağımızda doğduğu yer olan Avrupa'da görüldüğü gibi, diğer temel hak ve hürriyetlerin yanında, din ve inanç hürriyetini güvence altına almaktadır.

Lâikliğin özünde, dinin ilgi alanını sınırlandırma söz konusu değildir. Özellikle toplumun barış, huzur ve mutluluğuna katkıda bulunması beklenmektedir. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil lâiklik konusunda şöyle demiştir: "Bu sistemde ne devlet dine, ne de din devlete bağlanır. Sadece din ve devlet birbirinden ayrılarak her biri muhtar bir vaziyet alır. Ruhanî kuvvetin merkezi mabedtir. Cismanî kuvvetin merkezi de, bugünkü demokratik nizamda, parlamentodur. İşte ruhanî ve cismanî iki kuvvetin bu suretle ayrılması ve her birinin kendine mahsus sahada hükümran olması cemiyette bir itidal

ve muvazene ortamı sağlar. Her ikisi de insanın iyiliği, emniyeti, huzur ve rahat içinde yaşaması içindir. Mabed bu hedefe, ferdin iç âlemini, hükümet ise dış münasebetlerini tanzim etmek suretiyle yürür. Ne mutlu o memleketlere ki, toprakları üstünde mabed ile hükümet, aynı yolun bir yolcusu ve iki dost gibi kol kola gider."

Aslında İslâm Dini de tevhid ilkesiyle, varlığı ve beşerî ilişkileri bir bütün olarak algılamaktadır. Onlar arasında kutsal olan ya da olmayan ayırımını yapmaz. Bütün evren kıymetli ve bir mescid kadar kutsaldır. İnsanın gerek düşüncesi gerekse davranışları bir disiplin ürünüdür. O, bireyleri tek bir özde birleştirmek yoluyla insanlar arasında, toplum halinde yaşama sonucu ortaya çıkan eşitsizlikleri kaldıran, başlı başına bir inanç sistemidir. (F.K.)

LAKÎT

Sözlükte "yerden alınıp kaldırılan şey, sokağa bırakılmış ana-babası bilinmeyen çocuk" gibi anlamlara gelen ***lakît,*** bir fıkıh terimi olarak, anne babası bilinmeyen, sahipsiz buluntu, çocuk demektir.

Sokakta bulunup annesi babası bilinmeyen çocuğun nafakası hazineden karşılanır; öldüğünde mirası da hazineye kalır. Aynı şekilde bir cinâyet işler de diyet ödemesi gerekirse hazineden ödenir; kendisinin öldürülmesi halinde de diyetini hazine alır.

Daha sonra bir kimse, böyle bulunan çocuğun kendisinin olduğunu iddia ederse, nesebi ondan sabit olur. Günümüzde anasız, babasız bakıma muhtaç çocukların bakım ve yetiştirilmeleri için devlet kuruluşları ve vakıflar bulunmaktadır. Bu çocukların istismar edilmelerini önlemek ve bir aile sıcaklığı içerisinde yetişmelerini sağlamak için, bu kuruluşlar aracılığıyla devlet gözetiminde ailelerin yanına verilmeleri yerinde olur. (İ.P.)

LÂNET

Sözlükte "kovma, hayırdan uzaklaştırma" anlamına gelen ***lânet,*** dini bir kavram olarak dünyada Allah'ın rahmet ve yardımını kesmesi, âhirette ise cezalandırması demektir. Allah'ın dışındaki varlıkların lâneti ise, genelde beddua anlamını taşımaktadır. Kur'ân'da beyan edildiği üzere Allah'ın lânetine; kâfirler (Bakara, 2/89, 161) Yahûdîler (Nisâ, 4/46), zâlimler (Â'râf, 7/44), şeytan (Hicr, 15/35), Allah'ın indirdiklerini gizleyenler (Bakara, 2/159), namuslu kadınlara zina iftirasında bulunanlar (Nisâ, 4/93), münafıklar (Tevbe, 9/68), Âd kavmi (Hûd, 11/60), Firavun ve adamları (Hûd, 11/99), Allah'a ve Rasûlüne eziyet edenler (Ahzâb, 33/57), Allah'a verdikleri sözde durmayanlar ve yeryüzünde bozgunculuk çıkaranlar (Ra'd, 13/25), yalan haber yayanlar (Ahzâb, 33/60-61) uğrayacaklardır. Hadislerde Allah'ın Peygamberinin veya meleklerin lânetine uğradığı ifade olunanlardan bir kısmı şunlardır: Ana-babasına sövenler (Müslim, Edâhi, 44), hırsızlar (Buhârî, Hudûd, 7, 13; Müslim, Hudûd, 7), arazi-ler arasındaki sınırı değiştirenler (Müslim, Edahi, 44), içki içenler (Ebû Dâvûd, Eşribe, 2; Müsned, I/316), livâta yapanlar (Ahmed, I, 309-317). Hz. Peygamber'in lânetlediklerinden bir kısmı şunlardır: Faiz yiyenler (Buhârî, Libas, 86, 96), atışlarda canlıları hedef yapanlar (Müslim, Sayd, 60), hayvanların organlarını kesenler (müsle) (Buhârî, Zebaih, 25), kadına benzemeye çalışan erkeklerle, erkeğe benzemeye çalışan kadınlar (Buhârî, Libas, 61), vücutlarına dövme yapanlarla yaptıranlar

(Buhârî, Libas, 82), ölünün arkasından ağıt yakıp üstünü başını yırtanlar, ağıt alameti olarak saçını kazıtanlar veya bağırıp çağıranlar. (M.C.)

LATÎF

Kibar, nâzik, ince, şeffaf ve küçük olmak; merhametle ve şefkatle davranmak; yaklaşmak ve iyilik yapmak anlamındaki "l-t-f" kökünden türeyen ***latîf,*** zarîf, ince; kesîf olmayan, ince anlamlı, manası gizli, kapalı olan söz demektir.

Allah'ın sıfatı olarak latîf, yaratıklara yumuşak davranan (refîk, leyyin), merhametli, lütufkâr, insanlara bilmedikleri ve ummadıkları yerlerden ihsanda bulunan; onları güçlerinin üstünde bir şeyle sorumlu tutmayan, hak ettiklerinden fazlasını veren, itaat ettiklerinde kullarını öven, isyân ettiklerinde nimetini kesmeyen; ince işleri, gizli sırları, her şeyin detayını en iyi bilen, işleri çok hassas düzenleyen ve gözle görülmeyen demektir.

Latîf ismi, Kur'ân'da beşi "habîr" ismiyle birlikte yedi âyette geçmiş ve üç farklı anlamda kullanılmıştır: *"Allah kullarına lütufkârdır (latîf), dilediğini rızıklandırır. O, güçlüdür, gâliptir."* (Şûrâ, 42/19) Bu âyette geçen "latîf" ismi; Allah'ın kullarına ihsanının bol olduğunu itaâtkâr veya isyânkâr herkese lütufta bulunduğunu ifade eder. *"... Rabbim gerçekten dilediği şeyi çok ince düzenleyendir (latîf). O çok bilen (alîm), her şeyi yerli yerinde yapandır. (hakîm)."* (Yûsuf 12/100), Bu âyetteki "latîf" sıfatı Allah'ın işlerinin inceliklerini, gizliliklerini çok iyi bilen ve ona göre tedbir alıp uygulayan olduğunu ifade eder. Yusuf peygamberin kuyuya atılması, tüccarların onu Mısır melikine satmaları, hapse girmesi, hükümdarın rüyasını yorumlaması ve neticede Mısır'a hazine bakanı olması Allah'ın lâtif isminin tecellisidir. *"(Lokman oğluna): Yavrum, (yaptığın iyilik veya kötülük) hardal tanesi ağırlığınca olsa, bir kayanın içinde, göklerde veya yerde bulunsa, Allah mutlaka onu getirir. Çünkü o latîftir, habîrdir."* (Lokman, 31/16), *"Sözünüzü ister gizleyin ister onu açığa vurun (farketmez). Çünkü O, göğüslerin özünü bilir. O, yarattığını bilmez mi? O, latîftir, habîrdir."* (Mülk, 67/13-14) Bu âyetlerde de "latîf" ismi; Allah'ın küçük-büyük, gizli ve âşikar her şeyi bildiğini, O'nun ilminden gizli hiçbir şeyin olmadığını ifade eder.

"Görmedin mi Allah gökten su indirdi de arz yeşeriyor, gerçekten Allah latîftir, habîrdir." (Hac, 22/63) Bu âyetteki "latîf" ismi, hem Allah'ın eşsiz ilmine hem de lütfuna delalet eder. *"O gökleri ve yeri yoktan var edendir. O'nun nasıl çocuğu olabilir ki? O'nun eşi yoktur, her şeyi O yaratmıştır ve O her şeyi bilendir. Rabbiniz Allah işte budur. O'ndan başka ilah yoktur. O her şeyin yaratıcısıdır. Öyle ise O'na ibadet edin. O her şeye vekildir. Gözler O'nu görmez, o gözleri görür. O latîftir, her şeyi haber alandır (habîr)"* (En'âm, 6/101-103) Bu âyetteki "lâtîf" ismi, Allah'ın gözlerin idrak edemediğini idrak eden, gören, bilen olduğunu veya gözlerin kendisini göremediğini, çünkü O'nun latîf bir varlık olduğunu ifade eder. (İ.K.)

LEDÜN İLMİ

Ledün, zaman ve mekân zarfıdır, "...de,..da, yanında, nezdinde, zamanda" anlamına gelir. Tasavvufta Allah'tan vasıtasız gelen bilgi, ilhamı ifade etmektedir. Bir âyette şöyle buy-

rulmaktadır: *"Ve orada kendisine katımızdan üstün bir bağışta bulunarak (özel) bir bilgiyle (ilm-i ledün) donattığımız kullarımızdan birine rastladılar"* (Kehf, 18/65). Mutasavvıflar bütün ilimlerin Allah katından geldiğine inanırlar. Ancak, zâhiri ilimler melek ve Peygamber aracılığı ile gelirken, ilham doğrudan aracısız olarak Hak'tan gelir. Bu sebeple ilhama da ledün ilmi denilmiştir. İlm-i ledün, çalışmakla öğrenilmez, tamamen ilâhi bir mevhibedir. (M.C.)

LEVH-İ MAHFUZ

Levh, üzerinde yazı yazılan tahta, masa veya düz yüzey demektir. Çoğulu *elvah*tır. Bu tabir Kur'ân'da da geçmektedir: *"Hakikatte o, levh-i mahfuzda bulunan şerefli Kur'ân'dır."* (Buruc, 85/21-22). Böylece Kur'ân'ın korunmuş bir levhada bulunduğu belirtilmiştir. Zira levh-i mahfuz yüce Allah'ın olmuş ve olacak her şeyi tesbit ettiği bir kitap ya da bilgi hazinesidir. O'nun bilgisi bizim anladığımız manada bir levhaya veya tahtaya yazılmaktan münezzehtir. Fakat katındaki planda, ezelî bilgisinde her varlık ismiyle, ömrüyle ve diğer bütün davranışlarıyla mevcuttur. Bu ilâhî kitap bizim anladığımız manada, kalemle, mürekkeple yazılmış bir kitap değil, kainatın taslağıdır ki hadislerde bundan levh-i mahfuz diye söz edilmektedir. Nitekim şu âyetler de bütün bilgi ve gerçeklerin levh-i mahfuzda kayıtlı olduğunu te'yid etmektedir: "... *Biz her şeyi bir kitapta (levh-i mahfuzda) sayıp yazmışızdır."* (Yâsîn, 36/12), *"Gaybın anahtarları Allah'ın yanındadır. Onları ondan başkası bilmez. O karada ve denizde ne varsa bilir. O'nun ilmi dışında bir yaprak bile düşmez. O yerin karanlıkları içindeki tek bir taneyi dahi bilir. Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır."* (En'âm, 6/59) Gerçekten bu âyetlerden de anlaşıldığı gibi; göklerde ve yerde insan ilminin keşfedip henüz insanlığın istifadesine sunamadığı nice hazineler vardır ki, Allah bunları bilir, zamanı geldiğinde, dilediğini insanlığın istifadesine sunar, dilediğini de kendi ilminde saklı tutar. (F.K.)

LEVM

Sözlükte "kınamak, azarlamak" demektir. Kur'ân'da da aynı anlamda kullanılmıştır. ***Levm*** kınanan, beğenilmeyen, eleştiri konusu olan ve yanlış olan söz, fiil ve davranışlar nedeniyle yapılır. Meselâ Kur'ân'da Allah'a başka ilahları eş koşmak, malı saçıp savurmak (İsrâ, 17/29, 39) kınamayı gerektiren bir davranış olarak zikredilmiştir.

Rabbinden izinsiz olarak kavminden ayrılıp bir gemiye binen Yûnus (a.s.) (Sâffât, 37/142) ve denizde boğulmak üzere iken Firavun, yaptıklarına pişmanlık duyarak kendilerini kınamışlardır (Zâriyât, 51/40).

Levm kavramı, Kur'ân'da olumlu ve olumsuz anlamda kullanılmıştır. Nefsini kınayan kimse övülmüş ve bu kimse üzerine yemin edilmiştir (Kıyame, 75/2). Kınama, göreceli bir kavramdır. İnançlara göre değişir. İnsanların kınadığı bir davranış Allah katında kınanmayabilir. Meselâ kınayıcının kınamasından korkmadan Allah yolunda çalışan ve dinî görevlerini yapan mü'minlerin Allah'ın sevgisine mazhar olduğu bildirilmiştir (Mâide, 5/54).

Levm kelimesinin isim şekli ***lâim, mülim;*** mübalağa şekli ise ***levvâme***dir. (İ.K.)

LIHYE-İ SAÂDET

Lıhye sakal demektir. Saâdet sakalı anlamına gelen "Lıhye-i Sadet", Peygamberimizin sakal-ı şerifine verilen isimdir. Peygamberimiz (a.s.) sakalını kısalttığında veya saçını tıraş ettirdiğinde sahabe bunları almış ve titizlikle korumuştur. Bu sakallardan bazı camilerde cam fanuslar içinde saklanmakta ve mübarek gün ve gecelerde tekbir ve salavatla ziyaret edilmektedir. Sakal-ı şerifi ziyaret, Peygambere yapılan temsili bir saygıdır. Ancak öpmek, eğilmek vb. davranışlar doğru değildir. (İ.K.)

LİÂN

Sözlükte "lânetleşme, birbirine lânet etme" gibi anlamlara gelen ***liân***, bir fıkıh terimi olarak, karısının zina ettiğini veya çocuğunun kendine ait olmadığını iddia eden ve bu iddiasını gerektiği şekilde ispat edemeyen koca ile karısının, mahkeme huzurunda özel bir şekilde yemin ve lânetleşmeleri üzerine hakim tarafından evliliklerine son verilmesini ifade eder.

Kur'ân-ı Kerim'de, Nûr sûresinde düzenlenen liânın yapılış şekli şöyledir (Nûr, 24/6-9): Eşinin zina ettiğini veya çocuğunun kendisine ait olmadığını iddia eden ve bu konuda şahitleri bulunmayan koca, hakim huzurunda dört defa Allah'ı şahit göstererek eşinin zina ettiğini veya çocuğun kendisine ait olmadığını söyler, beşincisinde de "yalan söylüyorsam Allah'ın lâneti üzerime olsun" der. Bundan sonra kadın da, dört defa Allah'ı şahit göstererek kocasının bu isnadında yalan söylediğini belirtir ve beşincisinde "Kocam doğru söylüyorsa Allah'ın gazabı üzerime olsun" der. Bunun üzerine hakim tarafların ayrılmalarına hükmeder. Bu boşanma İmam Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre bir bâin talaktır. Ebû Yûsuf ve diğer mezhep imamlarına göre ise, taraflar birbirlerine ebedî olarak haram olurlar; hiçbir şartla bir daha evlenemezler. Bu yemin ve lânetleşme erkeğe kazf cezası, kadına da zina cezası uygulanmasını düşürür. (İ.P.)

LİFÂFE

Sözlükte "sargı, dolak, kapçık" gibi anlamlara gelen ***lifâfe***, dinî bir kavram olarak, cenâzeyi baştan ayağa kadar örten ve kefenin en üstüne gelen parçasıdır. (bk. Kefen, Tekfîn) (İ.P.)

LİKÂ

Sözlükte "bir kimse ile görüşme, karşılaşma, sohbet etme" anlamlarına gelen ***likâ***, hadis ilminde, bir râvînin hadis alma maksadıyla hocasıyla bir araya gelmesine "likâ" denir. Herhangi bir hadisin kabul edilebilmesi için, o hadisi rivâyet eden kimsenin, hadisi kendisinden aktardığı hoca ile görüştüğünün bilinmesi zorunludur. Aksi halde senedinde kopukluk olması ihtimalinden dolayı hadis kabul edilmez. Hoca ile görüşmeyi ifade eden lafızlar, ***"semi'tu", "haddesenâ", "enbeenâ"*** gibi beş duyudan birisiyle alındığını ortaya koyan ifadelerdir. Hocasıyla karşılaştığı kesin olmayan bir râvî, bu ifadelerle hadis aktarırsa yalancı kabul edilir ve hadisi reddedilir. "An" gibi görüşme ihtimali ifade eden lafızlarla yapılan rivâyetler, görüşmenin gerçekleştiği tespit edilmedikçe kabul edilmez. (bk. Muan'an Hadis) (A.G.)

LİVÂ-İ HAMD

Livâ, bayrak ve sancak demektir. Askerî anlamda livâ iki alaydan meydana gelen askerî birliği ve bu birliğin

başındaki komutanı ifade eder. Ayrıca Osmanlılarda idari yapılanmada mutasarrıf idaresinde bulunan memleket parçasına verilen bir addır. Bunun diğer adı da sancaktır. Bu nedenle Livâ-i Osmanî denilince Osmanlı sancağı, Livâ-i zafer denince de, zafer bayrağı anlamı çıkmaktadır. Livâ-i saadet terkibi, Hz. Peygamber'in bayrağı için kullanılan bir tabirdir. Buna "Livâ-i Şerif" de denilirdi. Topkapı sarayında "emanet-i mubareke" arasında korunan bu bayrak, savaş ve olağanüstü hallerde törenle çıkarılır ve tekrar yerine konurdu.

Livâ-i hamd kavramı ise, Hz. Peygamberin bayrağı ve sancağı anlamındadır. Hadislerdeki açıklamalara bakılırsa Allah'a yakın olma mertebesini elde eden insanlar için, Livâü'l-hamd, şefaati kübra makamıdır. Zira Hz. Peygamber'e inanan ve onun sünnetini eksiksiz yerine getirenler, kıyamet gününde bu bayrağın altında toplanacaklardır. Çünkü Allah kıyamet gününde Hz. Muhammed'i şefaat edecek bir makama ulaştıracaktır. Şu âyet buna delil olarak gösterilmektedir: *"Gecenin bir kısmında uyanarak, sana mahsus bir nafile olmak üzere namaz kıl. Böylece Rabbinin, seni, övgüye değer bir makama gönderebileceğini umabilirsin."* (İsrâ, 17/79) (F.K.)

LUKATA

Sözlükte "yerden kaldırılan buluntu, yitik, başak, madendeki altın parçaları" gibi anlamlara gelen ***lukata,*** bir fıkıh kavramı olarak, sahibinin koruması altında olmayan, sahibi tarafından kaybedilen şeyi ifade etmektedir. Yitiği alan kimseye ***mültekıt*** denir.

Hz. Peygamber, buluntu malın emânet olarak alınıp bir yıl ilan edilmesini, fakat deve gibi kendisini koruyabilen ve bir zarar gelmeyeceğinden emin olunan malların ise bırakılmasını, sahibinin onu bulacağını belirtmiştir (Buhârî, İlim, 28; Şürb, 12; Lukata, 2, 3, 4,11; Talâk 22; Edeb 75; Müslim, Lukata, 1; Muvatta, Akdiye, 46; Ebû Dâvud, Lukata, 1; Tirmizî, Ahkâm, 35). Başka bir hadislerinde de; *"Kim bir buluntu ele geçirirse, buna adâlet sahibi birini şâhid tutsun, ne buluntuyu gizlesin ne de nazardan kaçırsın. Sahibini bulunca hemen ona versin. Sahibini bulamazsa* (bilsin ki) *bu mal Allah'ındır; onu dilediğine verir."* buyurmuşlardır (Ebû Dâvud, Lukata, 1).

Hz. Peygamber'in koymuş olduğu bu ilkelerden hareketle, fakihler buluntunun durumu ve yapılması gerekenler konusunda kurallar koymaya çalışmışlardır. Buna göre, yitiği bulanın, sahibine vermek üzere alması tavsiye edilmiştir. Hatta zayi olması endişesi var ise alınması vacip olarak kabul edilmiştir. Yitik malı bulan kimse, bunu sahibine vermek üzere aldığına bir şahit tutması gerekir. Şahit tutarsa, bulduğu mal yanında emanettir; bir kusuru olmadan telef olması halinde tazmîn etmesi gerekmez. Ancak şahit tutmazsa, malın telef olması halinde, sebebine bakılmaksızın tazmîn etmesi gerekir.

Lukatayı alan kişi, malın durumuna göre uygun bir şekilde ve uygun bir süre ilan eder. Hadislerde bu bir yıl olarak belirlenmiştir. Sahibinin ortaya çıkması ihtimali kalmayınca, fakirlere onun adına sadaka olarak verir. Daha sonra sahibinin çıkması halinde, sadaka olarak verdiğini söyler. Mal sahibi bunu kabul ederse, sevabı kendisinin olur. Kabul etmemesi halinde bu mal

fakirin yanında olduğu gibi bulunursa onu geri alır, yoksa bulan tazmîn eder.

Kıymetsiz şeylerin uzun süre ilan edilmesi gerekmez. Buluntu malların devlet yetkililerine verilmesi de caizdir. Günümüzde, kayıp eşyalar için bürolar kurulmuş olup, buralarda mallar daha güvenli bir şekilde muhafaza edilebilmekte, ayrıca buralar kaybeden için de müracaat mekanı olmaktadır. Bu nedenle, kayıp bir malı bulan kişinin bunu alıp devlet yetkililerine vermesi daha uygun olur. (İ.P.)

LÜTUF

Sözlükte "iyilik, başarı, yumuşak ve nazik davranma" gibi anlamlara gelen ***lütuf,*** dinî bir kavram olarak, Allah'ın kullarına olan yardımı, onları başarıya ulaştırması, koruması anlamında kullanılır. Lütuf sahibi anlamında latîf Allah'ın güzel isimlerinden biridir. (bk. Latîf) (M.C.)

MA'BED

İbadet edilen yer demektir. Bununla maksat, camiler, kiliseler ve havralardır. Kur'ân ve hadislerde ma'bed kelimesi geçmemektedir. Yeryüzünde ilk yapılan ma'bed, Mekke'de, ortasında Kâbe bulunan Mescid-i Haram'dır. (Âl-i İmrân, 3/96) (bk. Mescid, Cami, Kilise, Havra) (İ.K.)

MA'BÛD

Kendisine ibâdet edilen varlık demektir. Ma'bûd, hak da batıl da olabilir. Meselâ putlara, ateşe, Şeytana tapanların ma'bûdu put, Şeytan ve ateştir. Hak ma'bûd tektir. O da her şeyi yaratan Yüce Allah'tır. (İ.K.)

MA'DÛM

Sözlükte "kaybolmuş, yok olmuş, mevcut olmayan" anlamına gelen ***ma'dûm,*** fıkıh kitaplarının bey' ve akitler bölümünde geçmektedir. İslâm hukukunda, her akdin kurulabilmesi için bazı şartların bulunması gerekmektedir. Bunlardan birisi de, akde konu olan şeyin; mümkün olması, mevcut, belirlenmiş ve akde konu olmaya elverişli yani meşru olması gerekmektedir. Buna göre, mevcut olmayanın satımı veya hibe edilmesi, mevcut olmayan bir akarın kiraya verilmesi caiz değildir. Genel kaide bu olmakla birlikte, insanların ihtiyacının bulunması ve hakkında nas bulunması sebebiyle, istisnâî olarak, selem akdinde mevcut olmayan malın satımına izin verilmiştir. Aynı şekilde ısmarlamaya da müsaade edilmiştir. (bk. Selem, ıstısnâ') (İ.P.)

MÂAZALLAH

Allah korusun, Allah'a sığınırım demektir. Gelecek bir tehlikeye karşı Allah'a sığınmak için söylenen, yegâne sığınılacak varlığın Allah olduğu ikrar edilerek Allah'dan yardım istenmekte kullanılan bir dua cümlesidir.

Bu cümle, Kur'ân'da iki âyette geçmiş ve Yusuf (a.s.)'ın evinde kaldığı bakanın karısı Zeliha'nın kapıları kapatıp muradına ermek için, "hadi gel" demesine ve kardeşi Bünyamin'i yanında alıkoymak için yüküne su tası koydurup sonra yükleri aratması, tas bulununca Bünyamin'i alıkoyması üzerine üvey kardeşlerinin "onun yerine birimizi alıkoy" demelerine karşılık bu istekleri red ifadesi olarak "Mâazallah" dediği bildirilmiştir (Yûsuf, 12/23,79). (bk. İstiâze) (İ.K.)

MÂCİD-MECÎD

Şerefli, soylu ve şanlı olmak, şerefte birinci ve üstün gelmek ve genişlik anlamındaki "m-c-d" kökünden türeyen ***mâcid,*** şan ve şeref sahibi, iyi ahlâklı, nazik ve kerem sahibi ulu kişi demektir. Çoğulu *emcâd*dır. ***Mecîd,*** mâcid kelimesinin mübalağalı şeklidir.

Kur'ân'da mâcid kelimesi geçmemiştir. Tirmizî'nin rivâyet ettiği hadiste zikredilen Allah'ın 99 ismi arasında geçmiştir (Deavat, 83). *Mecîd* safatı ise bir âyette Allah'ın sıfatı olarak kullanılmıştır: *"O hamîddir, mecîddir."* (Hûd, 11/73)

Allah'ın sıfatı olarak "mâcid" ve "mecîd"; şan ve şeref sahibi, hayrı, ihsanı, keremi ve lütfu bol olan demektir. *"Gerçekten Rabb'imizin şanı yücedir..."* (Cin, 72/3) âyeti de Allah'ın mecîd olduğunu ifade etmektedir.

Mecîd lafzı, şerefli ve eşsiz anlamında Kur'ân'ın (Kâf, 50/1), büyük anlamında Allah'ın arşının (Burûc, 85/15) sıfatı olarak da kullanılmıştır. (İ.K.)

MÂCİN (Müfti Mâcin)

Sözlükte "utanması az olup lâubali hareket eden, lâubali konuşan; sert ve galiz olan" anlamlarına gelen ***mâcin***, fıkıh literatüründe daha çok müftî mâcin şeklinde terkip olarak geçmektedir. ***Müftî mâcin*** ise, halka dine karşı hileleri öğreten, hilelerle haramı helal helalı haram kılmaktan çekinmeyen, bilmediği konularda fetva veren müftî (fetva veren kişi) anlamına gelmektedir. Meselâ kadının kocasından boşanması için kendisine dinden çıkmayı tavsiye eden veya zengine zekatını vermemesi için malını eşine hibe edip sonra geri almasını öneren müftü böyledir.

Bu şekilde fetva veren kişiye hacr konulması, topluma zarar vermesini önlemek, halkı ifsat etmesini engellemek amacıyla, onun fetva vermekten men edilmesi vaciptir. Vermiş olduğu fetvalarla amel etmek de caiz değildir. (İ.P.)

MADDİ TEMİZLİK

İslâm dini temizliğe önem vermiş, temizliği dinin yarısı kabul etmiştir (Müslim, Taharet, 1). Bedendeki, elbisedeki ve çevredeki necasetin temizlenmesi ve bunların temiz tutulması anlamına gelmektedir. (bk. Necâset) (İ.P.)

MAĞFİRET

bk. İstiğfar.

MAHÂRİCİ HURÛF

Harflerin çıkış yerleri demektir. Harflerin çıkış yerleri, boğaz, dil ve dudaklar ile boğaz boşluğu ve genizdir. (İ.K.)

MAHCÛR

Hacr konulmuş kişi demektir. (bk. Hacr) (İ.P.)

MAHFİL

Camilerde etrafı parmaklıkla çevrili, yahut yerden yüksek yapılmış olan yerlere verilen bir isimdir. (İ.K.)

MAHFÛZ

Sözlükte "korunmuş, muhafaza altına alınmış" anlamına gelen ***mahfûz***, tasavvufta, velinin Allah tarafından günaha düşmekten değilse bile, düştüğü günahta ısrar etmekten korunması demektir. Veli, peygamberler gibi masum değildir, ama mahfûzdur. Veli beşer olması dolayısıyla günah işleyebilir, ancak, tevbe eder ve günahta ısrar etmez. (M.C.)

MAHMASA

Sözlükte "açlık" anlamına gelen ***mahmasa***, dinî bir kavram olarak da, sözlük manasına uygun olarak şiddetli açlık demektir. Şiddetli açlık halinde bulunup da tehlikeye düşen kişiye, gönülden harama meyletmemek kaydıyla haram kılınan yiyeceklerden yemelerine izin verilmiştir. Yüce Allah, *"Kim, açlık halinde (mahmasa) dara düşerse, gönülden günaha meyletmemek kaydıyla (bu haram kılınanlardan yiyebilir). Çünkü Allah çok bağışlayıcı ve esirgeyicidir."* buyurmaktadır (Mâide, 5/3). Genel bir kural olarak

benimsenen "zarûretler yasakları helal kılar" kaidesi de bunu ifade etmektedir. (bk. Zarûret) (İ.P.)

MAHREC

Harflerin çıkış yerleri demektir. Harflerin çıkış yerleri, boğaz, dil ve dudaklar ile boğaz boşluğu ve genizdir. (İ.K.)

Ayrıca hadis ilminde hadislerin tahric edildiği yere de mahrec denir. (bk. Tahric) (A.G.)

MAHREM

Sözlükte "haram, haram kılmak ve haram kılınmış" anlamlarına gelen ***mahrem,*** dinî bir kavram olarak, genelde Allah'ın haram kıldığı, yasakladığı şeylere, özelde ise, evlenilmesi ebedî olarak haram olan kişilere denir.

İslâm'da evlilik engelleri devamlı ve geçici olmak üzere ikiye ayrılır. Devamlı evlilik engelleri üçe ayrılır; a) ***kan hısımlığı:*** Bunlar usul (anne, baba, dedeler ve nineler), fürû (çocuklar ve torunlar), kardeş ve kardeş çocukları ile anne ve babanın kardeşleridir. b) ***sıhrî hısımlık:*** Bunlar, eşlerin anne veya babaları; eşlerin çocukları ve çocukların eşleridir. c) ***süt hısımlığı:*** Bunlar süt bakımından usul (süt anne, baba, dede ve nineler), süt fürû (emzirilen veya eşin emzirdiği çocuklar ve torunları), süt anne ve babadan olma süt kardeşler, süt anne ve babanın kardeşleri ile eşlerin süt bakımından usulü (süt anneleri, babaları, dede ve nineleri), eşin süt çocukları ve torunlarıdır.

Geçici olarak evlenilmesi yasak olanlar; evli kadınlar, üç kere boşanmış olanlar, kadınlar için mü'min olmayan erkekler, erkekler için Müslüman, Hristiyan ve Yahudî olmayan kadınlar ve eşin kız kardeşleri ve bunların çocukları ile eşin teyze ve halalarıdır.

Mahrem kavramı, devamlı olarak evlenilmesi yasak olan birinci gruptaki kimselere denir. Kadınların örtünmeleri konusunda, bunların yanında bir kolaylık esneklik getirilmiştir. Aşırıya gidilmemek kaydıyla, bunların yanında başlarını, kollarını açabilirler. (İ.P.)

MAHZUR

Mahzur kelimesi, haram, yasak anlamına gelen ***hazr*** kelimesinden türetilmiş olup, haram kılınan, yasaklanan demektir. (bk. Haram) (İ.P.)

MÂ-İ CÂRİ

Akarsu anlamına gelmektedir. Bir suyun akarsu olarak kabul edilebilmesi için, en azından bir saman çöpünü taşıyacak kadar akıntısı bulunmalı ve devamlı olmalıdır. Akarsuyun hükmü, büyük havuzda bulunan suyun hükmü gibidir; rengi, kokusu ve tadı bozulmadıkça necis olmaz. Ancak günümüzde, suların tahlil edilerek sağlığa zararlı olup olmadığı tespit edilebilmektedir. Bu nedenle, akarsuların da tahlil edilmesi ve buna göre kullanılmasında yarar vardır. (İ.P.)

MÂ-İ MEŞKÛK

Kelime anlamıyla şüpheli sular demektir; bir fıkıh terimi olarak ise, temizleyici olup olmadığı konusunda şüphe bulunan sular anlamına gelmektedir. Ehlî eşek ve katırın artığı böyledir. Bu sularla necasetin temizlenmesi caizdir. Ancak, başka temiz su bulunduğunda bu sularla abdest alınması ve gusledilmesi caiz değildir. Başka su bulunmadığında ise, bu sularla abdest alınır veya gusledilir ve daha sonra da ihtiyaten teyemmüm edilir. (İ.P.)

MÂ-İ MUKAYYED

Kelime anlamıyla kayıtlı sular demektir. Herhangi bir maddenin karışmasıyla, yaratılmış olduğu tabii halinden çıkan ve özel bir isim alan sulardır. Kavun, karpuz, üzüm, gül suyu gibi sularla, aslında mutlak su olduğu halde, içine başka şeylerin karışması ile incelik ve akıcılığını kaybeden, et suyu, yemek suyu gibi sulardır. Bu sular, kendileri temiz olmakla birlikte, abdest alınmada, gusledilmekte kullanılmazlar. (İ.P.)

MÂ-İ MUTLAK

Kelime anlamıyla, herhangi bir şeyle kayıtlanmamış sular demektir. Dinî bir kavram olarak ise, yaratıldığı tabii halini koruyan, mahiyetini değiştirecek başka maddeler karışmamış suya mutlak su denir. Kaynak, pınar, kuyu, yağmur, kar suları, akarsu normal halinde mutlak sulardandır. Mutlak suyun üç özelliği vardır; bunlar rengi, kokusu ve tadıdır. Ayrıca mutlak sular yaratılışları gereği akıcı ve incedirler. Bu özellikleri değişmemiş, içerisinde necaset karışmamış olan ve hükmî necaset giderilmeyen yani abdest veya gusül alınmayan sular temizdir ve temizleyicidirler. Mutlak sular, temizleyicilik bakımından beş kısma ayrılır. (bk. Sular) (İ.P.)

MÂ-İ MÜSTA'MEL

Kelime anlamıyla kullanılmış su demektir. Dinî bir kavram olarak ise, hükmî necasetin giderilmesinde kullanılan, yani kendisiyle abdest alınan veya gusül edilen sulardır. Bu sular kendileri temiz kabul edilmiştir. Bu sebeple, özelliklerini kaybetmemek ve içinde necaset bulunmamak kaydıyla temizdirler ve maddî necasetin giderilmesinde kullanılabilir. Ancak, tekrar abdest veya gusülde kullanılamazlar. Abdest veya gusülde kullanılan su, uzuvdan ayrılmakla kullanılmış su hükmünü alır. Ancak, abdestsiz veya cünüp olan kimsenin suyu almak için veya sıcaklığına bakmak kastıyla elini suya sokması halinde, elinde necaset bulunmamak kaydıyla suyu kirletmez ve su kullanılmış su olmaz. (İ.P.)

MAKÂM

Sözlükte "ayakların bastığı yer, oturulan yer, menzil, merhale, konak" anlamlarına gelen ***makâm*** kelimesi tasavvufta, kulun tekrar etmek suretiyle kazandığı ve kendisinde özellik haline getirdiği edebler ve ahlâk veya kulun riyazet ve mücahede ile ulaştığı derece demektir. Haller, Allah vergisi (vehbi) iken, makâmlar kulun çalışması ile (kesbi)dir. Hal geçicidir, makâm ise süreklidir. Ayrıca velilerin mezarlarına veya hatıralarını taşıyan yerlere de makâm denilmektedir. (M.C.)

MAKÂM-I İBRÂHİM

İbrâhim'in makâmı demektir. Bununla maksat, Hz. İbrâhim (a.s.)'ın Kâ'be'yi inşâ ederken iskele olarak kullandığı veya halkı hacca da'vet ederken üzerine çıktığı taşın bulunduğu yerdir. Bu yer, Kâbe'nin doğu tarafında, zemzem kuyusu ile Kâbe'nin kapısı arasındadır. Tavaftan sonra kılınan namazın bu makamın arkasında kılınması sünnettir. Buradaki taşta ayak izi vardır. Taş, cam bir fanus içine alınmıştır. (İ.K.)

MAKÂM-I MAHMÛD

Övülmüş makâm demektir. Kur'ân'da bir âyette geçmiş ve şöyle denilmiştir: *"(Ey Rasûlüm!) Gecenin bir kısmında sana mahsus bir nâfile*

namazı kılmak üzere uyan. Belki böylece Rabbin seni övülmüş bir makama ulaştırır." (İsrâ, 17/79) Makâm-ı Mahmûd; Peygamberimizin âhirette ümmetine şefaat makâmıdır (Tecrid, XI/128). Peygamberimiz (a.s.), *"Bu, ümmetime şefaat edeceğim makâmdır"* demiştir (Tecrid, II/574). Ezandan sonra okunan duada geçen makâm-ı mahmûd da bu makamdır. Peygamberimiz (a.s.) *"Kim müezzinin ezanını işittiği zaman, "ey bu tam çağrının (ezanın) ve dünya durdukça duracak olan namazın Rabbi Allah'ım! Muhammed'e vesileyi (cennette özel bir makâmı) ve fazîleti ver, onu kendisine vadettiğin makâm-ı mahmûd'a eriştir" diye dua ederse, kıyamette şefâate müstahak olur."* demiştir (Tirmizî, Salat, 175. No: 211; Ebû Dâvûd, Salat, 38). Bu makâmda bütün halk Peygamberimizi över (Tecrid, XI/128). (İ.K.)

MAKBUL HADİS

Senet ve metin itibariyle kabul edilen, dinde delil olan ve kendisiyle amel edilmesi gereken hadislere ***makbul hadis*** denir. Sahih ve hasen hadisler makbul hadislerdir. Makbul hadisin karşıtı ***merdûd*** *hadis*tir.

Makbul hadis; *ceyyid*, *kavî*, *sâlih*, *ma'ruf*, *mahfûz*, *mücevved*, *sâbit* isimleriyle de anılır. Bunlardan ceyyid ve kavî hadîsin sahîh olduğuna delalet ederken diğerleri hadisin sahih ya da hasen olabileceğini gösterir. (A.G.)

MAKLUB HADİS

Râvîsi, metni ya da senetleri değiştirilmiş hadise ***maklub hadis*** denir. Hadislerdeki değişiklik; "râvîlerden bir ya da bir kaçının aynı tabakadaki başka râvilerle değiştirilmesi", "herhangi bir metne ait olan isnadın, başka bir metne nisbet edilmesi", "hadisin meşhur olan isnadı yerine, bilinmeyen bir isnadın getirilmesi", "metindeki sözcüklerin yerlerinin değiştirilmesi", "senetteki bir râvinin babası ile kendi ismi arasında takdim tehir yapılması", "râvinin kendi isminde takdim tehir yapılması" şeklinde olabilir.

Hadislerdeki değiştirme işlemi, hata sonucu oluşabileceği gibi, kendini beğendirme, farklı görünme veya râviyi imtihan etme gibi amaçlarla kasıtlı olarak da yapılmış olabilir. Hata ile yapılan değişiklikten dolayı, dinî bir sorumluluk yoktur. Ancak bu tür hatalar sıkça oluyorsa, bu durum râvîde zabt noksanlığı olarak yorumlanır ve hadis zayıf kabul edilir.

Başkalarından farklı görünmek, kendini beğendirme veya yeni bilgi ortaya koyma gibi amaçlarla hadislerde değişiklik yapmak haramdır. Muhaddisler bu durumu hırsızlık olarak değerlendirmişler ve bu amaçlarla değiştirilen hadisleri reddetmişlerdir.

Muhaddisin hadis ilmindeki seviyesini ölçerek buna göre hadis alışverişinde bulunmak amacıyla yapılan değişiklik, hemen o mecliste düzeltilmesi şartıyla bazı âlimlerce câiz görülmüştür. İmam Buhârî, Bağdat âlimleri tarafından bu şekilde imtihan edilmiştir. Bazı âlimler ise imtihan amacıyla da olsa, geçici olarak bile olsa hadisleri değiştirmenin câiz olmadığını ifade etmişlerdir.

Hadislerdeki değişiklik düzeltilmiş ise, diğer kabul şartlarını dinde delil olarak kabul edilir. Aslına döndürülmeyen maklub hadis ise, zayıf olduğundan reddolunur. (A.G.)

MAKTÛ' HADİS (Maktû' Haber)

Senedi muttasıl olsun veya olmasın, tâbiun ve etbâu't-tâbiine dayandırılan söz ve fiillerdir. Hz. Peygamber'e dayandığı (merfû olduğu) konusunda bir karine bulunmadıkça maktû haber delil olarak kabul edilmez. Hakkında böyle bir karine olan maktû haber, merfû hükmündedir. Tâbiun'un, îmân ve Kur'ân-ı Kerim'in nuzûlü gibi kendi görüşü olmasına imkân olmayan konulardaki sözleri merfû hükmündedir. Bu konulardaki sözleri tâbiûn, ancak sahabe vasıtasıyla Hz. Peygamber'den almış olabilir. Bundan dolayı tâbiunun bu kapsamdaki sözlerine, ***merfû mürsel hükmünde maktû haber*** denir.

Sahabeye dayandığı konusunda bir karine olan maktû habere ***mevkûf hükmünde maktû haber*** denir. Tâbiunun "şu da sünnettendir" şeklinde ifade ettikleri haberler, Nevevî ve Irâki tarafından ***mevkûf hükmünde maktû*** olarak kabul edilmiştir. Tâbiunun, "şu şekilde emrolunduk" şeklinde ifade ettikleri haberlerin, ***mevkûf hükmünde maktû*** **veya** ***merfû mürsel hükmünde maktû*** olduğu konusunda değişik görüşler ileri sürülmüştür.

Maktû haber bazen, "mevkûf" veya türeyenlerinin bir Tabiî ismiyle birlikte kullanılmasıyla ifade edilir. Örneğin, "mevkûfun ale'l-Ata'" veya "vekâfahû ale'l-Mücâhid" ifadeleri, sözün Ata'ya veya Mücâhid'e ait olduğunu ifade eder. Burada "mevkûf" ve bundan türetilen lafızlar sözlük anlamında kullanıldığından böyle bir haber "mevkûf" değil, "maktû" dur. Bu şekilde ifade edilen maktû habere "lüğavî mevkûf haber" de denir. Mütekaddimûn hadisçiler "maktû"yu, "munkatı" anlamına kullanmışlardır. Bu anlam karineler yoluyla anlaşılabilir. (A.G.)

MAKTÛL

Maktûl öldürülen anlamına gelmektedir. Adam öldürmeye katil, öldürene de kâtil denir. (bk. Katil) (İ.P.)

MAL

Sözlükte "kişinin veya toplumun sahip olduğu eşya, para ve diğer şeyler, rızık" gibi anlamlara gelen ***mal,*** bir fıkıh terimi olarak, mutad bir şekilde edinilmesi ve faydalanılması mümkün olan her şeydir. Bir şeyin mal olabilmesi için, edinilme ve mutad bir şekilde faydalanma imkânının bulunması gerekir. Buna göre güneş ışığı gibi kendisinden faydalanmak herkes için mümkün olduğu halde edinilmesi mümkün olmayanlar ile bir avuç toprak, bir damla su gibi fiilen edinilen fakat mutad şekilde faydalanılmayan şeyler mal sayılmaz.

Hanefîlere göre evlerde oturmak, arabalara binmek gibi eşyanın intifaı mal sayılmaz. Buna karşılık Şafiî, Malikî ve Hanbelî mezheplerine göre, menfaatler, yani intifa hakları da maldır. Bunlara göre, binefsihi malı elde etme ve edinme imkânı gerekli değildir; menfaatin aslını ve kaynağını elde etme ve edinilme imkânı yeterlidir.

Yeni ortaya çıkan patent hakları ile intifa hakları, hukukçulara göre mal itibar edilmiştir. Bu sebeple onlara göre mal, fakihlerin nazarındaki maldan daha umumi ve şümullüdür.

Mal çeşitli bakış açılarından kısımlara ayrılmıştır;

Malın hukukî değerinin bulunup bulunmaması açısından mütekavvim veya gayri mütekavvim şeklinde ikiye ayrılır. Hukukî değeri bulunan mallara

mütekavvim mallar, domuz, leş, akan kan gibi hukukî bir değeri bulunmayan mallara ise ***gayri mütekavvim*** mal denir.

Malın çarşı ve pazarda benzerinin bulunup bulunmaması yönünden mislî ve kıyemî şeklinde ikiye ayrılır. Ölçek ve tartıyla satılan, ayrıca tane veya metreyle satılıp da benzerleri bulunan mallara ***mislî;*** çarşı ve pazarda benzeri bulunmayan ya da aralarında önemli farklılıklar bulunan mallara da ***kıyemî*** mal denir.

Taşınması mümkün olan mallara ***taşınır*** veya ***menkul*** mallar, bir yerden başka bir yere nakli mümkün olmayan mallara da ***taşınmaz*** veya ***gayrimenkul*** denir.

Ayrıca mallar tüketilen mallar – kullanılan mallar; bölünebilen mallar – bölünemeyen mallar; özel mülkiyete tabi mallar – kamu malları gibi kısımlara ayrılabilir. (İ.P.)

MÂLÂYA'NÎ

Sözlükte "kişinin kendini ilgilendirmeyen şey" anlamına gelen ***mâlâya'nî,*** insanın ne kendisine ne de başkalarına, dünyada ve âhirette yarar sağlamayacak olan gereksiz, boş söz ve davranışlarına denir. Bir hadiste *"Kişinin mâlâyanîyi (yararsız şeyleri) terketmesi, Müslümanlığının güzel oluşundandır."* (Tirmizî, "Zühd", 11) buyrulmuştur. Kişinin yararsız şeylerle uğraşması, zamanını ve gücünü abes şeylerle tüketmesi bir israftır. Bir hadiste *"Kişi dört şeyden hesaba çekilmedikçe Allah'ın huzurundan ayrılmaz. Ömrünü nerede tükettiğinden, malını nereden kazanıp nereye harcadığından, gençliğini ne ile geçirdiğinden, bedenini ne ile eskittiğinden."* (Tirmizî, Kıyame, 1) buyrulmak suretiyle bu konuya dikkat çekilmektedir. (M.C.)

MÂLİK (Melik, Melîk, Mâlikü'n-Nas, Mâlikü'l-Mülk)

Mâlik olmak, istila etmek ve hükmetmek anlamlarındaki "m-l-k" kökünden türeyen ***mâlik,*** mülk sahibi hükümran; ***melik*** ise, emir, hükümdar, yönetici ve sahip demektir. ***Mülk***, üzerinde tasarruf yetkisi bulunan şeye denir. ***Melekût*** da aynı anlamdadır. Ancak bu kelime sadece Allah'ın mülkünü ifade eder. Her melik, mâliktir, ancak her mâlik melik değildir. Melik ismi, sadece şuurlu varlıklara mahsustur. ***Melîk,*** "melik"in mübalağalı şeklidir.

Kur'ân'da Allah'ın bu sıfatları, **el-melikü'l-hakk** (*hak melik*) (Tâ-hâ, 20/114), **el-melikü'l-kuddüs** (*kuddüs melik*) (Haşr, 59/23), **meliki'n-nas** (*insanların meliki*) (Nâs, 114/2), **mâliki yevmiddin** (*din gününün mâliki*) (Fâtiha 1/4), **mâlikû'l-mülk** (*mülkün mâliki*) (Âl-i İmrân 3/26), **melîkin muktedir** (*güçlü melik*) (Kamer 54/59) şeklinde geçmiştir.

"Hak/gerçek melik Allah, yücedir." (Tâ-hâ 20/114), *"Göklerde ve yerde olanların hepsi melik, mukaddes, azîz, hakîm Allah'ı tesbih eder."* (Cum'a, 62/1) âyetlerinde Allah'ın melik oluşu, "hak" kelimesi ile nitelenmiştir. Çünkü O, gerçek meliktir. O hiçbir şeye muhtaç değildir. Diğer melikler O'na muhtaçtır. O dilediğini yapar, yaptırır. Vadi umulur, vaidinden korkulur. İnsanların, melik/hükümdar olması mecâzi anlamdadır. Çünkü insanlar, Allah'a, O'nun lütfu keremine ve yardımına muhtaç, âciz ve zayıftırlar. Allah ise hakiki meliktir. Çünkü O, güçlü ve kuvvetlidir, âciz değildir. Allah'ın sıfatı olarak ***mâlik,*** bütün varlıkların sahibi; ***melik*** ise

bütün varlıkları, âlemleri yöneten, dilediğini yapan ve dilediği gibi hükmeden demektir.

"Her türlü noksanlıklardan münezzeh olan Allah ki her şeyin hükümranlığı O'nun elindedir..." (Yâsîn, 36/83), *"Mülk (mutlak hükümranlık ve yönetim) elinde bulunan Allah yücedir, O, her şeye kadirdir."* (Mülk, 67/1), *"Göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin mülkü kendisine ait olan Allah ne yücedir."* (Zuhruf, 43/85) âyetleri bütün mülkün Allah'a ait olduğunu ve Allah'ın gerçek melik ve mâlik olduğunu ifade ediyor. İnsanlara mülkü veren de Allah'tır. *"De ki: Allah'ım! Ey mülkün sahibi! Sen dilediğine mülkü verirsin, dilediğinden mülkü alırsın..."* (Âl-i İmrân, 3/26).

Dünyanın bütün mülkü O'nundur (Furkân, 25/21), mülkünde ortağı yoktur (İsrâ, 17/111). Dünyada bu mülkünden dilediğine verir (Bakara, 2/247). Âhirette ise mülk sadece O'nun olacaktır (Mü'min, 40/16). Din gününün sahibi de O'dur (Fâtiha, 1/4). Nâs sûresinin 2. âyetinde geçen **"meliki'n-nâs"**; insanları yaratan, terbiye eden, yetiştiren, akıl, güç, kuvvet ve mülk veren, dilediğini âziz, dilediğini zelil edebilen melikler meliki demektir.

Fatiha sûresinin 4. âyetinde geçen *"Din gününün mâliki"*; hüküm gününün, her işin karşılığı verilip bitirileceği mükâfat ve cezanın gerçekleşeceği son günün sahibi ve mutasarrıfı demektir. Âhiret günü, tek söz sahibi, tek mülk sahibi, tek hükümdar Allah'tır. (Âhirette).... Bugün mülk kimindir? (diye sorulur) *"O, tek ve kahhar olan Allah'ındır (cevabı verilir)."* (Mü'min, 40/16), *"İşte o gün gerçek mülk Rahmanındır..."* (Hac, 22/56) âyetleri bu gerçeğin ifadesidir.

Mâlik ve ***melik*** Allah'ın en önemli iki vasfıdır. Mâlik ve melik olmayan ma'bud olamaz (Nahl, 16/73). Melik kelimesinin mübalağalı şekli olan ***melîk*** ismi bir âyette geçmiştir: *"Muttakîler, cennetlerde ırmaklar (ın kenarların) dadırlar. Güçlü melîk (Allah'ın) huzurunda doğruluk koltuklarında (huzur içinde) dirler."* (Kamer, 54/54-55) Allah, hem dünya'da hem âhirette gerçek mâlik ve meliktir. Dünya ve âhiretin bütün mülkü O'nundur. Her şeyin sahibi O'dur.

Cehennem bekçileri olan zebânîlerin başkanlarının adı da Mâlik'tir. Malik ismi Kur'ân'da Zuhruf sûresinin 77. âyetinde geçmiştir: *"Ey Mâlik" Rabbin bizim işimizi bitirsin' diye seslenirler. Mâlik onlara, 'Siz cehennemde kalacaksınız, der."* (bk. Melek) (İ.K.)

Bir fıkıh terimi olarak ***mâlik***, eşya üzerindeki hakimiyet ve tasarruf yetkisi demektir. Bu yetki sayesinde mâlik, sahibi olduğu mal veya menfaatten bizzat faydalanabileceği gibi, başkasına devredebilir veya faydalanma hakkından vaz geçmesine karşılık alabilir. Bu yetki ve iktidarı veren hukukî hükme mülkiyet denir. (bk. Mülkiyet) (İ.P.)

MÂLİKÎ MEZHEBİ

Fıkıh mezheplerinden biri olan Malikî Mezhebi, ismini kurucusu sayılan İmam Malik ibn Enes'ten almaktadır. Medine'de doğan Mâlik, Medine halkının âlimi ve imamıdır. İmam Malik, Medine'de kadı ve dinî liderdi. Bu mezhebe mensup fakihlere ve bu mezhebin görüşüyle amel edenlere ***Malikî*** denir. Malikî mezhebi, Hicaz'da, Afrika'da ve Endülüs'te

yayılmıştır. Yukarı Mısır'da ve Sudan'da bu mezhep mensupları bulunmaktadır.

İmam Malik, ehl-i hadisten olarak şöhret bulmasına rağmen, kıyas ve re'yi de kullanmıştır. "Dinin 9/10'u istihsandır" sözü ona aittir. İmam Mâlik'in kullandığı deliller, Kitap, sünnet, icma', kıyas, Medinelilerin ameli, sahabe kavli, mesâlih-i mürsele, istihsan, sedd-i zerâi, muraât-ı hilaf, istıshab, öncekilerin şeriati şeklinde sıralanabilir. (İ.P.)

MÂLİKÛ'L MÜLK

Allah'ın sıfatlarından biri olup, bütün mülkün sahibi demektir. (bk. Mâlik) (İ.K.)

MÂNİ'

Vermemek, mahrum etmek, alıkoymak, önlemek, savmak, korumak, savunmak anlamındaki "m-n-'a" kökünden türeyen ***mâni',*** cimri, engel olan, koruyan demektir. Allah'ın sıfatlarından biridir. Bu sıfat, Tirmizî'nin el-esmâü'l-hüsnâ ile ilgili rivâyetinde geçmiştir (Deavat, 83).

Allah'ın sıfatı olarak mâni', himaye eden, koruyan, kurtaran, yardım eden demektir. Bir hadiste Peygamberimiz (a.s.) Allah'ın bu vasfını şöyle bildirmiştir: *"Allah bir kulunu sevdiği zaman, sizden biriniz hastasını (soğuk) sudan koruduğu gibi Allah da onu dünyadan (onun sıkıntılarından) korur."* (Tirmizî, Tıb, 1; Ahmed, V, 427).

Peygamberimiz *"Allah'ım! Senin verdiğine mâni olacak, menettiğini de verecek yoktur"* diye dua etmiştir (Buhârî, Ezan, 155, Deavat, 18; Müslim, Salât, 193).

İnsanın sıfatı olarak Kur'ân'da mâni', kelimesinin mübalağalı şekli olan ***menû'*** ve ***mennâ'*** kelimeleri kullanılmıştır ki; hayra ve iyiliklere çok engel olan ve çok cimri olan demektir. (İ.K.)

Fıkıh usulünde ***mâni',*** sebebe bir hüküm bağlanmasına veya sebebin gerçekleşmesine engel olan durum demektir. Başka bir ifadeyle, hükmün ortaya çıkmasına emâre teşkil eden sebebe veya bizzat hükme aykırı düşen başka bir sebep anlamına gelir. Meselâ, zekatın sebebi nisâptır, fakat nisâp miktarı mala sahip olan kimsenin borcunun olması, zenginliğine mânidir ve zekat farz olmaz.

Mâni' hükmün mâni'i ve sebebin mâni'i olmak üzer ikiye ayrılır. ***Hükmün mâni'i***, sebep gerçekleştiği ve şartları bulunduğu halde, sebebe hükmün bağlanmasını engelleyen mâni'e denir. Varisin mûrisini öldürmesi böyledir. Hükmün sebebi olan akrabalık bulunmakta ve mirasın intikali için gereken mûrisin vefatı da gerçekleşmiştir. Ancak varisin mûrisi öldürmesi mâni' olduğu için miras öldürene intikal etmez. ***Sebebin mâni'i*** ise, sebebin gerçekleşmesine engel olan mâni'dir. Başka bir ifadeyle bu, sebebin şartlarından birisinin ortadan kalkmasıdır. Nisâp miktarı mala sahip olan kimsenin borcunun olması böyledir. (İ.P.)

MANTÛK

Sözlükte "söylenen, konuşulan, sözden anlaşılan mana gibi" anlamlara gelen ***mantûk,*** fıkıh usulünde, lafzın, söylendiği alanda delalet ettiği mana demektir.

Fıkıh usulünde iki ana ekol bulunmaktadır; Hanefîlerin metodu ve kelâmcıların metodu. Bu iki ekolden

kelâmcılar delaletleri, mantûk ve mefhum diye ikiye ayırırlar. Onlara göre mantûk, lafzın, kelimeleriyle, sözleriyle delalet ettiği şeydir. Meselâ, *"Allah alışverişi helal, faizi ise haram kılmıştır."* (Bakara, 2/275) âyeti, mantûğu ile alışverişin helalliğine, faizin de haramlığına delalet eder. Bu delalet, söylenen lafızdan ve bu sözü meydana getiren harflerden anlaşılır.

Mantûk genel olarak, açık mantûk ve açık olmayan mantûk olmak üzere ikiye ayrılır. ***Açık mantûk,*** lafzın, gönderiliş gayesine uygun olarak delâlet ettiği manadır. ***Açık Olmayan Mantûk*** ise, lafzın kendisi için vazedilmediği ve fakat iltizam yoluyla delalet ettiği hükme delalet etmesidir. Meselâ, *"Onların, örfe uygun olarak giyim ve beslenmeleri babaya aittir."* (Bakara, 2/233) âyeti, iltizam yoluyla çocuğun babasına nispet edileceğine delalet etmektedir. Bu âlimlere göre açık olmayan mantûkun delaleti üçe ayrılır; ***işâretin delâleti, imâ yoluyla delâlet*** ve ***iktizanın delâleti.*** (İ.P.)

MARAZ-I MEVT

Sözlükte maraz hastalık; mevt de ölüm demektir. Kelime anlamıyla "ölüm hastalığı veya ölümcül hastalık" anlamına gelen maraz-ı mevt, bir fıkıh terimi olarak, kişiyi normal işlerini yapmaktan alıkoyacak şekilde ağır ve araya sıhhat hali girmeden hastanın ölümüyle sonuçlanan hastalıktır.

Maraz-ı mevt, genel olarak hastanın **vücup** ve **edâ ehliyetine** mani değildir. Allah'a karşı ve kanuna karşı sorumlulukları düşmez, tasarrufları geçerlidir. Ancak fıkıh literatüründe, varisler ve alacaklılar aleyhine tasarrufta bulunup, bu sebeple zarar görmelerini engellemek amacıyla bazı tasarruflarına **hacir** konulacağı kabul edilmiştir. Bunlar şöyle özetlenebilir:

Borcu malvarlığına denk olan hasta, her türlü teberru ve vakıf konusunda kısıtlıdır. Bu nevi tasarrufları alacaklıların rızasına, iznine bağlıdır. Borcundan fazla malı bulunması halinde, bunlardan yaptığı teberrular bu malın üçte birinde geçerlidir.

Ölümcül bir hastalığa yakalanan kocanın, eşini, onun rızasını almadan bâin talakla boşaması halinde, eşini mirastan mahrum etmek maksadıyla boşadığı kabul edilir. Böyle bir boşamada erkeğin, hakkını kötüye kullandığı kabul edilerek, boşama geçerli sayılır, fakat kadının iddet süresi içinde erkeğin ölmesi halinde, kadın sanki boşanmamış gibi mirastan hissesini alır. Ancak herhangi bir sebeple kadının ölmesi halinde boşama geçerli olduğundan koca mirasçı olamaz. (İ.P.)

MARİFET

Sözlükte "tanınmak, bilmek" anlamına gelen ***marifet,*** tasavvufta, Allah'ın zâtı ve sıfatları hakkında şüphe götürmeyecek bir bilgiye sahip olmak demektir. Marifetin kaynağı kalp, ruh, ilham ve keşiftir. İlmin kaynağı ise, akıl, duyu organları ve nakildir. Bu sebeple ilim ile marifet birbirinden farklıdır. İlim sahiplerine âlim, marifet sahibi olanlara da ârif denir. İlmin zıddı cehâlet, marifetin zıddı inkârdır. (M.C.)

MARUF

Sözlükte; bilinen, tanınan, iyi muamele, tatlı dil, ihsan ve İslâm'ın hoş gördüğü her şeydir. Dinî terim olarak Ma'ruf; İslâm'ın hükümleri, genel prensipleri ve emirleri uyarınca yapılması ve söylenmesi gereken her söz

ve fiildir. Isfehânî' Ma'rufu: "Akıl ile dinin hoş ve uygun gördüğü her amelin adı", Râzî; "Allah'a îmân", Hamdi Yazır ise "Muktezây-ı din olan tâatullah" olarak tanımlamışlardır. İyiliği emretmek bütün peygamberlerin ortak görevidir. Çünkü her peygamberin risaletini kavmine tebliğ zorunluluğu vardır. Böylece iyiliği emretme görevi nübüvvetin odak noktasını oluşturmuştur. Nitekim şu âyetler de iyiliği emretmenin önemini vurgulamaktadır. *"Sizden, hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir."* (Âl-i İmrân, 3/104) *"Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten meneder ve Allah'a inanırsınız."* (Âl-i İmrân, 3/110), *"Uygun olanı emreden, fenalığı yasaklayan ve Allah'ın yasalarını koruyan mü'minleri de müjdele."* (Tevbe, 9/112) *"İyilik ve fenalıktan sakınmakta yardımlaşın, günah işlemek ve aşırı gitmekte yardımlaşmayın."* (Mâide, 5/2). (F.K.)

MARUF HADİS

Zayıf râvînin rivâyeti karşısında tercih olunan sika râvînin hadisidir. Münker hadisin zıttıdır. (bk. Münker Hadis) (A.G.)

MÂSİVÂ

Sözlükte "başka, gayr" anlamına gelen ***mâsivâ,*** tasavvufta, Allah'ın dışındaki her şey demektir. İnsanı Allah'tan uzaklaştıran her şey mâsivâdır. Mâsivâdan ilgiyi kesmek, dünya ve dünya nimetlerine değer vermemek, toplumdan uzaklaşmak demek değildir. Tam aksine toplum içinde yaşayarak dünya nimetlerinden faydalanmak, ancak, dünyaya ve içindekilere kalben bağlanmamaktır. (M.C.)

MÂSİYET

Günah ve isyân olan inanç, söz, fiil ve davranışlara denir. (bk. İsyân) (İ.K.)

MASLAHAT

Sözlükte "menfaat, fayda, yarar, bir şeyin düzgün, doğru ve uygun olması" anlamlarına gelen ***maslahat,*** fıkıh usulünde, âyet ve hadislerin yorumlanmasında veya hakkında nass bulunmayan konularda içtihad edilirken gözetilen ve din açısından muteber olan yararlara denir. Başka bir ifadeyle maslahat, menfaatin celbi yahut zararın giderilmesi demektir. Çoğulu ***mesâlih***tir.

İslâm dininin getirmiş olduğu kuralların tamamı insanların yararınadır. Ancak bu kuralların anlaşılabilmesi için, dinin esas almış olduğu yararların fert ve toplum dengesi içerisinde mütalaa edilmelidir. Toplumun yararı için ferdin ezilmemesi, ferdin yararı için toplumun menfaatlerinin feda edilmemesi gerekir. Usulcüler maslahatları, Şâri'in muteber sayıp saymaması bakımından üçe ayırırlar:

a) ***Mesâlih-i Mu'tebere.*** Bunlar; dikkate alınması gerektiğine dair hakkında şer'î bir delil bulunan maslahatlardır. Kıyası delil olarak kabul eden fıkıh bilginleri, bu maslahatların itibara alınması ve buna göre ta'lil yapılması konusunda ittifak etmişlerdir. Dinin, canın, aklın, neslin ve malın korunması muteber maslahatlardandır. Bunlar üç mertebeye ayrılır:

1. Zarûriyyât, insanların dini ve dünyevî hayatlarının kendisine bağlı olduğu maslahatlardır. Zarûriyyât, maslahatların en kuvvetli mertebesidir. Bunlar, temin edilmediği takdirde

toplumda bozulma ve dağılmalar başlayabilir. İslâm dini, bu maslahatların korunmasına önem vermiştir. dinin, canın, aklın, neslin ve malın korunması, bunların zayi olmasına yol açacak şeylerin giderilmesi zaruridir. Bu maksatla dinin korunması için cihat emredilmiş; canın korunması için adam öldürmek ve intihar etmek; aklın korunması için uyuşturucu ve alkol kullanmak; neslin korunması için zina ve iffete iftira etmek; malın korunması için hırsızlık ve dolandırıcılık yapmak haram kılınmıştır.

2. Hâciyyât. dinin, canın, aklın, neslin ve malın korunması için tedbir alınması, zorluğun giderilmesi ve genişliğin temin edilmesi ile ilgili insanların muhtaç olduğu maslahatlardır. Bu maslahatlar gözetilmediğinde sıkıntıya düşülür veya zarûri maslahatların korunması tehlikeye düşer. Mesela yolculukta tanınan ruhsatlar; selem ve ıstısna' (sipariş) akdinin geçerli olması; alkollü içkilerin üretilmesi ve satılmasının, ihtikâr kastıyla malı stoklamanın yasaklanması bu tür maslahatlardır.

3. Tahsîniyyât (kemâliyyât). Bunlar; maslahatların aslını gerçekleştirmediği gibi, onlar için tedbir mahiyetinde de değildir; ancak dinin, canın, aklın, neslin ve malın korunması amacına yönelik maslahatlardır. Mesela güzel giyinmek ve ahlakî kurallara uymak bu tür maslahatlardır.

Zarûriyyât birinci, hâciyyât ikinci, tahsîniyyât ise üçüncü mertebeyi teşkil eder. Bunlar birbirleriyle çelişirse, mertebe sırasına göre, önce gelen sonrakine tercih edilir.

b) *Mesâlih-i Mülgâ.* Hakkında, muteber olmadığına dair şerî bir delil bulunan maslahatlardır. Bu maslahatlara göre ta'lil yapılamayacağı ve bunlar üzerine hüküm kurulamayacağı konusunda ittifak vardır. Şâri tarafından kendisine itibar edilmeyen maslahatlar incelendiğinde, bunların ya kuvvetli maslahatlara aykırı oldukları veya yanlış algılanma sonucu maslahat olarak düşünüldüğü görülür. Buna tarihte geçen şu hadise örnek verilebilir: Endülüs hükümdarlarından Abdurrahman ibn el-Hakem'in Ramazan ayında orucunu bozması üzerine, orada bulunan alimlerden Yahya ibn Yahya, zengin olduğundan her zaman bir köle azat ederek bu şekilde orucunu bozacağı mülahazasıyla iki ay üst üste oruç tutması gerektiği konusunda fetvâ vermiştir. Bu alim, fetvasını kendisine göre bir maslahata bina etmiştir. Halbuki Allâh, orucunu bozan kimsenin öncelikle bir köleyi azat ederek özgürlüğüne kavuşturulmasını murat etmiştir. Bu ise, daha önemli ve önde gelen bir maslahattır. Dolayısıyla Yahya ibn Yahya'nın itibar ettiği maslahat, Şâri' tarafında muteber kabul edilmeyen bir maslahattır.

c) *Mesâlih-i Mürsele;* insanlara bir fayda sağlayan veya onlardan bir zararı gideren, fakat muteber sayıldığına veya geçersiz olduğuna dair bir delil bulunmayan maslahatlardır. Buna göre mesâlih-i mürsele, hükmü nassla açıklanmayan ve kendisine kıyas edilebilecek bir hüküm bulunmayan durumlarda söz konusudur. Bunun yanında, kendisinde, şer'î bir hükmün gerekçesi olmaya elverişli ve üzerine hüküm bina edilebilecek münasip bir vasıf bulunmalıdır.

Mesâlih-i mürseleye göre hüküm verilebilmesi için, maslahatın varlığından emin olunması, ayrıca genel, mahiyeti itibariyle makul olması ve şer'î bir

delil tarafından geçersiz sayılmaması gerekir. Hz. Ömer'in fethedilen toprakları mücahitler arasında ganimet olarak dağıtmayıp, Müslümanlar'a sürekli gelir kaynağı teşkil etmesi için eski sahiplerinin elinde bırakması ve harac vergisi koyması mesâlih-i mürseleye göre verilen hükümlerdendir. (İ.P.)

MASNÛ HADİS

Uydurma hadis demektir. (bk. Mevzû Hadis) (A.G.)

MAŞAALLAH

Bu terkip üç kelimeden oluşmaktadır: "Şey" anlamına gelen "mâ", "istedi, diledi" anlamına gelen "şâe" fiili ve Allah ismi. Terkip olarak, "Allah'ın istediği şey" demektir. Bu tâbir, "Allah'ın istediği şey olur, istemediği şey olmaz" cümlesinin kısaltılmış şeklidir. Bu anlam, Türk toplumunda "Allah'ın dediği olur" şeklinde ifade edilmektedir. "Maşaallah" tâbiri halkın dilinde bir güzellik, iyilik, nimet ve başarı karşısında hayret ve takdir ifadesi olarak ve göz değmemesi dileği ile söylenmektedir. Bu kullanım şu âyetlere dayanmaktadır. *"(Ey Rasûlüm!) De ki: Ben kendime Allah'ın dilediğinden başka ne bir fayda ne de bir zarar verme gücüne sahip değilim. Eğer gaybı bilseydim elbette çok hayır elde ederdim ve bana kötülük dokunmazdı..."* (A'râf, 7/188), *"Bağına girdiğin zaman maşaallâh, kuvvet yalnız Allah iledir demen gerekmez miydi?..."* (Kehf, 18/39). (İ.K.)

MÂTURİDÎYYE

Muhammed ibn Muhammed Ebû Mansur el-Mâturîdî'nin kurucusu olarak kabul edilen itikâdî bir ekoldür. Mâturidî, Maveraunnehir'de ehl-i sünnet kelam ilmini sistematik bir hale getirmiştir. Yaşadığı dönemde Ehl-i Sünnet inancını, sapık ve bid'at ehli unsurlara karşı koruyarak zengin bir kelâm ekolünün oluşmasına imkân hazırlamıştır. İmam Mâturidî, *Kitabu't-Tevhid* adlı eserinde kelâmdaki görüşlerini yazmıştır.

Akıl ve nakli temel alan İmam Maturîdî'nin görüşleri şöyle özetlenebilir: İnsan dinî tebliğ kendisine ulaşmamış olsa bile aklıyla Allah'ı bilebilir. Allah'ın "tekvin" diye ayrı bir sıfatı vardır. Peygamberlerin erkek olması şarttır. Kâfirler ibadetle mükellef değildir. Îmân bir bütündür, artması eksilmesi söz konusu değildir. Âhirette ru'yetullah nasslarla sabittir. İnsanın cüz'î bir iradesi vardır. İnsan, fiilerinde seçme hürriyetine sahiptir; bir şeyi yapmaya karar verince Allah onda bu fiili işleme kudreti yaratır. Bu kudret fiil ile beraberdir. Çünkü istitaat yenilenen bir kudrettir.

Mâturidî ekolü daha sonra, Hakim es-Semerkandî, Pezdevî, Nesefî, Sabûnî, İbnu'l Hümâm, Hızır Bey ve Kemâluddin el-Beyâdî gibi meşhur âlimler tarafından desteklenerek geliştirilmiştir. Genelde Maveraünnehir bölgesinde ve Türkler arasında yayılmıştır. Amelde Hanefî mezhebine tabi olanlar itikadda da Mâturidî mezhebini benimsemişlerdir. (F.K.)

MAZLUM

Zulmedilen, haksızlığa uğrayan, suçsuz yere cezalandırılan demektir. Kur'ân'da bir âyette geçmiş, bu âyette haksız, sebepsiz yere bir insan öldürülmesinden söz edilmiştir (İsrâ, 17/33). (bk. Zülüm) (İ.K.)

MAZMAZA

Sözlükte "suyu ağızda çalkalamak" anlamına gelen ***mazmaza,*** dinî bir kav-

ram olarak, abdest veya gusülde ağıza su vererek çalkalamak demektir.

Hanefîlere göre mazmaza guslün farzlarındandır. Mazmazada mübalağa etmek, gargara yapmak ve üç defa tekrar etmek ise sünnettir. Abdeste ağza su vermek ve bunu üç defa yapmak sünnettir. Mazmazada sağ el ile ağza su verilir ve iyice çalkaladıktan sonra tükürülür. Mazmazada ağza alınan suyu yutmak mekruhtur. (İ.P.)

MEÂD

Sözlükte "dönüş, iade, tekrar etmek ve dönülüp gidilecek yer" anlamına gelen ***meâd,*** dinî bir kavram olarak bakıldığında, âhiret âlemine ve öldükten sonra dirilmeye denir. Kur'ân Rasûlüllah'ın zulme uğratılarak çıkarıldığı Mekke'ye tekrar dönüşünü ya da âhirette en yüksek makama erişmeyi *meâd* olarak ifâde etmiştir. *"(Rasûlüm!) Kur'ân'ı (okumayı, tebliğ etmeyi ve ona uymayı) sana farz kılan Allah elbette seni (yine) dönülecek yere döndürecektir."* (Kasas, 28/85). Öldükten sonra dirilmeye meâd denildiği gibi ba's, haşır ve nüşûr da denir. Nitekim şu âyetler de bu hususu te'yid etmektedir: *"İlkin mahlukunu yaratıp (ölümden) sonra bunu (yaratmayı) tekrarlayan O'dur ki bu, O'nun için pek kolaydır."* (Rûm, 30/27); *"De ki: Onları ilk defa yaratmış olan diriltecek. Çünkü O, her türlü yaratmayı gâyet iyi bilir."* (Yâsîn, 36/79). (F.K.)

MEÂL

Sözlükte "bir şeyin varacağı gaye, bir şeyi eksiltmek" demektir. Istılahta, Kur'ân âyetlerini her yönü ile aynen çevirme iddiası olmaksızın, başka bir dile aktarmak anlamında kullanılır. Kur'ân'ın kelime ve cümlelerini kelimesi kelimesine, hiçbir anlamını eksik bırakmadan başka bir dile çevirmek mümkün olmadığı için Kur'ân'ın başka dillere çevirisine meâl ismi verilmiştir. Bu kelime ile yapılan çevirilerde eksik olabilir, bu anlam, âyetin, kelimenin yaklaşık manasıdır demek istenir. (bk. Terceme) (İ.K.)

MEBÎ'

Alışverişte satılan mal demektir. (bk. Bey') (İ.P.)

MECÂZ

Bir kelimenin hakiki anlamının dışında bir anlamda kullanılmasına denir. Kelimenin hakiki anlamda kullanılmadığını gösteren bir ***alâka*** veya bir ***karîne*** vardır. ***Alâka*** sözü duyan kişinin zihninde hakiki mana ile mecâzi mana arasında kurulan bağlantı demektir. Alâka'nın bir çok çeşidi vardır. Alâka, teşbih (benzetmeli) veya gayr-i teşbih (benzetmesiz) olabilir. Birincisi **istiâre,** ikincisi **mecâz-i mürsel** olur. ***Karîne,*** lafzın hakiki manada kullanılmadığını gösteren belirtiye denir. Karîne, duyu organlarıyla elde edilen bilgiye, lafzı kuşatan şartlara veya şer'î esaslara dayalı olabilir. Mecaz iki kısımdır:

Mecâz-ı Aklî: Buna mecâz-ı terkib veya mecâz-ı isnad da denir. Bu mecâzda alâka ***mülâbese***dir. Mülâbese; fiili ilgisinden dolayı bizzat işleyene değil işleyenden başkasına nispet etmektir. Meselâ; *"...Mü'minlere Allah'ın âyetleri okunduğu zaman o âyetler, onların imanlarını artırır."* (Enfâl, 8/2) âyetinde Allah'ın fiili olan "artırma" âyetlere nispet edilmiştir. Âyetler imanın artmasına sebep olmuştur, ancak fiil, Allah'ın'dır. *"Firavun İsrâiloğullarının erkek çocuklarını boğazlıyordu..."* (Kasas, 28/4) âyetinde

kesme fiili, Firavuna nispet edilmiştir. Halbuki kesme işini bizzat Firavun değil adamları yapmıştır. Ancak kestiren Firavun'dur. Mecâz-i Aklî'de fiil; fiilin sebebine, mekânına, zamanına, masdarına, fâiline veya mef'ûlune isnat edilebilir.

Mecâz-ı Lügavî: Buna mecâz-ı müfred de denir. Bu mecâz lafzın ilk konulduğu mananın dışında bir manada kullanılmasıdır. Üç çeşidi vardır: Mecâz-i mürsel, hazf ve istiare.

Mecâz-ı Mürsel: Alâka gayr-ı müşabehdir. Yani "teşbîh" ve "istiâre" sanatındaki benzetme olmaksızın bir kelimeyi asıl anlamından başka bir anlamda kullanmaktır. Meselâ; "sobayı yaktım" cümlesinde soba zikredilmiş içindekiler kastedilmiştir. Bu tür mecâz Kur'ân'da çok geçmektedir. Bu mecâzda; bir şeyin bütünü zikredilir bir parçası kastedilir. *"...Parmaklarını kulaklarına tıkarlar..."* (Bakara, 2/19) âyetinde parmakların tamamı zikredilmiş, ancak iki parmağın ucu kastedilmiştir. Bir şeyin cüz'ü zikredilir, bütünü kastedilir. Meselâ *"...Rüku edin."* (Bakara, 2/43) âyetinde namazın cüz'ü zikredilmiş, tamamı kastedilmiştir. Tekil lafız zikredilir, bununla çoğul kastedilir. Meselâ *"İkiniz Firavun'a gidin ve 'biz âlemlerin Rabbının elçisiyiz' deyiniz."* âyetinde (Şuarâ, 26/16) "rasûl" kelimesi tekil olarak zikredilmiş, bununla iki elçi kastedilmiştir. Müsebbeb zikredilir, sebep kastedilir. *"...Sizin için gökten rızık indiriyor..."* (Mü'min, 40/13) âyetinde "rızık" zikredilmiş, bununla rızka sebep olan yağmur kastedilmiştir. Süyûtî, el-İtkân adlı eserinde 20 çeşit mecâz-ı mürsel zikretmiştir.

Hazf: Bir cümlede harf, fiil ve ismin veya mahzuf ismin hazfedilmesi ile yapılan mecâzdır. Cümlede mahzufu belirleyen bir karine bulunur. (bk. Îcâz)

İstiâre ise, teşbih (benzetme) sanatının ana ögelerinden sadece biri ile yapılan benzetmedir. (bk. İstiâre)

Hakiki mana mümkün oldukça mecâzi manaya gidilmez. Sözde asıl olan hakiki manadır. Alâka ve karine varsa mecâzi manaya gidilir. (İ.K.)

MECELLE (Mecelle-i Ahkâm-i Adliyye)

Sözlükte "mecmua, dergi, broşür, magazin" gibi anlamlara gelen *mecelle,* fıkıh literatüründe, Osmanlı döneminde hazırlanan bir kanun mecmuasının özel ismi olarak kullanılmaktadır. Kanunun tam ismi, Mecelle-i Ahkâm-i Adliyye olup Tanzimatın ilanından sonra Ahmet Cevdet Paşa'nın başkanlığında bir komisyon tarafından hazırlanmış ve 57 yıl süreyle Osmanlı ülkesinde yürürlükte kalmıştır. Mecelle, söz konusu heyet tarafından bölümler halinde hazırlanmış ve tamamlanan bölümler, o devrin usulüne göre kanunlaştırılmıştır. Mecelleyi hazırlayan komisyon, 1869 – 1889 yılları arasında faaliyet göstermiş, bunun ilk yedi yılında Mecelleyi hazırlamış, bundan sonra da eksiklikleri tamamlama, ta'dil gibi faaliyetler yürütmüştür.

Mecelle bir mukaddime ve 16 bölümde 1851 maddeden oluşmaktadır. Mukaddimesinde 100 maddelik umumi hükümlere ve kaidelere yer verilmiştir. Diğer bölümler ise, buyû', icâre, kefâlet, havale, rehin, emanet, hibe, gasp ve itlâf, hacr, ikrah ve şuf'a, şirket, vekalet, sulh ve ibrâ, ikrâr, da'vâ, beyyinât ve tahlîf ile kazâ bölümlerinden oluşmaktadır.

Mecelle; taksimatında mantıkî bir sistem gözetilmediği, medenî kanunun aile, miras gibi bölümlerini almadığı, meseleci (kazuistik) bir metod takip ettiği, tek mezhebe bağlı kalındığından ihtiyaca cevap vermediği, küllî kaidelerin içinde cüzî kaidelere de yer verildiği şeklinde tenkide tabi tutulmuştur.

Mecellenin diğer dillere tercümesi yapılmış, Arapça ve Türkçe çeşitli şerhleri yazılmış, küllî kaideleri, indeksi ve tarihi üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan, Ali Haydar Efendi'nin *Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, Mes'ûd Efendi'nin *Mir'âtü'l-Mecelle* ve Serkiz Orpelyan'ın *Miftâhu'l-Mecelle* tanınmışlarındandır. (İ.P.)

MECÎD

Allah'ın sıfatlarından biri olup, şan ve şeref sahibi, hayrı, ihsanı, keremi ve lütfu bol olan demektir. (bk. Mâcid) (İ.K.)

MECNÛN

Sözlükte "aklı bozuk, deli, cin tutmuş" gibi anlamlara gelen ***mecnûn***, bir fıkıh terimi olarak, ehliyet arızalarından cinnet geçiren kimse demektir. (bk. Cünûn) (İ.P.)

MECRÛH

Hadis ilminde ta'n (suçlama, itham) sebeplerinden herhangi biri ile tenkid edilen râviye ***mecrûh*** denir. (bk. Cerh ve Ta'dil) (A.G.)

MECZÛP

Sözlükte "cezbeli, deli, divane" anlamına gelen *meczûp,* tasavvufta, Allah tarafından kendisine cezbedilmiş, yüce mertebelere erişmiş demektir. Allah'ın rızasını kazanan ve yakınlığına lâyık görülen, her türlü heva ve heves lekesinden temizlenen ve bu sayede manevi makam ve mertebelere ulaşan ermiş kimselere mezcûp adı verilmektedir. Ancak bazı meczuplarda cezbe ve vecdin etkisiyle şathiyyat adı verilen İslâm'a aykırı sözler ortaya çıkabilmektedir. Söyledikleri sözler bazen abuk sabuk deli saçması gibidir. (M.C.)

MEÇHUL HADİS

Cerh ve ta'dil konusunda durumu bilinmeyen râvinin rivâyet ettiği hadise denir. Durumu bilinmeyen râviye ***meçhûl***, râvinin cerh ve ta'dilinin bilinmemesi haline de ***cehâlet*** denir. Cehâlet hadiste ta'n sebeplerindendir. Sahabe için meçhulluk söz konusu değildir. Çünkü sahabe hadis rivâyetinde adil kabul edilmiştir. (bk. Sahabe)

Râvînin hadis imamları tarafından bilinmemesinin nedeni, râvînin bilinmeyen bir isim veya lakapla anılması yahut râvînin az sayıda hadis rivâyet etmesi olabilir. (A.G.)

MED

Sözlükte "uzatmak" anlamına gelen med; tecvit ilminde uzatmayı gerektiren harflerden birisi ile bir harfin sesini uzatarak okumaya denir.

Med Harfleri, üç tanedir. Vav, yâ ve elif. Bunlar aynı zamanda illet harfleridir. Vav, sâkin olup kendisinden bir önceki harfin harekesi ötre ise, yâ sâkin (harekesiz) olup kendisinden bir önceki harfin harekesi esre ise, elif sakin olup kendisinden bir önceki harfin harekesi üstün ise med harfi olurlar. **Ûtînâ** gibi.

Sebeb-i Med, med harfinden sonra uzatılması gereken harfi daha fazla uzatarak okutana denir. Sebeb-i med iki tanedir. Hemze ve sükûn. ***Hemze*** harekeli elife; ***sükûn*** ise harekesiz harfe

denir. Ekber kelimesindeki "e" harfi hemze, "kef" harfi sükûndur. Sükûn da iki kısma ayrılır. Sükûn-u lazım ve sükûn-u ârız. ***Sükûnu lâzım,*** durulunca da geçilince de vâr olan sükûna, ***sükûnu ârız*** ise durulunca var, geçilince yok olan sükûna denir. **İn küntüm** kelimesindeki "nun" ve "me" harflerindeki sükûnlar, sükûnu lazımdır. Âlemîn kelimesindeki "ne" harfindeki sükûn, sükûnu ârızdır. Bu sükûn durulunca var olur, geçilince "âlemîne" şeklinde üstünlü okunur. (İ.K.)

MEDD-İ ARIZ

Arızî uzatma demektir. Harf-i medden sonra sebeb-i medden sükûn-u ârız gelse medd-i ârız olur. Rabb'i'l-âlemîn kelimesindeki "mîn" gibi. "Âlemîne" diye geçilirse o zaman medd-i ârız olmaz. Medd-i tabîî olur. Uzatılması caizdir. Bir elif ile dört elif miktarı arasında uzatılır. Bir elif miktarı, bir parmak kaldıracak kadar uzatmaktır. Kelimenin son harfinin harekesi üstün ise üç türlü uzatılabilir: a) Dört elif miktarı uzatılır. Buna ***tûl*** denir. Âlemîn gibi. b) İki-üç elif miktarı uzatılabilir. Buna ***tevassut*** denir. c) Bir elif miktarı uzatılır. Buna da ***kasr*** denir. Kelimenin son harfinin harekesi esre ise dört vecih çekilebilir: Tûl, tavassut, kasr ve revm. ***Revm,*** gizli bir ses ile harekeyi söylemeye denir. Revm sadece kasr ile yapılabilir. Kelimenin son harfinin harekesi ötre ise yedi vecih çekilebilir: a) Tûl, b) Tavassut, c) Kasr, d) Revm, e) Tûl ile işmâm, f) Tavassut ile işmâm, g) kasr ile işmâm. ***İşmâm,*** sessizce harekeye işaret etmeye, sükûndan sonra dudakları yummaya denir. Ötre ile telaffuz edildiğinde dudakların aldığı şekildir. (İ.K.)

MEDD-İ LAZIM

Zorunlu uzatma demektir. Harf-i medden sonra sükûn-u lazım gelirse medd-i lazım olur. Dört elif miktarı uzatılması zorunludur. Medd-i lazım, kelime veya harf üzerinde olur ve dört kısma ayrılır. ***Kelime-i müsakkale,*** (ağır kelime, şeddeli) hâkka, hâssa gibi. ***Kelime-i muhaffefe*** (hafif kelime, cezimli) âl'âne gibi. ***Harf-i müsakkale*** (ağır harf, şeddeli) elif lâmmîm'in lâmm'ı gibi. ***Harf-i muhaffefe*** (hafif harf, cezimli). Nûn gibi. (İ.K.)

MEDD-İ LÎN

Yumuşak uzatma demektir. Harf-i lînden sonra sebeb-i medden sükûn gelse medd-i lîn olur. Vav ve yâ harfleri sakin olur, kendilerinden önce gelen harfin harekesi de üstün olursa, bu takdirde vâv ve yâ ***harf-i lîn*** olur. ***Medd-i lîn*** olabilmesi için sebeb-i meddin, kelime sonuna gelmesi ve harf-i lîn ile aynı kelimede bulunması gerekir. "Nevm", "aleyk", "havf" gibi. Medd-i lîn'in uzatılması caizdir. Medd-i lîn olan kelimenin son harfinin harekesi üstün ise üç vecih caiz olur: ***Tûl*** (dört elif miktarı), ***tavassut*** (2-3 elif miktarı), ***kasr*** (bir elif miktarı), esre ise dört vecih caiz olur. Tul, tavassut, kasr ve revm; ötre ise yedi vecih caiz olur: Tûl, tavassut, kasr, revm, tûl ile işmâm, tavassut ile işmâm, kasr ile işmâm. (Revm ve işmam kelimelerinin anlamları için bk. Medd-i Arız) (İ.K.)

MEDD-İ MUNFASIL

Ayrı med demektir. Harf-i medden sonra hemze gelir ve ikisi ayrı ayrı kelimede bulunursa meddi munfasıl olur. Kâlû âmennâ, innî ehâfü ve mâ ünzile kelimelerinde olduğu gibi. Dört elif

miktarı uzatılır. Bir, iki elif miktarı da uzatılabilir. Uzatılması caizdir. (İ.K.)

MEDD-İ MUTTASIL

Bitişik med demektir. Harf-i medden sonra sebeb-i medden hemze gelir ve ikisi bir kelimede bulunursa medd-i muttasıl olur. Melâike, cîe ve sûe kelimelerinde olduğu gibi. Meddi muttasıl dört elif miktarı uzatılır, en az iki elif miktarı uzatılması zorunludur. Kasr yapılamaz. (İ.K.)

MEDD-İ TABÎÎ

Tabîî uzatma demektir. Bir kelimede, med harflerinden biri bulunur, sebeb-i med bulunmazsa, meddi tabîî olur. "Ûtînâ" kelimesi gibi. Medd-i tabîî bir elif miktarı yani bir parmak kaldıracak kadar uzatılır. (İ.K.)

MEDENÎ MÜEYYİDE

Hukuka aykırı bir davranış nedeniyle haksız bir durumun ortadan kaldırılarak eski halin iadesi, hukuk kaidelerine aykırı olan muamele ve akitlerin iptali, bu gibi muamelelerden doğan zararın tazmîni şeklindeki müeyyidelerdir. Bu müeyyideler ihlal edilmiş olan bir hakkın tamirini hedefler. (bk. Müeyyide) (İ.P.)

MEDRESE

Sözlükte "ders okutulan, eğitim-öğretim görülen yer" anlamına gelen "medrese" kelimesi özel anlamıyla, üniversite kelimesi yerine kullanılan bir tabirdir. Medreselerde öğretim üyeliği yapan hocalara "müderris" unvanı verilmiştir.

İslâm âleminde ilk medreseyi kuran, Türk emirlerinden Nisâbur hâkimi Emir Nasr ibn Sebüktekin'dir. Anadolu'da ilk medreseyi Selçuklular kurmuştur. Osmanlı Devletinde ise ilk medreseyi açan Orhan Gazi'dir. Orhan Gazi, saltanatının daha üçüncü yılında fethettiği İzmit'te, daha sonra İznik'te, Bursa'da ve diğer şehirlerde medreseler açmıştır. Diğer Osmanlı sultanları da Orhan Gazi'nin yolundan gitmişlerdir. Medreseler, Fatih Sultan Mehmet ve Kanûnî Sultan Süleyman dönemlerinde önemli aşama ve gelişmeler kaydetmiştir. (İ.K.)

MEDYÛN

Borçlu anlamına gelmektedir. (bk. Deyn) (İ.P.)

MEFÂZ

Kurtuluş demektir. (bk. Fevz) (İ.K.)

MEFHÛM

Sözlükte "anlaşılan, kalple bilinen" anlamına gelen ***mefhûm***, fıkıh usulünde lafzın, sözde zikri geçmeyen ve ifade edilmeyen bir hükme delalet etmesidir.

Usulcüler mefhûmu, mefhûmu muvâfakat ve mefhûmu muhâlefet olmak üzere ikiye ayırmışlardır.

Mefhûmu Muvâfakat; lafzın, manadaki ortaklık sebebiyle, lafızda geçen hükmün, ispat veya nefy bakımından, sözde zikri geçmeyen mesele için de geçerli olduğuna delalet etmesidir. Mefhûmu muvâfakat, herhangi bir araştırma ve çabaya gerek olmaksızın, sadece dil bilmekle lafızdan anlaşılabilir. Sözde zikri geçmeyen durumun, hükümde sözde zikri geçene denk olması sebebiyle, mefhûmu muvafakât olarak isimlendirilmiştir. Meselâ, *"o ikisine (anne ve babana) "öf" bile deme."* âyeti (İsrâ, 17/23), mefhûmu muvafakat yoluyla dövmenin yasaklığına delalet eder. Zira dövmek, "öf" demekten daha fazla eziyet verir. Eğer sözde zikri geçen durum, hüküm bakı-

mından zikri geçenden daha öncelikli ise, bu ***delâlete fahve'l-hitab;*** denk ise ***lahne'l-hitab*** denir.

Mefhûmu Muhâlefet; lafzın hükmünde itibara alınan bir kaydın bulunmaması sebebiyle, lafzın delalet etmiş olduğu hükmün zıddının, sözde zikri geçmeyen durum için sabit olduğuna delalet etmesidir. Meselâ, mefhûmu muhâlefeti kabul edenlere göre, *"İçinizden mümin hür kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimse, ellerinizin altında bulunan, mümin câriyelerinizden alsın."* âyeti (Nisâ 4/25), mefhûmu muhalefet yoluyla, hür kadınlarla evlenmeye gücü yeten kimsenin, câriye ile evlenmesinin haramlığına delalet eder. Hanefîler mefhûmu muhâlefeti delil olarak kabul etmezler. Diğer müçtehitlere göre ise, müstakil bir delildir.

Mefhûmu muhâlefet, itibara alınan kaydın çeşidine göre, mefhûmu lakap, mefhûmu vasf, mefhûmu şart, mefhûmu gâye ve mefhûmu adet olmak üzere beşe ayrılır. (İ.P.)

MEFKÛD

Sözlükte "kaybolan, zayi olan, yitirilen" gibi anlamlara gelen ***mefkûd,*** bir fıkıh terimi olarak, kaybolmuş, hayatta olup olmadığı bilinmeyen şahıs manasına gelir.

Klasik fıkıh kaynaklarında mefkûd ile ilgili hükümler, onun yaşadığı kadar ölmüş de olabileceği ihtimaline bina edilmiştir. Buna göre mefkûd; kaybolmadan önce elde ettiği hakların korunması bakımından sağ sayılmıştır. Bu sebeple malının varislerine dağıtılmayacağı, eşinin başkasıyla evlenemeyeceği kabul edilmiştir. Malları kendisi tarafından bırakılan veya mahkemece tayin edilen bir vekil tarafında idare edilir. Kazanılması hayatta olmasına bağlı bulunan haklar bakımından ise ölü sayılmıştır. Bu sebeple vefat eden yakınına mirasçı olamayacağı, ancak daha sonra sağ olarak dönerse, bunları alacağı ifade edilmiştir.

Hanefîlere göre, yaşadığı veya öldüğü kesin olarak bilinmeyen mefkûdun ölümüne hükmedilebilmesi için, yaşıtlarının hayatta kalmamış olması gerekir. Bunun tespitinin mümkün olmaması halinde, 90 yaşına ulaşmış da hala dönmemiş ise, ölümüne hükmedilir. Mahkemece ölümüne hükmedilince, ölüm hükmen gerçekleşmiş ve şahsiyeti sona ermiş olur. Malı mirasçılarına taksim edilir, eşi iddetini bekledikten sonra başkasıyla evlenebilir.

Ancak Osmanlı Aile Hukuku Kararnamesinde, mefkûdun eşinin bu kadar uzun müddet beklemesi, kadın aleyhine katlanılması güç bir durum olduğundan, Malikî mezhebinde kabul edilen, kaybolan kişinin hayat veya ölümünden haber alma ümidi kesilince dört yıl beklenip bir haber alınamazsa, kadının müracaatıyla hakim tarafından boşanmaları görüşü benimsenmiştir. Bundan sonra kadın iddet bekler ve başkasıyla evlenebilir. (İ.P.)

MEGÂZÎ

Hz. Peygamber'in savaşlarını konu edinen bir disiplin (ilim dalının) adıdır. Konuyla ilgili literatür daha çok, siyer ve megâzî başlığı altında toplanmıştır. Megâzî ile ilgili müstakil kitaplar olduğu gibi, hadis kitaplarında, bu konuyla ilgili müstakil bölümler de vardır. (A.G.)

MEHDÎ

Sözlükte "hidâyete eren, hidâyete vesile olan, doğru yolu bulan, hak yola

giren, yol göstermek veya tarif etmek" gibi anlamlara gelen ***mehdî,*** din ıstılahında, kendisinden önce zulüm ve haksızlıkların alıp yürüdüğü yeryüzünü adaletle dolduracak kimse demektir. Mehdî kelimesi Kur'ân'da geçmediği gibi, Buhârî ve Müslim'de de geçmez. Diğer hadis kaynaklarında mehdî ile ilgili bazı rivâyetler vardır. Ancak bu hadislerin sıhhat derecesi tartışmalı olup genel kanaat, bunların itikadî ve amelî yönden delil kabul edilmeyeceği şeklindedir.

Yaygın olarak mehdi inancının ortaya çıkması iki sebebe bağlanmıştır. Birincisi Yahûdî ve Hristiyanlıkta var olan inançlardır. Bu iki dinin mensupları mehdî ve mesih gibi iki şahsiyeti gelecekte insanlığın kurtuluşunu sağlayacak bir müjde ve hakikat olarak gündemde tutmaya çalışmışlardır. İkincisi de Müslüman topluluğun kendi içindeki siyasî kavga ve çekişmelerdir. Özellikle Sıffin Savaşı'ndan sonra İslâm aleminde resmen ortaya çıkan fırkalarda Şia bu husustaki iddiasını ifrat noktasına vardırmıştır. "Masum İmam, Gaybî İmam ya da İmamu'l-Muntazar" düşüncesi son kurtarıcı olarak kabul edilmiştir. Bu inanç tasavvuf alanında da destek görmüş ve böylece ehl-i sünnet âlimlerinin de ilgi alanına girmiştir. Ancak mehdî inancı İslâm itikadının konuları arasında yoktur. Çünkü Hz.Peygamber ile birlikte nübüvvet kapısı kapanmıştır. Fakat bu husus, Müslümanların çalışmasına, ictihad yapmalarına en üst düzeyde İslâm'ı tebliğ etmelerine ve insanların hidâyetine imkân hazırlamalarına engel değildir. (F.K.)

MEHİR

Erkeğin evlenirken eşine verdiği veya vermeyi taahhüt ettiği para veya başka bir mala mehir denir. Kur'ân-ı Kerim'de, evlenen erkeğin kadına mehir vermek zorunda olduğu ve bunu zorla geri almasının caiz olmadığı konusunda âyetler bulunmaktadır (Bakara, 2/237; Nisâ, 4/4, 20, 24, 25; Mâide, 5/5). Hanefîlere göre mehir nikâhın sonuçlarından biridir. Bu nedenle nikâh esnasında belirlenmemiş olsa, hatta nikâh esnasında verilmeyeceği şart koşulsa bile evlenen kadın mehre hak kazanır.

Mehir nikâh anında belirlenip belirlenmemesine göre ikiye ayrılır. Mehir nikâh anında belirlenmişse buna mehr-i müsemmâ, nikâh esnasında belirlenmemişse mehr-i misil denir. Evlilik sırasında mehrin belirlenmemesi veya belirlenen mehrin bir sebeple geçersiz sayılması halinde, evlenen kadın mehr-i misile hak kazanır. Mehr-i misil, evlenen kadının, akrabaları arasında her bakımdan kendi konumunda olan kadına verilen mehir demektir.

Mehir, ödenme zamanına göre, mehr-i muaccel ve mehr-i müeccel olmak üzere ikiye ayrılır. Mehr-i muaccel, peşin olarak ödenen mehirdir. Kadın mehr-i muacceli almadan kendisini kocasına teslim etmeme hakkına sahiptir. Mehr-i müeccel ise, veresiye, yani ödenmesi sonraya bırakılan mehirdir. Bu mehrin ödenmesi için herhangi bir zaman belirlenmişse, bu tarih geldiğinde kadın mehre hak sahibi olur. Bir vakit belirlenmemişse, nikâhın sona ermesiyle mehir muacceliyet kazanır ve ödenmesi gerekir. Başka bir deyişle, boşanma halinde kocanın bu mehri ödemesi gerekir; ölüm halinde de, bırakmış olduğu terikeden ödenir. (İ.P.)

MEKÎL

Mekîl, kile, şinik gibi hacim ölçüleriyle alınıp satılan mallardır. Buğday, arpa, pirinç gibi mallar bu tür mallardan olup, bunlara keylî de denilmektedir. Ölçek ile değerlendirilen bu mallar, mislî mallardandır ve ribâ cereyan eder. (bk. Keylî, Ribâ) (İ.P.)

MEKKÎ VE MEDENÎ ÂYETLER

Bu konuda üç farklı görüş vardır: a) Mekke ve civarında nazil olan âyetler Mekkî, Medine ve civarında nazil olan âyetler ise Medenîdir. b) Hicretten önce nazil olan âyetler Mekkî, hicretten sonra nazil olan âyetler ise Medenîdir. Bu görüşe göre hicretten sonra Mekke'de nazil olan âyetler de Medenîdir. Meşhur olan görüş budur. c) Mekkelilere hitab eden âyetler Mekkî, Medinelilere hitap eden âyetler Medenîdir. Kur'ân inme sürecinde Mekke halkının çoğu kâfir olduğu için onlara genelde "ey insanlar" şeklinde, Medîne halkının çoğu Müslüman olduğu için onlara da "ey müminler" şeklinde hitap edilmiştir. (İ.K.)

MEKR

Hile ile aldatmak ve gizlice bozgunculuk yapmak demektir. Bu kelime ve türevleri, Kur'ân'da 42 defa geçmiş ve peygamberleri yalanlamak (En'âm, 6/123) şirk (Allah'a ortak koşmak) (Fâtır, 35/10), dedikodu yapmak (Yûsuf, 12/31) anlamlarında kullanılmıştır. Mekr, insan için kötü olan, yerilen ve cezalandırmayı gerektiren bir davranıştır. "Mü'şâkele" yolu ile Allah'ın mekr yapanları cezalandırmasına da mekr denilmiştir. *"(Ey Peygamberim!) inkâr edenler, seni tutup bağlamaları, öldürmeleri ya da (yurtlarından) çıkarmaları için sana tuzak kuruyorlardı.* (Yemkürü). *Onlar tuzak kurarlarken Allah da tuzak kuruyordu. Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır.* (Vallâhü hayru'l-mâkirîn*)."* (Enfâl, 8/30) Allah'ın tuzak kurması, hile yapmak ve aldatmak anlamında değil, tuzak kuranların tuzaklarını boşa çıkarması ve onları cezalandırmasıdır. (İ.K.)

Bir tasavvuf terimi olarak ***mekr,*** Allah'ın emirlerini dinlemeyen bir kuluna nimet üzerine nimet vermesi, kusurlarına rağmen durumunu olduğu gibi bırakması ve olağanüstü hususları başarmayı ona nasip etmesi demektir. Bu anlamda mekr istidrac yani derece derece helâke götürmedir. Sûfiler, kendilerinden zuhur eden kerametlerin mekr-i ilâhi olmasından endişe ederler. (M.C.)

MEKRÛH

Sözlükte "mihnet, şiddet, şer, sevilmeyen" anlamlarına gelen ***mekrûh,*** dinî bir kavram olarak, Şâri' tarafından kesin ve bağlayıcı olmayan bir tarzda yapılmaması istenen fiil demektir.

Bu tanım fakihlerin çoğunluğuna göredir. Hanefîler ise mekrûhu, tahrimen mekrûh ve tenzîhen mekrûh olmak üzere ikiye ayırırlar.

Tahrîmen mekrûh, zannî bir delil ile kesin olarak yapılmaması istenen şeydir. Bu yasak aslında, haram gibi yapılmaması kesin ve bağlayıcı olarak istenmiştir. Ancak, bu talep haber-i vahit gibi sübut bakımından kesin olmayan bir delile dayandığından veya delaletindeki bir kapalılıktan dolayı haramlığı kesin olarak sabit olmamıştır. Bu sebeple Hanefîlerin açıklamış oldukları bu mekrûh türüne amelî haram da denilmiştir. Yani bu davranışların yapılması haram hükmündedir. Bunları işlemek, haram bir

fiili işlemek gibi cezayı ve kınanmayı gerektirir; bunlardan uzak durmak ise övülmeyi ve sevabı müstelzimdir. Ancak inanç yönünden farklılık vardır; haram olmadığını söyleyen kimse kâfir olmaz. Meselâ, sigara içmek, erkeğin altın takması, ipek giymesi böyledir.

Tenzîhen Mekrûh ise, Şâri'in bağlayıcı ve kesin olmayan bir tarzda yapılmamasını istediği fiildir. Başka bir ifadeyle, yapılmaması yapılmasından daha iyi olan davranıştır. Bu tür fiilleri işlemek cezâ ve kınamayı gerektirmez. Ancak bunlardan kaçınmak, övülmeyi ve sevabı gerektirir. Dinî salabeti olan, faziletli kişiler bundan kaçınırlar. Cemaate giden kimsenin soğan sarımsak yemesi, ikindi namazından sonra, kerahat vaktine kadar nafile namaz kılmak bu tür mekrûhtur. (İ.P.)

MEKZÛB

Hadis uyduran râviye ya da uydurma olduğu tespit edilen hadise "mekzûb" denir. (A.G.)

MELÂİKE-İ HAZENE

Cennetin kapılarında müminleri karşılayan, onlara iltifat eden melekler ile cehennemin kapılarında kâfirleri karşılayıp onları horlayan bekçi meleklere denir. Kur'ân'da bu meleklerden Zümer sûresinin 71 ve 73, Mümin sûresinin 49 ve Mülk sûresinin 8. âyetlerinde söz edilmiştir. Cennet bekçilerine **Rıdvân,** cehennem bekçilerine **Zebânî** denir. (bk. Melek, Rıdvân ve Zebânî) (İ.K.)

MELÂİKE-İ KERİBİYYÛN

Keribiyyûn, şiddet ve hüzün anlamına gelen *kerb* kökünden türeyen *kerûbî* kelimesinin çoğuludur. Arşın etrafında bulunan meleklere verilen bir isimdir. (Mümin, 40/7, 9) Allah'tan çok korktukları için bu isim verilmiştir. (bk. Melek) (İ.K.)

MELÂİKE-İ MU'AKKIB

Takipçi melekler demektir. İnsanları, önlerinden ve arkalarından izleyen meleklere denir. Kur'ân'da bu melekler hakkında; *"O insanın önünden ve arkasından onu izleyen (mu'akkıb) melekler vardır. Onu Allah'ın emriyle korurlar."* buyurulmuştur (Ra'd, 13/11). Bu meleklerin **kirâmen kâtibîn** (hafaza) melekleri ile aynı melekler olduğunu söyleyen âlimler vardır. Bu meleklere, gece ve gündüz nöbet değiştirmek üzere birbirlerinin peşine geldikleri, insanların işlerini dikkatle takip edip yazdıkları için bu isim verilmiştir. Bu melekler gece ve gündüz nöbeti tutarlar. Gece görevli melekler, gündüz vakti olunca göğe çekilirler, onların yerine gündüz melekleri gelir. Gece olunca gündüz melekleri gider, yerine gece melekleri gelir. Böylece sürekli birbirlerini takip ederler. (bk. Melek) (İ.K.)

MELAİKE-İ MUKARRABÛN

Yaklaştırılmış, yakınlaştırılmış melekler demektir. Mukarreb melekler, şerefi, değeri ve fazileti itibariyle Allah'a yakın olan meleklerdir. Kur'ân'da, *"Ne Mesih ne de mukarreb melekler Allah'ın kulu olmaktan asla yüksünmezler."* (Nisâ, 4/172) denilerek bu melekler övülmüştür. Allah'ın arşını taşıyan ve arşın etrafında bulunan melekler, Cebrail, Mikail ve İsrafil mukarreb meleklerdir. Bunlara melei a'la (en yüce topluluk) refîk-ı a'lâ (yüce dostlar) da denir. (bk. Melek) (İ.K.)

MELEK

Sözlükte "haberci ve kuvvet" anlamına gelmektedir. Çoğulu "Melâike"dir. İslâmî ilimler terminolojisinde ise nurdan yaratılmış, yemeyen, içmeyen, erkeklik ve dişiliği olmayan, uyumayan, gençliği ve ihtiyarlığı bulunmayan ve günah işlemeyen, ağırlığı olmayan, latif, ruhanî ve nuranî varlıklardır.

Meleklere îmân İslâm'ın temel şartlarından biridir. Çünkü onların varlığı **nass** ile sabittir. Onlara îmân etmek, aynı zamanda gayba da îmân etmek demektir. Her ne kadar onları gözlerimizle görmek mümkün değilse de, aklen inkârını gerektirecek bir sebep de yoktur.

Meleklerin varlığı ve onlara inanmanın farziyeti ile birlikte özelliklerini, görevlerini ve çeşitlerini de şöyle açıklamak mümkündür:

1- Melekler, nurdan yaratılmış, nuranî ve ruhanî varlıklardır. Onlarda; yemek, içmek, erkeklik, dişilik, evlenmek, uyumak, gençlik ve ihtiyarlık gibi insanlara ait özelliklerden hiç biri yoktur. Kur'ân'da şöyle buyurulmaktadır: *"Göklerde ve yerde kimler varsa, O'nun hizmetindedir. O'nun huzurunda bulunanlar, O'na ibadet hususunda kibirlenmezler ve yorulmazlar. Onlar, bıkıp usanmaksızın gece gündüz tesbih ederler."* (Enbiyâ, 21/19-20)

2- Melekler Allah'a isyân etmezler. Hangi iş için yaratılmış iseler o işi yaparlar. Daimi olarak Allah'a ibadet ve itaat ederler. Kur'ân'da bu hususa şöyle işaret edilmiştir: *"Çünkü onlar üstlerindeki Rablerinden korkarlar ve kendilerine ne emrolunursa onu yaparlar."* (Nahl, 16/50), *"Kuşkusuz Rabbin katındakiler O'na kulluk etmekten asla kibirlenmezler. O'nu tesbih eder ve yalnız O'na secde ederler"* (A'râf, 7/206).

3- Melekler bir anda Allah'ın emrettiği bir mekândan diğer bir mekâna intikal edecek, hatta yerleri ve gökleri dolaşacak bir kabiliyette yaratılmışlardır. Onların kanatları vardır. Bu konuda Kur'ân-ı Kerim'de şöyle buyurulmaktadır: *"Gökleri ve yeri yaratan, melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan, Allah'a hamdolsun. O, yaratmada (istediğine) dilediği kadar fazla verir..."* (Fâtır, 35/1) Melekler çok az bir zamanda çok uzak yerlere gidebilirler. Ancak onların gelip gitmesi, inmesi ve çıkması bizim durumumuza benzemez. İnsanların hareketleriyle mukayese edilmez. Kur'ân bu konuda da şöyle haber veriyor: *"Melekler ve Ruh (Cebrâil) oraya miktarı (dünya senesi ile) elli bin yıl olan bir günde yükselip çıkar."* (Meâric, 70/4).

4- Melekler, Allah'ın emirleriyle farklı şekillere girebilirler. Örneğin Cebrâil Peygamber'e gelirken bazan ashab-ı kiramdan Dıhye adındaki sahabi gibi görünmüş, bazen de kimsenin tanıyamadığı bir yabancı gibi gelmiştir. (Müslim; Îmân; 1). Hz. İbrahim ve Hz. İsâ'ya gönderilen meleklerin de birer insan şeklinde göründükleri yine Kur'ân'da haber verilmektedir.

5- Melekler gözle görülmezler. Gözle görülmeyişleri onların yok olduklarından değil, gözlerimizin o kabiliyette yaratılmamış olmasındandır. Melekleri gözlerimizle müşahade edemeyişimiz onları inkâr etmemizi gerektirmez. Zira gözümüzle görmediğimiz halde varlığını kabul ettiğimiz çok şey vardır. Akıl, ruh, zekâ, sevinç ve üzüntü gibi halleri bunlardan sayabiliriz. O

halde meleklerin varlığına da ruhumuz ve aklımız gibi inanmak zorundayız.

Melekler, gaybı yalnız başlarına bilemezler. Ancak Allah tarafından kendilerine gaybla ilgili bir bilgi verilmişse, bu bilgileri ölçüsünde bilebilirler. Bu hususta Cenab-ı Hak şöyle buyurmaktadır: *"Allah Âdem'e bütün isimleri, eşyanın adlarını ve ne işe yaradıklarını öğretti. Sonra onları önce meleklere arzedip "Eğer siz sözünüzde sâdık iseniz, şunların isimlerini bana bildirin" dedi. Melekler, "Yâ Rab! Seni noksan sıfatlardan tenzih eder, kemal sıfatları ile tavsif ederiz ki, senin bize öğrettiklerinden başka bizim bilgimiz yoktur. Şüphesiz alîm ve hakîm olan ancak sensin" dediler."* (Bakara, 2/31-32) Melekler görevleri yönünden bir kaç gruba ayrılır. Melekler yerde, arşta veya semada bulunurlar. Yerde bulunanlara arzî, gökte bulunanlara semavî, arşta bulunanlara ise arşî denir.

Melekler yüklendikleri görevler itibariyle farklı isimlerle anılmışlardır. Bunlardan dördü, büyük melek olarak bilinmektedir: **Cebrail, Mikail, İsrafil** ve **Azrail.** Bilinen diğer melekler de şunlardır: **Münker-Nekir, Kirâmen Kâtibin** (Hafaza), **Hamele-i Arş, Hazin, Zebani, Malik, Rıdvan.** (F.K.)

MELEKÛT

Sözlükte "izzet, saltanat ve büyüklük" anlamına gelen *melekût,* bir Kur'ân kavramı olarak, Allah'ın mülkü, hükümranlığı ve âlemdeki nizamı demektir. Melekût kelimesi, Kur'ân'da "göklerin ve yerin mülkü / hükümranlığı" (En'âm, 6/75; A'râf, 7/185) ve "her şeyin mülkü / hükümranlığı" (Müminûn, 23/88) şeklinde geçmektedir. *"Her şeyin hükümranlığı elinde olan Allah'ın şanı yücedir..."* (Yâsîn, 36/83). Bu kelime, gayp âlemi anlamına da gelir. (İ.K.)

MELİK

Allah'ın sıfatlarından biri olup, kainatın malik ve yöneticisi demektir. (bk. Mâlik) (İ.K.)

MELÎK

Allah'ın sıfatlarından biri olup, "melik" isminin mübalağalı şeklidir. (bk. Mâlik) (İ.K.)

MEMLÛK

Mülk edinilen şey, birinin malı veya köle anlamlarına gelmektedir. (bk. Köle, Mülk) (İ.P.)

MEMNÛ'

Yasaklanmış, menedilmiş şey anlamına gelir. (bk. Haram) (İ.P.)

MENÂKIB

*Menkîbe*nin çoğulu olan ***menâkıb,*** tanınmış kimselerin üstünlüklerini dile getiren ve hayatları övgü ve eksiği itibariyle anlatan rivâyet veya eserlere denir. Hadis terimi olarak menâkıb, hadis kitaplarındaki Hz. Peygamber, diğer peygamberler ve ashabın yaşayış, davranış ve üstünlüklerinin konu edildiği bölümdür. (A.G.)

MENÂSİK

İbadetgah, ibadetin-zühdün yolu, usulü, kurban boğazlanacak yer, bir adamın alıştığı yer anlamlarına gelen *mensek* kelimesinin çoğuludur. Dinî bir kavram olarak, en geniş anlamda ibâdet, Allah'a yakınlaşmak için yapılan her türlü taat; hac ibadeti esnasında yerine getirilmesi gereken vazifeler; kurban kesmek ve kurban kesilen yer anlamına gelmektedir. Aynı kökten türeyen *nüsük* kelimesi de aynı anlam-

lardadır. Ayrıca hac menâsiki anlamına *meşâir* de denilmektedir.

Nüsük ve menâsik kelimeleri Kur'ân'da geçmektedir: *"De ki: Namazım, ibadetlerim (nüsükî), hayatım ve ölümüm, âlemlerin Rabbi Allah içindir.' "* (En'âm, 6/162). (bk. İbadet)

Menâsik kelimesi en yaygın kullanımıyla hac ibadetini oluşturan uygulamaların tamamı, hac esnasında yerine getirilmesi gereken vazifeler anlamına gelmektedir. Hz. İbrahim'in, Kâbe'nin inşasını tamamlayınca menâsiki kendisine öğretmesi hususundaki duası Kur'ân'da anlatılmaktadır (Bakara, 2/128). Hz. İbrahim Kâbe'nin inşasını tamamlayınca *"Yâ Rab! Kâbe'nin inşasını tamamladım, şimdi bana menâsiki öğret."* diye dua eder. Bunun üzerine Allah Teâlâ Cebrail'i gönderir. Cebrâil de, Hz. İbrahim'e haccın nasıl yapılacağını öğretir. Peygamberimiz de, *"Hac menâsikini benden alın, benden gördüğünüz gibi yapın."* buyurmuştur (Müslim, Hac, 310). Buna göre, Kâbe'yi tavaf etmek, Safâ ile Merve arasında sa'y etmek, Arafat ve Müzdelife vakfeleri, şeytan taşlama, kurban hac menâsikindendir.

Kurban ibadetine de, ***menâsik*** veya ***nüsük*** denmektedir. Kesilen kurbana ***nesîke*** denir. Kur'ân-ı Kerim'de, *"Her ümmet için, Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanların üzerine O'nun adını anarak kurban kesmeyi* (mensek) *meşru kıldık."* buyurulmaktadır (Hac, 22/34). Nüsük, özel olarak, hacda kesilen kurbana denir. Kur'ân'da, *"İçinizde hasta olan veya başından rahatsız bulunan varsa, fidye olarak ya oruç tutması, ya sadaka vermesi, ya da kurban kesmesi* (nüsük) *gerekir."* buyurulmaktadır (Bakara, 2/196). (İ.P.)

MENDÛB

Sözlükte "elçi, delege, davet edilen şey" gibi anlamlara gelen *mendûb*, dinî bir kavram olarak Şâri'in yapılmasını bağlayıcı olmaksızın istediği fiillerdir. Başka bir ifadeyle, kesin olmayan bir tarzla yapılması istenen davranışlardır. Bu iki şekilde olabilir; ya fiilin yapılmasının istendiği ifade bağlayıcı değildir; ya da ifade bağlayıcı olmakla birlikte, onun bağlayıcılık niteliğini kaldıran bir karine mevcuttur. Bu karine bir nass olabileceği gibi, fıkhın genel kaideleri de olabilir. Mendûbu işleyen sevap ve mükafata hak kazanır; terk eden ise kınanmaz. Mendûb için, sünnet, müstehab kavramları da kullanılmaktadır.

Mendûb üçe ayrılır:

Sünnet-i Müekkede; dinî vecibelerin birer tamamlayıcısı konumunda olan fiiller ile Hz. Peygamber'in devam ettiği, fakat bağlayıcı olmadığını göstermek maksadıyla bazen terk ettiği veya bizzat edasının vacip olmadığına işaret ettiği sünnetlerdir. Ezan, sabah namazının sünneti, mazmaza-istinşak böyle sünnetlerdendir. Bu tür sünnetlere sünnet-i hüdâ da denilmektedir.

Bu kısma giren mendûbu yerine getirmek sevabı gerektirir, terk etmek ise, cezayı gerektirmemekle birlikte, hoş karşılanmaz.

Sünnet-i Gayr-i Müekkede; Hz. Peygamber'in bazen yapmış oldukları ibadet nevinden fiilleridir. İkindi namazının sünneti ile yatsı namazının ilk dört sünneti bu sünnetlerdendir. Bunlara müstehab da denir. Bu kısma giren mendûbu işleyen sevabı hak eder;

terk eden ise kınanma ve azarlanmaya müstehak olmaz.

Sünnet-i Zevâid; Hz. Peygamber'in, dinî tebliğ ve açıklama niteliği taşımayan, bir insan olarak yapmış olduğu fiillerdir. Hz. Peygamber'in yemesi, içmesi, giyinmesi böyledir. Bazı âlimler, onun bu davranışlarını da mendûb olarak kabul etmişlerdir. Ancak bunlar mendûb dahi olsalar, diğerlerinin derecesinde değillerdir. Bir kimse, Hz. Peygamber'e olan sevgisi ve bağlılığından dolayı, ona benzeme ve uyma niyetiyle Hz. Peygamber'in bu tür davranışlarını işlerse sevap kazanır. Bu fiilleri terk eden ise, kötü bir davranışta bulunmuş sayılmaz. (İ.P.)

MENFAAT

Sözlükte "fayda, yarar" anlamına gelen ***menfaat***, fıkıhta genel olarak fayda anlamına geldiği gibi, özel olarak da bir malın kullanımı, maldan istifade etmek manasına da gelmektedir.

Fıkıh usulünde, delillerden biri olarak kabul edilen maslahat, menfaat prensibi üzerine kurulmuştur. Bu esas, *zararın def'i, menfaatin celbi* şeklinde ifade edilmiştir. İslâm dininin getirmiş olduğu hükümler ve kuralların tamamı insanların yararınadır. Ancak bunların anlaşılabilmesi için, dinin esas almış olduğu yararların fert ve toplum dengesi içerisinde mütalaa edilmesi gerekir. Toplumun yararı için ferdin ezilmemesi, ferdin yararı için de toplumun menfaatlerinin feda edilmemesi gerekir.

Özel olarak menfaat, fıkıhta kabul edilen mülkiyet şekillerinden biridir. Menfaat mülkiyeti, eşyanın aynına değil de bunlardan istifade etmeye, faydalanmaya ait olan ve bunu sağlayan mülkiyettir. Evde oturma, tarlayı ekme bu tür mülkiyettir.

Menfaat mülkiyeti, şahsa bağlı menfaat mülkiyeti ve ayna bağlı menfaat mülkiyeti olmak üzere ikiye ayrılır. Menfaat mülkiyeti, sahibi veya selahiyetli kişi tarafından izin verilmesiyle, kiralamak suretiyle, ariyet akdiyle, vakıf veya vasıyet yoluyla elde edilir.

Menfaat mülkiyeti, zaman, mekan ve vasıf bakımından sınırlandırılabilir. Üç ay süreyle evde oturma, dört kişiden fazla binmemek kaydıyla arabayı kullanma gibi kayıtlar konulabilir. Kullanım süresi dolduğunda menfaat konusu mal sahibine iade edilir. Menfaat konusu mal, kullananın elinde emanet hükmündedir; bir kusuru olmaksızın telef olması halinde kullanan tazmîn etmez. Menfaat, kiralama akdinde olduğu gibi bir bedel karşılığı elde edilmişse, malın masrafları mal sahibinedir; menfaat ariyet akdinde olduğu gibi ücretsiz olarak elde edilmişse, masraflar eşyadan istifade eden kişiye aittir. (İ.P.)

MENİ

Erlik suyu veya sperm anlamına gelir. Sarımtırak beyaz renkte ve yumurta akına benzeyen kaygan bir mayidir. Kuruduğunda kül renginde bir leke bırakır. Meninin şehvetle vücuttan çıkması, başka bir ifadeyle lezzetle ve süratle dışarıya çıkması kişiyi cünüp eder. Bu durumdaki bir kişi yıkanmadıkça namaz kılamaz, mescide giremez, Kur'ân okuyamaz, Kur'ân'a dokunamaz, Kâbe'yi tavaf edemez. Meninin, hastalık, darbe, yüksekten atlama ve benzeri sebeplerle vücuttan çıkması ise, cünüplüğü gerektirmez. (bk. Cünüp) (İ.P.)

MENKÎBE

Sözlükte "dağların arasındaki geçit" anlamındadır. Çoğulu menâkıbtır. Terim olarak bir kimsenin güzel huy ve davranışları; olgun ve büyük kimselerin örnek hâl ve hareketleri, hayat tarzları anlamında kullanılmaktadır. (M.C.)

MENNÂN

Sözlükte "birine nimet vermek, iyilik yapmak ve yaptığı iyiliği başa kakmak" anlamındaki "m-n-n" kökünden türeyen ***mennân***; Allah'ın güzel isimlerinden biri olup, İbn Mâce'nin rivâyet ettiği bir hadiste geçmiştir (Dua, 9). Mennân, Allah'ın kullarına olan ihsanının çokluğunu ve sayısız nimetler verdiğini ifade eder. Allah'ın bu vasfı Kur'ân'da "menne - yemünnü" fiiliyle ifade edilmiştir: *"...Allah, kullarından dilediğine nimetini lütfeder (yemünnü)..."* (İbrâhim, 14/11); *"Allah, mü'minlere büyük lütufta bulundu. Zira, daha önce açık bir sapıklık içinde bulunuyorlarken onlara kendi içlerinden, kendilerine Allah'ın âyetlerini okuyan, kendilerini temizleyen ve kendilerine kitap ve hikmeti öğreten bir elçi gönderdi."* (Âl-i İmrân, 3/164). Ayetlerden de anlaşılacağı üzere Allah'ın ***mennân*** vasfı, kullarına maddî ve manevî nimetleri veren anlamını ifade etmektedir.

Enes bin Malik'in bildirdiğine göre Peygamberimiz (a.s.) bir adamın *"Allah'ım! Hamd (her türlü övgü) senin içindir, senden başka ilâh yoktur, sadece sen varsın, senin ortağın da yoktur, sen mennânsın, yeri ve gökleri vâr edensin, celâl ve ikram sahibisin diyerek "senden istiyorum" dediğini duymuş ve (bu kimse dileğini) ism-i azamı (en büyük ismi) ile Allah'tan istedi ki, Allah ism-i azamı ile istenildiği zaman (istenileni) verir, ism-i azamı ile dua edildiği zaman duaya icabet eder."* buyurmuştur. (İbn Mâce, Dua, 9) (İ.K.)

MERAH

Şımarma ve sevinmede aşırı gitmektir. **Ferah**'ın ileri şeklidir. ***Merah*** kavramında; böbürlenmek, kibirlenmek ve kendini beğenmek anlamı da vardır. *Merah* kelimesi Kur'ân'da üç âyette geçmiş ve şımarmak ve büyüklenmek anlamında kullanılmıştır. Yüce Allah, *"Yeryüzünde böbürlenerek (merah) yürüme..."* (İsrâ, 17/37; Lokman, 31/18) buyurmuştur. Cehenneme atılan kâfir ve müşriklerin, cehenneme atılma gerekçeleri arasında "merah" da zikredilmiştir (Mü'min, 40/75). (İ.K.)

MERDÛD HADİS (Merdûd Rivâyet)

Merdûd, makbulün zıddı olarak, reddedilen anlamına gelir. Dinde delil olarak kabul edilmeyen rivâyete ***merdûd rivâyet*** denir. Adalet ve zabt yönünden ta'n edilen bir râvînin rivâyet ettiği veya senedinde kopukluk bulunan ya da zayıflığa düşürücü illet bulunan hadisler merdûd rivâyetlerdir. Genel olarak bunlar zayıf hadisler ya da **mevzû** rivâyetlerdir. (A.G.)

MERFÛ HADİS

Sahabe, tabiûn veya daha sonraki nesillerin, senedi muttasıl olsun veya olmasın, Hz. Peygamber'e izâfe ederek rivâyet ettikleri hadise denir. Merfû hadis, Hz. Peygamber'e ait söz, fiil, takrir ya da sıfatlar olabilir. Merfû hadisler, sarih ve hükmî merfû hadis olmak üzere ikiye ayrılır:

Sarih merfû hadis; râvînin, "Hz. Peygamber şöyle buyurdu" veya "Hz. Peygamber şöyle yaptı" şeklindeki açık ifadesi ile rivâyet edilen hadise denir.

Hükmî merfû hadis; hadisin doğrudan Hz. Peygamber'e dayandırılması yerine sahabenin, "şu şekilde emrolunduk", "bize haram kılındı" veya "bize farz kılındı" gibi meçhul kiplerle haber verdikleri hadise denir.

Merfû hadis, sahih, hasen, zayıf olabilir. (A.G.)

MERHAMET (Rahmet)

Merhamet ve rahmet kelimeleri; acımak, esirgemek, korumak, affetmek, bağışlamak, nimet vermek, ikamet etmek ve kadının rahminden şikayet etmesi anlamlarına gelen "r-h-m" kökünden türemiştir. İsim olarak; hayır, iyilik, ihsan, nimet ve kalp inceliği demektir. Kur'ân'da daha çok rahmet kelimesi kullanılmış (114 âyet); merhamet kelimesi ise birer âyette geçmiştir (Beled, 90/17). Cennet, Kur'ân'da "rahmetü'llah" olarak nitelenmiştir. (Âl-i İmrân, 3/107). Aynı kökten türeyen **"erhamu'r-rahimîn"**, **"rahmân"**, **"rahîm"** ve **"zü'r-râhmeti"** kelimeleri, Allah'ın sıfatı olarak kullanılmıştır. (İ.K.)

MERVÎ

Rivâyet edilen demektir. (bk. Rivâyet) (A.G.)

MES'Â

Hac veya umre yapan kimselerin, Safâ ile Merve arasında, sa'y ettikleri yere verilen isimdir. (bk. Sa'y) (İ.P.)

MESÂLİH-İ MU'TEBERE

Şâri' tarafından muteber (makbul, geçerli) olduğuna dair bir delil bulunan maslahatlardır. (bk. Maslahat) (İ.P.)

MESÂLİH-İ MÜLGÂ

Şâri' tarafından muteber olmadığına dair delil bulunan maslahatlardır. (bk. Maslahat) (İ.P.)

MESÂLİH-İ MÜRSELE

Şâri' tarafından muteber veya geçersiz sayıldığına dair hakkında delil bulunmayan maslahatlardır. (bk. Maslahat) (İ.P.)

MESÂNÎ

Kur'ân'ın âyet sayısı yüzden az olan sûrelerine denir. Ahzâb (73 âyet), Hac (78 âyet), Neml (93 âyet), Kasas (88 âyet) gibi. (İ.K.)

MESBÛK

Sözlükte "geride kalan, yenilen, sonradan yetişen" gibi anlamlara gelen ***mesbûk***, dinî bir kavram olarak, cemaatle kılınan namaza baştan yetişemeyip, ilk rekatin rükuundan sonra imama uyan kimse demektir.

İmam ile birlikte rükuu yapamayan, yani imam ile birlikte sübhanallah diyecek kadar rükuda bulunmayan kimse o rekatı kaçırmış sayılır. Mesbûk, imam selam verince, sehiv secdesi yapmazsa, beklemeden ayağa kalkar ve cemaatle kılamadığı rekatları tek başına tamamlar.

Mesbûk, imamla birlikte kılamadığı rekatları kazaya başladıktan sonra, tek başına namaz kılan kimse gibidir. Sübhaneke duasını, fatiha ve zammu sûreleri, tek başına kıldığı namazlardaki gibi okur. İlk rekatı kaçıran, ayağa kalkar ve bir rekati kıldıktan sonra tahiyyata oturarak namazını tamamlar. İkinci rekatı kaçıran, iki rekatı da kaza ettikten sonra, tahiyyata oturur ve selam vererek namazını tamamlar. Ancak üç rekatli bir namazda iki rekatı kaçırmış ise, bir rekat kıldıktan sonra tahiyyata oturur, tahiyyatı okuduktan sonra ayağa kalkarak bir rekatı da kılarak namazını tamamlar. Dört rekatlı namazlarda üçüncü rekatı kaçıran ise,

bir rekatı kıldıktan sonra tahiyyata oturur, daha sonra ayağa kalkar ve iki rekatı kıldıktan sonra tahiyyata oturur ve namazını tamamlar.

Tek başına kıldığı bölümlerde sehiv secdesi gerektiren bir hata yaptığında, namazın sonunda sehiv secdesi yapar. İmam sehiv secdesi gerektiren bir davranışta bulunmuşsa, kaçırdığı rekatları kaza etmek için kalkmadan önce, imam ile birlikte sehiv secdesi yapar ve daha sonra ayağa kalkarak kaçan rekatları kaza eder. (İ.P.)

MESCİD

Sözlükte "secde edilen yer" anlamına gelen ***mescid***, Müslümanların mabetlerine verilen bir isim olup, cami kelimesi ile eş anlamdadır. Kur'ân'da mescid kelimesi, çoğul şekli olan mesâcid ile birlikte 28 defa geçmiştir.

Türkiye'de küçük mabetlere mescid, büyüklerine cami denilmektedir. Yeryüzünde ilk yapılan mescid, Mekke'deki, ortasında Kâ'be'nin de bulunduğu Mescid-i Haramdır (Âl-i İmrân, 3/96). İslâm tarihinde ilk mescid, M. 622 tarihinde Mekke'den Medine'ye hicret sırasında Medine yakınındaki Kuba köyünde yapılan Mescid-i Kuba, daha sonra Medine'de yapılan Mescid-i Nebî'dir.

Mescidlerde; va'z edilen **kürsü,** imam-hatibin öne geçip namaz kıldırdığı **mihrab,** hutbenin okunduğu **minber,** ezanların okunduğu **minâre,** sonradan gelenlerin namaz kılması için parmaklık ile bölünmüş **mahfil,** asıl mekândan bir duvarla ayrılan arka cemaat bölümü, bahçesi, bazı büyük mescidlerin çevresinde, kütüphane, hamam, aşevi, okul, mezarlık ve lojman vardır. Mescidler halı ile örtülü olup içine ayakkabılar çıkartılarak girilir.

Peygamberimizin beyanı ile mescidler cennet bahçeleri (Tirmizî, Deavat, 82) ve Allah'ın en çok sevdiği mekanlardır (Müslim, Mesâcid, 288).

Mescidler; ibâdet, zikir, dua, eğitim, öğretim, sosyal kaynaşma, disiplin, eşitlik, kardeşlik, birlik ve beraberlik mekânları, bir beldede Müslümanların varlığının işaretleri, minarelerinde günde beş defa tevhid inancının ilan edildiği huzur yuvalarıdır. (bk. Cami) (İ.K.)

MESCİD-İ AKSÂ

En uzak mescid demektir. Mescid-i Aksâ, Küdüs'dedir. Beyt-i Makdis (kutsal ev) ismiyle de anılan ve Mescid-i Haram'dan sonra yeryüzünde ilk yapılan mesciddir (Buhârî, Enbiyâ, 10, 40; Müslim, Mesâcid, 1-2). Mescid-i Aksâ, Müslümanların ilk kıblesi (Bakara, 2/144), Hz. Muhammed (a.s.)'in İsra olayında geldiği (İsrâ, 17/1), miracın başladığı, Hz. İsâ'ya kadar bir çok peygamberin namaz kıldığı ve Allah'tan vahiy aldığı bir mesciddir.

Günümüzde Mescid-i Aksâ Kudüste, Süleyman Mabedi'nin güney tarafındaki camiye denilmektedir. Peygamberimiz ibâdet amacıyla seyahat edilebilecek üç mescidden birinin Mescid-i Aksâ olduğunu bildirmiştir. Diğerleri, Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebevî'dir (İbn Mâce, Salât, 197). (İ.K.)

MESCİD-İ CİN

Hz. Muhammed (a.s.) hem bütün insanların hem de cinlerin peygamberidir. M. 619 yılında İslâm'ı tebliğ için gittiği Taif şehrinden dönüşünde, Mekke'de Batn-ı Nahle denilen yerde namaz kılmıştı. Bir grup cin burada

Peygamberimizin okuduğu Kur'ân'ı dinlemiş ve Müslüman olmuştu. Cinlerin Kur'ân'ı dinleyip Müslüman oldukları, Cin sûresinin 1-16. âyetlerinde bildirilmiştir. Peygamberimizin namaz kılıp Kur'ân okuduğu, cinlerin Kur'ân'ı dinleyip Müslüman olduğu yerde bir mescid yapılmış ve bu mescide Cin Mescidi denilmiştir. Hacıların ziyâret ettiği yerlerden biridir. (İ.K.)

MESCİD-İ CUMA

Peygamberimiz (a.s.), M. 622 yılında Mekke'den Medine'ye hicreti esnasında Kuba köyünde 14 gün kaldıktan sonra bir Cuma günü Medine'ye hareket etti. Yolda Rânûna denilen yerde ashâbı ile birlikte ilk defa Cuma namazı kıldı ve hutbe okudu. Daha sonra burada bir mescid yapıldı ve bu mescide, Mescid-i Cuma denildi. (İ.K.)

MESCİD-İ DIRAR

Amr ibn Avf oğulları Kuba'da bir mescid yaptılar ve Peygamberimizi davet edip mescidlerinde namaz kılmasını istediler. Peygamberimiz de Kuba'ya gitti ve bu camide namaz kıldı. Bunların amcazadeleri olan Ganem ibn Avf oğulları da Kuba mescidinin yanına bir mescid yaptılar. Amaçları, cahiliyye döneminde Hristiyan olup rahipliğe yükselen, Hz. Muhammed'in Peygamber olması üzerine kabile reisliğini kaybeden, bu yüzden İslâm'a düşman olan, Uhud'dan Huneyn'e kadar bütün savaşlarda müşrikleri Müslümanlara karşı kışkırtan, Huneyn'de Havazin kabilesinin yenilmesi üzerine Şam'a kaçan fâsık ve kâfir Ebû Âmir'in liderliğinde bu mescitte fesat planları kurmaktı. Tebük Savaşı öncesi gelip Peygamberimizden burada namaz kılmasını istediler. Peygamberimiz (a.s.), "savaş sonrası gelirim" dedi. Savaştan sonra yine davet ettiler. Bunun üzerine Tevbe sûresinin 107-108. âyetleri indi. Bu âyetlerde, sözü edilen mescidin, zarar vermek, inkâr etmek, mü'minler arasına tefrika sokmak, önceden Allah ve peygamber ile savaşmış olan (Ebû Âmir adlı) kişinin gelmesini gözlemek için yapıldığı, bu mescidi yapanların iyilikten başka bir niyetlerinin olmadığına yemin ettikleri, ancak yalancı oldukları bildirilmekte ve Peygamber (a.s.)'e orada asla namaz kılmaması emredilmektedir. Bu âyetin inmesi üzerine Peygamberimiz (a.s.) bu mescidi yıktırdı, yeri çöplük oldu. (İ.K.)

MESCİD-İ HARAM

Mekke'de ortasında Kâ'be'nin bulunduğu Cami-i Şeriftir. Halk arasında Harem-i Şerif de denir. "Harem" denilmesi bu camiye saygının zorunlu olması sebebiyledir. Mescid-i Haram, emniyet ve güven yeridir, oraya giren güvendedir (Âl-i İmrân, 3/97). Yer yüzünde ilk yapılan mesciddir (Müslim, Mesâcid, 1). Mescid-i Haram ismi, Kur'ân'da 15 defa geçmiş, namazda Mescid-i Haram cihetine yönelinmesi (Bakara, 2/144-150), müşriklerin Mescid-i Haram'a sokulmaması (Tevbe, 9/28) emredilmiştir. Mü'minlerin Mescid-i Haram'dan men edilmesi (Bakara, 2/217) ve burada savaşılması yasaklanmıştır (Bakara, 2/191). Mü'minlerin Mescid-i Haram'a gelmelerine engel olunmasının zulüm olduğu bildirilmiştir (Hac, 22/25).

Mescid-i Haram, Peygamberimiz (a.s.)'in devrinden itibaren zaman zaman tamir edilmiş veya yeniden yapılmıştır. Kâ'be'nin çevresindeki revaklı, kubbeli kısım Osmanlı Padişahı II. Selim zamanında, mescidin son genişletilmesi ise Suudlular tara-

fından yapılmıştır. Mescid-i Haram'da kılınan namaz diğer mescidlerde kılınan namazlardan yüz bin kat daha fazla sevaptır (İbn Mâce, Salat, 195). (bk. Haram, Kâ'be, Beledü'l-Emîn) (İ.K.)

MESCİD-İ HAYF

Suudî Arabistan'da Mekke yakınındaki Mina'da birinci cemrenin (Şeytan taşlanan yerin) güneyinde bulunan caminin adıdır. (İ.K.)

MESCİD-İ KIBLETEYN

İki kıbleli mescid demektir. Namazlar önceleri Kudüs'teki Mescid-i Aksâ cihetine yönelerek kılınıyordu. Peygamberimiz kıblenin Mekke'deki, ortasında Kâ'be bulunan Mescid-i Haram cihetine çevrilmesini arzu ediyordu (Bakara, 2/144). Hicretin 2. yılı Şaban ayının 15'inde ashâbı ile birlikte Medine'de Seleme oğulları Mescidinde öğle namazı kılıyordu. Namazın iki rekatını kılmıştı. Bu esnada namazın Mescid-i Haram cihetine dönülerek kılınması ile ilgili Bakara sûresinin 144. âyeti indi. Peygamberimiz hemen yönünü Kâ'be cihetine çevirdi. Son iki rekatı da bu şekilde kıldı. Bu mescide iki kıbleli mescid denildi. Bu mescidin yerine şimdi büyük bir mescid yapılmıştır. (İ.K.)

MESCİD-İ KUBA

Peygamberimizin M. 622 yılında Hicret esnasında Medine yakınındaki Kuba köyünde yaptırdığı, Kur'ân'da "takva mescidi" olarak anılan (Tevbe, 9/108) İslâm tarihinin ilk mescididir. Zaman zaman tamir edilmiş, yıkılıp yeniden yapılmıştır. Son şeklini Suudlular yapmıştır.

Peygamberimiz (a.s.); evinde abdest alıp, namaz kılmak için Kuba mescidine giden kimsenin umre yapmış gibi sevap kazanacağını bildirmiştir (İbn Mâce, Salat, 197). Peygamberimizin zamanında bu mescidde Cuma namazı kılınmazdı. Bu cami garip kalmasın diye Cumartesi günleri bu camiye gider ve namaz kılardı. (Buhârî, Fadlü's-Salati fî'l-Mescid-i Mekke ve'l-Medîne, 3-4. II, 57). (İ.K.)

MESCİD-İ NEBEVÎ

Peygamber Mescidi demektir. Peygamberimiz (a.s.) Mekke'den Medine'ye hicret ettiğinde devesinin çöktüğü arsayı satın alıp buraya mescid yaptırmıştır. Mescid'in yapımında bizzat çalışmıştır. Mescidin üzeri hurma dallarıyla örtülmüştü, zemini kumdu. Sonra kendisine mescide bitişik ev yapmıştır. Ölünce bu eve defnedilmiştir. Daha sonra yanına Ebû Bekir ve Ömer (r.a.) da defnedilmiştir. Cami zamanla genişletilmiş, Peygamberimiz ve iki halifesinin kabri cami içinde kalmıştır. Şu andaki mescid, Osmanlılar tarafından yapılmış, bu günkü genişletilmiş şeklini ise, Suudîler inşâ etmiştir.

Peygamberimiz (a.s.), mescidini, ibadetin dışında okul, meclis, idare yeri ve misafirhâne gibi kullanmıştır. Bu mescidde kılınan namaz, Mescid-i Haram hariç diğer mescitlerde kılınan namazlardan bin kat daha sevaptır (İbn Mâce, Salat, 195). (İ.K.)

MESCİD-İ NEMÎRE

Mekke'de Arafat bölgesinin kuzeybatı tarafında Müzdelife istikametinde Urene vadisi sınırları içinde bulunan mescidin adıdır. Hacda arefe günü arefe hutbesi bu mescitte okunur. (İ.K.)

MESH

Sözlükte "silmek, gidermek, su veya yağla ovuşturmak, yeri ölçmek, seyahat etmek, vurmak" gibi anlamlara gelen ***mesh,*** dinî bir kavram ola-

rak, abdestte elin ıslaklığıyla bir uzuv, mest veya sargı üzerinde gezdirilmesi; teyemmümde, toprağa vurulan ellerle kolların ve yüzün ovulması anlamına gelir.

Sağlıklı kişinin abdest alırken başını, ense ve kulaklarını meshetmesi aslî hükümdür. Başın meshedilmesi farz, diğerleri ise sünnettir. Ancak sargı veya mestlerin üzerinin mesh edilmesi veya bir uzuvda yara veya hastalık bulunduğundan yıkanamaması sebebiyle mesh edilmesi bedel bir işlemdir. Mest üzerine meshetmek ayağın yıkanması yerine geçer, sargı üzerine mesh etmek veya yıkanamadığı için bir uzvu meshetmek ise, o uzvun yıkanması yerine geçer. (bk. Abdest, Cebîre, Mest) (İ.P.)

MESİH

Silmek, suyu uzuvlara sürmek, akıtmak, el ile izini gidermek, hastalığı gidermek, saçı taramak, kesmek, vurmak, yorup zayıflatmak, gönlünü almak, yeri ölçmek, seyahat etmek anlamlarındaki "m-s-h" kökünden türeyen sözlükte; tek gözlü, yüzden silinen ter, sert mendil, deccal, doğru söyleyen insan, yalancı kimse, vaftiz edilmiş kişi, yağ ile yağlanmış şey ve kese demek olan ***mesih,*** din ıstılahında Hz. İsâ Peygambere verilen bir isimdir.

Hz. İsâ'nın (a.s.) adı Kur'ân'da İsa, İsa ibn Meryem, el-Mesih, el-Mesih ibn Meryem ve el-Mesih İsâ ibn Meryem şeklinde 36 defa geçmekte (Bakara, 2/87, 136; Nisâ, 4/45, 157, 171) ve özellikle isminin el- Mesih İsâ ibn Meryem olduğu bildirilmektedir (Âl-i İmrân, 3/45).

Allah, Adem'i (a.s.) anasız-babasız yarattığı gibi İsâ'yı da (a.s.) babasız olarak yaratmıştır (Âl-i İmrân, 3/47). *"Allah yanında İsâ'nın durumu Adem gibidir..."* (Âl-i İmrân, 3/59); *"Mesih İsâ ibn Meryem Allah'ın rasûlüdür. O'nun Meryem'e attığı kelimesi ve O'ndan bir ruhtur..."* (Nisâ, 4/171).

İsâ'nın (a.s.) anası Meryem'in hamile kalması ve doğumu Meryem sûresinde şöyle anlatılmaktadır:

"(Ey Muhammed!) Kitapta Meryem'i de an. Hani O, ailesinden ayrılarak doğu tarafında bir yere çekilmiş ve (kendini onlardan uzak tutmak için) onlarla arasına bir perde germişti. Biz ona Cebrail'i göndermiştik de ona tam bir insan şeklinde görünmüştü. Meryem, ona 'senden Rahman'a sığınırım. Eğer Allah'tan çekinen biri isen (bana kötülük etme)' dedi. Cebrail, 'Ben ancak Rabb'inin elçisiyim. Sana tertemiz bir çocuk bağışlamak için gönderildim' dedi. Meryem, 'Bana hiçbir insan dokunmadığı ve iffetsiz bir kadın olmadığım halde, benim nasıl çocuğum olabilir?' dedi. Cebrail, 'Evet, öyle. Rabbin diyor ki: O benim için çok kolaydır. Onu insanlara bir mucize ve katımızdan bir rahmet kılmak için böyle takdir ettik. Bu, zaten (ezelde) hükme bağlanmış bir iştir' dedi. Böylece Meryem çocuğa hamile kaldı ve onunla uzak bir yere çekildi. Doğum sancısı onu bir hurma ağacına yöneltti. 'Keşke bundan önce ölseydim de unutulup gitmiş olsaydım' dedi. Bunun üzerine (Cebrail), ağacın altından ona şöyle seslendi: 'Üzülme, Rabbin senin alt tarafında bir dere akıttı. Hurma ağacını kendine doğru silkele ki sana taze hurma dökülsün. Ye, iç, gözün aydın olsun. İnsanlardan birini görecek olursan, 'şüphesiz ben Rahman'a susmayı adadım, bugün hiçbir insan ile konuşmayacağım' de. (Meryem), kucağında çocuğu ile halkın

yanına geldi. Onlar şöyle dediler: 'Ey Meryem! Sen çok çirkin bir şey yaptın. Ey Harun'un kız kardeşi! Senin baban kötü bir kimse değildi. Annen de iffetsiz değildi.' Bunun üzerine Meryem, (çocukla konuşun diye) ona işaret etti.. 'Beşikteki bir bebekle nasıl konuşuruz? dediler. Bebek şöyle konuştu: 'Şüphesiz ben Allah'ın kuluyum. Bana (Allah) kitabı (İncil'i) verdi ve beni bir peygamber yaptı. Nerede olursam olayım, beni kutlu ve erdemli kıldı ve bana yaşadığım sürece namazı ve zekatı emretti. Beni anama saygılı kıldı. Beni azgın bir zorba yapmadı. Doğduğum gün, öleceğim gün ve diriltileceğim gün bana selâm (esenlik verilmiştir). 'Hakkında şüpheye düştükleri hak söze göre Meryem oğlu İsâ işte budur." (Meryem, 19/16-34)

İsâ Mesih'e (a.s.) İncil (Mâide, 5/46) ve açık deliller (beyyinat) verilmiş ve o, Ruhu'l-Kudüs (Cebrâil) ile desteklenmiştir (Bakara, 2/187, 257). O, dünyada ve âhirette değerli, şerefli, Allah'a yaklaştırılmış (mukarrab) ve salihlerdendir (Âl-i İmrân, 3/45-46). İsrail oğullarına peygamber olarak gönderilmiş, kendisine kitap, hikmet, Tevrat ve İncil öğretilmiştir (Âl-i İmrân, 3/48-49).

Kur'ân'da İsâ Mesih şöyle tanıtılmaktadır:

"Onu İsrail oğullarına şöyle diyen bir elçi yaptık: "Ben size Rabbinizden bir mucize getirdim. Ben çamurdan kuş şeklinde bir şey yapar, ona üflerim, Allah'ın izniyle o hemen kuş oluverir. Körü ve alacayı iyileştiririm. Allah'ın izniyle ölüleri diriltirim. Evlerinizde ne yiyip ne bitirdiğinizi size haber veririm. Eğer müminler iseniz bunda sizin için bir ibret vardır. Ben, benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı olarak size haram kılınan bazı şeyleri helal yapayım diye gönderildim. Size Rabbinizden bir mucize getirdim. Allah'a karşı gelmekten sakının, bana itaat edin. Allah benim de Rabbim sizin de Rabbinizdir. O'na ibadet edin, doğru yol budur." (Âl-i İmrân, 3/49-51);

"Allah İsâ'ya şöyle demişti: "Ey Meryem oğlu İsâ! Sana ve annene verdiğim nimetimi hatırla! Hani seni kutsal ruh (Cebrail) ile desteklemiştim. Bu sayede sen beşikte iken de yetişkin çağında iken de insanlara konuşuyordun. Sana kitabı, hikmeti, Tevrat ve İncil'i öğretmiştim. Benim iznimle çamurdan kuş şeklinde bir şey yapıyordun da ona üflüyordun, hemen benim iznimle o bir kuş oluyordu. Yine benim iznimle anadan doğma körü ve alaca hastalığını iyileştiriyordun. Ölüleri benim iznimle hayata çıkarıyordun. Hani İsrail oğullarını (seni öldürmekten) engellemiştim, kendilerine apaçık delilleri (mucizeleri) getirdiğin zaman içlerinden inkâr edenler, 'bu apaçık bir sihirden başka bir şey değildir' demişlerdi" (Mâide, 5/110).

"Hatırla ki Meryem oğlu İsâ; Ey İsrail oğulları! Ben size Allah'ın elçisiyim, benden önce gelen Tevrat'ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek Ahmed adında bir peygamberi de müjdeleyici olarak geldim' demişti. O kendilerine açık deliller getirince, bu açık bir büyüdür dediler."

İsrail oğulları İsâ Mesih'i (a.s.) yalanladılar, ona tuzak kurdular, annesine iftira ettiler (Nisâ, 4/156), *mucizelere büyü dediler* (Mâide, 5/110), *ona eziyet ettiler* (Saf, 61/5). *İsrail oğullarından bir grup ona îmân etti.* (Saf, 61/14) *Ona îmân ve ittiba edenler şefkatli ve merhametli*

idiler (Hadîd, 57/23). *Ona havariler yardımcı oldular.* (Âl-i İmrân, 3/52-53; Mâide, 5/111; Saf, 61/14). *"Havariler İsâ Mesih'e Rabbine dua et de bize gökten bir sofra indirsin dediler. İsâ Mesih Allah'a dua etti ve onlara gökten bir sofra indi."* (Mâide, 5/113-115).

İsrail oğulları, İsâ Mesih'i çarmıha gerip öldürmek istediler ancak başarılı olamadılar. İsâ Mesih yerine ona benzeyen birini çarmıha gerdiler, sonra da ihtilaf ettiler. Allah İsâ Mesih'i kendisine yükseltti. Kur'ân'da bu husus şöyle bildirilmektedir: *"...Allah, inkârlarından ötürü Beni İsrailin kalplerinin üzerini mühürlemiştir. Artık pek azı hariç onlar inanmazlar. Küfürleri, Meryem'e büyük iftira atmaları ve 'biz Allah'ın elçisi Meryem oğlu İsâ Mesih'i öldürdük' demelerinden ötürü (Allah kalplerini mühürlemiştir). Halbuki onu öldürmediler ve asmadılar. Fakat (başka birini öldürdüler ve bu öldürdükleri kimse) kendilerine İsâ'ya benzer gösterildi. Onun hakkında anlaşmazlığa düşenler, tam bir şüphe içindeler. Sadece zanna tabi oluyorlar. Onu yakînen öldürmediler. Bilakis Allah onu kendisine yükseltti..."* (Nisâ, 4/157-158); *"Tuzak kurdular, Allah da onların tuzaklarını boşa çıkardı... Allah İsa'ya demişti ki: Ey İsâ! Ben seni öldüreceğim. Seni inkâr edenlerden temizleyeceğim."* (Âl-i İmrân, 3/54-55) İsa Mesih'in ölümü ile ilgili Mâide sûresinde de şöyle denilmektedir: *"Allah, 'ey Meryem oğlu İsâ! İnsanlar, 'Beni ve anamı Allah'tan başka iki tanrı bilin' diye sen mi dedin buyurduğu zaman O, 'Hâşâ! Seni tenzih ederim, hakkım olmayan şeyi söylemek bana yakışmaz. Hem ben söyleseydim Sen onu şüphesiz bilirdin. Sen benim içimdekini bilirsin, halbuki ben senin zatında olanı bilmem. Gizlilikleri eksiksiz bilen yalnız sensin. Ben onlara ancak bana emrettiğini söyledim: 'Benim de Rabbim sizin de Rabbiniz olan Allah'a ibadet edin' dedim. İçlerinde bulunduğum müddetçe onlar üzerinde kontrolcü idim. Beni vefat ettirince artık onlar üzerine gözetleyici yalnız sen oldun. Sen her şeyi hakkıyla görensin."* (Mâide, 5/116-117).

İsâ Mesih'ten sonra Hristiyanlar, İsâ Mesih'e, Allah ve üç ilahın üçüncüsü dediler. Kur'ân'da bu husus şöyle bildirilmektedir: *"Andolsun ki, 'Allah kesinlikle Meryem oğlu Mesih'tir' diyenler kâfir olmuşlardır. Halbuki Mesih, 'Ey İsrail oğulları! Rabbim ve Rabbiniz olan Allah'a ibadet ediniz. Biliniz ki kim Allah'a ortak koşarsa muhakkak Allah ona cenneti haram kılar, artık onun yeri ateştir ve zalimler için yardımcılar yoktur' demişti. Andolsun 'Allah, üçün üçüncüsüdür, diyenler de kâfir olmuşlardır. Halbuki bir tek Allah'tan başka hiçbir tanrı yoktur. Eğer dediklerinden vazgeçmezlerse onlardan kafir olanlara acıtıcı bir azap vardır. (....) Meryem oğlu Mesih ancak bir rasuldür. Ondan önce de bir çok rasuller gelip geçmiştir. Anası çok doğru bir kadındı. Her ikisi de yemek yerlerdi. Bak onlara delilleri nasıl açıklıyoruz, sonra bak nasıl haktan yüz çeviriyorlar."* (Mâide, 5/72, 73, 75).

Âyetlerden anlaşılacağı üzere İsâ Mesih, babasız dünyaya getirilmiş, İsrail oğullarına peygamber gönderilmiş, İncil verilmiş, sağlığında diğer peygamberler gibi kendisine îmân edenler de, onu yalanlayanlar da

olmuştur. Sonraki nesillerden ona ilah diyenler olmuştur (bk. Teslis) (İ.K.)

MEST

Mest, ayakları topuklarıyla beraber örten ayakkabıya verilen isimdir. Abdest alırken ayağa giyilen mestlerin üzerine meshetmek caizdir. Ancak üzerine mesh edilebilmesi için mestin; a) ayaklar yıkanarak alınan bir abdestten sonra giyilmiş olması, b) ayağa giyilmiş olarak normal bir yürüyüşle on iki bin adım veya daha fazla yürüyecek kadar dayanıklı olması, c) mestlerin bağsız olarak ayakta durabilecek kadar sağlam ve kalın olması, d) mestlerin her birinde, ayak parmağının küçüklerinden üçünün gireceği kadar genişlikte delik bulunmaması, e) hemen suyu emerek ayağa geçirmemesi gerekir.

Abdestli olarak ayağına mest giyen kimse, mest giydikten sonra ilk defa abdestinin bozulmasından itibaren, mukim ise bir gün, yolcu ise üç gün mestleri üzerine mesh edebilir. Mesh ile abdest aldıktan sonra, abdestli iken ayağından mestlerini veya birini çıkarırsa, hades ayağına geçmiş kabul edilir ve abdestini bozmadan ayaklarını yıkayıp tekrar mestleri giymesi gerekir. Abdestsiz çıkarmışsa, ayağını yıkayarak abdest alması gerekir. Süresi dolduğunda, abdestli ise mestleri çıkarıp ayaklarını yıkaması yeterlidir; abdestsiz ise ayağını da yıkayarak tam abdest almalıdır. (İ.P.)

MESTUR

Dış görünüşü itibariyle adil zannedilen, fakat gerçek anlamda adalet ve zabtı bilinmeyen, cehâlet dışındaki diğer ta'n sebepleriyle de tenkid edilmeyen râviye denir. Mesturun rivâyetleri zayıftır, dinde delil olmaz. (A.G.)

MEŞ'ARU'L-HARÂM

Mekke'de, Arafat ile Mina arasında, Müzdelife'nin sonunda Kuzah tepesinin civarına verilen isimdir. Bu yer hürmetli olması ve burada haccın şiarlarından olan gecelemek, vakfe yapmak, namaz kılıp dua etmek gibi ibadetler yapıldığından Meş'aru'l-Haram diye isimlendirilmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de, *"...Arafat'tan ayrılıp akın ettiğinizde Meş'ar-i Haram'da Allah'ı zikredin ve O'nu size gösterdiği şekilde anın..."* buyurulmaktadır (Bakara, 2/198). Hz. Peygamber de, burada sabaha kadar kalarak dua etmişlerdir (Müslim, Hac, 148).

Bu âyet ve Hz. Peygamber'in uygulamasından hareketle Hanefîler, Müzdelife'de vakfe yapılmasının vacip olduğunu söylemişlerdir. Hacılar Arefe günü güneş battıktan sonra Arafat'tan Müzdelife'ye gelirler ve burada akşam ile yatsı namazını cem ederek, yatsı namazının vaktinde kılarlar. Sabaha kadar burada kalıp dua ederler. Bayram günü sabah namazını burada kıldıktan sonra Mina'ya hareket ederler. (İ.P.)

MEŞAKKAT

Güçlük, zor ve zahmetli olmak anlamlarına gelmektedir. İslâm'da genel olarak hükümlerin dayandığı prensipler; temîn-i maslahat (maslahatın sağlanması), tevzî-i adâlet (adaleti gerçekleştirmek), adem-i harac (zorluğun bulunmaması), az teklif ve tedrice riâyet şeklinde açıklanmaktadır. Diğer taraftan mükellefin bir fiille sorumlu tutulması için; fiilin mükellef tarafından tam olarak bilinebilmesi ve yapmak veya yapmamak açısından mükellefin gücü dahilinde olması gerekir. Ancak, bazı fiiller vardır ki, bunlar mükellefin yapabileceği işler olmakla birlikte, yapılması

veya muntazam bir şekilde sürdürülmesi meşakkate yol açar.

İnsanın karşılaştığı meşakkat ikiye ayrılır: a) İnsanın tahammül edebileceği ve sürekli katlandığında hiçbir işine zarar getirmeyecek olan meşakkatlerdir. Bu tür meşakkatler teklife mani değildir. Hac, oruç böyle meşakkatleri içeren ibadetlerdir. Yüce Allah, mükellef tuttuğu bu fiillerdeki meşakkatin kendisini değil, meşakkate katlanmanın sonunda ortaya çıkacak olan faydalı sonucu murat etmektedir. b) Gücü sonuna kadar sarf etmedikçe tahammül edilip yerine getirilmesi mümkün olmayan meşakkatler. Bu meşakkatlere sürekli katlanılması mal veya canın telef olmasına, bir çok faydalı işin kesintiye uğramasına yol açar. İftar etmeden peş peşe oruç tutmak, geceleri devamlı olarak ibadetle geçirmek böyle meşakkatlerdendir. Yüce Allah, insana böyle meşakkatlere katlanma sorumluluğu yüklemez ve böyle meşakkat içeren bir fiille sorumlu tutmaz. Ancak bazı istisnaî hallerde, daha önemli yararların korunması için böyle meşakkatler de teklif edilebilir. Fakat bu devamlı olarak istenmeyeceği gibi, farz-ı ayın şeklinde herkese de şamil olmaz. (İ.P.)

MEŞHED

Şehâdet kökünden gelen bir isim olup sözlükte hazır olunacak yer ve meclis anlamındadır. Çoğulu, meşâhiddir. Kur'ân'da bir âyette geçmiştir: "*...Büyük bir günü görmekten ötürü vay kâfirlerin haline*" denilmiştir (Meryem, 19/37).

İnsanların günahlarına melekler ile kendi elleri, ayakları, dili ve derisi şâhitlik edeceği, herkes ameli ile beraber o günde hazır olacağı için kıyâmet gününe ***meşhed-i yevm*** denilmiştir. Şâhidliğe de meşhed denir. (İ.K.)

MEŞHÛD

Şâhid olunan demektir. Kur'ân'da üç âyette geçmiştir. Kıyamet gününe, bütün insanlar o günde hazır bulunacağı ve melekler ile insanın uzuvları yaptıklarına şâhitlik edeceği için ***"yevm-i meşhûd"*** (Hûd, 11/103), gece ve gündüz melekleri, sabah namazı vaktinde toplanıp cemâate şahit oldukları için sabah namazına da "meşhûd" (İsrâ, 17/78) denilmiştir. (İ.K.)

MEŞHUR HADİS

Her tabakada râvîleri üçten aşağı düşmeyen hadise ***"meşhur hadis"*** veya ***"müstefîz hadis"*** denir. Sahih, hasen ya da zayıf olabilen meşhur hadis tâbiun döneminde tevatür derecesine ulaşmıştır. Sahih ve hasen olan meşhur hadis, dinde delildir, hükmü bağlayıcıdır.

Hanefîlere göre meşhur hadis, ***ilmi yakine*** yaklaşık bir değerde, kuvvetli zan ifade eder. Buna ***ilm-i tuma'nîne*** denir. İlm-i tuma'nîne, bir bilginin doğruluğunun kesin olduğu konusunda gönlün yatıştığı bilgidir. Bunun için Hanefîlere göre meşhur hadis, delil olması ve hükmünün bağlayıcılığı yönünden mütevatir haber gibidir.

Hadisçilere göre meşhur hadis özellikleri taşımadığı veya hiçbir isnâdı da bulunmadığı halde, insanlar arasında yaygın hale gelmiş sahih veya zayıf rivâyetlere de meşhur ya da "müstafîz" denmiştir. (A.G.)

MEŞÎET

Dilemek, istemek, irade, arzu, murad, matlup ve sevketmek anlamlarına gelir. Meşîet kelimesi Kur'ân'da geçmemekle birlikte, aynı kökten türe-

yen *şâe* fiili 236 yerde geçmiştir. Bazı âyetlerde Allah'ın dilemesi, bazı âyetlerde ise kulun dilemesi olarak zikredilmektedir. Bu durumda meşîet Allah'a ait ise icad, insanlara ait ise isâbet etme anlamına gelir. Kimi kelamcılara göre "irade" kelimesiyle eş anlamlı, kimilerine göre de bir şeyi icad etmek anlamına gelmektedir:

"Sizler ancak Rabbinizin dilemesi (izin vermesi) sayesinde (bir şeyi) dileyebilirsiniz. Şüphesiz Allah herşeyi bilendir. Hikmet sahibidir." (İnsan,76/30); *"Bu kasabaya girin, orada bulunanlardan dilediğiniz şekilde bol bol yeyin."* (Bakara, 2/58) *"(Rasûlüm!) De ki: Mülkün gerçek sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin ve mülkü dilediğinden geri alırsın. Dilediğini yüceltir, dilediğini de alçaltırsın. Her türlü iyilik senin elindedir. Gerçekten sen herşeye kadirsin."* (Âl-i İmrân, 3/26) (F.K.)

MEŞÎHÂT

Sözlükte "yaşlılık, önderlik, hocalık, şeyhlik" demektir. Çoğulu meşâyih'tir. Meşîhat kelimesi Osmanlı döneminde Şeyhü'l-İslâmlık makamı anlamında kullanılmıştır. Bu makam, daha sonra Şerîyye ve Evkâf Vekâletine çevrilmiştir. Cumhuriyet döneminde bu bakanlığın kaldırılmasıyla yerine Diyanet İşleri Başkanlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğü kurulmuştur. (bk. Şeyhu'l-İslâm) (İ.K.)

MEŞREB

Sözlükte "içmek, içecek yer, çeşme, kişinin arzu ve eğilimi" anlamına gelen ***meşreb,*** terim olarak, hayat tarzı, duyuş, tutum biçimi, anlayış tarzı demektir. (M.C.)

MEŞRÛ'

Kanuna uygun, dine uygun, dinin kabul ettiği, caiz gördüğü şey demektir. Ayrıca Hanefîlere göre, **mendub** ve **vacip** olmaksızın dinin koymuş olduğu veya kabul etmiş olduğu şey anlamına gelmektedir. (İ.P.)

METÂ'

Sözlükte "faydalanılan şey anlamına gelen *metâ'*, Kur'ân-ı Kerim'de faydalanma (Bakara, 2/240; A'râf, 7/24), fayda, menfaat (Yûnus, 10/23), her türlü kendisinden faydalanılan şey (Âl-i İmrân; 3/14), iktisâdî değeri olan şey, mal (Nur, 24/29) anlamlarında kullanılmıştır. Fıkıh terimi olarak, bu sonuncu mana daha çok kullanılmaktadır. Bazı âlimler metâ veya mut'a kelimesinin iktisâdî değeri olan mal anlamına gelmesinden hareketle, mehirin mal olması gerektiğini söylemişlerdir. (İ.P.)

METÂF

Tavaf edilen yer anlamına gelir. Mescid-i Haram içerisinde, tavaf etmek için tahsis edilen yeri ifade eder. (bk. Tavaf) (İ.P.)

METİN

Bir hadisin isnaddan sonra gelen, konuyu bize aktaran ifade kısmına denir. Metin, merfû, mevkuf ya da maktû denilen; Hz. Peygamber'e, sahabeye ya da tabiûna ait sözler olabilir.

Hadisler, senet yönüyle tenkid edilip incelendiği gibi, metin yönüyle de tenkid edilmişlerdir. Muhtelifü'l-hadis, **muhkem, müdrec, maklub, musahhaf, muharref, muallel, münker** gibi kavramlar metin tenkidiyle ilgilidir. (A.G.)

METÎN

Bir yerde ikamet etmek, şiddetle vurmak, bir şeyi uzatmak, bir yere

gitmek, sert ve kuvvetli olmak anlamlarındaki "m-t-n" kökünden türeyen ***metîn*** sözlükte kuvvetli, dayanıklı, salabetli ve sabit demektir.

Allah'ın sıfatı olarak Kur'ân'da sadece, *"Gerçekten rızık veren, kuvvet sahibi ve metîn olan ancak Allah'tır."* (Zariyât, 51/58) âyetinde geçmiştir. Metîn sıfatı, Allah'ın çok kuvvetli, dayanıklı ve sağlam olduğunu, gevşemesi, zafiyeti ve âcizliği bulunmadığını ifade eder. Allah'ın yaptığı işlere hiçbir varlığın gücü yetmez.

İki âyette metîn kelimesi, Allah'ın keydinin yani cezalandırmasının sıfatı olarak kullanılmıştır: *"Âyetlerimizi yalanlayanları, hiç bilmeyecekleri yerden yavaş yavaş helâke yaklaştıracağız. Onlara mühlet veriyorum. Çünkü benim tuzağım / azabım (keydî) çetindir."* (A'râf, 7/182-183). (İ.K.)

METRUK HADİS

Hadisteki ta'n sebeplerinden yalancılıkla itham, söz veya fiilde fâsıklık, fazla gaflet veya fazla vehim gibi tenkitler yöneltilen râvînin, tek başına rivâyet ettiği hadise "metruk hadis" denir. Bütün muhaddisler metruk hadisin şiddetli zayıf olduğunu kabul etmişlerdir. Bundan dolayı terk edilen hadis anlamına gelen ***metruk hadis*** dinde delil olmaz. (A.G.)

MEVÂLÎ

bk. Mevlâ.

MEVAT ARAZİ

bk. Arâzî (Arâzî-i Mevât).

MEVKUF AKİD

Mevkuf sözlükte "vakfedilen, işinden alınan, hapsolunan, durdurulan" gibi anlamlara gelmektedir. Bir fıkıh terimi olan mevkuf akid ise, akit için gerekli olan rükünler ile sıhhat şartları bulunduğu halde, nefâz (yürürlük) şartlarını taşımayan akitlere denir. Mevkuf akitler kurulmuş olmakla birlikte, hüküm ve sonuçlarını başlangıçta meydana getirmez. Ancak başlangıçta eksik olan bu şartların tamamlanmasıyla akit, hukuki sonuçlarını tam olarak meydana getirir.

Hükümleri bakımından mevkuf akitler iki gurupta incelenebilir; 1) Ehliyet eksikliğinden dolayı mevkuf akitler, 2) Akdin konusu üzerinde başkalarının da hakkı bulunduğu için mevkuf olan akitler.

Temyiz çağındaki çocuklar ile böyle sayılan mahcurların yapmış olduğu satım ve kira akdi gibi hem fayda, hem de zarar getirmesi muhtemel olan tasarruflar böyledir. Bu tasarruflar mevkuf olarak meydana gelirler; velî veya vasînin izni üzerine, akit hükümleri işlerlik kazanır. İzin vermemeleri halinde, akit batıl olur ve hukuki sonuç doğurmaz. Veli veya vasî hiçbir açıklama yapmazsa, zaman sınırı olmaksızın akit mevkuf olmaya devam eder. Bu arada sebebin ortadan kalkması ile hacir kaldırılırsa, veli veya vasînin iznine gerek olmaksızın bizzat kendisi akdi geçerli kılar.

Temsil yetkisi ve bir zaruret bulunmadığı halde, başkası namına tasarrufta bulunan fuzulinin tasarrufu, rehin olarak verilen mal üzerinde, rehin alan kişinin izni olmaksızın sahibinin yapmış olduğu tasarruf, ölüm hastalığında bulunan bir şahsın, varislerinin zararına veya bir kısım varislerinin lehine yapacağı tasarruflar da bu şekilde mevkufturlar. Hak sahibi kişilerin izniyle yürürlük kazanırlar. (İ.P.)

MEVKUF HADİS (Mevkuf Haber)

Senedi muttasıl olsun veya olmasın sahabeye dayandırılan söz, fiil ve takrirlere ***mevkûf hadis*** denir. Bu hadis merfû hükmünde olmadığı sürece kesin delil olarak kabul edilmemiştir.

Merfû hükmünde olan mevkuf hadisler; sahabenin, "şöyle emrolunduk", "şöyle nehyolunduk", "bize mubah kılındı", "bize farz kılındı"; "şöyle söylerdik", "şöyle yapardık", "şöyle yaparlardı", "şöyle söylerlerdi", "şöyle yapılmasında bir beis görmezdik"; "şu da sünnettendir", "sünnette şöyle buldum", "sünnet şöyle idi" gibi sözlerle verdikleri haberlerdir.

Sahabenin, îmân, Kur'ân-ı Kerim'in nuzülü, gaybî konular ve bir fiilin Allah'a itaat ya da isyân olduğunu bildirmek gibi kendi görüşleri olması muhtemel olmayan naklî konulardaki sözleri de merfû hükmündedir.

Yukarıda sayılanların dışında, direkt olarak sahabeye dayandırılan sözler, merfû hükmünde olmadığından, dinde delil olmaz. (A.G.)

MEVLÂ

Sözlükte "Rab, efendi, seyyit, komşu, malik, kul, köle azad eden, bir işi gören, idare eden, azat olmuş köle, yakın, hısım, yardımcı, ihsan eden adam, ihsan olunan adam, dost, sevdiği kimse, antlaşma yaptığı kimse" gibi anlamlara gelen ***mevlâ*** (çoğulu mevâlî), Kur'ân-ı Kerim'de yirmiden fazla yerde zikredilmiş ve daha çok Rab manasında kullanılmıştır. Bunların da çoğu Allah Teâlâ'nın sıfatıdır. (bk. Velî) Bir yerde putlar için (Hac, 22/13); bir yerde köle (Nahl, 16/14); bir yerde dost ve bir yerde de uygun olan, yaraşan anlamında kullanılmıştır.

Bir fıkıh terimi olarak ***mevlâ,*** azat edilen köleler ile azat eden sahipleri için kullanılmıştır. Köle ile azat eden arasında yakınlık ve yardımlaşma devam ettiği için her ikisine de mevlâ denilmiştir. Fıkıh kaynaklarında, azat edilen kölenin **ashab-ı ferâiz** veya **asabe**den bir yakınının bulunmaması halinde, köleyi azat eden kişi veya onun asabesi köleye mirasçı olacağı ifade edilmiş olup buna "sebebi asabe" denilmiştir. (İ.P.)

Bir tasavvuf terimi olarak ***mevlâ,*** şeyh, pir, mürşid, velî demektir. Mevlânâ, sahibimiz, efendimiz anlamına gelir. Mevlânâ kelimesi yalnız kullanıldığında Celâleddin Rûmî anlaşılır. (M.C.)

MEVLE'L-MUVÂLÂT

Kelime anlamıyla "yardımlaşma sözleşmesi" demek olan mevle'l-muvâlât, fıkıhta, bir gayrimüslimin îmân ederek, bir Müslümanla, ihtiyaç olursa Müslüman'ın diyet borcunu ödemesi, buna karşılık kendisine mirasçı olması üzerine yapılan bir anlaşmadır. Bu bir nevi yardımlaşma akdidir; böylece İslâm'a girip de akraba çevresi bulunmayan bir kimse, Müslüman toplumda kendine yardımcı ve çevre edinmiş olur. Müslüman'ın akdi kabul etmesi üzerine, İslâm'a giren kişinin diyet ödemesi gerektiğinde, anlaşma yaptığı mevlâsı diyetini öder; öldüğünde de geride mirasçısı bulunmaz ise mirası himayeyi kabul eden Müslüman alır. Böyle bir kimsenin muvâlât yoluyla mirası alabilmesi için, İslâm'a girip muvâlât akdi yapan kimsenin; a) hür olması; köle veya azat edilmiş bulunmaması, b) karı veya kocası dışında

asabe, ashab-ı ferâiz ve **zevi'l-erhâm**-dan mirasçı olacak bir akrabası bulunmaması, c) akdi yapanların akıllı ve büluğ çağına ermiş bulunmaları şart koşulmuştur. (İ.P.)

MEVLEVİLİK

Mevlana Celaleddin-i Rumi'ye (ö. 672/ 1273) nispet edilen tarikatın adıdır. Mevlana Celaleddin-i Rumi, Horasan'ın Belh şehrinde dünyaya geldi. Babası, ilk tasavvuf eğitimini kendisinden aldığı "sultânü'l-ulemâ" lakabıyla tanınan Bahâeddin Veled'dir. Bahâeddin Veled'in Kübreviyye tarikatının kurucusu olan Necmeddin-i Kübrâ'nın halifesi olduğu söylendiği gibi, Ahmed el-Gazzâli'den gelen tarikat silsilesinden hilafet aldığı da belirtilmektedir. Mevlana, henüz küçük yaşta iken babası Bahâeddin Veled'in Belh'ten ayrılması üzerine onunla birlikte İslâm dünyasının çeşitli yerlerini dolaştıktan sonra Konya'ya geldi. Bahâeddin Veled Konya'da Altınapa medresesinde iki yıl müderrislik yaptıktan sonra 628/1231 tarihinde vefat etti. Mevlana babasının yerine geçip müderrislik yapmaya başladı. Bu arada babasının bir müridi olan Seyyid Burhâneddin'e mürid olup dokuz yıl hizmetinde bulundu. Bu arada Şam'a gidip orada Muhyiddin İbnü'l-Arabi, Sa'deddîn-i Hammûye, Osmân-ı Rûmî ve Sadreddin Konevî ile uzun müddet sohbette bulundu. Daha sonra tekrar Konya'ya döndü.

Mevlana'nın şiirleri ve mektupları arasında Arapça olanlar varsa da eserlerini Farsça yazmıştır. Meşhur eserleri şunlardır: *"Dîvân-ı Kebîr", "Mesnevî", "Fîhi Mâ Fîh", "Mecâlis-i Seb'a" ve "Mektûbât".*

Şems-i Tebrîzî'nin Konya'ya gelmesi, Mevlana için bir dönüm noktası olmuştur. Onunla yaptığı sohbetler Mevlana'nın üzerinde derin tesirler bırakmış, ilâhi aşk ve vecdi terennüm eden asıl Mevlana bu dönemde doğmuştur. Mevlana 17 Aralık 1273'te vefat etti, yerine halifesi olan Hüsâmeddin Çelebi geçti. Onun vefatı üzerine de Mevlana'nın oğlu Sultan Veled geçti.

Kâmil manada âlim, sûfi ve şairlik özelliklerine sahip olan Mevlana, Mevlevi silsilenamesinde tarikatın pîri olarak sayılır. Mevlana'nın dini-tasavvufi düşüncesinin kaynağı Kur'an ve sünnettir.

"Canım tenimde oldukça Kur'an'ın kölesiyim ben. Seçilmiş Muhammed'in yolunun toprağıyım..." beytiyle bu gerçeği dile getiren Mevlana, "Pergel gibiyim; bir ayağımla şeriat üstünde sağlamca durduğum halde öbür ayağımla yetmiş iki milleti dolaşıyorum" diyerek bir müslümanın bütün insanlığı kucaklayabilecek büyüklüğü göstermesi gerektiğini ifade eder.

Mevleviliğe göre tasavvufi eğitimin amacı insanın kendine gelmesini, kendini bulmasını sağlamaktır. Gerçeğe ulaşmak için insan fıtratına aykırı yöntemlere başvurmaktan kaçınmalıdır. Esasen gerçeğe ulaşmanın asıl yolu aşk ve cezbedir. Zikir ve çile gerçeğe ulaşmanın temel yöntemi olarak görülmemelidir. Zikir ancak düşünceyi harekete geçirebildiği ölçüde yarar sağlar. Cenabı Hakk'ı gerçek anlamda tanımayanlar dünyanın, altın ve gümüşün kulu, kölesi olurlar. Bu kölelikten kurtulmanın yegane yolu da Allah aşkıdır.

Mevlevilik başlangıçta Anadolu'daki diğer tasavvuf akımları gibi

âdâp ve erkanı belirlenmiş ve tekke düzeni kurulmuş klasik bir tarikat niteliğinde değildi. Çünkü Mevlana tarikatlara özgü birtakım kurallar koymamıştır. Örneğin, kendisine bağlananlar için ne bir giriş töreni düzenler, ne de belli bir zikir öngörürdü. Mevlevilik'te tarikatın esası aşk, marifet ve hizmettir. Bunun içindir ki Mevlana, her Mevlevinin bilmesi gerekli hafi ve devrâni zikir olan semayı da yalnızca aşk ve cezbe için yardımcı bir öğe sayardı.

Sultan Veled (ö.712/1312), babasının düşüncelerini sistemli bir hale getirerek Mevleviliği kendine özgü kuralları, törenleri olan bir tarikat durumuna getirdi. Bu sebeple Sultan Veled, Mevleviliğin asıl kurucusu ve ikinci pîri sayılır. Anadolu'da siyasal ve sosyal sıkıntıların had safhada olduğu bu dönemde yetiştirdiği halifeleri Amasya, Kırşehir ve Erzincan'a yollayarak buralarda zaviyeler kurdurmak suretiyle Mevleviliği yaymaya başlamıştır.

Sultan Veled'in, yerine oğlu Ulu Ârif Çelebi'yi bırakması tarikatın tarihinde bir dönüm noktası olmuş ve böylece Mevlevilik "Çelebi" unvanlarıyla anılan Mevlana soyuna mensup şeyhler tarafından temsil edilmeye başlamıştır.

Mevleviliğin Türk düşünce ve sanat hayatına oldukça önemli etki ve katkıları olmuştur. Mevlevi tekkeleri, tarikat faaliyetlerinin yanında bir sanat ve kültür kurumu gibi çalışarak birçok şair, yazar ve bestecinin yetiştiği merkez işlevini görmüştür. Osmanlılar döneminde imparatorluğun en yaygın tarikatlardan birisi olan Mevleviliğin faaliyetlerine, diğer tarikatlarla birlikte, tekke ve zaviyelerin kanunla kapatılmasıyla birlikte son verilmiş, ancak 1926'da çıkarılan bir kanunla Hacı Bektaş-ı Veli ve Mevlana türbeleri müze olarak ziyarete açılmıştır. (M.C.)

MEVLİD

Sözlükte "doğmak, doğum yeri ve doğum zamanı" anlamına gelen ***mevlid,*** ıstılahta, Peygamberimizin doğumuna ve bunu anlatan Süleyman Çelebi'nin (ö. 752/1351) manzum eserine denir. Süleyman Çelebi'nin eserinin adı ***Vesîletü'n-necât*** (kurtuluş vesilesi) tır. Eser, Allah Adı, Velâdet (Peygamberin doğumu), Merhaba, Mîrac ve Dua bölümlerinden oluşmaktadır. Bu mevlid, asırlardır, mübarek gün ve gecelerde, ölüm, düğün ve sünnet merasimlerinde okunur ve okutulur. Mevlide, halk arasında mevlid-i şerif de denir. Süleyman Çelebi eserini, Hz. Muhammed (a.s.)'in diğer peygamberlerden üstün olduğunu ispat etmek için yazmıştır. (İ.K.)

MEVSÛL HADİS

Muttasıl hadis demektir. (bk. Muttasıl Hadis) (A.G.)

MEVT

Ölüm demektir. Ölüm, tıbbî ve hukukî olarak bir insanın hayatının sona ermesidir. Ölüm hadisesi, ölüme şahit olmak, ölüm haberini almak ve bazen de mahkeme kararı ile sübut bulur. Bir şahıs ölünce, cenazesine yönelik teçhiz, tekfin işleminden sonra cenaze namazı kılınır ve defnedilir. Malı ise öncelikle cenaze işlemlerine harcanır, sonra borçları ödenir, artarsa varislerine intikal eder. (İ.P.)

MEVZÛ HADİS

Peygambere (a.s.) ait olmayan ve bazı insanlar tarafından uydurularak ona nispet edilen sözlere denir. ***Masnû***

hadis, muhtelak hadis veya ***uydurma hadis*** de denilmektedir.

Hz. Peygamber adına hadis uydurmak şu hadislerle şiddetle yasaklanmıştır: *"Kim bana kasden yalan söz isnad ederse, cehennemdeki oturacağı yere hazırlansın."* (Buhârî, İlim, 38; Müslim, Zühd, 72); *"Kim yalan olduğu bilinen bir sözü benden rivâyet ederse, o (hadis uyduran) yalancılardan biridir."* (Tirmizî, İlim, 9; Ahmed ibn Hanbel, V, 20).

Buna göre, Hz. Peygamber adına söz uydurmak ve öğretim veya ihbar dışında uydurulan sözü nakletmek, sebep, amaç ya da konusu ne olursa olsun kesinlikle haram kılınmıştır.

Hadis uyduran kimsenin itikadî durumu, ulema arasında çeşitli mütalaalara sebep olmuştur. Bazı âlimler kasten hadis uyduranın küfre düştüğünü ifade etmişler, bazıları da hadis uydurmayı helâl kabul edenin küfre düşeceği görüşünü savunmuşlardır.

Dinî tahrif etme ya da müntesiplerini ifsât etme, kendi görüş ya da mezhebine destek olma, başkan ya da idarecilere yakın olma, kazanç sağlama veya mal pazarlama, şöhret ve rütbe sahibi olma, dinî emirlere teşvik etme veya haramlardan uzaklaştırma sûretiyle sevap kazanma ve benzeri amaçlarla hadis uydurulmuştur.

Uydurma hadisler; hadis uyduranın itirafı, anlam ve ifade bozukluğunun bulunması, Kur'ân'a, sahih hadislere, dinin temel kurallarına aykırı olması, az amele büyük mükâfât ya da küçük suça büyük cezâ verileceğini ifade etmesi, tarihî olaylara aykırı olması ile bilinir. (A.G.)

MEVZÛN

Kilogram, gram gibi ağırlık ölçüleriyle alınıp satılan mallara denir. Altın, gümüş, demir vb. bu tür mallardan olup, bunlara veznî de denilmektedir. Tartıyla ölçülen bu mallar, mislî mallardandır ve bunlarda ribâ (fâiz) cereyan eder. (bk. Keylî, Ribâ) (İ.P.)

MEYTE

Ölmüş veya İslâm'a uygun olarak kesilmeyen, öldürülen hayvan, leş, murdar demektir. Meytenin yenmesi ve akde konu olması dinen haram kılınmıştır. Yüce Allah, *"Leş, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan, boğulmuş, (taş, ağaç vb. ile) vurulup öldürülmüş, yukarıdan yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanıp ölmüş (hayvanlar ile) yırtıcı hayvanların yediği hayvanlar -ölmeden yetişip kestikleriniz müstesna- dikili taşlar (putlar) üzerine boğazlanmış hayvanlar ve fal oklarıyla kısmet aramanız size haram kılındı."* buyurmaktadır (Mâide, 5/3). Ancak zarûret halinde bunların yenmesine izin verilmiştir; *"Şüphesiz (Allah) size ölü hayvan etini, kanı, domuz etini, Allah'tan başkası için kesilen hayvanı haram kılmıştır. Fakat darda kalıp da yemek zorunda kalana, arzu etmemek ve zarûret miktarını aşmamak kaydıyla günah sayılmaz."* buyurulmuştur (Bakara, 2/173). Meytenin İslâm'a göre ekonomik değeri olmadığından, alışverişte konu olması da caiz değildir. (İ.P.)

MEYYİT

Tıbben ve hukuken hayatı sona ermiş insan, ölü anlamına gelmektedir. (bk. Mevt, Cenâze) (İ.P.)

MEZHEP

Sözlükte "gidilecek yol, gidilecek yer, görüş, doktrin, akım, gitmek ve takip etmek" gibi anlamlara gelen ***mezhep,*** dinî bir kavram olarak, kendi içinde tutarlı bir metot ve düşünce sistemine sahip itikâdî ve amelî doktrin manasına gelir. Mezhep kurucusu imam veya ***müçtehit,*** hüküm çıkarmada kullanılan deliller ile aslî delillerden hüküm çıkarma metotlarını belirleyen kimselerdir. Bu usül farklılıkları ile bunlara dayalı olarak ortaya çıkan hükümlerdeki farklılıklar mezhepleri oluşturmuştur.

İslâm literatüründe mezhepler itikadî mezhepler ve amelî (fıkhî) mezhepler olmak üzere ikiye ayrılır. Tarih sahnesine çıkışı bakımından itikâdî mezhepler daha önce olup, oluşmasının arkasında siyasî sebepler yatmaktadır. Hz. Osman'ın şehadetiyle başlayıp Hz. Ali'nin Cemel ve Sıffın savaşlarıyla devam eden siyasî olaylar sonucunda siyasî ağırlıklı olan **Haricî** ve **Şiî** mezhepleri ortaya çıkmıştır. Bir müddet sonra da; fikir yönünden Cebriyye ve Mutezile gibi akımlar doğmuştur. İtikâdî mezheplerin ihtilaf noktalarını; **hilâfet, büyük günah, kader,** Allah'ın sıfatları **ru'yetullah,** insanın fiilleri, **husun-kubuh, şefaat, nübüvvet, rızık, ecel** gibi konular oluşturmaktadır. İtikâdî mezhepler ehl-i sünnet mezhepleri ve ehl-i sünnet dışı olmak üzere ikiye ayrılır. **Ehl-i sünnet** mezhepleri; **Maturîdiyye, Eş'ariyye** ve **Selefiyye**'dir. Ehl-i sünnetin dışındaki itikâdî mezheplerden **Hâriciyye, Mutezîle, Şîa, Mürcie, Müşebbihe, Cebriyye** ise, bunların meşhurlarındandır.

Fıkhî mezheplerin ortaya çıkışı ise, dinî sebeplere dayanmaktadır. Hz. Peygamber döneminde bir ihtilaf söz konusu değildi. Zira bir problem olduğunda Hz. Peygambere sorularak çözümleniyordu. Hz. Peygamberden sonra, sahabe ve tabiûn döneminden itibaren görüş ayrılığı başlamış, asr-ı saadetten uzaklaştıkça da bu ihtilaflar çoğalmıştır. Bu görüş ayrılıklarının sebepleri şöyle sıralanabilir; a) Kitap ve sünnette geçen bazı kelime ve cümlelerin farklı anlaşılması ve yorumlanması, b) sözün hakikat veya mecaz anlamlarına çekilebilmesi, c) hadislerin bilinmemesi, sıhhat derecesi ve ölçüsü konusundaki farklı telakkiler, d) içtihat usûl ve gücünün farklılığı, e) sosyal ve tabiî çevrenin tesiri.

Bu sebeplerden kaynaklanan görüş ayrılıkları bulunmakla birlikte, müçtehit imamlar devrine kadar mezheplerden söz edilmemektedir. Her merkezde birçok âlim ve müçtehit bulunmakta, soruları cevaplandırmakta ve davaları halletmektedirler; fakat bunlara izafe edilen bir mezhep yoktur. Bu devirde, fıkhın ve fıkıh usulünün tedvin edilmesi, nazari konularda içtihat edilmeye başlanması, fıkıh mekteplerinin teşekkül ederek münazara ve münakaşaların başlaması gibi sebeplerle mezhepler oluşmuş, bir çok fıkhî mezhep ya da düşünce sistemi ortaya çıkmıştır. Bunlardan büyük bir bölümü, taraftar bulamadığı için zamanla yok olmuştur. Ancak dört büyük amelî mezheb hala devam etmektedir. Bunlar; Hanefî, Şafiî, Malikî ve Hanbelî mezhepleridir. Ehl-i sünnet akidesine mensup olanlar bu dört mezhebi benimsemişlerdir. Şiiler ise Caferîliği tercih etmişlerdir.

Dördüncü asra kadar bir kimsenin, dinî-amelî hayatında bir mezhebe bağlanmasının gerekliliğini ortaya atan olmamıştır. Tatbikatta, müçtehit olmayanlar, herhangi bir müçtehitten meselesinin hükmünü sorar, aldığı fetvaya uyabilir; fakat artık bütün meselelerini aynı müçtehide sorma mecburiyetini hatırına bile getirmezdi. Âlimler de, mezhep hükümlerine, imamın görüşlerine göre değil, kitap ve sünnet delillerine göre hüküm verirlerdi.

Mezheplerin teşekkülünden bir müddet sonra, içtihat terbiye ve kültürünün değişip zayıflaması, hazır hükümlerin çoğalması, siyasî baskı gibi çeşitli nedenlerle mezhep taassubu meydana gelmiştir. Bununla birlikte bir mezhebe bağlılığın lüzumu da gündeme gelmiştir. Sonra gelen âlimlerden mezhep mukallit ve mutaassıpları, her mükellefin dört mezhepten birine bağlanmasının vacip olduğunu ve mezhebini terk edene ta'zir tatbik edilmesi gerektiğini iddia etmişlerdir. Buna mukabil, diğer bazı usulcüler ise, bir mezhebe bağlanmanın gerekli olmadığını, belki caiz olabileceğini, gerektiğinde o mezhebi bırakıp başka bir mezhebe geçilebileceğini kabul etmişlerdir.

Herhangi bir mezhebe bağımlı kalmanın gerekli olmadığını kabul edenler, bunun bir kolaylık, genişlik ve rahmet olduğunu ileri sürmüşler ve Hz. Peygambere atfedilen *"Ümmetimin ihtilafı rahmettir."* mealindeki hadisi delil olarak göstermişlerdir (Suyûtî, el-Câmi'u's-Sağîr, I/13; Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, I/64).

Herhangi bir mezhebe bağlılığın gerekliliğini savunmak ne kadar hatalı ve yanlış ise, "içtihat edemeyen kişinin karşılaştığı bütün meselelerde belirli bir imamı taklit etmesi vacip değildir; dilediği müçtehidi taklit edebilir, zira ümmetin ihtilafı rahmettir." demek de o derece yanlıştır.

Öncelikle ileri sürülen bu hadis sahih olmayıp, **munkatı'**dır. Ayrıca bu hadis, ittifakla ilgili pekçok âyet ve hadisle de çelişmektedir. Bu hadisin Hz. Peygamber'den varit olduğunu kabul etmiş olsak bile, bu anlamda söylenmediği, belki, değişik görüşlerin tartışılmasından, gerçeğin ortaya çıkacağına, fikir ve düşünce özgürlüğüne, farklı görüşlerin tartışıldığı bir ortamda düşünürlerin ufkunun daha geniş olacağına işaret ettiği söylenebilir.

Doğru sadece bir tanedir. Bütün müçtehitler bu doğruya ulaşmak, onu bulmak için gayret sarf etmişlerdir. Eğer doğruya ulaşabilmişlerse iki sevap, hata etmişlerse bir sevap kazanmışlardır. Aynı şekilde, mukallitlerin de, doğruya ulaşmak için gayret sarf etmeleri gerekir. Dolayısıyla, delilsiz olarak, körü körüne taklit etmek yerine, delillerine bakılarak kanaat getirilmesi, yani ittiba edilmesi gerekir. *"Pek çok müftü fetva verse de, kalbine danış."* (Süyûtî, Câmi'u's-Sağîr, I/40) sözü buna işaret etmektedir. Vicdanen doğru olduğuna inanmadan bir fetvaya uymak caiz değildir.

Sonuç olarak; herkesin, hükmü asıl kaynaklarından, Kur'ân ve sünnetten alması gerekir. Buna gücü yetmeyenler ise, bir imama veya müçtehide ittiba edebilir. İttiba ise körü körüne taklit anlamına gelmeyip, müçtehidin deliline bakarak tercihte bulunmak, onun görüşünü paylaşmak anlamını taşımaktadır. Bir mezhebe bağlılığın gerekliliğini savunmak kadar, "kişi muhayyerdir, dilediği müçtehidi taklit eder" demek de doğru değildir. Verilen fetvanın,

kişinin vicdanını tatmin etmesi gerekir. (İ.P.)

MEZİ

Dokunma, düşünme veya bakma gibi sebeplerle intişar halinde erkeklerin tenasül uzvundan gelen ince beyaz sıvıya denir. Bunun dışarı çıkışında şiddet olmadığı gibi, geldikten sonra teskin olması da söz konusu değildir.

Mezinin gelmesi kişiyi cünüp etmemekle birlikte abdesti bozar. Namaz kılmak isteyenin gusletmesi gerekmez, abdest alması yeterlidir. (İ.P.)

Mİ'RAC

Dinimizde yaygın şekliyle "Mi'rac mucizesi" olarak bilinen olay; İsrâ ve Mi'rac olmak üzere iki bölümden meydana gelmektedir. Birincisi Kur'ân'da, ikincisi de hadislerde bildirilmiştir. Mucize bir bütünlük içinde ele alındığında ilk bölümü olan İsrâ, Kur'ân'da şöyle açıklanmıştır: *"Bir gece, kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye (Muhammed) kulunu mescidi haramdan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa'ya götüren Allah, noksan sıfatlardan münezzehtir."* (İsrâ, 17/1) Görüldüğü gibi mucizenin Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya kadar olan kısmı bu âyette anlatılmaktadır. İsrâ, gece yürütmek demektir. O halde Hz. Peygamberin geceleyin bu iki şehir ve mescid arasındaki mesafeyi katettiği anlatılmaktadır.

Mi'rac ise sözlükte merdiven, yukarı çıkmak, yükselmek, yükselme aracı ve yükselme yeri gibi anlamlara gelmektedir. Dinî literatürde ise Mi'rac; İsra olayının Mescid-i Aksa'dan sonra gerçekleşen Rasûlullah'ın semaya yükselmesidir. Mi'rac, hicretten yaklaşık bir buçuk yıl önce olmuştur. İsrâ ve Mi'rac hakkında otuz iki kadar hadis rivâyet edilmiştir. Bunlar arasında farklılıklar olsa bile temelde M'iracın vukuu hakkında bir tereddüt yoktur. Sadece oluş biçimi ve safahatı noktasında görüş ayrılıkları vardır. Asıl tartışılan yönü onun ruhen mi yoksa ruhen ve bedenle birlikte mi gerçekleştiği hususudur. Bazı İslâm âlimleri; miracın ruh ve rüya halinde gerçekleştiğini, bunun da birkaç kez meydana gelmiş olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Alimlerin çoğunluğu ise; Mi'racın uyanık halde ruh ve cesetle birlikte gerçekleştiği görüşü üzerinde birleşmişlerdir. Bu görüşü benimseyenler İsrâ âyeti ve Mi'rac hakkındaki hadisleri delil göstererek; "Nassların, aklen bir imkânsızlık söz konusu olmadığı müddetçe, zâhiri üzere bırakılması vaciptir" kaidesini ileri sürmüşlerdir. (F.K.)

MİHNE

Sözlükte "sınamak, denemek, işkence etmek, zorluğa düşmek, şiddet, sıkıntı, belâ, eziyet, zahmet ve dert" gibi manalara gelen *mihne,* İslâm tarihinde, daha çok hadis, fıkıh ve kelâm bilginleri arasında ***"Halku'l-Kur'ân"*** (Kur'ân'ın mahluk olması) iddiası etrafında çıkan tartışmalar sonucunda uygulanan tehdit, belâ, sıkıntı, işkence ve cezalandırmaya kadar varan imtihana çekilme olayıdır.

Kur'ân'ın mahluk olup olmadığı konusunda çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Emevîler hanedanı döneminde tırmanan bu olayın arka planında, buna göre Hristiyanların rolünün olduğu da söylenmektedir. Hristiyan toplumunun başında bulunan Yuhanna ed-Dımışkî ile diğer İslâm âlemindeki Hristiyan âlimlerin organizeli bir "Halku'l Kur'ân" iddiasını sürekli gündemde

tuttukları, böylece Müslümanlar arasında ihtilaf çıkartmaya çalıştıkları ve Mutezile ekolüne mensub olan kişilerin Kur'ân'ın mahluk olduğu fikrini bu yolla benimsedikleri iddia edilmiştir. Hadisçiler başta olmak üzere ehl-i sünnete mensub olan diğer İslâm âlimleri Kur'ân'ın yaratılmış olduğu iddiasına karşı çıkmışlardır. Önceleri fikri planda kalan bu tartışma, Abbasî halifelerinden Me'mun'un iktidara gelmesiyle şiddet ve resmiyet kazanmıştır. Böylece Kur'ân'ın mahluk olduğu düşüncesi devletin resmî görüşü haline gelmiştir. Bu düşüncenin karşısında yer alan âlimler için bir nevi mahkeme oluşturulmuş, ceza ve işkence ön plana çıkmıştır. Ahmed ibn Hanbel, Ebû Müslim, Ahmed ibn Devrakî ve Yahya ibn Main gibi hadis ehli âlimleri imtihana tabi tutulmuşlar, Kur'ân'ın mahluk olmadığı şeklindeki görüşlerinde ısrar edince büyük sıkıntı, işkence ve hapis cezasına maruz kalmışlardır.

Halife Me'mun'un ölümü üzerine, idareyi ele alan Mu'tasım da aynı görüş ve politikayı benimseyerek imtihan, baskı ve cezaî işlemlere devam etmiştir. Bazı âlimler de korkularından dolayı istemeyerek Kur'ân'ın mahluk olduğunu söylemişlerdir. On yıl daha devam eden resmi ve baskıcı uygulamadan sonra iktidara gelen Mütevekkil, bu konunun tartışılmasını yasaklamıştır. (F.K.)

MİHRÂB

Sözlükte "oda, çardak, evin veya odanın yüksek ve kıymetli yeri, baş köşesi" anlamına gelen ***mihrâb,*** ıstılahta, camilerin kıble tarafında bulunan, cemaatle namaz kılınırken imamın durduğu, genellikle duvardan dışa doğru çıkıntılı olan yere denir. Caminin en değerli mekânı olduğu için bu isim verilmiştir. Mihraplar, mimari tarzına göre değişik şekillerde süslenmiş ve tezyin edilmiştir. Mihrapların üzerinde genellikle Âl-i İmrân sûresinin 37. veya Bakara sûresinin 144. âyeti yazılıdır.

Kur'ân'da bu kelime; İsâ (a.s.)'ın annesi Hz. Meryem'in Mescid-i Aksada kaldığı oda (Âl-i İmrân, 3/37), Dâvûd (a.s.)'ın odası (Sâd, 38/21) ve mabed (ibâdet edilen yer) (Âl-i İmrân, 3/39; Meryem, 19/11) anlamında kullanılmıştır. (İ.K.)

MİKAİL

Dört büyük melekten biri olup, tabiat olaylarını düzenlemekle görevlendirilmiştir. Kelime olarak, "Allah'ın küçük ve sevgili kulu" anlamına gelen Mikail Kur'ân'ın bir yerinde Cebrail ile birlikte geçmektedir: *"Kim Allah'a meleklerine, peygamberlerine, Cebrail'e ve Mikail'e düşman olursa, bilsin ki Allah da inkarcı kâfirlerin düşmanıdır."* (Bakara, 2/98). (F.K.)

MÎKÂT

Sözlükte "bir işi görmek için verilen zaman, bir işin yeri" anlamlarına gelen ***mîkât,*** dinî bir kavram olarak, Harem bölgesine dışarıdan gelenlerin, ihrama girmesi gereken yerlerdir. İhramsız olarak bu sınırları geçmek caiz değildir. Ancak Harem bölgesine giden kişiler mîkât yerlerinden önce de ihrama girebilirler. Mîkât yerleri, Mekke'ye Medine yönünden gelenler için Zülhuleyfe; Şam istikametinden gelenler için Cuhfe; Irak cihetinden gelenler için Zat-ı Irak; Necid tarafından gelenler için Karn; Yemen yönünden gelenler için de Yelemlem'dir (İ.P.)

MİLLET

"Millet" kelimesi; "m-l-l" kökünden din, şeriat, yol ve sünnet anlamlarında bir isimdir. Kökü olan "melel" bıkmak, usanmak; "imlâl" ise usandırmak demektir. Mecâzi olarak "ehl-i millet" manasına gelen "millet" kavramı Kur'ân'da "din" (Hac, 22/78) Türkçe'de ise "ulus, topluluk ve sınıf" anlamında kullanılmaktadır.

Millet kelimesi Kur'ân'da 15 âyette geçmektedir. 8 âyette "İbrahim'in milleti" (İbrahim'in dini) söz konusu edilmiştir (En'âm, 6/161; Nahl, 16/123). Diğer 7 âyette ise Hristiyan ve Yahudîlerin dinleri (Bakara, 2/120) ile Medyen halkının (A'râf, 7/88-89) Yusuf (a.s.)'ın kavminin (Ra'd, 13/37), önceki kavimlerin (İbrahim, 14/13; Kehf, 18/20) ve Mekke müşriklerinin (Sâd, 38/7) şirk dinleri söz konusu edilmiş, hak dine de (Bakara, 2/128-132) batıl dine de (Yûsuf, 12/37-38; Sâd, 38/7) millet denilmiştir.

Allah'ın, Hz. Musa (a.s.) ve Hz. İsâ (a.s.) ile gönderdiği hak dini tahrif eden (A'râf, 7/88-89; İbrahim, 14/13; Mâide, 5/13) Yahudî ve Hristiyanların dinlerine de millet denilmiştir (Bakara, 2/120). (İ.K.)

MİNA

Mekke'ye 4,5 km. mesafede, Arafat'a giden yol üzerinde, Müzdelife ile Mekke arasında, Harem sınırları içerisinde bir bölgenin ismidir. Büyük, orta ve küçük cemreler buradadır. Terviye günü (Zilhiccenin 8. günü) güneş doğduktan sonra ihramlı olarak Mekke'den Mina'ya gelip burada öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazını kılmak, burada gecelemek, arefe günü sabah namazını kıldıktan sonra Arafat'a gitmek sünnettir. Hanefîlere göre şeytan taşlama günlerinde Minâ'da gecelemek sünnettir. Diğer mezheplere göre ise vaciptir. Zilhicce ayının 10. günü sabahı hacılar Müzdelife vakfesinden sonra, Meş'arü'l-Haram'dan Mina'ya intikal ederler ve burada teşrik günlerinde ikamet ederler. Hacılar Minâ'ya gelince Akabe cemresine yedi taş atarlar, kurban keserler ve traş olarak ihramdan çıkarlar. Zilhiccenin 11, 12 ve 13. günleri ise, üç cemreye yedişer taş atılır. Ancak, dördüncü gün orda kalarak şeytan taşlamak zorunlu değildir. (İ.K.)

MİNÂRE

Bir şey parlamak ve aydın olmak anlamındaki "nevr" kelimesinden türeyen ***menâr*** kelimesi, ışık, ışık yeri, yol işareti, sınır, geniş cadde, bu kelimenin dişil şekli olan ***menâre*** ise kandil demektir. Minâre kelimesinin aslı menâredir. Istılahta, şerefesinde günde beş vakit ezanın okunduğu camilerin yanında genellikle yuvarlak olarak yapılan yüksek yapılara denir. Diğer bir adı da ***mi'zene***dir. Minâreler, ezan sesinin olabildiğince uzaklara ulaşmasını sağlamak için yapılmıştır. Bazı büyük camilere birden fazla minâre yapılmıştır. Zamanla minâreler, şehirlerin silüeti, İslâm'ın sembolü olmuştur. Kaide, gövde, şerefe, külah ve alem'den oluşur. Bazı minârelerin birden fazla şerefesi vardır. Müslüman sanatkârlar, mimâri ve süsleme sanatlarını minârelerde icra etmişler, şaheser minâreler yapmışlardır. (İ.K.)

MİNBER

Sözlükte "yüksek yer" anlamına gelen ***minber,*** ıstılahta camilerde imam-hatiplerin Cuma ve bayram hutbelerini okudukları, basamakla çıkılan yüksek yerlere denir. Peygamberimiz (a.s.) önceleri hurma kütüğü üzerine çıkarak hutbe okumuş, daha sonra minber yapılmıştır. Her caminin bir

minberi vardır. Camilerimizde ağaçtan, taştan ve mermerden yapılmış, çeşitli şekillerde süslenmiş ve tezyin edilmiş muhteşem birer sanat eseri niteliğinde minberler bulunmaktadır.

Hadislerde bu kelime, cennette kurulacak tahtlar anlamında da kullanılmıştır. Allah için birbirlerini sevenlerin, âdil olanların ve cömertlerin nurdan minberler üzerinde oturacakları bildirilmiştir (Tirmizî, Zühd, 53; Ahmed, V, 236, 328; Müslim, İmâre, 18; Nesâî, Kudât, 1). (İ.K.)

MİNHAC

Doğru yol demektir. (bk. Şeriat) (F.K.)

MÎRAS

Vefat eden kimsenin geride bıraktığı mallarda hakkı olan şahıslar ile her birinin payını ve bu paylarla ilgili hesap şekillerini gösteren hükümler ve kaidelere denir. İslâm hukukunda bu ferâiz başlığı altında incelenmektedir. Ölünün geride bırakmış olduğu ve taksime konu olan maddî değere ***terike;*** mîrasta hak sahibi olana ***vâris***; vefat edip mal bırakana ***mûris*** denir. Mîras, ferâiz manasına kullanıldığı gibi, terike, vâris olmak anlamlarına da kullanılmaktadır. (bk. Ferâiz) (İ.P.)

MÎRÎ ARAZİ

bk. Arazi (arâzî-i mîriyye).

MÎSÂK

Ahd, sözleşme ve bir şeyi bağlayacak ip demektir. Kur'ân'da bu kelime 25 âyette geçmiş ve çoğunlukla Allah'ın insanlardan özellikle İsrail oğullarından, ehl-i kitaptan (Âl-i İmrân, 3/187; Mâide, 5/14) îmân, ibâdet, itâat ve insanlara iyilik etmeleri; şirk, küfür, nifâk, isyân, zulüm, azgınlık vb. davranışlardan vaz geçmeleri ve peygamberlerin görevlerini yapmaları (Ahzâb, 33/7) konusunda kesin söz aldığını ifade etmek için kullanılmıştır. Meselâ, İsrail oğullarından aldığı mîsâk şöyle bildirilmiştir: *"Vaktiyle biz İsrail oğullarından: 'Yalnızca Allah'a kulluk edeceksiniz, ana-babaya, yakınlara, yetimlere ve fakirlere iyilik edeceksiniz' diye söz almış ve 'insanlara güzel söz söyleyin, namazı kılın ve zekatı verin' diye de emretmiştik. Sonunda azınız müstesna yüz çevirip dönüp gittiniz."* (Bakara, 2/83)

Peygamberlerden alınan mîsâk Ahzâb sûresinin 7. âyetinde şöyle ifade edilmiştir: *"Biz peygamberlerden (elçilik görevini yapmaları hususunda) sözlerini almıştık, senden, Nûh'tan, İbrâhim'den, Mûsâ'dan ve Meryem oğlu Îsâ'dan (evet) onlardan sağlam söz almıştık."*

Bunun dışında mîsâk, toplumlar arasında yapılan antlaşma (Nisâ, 4/90, 92) ve karı-koca arasındaki nikâh akdi (Nisâ, 4/21) anlamında da kullanılmıştır.

Verilen sözde durulması istenmiş, sözünü tutmayanlar lanetlenmiş, kendilerine ceza olduğu (Mâide, 5/13, Ra'd, 13/25) ve akıllı insanların sözünde durdukları (Ra'd, 13/19-21) bildirilmiştir.

Kâlû belâ olarak da bilinen, âlem-i ezelde, Yüce Allah'ın kendisini rab olarak kabul etmeleri hususunda insanlardan almış olduğu söze de mîsâk denmiştir (A'râf, 7/172). (bk. Bezm-i Elest) (İ.K.)

MİSKAL

Bir çeşit ağırlık ölçüsü birimidir. Şer'î ve örfî olmak üzere iki ayrı hesaplanma şekli vardır. Örfî miskal 24 kırat; şer'î miskal ise 20 kırattır. Bir kırat ise beş arpa ağırlığındadır. Günümüzde kabul edilen ondalık sisteme dayalı

gram, kilogram gibi ölçülere göre, bir örfî miskal 4,8105 gr.; şer'î miskal ise 4,009 gr.'dır. Ülkemizde nisapların tespitinde, Din İşleri Yüksek Kurulu kararıyla şer'î miskal esas alınmaktadır. Buna göre zekat nisabı olan 20 miskal altın 80,18 gr.'dır. (İ.P.)

MİSKÎN

Fakir ve düşkün olan kimse anlamına gelmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de pekçok yerde, yardıma muhtaç fakir anlamında geçmektedir. Bunlardan zekatın sarf yerleri ile ilgili olan, Tevbe sûresinin 60. âyetinde miskîn kelimesi fakir ile birlikte geçmektedir. Bundan hareketle fakihlerden miskîn ile fakirin birbirinden farklı olduğunu söyleyenler olmuştur. Hanefîler, âyette geçen fakiri, ev ve ev eşyası gibi aslî ihtiyaçlarını karşılayabilecek imkâna sahip olduğu halde, gelirleri ihtiyaçlarını karşılamayan, nisap miktarı mala sahip olmayan kimse olarak tanımlamışlardır. Miskîn ise, hiç geliri olmayan ve malı bulunmayan kimsedir. Malikîler de buna yakın düşünmektedirler. Hanefîlerden Ebû Yûsuf ve Muhammed'e göre fakir ile miskîn aynı manadadır; ikisi arasında bir fark yoktur. Şafiî ve Hanbelîlere göre ise, kendisinin ve bakmakla yükümlü olduğu kişilerin ihtiyaçlarını gidermeye yeterli malı ve kazancı olmayan kimse fakir; kazancı kendisine ve bakmakla yükümlü olduğu kişilere yeterli olmamakla birlikte, sahip olduğu kazançla kıt kanaat geçinebilen kişiye miskîn denir. Hanefî ve Malikîlere göre, miskîn fakirden daha muhtaçtır; bunlara göre ise, fakir miskînden daha fazla ihtiyaç içindedir. Ancak her halükarda miskîn, zekattan pay alan yardıma muhtaç kimsedir. (İ.P.)

MİSLÎ

Çarşıda pazarda benzeri bulunan, aralarında önemli farklılıklar olmayan mallara ***mislî*** denir. Ölçek veya tartı ile satılan ya da piyasada benzeri bulunan mallar ***mislî***dir. Buğday, arpa, demir bu tür mallardandır. Buna karşılık, adet veya uzunluk birimiyle satılan ve cinsleri arasında önemli farklılıklar bulunan mallar da ***kıyemî***dir. Arazî, ev, hayvan kıyemî mallardandır. Fıkıh kitaplarında, ekmek, kumaş gibi mallar kıyemî olarak zikredilmektedir. Ancak bu, o kitapların kaleme alındığı zamandaki şartlara göre yazılmıştır. Zira o dönemlerde, kumaşlar el ile dokunmakta, ekmeklerde de bir standart bulunmamaktaydı. Halbuki günümüzde fabrikasyonun gelişmesi ve mallara çeşitli standartlar konulması sebebiyle o devirlerde kıyemî olan bu tür şeyler mislî hale gelmiştir. Buna göre, ekmek, kumaş mislî kabul edileceği gibi, aynı marka ve model buzdolabı, çamaşır makinası gibi eşyalar da mislî kabul edilebilir.

Malların kıyemî veya mislî olması, bazı akitlerde etkili olmaktadır. Şöyle ki, para peşin ve mal vadeli şeklinde yapılan selem akdi ancak mislî mallarda olmaktadır. (bk. Selem) Aynı şekilde ***karz*** akdi de, mislî mallarda gerçekleşir. Ayrıca telef edilen bir malın tazmininde de, eşyanın mislî olması halinde mislinin verilmesi, mislî olmaması halinde ise kıymetinin verilmesi gerekir. (bk. Tazmîn) (İ.P.)

MİSVÂK

Sözlükte "ovmak, sürtmek" anlamındaki "s-v-k" kökünden gelen misvâk ovma aleti demektir. Istılahta, belli ağaçların dal ve köklerinden yapılan ve diş fırçalanmasında kullanılan âlete

denir. Misvâk, genellikle **erak** ağacından yapılır. Bu ağacın dal ve kökleri, küçük parçalar halinde kesilir, bir tarafından dış kabuğu soyulur, ıslatılır, liflenir ve fırça haline getirilir. Bu ağacın mikrop öldürücü kimyevi madde taşıdığı, temiz tutulduğunda içinde bakteri taşımadığı, içindeki maddelerin tükrükteki kimyevi dengeyi bozmadığı, içindeki anizotrop billur kristaller ve kalsiyum oksalat vasıtasıyla dişlerin mekanik temizliğinde önemli rol oynadığı söylenmektedir.

"Ümmetime zor gelmeyeceğini bilseydim, her namazdan önce dişlerini temizlemelerini emrederdim." (Buhârî, Cuma, 8), *"Misvâk ağzı temizler, Rabbi, râzı eder."* (Buhârî, Savm, 27) *"Misvak, Peygamberlerin sünnetlerindendir."* (Tirmizî, Nikâh, 1), *"Cibril diş temizliği üzerinde o kadar çok durdu ki, farz olacak diye korktum."* (Ahmed, V, 263) hadisleriyle Peygamberimiz (a.s.) diş temizliğini teşvik etmiştir. Bununla amaç, dişlerin temizliğini ve ağız sağlığını korumaktır. (İ.K.)

MİSYONERLİK

Latince "missio" kelimesinden türemiş olan ***misyon*** kelimesi sözlükte; görev, yetki, aracılık yapma, gönderme ve bir kişiye bir işi yapması için verilen özel vazife anlamlarına gelmektedir. Sözlük anlamına uygun olarak Hristiyanlığı yayma işine ***misyon,*** bu işi yapmayı kendisine vazife edinen ve kilise tarafından görevlendirilen kişiye de ***misyoner,*** bu işe de ***misyonerlik*** denilmektedir.

Misyonerler, Hz.İsâ'dan rivâyet edilen *"Öyleyse gidin, Baba, Oğul ve Kutsal Ruh adına bütün insanları vaftiz edin; size emrettiklerime uymayı onlara öğretin, onları eğitin."* (Matta, 28/18-20) emrini kendilerine hareket noktası olarak almışlardır. Havariler ilk misyonerler olarak kabul edilmişler, daha sonra da misyonerlik kilisenin bir görevi olarak kabul edilmiştir. Asırlardır değişen şartlara uygun metotlar bulunarak devam ettirilen misyonerlik, bu gün de kilisenin en önemli varoluş sebebi ve görevi olarak kabul edilmekte, dünyanın sonuna veya herkes Hristiyan oluncaya kadar da bu görevin devam edeceği kilise liderleri tarafından ifade edilmektedir. Çeşitli kiliseler tarafından kurulan ve sayıları binlerle ifade edilen misyonerlik cemiyetleri, çok büyük bütçeler oluşturarak dünyanın her tarafında misyonerlik yapmak üzere eleman yetiştirmekte ve göndermektedir.

Her din mensubunun kendi dinini yaymaya çalışması onun tabii hakkıdır. Ancak misyonerler, Hristiyanlığın devlet dini haline gelmesinden itibaren masum tebliğ anlayışından uzaklaşmışlar ve başka çıkarlara alet olmuşlardır. Özellikle XVIII ve XIX. yüzyıllarda Batının tüm dünyaya yayılmış sömürgeciliğinin birinci aracı misyonerlik olmuştur. Başka bir ifade ile, batılı devletler koloni haline getirmek istedikleri bölgelere önce misyonerler göndermişler, oraları koloni haline getirdikten sonra da yönetimlerini devam ettirebilmek için misyonerlerin hizmetlerinden yararlanmışlardır. Misyonerlerin tebliğ anlayışının dışına çıktıkları diğer bir nokta da; yalan, iftira ve karalamaya başvurmaları, fakirlik, mahrumiyet, tabii afet vb. zor şartları istismar etmeleridir.

Günümüzde misyonerlere, gidecekleri toplumun dil, din, tarih, milli kültür, sosyal yapı ve diğer önemli özel-

liklerini iyice öğrenme imkânı verilmekte, gideceği bölgede misyonerlik yapma usulleri iyice kavratılmaktadır. Bölgelere göre hazırlanmış çalışma metotları tespit edilmiştir. Meselâ "Müslümanlar Arasında Misyonerlik Yapma Metodu" adlı kitaplar yazılmıştır. Ayrıca bölgelerin durumları göz önünde bulundurularak sadece din adamı değil, doktor, insan hakları gözlemcisi, barış gücü gönüllüsü, mühendis, dil kursu öğretmeni, bilgisayar programcısı ve sportif bir faaliyetin organizatörü gibi çeşitli meslek mensupları misyoner olarak gönderilmekte ve çalışılmaktadır. (M.C.)

MİŞNA

İbranice kökenli bir kelime olup, tekrar yoluyla öğretme anlamına gelmektedir. Yahûdîlik inancına göre Tur dağında Hz. Musa'ya gönderilen Tevrat önce Hz. Harun'a sonra kavmin diğer ileri gelenlerine öğretilmiştir. İşte Mişna, Tevrat'ın hükümlerini açıklayan şifahî beyanların yazıya geçirilmiş şeklini belirtmek için kullanılan bir kavramdır. (F.K.)

MİÛN

Kur'ân'ın âyet sayısı yüzden fazla olan sûrelerine denir: Bu sûreler şunlardır: Tevbe (129 âyet), Yûnus (109 âyet), Hûd (123 âyet), Yûsuf (111 âyet), Nahl 128 âyet), İsrâ (111 âyet), Kehf (110 âyet), Mâide (120 âyet), Enbiyâ (112 âyet), Mü'minûn (118 âyet), Tâ-hâ (135 âyet), Enbiyâ (112 âyet). (İ.K.)

MİZAN

Sözlükte "terazi, ölçü ve tartı aleti" anlamına gelen ***mîzân,*** din ıstılahında, mahşerde herkesin amellerini tartmağa mahsus bir adalet ölçüsüdür. Akıl bunun keyfiyetini idrak etmekten acizdir. Mahiyetini ancak Cenab-ı Hakk bilir. Nitekim Kur'ân'da da yüce Allah'ın kıyamet gününde adalet terazileri koyacağı, insanların iyilik ve kötülüklerinin adaletle tartılacağı, hiç kimseye, haksızlık edilmeyeceği bildirilmektedir: *"(Yapılan iş) bir hardal tanesi kadar dahi olsa, onu (adalet terazisine) getiririz. Hesap gören olarak biz (herkese) yeteriz."* (Enbiyâ, 21/47); *" O gün kimin tartılan ameli ağır gelirse işte o, hoşnut edici bir yaşayış içinde olur. Kimin tartıları hafif gelirse, işte onun anası (yeri, yurdu) hâviye'dir."* (Kâria, 101/6-9).

Dünyada da hak ve adalet, terazi ile sembolize edilmektedir. Herhalde bu âyetlerde geçen terazi kavramı ile âhirette Allah'ın gerçek adaleti anlatılmaktadır. Bu teraziyi belki dünya terazisi gibi düşünmek doğru olmayabilir. Asıl amaç, amellerin birbiriyle karşılaştırılıp iyi ve kötülerinin ayırt edilmesidir. Akli yönden de insanların iyilik ve kötülük, hayır ve şer bakımından bir değerlendirmeye ve karşılaştırmaya tabi tutulması mümkün görünmektedir. Kur'ân'da mizanın kurulacağını haber vermektedir. *"O gün (amelleri tartacak) terazi haktır, kimin (sevap)tartıları ağır gelirse, işte onlar kurtuluşa erenlerdir. Kimin de (sevap) tartıları hafif gelirse, işte onlar, âyetlerimizi inkâr ettiklerinden dolayı kendilerini ziyana sokanlardır."* (A'râf, 7/8-9) (F.K.)

MONOTEİZM

Tek Tanrıcılık anlamına gelen bir terimdir. Bunun İslâmî terminolojideki karşılığı, tevhiddir.

Hz. Âdem Peygamberden itibaren insanlığın ilk dini tevhit esasına daya-

nır. Tek Tanrı inancı dinlerin zaman içinde çarpıtılması ve temel özelliğini yitirmesi sonucunda bâtıl ve muharref dinler ortaya çıkmıştır. (İ.U.)

MU'DAL HADİS

Senedinde, birbiri ardına iki râvîsi düşen hadise denir. Hadisin bu şekilde rivâyet edilmesine ***i'dal*** denir. **Etbâu't-tabiînin** veya daha sonraki râvîlerin, sahabîyi ve tabiîyi zikretmeksizin direkt olarak Hz. Peygamberden rivâyet ettikleri hadisler de ***mu'dal*** olarak isimlendirilmiştir.

Mu'dal hadis, ***munkatı'*** hadis çeşitlerindendir. Ancak iki râvîsi peşpeşe düşdüğü için daha zayıftır. Mu'dal hadis, isnadından düşürülen râvîler ve bunların adalet ve zabt yönünden güvenilirlikleri ortaya konmadıkça merduddur, delil olmaz. (A.G.)

MU'ÎD

Allah'ın sıfatlarından biri olup, ölümlerinden sonra da tekrar diriltecek ve hayatlarını iade edecek olan demektir. (Bk. Mübdî) (İ.K.)

MU'İZZ

Allah'ın sıfatlarından biri olan mu'izz, dilediğini azîz kılan demektir. (bk. Azîz) (İ.K.)

MU'TEMİR

Umre yapan kişi demektir. (bk. Umre) (İ.P.)

MU'TEZİLE

Sözlükte "ayrılmak, uzaklaşmak ve bir tarafa çekilmek" manasına gelen ***Mu'tezile,*** itikadî İslâm mezheplerinden birinin adıdır. Kurucusu Vâsıl İbn Ata'dır. Vâsıl **büyük günah** meselesinde hocası Hasan Basrî ile aynı görüşü paylaşmadığından, arkadaşlarıyla birlikte O'nun meclisini terketmişler, bu yüzden, "ayrılanlar ve yan cizenler" anlamında *Mu'tezile* denmiştir. Kendilerini *ehl-i adl* ve *ehl-i tevhîd* diye isimlendiren Mu'tezile, kaderi ve Allah'ın sıfatlarını reddettikleri için ***Kaderiyye*** ve ***Muattıla*** isimleriyle de anılmıştır.

Mu'tezile ekolü ilk kez ciddî anlamda hicrî ikinci asrın başlarında İslâm aleminin içte ve dışta itikâdî, siyasî, felsefî, kültürel ve fikrî hareketlerle yoğun biçimde çalkalandığı bir dönemde ortaya çıkmıştır. Mu'tezile Yahûdî, Hristiyan, İran, Hind dinleri ve Yunan felsefesi ile temas etmiş, bunların karşısında İslâm akaidini savunmuştur. Bütün Mu'tezile mensublarının genel olarak üzerinde birleştikleri ve kendi düşüncelerinin sistematik hale gelmesinde temel ilke kabul ettikleri beş önemli ilke bulunmaktadır. Bunlar; *"tevhid", "adl", "va'd ve vaîd", "el-menzile beyne'l-menzileteyn" ve "emr-i bi'l-ma'rûf ve nehy-i ani'l-münker"*dir.

Mu'tezile ekolünün İslâm toplumuna, özellikle kelâm ilminin temellendirilmesine katkıları olmuştur. Cedel metodunu kullanan, tefekkür ve muhakeme kabiliyetine önem veren, muarızlarına karşı kesin deliller kullanan, akla ve nakle aynı ölçüde değer veren ve bilim adamları arasında tartışma yöntemlerini geliştiren hep Mu'tezile olmuştur. Ayrıca Mu'tezile mensupları İslâm dünyasında içte türeyen **Müşebbihe, Mücessime, Haşviyye** ve **Râfıza** gibi sapık cereyanların iddialarını çürüttüğü gibi dıştan gelen ulûhiyyet ve Nübüvvet münkirlerine karşı da kelâmî metodlarla karşı çıkmışlardır. Bu anlamda Mu'tezile İslâm toplumunun bilim, akıl, mantık, felsefe ve kültür hayatına olumlu katkılarda bulun-

muştur. Ancak zamanla Mu'tezile'nin de kendi içinde bölünüp fikir ayrılığına düşmesi, kendi düşüncelerini kabul ettirmek için devlet gücünü kullanması, bu davranışın tabiî uzantısı olarak halktan uzaklaşması, fıkıh ve hadis ehlini gereğinden fazla incitmesi gibi tutumlar, Mu'tezile'nin eleştirilmesine ve etkinliğini yitirmesine sebep olmuştur. (F.K.)

MU'TÎ

Bir şeyi almak anlamındaki "a-t-v" kökünden türeyen, verdi ve "takdim etti anlamındaki" "a'ta" fiilinin ism-i faili olan ***mu'tî,*** veren demektir.

Allah'ın güzel isimlerinden biri olup İbn Mâce'nin el-Esmâü'l-hüsnâ ile ilgili rivâyetinde geçmiştir (Dua, 10). Nimet veren, ihsanda bulunan demektir.

Allah'ın bu vasfı, Kur'ân'da "a'tâ - yu'tî" fiiliyle ifade edilmiştir: *"(Ey Muhammed!) Biz sana Kevseri verdik."* (Kevser, 108/1); *"(Ey Muhammed!) Rabbin sana verecek ve sen de razı olacaksın."* (Duhâ, 93/5). (İ.K.)

MUACCEL

Peşin olarak verilen, hemen ödenen, acele edilen şey anlamlarına gelmektedir. Muaccel kavramı, fıkıh kitaplarının bey' (alışveriş) bahsinde bedel ve satıma konu olan şeyin peşin ödenmesini, nikâh bölümünde de peşin olarak ödenen mehri ifade etmek için kullanılmaktadır. Bey' başlığı altında incelenen ***sarf*** akdinin sahih olması için, her iki bedelin, ***selem*** akdinde de semenin peşin olarak ödenmesi gerekir. (İ.P.)

MUÂHEDE

Karşılıklı antlaşma, ahitleşme, sözleşme anlamına gelmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de, gerek Allah Teâlâ'ya ve gerekse insanlara verilen ahdin yerine getirilmesi tavsiye edilmiş, sözünde duranlar övülerek mükâfatla müjdelenmiştir (A'râf, 7/179; Mü'minûn, 23/8; Fetih, 48/10; Nahl, 16/95).

İslâm dini, ahde vefa konusuna çok önem vermiştir. Sağlıklı bir toplumun oluşması, insanlar arası ilişkilerde güven duygusunun hakim olmasıyla mümkündür. Bu da ahde vefânın toplumda yerleşmesiyle gerçekleşir. Bu nedenle Kur'ân-ı Kerim'de olgun müminin vasıfları sayılırken ahde vefâ gösterdikleri, sözünde duran güvenilir kişi oldukları zikredilir (Mü'minûn, 23/8).

Uluslar arası ilişkilerde bir terim olarak ***muahede***, antlaşma manasına gelmektedir. Bu muahedenin bir çok şekilleri vardır. İslâm hukukçuları, Hz. Peygamberin Hudeybiye sulhünü esas alarak, gayrimüslimlerle on yılı geçmemek kaydıyla barış antlaşması yapılabileceğini söylemişlerdir. Bununla birlikte, devlet başkanının gerekli görmesi halinde, uzun süreli antlaşmalar da yapılabilir.

Fakihler süresiz antlaşmaların, dört ay önce haber verilmek kaydıyla feshedilebileceğini söylemişlerdir. Barış antlaşmasının sonunda, savaşın başlamasına neden olan problem çözüme kavuşmuş olur ve savaşın serbest hale getirdiği davranış ve muameleler sona erer; dokunulmazlıklar başlar. Antlaşmada aksine bir şart koşulmamışsa, savaştan önceki duruma dönülmüş olur. Esirlerin ve zaptolunan malların durumu antlaşma şartlarına bağlanır. Genellikle esirler karşılıklı değiştirilir veya serbest bırakılır. (İ.P.)

MUAHHİR

Allah'ın sıfatlarından biri olup, geriye kalan, birini geride bırakan,

alçaltan demektir. (bk. Mukaddim – Muahhir) (İ.K.)

MUALLAK HADİS

Senedinin başından bir veya daha çok râvîsi hazfedilerek, "kâle fulân", "zekera fulân" gibi kesinlik ifade eden, ya da "yurvâ", "yüzker" gibi yarı kat'i ifadelerle rivâyet edilen hadislere denir. Hadisin bu şekilde rivâyet edilmesine de ***ta'lik*** denir. Senedin tamamının kaldırılması halinde hadis, direkt olarak ilk kaynağına dayandırılır. ***Merfû, mevkûf*** ya da ***maktu'*** hadislerin tamamı için ta'lik söz konusudur. Özellikle daha sonraki devirlerde, herhangi bir sahih ve maruf hadisin Hz. Peygambere kadar uzanan senedinin düşürülerek, "Hz. Peygamber şöyle buyurdu" denilmesi ta'liktir.

İsnadı bilinen ve kabul şartlarını haiz olarak hadisçiler tarafından tanınan muallak hadisler, sahih veya hasen hükmündedir. Ancak, bu şartları taşımayan muallak hadisler, senedinden kaldırılan râvîlerin durumu bilinmediği için zayıftır. (A.G.)

MUALLEL HADİS

Dış görünüşü itibariyle kusursuz gibi görünen, gerçekte dikkatli hafız muhaddisin anlayabildiği kusuru bulunan hadise ***muallel hadis*** denir.

Muallel hadis, kendisinde gizli bir illet dolayısıyla kusurludur. ***İllet*** ise, ileri düzeydeki muhaddislerin anlayabileceği kadar gizli olan ve çoğu kere hadisi zayıflığa götüren kusurdur. Çoğunlukla isnadda yer alır. Hadislerin illetlerini anlamak; yaratılışta verilen derin anlayış, geniş hafıza, güçlü meleke, râvîlerin tabakaları ile isnad ve metinleri hakkında tam bilgi sahibi olmakla mümkün olur. Ali b. Medinî, Buhârî, Ahmed b. Hanbel, Yakub b. Şeybe, Ebû Hatem, Ebû Zür'a, Dârakutnî gibi âlimler, yukarıdaki niteliklere sahip muhaddislerdendir.

Zayıflığa sebep olan illeti bulunan hadis merduddur, dinde delil olmaz. (bk. Sahih Hadis)

Hadislerin illetlerini açıklayan kitaplara "ilel" ya da "kitabu'l-ilel"; hadislerdeki illetleri inceleyen hadis bilim dalına da "ilelu'l-hadis" denir. Tirmizî, Ebû Hâmid Râzî, Ali b. Medinî, Darakutnî, Buhârî gibi muhaddislerin bu alanda yazılmış eserleri vardır. (A.G.)

MUÂMELÂT

Sözlükte "bir kimse ile bir işi pazarlaşmak, alışveriş etmek" anlamlarına gelen *muâmele* kelimesinin çoğulu olan ***muâmelât,*** bir fıkıh terimi olarak, alışveriş, kira, şirketler, evlilik, miras, vasiyet gibi insanlar arası ilişkileri düzenleyen kuralların tamamını ifade eder.

İlk dönemlerde fıkıh, ibâdât, muâmelât ve ukûbât şeklinde bir tasnife tabi tutulmuştur. Namaz, oruç, zekat, hac, cihat gibi konular ibâdetler bölümünde ele alınmıştır. Muâmelât kısmında ise, alışveriş, kira, şirketler, hibe, vekalet, kefalet gibi hukukî ilişkiler; aile hukukunu ihtiva eden nikâh, talak; devletler hukukundan bahseden siyer, cihat; muhakeme usulünü içeren kazâ, vasiyet ve miras bölümleri incelenmiştir. Ukûbât kısmında ise, ceza hukukundan bahseden hudud, kısas, cinayât gibi konular işlenmiştir. Ancak gerek modern hukuk dallarındaki gelişmeler ve gerekse fıkıh çalışmaları sonucunda, ibâdât, muâmelât ve ukûbât şeklindeki klasik ayrımda değişiklikler olmuştur.

Bunun yerine, ibâdât, ahvâl-i şahsiyye, muâmelât, ahkam-ı sultaniyye ve siyâset-i şer'iyye, ukubât ve siyer şeklinde detaylı bir tasnif benimsenmiştir. Bu son kabule göre, muâmelât daha çok günümüzdeki borçlar hukukunu içermektedir. (İ.P.)

MUÂNAKA

Sözlükte "kucaklaşmak, boynuna sarılmak" anlamındadır. Kucaklaşma mü'minler arasında sevginin bir ifadesi olmak üzere yerleşmiş bulunan muâşeret kurallarından biridir. Hz. Peygamber, uzaktan gelen sahabilerle ve sevdiği kimselerle kucaklaşmıştır. Nitekim Zeyd ibn Hârise bir seferden Medine'ye dönünce Hz. Peygamber kendisini kucaklayıp öpmüştür (Tirmizî, İsti'zân, 32.). (M.C.)

MUAN'AN HADİS

Senedinde tahdis, ihbar, semâ gibi kesinlik belirten rivâyet sıygaları kullanılmayıp "an" edatı kullanılan hadise "muan'an hadis", "an"la rivâyet eden râvîye de "muan'ın" denir. Muan'an; metnin değil, senedin özelliğidir.

Muan'an hadis, muhaddislerin, fıkıhçıların ve usulcülerin çoğunluğuna göre, râvîsinin tedlisten uzak olması ve hocasıyla karşılaştığının bilinmesi şartıyla muttasıl kabul edilmiştir. Râvînin hocasıyla karşılaşması "likâ" ya da "mülâkât" terimleriyle ifade edilir.

Buhârî, hocası Ali ibn Medinî ve diğer bazı hadisçilere göre "likâ"nın gerçekleşmesi için, râvînin, hocasıyla görüştüğünün bilinmesi gereklidir. Buhârî el-Câmi'u's-Sahih adlı eserinde bu kuralı uygulamıştır. Müslim'e göre ise "likâ" için, râvi ile hocasının aynı asırda yaşayıp, görüşme imkânlarının bulunması yeterlidir. Çünkü böyle bir imkân, râvî ile hocanın mutlaka görüşmüş olmalarını beraberinde getirir. Sahihân'daki muan'an hadisler, Buhârî ve Müslim'in kendi şartlarına uygun olarak gelmiş, bunların muttasıl olduğu muhaddislerce ispatlanmıştır. Bundan dolayı Sahihân'ın muan'anları sahihdir.

Müdellesin Muan'anı: Rivâyetlerinde tedlis olduğu bilinen bir râvînin "an" ile rivâyet ettiği hadistir. Bu hadis, esas itibariyle zayıftır. Başka isnadlarla muttasıl olarak rivâyet edildiği takdirde sahih kabul edilir. Buhârî ve Müslim'e göre, rivâyetlerinde tedlis bulunan bir râvînin "an" la rivâyet ettiği hadis, aynı râvînin, hocasından bizzat işiterek rivâyet ettiği sabit olmadıkça kabul edilmez. (A.G.)

MUAVVİZETEYN

İki koruyucu demektir. Bundan maksat, Kur'ân'ın Felak ve Nâs sûreleridir. İhlas, Felak ve Nâs sûrelerine ise muavvizât (koruyucular) denir. İhlas sûresi, Allah'ı anlatmaktadır. Felak ve Nâs sûrelerinde ise; yaratıkların, karanlık gecelerin, büyücülerin, haset edenlerin, insanların göğüslerine kötü düşünceler fısıldayan cin ve insan vesvesecilerinin şerrinden insanların ilahı, meliki ve Rabbi olan Allah'a sığınılması tavsiye edilmektedir.

Peygamberimiz (a.s.), *"Akşam ve sabah olunca İhlas, Felak ve Nâs sûrelerini üçer kere oku, onlar her şeye karşı sana yeter."* buyurmuş (Tirmizî, Deavat, 117) kendisi veya ailesinden biri hastalandığı zaman (Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 14; Müslim, Selâm, 50-51) ve göz değmesine (Nesâi, İstiaze, 37; Tirmizî, Tıb, 17) karşı muavvizeteyn'i okumuştur. Yatmadan önce üç kere muavvizâtı okumuş, eline üflemiş ve elleriyle bütün vücudunu meshetmiştir (Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 14). (İ.K.)

MUAZZİB

Suçluları, günah işleyenleri, zalimleri cezalandıran, azap eden demektir. Allah'ın sıfatı olarak Kur'ân'da tekil ve çoğul şekliyle 4 âyette geçmiştir: *"Hiçbir ülke yoktur ki biz kıyamet gününden önce onu helak edecek, yahut ona şiddetli bir şekilde azap edecek olmayalım."* (İsrâ, 17/58; A'râf, 7/164).

Allah, elçi göndermeden (İsrâ, 17/15) ve kendisinden af dilerlerken (Enfâl, 8/33) insanlara azap etmez.

Allah'ın suçlulara azap ettiği, "azzebe - yüazzibu" fiiliyle de ifade edilmiştir: *"Dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder."* (Âl-i İmrân, 3/129), Allah müşrik, münafık ve kâfirlere azab eder (Ahzâb, 33/24, 73; Fetih, 48/6). (İ.K.)

MUBÂH

Sözlükte "açıklanan, açığa konan, salıverilen, helal kılınan" gibi anlamlara gelen ***mubâh,*** dinî bir kavram olarak, dinen mükellefin yapıp yapmamakta serbest bırakıldığı fiillerdir. Mükellefin bu fiilleri yapması veya terk etmesi halinde, övgü veya kınamayı, sevap veya günahı gerektirmez. Yemek, içmek, uyumak böyle fiillerdendir. Helal, caiz gibi kavramlar da genelde aynı manayı ifade etmek için kullanılır. Bazı usulcüler, Şâri'in yapılmasına izin verdiği fiiller şeklinde tarif etmiştir.

Bir fiilin mubah olduğu, o şeyin mubah veya helâl olduğunun bildirilmesiyle (Bakara, 2/187; Mâide, 5/5), işlenmesi halinde bir günah ve bir sakınca bulunmadığının ifade edilmesiyle (Bakara, 2/173; Nur, 24/60, 61) veya herhangi bir yasaktan sonra gelen emirle (Cum'a, 62/10) anlaşılabilir. Ayrıca bir konuda hiçbir dini yasaklama ve kısıtlamanın bulunmaması da o şeyin mubahlığının delilidir. Fıkıhta, "eşyada aslolan ibahadır" küllî kaidesi bunu ifade etmektedir.

Mubahın işlenmesinde veya terk edilmesinde bir mükâfat veya ceza bulunmamakla birlikte, mubah olan şeylerin iyi niyetle ve ibadet kastıyla işlenmesi halinde işleyen ecir kazanır. Meselâ, ibadete hazırlanmak amacıyla yemek, içmek böyledir. Ayrıca tamamen terk etmek suretiyle, zarara sebebiyet vermesi halinde ise günah kazanır. Vücut zayıf düşünceye kadar yememek içmemek böyledir. (İ.P.)

MUCİB

İki taraflı herhangi bir akitte, teklif sunan kişiye denir. (bk. Bey') (İ.P.)

MUCİZE

Sözlükte "aciz bırakan, güçsüz kılan, karşı konulmaz, harika olay, kudretsizlik ve takatsızlık veren iş" anlamlarına gelen ***mucize,*** ıstılahta, insanların benzerini meydana getirmekten aciz kalacakları ve âdeta meydan okuma şeklinde, peygamberlik iddiasında bulunan zattan adetin hilafına ve tabiat kanunlarının aksine olarak zuhur eden harikulâde olaylara denir. Asıl maksadı, peygamberin nübüvvet davasını ispat ve doğrulamaktır. Herhangi bir olayın mucize olabilmesi için onun nübüvvet görevi verilmiş kişilerin elinde zuhur etmesi gerekir. Mucize gerçekte Allah'ın fiilidir, "peygamber mucizesi" denilmesi mecazîdir. Bu nedenle olayın onun aracılığıyla olması, tabiat kanunlarının çok üstünde ve onlara aykırı olması, iddiaya uygun olarak ortaya konulması, bir tekzip ya da inkârdan sonra meydana gelmesi ve insanoğlunun aciz kaldığı bir olay türünden gerçekleşmesi gerekir.

Peygambere verilen mucizeler, bir yönüyle îmânın temel esaslarından olan nübüvvetle, diğer yönüyle de vahiy ile alâkalıdır. Dolayısıyla mucizeye inanmak gerekir: *"Ona, "Rabbinden (başka) mucize indirilmeli değil miydi?" derler. De ki: "Mucizeler ancak Allah'ın katındadır. Ben sadece apaçık bir uyarıcıyım."* (Ankebût, 29/50) Akıl bakımından da mucize imkânsız değildir. Çünkü her an insanın çevresinde meydana gelen olaylar, hayatın kendisi ve her sahası mucizelerle doludur. Varlıkların yaratılması, ömrü tamamlanınca yok olması ve hayatın kesintisiz olarak devam etmesi bunun en güzel örneğidir. Sürekli müşahede ettiğimiz ve bu nedenle değişmez sandığımız tabiat kanunlarını var eden Allah'tır. Allah bu kanunları dilediği zaman, peygamberleri vasıtasıyla değiştirebilir. Bu değişiklik bir mucizedir. Bu durumda mucizenin vukuu için aklî bir engel yoktur. Aksine akıl, mucizenin meydana gelmesini kabul edip benimser.

Peygamberlerden istenen mucizeler genelde o dönemde meşhur olan olaylarla ilgilidir. Hz. Musa'nın döneminde sihir, Hz. İsâ devrinde tıp ilmi, Hz. Muhammed devrinde de şiir ve edebiyatın önemli bir mevkiye ulaşması gibi. Hz. Peygamberin nübüvveti esnasında ortaya koyduğu mucizeleler, manevî (aklî), hissî (maddî) ve haberî olmak üzere üç şekilde sınıflandırılmıştır. Manevî mucizeye en büyük örnek Kur'ân'dır. Çünkü Kur'ân her çağdaki akıl sahibi insana hitap eden, akıllara durgunluk veren, başkalarının benzerini meydana getirmekten aciz kaldıkları büyük ve ebedî bir mucizedir: *"Eğer kulumuza indirdiklerimizden her hangi bir şüpheye düşüyorsanız, haydi onun benzeri bir sûre getirin, eğer iddianızda doğru iseniz, Allah'tan gayri şahitlerinizi (yardımcılarınızı) da çağırın."* (Bakara, 2/23). Bir hadiste de şöyle buyurulmuştur: *"Hiçbir peygamber yoktur ki, onlara kendi zamanlarındaki insanların inandıkları bir mucize verilmiş olmasın. Bana mucize olarak verilen ise ancak Allah'ın bana vahyettiğidir."* (Buhârî, İ'tisâm, 1). Hissî mucize olarak Hz. Peygamber'in nübüvvet mührü, Ay'ın ikiye bölünmesi, parmaklarının arasından suyun akması, bir ziyafet esnasında zehirlenmek istenince olaydan haberdar olması, bir hurma kütüğünün teessürünü inilti şeklinde duyurması; haberî mucizeler için de Hz. Peygamberin Mekke'nin fethi, İslâm'ın tebliği ve meydana gelen savaşlarla ilgili açıkladıkları olay ve haberler örnek olarak gösterilebilir. (F.K.)

MUDÂRABE

Sözlükte "vuruşmak, dövüşmek, birinden ticaret için mal alıp kazandıktan sonra kâra ortak olmak" gibi anlamlara gelen ***mudârabe***, bir fıkıh kavramı olarak, bir taraftan sermaye, diğer taraftan emek ve çalışma olmak üzere kurulan şirkettir. Taraflar bir veya daha fazla kişi olabilir. Mudârabe şirketi, mutlak ve mukayyet olmak üzere ikiye ayrılır. ***Mutlak mudârabe***, herhangi bir kayıtla sınırlanmayan; ***mukayyet*** ise, zaman, mekan veya bir çeşit ticaretle sınırlandırılan mudârabe şeklidir.

Mudârabe akdinin sahih olması için, tarafların vekâlet verme ve vekil olma ehliyetini haiz olmaları, sermayenin şirket sermayesi olabilecek cinsten olması, emek ve çalışmayı üstlenen tarafa teslim edilmesi ve kârın aralarında nasıl taksim edileceğinin belirlenmesi

gerekir. Kârın taksiminde 1/3, 1/2 gibi hisse belirlenmesi gerekir; 1.000 YTL. gibi belirli bir miktarın şart koşulması caiz değildir.

Mudârabe akdinin usulüne uygun olarak kurulmasıyla, işi yürütecek ortak, sermaye sahibinin vekili hükmündedir, şirketin sermayesi de bu ortağın elinde emanet hükmündedir; yani bir kusuru olmaksızın helak olması halinde tazmîn etmez. İş sonucunda kâr meydana gelirse, elde edilen kârı ortaklar aralarında daha önce belirledikleri hisseye göre taksim ederler. Şirket kurulma esnasında bir kayıt konulmamış ise, işi yürüten ticaretin gerektirdiği şekilde tasarrufta bulunmakta serbesttir. Akit esnasında bir kayıt ve şart konmuş ise, bunlara riâyet edilir. (İ.P.)

MUFASSAL

Kur'ân'ın sonundaki kısa sûrelere denir. Hucurât sûresinden Bürûc sûresine kadar 36 sûreye ***tıval-ı mufassal,*** Bürûç'tan Leyl sûresine kadar olan 7 sûreye ***evsat-ı mufassal,*** Leyl'den Nâs sûresine kadar olan 22 sûreye de ***kısar-ı mufassal*** denir. (İ.K.)

MUFÂVADA ŞİRKETİ

İslâm hukukunda, eşitlik üzerine kurulan bir tür ortaklıktır. Ortaklar birbirlerinin vekili ve kefili oldukları bu şirkette, sermaye ve alınan kâr payları eşittir. (bk. Şirket) (İ.P.)

MUĞNÎ

Allah'ın sıfatlarından olup, mal-mülk veren, zengin yapan demektir. (bk. Ganî) (İ.K.)

MUHÂCİR

Sözlükte "hicret eden kimse" anlamına gelen ***muhâcir,*** terim olarak, Mekke'den Habeşistan'a veya Medine'ye hicret eden sahabilerden her birine denir. Mutlak olarak ifade edildiğinde, Mekke'den Medine'ye hicret eden sahabiler kasdedilir.

İslâmiyet'in giderek yayılmasından endişe eden Mekke müşriklerinin, Müslümanlara uyguladıkları işkencelerin dayanılmaz bir hal alması üzerine Hz. Peygamber; Müslümanlarla birlikte doğup büyüdükleri, mal-mülk ve yakınlarının bulunduğu öz yurtları olan Mekke'den Medine'ye miladî 622 yılında hicret etti. Kur'ân-ı Kerim de muhacirlerden söz edilerek şöyle buyurulur: *"İnanan, hicret eden ve Allah yolunda malları ve canları ile savaşanların Allah katında dereceleri daha büyüktür. İşte kurtuluşa erenler bunlardır."* (Tevbe: 9/20); *"...Hicret edenler, yurtlarından çıkarılanlar, benim yolumda işkence edilenler, (Allah yolunda) çarpışanlar ve (Allah yolunda) öldürülenleri... Andolsun ki onların günahlarını örteceğim ve onları altlarından ırmaklar akan cennetlere koyacağım. Bu mükâfat Allah tarafındandır. Allah, mükâfatın en güzeli kendi katında olandır."* (Âl-i İmrân, 3/195) (A.G.)

MUHADDİS

Hadislerin senet ve metinlerini, râvîlerin isim ve durumlarını bilen kimseye ***muhaddis*** denir. Muhaddisin hadis ilmindeki rütbesi, *talib*den daha ilerdedir. Her muhaddis râvîdir, ama her râvî muhaddis değildir. ***Şeyh*** unvanıyla da anılan muhaddis, hadis ilminin çeşitli konularını iyi bir şekilde öğrenmiş kimsedir. (A.G.)

MUHADRAM

Sözlükte "karışık" anlamına gelen ***muhadram,*** hem cahiliye devrinde hem

de Hz. Peygamber devrinde yaşayan, ancak Peygamberi göremeyip sahabe ile görüşen Müslümanlara verilen isimdir. Çoğulu "Muhadramûn" dur. Muhadram, tâbiî kabul edilmiş, ancak diğer tâbiûn'dan üstün tutulmuştur. Muhadramundan en meşhurları şunlardır: Ebû Recâ el-Utâridî, Ebû Vâil el-Esedî, Uveys ibn Âmîr el-Karânî, Ebû Osman en-Nehdî, Ahmed ibn Kays, Ebû Âmîr eş-Şeybânî. (A.G.)

MUHAFAZAKÂR

Bu kelimenin ilk bölümü olan "muhafaza" Arapça, son eki "kâr" ise Farsça'dır. Çağımızda sıkça kullanılan "muhafazakâr" terkibi siyasî, kültürel, örf, adet, hatta ekonomik konularla ilgili farklı anlamların yüklendiği bir kavramdır. Bu durumda muhafaza; saklama, kayırma, koruma, zarar ve ziyandan sakındırma, gözetleme ve bir şeye devam etme gibi anlamlara gelmektedir. Dinî literatürde ise; dinî amel ve işlere muhabbet eden, inancında sağlam olan, dürüst ve prensip sahibi insan demektir. Bu itibarla geçmişe ve ortak değerlere saygılı ve muhafazakâr tutumlara sahip olan kimse; gelişmeleri ve yenilikleri ihtiyatlı olarak benimsemektedir. Çünkü muhafazakâr düşünce, millî ve manevî değerlerin sosyal değişme sürecinde imha edilmemesini, onun yerine çağın ve bilimin icabına uygun olarak ıslah ve ihya edilmesini amaçlamaktadır. Aksi halde bu bağlamda dürüst, çalışkan ve son derece duyarlı olan muhafazakâr kimseleri gerici, tutucu ve kapalı olarak nitelendirmek doğru değildir.

Hedef, plan ve programlarında sosyal değişmeyi amaçlayan, radikal, liberal, ilerici ve gerici gibi yelpazelerin içinde yer alan muhafazakârlığın yüzü daima istikbale dönüktür. Durgunluğa, ihmale ve tembelliğe kapalıdır. Bu durumda muhafazakârlık, maziyi ve mazideki tutum ve davranışları, ekonomik, siyasî ve kültürel unsurları olduğu gibi muhafaza etmek düşüncesi değil, bir takım manevî değerleri ve toplumun sosyal ve siyasal misyonunu çağın icaplarına ve şartlarına göre ıslah ve ihya etme fikir ve idealidir. (F.K.)

MUHÂL

bk. Mümteni.

MUHALAA

Kadının kocasına ödediği bir bedel karşılığında evlilik bağının sona ermesi anlamına gelir. (bk. Hul') (İ.P.)

MUHALEFET

Birisinden sonra gelmek, arkasında olmak, birine halef ve bedel olmak anlamlarındaki "h-l-f" kökünden türeyen ***muhalefet*** sözlükte; aykırı davranmak, isyan etmek, karşı çıkmak, yüz çevirmek ve izinsiz ayrılmak demektir. Bu kelime Kur'ân'da iki âyette geçmiş ve emre karşı çıkmak anlamında kullanılmıştır: *"...(Allah ve Rasûlünün) emrine aykırı davrananlar kendilerine bir belanın gelmesinden, yahut onlara acı bir azabın uğramasından korksunlar."* (Nûr, 24/63) meâlindeki âyeti, muhalefet kelimesinin anlamını açıkça ifade etmektedir. Türk örfünde de bu kelime birisinin görüş ve uygulamalarına karşı çıkmak anlamında kullanılmaktadır. **Hidâd** ve **şıkâk** kelimeleri ile aynı anlamdadır. (İ.K.)

MUHALEFETÜN Lİ'L-HAVÂDİS

Yüce Allah'ın, gerek zatında gerekse diğer özelliklerinde hiçbir yaratığa benzememesidir. Sonradan olanlara

benzememek, yüce Allah hakkında vacip, bu sıfatın zıddı olan mümaselet ve müşabehet ise müstahildir. O, hâdis varlıkların özelliği olan cisim, cevher, araz, şekil, zaman, mekân, sayı, mahiyet ve organ gibi özelliklerden münezzehtir. Şayet Allah sonradan var olan şeylere benzeseydi, onun gibi hâdis ve başkasına muhtaç fâni bir varlık olması gerekirdi. Bu ise muhaldir. Çünkü kadim ve bâki olduğu sabit olan bir varlık hâdis ve fâni olamaz. Kur'ân-ı Kerim bu hususa şöyle işaret etmiştir. *"O'nun benzeri yoktur. O her şeyi işitici ve görücüdür."* (Şûra, 42/11). (F.K.)

MUHARREF HADİS

bk. Musahhaf ve Muharref Hadis.

MUHARREM

Sözlükte "haram kılınmış, saygıdeğer" anlamlarına gelen ***muharrem,*** dinî bir kavram olarak, dinen haram kılınmış, yasaklanmış olan şeyler (bk. Haram), evlenilmesi yasak olan kişiler (bk. Mahrem) demektir. Ayrıca kamerî ayların birincisine verilen isimdir. İslâm'dan önce de bu ay muhterem kabul edilip, bu ayda savaşmak haram olduğu için muharrem ismi verilmiştir. (bk. Eşhur-i Hurum) (İ.P.)

MUHARREMÂT

Sözlükte "yasaklananlar" anlamına gelen ***muharremât,*** terim olarak, genelde haram kılınan, yasaklanan şeylere, özelde ise, evlenilmesi haram olan kadınlara denir. (bk. Mahrem). (İ.P.)

MUHÂYEE

Sözlükte "birine bir hususta muvafakat etmek, nöbetleşme" gibi anlamlara gelen ***muhâyee,*** bir fıkıh kavramı olarak, ortakların, ortak oldukları malın kullanımını aralarında taksim etmelerini ifade eder. Bu da iki şekilde olabilir; birincisi münavebeli olarak kullanabilirler, ikincisi ise malın kullanımını aralarında taksim edebilirler. Meselâ, bir evde ortak olan kişilerin bir yıl birinin, ertesi yıl diğerinin kullanması; arabada ortak olan kişilerin bir hafta biri, ertesi hafta diğerinin kullanması şeklinde kullanımı taksim etmeleri münavebeli olarak kullanımdır. İki katlı bir evin birinci katının bir ortak, ikinci katının da diğer ortak tarafından kullanılması da malın kullanımının taksimidir. (İ.P.)

MUHAYYERLİK

Sözlükte "bir işi yapıp yapmamakta serbestlik" anlamına gelen muhayyerlik, bir fıkıh terimi olarak, tarafların kendi anlaşmaları üzerine veya akdin kendisinden kaynaklanan sebeplerle, bazı akitlerin bağlayıcı olmayıp taraflardan birisi için seçim hakkının verilmesini ifade etmektedir.

Bazı akitlerin tabiatı ve yapısı gereği taraflardan birini veya ikisini de bağlamaz, bazı akitler ise muhayyerlik sebebiyle bağlayıcı olmaz. Vekalet, şirket, vedia, ariyet ve hibede akitler iki taraf için de bağlayıcı değildir. Akitlerde tarafları bağlamayan sebeplerden biri de muhayyerliklerdir. Muhayyerliklerden bazıları şunlardır:

Şart muhayyerliği; akit esnasında veya akitten sonra tarafların anlaşmasıyla, tarafların veya birinin akdi kabul veya feshetme hususunda muhayyer kılınmasına denir. Şart muhayyerliği için akdin fesih kabul eden türden olması gerekir; bu nedenle nikâh akdinde şart muhayyerliği söz konusu değildir. Muhayyerlik müddeti içinde, muhayyer olan taraf akdi feshedebileceği gibi kabul de edebilir. Süre sona

erdiği halde, bir görüş belirtmemişse akit kurulmuş kabul edilir.

Tayin muhayyerliği; birbirinden farklı değerlerdeki malları gösterip fiyatlarını belirledikten sonra, satın alanın bir müddet düşünüp dilediğini almasıdır. Bu muhayyerliğin akit esnasında belirtilmesi ve malların fiyatlarının ayrı ayrı zikredilmiş olması gerekir. Muhayyerlik süresi dolunca, muhayyer olan tarafın alacağını belirlemesi gerekir. Seçimini yapınca akit kesinleşir ve iki taraf için de bağlayıcı olur.

Görme muhayyerliği; bir kimsenin görmediği bir malı alması halinde, malı görünceye kadar akitle bağlı olmayıp bozma yetkisinin bulunmasıdır. Malı görünce, akdi dilerse kabul eder, dilerse reddeder. Malı görünce, akdi feshetmezse, akit bağlayıcı hale gelir.

Kusurlu çıkma muhayyerliği; herhangi bir şart bulunmaksızın yapılan satım akdinde, satılan malın eski bir kusurunun ortaya çıkması halinde, satın alan muhayyerdir, dilerse reddeder ve dilerse konuşulan fiyat üzerinden kabul eder; yoksa malı alıkoyup da kusuruna karşılık bedelinden kesinti yapamaz.

Kusurlu çıkma muhayyerliği, feshi kabil olan akitlerde geçerlidir. Kusurlu çıkma muhayyerliğinin muteber olması için dört şartın bulunması gerekir; a) kusurun malın değerini düşürmesi, b) kusurun akit, yahut teslimden önceye ait olması, c) alanın, gerek akit anında ve gerekse teslim alırken kusuru görmemiş olması, d) kusursuzluk sözleşmesi yapılmamış olması gerekir.

Vasıf muhayyerliği; akit anında belirlenen veya akitten istenilen bir vasfın kaybolması nedeniyle müşterinin akdi bozma muhayyerliğidir. Şöyle ki; bir kişi bol süt vermek üzere bir ineği satın alsa ve fakat ineğin bol süt vermediği ortaya çıksa alıcı muhayyerdir; dilerse akdi fesheder, dilerse konuşulan fiyat üzerinden malı alır.

Muhayyerliğin sabit olması için, şart koşulan vasfın meşru olması, âdeten istenilen bir vasıf olması, bu vasfın sınırlanması tartışmaya götürecek şekilde belirsiz veya tartışmaya götürecek mahiyette bulunmaması gerekir.

İfa etmemekten kaynaklanan muhayyerlik (nakd muhayyerliği); şart muhayyerliğinin bir bölümü olarak kabul edilmiştir. Şöyle ki, belirli bir zamana kadar borcun ifa edilmemesi halinde akdin sona erdirilmesi şartıyla akdin kurulmasında bu muhayyerlik söz konusudur. Hıyar-ı nakd ile şart muhayyerliği arasındaki en önemli fark, şart muhayyerliğinde asıl olan bağlayıcılıktır, müddet dolduğunda akit otomatik olarak yürürlüğe girer, halbuki nakd muhayyerliğinde bunun aksidir.

Gabn muhayyerliği; taraflardan birinin diğerini, sözlü olarak veya fiili olarak aldatması halinde, aldanana verilen bir muhayyerliktir. Aldatma, fiyatta olabileceği gibi, bir vasıfta da olabilir. Tarafların bu muhayyerlikten istifade edebilmesi için, aldatmanın gabn-ı fahiş derecesine ulaşması gerekir.

Hıyanet muhayyerliği; maliyeti söylenerek yapılan akitlerde söz konusudur. Malın, belirli bir fiyata malolduğunu söyleyerek, buna belirli oranda kâr koymak, maliyetine veya maliyetinden ucuza satılma şeklinde yapılan emanet alış verişlerinde maliyetini fazla göstermesi halinde, bunun ortaya çıkması üzerine, müşteri muhayyer olur, dilerse belirlenen bedeliyle akdi

kabul eder, dilerse akdi bozar. Fakat maliyetine satışlarda, fiyattan indirim de yapabilir. (İ.P.)

MUHÂZÂT-I NİSÂ

Kelime anlamı itibariyle "kadınlarla aynı hizada olmak" anlamına gelen ***muhâzât-ı nisâ,*** dinî bir kavram olarak, cemaatle kılınan bir namazda, kadının erkeklerle aynı safta veya aynı hizada ya da erkeklerin önünde namaza durmasına denir.

İster cuma, ister bayram, ister cenaze namazı, isterse başka bir namaz olsun, kadınlar erkeklerle birlikte namaz kıldıkları takdirde, erkeklerden ayrı, uygun bir yerde namaza durmaları gerekir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.) namaz saflarını önce erkekler, sonra erkek çocuklar en arkada da kadınlar olmak üzere düzenlemiş; "Namazda erkek saflarının en faziletlisi en önde olanı, fazileti en az olanı ise en arkada bulunanıdır. Kadın saflarının en faziletlisi ise en arkada kalanı, en az faziletlisi ise en önde olanıdır." (Müslim, "Salat" , 132; Ebu Dâvud, "Salat", 97. Tirmizi, "Mevakıt", 52; Nesai, "İmame", 32; İbn Mace, "İkame", 52) buyurmuştur.

Bir kadının erkek safları arasında veya aynı hizada namaza durması halinde, Hanefîler, kadının iki yanındaki ve arkasındaki erkeklerin namazlarının bozulacağını söylemişlerdir. Onlara göre namazın bozulması için, imamın kadınlar için imamlığa niyetetmiş olması, erkeklerle aynı hizada veya daha önde namaza duran kadının akıllı ve buluğ çağına erişmiş olması, kılınan namazın ruku ve secdeli bir namaz olması ve bu muhâzâtın bir rükün boyunca devam etmiş olması, erkeklerin ve kadının aynı imama uyarak aynı namazı kılıyor olmaları, erkek ile kadının aralarında perde, boşluk veya yükseklik farkı olmaması gerektiği belirtilmiştir. Şafiîlere göre ise, kadının erkeklerin hizasında namaza durması, erkeğin namazına zarar vermez.

Bu konudaki görüşler ve gerekçeleri incelendiğinde, bunun kadınların ikinci sınıf konuma indirgenmesi anlamına olmayıp, herkesin anlayabileceği tabii, fıtri bir takım sebepler yüzünden, hem kadınların hem de erkek cemaatin daha fazla huşu ve sükûn içerisinde namaz kılmalarını sağlamayı hedeflediği görülmektedir. Bu nedenle, hac mevsiminde Kabe'de olduğu gibi, zaruret halinde karışık şekilde namaz kılmak, erkeklerin namazlarına bir zarar vermez. Ancak zaruret bulunmadığı durumlarda, Hz. Peygamber'in göstermiş olduğu şekilde safların tertibini yapmak yerinde olacaktır (Buhârî, Salât 20; Müslim, Mesâcid 266-268). (İ.P.)

MUHDİS

Sözlükte "bir şeyi yeniden meydana getirmek, icat etmek, pasını silip cilalamak, zina etmek, büyük abdest bozmak" gibi anlamlara gelen muhdis, dinî bir kavram olarak, namaz abdesti olmayan, abdestini bozan demektir.

Sözlük manasına uygun olarak Allah Teâlâ'ya, yaratan, icat eden anlamına Muhdis denir. Yaratılan, sonradan olan herşey ise ***hâdis*** veya ***muhdes***tir.

Dinî literatürde, namaz abdesti olmayan kişiye muhdis denir. Muhdisin namaz kılması, Kâbe'yi tavaf etmesi caiz değildir. (İ.P.)

MUHÎT

Kuşatmak, himaye etmek, korumak, görüp gözetmek anlamlarındaki "h-v-t" kökünden türeyen "ehata" fiilinin ism-i faili olan ***muhît*** sözlükte; kuşatan, bir

işi bütün yönleriyle bilen, meneden ve helak eden demektir.

Muhît kelimesi Kur'ân'da sekiz âyette Allah'ın, iki âyette (Tevbe, 9/49, Ankebût, 29/54) cehennemin, bir âyette de azabın (Hûd, 11/84) sıfatı olarak kullanılmıştır. Allah'ın sıfatı olarak *muhît*, ilminin ve gücünün, her şeyi kuşattığını, O'ndan kaçıp kurtulmanın mümkün olmadığını, hiçbir şeyin O'ndan gizli kalmadığını ve O'nun gafil ve aciz olmadığını ifade eder: *"...Allah kâfirleri tamamen kuşatmıştır."* (Bakara, 2/19); *"Allah (ın, bilgisi) onların (kâfirlerin) yaptıklarını kuşatmıştır."* (Âl-i İmrân, 3/120); *"İyi bilin ki onlar (kâfirler) Rablerine kavuşmaktan kuşku içindedirler, iyi bilin ki, O'(nun ilmi) her şeyi kuşatmıştır."* (Fussilet, 41/54); *"Bir zaman sonra; Rabb'ın insanları kuşatmıştır demiştik..."* (İsrâ, 17/60); *"Allah, her şeyi ilmi ile kuşatmıştır."* (Talâk, 65/12)

"Allah insanları kuşatır" demek; onların bütün inanç, söz, fiil, amel ve davranışlarını, iyi ve kötü bütün yaptıklarını bilir, O'ndan hiçbir şey gizli kalmaz, O'nun gücü ve hükmünden kimse kaçıp kurtulamaz demektir.

Meallerini verdiğimiz âyetlerde özellikle Allah'ın kâfirleri, onların yaptıklarını kuşattığı bildirilmektedir. Bu, onların yaptıklarının yanlarına kâr kalmayacağını, Allah'ın onları suçları sebebiyle cezalandıracağını beyan etmek içindir. Böylece Allah, insanları küfür, isyân ve kötülüklerden sakındırmaktadır.

"...Cehennem kâfirleri tamamen kuşatmıştır." (Tevbe, 9/49; Ankebût, 29/54) meâlindeki âyetlerden ***"muhît"*** kelimesinin anlamı net bir şekilde anlaşılmaktadır. Cehenneme atılan kâfirler, bütünüyle ateş içinde kalmışlardır. Ateş onları, her taraflarından çepe çevre sarmıştır. İşte bunun gibi Allah'ın ilmi, gücü ve murakabesi insanları tamamen kuşatmıştır. Bunun dışında kalmak, gizlenmek ve unutulmak asla mümkün değildir.

Muhît kelimesi; Allah'ın ilminin ve kudretinin genişliğini beyan etmektedir. Allah'ın bu vasfı, Kur'ân'da, "ehâta - yuhîtu" fiilleriyle de ifade edilmiştir. Şu âyetleri örnek olarak zikredebiliriz: *"...Allah, her şeyi ilmi ile kuşatmıştır."* (Talâk, 65/12), *"Bir zaman sana: "Rabb'ın insanları kuşatmıştır," demiştik..."* (İsrâ, 17/60).

Birinci âyette, Allah'ın ilminin her şeyi kuşattığı açıkça bildirilmiştir. Allah'ın bilgisi dışında kalan hiçbir şey yoktur. İkinci âyette Allah'ın insanları kuşatmasından maksat, herkesin O'nun gücü ve hükmü altında olmasıdır. Anlaşılan o ki, *muhît* vasfı ile Allah'ın her şeyi, insanların inanç, söz, fiil ve davranışlarını bildiği, ona göre davrandığı, itaatkârları ödüllendirdiği, isyânkârları cezalandırdığı, ilminin ve gücünün her şeyi kuşattığı ifade edilmektedir. (İ.K.)

MUHKEM HADİS

Her türlü çelişkiden uzak, hiçbir şüphe ve tereddüde yer olmaksızın kabul edilip amel edilen hadise "muhkem hadis" denir. (A.G.)

MUHKEM VE MÜTEŞÂBİH

Sözlükte "sağlam, esaslı ve dayanıklı" anlamına gelen ***muhkem,*** terim olarak, manası kolaylıkla anlaşılan, haricî bir yoruma ihtiyaç göstermeyen ve tek anlamı olan, ne anlama geldiği, ne anlatmak istediği ilk bakışta anlaşılan, manası açık ve net olan, niteliği ve

içeriği (seçikliği ve açıklığı) belli olan Kur'ân'ın sarih lafızlarına ve âyetlerine denir.

Sözlükte benzeyen anlamına gelen ***müteşâbih*** ise terim olarak; manası kolaylıkla anlaşılmayan, bir çok manaya ihtimali olup bunlardan birini tayin edebilmek için haricî bir delile ihtiyaç duyulan, ne anlama geldiği, ne anlatmak istediği ilk bakışta anlaşılmayan, manası açık ve net olmayan, niteliği (seçikliği) belli olsa da içeriği (açıklığı) belli olmayan, şaban ayında değil de ramazan ayında oruç tutulması ve namazların sayısı gibi manası akılla kavranamayan lafızlara ve âyetlere denir.

Muhkem ve müteşâbih kavramları Kur'ân'da geçmektedir. Sağlamlığı, nazmının güzelliği, şek, şüphe ve kusurunun olmayışı, lafzı ve anlamında bir zayıflığın olmayışı itibariyle Kur'ân'ın tamamı muhkemdir (Hûd, 11/1). Âyetleri, güzel, beliğ, doğru, adil, vecîz ve muciz olma bakımından Kur'ân'ın tamamı müteşâbihtir (Zümer, 39/23). Anlamının açıklığı ve kapalılığı bakımından âyetlerin bir kısmı muhkem bir kısmı da müteşâbihtir (Âl-i İmrân, 3/7). Âl-i İmrân sûresinin 7. âyetinde muhkem âyetlerin, Kur'ân'ın anası (temeli, esası) olduğu, kalplerinde sapma bulunanların, fitne çıkarmak ve tevilini yapmak için müteşâbihe uydukları, müteşâbihlerin tevilini ancak Allah'ın bildiği, ilimde derinleşenlerin, "bunların hepsinin Allah'tan olduğuna îmân ederiz" dedikleri bildirilmiştir. İlimde derinleşenlerin de müteşabih âyetlerin tevilini bilebileceğini söyleyenler olmuşsa da İslâm bilginlerinin çoğunluğu bu âyete dayanarak müteşâbihi ancak Allah'ın bilebileceğinde ittifak etmişlerdir. İbn Abbas'tan bu konuda yapılan rivâyetlerin en sahihi de bu istikamettedir (Süyûtî, el-İtkan, I/ 642).

Hangi âyetler muhkem, hangi âyetler müteşâbihtir? Bu husus Kur'ân'da belirtilmemiştir. İbn Abbas, İkrime ve Katade gibi Kur'ân yorumcuları âyetlerin, îmân edilip amel edilenleri muhkem; sadece îmân edilen, ancak amel edilme imkânı olmayanları ise müteşabihtir demişlerdir (İtkan, I/640). Bu görüş, *"ilimde derinleşenler, müteşâbihe îmân ederiz derler."* (Âl-i İmrân, 3/7) âyeti ile uyuşmaktadır. Peygamberimiz (a.s.) de müteşâbihe tabi olanlara uymaktan sakınılmasını emretmiştir (Buharî, VI, 42).

Rağıb el-İsfehânî (ö. 502/664), anlamına vakıf olup olmama bakımında müteşâbih âyetleri üç kısma ayırmıştır; a) kıyametin ne zaman kopacağı gibi ancak Allah'ın bilebileceği müteşâbihler, b) garîb kelimeler gibi anlamı ancak bir araştırma ve inceleme sonucunda bilinebilen müteşâbihler, c) ilimde derinleşenlerin bilebileceği müteşâbihler.

Fıkıh usulü bilginleri Ku'ân lafızlarını konulduğu manaya delaletlerinin açıklığı ve kapalılığı bakımından iki kısma ayırmışlardır. Manaya delaleti açık olanlar (zâhir, nass, müfesser ve muhkem). Manaya delaleti kapalı olanlar (hafî, müşkil, mücmel ve müteşâbih). Fıkıh usulü ilminde muhkem; manası / hükme delaleti açık olan lafızdır. Bu lafzın, tevil, tahsîs ve neshe ihtimali yoktur. Müteşâbih ise manası / hükme delaleti kapalı olan, ne anlama geldiği ancak Allah tarafından bilinebilen lafızdır.

Müteşâbih genel olarak üç kısımdır: a) *Lafızda olur.* Bu da ya tek kelimede veya cümlede olur. Kelimenin müteşâ-

bih olması; kelimenin ilk anda anlaşılması zor olmasından kaynaklanır. Sâffât sûresinin 94. âyetindeki "yeziffûn" kelimesi gibi. Veya kelimenin çok anlamlı olmasından kaynaklanır. Sâffât sûresinin 93. âyetindeki "yemîn" kelimesi gibi. Cümlenin müteşâbih olması ise, sözün muhtasar olmasından kaynaklanır. Enfâl sûresinin 24. âyetindeki "yehûlü beyne'l-mer'i ve kalbihî" *(Allah, kişi ile kalbi arasına girer)* âyeti gibi. Veya sözün dizilişinden kaynaklanır. Kehf sûresinin 1-2. âyetleri gibi. b) *Manada olur.* Allah'ın eli (Fetih, 48/10), yüzü (Kasas, 28/88), gözü (Tâ-hâ, 20/39) gibi sıfatların ve "elif lam mim" gibi kesik harflerin anlamlarının kapalı olması gibi. c) *Hem lafız hem manada olur. "Müşrikleri öldürün"* (Tevbe, 9/5) âyetinde olduğu gibi emrin genel veya özel olup olmayışı veya "evlenin" (Nisâ, 4/3) âyetinde olduğu gibi emrin vücup veya nedb ifade edip etmemesi gibi. (İ.K.)

MUHLİS

Sözlükte "ihlaslı olan" anlamına gelen ***muhlis,*** din ıstılahında, îmân ve ibadetlerinde şirk, küfür, nifak, riya ve süm'ayı (halka duyurmayı) terk edip dinî görevlerini sırf Allah rızası için yapan, özünde, sözünde, fiil ve davranışlarında dosdoğru olan insana denir.

Kur'ân ve sünnete göre bir insanın *muhlis* vasfını kazanabilmesi için; şartlarına uygun îmân edip Allah'ı bir olarak kabul etmesi, zatında, sıfatlarında, Rab ve İlâh oluşunda ve ibâdetinde hiçbir şeyi ve hiçbir kimseyi O'na ortak koşmaması (En'âm, 6/82; İhlâs, 112/1-4), iki yüzlülüğü (Nisâ, 4/142; Hicr, 15/40), riyayı (gösterişi) ve ibadetlerini insanlara duyurmayı bırakması (Kehf, 18/110; Ahmed, V,124, 428-429), ibâdetlere devam etmesi, sâlih ameller işlemesi (Bakara, 2/136, 138-139), özünde, sözlerinde, fiil ve davranışlarında dosdoğru olması (Hûd, 11/112; Ahmed, III, 198), güzel amelleri en iyi bir şekilde yapması, iyiliksever olması (Hac, 22/37), doğru sözlü, dürüst (sâdık) (Müslim, Îmân, 107, 109) ve muttakî (Hac, 22/37) olması, kâfir, nankör, gaddar (Lokmân, 31/32), âsi, azgın, mücrim, kibirli, zalim, sapık ve fâsık (Sâffât, 37/22-40, 69, 74) olmaması gerekir. (bk. İhlas) (İ.K.)

MUHRİC

Bir yerden dışarı çıkmak, ilim ve sanatta becerikli olmak, alacaklı olmak anlamındaki "h-r-c" kökünden türeyen ***muhric,*** bir şeyi dışarı çıkaran, ibraz eden demektir. Allah'ın sıfatı olarak Kur'ân'da üç âyette geçmiştir: *"Allah gizlediğinizi ortaya çıkarandır.* (muhric)*"* (Bakara, 2/72); *"Allah, ölüden diriyi çıkarır* (yuhricü) *ve diriden de ölüyü çıkarı,* (muhric)*."* (En'âm, 6/95); *"Allah çekindiğiniz şeyi ortaya çıkarıcıdır"* (Tevbe, 9/64). Bu âyetlerden de anlaşılacağı üzere Allah'ın muhric sıfatı; bir varlıktan başka bir varlık var eden, gizli şeyleri ortaya çıkaran demektir. Allah'ın bu özelliği Kur'ân'da daha çok *"ahraca"*, *"yuhricu"*, *"nuhricu"* şeklinde fiil kipiyle ifade edilmiştir. Meselâ, gökten su indirip yerde bitkiler, yeşillikler, meyveler üretmesi (En'âm, 6/99; A'râf, 7/57; Tâ-hâ, 20/53; Fâtır, 35/27), insanları karanlıktan kurtarıp aydınlığa çıkarması (Bakara, 2/257), öldükten sonra insanı yeniden yaratması (A'râf, 7/57) bu fiil ile anlatılmıştır. Özellikle, bitkilerin, yeşilliklerin kuruduktan sonra onların üzerine yağmur yağdırıp yeniden var etmesi, insanın ölümünden sonra diriltilmesine örnek olarak gösterilirken "ahraca - yuhricü" fiili kullanılmıştır. Bu isim ve fiil, Allah'ın yaratıcı, var edici olduğunu ifade eder. (İ.K.)

MUHRİM

Hac veya umre ibadetini yapmak için "**ihram**"a giren (niyet edip telbiye getiren) kimseye ihramda bulunduğu sürede verilen isimdir. (bk. Hac) (İ.K.)

MUHSAN

Sözlükte "muhkem, sarp kılınan yer; korunan, himaye edilen; evli gibi" anlamlara gelen ***muhsan***, bir fıkıh terimi olarak iki manaya gelmektedir; a) akıllı, bulûğ çağına erişmiş, hür, Müslüman ve iffetli kişi, b) aklı başında, hür, Müslüman ve sahih evlilik içinde cinsî münasebette bulunmuş kimse.

Kur'ân-ı Kerim'de muhsan kelimesinin müennes çoğulu olan muhsanât, bir yerde evlenilmesi yasak kadınlar arasında evli kadın manasında; dört yerde yedi defa da iffetli manasında geçmiştir.

İki muhsan tanımından evli olması, nikâhta; iffetlilik de iffete iftira (kazf) suçunda sonuç doğurmaktadır. Birisiyle evli olan kadının, bir başkasıyla evlenmesi haramdır. Ancak nikâhın sona erip, iddetini tamamladıktan sonra başka biriyle evlenebilir (Nisâ, 4/24). Kazf suçunda, iftira atana hadd cezasının tatbik edilebilmesi için, iftira atılan kadının muhsan olması şart koşulmuştur. (bk. Kazf) (İ.P.)

MUHSÎ

Bir şeyde iz bırakmak, menetmek, çakıl taşı çok olmak anlamındaki "h-s-v" kökünden türeyen ***muhsî*** bir şeyin miktarını bilen, sayan, ezberleyen, anlayan demektir. Allah'ın sıfatlarından biridir. Tirmizî'nin el-esmâü'l-hüsnâ ile ilgili rivâyetinde geçmiştir (Deavat, 83).

Allah'ın sıfatı olarak ***muhsî,*** insanların, inanç, söz, fiil, amel ve davranışlarını, olup biten her şeyin miktarını bilen ve bunları koruyan demektir.

Kur'ân'da Allah'ın bu vasfı *"ahsâ"* fiili ile ifade edilmiştir: *"Göklerde ve yerde bulunan herkes (kıyamette) Rahmana kul olarak gelecektir. Gerçekten Allah onları bilmiş, korumuş ve saymıştır."* (Meryem, 19/93-94); *"(Kıyamet) günü Allah onların hepsini diriltir ve onlara yaptıklarını haber verir. Allah onların yaptıklarını sayıp zapdetmiştir. Onlar ise unutmuşlardır. Allah her şeye şahittir."* (Mücadele, 58/6); *"Biz ölüleri diriltiriz, yaptıklarını ve bıraktıkları eserleri yazarız. Biz her şeyi apaçık bir kitapta (levh-i mahfuzda) sayıp kaydetmişizdir."* (Yâsîn, 36/12); *"Biz her şeyi bir kitapta yazıp saymışızdır."* (Nebe', 78/29).

Âyet meallerinden de anlaşılacağı üzere muhsî vasfı; Allah'ın bütün yaratıklarını, onların yaptıklarını, eserlerini ve sözlerini bildiğini, gördüğünü ve onları bir kitaba kaydedip sakladığını, kıyamette bunları ortaya çıkaracağını ifade eder. İnsanlar, kıyamette küçük-büyük her amelinin bir kitapta tek tek yazılıp sayılmış olduğunu göreceklerdir (Kehf, 18/49). (İ.K.)

MUHSİN

Sözlükte "iyilik eden, iyi davranan, iyi ameller işleyen ve yaptığını iyi yapan kimse" demektir.

Kur'ân'a göre bir insanın *muhsin* niteliğini kazanabilmesi için; mümin, Müslüman (Mâide, 5/83-84), muttakî (Âl-i İmrân, 3/134-135; Zâriyât, 51/15-16; Mürselât, 77/43-44), sâlih ameller işleyen (sâlih) (Tevbe, 9/120), hayır ve hasenât sahibi (ahyâr) (Hûd, 11/114-115), inancında, özünde, sözünde, ahlâkında, söz, fiil ve davranışlarında dosdoğru (mustakîm), sabırlı

(Hûd, 11/112, 115; Yûsuf, 12/90) ve ihlaslı (Hac, 22/37) olması gerekir. Kur'ân'da muhsinler şöyle tanımlanmıştır: *"Bunlar, hikmetli kitabın âyetleridir. Muhsinler için yol gösterici ve rahmettir. Muhsinler; namazlarını dosdoğru kılan, zekatlarını veren ve âhirete yakînen (kesin olarak) îmân eden kimselerdir. Onlar Rableri tarafından gösterilen doğru yol üzerindedirler ve onlar kurtuluşa eren kimselerdir."* (Lokmân, 31/2-5).

Kur'ân yorumcuları muhsinleri; îmân edip sâlih ameller işleyen, Allah'ın emrettiği şeyleri yapıp yasaklarından kaçınan, iyilikleri yapıp kötülükleri terk eden, zulüm ve haramlardan kaçınan, farzları eda eden, yaptığı her işi ve görevi en iyi bir şekilde yapan kimse olarak tanımlamışlardır.

Kur'ân'da "muhsin insan", çok övülmüştür: *"Allah muhsinleri sever."* (Bakara, 2/195), *"Kim muhsin olarak, yüzünü / özünü Allah'a teslim ederse, o en sağlam kulpa yapışmıştır..."* (Lokmân, 31/22), *"Din yönünden muhsin olarak yüzünü / özünü Allah'a teslim eden ve Allah'ı birleyen olarak İbrahim'in dinine uyan insandan daha güzel kim olabilir?"* (Nisâ, 4/125) ve *"Evet kim muhsin olarak yüzünü / özünü Allah'a teslim ederse" onun mükâfatı Rabb'inin yanındadır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir."* (Bakara, 2/112) âyetleri bu gerçeğin ifadesidir. (İ.K.)

MUHTÂL

Mütekebbir ve kendini beğenmiş demektir. Kur'ân'da ***fâhûr*** kelimesi ile birlikte üç âyette geçmiştir. Her üç âyette de Allah'ın böbürlenen ve kendini beğenenleri sevmediği bildirilmiştir. (Nisâ, 4/36; Lokmân, 31/18; Hadîd, 57/23) (İ.K.)

MUHTAZAR

Ölümü yaklaşmış olan kişiye denir. (İ.P.)

MUHTEDİ

Hidâyete eren kimseye denir. (bk. Hidâyet, Hâdî) (İ.K.)

MUHTEKİR

İhtikar yapan anlamına gelir. (bk. İhtikar) (İ.P.)

MUHTELAK HADİS

Uydurma hadis demektir. (bk. Mevzû Hadis) (A.G.)

MUHTELÎFU'L-HADİS

Hadislerdeki anlaşılması zor olan, ya da birbirine çelişkili gibi görünen ifadeleri konu edinen hadis bilim dalına denir. (bk. Müşkilu'l-Hadis) (A.G.)

MUHTELİT

Sözlükte "aklı bozulan kimse" anlamına gelelen ***muhtelit,*** hadis usulünde, hastalık ya da yaşlılık gibi sebeplerle rivâyet ettiği hadisleri karıştıran kimseye denir. Bu karıştırmaya ise ***ihtilat*** denir. Zamanı biliniyorsa râvînin, ihtilaf başlamadan önceki hadisleri makbuldür. İhtilalat dönemine girdikten sonra rivâyet edilen hadisler kabul edilmez. İhtilalatın zamanı ayırt edilemiyorsa muhtelitin bütün rivâyetleri reddedilir. İhtilat sebebiyle kabul edilmeyen rivâyetler konusundaki başka isnadların rivâyeti ile uyumlu olduğu anlaşılırsa, hadis makbul hale gelir.

Muhtelitin rivâyeti az zayıf olarak nitelenmiştir. Aşırı derecede muhtelit olan râvînin hadisleri çok zayıf olarak kabul edildiğinden, başka isnadların bu rivâyetlere olumlu etkisi olmaz. (A.G.)

MUHTESİP

İslâm tarihinde toplumda iyiliği emredip, kötülüğü yasaklayan ve toplumda güzel ahlâk ve faziletin korunmasına ve dinî hükümlerin uygulanmasına, çarşı ve pazarların düzenine bakmakla vazifeli kimse anlamına gelir. (bk. Hisbe) (İ.P.)

MUHYÎ – MÜMÎT

Yaşamak anlamındaki "h-y-y" kökünden türeyen ***muhyî*** varlıklara hayat veren, onları ölümünden sonra dirilten, canlandıran; ölmek anlamında "m-v-t" kökünden türeyen ***mümît*** ise, varlıkların hayatlarına son veren, öldüren demektir.

Muhyî isim şeklinde Kur'ân'da iki âyette (Rûm, 30/50; Fussilet, 41/39) geçmiş, *mümît* ise isim şeklinde Kur'ân'da geçmemiştir. Allah'ın bu vasfı Kur'ân'da daha çok *"yuhyî* ve *yümît"* fiilleriyle ifade edilmiştir.

İnsanlara, hayvanlara ve bitkilere hayat veren, yeryüzünü canlandıran, onları öldüren ve tekrar dirilten Allah'tır. Kur'ân'da Allah'ın hem insanları hem de diğer canlıları öldürmesi ve diriltmesinden söz edilmiştir: *"Ölümü ve hayatı yaratan Allah'tır."* (Mülk, 67/2); *"O'ndan başka ilâh yoktur. O yaşatır ve diriltir..."* (Duhân, 44/8); *"O Allah ki sizi yarattı, sonra sizi rızıklandırdı, sonra sizi öldürecek, sonra (tekrar) diriltecek."* (Rûm, 30/40); *"Sadece biz yaşatır ve öldürürüz..."* (Hicr, 15/23).

İnsanları yaşatan, öldüren ve dirilten Allah olduğu gibi diğer varlıkları yaşatıp öldüren de O'dur: *"Allah'ın rahmetinin eserlerine bakın ki nasıl yeri ölümünden sonra diriltiyor? Şüphe yok ki O, ölüleri de diriltendir* (muhyî). *O her şeye gücü yetendir."* (Rûm, 30/50); *"O'nun varlığının delillerinden biri de (şudur:) Sen toprağı boynu bükük (kupkuru) görürsün, onun üzerine suyu döktüğümüz zaman, titreşir ve kabarır. Onu (yeri) dirilten Allah, elbette ölüleri de diriltir* (muhyî'l-mevta). *Çünkü O her şeye gücü yetendir."* (Fussilet, 41/39).

Allah'ın yaşatması, diriltmesi ile ilgili olarak Kur'ân'da *"ahyâ-yuhyî"* fiili 48 defa, öldürmesi ile ilgili *"emâte-yümîtü"* fiili ise 21 defa kullanılmıştır: *"Öldüren de O'dur, dirilten de O'dur."* (Necm, 53/44). (İ.K.)

MUHZÎ'L-KÂFİRÎN

Zillete düşürmek, rezil rüsvay etmek ve utandırmak anlamındaki "h-z-y" kökünden türeyen ***muhzî,*** zillete düşüren ve rezil eden demektir.

Allah'ın sıfatı olarak Kur'ân'da bir âyette geçmiştir: *"...Biliniz ki siz Allah'ı aciz bırakamazsınız ve şüphesiz Allah kâfirleri rezil-rüsvay edecektir."* (Tevbe, 9/2).

Allah'ın bu vasfı, Kur'ân'da *"ahzâ - yuhzî"* fiiliyle anlatılmıştır: *"Rabbimiz! Sen birini ateşe soktun mu, onu perişan etmişsindir..."* (Âl-i İmrân, 3/192).

Allah, müşrikleri (Nahl, 16/27), kâfirleri (Mâide, 5/44), fasıkları (Haşr, 59/5), mescitlerde Allah'ın adının anılmasına engel olanları (Bakara, 2/114), kitabını inkar edenleri (Bakara, 2/85), Allah ve Rasûlüne karşı koyanları (Tevbe, 9/63), insanları Allah yolundan saptıranları (Hac, 22/9), peygamberleri yalanlayanları (Zümer, 39/26) dünya ve âhirette perişan, rezil ve rüsvay ettiğini, peygamber ve müminleri âhirette rezil etmeyeceğini (Tahrim, 66/8) bildirmiştir. Allah'ın bu sıfatı kâfir ve asilere yöneliktir. (İ.K.)

MUKADDİM - MUAHHİR

Öne geçmek, eski olmak, cesur olmak, gelmek, dönmek, bir işe yönelmek, razı olmak anlamlarındaki "k-d-m" kökünden türeyen ***mukaddim***, öne geçen, birini öne geçiren, yükselten; ***muahhir*** ise mukaddimin zıddı olup geri, geriye kalan, birini geride bırakan, alçaltan demektir.

Her iki kelime de Allah'ın sıfatı olup, Tirmizî'nin el-esmâü'l-hüsnâ ile ilgili rivâyetinde geçmiştir (Deavat, 83).

Allah'ın sıfatı olarak *mukaddim* ve *muahhir*, dilediğini önce, dilediğini sonra yaratan, dilediğini öne geçiren dilediğini geride bırakan, itaâtkarların itibarını, derecesini yükselten, isyankârların derecelerini ise düşüren demektir. (İ.K.)

MUKALLİD

Mukallid, hüccetsiz ve delilsiz olarak başkasının sözünü kabul eden; sözü hüccet olmayanın sözüne göre, delilsiz olarak amel eden anlamına gelmektedir. (bk. Taklîd, Mezheb) (İ.P.)

MUKARREB

Yaklaşmak ve yakın olmak anlamındaki "kurb" kökünden türeyen ***mukarreb*** kelimesi sözlükte, yaklaştırılmış demektir.

Yakınlık; zaman, mekan, nesep, itibar, riâyet ve güç itibariyle olur. Mukarreb kelimesi çoğul şekliyle (mukarrabûn, mukarrebîn) Kur'ân'da 8 âyette geçmiş ve izzet, şeref, itibar ve nimete nail olma itibariyle yakınlık anlamında melek, peygamber ve müminlerin sıfatı olarak kullanılmıştır.

Mukkarrabûn melekler (Nisâ, 4/172), arş-ı â'lâda bulunan melekler, Cibril, Mikail, İsrafil ve Azrail gibi meleklerin fazîletli olanlarıdır. Sihirleriyle Hz. Musa (a.s.)'ya galip geldikleri takdirde Firavun'a yakın olma anlamında sihirbazlar (A'râf, 7/114; Şûarâ, 26/42) ile âhirette Allah'ın lütfuna yakın olanlar anlamında nebiler, sıddıklar, şehidler ve salihlerin (Vâkıa, 56/11, 88) ve Hz. İsâ (a.s.)'ın (Âl-i İmrân, 3/145) sıfatı olarak kullanılmıştır. Mukarrabûn, insanların ulaşabilecekleri en yüksek mertebedir. Kıyâmet kopunca insanlar, üç sınıf olurlar: **"Ashab-ı meymene"**, **"ashab-ı meş'eme"** ve **"sabikûn"**. ***Sâbikûn*** (öncüler) için; *"İşte onlar mukarrabûn (yüksek derecelere ulaştırılmış) olanlardır. (Onlar), nimet cennetlerindedirler. (Bunların) çoğu önceki (ümmet)lerden, birazı da sonrakilerden (ümmet-i Muhammed'den olan mutlu insanlardır)."* denilmiş ve bunlara ikram edilecek nimetler sayılmıştır (Vâkıa, 56/15-23, 88-89; Mutaffifîn, 83/27-28).

Anlaşılan o ki mukarrebûn; dünyada imân, ibadet, itaat ve hayırlarda önde olan, ilâhî iradeye tam teslim olan peygamber ve salih müminlerdir. Bunların sayısı azdır. Peygamberlerin çok olması sebebiyle çoğu önceki ümmetlerden olacaktır. (İ.K.)

MUKAVELE

Sözlükte "mücadele, münakaşa etmek, kontrat yapmak" anlamlarına gelen ***mukavele***, bir fıkıh terimi olarak, akit yapmak, yazılı sözleşme demektir. (bk. Akit) (İ.P.)

MUKÂYAZA

Sözlükte "değişmek, değiştirmek" gibi anlamlara gelen ***mukâyaza***, bir fıkıh kavramı olarak, ikisi de nakit veya semen cinsinden olmamak üzere bir aynı, diğeri ile değiştirmek demek-

tir. Türkçe'de bu işlem, *trampa* kavramı ile ifade edilmektedir.

Mukâyaza akdinde, alınıp verilen nesnelerin ikisinin de mal olması gerekir. Meselâ, bir evin, araba karşılığında satışı mukâyazadır. Her ikisinin de nakit veya altın, gümüş gibi semen cinsinden olması halinde akit, **sarf** olur. Birinin nakit diğerinin mal olması halinde ise, **bey'** olur.

Mukâyaza akdinde, akde konu malların akit esnasında belirlenmesi gerekir. Ancak akdin bağlayıcı olması için kabz edilmesi, teslim alınması şart değildir; akit kurulduğu andan itibaren iki tarafı da bağlar. Akit kurulduktan sonra, belirlenen malın kendisinin teslim edilmesi gerekir; yeni bir anlaşma olmaksızın benzeri veya değeri verilemez. Alınan veya verilen şeylerden birisinin istihkak yoluyla geri alınması halinde akit batıl olur. (İ.P.)

MUKAYYET

Sözlükte "bağlanmış, yazıyla tespit edilmiş, tescil edilmiş" gibi anlamlara gelen ***mukayyet,*** fıkıh usulünde ve muâmelâtta farklı anlamlarda kullanılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:

Mukayyet lafız; mutlak olmayan, bir sıfat, hal, gaye veya şartla bağlı olan lafız demektir. Bir nassda mukayyet olarak yer alan bir lafzın, kaydın kaldırıldığına dair bir delil bulunmadıkça, mukayyet haline göre amel edilir; bu kaydın kaldırılması doğru olmaz. Meselâ, zıhar keffareti ile ilgili âyette; *"Buna imkân bulamayan kimsenin, hanımıyla temas etmeden önce aralıksız olarak iki ay oruç tutması gerekir."* denilmektedir. (Mücadele, 58/4) Buna göre keffaret olarak tutulacak oruç, "iki ay" ve "peşpeşe" ile kayıtlanmıştır; bu şekilde tutulması gerekir.

Mukayyet tasarruf; akdin kuruluş esnasında bazı şartlar ileri sürülerek gerçekleştirilen sözleşme ve hukukî muâmelelerdir. Meselâ, bir kimsenin kendisi bir ay oturmak şartı ile evi satması böyle mukayyet akitlerdendir. Hanefîlere göre fasit şartlar, yani taraflara yarar sağlayan şartlar akdi fasit eder.

Mukayyet vâcip (farz); edâ edilmesi için belirli bir vakit tayin edilen vâciptir. Bu vâcibin edâsı için bir başlangıç ve bir de bitiş vakti vardır. Mükellef, bu vâcibi belirlenen vakti içinde tam olarak, yani bütün şart ve rükünlerini taşır şekilde ifa ederse, edâ olur. Vakti geçtikten sonra yapılması ise, kazâdır. (İ.P.)

MUKAYYET SU

Herhangi bir maddenin karışmasıyla, yaratılmış olduğu tabii halinden çıkan ve özel bir isim alan sulardır. (bk. Mâ-i Mukayyed) (İ.P.)

MUKILLÛN

Sözlükte "bir şeyi, bir işi az yapan" anlamına gelen *mukillûn,* hadis ıstılahında, Hz. Peygamberden, binden daha az sayıda hadis rivâyet eden sahabîlere denir. Bunlar, Hz. Peygamber'den binden daha fazla hadis rivâyet eden yedi sahabî dışında kalan sahabîlerdir. (A.G.)

MUKİM

Sözlükte "bir yerde ikamet eden kimse" anlamına gelen ***mukim,*** din ıstılahında, asıl vatanında ikamet eden veya 90 km. uzaklıkta bir yere gidip orada Hanefîlere göre 15 gün ve daha fazla, Şafiîlere göre giriş ve çıkış günleri hariç 4 gün ve daha fazla; Caferîlere göre 45

km. uzaklıkta bir yere gidip orada 10 günden fazla kalan kimseye denir.

Belirli bir yere gitmeyi amaçlamadan seyahate çıkan kimse mukim sayılır. (İ.K.)

MUKÎT

Rızık vermek, geçindirmek anlamındaki "k-v-t" kökünden türeyen ***mukît,*** herkese rızık veren, herşeye gücü yeten ve muktedir olan demektir.

Allah'ın sıfatı olarak ***mukît,*** her şeye gücü yeten, yaratıklarına rızık veren, kullarının amellerine şahit olan, onları koruyan ve mükâfatlarını veren demektir.

Kur'ân'da bir âyette geçmiştir: *"...Allah her şeyi gözetip, karşılığını verendir."* (Nisâ, 4/85). (İ.K.)

MUKSİT

Sözlükte "adil" anlamına gelen ***muksit,*** Allah'ın sıfatı olarak, Tirmizî'nin "el-esmâü'l-hüsnâ" ile ilgili rivâyet ettiği hadiste geçmiştir (Deavat, 83).

Kur'ân'da isim şekli geçmemekle birlikte adaletli olmayı emreden âyetler O'nun adil olduğunu ifade eder: *"...Eğer hüküm verirsen aralarında adaletle (kıst) hüküm ver. Çünkü Allah âdil olanları sever."* (Mâide, 5/42); *"Ölçü ve tartıyı adaletle tam yapın."* (En'âm, 6/152); *"De ki: Rabbim bana adaleti (kıst) emretti..."* (A'râf, 7/29); *"Ey müminler! Adaleti (kıst) tam yerine getirerek Allah için şahitlik edenler olun..."* (Nisâ, 4/135); *"...Adil olun, şüphesiz Allah âdil olanları sever."* (Hucurat, 49/9).

Allah'ın sıfatı olarak muksit, hakla ve adaletle hükmeden, mazlumun hakkını zalimden adaletle olan demektir.

Muksit kavramı Kur'ân'da, mümin insanın vasfı olarak da geçmiş, mümin, kâfir herkese karşı adil olunması emredilmiş ve Allah'ın adil olanları sevdiği bildirilmiştir: *"Allah sizi din hakkında sizinle savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayan kimselere iyilik etmekten, onlara adaletli davranmaktan men etmez. Çünkü Allah âdil olanları (muksıtîn) sever."* (Mümtehine, 60/8) âyetleri bunun delilidir. (bk. Adil, Adâlet ve Kıst) (İ.K.)

MUKTEDÎ

Cemaatle namaz kılınırken, imama uyan kimseye muktedî denir. (bk. İktidâ) (İ.P.)

MUKTEDİR

Allah'ın sıfatlarından biri olup, her şeye gücü yeten demektir. (bk. Kâdir) (İ.K.)

MUKTESİD

Bir şeye yönelmek, azmetmek, güvenmek, adaletle hükmetmek, mutedil olmak anlamındaki "kasd" kökünden türeyen ***muktesid,*** sözlükte, ifrat ve tefritten sakınan, orta halli hareket eden, mutedil olan demektir. İktisad iki kısımdır; 1- ***Övülen iktisad:*** İfrat ve tefritten uzak davranışlardır. Cömertlik gibi. Cömertlik israf ile cimrilik arası bir davranıştır. Cesaret / şecâet de böyledir. Cesaret; korkaklık ile hiddet ve saldırganlık arası bir davranıştır. Lokmân sûresinin 19. âyetinde zikredilen yürüyüş şekli bu tür bir harekettir. Ne hızlı ne yavaş, ikisi arası sakin ve vakarlı, kibirli ve miskin olmayan bir yürüyüş. 2- ***Ne övülen ne yerilen iktisad:*** Adalet ve zulüm arası bir davranış, uzak ile yakın arası bir mesafe (Tevbe, 9/42) gibi.

Bu kelime, Kur'ân'da üç âyette geçmiş ve mutedil hareket eden insan ve toplumun sıfatı olarak kullanılmıştır.

Fâtır sûresinin 32. âyetinde müminler, "nefislerine zulmeden" "muktesid" ve "sâbık" olarak üç vasıfla anılmışlardır. "Muktesid" emir ve yasaklara bazen uyan bazen uymayan, günahı da sevabı da bulunan müminlerin vasfıdır.

Lokmân sûresinin 32. âyetinde geçen muktesid; sözünü tutan, adil olan, doğru yolda sebat eden, îmân ve ihlas üzere olan kimse; Mâide sûresinin 66. âyetinde geçen "ümmet-i muktesi-de" ise Müslüman toplum anlamındadır. (İ.K.)

MUKTESİM

Bölücü, parçalayıcı, taksim edici demektir. Kur'ân'da ***muktesimîn*** şeklinde bir âyette geçmiştir: *"(Ey Rasûlüm!) De ki, ben ancak apaçık bir uyarıcıyım. (Îmân etmezseniz) o bölücülere (muktesimîn) indirdiğimiz gibi (size de azap iner)" onlar ki Kur'ân-ı bölük bölük (idin) yaptılar."* (Hicr, 15/89-91) Bu âyette geçen "muktesimîn" ile murat, Yahûdî ve Hristiyanlar'dır. Çünkü onlar, Kur'ân'ın Tevrat ve İncil'e uygun olanlarına hak, uygun olmayanlarına bâtıl demişlerdir. Veya Kureyş müşrikleridir. Çünkü onlar, Mekke'ye dışarıdan gelenlere Kur'ân'ın bir kısmına şiir, bir kısmına büyü ve kehânet, bir kısmına eskilerin masalları derler, böylece insanları imândan men ederlerdi.

Anlaşılan o ki, Kur'ân'ın emir ve yasaklarının, hüküm ve tavsiyelerinin bir kısmını alıp bir kısmını almamak, bir kısmını güzel, doğru ve uygulanabilir bulup bir kısmını ise uygulanamaz, değişmesi gerekir nitelikte bulmak bölücülüktür. Kur'ân'ı terk etmektir. *"Peygamber; 'Ya Rabbi! Kavmim bu Kur'ân'ı terk edilmiş bıraktılar' der."* (Furkân, 25/30) âyeti bu hususa işaret etmektedir. (İ.K.)

MUNKATI' HADİS

Sözlükte "kesik, kopuk hadis" anlamına gelen ***munkatı' hadis,*** senedin başından ya da sonundan olmaksızın, peş peşe olmamak kaydıyla, bir ya da birden fazla râvîsi düşen hadise denir.

Munkatı' hadis, senetten düşen râvînin durumu bilinmediği için zayıf ve merduddur, delil olmaz. Ancak aynı hadis başka bir senetle muttasıl olarak gelir ve kopuk senette düşen râvînin güvenilir olduğu anlaşılırsa, bu takdirde evvelden munkatı' bilinen hadis kabul edilir ve dinî hükümlerde delil olarak kullanılır. (A.G.)

MURÂBAHA

Sözlükte "bir şeye alındığı fiyattan fazla fiyat vermek" anlamına gelen ***murâbaha,*** bir fıkıh terimi olarak, bir kimsenin almış olduğu malı, kendisine kaça mal olduğunu söyleyerek, aldığı fiyattan fazla bir fiyata satmasına kârlı satışına denir. Meselâ, bir malı 100 liraya mal eden bir kimsenin, 120 liraya satması böyledir.

Murâbaha yoluyla satışta, satıcının, kendisine malolan fiyattan daha yüksek bir fiyata malolduğunu belirtmesi halinde, alıcının dilerse fiyatın tamamıyla akdi kabul edebileceğini, dilerse reddedeceğini söylemişlerdir. Ebû Yûsuf ise, aldatma miktarınca fiyattan indirim yapabileceğini kabul etmiştir. (İ.P.)

MURAKÂBE

Sözlükte "denetlemek, gözetlemek, korumak ve kendi iç âlemine bakmak" anlamlarına gelen ***murâkabe,*** tasavvufta kulun, nefsini kontrol altında bulundurması, Allah ile birlikte olma bilincini diri tutması, Allah'tan feyiz beklemesi demektir. Allah'ın güzel isimlerinden biri **"Rakîb"** olup, Allah'ın yaratıklardan bir an bile gafil bulunmaması ve kendisinden hiçbir şeyin gizli kalmaması demektir. (bk. Ragîb) Murakâbe, kulun Allah'ı görürmüşçesine ibadet etme mertebesine ulaşmasıdır. Sûfilere göre her türlü iyiliğin kaynağı murakâbedir. Çünkü kul murakâbe sayesinde kendisini her türlü kötülükten uzak tutabilmekte ve işlediği hatalardan dönebilmektedir. (M.C.)

MURDAR

Kendiliğinden ölmüş veya kasten besmelesiz kesilmiş olan hayvan, leş ve domuz eti gibi yenmeleri kesin olarak yasaklanan, haram kılınan şeylerdir. (bk. Meyte) (İ.P.)

MÛRİS

Miras bırakan demektir. (bk. Ferâiz) (İ.P.)

MURÛR-İ ZAMAN

Zaman aşımı, zaman geçmesi anlamına gelen ***murûr-i zaman,*** hukukta, dava konusunun meydana gelmesi üzerinden uzun müddet geçmesi sebebiyle mahkemede davaya bakılmaması demektir. Yargılama usulünde, davaya bakılması için bir zaman belirlenebilir. Ancak İslâm'a göre, murûr-i zamanla, bir kimsenin malı diğerine helal olmaz. Yani mahkeme karşısında dava görülmese de, kişi dinî sorumluluktan kurtulamaz. (İ.P.)

MUSADDIK

Doğrulayıcı/tasdik edici demektir. Kur'ân'da; Kur'ân, peygamber ve müminlerin sıfatı olarak kullanılmıştır. Kur'ân, Tevrat'ı, İncil'i ve kendinden önceki kitapları (Bakara, 2/41, 89, 91); Muhammed (a.s.) Tevratı, İncili, diğer kitapları ve peygamberleri (Bakara, 2/101; Âl-i İmrân, 3/81; Sâffât, 37/37); İsâ (a),Tevrat'ı (Âl-i İmrân, 3/50); müminler ise din gününü (Mearic, 70/26) ve Kur'ân'ı (Zümer, 39/13; Leyl, 92/6) doğrulayıcı olarak nitelenmiştir.

Bütün peygamberler, kendinden önceki kitap ve peygamberleri tasdik edicidirler. Bu onların bir özelliğidir (Sâffât, 37/50).

Mümin kelimesi de sözlük anlamı itibariyle *musaddık* (= tasdik edici) demektir. Müminler, Kur'ân'ın bütün âyetlerini, âyetlerde ve sahih hadislerde geçen emir ve yasakları, helal ve haramları, hüküm ve tavsiyeleri, kıssa ve haberleri doğrularlar. (İ.K.)

MUSAFAHA

Sözlükte "tokalaşmak" anlamına gelen ***musafaha,*** hadis ilminde, muteber hadisçilerden birinin rivâyet ettiği bir hadisin senedindeki râvî sayısının, aynı hadisi rivâyet eden bir başka kimsenin senedindeki ravî sayısı ile eşit olmasıdır. Musafaha, muteber hadis kitabına göre kıyaslanan hadisin isnadının âlî olduğuna işaret eder. (bk. Âlî İsnad)

Ahlâkî bir terim olarak, karşılaşan iki insanın selamlaştıktan sonra, tokalaşmasına denir. (A.G.)

MUSAHHAF VE MUHARREF HADİS

Yazının şekli değişmeksizin, kelimelerindeki harflerin noktaları değiştirilen hadise ***musahhaf hadis,*** bu şekildeki değişikliğe ***tashif*** denir. "Halil"

yerine "Celil" getirilmesi, bunun bir örneğidir. Yazının şeklinde ve noktalarında hiçbir değişiklik olmaksızın, kelimelerindeki harekeleri değiştirilen hadise ***muharref hadis***, bu şekildeki değişikliğe de ***tahrif*** denir. "Kilâb" yerine "Külâb" getirilmesi bunun bir örneğidir. İlk devirlerdeki muhaddislerin çoğunluğu, musahhafla muharrefi aynı anlamda kabul etmişlerdir.

Tahrif ve tashif senet ya da metinde yer alabilir. Hadislerdeki bu tür değişikliklerin sebebi, işitirken lafzı ya da manayı hata sonucu olarak karıştırmaktır. Hadis ilminin mübhemleri arasında yer alan musahhaf ve muharref konusunda büyük muhaddislerce eserler kaleme alınmıştır.

Musahhaf ya da muharref durumda olan hadisi düzeltmeden okumak veya aktarmak caiz değildir. Bunların düzeltilmesi zorunludur. (A.G.)

MUSALLÂ

Sözlükte "seccade, namaz yeri" anlamına gelen ***musallâ***, dinî bir kavram olarak, daha çok bayram namazları için hazırlanan, kıble tarafında mihrap veya bunun yerine dikili bir taş bulunan, üstü açık mescide; cami ve mezarlık civarında cenaze namazı kılınan yere verilen isimdir. Musallâ namazın edâsı konusunda mescit hükmündedir. Bayram namazları için hazırlanan musallâya ülkemizde namazgâh da denmektedir. (İ.P.)

MUSALLÎ

Namaz kılan anlamına gelmekte olup, beş vakit namaza devam eden kişiye verilen addır. (İ.P.)

MUSANNEFLER

Hadisleri konularına göre tertipleyen eserlere genel olarak ***musannef*** denir. Kütüb-i Sitte'de yer alan eserler bu türdendir. Musannef tertibiyle oluşturulan hadis eserleri içerisinde, camiler, sünenler, müstedrekler, müstahreçler ve zevâidler yer almaktadır. Musannefler, tariften de anlaşılacağı üzere "ale'l-ebvâb tasnif" üzere oluşturulan eserlerdendir. Merfû, mevkûf ve maktû haberleri içerirler.

"Musannef" adıyla eser meydana getiren bazı müellifler şunlardır: Hammad ibn Seleme (ö. 167/783), el-Vekî İbnu'l-Cerrâh (ö. 196/811), Abdürrezzat ibn Hemmam (ö. 211/826). (A.G.)

MUSÂVÂT

Sözlükte "eşitlik" anlamına gelen ***musâvât***, belağat ilminde bir sanat adı olup manaların lafızlar kadar, lafızların da manalar kadar olması, birbirine fazla olmamasına denir. *"... Kendiniz için yapıp gönderdiğiniz her hayrı, Allah'ın yanında bulursunuz..."* (Bakara, 2/110) âyeti örnek olarak verilebilir. (İ.K.)

MUSAVVİR

Çok ses çıkarmak, yaklaşmak, meyletmek, eğilmek, yönelmek anlamlarındaki "s-v-r" kökünden türeyen ***musavvir*** kelimesi, bir şeye şekil, suret veren, resim ve boya yapan, vasfeden ve niteleyen demektir. Allah'ın sıfatı olarak ***musavvir***, varlıklara şekil ve suret veren demektir. "Musavvir" vasfı Kur'ân'da bir âyette geçmiştir (Haşr, 59/24). Kur'ân'da "savvara" fiili kullanılarak Allah'ın insana en güzel şekli verdiği bildirilmiştir: *"Rahimlerde sizi dilediği gibi şekillendiren (yüsavviru) O'dur..."* (Âl-i İmrân, 3/6), *"...Sizi şekillendirdi (savvaraküm), şekillerinizi de güzel yaptı..."* (Mü'min, 40/64), *"Sizi*

yarattık, sonra size şekil verdik..." (A'râf, 7/11). (İ.K.)

MUSEVÎLİK

bk. Yahûdîlilik.

MUSHAF

Bir araya toplanıp bağlanmış sayfalar demektir. Bununla maksat, Kur'ân'ın bütün sûre ve âyetlerinin yazılıp bir araya toplanmış, ciltlenmiş ve iki kapak arasına alınmış halidir. Kur'ân, Hz. Peygamberin sağlığında çeşitli malzemelere yazılmış, ancak mushaf haline getirilmemiştir. Hz. Ebû Bekr'in (r. a.) devlet başkanlığı zamanında mushaf haline getirilmiştir. İlk mushafa el-İmam (asıl) denilmiştir. Hz. Osman zamanında bu ilk nüshadan sekiz adet çoğaltılmıştır. Yer yüzündeki bütün mushaflar bu nüshalarla aynıdır. (İ.K.)

MÛSİ'

Allah'ın sıfatlarından biri olup, genişleten demektir. Bu kelime Kur'ân'da tekil ve çoğul olarak iki defa geçmiştir. Bakara sûresinin 236. âyetinde zengin, imkânı bol kimse için kullanılmıştır. Zâriyat sûresinin 47. âyetinde *"Göğü kendi ellerimizle (gücümüzle) bina ettik ve biz (onu) genişletmekteyiz."* denilmiştir. Bu âyette geçen *mûsiûn* Allah'ın gücünü ifade etmektedir. Allah gökleri sürekli genişletmektedir. (bk. Vâsi') (İ.K.)

MUSÎBET

Ansızın gelen bela, sıkıntı, hoşlanılmayan şeyler, hedefine isabet eden mermi gibi insana şiddetle dokunan hâdise ve felaketler demektir. Mümini üzen her şey musibettir. Peygamberimiz (a.s.) yanmakta olan mumu sönünce istirca etmiş *"inna lillâhi ve inna ileyhi raciûn = (Biz Allah'ın kuluyuz ve yine O'na döneceğiz)"* demiştir. (Bunun üzerine kendisine); "Bu bir musibet midir ki, istirca eylediniz" diye sorulmuş, Peygamberimiz (a.s.) "Evet mü'mini üzen, ona eziyet veren her şey musibettir" demiştir (Buhârî, Merda, 1; Müslim, Birr, 52).

Musîbet, kelimesi daha çok şerri ifade eder. Ancak musîbette, hayır da olabilir (Bakara, 2/216).

Hastalık, yara, bere, kırık, çıkık, zulüm, işkence, açlık, susuzluk, yoksulluk gibi doğrudan **insanlara isabet eden musîbetler** (En'âm, 6/65; Hadid, 57/22); hayvanlara, ürünlere ârız olan âfetler, zelzele, kuraklık, sel felaketi, tufan vb. âfetler ***yeryüzüne isabet eden musîbetler***; yangın, gasp edilme, çalınma, bozulma, kırılma vb. zararlar ***mala isabet eden musîbetler*** (Bakara, 2/155); şirk, nifak, küfür ve isyan gibi kişinin ***inancına, dinine gelen musîbetler*** olmak üzere dört çeşit musibet vardır. En büyük musîbet şirktir, dinsizliktir.

Musîbetler insanlara, Allah'ın izni, irâdesi ve takdiri (Hadîd, 57/22-23; Teğabün, 64,11), hatalı davranış ve kötü ameller (Şûrâ, 42/30), nimetlere nankörlük (Nahl, 16/112-113), insanlara zulüm (Nahl, 16/33-34), ilâhî kurallara uymama (İsrâ, 17/15, 16, 17) ve imtihan edilme (Bakara, 2/155) sebebiyle gelebilir.

Musîbetler, günahlara keffâret olur: *"Müslümana; fenalık, hastalık, keder, hüzün, eza, can sıkıntısı ârız olmaz, hatta vücuduna bir diken batırılmaz ki, Allah bu musîbetler sebebiyle onun hatalarını ve günahlarını bağışlamış olmasın"* (Buhârî, Merdâ, 1; Müslim, Birr, 14) hadisi bunun delilidir. (İ.K.)

MUSKA

Halk arasında hastalığa, nazara, cinlerin saldırısına, canavarların tehlikesine, hasedin etkilerine ve benzeri musibetlere karşı korunmak amacıyla bir kağıda yazılıp muşambaya sarılan bir takım dua ve sözler muska adı ile anılır.

Muskacılık İslâm öncesi toplumlarda yaygındı. Özellikle çok erken tarihlerde Mısır'da dilek, şans, çare ve kurtulma sembolü olarak yaygın bir biçimde kullanıldığı sanılmaktadır. Müslüman toplumlara da muhtemelen, cahiliyye döneminde yaygın olan sihir, şans ve fal okları gibi batıl örf ve adetlerin bir uzantısı olarak girmiştir. Aslında İslâm dinî hastalık, korku, musibet gibi durumlardan korunmak için aklî tedbir ve çareler önermiştir. O'nun meşru kıldığı bazı yollar ve yöntemler de vardır. Bunlar, usulune uygun tedavi olmak, ilaç kullanmak, muhtemel olaylara karşı önceden tedbir almak gibi hususlardır. Nitekim sevgili Peygamberimiz de hastalıklara karşı tedavi olmayı ve ilaç kullanmayı emretmiştir. Bazı çevreler veya kişilerce dinî duyguları sömürerek kazanç elde etme aracı olarak kullanılan muska, bilgisiz kişilerin mesleği, çıkarı ve inancı haline gelmiştir. Naklin yanında akıl ve tecrübeye de büyük değer veren yüce İslâm dinî bilimsel değeri olmayan bu tür davranışları yasaklamıştır. (F.K.)

MUSSADDIK VE MÜTESADDIK

Mütesaddık ve ***mussaddık*** kelimeleri "sıdk" kökünden ismi fail olup zekat ve sadaka veren demektir. Bu vasıflar, müminlere özgü birer niteliktir. Mümin erkek ve kadınlar; Hadîd sûresinin 18. âyetinde, "mussaddikîn" ve "musaddikât", Ahzâb sûresinin 35. âyetinde "mütesaddikîn" ve "mütesaddikât" vasıflarıyla övülmüşler ve kendilerine, "ecri kerîm (= değerli ve kıymetli mükâfat)", "ecri azîm (= büyük mükâfat)" ve "mağfiret (= bağışlanma)" vadedilmiştir. (İ.K.)

MUT'A

Sözlükte "kendisinden faydalanılan şey" anlamına gelen ***mut'a,*** bir fıkıh terimi olarak, boşanma veya evliliğin feshinden sonra kocanın, kadına verdiği elbise ve benzeri hediyeye denir. Ayrıca bir ücret karşılığı, belirli bir süre için yapılan nikahlanmaya da mut'a denmektedir.

Zifaftan sonra meydana gelen boşanmalarda, mehir belirlenip de peşin olarak verilmemişse tamamının, belirlenmemişse mehr-i mislin kadına ödenmesi gerekir. (bk. Mehir) Ancak, zifaftan önce boşanma halinde, şâyet mehir belirlenmişse, belirlenen mehrin yarısı, mehir belirlenmemişse mut'a ödenmesi gerekir. Mut'a, elbise, başörtüsü, manto veya benzeri bir takım giyecekten oluşur. Zifaftan önce ve mehir belirlenmeksizin yapılan boşamanın dışındaki, boşanmalarda ise mut'a verilmesi **müstehab**tır.

Mut'a nikahı; bir ücret karşılığında, belirli bir müddet bir kadınla nikahlanmaya denir. Bir kısım Şiî fakihin dışında, bütün İslâm bilginleri mut'a nikahının haram olduğunda ittifak etmişlerdir. Mut'a nikahı ve belirli bir zaman için kıyılan nikah batıldır. Mü'minûn sûresinin 6 ve 7. âyetlerinin nazil olması üzerine, mut'a nikahı haram kılınmıştır. İbn Abbas, şöyle anlatmaktadır:

"İslâm'ın evvelinde mut'a vardı. Kişi, tanımadığı bir beldeye gelin-

ce, oradan yerli bir kadınla, kalacağını tahmin ettiği müddet miktarınca nikah yapardı. Kadın, böylece onun eşyasını muhafaza eder, gerekli işlerini görürdü. Bu hal, *"Onlar namuslarını korurlar. Ancak hanımlarına ve câriyelerine karşı müstesna, bunlarla olan yakınlıklarından dolayı kınanmazlar."* (Mü'minûn, 6) meâlindeki âyet nazil oluncaya kadar devam etti. (Bu âyet gelince mut'a haram ilân edildi.)" (Tirmizî, Nikâh, 27)

Ayrıca Hz. Ali, "Rasûlüllah aleyhissalâtu vesselâm, Hayber Gazvesi günü, kadınlarla mut'ayı, ehlî eşek etlerinin yenmesini haram kıldı." demiştir (Buhari, Megazi, 38; Müslim, Nikâh 29; Nesai, Nikah, 71). Hz. Ömer de, hilafeti döneminde mut'a nikahını zina gibi kabul ederek, yasaklamıştır. (İ.P.)

MUTAFFİF

Eksik ölçmek, eksik ölçek ile vermek anlamındaki "tatfîf" kelimesinden türeyen bir isim olup, eksik ölçen, eksik tartan kimse demektir. Kur'ân'da bu kimse şöyle tanıtılmıştır; *"Ölçü ve tartıda hile yapanların (mutaffifîn) vay haline! Onlar, insanlardan bir şey ölçüp aldıkları zaman ölçüyü tam yaparlar. Kendileri onlara bir şey ölçtükleri veya tarttıkları zaman (ölçü ve tartıyı) eksik yaparlar."* (Mutaffifîn, 83/1-3) "Mutaffifîn", aynı zamanda Kur'ân'ın 83. sûresinin adıdır. (İ.K.)

MUTASAVVIF

bk. Tasavvuf.

MUTKİN

Sözlükte "mâhir, titiz, dikkatli" anlamına gelen ***mutkin,*** hadiste, adalet ve zabt özelliklerini taşıyan râviye denir. Bu kavram râvînin, hadis rivâyetinde mâhir, titiz, dikkatli ve güvenilir olduğunu belirtir. Ta'dil lafızlarından biridir. "sika", "hüccet", "sebt", kavramları ile aynı anlama gelir. Bu sıfatlarla nitelenen bir râvînin hadisi sahihtir. (A.G.)

MUTLAK

Sözlükte "çözülmüş, bırakılmış, salıverilmiş, mubah kılınmış" gibi anlamlara gelen ***mutlak,*** fıkıh usulünde, teklik, çokluk veya herhangi bir sıfat, hal, gaye veya şartla kayıtlı olduğuna dair delil bulunmayan lafız demektir. Mesela, adam veya adamlar sözü, belirli bir fert veya fertleri ifade etmediği ve herhangi bir kayıtla da sınırlandırılmadığı için mutlaktır. Mutlak, mukayyedin zıddıdır. (bk. Mukayyet)

Bir nassda lafız, mutlak olarak geçtiğinde, takyit edildiğine dair bir delil bulunmadıkça, mutlak haline göre amel edilir; herhangi bir şekilde takyit edilmesi doğru olmaz. Meselâ, evlenilmesi haram olan kadınlar sıralanırken *"eşlerinizin anneleri"* (Nisâ, 4/23) denilmiş, herhangi bir kayıt getirilmemiştir. Bu nedenle, eşlerle zifafa girilmiş olsa da, olmasa da anneleri ile evlenmek haramdır. (İ.P.)

MUTTAKÎ

Takva sahipleri demektir. (bk. Takva) Kur'ân'da muttakî insan olunması konusunda ısrarla durulmuş, cennet ve nimetleri muttakîler için hazırlandığı bildirilmiştir (Âl-i İmrân, 3/133; Ra'd, 13/35; Furkân, 25/15; Muhammed, 47/15).

Allah, muttakîleri cehennem azabından koruyacağını (Tûr, 52/18), onların dostu olduğunu (Câsiye, 45/19), onları sevdiğini (Âl-i İmrân, 3/76), onlarla beraber olduğunu (Tevbe, 9/36) ve onlar için güzel

bir gelecek bulunduğunu (Sâd, 38/49), onları ummadıkları yerden rızıklandıracağını, işlerinde kolaylık sağladığını ve onlar için daima bir çıkış yolu var ettiğini (Talâk, 65/2-5) bildirilmiştir.

Kur'ân'a göre muttakîler; Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe ve gayba îmân eden, hidâyet üzere olan, namazlarını kılan, zekatlarını veren, malından Allah yolunda harcayan, fakirlere, yetimlere, yoksullara ve yakın akrabaya yardım eden, sözleşmelerini yerine getiren, sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreden, özünde, sözünde fiil ve davranışlarında dosdoğru olan, (Bakara, 2/3-5, 14, 177), insanlara iyilik yapan, darlıkta ve bollukta Allah için harcayan, öfkelerine sahip çıkan, insanları bağışlayan, kötülük yaptıkları veya nefislerine zulmettikleri zaman hemen Allah'ı hatırlayıp günahlarının bağışlanmasını dileyen, bile bile yaptığı kötülüklerde ısrar etmeyen (Âl-i İmrân, 3/134, 135), malı ve canı ile Allah yolunda cihad eden / çalışan (Tevbe, 9/44), geceleri az uyuyup seher vakitlerinde Allah'tan af-bağış dileyen (Zâriyat, 51/17-18), Allah'tan ve kıyamet gününden korkan (Enbiyâ, 21/48-49), her işini iyi ve sağlam yapan, güzel ameller işleyen, Allah'ı görüyormuş gibi ibadet eden (Zümer, 39/32-33; Zâriyât, 51/15-16), sâlih ameller işleyen (Meryem, 19/60-63) Müslüman (Kalem, 68/34-35) kimselerdir.

Buna göre bir insanın muttakî olabilmesi için; 1- îmân edip şirk, nifak ve küfürden sakınması, 2- Allah ve peygamberin emirlerini yapması, yasaklarından kaçınması, haramları, günahları terk etmesi, dünya ve âhirette nefsine zarar verecek şeyleri yapmaktan sakınması; kısaca hem kainattaki nizama, kurallara (sünnetullaha) hem de İslâmî kurallara (şeriata / sırat-ı mustakime) uyması gerekmektedir. Aksi davrananlar zalim insanlardır (Mâide, 5/27, 29). (İ.K.)

MUTTASIL HADİS

Muttasıl bir senetle rivâyet edilen merfû veya mevkuf hadislere ***muttasıl hadis*** veya ***mevsûl hadis*** denir. Muttasıl hadis, sahih, hasen ya da zayıf olabilir. (A.G.)

MUTTASIL İSNAD

Her râvînin, senedin başından sonuna kadar, görme ve işitme gibi kesinlik ifade eden lafızlarla, birbirlerinden nakilde bulundukları isnada ***Muttasıl isnad*** denir. (A.G.)

MUVALÂT

bk. Mevle'l-Muvalât.

MUZÂRA'A ŞİRKETİ

Sözlükte "ziraatte biriyle ortakçılık yapmak" anlamına gelen ***muzâra'a,*** bir fıkıh kavramı olarak, kelime manasına uygun bir şekilde, bir taraftan toprak, diğer taraftan zirâî faaliyeti yürütmek üzere kurulan ziraat ortaklığı demektir.

Muzâra'a şirketi, diğer akitlerde olduğu gibi icap ve kabul ile kurulur. Şirket kurulurken akit esnasında, sürenin belirlenmesi, arazinin tarıma elverişli olması, tohumun cinsinin, miktarının ve çıkan üründen ne kadar hisse alacaklarının belirlenmesi ve arazinin çiftçiye teslim edilmesi gerekir. Şirket sahih olarak kurulduktan sonra, çıkan ürün aralarında anlaştıkları şekilde taksim edilir. Alınacak hisselerin dışında bir miktar taraflardan birisine verilmesi şart koşulursa akit fasit olur. Toprak ve tohum bir taraftan, emek ve tarım aletleri diğer taraftan veya toprak bir taraftan, tohum, emek ve tarım aletleri diğer taraftan ya da

emek bir taraftan, toprak, tohum ve tarım aletleri diğer taraftan olmak üzere muzâra'a şirketi kurulabilir. Bunun dışında başka bir şekilde yapılan muzâra'a fasit olur. Muzâra'anın fasit olması halinde, çıkan mahsül tohum sahibinin olur ve diğer tarafa ecr-i misil ödenir. (İ.P.)

MUZDARİB HADİS

Bir râvînin aynı değerdeki birden çok rivâyetinin ya da birden çok râvînin aynı değerdeki rivâyetlerinin, aralarında cem, tercih ve tevil yapılamayacak şekilde çelişkili olmasına ***ızdırab,*** böyle çelişkili hadislere de ***muzdarib hadis*** denir.

Izdırab metin ya da senetler arasında olabileceği gibi, metin ve senetlerin ikisinde birden de görülebilir. Çelişkili olan rivâyetler arasında cem, tercih veya tevil mümkün olursa, hadisler muzdarib olmaz.

Muzdarib hadisler zayıf olup, bunların hükmüyle amel edilmez; üzerlerinde tavakkuf edilir.

Muzdarib hadisteki çelişki, sadece sika bir râvînin ismi, nesebi veya babasının ismi hakkında ise, bu durum hadisin sıhhatine zarar vermez. Nitekim Buhârî ve Müslim'in Sahihlerinde bu tür hadisler vardır. (A.G.)

MUZTARR

Muztarr, muhtaç ve çaresiz kalmak, mecbur olmak, muhtaç ve çaresiz kalan, mecbur olan anlamlarına gelir. (bk. Zarûret) (İ.P.)

MÜ'MİN

Korkusuz, emin ve güvenli olmak; inanmak, güvenmek ve güvenilir olmak anlamındaki "e-m-n" kökünden türeyen ***mü'min*** kelimesi tasdik eden, itimat eden, inanan, boyun eğen, itaat eden; güven veren, emin kılan demektir.

Kur'ân'da hem Allah'ın hem de insanların sıfatı olarak kullanılmıştır. İnsanlar için; peygamberin bildirdiklerini doğrulayan; Allah için, yaratıklarına güven veren, onları zulümden berî kılan, îman, emniyet ve eman verici, şek ve şüpheleri gideren, korkuda olanlara güven veren demektir. Mucize vererek peygamberleri tasdik eden anlamında olduğu da söylenmiştir.

Allah'ın sıfatı olarak Kur'ân'da bir âyette geçmiştir: *"O... selam'dır, mü'mindir, müheymindir..."* (Haşr, 59/23) Âyetteki "mü'min" kelimesi "mü'men" şeklinde de okunmuştur. Bu takdirde anlamı, kendisine îmân edilen, güvenilen demektir.

Bir âyette de fiil şekli kullanılmıştır: *"Bu Kâbe'nin Rabbine ibâdet etsinler. O Rab ki onları yedirip açlıktan kurtardı ve onları korkudan güvene kavuşturdu."* (Kureyş, 106/3-4). (İ.K.)

İnsanın sıfatı olarak ***mü'min***; Allah'a, O'nun emirlerine, âhiret gününe, kitaplarına, meleklerine, peygamberlerine ve kadere îmân edip itaat eden demektir. Mü'min, sözlük anlamına da uygun olarak, hem inandığı kudretin sağladığı güvenin içinde olan, hem de kendisi başkasına güven veren kimsedir: *"Allah, sizlerden îmân edip iyi davranışlarda bulunanlara, kendilerinden öncekileri sahip ve hakim kıldığı gibi onları da yeryüzüne sahip ve hakim kılacağını, onlar için beğenip seçtiği (İslâm'ı) onların iyiliğine yerleştirip koruyacağını ve (geçirdikleri) korku döneminden sonra bunun yerine onlara güven sağlayacağını vadetti. Çünkü onlar bana kulluk ederler; hiç*

birşeyi bana eş tutmazlar, artık bundan sonra kim inkâr ederse, işte bunlar asıl büyük günahkârlardır." (Nûr, 24/55).

Âyet ve hadislerde mü'minlerin bir çok özellikleri ve sorumlulukları zikredilmiştir. Mü'min Allah'a, gayba, âhirete ve O'nun emirlerine boyun eğerek gönderdiği bütün vahiy mahsulüne inanıp Hz.Muhammed başta olmak üzere gelip geçmiş bütün peygamberleri tasdik eden (Bakara, 2/2-4), Allah anıldığı zaman kalbi ürperen ve O'nun âyetleri okunduğunda îmânı mükemmelleşen ve sadece Rabbine dayanıp güvenen (Enfâl, 8/2); ibadetini huşû içinde yerine getiren, boş ve yararsız işlerden yüz çeviren, zekatını veren, iffetini koruyan, her türlü aşırılıklardan kaçınan, ahidlerine ve emanetlerine riâyet eden (Mü'min, 22/2-8), Allah'ı, peygamberi, mü'minleri seven, yaratılanları hoş gören, insanların haklarını koruyan, dost ve kardeşlik duygularına bağlı olan, îmânın kendisine verdiği sadelik, temizlik, dürüstlük ve samimiyetle dünyadaki birlik ve İslâm'ın menfaatını korumak amacıyla düşmana karşı sert ve çetin, kendi kardeşine karşı ise son derece yumuşak ve merhametli olan kimsedir. (F.K.)

MÜBÂDELE

Sözlükte "bir şeyi diğer şey ile değiştirme, karşılığını verme" anlamına gelen ***mübâdele,*** bir fıkıh kavramı olarak, mal değişimi ve esir değişimi için kullanılmaktadır.

Savaş esnasında ele geçirilen esirlere nasıl muamele edileceği, düşmanın Müslüman esirlere yaptığı muameleye, hal ve şartlara göre devletin takdirine bırakılmıştır.

Karşılıklı mal mübâdelesi ise, akit çerçevesi içinde mütalâa edilmekte olup, alınıp verilen malların her ikisinin de nakit veya altın, gümüş gibi semen cinsinden olması halinde akit, sarf; bir evin, araba karşılığında satışında olduğu gibi nesnelerin ikisinin de mal, eşya olması halinde mukâyaza (trampa); birinin nakit, semen, diğerinin mal olması halinde ise, bey' olur. (İ.P.)

MÜBAREK

Sözlükte "bereketli, uğurlu, feyizli, kutlu, mutlu, hayırlı" anlamlarına gelen ***mübarek,*** dinî bir kavram olarak, ilâhi hayrın içinde bulunduğu şey demektir. Mübarek kelimesi Kur'ân'da sekiz yerde geçmiş ve bu anlamda kullanılmıştır (Duhân, 44/3). (M.C.)

MÜBDİ'-MU'ÎD

Bir şeyi önce yapmak, takdim etmek, yaratmak, icad etmek anlamındaki "b-d-e" kökünden türeyen ***mübdi'*** bir şeyi ilk defa icad eden, var eden; geri dönmek tekrar etmek, hastayı ziyaret etmek anlamındaki "a-v-d" kökünden türeyen ***muîd*** ise, bir şeyi geri döndüren, tekrarlayan, yeniden yapan demektir.

Mübdi ve mu'îd, Allah'ın sıfatlarından ikisidir. Tirmizî'nin el-esmâü'l-hüsnâ ile ilgili rivâyetinde geçmiştir (Deavat, 83).

Allah'ın sıfatı olarak *mübdî'* ve *mu'îd,* varlıkları ilk defa icâd eden, yaratan, ölümlerinden sonra da tekrar diriltecek ve hayatlarını iade edecek olan demektir.

Allah'ın bu vasfı Kur'ân'da "yübdiü" ve "yüîdü" fiilleriyle ifade edilmiştir: *"Görmediler mi Allah nasıl yaratmayı başlatıyor, sonra onu iade*

ediyor. Bu, Allah'a göre kolaydır." (Ankebût, 29/19); *"O gün göğü, kitapları dürer gibi (toplarız). İlk yaratmaya nasıl başladıksa onu, yine öyle iade eder (ölümünden sonra diriltiriz.) Üzerimize söz, biz bunu mutlaka yapacağız."* (Enbiyâ, 21/104); *"O Allah ki yaratmaya başlayandır, sonra onu iade edecektir. Bu, O'na daha kolaydır..."* (Rûm, 30/27)

Meâllerini verdiğimiz âyetlerde geçen "yübdiü" ve "yüidü" fiilleri; bir şeyi ilk defa var etmeyi, ölümünden, yok olmasından sonra onu tekrar yaratmayı ifade eder. Melekleri, insanları, cinleri, hayvanları yok iken var eden de bunların ölümünden sonra kıyamet kopunca diriltecek, hayatlarını iade edecek olan da Allah'tır. Allah, yeryüzünde ağaç, meyve, bitki vb. bütün varlıkları yaratıyor, bunlar yok olunca benzerini yeniden var ediyor. Bunlar da Allah'ın mübdi ve müîd oluşunun sonucudur. (İ.K.)

MÜBEŞŞİR

Müjdeleyici demektir. (bk. Beşîr) (İ.K.)

MÜBEYYEN VE MÜBEYYİN

Sözü söyleyenin bir açıklaması olmadan ne anlama geldiği bilinemeyen **mücmel,** manası, hükme delaleti kapalı olan **hafî** ve **müşkil** lafızlar, anlamı açıklanınca, manasındaki kapalılık giderilince ***mübeyyen*** (anlamı beyan edilmiş, açıklanmış) adını alır. Mücmeli açıklayan âyet veya hadise de mübeyyin (beyan edici, açıklayıcı) denir. Açıklama aynı âyette olabilir. *"... Sabahın beyaz ipliği (aydınlığı) siyah ipliğinden (karanlığından) ayırt edilinceye kadar yiyin için, sonra akşama kadar orucu tamamlayın..."* (Bakara, 2/187) âyetindeki 'mine'l-fecri' (sabahın) kelimesi, öncesindeki kapalılığı açıklamaktadır. Beyaz ve siyah ipliğin, aydınlık ve karanlık anlamına geldiğini de Peygamberimiz (a.s.) açıklamıştır. Açıklama ayrı ayrı âyetlerle olabilir. Meselâ Târık sûresinin birinci âyetindeki "tarik" kelimesinin ne olduğu 3. âyetinde karanlığı delen yıldız olarak açıklanmıştır. Açıklama âyetle olduğu gibi hadisle de olabilir. Meselâ Kur'ân'da namaz emri mücmel olarak verilmiş, detayı nasıl ve ne zaman kılınacağı Peygamberimiz (a.s.) tarafından yapılmıştır. (İ.K.)

MÜBEYYİNÂT

bk. Beyyine.

MÜBEYYİNE

bk. Beyyine.

MÜBHEM HADİS

Senedinde ya da metninde bulunan bir kadın ya da erkeğin, ismiyle ya da meşhur künyesi ile anılmayıp genel bir sözle ifade edilen hadise ***mübhem hadis*** denir. Hadisin isnadında veya metninde söz konusu olabilen mübhem ifade, "bir kadın", "bir adam", "fülan" gibi sözler olabilir.

Hadisin metnindeki mübhemlik, başka kusurlar yoksa hadise zarar vermez. Örneğin; "Peygambere (a.s.) bir adam geldi ve dedi ki..." ifadesinde, gelen adamın isminin belirsiz olması hadise zarar vermez.

Senetdeki mübhem râvî sahabi ise ve hadis diğer kabul şartlarını da taşıyorsa, hadis makbuldür. Çünkü sahabe adil kabul edilmiştir. Senetteki mübhem râvî sahabe dışında bir kimse ise bu hadis zayıfdır, delil olmaz. Mübhem râvî, bir başka tarikten öğrenilir ve râvînin güvenilir olduğu anlaşılırsa,

bu takdirde hadis makbul hale gelir. Hadislerde tespit edilen mübhem râvîler hakkında ***mübhemât*** unvanıyla eserler yazılmıştır. (A.G.)

MÜBÎN

Ayrılmak, uzaklaşmak, boşanmak, ayırmak, evlenmek; açık ve zâhir olmak, açıklamak ve izah etmek anlamlarındaki "b-y-n" kökünden türeyen "ebane" fiilinin ism-i faili olan ***mübîn*** açık, vâzıh, âşikâr; açıklayan, beyan eden demektir.

Allah'ın sıfatı olarak ***mübîn,*** varlığı gizli olmayan, apaçık olan, hakkı ızhar eden, gerçeği beyan eden demektir.

Mübîn kelimesi Kur'ân'da 119 defa geçmiş, "apaçık" anlamında, düşman (Bakara, 2/186), dalâlet (Âl-i İmrân, 3/164), kitab (Mâide, 5/15), tebliğ (Mâide, 5/92), sihir (Mâide, 5/110), kurtuluş (En'âm, 6/16), Kur'ân (Hicr, 15/1), peygamber (Duhan, 44/13), uyarıcı (Hûd, 11/25), Hakk (Nûr, 24/25), saptırıcı (Kasas, 28/15), nimet (Neml, 27/16), hüsran (Hac, 22/11), iftira (Nûr, 24/12) vb. bir çok şeyin sıfatı olarak kullanılmıştır.

Allah'ın sıfatı olarak bir âyette geçmiştir: *"...Ve bilirler ki Allah haktır, apaçıktır. (Mübîn)"* (Nûr, 24/25).

Bu âyette geçen "el-mübîn", "el-Hakk" isminin sıfatı olabileceği gibi Hakk gibi ikinci bir isim de olabilir. Sıfat ise anlamı; varlığı zâhir, apaçık demektir. Ayrı bir isim ise varlığı apaçık anlamına gelebileceği gibi gerçeği açıklayan anlamına da gelebilir.

Allah'ın açıklama, beyan etme vasfı Kur'ân'da "yübeyyinü" fiiliyle de ifade edilmiştir: *"Allah insanlara âyetlerini böyle açıklıyor ki onlar korunup sakınsınlar."* (Bakara, 2/187), öğüt alsınlar, düşünesiniz (Bakara, 2/221, 266), aklınızı kullanasınız (Nûr, 24/61), doğru yolu bulasınız (Âl-i İmrân, 3/103), şükredesiniz (Mâide, 5/89). (İ.K.)

MÜBRİM (ÛN)

İpi ikiye bölmek, işi sağlam yapmak, bıkmak, usanmak anlamındaki "b-r-m" kökünden türeyen ***mübrim,*** bıktıran, usandıran, ipi sağlam büken, işi sağlam yapan, bir işe kesin karar veren demektir.

Allah'ın sıfatı olarak azamet çoğulu ile mübrimûn şeklinde Kur'ân'da bir âyette geçmiştir: *"Yoksa onlar (müşrikler) bir işe (hakka karşı koymaya Peygambere tuzak kurmaya) mi karar verdiler? (Bilsinler ki) biz de (hakkı yerleştirmeye ve onları cezalandırmaya) kararlıyız."* (Zuhrûf, 43/79).

Allah'ın bu vasfı, hile ile kötülük yapmaya karar verenleri bildiğini, onların bu kötülüklerini boşa çıkaracağını, onları kesin olarak cezalandıracağını ve işini sağlam yapacağını ifâde etmektedir. Âyette müşâkele sanatı vardır. Allah'ın bu sıfatı, kötülük yapmak, hakka karşı çıkmak isteyenlere yöneliktir. (İ.K.)

MÜBTELÎ

Denemek, tecrübe etmek anlamındaki "b-l-v" kökünden türeyen ***mübtelî*** sınayan, deneyen, imtihan eden demektir.

Allah'ın sıfatı olarak Kur'ân'da azamet çoğulu ile "mübtelîn" şeklinde iki âyette geçmiştir: *"...Biz elbette imtihan edenleriz."* (Mü'minûn, 23/30); *"Talut, askeriyle ayrılınca 'Allah bizi nehirle deneyecektir', dedi."* (Bakara, 2/249).

İmtihan, imtihan edilenin durumunu bilmek için yapılır. Bu anlamda Allah'ın imtihan etmeye ihtiyacı yoktur. Çünkü O, geçmişi bildiği gibi

geleceği de bilir, açığı, âşikâr olanı bildiği gibi, gizli olanı, sırları da bilir. Allah'ın kullarını imtihan etmesi, onların durumlarını, inançlarını, içlerinde olanları ortaya çıkarmak, âşikâr yapmak içindir.

Allah'ın bu vasfı, Kur'ân'da daha çok "belâ - yeblû", "ibtelâ - yebtelî" ve "fetene - yeftinü" fiilleriyle anlatılmıştır. Allah, mü'min-kâfir herkesi çeşitli şekillerde kimini nimetle kimini minnetle imtihan eder. Her şeyden önce ölümü ve hayatı insanların hangisi daha güzel amel yapacak diye yaratmıştır (Mülk, 67/2). Allah, Kur'ân'da insanları iyilik ve kötülük (A'râf, 7/168), hayır ve şer (Enbiyâ, 21/35), mallar ve çocuklar (Enfâl, 8/28), cihad / çalışma ve sabır (Muhammed, 47/31), açlık, korku, mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltme (Bakara, 2/155), verilen maddi ve manevi nimetler (Mâide, 5/48; Kehf, 18/7; Kalem, 68/17) konusunda imtihan ettiğini bildirmiştir.

Uhud Savaşı'nda Müslümanların başına gelenlerle ilgili olarak şöyle buyurulmuştur: *"...Allah, göğüslerinizdekini denemek ve kalplerinizdekini açığa çıkarmak için (bunları) başınıza getirdi."* (Âl-i İmrân, 3/154). Bu âyet, Allah'ın imtihanının ne anlama geldiğini ifade etmektedir. Nimet de külfet de birer imtihandır (Bakara, 2/49; A'râf, 7/141) (İ.K.)

MÜCAHEDE

Sözlükte "savaşmak, mücâdele etmek" anlamına gelen ***mücahede,*** dinî bir terim olarak, Allah yolunda yapılan her türlü çaba ve gayreti içerir. Tasavvufta, kişinin rûhî olgunluğa erişmek için İslâm'ın emrettiği, ancak nefse zor gelen şeyleri nefs-i emmâreye yükleyerek onunla savaşması anlamında kullanılmaktadır. Sûfilere göre nefisle yapılan savaş en büyük savaştır (cihâd-ı ekber). Mücahede genellikle; **takva** sahibi, **müstakim, keşf** ve **ilham** sahibi olmak için yapılır. İslâm, keşf ve ilham sahibi olmak amacıyla nefisle savaşmayı öğütlemez. (M.C.)

MÜCÂZEFE

Bir şeyi tartmadan, saymadan veya ölçmeden satmak yahut satın almak demektir. İslâm hukukunda satılan malın miktarının belirlenmesi esas olarak kabul edilmekle birlikte, ihtiyaca binaen malın bazı şartlar doğrultusunda götürü (kabala) usulle satılmasına izin verilmiştir.

Götürü usulle satışta, malın satış anında hazır bulunması gerekir. Satılan malın tane, ölçek veya tartı ile belirlenebilir olması, akdin gerçekleşmesine mani teşkil etmez. Ancak faize konu olan ribevî malların, kendi cinsleriyle götürü olarak değişimi caiz değildir. Zira bu tür malların kendi cinsleriyle değişiminde eşit ve peşin olarak mübadelesi gerekir; fazlalık faiz olarak kabul edilir. Götürü usulle satışta malın tahmin edilen miktardan az veya fazla olması ihtimali bulunduğundan, bu malların kabala satımı caiz değildir. Bu nedenle altının altın ile, gümüşün gümüş ile götürü usulle değişimi caiz değildir. (İ.P.)

MÜCBİR VELÎ

Velâyeti altında bulunan kimsenin rızasını almaksızın, onun hakkında veya mallarında tasarrufta bulunma yetkisine sahip velî demektir. (bk. Velâyet) (İ.P.)

MÜCEDDİD

Sözlükte "yenilemek, tekrarlamak ve yenileştirmek" gibi anlamlara gelen *tecdid* kelimesinden türemiş bir isim-

dir. "Teceddüd" ve "Tecdid" de "Cidd" kökünden gelir. Birincisi yenilenmek, ikincisi de yenilemek manasında kullanılır. Hz. Peygamberin bir hadisinde tecdid kavramına işaret edildiği için İslâm literatüründe müceddid kavramı sık sık kullanılmaktadır: *"Şüphe yok ki Allah, her devirde bu ümmete dinî durumunu yenileyen birisini gönderecektir."* (Ebû Davut, Melâhim, 1, No: 4291).

Peygamberlerin getirdikleri dinler tevhid, nübüvvet ve sem'iyyat (âhirete ait hususlar) gibi değişmeyen esaslar yanında zamanla değişen hukukî hükümler de getirmişlerdir. Artık peygamber gelmeyecek ve İslâm dinî kıyamete kadar devam edecektir. Değişmeyen ile değişenin birbirini zedelemeden yaşaması gerekir. Bunun için kitap, sünnet, icmâ gibi kaynaklar, hayatın değişen, değişmesi zarûri olan taraflarını serbest bırakmış, bunları durdurucu ve bağlayıcı hükümler getirmemiştir. Böylece içtihad ve tecdid, ilim ve ehliyet sahibi Müslümanlara bırakılmıştır. O halde genel hatlarıyla açıklamak gerekirse tecdid; esasını bozmadan dinî korumak, toplumun ihtiyaçlarını, onun katkısız ve tükenmez kaynaklarından karşılamak, ilâhî ölçülerde olacak sapmaları düzeltmek, önlemek ve İslâm'ı asrın anlayışına söyletmektir. Tecdid, toplumun kalkınması, dünya ve âhiret mutluluğu için gereken her tedbirin alınması amacıyla nazarî, fikrî ve amelî faaliyetlerin icrasıdır. (F.K.)

MÜCESSİME

Sözlükte "büyütmek, irileştirmek, mübalağa etmek ve cisimleştirmek" anlamlarına gelen **mücessime,** dinî literatürde Allah'a sıfat nispet ederken aşırılığa düşerek, yüce Allah'ın zatına cisim ve mekan izafe eden düşünceye denir. Kerramiyye ve Müşebbihe fırkaları, bu yanlış düşünceyi savunmuşlardır. Kelâm ve felsefe alanında naklî delillerin sadece zâhirine göre hareket edenler, bu tür sapık fikirlere düşmüşlerdir. Allah'ın bir cisim olduğunu ileri sürdüklerinden dolayı kendilerine bu ad verilmiştir. (F.K.)

MÜCÎB

Yere düşmek, kesmek, yırtmak, delmek, oymak anlamındaki "c-v-b" kökünden türeyen ve *ecabe* fiilinin ismi faili olan ***mücîb,*** soruya cevap veren, ihtiyacı ve isteği gideren ve karşılayan demektir.

Allah'ın sıfatı olarak ***mücîb,*** kullarının dualarını, dileklerini, isteklerini kabul eden, ihtiyaçlarını karşılayan, darda ve sıkıntıda kalanların sıkıntılarını gideren demektir.

Mücîb sıfatı, tekil ve çoğul şekliyle birer âyette geçmiştir: *"(Sâlih, kavmine)....O'ndan mağfiret dileyin, sonra O'na tevbe edin. Çünkü Rabbim, (rahmetiyle, mağfiretiyle) yakındır (duaları, tevbeleri) kabul edendir (demiştir.)"* (Hûd, 11/61); *"Andolsun, Nuh bize yalvarmıştı da ne güzel kabul buyurmuştuk.* (fele ni'mel-mücîbûn)*"* (Sâffât, 37/75). Mücîbûn, azamet çoğuludur.

Mücîb sıfatı, Allah'ın dualara, isteklere, tevbe edenlere, sıkıntıdan kurtulmak isteyenlere cevap veren, dilekleri ve tevbeleri kabul eden, sıkıntıları gideren olduğunu ifade eder. Bu husus, Kur'ân'da "ecâbe - yücîbü" fiiliyle de beyan edilmiştir. Şu âyetleri örnek olarak zikredebiliriz: *"(Ey Peygamberim!) Kullarım bana senden sorarlarsa, (Allah şöyle buyuruyor de): Ben (onla-*

ra) yakınım. Bana dua edince, dua edenin duasına icâbet ederim (ücîbü)*...*" (Bakara, 2/186); "*Yahut dua ettiği zaman darda kalmışa, kim yetişiyor* (yücîbü) *ve kötülüğü ondan kim savıyor, kaldırıyor...*" (Neml, 27/62) Her iki âyet, Allah'ın dualara karşılık verdiğini, sıkıntıları giderdiğini ifade ediyor. Bu, O'nun "mücîb" olmasının sonucudur.

Allah'ın bu vasfı, Kur'ân'da "ecâbe - yücîbü" fiiliyle ifade edildiği gibi, "istecâbe - yestecîbü" fiiliyle de ifade edilmiştir: "*Rabbiniz buyurdu ki: Bana dua edin, duanızı kabul edeyim.* (estecib lekûm)" (Mü'min, 40/60); "*Siz Rabbinizden yardım istiyordunuz. O da: "Ben size birbiri ardınca bin melek ile yardım edeceğim diye duanızı kabul etmişti.* (festecâbe)" (Enfâl, 8/9); "*Eyyüb Rabbine: Bu dert bana dokundu. Sen merhamet edenlerin en merhametlisisin" diye dua etmişti. Biz de onun duasını kabul ettik* (festecebnâ) *ve kendisine bulaşan derdi kaldırdık...*" (Enbiyâ, 21/83-84). (İ.K.)

MÜCMEL

Sözlükte "veciz söz, özet ve kısa söz, teennî ve itidal ile hareket etmek, güzelleştirmek" gibi anlamlara gelen ***mücmel***, fıkıh usulünde, manasında birkaç hal ve hükmü ihtiva eden, ne kastedildiği ibaresinden anlaşılamayacak derecede kapalı olan, ancak bir açıklayıcı ile anlaşılabilen nassdır. Mücmel lafız sırf içtihat ile anlaşılamayacak kadar kapalıdır; anlamak için mutlaka bir açıklayıcıya ihtiyaç vardır.

Lafzı mücmel yapan, kapalılığa yol açan sebepler üçe ayrılır: a) Lafzın birbirine eşit birden fazla manaya gelip bunlardan hangisinin kastedildiğini belirleyen bir karine bulunmaması; b) bilinen sözlük manasından, özel bir manaya nakledilmiş olması; c) lafzın kullanıldığı manadaki garabet.

Kur'ân'daki namaz, oruç gibi teklîfî hükümlerle ilgili ibarelerin çoğu mücmeldir. Bunlar sünnetle açıklanmıştır. Meselâ, Kur'ân'da geçen "salât" kelimesi, sözlükte dua etmek anlamına gelmektedir. Halbuki, Allah Teâlâ'nın bundan kastettiği, özel bir ibadet şeklidir. Hz. Peygamber de, namazın nasıl kılınacağını ve vakitlerini öğretmiş; "*Namazı ben nasıl kılıyorsam, o şekilde kılın.*" buyurmuştur (Buhârî, Ezân, 18). zekat, hac, oruç, diyet, riba gibi kavramlar da Hz. Peygamber tarafından açıklanmıştır. Böylece, Kur'ân'ın mücmel olan her ifadesi ya yine Kur'ân-ı Kerim ile, ya da ve çoğunlukla Hz. Peygamberin sünneti ile açıklanmış ve kapalı bir tarafı bırakılmamıştır.

Mücmel olan lafız açıklandıktan sonra, **müfesser** hükmünü alır ve bundan sonra **te'vîl** ve **tahsîs** kabul etmez. (İ.P.)

MÜCRİM

Asıl anlamı, ağaçtan meyveyi olgunlaşmadan önce kesmek, koparmak anlamındaki "cürm" kelimesinden türemiş bir isim olan ***mücrim,*** suç, cinâyet, yalan vb. her türlü çirkin, zulüm ve günah olan söz, fiil ve davranışları işleyen kimseye denir.

Bu kavram, Kur'ân'da 55 defa geçmiş ve şer, suç, günah ve zulüm fiillere sevk etmek (Mâide, 5/2, 8; Hûd, 11/89), suç işlemek (Sebe', 34/25) çoğunlukla şirk, küfür, nifak ve isyan anlamında kullanılmıştır.

Âyetlere inanmayanlara (En'âm, 6/124), âyetleri (A'râf, 7/40), peygamberleri (En'âm, 6/147), hakkı (Mürselât, 77/45), âhireti (A'râf,

7/40, 44-45) ve cehennemi (Rahmân, 55/43) yalanlayanlara, âyetlere (Yûnus,10/75) ve imana (Câsiye, 45/31) karşı büyüklenenlere, peygamberle alay edenlere (Hicr, 15/11-12) ve onlara düşmanlık edenlere (Fürkân, 25/31), Allah'tan (Hûd, 11/52) ve Kur'ân'dan (Secde, 32/22) yüz çevirenlere, müminlerle alay edenlere (Mutaffifîn, 83/29-30), kâfirlere (Enfâl, 8/7-8), müşriklere (En'âm, 6/55), münafıklara (Tevbe, 9/66), zâlimlere (A'râf, 7/40-41), Firavun ve taifesine (Yûnus, 10/75, 82) ve helâk edilen, toplumlara (Yûnus, 10/13; Hûd, 11/116) "mücrim" denilmiştir.

Mücrim kelimesinin geçtiği âyetlere bütün olarak bakıldığı zaman, Allah ve peygamberin yasakladığı her türlü sapık inanç, kötü ve günah olan söz, fiil ve davranışları işleyenlere, ilâhi irâdeye başkaldıranlara, İslâm'ı kabul etmeyenlere mücrimler (mücrimîn) denildiği anlaşılmaktadır. Kur'ân'da mücrimlerin; âhirette yüzü koyun ateşe sürülecekleri (Kamer, 54/47-48), cehennemde (Tâ-hâ, 20/74) şiddetli bir azap içinde (En'âm, 6/12) kalacakları ve yüzleri kapkara olacağı (Tâ-hâ, 20/102) bildirilmiştir. (İ.K.)

MÜÇTEHİT

Âyet ve hadislerden hüküm çıkarma ve yeni hukukî ve dinî meseleleri halletme kudretine sahip olan bilgin demektir. Böyle bir kimseye ***fakih*** veya ***müftî*** de denmiştir. Şer'î hükümleri bilmekle beraber, onları kaynaklarından bizzat çıkarabilme gücüne sahip olmayan kimseye ***müçtehit*** denmez.

Bir kimsenin müçtehit olabilmesi için, Kur'ân-ı Kerim'i, sünneti, kitap ve sünnetin nasih ve mensuhunu, İslâm hukukunun ana gayelerini, fıkıh usulünü bilmesi, ayrıca Arapça'ya tam bir şekilde vakıf olması gerekir.

Fıkıh usulü bilginleri, fakihleri yedi tabakaya ayırmışlardır; müstakil müçtehit (şeriatte müçtehit), müntesip müçtehit, mezhepte müçtehit, tercih yapan müçtehit, istidlal yapan müçtehit, hafızlar tabakası ve mukallitler tabakası. Bunlardan ilk dört tabakayı teşkil edenler müçtehittir; diğerleri ise içtihat derecesine ulaşmamışlardır.

Müstakil müçtehit, bütün içtihat şartlarını kendisinde toplayan ve uygun gördüğü bütün istidlal yollarına başvuran ve bu konuda kimseye tâbi olmayan müçtehittir. ***Müntesip müçtehit,*** hüküm çıkarmada imamın usul ve prensiplerine uyan, fakat furûda imama tabi olmayan müçtehittir. ***Mezhepte müçtehit,*** usul ve furûda mezhep imamına uyan, fakat hakkında herhangi bir rivâyet bulunmayan meselelerin hükümlerini açıklayan müçtehittir. ***Tercih yapan müçtehit,*** rivâyet edilen görüşler arasında tercihte bulunan müçtehittir. ***İstidlal yapan müçtehit,*** görüş ve rivâyetleri karşılaştırıp açıklamalar yapan müçtehittir. ***Hafızlar tabakası,*** bu tabaka mukallit olup, öncekilerin tercihlerini iyi bilirler. ***Mukallitler tabakası ise,*** kitapları anlayabilirler, fakat görüş ve rivâyetleri tercih edemezler. (bk. İçtihât) (İ.P.)

MÜDD

Müdd, eskiden kullanılan bir tür ölçeğin ismidir. Ülkelere göre miktarı değişmektedir. Hicazlılara göre bir müdd, bir rıtıl ve 1/3 rıtıldan oluşmaktadır. Iraklılara göre ise, iki rıtıl bir müdd eder. Ülkelere göre ve anlayışlara göre farklılıklar olmakla birlikte, günümüz ölçü birimiyle yaklaşık 0,73 litredir. (İ.P.)

MÜDEBBEC HADİS

Sözlükte "süslenmiş hadis" anlamına gelen ***müdebbec hadis,*** hadis ilminde, yaşça ya da öğrenim dönemi olarak birbirine akran olan râvîlerin, birbirlerinden karşılıklı olarak rivâyet ettikleri hadise denir. Sahabe, tabiun, etbâu't-tabiîn veya bunlardan sonraki tabakaların her biri, aynı tabaka içerisinde yer alan râvîlerdir. Örneğin herhangi bir hadisi, Ebû Hureyre Hz. Âişe'den, Hz. Âişe'de Ebû Hureyre'dan rivâyet etmesi durumunda, bu hadis müdebbec olur. Aynı şekilde Tabiun'dan; Zührî'nin Atâ'dan, Atâ'nın da Zührî'den rivâyeti müdebbec olur.

Herhangi bir hadisin müdebbec olarak rivâyet edilmesi, isnadının artması anlamına geldiğinden, o hadisi kuvvetlendirir. Müdebbec, isnad için bir tercih ve tezyin sebebidir. (A.G.)

MÜDEBBER

Sözlükte "işi idare etmek, sonu düşünmek, tedbîr etmek, idare edilen iş" gibi anlamlara gelen ***müdebber***, tarihte, azât edilmesi sahibinin ölümüne bağlanan köle anlamında kullanılmıştır. Cariyeye ise, müdebbere denmiştir.

Klasik fıkıh kaynaklarında sahibinin, 'ölümümden sonra hürsün' demesi gibi tek taraflı irade beyanıyla, kölenin müdebber olacağı, müdebber kölenin, satılamayacağı, başkasına hibe edilemeyeceği ve mirasçılarına kalmayacağı; bir nevi vasiyet olduğu için, ölenin malının 1/3'inden azat olacağı ifade edilmektedir. (İ.P.)

MÜDELLES HADİS

Tedlis şekillerinden biriyle rivâyet edilen hadise "müdelles hadis" denir. Alaca karanlık anlamına gelen "deles" kökünden gelen "tedlis", sözlükte, müşteriden malın kusurunu gizlemek anlamına gelir.

Tedlis, ***"tedlîsu'ş-şuyûh"*** ve ***"tedlîsu'l-isnad"*** olmak üzere iki şekilde ortaya çıkar:

Tedlîsu'ş-şuyûh; râvînin, hocasını meşhur olmayan isim veya sıfatlarıyla anarak hadisi rivâyet etmesidir. Râvîyi buna götüren sebepler, hocasının zayıflığını gizlemek, hocalarının çok olduğunu zannettirerek değerini artırmak ve çok öğrenci çekmek, hadis aldığı kimsenin yaşının kendisinden küçük olduğunu gizlemek veya kendisinden hadis almak isteyen öğrencisini imtihan etmek olabilir.

Sebebi ne olursa olsun, hocanın bilinen isim ve sıfatlarının dışında anılarak tedlis yapılması kötü karşılanmıştır. Bu şekildeki tedlis, râvînin hocasının bilinmemesine yol açar. Bu bilinmezliği muhaddis gideremezse, hadis kabul edilmez.

Tedlîsu'l-isnâd; râvînin, karşılaşıp da hadis dinlemediği bir kimseden ya da aynı çağda yaşadıkları halde bazı muhaddislere göre karşılaşmadığı bir kimseden hadis dinlediğini zannettirecek şekilde hadis rivâyet etmesidir. Tedlîsu'l-isnad'da "an fülân", "kâle fülân", "enne fülânen faale kezâ", "enne fülânen kâle kezâ" gibi, hadisin işiterek alındığı zannını veren ifadeler kullanılır.

Râvî, aynı çağda yaşamadığı bir kimse ile karşılaşarak o kimseden hadis aldığını belirten ifadelerden birisiyle rivayette bulunuyorsa, bu rivayet açık bir yalan olduğundan; böyle bir davranış kesinlikle haram, râvî mecruh, aktarılan haber de mevzûdur.

Hoca ile karşılaşarak alındığı ihtimalini veren lafızlarla rivayet edilen bir hadis; râvîsinin hoca ile karşılaştığı ortaya konamadığı takdirde, munkatı kabul edilerek reddedilir.

Sika bir râvî, tedlisle rivâyet ettiği hadisini, başka isnadlarla "semi'tu", "haddesena" gibi sıygalarla muttasıl olarak ayrıca rivâyet ediyorsa, tedlisle gelen rivâyeti de sahih hale gelir. Buhârî, Müslim ve diğer sahihlerdeki tedlis ifade eden lafızlarla gelen hadisler bu türdendir.

Herhangi bir rivâyette tedlisin olup olmadığı ve hangi türden olduğu ricâl kitaplarından öğrenilir. (A.G.)

MÜDREC HADİS

Sözlükte "ilave yapılan şey" anlamına gelen ***müdrec*** hadis ıstılahında, senet ya da metnine aslından olmayan sözler katılarak rivâyet edilen hadise denir. Hadise yapılan ilaveye ***idrac***, bunu yapan râvîye de ***müdric*** denir. Hadisi rivâyet eden râvi, sonradan katılan sözleri hadisin aslından zanneder. Metnin başında, ortasında ve sonunda yer alabilen idrac, senette de değişik şekillerde meydana gelebilir.

Müdrec hadisteki ilave sözün, hadisten olmadığının belirtilmesi şartıyla, tefsîr amacıyla getirilmesinde bir beis görülmemiştir. Kasıt olmadan hatayla, hadise ilave edilen sözün râvîsi cerh edilmemiştir. Ancak hata artarsa bu râvî, zabt yönünden mecruh olur, neticede rivâyetleri kabul edilmez.

Kasten yapılan idrac, gizleme, göz boyama ve ifsad etme anlamına geldiğinden, bütün çeşitleriyle haramdır. Hadislere kasten ilaveler yapan bir râvînin adaleti düşer. Bu eylem, hadisleri tahrif etmek olarak değerlendirilmiştir. Bu kısımda yer alan müdrec hadisler zayıftır, hükmüyle amel edilmez. (A.G.)

MÜDRİC

Bir hadisin, senet veya metnine ilave yapan râvîye denir. (A.G.)

MÜDRİK

Sözlükte "anlayan, kavrayan, yetişen, erişen, elde eden" gibi anlamlara gelen ***müdrik***, dinî bir kavram olarak, namazın tamamını imam ile birlikte kılan kimseye denir.

Cemaatle kılınan namazlarda, imam ile birlikte rükuu yapamayan, yani imam ile birlikte sübhanallah diyecek kadar rükuda bulunmayan kimse o rekatı kaçırmış sayılır. Buna göre, imam ile birlikte, birinci rekatın rükuunu yapan ve namazın sonuna kadar imam ile birlikte namazı kılıp onunla beraber selam veren kimseye ***müdrik*** denir.

Namazı cemaatle kılmanın sevabı fazla olduğundan, camiye gelen kimse, öğle, ikindi ve yatsı namazlarında cemaatle namazın kılınmaya başladığını görürse, vaktin sünnetini kılmadan hemen imama uyar. Öğlenin ilk dört rekat sünnetini imamla birlikte farzı kıldıktan sonra kaza eder; yatsınınkini de dilerse kaza edebilir. Ancak ikindi namazının sünnetleri kaza edilmez. Sabah namazında camiye gelen kişi, cemaatin namaza durmuş olduğunu görür de, cemaate yetişebileceğini umarsa dışarıda veya bir kenarda sünneti kılar; yetişemeyecekse hemen imama uyar. (İ.P.)

MÜECCEL

Tecil edilmiş, ertelenmiş, sonraya bırakılmış, ileride yapılmak üzere vakti belirlenmiş gibi anlamlara gel-

mekte olup, fıkıhta vadeli sözleşmeler için kullanılmaktadır. Peşin verilmeyip daha sonra verilmesi kararlaştırılan mehre, mehr-i müeccel denir. Aynı şekilde vadeli alışverişlerde, ileriki bir tarihte ödenmesi kararlaştırılan bedele müeccel denilmiştir. (İ.P.)

MÜEKKET SÜNNET

Kelime anlamıyla kuvvetli sünnet demek olan müekket sünnet, bir fıkıh terimi olarak, dinî vecîbelerin birer tamamlayıcısı konumunda olan fiiller ile Hz. Peygamberin devam ettiği, fakat bağlayıcı olmadığını göstermek maksadıyla, bazen terk ettiği veya bizzat edasının vacip olmadığına işaret ettiği sünnetleri ifade etmektedir. (bk. Mendûb, Sünnet) (İ.P.)

MÜELLEFE-İ KULÛB

Sözlükte "müellefe, alıştırılan, sevilen, birleştirilen, bir araya getirilen, kalbi ısındırılan" anlamına gelmektedir. Dinî bir terim olan ***müellefe-i kulûb*** ise, zekat verilecek sınıflardan biri olup, kalpleri kazanılmak, İslâm'a ısındırılmak veya kötülüklerinden emin olunmak istenen ya da Müslümanlara faydalı olacakları umulan kişileri ifade etmektedir.

Müellefe-i kulûb, Müslümanlardan olabileceği gibi, gayrimüslimlerden de olabilir. Gayrimüslimlerin kalplerinin kazanılması ile, kendilerinin veya onlara tabi olan fertlerin İslâm'a girmeleri ya da onlardan veya yakınlarından gelebilecek kötülüklerin engellenmesi hedeflenir. Uluslar arası arenadaki lobi faaliyetleri bu çerçevede mütalaa edilebilir.

Müslüman olanlara bu payın verilmesinden ise, İslâm'a yeni girmiş olanların İslâm'da sebat etmelerini; İslâm'ı tam benimsememiş kimselere zekat verilerek, Müslümanlarla daha iyi kaynaşmalarını; sınır bölgelerinde görev yapan müslümanlara bu fondan yardım yapılarak toplumun genel asayiş ve güvenliğini teminde aktif katkılarını; önemli mevkide olan insanların ve çevresinde sözü geçen kimselerin İslâm'ın ve Müslümanların genel yararına uygun davranmalarını sağlamak amaçlanmıştır.

Hz. Peygamber ve ilk halife Hz. Ebû Bekir, müellefe-i kulûba zekattan hisse vermişlerdir. Fakat Hz. Ömer, İslâm'ın buna ihtiyacı kalmadığı gerekçesiyle bu uygulamayı kaldırmıştır. Ancak Hz. Ömer'in yapmış olduğu bu işlem, her zaman için geçerli ve bağlayıcı değildir. İhtiyaç olduğunda, müellefe-i kulûb denilen bu sınıfa zekat verilebilir. (İ.P.)

MÜENNEN HADİS (Müen'en Hadis)

Senedinde, "haddesenâ fülânün enne fülânen haddesehû" gibi "enne" edatıyla ifade edilen sıygalarla rivâyet edilen hadise "müennen hadis" ya da "müen'en hadis" denir. "Enne" edâtıyla rivâyet edilen hadisin muttasıl olup olmadığı hadis ilminin konusu olmuştur. Ahmed ibn Hanbel, İbn Salah ve Nevevî gibi hadisçiler, "enne" ile rivâyet edilen hadisin muttasıl olmadığını; sika bir râvînin müenneninin, başka senetlerle sema, ihbar ve tahdis sıygalarıyla rivâyet edilmedikçe zayıf kabul edilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Hadisçilerin çoğunluğu ile birlikte İmam Malik ise, müennen hadisin, muan'an hadiste olduğu gibi, râvîsi tedlisten uzak ve hocası ile karşılaştığı bilindiği takdirde muttasıl olduğunu, dolayısıyla makbul olduğunu kabul etmişlerdir. (A.G.)

MÜEYYİDE

Sözlükte "kuvvetlendiren" manasına gelen ***müeyyide,*** ıstılahta, kanun, ahlâk gibi kurumların buyruklarının yerine getirilmesini sağlayan güç anlamına gelmektedir. Türkçe'de aynı manaya gelen yaptırım kelimesi de kullanılmaktadır.

Din kurallarının müeyyidesi daha çok uhrevi olup, Allah korkusu, Cennet, Cehennem gibi aşkın tasavvurlardır. Bunun yanında, din kurallarına riâyet etmeyenler, inananların sosyal baskısı ile karşılaşırlar. Aynı şekilde, ahlâk kaideleri de devletin maddî müeyyidesinden mahrumdur. Bununla birlikte ahlâk kuralları, sadece bir nasihat, tavsiye olmayıp, cemiyetin manevî müeyyidesi ile desteklenmiştir. Bu kaidelere riâyet etmeyenleri cemiyet hoş görmez, bu gibileri takbih eder, bazen adeta cemiyet dışına atar. Bu gibi müeyyideler tamamen manevî mahiyette olmakla birlikte, bazen bunlar devletin maddî müeyyidesinden daha etkili olmaktadır.

Hukukî müeyyide ise, cebir ve zorlamadan ibaret olup, hukuk kaide ve esaslarının kabul ve tatbik edilmesini zorlamak için kanunlara konulan hükümler şeklinde tarif edilebilir. Hukuk kaidelerinin en önemli özelliklerinden biri, ihlâl edilmesi hâlinde, ihlâl edene fiilî bir karşılığın uygulanmasıdır. İhlal, eden sadece ayıplanmakla, hor görülmekle kalmaz, fiili bir karşılığa maruz kalır.

Hukuka uygunluğu sağlamak amacıyla, genel olarak, devlet otoritesinin elinde bulunan müeyyideler; ceza verme, zorla yaptırma, tazminat ödetme, geçerli saymama, iptalini isteme şeklinde sıralanabilir.

Nitelikleri bakımından müeyyideler, maddî müeyyideler ve manevî müeyyideler olmak üzere ikiye ayrılır. ***Maddî müeyyideler,*** fertlerin hukuka uygun davranmalarını sağlamak amacıyla fizikî kuvvetle zorlanmalarıdır. ***Manevî müeyyideler*** ise, bireylerin, hukuk kurallarına uymalarını temin etmek maksadıyla, ruhî olarak zorlanmalarıdır. Manevî müeyyideler, maddî müeyyidelerden daha etkili ve daha yaygındır. Hukukî manada, manevî müeyyideden daha çok, maddî müeyyide tehdidi anlaşılmaktadır. Ancak, hukukun kaynakları arasında ahlâkın da bulunması ve hukuka aykırı davranışlar toplumca da hoş karşılanmaması sebebiyle efkar-ı umumiye de müeyyide olarak etkili olmaktadır. Ayrıca kaynağı din olan hukuklarda, Allah ve âhiret inancı da manevî müeyyide olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hukuki maksatları bakımından müeyyideler, ikiye ayrılabilirler; ***caydırıcı müeyyideler*** ve ***teşvik edici müeyyideler.*** Mahiyetleri bakımından ise, medenî ve cezâî müeyyideler olmak üzere ikiye ayrılır.

Medenî müeyyideler; haksız bir durumun ortadan kaldırılarak eski halin iadesi, hukuk kaidelerine aykırı olan muamele ve akitlerin iptali, bu gibi muamelelerden doğan zararın tazmini gibi müeyyidelerdir. Bu tür müeyyideler, ihlâl edilmiş olan bir hakkın telafisini hedefler.

Cezaî müeyyideler ise, hukuka aykırı davranan kişinin tedip edilmesi, gerektiğinde toplumdan tasfiye edilmesi, mağdurun tatmini ve hukuka aykırı davranmak isteyenleri caydırma amacıyla, hukuka aykırı davranışta bulunan

kişinin cismine, hürriyetine, hukukuna ve malına yönelik yaptırımlardır.

Eğer fiilin husule getirdiği zarar, toplum düzenini direk olarak etkilemişse, kamunun düzenini ve sükununu muhafaza için cezaî müeyyideye müracaat edilmesi gerekir. Buna karşılık fertler arasındaki muameleleri tanzim eden bir kaidenin, yani medenî hukuk kaidelerinin ihlâli cezalandırılmaz. Zira, bu gibi muhalefetlerden doğan zarar şahsi olduğundan cemiyeti alakadar etmez. Diğer taraftan bu gibi zararların telafisi de mümkündür. Bu nedenle daha ileri gidilerek cezâ tatbik edilmesinde içtimai fayda ve lüzum yoktur. (İ.P.)

MÜEZZİN

Ezan okuyan demektir. Ezan okuyacak kimsenin, erkek, akıllı, takvâ sahibi ve namaz vakitlerini bilen biri olması gerekir. Kadınların, aklı ermeyen çocukların, delilerin, sarhoşların, cahillerin ve fasıkların ezan okumaları veya kamet getirmeleri mekruhtur. Ezan okuyan kişinin abdestli olması gerekir; abdestsiz okunan ezan geçerli olmakla birlikte mekruhtur. Müezzinlerin güzel ve gür sesli olmaları uygundur. (İ.P.)

MÜEZZİN MAHFİLİ

Camilerde müezzinlere mahsus mahfillere verilen bir isimdir. (İ.K.)

MÜFESSER

Sözlükte "tefsîr edilmiş, açıklanmış" gibi anlamlara gelen ***müfesser,*** bir fıkıh usulü terimi olarak, hükme açık bir şekilde delalet eden, tevîl ve tahsîs ihtimaline kapalı bulunan lafızdır. Müfesser lafızlar, hükme delaletindeki açıklığı bakımından, **zâhir** ve **nass**tan daha kuvvetlidir. Müfesser lafız, bazen aslında **mücmel** iken, başka bir nass tarafından açıklanarak kapalılığı giderilmiştir. Bu şekilde müfesser olan lafıza, ***mübeyyen, mufassal*** da denir. Meselâ, namazı emreden nassları, Hz. Peygamber sünnetiyle açıklamıştır. Böylece daha önce mücmel iken, müfesser olmuştur. (bk. Mücmel) Müfesser lafızlar tevîle ve başka bir şekilde anlaşılmaya müsait olmadığı için, kesin olarak delalet ettiği manaya uygun şekilde amel edilmesi gerekir. (İ.P.)

MÜFESSİR

Müfessir sözlükte "açıklayan, izah eden, yorumlayan" demektir. Istılahta Kur'ân'ı tefsîr eden, yorumlayan bilim adamlarına denir. En büyük müfessir Hz. Muhammed'dir. (a.s.) (bk. Tefsîr) (İ.K.)

MÜFLİS

Müflis, ağır borç yükü altında kalıp borçlarını ödeyemez hâle gelen kişi demektir. Başka bir ifadeyle, vadesi gelen borçları mal varlığına eşit veya daha fazla olan borçluya müflis denir. Mahkemece kişinin iflasına hükmetmeye ise ***teflîs*** denir. (bk. İflâs) (İ.P.)

MÜFSİT

Bir şey az veya çok itidal hâlinden, kendisine lâyık olan durumdan faydalanılır olmaktan çıkmak, fâsit olmak, bozulmak, çürümek, yaramaz olmak ve mahvolmak anlamındaki ***fesâd*** kökünden gelen ***müfsid*** sözlükte, ifsat eden, bozan, mahveden istikametten ve itidalden sapan kimse demektir.

Müfsid kelimesi Kur'ân'da 21 defa geçmiş ve kâfirlere (Yûnus, 10/40), münafıklara (Bakara, 2/11), ilâhlık iddia eden, âsi, azgın, kâfir, kâtil ve zalim Firavun ve taifesine (A'râf, 7/103), homoseksüellik yapan Lût kavmine (Ankebût, 29/30), serveti ile şımarmış, azgın ve zâlim Karun'a (Kasas, 28/77), müşrik ve âsi Semud kav-

mine (A'râf, 7/73-74), imân edenleri Allah yolundan meneden, ölçü ve tartıda hile yapan zalim Medyen halkına (A'râf, 7/85-86), Allah'ın sözünü değiştiren, ahdini bozan, yakınlarıyla ilgiyi kesen, Allah'a cimri diyen, azgın, fâsık, kâfir ve zâlim Yahûdîlere, (Mâide, 5/64; A'râf, 7/142), "İsâ, Allah'ın oğludur ve ilâhtır" diyen Hristiyanlara (Bakara, 2/60), insanları imân edip dinî görevlerini yapmak isteyenlere mâni olan (Nahl, 16/88) fert ve toplumlara müfsitler denilmiştir.

Müfsitler, imân edip sâlih ameller işleyenlerin (Sâd, 38/28) ve muslih (ıslah eden, düzelten) insanların (Şuarâ, 26/151-152) zıddı olarak zikredilmiştir.

Kur'ân bütünlüğünden anlaşılan o ki, Kur'ân'da hem inkâr edenlere hem de isyan edenlere, Allah'ın emir ve yasaklarına uymayanlara, Allah ve insan haklarını ihlâl edenlere müfsit denilmektedir.

Müfsit kelimesinin geçtiği âyetlerin çoğunda, yeryüzünde fesat çıkarılmaması istenmektedir. Kur'ân'a göre yeryüzünde fesat çıkarmak; inkâr edip isyan etmek, din ve vicdan özgürlüğünü ve insan haklarını ihlâl etmek, çevreyi kirletmek, ilâhî iradeye uygun olan nizamı bozmak, helal-harama uymamak, ahlâk dışı davranışlarda bulunmak, zulmetmek, günah işlemek, kısaca İslâmî kuralları uygulamamaktır. Allah, bu davranışları sergileyen insanlara müfsit demektedir. (İ.K.)

Fıkıh ıstılahında ***müfsit,*** bir ibadeti veya bir hukukî işlemi sakatlayan fiil ve eksikliğe denir. Başka bir ifadeyle, usul ve adabına uygun bir şekilde başlanmış bir ibadeti bozup, geçersiz hâle getiren davranış ve eksikliktir. Hukukî işlem veya ibadetin bozulmasına ***fesât,*** bu işlem ya da ibadete de ***fâsit*** denir. (bk. Fesât) (İ.P.)

MÜFTÂ BİH

Sözlükte "kendisiyle fetvâ verilen" anlamına gelen ***müftâ bih,*** dinî bir kavram olarak, bir mezhebin imamları arasındaki farklı görüşlerden, daha sonraki âlimlerce delil bakımından tercih edilmiş olanı veya bu görüşlerden belirli bir zaman için geçerli ve fetvâ vermeye daha uygun olduğu kabul edilen görüş anlamına gelir. (İ.P.)

MÜFTÎ

Fıkhî bir meselenin dinî-hukukî hükmünü açıklama, fetvâ verme ehliyetine haiz kişi, fetvâ veren anlamına gelmektedir. (bk. Fetvâ) (İ.P.)

MÜHÂKALE

Başağındaki buğdayın, hasat edilmiş buğdayla tahmini bir ölçüyle alışverişine denir. Hanefîlere göre, bu şekildeki bir alışveriş caiz değildir, akit fasit olur. Zira Hz. Peygamber, mühâkaleyi yasaklamıştır (Buhârî, Şürb, 17; Müslim, Buyû', 53; Tirmizî, Buyû', 55). Diğer taraftan bu alışveriş, hakkında riba cereyan eden aynı cins şeylerin, götürü usulle satışı olduğundan caiz değildir. (İ.P.)

MÜHEYMİN

Sevmek, şiddetli susamak anlamındaki "h-y-m" kökünden türeyen ***muheymin*** sözlükte, gözetici ve koruyucu olan, hükmü altına alıp kontrol eden demektir.

Bu kelime Kur'ân'da iki âyette geçmiştir: Biri koruyucu ve gözetleyici anlamında Kur'ân'ın niteliği (Mâide, 5/48) diğeri de; gücü ve kudretiyle yaratıklarını istila eden, onların bütün yaptıklarını, söz, fiil ve davranışlarını

görüp gözeten, kendisinden hiçbir şey gizli olmayan rakîb, şehîd, hafîz, emîn, güvenilir anlamında Allah'ın vasfı olarak kullanılmıştır: *"O Allah ki O'ndan başka ilah yoktur. O meliktir, kuddüstür, selamdır, mü'mindir, müheymindir..."* (Haşr, 59/23). Müheymin, Allah'ın kullarının bütün amellerini bilen, koruyan ve âhirette mükâfatını eksiksiz veren, asla zulmetmeyeceğinden emin olunan anlamını ifade eder. (İ.K.)

MÜHLİK

Ölmek, yok olmak, helak olmak, bir şeye ihtirasla yönelmek anlamındaki "h-l-k" kökünden türeyen ***mühlik*** öldüren, yok eden, helak eden demektir.

Allah'ın sıfatı olarak ***mühlik*** (çoğulu, *mühlikûn*, *mühlikîn*); isyân eden, azan, günaha dalan ve zulmeden fert ve toplumları yok eden, helak eden demektir.

Kur'ân'da tekil şekli üç, çoğul şekli 4 âyette geçmiştir: *"...Rabbin halkı habersiz iken, ülkeleri zulüm ile helak edici değildir."* (En'âm, 6/131); *"...Biz halkı zâlim olmadan ülkeleri helak edici değiliz."* (Kasas, 28/59); *"Hiçbir ülke yoktur ki biz kıyamet gününden önce helak edecek, yahut onu şiddetli bir şekilde azap edecek olmayalım..."* (İsrâ, 17/58).

Allah'ın bu sıfatı, "ehleke-yühlikü" fiili ile de ifade edilmiştir: *"Sizden önce, zulmettikleri ve peygamberleri kendilerine açık deliller getirdikleri halde imân etmedikleri için nice nesilleri helak ettik. İşte suçlu toplumu böyle cezalandırırız."* (Yûnus, 10/13); *"Biz refah içinde şımarmış nice şehri helak ettik..."* (Kasas, 28/58).

Meâllerini verdiğimiz âyetlerden de anlaşılacağı üzere, Allah ancak zulmeden (Hac, 22/45), suç (Duhân, 44/37) ve günah işleyen (Enfâl, 8/54) toplumları, peygamberle uyardıktan sonra (Şuarâ, 26/208) helak etmektedir. (İ.K.)

MÜKÂŞEFE

Sözlükte "açığa çıkarmak, âşikâr hâle getirmek" anlamına gelen ***mükâşefe,*** tasavvufta, sâlikin nefsiyle yaptığı savaş neticesinde manevî merhaleleri (yolları) aşarak ulaştığı yüksek manevî mertebe; kalb gözünün açılması, gayb âleminin görülmesini sağlayan hâl anlamında kullanılmaktadır. Sûfilere göre bu mertebeye erişen sâlikten artık perde kalkar, akıl ve duyu organlarıyla elde edemediği bilgileri elde eder. (M.C.)

MÜKÂTEBE

Sözlükte "yazışmak, mektuplaşmak" anlamına gelen ***mükâtebe,*** İslâm tarihinde, kölenin çalışarak belirli bir bedeli ödemesi üzerine azat olması konusunda efendisi ile arasında yapılan akdi ifade eder. Buna kitâbet de denir. Anlaşma yapan köleye ***mükâtep,*** cariyeye de ***mükâtebe*** denir.

İslâm'ın indiği dönemlerden çok önceleri yeryüzünde mevcut ve yaygın bir olgu olan köleliği, İslâm dini tedricen tasfiye etmeyi planlamıştır. Bu amaçla, sürekli olarak ve değişik vesilelerle köle azat etmeyi teşvik etmiştir. Mükâtebe de Kur'ân-ı Kerim'de tavsiye edilen, köle azat yöntemlerinden biridir. Yüce Allah, *"Kölelerinizden hür olmak için bedel vermek isteyenlerle, onlarda bir iyilik görürseniz, mükâtebe akdi yapın. Onlara Allah'ın size verdiği mallardan verin."* buyurmaktadır (Nûr, 24/33). (İ.P.)

Hadis usulünde mükâtebe, bir hadis hocasının, rivâyet hakkına sahip oldu-

ğu hadisleri, bizzat kendisi yazarak ya da başkasına dikte ettirerek, huzurdaki öğrencisine vermesine ya da uzaktaki öğrencisine göndermesine denir. (bk. Kitâbet) (A.G.)

MÜKEBBİR

Kibirli kimse demektir. (bk. Kibir) (İ.K.)

MÜKELLEF

Dinî hükümlerle yükümlü tutulan, düşünce, söz ve davranışlarına bir takım dünyevî, uhrevî, dinî ve hukukî sonuçlar bağlanan insan demektir. Mükellefiyetin temel şartı ehliyet, yani kişinin dinî, hukukî sorumluluk taşımaya elverişli olmasıdır. Mükellefin ehil olması ise, kendisine yöneltilen hitabı anlayabilecek ve bu hitabın anlamını tasavvur edebilecek güçte bulunması ile olur. Hitabı anlayabilme ise akıl ile mümkündür. Ancak aklın varlığı gizli ve seviyeleri de farklıdır; bu nedenle her seviyedeki akıl mükellefiyet için yeterli olmaz. Bu sebeple, aklın kişinin mükellef tutulabilmesi için yeterli olgunlukta kabul edilmesi için buluğ ölçü kabul edilmiştir.

Kişinin dinî, hukukî sorumluluk taşımaya elverişli olması için ne gibi şartların aranacağı hususu, iman, ibadet, toplumsal ödevler ve sorumluluklar gibi farklı alanlarda bazı farklılıklar göstermektedir. Bunlar da fıkıh kitaplarında ehliyet başlığı altında incelenmiştir. (bk. Ehliyet) (İ.P.)

MÜKEZZİB

Âyetleri ve dinî hükümleri yalanlayan kimse demektir. (bk. Tekzîb) (İ.K.)

MÜKREH

Haksız olarak istemediği bir şeyi yapmaya zorlanan, tehdit edilen kişi demektir. (bk. İkrâh) (İ.P.)

MÜKRİH

Bir kimseyi, haksız olarak istemediği bir şeyi yapmaya zorlayan, tehdit eden kişi anlamına gelir. (bk. İkrâh) (İ.P.)

MÜLÂANE

Kocanın eşine zina isnat etmesi sebebiyle, hakim huzurunda yemin edilerek yapılan lânetleşme ile evlilik bağının sona ermesidir. (bk. Liân) (İ.P.)

MÜLCİ İKRÂH

Bir kimseyi, ölüm veya bir uzvunu kesmek gibi, kişinin canına veya bir uzvuna yönelik bir tehditle, istemediği bir şeyi yapmaya zorlamadır. Bu çeşit ikraha tam ikrah da denir. (bk. İkrâh) (İ.P.)

MÜLK

Mülk kelimesi Arapça'da, insanlar üzerinde hakimiyet, tasarruf salahiyeti anlamına gelmektedir. Türkçe'de ise, eşya üzerinde tek başına tasarruf yetkisini ifade etmektedir. Bunu Arapça'da ***milk*** veya ***melk*** kelimeleri karşılar. Eşya üzerindeki bu yetkiyi ifade etmek için **mülkiyet** kavramı da kullanılmaktadır. (bk. Mülkiyet) (İ.P.)

MÜLK ŞİRKETİ

İslâm hukukunda, iki veya daha fazla kişinin maldaki ortaklığını ifade eden basit ortaklığa verilen isimdir. Mülk ortaklığı zorunlu ve ihtiyarî olmak üzere ikiye ayrılır. ***Zorunlu mülk ortaklığı***, iki veya daha fazla kişinin mallarının, kendi istekleri dışında, birbirinden ayrılmayacak şekilde birbirine karışması sonucunda veya miras yoluyla meydana gelen ortaklıktır. ***İhtiyâri mülk ortaklığı*** ise, birkaç kişinin bir malı ortak satın almaları, kendilerine hibe edilen bir malı kabul etmeleri, mallarını kendileri karıştırma-

ları gibi kendilerinin istek ve fiilleriyle meydana gelen ortaklıktır.

Ortaklar arasında vekalet veya kefalet söz konusu değildir. Bu nedenle, ortakların, diğer ortağının hissesinde tasarruf yetkisi yoktur. Ortaklar kendi hissesini, ortaklarına satabilir. Üçüncü kişilere satımı hususunda ise; şâyet ortaklık malların karışması veya karıştırmasıyla meydana gelmişse, ortağının izni olmaksızın hissesini üçüncü kişilere satamaz; ancak miras, ortak olarak satın alma, hibeyi kabul etme gibi sebeplerden meydana gelmişse ortağının izni olmaksızın üçüncü şahıslara satabilir. Bu durumda, ortak mal, akar gibi şuf'a cari olan bir mal ise, ortaklar şuf'a hakkına dayanarak malı alabilirler. (İ.P.)

MÜLKİYET

Bir ayn veya menfaat üzerinde varlığı kabul edilen ve bir engel bulunmadıkça yalnızca sahibine tasarruf imkânı veren, ayrıca herkese karşı ileri sürülebilen bir haktır. İslâm hukukunda mülkiyet hakkının konusu sadece mallar olmayıp, bir kısım haklar ve menfaatler de mülkiyet kapsamına girmektedir.

Konusu bakımından mülkiyet, **ayn, menfaat** ve **deyn** mülkiyeti olmak üzere üçe ayrılır. ***Ayn mülkiyeti,*** şeyin kendisi, aslı, kökü üzerinde söz konusu olan mülkiyettir. Prensip olarak, bir şeyin aynına sahip olan onun menfaatine de sahip olur. Tarla, ev, araba ve benzeri mal üzerindeki mülkiyet böyledir. ***Menfaat mülkiyeti,*** eşyanın aynına değil de bunlardan istifade etmeye, faydalanmaya ait olan ve bunu sağlayan mülkiyettir. Evde oturma, tarlayı ekme bu tür mülkiyettir. ***Deyn mülkiyeti*** ise, birisinin zimmetindeki borcun sahibinin, yani alacaklının sahip olduğu mülkiyet hakkıdır.

Başka bir açıdan mülkiyet, tam ve eksik olmak üzere ikiye ayrılır. Bir şeyin hem rakabesini, hem de menfaatini kapsayan mülkiyete ***tam mülkiyet;*** bunlardan sadece birini içine alan, sadece menfaat veya sadece ayna ait mülkiyet ise ***eksik mülkiyettir.*** Ayrıca bağımsızlığı bakımından, müstakil ve şâyi olmak üzere ikiye ayrılır.

Mülkiyet, sahipsiz mubah malın ihrazı, define bulmak gibi aslen kazanılabileceği gibi, alışveriş, miras gibi devren de kazanılabilir. (İ.P.)

MÜLTEZEM

Kâbe'nin kuzey doğu duvarında yerden 2 m yükseklikte Kâbe'nin kapısı vardır. Hacer-i Esved'in bulunduğu köşe ile Kâbe kapısı arasında kalan kısma mültezem denir. "Mültezem" kelimesi, bir şeyi üzerine gerekli kılmak, sarılmak, sarmaşmak anlamına gelen iltezeme fiilinden türemiş bir isimdir. (İ.K.)

Harem bölgesine dışarıdan gelenler, Mekke'den ayrılmadan yapması vacip olan sadr/vedâ tavafının yedi şavtını da tamamladıktan sonra, zemzem kuyusuna giderek zemzemden içerler, daha sonra imkân bulurlarsa Kâbe'nin kapısına gelir ve eşiğini öperler. Sonra da mültezeme gelerek vücudunu Kâbe'ye yapıştırır, sağ yanağını da koyar ve Kâbe'nin örtüsüne yapışıp ağlayarak dua ederler. Ağlayamayan, ağlıyormuş gibi yapar. Geri geri giderek Kâbe'den çıkar. (İ.P.)

MÜMEYYİZ

Sözlükte "ayıran" anlamına gelen ***mümeyyiz,*** dinî bir kavram olarak, iyiyi kötüden, faydalıyı zararlıdan ayırt edebilen kişi demektir. Mümeyyiz olma-

yan çocukların **eda ehliyeti** yoktur. Bu nedenle, yapmış oldukları tasarrufları geçersizdir. Buna karşılık buluğ çağına ulaşmayan mümeyyiz çocuklar, nakıs edâ ehliyetine sahiptirler. Sırf kendilerinin menfaatlerine olan, hibenin kabul edilmesi gibi tasarrufları geçerlidir. Başkasına hibe etmek, vakıf gibi tamamen zararına olan tasarrufları ise geçersizdir. Alışveriş, kira gibi, yararına da zararına da olma ihtimali bulunan tasarrufları ise, veli veya vasîsinin iznine bağlıdır. (İ.P.)

MÜMÎT

Allah'ın sıfatlarından biri olup, canlıların hayatına son veren demektir. (bk. Muhyî) (İ.K.)

MÜMKİN

Varlığı ile yokluğu zatının gereği olmayan, zatına nispetle varlığı ile yokluğu eşit olan, yokluğu muhal olmayan, var olmak için bir sebebe muhtaç olan diye tanımlanır. Mümkinin iki özelliği vardır; birincisi var olmak için bir sebebe muhtaçtır, ikincisi de sebebinden önce ve sebebiyle beraber var olmasının düşünülemez olmasıdır. Bu nedenle mümkin hâdistir. (F.K.)

MÜMTENİ

Yokluğu zatının gereği olandır ki varlığı düşünülemeyendir. Allah'ın yokluğunun düşünülememesi, dört sayısının tekliğinin ileri sürülememesi böyledir. Mümteninin özelliği hiçbir suretle var olmamaktır. Bu onun mahiyetinin gereğidir. Mümteni'yi aklen var olan bir nesne gibi tasavvur etmek dahi mümkün değildir. Buna muhâl veya müstahil de denir. (F.K.)

MÜN'AKİD

Sözlükte "bağlanmış, düğümlenmiş, kararlaştırılmış, katılaşmış, akdolunmuş" gibi anlamlara gelen ***mün'akid***, bir fıkıh kavramı olarak, unsurları tam olan ve kuruluş şartlarını taşıyan akit demektir.

Akitlerde temel kurucu unsur, tarafların karşılıklı irade beyanlarıdır. İrade beyanı; bir kişinin bir hakkı veya hukukî ilişkiyi kurma, değiştirme veya ortadan kaldırma iradesini, dış dünyaya yansıtması, açıklaması veya bildirmesi yahut da bunu doğrudan doğruya icra ederek yürürlüğe koymasıdır.

Kuruluş şartları ise, bir akdin kurulabilmesi için gerekli olan taraflar ile akdin mevzuunda aranan şartlardır. Bunlar şöyle açıklanabilir:

Akdin meydana gelmesi için, en az iki tarafın bulunması ve taraf olan şahısların hukukî ehliyete sahip olmaları gerekir. Yaş küçüklüğü, akıl hastalığı, akıl zayıflığı, bunama, sarhoşluk gibi sebeplerle temyiz kudretinden mahrum olan kişilerin irade beyanları muteber değildir. Mahcur, mümeyyiz çocuk gibi tam ehliyete sahip olmayan kişilerin irade beyanları geçerli olmakla birlikte, bu beyanları, hibe, talak gibi sırf zarar kabul edilen akitlerde sonuç doğurmaz. Alışveriş gibi kâr ve zararı muhtemel tasarruflarda ise velî veya vasisinin iznine bağlıdır.

Akdin kurulabilmesi için, hükmünü kabul eden bir mevzu bulunması gerekir. Akdin konusu, mal, menfaat veya fiil olabilir. Akdin konusu olan mal, ayn veya deyn; fiil ise yapmak veya kaçınmak olabilir. Akde konu olan şeyin; mümkün olması, mevcut, belirlenmiş ve akde konu olmaya elverişli yani meşru olması gerekmektedir (İ.P.)

MÜNÂCÂT

Sözlükte "gizlice konuşmak, fısıldaşmak" anlamına gelen ***münâcât,*** tasavvufta, kulun yüce Mevlâsına yalvarması (dua), yakarması (niyaz), dileklerini O'na arzetmesi, O'nu övmesi ve bağlılığını bildirmesi demektir. Ayrıca Cenab-ı Hakk'ın af ve mağfiretini dilemeyi konu alan şiir ve düz yazılara da münâcât denir. (M.C.)

MÜNÂFESE

bk. Haset.

MÜNÂFIK

Kaybolmak, eksilmek, geçmek ve tükenmek anlamındake "n-f-k" kökünden türeyen ***münâfık,*** din ıstılahında, kalbi ile inanmadığı halde inkârını saklayıp, dili ile inandığını söyleyerek mümin görünen kimseye denir. Münafığın bu davranışına ***nifak*** denir.

Yüce Allah Kur'ân'da münafıkları; *"İnsanlardan bazıları da vardır ki, inanmadıkları halde "Allah'a ve âhiret gününe inandık" derler."* (Bakara, 2/8), *"Ey Resûl! Kalpleri iman etmediği halde ağızlarıyla "inandık" diyen kimselerden ve Yahûdîlerden küfür içinde koşuşanlar (ın hâli) seni üzmesin."* (Mâide, 5/41) şeklinde tanımlar ve onların özelliklerini şöyle bildirir: Münafıklar, Müminleri bırakıp kâfirleri dost edinirler, Allah'ı aldatmaya çalışırlar, namaza tembel tembel kalkarlar, Allah'ı pek az zikrederler, ne müminlerden yana ne de kâfirlerden yana olurlar, ikisi arasında bocalayıp dururlar (Nisâ, 4/139, 142); kötülüğü emreder, iyiliğe engel olurlar, elleri de sıkıdır (Tevbe, 9/67); yalancıdırlar, yeminlerini kalkan edinirler, insanları Allah yolundan alıkorlar, gösterişlidirler, süslü konuşurlar, her gürültüyü kendi alayhlerine zannederler (Münafikûn, 63/1-4). Hz. Peygamber de, münafıkların konuştuklarında yalan söylediklerini, verdikleri sözde durmadıklarını, emanete hıyanet ettiklerini, düşmanlıkta aşırı gittiklerini bildirmiştir (Müslim, İman, 107; Buhârî, İman, 24). Münafıklar görünüşte mümin oldukları için, dünyada Müslüman muamelesi görürler. Ancak âhirette cehennemin en alt tabakasına atılacaklardır (Nisâ, 4/145). (İ.K.)

MÜNAKEHAT

Fıkhın, evlilik, boşanma, nafaka gibi bölümlerini içeren kısmına verilen isimdir. (bk. Nikâh, Boşanma, Nafaka) (İ.P.)

MÜNÂVELE

Hadis öğrenme yollarından biridir. Hocanın, kitabını veya hadis/yazılı birkaç sayfayı öğrencisine elden vermesine denir. Münâvelede rivâyet izni bazen vardır, bazen yoktur. Rivâyetine izin verilmeyen hadislerin rivâyet edilmesinin uygun olmayacağı görüşü, hadisçiler arasında ağırlık kazanmıştır.

İcâzetli münâvele yolu ile aktarılan hadislerin rivâyetinde, "haddesena münâveleten ve icâzeten" şeklinde ifadelerin kullanılması da uygun görülmüştür. (A.G.)

MÜNECCÎ

Kurtulmak, çabuk olmak, kurtarmak, sözü sır olarak söylemek, fısıldamak anlamlarındaki "n-c-v" kökünden türeyen ***müneccî,*** kurtaran demektir.

Allah'ın sıfatı olarak Kur'ân'da iki âyette geçmiştir: *"...Biz onların (Lut ailesinin), karısı hariç hepsini (azaptan, helak olmaktan) kurtaracağız..."* (Hicr, 15/59-60).

Allah'ın bu vasfı Kur'ân'da daha çok "enca - yüncî" ve "neccâ - yüneccî"

fiiliyle anlatılmıştır: *"İçinizden oraya (cehenneme) girmeyecek hiç kimse yoktur. (Oraya girmeleri) Rabbinin üzerine aldığı kesinleşmiş bir hükümdür. Sonra muttakileri kurtarırız (müneccî) ve zalimleri diz üstü çökmüş olarak bırakırız."* (Meryem, 19/71-72); *"Ondan (karanın ve denizin karanlıklarından) ve bütün sıkıntılardan sizi Allah kurtarıyor..."* (En'âm, 6/64).

İnsanları, özellikle müminleri, muttakileri felaketlerden koruyan, kurtaran, Allah'tır. Korumak, kurtarmak Allah'ın bir özelliğidir. (İ.K.)

MÜNÎB

Birinin yerine geçmek, sık sık gidip gelmek, tevbe etmek anlamına gelen "nevb – niyab" kökünden gelen ***münîb*** sözlükte, yönelen, sık sık gidip gelen ve çok yağmur anlamlarına gelir.

Kur'ân'da 7 âyette geçmiş ve iman, ibadet, itaat, zikir, istiğfar, tevbe ve dua ederek Allah'a yönelmek anlamında kullanılmıştır. İbrahim Peygamber'e (Hûd, 11/75), Allah'a yönelen insana ve îmanlı kalbe (Kâf, 50/8,33) münîb denilmiştir. Bir zarar dokununca Allah'a yönelip, bir nimete ulaşınca Allah'ı unutan ve O'na ortaklar koşan kimseler kınanmıştır (Rûm, 30/33; Zümer, 39/8). (İ.K.)

MÜNÎR

Allah'ın sıfatlarından biri olup, aydınlatan, nurlandıran demektir. (bk. Nûr) (İ.K.)

MÜNKER

Sözlükte "çirkin, kötü, yadırganan şey" anlamına gelen ***münker,*** dinî bir kavram olarak, Allah'ın râzı olmadığı, İslâm'ın çirkin, kötü, kabâhat, günah ve haram olarak bildirdiği davranışlardır. Münker, ***ma'ruf***un zıddıdır.

Dinimizde ma'rûfun emredilmesi, münkerin ise nehyedilmesi istenmiştir: *"Sizden iyiye çağıran, doğruluğu emreden ve fenalıktan men eden bir cemaat olsun. İşte başarıya erişenler yalnız onlardır."* (Âl-i İmrân, 3/104); *"Mümin erkekler ve mümin kadınlar birbirlerinin velileridir; iyiyi emreder kötülükten alıkorlar..."* (Tevbe, 9/71); *"...İyilikte ve fenalıktan sakınmakta yardımlaşın, günah işlemek ve aşırı gitmekte yardımlaşmayın..."* (Mâide, 5/2); *"Sizden her kim bir münker görürse, onu eliyle değiştirsin. Eğer buna gücü yetmezse, diliyle değiştirsin. Buna da gücü yetmeyen, kalbiyle nefret etsin. Bu ise îmânın en zayıf derecesidir."* (Müslim, Îmân, 20). (F.K.)

MÜNKER - NEKİR

Sözlükte "bilmemek ve tanımamak, güç ve şiddetli olmak, hoş olmamak" anlamlarındaki "n-k-r" kökünden türeyen ***münker,*** bilinmeyen, tanınmayan, aklın ve dinin çirkin gördüğü şey; ***nekir*** ise inkar, güç iş, ceza ve sağlam demektir. Bu iki kelimeden oluşan ***münker - nekir,*** terkip olarak kabirde insanları sorgulayacak olan meleklere verilen bir isimdir. Mezarda ölüye görmediği, bilmediği, tanımadığı bir şekilde görüneceği ve yadırganacağı için bu isim verilmiştir. Bu meleklere ***münkereyn*** ve ***fettanü'l-kabir*** (kabir sorucusu) da denilmiştir. (İ.K.)

MÜNKER HADİS – MARUF HADİS

Tercih edilen tanıma göre ***münker hadis,*** adalet ve zabt yönünden zayıf bir râvînin, sika râvîye aykırı olarak rivâyet ettiği ve rivâyetinde tek kaldığı hadisdir. Münker hadis zayıf hadisler

arasında yer aldığından reddolunur, karşıtı olan maruf hadisle amel edilir.

Maruf hadis, zayıf râvînin rivâyeti karşısında tercih olunan sika râvînin hadisidir. Münker hadisin karşıtıdır. Münker hadis karşısında maruf hadis delil olarak kabul edilir. (A.G.)

MÜNKİR

Güç, şiddetli ve muğlak olmak, hoş olmamak, bilmemek ve tanımamak anlamındaki "nekr" kökünden türeyen ***münkir*** kavramı sözlükte; bir şeyi bilmeyen, bir hakkı ve gerçeği inkâr eden, bir şeyi hoş ve iyi görmeyen demektir. Bu kelime Kur'ân'da isim olarak 4 âyette geçmiş ve bir âyette sözlük anlamında "tanımayanlar" (Yûsuf, 12/58); üç âyette Kur'ân'ı (Enbiyâ, 21/50), Peygamberi (Mü'minûn, 23/69) ve ahîreti (Nahl, 16/22) "inkâr edenler" anlamında kullanılmıştır. Bu kullanımı ile "münkir" (çoğulu münkirûn), kâfir kelimesi ile eş anlamdadır.

"Nekr" kökü, Kur'ân'da çeşitli formlarda 34 defa farklı anlamlarda kullanılmıştır. (İ.K.)

MÜNTEKÎM, ZÛ-İNTİKÂM

Öç almak, cezalandırmak, bir işi kerih görüp ayıplamak, yadırgamak, çabuk yemek anlamlarındaki "n-k-m" kökünden türeyen ***müntekîm,*** suçluyu cezalandıran, ***zû-intikâm,*** intikam sahibi demektir. Allah'ın sıfatı olarak ***müntekîm*** ve ***zû-intikâm*"**; zâlimleri, zorbaları, azgınları, suç ve günah işleyenleri, önce bu davranışlarından sakındıran, hallerini düzeltmeleri için onlara mühlet veren, sonra isyana ve azgınlığa devam edenleri şiddetle cezalandıran, mazlumun hakkını zalimden alan demektir.

Kur'ân-ı Kerim'de 3 âyette azamet çoğulu ile "muntekimûn" şeklinde, 4 âyette de "zû intikâm", vasfı "aziz" ismi ile birlikte geçmiştir: *"...Allah'ın âyetlerini inkâr edenler (varya işte) onlar için mutlaka şiddetli bir azap vardır. Allah azizdir (hükmünde galiptir) ve intikam alandır."* (Âl-i İmrân, 3/4); *"...Kim düşmanlık ederse Allah ondan intikam alır. Allah azizdir, intikam alandır."* (Mâide, 5/95); *"Sakın Allah'ı, peygamberlerine verdiği sözden cayar sanma. Çünkü Allah azizdir, intikam alandır."* (İbrahim, 14/47); *"...Biz mücrimlerden intikam alırız."* (Secde, 32/22); *"Büyük yakalama ile yakaladığımız gün, biz intikamımızı alırız."* (Duhân, 44/16); *"Allah aziz ve intikam sahibi değil mi?"* (Zümer, 39/37).

Meâllerini zikrettiğimiz âyetlerden anlaşılacağı üzere, Allah'ın "müntekim" ve "zû intikam" sıfatları, inkâr ve isyân edenlere yöneliktir. Allah; kâfirleri, müşrikleri, münafıkları, mücrimleri, günah işleyenleri cezalandırır. Allah zalim değildir. Hak etmeden hiçbir kuluna ceza vermez. İsyan eden fert ve toplumlara dünyada afetler, müsibetler ve belalar vermesi Kur'ân'da Allah'ın intikamı olarak ifade edilmiştir (A'râf, 7/136; Hicr, 15/79; Rûm, 30/47)

Allah'ın "zû intikam" sıfatının "aziz" ismi ile birlikte geçmesi, suç / günah işleyenleri cezalandırmaya kâdir olduğunu, bundan âciz olmadığını beyan içindir. Allah'ın bu vasfı Kur'ân'da, "intekame - yentekimü" fiiliyle de ifade edilmiştir. Şu âyeti örnek olarak zikredebiliriz: *"Andolsun ki, biz senden önce peygamberleri kavimlerine gönderdik. Onlara deliller getirdiler ve biz suç işleyenlerden intikam aldık. Müminlere yardım etmek, üzerimize borç idi."* (Rûm, 30/47) (İ.K.)

MÜNZİL (Münezzil - Hayru'l-Münzilîn)

Yukarıdan aşağıya inmek, bir yere konaklamak, misâfir olmak, yolculuk yapmak, nezleye tutulmak ve ekin gelişmek anlamlarındaki "n-z-l" kökünden türeyen ***münzil,*** indiren, misafir eden demektir. ***Münezzil*** de aynı anlamdadır. ***Hayru'l-münzilîn*** ise, indirenlerin, misafir edenlerin en hayırlısı demektir.

Allah'ın sıfatı olarak "münzil" kelimesi Kur'ân'da; azamet çoğulu ile "münzilûn – mûnzilîn" şeklinde 3 âyette, "hayru'l-münzilîn" ve "münezzil" ise birer âyette geçmiştir:

"Meryem oğlu İsâ; "Allah'ım! Rabbimiz! Üzerimize gökten bir sofra indir ki, bizim için, önce ve sonra gelenlerimiz için bir bayram olsun ve bu senden bir âyet / delil olsun. Bizi rızıklandır. Sen rızık verenlerin en hayırlısısın" dedi. Allah buyurdu ki: "Ben onu sizin üzerinize indireceğim" (innî münezzilühâ)*..."* (Mâide, 5/114-115). Âyette, geçen "münezzil", Allah'ın İsâ Peygamber'e nimet vermesini ifade etmektedir.

"Biz, itaatsizlik etmeleri sebebiyle şu ülke halkının (Lut kavminin) üzerine gökten bir azap indireceğiz (innâ münzilûn)*"* (Ankebût, 29/34), *"Siz mi suyu buluttan indirdiniz, yoksa indiren bizmiyiz* (nahnü'l-münzilûn)*"* (Vâkı'a, 56/69) Âyetlerin ilkinde azap, ikincisinde su indirilmesi söz konusu edilmiştir. Âl-i İmrân sûresinin 124. âyetinde ise Allah'ın müminlere yardım için melek indirdiği bildirilmektedir.

"(Nuh) dedi ki: "Rabbim, beni bereketli bir yere indir. Sen indirenlerin en hayırlısısın." (Mü'minûn, 23/29). Bu âyette "münzil", Allah'ın ikram sahibi olduğunu ifade etmektedir.

Allah'ın bu vasfı, Kur'ân'da daha çok "enzele - yünzilü" fiiliyle anlatılmıştır. Allah'ın peygamberlerine kitap (Âl-i İmrân, 3/3-4, 7), yeryüzüne su (Bakara, 2/22), melek (Hicr, 15/8), müminlere sekinet (iç huzuru) (Tevbe, 9/26) ve Benî İsrail'e men ve selva (A'râf, 7/160) indirmesi söz konusu edilmiştir. *"Zikri (Kur'ân'ı) biz indirdik ve onu biz koruyacağız."* (Hicr, 15/9) (İ.K.)

MÜNZİR

Adamak ve sakınmak anlamındaki "n-z-r" kökünden türeyen ***münzir,*** korkutup sakındıran demektir.

Allah'ın sıfatı olarak ***münzir,*** kullarına fayda ve zarar veren şeyleri bildiren, inkâr ve isyan edenlerin âkibetinin kötü olduğunu haber vererek onları bu davranışlardan sakındıran ve azabı ile korkutan demektir.

"Münzir" kelimesi Kur'ân'da 15 âyette geçmiştir. Sadece bir âyette azamet çoğulu ile "münzirîn" şeklinde Allah'ın; diğer âyetlerde ise peygamberlerin sıfatı olarak kullanılmıştır.

"Hâmîm. Apaçık kitaba yemin olsun ki; biz onu mübarek bir gecede indirdik. Çünkü biz uyarıcıyız." (Duhân, 44/1-4). Bu âyette Kur'ân-ı indirme gerekçesi olarak Allah, "münzir" vasfını zikretmiştir. Kitapları da peygamberleri de uyarıcı "nezîr / münzîr" (En'âm, 6/48; Furkan, 25/1; Kehf, 18/1-2) olarak gönderen Allah'tır. Bu, Allah'ın kullarına olan merhametinin sonucudur.

Allah, insanları kitap ve peygamberleri vasıtasıyla uyarır, kötü, âkibeti hüsran ve ceza olan inanç, söz, fiil ve davranışlardan sakındırır, onları iman,

ibadet, güzel amel ve iyi ahlâka teşvik eder.

Kur'ân'da "enzere - yünzirü" fiiliyle de Allah'ın bu vasfı anlatılmıştır: (Kehf, 18/4; Yâsîn, 36/70) (İ.K.)

MÜPHEMATÜ'L-KUR'ÂN

Müphem, kapalı, ne olduğu, kim olduğu belli olmayan, isimleri bilinmeyen demektir. Kur'ân'ın müphemlerinden maksat, Kur'ân'da isimleri açıkça zikredilmeyip de ism-i mevsul veya zamirle zikredilen kadın, erkek, cin, melek, topluluk, kabile ve varlıklardır. Kur'ân'da müphemlerin bulunmasının bir çok hikmeti ve sebebi vardır. Mesela, başka bir âyette açıklandığı için müphemdir. Fatiha sûresinde *"kendisine nimet verilenler"*in kimler olduğu belli değildir. Bu husus, Nisâ sûresinin 69. âyetinde açıklanmış ve bunların; peygamberler, sıddıklar, şehitler ve sâlihler olduğu bildirilmiştir. Veya meşhur olduğu için müphemdir. Bakara sûresinin *"Ey Âdem! Sen ve eşin cennette otur"* anlamındaki 35. âyetinde, Âdem'in eşinin adı zikredilmemiştir. Çünkü Âdemin eşinin Havva olan adı meşhurdur, bilinmektedir. Veya ifade daha beliğ olduğu için müphemdir. Bakara sûresinin, *"İnsanlardan öyleleri vardır ki, dünya hakkında söyledikleri senin hoşuna gider..."* anlamındaki 204. âyetinde, sözü edilenin kim olduğu zikredilmemiştir. Bu şekilde isimsiz ifade daha beliğdir. Veya zikrinde bir yarar olmadığı için müphemdir. Bakara sûresinin 259. âyetinde geçen karye (belde, şehir) hangisidir, belirtilmemiştir. Belirtilmesinde bir yarar da yoktur. Veya *"Muhacir olarak evinden çıkan kimse..."* (Nisâ, 4/100) âyetinde olduğu gibi umumiliğe dikkati çekmek için müphem olur. Veya *"Doğruyu getiren ve onu tasdik eden..."* (Zümer, 39/33) âyetinde olduğu gibi kamil bir vasıfla anmak için müphem olur. Veya *"Asıl sonu kesik olan sana kin besleyendir."* (Kevser, 108/3) âyetinde olduğu gibi noksan bir vasıfla tahkir ifade etmesi için müphemdir.

Kur'ân'daki müphemlerden bir kısmının ismi bilinmektedir. Mesela *"(Peygamber) âmâ geldi diye yüzünü ekşitti ve yüz çevirdi."* (Abese, 80/1-2) âyetindeki âmâ, Abdullah ibn Ümmi Mektum'dur. Kureyş sûresindeki, ashab-ı fil, Ebrehe ve ordusudur. (İ.K.)

MÜRÂHIK

Buluğ çağına yakınlaştığı halde, henüz ergen olmayan çocuğa denir. Kızlarda 9 yaşına ulaştığı halde henüz âdet görmeyen; erkeklerde ise 12 yaşına ulaştığı halde henüz ihtilam olmayan çocuklar mürâhıktır. (İ.P.)

MÜRCİE

İrca kelimesinden türemiş olup te'hir etmek ve geriye bırakmak anlamına gelen *mürcie,* mezhepler tarihinde, büyük günah işleyen müminlerin azaba maruz kalmayacağını, onların durumlarının olduğu şekliyle, Allah'a irca edilmesi gerektiği yolundaki düşünceyi savunan ekolün adıdır. Bunlar Haricilerden sonra ortaya çıkmıştır. Mürcie'ye göre, bir kişi mümin olduktan sonra işlediği günahlar ona zarar vermez. Zira imanın bulunduğu yerde günahın bir değeri yoktur. Günah işlemekle iman eksilmez. Böylece Mürcie, günah işleyenler için daha toleranslı bir tavır sergilemekte ve âhirette de onların bağışlanacağı hususunda ümitli bulunmaktadır.

Mürcie'ye göre iman kalp ile Allah'ı ve Hz. Peygamber'in haber verdiklerini

bilmekten ibarettir. Ebû Hanife, mürcie'nin bu görüşünü kabul etmemiştir. Ona göre iman sadece bilme değil, dil ile de ikrar edilmesi gerekir. Mürcie kendi içinde beş fırkaya ayrılmıştır. Bunlar, Yûnusiyye, Gassâniyye, Tûmaniyye Sevbâniyye ve Merîsiyye'dir. (F.K.)

MÜREKKEB HADİS

Herhangi bir hadise ait metnin, hataen, başka bir hadisin senediyle rivâyet edilmesine ***terkîb,*** böyle hadislere de ***mürekkeb hadis*** denir. Mürekkeb olarak rivâyet edilen hadisler kabul edilmez. (A.G.)

MÜRÎD

Sözlükte "irade ve talep eden, isteyen, arzu eden" anlamına gelen ***mürîd,*** tasavvufta, kendisi için Allah'ın irade ettiğinden başka bir şey istemeyen, Allah'ın iradesi karşısında kendi iradesini hiçe sayan; tarikate giren ve şeyhe bağlanan, derviş, bende demektir. (M.C.)

MÜRSEL HADİS

Tâbiînin, sahabeyi atlayarak doğrudan Hz. Peygamber'den rivâyet ettikleri hadislere denir. Hadisin mürsel olarak rivâyet edilmesine de ***irsal*** denir. Mürsel hadise ***"zâhir mürsel"*** de denir. Senetde ismi geçmeyen râvinin sahâbî olduğu biliniyorsa, bu mürsel ittifakla makbul sayılmıştır. Çünkü Sahabe, ismi bilinsin veya bilinmesin, hadis rivâyeti konusunda adaletlidir, cerh ve ta'dile tâbî tutulmaz.

Sahabeden birinin, başka bir sahabiden işittiği hadisi, Hz. Peygamber'den rivâyet etmesine sahabenin mürseli **(*mürsel-i sahabe*)** denir. Sahabenin mürseli sahih olarak kabul edilmiştir. Râvînin, çağdaşı olup karşılaşmadığı bir râvîden rivâyet ettiği hadise de ***mürsel-i hafî*** denir. Bu hadis, müdelles hadisler içerisinde kabul edilmiştir. (bk. Müdelles Hadis)

Mürsel hadisin hükmü konusunda üç görüş vardır:

a) Mürsel hadisi rivâyet eden tabiî, cerh edilmemişse mutlak olarak kabul edilir. Ebû Hanîfe ile İmam Mâlik'in görüşü, Ahmed ibn Hanbel'in meşhur görüşü ve bunların ekollerini benimseyen diğer fakih, muhaddis ve usul bilginlerinin görüşleri böyledir.

b) Mürsel hadis zayıftır, delil olarak kabul edilmez. Çünkü ismi açıklanmayan râvî, sahabî dışında biri olabilir. Nevevî, "Takrib" adlı eserinde muhaddislerin, fakihlerin ve usul bilginlerinin çoğunluğunun bu görüşe sahip olduklarını söylemiştir. İmam Müslim de mürsel hadisi delil olarak kabul etmemiştir.

c) Mürsel hadis, başka bir yoldan desteklenmiş ise delil olarak kabul edilir. İmam Şâfiî'ye göre, mürsel hadis şunlardan birisi ile desteklendiğinde delil olarak kabul edilir: a) Mürsel hadisin, diğer bir yoldan müsned olarak yani muttasıl senetle rivâyet edilmesi, b) aynı konuda başka bir yoldan gelen mürsel bir rivâyetin daha bulunması, c) sahabeden bazılarının, o mürselle amel etmeleri ve d) âlimlerin çoğunun o mürselle amel etmeleri. (A.G.)

MÜRSİL

Saç salıverilmiş olmak, deve mülayım ve rahvan olmak anlamındaki "r-s-l" kökünden türeyen ***mürsil,*** gönderen, serbest bırakan, tahliye eden, musallat eden demektir.

Allah'ın sıfatı olarak ***mürsil,*** Kur'ân'da azamet çoğulu ile üç âyette geçmiştir. İkisi peygamber ve vahiy göndermesi, biri de Semûd kavmine imtihan için bir dişi deve gönderme-

siyle (Kamer, 54/27) ilgilidir: *"...Biz elçiler göndericiyiz."* (Duhân, 44/5); *"...(Ey Musa!)... Sen Medyen halkı arasında oturup, âyetlerimizi onlardan okuyup öğrenmedin. Fakat onları biz göndericiyiz."* (Kasas, 28/45).

Allah'ın bu vasfı, Kur'ân'da "ersele - yürsilü" fiiliyle de ifade edilmiştir: *"O Allah ki, Rasûlünü hidâyetle ve hak dinle gönderdi..."* (Tevbe, 9/33); *"(Ey Peygamberim!) Senden önce hiçbir peygamber göndermedik ki ona; "Benden başka tanrı yoktur, bana ibadet edin" diye vahyetmiş olmayalım."* (Enbiyâ, 21/25).

Bu âyetlerde olduğu gibi bir çok âyette "ersele - yursilü" fiili ile peygamber gönderdiği bildirilerek, Allah'ın bu vasfı anlatılmıştır. Ayrıca müjde (Ankebût, 29/48) ve aşılayıcı (Hicr, 15/22) olarak rüzgâr, bol yağmur (En'âm, 6/6), koruyucu melekler (En'âm, 6/61), azap (A'râf, 7/162) ve yıldırımlar (Ra'd, 13/13) gönderdiği de bildirilmiştir. ***Mürsil*** sıfatı, Allah'ın hem cemal hem de celal yönünü anlatır. Peygamber, vahiy, bol yağmur, aşılayıcı rüzgarlar, koruyucu melekler göndermesi, insanlar için bir rahmet ve nimet; azap, yıldırımlar vb. âfetler göndermesi ise âsiler için bir ikâzdır. (İ.K.)

MÜRŞİD

Sözlükte "yol gösteren, kılavuz, delil, rehber" anlamına gelen ***mürşid,*** tasavvufta, insanlara hak yolu gösteren; şeyh, velî, er, eren, pir demektir. (M.C.)

MÜRTED

"***Mürted***", dinden çıkan kimse demektir. Bir kimse iman esaslarından birini veya daha fazlasını inkâr eder, kabul etmez veya dini hükümleri, helal ve haramları, emir ve yasakları, öğüt ve tavsiyeleri beğenmez, küçümser, alaya alır veya reddederse irtidat etmiş, dinsiz, kâfir olmuş olur. Kur'ân'da Mâide sûresinin 54. âyetinde irtidat eden kimseden söz edilmektedir. (İ.K.)

MÜRÜVVET

Sözlükte "kişilik, erkeklik, insanlık, adamlık" anlamına gelen ***mürüvvet,*** tasavvufta, din ve akıl bakımından öğülmeye değer güzel davranışların ortaya çıkmasını sağlayan nefsin bir kuvveti, ruhî yetenek; dostların eksikliklerini görmezlikten gelmek; Allah için yapılan işleri gözünde büyütmemek; sağlam, güçlü ve ahlâkî haslet ve erdemlerle donatılmış kişilik demektir. (M.C.)

MÜSÂVEME

Sözlükte "bir eşyaya kıymet artırarak pahalandırmak, pazarlamak" gibi anlamlara gelen ***müsâveme,*** bir fıkıh terimi olarak, satılan malın maliyeti ve kâr oranı açıklanmadan, pazarlık usulüyle satışına denir. İslâm hukukunda, malın maliyetini belirterek bir miktar kâr koymak suretiyle satımı caiz olduğu gibi, müsâveme yoluyla da caizdir. Bu durumda, malın maliyetine konulan kâr haddinde herhangi bir sınır yoktur. Ancak fiyat **gabn-ı fâhiş** derecesinde bir pahalılığa sahip ise, alıcıya muhayyerlik hakkı doğurur. (İ.P.)

MÜSELSEL HADİS

Senetteki râvîlerin, bazen de rivâyetin sıfat ve hallerini aynen devam ettirerek naklettikleri hadise denir. Râvînin sıfat ve halleri sözle veya eylemle olduğu gibi, değişik şekillerde de olabilir. Bu şekildeki rivâyete de ***teselsül*** denir. ***Teselsül*** sözlükte birbirini takip etmek anlamına gelir. Müselsel hadisin isnadında bulunan her bir râvi, hadisi

alırken hocasından duyduğu ilâve sözü veya gördüğü bir davranışı hadisle birlikte aynen aktarır. Hadisin rivâyeti esnasında hoca ve öğrencinin, parmaklarını birbirine geçirmeleri; hocanın, "ben seni seviyorum" gibi bir ifade ile söze başlaması; musafaha etmeleri, hocanın, elini öğrencinin başına koyması, hocanın kendi sakalını tutması; râvîlerin tamamının fakih olması; aynı isnad lafzını kullanmaları; aynı memleketten veya aynı isimde olmaları gibi durumlar teselsül örneklerindendir. Meselâ, Hz. Peygamber'in sakalını avucunun içerisine alarak, *"Kaderin hayrına ve şerrine, acısına ve tatlısına iman ettik"* sözünü bütün râvîler, sakallarını avuçlarının içerisine alarak sözlü ve eylemli olarak rivâyet etmişlerdir.

Teselsül bazen de bütün râvîlerin bayram günü rivâyet etmeleri gibi zamana; yahut mescidde rivâyet etmeleri gibi mekana bağlı rivâyet olarak ortaya çıkabilir.

Teselsüle konu olan hal ve sıfatların kaynağı Hz. Peygamber'dir. Sahabe, Hz. Peygamber'de gördüğünü veya duyduğunu aktarır. Daha sonraki tabakalar da rivâyet esnasında aynısını uygularlar.

Teselsül, hadis rivâyetinde zorunlu bir uygulama olmamakla birlikte, devam ettirilmesi güzel karşılanmıştır. Teselsülün kendisi hadis değil, isnada ait bir sıfattır. Zayıflıktan uzak olan teselsül, zabtın kuvvetine, dolayısıyla hadisin sıhhatine ve Hz. Peygamber'e uymanın önemine işaret eder. Bununla birlikte teselsül, hadisin sahih olması için gerekli bir şart değildir. Hadisin metni ve isnadı sahih olabilir, ancak isnaddaki teselsül zayıf olabilir. Teselsülün zayıf olması hadise zarar vermez.

Müselsel hadisleri toplayan, "müselselât" unvanıyla müstakil eserler yazılmıştır. (A.G.)

MÜSKİR

Sarhoşluk veren, şuuru kaplayıp aklı gideren şey anlamına gelmektedir. Bütün alkollü içkiler ve uyuşturucular müskir kavramı içerisine girmektedir. Hz. Peygamber, *"Her sarhoş edici hamrdır. Ve her hamr da haramdır. Kim dünyada hamr içer ve tevbe etmeden, onun tiryakisi olduğu halde ölürse, âhirette şarap içemez."* buyurmuştur (Buhârî, Eşribe 1; Müslim, Eşribe, 73). Yüce Allah, alkollü içki ve uyuşturucuyu şiddetle yasaklamış ve şeytan işi pislik olarak nitelendirmiştir (Mâide, 5/90). Müskirât içmek, büyük günahlardan kabul edildiği için, içene had cezası tatbik edilmesi öngörülmüştür. (İ.P.)

MÜSLİM

bk. İslâm, Selem.

MÜSNED

Hadislerin ilk râvîsinin ismine göre tertip edilerek toplanan kitaplara *müsned* denir. Hadis edebiyatında **"Müsned"** adıyla eser veren müelliflerden bazıları şunlardır: İmam Ebû Hanîfe (ö. 80/150), İmam Şafiî (ö. 204/819), Ahmed ibn Hanbel (ö. 241/855), Tayalîsî (ö. 204/819), Humeydî (ö. 219/834), Ebû Ya'la el-Mevsılî (ö. 307/919), Abd ibn Humeyd (ö. 249/863), Müsedded (ö. 228/842), İbn Ebî Amr (ö. 243/857), Ebûbekir ibn Ebî Şeybe (ö. 235/849), Harîs ibn Ebî Üsâme (ö. 282/895), Bezzâr (ö. 292/902) (A.G.)

MÜSNED HADİS

Tercih edilen görüşe göre, muttasıl isnadla Hz. Peygamber'e kadar bütün râvîleri açıkça zikredilen merfû hadise denir. Bununla birlikte, muttasıl ya da

munkatı bir isnadla, Hz. Peygamber'e dayandırılan hadislere ve isnadı muttasıl olan merfû, mevkuf ya da maktû hadislere de ***müsned hadis*** denilmiştir. Müsned hadis, sahih, hasen ya da zayıf olabilir. (A.G.)

MÜSRİF

İsraf eden kimse demektir. (bk. İsraf) (İ.K.)

MÜSTAHREC

Bir hadis âliminin, kitabında belirli bir isnadla topladığı hadislerin, bir başka hadis âliminin, diğer isnadlarla toplamasıyla oluşturulan eserlere denir. Yapılan bu çalışmaya ***istihrac,*** çalışmayı yapana da ***müstahric*** denir. İstihrac yapan kimse, verdiği isnadda önceki hadis âliminin hocasında ya da hocasının hocasında birleşir.

İstihrac çalışmasıyla hadislerin değişik senetlerinin ortaya çıkarılması sonucunda, hadislerin kuvveti artar. Sahih hadislerin sıhhati pekişir, hadislere "âlî isnad" kazandırılmış olur. Müstahrecdeki her senet sahih olmayabilir. Çıkarılan senet, istihracı yapana göre sahihdir ama, bir başkasına göre zayıf kabul edilebilir. Müstahrecdeki senetlerden birinin zayıf olması, asıl kitaptaki hadisin sıhhatine zarar vermez. Çünkü hadisin, sahih olan başka isnadları vardır.

Müstahrecler daha çok Buhârî ve Müslim'in Câmiu's-Sahîh'lerinden biri veya her ikisi üzerine yapılmıştır. Diğer hadis eserlerine ait telif edilen müstahrecler de vardır. (A.G.)

MÜSTAMEL SU

Kullanılmış su demektir. (bk. Mâ-i Müstamel) (İ.P.)

MÜSTEÂN

Yardım etmek anlamındaki "a-v-n" kökünden gelen ***müsteân,*** kendisinden yardım istenen demektir.

Allah'ın sıfatı olarak ***müsteân*** Kur'ân'da iki âyette geçmiştir: "... *Nitelemelerinize karşı Allah, yardım istenendir.*" (Yûsuf, 12/18).

Namaz / dua ve sabırla Allah'tan yardım istenmesi emredilmiştir (Bakara, 2/45; A'râf, 7/128). Gerçek yardım istenen varlık, herşeye gücü yeten, merhamet edenlerin en merhametlisi olan Allah'tır. Fatiha sûresinde bu, müminlere öğretilmiştir: *"Ancak sana ibadet eder, yalnız senden yardım isteriz."* (Fâtiha, 1/5). (İ.K.)

MÜSTECİR

Kiracı demektir. (bk. İcare) (İ.P.)

MÜSTEDREK

Sözlükte "gözden kaçmış bir şeyin hatırlanması, yapılan bir hatanın düzeltilmesi, eksik bir bilginin tamamlanması" anlamlarına gelen ***istidrak*** kelimesinden türeyen ***müstedrek,*** terim olarak, herhangi bir hadis âliminin hadis almak için ileri sürdüğü şartları taşıdığı halde, kitabına almadığı hadislerin, bir başkası tarafından toplanarak oluşturulan eserlere denir. Yapılan çalışmanın adı ***istidrak***tır. Tetîmme, zeyl, ek, lâhika birer istidrak çalışmasıdır.

Müstedrekin en açık örneği, Hâkîm en-Nisâbûrî (ö. 405/1014)'nin, Buhârî ve Müslim'in sahihleri üzerine *"Müstedrek ale's-Sahîhayn"* ismiyle yazdığı, konulara göre tertiplenmiş eseridir. Bu eserde Buhârî ya da Müslim'in şartlarına uygun olduğu halde, "Sahih"lerinde yer almayan hadisler toplanmıştır. Ancak bu eserde

yer alan hadislerin bir kısmı, Buhârî ve Müslim'in sıhhat şartlarına uymadığı konusunda tenkit edilmiş, dolayısıyla müstedrek'te zayıf hadislerin de bulunduğu ifade edilmiştir. (A.G.)

MÜSTEFÎZ

bk. Meşhur Hadis.

MÜSTEFTÎ

Fıkhî bir meselenin dinî-hukukî hükmünün açıklanmasını isteyen, fetvâ soran kişi demektir. (bk. Fetvâ) (İ.P.)

MÜSTEHAB

Sözlükte "sevilen, sevimli olan, tercih edilen" anlamlarına gelen ***müstehab,*** dinî bir kavram olarak, Hz. Peygamber'in bazen yapıp, bazen terk ettikleri, âlimlerin tavsiye ettikleri fiil ve davranışlardır. Müstehablar, ibadetlerin ve beşerî ilişkilerin daha güzel ve verimli olmasını sağlayan âdâp ve ahlâk kurallarıdır.

Müstehab, mendub, nâfile, âdâp gibi tabirlerle eş anlamlı olarak da kullanılmaktadır. Müstehabın terk edilmesi, dinen kınanmayı gerektirmeyip, sadece daha iyi ve güzel olanın terk edilmesi anlamına gelmekte olup, yapılması terk edilmesinden evlâ olan fiillerin en alt sırasında yer alır. Sıcak mevsimlerde öğle namazını biraz geciktirmek, iftarda acele etmek müstehaba örnek olarak verilebilir. (İ.P.)

MÜSTEKBİR

Kibirlenen, büyüklenen kimse demektir. (bk. Kibir) (İ.K.)

MÜSTEMÎ'

Allah'ın sıfatlarından biri olup işiten demektir. (bk. Sâmi') (İ.K.)

MÜSTE'MİN

Eman isteyen anlamına gelir. (bk. Eman) (İ.P.)

MÜSTEZ'AF

Sözlükte "zayıf düşürülmüş, zayıf bırakılmış, ezilmiş, zayıf görülenler" anlamına gelen ***müstez'af,*** dini bir kavram olarak, zalimler tarafından zayıf düşürülmüş, ezilmiş, güçsüz görülen demektir. Buna göre inançları sebebiyle kâfirler ve zalimler tarafından ezilen, horlanan, zor ve baskı kullanılmak suretiyle hakları ellerinden alınan, bütün bunlara karşı ellerinden bir şey gelmeyen kişi ve topluluklar müstez'aftırlar. Baskı ve zulümlere karşı koyma gücü bulunduğu halde, ezilmeye rıza gösterenler müstez'af değillerdir. (M.C.)

MÜŞAHEDE

Sözlükte "görme, temâşa ve seyr" anlamına gelen ***müşahede,*** tasavvufta, Hakk'ın gönüllerde hazır olması; zâtî tecelli; eşyayı tevhid diliyle görmek; hakka'l-yakîn hâli demektir. (M.C.)

MÜŞEBBİHE

Sözlükte "benzetmek, yerine koymak ve bir şeyin başka bir şey ile karıştırmasına sebep olmak" gibi manalara gelen ***müşebbihe,*** Allah'ı yaratılmışlara benzeten itikâdî ekole denir. Bu görüş sahipleri, Kur'ân'da Allah için zikredilen el, yüz, arş ve kürsü gibi şeyleri, hakiki anlamında alarak, Allah'ı yaratılmışlara benzetirler. Aynı görüşü destekleyen, Mücessime, Sebe'iyye, Beyâniyye, Muğiriyye ve Haşeviyye gibi başka mezhepler de vardır. Bunların hepsinin ortak yönü, Allah'ı yaratılmış varlıklara benzetmiş olmalarıdır. (F.K.)

MÜŞKİL

Sözlükte "bir iş karışık, problemli olmak, hangi cinsten olduğu bilinmemek" gibi anlamlara gelen ***müşkil,*** bir fıkıh usulü terimi olarak, bizzat lafzın-

da bulunan bir sebep veya başka bir nassla karşılaşmasından dolayı manası kapalı olan ifadedir. Müşkil lafız ile kastedilen mana, ancak onu kuşatan karîne ve emâreler üzerinde incelemede bulunma ve derinlemesine düşünme yoluyla anlaşılabilir.

Müşkil için birden fazla manaya gelen müşterek (müteradif) kelimeler örnek olarak verilebilir. Meselâ, *ayn* kelimesi, göz, pınar, casus gibi anlamlara gelmekte, *kuru'* kelimesi de kadınların hem temizlik, hem de âdet dönemini ifade etmektedir. Lafızda geçen bu kelimelerin hangi anlama geldiği, bazen sözün gelişinden, akışından; bazen de başka harici bir delil vasıtısıyla anlaşılır. (İ.P.)

MÜŞKİLU'L-HADİS

Hadislerdeki anlaşılması zor olan ya da birbirine çelişkili gibi görünen ifadeleri konu edinen hadis bilim dalına ***müşkilü'l-hadis*** denir. ***Muhtelifu'l-hadis*** veya ***ihtilâfu'l-hadis*** kavramları da aynı anlama gelir. Hadisleri doğru anlamak için bu ilmin bilinmesi zorunludur. Aksi halde tek bir hadis ele alınıp, konu bütünlüğü olan diğer hadisler ve bunların yorumu bilinmezse, hadislerde kastedilmeyen yanlış çıkarımlar elde edilebilir.

Hz. Peygamberden sahih olarak rivâyet edilen iki hadis, bazen ilk bakışta aralarında çelişki varmış gibi görülebilir. Bu tür hadisler ya ortak bir yorumla birleştirilir ya da biri diğerine tercih edilir. Bu değerlendirmelerin hadis ilminde özel kuralları vardır.

Müşkilu'l-hadis dalında yazılan bazı eserler şunlardır: İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889), *Te'vîlu Muhtelifu'l-Hadis*; Tahâvî'nin (ö. 321/933) *Te'vîlü Müşkili'l-Âsâr*; İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1200) *et-Tahkîk fî Ehâdisi'l-Hılâf.* (A.G.)

MÜŞRİK

Bir şeyde ortak olmak anlamındaki şirk kökünden türeyen ***müşrik,*** sözlükte, ortak koşan, ortak yapan demektir. Istılahta ise; Allah'a, ilâh, rab, ma'bûd oluşunda, sıfat ve fiillerinde eşi ve ortağı bulunduğunu kabul eden kimseye denir. Başka bir deyişle müşrik, ulûhiyet özelliklerinden birini, bir başkasına veren kimsedir. Müşrik kâfirdir, ancak her kâfir müşrik değildir. Örneğin, mecûsîlikte olduğu gibi iki ilâhın varlığını kabul etmek hem şirktir, hem de küfürdür. Halbuki âhiret gününe inanmamak sadece küfürdür, şirk değildir. Nitekim Kur'ân'da da müşriklerle ehl-i kitap, kâfirlerin iki ayrı zümresi olarak açıklanmıştır; *"Apaçık delil kendilerine gelinceye kadar, ehl-i kitaptan ve müşriklerden inkârcılar (küfürden) ayrılacak değillerdi."* (Beyyine, 98/1)

Allah'a şirk koşmak en büyük günahlardandır. Hatta şirkin Allah tarafından bağışlanmayacağı ve onun en büyük bir zulüm ve haksızlık olduğu bildirilmiştir (Nisâ, 4/48; Lokman, 31/13).

Şirk beş kısma ayrılır; a- ***Şirk-i İstiklâl:*** birden fazla ilâhın varlığını kabul etmek. Mecûsîlerin ve Müşriklerin şirkleri ile Seneviyye (dualistler) buna örnek gösterilebilir. b- ***Şirk-i Teb'iz:*** Hristiyanların teslis inancında olduğu gibi, Allah'ın bir olduğunu söylemekle birlikte, O'nun ilâhlardan meydana geldiğine inanmak. c- ***Şirk-i Takrib:*** Allah'ı yaratıcı olarak kabul etmekle birlikte, O'na yaklaştırır veya şefaatçı olur ümidiyle başka varlıklara tapmak. Mekke müşriklerinin putlara tapmaları gibi. d- ***Şirk-i Taklid:*** Başka birini taklid ederek, Allah'tan başkasına, putlara iba-

det etmek ve onları ilâh olarak tanımak. e- ***Şirk-i Esbâb:*** Eşyanın ve tabiatın hakikî müessir olduğuna inanmak, tabiatı yaratıcı olarak kabul etmek. Ancak meydana gelen şeylerin sebep sonuç ilişkisine bağlı olduğunu söylemekle birlikte, bunları yaratanın Allah oluduğunu kabul etmek şirk değildir. (F.K.)

MÜŞTERİ

Müşterî, alışverişte malı satın alan kişiyi ifade etmektedir. (bk. Bey') (İ.P.)

MÜTÂBAAT (Mütâbi')

Rivâyette tek kaldığı sanılan bir râvînin, hocasından veya hocasının hocalarından, başka bir râvînin de aynı hadisi rivâyet etmesine ***mütâbaat*** denir. Destekleyici durumda rivâyet edilen ikinci hadise veya râvîsine ***mütâbî,*** desteklenerek güçlenen ilk hadise de ***mütâba' aleyh*** denir.

Fert kaldığı sanılan râvî ile, destekleyen râvinin aynı hocadan rivâyet etmeleri durumuna ***tam mütâbaat***; destekleyen râvinin desteklenen râvînin hocasının hocasından ya da daha üstteki râvîlerden rivâyet etmeleri durumuna ise ***nakıs mütâbaat*** ya da ***kâsır mütâbaat*** denir.

Mütâbaat sayesinde zayıflığı hafif olan hadis "hasen li gayrihî", fert olan hadis "aziz", hasen li-gayrihî olan hadis de "sahih" derecesine yükselir. (A.G.)

MÜTEAHHİRÛN

Sözlükte "geri kalan, geciken ve sonradan gelenler" anlamlarına gelen ***müteahhirûn,*** terim olarak, son dönemlerde yaşayan ve ilme hizmet eden kimseler demektir. Bu kavram, genelde Kelâm ilminde Gazzali'den sonraki, Hanefî fıkhında Kerhî'den sonraki dönemi ve bu dönemde gelen bilim adamlarını ifade etmek için kullanılmaktadır. (F.K.)

MÜTEÂL

Allah'ın sıfatlarından biri olan müteâl, pek yüce ve noksan sıfatlardan münezzeh olan, gücü ile her şeyden üstün olan demektir. (bk. A'lâ) (İ.K.)

MÜTEKADDİMÛN

Sözlükte "öne geçenler" anlamına gelen ***mütekaddimûn,*** terim olarak, İslâm'ın ilk dönemlerinde yaşayan özellikle ilim ve İslâm'a hizmet noktasında önemli görüş beyan eden veya eser bırakan âlimler için kullanılır. Bu kavram, genelde kelâm ilminde Gazzali'ye kadar, Hanefî fıkhında Kerhî'ye kadar olan dönemi ve bu dönemde geçen bilim adamlarını ifade etmek için kullanılmaktadır. (F.K.)

MÜTEKAVVİM

Sözlükte "kıymetli, fiyatı belirlenmiş" anlamına gelen ***mütekavvim,*** bir fıkıh kavramı olarak, dinen iktisadî değeri olan mal demektir. Bu kavram iki manada kullanılmıştır: Birincisi, Müslümanların faydalanmaları helal ve serbest olan ve iktisadî bir değeri olan mal. Buna göre akan kan, domuz eti mütekavvim mal değildir. İkincisi, elde edilmiş, kazanılmış, tasarruf konusu olabilecek mal. Meselâ denizdeki balık, havadaki kuş mütekavvim mal değildir. Ancak yakalandıklarında mütekavvim mal olur.

Mütekavvim olmayan malın itlafı, tazmîni gerektirmez. Ayrıca alışverişte akdin konusunun mütekavvim mal olması gerekir. Mütekavvim olmaması hâlinde, kurucu şartlarını taşımadığından akit batıl olur. (İ.P.)

MÜTEKEBBİR

Allah'ın sıfatlarından biri olup, ulu, yüce, büyük demektir. (Bk. Kebîr) (İ.K.)

MÜTEKELLİMÛN

Sözlükte "söyleyen ve konuşan kimseler" anlamına gelen ***mütekellimûn,*** dinî literatürde, iman esaslarını kelâm metoduyla açıklayan bilim adamlarına denir. Bunlar akaid alanında nassı esas almakla beraber, akla da önem veren ve akıl ile çelişkili görünen hususların, aklın ışığı altında yorumlanmasından yanadırlar. Mâturîdî, Eş'arî ve Mu'tezile kelâm bilginleri bunlara örnek gösterilebilir. Ayrıca fıkıh usulünde, Şafiîlerin benimsemiş oldukları ekole mensup âlimlere de mütekellimûn denilir. Bunlar, hükümleri çıkarmada öncelikle fıkıh usulünün kurallarını ortaya koyarlar ve bunlara göre hükümleri çıkarırlar. (F.K.)

MÜTEVÂTİR HADİS

Aklın yalan üzerine ittifak etmelerini kabul etmeyeceği kalabalık bir topluluğun, aynı şekilde kalabalık bir topluluktan rivâyet ettikleri hadise denir. Mütevâtir hadisin bu şekilde aktarılmasına da ***tevâtür*** denir.

Mütevâtir hadis lafzî ve manevî olmak üzere iki çeşittir: ***Lafzî mütevâtir:*** Bütün râvîler tarafından aynı lafızlarla rivâyet edilen haberlere denir. ***Mânevî mütevâtir*:** Lafızları değişik olduğu halde aynı hükmü ifade eden rivâyetlere denir.

Mütevâtir haber, ilm-i zarûrî ifade eder. *İlm-i zarûrî,* reddi mümkün olmayan, kabul edilmesi zorunlu olan bilgi demektir. Böyle bir bilginin doğruluğundan şüphe edilmez. Mütevâtir hadisler, Kur'ân'dan sonra en güçlü dinî delildir. İnanç esasları dahil olmak üzere dinî bütün konularda delil teşkil eder. Hz. Peygamber'in mütevâtir olan hadislerini inkar eden kâfir olur. Hükmünün bağlayıcılığı yönünden Kur'ân âyetleriyle aynı konumdadır.

Mütevâtir hadisler, bazı hadis mecmûalarında diğer hadis çeşitleriyle birlikte bulunurken, bazı eserlerde de müstakil olarak derlenmiştir. Mütevâtir hadislere tahsis edilen eserlerden bazıları şunlardır: Suyûtî'nin (ö. 911/1505) *"el-Fevâidü'l-Mütekâsire fi'l-Ahbâri'l-Mütevâtîra"*; Ebû Abdillâh Muhammed ibn Ali ibn Talûn'un (ö. 953/1546) *"El-Leâli'l-Mütenâsıra fi'l-Ahbari'l Mütevâtîra"*; Ebû Abdillâh Muhammed ibn Ebi'l-Feyz el-Kettânî'nin (ö. 1345/1926) *"Nazmü'l-Mütenâsır fi'l-Ehâdîsi'l-Mütevâtîr"*; Ebû'l-Feya Zebîdî'nin (ö. 1205/1790) *"Laktu'l-Leâli'l-Müntenâsıra fi'l-Ehâdîsi'l-Mütevâtîra"*. (A.G.)

MÜTEVEKKİL

Sözlükte "güvenen, dayanan, vekil tutan" demektir. Kur'ân'da bu kelime üç âyette geçmiş ve Allah'ın rızık veren, çalışanın emeğini zayi etmeyen, şartlarına uygun yapılan iman, ibadet ve duaları kabul eden, haksızlık etmeyen, yardım eden, sözünde ve va'dinde duran olduğuna güvenen mü'min kimse anlamında kullanılmıştır: *"...Bir işe karar verdiğin zaman Allah'a tevekkül et. Çünkü Allah, mütevekkil olanları sever."* (Âl-i İmrân, 3/159) âyetinden anlaşıldığı üzere "mütevekkil" vasfını kazanabilmek için insanın; önce kendi iradesini ortaya koyması, gereken her şeyi yapması, Allah'ı devre dışı bırakmaması, kul olduğunu itiraf etmesi, işinin hayır ve başarı ile sonuçlanması için Allah'tan yardım istemesi, O'na

sığınması ve O'nun yardımına güvenmesi gerekmektedir.

İnsan; iradesini, gücünü ve çalışmasını ortaya koymadan mütevekkil olamaz. (bk. Tevekkül) (İ.K.)

MÜTREF

Nimetin ve zenginliğin şimartıp azdırdığı, şehvetlerine dalmış, zorba, istediğini yapan, büyük günah işlemekte ısrar eden, âhireti yalanlayan, sapık, yalancı, fasık ve kâfir kimselere denir. (bk. Teref) (İ.K.)

MÜTTEFEKUN ALEYH

Sözlükte "üzerinde ortak karara varılan şey" anlamına gelen ***müttefekun aleyh*** tabiri, hadis ıstılahında Buhârî ile Müslim'in Câmi'u's-Sahih adlı eserlerinin her ikisinde de yer alan hadislere denir. Bu tür hadisler, sahih hadisler arasında ilk sırayı alır. (A.G.)

MÜTÛNU ERBA'A

Kelime anlamı itibarıyla dört metin demek olan ***mütûnu erba'a,*** Hanefî fıkhında muteber kaynak olarak kabul edilen, özet halindeki dört kitaba verilen addır. Bunlar Ebû'l-Berekât Nesefî'nin Kenzü'd-Dekâik; Ebû'l-Fadl Abdullah ibn Mahmûd el-Mevsılî'nin Muhtâr; Tâcu'ş-Şerîa Mahmûd'un Vikâye; Ahmed ibn Saâtî'nin Mecma' adlı eserleridir. Bu eserlerin pek çok şerhi yapılmıştır. (İ.P.)

MÜVEKKEL

Vekalet verilen, vekîl anlamına gelmektedir. Müvekkelin tam edâ ehliyetini haiz olması gerekir. (bk. Vekâlet) (İ.P.)

MÜVEKKİL

Vekalet veren anlamına gelmektedir. (bk. Vekâlet) (İ.P.)

MÜZ'İN

Boyun eğen, itâat eden ve hakkı ikrar eden mümin kimseye denir. (bk. İz'ân) (İ.K.)

MÜZÂBENE

Müzâbene, ağaçtaki taze hurmanın, yerdeki kuru hurmaya karşılık tahmini bir ölçüyle satışına denir. Hanefîlere göre, bu şekildeki bir alışveriş caiz değildir, akit fasit olur. Zira Hz. Peygamber, müzâbene yoluyla alışverişi yasaklamıştır (Buhârî, Şürb, 17; Müslim, Buyû', 53; Tirmizî, Buyû' 55). Diğer taraftan bu alışveriş hakkında riba cereyan eden aynı cins şeylerin, götürü usulle satışı olduğundan caiz değildir. (İ.P.)

MÜZDELİFE

Mekke'de Arafat ile Mina arasında Harem sınırları içinde bulunan bir bölgenin adıdır. Arafat'ta vakfe yapıldıktan sonra Müzdelife'ye gelinir. Burada vakfe yapılır. Bayram gecesini burada geçirmek, vakfeyi Meş'ar-ı Harem'in yakınında yapmak sünnet, bu mevkide vakfe yapmak ise vaciptir. Müzdelife'de vakfe, arefe günü güneşin batmasından kurban bayramının birinci günü güneşin doğmasına kadar ki zaman diliminde yapılır. Bu zaman diliminden, Hanefiler, Kurban bayramının birinci günü fecr-i sâdıktan güneşin doğmasına kadar olan zamanı, Şâfiî ve Hanbeliler, arefe günü gece yarısından fecr-i sâdık'a kadar ki zamanı, Malikiler ise arefe günü güneşin batmasından fecr-i sâdık'a kadar olan zamanı tercih etmişlerdir. Bu zaman diliminde bir müddet Müzdelife'de kalan kimse vakfe yapmış sayılır. Gecenin tamamını Müzdelife'de geçirmek sünnettir. Arefe günü akşam ile yatsı namazı Müzdelife'de yatsı vaktinde birleştirile-

rek kılınır (cem-i te'hîr). Cemerata atılacak taşlar, buradan toplanır. (İ.K.)

MÜZİLL

Hor, hakir, zayıf olmak, itaat etmek, boyun eğmek anlamındaki "z-l-l" kökünden türeyen ***müzill,*** zelîl eden, boyun eğdiren demektir.

Allah'ın sıfatı olarak ***müzill,*** Tirmizî'nin el-esmâü'l-hüsnâ ile ilgili rivâyetinde geçmiştir (Deavat, 83). Kur'ân'da bu sıfat "tüzillü" fiili ile ifade edilmiştir: *"De ki: Allah'ım! (Ey) mülkün sahibi! Mülkü dilediğine verir, dilediğinden de alırsın. Dilediğini aziz, dilediğini de zelil yaparsın, bütün hayır senin elindedir..."* (Âl-i İmrân, 3/26).

Allah'ın aziz ve zelil yapması; kullarından dilediğine üstünlük, şeref, itibar vermesi, onu güçlü, onurlu ve kuvvetli; dilediğini de hakir, değersiz, itibarsız, zayıf ve güçsüz yapmasıdır. Allah, dostlarını aziz, düşmanlarını zelîl eder. *"Sadece Allah'a ve Rasulüne düşman olanlar en zelîller arasındadırlar."* (Mücadele, 58/20). Kur'ân'da buzağıyı tanrı edinen Yahûdileri, Allah'ın dünyada zelil ettiği bildirilmiştir (Bakara, 2/61; A'râf, 7/152).

Allah'ın aziz ve muizz (şerefli, üstün, güçlü olan; şeref ve üstünlük veren) olmasına karşılık O, "müzill" dir ancak asla zelil, güçsüz ve yardıma muhtaç değildir.

"(Ey Peygamberim!) De ki: Çocuk edinmeyen, mülkte ortağı olmayan, zilletten, âcizlikten ötürü yardımcısı bulunmayan Allah'a hamdolsun..." (İsrâ, 17/111). Allah, kâfirleri (Kalem, 68/43; Meâric, 70/44) ve günahkârları âhirette zillet içinde bırakacak; iman edip güzel amel işleyenlere zillet bulaştırmayacaktır (Yûnus, 10/26-27).

Allah'ın yeryüzündeki bütün varlıkları, insanlara boyun eğdirmesi de "zelle" fiili ile ifâde edilmiştir (Yâsîn, 36/72; Mülk, 67/15). Bütün bu açıklamalardan; "müzill" vasfının Allah'ın kâfir ve isyânkârları zelil ettiği ve varlıkları insanlara boyun eğdirdiği anlamına geldiğini söyleyebiliriz.(İ.K.)

MÜZNİB

Günah işleyen kimse demektir. (bk. Zenb) (İ.K.)

NÂDİRU'R-RİVÂYE

Kelime olarak rivâyetin az olanı anlamına gelen ***nâdiru'r-rivâye***, Hanefîlerden İmam Muhammed ibn el-Hasen eş-Şeybânî'nin yazdığı eserlerden bir bölümüne verilen özel bir isimdir.

İmam-ı Azam Ebû Hanife'nin talebelerinden biri olan İmam Muhammed, Hanefî mezhebinde çok sayıda eser vermiştir. Bu nedenle kendisine, Hanefî mezhebinin nâkili denilmiştir. İmam Muhammed'in tevâtür veya şöhret derecesinde nakledilen eserlerine **zâhiru'r-rivâye** denilmiştir. Bunlar kadar sağlam olmayan bir rivâyet yoluyla nakledilen eserlerine ise, ***nâdiru'r-rivâye*** denilmektedir. Bu şekilde rivâyet edilen kitaplar arasında; Rakka kadısı iken, kendisine sorulan meselelerle ilgili yazmış olduğu *er-Rakkiyyât*, el-Keysânî'nin rivâyet ettiği *el-Keysâniyyât*, *el-Curcâniyyât*, *el-Hârûniyyât*, *el-Hiyel ve'l-Meâric* zikredilebilir. (İ.P.)

NAFAKA

Sözlükte "infak edilen şey, harç, yaşamak için gerekli azık, mal, aile reisinin ev halkı için bulundurması gereken yiyecek, giyecek ve benzeri şeyleri" ifade eden ***nafaka***, bir fıkıh kavramı olarak, kişinin bakmakla yükümlü olduğu şahısların, sosyal seviyesine göre normal bir hayat sürdürebilmeleri için ihtiyaç duyduğu ve mükellefin de temin ile yükümlü bulunduğu şeylerin tümüne denir.

Nafaka denilince, mükellefin bakmakla yükümlü olduğu kişinin yiyecek, giyecek, mesken, tedâvi masrafları, ayrıca gerektiğinde hizmetçisi anlaşılmalıdır. Nafaka alacaklısının baba veya oğul olması ve bunların da evlenmeye ihtiyaçlarının bulunması hâlinde evlendirme de nafakaya dahil olabilir. Kur'ân-ı Kerim'de nafaka borcunun, yükümlünün ekonomik gücüne göre tespit edileceği belirtilmektedir; Yüce Allah, *"Varlıklı olan kimse, nafakayı varlığına göre versin; rızkı ancak kendisine yetecek kadar verilmiş olan kimse, Allah'ın kendisine verdiğinden versin; Allah kimseye, verdiği rızkı aşan bir yük yüklemez. Allah güçlükten sonra kolaylık verir."* buyurmaktadır (Talâk, 65/7).

İslâm dini, kocaya vermiş olduğu hak ve yetkilerin yanında, bir takım görev ve sorumluluklar da yüklemiştir. Bunlardan birisi de kocanın, eşinin temel ihtiyaçlarını mâkul ve normal ölçülerde karşılama ve giderme görevidir. Bu evlilik akdinden doğan bir sorumluluk olup, kadının zengin veya fakir olması, müslim veya gayrimüslim olması etkili olmaz.

Eşlerin dışında çocuğun nafakası da babaya aittir. Kur'ân'da çocukların ve annelerinin nafakalarının temel ihtiyaçlarının normal ölçülerde karşılanmasının, babaya ait bir görev olduğuna işaret edilmektedir (Bakara, 2/233). Kız çocuğu büyük de olsa, evleninceye kadar nafakası babaya aittir; evlendik-

ten sonra koca karşılar. Erkek çocuklar ise, çalışıp kazanır hâle gelinceye kadar baba nafakalarını temin eder; çalışıp kazanabilecek hâle gelince nafaka sorumluluğu sona erer. Ancak çocuğun muhtaç olması hâlinde, nafakası babaya aittir. Torunların nafakaları da çocuklar gibidir. Babaları veya çocukları yoksa veya bunlar nafakayı temin edemiyorlarsa, dede nafakayı temin eder. Anne, baba veya dede ve ninelerin nafakaları çocukların üzerinedir. Zira Kur'ân'da, anne-babaya iyilik edilmesi (İsra, 17/23); kâfir bile olsalar onlara iyi davranılması emredilmektedir (Lokman, 31/15). Bu sebeple, bütün âlimler, anne-babanın nafakasının çocuklara ait olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Bunların dışında, amca, hala, dayı, teyze gibi, kan hısımı olup da, aralarında evlenme caiz olmayan akrabalar, şartlar gerçekleştiğinde karşılıklı olarak nafaka alacaklısı ve borçlusu olurlar.

Bir kimsenin nafakaya hak sahibi olabilmesi için, eşler ve küçük çocuklar dışında, muhtaç olmaları, nafaka borçlusu ile aralarında akrabalık ilişkisi bulunması gerekir. Nafakayı ödeyecek kimsenin de, başkasına muhtaç olmaması gerekir. Eşler ile çocukların nafakaları zorunlu olduğundan, ödeyememesi hâlinde, onun adına borç alınarak yapılır; daha sonra imkânı doğduğunda öder.

İslâm dini, nafaka borcu ve alacağını sadece aile çevresinde ele almayarak daha geniş bir çevreye yaymış, böylece toplumda sosyal dengenin ve barışın temininde önemli bir adım atmıştır. Hatta, bir bölgede aç ve muhtaç bir kimsenin bulunması hâlinde, o mahallin halkı dinen sorumlu tutulmuştur. (İ.P.)

NÂFÎ'

Allah'ın sıfatlarından biri olup, fayda veren demektir. (bk. Dârr) (İ.K.)

NÂFİLE

Sözlükte "ganimet malı, bağış, hibe, gerekli olmaksızın yapılan, torun" gibi anlamlara gelen ***nâfile,*** dinî bir kavram olarak, farz ve vacip olmayan, yapıldığında mükafat verilen, fakat terk edildiğinde ceza gerektirmeyen şeylerdir. Farz ve vacip dışında kalan sünnetlere de nâfile denilir. Nâfile, mendubun eş anlamlısı olarak da kullanılmaktadır. (bk. Mendûb) (İ.P.)

NAFİLE TAVAF

Mekke'de bulunulan süre içinde farz ve vacip tavaflar dışında yapılan tavaflara nafile tavaf denir.(İ.K.)

NÂFİZ

Sözlükte "kullanılan yol, nüfuz eden, delen, işleyip öte geçen şey, nüfuzlu-kuvvetli adam" gibi anlamlara gelen ***nâfiz,*** bir fıkıh terimi olarak, unsurları tam olarak bulunan, kuruluş ve sıhhat şartlarının yanında nefaz şartlarını, başka bir deyişle, yürürlük şartlarını da taşıyan akde denir. Akdin yürürlük şartları; ***salahiyet*** ve başkasının hakkının bulunmaması şeklinde özetlenebilir.

Akdin nefaz şartları, şahısların haklarını korumak için getirilen sınırlamalardır. Bu şartları taşımayan akitler, hemen yürürlüğe girmez; zarar görmesi muhtemel olan şahsın iznine bağlanır. İcazet vermesi hâlinde, akit anından itibaren geçerli olarak kabul edilir ve hükümlerini doğurur. (İ.P.)

NAHR

Sözlükte "hayvanı boğazından kesmek, boğazına vurmak, göğüs göğüse karşı olmak, karşılamak" gibi anlam-

lara gelen ***nahr,*** bir dinî kavram olarak, bir hayvanın göğsü üstünden bıçak vurup boğaz damarlarını kesmek suretiyle kesilmesini ifade eder.

Kur'ân-ı Kerîm'de nahr kelimesi, Kevser sûresinde geçmekte olup, manasında âlimler ihtilaf etmişlerdir. Hanefîler bunun kurban kesmek anlamına geldiğini söylerken, bazıları, namazda kıbleye yönelmek, elleri göğüs üzerinde bağlamak, rükudan sonra tamamen doğrulmak, namaz kılarken göğsünü gererek dik durmak gibi anlamlara geldiğini söylemişlerdir.

Hayvan kesiminde kullanılan metotlardan biri olan nahr, deve kesimi için sünnet olduğu, diğer hayvanların nahr yoluyla kesilmesinin mekruh olduğu kabul edilmiştir. Aynı şekilde boynunun kesilmesi şeklinde yapılan zebihin deve kesiminde uygulanması mekruhtur. Hayvan kesiminde, hayvana eziyet edilmemesi, kıbleye karşı sol tarafına yatırılarak "Bismillahi Allahu Ekber", diyerek kesilmesi gibi kurallara uyulması müstehaptır. (bk. Zebh) (İ.P.)

NÂİB

Vekil, birinin yerine geçen, kadı, kadı vekili, dini hükümlere göre hüküm veren hakim, nöbet bekleyen, nöbetle gelen, işleri yürüten anlamlarına gelmektedir. Mazereti sebebiyle hacca bizzat kendisi gidemeyip de yerine bedel gönderilmesi hâlinde, bedel olarak giden kişiye de nâib denir. (bk. Bedel) (İ.P.)

NAKŞİBENDİLİK

Nakşibendilik, Bahâuddin Nakşibend Muhammed b. Muhammed el-Buhârî'ye (ö. 718/1318) nispet edilen tarikatın adıdır. Nakşbend, Buhara'ya 9 km. uzaklıkta bulunan Kasr-ı Arifân'da (eski adı Kasr-ı Hinduvan) doğdu. Nakşibend henüz üç günlük bir çocuk iken Muhammed Baba Semmâsî (ö. 740/1339) tarafından mânevî evlatlığa kabul edildi. Semmâsî, çocuğun ilerideki tasavvufi terbiyesini, yanında bulunan Seyyid Emir Külâle'ye havale etti. Nakşibend, her ne kadar Emir Külâle intisap etmiş ise de, muteber kaynakların verdiği bilgiye göre, onun gerçek şeyhi, kendisinden yıllar önce vefât etmiş olan Abdulhâlik Gücduvânî (ö. 617/1220)'dir.

Nakşbend, Semmâsî'nin vefâtından sonra Semerkant'a gitmiş, oradaki dervişlerle sohbette bulunmuş, kısa bir süre içerisinde onların saygısını kazanmış ve tekrar memleketi olan Kasr-ı Arifân'a dönmüştür. Hanefi mezhebine mensup olan Nakşibend, halka her fırsatta sohbet eder, va'z ve nasihatte bulunur ve "bizim tarikimiz sohbet üzerinedir" diyerek müritlerini buna teşvik ederdi. Nakşibend, ölümünden bir gün önce müritlerine, kendisinden sonra halifelerinden Muhammed Parsa'ya tabi olmalarını vasiyet etti. Nakşibend'in evrâd'ından başka bir eserine rastlanmamıştır.

Nakşibend'in vefatından sonra, tarikat Alaüddin Attar, Zahid Bedahşi ve Muhammed Parsa tarafından geniş bir alâna, özellikle İmam Rabbânî'nin gayretleriyle Hindistan ve çevresinde yayıldı. Bu tarikat, Fatih Sultan Mehmed zamanında, Molla İlâhî Simâvî (ö. 896/1490) aracılığıyla İstanbul'a girdi. XVIII. yüzyılda Mevlana Ziyaeddin Bağdadî ile Osmanlılarda genişledi ve istikrar kazandı. Osmanlı padişahları Nakşibendiliği himâye ettiler. Daha sonraki yıllarda Nakşibendiyye tarikatının Mevlâna Halid-i Bağdâdî (ö. 1242/1826) tarafından kurulan

Halidiyye kolu, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde, Suriye ve Irak yörelerinde yayıldı.

Kaynaklarda bu tarikatın üç koldan Hz. Peygamber'e kadar ulaştığı ifade edilir. Nakşibendiyye tarikatının esaslarını şu şekilde özetlemek mümkündür: Dini kurallara uyarak zahiri, tarikat ile batını temizlemek, hakikat ile ilâhî yakınlık elde etmek ve marifet ile Allah'a ulaşmak. Bu tarikatta Kur'ân ve sünnete bağlı kalmaya büyük önem verilmiş, haramlardan ve kötü alışkanlıklardan korunmak için tövbe, istiğfar, zikir, tefekkür, nafile namazlar, Kur'ân okuma ve ilimle meşgul olmak tavsiye edilmiştir. Bu şekilde nefsi yenerek kalbi kontrol altında tutmaya murakabe adı verilir. Bu tarikatta zikir sessiz yapılır. Topluca yapılan zikre "hatm-i hâcegân" denir. (M.C.)

NÂMAHREM

Farsça olumsuzluk eki olan nâ ile Arapça haram kılınan şey anlamına gelen mahrem kelimesinin birleşiminden oluşan ***nâmahrem***, kelime anlamıyla haram olmayan demektir. Dini bir kavram olarak ise, evlenilmesi haram kılınmayan, evlenmesi helal olanlar için kullanılmaktadır. Evlenilmesi yasak olan için ise, ***mahrem*** tabiri kullanılmaktadır. Türkçe'de bu kelime, sözlük anlamından hareketle bazen yanlış kullanılmaktadır. Ancak burada kastedilen evliliğin haram kılınmasıdır; bakılması veya dokunulması yönünden haramlık kastedilmemiştir. Nâmahrem olan kadının, yüzü ve elleri dışındaki uzuvlarına bakmak ve bunlara dokunmak helal değildir. Kötü niyetle ve şehvetle yüz ve ellerine bakmak da caiz olmaz. (bk. Mahrem) (İ.P.)

NAMAZ

Namaz Farsça bir kelime olup, Arapça'daki salât kelimesinin karşılığıdır. Sözlükte, dua, istiğfar, övgü anlamlarına gelen ***salât,*** dinî bir kavram olarak, İslâm'ın beş temel esasından biri olup, belli eylemler ve rükünleri bulunan özel bir ibadettir. Namaz, içerisinde zikir, tesbih, dua, kıyam, rüku, secde gibi alt ibadetleri toplayan önemli bir ibadettir. Namaz amellerin Allah'a en sevimli olanı, müminin miracıdır. Namaz, insana devamlı olarak Allah'ı hatırlatır, kalplere sorumluluk duygusunun yerleşmesini sağlar, kötülük ve günahla, kişi arasında bir perdedir. Namaz insanın maddî ve manevî temizliğinin vasıtasıdır.

Hanefîlere göre namazlar; farz, vacip ve nâfile olmak üzere üçe; farz namazlar ise, farz-ı ayın ve farz-ı kifâye olmak üzere ikiye ayrılır. Farz-ı ayın olan namazlar, her gün beş vakit kılınan namazlar ile Cuma namazı olup, buluğ çağına erişmiş, akıllı her Müslümana farzdır. Terk edilmesi, kılınmaması büyük günahtır. Günlük farz namazlar, sabah namazı 2 rekat, öğle namazı 4 rekat, ikindi namazı 4 rekat, akşam namazı 3 rekat ve yatsı namazı 4 rekat olmak üzere toplam 17 rekattır. Cuma günleri öğle vaktinde kılınan Cuma namazı, cemaatla kılınmakta olup 2 rekattır. Farz-ı kifaye olan namaz ise, Müslüman öldüğünde kılınması gereken cenaze namazıdır. Müslümanlardan bir kısmı kıldığında diğerlerinden bu farz düşer. Kılınmadığında, o bölgedeki bütün Müslümanlar günahkar olur.

Vacip namazlar, vacip oluşu kulun fiiline bağlı olmayan (li aynihî vacip) ve vacip oluşu kulun fiiline bağlı olan (li gayrihî vacip) olmak üzere ikiye

ayrılır. ***Li aynihî vacip,*** vitir namazı ve bayram namazlarıdır. ***Li gayrihi vacip*** ise, adak namazı, bozulan nâfile namazının kazası ve sehiv secdesidir. Bunlar aslında vacip olmamakla birlikte, ya kişinin adamasıyla ve nafile olarak başladığı bir namazı bozmasıyla veya namazda yapmış olduğu bir hata sebebiyle vacip olmuştur.

Farz ve vacip namazların dışında kalan namazlar ise nâfiledir. Namazlardan önce ve sonra kılınan sünnetler; tahiyyatü'l-mescit, kuşluk, teheccüt gibi müstehablar ve kişinin kendisinin kılmış olduğu fazladan namazlar nâfile kapsamında yer alır.

Namazın kişiye farz olmasının şartları, Müslüman olmak, buluğ çağına ulaşmak ve akıllı olmak üzere üç tanedir. Buna namazın vücup şartları denir. Namazın sahih ve eksiksiz bir şekilde kılınabilmesi için, bir takım farzları, vacipleri, sünnetleri ve âdâbı bulunmaktadır. Farzları yerine getirmemek namazın bozulmasına sebep olur. Vaciplerin terki ise, eğer unutma veya hata ile yapılırsa sehiv secdesi yapılması gerekir; bilerek terk edilmesi hâlinde namazın yeniden kılınması vacip olur. Sünnetlerinin ve âdâbının terk edilmesi ise, namazı bozmadığı gibi, sehiv secdesi veya kazası da gerekmez. Ancak bunların fazilet ve sevabını kaçırmış olur. (İ.P.)

NANKÖR

Yapılan iyiliğin kadir ve kıymetini bilmeyen kimseye denir. (bk. Şükür) (İ.K.)

NÂR

Bir şey parlak ve aydın olmak, bir şeyden kaçmak, devenin üzerine damga koymak anlamındaki 'n-v-r' kökünden türeyen ***nâr*** (çoğulu *nîrân* ve *envâr*) sözlükte ateş, görüş, alâmet, gövdeye basılan damga demektir. Bu kelime Kur'ân'da 145 âyette geçmiş ve âhirette günahkârların atılacağı cehennemin bir adı olarak *"alevli ateş"* anlamında kullanılmıştır.

Kur'ân'da, cehennemin kâfirler için hazırlandığı, yakıtının kâfir insanlar ve taş olduğu (Bakara, 2/24; Âl-i İmrân, 3/10-131); bu ateşin kâfirlerin yüzlerini yalayacağı (Mü'minûn, 23/104); altlarından ve üstlerinden onları saracağı (Zümer, 39/16); kızdırılmış, tutuşturulmuş, şiddetli alev saçan bir ateş olduğu bildirilmiştir (Kâria, 101/14; Hümeze, 104/6; Leyl, 92/14; Tevbe, 9/68). İnkâr edenler, âyetleri yalanlayanlar (Bakara 2/30), müşrikler, münafıklar ve büyük günah işleyenler cehennem halkı ***(ashabü'n-nâr)*** olarak nitelenmiş ve bunların nâr içinde, ebedî olarak kalacakları haber verilmiştir.

Nâr, Kur'ân'da yalın halde cehennemin adı olarak zikredildiği gibi ***nâr-ı cehennem*** şeklinde, cehennemin ateşi anlamında da zikredilmiştir (Tevbe, 9/68-81). Ayrıca ***"azâbü'n-nâr"*** (*ateş azabı*) ***"siyâbün min nâr"*** (*ateşten elbise*), ***"me'vâhümü'n-nâr"*** (*sığınacakları yer olan ateş*), ***"en-nâru'l-kübrâ"*** (*büyük ateş*) ve ***"nârun hâmiye"*** (*kızışmış ateş*) tabirleriyle, âhirette ki ***nâr***'ın dehşeti anlatılmıştır (Enfâl, 8/14; Hac, 22/19; Secde, 32/20; A'la, 87/12; Ğaşiye, 88/4).

"Biz zalimlere öyle bir ateş (nar) *hazırladık ki, çadırı (dumanı veya duvarı) onları kuşatmıştır. Eğer susuzluktan feryat edip yardım isteseler, erimiş maden gibi yüzleri haşlayan bir su ile kendilerine yardım edilir. O ne kötü bir içecektir..."* (Kehf, 18/29); *"Gömlekleri katrandandır, yüzlerini de ateş kaplar."* (İbrâhim, 14/50); *"Yüzlerini*

ateş yalar, öyle ki ateşin içinde dişleri sırıtıp kalır." (Mü'minûn, 23/104); *"İnkâr edenlere cehennem ateşi vardır, onlara ne ölümle hükmedilir ki ölsünler ne de onlardan cehennem azabı hafifletilir."* (Fatır, 35/36) âyetleri, ateş azabının dehşetini ifade etmektedir. (İ.K.)

NARH

Çarşıda, pazarda satılan her türlü mal için, resmî makamlarca fiyat belirlenmesi anlamına gelmektedir. Fiyatlara narh konması, karaborsayı önleyici bir müeyyide olarak kabul edilebilir.

İslâm fıkhında, prensip olarak alışverişlerin karşılıklı rızaya dayandığı ve kimsenin razı olmayacağı bir akde zorlanamayacağı kabul edilmiştir. Hz. Peygamber'e halk müracaat ederek, fiyatlara narh koymasını istemişler; bunun üzerine Rasûlüllah, *"Fiyatları Allah belirler; rızkı veren de, artırıp eksilten de O'dur. Ben ise, Allah'a kavuştuğumda hiç kimsenin benden ne kan ne de mal hususunda hak talebinde bulunmasını istemiyorum."* şeklinde cevap vermiştir (Tirmizi, Büyû', 69; Ebû Dâvûd, Büyû', 51). Ancak, tüccarın haklarını kötüye kullanarak fiyatları fahiş ölçüde yükseltip de halkın zarar görmesi halinde, fiyatlara narh koyulması kabul edilmiştir. Hanefîler ve Mâlikîler, tacirler haddi aşarak, fiyatları fahiş bir şekilde artırdıklarında, insanların uğradıkları zararı kaldırmak maksadıyla, bu konudaki uzmanların görüşlerini aldıktan sonra narh koyulmasında bir sakınca olmadığını kabul etmişlerdir.

İbn Teymiyye narhı zulüm olan narh ve adalet olan narh şeklinde ikiye ayırmıştır. Narh satıcılara haksızlık getirip, onları razı olmayacakları bir fiyattan satmaya zorluyorsa veya helal kılınan bir kârı yasaklıyorsa, bu narh zulüm olan narhtır; haramdır. Tüccarın emsal fiyattan daha fazlaya satmalarını yasaklayıp, emsal fiyatla satış yapmaya zorluyorsa, narh koymak adaleti gerçekleştirdiğinden caizdir; hatta vaciptir.

Hz. Peygamber'in razı olmadığı narh, zulüm olan narhtır. Onun narh koymaktan imtina etmesi, narhın yasak olmasından değil, o durumda narh koymanın zulüm olmasından kaynaklanmıştır. Hz. Peygamber dönemindeki fiyat artışı, malın azlığı sebebiyle arz-talep ilişkisinden doğmuştur. Dolayısıyla tâcirler, mallarını emsal fiyattan sattığı için, narh koymak zulüm olacaktı. Bu sebeple de, Hz. Peygamber narh koymaktan kaçınarak, durumu Allah'a havale etmiştir. (İ.P.)

NÂSIR (Nasîr, Hayrü'n-Nâsırîn)

Yardım etmek, kurtarmak, zafer vermek anlamındaki "n-s-r" kökünden türeyen ***nâsır*** yardım eden demektir. ***Nasîr,*** nâsır kelimesinin mubalağalı şekli olup, çok yardım eden, sürekli yardım eden; **"hayru'n-nâsırîn"** ise yardım edenlerin en hayırlısı demektir.

Kur'ân'da *nâsır* sıfatı, Allah hakkında sadece; *"Hayır Allah mevlanızdır. O, yardım edenlerin en hayırlısıdır."* (Âl-i İmrân, 3/150) âyetinde geçmiştir. Allah da insanlar da yardım eder. Ancak Allah'ın yardımı sınırsızdır, hayırlı ve iyi olan her alana şâmildir. İnsanın yardımı ise sınırlıdır.

Nâsır kelimesi Kur'ân'da hem insanlar hem de Allah için kullanılmıştır. Allah hakkında bir âyette "hâdî", 11 âyette "velî", 2 âyette "mevla" kelimesi ile birlikte geçmiştir: *"... Rabbin yol gösteren* (hâdî) *ve yardım*

eden (nasîr) *olarak yeter."* (Furkân, 25/31); *"...Dost olarak Allah yeter, yardım eden olarak da Allah yeter."* (Nisâ, 4/45); *"...Sizin Allah'tan başka ne dostunuz ne de yardımcınız vardır."* (Tevbe, 9/116); *"...Allah'a sarılınız. O mevlanızdır. O ne güzel mevla ne güzel yardımcıdır."* (Hac, 22/78).

Allah bütün yaratıklarına, özellikle peygamberlere (Enbiyâ, 21/27) ve müminlere (Bakara, 2/286) yardım eder. Başarı ve muvaffakiyet ancak O'nun yardımı sayesindedir. O'nun yardım ettiğine kimse galip gelemez (Âl-i İmrân, 3/160). Allah'ın yardım eden olduğu; *"nasara - yansuru"* fiiliyle de ifade edilmiştir (Âl-i İmrân, 3/123): *"Elbette biz, elçilerimize ve iman eden kimselere hem dünya hayatında hem de şahitlerin (şahitliğe) duracakları (kıyamet) gününde yardım ederiz."* (mümin, 40/51)

Allah, müminlere yardımı kendisine yani dinine yardım şartına bağlamıştır: *"Ey iman edenler! Eğer Allah'a (dinine) yardım ederseniz Allah da size yardım eder..."* (Muhammed, 47/7), *"...Allah kendine (dinine) yardım edene, elbette yardım edecektir. Şüphesiz Allah güçlüdür, azizdir."* (Hac, 22/40) (İ.K.)

NASİH VE MENSUH

Sözlükte "izale etmek, gidermek, yok etmek, değiştirmek ve nakletmek" anlamına gelen ***nasih;*** ıstılahta, bir nassın hükmünü daha sonra gelen bir nasla kaldırmak, dinî bir hükmü bir şerî delil ile kaldırmak demektir. Hükmü kaldırılan âyete de ***mensuh*** denir.

Peygamberden peygambere hükümlerde değişme olmuştur. Mesela Adem (a.s.)'ın çocuklarının birbirleriyle evlenmelerine dinen izin verildiği halde bu hüküm sonradan kaldırılmıştır. Yahûdîlere cumartesi günü çalışmak yasaklanmış iken, İncil'in gönderilmesiyle bu yasak kaldırılmıştır. Kur'ân'da neshin var olup olmadığı konusunda İslâm bilginleri ihtilaf etmişlerdir. Çoğunluğun görüşüne göre Kur'ân'da nesh vardır. Bu görüşte olanlardan bazılarına göre bir âyetin hükmü ancak daha sonra gelen bir âyetin hükmü ile; bazılarına göre hem âyet ile hem de sahih hadisle kaldırılabilir. Mensuh âyetler konusunda da ittifak yoktur. Beş âyet ve daha fazla olduğunu söyleyenler vardır. (İ.K.)

Nasih, sadece vahiy devam ederken Hz. Peygamber'in sağlığında gerçekleşmiş ve sona ermiştir. İnanç esaslarında, dinî asıllarda ve haberlerde nash olmaz. Sadece emir ve yasaklarda nesh olabilir.

Hadislerde de ***nash*** ve ***mensuh*** söz konusudur. Buna göre âyet, sünneti nesh edebilir veya sünnet sünneti nesh edebilir.

Hadiste nasih mensuhu bilmek oldukça önemlidir. Hadislerde nasih ve mensuhun bilinmemesi, yanlış sonuçlara ulaştırabilir. Hadiste nasih mensûh, araları yorumla birleştirme imkânı bulunmayan, birbirine zıt hadisler için söz konusudur. (A.G.)

NASÎR

Allah'ın sıfatlarından biri olup, çok yardım eden demektir. (bk. Nâsır) (İ.K.)

NASRANÎ

Hz. İsâ'nın doğduğu yer olan Nasira'ya mensubiyet veya yardım anlamındaki nusret kelimesinden türemiş bir kavramdır. Hristiyan veya yardımcı demektir. Çoğulu "Nasârâ"dır. Bu kavram Kur'ân'da tekil olarak

bir yerde geçmektedir. *"İbrahim, ne Yahûdî, ne de nasrani* (Hristiyan) *idi; fakat o, Allah'ı bir tanıyan dosdoğru bir Müslüman idi; müşriklerden de değildi."* (Âl-i İmrân, 3/67) Çoğulu olan "Nasâra" ise Hz. İsâ'ya inananların adı olarak on dört ayrı yerde geçmektedir. (F.K.)

NASS

Sözlükte "metin, yazardan varit olan asıl söz, diksiyon, bir şeyin nihâyeti, bir manaya ihtimali olan yahut tevile ihtimali olmayan, haber, delil" gibi anlamlara gelen ***nass***, İslâm literatüründe genel olarak âyet ve hadisleri ifade etmektedir. Fıkıh usulünde ise, gönderiliş gayesine uygun olarak, manasına açık bir şekilde delalet eden lafızdır.

Fıkıh usulünde lafızlar açıklık bakımından **zâhir, nass, müfesser** ve **muhkem** olmak üzere dörde ayrılır. Nass hükme delaleti bakımından, zâhirden daha kuvvetlidir. Bu sebeple zâhirle çatışırsa nass tercih edilir. Nass, delalet bakımından açık ve kesin olmakla birlikte, tahsis ve te'vîl ihtimaline açıktır. Ayrıca neshi de kabul eder.

Meselâ, *"Namuslu ve hür kadınlara zina iftirası atan, sonra da dört şahit getiremeyen kimselere seksen değnek vurun. Onların şahitliklerini ebedî olarak kabul etmeyin. Onlar fasıkların ta kendileridir."* âyeti (Nûr, 24/4), iffete iftira atanın cezasını açıklamakta olup, kendisi de bunun için gönderilmiştir. Bu sebeple âyet, nasstır. (İ.P.)

NASSIN DELÂLETİ

Kelime anlamı itibariyle "metin veya sözün bir manaya delâlet etmesi" manasına gelen nassın delâleti, fıkıh usulünde, lafzın, manadaki ortaklık sebebiyle, lafızda geçen hükmün, lafızda zikri geçmeyen mesele için de geçerli olduğuna delalet etmesidir. Buna ***mefhûmu muvâfakat*** veya ***delâlet-i evlâ*** dendiği gibi, *celî kıyas* da denilmektedir.

Daha açık bir şekilde şöyle tanımlanabilir: Nass, ibaresiyle önce bir hükme delâlet eder ve bu hüküm başka bir olaya da tamamen tatbik edilebilirse, nassın bu ikinci hükmü ifade etmesine nassın delâleti denir. Meselâ, anne ve babaya öf demeyi yasaklayan İsrâ sûresinin 23. âyeti nassın delâleti yoluyla, hakaret etmeyi, dövmeyi de yasaklamaktadır.

Delâlet bakımından nassın delâleti, iktizanın delâletinden daha kuvvetli, ibarenin delâleti ve nassın işaretinden ise daha zayıftır. Bu sebeple, iktizanın delâleti ile çatıştığında nassın delâleti; ibârenin delâleti veya nassın işaretiyle çeliştiğinde de bunlar tercih edilir. (İ.P.)

NASSIN İBARESİ

Fıkıh usulünde, lafzın, nassın sevk edildiği manaya delalet etmesidir. (bk. İbarenin Delâleti) (İ.P.)

NASSIN İŞARETİ

Fıkıh usulünde, lafız bu maksat için gönderilmemekle birlikte, dil ve mantık kurallarına göre lafızdan dolaylı olarak çıkarılabilen bir manaya delalet etmesidir. (bk. İşaretin Delâleti) (İ.P.)

NAZAR

Bir şeye bakmak anlamına gelen nazar tasavvufta şeyhin, mürşidin müridine, salikine, manevi yolla bakması, feyiz vermesi; Türk kültüründe ise göz değmesi, bir olayı ve belli bir biçimde ele alma demektir.

İslâmî kaynaklarda ***"isabet-i ayn"*** olarak geçen ve kültürümüzde daha çok "nazar değmesi", nazara gelmek, nazara uğramak, göz değmek tabirleri kullanılan *"nazar"*, özellikle açık mavi gözlü, keskin bakışlı kimselerin bir insana, hayvana veya güzel bir eşyaya, alete, işe vb. şeye bakması ile ona etki etmesi, zarar vermesi, insanın hastalanması, eşlerin, ailenin,ortak iş yapanların huzursuz ve geçimsiz olması, düzenin bozulması, işlerin kötüye gitmesi anlamında kullanılmaktadır. Kötü gözle, kıskançlıkla bakmanın etkili olduğu, insanın olumsuz yönde etkilendiği, hatta hastalığa sebep olduğu yaşanan, bilinen, görülen, gözlenen bir olgudur. Peygamber (a.s.) *"Göz değmesi gerçektir"* (Buhari, Tıb, 36; Ebû Dâvûd, Tıb, 15) buyurmuştur. Fatiha, İhlas, Felak ve Nâs sûreleri okunmak, Allah'a dua etmek suretiyle, nazar değmesinden kurtulmak mümkündür. Göz değmesi ve psikolojik hastalıklara karşı rukye ile (okuyup dua ederek) tedavi edebileceğine dair hadisler vardır (Ebû Davut, Tıb, 18). Peygamberimiz (a.s.), *"Allah'ım! Ey insanların Rabbi! Ey acıyı, sıkıntıyı,hastalığı gideren Allah, bu hastaya şifa ver, çünkü sen şifa verensin, senden başka kimse şifa veremez. Bu hastaya öyle bir şifa ver ki, onda hiçbir hastalık kalmasın."* diye dua etmiştir (Ebû Davut, Tıb, 19; Buhari, Tıb, 38). Yine Peygamberimiz kötülüklere, kötü insanların şerlerine karşı, *"Yarattıklarının şerrinden tam kelimeleriyle Allah'a sığınırım"* şeklinde dua edilmesini, Allah'a sığınılmasını tavsiye etmiştir (Ebû Davut, Tıb, 19).

Maddî manevî her türlü hastalık için, tedaviye başvurmak, doktora gitmek asıldır. Ancak şifayı verenin, ilaçlarda devayı var edenin Allah olduğu unutulmamalıdır. Göz değmesi, korkma vb. psikolojik hastalıklarda kişi dua ederek, Allah kelamı olan Kur'ân âyetlerini ve sûrelerini okuyarak kurtulmaya çalışabilir. Ancak nazar değmesin diye muska, gök boncuk, ağaç parçası, at nalı, kafa tası vb. şeyler takmak, nazardan kurtulmak için kurşun döktürmek, tütsü yapmak doğru değildir. Bunların din ile tedavi ile bir ilgisi yoktur. Peygamberimiz bu tür şeyleri hoş görmemiş, nazarlık takılmasını menetmiştir (Nesai, Zinet 17; İbn. Mace, Tıb, 39). (İ.K.)

NAZÎF

Temiz olmak, temizlemek anlamındaki "n-z-f" kökünden türeyen ***nazîf,*** temiz, pak, terbiyeli, iffetli, ahlâklı ve namuslu demektir.

Nazîf kelimesi Allah'ın sıfatı olarak, Tirmizî'nin rivâyet ettiği bir hadiste geçmiştir: *"...Allah nazîftir, nezafeti sever..."* (Edeb, 41)

Allah'ın nazîf olması; isim, fiil ve sıfatları itibariyledir. Allah'ın her sözü, fiil ve davranışları temizdir, iyidir, güzeldir. Onun hiçbir şeyi çirkin, kirli, kötü, bozuk ve zararlı değildir. (İ.K.)

NÂZİL İSNAD

bk. Âlî İsnad-Nazil İsnad.

NEBEVÎ HADİS

Nebevî, peygambere ait olan demektir. Hz. Peygamber'e ait söz, fiil, takrir ve sıfatlar nebevî hadisdir. Bu çeşit hadiste sözün mesnedi Hz. Peygamber'dir. (A.G.)

NEBÎ

Yüksek olmak ve haber vermek anlamındaki "n-b-e" kökünden türeyen ***nebi*** (çoğulu *enbiyâ*) sözlükte,

haber veren, yüksek ve düz olmayan yer, çok ve geniş yol demektir. Terim olarak Allah'ın, dini kurallarını, emir ve yasaklarını, öğüt ve tavsiyelerini insanlara bildirmesi için görevlendirdiği insanlara denir. Bu insanlara, peygamber, nebî dendiği gibi resul ve mürsel (elçi) de denir.

İslâm bilginleri resul ile nebi arasında fark olduğunu, yeni bir kitap ve yeni bir şeriatla gönderilen peygamberlere resul-mürsel, yeni bir kitap ve yeni bir şeriatla göndermeyip, önceki bir resulün kitap ve şeriatını tebliğ etmekle görevli peygamberlere ise nebi dendiğini söylemişler ise de, Kur'ân'da böyle bir ayırım bulunmamakta, aksine nebilere kitap, hüküm, hikmet verildiği ve vahyedildiği bildirilmektedir. Bakara sûresinin 213. âyetinde nebilerle beraber kitap indirildiği bildirilmektedir: *"İnsanlar bir tek ümmet idi. Allah, nebileri müjdeciler ve uyarıcılar olarak gönderdi, anlaşmazlığa düştükleri konularda insanlar arasında hükmetsinler diye, O nebilerle beraber gerçekleri içinde taşıyan kitap indirdi..."*

Âl-i İmrân sûresinin 81. âyetinde nebilere kitap ve hikmet verildiği ifade edilmektedir: *"Allah, nebilerden şöyle söz almıştı: Bakın size kitap ve hikmet verdim, sonra yanınızda bulunan kitapları doğrulayıcı bir rasûl geldiğinde ona mutlaka inanacak ve ona mutlaka yardım edeceksiniz. Bunu kabul ettiniz mi ve bu hususta ağır ahdimi üzerinize aldınız mı? demişti. Kabul ettik dediler..."*

Âl-i İmrân sûresinin 70. âyetinde kitap, hüküm ve nübüvvet verilmesi birlikte zikredilmiştir; *"Hiçbir insana yakışmaz ki, Allah ona kitap, hüküm ve nübüvvet versin de sonra o insanlara Allah'ı bırakıp, bana kullar olsun desin..."* (Casiye, 45/16; Ankebût, 29/27; Hadîd, 57/26).

Nisâ sûresinin 163. âyetinde nebilere vahiy indirildiği bildirilmiş, bir sonraki âyette bunlara resul denilmiştir: *"Nuh'a ve ondan sonra gelen nebîlere vahyettiğimiz gibi (Ey Muhammed!) sana da vahyettik. Nitekim İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a, torunlarına, İsâ'ya, Eyyub'a, Yunus'a, Harun'a, Süleyman'a da vahyetmiş ve Dâvûd'a Zebur vermiştik. Daha önce sana anlattığımız ve sana anlatmadığımız elçilere* (resul) *de vahyetmiştik."*

Kur'ân'da nebilere kitap verildiğinin bildirildiği gibi, resullere de kitap verildiği bildirilmiştir (Hadid, 57/25).

Bir âyette resul ve nebi kelimeleri atıf harfi ile peş peşe zikredilmiştir: *"Senden önce hiçbir nebi ve resul göndermedik ki, o bir şey arzu ettiği zaman şeytan, onun arzusu içerisine mutlaka (bir düşünce) atmış olmasın..."* (Hac, 22/52).

Ebû Zerri'l-Gifârî; Ya Rasûlallah! Nebilerin evveli hangisidir diye sormuş, Peygamberimiz "Âdem'dir" demiştir. "O nebî mi idi?" diye sormuş, "Evet nebi idi" cevabını vermiştir (Ahmed, V/178). "Ya Rasûlallah! Nebilerin sayısı kaçtır" diye sormuş, "124.000'dir" diye cevap vermiştir (Ahmed, V/179). "Ya Rasûlallah! Onlardan kaçı resuldür" diye sormuş, "315'i" cevabını vermiştir (Ahmed, V/179).

Rasûl ve nebi kelimelerinin geçtiği âyetler birlikte değerlendirildiğinde her ikisinin de ortak vasıflara sahip olduğu görülmektedir. Bu vasıflar; kitap, hikmet, nübüvvet ve hüküm verilmesi, vahyedilmesi, uyarıcı ve müjdeciler

olarak gönderilmiş olması ve mücrimlerin düşmanlığına maruz kalmaktadır. (Âl-i İmrân, 3/79, 81; Nisâ, 4/63-165; Ahzap, 33/45; Hadîd, 57/25-26). (İ.K.)

NEBİZ

Sözlükte "elden bırakılıp atılmış değersiz şey, küpe basılarak elde edilen hurma veya üzüm şarabı yahut şırası" anlamına gelmektedir. Fıkıh literatüründe ise, hurma veya üzüm ıslatıldıktan sonra, kaynatılarak elde edilen bir içecektir. Bunun yapılış şekilleri ve sertliği, tadı dikkate alınarak hüküm verilmeye çalışılmıştır. Bu konuda birbirinden farklı pek çok görüş bulunmaktadır. Ancak ölçü, diğer içkilerdeki gibi sarhoş etmesi olmalıdır. Şayet yapılan bu içecek mayalanır da, alkollü bir içki hâline gelirse haram olur; aksi halde helaldir. Başka bir ölçü, Hz. Peygamber'in belirttiği gibi, çoğu sarhoş ederse azı da haram olur (Buhârî, Eşribe 1; Müslim, Eşribe, 73). (İ.P.)

NECÂSET (Necâsetten Taharet)

Necâset, hakîki ve maddî pislik, kirlilik anlamına gelir. Bundan temizlenmeye de necâsetten taharet denir. Namazın şartlarından birisi de necâsetten taharettir. Namazın sahih olması için, beden, elbise ve namaz kılınacak yerlerin temiz olması şarttır.

İslâm dini temizliğe büyük önem vermiştir. Vücut, elbise ve çevredeki necâsetin, her bir zerresinin en iyi bir şekilde temizlenmesi arzu edilmektedir. İdeal olan bu olmakla birlikte, böyle bir temizlik her zaman mümkün olmayabilir. Bu sebeple, dindeki kolaylık ilkesinden hareketle, ibadetler için gerekli maddî temizliğin alt sınırını belirlemede ölçüler getirilmeye çalışılmıştır. Bu aynı zamanda, namazın sahih olması için gerekli olan temizliğin alt sınırıdır.

Namazın sıhhatine mani olup olmaması bakımından necâsetler ikiye ayrılır:

Necâset-i galîza; ağır necâset anlamına gelmekte olup, insan dışkı ve idrarı, vücudun herhangi bir yerinden akan kan, irin, kusmuk, meni, âdet veya lohusalık kanı; eti yenmeyen hayvanların dışkı, idrar ve salyaları, eti yenen hayvanlardan kümes hayvanlarının pislikleri, akan kan; şarap, leş, bu grup necâsettendir. Namaz kılanın vücudunda, elbisesinde veya namaz kıldığı yerde bir dirhemden (2,08 gr.) fazla bulunması halinde namaza manidir. Mayi olması hâlinde, avuç ayası kadar bir sahayı kaplarsa namaz sahih olmaz.

Necâset-i hafîfe; hafif olan necâset anlamına gelmektedir. At ve kümes hayvanları dışındaki eti yenen ehlî hayvanların dışkı ve idrarları ile kuşların pislikleri bu tür necasettendir. Bunların beden veya elbisenin 1/4 'inden fazlasına bulaşması hâlinde namaz sahih olmaz. Bundan az ise namaz kılmak caiz olmakla birlikte mekruhtur.

İnsanın bedeninde, elbisesinde veya namaz kılacağı yerde, namaza mani olmayacak kadar az pislik bulunmasıyla namazın sahih olacağı düşüncesiyle, temizliği ihmal etmek yanlıştır. Bu pislikleri tamamen temizlemek mümkün iken, bunlarla namaz kılmak mekruhtur. Diğer taraftan, yeryüzünün tamamının Müslüman toplum için mescit kılındığı, yani her yer potansiyel olarak namaz kılınacak yer olduğu göz önünde bulundurularak, çevrenin de kirletilmemesine dikkat edilmelidir. (İ.P.)

NECEŞ

Müşteri kızıştırarak fiyatın yükselmesini sağlamak; bir malın fiyatını yükseltmek amacıyla, o malı almaya niyetli olmadığı halde alacakmış gibi davranmak demektir.

Hz. Peygamber neceşi, yani müşteri kızıştırmayı yasaklamıştır (Buhârî, Büyû, 58; Müslim, Büyû 11). Bu nedenle İslâm âlimleri, müşteri kızıştırmanın haram olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Fakat bu şekilde yapılan alışverişin geçerli olup olmadığı konusunda ise ihtilaf etmişlerdir. Hanefî, Şafiî ve Hanbelîlere göre böyle gerçekleştirilen bir akit, haram olmakla birlikte geçerlidir. Başka bir deyişle, dünyada karşılığı olmamakla birlikte, âhirette cezayı gerektirir. Malikîler ise, böyle bir satışın haram olduğunu söylemekte, müşteriye de muhayyerlik tanımaktadırlar. (İ.P.)

NECİS

Kirli, pis anlamına gelir. İslâm'da, bir şeyin temiz olması asıl; kirlilik ise arızîdir. Bu sebeple, dinen necis sayılan şeylerin sayılmasıyla yetinilmiştir. Genel olarak, leş, kan, domuz eti, sarhoş edici içkiler, insan idrar ve dışkısı, kusmuk, eti yenmeyen hayvanların eti, idrarı ve dışkısı dinen necistir. (bk. Necâset) (İ.P.)

NEDB

Şâri'in, bir fiilin yapılmasını, kesin olmayan bir tarzla istemesidir. Bu şekilde yapılması istenen davranışa **mendûb** denir. (bk. Mendûb) (İ.P.)

NEFÂZ

Sözlükte "nüfuz etmek, delmek, işleyip öte geçmek" gibi anlamlara gelen ***nefâz,*** bir fıkıh terimi olarak, akdin işlerlik kazanması anlamına gelir. Klasik fıkıh kaynaklarında bir akdin işlerlik kazanması için, unsurlarının, kuruluş ve sıhhat şartlarının tam olarak bulunmasının yanında, yürürlük şartlarını da taşıması gerektiği belirtilmektedir.

Akdin nefâz şartları, şahısların haklarını korumak için getirilen sınırlamalardır. Bu şartları taşımayan akitler, hemen yürürlüğe girmez, zarar görmesi muhtemel olan şahsın icazetine bağlanır. İcazet vermesi halinde akit anından itibaren hükümlerini doğurur. Yürürlük şartlarını taşıyan akde, ***nâfiz*** denir. (bk. Nâfiz) (İ.P.)

NEFS

Çok kıymetli olmak, cimrilik etmek, haset etmek, nazar etmek, kadın âdet görmek, layık görmemek anlamlarındaki "n-f-s" kökünden türeyen ***nefs*** (çoğulu, *enfüs* ve *nüfûs*) sözlükte ruh, can, akıl, insanın şahsı, bir şeyin varlığı, zatı, içi, hakîkati, beden; ceset, kan, azamet, izzet, kötü söz, bir şeyin cevheri, arzu ve istek demektir.

İnsandaki nefsin mahiyeti hakkında ihtilaf edilmiştir. Nefsin, rûhânî bir cevher ve gözle görülmeyen latîf bir varlık olduğunu, nur ve ziyadan yaratıldığını söyleyenlerin yanında latîf bir cisim, kan ve araz olduğunu söyleyenler de olmuştur. Bilginlerin çoğunluğuna göre ruh ile nefis ayrı şeylerdir. Ruh ve nefsin aynı şeyler olduğunu söyleyenler de olmuştur.

Nefs kavramı Kur'ân'da tekil ve çoğul olarak 295 defa geçmiş ve Âdem (a.s.) (Nisâ, 4/1; En'âm, 6/98), anne (Nûr, 24/12), insan (Mâide, 5/45), ehl-i din (Nûr, 24/61), can (Nisa, 4/66), ruh (En'âm, 6/93), beden (Âl-i İmrân, 3/185), bedenle beraber ruh (Bakara, 2/286), Allah'ın zatı (Âl-i İmrân, 3/28), kişi (Bakara,

2/286), kendisi (Fussilet, 41/46), hem cins (Tevbe, 9/128), insanın iç âlemi (Bakara, 2/248), ilâhî tekliflere, emir ve yasaklara, müjde ve uyarıya muhatap olan insanın manevi varlığı (Yûsuf, 12/53; Kıyame, 75/12; Fecr, 89/27) kalp, göğüs (Bakara, 2/77, 109) ve cins (A'râf, 7/118) anlamlarında kullanılmıştır.

Nefs, hem insanın maddî varlığını ve hem de insanda var olan fakat gözle görülmeyen, iyi ve kötüyü arzu eden manevî varlığını ifade eder: *"O Allah ki, sizi bir tek nefisten inşa etti..."* (En'âm, 6/98); *"Gerçekten nefis kötülüğü emreder"* (Yûsuf, 12/53); *"Hayır daima kendini kınayan nefse yemin ederim."* (Kıyame, 75/2); *"Ey huzura eren nefis!"* (Fecr, 89/29); *"Andolsun insanı biz yarattık ve nefsinin ona ne fısıldadığını biliriz..."* (Kaf, 50/16) âyetleri ve *"İnsanın en büyük düşmanı nefsine (heva ve hevesine) uymasıdır"* (Aclûnî, I, 160) hadisinde geçen "nefs" kelimesi bu manayı ifade eder.

Tasavvufta ***nefs*** kavramı, kendisinde irâdî hareket, duygu ve hayat kuvveti bulunan latîf bir cevher şeklinde tanımlanmaktadır. Kötülüğü emreden anlamına geldiği gibi, Allah tarafından insana üflenen ve ruh-i Rahmanî, ilâhî ben anlamında da kullanılmıştır. Mutasavvuflar nefsi; **nefs-i emmâre, nefs-i levvame, nefs-i kâmile, nefs-i râziye, nefs-i merdıyye, nefs-i mutmainne, nefs-i mülheme, nefs-i zâkiye ve nefs-i sâfiye** kısımlarına ayırmışlardır. (İ.K.)

NEFSE ZULÜM

"Nefse zulüm"; bir insanın dünya veya âhirette kendisine zarar verecek inanca sahip olması, söz, fiil ve davranışlarda bulunmasıdır. (bk. Zulüm)

"Nefse zulüm" ifadesi Kur'ân'da 29 defa geçmektedir. İnkâr etmek (Nahl, 16/28), iki yüzlülük (nifâk) (Nisâ, 4/64), Allah'a ortak koşmak, günah olan ve nefse zarar veren söz, fiil ve davranışlar (Âl-i İmrân, 3/135; Nisâ, 4/110), ilahî sınırları çiğnemek (Talâk, 65/1), İslâm'ın emir ve yasaklarına uymamak (Tevbe, 9/36) nefse zulümdür.

Kâfir, münâfık ve müşrikler, inkâr, nifak, şirk ve isyan sebebiyle nefislerine zulmettikleri gibi, müminler de Allah ve Peygamberin farz olan emirlerine uymadıkları, yasakları ihlal ettikleri, haram-günah olan söz, fiil ve davranışlarda bulundukları zaman nefislerine zulmetmiş olurlar. Her günahın ve kötülüğün cezasını kişinin kendisi çeker. Namaz kılmayan, oruç tutmayan, yalan söyleyen insan, nefsine zulmetmiş olur.

Fâtır sûresinin 32. âyetinde müminler, üç kısım olarak zikredilmiştir: "Nefsine zulmeden", "muktesid" ve "sâbık". "Nefsine zulmeden"; kötülükleri iyiliklerinden fazla olan, büyük günah işleyip tevbe etmeden ölen, inkâr etmeksizin nimetlere nankörlük eden, helal-haram demeden mal kazanan, ibadetlerini gafletle yapan, Kur'ân'ı okuyup onunla amel etmeyen, amelinde kusuru olan, emir ve yasaklara uymayan kimsedir, şeklinde tanımlanmıştır.

Küçük-büyük, kişinin kendisine veya başkalarına yönelik bütün günah, söz, fiil ve davranışları nefse zulümdür. (İ.K.)

NEFS-İ EMMÂRE

Sözlükte "emredici nefis" anlamına gelen ***nefs-i emmâre,*** dini bir kavram olarak, kötülüğü ve şerri şiddetle emreden nefis demektir. Kur'ân'da Hz.

Yusuf'un dilinden şöyle buyrulmaktadır: *"Ben nefsimi temize çıkaramam. Kuşkusuz nefis, kötülüğü durmadan emreder..."* (Yûsuf, 12/53). Nefs-i emmâre, kötü fiil ve davranışların kaynağıdır. Gerçekte insan nefsi tek bir şeydir. Ancak o bulunduğu duruma göre çeşitli sıfatlarla nitelenebilmektedir. Şehvete tabi olup, üzerine gazap hakim olduğu zaman sahibine kötülük yapmasını emreder. Kötülüğü şiddetle arzulama, nefsin tabiatındandır. Ancak Allah'ın emir ve yasaklarına riâyet ederek, ilahi rahmetin gölgesi altına sığınanlar, nefsin arzuladığı haram şeyleri işlemekten kaçınırlar. İyiliğe yönelen kimselerin üzerinde nefsin yaptırım gücü azalır. (M.C.)

NEFS-İ KÂMİLE

Sözlükte "olgun nefis" anlamına gelen ***nefs-i kâmile,*** tasavvufta, bütün olgunluk özelliklerini elde etmiş, irşâd durumuna geçmiş nefis demektir. Buna ***nefs-i kudsiyye, nefs-i sâfiyye*** ve ***nefs-i zekiyye*** de denilir. (M.C.)

NEFS-İ LEVVÂME

Sözlükte "kınayıcı nefis" anlamına gelen ***nefs-i levvâme*** tasavvufta, kalbin nuru ile bir parça nurlanmış, o nur ölçüsünde uyanıklık kazanmış nefis demektir. Bir âyette şöyle buyrulmaktadır: *"Hayır, daima kendini kınayan nefse and içerim."* (Kıyame, 75/2). Bu nefis, kıyamet günü dünyada iken yaptığı kötülüklerden ve elindeki imkân ve fırsatları en iyi şekilde değerlendirmediğinden dolayı pişmanlık duyar. Levvâme sıfatını alan nefis, yaptığı kötü işlerin farkındadır, gafletten bir nebze sıyrılmıştır. Yeterince olgunlaşmadığı için kötülükleri işlemeye devam eder. Ancak bununla birlikte nefsini hesaba çeker ve yaptığı kötülüklerden tevbe eder. (M.C.)

NEFS-İ MARDİYYE

Sözlükte "hoşnut olunan nefis" anlamına gelen ***nefs-i mardiyye,*** tasavvufta, bütün benliği ile Hakk'a teslim olan, Allah'ın kendisinden razı olduğu nefis demektir. Bu niteliğe kavuşan nefis, insanları sırf Allah rızası için sever, onların kusurlarını affeder, şefkat ve merhamet sahibidir, nefis muhasebesini en iyi şekilde yapar, cömert, hassas ve ince düşünceli bir yapıya sahiptir. Böyle nefisler için Allah kıyamet günü şöyle buyuracaktır: *"Ey huzura eren nefis, sen Allah'tan ve O da senden razı olarak Rabbine dön! (İyi) Kullarımın arasına gir! Cennetime gir!"* (Fecr, 89/27-30) (M.C.)

NEFS-İ MUTMAİNNE

Sözlükte "doyuma, huzura, rahata kavuşmuş nefis"anlamına gelen ***nefs-i mutmainne*** dini bir kavram olarak, iman eden, İslâm'ın emir ve yasaklarına uyan, bu konularda hiçbir şüphe ve tereddütü olmayan, neticede Allah ile manevî bir bağ kuran ve bunun lezzetine ulaşan nefis demektir. Fecr sûresinin son âyetlerinde bildirilen ve *"Cennetime gir"* hitabına mazhar olan bu nefistir (Fecr, 89/27-30). Bu niteliğe kavuşan nefis, cömertlik, doğruluk, alçak gönüllülük, güler yüzlülük, tatlı dillilik gibi güzel huy ve sıfatları kazanmıştır. Daima tevekkül, tefviz, teslim, sabır ve rıza halleri içindedir. (M.C.)

NEFS-İ MÜLHEME

İlham edilmiş nefis demektir. Bundan maksat, insana iyiliği ve kötülüğü, hayır ve şerri birbirinden ayırdedebilecek yeteneğin verilmiş olması

demektir. Kur'ân'da, *"Kişiye ve onu şekillendirene, sonra da ona iyilik ve kötülüğü ilham edene and olsun."* (Şems, 91/7) denilmektedir. (M.C.)

NEFS-İ RADİYE

Sözlükte "razı olan, hoşnut kalan nefis" anlamına gelen ***nefs-i radiye,*** tasavvufta, her yönüyle Hakk'a yönelen, Allah'tan gafil olmama şuuruna eren ve O'ndan razı olan nefis demektir. Bu mertebedeki nefis, kendi iradesinden vazgeçip Hakk'ın iradesine tabi olur. Hiçbir şeyden şikâyetçi olmaz. Nefs-i radiye, Allah için ibadet, zikir ve tâat ile meşgul olarak dünyaya gönül vermeyen, hayvâni nefsin arzu ve isteklerini terkeden, Allah'ın sevgi ve rızası dışında bütün arzu ve isteklerini bırakan kamil kimsenin ruhudur. Bu makama erişmiş olan kimse, şüpheli şeylerden uzak durur **(vera),** keşif ve keramet sahibi olur. Allah Teâlâ bu mertebeye erişenlere, *"Ey huzura eren nefis! Razı olmuş ve (Allah tarafından) razı ve hoşnut olunmuş olarak Rabbine dön!"* (Fecr, 89/27-28) diye hitap edecektir. (M.C.)

NEFS-İ SÂFİYYE

bk. Nefs-i Kâmile.

NEFS-İ ZEKİYYE

bk. Nefs-i Kâmile.

NEHÂR-İ ŞER'Î

Şer'î gündüz anlamına gelmekte olup, imsak vaktinden başlayıp, güneşin batışına kadar geçen zaman diliminin ismidir. İmsak vakti, fecr-i sâdık da denilen tan yerinin ağarmasıdır. Orucun tek rüknü olan imsak, nehâr-i şer'îde, yani fecr-i sâdıktan, güneşin batışına kadar yemek, içmek ve cinsî münasebetten uzak durmaktır. (İ.P.)

NEHİY

Sözlükte "bir işin yapılmasını men etme, fiilin yapılmamasını talep" gibi anlamlara gelmektedir.

Fıkıh usulünün önemli konularından biri olan ***nehiy,*** otoriter bir tarzda ve kesin olarak bir işin yapılmamasının istenmesi için vazedilen sözdür. Dinin bir fiili nehyetmesi değişik şekillerde olabilir: *"Mallarınızı, aranızda haksız sebeplerle yemeyin"* (Nisâ, 4/29) şeklinde sarih olabileceği gibi, *"Ribâdan artakalandan vaz geçin"* (Bakara, 2/278); *"Çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar"* (Nahl, 16/90); *"Kadınlara vermiş olduğunuz mehirlerden bir şey almanız helal değildir"* (Bakara, 2/229) şeklinde gayri sarih de olabilir.

Âlimlerin çoğunluğuna göre nehiy, kural olarak nehyedilenin haram kılındığına delalet eder; ancak özel bir karine olması hâlinde kerâhete delalet eder. (bk. Haram, Mekrûh)

Nehiy, nehyedilen fiilden hemen ve sürekli olarak el çekme talebine delâlet eder. Fakat vakitle sınırlandırılabilir. Nehiy sıgası zaman yönünden mutlak ve herhangi bir nass, karine ve örf ile sınırlandırılmamışsa süreklilik bildirir.

İbadet, muamelât ve benzeri konularda bir nehiy bulunursa, Hanefîlere göre, nehyedilen şeyin diğer şartları tam ise, nehiy sebebiyle fâsit olmaz; sadece mekruh olur. Meselâ, yevm-i şekte veya bayram günlerinde oruç tutmak, Cuma vaktinde alışveriş böyledir. Bu konularda yasak bulunmakla birlikte, yapılan ibadet ve alışveriş geçerlidir. Ancak mekruhtur. Buna karşılık, böyle bir durumda, hem ibadetin, hem de muamelatın fasit olacağını söyleyenler olduğu gibi, ibadetlerin fasit olacağını

ve fakat muamelâtın fasit olmayacağını söyleyenler de bulunmaktadır. (İ.P.)

NEMÂ

Sözlükte "artmak, çoğalmak, gelişmek" anlamlarına gelen ***nemâ,*** dinî bir kavram olarak, bir malın zekata tabi olabilmesi için aranan şartlardan biridir; zekat alınacak malın bilfiil nemalı veya nemalanması mümkün olmasıdır. Günümüz iktisadî anlayışına göre nema, malın sahibine kazanç ve fayda sağlar durumda olması veya kendiliğinden çoğalma ve artma özelliğine sahip olmasıdır. Günümüz vergi sistemlerine göre, kazanç, üretim veya irat temin etmesi veya malın kendisinin artması, çoğalması yeni irat hâline gelmesi şeklinde tanımlanabilir.

Dinî literatürde nemâ, hakiki ve takdiri olmak üzere iki çeşittir. ***Hakiki nema*** doğum, üreme, ticaret ve benzerleri ile çoğalmaktır. ***Takdiri nema*** ise, potansiyel olarak bir malın nemâ imkânının bulunması, artıp çoğalması, sahibinin veya vekilinin elinde olması demektir.

Nasslarda ve klasik fıkıh kitaplarında zekata tabi mallar, para (altın, gümüş, döviz vb.), ticaret malları, toprak ürünleri, hayvanlar, define ve madenler şeklinde sıralanmıştır. Bu mallar incelendiğinde hepsinin namî olduğu görülür.

Zekata tabi malda nemânın şart koşulması sebebiyle, tahıl ve meyveden bir defa zekat alındıktan sonra, malikinin elinde senelerce kalsa bile, artık bir daha ondan zekat alınmaz. Halbuki hayvanlar daima nemalanmaktadır; bunun için her yıl zekatının verilmesi gerekir.

Bütün bunlardan hareketle, naslarda adı geçmemiş olsa da nemâlı her malın zekata tabi olduğu söylenebilir. Buna göre, ticaret veya gelir getirmesi için alınan ev, daire, dükkan gibi akarların gelirleri ile fabrika gelirlerinden de zekat verilmesi gerekir. (İ.P.)

NEMÎME

Sözlükte "hafif ses, gürültü, söz taşıma" anlamına gelen ***nemîme,*** dini bir kavram olarak, kırıcı, üzücü ve dargınlığa sebebiyet veren sözleri birinden diğerine taşıma demektir. Türkçe'de buna ***koğuculuk*** denilir. Söz taşıyan kimseye ***nemmâm*** (***koğucu***) denir. İnsanların arasının açılmasına, toplumda fitne ve fesadın çıkmasına ve kardeşlik bağlarının kopmasına sebebiyet verdiği için, İslâm koğuculuğu haram kılmıştır. Kur'ân'da kendilerine itaat edilmemesi (sözlerinin dinlenmemesi) istenilen kimseler arasında koğucular da zikredilmiştir (Kalem, 68/10-14). Hz. Peygamber de, *"Koğucu (cezasını çekmeden) cennete giremez."* buyurmuştur (Buhârî, Edeb, 50; Müslim, İmân, 169, 170). İnsanların arasını bulmak, dargınları barıştırmak amacıyla söz taşımak ise dinen yasaklanmamıştır. Bu konuda Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Halkın arasını düzelten ve bunun için hayır niyetiyle söz ulaştıran veya hayır maksadıyla yalan söyleyen, yalancı sayılmaz."* (Buhârî, Sulh, 2; Müslim, Birr, 101). (M.C.)

NESEP

Sözlükte "akrabalık, baba tarafından olan hısımlık" gibi anlamlara gelen ***nesep,*** bir fıkıh terimi olarak çocuğun ana babasıyla hısımlık ilişkisidir. İslâm hukukunda nesep ve hısımlık ilişkisi miras, nafaka, hukukî temsil, evlenme

manileri gibi konularda önemli roller oynamakta, birçok hüküm ve meseleye esas teşkil etmektedir.

Çocuğun, kendisini doğuran kadınla nesep ilişkisi kendiliğinden sabit olur. Babasıyla olan nesep bağı ise; a) sahih bir evlilik, b) fasit evlilik veya evlilik şüphesiyle ilişki, c) ikrar yoluyla sabit olur.

Çocuğun babasının bilinmesi hâlinde, tarafların irade ve rızalarına bakılmaksızın hısımlık bağı meydana gelir. Bunun reddi veya ortadan kaldırılması mümkün değildir. Sahih bir evlilikte doğan çocuğun nesebi kocaya bağlanır. Ancak bunun için çocuğun evlilikten en az altı ay sonra dünyaya gelmiş olması gerekir. Ayrıca koca, çocuğun başkasından olduğunu iddia ederse, liân yoluyla mahkemede çocuğun nesebini reddetme imkânına sahiptir. (bk. Liân)

Eşi olduğunu zannederek veya fasit bir nikâh akdinde meydana gelen birleşme sonucunda doğan çocuğun nesebi, erkekten sabit olur. Bunların dışında, bir şahsın bulunduğu yerde veya başka bir yerde nesebi bilinmiyorsa, yaş itibariyle babası olabilecek bir kimse babalık iddiasında bulunabilir. Nesebi bilinmeyen bu şahsın da bunu kabul etmesi hâlinde nesep sabit olur. (İ.P.)

NEZİR

bk. Adak.

NEZİR TAVAFI

Kâ'be'yi tavaf etmeyi adayan kimsenin yapması gereken tavafa denir. Bu adağın, yerine getirilmesi **vacip**tir. Adak tavaf, belli bir zaman ile kayıtlanmış ise bu kayda uyulur. (İ.K.)

NİFAS

Loğusalık hâli, doğum yapan kadının rahminden gelen kan anlamına gelmektedir. Böyle kadına nüfesâ veya loğusa denir.

Doğumdan ve uzuvları belirmiş ceninin düşürülmesinden sonra görülen kan, nifas kanıdır. Loğusalık hâlinin alt sınırı olmamakla birlikte, en çok kırk gün sürer. Kırk günden fazla görülen kan, nifas kanı değildir. Loğusalık günlerinde akıntı bir süre kesilip sonra devam ederse, akıntının kesildiği günler de loğusalık hâlinden sayılır.

Kadınlar nifas hallerinde, cinsel ilişkide bulunamaz (Bakara, 2/222); namaz kılmaz, oruç tutmazlar (Buharî, Hayz, 1; Müslim, Hayz, 14, 15). Bu konuda müçtehitler görüş birliği içindedirler. Kadınlar hayız ve nifas hallerinde kılmadıkları namazları daha sonra kaza etmez, ancak, oruçları kaza ederler. Kadınların bu hallerinde, namaz ve oruçtan muaf tutulmaları, onların pis olmalarından dolayı değil, psikolojik ve fizyolojik yüklerini hafifletme amacına yöneliktir. Diğer taraftan kadınlar, bu hallerinde müçtehitlerin büyük çoğunluğuna göre Kabe'yi tavaf edemezler.

Loğusalık halinde kanın kesilmesiyle kadın yıkanır ve ibadetlerini yapmaya başlar; kırk gün geçtiği halde kan kesilmemişse, özürlü kabul edilir; kırk gün dolunca yıkanır ve ibadetlerini yapar. Çocuk doğurduktan sonra kan gelmeyen kadın ise, yıkanır ve ibadetlerine devam eder. (İ.P.)

NİKÂH

Sözlükte "evlenmek ve cinsi ilişkide bulunmak" anlamına gelen ***nikâh***, bir fıkıh terimi olarak, karşı cinsten iki kişinin, birlikte yaşamalarına ve karşı-

lıklı yardımlaşmalarına imkân veren ve taraflara karşılıklı hak ve sorumluluklar yükleyen bir sözleşmedir. Medenî bir sözleşme olan nikahı Hz. Peygamber tavsiye etmiş ve *"Nikâh benim sünnetimdir."* buyurmuştur (İbn Mâce, Nikâh, 1). Evlilik, kişiyi zinadan korur, insan neslinin devamını sağlar.

Kişinin gayri meşru ilişkiye girme tehlikesi bulunması halinde evlenmesi vaciptir. Buna karşılık, eşlerin birbirine karşı olan hak ve sorumluluklarını yerine getiremeyeceği ve haksızlık yapacağı kanaatinin ağır basması halinde ise mekruhtur. Bunların dışında evlilik sünnettir.

Nikâhın, iki şahit huzurunda tarafların irade beyanında bulunmak suretiyle akdedilmesi gerekir. Buluğ çağına erişmiş kadının velisi olmaksızın kendisinin nikâhlanabilmesi mümkün olmakla birlikte, velisinin de bulunması menduptur. Nikâhın sahih olması için, evlenecek kişilerin evlilik engelleri bulunmamalıdır.

Şartlarına uygun olarak gerçekleşen evlilik; dinin izin verdiği ölçüler içinde eşleri birbirine helâl kılmakta, hısım akrabalığı, nesep, miras, mehir, nafaka gibi hukukî sonuçlar doğurmaktadır. Hukuken tanınmayan evlilikte, bu sonuçlar güvence altına alınamadığından, resmen tescil ettirilmeyen evlilik kanunen suç olduğu gibi, dinen de doğru değildir. (İ.P.)

NİMET

Hayatı güzel ve hoş olmak, müreffeh olmak, yumuşak olmak, dal yeşil ve taze olmak anlamlarındaki "n-a-m" kökünden türeyen sözlükte mal, refah, rahmet, iyi hal, insana lütfedilen şey, iyi durum, iyilik, zenginlik demek olan ***nimet*** (çoğulu, *ni'am* ve *en'âm*) terim olarak insanın sahip olduğu ve kendisine dünya ve âhirette yararı dokunan maddî ve manevî varlıklar, imkânlar ve ihsanlar anlamında kullanılır. İnsanın eşi, işi, evi, çocukları, itibarı ve makamı, malı ve mülkü, aklı, görme, duyma, okuma, anlama, dileme ve benzeri yetenekleri, aklı, yiyip içtikleri, giyip kullandığı eşyası, sağlığı ve benzeri imkânlar birer nimettir.

Nimet kelimesi ve türevleri Kur'ân'da 122 defa geçmiş ve Allah'ın lütfu, minneti (Mâide, 5/11), din, kitap (Bakara, 2/211), Hz. Muhammed (İbrâhim, 14/82), sevap (Âl-i İmrân, 3/171), nübüvvet (Fâtiha, 1/6), rahmet (Hucurât, 49/8), iyilik, ikram, ihsan (Leyl, 92/19), geçim, hayat, rızık bolluğu (Lokmân, 31/20) ve İslâm (Ahzab, 33/37)... anlamlarında kullanılmıştır.

Yeryüzü, gökyüzü, yerde ve göklerde bulunanlar, ay, güneş, yıldızlar, gezegenler, hava, su, toprak, ateş, hayvanlar, bitkiler, ağaçlar, meyveler, sebzeler, madenler, maddî ve manevî nice varlıklar Allah'ın insanlara birer nimetidir. *"Allah'ın nimetlerini saymak isteseniz sayamazsınız."* (İbrâhim, 14/34); *"Görmediniz mi Allah göklerde ve yerde bulunan her şeyi size boyun eğdirdi ve size zâhir ve batın (iç ve dış, görülen ve görülmeyen, bildiğiniz ve bilmediğiniz) nimetlerini bol bol verdi..."* (Lokmân, 31/20); *"O Allah ki yer yüzünde bulunan her şeyi sizin için yarattı."* (Bakara, 2/29) âyetleri ve benzerleri Allah'ın sayısız nimetlerine dikkat çekmektedir.

İnsanlar Allah'ın verdiği nimetler sayesinde varlıklarını sürdürebilmektedirler. Bu nimetler karşısında insanlara düşen görev, bu nimeti veren Allah'ı

tanımak, O'na ibadet ve itaat etmek, verdiği nimetlerine şükretmek, nimetin kadir ve kıymetini bilmek, nimetlere nankörlük etmemektir. (Nahl, 16/14, 72, 83, 114) (İ.K.)

NİSÂP

Sözlükte "her şeyin aslı, kökü, önü; bıçak sapı, güneşin battığı yer, bulunması gereken asgari miktar, adet" gibi anlamlara gelen ***Nisâp***, dinî bir kavram olarak, zekat, sadaka-i fıtır, kurban gibi ibadetler için konulan bir zenginlik ölçüsüdür. Nisâba, zengin olmanın asgari sınırı veya asgari zenginlik ölçüsü de denilebilir. Borcundan ve aslî ihtiyaçlarından fazla olarak bu kadar mala sahip olan kişi dinen zengin sayılır. Böyle bir kişinin zekat veya sadaka alması helal değildir. Sadaka-i fıtır vermesi ve kurban kesmesi gerekir. Fazla olan bu malın nâmi olması ve üstünden bir yıl geçmesi halinde zekatının verilmesi gerekir.

Zenginliğin asgari sınırı olan Nisâp Hz. Peygamber tarafından gösterilmiştir. Bu asgarî sınırlar, bir açıdan o dönem İslâm toplumunun ortalama hayat standardını ve zenginlik ölçüsünü göstermektedir. Hadislerde belirlenen Nisâp miktarları şöyle sıralanabilir; 80,18 gr. altın veya bunun tutarında para, ticaret malı, 40 koyun veya keçi, 30 sığır, 5 deve. Nisâp miktarının belirlenmesinde kullanılan bu malların, o dönemin en yaygın zenginlik aracı olduğu açıktır. Nisâbın bu mallar üzerinden belirlenmesi, sosyal ve ekonomik şartların fazla değişmediği ileriki dönemlerde de aynen korunmuştur.

Zekat, İslâm ve Müslümanların menfaatine olmak üzere, fakirler için bir yardım olarak sadece zenginden alınır. O halde, yardım edilmeğe muhtaç durumda bulunan fakirden bir zekat almanın manası yoktur. Zira Hz. Peygamber, *"Zekat ancak gerçek anlamda zengin olandan alınır."* buyurmuştur (Ahmed, No: 7155; Fethu'l-Barî, III/189). Bu nedenle, kişinin zekat mükellefi olması için, toplumda zenginlik sınırının, asgarî hayat ve geçim standardının belirlenmesi ve Nisâpta bunun esas alınması gerekir. Modern vergi sistemlerinde fakirlerin ödeme kudretlerinin yokluğunun dikkate alınarak dar gelirlilerin vergiden muaf tutulması, aynı gayeye yöneliktir. (İ.P.)

NİSYÂN

Sözlükte "bir şeyi unutmak, kasten terk etmek ve gâfil olmak" anlamlarına gelen ***nisyân*** kavramı ve türevleri Kur'ân'da 45 defa geçmiş ve bir şeyi kasıtsız olarak unutmak ve çoğunlukla bir görevi bilinçli olarak terk etmek (Kehf, 18/24, 63) ve ihmal etmek (Kasas, 28/77) anlamlarında kullanılmıştır.

İnsan; bir şeyi, bir bilgiyi, bir olayı ya iyice öğrenmediği, kavramadığı ve zihnine yerleştirmediği için unutur ya da tekrarlamadığı için zamanla hafızasından silinir. "Hafıza-i beşer nisyân ile malüldûr" özdeyişi unutmanın insanda tabiî bir vâkıa olduğunu ifade eder. Unutma, insan için bazen iyi bazen kötü olabilir. Bilgilerin ve görevlerin ifasının unutulması kötü; buna mukabil üzücü olayların, öfke, kızgınlık, kırgınlık vb. şeylerin unutulması ise iyidir. Peygamberimizin beyanına göre; insan, unutarak bir şeyi yapmasından veya terk etmesinden dolayı dinen sorumlu değildir (Münâvî, II/219, No: 1705). Çünkü unutma irade dışı bir olaydır.

Kur'ân'da "nisyân" kavramı Allah ve insan için söz konusu edilmiştir. Allah'ın, hiçbir şeyi unutmadığı

(Meryem, 19/64) ancak kendisini unutanları unuttuğu (Tevbe, 9/67) bildirilmiştir. Allah'ın unutması; bir şeyi hatırlayamaması, bilgilerinin kaybolması anlamında değil, müşâkele yoluyla kendisini unutanları nimet, ihsan ve rahmetinden mahrum etmesidir.

İnsanın unutması; Kur'ân'da çoğunlukla bir görevi, bir gerçeği kasten ve bilerek terk etmesi, ihmal etmesi, görmezlikten gelmesi anlamında kullanılmıştır. Mesela, kâfirlerin; yaratılışlarını (Yâsîn, 36/78), âhireti (A'râf, 7/51), hesap gününü (Sâd, 38/26) kitabı (A'râf, 7/53), Allah'ın âyetlerini, (Tâ-hâ, 20/126) Allah'ı anmayı (Furkân, 25/18) ve yaptıklarını (Mücadele, 58/6); münafıkların, Allah'ı (Tevbe, 9/67), Yahûdîlerin; cumartesi günü balık avlama yasağını (A'râf, 7/165); cezalandırılan zalim toplumların kendilerine yapılan uyarıları (En'âm, 6/44) ve Allah'ı anmayı (Furkân, 25/18), zalim insanın isyân ve günahlarını (Kehf, 18/57); insanların başkalarına iyiliği emredip nefislerini unutmaları (Bakara, 2/44) "nisyân" kavramı ile ifade edilmiştir. Bu anlamda nisyân; îmân etmemek, farz görevleri yapmamak, haramları işlemek, isyân ve günah içinde olmayı ifade eder. Allah'ı unutmak, itaatı terk etmektir. Hesap gününü unutmak âhireti inkâr etmek ve âhireti için hazırlık yapmamaktır. Âyetleri unutmak, îmân etmemek veya emir ve yasakları tavsiye ve ahkamı uygulamamaktır. Günahları unutmak, tevbe etmemektir. Dünya'da Allah'ı, emir ve yasaklarına uymayı unutanlar, âhirette unutulacaklar, yani nimetten mahrum bırakılacaklardır (Tâ-hâ, 20/126). (İ.K.)

NİYÂZ

Farsça bir kelime olup "dua etmek, yalvarmak, tevâzu göstermek, istemek, ihtiyacını bildirmek" gibi anlamlara gelir. Türkçe'ye de aynı anlamda geçmiştir. (M.C.)

NİYET

Niyet, kastetmek, karar vermek, kalbin bir şeye yönelmesi, ne yaptığını bilerek yapmak anlamına gelir. Niyette kişinin kalpteki bir tercihi söz konusudur. Bu nedenle niyet, ancak sahibinin açıklaması veya davranış haline dönüştürülmesiyle belli olur.

Niyet her şeyin özü ve başıdır; adeta amellerin ruhu gibidir. Yapılan ameller niyetine göre değer kazanır. Hz. Peygamber, *"Ameller niyetlere göredir. Her kişi için niyet ettiğinin karşılığı vardır. Kimin hicreti Allah ve Rasûlü için ise, o Allah ve Rasûlü için hicret etmiştir. Kim de, dünyalık elde etmek veya bir kadınla nikâhlanmak niyetiyle hicret etmişse, hicreti bunlaradır."* buyurmuştur (Buhârî, Îmân, 41; Müslim, İmâre, 155). Kişinin ibadet veya iyilik kastıyla yapmış olduğu mubah şeyler kendisine sevap kazandırır, aksine gösteriş veya başka dünyalık bir amaç uğruna yapılan ibadetler de makbul değildir. Bu nedenle niyet, ibadetlerde şart koşulmuştur. İbadetlerde niyet ise, kişinin ne yaptığını ve hangi niyetle yaptığını bilmesi şeklindedir. Bu niyetin dil ile yapılması ise, sünnet olarak kabul edilmiştir. (İ.P.)

NÛR - MÜNÎR

Bir şey parlamak, aydın olmak, bir şeyden kaçmak anlamındaki "n-v-r" kökünden türeyen *nûr,* aydınlık, ışık, ziya demektir. Zulmetin zıddıdır. Çoğulu *envâr*dır. Alev, ateş, görüş, alâmet ve cehennem anlamına gelen "nâr" da aynı kökten gelir.

Nur; dünyevî veya uhrevî olur. Dünyevî nûr, akıl ve Kur'ân nuru gibi basiretle anlaşılan, gözle görülmeyen nûr veya ay ve güneş ışığı gibi cisimlerden yayılan ve gözle görülebilen nûr kısımlarına ayrılır. Uhrevî nûr, Hadîd sûresinin 12-13. âyetlerinde bildirildiği gibi müminlerin âhirette manevi ışığı, aydınlığıdır.

Nur kelimesi, Kur'ân'da 43 âyette geçmiş ve İslâm (Tevbe, 9/32); Kur'ân (A'raf, 7/197), îman (Bakara, 2/257), Peygamber (Nûr, 24/35), adalet (Zümer, 39/69), hak (Bakara, 2/257), günün aydınlığı (En'âm, 6/1), ayın ışığı (Nuh, 71/16), âhirette müminlerin ışığı (Hadîd, 57/12), beyan, açıklama (Mâide, 5/44) anlamlarında kullanılmıştır. Bir âyette Allah'ın, yer ve göklerin nuru olduğu bildirilmiştir (Nûr, 24/35).

Ragıb el-İsfehânî'nin beyanına göre Allah'ın sıfat olarak nur; "münevvir" yani nurlandırıcı, aydınlık ve ışık verici demektir. İbn Mâce'nin el-esmâü'l-hüsnâ ile ilgili rivâyetinde Allah'ın sıfatları arasında "nur" ile birlikte "münîr" kelimesi de geçmiştir (Dua, 10). Münir de aydınlatan demektir. Yeri, gökleri ve içindekileri nurlandıran, aydınlatan Allah'tır. *"Yer Rabb'inin nuru ile parladı."* (Zümer, 39/69), *"Görmediniz mi Allah nasıl yeri, göğü birbiri üstünde tabaka tabaka yarattı ve ayı bunların içinde nur yaptı, güneşi de bir lamba yaptı."* (Nuh, 71/15-16) âyetleri bu gerçeği ifâde eder.

Allah'ın kendisini "nûr" olarak isimlendirmesi ışık verme ve aydınlatma fiilinin çokluğunu ifade etmesi içindir. Allah'ın "nûr" sıfatı, zatının nur = ışık olduğu anlamına gelmez. Çünkü nuru ve zulümâtı var eden Allah'tır (En'am, 6/1).

Maddenin en küçük parçası olan atom, pozitif ve negatif elektrik yüklüdür. Bu, bütün varlıkların, Allah'ın nurunun bir tecellisi olduğunu ifade eder. *"Allah, göklerin ve yerin nurudur"* yani nurlandırıcısıdır demektir.

Her şeyin zuhuru, ortaya çıkışı Allah'ın ızharıyla, maddî veya mecâzî anlamda nurlandırmasıyladır. Nurun yokluğu karanlık demektir. Kur'ân'da nûr, zulumâtın, karanlıkların zıddı olarak kullanılmıştır (En'am, 6/1). Varlıklarda nur'un yokluğu, o varlığın yokluğu demektir. Varlıklara nurunu veren nurnurlandırıcı olan Allah'tır. (İ.K.)

NUR VE ZULMET

Zulmet, karanlık, nûr ise aydınlık demektir. Çoğulu zulümât ve envâr'dır. Zulmet ve nûr birbirinin zıddıdır. (Fâtır, 35/20) Her iki kelime Kur'ân'da hakîki anlamında (En'âm, 6/1) ve mecâzî olarak îmân ve küfür (Bakara, 2/257; Ahzâb, 33/43) anlamında kullanılmıştır. Nûr kelimesinin tekil, zulmet kelimesinin ise çoğul şekli kullanılmıştır. Nûr hakkı, zulümât; bâtılı temsil eder. Bu itibarla hak, tek, bâtıl ise çoktur. Nûr îman ve hidâyet, zulümat ise küfür, şirk, nifak, isyân, sapıklık, cehalet ve dalalettir. Küfür karanlıklara, îman da aydınlığa benzetilmiştir. Karanlık, gözün eşyayı görmesine engel olduğu gibi küfür ve isyân da kalp gözünün îman gerçeğini; hakkı ve doğruyu görmesine engel olur.

Allah, Kur'ân ve Peygamber, insanları, özellikle îman edip sâlih amel işleyenleri, rızasına uyanları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. Buna mukabil tağutlar, kâfirleri aydınlıktan karanlığa götürür (Bakara, 2/257; Mâide, 5/16; İbrâhim, 14/1; Talak, 65/10-11).

Allah (Nûr, 24/35), Kur'ân (Teğabûn, 64/8) ve İslâm (Tevbe, 9/32) nurdur. Dolayısıyla Allah'ın İslâm ile ortaya koyduğu her ilke nurdur. Allah'ın nuruna uyanlar nurludur âhirette de nur içinde olacaklardır (Hadîd, 57/12). Buna mukabil Kur'ân'a uymayan her şey; küfür, şirk, nifak, isyân, dalalet, cehâlet, zulüm ve günah olan söz, fiil ve davranışlar karanlıktır. Kâfirler, münafıklar ve zalimler karanlık yoldadır. Âhirette de karanlıklar içinde kalacaklardır (Hadîd, 57/13; Müslim, Birr, 56-57). (İ.K.)

NUSAYRÎLİK

Şiî fırkalardan biri olan "***Nusayrîlik***"; Muhammed b. Nusayr en-Nemîrî (ö. 270/883) tarafından kurulmuştur. İbn Nusayr, kendisinin on birinci imam Hasan el-Askerî'nin (ö. 280/873) "***bab***"ı, Hasan el-Askerî'nin oğlu Muhammed'in ise "***mehdî***" olduğunu kabul etmiştir. İbn Nusayr'den sonra mezhebin görüşlerini Hüseyin b. Hamdân el-Hasbî devam ettirmiştir. el-Hasbî'nin "***Kitabü'l-Mecmû***" adlı eseri vardır.

Nusayrîlere göre Ali mana, Muhammed isim, Selman Farisî "bap"tır. Bu görüş, "ayn-mîm-sîn" sembolüyle anlatılır. Ayn, Ali-mana, mim, Muhammed-isim, sin, Selman-bap/kapıdır. Babın altında beş "aytâm" vardır.

Namaz sesli yapılan bir dua olup iki çeşittir: **a**) Ferdî namaz, bu, kalben Ali'ye dua etmektir. **b**) Cemaatle kılınan namaz, bu, bayramlarda ve kutsal günlerde yapılan duadır. Oruç ve Zekat Yoktur. Nusayrîlerin bayramları Şiîlerin bayramları ile aynıdır. Dört sınıf din adamı vardır: Ali'yi temsil eden büyük şeyh, şeyhler, nüvvâp ve imamlar.

Nusayrilerde Hz. Ali sevgisi önemlidir, imamlar yer yüzünde Ali'yi temsil ederler. On sekiz yaşını dolduran erkekler bir törenle Nusayriliğe girerler. Mezhebin bir alt bir üst / seçkinler tabakası vardır, alt tabakadan üst tabakaya sınavla geçilir. Üç sınıf din adamı vardır; imam, nakîb ve necîb (İ.K.)

NÜBÜVVET

Peygamberlik, nebîlik demektir. (bk. Nebî) (İ.K.)

NÜKÛL

Sözlükte "bir işten korkmak, çekinmek, kaçınmak" anlamlarına gelen ***nükûl***, fıkıh kaynaklarında, ispat yollarından biri olup, mahkemede davalının yeminden kaçınması anlamına gelmektedir.

Klasik fıkıh kaynaklarında, Hz. Peygamber'in, *"Beyyine davacıya, yemin ise davayı reddeden davalıya düşer."* (Buhârî, Rehin, 6). hadisinden hareketle, davacının iddiasını ispat edememesi halinde, davacının talebi üzerine davalıya yemin teklif edileceği, davalının yemin etmesi halinde, davacının iddiasının sabit görülmeyeceği, fakat davalının yeminden nükûl etmesi, yani kaçınması halinde davacının ileri sürmüş olduğu iddia sabit görülerek davacının lehine karar verileceği belirtilmektedir. Ancak Şafiîlere göre, sadece davalının yeminden kaçınması üzerine hüküm bina edilmez, ayrıca davacının da iddiasının doğruluğu konusunda yemin etmesi gerekir. Yemin genellikle iddiada bulunan tarafın isteği üzerine teklif olunur. Ancak bazı hallerde bizzat hakim de yemin teklif edebilir. Yemin sadece hukuk davalarında geçerli bir delil kabul edilmiştir. (İ.P.)

NÜSÜK

Sözlükte "kulluk, ibadet, taat; kurban, kan" gibi anlamlara gelen ***nüsük,*** dinî bir kavram olarak da, sözlük manasına uygun olarak, ibadet, Allah'a yakınlaşmak için yapılan her türlü taat; kurban ve kurban kesmek demektir. (bk. Menâsik) (İ.P.)

NÜŞÛZ

Sözlükte "kadının kocasına, buğz etmesi ve asi olması; kocanın eşine eza, cefa ve zulmetmesi, yüksek ve tümsek yer" anlamına gelir.

Nüşûz kavramı Kur'ân'da 5 defa geçmiş ve üst üste koymak (Bakara, 2/257), bir yerden kalkmak (Mücadele, 58/11), kadının kocasına isyanı, baş kaldırması ve kocanın eşine eziyet etmesi (Nisâ, 4/34, 128) anlamlarında kullanılmıştır.

Evlilik hayatında asıl olan eşlerin karşılıklı olarak birbirlerine saygılı olmaları, birbirlerinin haklarına riâyet etmeleri ve iyi geçinmeleridir. Allah kadınların, saliha, itaatkâr ve iffetini koruyan olmalarını, erkeklerin ise eşleri ile iyi geçinmelerini, onlarla dost, sevgili, olmalarını, ünsiyet edinmelerini, hoşlanmadığı davranışlarına sabretmelerini tavsiye etmiştir (Nisâ, 4/19-25, 34). Bununla birlikte eşler arasında huzursuzluk çıkarabilir. Huzursuzluğu başlatan tarafa göre, Allah bunu çözecek öneriler sunmuş, taraflara sabrı ve evlilik birliğini kurmada fedakâr olmayı, olumlu ve iyimser davranmayı, eşiyle iyi geçinmeyi, bütün bunlar mümkün olmuyorsa güzellikle ayrılmayı tavsiye etmektedir. (Nisâ, 4/34-35, 128). (İ.K.)

ORTODOKS

Kilisenin kararlarına bağlı, batıl inançlara karşı, doğru inancı benimseyen muhafazakâr kimselerin oluşturduğu Hristiyanlığın üç büyük mezhebinden birisidir. Yunanca "doğru inanç üzerinde olanlar" şeklinde vasıflandırılan bu dinî topluluk, Doğu Kilisesinin öğretisini benimsemiştir.

Ortodoks kilisesi, İsâ inancının ana geleneğinin gerçek prensiplerini ilk yedi genel kurultayda temellendirmiştir. Bunlar; İznik (325), İstanbul (381), Efes (431,) Kadıköy (451), II. İstanbul (553), III. İstanbul (680) ile II. İznik (768) kurultayları olup, teslis akidesi başta olmak üzere İsâ'nın kişiliği, öğretileri, resim ve heykeline varıncaya kadar tartışmalar yapılmış ve kararlar alınmıştır. Ortodoksluk için Doğu ve Ortadoğu'da en önemli kiliseler, İstanbul, İskenderiye, Antakya ve Kudüs'te bulunmaktadır. Tarih boyunca Ortodoks Kilisesi, Doğu Roma veya Bizans kilisesi olarak varlığını sürdürmüştür. Benimsediği en yüksek yetki mercii, kilise çevrelerinin bütünüyle temsil edildiği genel kurultaylardır. Ortodokslar, Papa'yı baş gözetmen olarak kabul etmekle birlikte, piskoposlar kurulunda eşitlik ilkesini benimseyerek Papa'nın üstün ve evrensel karar yetkisini tanımazlar. (F.K.)

ORUÇ

İmsak vaktinden iftar vaktine kadar yemek, içmek ve cinsî münasebetten uzak durmak demektir. İmsak vakti, başka bir deyişle oruç yasaklarının başlama vakti, fecr-i sâdık, yani tan yerinin ağarmasıdır. Bununla yatsı namazının vakti çıkmış, sabah namazının vakti girmiş olur. Bu vakit aynı zamanda sahurun sona erip, orucun başladığı vakittir. İftar vakti ise, oruç yasaklarının sona erdiği, güneşin batma vaktidir. Bu vakitle birlikte akşam namazının vakti girmiş olur.

Akıllı, buluğ çağına erişmiş Müslüman'ın Ramazan orucunu tutması farzdır. Ancak oruç tutamayacak kadar hasta olanlar ile yolculukta bulunanlar oruç tutmayabilirler. Hastalar iyileştiklerinden, yolcular da memleketlerine döndükten sonra tutmadıkları oruçları kaza ederler. Hasta olan kişinin iyileşme ihtimali yoksa, tutmadığı her gün için bir fidye verir; yani bir fakiri bir gün doyurur. Hayız ve nifas halindeki kadınlar, bu günlerinde oruç tutmayıp daha sonra gününe gün kaza ederler.

Ramazan orucunu kasten ve isteyerek bozan kişi, bozduğu orucu kaza eder ve keffaret öder. Orucun keffareti, iki ay üst üste oruç tutmak, buna gücü yetmezse 60 fakiri doyurmaktır.

Adak oruçların tutulması ile bozulan nafile oruçların kaza edilmesi vaciptir. Bunların dışında kalan ve mekruh olmayan oruçlar ise nafile oruçlardır.

Ramazan Bayramının birinci günü ile Kurban Bayramının dört gününde oruç tutmak tahrimen mekruhtur. Muharrem ayının sadece onuncu

gününde, yalnız cuma veya cumartesi günlerinde oruç tutmak, yılın tamamını oruçlu geçirmek ve akşam iftar etmeksizin birleştirerek oruç tutmak ise tenzihen mekruhtur. (İ.P.)

OTUZ İKİ FARZ

İslâm bilginleri, önemlerine binaen aşağıda sayacağımız farzları "otuz iki farz" olarak isimlendirmişler, bununla bu farzların kolayca öğrenilmesini ve zihinlerde kalmasını amaçlamışlardır. Otuz iki farz şunlardır:

12 Namazın farzı: *Hadesten taharet* (gusletmek veya abdest alma), *necasetten taharet* (bedeni, elbiseleri ve namaz kılınacak yeri her türlü pisliklerden temizlemek), *setrü'l-avret* (namazda erkeklerin en az göbekle diz kapakları arasını, hanımların elleri, yüzleri ve ayakları hariç bütün bedenlerini ve uzuvlarını örtmeleri), *istikbali kıble* (namazları, Mekke'deki Ka'be yönüne doğru kılmak), *vakit* (her namazı kendi vaktinde kılmak), *niyet* (hangi namazı kılacağına niyet etmek); *iftitah tekbiri* (namaza Allâh'ü ekber diyerek başlamak), *kıyam* (gücü yetenlerin namazda ayakta durması), *kıraat* (namazda Kur'an okumak), *rüku* (namazda rükua eğilmek), *sücut* (namazda secdeye kapanmak) ve *ka'de-i âhire* (namazın sonunda selam vermeden önceki oturuş)

5 İslâm'ın esası: *Savum* (Ramazan orucunu tutmak), *salât* (beş vakit namaz kılmak), *hac, zekat* ve *kileme-i şahadet* getirmek.

6 İmanın esası: Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe ve kaza-kadere iman etmek.

4 Abdestin farzı: Elleri ve yüzü yıkamak, kolları dirsekler ile birlikte yıkamak, başı meshetmek, ayakları küçük topuklarla birlikte yıkamak.

3 Guslün farzı: ağzı, burnu ve bütün bedeni yıkamak.

2 Teyemmümün farzı: Niyet edip elleri iki defa temiz toprağa vurmak, birincisinde yüzü, ikincisinde kolları meshetmek (bk. namaz, abdest, gusül, teyemmüm, iman ve İslâm) (İ.K.)

ÖDÜNÇ

Ödünç verme, Türkçe'de karz ve âriyet olmak üzere iki anlamda kullanılmaktadır. Karz, altın, gümüş, para veya buğday, arpa gibi **mislî** bir malın, bir müddet sonra mislinin geri verilmesi üzere verilmesidir. Âriyet ise, bir malın kullanımının, geçici süreyle, ücretsiz olarak başkasına verilmesi demektir. (bk. Karz, Âriyet) (İ.P.)

ÖRF

Örf kelimesi sözlükte "ibtidâî tabîi örf, ıstılah, ma'rûf, ihsan, cûd, sahâ, kerem, vergi, atıyye, tanıma, bilme, ikrar eyleme, yüksek kumluk, yüksek yer, at yelesi, horoz ibiği, deniz dalgası, sabır" gibi anlamlara gelmektedir. Fıkhın kaynaklarından biri olan örf, insanların çoğunluğunun benimseyip alışkanlık haline getirdiği işler ile lafızların, duyulduğunda hatıra başka anlam gelmeyecek derecede özel bir anlamda kullanılmasının teamül haline getirilmesi demektir.

İnsanların alışkanlık haline getirdiği işlere, ***amelî örf;*** lafızların özel anlamda kullanılmasının teamül haline getirilmesine ise, ***kavlî örf*** denir. Meselâ kira sözleşmesinde, henüz faydalanma gerçekleşmeden ücretin peşin olarak alınmasının adet haline getirilmesi amelî örf; et sözünün kullanımda balığı ifade etmemesi ise kavlî örftür.

Örf, kitap ve sünnete aykırı olup olmaması bakımından ***sahih örf*** **ve** ***fâsit örf*** olmak üzere ikiye ayrılır. Sahih örf, muteber bir delil olarak kabul edilmektedir. Kitap ve sünnetin bir ölçü getirmediği yerlerde geçerli olup, fetva ve hüküm vermede kendisine dayanılan kaynaklardan biridir. Bu nedenle fıkıhta, "adet muhakkemdir"; "örfle sabit olan nassla sabit gibi kabul edilir" kuralları, küllî kaide olarak kabul edilmiştir. Kitap, sünnet gibi kesin bir nassa aykırı düşen fâsit örf ise, geçerli değildir. Meselâ içki kullanımının bir toplumda çok yayılması onun meşru hale gelmesini sağlamaz. Bu gibi durumları örf olarak değerlendirmek doğru değildir.

Örf, kapsamı bakımından âmm ve hâss olmak üzere ikiye ayrılır. Herhangi bir devirde, bütün Müslümanların bir davranışı veya bir lafzın özel bir anlamda kullanılmasını adet haline getirmelerine ***örf-i âmm*** (genel örf); belirli bir bölge veya ülke halkınınkine ise ***örf-i hâss*** denir.

İslâm hukukuna göre hüküm verilirken örfün dikkate alınmasının tabiî sonucu, örf üzerine bina edilen hükümlerin zaman içerisinde örfün değişmesiyle değişikliğe uğramasıdır. (İ.P.)

ÖŞÜR

Sözlükte "onda bir" anlamına gelen ***öşür,*** dinî bir kavram olarak, zirâi mahsullerden alınan vergi veya zekata denir. Ayrıca bu kavram, onda bir ve katları oranında alınan gümrük vergisi için de kullanılmıştır.

Odun, kamış (şeker kamışı hariç) ve ottan başka topraktan elde edilen her türlü ürünün, nisâp miktarına ulaş-

ması halinde (yaklaşık 650 kg.) zekatının verilmesi gerekir. Yüce Allah; *"Ey îmân edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve rızık olarak yerden size çıkardıklarımızdan infak edin..."* (Bakara, 2/267); *"Çardaklı ve çardaksız (üzüm) bahçeleri, ürünleri çeşit çeşit hurmaları, ekinleri, birbirine benzer ve benzemez biçimde zeytin ve narları yaratan O'dur. Herbiri meyve verdiği zaman meyvesinden yiyin. Devşirilip toplandığı gün de hakkını (zekat ve sadakasını) verin, fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez."* (En'âm, 6/141) buyurmaktadır. Hz. Peygamber de, *"Yağmur ve nehir sularıyla sulanan toprak mahsullerinde onda bir; kova ile sulananlarda ise yirmide bir vardır."* buyurmuştur (Buhârî, zekat, 55).

Hadiste de belirtildiği gibi, mahsulün zekatının verilmesinde toprağın işlenmesi ve su kullanımı esas olarak alınmaktadır. Buna göre toprak emek sarf edilmeden yağmur, nehir, dere, ırmak ve bunların kanallarıyla sulanıyorsa, çıkan mahsulün 1/10'i; kova, dolap, motor, emekle veya ücretle alınan su ile sulanıyorsa 1/20'i zekat olarak verilir.

Günümüzde gübre, mazot, işçilik gibi masraflar da üretimin maliyetinde önemli bir yekun oluşturmaktadır. Bu nedenle, tarımsal ürünlerin zekatında, elde edilen hasılattan (gayr-i safî), ürün için yapılan günümüz tarım şartlarının getirmiş olduğu ekstra masraflar çıkarıldıktan sonra, geriye kalan ürünün nisâp miktarına ulaşması halinde, tabiî yollarla sulanan arazîde 1/10, kova, tulumba, su motoru vb. usullerle masraf veya emekle sulanan arazide 1/20 oranında zekat verilmesi gerekir. (İ.P.)

ÖTENAZİ

Sözlükte "iyi ölüm, güzel ölüm, kolay ve rahat ölüm" anlamına gelen "***ötenazi***" terim olarak; iyileşmesi imkânsız bir hastalığa yakalanmış ve dayanılmaz acılar içerisinde kıvranan bir kişinin hayatını, kendi veya kanunî temsilcisinin isteği üzerine, acı vermeyen bir yöntemle sona erdirilmesine denir. Ötenazi iki kısma ayrılır:

a) ***Aktif Ötenazi;*** iyileşmesi tıbben mümkün olmayan bir hastanın, acı ve ıstırabını gidermek amacıyla, hayatına son verecek maddelerin, kendisinin veya kanunî temsilcisinin isteği üzerine bilerek kullanılmasına denir. Hastanın, zehirli iğne ile öldürülmesi gibi.

b) ***Pasif Ötenazi;*** hastanın hayatının devâmı için zorunlu olan tıbbî tedavinin durdurulması ve böylece ölüme terk edilmesine denir.

Ötenazi, intihar etmenin bir çeşididir, intihar ise dinen kesin olarak yasaklanmıştır. (Müslim, İman, 175; Tirmizî, Tıb,7; Nesâî, Cenâiz, 68). Kişinin kendi canına kıyma hakkı yoktur. Ötenazi yöntemi ile bir insanın canına kıyması şöyle dursun, Allah'tan ölüm istemesi bile hoş karşılanmamıştır. Hz. Peygamber (a.s.), *"içinizden hiç kimse, sakın ölümü temenni etmesin..."* buyurmuştur (Buhârî, Temenni, 6; Müslim Zikr, 13; Nesâî, Cenâiz, 1)

Aktif ötenazi, intihar ile aynı anlama gelir ve bu yöntemle hayatını sona erdiren kimse günaha girdiği gibi, böyle bir eylemi onaylayan ve hastanın yaşaması için gerekli tedaviyi uygulamayan kimseler de günahkâr ve sorumlu olurlar. (İ.K.)

ÖZÜR

Dinmeyen burun kanaması, yaradan kan sızması, idrar tutamama, devamlı

kusma, hayız ve nifas dışındaki kadınların akıntısı gibi bedenî rahatsızlıklar, en az bir namaz vakti süresince devam etmesi halinde özür olarak kabul edilmiştir. Böyle olan kimseye de mazûr denir.

İslâm dini kolaylık dinidir; kişiye gücünün üstünde yük yüklemez. Bu nedenle özürlü sayılan kişilerin ibadetlerini yerine getirebilmeleri için onlara kolaylıklar getirmiştir. Bu çerçeveden olmak üzere özürlüler, her vakit için abdest alır ve mazeret teşkil eden rahatsızlığından başka abdest bozan bir hal meydana gelmedikçe bu abdestle o vakit içerisinde dilediği gibi namaz kılar, Kur'ân-ı Kerim okur ve diğer ibadetlerini yaparlar. Namaz vaktinin çıkmasıyla veya başka abdest bozan bir halin meydana gelmesiyle özürlü kimsenin abdesti bozulur.

Şayet özür, bir namaz vakti boyunca hiç meydana gelmezse, özür ortadan kalkmış olur ve o kimse özür sahibi olmaktan çıkar. Özürlü kimseden akan kan, irin, idrar gibi şeylerin çamaşıra dokunması halinde, şâyet bundan kaçınması mümkün değil ve temizlediğinde tekrar bulaşacaksa yıkamadan namaz kılabilir. Fakat tekrar dokunmayacaksa, yıkanması gerekir. (İ.P.)

PANTEİZM

Allah ile âlemi bir ve aynı, hatta Allah'ı âlemin yegane cevheri sayan düşünce akımına verilen bir isimdir. Panteizm düşüncesinde madde ve ruh bağımsız varlığa sahip değildir. Ancak bütün varlıkların tek sebebi olan üstün bir cevherin sıfatları ve görünüşleridir. Bu kavram ilk kez 18. asırda İrlandalı J. Tolanda tarafından kullanılmıştır. O'na göre Allah'ın âlemden ayrı ve müstakil bir varlığı yoktur. O, bir kanundur, bir kuvvettir.

Panteizm kendi içinde sudurcu, idealist ve tabiatçı olmak üzere üç kısma ayrılmıştır. Genel olarak panteist düşünce; tanrı anlayısının aşkınlık fikrini inkar ederek ateizme yardımcı olduğu, "Tanrı her şeydedir" demek suretiyle, varlık dereceleri arasındaki ayırımı ortadan kaldırdığı, örneğin taşla insanı bir tuttuğu gerekçesiyle eleştirilmiştir. Ayrıca sonlu olanla sonsuz arasındaki bağlantıyı sağlam bir temele oturtamadığı ve belli bir birliğe ulaşmada da başarılı olamadığı görülmektedir. Daha açık bir ifade ile panteizm muhtemelen vahdet-i vucüd prensibinden yola çıkarak "İttihadiyye", Allah ile âlemin karışması gibi bir çıkmazın içine düşmüştür. Dolayısıyla varlıklar arasındaki bütün değerler yerinden oynamıştır. Böylece Panteizm, kötülük problemini de daha karmaşık hale getirmiştir. Çünkü günah ve kötülükle mücadele için ahlâkî sorumluluk esasını kaybetmiştir. Çünkü bu sisteme göre insan, fizik âlemin bir parçası, ahlâk da tabiat düzenine zarurî ve pasif bir itaat olur. (F.K.)

PAPALIK

Hristiyanlığın en büyük mezhebi olan Katolikliğin başkanlığı ve bu ruhânî devletin merkezi olan Vatikan'ın devlet başkanlığı görevine tekabül eden ve Katolik Hristiyanların en büyük dinî-ruhânî liderliğini ifade eden bir terimdir. Papa, havarilerden Saint Petros'un vekili sayılır. En üst düzeydeki Kardinallerce bu göreve seçilir. (İ.U.)

PATRİKLİK

Hristiyanlıkta, Doğu Kiliselerinde o mezhebe bağlı din adamlarının en yüksek rütbesi ve temsil makamıdır. Rum Ortodoks Patriği, Ermeni Patriği, Yakubî Patriği, Türk-Ortodoks Patriği Doğu Kilisesinin belli başlı liderleridir. (İ.U.)

PEYGAMBER

Peygamber kelimesi, Farsça kökenli olup "haberci", yani "Allah'tan haber getiren demektir. Dilimizde bu kelimeyi "elçi" sözü karşılamaktadır. Yüce Allah'ın lütfunun ve rahmetinin bir sonucu olarak, beşeriyete O'nun ülûhiyetini tanıtmak, insanları hakka irşad etmek ve kemale ulaştırmak için kendi içlerinden peygamber seçip göndermesi son derece uygundur. Bu durum akl-ı selime de aykırı değildir. Zira Allah insanları kendisine ibadet etmek için yarattığını açıklamıştır: *"Ben cin-*

leri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım." (Zâriyât, 51/56) O halde insanların Allah'a nasıl ibadet ve itaat edecekleri hususunda rehberlik yapmak üzere kendi içlerinden bir peygamber seçilmesi kadar tabiî bir şey olamaz. Peygamberlik Allah vergisidir. Çok çalışmakla elde edilemez. İmam Gazzalî insanların peygamberlere olan ihtiyacını hastaların doktorlara olan ihtiyacına benzetmiştir. Şu kadar ki tıbbın doğruluğu tecrübe ile, peygamberlerin doğruluğu ise, Allah'ın görevlendirmesi ve bu görevlendirilenin mucize izhar etmesiyle bilinir.

Hz. Adem'den Hz. Muhammed (a.s.)'a kadar insanlara gönderilen peygamber sayısında ihtilaf olmakla beraber bazı kaynaklarda 124 bin olduğu bildirilmiştir. Bunlardan 25 tanesinin ismi Kur'ân'da zikredilmektedir. Bunlar; Hz. Âdem, Hz. İdris, Hz. Nuh, Hz. Hud, Hz. Sâlih, Hz. İbrahim, Hz. Lut, Hz. İsmail, Hz. İshak, Hz. Yakup, Hz. Yusuf, Hz. Eyyub, Hz. Şuayb, Hz. Musa, Hz. Harun, Hz. Davut, Hz. Süleyman, Hz. İlyas, Hz. Zülkifl, Hz. Yunus, Hz. Zekeriyya, Hz. Yahya, Hz. İsa ve Hz. Muhammed'dir. Ayrıca Kur'ân'da haklarında bilgi verilen Üzeyr, Lokman ve Zülkarneyn adlarında üç kişinin de peygamber olup olmadıkları İslâm âlimleri arasında tartışmalıdır. Peygamberlerin görevlerini tam anlamıyla yerine getirmeleri ve gönderildikleri kavimler üzerinde güven telkin etmeleri için beş önemli sıfatları vardır. Bunlar; **sıdk, emanet, tebliğ, fetanet, ismet**tir. (F.K.)

RAB

Terbiye etmek, yetiştirmek, ıslah ve tamir etmek, yönetmek, sorumluluk almak, istediğini yapabilmek, başkan olmak, toplamak, yığmak, hazırlamak; malik ve sahip olmak, nimeti artırmak, üstünlük ve efendilik anlamlarındaki "r-b-b" kökünden türeyen ***Rabb,*** efendi, malik, sahip, terbiye eden, yetiştiren, düzene koyan, düzelten, tedbir alan, sorumluluk üstlenen, yöneten, nimet veren, ihtiyaçları gideren, kefil olan, seçkin, sözü dinlenen, otorite sahibi reis, melik, efendiliği ve üstünlüğü kabul edilen kişi demektir. Çoğulu *erbâb*tır. Arap dilinde "rabb" kelimesi; itaat edilen efendi, bir şeyi ıslah eden, bir şeyin maliki ve sahibi anlamlarında kullanılmıştır. Rabb kelimesi, terbiye anlamında mastar iken mübalağa kastı ile terbiye ediciye (mürebbî) isim olmuştur.

Kur'ân'da 969 defa geçen rabb kelimesi, Allah ve insanların sıfatı olarak şu anlamlarda kullanılmıştır:

1. İhtiyaçları gideren efendi, malik anlamında insanın sıfatı. Yusuf Peygamber, gayr-ı meşru ilişki teklif eden Zeliha'ya, *".... Allah'a sığınırım, gerçekten o (eşiniz Aziz Kıtfîr) benim efendimdir (bana ikramda bulunmuştur, ona hainlik edememem) dedi."* (Yûsuf, 12/23) âyetinde geçen "rabb" Mısır azizinin sıfatı olarak kullanılmıştır.

2. İtaat edilen, sözü geçen, otorite sahibi, reis, efendilik ve üstünlüğü kabul edilen kişiler. Meselâ; *"(Yahûdî ve Hristiyanlar) Allah'ı bırakıp hahamlarını ve rahiplerini rablar edindiler. Meryam oğlu Mesihi de (Rabb edindiler)."* (Tevbe, 9/31) ve *"... Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi rablar edinmeyelim..."* (Âl-i İmrân, 3/64) âyetlerinde geçen "erbab"; emir ve yasaklarına boyun eğilen, koyduğu kurallara uyulan, ilâhî vahye dayanmadan helal ve haram dediklerine inanılan, ilahlık mertebesine yükseltilen kimseler anlamında kullanılmıştır.

3. Melik ve sahip, yaratma, hidâyet etme, yedirme, içirme, şifa verme ve bağışlama anlamında Allah'ın sıfatı olarak kullanılmıştır. Meselâ *"Onlar bu Beytin Rabbine ibadet etsinler."* (Kureyş, 106/3-4) âyetindeki "rabb" kelimesi bu anlamdadır.

Allah'ın sıfatı olarak "Rabb", bütün varlıkları yaratan, yetiştiren, terbiye eden, ihtiyaçlarını gideren, rızık veren, görüp gözeten (Şu'arâ, 26/77-82), insanlara, yerlere, göklere, gezegenlere, hayvanlara, bitkilere, ağaçlara, çiçeklere, toprağa, suya, havaya... her şeye nizamını, güzelliğini, yeteneklerini veren, yaşamalarını sağlayan, her şeyin maliki ve sahibi demektir.

Rabb kelimesi; Kur'ân'da "er-Rabb" şeklinde hiç kullanılmamış, *"çok merhametli Rabb"* (Yâsîn, 36/58) ve *"çok bağışlayan Rabb"* şeklinde iki yerde nekre, bunun dışında; *"âlemlerin Rabbi"* (Fâtiha, 1/2), *"ulu arşın Rabbi"* (Tevbe, 9/129), *"göklerin, yerin ve ikisi arasında olanların Rabbi"* (Meryem

19/65), *"Musa ve Haru'nun Rabbi"* (Tâhâ, 20/70), *"yedi göğün Rabbi"* (Mü'minûn, 23/86), *"doğu, batı ve ikisin arasında olanların Rabbi"* (Şu'arâ, 26/28), *"Kâbe'nin Rabbi"* (Kureyş, 106/4), *"sabahın Rabbi"* (Felak, 113/1), *"insanların Rabbi"* (Nâs, 114/1), *"her şeyin Rabbi"* (En'âm, 6/164) ve daha çok *"Rabbin"* (243 defa), *"Rabbiniz"* (118 defa) ve *"Rabbimiz"* (111 defa) terkipleriyle kullanılmıştır. (İ.K.)

RABBANÎ HADİS

bk. Kudsî Hadis.

RABITA

Sözlükte "bağ, ilişki" anlamına gelen ***rabıta,*** tasavvufta, müridin, zihni planda, tefekkür ve muhayyile gücünü kullanarak mürşidiyle beraberlik halinde olmasına denir. Mürid şeyhinden feyz almak için bazen kendisini onun şeklinde tahayyül eder. Buna ***rabıta-i muhabbet*** denir. Rabıta manevi birlikteliktir, gönüllerin bir olması ve kaynaşmasıdır. Buna da ***rabıta-i kalbiye*** denir. Bu mana birliği, müridi şeyhinde fâni olmaya yani onun hâli ile hallenmeye götürür. Rabıta, Nakşibendiye ıstılahlarındandır. Diğer tarikatlarda ismen olmasa da anlam olarak rabıta vardır. Sûfilere göre *"...sâdıklarla beraber olunuz"* (Tevbe, 9/119) gibi âyetler ve kişinin sevdiği ile beraber olacağını bildiren hadisler (Buhârî, Edeb, 96) rabıtanın câiz olduğunu gösterir. (M.C.)

RACİFE

Şiddetli sallanmak, titremek, hareket etmek ve sarsılmak anlamındaki "recf" kökünden türeyen ***racife*** kelimesi, sözlükte şiddetli sallanan, titreyen ve sarsıntı demektir. Kur'ân'da bir âyette geçmiş ve insanları korkutucu, şiddetli ses ve sarsıntı anlamında kullanılmıştır (Naziât, 79/6). Bununla maksat; kıyametin kopacağı zaman sûr'a üfürülmesi ile yerlere ve göklere ârız olan şiddetli sarsıntı ve korkunç sestir. (İ.K.)

RADÂ'

Süt emme ve süt kardeşliği anlamlarına gelmektedir. Süt emen çocuğa ***râdı'*** veya ***radî';*** süt anaya ***murdi***'e denir. (bk. Süt Akrabalığı) (İ.P.)

RÂFIZÎ

Sözlükte "reddetmek, kabul etmemek, kumandanını terkeden bir ordu veya askeri birlik" anlamına gelen ***rafızî,*** mezhepler tarihinde, yaygın şekliyle Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in hilafetlerini kabul etmeyip reddedenler için kullanılan bir kavramdır. Bu yönüyle Şia'ya yakınlığı söz konusudur. Çoğulu *revâfız*dır. Kendi iddialarına göre râfıza, kötülüğü terk edenler demektir. Buna göre Hz. Muhammed vefat edince Müslümanların bir kısmı İslâm'dan uzaklaşmaya başladılar; sadece Şiîler kötülüğü reddettiler ve Hz. Musa'ya nisbetle Harun ne ise, Hz. Muhammed katında aynı olan Ali'ye bağlandılar. Böylece Şiîler ***râfıza*** adını kendileri için bir iftihar vesilesi yaptılar.

Tarihi yönden ise Râfıza akımı ilk kez Hz. Hüseyin'in torunu Zeyd ibn Ali zamanında Kûfe'de ortaya çıkmıştır. Emevîlere karşı bir ayaklanma anında kendisine ilk iki halife hakkındaki kanaatı sorulunca Zeyd; onlar hakkında hayır ve iyilikten başka bir şey bilmediğini ve cedlerinden de farklı bir şey işitmediğini söyleyince O'nu terketmişler ve bunlardan dolayı da onlara râfıza denmiştir. Böylece bu kelime, Zeydiyye tarafından, Zeyd'i terk edenler; ehl-i sünnet tarafından ise

ilk iki halifeyi reddedenler anlamında kullanılmıştır. (F.K.)

RÂFİ' – REFÎ'

Kaldırmak, taşımak, nakletmek, yükselmek, yüksek sesli olmak, kadri ve kıymeti yüksek olmak, şerefini ve itibarını artırmak anlamlarındaki "r-f-a" kökünden türeyen ***râfi'*** kaldıran yükselten ve şerefini artıran demektir.

Allah'ın sıfatı olarak ***râfi'***, göğü yükselten, peygamber ve itâatkâr müminlerin itibar, şan ve şerefini artıran demektir. Allah'ın bu sıfatı; Tirmizî'nin el-esmâü'l-hüsnâ ile ilgi rivâyetinde geçmiştir (Deavat, 83).

Kur'ân'da İsâ (a.s.)'ı kendisine yükseltmesi ile ilgili olarak; *"Ben seni vefat ettirecek ve seni kendime yükselteceğim."* ***(râfi'üke ileyye)*** meâlindeki âyette (Âl-i İmrân, 3/55) ism-i fail olarak geçmiş 16 âyette ise "refe'a - yerfe'u" fiili kullanılmıştır.

Kur'ân'da Allah'ın; peygamberlerin (Bakara, 2/253), bilginlerin ve müminlerin (Mücadele, 58/11), derecelerini, Hz. Muhammed'in şanını yükselttiği (İnşirah, 94/4), rızık ve nimet bakımından insanların bir kısmını diğerlerinden üstün yaptığı (En'âm, 6/165) bildirilmiştir. *"Dilediğimizin derecelerini yükseltiriz."* (Yûsuf, 12/76); *"Allah dereceleri yükseltendir."* (mümin, 40/15).

Göğü yükseltmesi (Ra'd, 13/2) ve Yadûdîlerin üzerine Tur Dağını kaldırması (Bakara, 2/63) da "refe'a" fiiliyle ifade edilmiştir.

Kıyamet ile ilgili olarak, *"O, yükseltendir, alçaltandır."* (Vakı'a, 56/3) denilmiştir. Bundan maksat kıyamette Allah'ın, müminlerin itibarını yükseltip cennete koyması, kâfir ve âsilerin itibarını alçaltıp cehenneme atmasıdır. *"(O) dereceleri yükselten Arş'ın sahibi (Allah'ın) emrinden olan ruhu, (vahyi) kullarından dilediğine indirir ki, buluşma gününe kadar (insanları) uyarsın."* (Mü'min, 40/15) âyetinde geçen **"rafî'u'd-derecât";** gökleri tabaka tabaka yükselten veya kullarının dünyada derecelerini veya cennetteki mevkilerini yükselten demektir. Allah'ın kendisi, yüce, yücelerin yücesi olduğu gibi kullarından dilediklerini de yüceltir. Onlara çok yüksek dereceler verir.

Bu yücelik, hissi ve manevî anlamdadır. İnsanların Allah katında amellerine göre dereceleri vardır (En'âm, 6/132). (İ.K.)

RAHÎM

Merhamet etmek, acımak, esirgemek, korumak, affetmek, bağışlamak, nimet vermek, ikamet etmek ve kadının rahminden şikâyet etmesi anlamlarındaki "r-h-m" kökünden türeyen ***rahîm*** kelimesi sözlükte, çok merhametli olan demektir.

Kur'ân'da 114 defa geçen ***rahîm*** kelimesi, bir âyette **"rahîm"** şeklinde (Tevbe, 9/128) Hz. Muhammed'in (a.s.), bir âyette **"ruhamâ' "** şeklinde (Fetih, 48/29) Hz. Peygamber ve müminlerin sıfatı olarak kullanılmıştır.

Rahîm ismi ***rahmân*** ismine göre daha özeldir. Sadece imân edip sâlih amel işleyenlere, muttakî ve muhsinlere yöneliktir. Dünyada sadece müminlerin güzel amellerine sevap verir, âhiret nimetlerinden yararlandırır, onlardan razı olur ve onları cennetine koyar. Mümin olmayanlar, Allah'ın dünyadaki nimetlerinden yararlanırlarsa da âhiretteki nimetlerinden mahrum kalırlar.

"Rahmân" ve "rahîm" kelimelerinin bu anlamı sebebiyle Allah, dünya

ve âhiretin, mümin ve kâfir herkesin rahmanı, âhiretin ve müminlerin rahîmi denilmiştir.

Allah'ın rahmetinin her şeyi kuşattığı, âhirette ise sadece müminlere merhamet edeceğini âyetlerde bildirilmiştir (A'râf,7/156).

Peygamberimiz (a.s.), yüce Allah'ın cennete, *"...Sen benim rahmetimsin"*, cehenneme de *"sen de benim azabımsın..."* dediğini bildirmiştir (Buhârî, Tevhid, 25. VIII, 186).

Allah'ın azabı da merhameti de çoktur. Bu hususu, Peygamberimiz (a.s.), şöyle bildirmiştir: *"Eğer, Allah katındaki cezayı bilseydi, hiçbir mümin cennete gireceğini ummazdı. Eğer rahmetinin çokluğunu bilseydi, hiçbir kâfir cennetten ümidini kesmezdi."* (Müslim, Tevbe, 23); *"Allah, rahmeti yüz parça yapmış, bunun doksan dokuzunu kendisinde tutmuş, bir parçasını yer yüzüne indirmiştir. Bu bir parça rahmet sebebiyle yaratıklar birbirlerine merhamet ediyorlar. O kadar ki hayvanlar, yavrularına zarar verir korkusuyla ayaklarını kaldırmaktadırlar."* (Müslim, Tevbe, 17, 19; Buhârî, Edeb, 19).

Allah, merhametlilerin en hayırlısı (Mü'minûn, 23/118) ve en merhametlisidir (Yûsûf, 12/64).

Allah, dilediğine rahmetini ihsan eder (Bakara, 2/105). Ancak Allah Kur'ân'da; muttakilere (Hadîd, 57/28), sâlihlere (Câsiye, 45/30), Kur'ân'a sarılanlara (Nisâ, 4/175) itaakârlara (Âl-i İmrân, 3/132), namaz kılanlara (Nur, 24/56), zekatını verenlere (A'râf, 7/156), muhsinlere (A'râf, 7/56), mallarından Allah yolunda infak edenlere (Tevbe, 9/99), musibetlere sabredenlere (Bakara, 2/155-157), emr-i bi'l-ma'ruf ve nehyi ani'l-münker yapanlara (Tevbe, 9/71), Allah yolunda cihat edenlere (Bakara, 2/218), kötülüklerden korunanlara (Mü'min, 40/7-9), okunan Kur'ân'ı dinleyenlere (A'râf, 7/204) ve âhiretten korkanlara (Zümer, 39/9) merhamet edeceğini bildirmiştir.

Peygamberimiz (a.s.) de, *"Allah, ancak merhametli olanlara rahmetini ihsan edecektir."* (Buhârî, Cenâiz, 33), *"Rahman, merhamet edenlere merhamet eder. Yer yüzündekilere merhamet edin (o zaman) göktekiler de size merhamet eder."* (Ebû Dâvûd, Edeb, 66), *"İnsanlara merhamet etmeyene Allah merhamet etmez."* (Buhârî, Tevhît, 2), *"Küçüklerimize merhamet etmeyen, büyüklerimizin hakkını tanımayan bizden değildir (bizim sünnetimizi terk etmiştir)."* (Ebû Dâvud, Edeb, 66) buyurmuştur. (İ.K.)

RAHMÂN

Merhamet etmek, acımak, esirgemek, korumak, affetmek, bağışlamak, nimet vermek, ikamet etmek ve kadının rahminden şikâyet etmesi anlamlarındaki "r-h-m" kökünden türeyen *rahmân* kelimesi sözlükte, çok merhametli olan demektir.

Kur'ân'da 57 defa geçen ***rahmân*** kelimesi, Allah'a özgü bir sıfat olup Allah'tan başkaları için kullanılmamıştır. Bu isim, *"sıfat-ı gâlibe"* olup Allah'ın güzel isimlerinin ikincisidir. Bu kelimenin ikili ve çoğulu yoktur. Kur'ân'da da sadece tekil olarak kullanılmıştır. ***Rahmân*** kelimesi Allah'ın ismi-sıfatı olarak; pek merhametli, çok merhamet sahibi, çok nimet verici ve çok müşfik şeklinde anlamlandırmak mümkün ise de Allah'ın ismi olarak bu kelimeyi tam karşılayacak Türkçe bir sözcük yoktur. Türkçe'deki "esirge-

yen", "bağışlayan", "acıyan" ve "yarlığayan" kelimeleri **"rahman"** kelimesinin anlamını karşılamamaktadırlar. "Esirgeyen" sözcüğünde "kıskanma" anlamı vardır ki **"rahmân"** kelimesinde bu anlam yoktur. "Acıyan" sözcüğü, "rahmân" kelimesinin anlamını tam ifade etmemektedir. Çünkü "merhamet" sadece acımak değil; acıyı, musîbeti, sıkıntıyı, derdi ve belayı giderip yerine sevinci, nimeti, sıhhati, devayı, ferahı ve rahatlığı getiren bir hayır ve iyiliktir. "Bağışlayan" sözcüğü ise "rahmân" kelimesinin değil "vehhâb" ve "afüvv" kelimelerinin karşılığıdır.

Allah'ın rahmân sıfatı, rahîm sıfatından daha kapsamlıdır. Yüce Allah, ***rahmân*** sıfatının gereği olarak yarattığı bütün varlıklara merhamet eder. Bu konuda mümin-kâfir ve itâatkâr-âsi ayırımı yapmaz. O'nun merhameti her şeyi kuşatmıştır (A'râf, 7/156). O, rahmeti kendisine farz kılmıştır (ketebe) (En'âm, 6/12, 54). Bütün insanları yaratan, yaşatan, sıhhat, akıl, irade ve rızık veren Allah'tır. Dünyayı, içindekileri, ayı, güneşi, yıldızları, gezegenleri, havayı, suyu, rüzgarı, bitkileri, ağaçları, hayvanları, geceyi, gündüzü... kısaca her şeyi insan için yaratmış, insanın hizmetine sunmuş (teshir) (Bakara, 2/29; İbrâhim, 14/32-33; Lokmân, 31/30) ve insana sayılamayacak kadar çok nimet vermiştir (İbrâhim, 14/34).

Allah, dünyada insana emeğinin karşılığını verdiği gibi (Necm, 53/39), insanın emeği olmadan da bildiğimiz ve bilmediğimiz pek çok nimet de vermiştir.

Yüce Allah, oksijeni, suyu, güneş enerjisini, ağaçları, bitkileri, bir çok meyveyi, etinden, sütünden, yününden, derisinden ve gücünden yararlandığımız pek çok hayvanı ve daha nice nimetleri insan emeği olmadan bizlere merhameti sebebiyle vermiştir. Bu, Allah'ın rahmân olmasının sonucudur. Bu konuda mümin, kâfir, ibadet eden ve etmeyen ayırımı da yapmamaktadır.

Allah, insanın dünya ve âhirette mutlu olmasını istemektedir. Bunu sağlayacak yolu göstermek için peygamberler ve kitaplar göndermiştir. İlâhî kitaplar, insanlar için bir rahmettir (En'âm, 6/154; A'râf, 7/52; 103; Hûd, 11/17). Kur'ân, müminler için bir rahmettir (Yûnus, 10/57; Nahl, 16/89; İsrâ, 17/82). Peygamberimiz Hz. Muhammed (a.s.) âlemlere rahmet olarak gönderilmiştir (Enbiyâ, 21/107). (İ.K.)

RAHMET

bk. Merhamet.

RAKÎB

Gözetmek, beklemek, bir şeyi koruyup muhafaza etmek, sakınmak, göz önüne almak anlamlarındaki "r-k-b" kökünden türeyen ***rakîb*** gözcü, murakıb, bekçi, koruyucu demektir. Çoğulu *rukabâ'*dır.

Allah'ın sıfatı olarak ***rakîb,*** insanların bütün hallerini, yaptıklarını, davranışlarını, sözlerini görüp gözeten, haberi olan, bilen, murakabe eden, koruyan, hiçbir şey kendisine gizli kalmayan anlamlarına gelir.

"Rakîb" kelimesi Kur'ân'da beş yerde geçmiş, 3 âyette Allah'ın, bir âyette de yazıcı-koruyucu meleklerin sıfatı olarak (Kâf, 50/18) kullanılmıştır. *"Şüphesiz Allah, sizin üzerinizde gözetleyicidir* (rakîb)*"* (Nisâ, 4/1), *"(İsâ) ben onlara benim ve sizin Rabbiniz olan Allah'a ibadet edin diye Senin bana emretmiş olduğundan başka bir şey söylemedim. Ben onların içinde*

olduğum sürece onlara şahit idim. Sen beni vefat ettirince onları görüp gözeten (rakîb) *Sen oldun. Sen her şeye şahitsin."* (Mâide, 5/117), *"...Allah, her şeyi gözetleyicidir* (rakîb)*"* (Ahzâb, 33/52) anlamındaki âyetlerde geçen "rakîb" kelimesi; hafîz, şehîd, alîm, basîr ve semî kelimeleriyle anlamdaştır.

Allah, yaratıklarından asla gafil, habersiz değildir. En gizli sırlara bile muttali olur. Bu itibarla O'na karşı gelmekten sakınılması, azabından korkulması gerekir. (İ.K.)

RÂSİH

Sözlükte "yerinde, sâbit ve sağlam olmak, gölün suyu çekilip yere batmak, sağlam bilgiye sahip olmak" anlamındaki "rusûh" kelimesinden türeyen ***râsih,*** ıstılahta, şüpheye yer vermeyecek derecede sağlam bilgisi olan kimse demektir. Kur'ân'da iki âyette geçmiştir (Âl-i İmrân, 3/7; Nisâ, 4/162). Her iki âyette de ilimde derinleşenler, sağlam bilgisi olanlar anlamında kullanılmıştır. ***Râsih*** vasfına erebilmek için bilgiyle birlikte kişinin; Allah'a, Kur'ân'a ve âhiret gününe îmân etmesi, namazını kılıp zekatını vermesi ve hidâyete ermiş olması gerekir (Âl-i İmrân, 3/7-8; Nisâ, 4/162). (İ.K.)

RÂŞİD-REŞÎD

Doğru yolu bulup girmek, doğru yolu göstermek, öğretmek anlamındaki "r-ş-d" kökünden türeyen ***râşid,*** doğru yolda olan, akıllı, bâliğ demektir. ***Reşîd,*** râşid kelimesinin mübalağalı şeklidir. Bu iki kelime, Allah'ın sıfatlarındandır.

Râşid sıfatı, İbn Mâce'nin el-esmâü'l-hüsnâ ile ilgili rivâyetinde (Dua, 10), *reşîd* ise, Tirmizî'nin rivâyetinde geçmiştir (Deavat, 83).

"Râşid" ve "reşîd", doğru yolda olan kimse demektir. Şirk, küfür, nifak, fısk (itaatsizlik) ve isyanı terk edip îmân eden ve sâlih ameller işleyen kimse doğru yoldadır, râşiddir (Hucurât, 49/7). (bk. Rüşd). Allah'ın sıfatı olarak, söz ve fiillerinde isabetli olan, hakîm, doğru yolu gösteren, öğreten; yardımcısı olmadan bütün işleri en güzel bir şekilde yöneten, tedbirli olan demektir.

Allah, akıl ve idrak vererek, ilham ederek, peygamber ve kitap göndererek insanlara doğru yolu, (mümin, 40/38) gösterir. Her ne kadar Kur'ân'da "Allah reşiddir" şeklinde bir âyet yoksa da, Allah'ın doğru yolu gösterici olduğu bir çok âyette bildirilmiştir. Örnek olarak şu âyetleri zikredebiliriz: *"De ki: Bana vahyolundu ki, cinlerden bir topluluk Kur'ân'ı dinlediler ve şöyle dediler: Biz harikulâde güzel bir Kur'ân dinledik, O doğru yola (rüşd) iletiyor..."* (Cin, 72/1-2); *"Kim Müslüman olursa doğru yolu (reşâd) aramış (bulmuş)tur."* (Cin, 72/14); *"...Bana icâbet etsinler ve bana îmân etsinler, tâ ki onlar doğru yolu bulalar."* (Bakara, 2/186); *"Dinde zorlama yoktur. Doğruluk (rüşd) sapıklıktan seçilip belli olmuştur..."* (Bakara, 2/256). (İ.K.)

RAÛF

Şefkat ve merhamet göstermek, esirgemek, acımak anlamındaki "r-e-f" kökünden türeyen ve "râif" kelimesinin mübalağalı şekli olan ***raûf,*** çok merhametli, çok şefkatli, çok acıyan, esirgeyen demektir.

Allah'ın sıfatı olarak ***raûf,*** Kur'ân'da 10 âyette genellikle "rahim" sıfatı ile birlikte geçmiştir: *"Allah raûftur, rahîmdir."* (Nûr, 24/20), *"Allah, gerçekten insanlara çok şefkatli (raûf), çok*

merhametlidir." (Bakara, 2/143), *"Allah kullarına çok şefkatlidir."* (Bakara, 2/207; Âl-i İmrân, 3/30), *"O Allah müminlere karşı çok şefkatli, çok merhametlidir."* (Tevbe, 9/117).

Allah'ın şefkati; mümin olan ve olmayan, âsî veya itaatkâr herkesi kuşatır. "Raûf" isminin geçtiği âyetlerde; Allah'ın, kulların îmânlarını, ibadetlerini zayi etmeme (Bakara, 2/143), Allah rızası için çalışanlara sevap verme (Bakara, 2/207), azabından sakındırma (Âl-i İmrân, 3/30), tevbeyi kabul etme (Tevbe, 9/117), nimet verme (Nahl, 16/5-8), müminlerin kalplerinin kinden arındırılması (Haşr, 59/10), insanların karanlıklardan aydınlığa çıkarılması (Hadîd, 57/9) dile getirilmiştir. Bütün bunlar, Allah'ın "raûf" olmasının sonucudur. Kur'ân'da bir âyette "raûf" kelimesi Hz. Muhammed'in (a.s.) sıfatı olarak kullanılmıştır: *"O, çok şefkatli, çok merhametlidir."* (Tevbe, 9/128). (İ.K.)

RÂVÎ

Sözlükte "sözü nakleden, aktaran, rivâyet eden veya sulayan" anlamlarına gelen ***râvî,*** hadis terimi olarak, hadisi hocadan alıp, edâ lafızlarından biriyle kendinden sonrakilere aktaran kimseye denir. Râvîler adalet ve zabt yönünden incelemeye tâbî tutulmuşlardır. Adalet ve zabt özelliklerini taşıyan râvîye ***sika*** veya ***mutkın*** denir. Râvilerin sika olması hadisin kabul şartlarından biridir. Adalet ya da zabt yönünden tenkid edilen râvîler ***mecruh***tur. Mecruh bir râvînin rivâyet ettiği hadis, kendisinde diğer sıhhat şartlarını bulundursa bile makbul olmaz. Hadis rivâyet eden bir kimsede, muhaddis olma şartı aranmaz. (A.G.)

RAVZA-İ MUTAHHARÂ

Temiz bahçe demektir. Bu tâbir; Medine'de Mescid-i Nebevî'de Peygamberimiz (a.s.)'in kabri ile minberi arasındaki bölüme denir. 10x20 = 200 metrekarelik bir alandır. Peygamberimiz (a.s.), *"Evimle minberim arası, cennet bahçelerinden bir bahçedir."* demiştir (Buhârî, Fadlü's-Salat. 6). (İ.K.)

RÂZİK (Rezzâk, Hayrü'r-Râzikîn)

Rızık vermek, nimete teşekkür etmek anlamındaki "r-z-k" kökünden türeyen ***râzık,*** rızık veren, bu kelimenin mübalağalı şekli olan ***rezzâk,*** çok rızık veren, ***hayru'r râzikîn*** ise rızık verenlerin hayırlısı demektir.

Rızık Allah'ın canlı varlıklara, hayatlarını sürdürebilmeleri için kâinatta var ettiği şeylerdir. Bunlar; temiz hava, su ve gıda maddeleridir. Bütün hayvanların, insanların, cinlerin ve diğer canlıların muhtaç olduğu rızıkları var eden Allah'tır. Bir yaratığın rızık elde etmesine vasıta olan, sebep olan insana da ***râzık*** denir. Ancak bu mecazi anlamdadır. Gerçek anlamda rızık veren sadece Allah'tır. İlim, şeref, makam gibi manevi nimetler de rızıktır.

Allah'ın bu ismi Kur'ân'da ***rezzâk*** şeklinde bir âyette, ***hayrü'r-razikîn*** şeklinde beş âyette geçmiştir: *"Şüphesiz rızık veren, kuvvet sahibi olan ancak Allah'tır."* (Zariyât, 51/58); *"Gerçekten Allah, rızık verenlerin en hayırlısıdır."* (Hac, 22/58)

Allah'ın rızık verdiği Kur'ân'da daha çok "razaka - yerzükü" fiili ile ifade edilmiştir: *"Allah ki sizi yarattı, sonra sizi rızıklandırdı..."* (Rûm, 30/40), *"Allah'tan başka size gökten ve yerden*

rızık verecek bir yaratıcı mı var?" (Fâtır, 35/3), *"Nice canlı var ki rızkını taşıyamaz, onlara da size de Allah rızık veriyor..."* (Ankebût, 29/60), *"...Allah dilediğine rızkı genişletiyor ve daraltıyor..."* (Ra'd, 13/26), *"Allah rızıkta kiminizi kiminizden üstün kılmıştır."* (Nahl, 16/71), *"Allah dilediğine hesapsız derecede çok rızık verir."* (Bakara, 2/212).

İnsanlara rızkı farklı verişi Kur'ân'da şöyle anlatılıyor: *"Allah kullarına rızkı bol verseydi, yeryüzünde azarlardı. Fakat (rızkı) dilediği ölçüde indiriyor. O kullarının halini haber alandır, görendir."* (Şûrâ, 42/27).

Allah, kullarından verdiği rızık karşılığında kendisine teşekkür etmelerini istiyor: *"...Size rızık verdi tâ ki, şükredesiniz."* (Enfâl, 8/26), *"Allah'ın size verdiği rızıktan helal, hoş olarak yiyin de Allah'ın nimetine şükredin, eğer, O'na ibadet ediyorsanız."* (Nahl, 16/114), *"...Rızkı Allah'ın yanında arayın, O'na ibadet edin, O'na şükredin..."* (Ankebût, 29/17).

İnsanlar gibi diğer canlılara rızık veren de Allah'tır; *"Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki, rızkı Allah'a ait olmasın..."* (Hûd, 11/6), *"...Allah besleyen, fakat kendisi beslenmeyendir..."* (En'âm, 6/14). (İ.K.)

RE'Y

Sözlükte "görmek ve görüş" anlamına gelen ***re'y,*** bir fıkıh terimi olarak, müçtehitlerin, Kur'ân ve hadiste açıkça bildirilmeyen bir mesele hakkında dinî delillerden çıkarmış oldukları hükümleri ifade etmektedir. Hz. Peygamber, Muaz ibn Cebel'i Yemen'e kadı olarak gönderirken, önüne gelen problemin çözümü konusunda kitap ve sünnette bir hüküm bulamadığında neye göre hüküm vereceğini sorması üzerine, Muaz "kendi reyimle içtihat ederim" şeklinde cevap vermiş, Hz. Peygamber de bunu memnuniyetle karşılamıştır (Tirmizî, Ahkam, 3; Darimi, Mukaddime, 19). Bu manada re'y, içtihat ve kıyas karşılığı olarak kullanılmaktadır. (bk. İçtihat, Kıyas) (İ.P.)

RECÂ

Sözlükte "ummak, ümit etmek, arzu etmek, iyi bir beklenti içinde olmak" anlamına gelen ***recâ,*** din ıstılahında, insanın, dünya ve âhirette Allah'ın rıza, rahmet, nimet ve sevabını umması; azap, gazap, lanet ve cezasından uzak olmayı, af ve mağfiretine mazhar olmayı arzu etmesi demektir.

İnsanın ümitvar olabilmesi için kendisine düşen bütün görevleri yapması gerekir. Allah'ın rızası, cennet ve nimetlerini umabilmesi için îmân edip sâlih ameller işlemesi, haramlardan, kötü olan söz, fiil ve davranışlardan uzak durması; günahlarının af ve bağışlanabilmesi için tevbe edip halini ıslah etmesi ve Allah'a yönelmesi gerekir. Çorak, verimsiz, susuz, bakımsız ve işlenmemiş araziden ürün beklemek beyhude olduğu gibi, îmân edip sâlih ameller işlemeden Allah'ın rızası ve cennetini, Allah'a yönelip tevbe etmeden af ve mağfiretini beklemek de beyhudedir. Çünkü Allah, Kur'ân'da îmân edip sâlih amel işleyenlere mükâfat, inkâr edip isyan edenlere ise ceza olduğunu bildirmiştir (Bakara, 2/81-82; Tevbe, 9/67-68, 71-72).

Hiç pişmanlık duymadan, günahlara devam edip Allah'ın mağfiretini, itaat etmeden rızasını ummak, cehennem amelleri işleyip cenneti beklemek, isyan edip itaatkârların sevabını istemek, "recâ" değil gaflet ve hüsran-

dır. Kur'ân'da, "Allah'a kavuşmayı arzu eden kimse sâlih amel işlesin ve Rabbine yaptığı ibadette hiç kimseyi ortak etmesin" denilmiştir (Kehf, 18/110).

Recânın zıddı Kur'ân'da *"yeis"* ve *"kunut"* kavramları ile ifade edilmiştir. Her iki kelime de ümitsizlik anlamındadır. Kur'ân'da Allah'ın rahmet ve mağfiretinden ümit kesilmemesi istenmiştir (Yûsuf, 12/87; Zümer, 39/53). Çünkü Allah'ın rahmeti her şeyi kuşatmıştır (A'râf, 7/156). Allah'ın rahmetinden ancak sapıklar (Hicr, 15/56) Allah'ın âyetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr edenler (Ankebût, 29/23) ümit keserler.

İnsanın yaratılışında ümitsizliğe düşme duygusu vardır (Hûd, 11/9; Fussilet, 41/49; İsrâ, 17/83). Bu duygu ancak, îmân ve ibadetle aşılabilir. Allah Kur'ân'da; îmân edip gece gündüz ibadet eden, Allah yolunda çalışan ve âhiret azabından sakınan insanların Allah'ın rahmetini ümit edeceklerini bildirmiştir (Bakara, 2/218; Zümer, 39/9). (İ.K.)

RECM

Sözlükte "taşla öldürmek, birine taş atmak, taşa tutmak, sövmek, lanet etmek, kovmak, birinin namusuna iftira etmek" gibi anlamlara gelen ***recm***, klasik fıkıh kitaplarında zina eden evli erkek ve kadınlara uygulanan bir nevi cezayı ifade etmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'de recm cezası ile ilgili bir hüküm bulunmamakta; bu ceza hadis kaynaklarında yer alan bazı rivayetlere dayanmaktadır. (İ.P.)

RECÜL

Sözlükte "adam, kişi, merd" anlamına gelen ***recül,*** tasavvufta, erkek olsun kadın olsun Hakk'ın dostluğunu kazanmış faal, hakşinas, adaletli ve erdemli şahsiyetler, rûhen yücelip kemale ermiş bulunan insanlara denir. ***Ricâlüllah***; *ehlullah*, *evliyâullah*, Allah adamları anlamına gelir. (M.C.)

REDDİYE

İslâm miras hukukunda, **ashab-ı ferâiz** diye adlandırılan hisse sahiplerinin mirastan paylarını aldıktan sonra, terikenin artıp da kalanı alacak **asabe** bulunmaması halinde, artan kısmın eşler dışındaki aynı mirasçılar arasında hisselerine göre taksim edilmesine ***reddiye*** denir. (İ.P.)

REFÎK

Yumuşak davranmak, yoldaş olmak, işi yumuşak yapmak ve faydalandırmak anlamındaki "r-f-k" kökünden türeyen ***refîk,*** arkadaş, yoldaş, dost, nâzik, faydalı ve eş demektir. Bir hadiste Allah'ın "refîk" olduğu bildirilmiştir: *"Allah refîktir. Her işte rıfkı / yumuşaklığı sever."* (Müslim, Selam, 15; Buharî, Edeb, 35; Ebû Dâvûd, Edeb, 15).

Allah'ın sıfatı olarak ***refîk,*** O'nun her işinde yumuşak olduğunu, sert, kaba ve merhametsiz olmadığını ifade eder. Kur'ân'da "refîk" kelimesi Allah ve Peygambere itaat eden müminlerin sıfatı olarak bir âyette geçmiştir (Nisâ 4/69).

Allah, müminlerin dostudur, refîkidir, onlara yumuşak davranır ve yardım eder. (İ.K.)

REFÎ'U'D-DERECÂT

Allah'ın sıfatlarından biri olup insanların manevî derecelerini yükselten demektir. (bk. Râfi') (İ.K.)

REFORM

Fransızca kökenli bir kelime olan ***reform,*** sözlükte "ıslahat, dinde düzeltme, çürüğe çıkarma" demektir. Reform sözcüğü ilk kez 16. Yüzyılda gündeme gelmiş ve Avrupa Hristiyanlığının

bir bölümünün Roma kilisesinin egemenliğinden çıkmasına ve Protestan Kiliselerinin kurulmasına zemin hazırlayan dinî hareketin adı olmuştur. Felsefî ve dinsel akımlar, çeşitli ekonomik ve toplumsal sorunlar ile yerleşik kiliseden memnun olmayan Hristiyanların tedirginliği, bu hareketi doğuran başlıca etkenlerdir.

İlk reform hareketi Alman düşünür Martin Luther'in kilise uygulamalarına karşı çıkmasiyle başlamıştır. Luther, para ile günah çıkartılmasının yanlış olduğunu, papalığın dokunulmazlığının kaldırılmasını, bütün Hristiyanların her birinin tanrının nezdinde bir papa olduğunu, Yeni Ahdi kabul eden meclisin hata edebileceğini, papalığın İncil'deki asıl Hristiyanlık öğretisinden saptığını, kiliseyi düzeltmek için elindeki serveti almak gerektiğini söylemiştir. Kısa sürede Luther'in va'z ve telkinleri kabul görmüş; Almanya, Polonya ve İskandinav ülkelerinin resmî desteğini almıştır. Böylece reform Hristiyanlığın yeniden ıslahı, onarılması, gerekiyorsa değiştirilmesi, bazı hükümlerin konulması, çıkarılması ve kilise disiplini gibi konularda etkili olmuştur. Artık Hristiyanlık bir kez daha orijinal din olmaktan çıkarılmış, onun yerine prensipleri iktisadî ve sosyal şartlara uyarlanan "mevzu" bir din düzenlenmiştir.

Bilimsel açıdan İslâm dinî için reform kavramını kullanmak doğru değildir. Çünkü İslâm ekmel, evrensel bir din olup vahye dayanmaktadır. O'nun îmân esasları, ibadet şekli, ahlâkî değerleri, dünya ve ahirete bakışı farklıdır. Özellikle İslâmiyet, bütün varlıkların merkezine insanı yerleştirerek, onu dünya ile ilgili faaliyetlerin sorumlusu kılmıştır. İslâm gelişmeyi, ilerlemeyi, büyümeyi ve evrenin sırrını çözmeyi teşvik eden bir dindir. Bu çerçeve içinde İslâm'ın öngördüğü çalışma ve bilimin gereklerini yerine getirmek bir zorunluluktur. Nitekim yeni buluş ve teknolojiye uyum sağlamak amacıyla yapılan çalışmaları da dinî değerlere aykırı olarak değerlendirmek mümkün değildir. Esasen reform kavramını sadece dinlerin özünü değiştirmeye tahsis edilmiş bir eylem olarak görmek de doğru değildir. Asıl reform, ağır ve hantal seyreden ekonomik ve sosyal kurumlardaki durgunluğu gidermek, özellikle ülkenin her alanda uygarlık düzeyine ulaşması için gerekli bütün düzeltmelere ve iyileştirmelere önem vermektir. (F.K.)

REGÂİB GECESİ

Regâib, çok bağış ve bol ihsân anlamına gelen "rağîbe" kelimesinin çoğuludur. ***Regâib gecesi,*** Recep ayının ilk Cuma gecesine denir. Bu gecede Allah müminlere rahmet ve mağfiretini bolca verir. Bu geceye özgü bir namaz yoktur. Diğer mübarek geceler gibi bu gece de; tevbe, dua, namaz Kur'ân okuma, zikir, salavat vb. ibadetlerle ihya edilir. (İ.K.)

REHİN

Sözlükte "hapsetmek, alıkoymak, devamlı olmak, sabit olmak" gibi anlamlara gelen ***rehin,*** bir fıkıh kavramı olarak, bir hak karşılığında teminat olarak bir malı tutmak, bir alacağı güvence altına almak için teslim alınan mal demektir. Rehin verene ***râhin,*** rehin alana ***mürtehin,*** teslim alınan mala da ***merhûn*** veya ***rehin*** denir. Kur'ân-ı Kerim'de, *"Yolculukta olur da, yazacak kimse bulamazsanız (borca*

karşılık) alınmış bir rehin de yeterlidir." buyurulmaktadır (Bakara, 2/283).

Rehin akdi, icap ve kabul ile kurulur ve rehnedilen şeyin teslim edilmesiyle kesinleşir. Rehin olarak verilecek şeyin muayyen, teslime ve satılmaya elverişli olması ve sözleşme esnasında mevcut olması gerekir. Zira borç ödenmediği takdirde, alacaklı bunu sattırarak alacağını bedelinden alabilir.

Rehin hakkı alacaklıya, rehin olarak verilen malı, hakkını alıncaya kadar elinde tutma yetkisi verir. Bunun yanında, borçlunun iflas etmesi veya ölmesi halinde öncelik sağlar. Rehin olarak verilen mal üzerinde alacaklılar veya mirasçılar hak iddia edemezler. Rehin satılıp alacaklı bundan hakkını aldıktan sonra kalan olursa mirasçılara veya diğer alacaklılara verilir.

Rehin alan kişi, rehin veren borçlunun izni olmadan rehin almış olduğu malı kullanamaz, ondan yararlanamaz; sadece alacağını vadesinde ödememesi halinde, sattırarak alacağını bunun bedelinden alabilir. Rehin olarak verilen malın helak olması halinde değeri alacağından düşürülür. Rehin verilen malın değerinin borçtan daha fazla olması halinde, rehin alan, borçtan fazla olan kısmı tazmîn etmez; ne alacak ne de borç kalmaz. Ancak rehin verilen mal, mürtehinin kusuru ile helak olursa, borçtan fazla kısmını tazmîn eder. (İ.P.)

REKAT

Sözlükte "bir defa rukû etmek, beli bükülüp yüz üstü kapanmak" anlamına gelen ***rekat,*** dinî bir kavram olarak, namazın bölümlerinden her birini ifade etmektedir. İslâm'ın beş temel esasından biri olan namazın, kıyam, rükû ve iki secdeden oluşan kısımlarından her birine bir rekat denir. (İ.P.)

REMEL

Sözlükte "süratli gitmek, koşmak, bir şeyde ziyadelik, ilave" gibi anlamlara gelen ***remel,*** dinî bir kavram olarak tavafta kısa adımlarla koşarak ve omuzları silkerek çalımlı bir şekilde yürümek demektir. Ardından sa'y yapılacak tavafların ilk üç şavtında erkeklerin remel yapması tavafın sünnetlerindendir. Remel müşriklere müminlerin kuvvet, azim ve sabırlarını göstermek için sünnet kılınmıştır. Müşrikler, Medine hummasının Müslümanları zayıflattığını söylemeleri üzerine Hz. Peygamber, Müslümanlara tavafın ilk üç şavtında remel yapmalarını emretmiştir (Buharî, Hac, 55; Müslim, Hac, 240; Tirmizî, Hac, 39). Gerekçe ortadan kalkmakla birlikte, sünnet olarak günümüze kadar devam etmiştir.

Tavafın sünneti olduğu için terk edilmesi durumunda bir ceza gerekmez; ancak mazeretsiz olarak terk edilmesi mekruhtur. (bk. Sa'y) (İ.P.)

REMY-İ CİMAR

Sözlükte ***remy*** atmak, ayıplamak ve yönelmek; ***cimar*** ise, çakıl taşları, kor parçaları gibi anlamlara gelmektedir. Kelime anlamı itibariyle ***remy-i cimar,*** "taş atmak" demektir. Dinî bir kavram olarak, haccedenlerin kurban bayramı günleri Mina'da, halk arasında şeytan diye isimlendirilen yerlere, usulüne uygun olarak, küçük küçük taşlar atmalarını ifade etmektedir. Atılan taşlara ve bu taşların atıldığı üç ayrı yere de ***cemre*** denmektedir. Cemrelerden Mekke yönündeki ilkine büyük cemre veya Akabe cemresi, ikincisine orta cemre ve üçüncüsüne de küçük veya

birinci cemre adı verilir. Halk arasında şeytan taşlama olarak da isimlendirilen bu fiil, haccın vaciplerindendir. (İ.P.)

RESUL

Sözlükte "risalet görevini yerine getiren elçi" anlamına gelen ***resul,*** dinî literatürde, Allah tarafından yeni bir kitap ve yeni bir şeriat ile bir topluma veya bütün insanlığa gönderilen kimsedir. Buna ***mürsel*** de denir. Çoğulu ***rusül***dür. Rasûl kelimesinin kökü olan "risl", yumuşaklık ve kolaylık üzere göndermek veya yumuşaklıkla yürümek ve yol almaktır.

Resul kavramı nebi kavramına oranla daha kapsamlıdır. Zira her resul aynı zamanda bir nebidir. Fakat her nebi bir resul değildir. Hz. Muhammed hem resul hem de nebidir. Çünkü o müstakil ve mükemmel bir din olan İslâm ile onun hükümlerini ihtiva eden Kur'ân'ı getirip açıklamıştır. Resul kelimesi bazen melekler için de kullanılmıştır. Her resul insanları irşad, ıslah ve hak yola davet etmek için kendi kavminin dilini konuşacak şekilde gönderilmiştir. Şu âyet de bu hususu ifade etmektedir: *"(Allah'ın emirlerini) onlara iyice açıklasın diye her peygamberi yalnız kendi kavminin diliyle gönderdik. Artık Allah dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir. Çünkü O, güç ve hikmet sahibidir."* (İbrâhim, 14/4) (İ.K.)

REŞÎD

Allah'ın sıfatlarından biri olup, söz ve fiillerinde isabetli olan, hakîm, doğru yolu gösteren, öğreten; yardımcısı olmadan bütün işleri en güzel bir şekilde yöneten, tedbirli olan demektir. (Bk. Raşîd) (İ.K.)

REVAFIZ

bk. Rafızî.

REVAK

Sıra ayaklar veya sütunlar üstüne tavan veya tonoz veya kubbe yapılarak üstü örtülü ve önü açık sütunlu yerlere denir. Selâtin camilerin avlularının kenarlarında genellikle revaklar vardır. (İ.K.)

REVÂTİB SÜNNETLER

Revâtib sözlükte "aylık maaş, rütbe, menzile, derece, makam" gibi anlamlara gelen râtib kelimesinin çoğuludur. Dinî bir kavram olarak ***revâtib sünnetler,*** belirli vakitleri bulunan ve düzenli bir şekilde kılınan sünnet namazları ifade eder. Bunlar beş vakit farz namazlarla birlikte kılınan sünnetler olup, bazıları müekked, bazıları da gayr-i müekkeddirler.

Revâtib sünnetler, sabah namazının farzından önce kılınan iki; öğle namazının farzından önce dört sonra iki; ikindi namazının farzından önce dört, akşam namazının farzından sonra iki; yatsı namazının farzından önce dört, sonra iki olmak üzere toplam 20 rekattır. Bunlardan ikindi ve yatsı namazından önce kılınan dörder rekat namaz gayri müekked, diğerleri ise müekkeddir. Hz. Peygamber müekked sünnetler hakkında şöyle buyurmaktadır: *"Bir günde oniki rekate kim devam ederse, Allah ona cennette bir ev bina eder: Bu oniki rekatın, dördü öğleden önce, ikisi öğleden sonra, ikisi akşamdan sonra, ikisi yatsıdan sonra, ikisi de sabahtan öncedir."* (Tirmizî, Salât, 206; Nesâî, Kıyamu'l-Leyl, 66; İbni Mâce; İkâmet, 100). Cuma namazının farzından önce ve sonra kılınan dörder rekatlık sünnetler de, farzlara tâbi nâfileler kapsamında yer alır. Ayrıca Ramazan ayında yatsı namazından sonra kılınan terâvih namazı

da, sünnet-i müekkede olup, Ramazan ayına mahsus revâtibdendir. (İ.P.)

REZZÂK

Allah'ın sıfatlarından biri olup, çok rızık veren demektir. (bk. Râzık) (İ.K.)

RIDVAN

Cennet kapılarında bekçilik yapan, cennete girecek müminleri selamla karşılayan ve cennette müminlere hizmet eden meleklerin başkanının ismidir. Bu meleklerle ilgili olarak Kur'ân'da şöyle denilmiştir: *"Rablerinin azabından sakınanlar, bölük bölük cennete sevk edilirler. Oraya varıp da cennetin kapıları açıldığında cennet bekçileri onlara, 'selam size, ne hoşsunuz, buyurun sonsuza kadar kalmak üzere girin cennete, derler."* (Zümer, 39/73); Ra'd sûresinin 20-22. âyetlerinde akıllı kimseler; Allah'a verdiği sözü tutan ve mîsakını bozmayan, akrabalarla ilişkiyi devam ettiren, Allah'tan ve âhirette kötü hesap ile karşılaşmaktan korkan, Allah için sabreden, namazlarını dosdoğru kılan, fakir ve yoksullara gizli ve âşikâr infakta bulunan ve kötülükleri iyilikle savan kimseler olarak tanıtılmış; 22-24. âyetlerinde şöyle buyurulmuştur: *"İşte bunlar varya dünya yurdunun güzel sonu sadece onlarındır. Onlar; babalarından, eşlerinden ve çocuklarından salih olanlarla birlikte Adn cennetlerine girerler. Melekler de her kapıdan onların yanlarına varırlar, 'selamün aleyküm, sabretmenize karşılık dünya yurdunun sonu olan cennet ne güzeldir.' derler."*

Allah'ın cennetliklerden razı olduğuna işaret etmek ve cennetliklere müjde olmak için cennet bekçilerinin başkanına bu isim verilmiştir. Rıdvan cennetin kapısını ilk olarak Hz. Muhammed (a.s.)'a açacaktır. (bk. Melek) (İ.K.)

RIFK

Sözlükte "yumuşak davranmak, iyi muamele etmek" anlamına gelir. Zıddı şiddet, kabalık ve sertliktir. Allah rıfk sahibidir. Kullarının da birbirlerine rıfk ile muamele de bulunmasını ister. Bir âyette *"İyilikle kötülük bir değildir. Sen kötülüğü en güzel olan iyi hareketle önle. O vakit görürsün ki, seninle arasında düşmanlık bulunan kimse sıcak bir dost gibi olmuştur."* (Fussilet, 41/34.) buyrulmak suretiyle sosyal ilişkilerde rıfk ile muamelenin önemine dikkat çekilmiştir. Hz. Peygamber de, *"Yumuşaklıktan mahrum olan hayırdan mahrum olur."* (Müslim, Birr ve Sıla, 74, 76); *"Kuşkusuz Allah, her hususta yumuşaklıkla muâmele edilmesini sever."* (Buhârî, Edeb, 35); *"Yumuşaklıkla muâmele hangi şeyde bulunursa, onu zinetlendirip güzelleştirir. Çekilip alındığı şeyi de çirkinleştirir."* (Müslim, Birr ve Sıla, 78, 79.) buyurarak ısrarla müminlerin bu ahlâkî fazilete sahip bulunmalarını istemiş, kendisi de hayatı boyunca çevresindeki insanlara, hatta hayvanlara karşı yumuşak ve merhametli davranmıştır. (M.C.)

RIZA

Sözlükte "hoşnud ve memnun olma, kabul etme, seçme" gibi anlamlara gelen ***rıza,*** tasavvufta, kaderin acı tecellileri karşısında kalbin huzur ve sükun halinde bulunması demektir. Genelde rıza, hüküm ve kazaya itirazda bulunmamayı ifade eder. Bâtıl bir şeye rıza göstermek gerekmez. Zira zulme rıza zulüm, küfre rıza da küfürdür. Bazıları rızayı hâl saymışlar, bazıları da makâm olarak görmüşlerdir. (M.C.)

Rıza iki türlüdür; Allah'ın kulundan razı olması, kulun Allah'tan razı olmasıdır. ***Allah'ın kulundan razı olması***; onun inanç, amel, söz, fiil ve davranışlarını kabul edip sevap vermesi, onu affedip cennet ve nimetleriyle mükâfatlandırması demektir. ***Kulun Allah'tan razı olması ise,*** Allah'ın emir ve yasaklarını, helal ve haramlarını, kaza ve kaderini iyi, güzel ve hoş karşılamasıdır.

Allah'ın bir kulundan razı olması, o kul için dünya ve âhirette en büyük bahtiyarlık ve en büyük nimettir. Kur'ân-ı Kerîm'de Süleyman (a.s.)'ın; *"Rabb'im! Bana ve ana-babama lütfettiğin nimete şükretmemi ve senin razı olduğun sâlih ameller işlememi bana nasip eyle ve beni rahmetinle sâlih kullarının arasına dahil et."* diye dua ettiği bildirilmektedir (Neml, 27/19).

Peygamberimiz (a.s.), *"...Allah'ım! Gazabından rızana, azabından affına sığınırım."* diye dua etmiştir (İbn Mâce, Dua, 3. II, 1263).

Allah'ın rızasını aramak, müminin özelliğidir (Fetih, 48/29). Kur'ân'da; müminler, Allah'ın rızasına uymakla, kâfirler ise Allah'ın gazabına dönmekle nitelenmiştir: *"Hiç Allah'ın rızasına uyan (mümin) kimse, Allah'ın gazabına uğrayan ve yeri cehennem olan (kâfir) kimse gibi olur mu?"* (Âl-i İmrân, 3/162).

Allah ve Peygamberi razı edilmeye layıktır (Tevbe, 9/62). En büyük nimet Allah'ın rızasıdır (Buhârî, Rikak, 51. VII, 200).

Âyet ve hadislerde Allah'ın; muhacir ve ensardan, mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda çalışan, (Tevbe, 9/20-22, 62, 100) Hudeybiye'de Peygamberimize (a.s.) biat eden (Fetih, 48/18) Allah ve Peygambere düşman olanları dost edinmeyen, (Mücadele, 22) özünde, sözünde, fiil ve davranışlarında dosdoğru olan (sâdık) (Mâide, 5/119), kalbi, dili ve uzuvlarıyla nimetlere şükreden (Zümer, 39/7), sâlih ameller işleyen (Beyyine, 98/7-8), Allah'a karşı gelmekten sakınan (muttakî) (Âl-i İmrân, 3/15), kalbi, dili ve uzuvlarıyla Allah'ı daima zikreden (İbn Mace, Edeb, 53, II, 1245), Allah'a ve Peygambere itaat ederek huzura eren (mutmain) (Fecr, 89/27-30), Allah'a ortak koşmadan ibadetlere devam eden, Kur'ân'a sarılan (Müslim, Akdıye, 10. II, 1340), ana-babasını hoşnut eden (Tirmizi, Birr, 3. IV, 311), temizliğe riâyet eden (Buhârî, Savm, 27. II, 234), müminlerden razı olduğu bildirilmiştir. *"Allah kendi rızasına uyan kimseleri, Kur'ân vasıtasıyla selamet yollarına eriştirir."* (Mâide, 5/16).

Allah'ın rızasını kazanacak söz, fiil ve davranışlar sergilemeye çalışmak müminin en başta gelen görevi ve amacıdır. Söylediği küçük bir sözle insan Rabbinin rızasını kazanabilir. Peygamberimiz (a.s.); *"Kul, önem vermediği, (ancak) Allah'ın razı olduğu bir söz söyler, Allah bu söz sebebiyle o kulun derecesini yükseltir. Bir kul da önemsemediği, (fakat) Allah'ın kızdığı bir söz söyler, bu yüzden Allah onu cehenneme atar."* buyurmuştur (Buhârî, Rikak, 23. VII, 185).

Allah'tan razı olan ve Allah'ın da kendisinden razı olduğu nefse, ***nefs-i razıye*** ve ***nefs-i marziye*** denir. En yüce makam ise ***rıdvânullah***'tır. Rab olarak Allah'tan, din olarak İslâm'dan, resûl olarak Hz. Muhammed (s.a.s)'den razı olanlar îmânın tadına ererler. (İ.K.)

RIZIK

Sözlükte "nasip, pay ve şans" anlamlarına gelir. Ayrıca maddî ihtiyaç

için gerekli olan nimet, insanın yararlanabildiği her türlü mal ve varlık olarak da tanımlanmıştır. Kur'ân'da, Allah'ın insana maddî ve manevî yönden sayılmayacak kadar nimet verdiğine dikkat çekilerek şöyle buyurulmaktadır: *"Allah'ın nimetini saymaya kalksanız, onu sayamazsınız. Hakikaten Allah çok bağışlayan, pek esirgeyendir."* (Nahl, 16/18). Mu'tezile ve ehl-i sünnet mensupları rızkı, farklı tanımlamışlardır. Ehl-i sünnete göre rızık, kendisinden yararlanılmak üzere, Allah'ın canlılara verdiği şeydir. Kul ondan faydalandığı (yediği) zaman bu, kendisine rızık olur. Helal veya haram olması onun rızık olmasına engel değildir. Mu'tezile ise rızkı, sahip olunan ve üzerinde tasarruf hakkı bulunan şey olarak tanımlamıştır. Bu durumda Mu'tezileye göre haram, rızık değildir. Ancak meşru yoldan elde edilip yenen şey rızık kabul edilebilir.

İnsanın helal ve meşru bir şekilde rızık temin etmesi emredilmiştir. Çünkü ibadetin yerine getirilmesi ancak vücudun sağlıklı olmasıyla mümkündür. Bu da gıda, su, örtünme vs. gibi temel ihtiyaçların önceden hazırlanmasını gerektirmektedir. O nedenledir ki Cenab-ı Hak bizi çalışıp kazanmaya teşvik etmiştir: *"Namaz kılınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lutfundan isteyin..."* (Cum'a, 62/10), *"Allah içinizden hasta olanları, Allah'ın lütfundan rızık aramak üzere yeryüzünde dolaşacak olan kimseleri ve Allah'ın yolunda savaşacak olanları şüphesiz bilir."* (Müzzemmil, 73/20) Allah'ın emir ve yasaklarına riayet eden peygamberler de çalışmaya, sanat ve meslek edinmeye, özellikle el emekleri ve alın terleriyle geçinmeye dikkat etmişlerdir. Şu hadis de çalışıp rızık kazanmanın gerekliliğini vurgulamaktadır: *"Hiçbir kimse, elinin emeği ile kazandığını yemekten daha hayırlı bir kazanç yememiştir. İşte Allah'ın peygamberi Dâvûd da kendi elinin emeğini yerdi."* (Buhârî, Büyû', 15) (F.K.)

RİBA

Sözlükte "artmak, çoğalmak, yükselmek, şişmek, fazlalaşmak" anlamlarına gelen ***riba***, İslâm terminolojisinde, akitlerde şart koşulmuş bulunan karşılıksız fazlalık veya ribevi mallardan aynı sınıfına dahil olanların birbirleriyle veresiye olarak satılması anlamında kullanılmaktadır. Kur'ân'da ***riba*** konusu dört yerde geçmektedir. İçki yasağında olduğu gibi riba da aşamalı bir şekilde yasaklanmıştır. Mekke döneminde konuyla ilgili inen ilk âyette riba açıkça haram kılınmamakla birlikte Allah katında çirkin görüldüğüne ve bereketsizliğine değinilerek dolaylı olarak reddedilmekte ve müminler bu yönde uyarılmaktadır (Rûm, 30/39). Medine döneminde nazil olan Nisâ sûresinin 160-161. âyetlerinde ise Yahudilere faizin haram kılındığı, fakat onların bunu helal sayıp faiz alıp-vermeye devam ettiği, bu yüzden de bir çok ceza ve azaba uğradıkları ve uğrayacakları haber verilerek dolaylı da olsa faiz yasağına temas edilmiş ve bu konuda Müslümanlar yönlendirilmiştir. Üçüncü aşamada, *"Ey îmân edenler, kat kat faiz yemeyin ..."* (Âl-i İmrân, 3/130) buyrularak faiz açıkça ve kesin bir dille yasaklanmıştır. Bakara sûresinde ise faiz şiddetli bir üslupla yasaklanmış, faizi bırakanlara bazı imkanlar gösterilirken ısrar edenlere dünya ve ahirette karşılaşacakları kötü sonuçlar bildirilmiştir. (Bakara, 2/275-279).

Hz. Peygamber de Kur'ân'da getirilen "faiz yasağı"nı açıklamış, uygulamasını göstermiş, ayrıca Kur'ân'da işaret edilmeyen bazı işlemleri faizli işlem olarak gördüğünden yasaklamıştır. (bk. Buhârî, Büyü', 77-81; Müslim, Müsâkât, 79-85, 96, 101-103). Veda haccında Hz. Peygamber (a.s.) şöyle buyurmuştur: *"Dikkat edin. Cahiliye döneminin faizlerinin hepsi kaldırılmıştır. Ana paranız sizindir. Bu suretle ne haksızlığa uğratılmış, ne de haksızlık yapmış olursunuz..."* (Ebû Dâvud, Büyü', 5).

Kur'ân'da yasaklanan faizin dışında Hz. Peygamber; altın ve gümüşün; hurma, buğday, arpa ve tuzun (bu özellikte bulunan gıda maddelerinin) birbirleriyle veresiye veya fazla karşılıkla değişimini yasaklamıştır. Altın, gümüş ve bu özellikte olanlardan veya buğday, arpa, hurma, tuz ve bu özellikte olanlardan farklı cinslerin peşin olması kaydıyla mübadelesine izin vermiştir. Aynı şekilde kuru hurma ile yaş hurmanın, iyi cins hurma ile kötü cins hurmanın fazlalıkla değişimini, gümüşün vadeli olarak altın karşılığı satımını yasaklamış, altının altınla, gümüşün gümüşle değişimine ancak peşin ve tartılarının eşit olması halinde izin vermiştir. (Buhari, Büyü', 77-81; Müslim, Müsâkât, 79-85).

Kur'ân, kesin bir dil ile cahiliye faizi, borç faizi (ribe'd-deyn) veya ribe'n-nesie denilen, "vade karşılığında alacağın miktarının artırılması" şeklindeki faizi yasaklamış, sünnet de bu yasağı teyit etmiştir. Buna ilave olarak sünnet, Araplar arasında cari olup faizli işlem grubunda görülmeyen bir kısım ticari işlemleri ve mübadele şekillerini de yasaklamıştır. Vade sebebiyle tahakkuk ettirilen fazlalığın haramlığı konusunda âlimler arasında görüş ayrılığı yoktur. Buna mukabil paranın ve gıda maddelerinin peşin olarak, fakat fazlalıkla değişiminin (ribe'l-fadl) yasaklanmış olmasının illeti ve gerekçesi üzerinde farklı görüşler bulunduğundan, bu yasağın ölçüsü, sınırı ve hangi cins ve nevi malları kapsadığı konusunda âlimler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.

İslâm'ın faizi yasaklamasının birçok sebep ve hikmeti vardır. Bunlardan bazılarını şöylece sıralamak mümkündür: Faiz sermaye sahiplerinin ihtiyaç sahiplerini sömürmesine, sermayenin belli ellerde birikip sınıfların doğmasına ve sınıflar arasındaki gelir dağılımındaki farklılığın büyüyerek sosyal dengenin bozulmasına yol açar. İslâm Dini, servetin âtıl bırakılmamasını, üretim ve yatırım dışında tutulmamasını isteyerek faiz ortamının doğuşunu engelleyici bir ortamı hazırlamıştır. İslâm'da temel üretim faktörü olarak "emek" kabul edilip, sermayenin risk ve zarara katlanmadan tek başına kazanç aracı olması önlenmiştir. İslâm'daki sosyal dayanışma ve yardımlaşma ilkesi, zekat ve infak emri, emek ve sermayenin birlikte üretime ve yatırıma yönelmesi, kâr ve zararı birlikte göğüslemesi prensibi ve benzeri düzenlemeler, bir bütünün parçalarıdır.

Esasen, sabit bir oran ve miktar olan faiz, sermayenin verimliliğine sınır koymakla, onu çoğu zaman kısa vadeli yatırımlara yönlendirmekte, emeğin üretimden yeterli payı almasını önlemektedir. Bu yüzden İslâm, sermayenin üretim ve kârdan sabit bir pay olarak bütün risk ve sorumluluğu emeğe yüklemesine karşı çıkmış, sermayenin payını değişken bir oran/miktar üze-

rine oturtarak emek-sermaye arasında makul bir denge kurmuştur. (M.C.)

RİBÂT

Sözlükte "bağ" anlamına gelen ***ribât,*** ıstılahta, sınır ve karakollarda düşmanın tecavüzünden ülkeyi korumak için nöbet tutan askerlere, sınır boylarında askerlerin ikâmet ettiği kışla ve karakollara ve at sürüsüne denir. "Rebata" kökü Kur'ân'da 5 âyette geçmiş ve bu âyetlerde, Allah'ın Ashab-ı Kehfin kalbini îmân ve ibadete bağladığı, itaatte daim kıldığı (Kehf, 18/14), çocuğunu bir sandık içinde ırmağa bırakan Musa (a.s.)'ın annesinin kalbini (Kasas,28/10), Uhud Savaşı'nda müminlerin kalplerini teskin ettiğini, güven ve huzur verdiğini (Enfâl, 8/60) bildirilmiş ve ribât yapılması (Âl-i İmrân, 3/200) emredilmiştir. "Râbıtû" emri; Allah yolunda cihat yapmayı güçlü, kuvvetli ve birlik içinde olmayı, dini ve vatanı savunmayı, bu konuda gereken her türlü hazırlığı yapmayı ifade eder. (İ.K.)

RİC'Î TALÂK

Fıkıhta geçen boşama türlerinden birisi olup, erkeğe, yeni bir nikâha ihtiyaç olmadan tek taraflı irade beyanı ile boşadığı eşine dönebilme imkânı veren talâktır. Bir boşanmanın ric'î talâk olabilmesi için, boşanmanın zifaftan sonra meydana gelmesi, şiddet veya mübalağa ifade etmeyen bir tarzda yapılmış olması, ayrıca bu talâkın üçüncü boşanma olmaması gerekir.

Koca, açık bir beyanla eşine geri döndüğünü söylemek suretiyle boşadığı eşine dönebileceği gibi, bir beyanda bulunmaksızın fiilen evlilik hayatına da dönebilir. Bu dönüşün, kadının iddeti içerisinde olması gerekir.

Ric'î talâkta evliliğin iddetin sona ermesine kadar devam ettiği kabul edildiğinden, bu süre içinde eşlerden birisinin ölmesi halinde diğerine mirasçı olur, ayrıca müeccel (vadeli) mehirde iddetinin sonunda mehrin vadesi dolmuş olur. (İ.P.)

RİCÂLÜ'L-HADİS (Rical Kitapları)

Hadisleri rivâyet eden râvîlere ***ricâlü'l-hadis*** denir. Hadis tarihinde sırf râvîlerin hayat ve durumlarını konu edinen ricâl kitapları yazılmıştır. Bu kitaplardan bazıları sika râvîleri, bazısı zayıf râvîleri, bazısı da sika ve zayıf râvileri birlikte ele alır. Tarih, tabakat, tevârih, vefeyât gibi unvanlarla yazılan hadis ricâli eserleri de vardır. Hadis ricâli alanında yazılan eserlerden bazıları şunlardır: İbn Hacer el-Askalânî'nin *Tehzîbü't-Tehzîb*, *Lisânü'l-Mîzân*; Zehebî'nin *El-Kâşif*, *Mîzânu'l-İ'tidâl* adlı eserleri. (A.G.)

RİCS

Bir şey pis olmak, çirkin iş işlemek anlamındaki "r-c-s" kökünden türeyen ***rics*** kelimesi sözlükte; pislik, murdar, necis, çirkin iş, cezayı gerektiren amel, işkence, ceza, gazap, küfür, lanet, günah ve şeytanın vesvesesi demektir. Çoğulu *ercas*tır.

Bir şeyin rics oluşu; insan tabiatı veya akıl veya şerîat veya her üçü sebebiyle olur. Meselâ kumar ve alkollü-uyuşturucu, içkilerin pisliği, çirkinliği, cezayı gerektiren günah bir davranış oluşu din sebebiyledir. Akıl yönünden de bunlar pis ve çirkindir. Çünkü akıl bunların zararlı olduğunu idrak eder. Ölü etini (meyteyi, leşi) yemek tab'an, aklen ve şer'an pis ve çirkindir.

Kur'ân'da rics kavramı 17 âyette geçmiş; şirk (Hac, 22/30), günah (Ahzâb, 33/33), öfke, azab (En'âm, 6/125; A'râf, 7/71; Yûnus, 10/100), şekk (Tevbe, 9/125), çirkin iş (Tevbe, 9/95), kumar, alkollü içki, dikili taşlar (putlara tapmak), şans oyunları (Mâide, 5/90), ölü eti/leş, akmış kan ve domuz eti (En'âm, 6/145) anlamlarında kullanılmış, münafıkların (Tevbe, 9/95), putların (Hac, 22/30) ve kalplerinde hastalık olanların ve kâfirlerin (Tevbe, 9/125) "rics" olduğu bildirilmiştir.

Rics; leş ve akmış kan gibi hakîki anlamda olur ya da münafıkların nifakı, müşriklerin şirki ve putlar gibi mecâzi anlamda olur.

Rics, Kur'ân'da azap ve ceza anlamında da kullanılmıştır. (A'râf, 7/71) Allah'ın; azabı, cezayı, rezilliği ve pisliği aklını kullanmayanlara ve îmân etmeyenlere verdiği bildirilmiştir (En'âm, 6/125; Yûnus, 10/100). (İ.K.)

RİDÂ

Umre veya hac yapmak isteyen kimsenin ihrama girmek için mutat elbiselerini çıkararak büründükleri iki parça havlu türü örtüden baş hariç vücudun belden yukarı kısmını örten parçaya denir. Belden aşağısını örten kısma da **"*izâr*"** denir. (bk. Hac) (İ.K.)

RİFAÎLİK

Ahmet Rifaî'ye (ö. 578/1182) nispet edilen tarikatın adıdır. Ahmet Rifaî, Bağdat'la Basra arasında kalan Batâih bölgesinde Ümmüabîde köyünde doğdu. Ahmet Rifaî'nin babası seyyid Ali Hz. Hüseyin, annesi Fatıma Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin soyundandır. Babası öldüğünde yedi yaşında olan Ahmet Rifaî'yi devrinin büyük sûfilerinden biri olan dayısı Mansur el-Batâihî himayesine aldı. Kur'ân öğrenimini ve hıfzını tamamladıktan sonra, başta Ali Ebu'l-Fazl el-Vâsıtî olmak üzere dönemin âlim ve mutasavvıflarından İslâmî ilimleri öğrendi. "Herkes hocası ile ben ise talebem Rifaî ile iftihar ederim" diyen hocası Vâsıtî ona icazet verdi ve hırkasını giydirdi. Ahmet Rifaî, hocası Vâsıtî'nin ölümü üzerine dayısı Mansur el-Batâihî'nin terbiye ve irşad halkasına girdi. Mansur el-Batâihî, Rifaî'ye hilâfet ve "şeyhu'ş-şuyûh" (şeyhlerin şeyhi) unvanını vererek kendisine bağlı bütün tekkelerin şeyhliğini tevdi etti.

Ahmet Rifaî'nin; *"el-Hikemü'r-Rifâiyye"*, *"el-Burhânü'l-müeyyed"*, *"el-Mecâlisü's-seniyye"*, *"Erbeûne hadîsen"*, *"en-Nizâmü'l-hâs li ehli'l-ihtisâs"*, *"Hâletü ehli'l-hakîka"* *"el-Eş'âr"* ve *"el-Ahzâb ve'l-Evrâd"* adlı eserleri vardır.

Âlim, fakih ve müfessir bir sûfi olan Ahmet Rifaî'nin tasavvuf ve tarikat anlayışı, Kur'ân ve sünnete dayanır. Ona göre İslâm, "zâhir" ve "bâtın" ile bir bütündür. Bâtın zâhirin özü, zâhir de bâtının zarfıdır. Zâhir olmasa bâtın da olmazdı.

Rifaîlik'te de tarikata giriş, belirli kurallara bağlı olarak gerçekleşir. Rifaîler, Allah'a ulaşmanın, nefsin tezkiyesiyle mümkün olabileceğini kabul ederler ve bunun için dokuz merhaleden oluşan bir riyazet ve zikir programı uygularlar. Her bir merhaleye kendisine ait olan zikirle geçilir. Tasavvuf baştan sona edepten ibarettir ve bütün edepler Hz. Peygamber'in sünnetine tabi olarak elde edilir. Rıfaîlerin, havârık adını verdikleri ve senenin belirli zamanlarında bazı dervişlerin, vücutlarına şiş sokmak, kızgın demir yalamak, ateş ve cam yutmak gibi gösterdikleri olağanüstü halleri vardır. Bu tür davranışların dini

bir dayanaktan yoksun olması bir yana Müslümanlara sağlayacağı bir yararı da yoktur.

Ahmet Rifaî, 578/1182'de vefat etmiştir. Türbesi Bağdat'ın güneyindeki Vâsıt yakınlarındadır.

Bu tarikat daha çok, Ortadoğuda ve Araplar arasında yayılmıştır. (M.C.)

RİKAZ

Maden, define ve hazine gibi kendiliğinden yer altında bulunan veya insanlar tarafından yer altına gömülüp gizlenen her türlü kıymetli maden ve eşyaya denir. (bk. Define) (İ.P.)

RİKK

Rikk, kölelik anlamına gelmekte olup, köleye de rakîk denir. (bk. Köle) (İ.P.)

RİVÂYET

Sözlükte "sözü nakletmek, aktarmak, sulamak" anlamlarına gelen ***rivâyet,*** terim olarak, hadis ve benzeri sözlerin isnadıyla birlikte nakledilmesine denir. Rivâyet eden kimseye ***râvi,*** rivâyet edilen söze ***mervî*** denir. Rivâyetin en önemli gayesi, Hz. Peygamberin sünnetini gelecek nesillere aktarmaktır. Sünnetin kaynağı olan hadislerin hatasız ve noksansız olarak rivâyeti oldukça önemli olduğundan, hadislerin rivâyeti âlimlerce özel ve ciddî kurallara bağlanmıştır. (A.G.)

Rivâyet iki türlüdür: a) ***Rivâye bi'l-lafz:*** Bu, hadislerin orijinal lafızlarıyla rivâyet edilmesidir. Bu tür rivâyette, hadislerin sözlerinde hiçbir değişiklik yapmadan, Hz. Peygamberin (a.s.) ağzından çıktığı şekliyle yapılması esastır. b) ***Rivâye bi'l-mâ'nâ:*** Bu, hadislerin Hz. Peygamberin ağzından çıktığı şekliyle değil de, hadisin asıl manasını bozmadan, kısaltarak ya da kelimeleri eş anlamlıları ile ifade ederek rivâyet edilmesidir. Mana ile rivâyetin kabul edilebilmesi için râvînin, rivâyet ettiği hadiste kast olunan manayı bozan incelikleri bilmesi gerekir. Muhammed ibn Sîrin ve İmam Mâlik gibi âlimler, mana ile rivâyetin kabul edilmemesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Muhaddislerin çoğunluğu ise, hadisin manasını bozmamak şartı ile, değişik lafızlarla rivâyet edilmesinde bir sakınca görmemişlerdir.

RİVÂYET TEFSÎRİ

Rivâyet tefsîri, Kur'ân âyetlerini, âyetlerle, hadislerle ve sahabe sözleriyle açıklamak ve îzâh etmek demektir. Rivâyet tefsîrine, ***me'sûr*** ve ***naklî tefsîr*** de denir.

Rivâyet tefsîrinde en sağlıklı yol, âyetleri ve sahih hadisleri birlikte ele almak, sahih olmayan rivâyetlere ve isrâiliyâta yer vermemektedir.

Rivâyet tefsîrine En'âm sûresinin 82. âyetinde geçen "zulüm" kelimesinin âyet ve hadisle tefsîrini örnek verebiliriz. Bu âyetteki zulüm "şirk (Allah'a ortak koşmak)" anlamındadır. Buhârî, (Îmân, 23) ve Müslim'in (Îmân, 197) rivâyet ettiği sahih bir hadise göre Peygamberimiz (a.s.) bu âyetteki zulüm kelimesinin "şirk" anlamında olduğunu söylemiş ve bu anlama delil olarak "şirk büyük bir zulümdür" (Lokmân, 31/13) âyetini zikretmiştir. Söz konusu âyetteki zulüm kelimesinin şirk anlamında olduğuna bir önceki âyet de delalet etmektedir. İbn Cerir et-Taberî'nin *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyı'l-Kur'ân* ve İbn Kesîr'in *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* adlı eserleri rivâyet tefsîrlerinin en meşhurlarındandır. (İ.K.)

RİYA

Sözlükte "göstermek, gösteriş yapmak" anlamlarına gelen ***riya,*** dinî bir kavram olarak, sırf Allah rızası için yapılması gereken ibadetleri ve güzel davranışları kendini beğendirmek ve insanlara göstermek amacıyla yapmak demektir. Riya, yapılan ibadet ve güzel amellerin sevabını ortadan kaldırır (Bakara, 2/264). Riyanın iki sebebi vardır: İmândaki zayıflık; mal, mülk, makam ve şöhret gibi dünyalık hırsı.

Gerçek îmân sahipleri, ibadet, fiil ve davranışlarını Allah rızası için yaparlar, insanların şöyle ya da böyle değerlendirmelerine itibar etmezler (Mâide, 5/54). Bir hadiste riyanın gizli şirk olduğu belirtilmiştir (Ahmed, V, 428). Riya daha çok nâfile ibadetlerde olursa da farzlarda olması da mümkündür. Hz. Peygamber, âhirette, kahraman desinler diye savaşanların, cömert desinler diye infak edenlerin, âlim desinler diye ilim öğrenen ve öğretenlerin, güzel okuyor desinler diye Kur'ân okuyanların yüzüstü cehenneme atılacaklarını bildirmiştir (Müslim, İmâre, 152; Nesâî, Cihâd, 22; Müsned, 2/322). (M.C.)

RİYAZET

Sözlükte "terbiye etmek, eğitmek, ıslah etmek, boyun eğdirmek, idman" anlamlarına gelen ***riyazet,*** tasavvufta, nefsin çekici ancak zararlı olan isteklerinden uzak kalmaya, faydalı ama zor olan şeyleri yapmaya kişinin kendisini alıştırması demektir. Sûfiler, az yemeye, az konuşmaya, az uyumaya, yalnız kalmaya, sürekli zikir ve tefekkür etmeye alışan nefsin kurtuluşa ereceğine inanırlar. Nefsi terbiye için bazen onu ağır ve zor işlere koşarlar. Nefis, ancak mücâdele ve riyazetten sonra arınır. *"Nefsini eğiten kurtulur, kirleten hüsrana uğrar"* (Şems, 91/9) âyeti bu hususa işaret etmektedir. Çile çekmek, erbain çıkarmak, inzivaya çekilmek, sefere çıkmak riyazet şekilleridir. Riyâzet yapanlara ***ehl-i riyâzet*** denilir. Kişi riyazet yoluyla içindeki kibir ve kendini beğenme duygusunu kaldırıp atar, halkı hakir görmeyi onulmaz bir illet olarak görür, nefse uymanın Allah'a giden yolda en büyük engel olduğu bilincine ulaşır. Riyazet sayesinde kul nefsine hâkim olur, bayağı arzularını dizginler, aşırılıkları bertaraf ederek kendisini disiplin altına sokar. Riyazetten maksat güzel ahlâka sahip olmaktır. (M.C.)

RUH

Sözlükte "can, nefs, hayatın kendisine bağlı olduğu varlık, maddenin zıddı" anlamlarına gelen ***ruh,*** Kur'ân'da yirmi dört yerde geçmiş ve şu anlamlarda kullanılmıştır: Rahmet, melek, Cibril, vahiy ve Kur'ân, ilham, Hz. İsâ ve ruh. Ruhun çeşitli tanımları yapılmıştır. Kur'ân'da, *"Sana ruhtan soruyorlar. De ki; Ruh, Rabbimin emrindedir. Size ilimden pek az bir şey verilmiştir"* buyurulmaktadır (İsrâ, 17/85). Buna göre ruhun mahiyetini bilmemiz mümkün değildir, mahiyetini sadece Allah bilir. Biz ancak onun varlığını yaptığı işlerden ve hareketlerinden anlayabiliriz. İnsan, beden ve ruhtan müteşekkil bir varlıktır. İnsan öldükten sonra ruh yaşamaya devam eder. İlâhî hitâba muhatap olan, sorumluluk yüklenen ve mükellef olan ruhtur. İnsan ruhu dünyaya gelmeden önce ruhlar âleminde idi. Bu âleme geldikten sonra ise asli vatanı olan o âleme kavuşmanın hasret ve iştiyâkı ile yaşar. (M.C.)

RUH GÖÇÜ

Tenasuh, reenkarnasyon, hulûl kavramlarıyla da ifade edilen ***ruh göçü,*** ruhların beden değiştirerek dünyaya tekrar tekrar gelmelerine denir. Ruh göçü inancı, Hindistan ve Çin'in büyük bir bölümü başta olmak üzere bazı ülke ve bölgelerde varlığını sürdürmektedir. Bu inanca sahip olanlara göre, ruhun bir defa dünyaya gelmesiyle evreni tanıması mümkün değildir. Bunun için bir beden ölünce ruhu yenisine geçer. Bu yeni bedende ruh öncekine oranla daha da olgunlaşır. Söz konusu intikal her ömrün sonunda başka bedende ve varlıkta gerçekleşebilir. Nitekim su, bulut ve gök gürültüsüne dönüşüyor. Yumurta, kuş biçimine geliyor. Palamut, meşe ağacı oluyor. Odun, ateş ve kül halini alıyor.

İslâm bilginleri bu inanç tarzını reddetmişlerdir. Ancak Gulât-ı Şia'dan Mezdekiyye ve Berahime ile Nusayrîler ruh göçünü kabul etmişlerdir. İslâm inancına göre ruh, ezelî olmayıp sonradan yaratılmıştır. O, bedenin tamamlayıcısıdır. Ahirette beden yeniden yaratılınca ruh tekrar ona iade edilecektir. Dolayısıyla dünyadaki ameline göre mükâfat veya cezaya muhatap olacaktır. Kur'ân'da ruh göçünün olmadığı kesin olarak ifade edilmektedir: *"Onlardan birine ölüm gelince: 'Rabbim! Yapmadan bıraktığımı tamamlayıp iyi işler yapmam için, beni geri çevir'. Hayır; kesinlikle bu söylediği sadece kendi lafıdır. Tekrar dirilecekleri güne kadar, arkalarında geriye dönmekten onları alıkoyan bir engel vardır."* (Mü'minûn, 23/99-100) (F.K.)

RUHSAT

Sözlükte "izin, kolaylık, hisse, pay, permi, lisans" gibi anlamlara gelen ***ruhsat,*** bir fıkıh terimi olarak, meşakkat, zaruret, ihtiyaç gibi özürler göz önünde bulundurularak, yalnız bu geçici durumla sınırlı bulunan hafifletilmiş ve geçici hükmü ifade eder. Meselâ, namazlarda ayakta durmaya güç yetiremeyenin oturduğu yerde namaz kılmasına izin verilmesi; hasta ve yolcunun Ramazan'da oruç tutmayıp daha sonra kaza etmelerine müsaade edilmesi birer ruhsattır.

Buna göre ***azîmet,*** asıl ve genel olan hükümdür; herkesi ilgilendirir ve her mükellef buna uymak zorundadır. ***Ruhsat*** ise, asıl hüküm değildir; bu asıl hükmün yerine getirilmesi imkânsız veya meşakkatli olduğu için ikinci derecede gelen bir hükümdür.

Ruhsat genel olarak, yapma ruhsatı ve terk etme ruhsatı olmak üzere ikiye ayrılır. ***Yapma ruhsatı,*** asıl hükmün bir şeyi haram kıldığı yerlerde söz konusudur. Zaruret ve zaruret derecesine varan ihtiyaç hallerinde haram olan şeyleri yapmak mubah, hatta bazen vacip olur. Yapma ruhsatında, bazen mükellef asıl hükme uymakla, ruhsattan yararlanmak arasında serbest bırakılır. Kişinin küfrü gerektiren söz söylemesi konusunda ölüm tehdidi altında bulunması böyledir. Bu durumdaki kimsenin îmânını gizleyip küfrü gerektiren sözleri söylemesinde ruhsat bulunmakla birlikte, söylememekte direnmesi de caizdir; küfrü gerektiren sözü söylemediği için öldürülürse şehit olur. Bazı durumlarda ise, mükellefin aslî hükmü terkedip ruhsattan yararlanması vacip olur. Açlıktan ölüm tehlikesiyle karşılaşan kimsenin domuz veya ölü eti yeme-

si böyledir. Böyle kimse, yemeyip de ölmesi halinde dinen sorumlu olur. ***Terketme ruhsatı,*** asıl hükmün bir şeyi yapmayı gerektirdiği durumlarda verilen ruhsatlardır. Farz veya vacip olan bir fiilin yerine getirilmesinde ek bir meşakkat bulunduğunda, bu farz veya vacibi terk etme ruhsatı tanınır. Meselâ, hasta veya yolcunun, Ramazan orucunu, günlerinde tutmayıp daha sonra kaza etmesi böyledir.

Bunun dışında bazı fıkıh usulcüleri, genel kurallara aykırı olmasına rağmen insanların ihtiyaç duydukları bazı akitlerin meşru kabul edilmesini ve önceki ümmetlere yüklenilen bazı zorlukların Hz. Muhammed'in ümmetinden kaldırılmasını da ruhsat içerisinde değerlendirmişlerdir. Ancak bunların geçici olmaması ve arızî bir mazerete dayanmaması sebebiyle, bunlara gerçek manada ruhsat denmeyip, kolaylık anlamında mecaz bakımından ruhsat denilebilir (İ.P.)

RUHU'L-KUDÜS (Ruhu'l-Emîn)

Ruh; can ve canlılık, ***kudüs,*** mukaddes, temiz ve nezih, ***emîn,*** güvenilir demektir. ***Ruhu'l-kudüs,*** mukaddes ruh; ***rûhu'l-emîn*** ise, güvenilir ruh anlamına gelir. Bu tabirlerle, vahiy meleği Cibril (a.s.) kastedilmiştir. Her iki tabir de Kur'ân-ı Kerim'de geçmiştir (Bakara, 2/87, 253; Nahl, 16/102; Şuarâ, 26/193). (bk. Cebrâîl). (İ.K.)

RUKYE

Hastalara dua okumak anlamına gelir. Kişinin kendisi veya başkasının sağlığı sıhhati için dua etmesi Yüce Allah'a yalvarması, şifa dilemesi caizdir. Nitekim Peygamberimiz hastaların şifa bulması için hem Allah'a dua etmiş hem de kendilerine Allah'tan şifa istemeleri için bazı dualar öğretmiştir. Öyle ki şifa bulmak için bu dualarla Allah'a yönelmek sünnettir. Onun dışında âyetlerden ve geçmiş büyüklerden iktibas edilmiş duaları okumak da caizdir. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, sağlık konusunda dinimiz, hastalanmadan önce sağlığı korumayı, hastalandıktan sonra da tıbbî tedâvilere başvurmayı istemektedir. Şifayı veren Allah olduğundan, hastalıktan kurtulmak için dua da edilmesi uygundur. (F.K.)

RU'YETULLAH

Allah'ın görülmesi demektir. İnsanların dünya gözü ile Allah'ı görmesi mümkün değildir. Çünkü göz O'nu görecek kabiliyette yaratılmamıştır: *"Gözler O'nu göremez, halbuki O, gözleri görür."* (En'am, 6/103). Ahirette ise, mezhepler arasında ihtilaflar olmakla birlikte, konu ile ilgili âyet ve hadisler görülebileceğine işaret etmektedir.

Kur'ân'da şöyle denilmektedir: *"Musa tayin ettiğimiz vakitte (Tur'a) gelip de Rabbi onunla konuşunca, "Rabbim! Bana (kendini) göster, seni göreyim!" dedi. (Rabbi): "Sen beni asla göremezsin. Fakat şu dağa bak, eğer o yerinde durabilirse sen de beni göreceksin!" buyurdu..."* (A'râf,7/143). Ehl-i sünnet bilginleri, bir peygamberin Allah'tan mümkün olmayan bir şeyi istemeyeceğinden hareketle, Allah'ı görmenin mümkün olabileceği kanaatına varmışlardır. Şayet Ru'yet mümkün olmasaydı, Musa (a.s.), O'nu görme isteğinde bulunmazdı. Çünkü Allah'ın görülemeyeceğini bilir ve muhal olanı istemezdi.

Şu âyet de Allah'ın cennette görülebileceğini te'yid etmektedir. *"Yüzler vardır ki, O gün ışıl ışıl parıldayacaktır. Rablerine bakacaklardır."* (Kıyâme, 75/22-23).

Peygamberimiz ayın on dördüne rastlayan bir gecede aya bakarak şöyle buyurdu: *"Şu ayı görüyorsanız, Rabbinizi de öylece göreceksiniz..."* (Buhârî, Mevâkıtü's-Salat, s. 14). Bu âyet ve hadislerin ışığında, müminler, kıyamet gününde Allah'ı, mahiyeti bizce bilinmeyen bir biçimde rü'yete nail olacaklardır. (F.K.)

RU'YET-İ HİLAL

Hilalin görülmesi anlamına gelen ***ru'yet-i hilal***, dinî bir kavram olarak, kameri ayların tespitinde ayın gözetlenmesi ve görülmesi anlamına gelmektedir.

Namaz vakitlerinin belirlenmesinde güneşin hareketleri; oruç, hac, zekat, fıtır sadakası, kurban gibi ibadetlerle bayram günlerinin tespitinde ise ayın hareketleri esas alınmaktadır. Bu ibadetlerin zamanlarının doğru olarak belirlenmesi, kameri aybaşlarını, özellikle Ramazan, Şevval ve Zilhicce aylarının ilk günlerinin doğru tespitine bağlıdır.

Kameri ayların tespitinde hilalin gözlenmesi önemlidir. Ancak günümüzde, atmosfer olayları ve gezegenlerin durumları çok ince bir şekilde hesaplanabildiğinden, ayların başlangıcı tam olarak tespit edilebilmektedir. Dinin özüne uygun olan da budur. Zira Yüce Allah; *"... yılların sayısını ve hesabını bilmeniz için aya konak yerleri düzenleyen O'dur."* (Yûnus, 10/5); *"Güneş ve ayın hareketleri bir hesaba göredir."* (Rahmân 55/5) buyurmak suretiyle ayların hesapla tespit edilebileceğine işaret etmiştir.

Hz. Peygamberin, hilal görülünce oruç tutulması ve hilal görülünce bayram yapılması konusundaki tavsiyeleri (Buhari, Savm, 5; Müslim, Sıyam, 3-4), *"Biz ümmî bir toplumuz; hesabı ve okuma yazmayı bilmeyiz. Ay kah şöyledir, kah böyledir. Yani bazen 29 çeker, bazen 30."* (Buhari, Savm, 11, 13; Müslim, Sıyam, 15) hadisi ile birlikte değerlendirildiğinde, kameri aybaşlarının hesapla belirlenebileceği, o zamanki toplumun hesap bilmemesi ve o günün teknik imkânlarının yetersiz olması sebebiyle bu tavsiyede bulunduğu anlaşılacaktır.

Günümüzde ayın bütün hareket ve menzillerinin en ince teferruatına kadar bilinip kolaylıkla hesap edilebildiğinden, kameri ayların tespit ve ilanında astronomik verilere itibar edilmelidir. (İ.P.)

RÜCÛ'

Sözlükte "dönmek" anlamına gelen ***rücû'***, Kur'ân-ı Kerîm'de, yüzden fazla yerde sözlük manasına uygun olarak kullanılmıştır. Bir fıkıh kavramı olarak, ricî talâkla boşanan erkeğin, yeni bir nikâha ihtiyaç olmadan boşadığı eşine dönmesi; şahitlikten dönmek ve hakkını veya alacağını almak üzere ilk borçluya dönmek gibi anlamlara gelmektedir. (bk. Ricî Talâk) (İ.P.)

RÜKN

Sözlükte "bir şeyin kuvvetli, sağlam olan yanı, köşesi; büyük iş; mal, mülk gibi medârı kuvvet olan şey, direk, destek, bir şeyin aslını oluşturan parçalardan her biri; cüz, unsur" gibi anlamlara gelen ***rükn***, dinî bir kavram olarak, ibadetlerin ve akitlerin aslî unsurlarını ifade etmektedir.

Halk arasında namazın içindeki farzları diye adlandırılan ve namazı oluşturan kıyam, kıraat, rükû, secde, ka'de gibi fiil ve davranışlar, namazın rükünleridir. Hacda Arafat vakfesi ve ziyaret tavafı, oruçta imsak bu ibadetlerin rükünleridir. Genel olarak icap ve kabul de akitlerin rüknünü oluşturur. İbadet ve hukukî işlemlerde rüknün bulunmaması, onun bâtıl olmasını doğurur. (bk. Bâtıl, Butlân, Fesât)

Ayrıca sözlük manasına uygun olarak, Kâbe'nin her bir köşesine de rükn denilmektedir. Hacerü'l-esvedin bulunduğu köşeye Rüknü Haceri'l-Esved denir. Diğerlerine de o yöndeki ülkelere nispetle Rüknü Irakî, Rüknü Şâmî ve Rüknü Yemânî isimleri verilmiştir. (İ.P.)

RÜKÛ

Sözlükte "eğilmek, beli bükülmek, yüz üstü kapanmak, boyun eğmek" gibi anlamlara gelen ***rükû***, dinî bir kavram olarak, namazın rükünlerinden birisi olup kıraatten sonra elleri dizlere koyacak şekilde eğilmek demektir. Rükû edene de râki' denir. Bu kelime türevleriyle birlikte Kur'ân-ı Kerim'de rükû manasında kullanıldığı gibi (Bakara, 2/43, 125; Tevbe, 9/112; Hac, 22/26, 77), eğilmek (Âl-i İmrân 3/43; Mürselât, 77/48), emre boyun eğmek (Mâide, 5/55) ve yere kapanmak (Sad, 38/24) anlamlarında da kullanılmıştır.

Hz. Peygamberin uygulamalarına göre rükûda, eller dizler üzerine konur, sırt ve baş düz bir şekilde tutulur; sırt kamburlaştırılmaz, baş yukarı doğru dikilmez. Vücut sükunete erişinceye kadar rükûda kalır. Bunun süresi *"sübhanallahi'l-azîm"* diyecek kadar beklemektir. Rükûda üç defa *"sübhane rabbiye'l-azîm"* demek sünnettir. Rükû'u tamamlayınca *"semi'allahu limen hamideh"* diyerek doğrulur. Bu doğruluş vaciptir. (İ.P.)

RÜŞD

Sözlükte "erginlik, reşitlik, olgunluk" gibi anlamlara gelen ***rüşd,*** ıstılahta maddî veya manevî olarak doğru yola girmek ve doğru yol demektir. Doğru yola giren kimseye ***râşid*** denir. Rüşd kavramı ve türevleri Kur'ân'da 19 defa geçmiş ve îmân, hak ve hidâyet (Bakara, 2/250), fayda (Cin, 72/21), hayır (Cin, 72/10), doğru yol (Kehf, 18/66), çıkış ve kurtuluş yolu, doğru (Kehf, 18/10) akıl ve olgunluk (Nisâ, 4/6) anlamlarında kullanılmıştır.

Kur'ân, insanları doğruya (rüşde) iletir. (Cin, 72/2) Îmân edip Müslüman olan doğru yolu (rüşd) bulur (Bakara, 2/136; Cin, 72/14).

"Rüşd" kavramı, **sırat-ı mustakim, sebîlü'r-reşâd, hüdâ** ile eş, ***sebîlü'l-ğayy*** (sapıklık yolu) ile zıt anlamdadır. Doğru yol ile kasıt, Allah yolu olan İslâm Dini'dir. (İ.K.)

Bir fıkıh terimi olarak ***rüşd,*** dinî vazifeleri yerine getirme ve malı kontrol edebilme çağını ifade etmektedir.

Kişinin dinî vazifelerini yerine getirmekle sorumlu tutulacağı yaş, buluğ çağına erişmesidir. Akıllı olarak buluğ çağına ulaşan kişi, dinî görevleri açısından reşittir; bunları yerine getirmesi gerekir. (bk. Bulûğ)

Malını kontrol edebilmesi ve mallarının kendisine teslim edilmesi anlamındaki rüşd konusunda da, bulûğ çağı ölçü olarak alınmıştır. Ancak bunda ayrıca, kârını ve zararını hesap edip akıllıca tasarrufta bulunacak şekilde olgunluğa erişmesi de aranır. Bu anlamdaki rüşd, fakihlere ve hukuk anlayışlarına göre değişmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de, *"Allah'ın geçiminize daya-*

nak kıldığı mallarınızı aklı zayıf olup da saçıp savuranlara (reşit olmayanlara) vermeyin; o mallarla onları besleyin, giydirin ve onlara güzel söz söyleyin. Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri deneyin, eğer onlarda akılca bir rüşd görürseniz, hemen mallarını kendilerine verin." buyurulmaktadır (Nisâ, 4/5-6).

Fakihlerin tamamı rüşdün alt sınırını bulûğ olarak kabul etmekle birlikte üst sınırı konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Bazı fakihler rüşdün üst sınırı için bir yaş belirlemezlerken, İmam-ı Azam, 25 yaşını en üst sınır olarak kabul etmiştir. Bu yaşa ulaştığında, tasarruflarında normal davranmasa da, rüşd çağına ulaştığı için malı kendisine teslim edilir ve tasarrufuna hacr konulmaz demiştir. Kanunlarda da rüşd yaşı, ülkelere göre 17-21 arasında farklı yaşlar belirlenmiştir. (İ.P.)

RÜYA

Sözlükte "görmek" anlamına gelen ***rüya,*** terim olarak, düş, uykuda görülen şeyler demektir. Uykuda görülen şeyler, gerçeğe işaret olabileceği gibi, gerçek dışı şeyler veya uyanık iken zihnini meşgul eden şeyler, arzu edip de ulaşamadığı şeyler de olabilir. Bu itibarla rüyalar, ***rüyayı sâdıka*** ve ***rüyayı kâzibe*** olabilir. Sâdık rüyalar, Allah veya melekten; yalancı rüyalar ise, şeytan veya nefistendir.

Peygamberlere vahiy geliş yollarından biri de, rüyayı sâdıkadır. Peygamberimizin nübüvvetinin ilk yıllarında gördüğü rüyalar gerçek hayatta aynen vaki olmuştur. Rüyaların gerçek olacağına Kur'ân'da da işaret edilmektedir: *"Yusuf babasına: 'Babacığım! Onbir yıldız, güneş ve ayın bana secde ettiklerini gördüm' demişti. (Babası) Yavrucuğum! dedi; rüyanı sakın kardeşlerine anlatma; sonra sana bir tuzak kurarlar! Çünkü şeytan apaçık bir düşmandır."* (Yusuf, 12/4-5). Sâdık rüya, bazen imtihan için de olabilir: *"Her ikisi de teslim olup, onu alnı üzerine yatırınca; Ey İbrahim! Rüya'yı gerçekleştirdin. Biz iyileri böyle mükafatlandırırız.."* (Saffat, 37/103-105). Peygamberlerin gördüğü rüyalar doğru ve gerçek olduğu gibi, sâlih insanların gördüğü rüyalar da doğru ve gerçek olabilir. Hz. Peygamber de buna işaret etmiştir: *"Her kim rüyasında beni görürse, muhakkak o, hak ve gerçek olarak beni görmüştür. Çünkü şeytan benim şekil ve hilkatime giremez."* (Tecrid, No: 2105).

Mahiyeti kesin olarak bilinmemekle beraber insan rüya gerçeği ile sık sık karşılaşmaktadır. İslâm bilginleri iyi rüyaların Allah'tan, kötü olanların şeytandan geldiğini, bazılarının da bedenin fizyolojik ihtiyaçlarından dolayı ortaya çıktığını belirtmişlerdir. Ayrıca rüya sahibi sevdiği bir rüya görürse bunun Allah'tan olduğuna güvenmeli ve başkalarına da söylemelidir. Hoşlanmadığı bir rüya gördüğünde de onun şeytandan olduğunu düşünmeli, onun şerrinden Allah'a sığınmalı, başkalarına da açıklamamalıdır. Görülen rüyaların bilgili ve sâlih kişilere tabir ettirilmesi, onların da rüyayı hayra yormaları tavsiye edilmiştir. Bununla birlikte rüyalar bir delil değildir; bunlarla amel edilmez. (F.K.)

SÂ'

Sâ', eskiden kullanılan bin dirhemlik bir ölçeğin ismidir. Genellikle buğday, arpa gibi hububâtın ölçüldüğü sâ', günümüzde kabul edilen ondalık sisteme dayalı gram, kilogram gibi ölçülere göre, 2,917 gr. gelmektedir. (İ.P.)

SA'ÎD

Sözlükte "Allah'ın rızasına ermiş, mutlu, ahireti için çalışan, şanslı ve bahtiyar insan" anlamına gelmektedir. İnsanın dünya hayatında iken mutluluğu veya mutsuzluğu ya da öldükten sonraki durumu, "saîd" ve "şakî" kavramları ile ifade edilmiştir: *"O gün geldiğinde Allah'ın izni olmadan hiç kimse konuşamaz. Onlardan kimi bedbahttır, kimi mutlu. Mutlu olanlara gelince; onlar da cennettedirler."* (Hûd, 11/105,107).

İnsanın saîd veya şakî olması, insanın dünyada îmân edip itaat etmesine veya inkâr edip isyan etmesine bağlıdır. Aklını kullanarak, Allah ve peygamberin rehberliğinde güzel amelleri işleyen, kötülüklerden ve haramlardan sakınan insan, dünyada da ahirette de mutlu olur. (F.K.)

SA'Y

Sözlükte "çalışmak, çalışıp kazanmak, gayret etmek, kastetmek, koşmak, yürümek" gibi anlamlara gelen ***sa'y***, dinî bir terim olarak, hac ve umre esnasında Kâbe'nin doğusundaki Safâ ve Merve denilen iki tepenin arasında, Safâ'dan başlayıp Merve'de tamamlanmak üzere, yedi defa gidip gelmeyi ifade eder. Safâ ile Merve arasındaki mesafeye, sa'y edilen yer anlamına ***mes'â*** denir.

Sa'y, hac ve umrenin vaciplerinden olup, geçerli olması için, ihramlı olarak yapılan muteber bir tavaftan sonra yapılması, Safâ'dan başlayıp Merve'de son bulması gerekir. Sa'y hac için yapılıyorsa, hac ayları başladıktan sonra yapılmalıdır.

Sa'yi yedi şavta tamamlamak ve bir mazeret bulunmadıkça yürüyerek yapmak sa'yin vaciplerini oluşturur. Sünnetine uygun olarak sa'yin yapılışı şöyledir: Tavaftan sonra ara vermeden **Hacerü'l-Esved** istilâm edilerek Safâ tepesine çıkılır, sa'y yapmaya niyet edip, tekbir, tehlil, zikir ve dua okuyarak Merve'ye doğru yürünür. Erkekler yeşil ışıklı sütunların arasında hervele yaparlar. Merve'ye varınca Kâbe'ye yönelinerek tekbir, tehlil getirilir. Böylece sa'yin ilk şavtı yapılmış olur. Aynı şekilde, Safâ'dan Merve'ye dört gidiş, Merve'den Safâ'ya üç dönüş olmak üzere yedi şavt bitince sa'y tamamlanmış olur. Sa'yin abdestli olarak yapılması, elbise ve bedende namaza mani pisliğin bulunmaması da, sa'yin sünnetlerindendir. (İ.P.)

SÂBIK

Birinin ilerisine, önüne geçmek, gâlip gelmek, üstün olmak anlamındaki "sebeka" fiilinin ism-i faili olan ***sâbık,*** öne geçen, üstün ve gâlip gelen demektir. Kur'ân'da iki âyette tekil şekli, 5

âyette de çoğul şekli (sâbikîn, sâbikûn ve sâbıkât) geçmiştir. Fâtır sûresinde amel bakımından müminler üç kısma ayrılmıştır. "Nefsine zulmeden", "muktesıd" ve "sâbık".

Sâbık, îmân edip sâlih ameller işleyen, haram ve günahlardan sakınan kimselerdir. Kıyamet kopunca insanlar yine üç kısım olacaklardır. Ashab-ı Meymene, Ashab-ı Meş'eme ve Sâbikûn (Vâkıa, 56/8-10) "Sâbikûn", "mukarrebûn" olarak tanımlanmıştır. (Vâkıa, 56/11) Bunlar, nimet cennetine girecek olan (Vâkıa, 56/12) en değerli insanlardır. Müminûn sûresinin 57-61. âyetlerinde "sâbikûn" şöyle tanıtılmıştır: *"Onlar ki; Rablerinin korkusundan titrerler ve onlar ki, Rablerinin âyetlerine îmân ederler ve onlar ki, Rablerine ortak koşmazlar. Verdiklerini Rablerinin huzuruna dönecekler diye kalpleri korku ile ürpererek verirler. İşte onlar hayır işlerinde yarış ederler ve onlar hayır için önde giderler.* (sâbikûn)*"*

Muhacir ve Ensâr'dan ilk îmân edenlere "sâbikûn" (Tevbe, 9/100), bazı meleklere "sâbikât" (Naziât, 79/4) denilmiştir. (İ.K.)

Bir hadis terimi olarak ***sâbık,*** aynı hocadan hadis rivâyet eden, vefat tarihleri arasında uzun zaman farkı bulunan iki râvîden önce vefat eden anlamına gelmektedir. Sonra vefat edene ise ***lâhık*** denir. Bu iki râvînin vefat tarihleri arasındaki uzun zaman farkının bilinmesi, senedi, **âli isnad** değerine yükselttiği gibi isnadda kopukluk bulunduğu zannını da ortadan kaldırır. (A.G.)

SABIR

Sözlükte "dayanma, dayanıklılık" gibi anlamlara gelen ***sabır,*** ahlâkî bir kavram olarak, başa gelen musibetlerden dolayı Allah'tan başka kimseye şikayetçi olmamak, yakınmamak, sızlanmamak; nefse ağır gelen ve hoşa gitmeyen şeyler karşısında dünya ve âhiret yararını düşünerek, ruhi dengeyi bozmamak için insanın kalbinde bulunmakta olan sükûnet ve dayanma gücü demektir. Sabır kavramı Kur'ân'da yetmişten fazla âyette geçmektedir. Diğer ahlâkî faziletlere de kaynaklık etmesi sebebiyledir ki Kur'ân'da müminlere ısrarla sabırlı olmaları emrolunmuştur (Kehf, 18/28). Mümin belâ ve musibetlere karşı sabırlı olduğu kadar dinin emirlerini yerine getirme ve yasaklarından kaçınma konusunda da sabırlı olmalıdır (Bakara, 2/249; Meryem, 19/65). Peygamberler çevresindekilere daima sabrı tavsiye etmişlerdir. Meselâ, Hz. Musa İsrailoğullarına, *"Allah'tan yardım dileyin ve sabredin"* (A'râf, 7/128.) tavsiyesinde bulunmuş, Hz. Lokman da oğluna; *"Yavrucuğum! Namazı kıl, doğru ve yararlı olanı emret, kötü ve eğriden vazgeçir, başına gelebilecek her belaya sabırla katlan; bu azim ve kararlılık göstermeye değer bir şeydir."* (Lokmân, 31/17) diye öğütte bulunmuştur. Ayrıca Cenab-ı Hak, başına gelen belalara sabırla katlandığı için Hz. Eyyub'u, *"O ne güzel kul."* (Sâd, 28/44.) buyurarak övmüştür. Hz. Peygamber de müminlere başlarına gelen bela ve musibetlere karşı sabırlı olmaları tavsiyesinde bulunmuş, kendisi de *"Sabret ve senin sabrın ancak Allah'ın yardımıyladır."* (Nahl, 16/127). ilâhi buyruğuna uyarak hayatı boyunca sabır konusunda ümmetine örneklik etmiştir. (M.C.)

SABÛR

Birini bir şeyden alıkoymak, hapsetmek, tutmak, dayanmak, kefil olmak, kefil vermek anlamlarındaki "s-b-r" kökünden türeyen ve "sâbir" kelimesinin mübalağalı şekli olan ***sabûr***, çok sabırlı demektir. Allah'ın sıfatlarından biridir. Bu sıfat, Tirmizî'nin el-esmâü'l-hüsnâ ile ilgili rivâyetinde geçmiştir (Deavat, 83).

Allah'ın çok sabırlı olması; yarattığı, terbiye edip yetiştirdiği, rızık verdiği kullarının isyanlarına, itaatsizliklerine karşı aceleci olmaması, hallerini düzeltmeleri için onlara fırsat ve mühlet vermesidir. Bu O'nun, **vedûd** (kullarını çok seven), **gafûr** (çok bağışlayan) ve **rahmân** (çok merhametli) olmasının sonucudur. Allah mühlet verir, ancak ihmal etmez. Suç işlemekte ve isyan etmekte ısrarlı olanları cezalandırır. Şu âyetler bu gerçeğin ifadesidir: *"Rabbin çok bağışlayandır, merhamet sahibidir. Eğer onları (zâlimleri) hemen cezalandıracak olsaydı onlara ceza vermekte acele ederdi. Fakat onlar için vadedilen bir zaman vardır ki ondan (kaçıp) sığınacak bir yer bulamayacaklardır."* (Kehf, 18/58); *"Eğer Allah yaptıkları yüzünden insanları (hemen) cezalandırsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı. Fakat Allah, onları belirtilmiş bir süreye kadar erteliyor. Süreleri geldiği zaman Allah kullarını görmektedir. (Onları yaptıkları işlere göre cezalandıracaktır.)*" (Fâtır, 35/45); *"Nice ülke var ki zulmederken ona biraz mühlet vermişiz, sonra onu yakalamışızdır..."* (Hac, 22/48)

Allah çok sabırlı olup aceleci olmadığı gibi peygamber ve müminlere de böyle olmalarını emretmiştir (Ahkâf, 46/35; Nahl, 16/96). (İ.K.)

SADAKA

Allah Teâlâ'nın rızasını kazanmak niyetiyle, karşılıksız olarak fakir ve muhtaçlara yardım etme, iyilik ve ihsanda bulunma demektir. Farz, vacip ve mendub kısımları vardır. Zekat ve zaruret derecesinde ihtiyaç içerisinde bulunan kimseye yardım etmek farz, sadaka-i fıtır vacip, diğerleri ise menduptur. (bk. Zekat, Sadaka-i Fıtır)

Hz. Peygamber sadaka ile ilgili olarak şöyle buyurmuştur: *"Güneşin doğduğu her yeni günde kişiye, her bir mafsalı için bir sadaka vermesi gerekir. İki kişi arasında adalet yapman bir sadakadır. Kişiye hayvanını yüklerken yardım etmen, bir sadakadır. Güzel söz sadakadır, namaza gitmek üzere attığın her adım, sadakadır. Yoldan rahatsız edici bir şeyi kaldırıp atman, sadakadır."* (Buhârî, Cihâd, 72, 128; Müslim, Müsâfirûn, 84). Başka bir hadislerinde de, *"Kardeşine karşı izhar edeceğin tebessümün bir sadakadır. Emr-i bi'l-mâ'rufun ve nehy-i ani'l-münkerin sadakadır. Yolunu kaybeden kimseye yolu gösterivermen, sadakadır; gözü sakat kimse için görüvermen, sadakadır* (yardımcı olman)*; yoldan taş, diken, kemik (gibi şeyleri) kaldırıp atman, sadakadır; kovandan kardeşinin kovasına su boşaltman, sadakadır."* buyurmuştur (Tirmizî, Birr, 36). (İ.P.)

SADAKA-İ FITIR

Halk arasında fitre de denilen ***sadaka-i fıtır***, sadaka kelimesi ile iftar etme, Ramazan Bayramı, yaratılış anlamına gelen ***fıtır*** kelimesinin bileşiminden meydana gelmiştir. Sadaka-i fıtır, dinen zengin olarak Ramazan ayının sonuna yetişen Müslümanın belirli kimselere vermesi vacip olan bir sadakadır.

Sadaka-i fıtır, borcundan ve aslî ihtiyaçlarından fazla olarak nisâp miktarı mala sahip olan her Müslümana vaciptir. Bunda, zekatta olduğu gibi, malın nâmî olması ve üzerinden bir yıl geçmesi gibi bir şart söz konusu değildir. Dinen zengin olan çocuk ve delinin malından velî veya vasîsinin vermesi gerekir. Bu sadakanın vacip olma zamanı Ramazan bayramının birinci günü olmakla birlikte, bayramdan önce de verilebilir. Hatta bu daha iyidir. Bununla birlikte, bayram günü veya daha sonra da verilebilir.

Sadaka-i fıtır, Hz. Peygamber devrinde 1 sa' (2917 gr.) buğday, arpa, kuru üzüm ya da hurma olarak verilmekteydi. Bunlar o dönemde, toplumun temel tüketim maddeleri olup, miktarlar arasında da denklik bulunmaktaydı. Diğer taraftan fitrenin hedefi, bir fakirin içinde yaşadığı toplumun hayat standardına göre bir günlük yiyeceğinin karşılanması, böylece bayram sevincine iştirak etmesidir. Bu sebeplerle, günümüzde sadaka-i fıtırın sayılan bu maddelerden ve belirtilen ölçülere göre verilmesi, sadakanın gayesini gerçekleştireceği söylenemez. Bu nedenle, günümüzde sadaka-i fıtrın belirlenmesinde, bir kişinin bir günlük normal gıda ihtiyacını karşılayacak miktarın ölçü alınması gerekir.

Dinen zengin sayılanlara, usul (anne, baba, dedeler ve nineler), furua (oğul, kız ve torunlar) ve bakmakla yükümlü olduğu kimselere sadaka-i fıtır verilmez. Bir kimse, fitresini bir fakire verebileceği gibi, birkaç fakire de dağıtabilir. (İ.P.)

SADAKALLAHÜ'L-ÂZİM

"Allah doğru söyledi" demektir. Kur'ân-ı Kerim veya Kur'ân'dan bir veya daha fazla âyet okunduğu zaman "sadakallahü'l-azîm" denir. Bu tabiri söyleyen kimse, Kur'ân'ın hak ve doğru bir kitap olduğunu, Allah'ın her emir ve yasağının, helal ve haramının, hüküm ve tavsiyesinin, bütün sözlerinin doğru olduğunu ikrar ve ilan etmiş olur. Allah en doğru sözlü olduğu gibi, Allah kelamı olan Kur'ân da hem adalet hem de doğruluk bakımından tamamlanmıştır. (İ.K.)

SÂDIK

Doğru sözlü olmak, gerçeği söylemek, doğru haber vermek, sözünü (va'd ve vaîdini) yerine getirmek, öğüt ve sevgide samimi, iş ve işlemlerde dürüst ve güvenilir olmak, hükmün vâkıaya uygun olması anlamlarındaki "s-d-k" kökünden türeyen ***sâdık*** doğru sözlü, samimi, dürüst, ihaneti ve yalanı bulunmayan demektir.

Allah'ın sıfatı olarak ***sâdık,*** söz, iş, va'd ve vaîdinde doğru olan; her sözünü yerine getiren, yalanı, yanlışı, hilesi, aldatması, bulunmayan demektir.

Allah'ın bu sıfatı, Kur'ân'da azamet çoğulu olarak "sâdıkûn" şeklinde bir âyette geçmiştir: *"...Biz şüphesiz sâdık olanlarız."* (En'âm, 6/146).

Allah'ın bu vasfı, Kur'ân'da "sadaka" fiili ile de ifade edilmiştir: *"(Ey Peygamberim!) De ki: Allah doğru söyledi. Öyle ise Allah'ı birleyici olarak İbrahim'in dinine uyun..."* (Âl-i İmrân, 3/95), *"(Cennettekiler); 'Bize verdiği sözü yerine getiren ve bizi dilediğimiz yerde oturacağımız bu cennet yurduna vâris kılan Allah'a hamd olsun, çalışanların ücreti ne güzeldir.' dediler."* (Zümer, 39/74).

En doğru sözlü olan Allah'tır. Şu âyet, bu gerçeği ifade etmektedir:

"Îmân edip sâlih amel işleyenleri zemininden ırmaklar akan cennetlere koyacağız, onlar orada ebedî kalacaklardır. Bu, Allah'ın gerçek vadidir. Allah'tan daha doğru sözlü kim olabilir?" (Nisâ, 4/122).

Kur'ân, Allah'ın sözüdür. Sözlerin en doğrusu ve âdil olanıdır: *"Rabbinin sözü sıdk ve adalet bakımından tamamlandı..."* (En'âm, 6/115).

Kur'ân'da Allah'a sâdık denildiği gibi, peygamberlere (Yûsuf, 12/51), meleklere (Hicr, 15/64) ve müminlere (Ahzâb, 33/24) de sâdık denmiştir.

Mümin olmayan insanlar da doğru konuşabilir, iş ve işlemlerinde dürüst olabilir, söz ve sözleşmelerine uyabilir, bunların verdiği haberler vakıaya uygun olabilir. Ancak bir insanın ***sâdık*** vasfını alabilmesi için her şeyden önce mümin olması gerekir. Çünkü Kur'ân'da, müminlere sâdıklar denilmiş (Ahzâb, 33/35; Hucurât, 49/15) ve sâdık insanlar; Allah'a, ahiret gününe, meleklere, kitaplara ve peygamberlere îmân eden, (Bakara, 2/177), Allah'a ve Peygamberine yardım eden (Haşr, 59/8), Allah yolunda malı ve canıyla cihat eden, (Hucurât, 49/15), beş vakit namazını kılan, malının zekatını veren, akrabalarına, yetimlere, fakirlere, yolculara (Allah yolunda çalışanlara) dilencilere, özgürlüğüne kavuşmak isteyen esirlere maddî yardımda bulunan, sözleşme yaptığı zaman sözleşmesine uyan, sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreden, Allah'a karşı gelmekten sakınan (muttakî), iyi, hayırlı, güzel ve sâlih ameller işleyen, insanlara iyilik eden (berr) (Bakara, 2/177) kimseler olarak tanıtılmıştır.

İnsanın, îmânında (Ankebût, 29/2-3), niyetinde (Muhammed, 47/20-21), sözlerinde (Ahzâb, 33/70), sözleşmelerinde, adak ve yeminlerinde (Ahzâb, 33/23), ticaretinde (Rahmân, 55/9), amellerinde, bütün iş ve işlemlerinde (Tirmizî, Büyu', 4) doğru olması, sâdık olmasının sonucudur.

Bir insan îmân edip Allah'ın emir ve yasaklarına uyar, Allah ve insan haklarına riâyet eder, söz, sözleşme, yemin, ticaret, görev, iş ve işlemlerinde dürüst olursa "sâdık" vasfını kazanmış olur. (İ.K.)

SADÎK

Sadîk, "sıdk" kökünden gelen dost anlamında bir isimdir. Kur'ân'da iki âyette geçmektedir. Şu'arâ sûresinin 101. âyetinde ahirette azgınların sıcak bir dostlarının olmadığı; Nûr sûresinin 61. âyetinde ise bir insanın dostunun evinden bir şey alıp yemesinde bir günah olmadığı bildirilmiştir. (İ.K.)

SAF

Saf, cemaatle kılınan namazlarda, cemaatin aynı hizada durmalarını ifade etmektedir. Cemaatle namaz kılınırken, imama uyan sadece bir erkek ise, topuğu imamınkinden biraz geride olacak şekilde imamın sağında durur. Bir özür bulunmaksızın solunda veya arkasında durması mekruhtur. Kadın ise imamın arkasına durur. Bir erkek ve bir kadın olması halinde, erkek imamın sağına, kadın ise arkasına durur. İmama uyanlar birden fazla ise, imamın arkasına aynı hizada dururlar. Cemaatin çok sayıda erkek ve kadınlardan oluşması halinde, önce erkekler, daha sonra erkek çocuklar ve daha sonra da kadınlar saf tutarlar. Kadınların erkeklerle aynı hizada durmaları uygun değildir. (bk. Muhâzât-ı Nisâ)

Safların arasında boşluk bırakılmaması ve düzgün olması gerekir. Hz. Peygamber, *"Safları düzeltin! Çünkü*

saffı düzeltmek namazın tamamındandır." buyurmuşlardır (Müslim, Salât, 124). Erkekler için safların en faziletlisi birinci saftır, daha sonra ikinci, ondan sonra üçüncü ve böylece devam eder. (İ.P.)

SAFÂ VE MERVE

Kâbe'nin doğusunda bulunan iki küçük tepeciğin isimleridir. Bugün Mescid-i Haramın duvarı ile bitişik haldedir. Kur'ân-ı Kerim'de Safâ ve Merve ile ilgili olarak; *"Şüphe yok ki, Safâ ile Merve Allah'ın koyduğu nişanlardandır. Her kim Beytullah'ı ziyaret eder veya umre yaparsa, onları tavaf etmesinde kendisine bir günah yoktur. Her kim gönüllü olarak bir iyilik yaparsa, şüphesiz Allah kabul eder ve (yapılanı) hakkıyla bilir."* buyurulmaktadır (Bakara, 2/158). İki tepe arasındaki mesafe 350 m. olup, hac menasikinden olan sa'y, bu iki tepe arasında yapılır. (bk. Sa'y) (İ.P.)

SAHABÎ

Sözlükte "arkadaş, dost" anlamlarına gelir. Çoğulu ***sahabe*** veya ***ashab***dır. Terim olarak, Hz. Peygamber devrine yetişmiş, Müslüman olarak Hz. Peygamber'i görmüş, O'nun sohbetinde bulunmuş ve Müslüman olarak ölmüş olan kimselere ***sahabî*** denir. Sahabî kadın olursa, ***sahabiyye*** ismini alır.

Hz. Peygamberin sohbetinde bulunan görme özürlü kimselerle, iyiyi kötüden ayırt edebilen henüz ergenlik yaşına ulaşmadığı halde Peygamber (a.s.)'i gören çocuklar da sahabîdir.

Sahabenin sayısı hakkında kesin bir rakam söylenmemekle beraber çoğu kaynaklar, Hz. Peygamberin vefatında yüz binin üzerinde sahabî bulunduğunu ifade etmişlerdir. En son sahabî hicrî 110 yılında vefat etmiştir.

Ehli sünnet âlimleri Kur'ân ve hadisle ilgili konularda her sahabînin adaletli olduğunu kabul etmişlerdir. Çünkü sahabenin adaleti Allah ve Rasûlü'nün işaretiyle sâbit olmuştur. Hadis rivâyet edip de zabt yönünden kusurlu olan bir sahabîye de rastlanmamıştır. Bundan dolayı sahabe, hadisçiler tarafından cerh ve ta'dil işlemine tâbi tutulmamıştır.

Kur'ân-ı Kerim'de, sahabenin adaletine şu âyet işaret etmektedir: *"(İslâm Dinî'ne girme konusunda) ilk öne geçen Muhacirler ve Ensarla birlikte, güzel amelde onlara tâbi olanlardan Allah razı olmuştur. Onlar da Allah'tan razı olmuşlardır..."* (Tevbe: 9/100).

Bu ve benzeri âyetler, sahabenin adaletli olduğu konusunda kesinlik ifade etmektedir. Hz. Peygamberin bir çok hadisi de bu konuyu pekiştirmektedir: *"İnsanların en hayırlısı, benim yaşadığı devirde yaşayanlardır. Sonra onlardan sonra gelenler, sonra da onlardan sonra gelenlerdir."* (Buhârî, Şehâdât, 9; Fedâil-ü Ashabı'n-Nebî, 1).

Gerek hadis rivâyetinde, gerekse Kur'ân'ın sonraki nesillere muhafaza edilerek aktarılıp öğretilmesinde, ilk kaynak olmaları bakımından sahabenin önemi büyüktür. Onlar İslâm'ın korunması ve yayılması yolunda hayatlarını ve her türlü değerlerini ortaya koymuşlardır. Allah Rasûlü ile omuz omuza cihat ederek fedakârlıkta bulunmuşlardır. Bundan dolayı Müslümanların en hayırlı nesli olma şerefine ermişlerdir. (A.G.)

SAHİB-İ TERTÎB

Tertîb sözlükte düzenli, sıralı anlamına gelmektedir. Sahib-i tertîb ise,

sıra, düzen sahibi demektir. Dinî bir kavram olarak ise, üzerinde kazaya kalmış namaz borcu bulunmadığından veya kazaya kalan namazlarının toplam sıyısı beş vakti geçmediğinden, namazda sıra gözetmesi gereken kimse demektir.

Tertîb sahibi olan kimsenin günlük namazlarını kılarken veya kaza ederken namazın tertîbini bozmaması, vakitleri sırasına göre kılması gerekir. Ayrıca sahib-i tertîb olan kimse, bir farz namazı vaktinde kılamadığı zaman, önce bu namazını kaza eder, sonra vaktin namazını kılar.

Kazaya kalan namazların sayısının altı vakit veya daha fazla olması, kaza namazı kılınması halinde vaktin namazını kılacak kadar vakit bulunmaması veya kılınmayan namaz olduğunun hatırlanmaması halinde tertîbe riâyet etmek zorunlu değildir. (İ.P.)

SAHİFELER

Genellikle Hz. Peygamber ve ashabı zamanında yazılmış olan küçük hacimli hadis kitaplarına ***sahife*** denir. Sahabeden bazılarının hadis sahifeleri vardır. Örneğin, Abdullah ibn Amr'ın, Hz. Peygamberin kendisine izin vermesinden sonra yazdığı *Sâdıka* isimli hadis sahifesi bunlardandır. Sahabeden Câbir ibn Abdullah, Ali ibn Ebî Tâlib, Semûre ibn Cündeb, Abdullah ibn Ömer, Enes ibn Mâlik, Sâd ibn Ubâde, Ebû Hüreyre'nin de birer hadis sahifesi vardır. Ebû Hüreyre'nin bir kısım hadislerini ihtivâ eden *"es-Sahifetü's-Sahiha"*, öğrencisi Hemmam ibn Münebbih tarafından yazılmıştır. (A.G.)

SAHİH

Sözlükte "her türlü hastalık veya kusurdan uzak" anlamına gelen ***sahîh***, hadis usulünde, adalet ve zapt bakımından güvenilir olan ravilerce muttasıl olarak rivayet edilen, şaz ve illet bulunmayan hadislere; fıkıh usulünde ise, şartlarını, rükünlerini ve vasıflarını eksiksiz bulunduran ibadet, akit ve benzeri fiillere denir. Bu şartları taşıma durumuna da ***sıhhat*** denir.

Sıhhat, ister teklîfî, isterse vaz'î olsun dinî ve hukukî hükümler için kullanılan bir niteliktir. İbadetlerin sahih olması için, şart ve rükünlerinin tam olarak yerine getirilmesi gerekir. Şart veya rükünlerinden birisi eksik olursa ibadet geçerli olmaz. Sahih olmayan ibadetler konusunda, ***bâtıl*** veya ***fâsit*** şeklinde bir ayrım söz konusu değildir. Akitlerde ise, akdin sahih olabilmesi için, unsur ve kuruluş şartlarının yanında, bir takım vasıfların da bulunması gerekir. Bu vasıflara, akdin sıhhat şartları denilmektedir. İşte bu şartlardan birisi bulunmazsa, akit asıl itibarıyla kurulmakla birlikte, vasıf bakımından meşru olmaz ki buna **fasid** akit denir (bk. Fesâd).

Her bir akdin kendine mahsus sıhhat şartları bulunmakla birlikte, genel olarak sıhhat şartları; akdin konusu ve bedelinin bilinmesi; ikrah, akdin konusunda garar, zarar, fasit şart ve ribâ şüphesinin bulunmaması şeklinde sıralanabilir. (İ.P.)

SAHİH HADİS

Adalet ve zabt özelliklerini taşıyan râvîler tarafından muttasıl bir isnatla rivâyet edilen, şaz ve illetli olmayan hadislere denir. Bu tarife göre sahih hadiste şu beş şartın bulunması gerektiği anlaşılmaktadır.

Senedi muttasıl olmalıdır. Yani baştan sona kadar senette bulunan her râvînin, hadisi bizzat hocasından görüşerek almış olması gerekir. Bu durum hadisin kesin rivâyet sıygaları ile aktarılmasını zorunlu kılar. Kesin rivâyet sıygaları, hadisin beş duyu ile alındığını ifade eden lafızlardır.

Râvîler adaletli olmalıdırlar. Adalet, râvînin her türlü günahtan ve mürüvvete aykırı olan hallerden uzak olması demektir. Buna göre râvî takvalı olmalıdır. Her türlü şirk, fısk, bid'at ve küçük günahlardan sakınmalıdır. Muttakî olduğu bilinmeyen râvînin hadisi sahih olmaz.

Râvîler zabt sahibi olmalıdırlar. Zabt, râvînin gaflet içerisinde olmayıp, uyanık ve dikkatli olması; hadisi ezbere rivâyet ediyorsa istediği anda okuyabilecek ve hatasız aktarabilecek şekilde ezberlemesi; kitaptan rivâyet ediyorsa, hadisi aldığı andan itibaren başkasına aktarana kadar değişikliğe uğratmadan koruyabilmesi; mana ile rivâyet ediyorsa, manayı bozacak durumları bilmesi demektir. Zabt niteliğini taşımayan râvînin hadisi sahih olmaz.

Hadis şaz olmamalıdır. Şaz hadis, sika bir râvînin, kendisinden daha sika bir râvînin rivâyetine veya kendi derecesindeki birden çok sika râvînin ortak rivâyetlerine aykırı olarak rivâyet ettiği hadisdir. Bu durumda daha güvenilir olan râvînin ya da güvenilir olan râvîlerin ortak rivâyeti tercih olunur. Bunlara aykırı olan şaz rivâyet ise sahih olma özelliğini kaybeder.

Hadis illetli olmamalıdır. İllet, hadisi çoğu kere zayıflığa götüren, zor anlaşılabilen kusurdur. Bu kusur tespit edilince hadis sahih olmaktan çıkar. İllet hadisin senedinde veya metninde olabilir. İlletli hadise **muallel hadis** denir.

Sahih hadisler kendi aralarında ikiye ayrılır; **a)** ***Sahih li-zâtihi:*** Sahih hadiste bulunması gereken şartları en üstün derecede kendisinde taşıyan hadislere denir. Bu tür bir hadisin sıhhati için destekleyici bir isnada ihtiyacı yoktur. **b)** ***Sahih li-gayrihi:*** Sahih hadiste bulunması gerekli olan şartları en üstün derecede kendisinde bulundurmadığından, aslında hasen olduğu halde, başka isnadlarla desteklendiği için sahih rütbesine yükselen hadise denir. Hadislerin bir üst dereceye yükselmeleri **şahid** ve **mütâbî** denen destekleyici hadisler sayesinde olur.

Hadis usulü ilmine göre yukarıda kısaca açıklanan beş şartı taşıyan hadis sahihtir. Bazen bir hadisin sahih olup olmadığı hadisçiler arasında tartışmalı olabilir. Bunun sebebi, sahih hadiste bulunması gereken şartların farklı olarak değerlendirilmesidir.

Sahih hadisin hükmü: Âlimler, ibadet, muamelat gibi bütün dini hükümlerde sahih hadisin delil olduğunu ve onunla amel etmenin gerekli olduğunu ittifakla kabul etmişlerdir. İnanç esaslarında ancak mütevatir hadis delil olur.

Sahih hadislerin isnâdında yer alan râvîlerin adalet ve zabt özellikleri ile sıhhatte esas alınan diğer niteliklerin farklı düzeylerde olması nedeniyle, sahih hadisler kendi aralarında derecelendirilmiştir. Sahih hadislerin sıhhatteki üstünlükleri açısından sıralamaları şöyledir:

Birinci Derece: Buhârî ve Müslim'in birlikte rivâyet ettikleri (muttefekun aleyh olan) hadisler.

İkinci Derece: Buhârî'nin rivâyet ettiği Müslim'in rivâyet etmediği hadisler.

Üçüncü Derece: Müslim'in rivâyet edip, Buhârî'nin rivâyet etmediği hadisler.

Dördüncü Derece: Buhârî ve Müslim'in ortaya koyduğu sıhhat şartlarına uygun olan hadisler.

Beşinci Derece: Buhârî'nin sıhhat şartlarına uygun olan hadisler.

Altıncı Derece: Müslim'in sıhhat şartlarına uygun olan hadisler.

Yedinci derece: Buhârî ya da Müslim'in sıhhat şartlarına uygun olmadığı halde, diğer muteber hadis âlimlerince sahih kabul edilerek rivâyet edilen hadisler. (A.G.)

SAHÎHÂN

İki sahih eser anlamına gelen "Sahîhân", Buhârî ve Müslim'in "el-Câmiu's-Sahih" isimli eserlerinin ikisine birden verilen unvandır. (A.G.)

SAHUR

Oruç tutacak kişilerin imsak vaktinden önce gece yedikleri yemeğe sahur denir. Sahur oruca dayanma gücü verdiğinden, sahura kalkmak müstehaptır. Hz. Peygamber, *"Sahur yiyiniz; çünkü sahurda bereket vardır."* buyurmuştur (Buhârî, Savm, 20; Müslim, Sıyam, 9). İftarda acele etmek, sahuru geciktirmek sünnettir. Ayrıca sahur vakti, duaların makbul olduğu vakitlerden biridir. (İ.P.)

SAHÎ

Allah'ın sıfatlarından biri olup, cömert anlamına gelmektedir. (bk. Cevâd) (İ.K.)

SAHV

Sözlükte "ayıklık, uyanıklık, kendine gelme" anlamına gelen ***sahv,*** tasavvufta, hislerini yitiren ve kendinden geçen ârifin hissine dönmesi, kendine gelmesi demektir. Sahvın karşıtı sekr yani manevî sarhoşluktur. Sûfi, vecd ve istiğrak halinde kendisinden geçer. Sûfinin bu halden çıkmasına sahv (uyanıklık hâli) denir. (M.C.)

SÂÎ

Sözlükte "tahsildar, müvezzi, koğucu" gibi anlamlara gelen ***sâî,*** dinî bir kavram olarak, zekat toplayıcısı demektir. Sâî, emvâl-i zâhire denilen, hayvan ve toprak mahsullerinin zekatını toplamak üzere görevlendirilen tahsildardır. Söz konusu malların orta hallilerinden zekatını toplayarak, zekat sarf yerlerine harcanmak üzere hazineye irat kaydeder. Sâînin ücreti, toplanan zekattan verilebilir. Kur'ân-ı Kerimde, *"Sadakalar (zekatlar) Allah'tan bir farz olarak ancak, yoksullara, düşkünlere, zekat toplayan memurlara, gönülleri (İslâm'a) ısındırılacak olanlara, (hürriyetlerini satın almaya çalışan) kölelere, borçlulara, Allah yolunda çalışıp cihad edenlere, yolcuya mahsustur. Allah pek iyi bilendir, hikmet sahibidir."* buyurulmaktadır (Tevbe, 9/60). (İ.P.)

SÂİME

Sözlükte "kendi başına olup istediği yere giden, serbest, otlamaya bırakılan" gibi anlamlara gelen ***sâime,*** dini bir kavram olarak, senenin çoğunu meralarda otlayarak geçiren hayvanları ifade etmektedir. Bunun karşıtı olarak, yemle beslenen hayvanlara ***ma'lûfe;*** ziraat, nakliyat gibi işlerde kullanılan hayvanlara da ***âmile*** denir.

Üretmek, süt veya yün almak amacıyla beslenen *sâime,* nisâp miktarına ulaştıkları takdirde zekata tabidirler. Hz. Peygamber, hangi hayvanlardan ne kadar zekat alınacağı ve nisâplarını bildirdiği hadisinde, zekatın sâimeden alınacağına işaret etmektedir (Buhâri, zekat, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 40; Ebû Dâvûd, zekat 4; Nesâi, zekat, 5). Buna göre senenin çoğunu meralarda otlayarak geçiren koyun, keçi, sığır, manda ve develer nisâp miktarına ulaşınca zekatları verilmesi gerekir. Devenin nisâbı 5, sığırın nisâbı 30 ve koyunun nisâbı da 40'dır.

Yılın çoğunu yemle beslenen ma'lûfe, başka bir ifadeyle besi hayvanları ile ziraat, nakliyat gibi işlerde kullanılan âmile hayvanlar için zekat gerekmez. Ancak ticaret için besi hayvancılığı yapılması halinde, hayvanların edinilmesinin üzerinden bir sene geçmiş ve değeri nisap miktarına ulaşmış ise, diğer ticaret mallarında olduğu gibi harcamaları düşürülerek zekatı verilir. (İ.P.)

SALÂ

Salâ, Cuma ve cenaze namazlarını ilan etmek amacıyla minarelerden, Hz. Muhammed ve diğer peygamberler için okunan salavâta denir. Bu uygulama Hz. Peygamber ve ilk dönemlerde bulunmadığı halde, daha sonra ortaya çıkmıştır. (İ.P.)

SALAH

Sözlükte "iyi olmak, iyi hal üzere bulunmak, durumu düzeltmek, uygun olmak, fesadın yok olması ve istikâmet" anlamlarına gelir. ***Fesad***ın zıddıdır.

Kur'ân'da bu kelime "salaha" şeklinde iki âyette geçmiş ve îmân etmek anlamında kullanılmıştır (Ra'd, 13/23; Mümin, 40/8).

Kur'ân'da daha çok bu kökten türeyen **sulh, sâlih, sâlihîn, sâlihât, ıslâh** ve **muslih** kelimeleri kullanılmıştır.

Allah'ın emrettiği, razı olduğu, hayırlı, yararlı ve mutedil her şey salahtır. İnsanın; ifrat ve tefritten uzak, itidal, istikamet ve güzel bir hal üzere bulunması, îmân edip emir ve yasaklara uyması, isyan, aşırılık ve bozgunculuktan kaçınması salahtır. Salah, müminin güzel vasıflarından biridir. (İ.K.)

SALÂT

bk. Namaz.

SALAVÂT

Hz. Peygamber için okunan ve Allah'ın rahmet ve selamının O'nun üzerine olması dileğini dile getiren dualara denir. Salavât, salât kelimesinin çoğuludur ve genellikle "Allahümme salli..." diye başlar. Kur'ân'da *"Allah ve melekleri şüphesiz Peygambere salat ediyorlar. (O halde) ey îmân etmiş olanlar, siz de onu kutsayın (salavât getirin) ve tam bir teslimiyetle selâm verin (kendinizi O'nun rehberliğine teslim edin)* (Ahzâb, 33/56.) buyrulmaktadır. (M.C.)

SÂLİH

Sözlükte "iyi, elverişli, yararlı, dürüst, ahlâklı ve güzel" anlamına gelen ***sâlih*** kavramı Kur'ân'da amelin ve insanın sıfatı olarak kullanılmıştır. ***Sâlih amel***; iyi, güzel ve yararlı, Kur'ân ve Sünnete uygun amel demektir. (bk. amel-i sâlih) Sâlih insan, iyi insan demektir. Kur'ân'da peygamberlere (Bakara, 2/72, 130) ve müminlere (Âl-i İmrân, 3/114) sâlih denilmiştir. Çoğulu, *sâlihûn*, *sâlihîn* ve *sâlihât*tır.

Bir insan, îmânında, amellerinde, ahlâkında, söz, fiil ve davranışlarında

dosdoğru ise, hayırlı ve faydalı ameller işliyor, Allah'ın emir ve yasaklarına riâyet ediyorsa "sâlih" vasfını kazanır.

Sâlih insan olmanın iki şartı vardır; îmân etmek, sâlih ameller işlemek. Allah ve peygambere itaat etmek. *"Îmân edip sâlih ameller işleyenleri elbette sâlihler arasına dahil edeceğiz".* (Ankebût, 29/9) ve *"Kim Allah'a ve peygambere itâat ederse işte onlar, Allah'ın nimet verdiği peygamberler, sıddîklar, şehitler ve sâlihlerle beraberdirler. Onlar ne güzel arkadaştırlar."* (Nisâ, 4/69) âyetleri bu gerçeği ifade etmektedir. (İ.K.)

Hadis ilminde makbul hadislere de ***sâlih*** denir. Hadisler hakkında *ceyyid, kavî, ma'ruf, mahfuz, mücevved, şâhit* gibi terimler de "sâlih"le aynı anlama gelir. Bu sıfatlarla nitelenen hadisler dinde delil olarak kabul edilirler. Ayrıca sâlih, râvîler hakkında ta'dil lafzı olarak da kullanılır. Herhangi bir râvî hakkında "sâlih" veya "sâlihu'l-hadis" denmişse, o râvî ta'dilin en alt mertebesinde bulunuyor demektir. Bu sıfatla nitelenen bir râvînin hadisi az zayıftır. Bu haliyle dinde delil olmaz. Destekleyici isnadları bulunduğu takdirde hasen li gayrihi derecesine yükselebilir. (A.G.)

SÂLİK

Sözlükte "yolcu" anlamına gelen ***sâlik,*** tasavvufta, Allah'a giden yolu tutana, seyr halinde bulunduğu sürece müride denildiği gibi, ilim ve tasavvur ile değil de mücerret hâl ile makamlarda seyreden kimseye de sâlik denir. Sâlike, ehl-i sülük de denir. Allah'a erişmesi için sâlikin ahlâkî olgunluğa ulaşması gerekir. Bu da kulun nefsini kötülüklerden arındırması, ahlâkî faziletlerle donatmasıyla olur. (M.C.)

SALİP

bk. Ehl-i Salip.

SALVELE

"Allahümme salli alâ Muhammedin..." demek suretiyle Hz. Peygambere salâtu selam getirmeye denir. (M.C.)

SAMED

Bir şeye yönelmek, azmetmek, birine güvenmek, adaletle hükmetmek, mutedil ve doğru olmak anlamındaki "s-m-d" kökünden gelen ***samed,*** bir toplumun önde geleni, en şerefli ve şanı en yüce olanı, iş ve ihtiyaç konusunda kendisine başvurulan, üstünde kimse bulunmayan ulu kişi, seyyid; eksiği, deliği, boşluğu ve ihtiyacı olmayan, nüfuz edilmeyen içi dolu şey demektir.

Samed, Allah'ın güzel isimlerinden biri olup, Kur'ân'da sadece İhlâs sûresinin 2. âyetinde geçmiştir: *"Allah, samed'dir."*

Allah'ın ismi olarak ***samed,*** her şeyin kendisine muhtaç olduğu, yöneldiği, her dilek ve isteğin mercii; hiç eksiği, kusuru ve ihtiyacı olmayan ulu, şanlı, dosdoğru, âdil ve güvenilir demektir. "samed", Allah'ın sübûtî ve selbî sıfatlarındandır.

Müfessirler, "samed" kelimesini farklı şekillerde tanımlamışlardır. Bunlardan bazıları şöyledir:

"İçi boş olmayan" (Lâ cevfe leh) yani eksiği, kusuru ve ihtiyacı olmayan, yemez, içmez, her şeyden müstağni (İbn Abbas, Mucahid, Said b. Cüber, Dahhâk, Hasen, İkrime).

"Yemez, içmez" (Şa'bî, Âmir).

"Hişvesi" yani işe yaramaz tarafı olmayan (Said bin el-Müseyyeb).

"Kendisinden hiçbir şey çıkmayan, doğurmayan ve doğurulmayan" (İkrime, Ebû'l-Âliye).

"Fani olmayan, sonu bulunmayan bâki, dâim" (Katade, Hasan Basri).

"Ululuk ve şeref kendisinde son bulan, yani ondan daha ulusu ve şereflisi bulunmayan" (A'meş, Şakîk b. Seleme, Süfyan).

"Kendisine afet arız olmayan" (Rabî' İbn Enes).

"Kendisinde hiç ayıp ve eksiklik bulunmayan, kâmil" (Mukatil İbn Hayyan).

"Yaratıklardan hiç birinin niteliği ile nitelenmeyen" (İbn Keysân).

"Herkesten müstağnî, herkes O'na muhtaç" (Ebû Hüreyre).

"Bütün sıfat ve fiillerinde kâmil olan" (Said b. Cübeyr).

"Galip olan, mağlup olmayan" (Cafer-i Sâdık).

"Dilediğini yapan, istediği hükmü veren" (Hüseyin bin el-Fudeyl).

"İstenilen şeylerde kendisine yönelinen, musîbetlerde kendisine sığınılan" (Süddî).

"İhtiyaçlarda kendisine yönelinen" (Dahhak, İbn Abbas).

"Kendisinin üstünde kimse bulunmayan" (Ali).

"Yüceliğinde, kemale ermiş seyyid, şerefinde kâmil olan şerîf, azametinde kâmil olan azîm, hilminde kâmil olan halîm, zenginliğinde kemale ermiş ğanî, ceberutlukta kemale ulaşmış cebbâr, ilminde kâmil olan alîm, hikmetinde kâmil olan hakîm, velhasıl O, şeref ve ululuğun her çeşidinde en mükemmel olandır. Bu sıfatlara sahip olan Allah'tır. Bu sıfatlar O'ndan başkasına layık olmaz (Taberi, IV, 30/346).

"Samed" lafzı bütün bu anlamları ifade eder. "Ehad" olan Allah, samed'dir; yaratıklara muhtaç değildir, yaratıklar O'na muhtaçtır. O, âleme muhtaç değil, âlem O'na muhtaçtır. Her şeyin maksudu O, kendisinin maksudu kendisidir. O başkasıyla tekemmül etmez, başkası O'nunla tekemmül eder. *"Allah, âlemlerden müstağnîdir.* (Onlara muhtaç değildir) (Ankebût, 29/6), *"Hiçbir şey yoktur ki O'nun hazineleri bizim yanımızda olmasın..."* (Hicr, 15/21) âyetleri Allah'ın "samed" olduğunu ifade eder.

Mekke müşrikleri, Allah'ı ve ilahlığını tanıyorlar, ancak ilahlıkta birliğini tanımıyorlardı. Putları aracı yapıyorlar, ihtiyaçlarını çeşitli ilahlarda arıyorlar, tek samedin Allah olduğunu bilmiyorlardı. Bu sebeple lâ ilâhe illallah=Allah'tan başka ilah yoktur denildikçe, *"(Muhammed) tanrıları bir tanrı mı yaptı? Bu cidden tuhaf bir şeydir!"* (Sâd, 38/5) diyerek şaşırıyorlardı.

Allah onlara tanıtılırken "Allahu ahad" şeklinde ahad kelimesi nekre olarak haber veriliyor. Bilin ki Allah tektir; deniliyor. Bir tek ilahın bütün mahlukatın ihtiyacını nasıl karşılayabilir? diye bir tereddüt olmaması için ve her şeyin O'na muhtaç olduğunu bildirmek ve hasr ifade etmek için lam-ı tarif ile "Allahü's-Samed" buyruluyor ki, böylece tam anlamıyla samed olmak, tek olan Allah'a mahsustur, ortağı olan tek olmayan, samed olamaz, samed olmayan da ilah olamaz denilmiş oluyor.

"Samed" ismi, Tirmizî ve İbn Mâce'nin el-esmâü'l-hüsna ile ilgili rivâyetlerinde de geçmiştir (Tirmizî, Deavat, 83; İbn Mace, Dua, 10). (İ.K.)

SÂMİ' (Semî', Müstemi')

İşitmek, kulak vermek, dinlemek, itaat etmek, kabul etmek anlamındaki "s-m-'a" kökünden türeyen ***semî',*** işiten, dinleyen, duyan anlamındaki ***sâmi'*** isminin mübalağalı şekli olup işiten, her sözü duyan; aynı kökten gelen ***müstemi'*** ise dinleyen, duyan demektir.

Allah'ın sıfatı olarak ***sâmi'*** ve ***semî',*** sözlerin açığını da gizlisini de işiten demektir. Allah, insanların fısıltılarına varıncaya kadar iyi veya kötü her sözlerini işitir ve gereğini yapar, dua ve niyazları duyar ve icabet eder.

Sâmi' ismi İbn Mâce'nin el-esmâü'l-hüsnâ ile ilgili rivâyetinde (Dua, 10); semî' ismi ise, Kur'ân'da 47 âyette geçmiştir. 35 âyette "alîm", 8 âyette "basîr", bir âyette "karîb" ismi ile birlikte, iki âyette de *"semî'u'd-düâ"* (duaları işiten) terkibiyle geçmiştir: *"Şüphesiz Allah, işitendir, bilendir.* (semî, alîm)*"* (Bakara, 2/181), *"Şüphesiz Allah, işitendir, görendir.* (semî basîr)" (Hac, 22/75), *"Şüphesiz O, işitendir, yakındır.* (Semî', garîb)*"* (Sebe', 34/50), *"Şüphesiz Rabbim duaları işitendir.* (semî'ud-dua) (İbrahim, 14/39).

Semî' ismi bir âyette insanların sıfatı olarak kullanılmıştır (Hûd, 11/24). Allah da insanlar da işitir. Ancak Allah'ın işitmesi, vasıtasız ve sınırsızdır. İnsanlar kulak vasıtasıyla ve sadece belli frekanstaki sesleri duyabilirler. Gizli ve kısık sesleri duyamazlar, Allah ise hepsini duyar.

Müstemi' kelimesi Allah'ın sıfatı olarak azamet çoğulu ile *müstemi'ûn* şeklinde bir âyette geçmiştir: Allah, Hz. Musa ve Harun'a; *"İkiniz de âyetlerimizle (Firavun'a) gidin. Biz sizinle beraberiz, (konuşmalarınızı) dinliyoruz* (müstemi'ûn)*"* (Şû'arâ, 26/15). buyurmuştur.

Kur'ân'da "semî'a – yesme'u" fiili kullanılarak da Allah'ın işitme vasfı anlatılmıştır: *"Allah, fakir biz zenginiz diyenlerin sözlerini Allah işitti* (semî'a)*".* (Âl-i İmrân, 3/181), *"Yoksa biz onların sırlarını ve gizli konuşmalarını işitmez miyiz sanıyorlar..."* (Zuhruf, 43/80), *"Korkmayın dedi, ben sizinle beraberim, işitir* (esmeu) *ve görürüm."* (Tâ-hâ, 20/46), *"...Allah konuşmanızı işitir, (yesme'u) çünkü Allah semî'dır, basîrdir."* (Mücâdele, 58/1).

Semî' kelimesinde, ödüllendirme ve cezalandırma anlamı da vardır. Meselâ; *"Kim işittikten sonra vasiyeti değiştirirse, günahı onu değiştirenlerin boynunadır. Şüphesiz Allah işitendir, bilendir."* (Bakara, 2/181) âyetindeki Allah'ın günah işleyeni görmesi ve bilmesinden maksat, onu cezalandırmasıdır. *"...Kim dünya sevabını isterse, (bilsin ki) dünya ve ahiret sevabı Allah katındadır. Allah işitendir, görendir."* (Nisâ, 4/134) âyetindeki Allah'ın işitmesi ve görmesi ise, iyi iş yapanın karşılığını vermesidir. (İ.K.)

SANAYİ ŞİRKETİ (Şirket-i A'mal)

İslâm hukukunda, iki veya daha fazla şahsın belli bir işi yapmak üzere kurdukları emeğe dayalı iş gücü ortaklığıdır. (bk. Şirket) (İ.P.)

SANEM

Tapınmak amacıyle taştan, tahtadan, madenden yapılmış değişik büyüklükte ve kutsallık atfedilen put, heykel vs. cisimlere denilmektedir. İbnü'l-Kelbi *Kitabü'l Asnâm* isimli eserinde cahiliyye dönemi Araplarının put, heykel vs. cansız varlıklara tapınma, ibadet etme

ve kurban kesme gibi törenlerle ilgili geniş bilgi vermektedir. Yerine göre her kabilenin, bazen de her ferdin özel bir putu vardı. Bunların en büyükleri ve herkesin değer verdiği Lat, Menat ve Uzza'dır. Sanem kelimesi türevleriyle birlikte Kur'ân-ı Kerim'in beş yerinde geçmektedir. *"Hz. İbrahim babası Azer'e "sen bir takım putları tanrı mı ediniyorsun? Doğrusu ben seni de kavmini de apaçık bir sapıklık içinde görüyorum" demişti."* (En'âm, 6/74) Cahiliyye dönemindeki bu yaygın tapınma sonucunda Kâbe duvarlarına 360 kadar putun asıldığı bilinmektedir. Mekke'nin fethi esnasında bu putlar Hz. Muhammed'in emriyle yerlerinden sökülüp atılmıştır. (F.K.)

SARF

Sözlükte "çevirmek, döndürmek, halis yapmak, harcamak, para bozdurmak" gibi anlamlara gelen ***sarf***, bir fıkıh kavramı olarak, altın, gümüş veya nakit paraların kendi cinsleriyle veya diğer para cinsleriyle değişimini ifade eder.

Sarf akdinde, faiz amaçlı kullanılması ihtimalinden hareketle, iki bedelin de peşin olarak ödenmesi şart koşulmuştur. Hz. Peygamber, altının gümüş mukabilinde veresiye satılmasını yasaklamış (Buhârî, Büyû', 80; Müslim, Müsakât, 87; Nesâî, Büyû', 49); *"Altın altınla peşin olmazsa ribâdır."* buyurmuşlardır (Müslim, Musâkât, 79; Ebû Dâvud, Büyû', 12).

Bunun yanında altının altınla, gümüşün gümüşle veya aynı cins paranın kendi cinsleriyle değişiminde, miktarların eşit olması da şarttır. Hz. Peygamber, *"Altın altınla, gümüş gümüşle, buğday buğdayla, arpa arpayla, hurma hurma ile, tuz tuzla başbaşa misliyle, peşin olarak satılır. Kim artırır veya artırılmasını taleb ederse, ribâya girmiştir. Bu işte alan da veren de birdir."* buyurmuştur (Müslim, Müsâkât, 82). Ancak bu şart, altının altınla, Türk lirasının Türk lirasıyla veya doların dolarla değişiminde olduğu gibi aynı cinslerin birbirleriyle değişiminde söz konusudur. Farklı cinslerin değişiminde, peşin olarak değiştirilmesi gerekmekle birlikte, miktarlarının eşit olması şart değildir. (İ.P.)

SARİH

Sözlükte "açık, vâzıh, zâhir, halis" gibi anlamlara gelen ***sarîh***, bir fıkıh usulü terimi olarak, kendisinden kastedilen mana açıkça anlaşılan lafızları ifade eder. Fıkıh usulünde lafızlar, delâlet bakımından, apaçık lafızlar ve bu şekilde açıklığa sahip olmayan lafızlar şeklinde ikiye ayrılır. Açık lafızlar, hükme apaçık bir şekilde delâlet ettiğinden, bunların gereğine göre teklif mümkündür. Lafızlar, açıklığına ve delâletlerinin kuvvetlerine göre dörde ayrılır; zâhir, nass, müfesser ve muhkem. Delalet bakımından en kuvvetlisi muhkem, en aşağı mertebede olanı da zâhirdir. (bk. Zâhir, Nass, Müfesser, Muhkem) (İ.P.)

SÂRİK

Hırsızlık yapan demektir. Hırsızlık yapmaya ise ***sirkat*** denir. (bk. Sirkat) (İ.P.)

SATANİZM

Şeytana tapıcılık anlamına gelmektedir. Satanizm, başlangıç itibariyle ortaçağ büyücülerine ve Hristiyanlıktan uzaklaşan ayrılıkcı gruplara (heretiklere) kadar dayandırılmış bulunan ve 19. Asrın sonlarında Amerika ve Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde ortaya

çıkan ve günümüze kadar düzensiz olarak da olsa devam ettirilmiş olan bir inanış ve uygulamadır.

Satanizm; Şeytan'a, diğer bir ifadeyle Yahûdî-Hristiyan geleneği tarafından Tanrı'nın tam karşısında mutlak kötülük veya mutlak kötülüğün temsilcisi olarak tecessüm ettirilen şahsiyet veya prensibe ibadet etmek demektir. Aynı zamanda bu ibadet; Yahûdî-Hristiyan dinî tahakkümüne karşı bir başkaldırı hareketi olarak da tanımlanmaktadır.

Geleneksel satanizm; Hristiyanlığın Şeytan anlayışını, Hristiyan ahlâk ve felsefesini, Hristiyanlığın hayat ve dünya görüşünü temel alan ve fakat tamamen Hristiyanlık karşıtı bir görüş ve düşünceye sahip bulunan bir grubun temsil ettiği satanist anlayıştır.

"LaVeyan Satanizm" diye de adlandırılan modern satanizm ise, Anton Szandor LaVey tarafından kurulan ve organize bir teşkilat haline getirilen satanist grubun adıdır. LaVey 1966'da San Fransisko'da Şeytan'ın Kilisesi'ni kurmuş ve onun baş rahibi olmuştur. LaVey, organize faaliyetlerinin çoğunu kilise mensupları dışındakilere çevirmiş ve kitaplar yazmaya başlamıştır. İşte bu tür faaliyetlerinin bir sonucu olarak "The Satanic Bible (Şeytan'ın Kutsal Kitabı)" 1969 yayınlanmış, onu 1972'de "The Satanic Rituals(Satanist Ayinler)" takip etmiştir. Üçüncü kitabı "The compleat Witch" ise Avrupa'da basılmıştır.

Özetle söylemek gerekirse modern satanizm, sembolizm, modernizm, bireycilik, ateizm, hedonizm, naturalizm ve hümanizm gibi unsurlara dayanmaktadır.

Bütün kitabî dinlere göre, Şeytanın insanla münasebeti Hz. Âdem'e secde etme emrinin verilmesiyle başlar. Ancak şeytanın bu emri yerine getirmeyişi Allah'a "isyan" ve insana da "düşmanlık"la sonuçlanmıştır. Bu, bütün kutsal dinlerin ittifakla kabul ettiği bir husustur. Dolayısıyla Şeytan; bütün dinler açısından en uç noktada bulunan, kendisinden sakınılması gereken, dînin ve insanın karşısında yer alan bir yaratıktır. Bu özellikleri onu kötünün ve kötülüğün sembolü, temsilcisi ve tahrikçisi haline getirmiştir. İslâm dîni Şeytana uymayı ve onun peşinden gitmeyi şiddetle yasaklamıştır: *"... Şeytanın peşine düşmeyin; zira Şeytan sizin açık bir düşmanınızdır. O size ancak kötülüğü, çirkini ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder."* (Bakara, 2/168-169) (İ.K-İ.P)

SAVM

bk. Oruç.

SAVM-I DAVUD

Bir gün oruç tutup ertesi günü oruç tutmamak şeklinde gün aşırı tutulan oruçlara "***savm-ı Dâvûd***" yani Davut orucu denir. Peygamberimiz (a.s.) bu oruç hakkında şöyle buyurmuştur: "(Ramazan ayından sonra nafile olarak tutulan) *en fazîletli oruç, Dâvud peygamberin tuttuğu oruçtur. O, bir gün oruç tutar bir gün tutmazdı"* (Müslim. Savm, 187-192) (İ.K.)

SAYD

Sayd avlanma anlamına gelmekte olup, tabiatı itibariyle yabanî, insandan kaçan ve normal yollarla elde edilemeyen hayvanların yakalanmasını ifade eder. Eti yenen hayvanların eti ve diğer cüzleri için, eti yenmeyen hayvanların ise deri, kıl, diş gibi cüzlerinden yararlanmak ya da zararlarından kurtulmak için avlanılmaları caizdir. Ancak bununla birlikte, avlanmanın

çevre ve ekolojik dengeye zarar vermemesi, hayvan neslini yok etmemesine özen gösterilmelidir. Bu konuda yetkili mercilerin almış oldukları tedbirler ve kısıtlamalar hukuken ve dinen de bağlayıcıdır.

Avlanan hayvanın etinin yenebilmesi için; av yapan kişinin, dinen hayvan kesmeye ehil olması gerekir, müşriklerin avladıkları ve temyiz gücüne sahip olmayan çocuk ve delilerin avladıkları helal olmaz. Ayrıca, avcının ihramlı olmaması, ava niyet etmiş veya avın üzerine avcı hayvanını salmış olması, silahı kullanırken veya hayvanı salarken besmele çekmesi gerekir. Avcı hayvanın kendisinin yakalaması halinde ve avlananın kasten besmeleyi terk etmesi halinde avın eti yenmez. Avcının, silahını attıktan veya avcı hayvanını saldıktan sonra oyalanmadan av hayvanının peşine gitmesi gerekir; ölmeden yetişmesi halinde dinî usule göre boğazlamalıdır.

Avlanan hayvanın yenebilmesi için, eti yenen hayvanlardan olması, yaratılış bakımından vahşi olması, avlanan hayvan yaralı olarak ele geçirilir ve kesme imkânı bulunursa, dinî usule göre kesilmesi, avlanılan hayvanın kesimden önce ölmesi halinde, ölümünün bu avlanmadan olması gerekir. (İ.P.)

SEBEB-İ NÜZUL

İndirme sebebi demektir. İndirmeden maksat Kur'ân'ın Hz. Peygamber (a.s.)'e verilmesidir. Allah her şeyi bir sebebe bağlamıştır. İnsanlar bu sebeplerin bazısını görebilir ve anlayabilir, bazılarını ise göremez ve anlayamaz. Kur'ân âyetlerinin bir kısmı bir hadise veya bir soru üzerine inmiştir. Sûre ve âyetlerin inmesine sebep olan bu hadise ve sorulara nüzul sebebi denilmektedir. Her âyet için bir nüzul sebebi yoktur. Nüzul sebeplerini bilmenin yolu sahih hadislerdir. Bir olay bir çok âyetin inmesine sebep olabilir. Nüzul sebeplerinin bilinmesi, âyetlerin anlamının ve emredilen şeyin hikmetinin anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. (İ.K.)

SEBEBÛ VURUDİ'L-HADİS

bk. Esbâbu Vurudi'l-Hadis.

SEBEP

Bir fıkıh terimi olarak sebep, Allah Teâlâ'nın, hükmün varlığı için bir emare olarak belirttiği mazbut ve açık bir şeydir. Sebepler, teklîfî hükümlerin varlığına etkili değildir; sadece onların ortaya çıkması için birer emaredir. Sebep bulunduğunda veya teşekkül ettiğinde hüküm mevcut olur; bulunmadığında ise mevcut olmaz. Meselâ, nisap miktarı mala sahip olmak, zekatın farz olmasının sebebidir. Nisap miktarı malın mevcut olması halinde zekat farz olur; böyle mal yok ise zekat farz olmaz.

Sebep mükellefin fiili olup olmaması açısından ikiye ayrılır: a) mükellefin fiili olmayan sebep, b) mükellefin fiili olan ve onun gücü dahilinde bulunan sebep. Namazın farz olması için vakitler, miras için akrabalık mükellefin fiili olmayan sebeplerdendir. Bir malın mülkiyetinin kazanılması için alışveriş akdi ise mükellefin fiili olan sebeplerdendir.

Sebep, Allah Teâlâ'nın hükmü ve iradesi ile olması sebebiyle, kişiler sonucu arzu etmemiş olsalar, kastetmeseler de, sonuç sebebe bağlanır. Meselâ, kişi mülkiyetin kendisine geçmesini kastetmemiş olsa da, alışveriş akdinde mülkiyet kendine intikal eder.

Aynı şekilde, nikâh akdi, karı koca ilişkisinin helal olmasının sebebidir. Bunu kastetmeden, hatta istemeden nikâhlanmış olsalar da sonuç sebebe bağlanır; yani birbirlerine helal olurlar. (İ.P.)

SEBÎL

Sözlükte "yol" anlamına gelen ***sebîl,*** ıstılahta, hayır için parasız su dağıtılan, etrafı parmaklıklı ve çoğunlukla kubbe ile örtülü binalar hakkında kullanılan bir tâbirdir. "Sebilhâne" kelimesi de aynı anlamdadır.

"Sebîl", Allah rızası için insanlara verilen yiyecek ve içecekler için de kullanılır.

"Sebîl" kelimesi Kur'ân'da; yalın olarak (Furkân, 25/17) veya

"Sebîlüllah", Allah yolu (En'âm, 6/116),

"Sevâü's-sebîl", doğru yol (Bakara, 2/108),

"İbnü's-sebîl", yol oğlu, yolcu (Bakara, 2/177),

"Sebîlü'l-müminîn", müminlerin yolu (Nisâ, 4/115),

"Sebîlü'l-mücrimîn", mücrimlerin / kâfirlerin yolu (En'âm, 6/55),

"Sebîlü'l-müfsidin", bozguncuların yolu (A'râf, 7/142),

"Sebîlü'l-ğay", sapıklık yolu, (A'râf, 7/146),

"Sebîlü'r-rüşd" doğru yol (A'râf, 7/146),

"Sebîlü'r-reşad", doğru yol (Mümin, 40/29),

"Sebîlü'llezine lâ ya'lemûn", bilmeyenlerin yolu, (Yûnus, 10/89) şeklinde terkip halinde 176 defa geçmiştir.

"Sebîl" kelimesi; izin (Tevbe, 9/93), imkân (Âl-i İmrân, 3/97), çare, çözüm, kural (Nisâ, 4/15), kurtuluş (Şûrâ, 42/42, 46) ve davranış (İsrâ, 17/32) anlamlarında da kullanılmıştır.

Allah yolu, müminlerin yolu ve doğru yoldan maksat İslâm'dır. Doğru yol tektir. O da Hak Din İslâm'dır. (İ.K.)

SEBÎLÜ'R-REŞÂD

Doğru yol demektir. İki âyette geçmiştir. Mümin sûresinin 38. âyetinde geçen "doğru yol" ile maksat, Musa (a.s.)'ın insanlığa tebliğ ettiği hak yoldur. Aynı anlamda **"Sebîlü'r-rüşd"** tabiri de kullanılmıştır. Sapıklık yolunun **(sebîlü'l-ğayy)** zıddıdır (A'râf, 7/146). Mümin sûresinin 29. âyetinde geçen **"sebilü'r-reşâd"** da doğru yol demektir. Ancak bu doğru yol ile maksat, Firavun'un Musa (a.s.)'ı yalanlama ve îmân etmemede insanlara önerdiği yoldur. (İ.K.)

SECDE

Sözlükte "itaat ve tevâzu içinde eğilmek, boyun eğmek, yere kapanmak, yüzü yere sürmek" gibi anlamlara gelen ***secde,*** dinî bir kavram olarak, Allah'ın emirlerine boyun eğmek, Allah'a kulluk etmek maksadıyla ayaklar, dizler ve ellerle beraber alnın yere konması demektir.

Kur'ân-ı Kerim'de secde kelimesi, hem ıstılah anlamında, hem de sözlük manasına uygun olarak itaat etmek, boyun eğmek anlamında kullanılmıştır. Yüce Allah, *"Görmez misin ki, göklerde olanlar ve yerde olanlar, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların birçoğu Allah'a secde ediyor; birçoğunun üzerine de azap hak olmuştur. Allah kimi hor ve hakir kılarsa, artık onu değerli kılacak bir kimse yoktur. Şüphesiz Allah dilediğini yapar."* (Hac, 22/18); *"Göklerde ve*

yerde bulunanların hepsi, ister istemez Allah'a secde ederler." (Ra'd, 13/15) buyurmuştur.

Istılah manasında, Allah'a ibadet etmek maksadıyla alnı yere koymak namaz içerisinde ve müstakil olmak üzere ikiye ayrılır. Namaz içerisinde secde yapmak namazın rükunlarından olup farzdır. Tilâvet secdesiyle sehiv secdesi ise, müstakil olarak yapılan secdeler olup vaciptir. Ayrıca, bir nimete nail olmaktan veya bir felâket ve musibetten kurtulmaktan dolayı yapılan şükür secdesi de müstakil bir secde olup, müstehaptır. (bk. Sücût, Sehiv Secdesi, Tilâvet Secdesi) (İ.P.)

SEDD-İ ZERÂYİ'

Sedd kelimesi, kapatmak, engellemek; zerîa kelimesi ise, sebep, vesîle anlamlarına gelmektedir. Bir fıkıh terimi olarak ***sedd-i zerâyi'*** ise, harama vesîle olan şeylerin yasak olmasını ifade eder. (bk. Zerâyi') (İ.P.)

SEDÎD

Bir şey mustakim ve doğru olma anlamındaki "seded" kökünden türeyen ***sedîd*** sözlükte, doğru demektir. **Sıdk, reşâd, adl, savâb** ve **istikamet** kelimeleri ile eş; **kizb** ile zıd anlamdadır. Kur'ân'da sözün **(kavl)** sıfatı olarak iki âyette geçmiştir. Her iki âyette de "doğru söz" (**kavl-i sedîd**) söylenmesi emredilmiştir (Nisâ, 4/9; Ahzâb, 33/70).

Kavl-i sedîd, gerçeği ortaya koyan, insanı hakka ve doğruya götüren, yalanı ve kaksızlığı bulunmayan, yerinde söylenmiş isabetli, sağlam ve doğru söze denir. Kişinin kendisi ve akrabaları aleyhine bile olsa, doğru söz söylemek Allah'ın kesin emridir. Aksi davranış yasak ve günahtır.

Kelime-i tevhîd **(lâilâhe illâllah)** da, kavl-i sedîd'dir.

Sedîd özünde, sözünde, şahitliğinde, verdiği hükümde, fiil ve davranışında dosdoğru olan, içi ve dışı aynı olan kimseye denir. (İ.K.)

SEFÂHET

Sözlükte "câhil olmak, malı saçıp savurmak" anlamına gelen ***sefâhet,*** fıkıh usulünde, semâvî olmayan ehliyet ârızalarından olup, aklî melekeleri yerinde olmakla beraber, kişiyi aklın ve dinî esasların gereğine aykırı tarzda davranmaya sevk eden tedbirsizlik halidir. Fakihler arasında daha çok, aklı selimin normal saymayacağı şekilde malı saçıp savurma anlamında kullanılmıştır. Bu şekilde malını saçıp savuran kimseye de ***sefîh*** denir.

Sefîhin aklî melekeleri yerinde olduğundan, ehliyeti ortadan kalkmaz. Bu nedenle, namaz, oruç, zekat gibi ibadetlerle yükümlüdür; işlemiş olduğu suçlardan dolayı cezâî sorumluluğu tamdır; malî olmayan tasarrufları muteberdir. Ancak sefîh, malının korunması ve kendisinin bir süre sonra başkalarına muhtaç hale gelmemesi için, mâlî akit ve tasarrufları bakımından **hacir** altına alınır. Fakihlerin çoğunluğu; ister sefîh olarak buluğ çağına ulaşsın, isterse reşid olarak buluğa erdiği halde daha sonra sefîh olsun, hacir konulacağını kabul etmişlerdir. Ancak Ebû Hanîfe ve talebesi Züfer'e göre, daha sonradan sefîh olan kimseye hacir konulamaz. Fakat sefîh olarak ergenlik çağına ulaşan kimsenin, yirmibeş yaşına kadar malı kendine teslim edilmez.

Sefîhe hacir konması halinde, malî tasarrufları açısından **mümeyyiz çocuk** gibidir; tamamen menfaatine olan

tasarrufları geçerlidir, tamamen zararına olan tasarrufları ise geçersizdir. Buna karşılık alışveriş gibi, hem zarara, hem de yarara ihtimali olan tasarrufları ise kanûnî temsilcisinin iznine bağlıdır. (İ.P.)

SEFER

Sözlükte "bir mesafeyi katetmek" demek olan ***sefer,*** din ıstılahında, belirli bir mesafeye gitmek ve orada belirli bir süre kalmak üzere yola çıkmak anlamına gelir. 90 km veya daha fazla bir mesafeye Hanefîlere göre 15 günden az, Şafîlere göre giriş ve çıkış günleri hariç 4 günden az bir süre kalmak üzere giden kimse seferî olur.

Seferin; gezip görmek ve ibret almak, hac ve umre için Mekke'ye gitmek, İslâm'ı anlatmak, cihad etmek, iş bulmak,, ticaret yapmak, mukaddes yerleri gezip görmek, dostlarını ve akrabalarını ziyaret etmek ve eğitim-öğretim... gibi bir çok çeşidi vardır.

Yüce Allah; *"De ki: Yer yüzünde gezip dolaşın da Allah'ın yaratmaya nasıl başladığını görün..."* (Ankebût, 29/20) emriyle insanların, "gözlem" yapıp bilgi edinmelerini; "*...Yer yüzünde yürüyün de yalanlayıcıların âkıbeti nasıl olmuş bakın."* (Nahl, 16/36) emriyle ibret almalarını istemekte ve seferi teşvik etmektedir.

Seyahatte; sıhhat, hareket ve bereket vardır. Hz. Peygamber (a.s.), "*Seyahat eden sağlık bulur."* buyurmuştur (Ahmed, II, 380). Seyahat eden insanın bilgisi, görgüsü artar ve düşünce ufku genişler. Bu sebeple İslâm, bir anlamda yolculuğu teşvik amacıyla misafirlere bir takım kolaylıklar ve ruhsatlar tanımıştır. Seyahat, kişinin temel hak ve hürriyetlerindendir.

Dinen ***misâfir*** sayılan insanlar; dört rekatlı farz namazları iki rekat olarak kılarlar, mestlere, üç gün üç gece süreyle mesh edebilirler, Ramazan ayında oruç tutup tutmamakta ve sünnet namazları kılıp kılmamakta muhayyerdirler, öğle ve ikindi, akşam ve yatsı namazlarını birleştirerek kılabilirler.

Cuma namazının farz, bayram namazlarının ve kurban kesmenin vacip (veya sünnet) oluşu düşer. Binit/ vasıta üzerinde namaz kılmak caiz olur. (İ.K.)

SEFERÎ

Sefere çıkan kişi demektir. (bk. Sefer) (İ.K.)

SEFİH

Sözlükte "ahmak, cahil, malını israf edip savuran" anlamına gelen ***sefîh,*** bir fıkıh usulü terimi olarak, malını yerli yersiz saçıp savuran kimse demektir. Bu duruma sefâhet denir. (bk. Sefâhet) (İ.P.)

SEHİV SECDESİ

Sehiv sözlükte "yanılma, gaflet" gibi anlamlara gelmektedir. Dinî bir kavram olarak ***sehiv secdesi*** ise, namazda yapılan yanılmadan dolayı, namazın sonunda secde etmek demektir.

Namazda, unutarak bir rüknün geciktirilmesi, tekrarlanması, bir vacibin terk edilmesi veya geciktirilmesi halinde, noksanlığın telafi edilmesi için sehiv secdesi yapılması vacip olur. Farzlardan birinin unutularak veya bilerek yapılmaması veya vaciplerden birinin bilerek terk edilmesi durumunda sehiv secdesi yapılmaz; namazın tekrar kılınması gerekir.

Namazda sehiv secdesi gerektiren bir hata yapılırsa, namazın son otu-

ruşunda yalnız "Ettehiyyatü" duası okunarak sağ tarafa selam verildikten sonra; "Allahu Ekber" diyerek secdeye varılır. İki defa secde yapıldıktan sonra oturulur ve Ettehiyyatü, Allahümme Salli, Barik ve Rabbenâ duaları okunarak selam verilir.

Cemaatle namaz kılınırken, imam sehiv secdesi gerektiren bir şey yaparsa, hem imamın, hem de kendisine uyan cemaatin sehiv secdesi yapması vacip olur. Fakat, imama uyan bir kimsenin sehiv secdesi gerektiren bir hatasından dolayı, ne kendisinin ne de imamın sehiv secdesi yapması gerekmez.

Sehiv secdesi yapması gereken kişi, selam verip namazdan çıktıktan sonra aklına gelirse, göğsünü kıbleden çevirmediği ve konuşmadığı sürece bu secdeyi yapması gerekir. (İ.P.)

SEKERÂT-I MEVT

Sekr, kişi ile aklı arasına giren, aklı gideren bir haldir. Aklı gideren sarhoş edici maddelere de genel olarak ***müskir*** veya ***müsekkir*** denir. bazen de; gazap, aşk, elem, dalgınlık veya baygınlık anlamına da gelmektedir. Çoğulu ***sekerât*** olup ölüm anındaki ızdırap ve dalgınlık kastedilmektedir. Kur'ân'ın şu âyeti de bu anlamda kullanılmıştır: *"Ölüm sarhoşluğu gerçekten gelir; (ey insan!) işte bu, senin öteden beri kaçtığın şeydir denir."* (Kaf, 50/19). Nitekim Hz. Peygamber de hastalığının ağırlaştığı bir anda ellerini yanındaki su kabına daldırıp yüzüne sürdükten sonra şöyle dua etmiştir: *"Allah'ım, sekerât-ı mevtte bana yardım et."* (İbn Mâce Cenâiz, 64).

İslâm kaynaklarına göre ölüm anında insanların acı, ızdırap ve dalgınlığa maruz kalmalarının sebepleri farklıdır: 1- Yüce Allah manevî derecesini daha çok yükseltmek istediklerine ölüm anında ızdırap çektirir. 2- Günahlarını affetmek istediği mümin kullarının günahlarına keffaret olsun diye sekerât-ı mevtlerini şiddetli kılar. 3- Sekerât-ı mevti şiddetli olanlardan bir kısmı da baştan başa bir imtihan olan dünya hayatlarının sonunda bir kez daha denenir ve son imtihana tabi tutulurlar. 4- Ebedî cezanın başlangıcı olarak ölüm sekerâtı şiddetli olur. Tabi bunlar sadece bir kanaat ve yorumdur. Kesinlik ifade etmez. Ancak ölüm anının ciddiyeti, güçlüğü ve ızdırabının varlığı inkâr edilemez. (F.K.)

SEKÎNET

Sözlükte "vakar, ağırbaşlılık, huzur, güven, rahatlık" gibi anlamlara gelen ***sekînet,*** tasavvufta, gaybın ve manevî feyzin gelişi anında kalbin bulduğu itminân (iç barış) ve huzur haline denir. Sekînet, peygamberlerin ve Allah'ın seçkin kullarının kalplerine iner. Kur'ân'da, îmânlarının pekişmesi (Fetih, 48/4), sıkıntılı ve korkulu anlarda kalplerinin yatışıp iç huzura kavuşmaları için Allah'ın müminlere sekînet indirdiği (Fetih, 48/8) belirtilmektedir. Ayrıca Hz. Peygamberle ilgili olarak da şöyle buyrulmaktadır: *"... Hani onlar mağaradaydı, O, arkadaşına; "üzülme, Allah bizimle beraberdir", diyordu ve derken Allah O'na katından bir sükûnet / bir güven duygusu bahşetti..."* (Tevbe, 9/40). Hz. Peygamber de *"Allah Teâlâ'yı anmak için toplanan kimseleri melekler kuşatır, onları rahmet kaplar ve onlar üzerine sükûnet ve vakar iner..."* buyurmuştur. (Müslim, Zikir, 25). (M.C.)

SEKR

Sekr sarhoşluk demek olup, sıvı veya katı alkollü içki ya da keyif verici

bir madde kullanılmasıyla aklın örtülmesi anlamına gelmektedir.

Yüce Allah, sarhoşluk veren şeylerin kullanılmasını kesin bir şekilde haram kılmıştır (Mâide, 5/90). Hz. Peygamber de, *"Çoğu sarhoşluk veren şeyin, azı da haramdır"* (Tirmizî, Eşribe, 3); *"İçkiden sakının, çünkü içki kötülüklerin anasıdır."* (Tac, V, 103) buyurmuştur. Sarhoşluğun toplum hayatına ve insan sağlığına verdiği zararların yanında insanın aklını örtüp, ne dediğini bilmez bir hale getirdiğinden, Hulefâ-i Raşidin döneminden itibaren sarhoşa had cezası tatbik edileceği kabul edilmiştir.

Sarhoşun ne yaptığını bilmemesi sebebiyle, sarhoşluğun kişinin ehliyetine tesir edip etmeyeceği de fıkıhçılar arasında tartışılmıştır. Bu bakımdan sarhoşluk, haram olan ve haram olmayan yoldan meydana gelen sarhoşluk olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Haram olan yoldan meydana gelen sarhoşluğun ehliyete bir etkisi yoktur. Böyle sarhoş olan kimse, sarhoşluk veren şeyi kullanmanın günahı yanında sorumlu olduğu ibadetleri zamanında yerine getirmemenin de günahını üstlenir. Ayrıca bu kişinin yapmış olduğu tasarrufları geçerli, işlemiş olduğu suçlardan dolayı da cezai sorumluluğu bulunmaktadır.

Haram olmayan yoldan sarhoşluk, bir ilacın kullanılması, susuzluktan ölecek kimsenin alkollü içki içmesi veya tehdit altında zorla alkollü madde kullanılması şeklinde olabilir. Bu şekilde sarhoş olan kimse, alkollü maddeyi kullanmaktan dolayı sorumlu, günahkâr olmaz. Bunun yanında sözlü tasarrufları geçersiz ve cezai sorumluluğu yoktur. Ancak, başkasına vermiş olduğu zararları tazmîn etmekle mükelleftir. (İ.P.)

SELÂM

Bir işten kurtulmak, ayıp, âfet, noksanlık, acizlik, hastalık vb. şeylerden beri olmak anlamındaki "s-l-m" kökünden türeyen ***selâm,*** Allah'ın sıfatı olarak, insanlara ârız olan ayıp, kusur, eksiklik, âfet, hastalık, acizlik, ölüm vb. şeylerden berî olan; yaratıklarını âfet ve belalardan kurtaran, zulmetmeyen, güven arayanları güvene erdiren demektir.

Allah'ın sıfatı olarak Kur'ân'da sadece, *"O... selâmdır, mümindir, müheymindir..."* (Haşr, 59/23) âyetinde geçmiştir.

"Onunla (kitapla) rızasının peşinden gidenleri selâm yollarına iletir..." (Mâide, 5/16), *"Onlar (müminler) için Rableri katında selam yurdu vardır, yaptıkları işlerden dolayı O, onların dostudur."* (En'âm, 6/127), *"Allah selâm yurduna çağırır..."* (Yûnus, 10/25) âyetlerindeki "selâm" kelimesinin de Allah'ın ismi olduğunu söyleyenler olmuştur.

Namazların sonunda okuduğumuz şu hadis, Allah'ın selâm isminin anlamını ifade etmektedir: ***"Allahümme ente's-Selâmû ve min ke's-Selam..."*** (Allah'ım! Sen selâmsın ve selamet de sendendir) (Müslim, Mesacîd, 135-136).

Allah'ın zat, sıfat ve fiillleri, O'na layık olmayan her şeyden sâlimdir. (İ.K.)

Ayrıca müminlerin birbirleri ile karşılaştıklarında, "es-selâmü aleyküm" ve "selâmun aleyküm" cümleleriyle birbirlerine dua etmelerine denir. Bu kullanımda selâmın anlamı, "Allah seni esenliğe kavuştursun" demektir. Allah Teâlâ, peygamberlere, mümin-

lere ve cennetliklere selâm eder (esenliğe kavuşturur) (Ra'd, 13/24; Hicr, 15/46). Melekler ve cennet bekçileri, cennete giren müminlere selâm verecekleri gibi, müminler de cennette birbirlerine selâm vereceklerdir (A'râf, 7/46; Zümer, 39/73). Cennetin bir adı da ***Daru's-Selâm*** (barış ve esenlik yurdu)dur; Allah da kullarını bu güzel yurda çağırmaktadır (En'âm, 6/127; Yûnus, 10/25).

Allah müminlerin selâmlaşmalarını istemektedir: *"Size selâm verildiği zaman siz de ondan daha güzeliyle selâm verin, yahut verilen selâmı aynıyla mukabele edin..."* (Nisâ, 4/86). Selâm vermek sünnet, selâm almak ise farzdır. Sünnet olan, yürüyenin oturana, binitlinin yayaya, küçüğün büyüğe selâm vermesidir. Hutbede, yüksek sesle Kur'ân okurken, ders okuturken, ezan ve kamet esnasında selâma cevap verilmez. Tuvalet ve banyo gibi yerlerde bulunan kimselerle içki ve kumar gibi bir günahı işlemekte olan kimseye bu günahı işlediği esnada selâm verilmesi uygun değildir. (M.C.)

SELBÎ SIFATLAR

Allah'ın sübûtî sıfatları, Allah'ın ne olduğunu, hangi niteliklere sahip olduğunu, neler yaptığını ifade etmelerine karşılık selbî / tenzîhî sıfatlar, Allah'ın ne olmadığını ve neler yapmadığını, hangi niteliklere sahip olmadığını ifade eder. Allah'ın selbî sıfatlarından bir kısmını şöyle özetleyebiliriz:

Allah'ın anası, babası, eşi, çocuğu ve benzeri yoktur. O, hiçbir şeye muhtaç değildir. İhlas sûresi, Allah'ın bu niteliklerini bize bildirmektedir.

Allah hiç bir şeye benzemez. *"Onun benzeri hiçbir şey yoktur..."* (Şûrâ, 42/11) anlamındaki ayet Allah'ın bu vasfını ifade etmektedir.

Mülkünde, ilah ve mabut oluşunda ortağı yoktur. *"Onun hiçbir ortağı yoktur..."* (En'âm, 6/163), *"Ondan başka hiçbir ilah yoktur O, onların ortak koştukları her şeyden uzaktır"* (Tevbe, 9/31), anlamındaki âyetler Allah'ın bu niteliğini beyan etmektedir.

Uykusu ve uyuklaması yoktur. *"O'nu ne uyuklama tutabilir ne de uyku"* (Bakara, 2/253) anlamındaki ayet ile *"Allah uyumaz ve uyumaya da ihtiyacı yoktur"* (Müslim, îman, 293) anlamındaki hadis Allah'ın bu sıfatını bildirmektedir.

Beslenmeye ihtiyacı yoktur. Bu husus Kur'an'da şöyle ifade edilmektedir: *"O (yaratıkları) besleyendir ve (kendisi) beslenmeye ihtiyacı olmayandır"* (En'âm, 6/14).

Gafil değildir. Kur'ân'da 12 âyette yüce Allah'ın, insanların yaptıklarından gâfil olmadığı bildirilmektedir: *"...Allah, yaptıklarınızdan gafil değildir"* (Bakara, 2/74, 85)

Zalim değildir. Kur'ân'da 43 âyet-i kerîme'de Allah'ın dünyada da âhirette de insanlara, toplumlara ve âlemlere zulmetmediği bildirilmektedir: *"Allah, kullarına asla zulmedici değildir"* (Âl-i İmrân, 3/182),

Korunmaya ve yardıma muhtaç değildir. Bu husus Kur'an'da şöyle bildirilmektedir. *"...O her şeyi koruyup kollayan fakat kendisi korunmayandır...."* (Müminûn, 23/88)

Ölümlü değildir. Bu husus Kur'an'da şöyle bildirilmektedir: *"Yeryüzünde bulunan her canlı ölecektir. Ancak azamet ve ikram sahibi Allah'ın zatı baki kalacaktır."* (Rahmân,

55/26-27) *"Allah'ın zatından başka her şey helâk olacaktır"* (Kasas, 28/88)

Gökleri ve yeri koruyup gözetmek ona zor gelmez. Bu sıfat,Kur'an'da şöyle bildirilmektedir: *"Gökleri ve yeri koruyup gözetmek O'na güç gelmez...."* (Bakara, 2/255)

Yaptığından dolayı sorgulanamaz. *"O, yaptığından dolayı sorgulanamaz fakat onlar sorgulanırlar"* (Enbiyâ, 21/23) anlamındaki ayet Allah'ın bu niteliğini beyan etmektedir.

Hükmünü kimse bozamaz. *"Allah hükmeder. O'nun hükmünü bozacak hiçbir kimse yoktur..."* (Ra'd, 13/41)

Kimse onu aciz bırakamaz. Bu husus Kur'an'da ısrarla belirtilmektedir: *"Ne göklerde ne de yerde Allah'ı âciz bırakacak hiçbir şey yoktur..."* (Fâtır, 35/44)

Kendisine hiç bir şey gizli kalmaz. *"Şüphesiz göklerde ve yerde hiçbir şey Allah'a gizli kalmaz"* (Âl-i İmrân, 3/5)

Sözü değişmez, va'dinden ve ahdinden dönmez, *"Allah verdiği sözden asla dönmez"* (Bakara,, 2/80) *"Şüphesiz Allah va'dinden dönmez."* (Âl-i İmrân, 3/9) (İ.K.)

SELEF

bk. Selefiyye.

SELEFİ

bk. Selefiyye.

SELEF-İ SÂLİHÎN

Ashab, tabiîn ve tebe-i tabiîn gibi Rasûlüllahın asrına en yakın yaşayan Müslümanlardır. Bunlar inanç, ibadet ve diğer yaşantılarıyla bütün sapık ve bid'at sayılabilecek düşünce ve davranışlardan uzak kimselerdir. Kur'ân-ı Kerim'in lafız olarak işaret ettiği hususları aynen kabul etmekte, yorum ve te'vilden kaçınmaktadırlar. (F.K.)

SELEFİYYE

Sözlükte "eskiden olmak, evvelce bulunmuş olmak, yerine geçilmek, önde olmak, ileri geçmek ve önce gelmek" gibi anlamlara gelen **selefiyye,** dinî literatürde, sahabe, tabiûn ve onların yolunu benimseyip onlar gibi düşünen ilk dönem İslâm anlayışını yansıtan ekolü ifade etmektedir. Selefiyye ekolüne mensup olan âlimler; Allah'ın isimleri, sıfatları ve îmân esaslarıyla ilgili hususları te'vile gitmeden kitap ve Sünnette açıklandığı şekliyle kabul etmektedirler. Zira Selefiyyeye göre te'vil akıl ile yapılır. İtikadî meselelerde ise akıl hüküm veremez. *"Allah Arş üzerine istiva etti."* (Tâ-hâ, 20/5) ve *".... Rabbin geldi."* (Fecr, 89/22) gibi müteşabih âyetlerin anlamı üzerinde fikir beyan edilmemelidir. Çünkü bu âyetler ancak akıl ile yorumlanabilir. Oysa ki, akıl bu hususlarda yetkili değildir. İnanç konularında akla çok önem vermeyen ve aklî yorumlara kapalı olan Selefiyyenin temel prensipleri şunlardır. 1- ***takdis:*** Allah'ı şanına layık olmayan şeylerden tenzih etmek, 2- ***tasdik;*** kitap ve sünnetin haber verdiği şekliyle Allah'ı vasıflandırmak, 3- ***aczi itiraf;*** nasslarda geçen müteşabih hükümlerin bilinemeyeceğini itiraf etmek, 4- ***sukût;*** müteşabihlerin tevilini sormamak ve bu hususta susmak, 5- ***imsak;*** söz konusu nassları te'vil ve tefsîr etmekten kaçınmak, 6- ***keff;*** müteşabih ile kalben dahi meşgul olmamak, 7- ***marifet ehline teslim;*** kişinin kendisine kapalı görünen müteşabih nassların herkese kapalı olduğunu düşünmemesidir. Peygamberin, büyük din âlimlerinin, sıddîk ve velilerin zor

görünen bazı hususları bildiğini kabul etmek gerekmektedir. Günümüzde amelî konularda Hanbelî mezhebine mensup olanlar çoğunlukla itikadî yönden selefî düşünceyi benimsemektedirler. (F.K.)

SELEM

Sözlükte "boyun eğme, harpsiz esir alma, palamut ağacı" gibi anlamlara gelen ***selem***, bir fıkıh kavramı olarak, peşin para ile veresiye mal almak demektir. Selem akdi, vadeli alışverişin tersidir; vadeli alışverişte bedel veresiye, selemde ise, mal veresiyedir.

Selem akdi, tasarruf ehliyetine sahip taraflar arasında, karşılıklı irade beyanı ile kurulur. Selem akdinin sahih olması için, konusu olan malın sıfatı ve miktarı tam olarak belirlenebilen bir mal olması, başka bir deyişle **mislî** olması gerekir. Sıfat veya miktarı belirlenemeyen bir malda selem akdi caiz değildir. Buna göre sıfat ve miktarı belirlenebilen buğday ve pirinçte selem akdi kurulabilirken, birbirinden farklı olan hayvanda, mücevherde selem caiz değildir.

Akit esnasında, malın cinsinin, çeşidinin, sıfatının, miktarının, teslim zamanının ve yerinin belirlenmesi, ayrıca bedelin akit meclisinde teslim edilmesi gerekir. Hz. Peygamber, *"Kim selem akdi yapmak isterse, satın aldığı malın ölçü ve tartısı ile teslim zamanını belirleyerek yapsın."* buyurmuşlardır (Buhârî, Selem, 1). Günümüzde, fabrikasyon mamul olan buzdolabı, çamaşır makinası gibi mallar da sıfatları tam olarak belirlenebildiğinden, bunlarda da selem akdi caizdir. Ön ödemeli satış şekilleri selem içerisinde mütalâa edilebilir. (İ.P.)

SEMÂ

Sözlükte "dinleme, işitme, kulak verme" anlamına gelen ***semâ,*** tasavvufta, makam ve nağme ile okunan dini metin ve ilâhileri ve dini musîkiyi dinleme; raksetme, devrân etme, dinlenen dini musikînin etkisiyle coşup dönme demektir. Mevlevî zikir meclisine semâ, bu âyine katılan dervişlere ***semâ-zen***, âyinin icra olunduğu yere ***semâhâne*** denir. (M.C.)

Hadis usulünde ***semâ,*** hadis öğrenme yollarından biri ve en üstün olanıdır. Bu metodda hoca, hadisleri ya ezberinden ya da kitabından okur. Öğrenci bunları dinleyerek ezberler veya yazar. (A.G.)

SEMEN

Alışverişte mala karşı verilen para veya para yerini tutan mislî mal demektir. Semenin ekonomik değerinin bulunması ve alışveriş esnasında miktarının belirlenmesi gerekir. Mal ile semenin peşin olarak değişimi ***bey';*** malın peşin semenin veresiye olmak üzere değişimi ***vadeli satış;*** semenin peşin malın veresiye olarak değişimi ise **selem** akdidir. (bk. Bey', Büyu', Selem) (İ.P.)

SEMÎ'

Allah'ın sıfatlarından biri olup işitmek anlamına gelmektedir. (bk. Sâmi') (İ.K.)

SENET

Sözlükte "dayanak" anlamına gelen ***senet,*** terim olarak, bir hadisi, Hz. Peygamberden itibaren bize kadar ulaştıran yola denir. Senette, hadisi rivâyet eden râvîlerin isimleri sıralanmıştır. Senetteki râvîler zincirini sıra ile okumaya ***isnâd*** denir. Senet ve isnad birbirlerinin yerlerine de kullanılır. ***Tarik***

veya ***vecih*** de denilen senet, hadîsîn bir bölümüdür. Hadisin diğer bölümünü ise ***metin*** teşkil eder.

Hadisler bir ya da birden fazla senetle rivâyet edilebilir. Her bir senet sağlamlık yönünden farklı olabilir. Hadisin sıhhatini belirleme de senedin önemli bir yeri vardır. Senetteki râvîlerin eksik olması, râvîlerin gerekli şartları taşımamaları veya hadisin bizzat hocadan alındığının sabit olmaması, hadisin zayıf kabul edilerek reddedilmesinin sebebleri arasında yer alır.

Senetlerin muhaddislerce incelenmesi neticesinde, mütevâtir, meşhur, aziz, garib, müsned (muttasıl, mevsul), munkatı, mu'dal, mürsel, muallak, muanan ve müdelles gibi hadis çeşitleri ortaya çıkmıştır. (A.G.)

SERÎ'U'L-HİSÂB

Allah'ın sıfatlarından biri olup, çok süratli hesap gören demektir. (bk. Hâsib) (İ.K.)

SERİYYE

Asr-ı saadette, Hz. Peygamberin bizzat katılmadığı, sahabenin yaptığı savaşlara denir. İslâm tarihi kaynaklarında kırk yedi kadar seriyyenin gönderildiğinden söz edilir. Hz. Hamza Seriyesi, Abdullah ibn Cahş Seriyyesi bunlardandır. (A.G.)

SETÎR / SETTÂR

Bir şeyi örtmek, gizlemek anlamındaki "s-t-r" kökünden türeyen ***setîr,*** iffetli, örten ve gizleyen demektir. Allah'ın sıfatı olarak bir hadiste geçmiştir. *"Allah, halîmdir, setîrdir. Hayayı ve edep yerlerinin örtülü olmasını, kötü, çirkin ve edep dışı sözlerin söylenmemesini sever."* (Nesâî, Gusl, 7; Ebû Dâvûd, Hammam, 2; Ahmed, IV/224) Allah'ın bu sıfatı, ***settâr*** olarak da ifade edilmektedir.

Hadiste geçen ***setîr***, Allah'ın insanların ayıplarını, kusurlarını, rezilliklerini örten, gizliyen, açığa vurmayan demektir. Peygamberimizin (a.s.); *"Kim, bir Müslümanın ayıbını, kusurunu örter, gizlerse, Allah da kıyamet günü onun bir ayıbını, kusurunu örter, gizler."* (Buharî, Mezâlim, 3) hadisi de Allah'ın setîr vasfını ifade etmektedir. (İ.K.)

SETR-İ AVRET

Namazın şartlarından birisi olan setr-i avret, avret mahallinin örtülmesi anlamına gelmektedir. (bk. Avret) (İ.P.)

SEV'ETEYN

Kadın ve erkeğin galîz yani, kaba avret mahalline sev'eteyn denilir. (İ.P.)

SEVM-İ NAZAR

Kelime anlamı bakımından ***sevm*** pazarlık etmek; ***nazar*** da bakmak demektir. Bir fıkıh terimi olarak ***sevm-i nazar*** ise, bir malı görmek veya göstermek üzere almak anlamına gelir. Bakmak veya birine göstermek amacıyla alınan mal, alan kişinin elinde emanettir. Bu mal için bir bedel belirlenmiş olsun veya olmasın, teslim alan kişinin herhangi bir kusuru olmaksızın helak olması halinde tazmîn etmesi gerekmez. (İ.P.)

SEVM-İ ŞİRÂ

Sözlükte ***sevm*** pazarlık etmek; ***şirâ*** da alış-veriş demektir. ***Sevm-i şirâ*** ise, fıkıhta, bir malın değeri belirlenerek satın almak üzere müşteri tarafından teslim alınıp götürülmesini ifade eder. Meselâ, satıcı "şu arabanın fiyatı beş milyar liradır; götür beğenirsen al" diyerek müşteriye teslim etmesi, müş-

terinin de bu şartla arabayı kabzetmesi sevm-i şirâ yoluyla almaktır. Bu şekilde fiyatı belirlenerek alınan malın müşterinin elinde helak olması halinde, mal mislî ise mislini, kıyemî ise kıymetini müşteri satıcıya öder. (İ.P.)

SEYR

Sözlükte "yürümek, bakmak" anlamına gelen ***seyr,*** tasavvufta, Hakk'a ermek için manevî yolculuk yapmak demektir. Seyr iki çeşittir: ***Seyr ila'llah*:** Hakk'a doğru yürümek. Sâlik Hakk'ı tanıyınca bu yolculuk sona erer. ***Seyr fi'llâh*:** Hakk'ta yürümek. Birinci seyr sona erince başlar ve sonsuza kadar sürer. Hak yolda yürüyenlere ***sâir*** veya ***seyyâr*** denilmektedir.

Seyru sülük ise, Hakk'a ermek için bir rehberin öncülüğünde ve denetiminde çıkılan manevî ve ruhî yolculuk demektir. Seyru sülükün gayesi sâlikin kişisel arzu ve isteklerini yok edip kendisini bütünüyle ilâhi iradenin hâkimiyeti altına sokması, bu suretle diğer insanlara rehberlik yapmasına imkân sağlayan kâmil insan mertebesine yükselmesidir. (M.C.)

SEYYİE

"Birisine kötülük etti, zarar verdi ve bir şeyi kötü yaptı" anlamındaki "esâe" fiilinden türeyen ve ***seyyi'*** kelimesinin müennes (dişil) şekli olan ***seyyie*** sözlükte kötü ve çirkin olan şeylere denir. Istılahta; sıkıntı, bela, musibet, afet... vb. insanı üzen ve ona zarar veren olumsuz ve nahoş olan şeylere ***seyyie*** dendiği gibi, şirk, küfür, nifak ve isyan gibi ilâhi irâdeye ters düşen, insanın dünya veya âhirette cezalandırılmasına sebep olan her türlü çirkin (fevâhış) ve isyan olan (meâsî) inanç, söz, fiil ve davranışlara; küçük ve büyük bütün günahlara ve insanlara yapılan kötülüklere de ***seyyie*** denir. Çoğulu, *seyyiât*dır.

"Seyyi'-seyyie" kelimesi Kur'ân'da 62 defa geçmiş ve şirk (Allah'a ortak koşmak) (Nisâ, 4/18), azap, ceza (Ahzâp, 33/51), zarar (A'râf, 7/168), çirkin fiiller (fevâhış, livâta) (Hûd, 11/78), şer (Mümin, 40/45), küfür, büyük-küçük günah (A'râf, 7/153) ve küçük günah (Nisâ, 4/31) anlamlarında îmân, sâlih ameller ve hasene'nin zıddı (Fussilet, 41/34; Câsiye, 45/21); hatîe'nin (Bakara, 2/81) ve zulmün (Zümer, 39/51) sinonimi olarak kullanılmıştır. (İ.K.)

SIBĞATULLAH

Sıbğa, boya demektir. ***Sıbğatullah,*** Allah boyası anlamına gelir. Kur'ân'da bir âyette geçmiş ve şöyle denilmiştir: *"Allah'ın boyası (ile boyan), Allah'ın boyasından daha güzel boyası olan kim (var) dır? Biz ancak O'na ibadet ederiz."* (Bakara, 2/138).

Allah'ın boyası ile maksadın; Allah'ın insana verdiği akıl, Allah'ın âdeti, Allah'ın yaratması ve hak dini olduğu söylenmiştir. Sıbğatullah'ın Rûm sûresinin 30. âyetindeki ***fıtratullah*** gibi hak din İslâm olduğu görüşü daha isabetlidir. (İ.K.)

SIDDÎK

Sözlükte "çok doğru olan, doğruluğun zirvesinde bulunan, sözünü amelle ve uygulama ile doğrulayan kimse" anlamındadır. ***Sıddîk*** kelimesi, ***sâdık*** kelimesinin mübalağalı şeklidir.

Hz. Meryem (Mâide, 5/75) ve Hz. Aişe **"sıddîka",** Hz. Ebû Bekir (Ebû Dâvûd, Cihâd, 136) **"sıddîk"** vasfı ile şöhret bulmuştur. Kur'ân'da; İbrahim (a.s.), İdris (a.s.) (Meryem, 19/41, 56) ve Yûsuf (a.s.)'ın (Yûsuf, 12/46) **"sıddîk"** olduğu bildirilmiştir. Bütün peygamberler, hiç şüphesiz **"sıddîk"** insanlardır. Allah ve pey-

gamberine îmân edip itaat eden, sâlih ameller işleyen, haram ve günahlardan sakınan müminlerin de **"sıddîk"** insanlar olduğu bildirilmiştir (Hadîd, 57/19).

"Kim Allah'a ve peygambere itaat ederse, işte onlar, Allah'ın nimet verdiği peygamberler, sıddîklar, şehitler ve sâlihlerle beraberdir. Onlar ne güzel arkadaştırlar!" (Nisâ, 4/69). "Sıddîklar", peygamberleri tasdîk eden, onların gösterdiği yolda yürüyen, Allah ve peygamberin emir ve yasaklarına uyan kimselerdir. (İ.K.)

SIDK

Yalan söylemenin zıddı olan ***sıdk*** kavramı sözlükte; doğru sözlü olmak, gerçeği söylemek, doğru haber vermek, sözünü yerine getirmek, öğüt ve sevgide samimi, iş ve işlemlerinde dürüst ve güvenilir olmak, hükmün vakıaya uygun olması anlamlarına gelir. Sıdk kelimesinin Arap dilindeki asıl anlamı, güç, sert, katılık ve şiddettir. Doğru sözlülüğe sıdk denmesi, yalanın za'fiyeti karşısında doğruluğun güçlü olması sebebiyledir.

Sıdk kavramı Arap dilinde övgü ifadesi olarak kullanılmıştır. Bir şey sıdk kavramına izafe edilince o şey övülen bir şeydir.

Din ıstılahında ***sıdk,*** kişinin inancında, amelinde, niyetinde, söz, fiil ve davranışlarında samimi ve dürüst olmasına, hile ve hud'ası bulunmamasına denir.

Peygamber (a.s.), "sıdk"ı, nefsin yapılanlardan huzur ve sükûn duyması, şüphe içerisinde olmaması (tuma'nîne) (Ahmed, I, 200) ve birr (iyilik, hayır, güzel ameller) olarak tarif etmiştir. (Müslim, Birr, 104; Ahmed, I/393). "Sıdk", kişinin davranışlarında şaibe, inancında şüphe, amellerinde kusur ve eksiklik olmaması şeklinde de tanımlanmıştır.

"Sıdk" kavramı Kur'ân'da; îmân ve sâlih ameller (Mâide, 5/119), ahde vefa (Ahzâb, 33/23-24), doğru söz söylemek (Âli İmrân, 3/95), doğruluk, (En'âm, 6/115), Allah'ın va'dinî yerine getirmesi (Âli İmrân, 3/152), Kur'ân (Zümer, 39/32-33), hak, gerçek (Zariyat, 51/5), değerli, şerefli, kıymetli ve yüce (Meryem, 19/50) anlamlarında kullanılmıştır.

"Sıdk" kavramı Kur'ân'da **"kizb"** (= yalan) (Yûsuf, 12/26-27) ve **"nifak"** (= iki yüzlülük) (Tevbe, 9/43) kavramlarıyla zıd; **"birr"** (iyilik, hayır, güzel amel) (Bakara, 2/177), **"takva"** (= Allah'a karşı gelmekten sakınma) (Zümer, 39/33), **"ihsan"** (güzel amelleri en iyi bir şekilde yapmak ve iyilikte bulunmak) (Zümer, 39/34), **"sedîd"** (doğru) (Nisâ, 4/9; Ahzâb, 33/70), **"adl"** (= adalet, hakkaniyete uygun davranmak) (En'âm, 6/152) ve **"istikamet"** (= dosdoğru olmak) kavramlarıyla eş anlamda kullanılmıştır.

"Sıdk" kavramında, **"ihlâs"** ve "samimi" olma anlamı da vardır.

Kur'ân'da Allah'ın, (Ahzâb, 33/22), Kur'ân'ın (En'âm, 6/115), Peygamberlerin (Yasîn, 36/52) ve müminlerin doğruluğundan söz edilmiştir. (bk. Sâdık) (İ.K.)

Sıdk aynı zamanda peygamberlerde bulunması gereken vasıflardan biridir. Bu vasıf, peygamberlerde fıtrîdir. Hiç bir peygamber için, sıdkın zıddı olan kizb düşünülemez. Çünkü kizbin normal bir insanda bile bulunması hoş karşılanmaz. Doğruluk, dürüstlük, sadakat her insan için aranan bir özelliktir. Ancak bu sıfat peygamberler için vaciptir. (F.K.)

SILA-İ RAHİM

Akraba ilişkileri anlamına gelen "***sıla-i rahim***" kavramı ile; amca, hala, teyze, dayı ve bunların çocukları, kayın valide, kayın peder ve kayın birader gibi yakınlara karşı insânî, ahlâkî ve sosyal görevler ifade edilir. Bir çok âyet ve hadiste akraba ile ilişkilerin sürdürülmesi ve onların haklarının gözetilmesi emredilmektedir: *"...Kendisi adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'a karşı gelmekten ve akrabalık bağlarını koparmaktan sakının..."* (Nisâ, 4/1), *"Allah, adaleti, ihsanı ve yakınlara yardım etmeyi emreder..."* (Nahl, 16/90), *"Akrabaya, yoksula ve yolda kalmış yolcuya haklarını ver..."* (İsrâ, 17/26) anlamındaki âyetler ve *"Akrabalık bağını koparan* (cezasını çekmeden) *cennete giremez"* (Buhârî, Edeb, 11; Müslim, Birr, 18-19), *"Fazîletli işlerin en üstünü senden ziyareti kesen akrabanı ziyaret ederek ilişkiyi sürdürmendir"* (Ahmed, III, 438) anlamındaki hadisler sıla-i rahmin önemini ve bu görevin nasıl yapılacağını ifade etmektedir. Sıla-i rahim görevi genelde iki şekilde yapılır:

a) Ziyaret etmek, maddî ve manevi yardımda bulunmak, sevinçli ve acılı günlerinde yanlarında olmak.

b) Onlara fiilî veya sözlü olarak her hangi bir zarar vermemek, onları kötülememek, unutmamak ve dargın durmamak.

Akrabalık ilişkilerini sürdürmek farz, bu ilişkileri koparmak ise haramdır. Akrabasını unutmayan, onlar ile ilişkisini sürdüren kimse sevap, aksi davranan kimse ise günah kazanmış olur. Bir kutsî hadiste yüce Allah, akrabalık ilişkisini sürdüren kimse ile ilişkiyi sürdüreceğini, akrabalık bağını koparan kimse ile ise ilişkiyi keseceğini bildirmiştir (Buhârî, Edeb, 13). (İ.K.)

SIRAT KÖPRÜSÜ

Sözlükte "yol" manasına gelen ***sırat,*** cehennem üzerinde bulunan bir yol veya köprüdür. Müminler cennete bu yoldan geçerek ulaşacaklardır. Onun gerçek mahiyetini ise ancak Allah bilir. Bir rivâyete göre iyi veya kötü amel sahibi olan herkes cehenneme uğrayacak, fakat Yüce Allah iyileri cezalandırmayıp oradan kurtaracaktır. Müfessirlere göre şu âyet-i kerime de buna işaret etmektedir. *"İçinizden, oraya uğramayacak hiçbir kimse yoktur. Bu, Rabbin için kesinleşmiş bir hükümdür."* (Meryem, 19/71).

Cehennem üzerinde cennete uzanan bu köprü, belki de insanın dünya hayatı boyunca güzel amellerle inşa ettiği bir köprüdür. İnsanın bu dünyadaki iyi amelleri, öteki dünyada onun önüne bir köprü olarak gelir. Onu cehenneme düşmeden cennete ulaştırır. Öyle anlaşılıyor ki sırat, Allah ve Rasûlünün haber verdiği şekilde ve yalnız Allah'ın bildiği ve takdir ettiği keyfiyette mutlaka olacaktır. Bu hususta şu hadisler de rivâyet edilmiştir. *"Daha sonra cehennem üzerine bir köprü kurulur."* (Müslim, Îmân, 8) Müminlerden bazıları şimşek misâli, bazıları esen bir rüzgar gibi, bazıları da cins atlar gibi üzerinden geçer. Münafıklar ise emekleyerek geçmeye çalışır ve ateşe düşerler. Kâfirlere gelince köprüden hiç geçemeyip ateşe yuvarlanırlar. (F.K.)

SIRAT-I MUSTAKÎM

İnişi ve yokuşu olmayan, dümdüz, işlek, açık, doğru ve büyük yola /caddeye denir. İstiâre-i temsiliye ile emir ve yasaklarında, helal ve haramlarında, hüküm, öğüt ve tavsiyelerinde en doğru

olan İslâm Dinine de ***sırat-ı müstakîm*** denmiştir.

Tarîk, sebîl ve ***sırat*** kelimeleri yol demektir. Ancak genel olarak yola, tarîk; işlek yola sebîl; işlek, doğru, büyük ve açık yola ise sırat denir. Bu doğru yolun diğer isimleri ***rüşd, hüdâ, minhâc, şeriat, sünnet*** ve ***din***dir. Sebîl, tarîk, sırat ve din kelimeleri Kur'ân'da ***müstakîm, rüşd, kıyem*** ve ***sevâ*** kelimeleriyle nitelenmiştir.

Kur'ân'da **"Sırat-ı müstekîm"**;

"Sırâtullah", Allah'ın yolu (İbrahim,14/1),

"Sebîlüllah", Allah'ın yolu (Bakara, 2/154),

"Sırâtü'l-Hamîd", Hamîd olan Allah'ın yolu (Hac, 22/24),

"Sırâtı'l-azîzi'l-hamîd", Azîz ve Hamîd Allah'ın yolu (İbrahim, 14/1),

"Sırâtı's-Seviyyi", doğru yol, (Tâ-hâ, 20/135),

"Sebîlür-rüşd", doğru yol (A'râf, 7/46),

"Sebîlü'r-raşâd", doğru yol (Mümin, 40/29),

"Sebîlü Rabbike", Rabbinin yolu (Nahl, 16/125),

"Sevâü's-sebîl", doğru yol (Mâide 5/12),

"Sevâü's-Sırât", doğru yol (Sâd, 38/22),

"Tarîk-ı müstakîm", dosdoğru yol (Ahkâf, 46/30) ve *"kendilerine nimet verilenlerin yolu"* (Fâtiha, 1/7) kavramlarıyla da ifade edilmiştir.

Doğru yolun zıddı olarak Kur'ân'da;

"Sebîlü't-tâğût", tağut yolu (Nisâ, 4/76),

"Sebîli'l-mücrimîn", mücrimlerin yolu (Mâide, 5/55),

"Sebîli'l-müfsidin", bozguncuların yolu (A'râf, 7/142),

"Sebîlü'l-ğay", sapıklık yolu, eğri yol (A'râf, 7/146),

"Sırâtü'l-cahîm", cehennem yolu (Saffât, 37/23),

"Tarîk-ı cehennem", cehennem yolu (Nisâ, 4/169),

"Sebîlü'llezîne lâya'lemûn", bilmeyenlerin yolu (Yûnus, 10/87) ve

"Ğayri sebîli'l-müminîn", müminlerin yolundan başka yol (Nisâ, 4/115) tabirleri kullanılmıştır.

Sırâtı Müstakîm, bütün peygamberlerin insanlara tebliğ ettikleri Allah yolunun, bir tek Allah'ı kabul esasına dayalı ***tevhîd dini***nin en bariz niteliğidir; bütün peygamberlerin, sâlih, sâdık, muttakî ve Allah'ın hidâyete erdirdiği insanların izlediği yoldur.

Kur'ân'da; Allah'ın (Hûd, 11/56), Hz. Muhammed (a.s.)'in (Zuhrûf, 43/43) diğer Peygamberlerin (En'âm, 6/87), îmân edip sâlih amel işleyen (Hac, 22/23), Kur'ân'a sarılan (Âl-i İmrân, 3/101) ve adaletle emreden (Nahl, 16/76) müminlerin doğru yolda oldukları; Allah'ın (Hac, 22/54), Peygamberin (Şura, 42/52-53) ve Kur'ân'ın (Ahkâf, 46/30, İsra, 17/9). insanları doğru yola ilettikleri bildirilmiştir.

Gerçekte insanları hidâyete, doğru yola götüren Allah'tır. Ancak Allah, peygamberini insanları doğru yola çağırması için, Kur'an'ı da doğru yola iletmede rehber olması için göndermiştir.

Doğruyu bulmak isteyen kimse, kendine Kur'ân'ı rehber, Peygamberi (a.s.) önder edinerek, îmân edip sâlih ameller işlemesi gerekir. (İ.K.)

SIYAM

bk. Oruç.

Sİ‘R

Si’r, fiyat, kıymet, yetkili makamlarca belirlenen fiyat, narh anlamına gelmektedir. Narh koymaya da ***tes’îr*** denir. (bk. Narh) (İ.P.)

SİDRETÜ’L MÜNTEHA

Sidre, Arabistan kirazı denilen nebk ağacıdır. Sidretü’l-münteha; son sidre, yani son ağaç demektir. Çünkü münteha son yer veya son sınır anlamına gelmektedir. Buna göre bir sıra ağacın en sonundaki ağaca atfen kullanılır. Tüm bilgiler ***sidretü’l-müteha***da son bulur. Ötede bulunanı ancak Allah bilir. *“Andolsun onu, sidretü’l müntehanın yanında önceden bir defa daha görmüştü. Cennetü’l Me’va da onun yanındadır. Sidreyi kaplayan kaplamıştır.”* (Necm, 53/13-16).

İslâm bilginleri bu âyetleri yorumlarken iki görüş ileri sürmüşlerdir. Birincisine göre ***sidre-i müntehâ,*** yedinci kat semada bir ağaçtır ve cennetteki dört ırmak bu ağacın altından kaynamaktadır. İkinci görüşe göre, ***sidre-i müntehâ,*** akılların hayrette kaldığı, bunun üstünde bir hayret tasavvur edilemeyeceği şey demektir. Diğer bir ifade ile bunun tarifi ve tavsifi mümkün değildir. Elmalılı Hamdi Yazır ise ***sidre-i müntehâ*** hakkında şunları söylemiştir: “Arşın sağından yedinci veya altıncı semada bir nebk ağacıdır ki, muttakilere mev’ud olan cennetteki nehirler onun altından kaynar... Ya da sidre-i müntehâ cennetin uçlarındandır. Üzerinde sündüs ve istebrekin etekleri vardır.” İbn Abbas’ın anlattığına göre sidre-i müntehâ arşın tahtında bir sidredir ki melek, nebi veya insanlardan âlim olanların ilmi nihayet ona müntehi olur. Ondan ötesi gaybtır. Allah’tan başkası bilmez. (F.K.)

SİGORTA

Sigorta, sigortacının, bir prim karşılığında diğer bir kimsenin para ile ölçülebilir bir menfaatini halele uğratan bir tehlikenin (rizikonun) meydana gelmesi halinde tazminat vermeyi yahut bir veya birkaç kimsenin hayat müddetleri sebebiyle veya hayatlarında meydana gelen belli bir takım hadiseler dolayısıyla bir para ödemeyi veya diğer edalarda bulunmayı üstlendiği bir akittir.

Sigorta, İslâm’ın ilk dönemlerinde bilinmeyen, yakın zamanlarda ortaya çıkmış bir akittir. Bu nedenle sigorta konusunda fıkıh kaynaklarımızda bir açıklama bulunmamaktadır. Çağdaş araştırmacılar sigorta konusunu incelemişler ve sosyal sigortalar ve karşılıklı sigortanın caiz olduğu konusunda ittifak etmekle birlikte, ticarî sigortanın hükmü konusunda ayrılığa düşmüşlerdir. Bir kısım bilginler, ticarî sigortaların hiçbir çeşidinin caiz olmadığını söylerken, bir kısmı hayat sigortasının caiz olmadığını, mal ve eşya sigortasının ise esas itibariyle caiz olduğunu, ancak dinen hoş olmadığını söylemişlerdir. Diğer bir kısım bilginler ise, sigortayı yasaklayan kesin bir nass bulunmadığından, faiz karışmaması ve genel ahlaka aykırı olmaması şartıyla sigortanın bütün çeşitlerinin caiz olduğunu kabul etmişlerdir.

Akitlerde asıl olan caiz olmaktır; İslâm’ın öngördüğü temel prensiplere aykırı bir husus içermeyen ve akdin dinen aranan bütün unsur ve şartlarını taşıyan her akit sahihtir. Asr-ı saadette ve müçtehit imamlar döneminde bilinmeyen ve yakın zamanda ortaya çıkan sigorta akdi, bu genel prensipler doğrultusunda değerlendirildiğinde,

söz konusu unsur ve şartları taşıması halinde caizdir.

Sigorta, meydana gelen zararın yalnızca riske maruz kalanın üzerinde kalması yerine, sigortalıların ödedikleri primlerden ödenen tazminat yoluyla bütün sigortalılara dağıtılmasını ve böylece felaket ve kazaların zararının hafifletilmesini gaye edinmiş karşılıklı taahhüt ve yardımlaşmaya dayanan bir sistemdir. İslâm'ın, sosyal ve iktisadî hayata dair bütün düzenlemelerinin hedefi, hak ve görevlerde, mutlak manada karşılıklı yardımlaşma ve kefâlet esasına dayanan bir toplum meydana getirmektir. Buna göre sigorta İslâm dinindeki bu yüce hedefe aykırı değildir.

İslâm'ın ilk dönemlerinde mevcut olan ve ileriki dönemde sosyal yapıdaki değişikliğe paralel olarak yeni formlar kazanan âkile sistemi; Hz. Ömer, İbn Mes'ûd, İbn Abbâs, İbn Ömer gibi büyük sahabe fakihlerinin ve Hanefîlerin kabul etmiş oldukları muvâlât akdi; Hanefî, Malikî ve Hanbelîlere göre geçerli kabul edilen meçhul bir borca kefil olmak; Malikîlerin kabul ettiği borçlu kılan vaat, sigorta sisteminin örneğini ve caiz olduğunu göstermektedir.

Ancak ticarî sigorta çeşitlerinden birikimli hayat sigortası ile bireysel emeklilik tasarruf ve yatırım sisteminde, genel olarak primler şirketler tarafından nemalandırılarak, iştirakçilere kâr payı dağıtılmaktadır. Bu da bir nevi ortaklık olduğundan, yatırılan primlerin değerlendirilme alanları dini hüküm bakımından önem kazanmaktadır. Bunun için yatırılan primlerin, dinen helal olan alanlarda değerlendirilmesi durumunda, bu tür birikimli hayat sigortası yaptırmak ve bireysel emeklilik tasarruf ve yatırım sistemine dahil olmak ve bunların verdiği kar paylarını almak caiz; helal olmayan alanlarda nemalandırılması halinde ise caiz değildir. Diğer taraftan, belli bir süre prim ödendikten sonra, sigorta şirketinin maktu bir meblağ ödemesi veya aylık bağlaması şeklinde yapılacak hayat sigortası; paranın vadeli olarak satışı olacağından faiz kapsamında değerlendirilir.

Buna göre, konusu din tarafından yasaklanmış olan sigorta caiz değildir; kâr payı esasına dayalı çalışan birikimli hayat sigortası ile bireysel emeklilik tasarruf ve yatırım sistemi, yatırılan primlerin, dinen helal olan alanlarda değerlendirilmesi durumunda caizdir. Bunun dışında kalan sosyal sigortalar, karşılıklı sigortalar ve ticarî sigortalar ise, böyle bir kayıt söz konusu olmaksızın caizdir. (İ.P.)

SİHİR

bk. Büyü.

SİKA

Adalet ve zabt sıfatlarını tam olarak taşıyan râvîye denir. Bir başka deyişle, ***metân-i aşera*** denen on kusurdan birini kendisinde bulundurmayan râvî ***sika***dır. Çoğulu *sikât*dır. Sika râvî, mutkın, sebt, hüccet isimleriyle de anılır. Hadis edebiyatında müstakil olarak sika râvîleri toplayan eserler yazılmıştır. (A.G.)

SİLSİLETU'Z-ZEHEB

Altın zincir anlamına gelen bu terim, hadiste, içerisindeki râvîlerin güvenilirliğinin en üstün düzeyde olduğu senedi ifade eder. Bu senet, "esahhu'l-esânid" içerisinde de en sahih olandır. Bazı hadis âlimlerince "silsiletu'z-zeheb"; Ahmed ibn Hanbel, İmam Şâfiî, İmam Mâlik,

Nâfî, İbn Ömer'den oluşan isnad olarak kabul edilmiştir. (A.G.)

SİNAGOG

Yahûdîlikte, toplu olarak ibadet ve dinî merâsimlerin icrâ edilmesi için tesis edilen dinî mekân / ibadet mahalli demektir. Ülkemizde ve Türk kültüründe sinagog yerine (havra) kelimesi daha çok bilinir ve yaygın olarak kullanılır. (İ.U.)

SİNN-İ BULUĞ

Buluğ çağına erme yaşına sinn-i buluğ denir. (bk. Buluğ) (İ.P.)

SÎRE

bk. Siyer.

SİRKAT

Hırsızlık demektir. Mülkiyet hakkına karşı işlenen temel suçlardan biri olan ***sirkat*;** başkasına ait bir malı, korunduğu yerden sahibinin bilgisi dışında gizlice almaktır. İslâm'a göre insanın hayatı, ırz ve namusu gibi malı da muhteremdir. Bu nedenle hırsızlık, hem hukuk düzeni açısından suç kabul edilerek cezalandırılmış, hem de dinen ve ahlâken büyük günah ve ayıp sayılmıştır (Mâide, 5/38). (İ.P.)

SİYER

Sîre kelimesinin çoğulu olan ***siyer*,** sözlükte, iyi ya da kötü tutulan yol, hayat tarzı, gidişat anlamlarına gelir. Hz. Peygamberin doğumundan vefatına kadar hayatını konu alan ilmin adı "siyer" dir. Tarihin belli bir bölümünden bahsettiği için tarih ilmiyle; Hz. Peygamber (a.s.)'in söz, fiil ve takrirleriyle ilgilendiğinden dolayı da hadis ilmi ile alâkalıdır. Hadiste, Hz. Peygamber'in hayatı ile ilgili hadislere "siyer" dendiği gibi, bu hadisleri konu edinen hadis dalına da "siyer" denir.

Ayrıca, fıkıh kaynaklarında, uluslar arası ilişkileri inceleyen bölüme de siyer ismi verilmiştir. (A.G.)

SÛ'

Sözlükte "birisine hoşlanmayacağı bir şeyi yapmak ve üzücü davranışta bulunmak" anlamına gelen ***sû'*,** ıstılahta, malını, mülkünü, evini, eşini, çocuklarını, dostlarını, sıhhatini, makamını ve itibarını.... kaybetmesi gibi psikolojik ve fizyolojik olarak insanı üzen her şeye dendiği gibi; inanç, söz, fiil ve davranış itibariyle ma'siyet olan, aklın ve dinin çirkin gördüğü, dünya veya âhirette fâilini üzen, zarara sokan ve cezaya maruz bırakan her türlü inanç, söz, fiil ve davranışlara da sû' denir.

Sû kelimesi Kur'ân'da küfür, şirk (Nahl, 16/28) günah, meâsî (Bakara, 2/169), küçük günah-zelle (Neml, 27/11), dövme, öldürme (Mümtehine, 60/28), hırsızlık, insanlara verilen her türlü zarar (Nisâ, 4/110), zina (Yûsuf, 12/51), hıyânet (Yûsuf, 12/24), çirkin söz, sövme (Nisâ, 4/148), baras hastalığı (Hac, 22/20), zillet, azap (Nahl, 16/27), ceza, helâk, musîbet (Âl-i İmrân, 3/174), şer (Âl-i İmrân, 3/30) ve zulüm (Nisâ, 4/149) anlamlarında kullanılmıştır.

Sû' kavramı, kötü anlamında azaba (Bakara, 2/49), amele (Tevbe, 9/37), hesaba (Ra'd, 13/18) ve yurda (Mümin, 40/52) sıfat yapılmıştır. Azabın kötüsü (sûü'l-azab), amelinin kötüsü (sûü'l-amelihi), hesabın kötüsü (sûü'l-hisâb), yurdun kötüsü (sûü'd-dâr) gibi.

Hayrın, nimetin (Âl-i İmrân, 3/30, 174), rahmetin (Ahzâb, 33/17) ve hasenenin (Neml, 27/11) zıddı olan *sû'* kavramı, hem insanın diğer insanlara her türlü kötülüklerini, ezâ, cezâ ve zararlarını hem Allah'a karşı inkâr ve itâatsizliğini hem de Allah'ın kullarına suç işleme-

leri sebebiyle verdiği dünyevî ve uhrevî cezaları ifade eder. (İ.K.)

SUÇ

Dinen ve hukuken yasaklanmış, mal veya cana karşı işlenen eylemlere denir. Bir suçtan söz edilebilmesi için, din ve hukuk tarafından yasaklanması, kanun ile belirlenmiş bir ceza karşılığının bulunması gerekir. Ayrıca suçun oluşması için, eylemi yapan kişi mükellef olmalıdır.

Bir fiilin suç olabilmesi için, suçun kanunla belirlenmiş olması ve bunun hukuka aykırı olması gerekir. Ayrıca suçun bir fiil veya söz ile işlenmesi şarttır. Klasik fıkıh kaynaklarında suçlar; genel olarak, kısas veya diyet gerektiren suçlar, had cezası gerektiren suçlar ve ta'zîr gerektiren suçlar şeklinde tasnif edilmiştir. (bk. Cezâ) (İ.P.)

SÛFÎ

Sözlükte "yün ve abâ giyen" anlamına gelen ***sûfî,*** tasavvufta, gönlü saf kişi, eren, ermiş, nefsinden fâni, Hak ile bâkî; zâhirde halk ile, bâtında Hak ile olan; nefsinde ölen Hak ile diri kalan demektir. Türkçe'de ***sofu*** kelimesi sûfî anlamında kullanıldığı gibi mutaassıp, ham ruhlu, dinin özünden habersiz, şekilci ve katı kişi, softa anlamında da kullanılmaktadır. (M.C.)

SUHUF

"***Sahîfe***" kelimesinin çoğul olup "sayfalar" anlamına gelen "***suhuf***", Peygamberlerden bazılarına verilen küçük kitapçıklara, risalelere denir. Kur'ân'da Hz. İbrahim ve Hz. Musa'ya sayfalar verildiği bildirilmektedir (Necm, 53/36-37; A'lâ, 87/14, 19).

Ebû Zer'den yapılan bir rivayete göre; Hz. Adem'e, on, Hz. Şit'e elli, Hz. İdris'e otuz ve Hz. İbrahim'e on olmak üzere peygamberlere toplam yüz sayfa verilmiştir (Süyûtî, ed-Dürrü'l-Mensûr, VIII, 489) (İ.K.)

SULH

Sözlükte "iyi olmak, iyi hal üzere bulunmak, durumu düzeltmek ve fesadın yok olması" anlamlarındaki "s-l-h." kökünden türeyen "sulh"; anlaşmak, barışmak ve barış demektir. Kur'ân'da "sulh" kelimesi bir âyette geçmiştir. Bu âyette, karı ile kocanın aralarında çıkan anlaşmazlığa son verip barışmaları söz konusu edilmiş ve sulhun hayırlı olduğu bildirilmiştir. Karı-koca arasında olduğu gibi fert ve toplumların aralarındaki sorunları çözüp barış içinde olmaları hayırdır. "Sulh"; daima kavga, savaş ve anlaşmazlıktan iyidir. İnsanın Rabbi, kendisi, ailesi, komşuları ve insanlarla barışık olması sulh'tur. (İ.K.)

Bir fıkıh terimi olarak ***sulh,*** iki ülke arasında yapılan barış anlaşmasını ifade ettiği gibi (bk. Muahede), davalı tarafların aralarında anlaşmalarını da ifade eder. Sulh karşılıksız olarak yapılabileceği gibi, bir bedel karşılığında da yapılabilir. Bu takdirde alınan bedele, ***sulh bedeli*** denir.

Sulh ikrar veya sükut ya da inkar ile birlikte olabilir. Yani taraflardan biri, haksızlığını kabul etmek suretiyle sulh yapabileceği gibi, haklılığını savunduğu, karşı tarafın iddiasını inkar ettiği halde mahkemeyle uğraşmamak için sulhü kabul edebilir. Ya da, herhangi bir açıklamada bulunmadan, sadece sulh yapabilir.

Hukuk davalarında karşılıksız veya bir bedel karşılığında sulh caizdir. Amden veya hata ile işlenen cinayetlerde, sulh yapmak caizdir. Kur'ân-ı Kerim'de, *"...Öldüren, ölenin kardeşi*

tarafından bağışlanmışsa, artık kendisine örfe uymak ve bağışlayana güzellikle diyeti ödemek gerekir." buyurulmaktadır (Bakara, 2/178). Fakat had cezalarında sulh caiz görülmemiştir. (İ.P.)

SÛR

Sözlükte "boru veya boynuz" gibi üfürülen şey anlamına gelen ***sûr,*** dinî terim olarak kıyametin kopuşunu belirtmek ve kıyamet koptuktan sonra bütün insanların dirilip mahşer yerinde toplanmalarını sağlamak üzere İsrafil tarafından üflenecek boruya denir.

Hz. Peygamber bir hadislerinde sûrun, kendisine üflenen bir boru veya boynuz olduğunu haber vermiştir (Tirmizi, Kıyamet, 8). Ancak bu borunun mahiyeti bilinmez. Ahiret halleri ile ilgili bütün işlerde olduğu gibi sûr da dünyadakilerine benzetilemez. Kur'ân âyetlerinden anlaşıldığına göre İsrafil sûra iki defa üfleyecektir. İlkinde Allah'ın diledikleri hariç, yerde herşey yıkılıp helak olacak ve kıyamet kopacaktır (Neml, 27/87; Hâkka, 69/13-16). İkincisinde de insanlar dirilecek ve mahşer yerinde toplanmak üzere Rablerine doğru koşacaklardır (Yâsîn, 36/51). (F.K.)

SÛRE

Sözlükte "yüksek rütbe, mevki, şeref, binanın kısım ve katları" anlamına gelen ***sûre*** (çoğulu *süver*) tefsir ilim dalında başı ve sonu belli, farklı sayıda âyetler içeren Kur'ân'ın bölümlerine denir. Kur'ân'da 114 sûre vardır. En uzun sûresi 286 âyeti bulunan Bakara, en kısa sûresi de 3 âyeti olan Kevser sûresidir. Sûrelerin bu günkü tertibinin Hz. Peygamber tarafından yapıldığı **(*tevkîfî*)** veya sahabenin içtihadı ile veya kısmen Hz. Peygamber tarafından, kısmen de sahabenin içtihadı ile meydana getirildiği şeklinde üç farklı görüş vardır. Her sûrenin bir ismi vardır. Bu gün dünyada mevcut bütün mushaflarda sûrelerin tertibi ve isimleri aynıdır. (İ.K.)

SÜBÛTÎ SIFATLAR

Sübûtî sıfatlar; Allah'ın hangi nitelik ve özelliklere sahip olduğunu anlatan sıfatlardır. Bunlar; hayat, ilim, semî', basar, irade, kudret, kelam ve tekvîn olmak üzere sekiz tanedir.

Hayat, Allah'ın sübûtî sıfatlarından biridir. Allah'ın diri ve yaşıyor olması demektir. Allah'ın bu sıfatı, âyet ve hadislerde "hayy" kelimesi ile ifade edilmektedir. Allah'ın sıfatı olarak "hayy", yaşayan, kemal manasıyla hayat sahibi ve sürekli vâr olan, ölümlü olmayan, bâkî, ebedî ve dâim demektir. İnsanlar, hayvanlar, bitkiler ve diğer varlıklarda hayatı vâr eden ve yok eden de Allah'tır. Allah'ın diri oluşu kendindendir, O ölümlü değildir. *"Ölmeyen diriye güven..."* (Fürkân, 25/58), *"O diridir. O'ndan başka ilâh yoktur"* (Mü'min, 40/65), *"O Allah ki O'ndan başka ilâh yoktur. O, diridir, kayyûmdur..."* (Bakara, 2/255), *"Yer yüzünde bulunan her şey yok olacaktır. Yalnız celal ve ikram sahibi Rabb'inin zatı bâki kalacaktır"* (Rahmân, 55/26-27) ânlamındaki âyetler, Allah'ın bu sıfatını anlatmaktadır.

Allah'ın bu sıfatı; O'nun ezelî ve ebedî olduğunu ifade eder. O'nun evveli ve sonu yoktur. O, hep diridir, diri olmaya devam edecektir. O'nun varlığının sonu yoktur. Diğer canlıların ise evveli ve sonları vardır. Bütün yaratıklar, fâni sadece Allah bakidir. O'nun dışında her canlı ölecek ve O'na dönecektir. O, asla ölmeyecek ve yok olmayacaktır.

İlim, Allah'ın sübûtî sıfatlarından biridir. Allah'ın ilim sahibi olması demektir.

Allah'ın bu sıfatı; Allah'ın gizili ve âşikâr olanları, olmuşu ve olacağı, görünen ve görünmeyen âlemi, yerde ve göklerde olup bitenleri, geçmişi, hâli ve geleceği, canlı ve cansız bütün varlıkları, insanların gizli ve âşikâr bütün yaptıklarını, küçük ve büyük her şeyi bildiğini ifade eder.

"Allah, göklerin ve yerin gaybını bilendir. O göğüslerin özünü çok iyi bilendir" (Fâtır, 35/38),

"O Allah ki O'ndan başka ilâh yoktur, görülmeyen ve görülen varlıkları bilendir" (Haşr, 59/22),

"Bir şeyi açığa vursanız da gizleseniz de (fark etmez) çünkü Allah her şeyi çok iyi bilir" (Ahzâb, 33/54),

"Gaybın anahtarları O'nun yanındadır. Onları O'ndan başkası bilemez. O karada ve denizde olan her şeyi bilir. Düşen bir yaprak ki mutlaka O'nu bilir, yerin karanlıkları içine gömülen tane, yaş ve kuru hiçbir şey yoktur ki apaçık bir kitapta olmasın..." (En'âm, 6/59),

"Eğer yeryüzündeki ağaçlar kalem, deniz de mürekkep olsa, arkasından yedi deniz daha ona katılsa, Allah'ın sözleri (ilmi, yazmakla) yine tükenmez..." (Lokman, 31/27),

"Bilmiyorlar mı ki Allah onların gizlediklerini ve açığa vurduklarını biliyor" (Bakara, 2/77),

"... Biliniz ki Allah içinizden geçeni bilir..." (Al-i İmrân, 3/29),

"... Allah sizin gizlinizi, açığınızı ve ne kazandığınızı bilir" (En'âm, 6/3),

"Sözü açık söylesen de gizli söylesen de muhakkak O, gizliyi de ondan daha gizli olanı da bilir" (Tâhâ, 20/7) anlamındaki âyetler Allah'ın ilminin eşsizliğini ve çokluğunu ifade etmektedir.

Zikrettiğimiz bu âyetler ve benzerleri Allah'ın hudutsuz, eşsiz ve muazzam ilmini dile getirmektedir. Her şeyi bilen olması Allah'ın en önemli niteliğidir.

Semî, Allah'ın sübûtî sıfatlarından biridir, sözleri, konuşulanları ve duaları işitmesi demektir. Allah; gizli veya âşikâr, iyi veya kötü insanların bütün konuşmalarını ve sözlerini hatta fısıltılarını bile işitir, dua ve niyazları duyar. Allah da insanlar da işitir. Ancak Allah'ın görmesi ile insanın görmesi aynı değildir. Allah'ın işitmesi, vasıtasız ve sınırsızdır. İnsanlar kulak vasıtasıyla ve sadece belli frekanstaki sesleri işitip duyabilirler. Gizli ve kısık sesleri duyamazlar, Allah ise hepsini duyar. İnsan, nerede ne söylerse söylesin, en gizli yerlerde, yerin altında ve göklerde bile bir şey konuşsa Allah o konuşulanı duyar, işitir. Çünkü Allah insanlara yakındır. Şu ayet bu gerçeği ifade etmektedir:

"Göklerdeki ve yerdeki her şeyi Allah'ın bildiğini görmüyor musun? Üç kişi gizlice konuşmaz ki dördüncüleri Allah olmasın. Beş kişi gizlice konuşmaz ki altıncıları Allah olmasın. Bundan daha az, yahut daha çok da olsalar, nerede olurlarsa olsunlar Allah mutlaka onlarla beraberdir. Sonra onların yaptıklarını Kıyamet günü haber verecektir. Allah her şeyi hakkıyla bilir" (Mücadele, 58/7)

Kur'an'da pek çok âyette Allah'ın bu sıfatı bildirilmektedir:

"Şüphesiz Allah, işitendir, bilendir" (Bakara, 2/181),

"Şüphesiz Rabbim duaları işitendir" (İbrahim, 14/39),

"Yoksa biz onların sırlarını ve gizli konuşmalarını işitmez miyiz sanıyorlar..." (Zuhruf, 43/80),

"Korkmayın dedi, ben sizinle beraberim işitir ve görürüm" (Tâ-hâ, 20/46),

"...Allah konuşmanızı işitir, çünkü Allah işitendir, görendir" (Mücadele, 58/1) anlamındaki âyetler Allah'ın her sesi işiten, her konuşulanı duyan olduğunu ifade etmektedir.

Allah'ın bu sıfatında, ödüllendirme ve cezalandırma anlamı da vardır. Mesela; *"Kim işittikten sonra vasiyeti değiştirirse, günahı onu değiştirenlerin boynunadır. Şüphesiz Allah işitendir, bilendir."* (Bakara, 2/181) anlamındaki âyette Allah'ın günah işleyeni görmesi ve bilmesinden maksat, onu cezalandırmasıdır.

"Kim dünya sevabını isterse (bilsin ki) dünya ve âhiret sevabı Allah katındadır. Allah işitendir, görendir" (Nisa, 4/136) anlamındaki âyette geçen Allah'ın işitmesi ve görmesi ise, iyi iş yapanların mükafatlarını vermesi anlamındadır.

Basar, Allah'ın sübûtî sıfatlarından biridir. Basar, aydınlık ve karanlıkta küçük ve büyük her şeyi görmesi demektir. Allah, gizli veya âşikâr, küçük veya büyük bütün varlıkları, bütün yapılanları görür.

Allah da insanlar da görür. Ancak Allah'ın görmesi ile insanın görmesi aynı değildir. İnsan göz vasıtasıyla ancak belirli bir uzaklıkta, büyüklükte ve aydınlıkta olanı görebilir. Allah'ın görmesi ise, vasıtasız ve sınırsızdır. Allah küçük, büyük, aydınlıkta ve karanlıkta, vasıtasız ve sınırsız olarak her şeyi görür.

İnsanlar nerede ne yaparlarsa yapsınlar, en gizli yerlerde, yerin altında ve göklerde bile bir şey yapsalar Allah onları görür. Çünkü Allah insanlara yakındır, Şu ayetler, bu gerçeği ifade etmektedir:

"Göklerdeki ve yerdeki her şeyi Allah'ın bildiğini görmüyor musun? Üç kişi gizlice konuşmaz ki dördüncüleri Allah olmasın. Beş kişi gizlice konuşmaz ki altıncıları Allah olmasın. Bundan daha az, yahut daha çok da olsalar, nerede olurlarsa olsunlar Allah mutlaka onlarla beraberdir. Sonra onların yaptıklarını Kıyamet günü haber verecektir. Allah her şeyi hakkıyla bilir" (Mücadele, 58/7)

"...Nerede olursanız olun O, sizinle beraberdir. Allah yaptıklarınızı görendir" (Hadîd, 57/4).

Kur'an'da pek çok âyette Allah'ın bu sıfatı bildirilmektedir:

"Şüphesiz Allah işitendir, görendir" (Mümin, 40/44),

"Şüphesiz Allah kullarının (her halini) haber alandır, görendir" (Fâtır, 35/31),

"...Allah kullarını görendir" (Al-i İmrân, 3/15, 20),

"...Allah, onların yaptıklarını görendir" (Bakara, 2/227),

"O her şeyi görendir" (Mülk, 67/19).

Allah'ın bu sıfatında, ödüllendirme ve cezalandırma anlamı da vardır. Mesela;

"...Dilediğinizi yapın O, yaptıklarınızı görmektedir" (Mümin, 40/41),

"Nuh'dan sonra nice nesilleri helal ettik. Kullarının günahlarını haber

alan ve gören olarak Allah yeter" (İsrâ, 17/17),

"Kim dünyanın sevabını isterse (bilsin ki) dünya ve âhiretin sevabı Allah katındadır. Allah, işitendir, görendir" (Nisa, 4/134) anlamındaki âyetlerde geçen Allah'ın görmesinden maksat, kuluna yaptıklarının mükafatını vermesidir.

İrade, Allah'ın sübûtî sıfatlarından biridir, Allah'ın dilemesi demektir. İrade, bir şeyin olup olmamasını, şöyle veya böyle olmasını dilemek ve dilediği gibi yapmaktır. Dünyada var olan her şey Allah'ın dilemesi ile var olmuştur, O'nun dilediği zaman da yok olacaktır. O'nun dilediği olur dilemediği olmaz.

İnsanların da iradeleri vardır. Ancak Allah'ın iradesi ile insanların iradeleri tamamen farklıdır. İnsan her istediğini ve dilediğini yapamaz. Allah ise her istediğini ve dilediğini yapar. İnsanlara irade gücünü veren Allah'tır, Allah'ın iradesi ise kendindendir. İnsanın istediği şeyin olması için çalışıp ve çapa sarf etmesi, aynı zamanda insanın istediğinin olmasına Allah'ın izin vermesi ve yardım etmesi de gerekir. Allah istemedikçe insanların istedikleri olmaz.

Allah'ın iradesi tekvini ve teşrii olmak üzere iki kısma ayrılır.

Tekvini irade. Bu irade, Allah'ın yaratması ile ilgilidir. Bu iradeyi hiçbir sebep ve şart geçemez, yani bu irade bir sebep ve şarta bağlı değildir. Allah neyi dilerse o olur, O'nun dilemediği bir şeyin olması mümkün değildir. Kainatta olup biten olayların hepsi Allah'ın dilemesi ile olmaktadır. Allah dilemeden, izin vermeden hiçbir şey meydana gelmez; sözgelimi Allah izin vermeden peygamber mucize gösteremez, kimse ölemez, kimse başarı elde edemez, kimse kimseye zarar vermez, bitkiler bitemez, ağaçlar meyve veremez, kainatın düzeni devam edemez.

Teşrii irade. Allah'ın bu iradesi sebep ve şarta bağlı olup insanların iradeleri ile birlikte cereyan eder. Bu irade, insanların işlerini yürütmeleri ve fiillerini yapmaları için onlara güç ve izin verme anlamındadır. İnsan bir iş yapmak, bir davranışta bulunmak isterse Allah o insana izin ve güç verir. İstek insandan olduğu için sorumluluk insana aittir. Allah'ın bu iradesi Allah'ın rızasını gerektirmez. İnsanın istediği şeye Allah izin verir fakat insanın bu yaptığından razı olmayabilir. Bu anlamda Allah'ın teşrîî iradesinin meydana gelmesi zorunlu değildir. Allah insanlardan bir şey yapmalarını, bir şeyden kaçınmalarını ister, yani insana bir şeyi emreder veya yasak eder, fakat insanların, bu emir ve yasaklara uyup uymamaları kendi isteklerine bırakılmıştır.

Kuran-ı Kerim'de Allah'ın bu sıfatını ifade eden pek çok âyet vardır. Bunlardan bir kaçının meali şöyledir:

"Allah, dilediğine hesapsız rızık verir" (Bakara, 2/212),

"Allah, mülkü dilediğine verir" (Bakara, 2/247)

"Allah dilediğini bağışlar" (Bakara, 2/284)

"Hikmeti dilediğine verir" (Bakara, 2/269),

"Dilediğini yaratır" (Mâide, 5/17),

"Dilediğini hidayete erdirir" (Yunus, 10/25),

"Dilediğini yapar" (Ra'd, 13/27),

Kudret, Allah'ın sübûtî sıfatlarından biridir, Allah'ın her şeye gücünün yetmesi anlamına gelir. Yüce Allah; güçlü,

kuvvetli, istediğini istediği gibi yapabilen, asla âciz olmayandır.

Allah'ın da insanların da gücü ve kudreti vardır. Ancak Allah'ın gücü ve kudreti ile insanın gücü ve kudreti aynı değildir. İnsanların güç ve kudretleri sınırlıdır, her şeye güçleri yetmez, insanlar her istediğini yapamazlar. İnsanlara güç ve kudreti veren de Allah'tır.

Allah'ın gücü ve kudreti ise, sonsuz ve sınırsızdır. Allah'ın her şeye gücü yeter, O'nun gücünün yetmeyeceği hiçbir şey yoktur. O, mutlak güç sahibidir. İstediğini istediği zaman ve istediği şekilde yapabilir.

Kur'an-ı Kerîm'de Allah'ın güç ve kudretini anlatan pek çok âyet vardır. Bunlardan bir kaçının anlamı şöyledir:

"Gerçekten Allah, her şeye gücü yetendir." (Bakara, 2/20, 106),

"Gerçekten Senin her şeye gücün yeter" (Âl-i İmrân, 3/26),

"O her şeye gücü yetendir" (Mâide, 5/120),

"Allah, her şeye muktedirdir" (Kehf, 18/45).

O'nun aciz olduğu, gücünün yetmediği hiçbir şey yoktur. Hiç kimse ve hiçbir şey O'nu âcîz bırakamaz. O, bilendir (alîm), her şeye gücü yetendir (kadîr) (Fâtır, 35/44).

Allah'ın bir şeye "ol" demesi ile o şey hemen olur. Yok olmasını istediği şey de yok olur. Allah için "imkansız" diye bir şey yoktur.

Mutlak manada kâdir Allah'tır. Yaratıkların kudreti, Allah'ın verdiği kudret nispetindedir.

Allah'ın "kâdir" ismi Kur'an'da ölçen, biçen, biçim veren, takdir eden ve programlayan anlamlarına da gelmektedir. *"Ölçtük, biçtik, biz ne güzel biçim vereniz"* (Mürselât, 77/23) anlamındaki âyet bu gerçeği ifade etmektedir.

Gökleri, yeryüzünü, nehirleri, dağları, geceyi, gündüzü, ayı, güneşi... kısaca bütün varlıkları düzene koyan, görevlerini programlayan Allah'tır (Fussilet, 41/9-12)

"...(O,) her şeyi yaratmış, ve her şeye düzen ve intizam vermiş, mukadderatını yani yeteneklerini, özelliklerini ve görevlerini tayin etmiştir" (Furkân, 25/2).

Kelâm, Allah'ın sübûtî sıfatlarından biridir. Kelâm, Allah'ın harf ve sese ihtiyaç olmadan konuşması demektir. Allah'ın konuşması insanların konuşması gibi değildir, O'nun harfe, sese, dile ihtiyacı yoktur. İnsanlara konuşma yeteneği veren de Allah'tır. Allah, peygamberlerine konuşmuş, onlara hitap etmiş, emir ve yasaklar vermiştir. Allah peygamberlerle ya doğrudan, ya elçi vasıtasıyla ya da vahiy yoluyla konuşmuştur:

"Allah insanlara ancak vahiy yoluyla, yahut perde arkasından konuşur. Yahut bir elçi gönderip, izniyle ona dilediğini vahyeder. Şüphesiz O, yücedir, hüküm ve hikmet sahibidir" (Şûrâ, 42/51)

"Biz Nuh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi (ey Muhammed!) sana da vahyettik. İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakbub'a, torunlarına, İsa'ya, Eyyub'a, Yunus'a, Harun'a ve Süleyman'a da vahyettik..." (Nisâ, 4/163) ve *"Allah Musa ile doğrudan konuştu"* (Nisa, 4/164) anlamındaki âyetler bu gerçeği beyan etmektedir.

Allah'ın kelâm sıfatı ezelî ve ebedîdir. Kuran-i Kerîm, Allah kelâmıdır. (Tevbe, 9/6)

Tekvin; Allah'ın sübûtî sıfatlarından biridir, Allah'ın yaratıcı olması demektir. Allah, yaratan, varlıkları örneği olmadan îcat eden, vâr edendir.

İslâm âlimleri; rızık vermesi, yaratması, canları alması, yağmurları yağdırması, otları bitirmesi, sebze ve meyveleri var etmesi gibi fiili sıfatlarının tamamını bu sıfat ile ifade etmişlerdir.

Kur'an'da bir çok âyette Allah'ın yaratıcı olduğu bildirilmektedir: Şu âyet meallerini örnek olarak verebiliriz:

"De ki Allah, her şeyin yaratıcısıdır" (Ra'd, 13/16),

"O Allah yaratan, var eden, şekil verendir..." (Haşr, 59/24)

Yerleri, gökleri, gezegenleri, yıldızları, havayı, suyu, toprağı, insanları, hayvanları, bitkileri kısaca her şeyi yaratan ve yaratmaya devam eden O'dur. Allah tek yaratıcıdır, O'ndan başka yaratıcı yoktur.

"Allah'tan başka yaratıcı mı var?" (Fâtır, 35/3),

"Allah, dilediğini yaratır" (Nûr, 24/45),

"Her canlıyı sudan yaratmıştır" (Nur, 24/45),

"O, gökleri ve yeri hakla yaratandır..." (En'âm, 6/73),

"O, yeryüzünde olanların hepsini sizin için yaratandır" (Bakara, 2/29) anlamındaki âyetler, Allah'ın bu sıfatını beyan etmektedir.

Yaratmak Allah'a mahsustur. İnsanlar ancak yaratılan varlıklardan îcatlarda bulunabilirler, yoktan yaratamazlar *"İyi bilin ki yaratma ve emir O'nundur."* (A'râf, 7/54) anlamındaki âyet bunu ifade etmektedir

Allah'ın en güzel ve en mükemmel yaratıcı, takdir ve tasvir edenlerin en güzeli, en iyisi olduğu demektir Kur'an'da ahsenü'l-hâlikîn sıfatı ile beyan edilmiştir. Bu sıfat; Allah'ın mutlak ve mükemmel yaratıcı, takdir edici olduğunu ifade eder.

Allah, dilediğini yaratmaya, yok iken var etmeye gücü yeter. Rızık ve nimet vermesi, yaşatması, canları alması ve ölüleri Kıyamet kopunca yeniden diriltmesi gibi fiilleri bu sıfata racidir. (İ.K.)

SÜCÛD

Sözlükte "itaat ve tevazu ile eğilmek, boyun eğmek, yere kapanmak, alnını yere koymak" gibi anlamlara gelen sücûd, dinî bir kavram olarak, secde etmek, yani ibadet kastıyla ayaklar, dizler ve ellerle birlikte alnın yere konması demektir.

Sücûd namazın rükünlerinden birisi olup, her rekatında rükûdan sonra iki defa secde etmek farzdır. İki secde arasında bir miktar oturmak vaciptir. Sadece alın üzerine secde edilip, burun yere konulmazsa secde geçerli olur. Ancak bir özür olmaksızın bu şekilde secde etmek mekruhtur. Fakat bir özür bulunmaksızın sadece burnun yere konulup, alın yere konulmadan secde yapılması caiz değildir. Bununla birlikte bir özür sebebiyle yapılırsa sakıncası yoktur.

Bir zaruret bulunmadan, ayakların bulunduğu seviyeden 32 cm.'den daha yüksek yere secde edilmesi caiz değildir. Secde edilecek yerin sert zemin olması gerekir. Yün, pamuk gibi şeylerin üzerine secde edildiğinde, alnın yerin

katılığını hissedip yerleşmesi halinde caiz olur; bunların içinde kaybolup yerin katılığını hissetmez ise caiz olmaz.

Secdeye gidilirken önce dizleri, sonra elleri ve daha sonra da alın ve burnu yere koymak ve secdede üç defa **"sübhâne rabbiyel a'lâ"** (Yüce Rabbimi noksan sıfatlardan tenzih ederim) demek sünnettir. (İ.P.)

SÜFTECE

Sözlükte "poliçe, tahvil, kambiyo senedi" anlamına gelen ***süftece,*** bir fıkıh terimi olarak, başka bir şehir veya ülkede kendisine ya da vekiline geri verilmek üzere birisine borç verip karşılığında senet alınmasını ifade eder.

Hanefîler, paranın naklinde, kaybolması veya çalınmasına karşı güvence altına almak maksadıyla süftece usulünün yapıldığı, bunun borç olarak kabul edilmesi halinde, alacaklıya menfaat sağlayan bir şart bulunduğu için süftecenin tahrimen mekruh olduğunu kabul etmişlerdir.

Ancak Hanbelîlerin de dedikleri gibi, bu hem borç verenin hem de alanın menfaatine olup, ayrıca iki tarafın da buna ihtiyacı bulunmaktadır. Şöyle ki, borç alanın bulunduğu yerde bu paraya ihtiyacı vardır; borcu ödeyeceği yerde de bunu ödeyecek malı bulunmaktadır. Borç veren de hem borç alanın ihtiyacını karşılamakta hem de malını güvence altına almaktadır. Bununla birlikte, süftecede, ayrıca ücret veya bir menfaatin şart koşulması caiz değildir. (İ.P.)

SÜKNÂ

Sözlükte "mesken, menzil; ücretsiz, kirasız iskân etme" gibi anlamlara gelmektedir. Bu anlamda ***süknâ*** fıkıh kitaplarında nafaka bahsinde geçmekte olup, mükellefin bakmakla yükümlü olduğu şahsın ikamet edeceği yeri temin sorumluluğunu ifade etmektedir.

Bir fıkıh kavramı olarak ise, bir kimsenin, mülkiyeti kendinde kalmak kaydıyla, yaşadığı sürece ücretsiz olarak ikamet etmek üzere bir meskeni diğerine vermesidir. Sadaka, ihsan kabilinden olan bu işlem, bir nevi ariyet akdi olup, temlik ifade etmez. İkâmet edenin vefat etmesi üzerine ev, sahibine veya mirasçılarına geri döner. (İ.P.)

SÜLÜK

bk. Seyr.

SÜNENLER

Fıkıh konularına göre tertiplenmiş ahkam hadislerini içeren hadis kitaplarına denir. Sünenler genellikle merfû hadislerden oluşur. Sünen ayrıca ***sünnet*** kelimesinin de çoğuludur.

Ebû Dâvûd (ö. 275/888), Tirmizî (ö. 279/892), Nesâî (ö. 279/892), İbn Mâce (ö. 275/888), Dârimî (ö. 255/868), Beyhakî (ö. 458/1065) ve Dârakutnî'nin (ö. 358/995) sünenleri bulunmaktadır. Bunlardan, Ebû Dâvûd, Nesâî, Tirmizî ve İbn Mâce'nin sünenlerine, ***sünen-i erbaa*** denir. (A.G.)

SÜNNET

Sözlükte "iyi ya da kötü tutulan yol, gidişat, davranış, hüküm, adet, kanun" gibi anlamlara gelen ***sünnet,*** (çoğulu *sünen*) ıstılahta, Hz. Peygamberden sâdır olan söz, fiil ve takrirlerle, O'na ait sıfatlara denir. Bu manada sünnet, ***hadis-i nebevî*** ile eş anlamlıdır.

Bir fıkıh terimi olarak sünnet, farz ya da vacib kabilinden olmaksızın, Hz. Peygamberden naklolunan nafile ibadetlerdir. (bk. Mendub) Fıkıh usulünde ***sünnet,*** Kur'ân'dan sonra şerî delillerin ikincisi olup, Hz. Peygamberin söz, fiil ve

takrirleridir. Kelâm bilim dalında ***sünnet,*** bid'atın karşıtı olup, Hz. Peygamberin düşünce ve davranışlarına uygun bir hayat tarzı olarak tanımlanmıştır.

Gerek hadisçilere, gerekse fıkıh usulü âlimlerine göre sünnet, üç bölümde ele alınmıştır: a) ***Kavli Sünnet*:** Hz. Peygamberin herhangi bir konu hakkında sözlü olarak yaptığı açıklamalardır. b) ***Fiili Sünnet*:** Hz. Peygamberin herhangi bir konudaki fiillerinin, sahabe tarafından görülüp nakledildiği haberlerdir. c) ***Takrirî Sünnet*:** Hz. Peygamberin, huzurunda sahabe tarafından söylenen sözleri ya da işlenen fiilleri reddetmeyip susması, onaylaması veya güzel karşılamasıyla oluşan sünnettir.

Delil değeri açısından sünnetler, sünnet-i hudâ ve sünnet-i zevâid kısımlarına ayrılır: ***Sünnet-i hüdâ,*** İslâm Dini'nde alamet olarak kabul edilen ve oldukça önem verilen ezan, ikâmet, cemaata devam etmek gibi sünnetlere denir. Bunlar sünnet-i müekkede hükmündedir, yapana sevap verilir. Yapmayan cezalandırılmaz ama kınanır. ***Sünnet-i zevâid,*** Peygamber (a.s.)'in yeme, içme, giyinme, uyuma adabı gibi ibadet kasdı olmadan, insan sıfatıyla yaptığı mutad davranışlarına denir. Bu gibi hususlarda Peygamber (a.s.)'e uymak müstehap ve şefaatine vesiledir. Sünnet-i zevâide uymayan bir kimse, cezalandırılmayı ya da kınanmayı da hak etmez.

Sünnet, dini hükümler için Kur'ân'dan sonra gelen ikinci ana kaynaktır. Kur'ân'daki hükümlerin açıklaması ve Kur'ân'da bulunmayan hükümler için sünnete bakılır. Sahih sünnet, ibadet, muâmelat, ukubat ve ahlâk da delil teşkil eder. İtikâdi konularda yalnızca mütevatir sünnet delil olur. Haramı, helalı ortaya koyma konusunda Kur'ân'la sahih sünnet arasında fark yoktur. Sünnet, hiçbir zaman Kur'ân'a aykırı düşmez.

Kur'ân'da ve hadislerde, sünnetin değeri konusunda şöyle buyurulmaktadır: *"Allah'a ve Peygambere itaat edin ki merhamet olunasınız."* (Âli-İmrân, 3/132), *"Kim Peygambere itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur..."* (Nisâ, 4/80), *"(Rasûlüm) De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız, bana tabî olunuz ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah son derece bağışlayan ve acıyandır."* (Âli-İmrân, 3/31), *"...Şüphesiz ki, sen insanları dosdoğru yola, göklerin ve yerin sahibi olan Allah'ın yoluna iletirsin..."* (Şûrâ, 42/52, 53); *"Size iki şey bıraktım. Bunlara sımsıkı sarıldığınız müddetçe asla sapıklığa düşmezsiniz: Allah'ın kitabı ve benim sünnetim."* (Ebû Dâvûd, Sünnet, 5; Tirmizî, Menâkıb, 31; Ahmed, IV/127), *"Haberiniz olsun ki, bana Kur'ân ve onunla birlikte bir benzeri daha verildi. Dikkatli olun ki, koltuğu üzerindeki karnı tok bir adamın, "size şu Kur'ân yeter, onda helal olarak bulduğunuzu helâl bilin, haram olarak bulduğunuzu da haram bilin." diye konuşması oldukça yakındır..."* (Ebû Dâvûd, Sünnet, 5; İbn Mâce, Mukaddime, 2; Tirmizî, İlim, 10; Ahmed, IV/131).

Kur'ân'a göre sünnetin yeri şöyle ifade edilebilir: a) Sünnet, Kur'ân'ın kapalı ifadelerini açıklar. b) Kur'ân'da temelleri var olan tamamlayıcı hükümler getirir. c) Kur'ân'da hiç bulunmayan müstakil bazı hükümler koyar. d) Kur'ân'daki hükümleri te'yid eder.

Buna göre sünnetin açıkladığı veya bağımsız olarak koyduğu hükümleri Kur'ân'da arayıp da bulamayınca,

"bunlar Kur'ân'da yoktur, dinî hüküm değildir..." gibi bir anlayış tamamen yanlıştır. (A.G.)

SÜRYÂNİLİK

Sami ırkından Hristiyan bir topluluğun adıdır. Süryânîler, Suriyeli Aramîlerdir. Bunlar Hz. İsa'nın havarilerinden Şemnun Petrus ve Thomas'ın telkinleriyle Hristiyanlığı kabul ederek Aramîlerden ayrıldılar ve MS. 38 yılında Süryânî adı altında yeni bir mezhep kurdular. İlk Hristiyan topluluğu olmalarından dolayı kendilerine Süryani Kadîm adı verildi. İlk dini merkezleri Antakya'dır. Bugün dinî merkezleri Şam'dır. Türkiye'de Gaziantep, Midyat, Diyarbakır ve Mardin'de Süryânîler vardır. Mardin İlinin doğusunda dağın eteğinde Zaferen Manastırı (Deyru'z-Zaferan) faal durumdadır.

1782 yılında Mihayel Cevre, kurallara aykırı olarak patrik tayin edildi. Piskoposlar tarafından reddedilince Roma Kilisesi'ne katıldı. Süryanî-i Kadim Kilisesi'nden ayrılan Süryanilere ve kiliselerine papa tarafından patrik tayin edildi. Bunlara Katolik Süryâniler dendi. Katolik Süryanilerin merkezi Mardin'deki Meryem Ana Kilisesi'dir. (İ.K.)

SÜT AKRABALIĞI

İslâmî hükümlere göre devamlı evlenme engellerinden birisi de süt akrabalığıdır. Bu fıkıh kitaplarında radâ' başlığı altında incelenmektedir. Emziren süt anaya ***murdi'***, süt emene de ***radî'*** denir.

Süt akrabalığının meydana gelmesi için, çocuğun ilk iki yaş içerisinde süt anneyi emmesi gerekir. Hanefîlere göre, çocuğun emdiği sütün miktarının önemi yoktur; az veya çok olsun akrabalık meydana gelir. Süt akrabalığı, miras hakkı doğurmamakla birlikte, evlenme engeli teşkil eder. Süt akrabalığı gerçekleşmesi halinde süt emen, süt anne veya babasıyla; bunların nesep veya sütten olan çocuk ve torunlarıyla, anne ve babaları ile dede ve nineleriyle; ayrıca bunların nesep veya süt kardeşleri ile evlenemez. Bu evlenme engeli sürekli olup, hiçbir zaman birbirleriyle evlenmeleri mümkün değildir. (İ.P.)

SÜTRE

Sözlükte "perde, örtü, ceket" gibi anlamlara gelen ***sütre,*** dinî bir kavram olarak, önünden insan veya hayvanların geçmesi muhtemel olan açık bir yerde namaz kılan kişinin, önüne değnek veya başka bir şey dikmesini ifade eder.

Namaz kılan kişinin önünden geçmek doğru değildir; ancak iki saf kadar önünden geçilebilir. Bu nedenle, önünden insan veya hayvan geçmesi muhtemel olan açık yerlerde namaz kılan kişinin önüne sütre dikmesi uygun olur. Hz. Peygamberin uygulaması ve tavsiyeleri bu yöndedir. Sütre, namaz kılanın önüne dikilmeyip, uzatılmak suretiyle de yapılabilir. Önüne koyacak bir şey bulunmadığında çizgi çekmek de sütre yerine geçer. Cemaatle kılınan namazlarda, sadece imamın sütre edinmesi yeterlidir; diğerlerinin sütre koyması gerekmez. Sütreye karşı namaz kılarken, biraz sağ veya soluna doğru namaza durmak daha uygundur. Namaz kılarken önünde sütre bulunan kişinin önünden geçmekte bir sakınca yoktur. (İ.P.)

ŞABAN ORUCU

Şaban ayında oruç tutmak müstehaptır. Peygamberimiz (a.s.), Ramazan ayının dışında en çok bu ayda oruç tutmuştur, bazen bu ayın tamamını oruçla geçirdiği olmuştur. (İ.K.)

ŞÂFÎ

Şifa vermek, hastalığı iyileştirmek ve şifa istemek anlamındaki "ş-f-y" kökünden gelen ***şâfî*** şifa veren demektir.

Allah'ın sıfatlarından biri olup Buharî, Müslim, Tirmizî ve Ebû Dâvud'un rivâyet ettiği bir hadiste geçmiştir (Buharî, Merda, 20, Tıb, 40; Müslim, Selam, 46, 47, 48; Ebû Dâvud, Tıb, 17; Tirmizî, Deavat, 10).

Şâfî, Allah'ın şifa ve deva veren, hastalıkları iyileştiren, manevî sıkıntıları gideren ve ferahlık veren olduğunu ifade eder. Allah'ın bu vasfı Kur'ân'da "yeşfî" fiiliyle ifade edilmiştir: *"Hastalandığım zaman bana şifa veren O'dur."* (Şu'arâ, 26/80), *"Onlarla (müşriklerle) savaşın ki Allah sizin ellerinizle onlara azap etsin, onları rezil etsin, sizi onlara üstün getirsin ve müminlerin göğüslerini ferahlandırsın* **(yeşfî)**.*"* (Tevbe, 9/14).

Âyetler, Allah'ın maddî ve manevî anlamda şifa veren olduğunu beyan ediyor. Allah kelamı Kur'ân'da şifadır (Yûnus, 10/50; İsrâ, 17/82).

Derdi veren de dermanı veren de Allah'tır. Peygamberimizin; *"Allah hiçbir dert vermemiştir ki, şifasını da vermiş olmasın."* (Buharî, Tıb, 1), *"Allah her derde bir deva var etmiştir."* (Müslim, Eşribe, 12) hadisleri Allah'ın ***şâfî*** olduğunu beyan ettiği gibi şu sözü de bunu ifade eder. Hz. Aişe'nin bildirdiğine göre, Peygamberimiz, bir hasta ziyareti yaptığı veya birisi hastalanıp kendisine getirildiği zaman şöyle dua etmiştir: *"(Ey) insanların Rabbi! Bu (kulundan) sıkıntıyı gider ve ona şifa ver. Sen Şâfî'sin (ente'ş-şâfî). Ancak Senin şifan vardır. Öyle şifa ki, hiçbir hastalık bırakmaz."* (Müslim, Eşribe, 12).

İnsan hastalanınca doktora gider, ilaç kullanır, tıbbî tedbirleri alır. Ancak gerçek şifayı veren Allah'tır, diğerleri vasıtadır, sebeptir. (İ.K.)

ŞAFİ'Î MEZHEBİ

Dört büyük fıkıh mezhebinden biri olan Şafiî Mezhebi, büyük fakih Ebû Abdullah Muhammed ibn İdrîs eş-Şâfiî'nin görüşleri etrafında oluşmuştur. Mezhep imamının yaşadığı dönem ve mezhepleşme süreci bakımından Hanefî ve Malikî mezhebinden sonra ortaya çıkmış üçüncü büyük Ehl-i Sünnet mezhebidir. Bu mezhebe mensup olan fakihlere ve bu mezhebin görüşüyle amel eden kişilere Şâfiî denir. Şâfiî mezhebi halen, Mısır, Güney Arabistan, Doğu Afrika, Doğu Anadolu'da yaygındır. Kısmen Hindistan ve Endonezya'da bulunmaktadır.

Şâfiî mezhebinin hüküm çıkarmada kullandığı kaynak ve deliller **kitap, sünnet, kıyas** ve **icmadır**. Sünnetin her çeşidini delil olarak kabul eder. Mürsel hadisleri ise bazı şartlarla delil olarak

alır. Şâfiîler, istihsan ve mesâlih-i mürseleyi delil olarak almazlar. Sahabe kavlini de delil olarak kabul etmezler. (İ.P.)

ŞÂHİD – ŞEHÎD

Tanıklık yapmak, haber vermek, muttali olmak, bilmek, bildirmek, idrak etmek, yetişmek, hazır bulunmak, sözle veya fiilen delil olmak, yemin etmek anlamlarındaki "ş-h-d" kökünden türeyen ***şâhid,*** tanık, bilen, muttali olan, hazır olan ve delil demektir. Çoğulu, ***şühûd***, ***eşhâd*** ve ***şühhed***dir. ***Şehîd***; ***şâhid*** kelimesinin mübalağalı şeklidir. Çoğulu ***şühedâ*** ve ***eşhâd***dır. Allah yolunda öldürülene ***şehîd*** denildiği gibi ***şâhid***e de ***şehîd*** denir.

Allah'ın sıfatı olarak ***şehîd,*** her şeye muttali olan, gören, bilen, haberdar olan her yerde hazır ve nazır olan, kendisinden hiçbir şey gizlenmeyen, bütün sırlara vâkıf olan, her şeyi murakabe eden demektir. ***Şehîd*** kavramı; *rakîb*, *hafîz*, *alîm*, *semî*, *habîr*, *karîb* kelimeleriyle anlamdaştır.

Kur'ân'da ***şâhid*** kelimesinin çoğul şekli olan; *şâhidûn*, *şâhidin*, *şühûd* ve *eşhâd* ile birlikte 20 âyette geçmiştir. İki âyette (Âl-i İmrân, 3/81; Enbiyâ, 21/78) "şahîdin", bir âyette "eşhâd" şeklinde azamet çoğulu olarak Allah hakkında kullanılmıştır: *"...Biz de onların (Dâvûd ve Süleyman'ın) hükümlerine şâhitler idik."* (Enbiyâ, 21/78); *"Ne işte bulunsan, Kur'ân'dan ne okusan ve siz ne iş yapsanız mutlaka biz, içine daldığınız an üzerinizde şâhitleriz..."* (Yûnus 10/61) Bu âyetlerde Allah'ın "şâhid" olması; kullarının bütün yaptıklarını, davranışlarını görmesi, bilmesi, muttali olması, sözlerini duyması, onları murakabe etmesi, hazır ve nazır olması demektir. *"Nerede olursanız olun O, sizinle beraberdir ve Allah yaptıklarınızı görür."* (Hadîd, 57/4) âyetinin ifade ettiği manayı ifade eder.

Şehîd kelimesi, çoğul şekli olan "şühedâ" ile birlikte Kur'ân'da 35 defa geçmiş, 18 âyette tekil şekli Allah'ı nitelemede kullanılmıştır: *"(Ey Peygamberim!) De ki: Ey Kitap Ehli! Allah yaptıklarınıza şâhid iken niçin Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorsunuz?"* (Âl-i İmrân, 3/98) Bu âyette Allah'ın şâhid olması; kitap ehlinin yaptıklarına muttali olması, bilmesi, görmesi ve bu sebeple onları tecziye etmesi demektir.

Yedi âyette "Allah'ın her şeye şâhid olduğu" bildirilmiştir (Nisâ, 4/33; Mâide, 5/117). *"Allah, onların hepsini dirilttiği gün, yaptıklarını kendilerine bildirir. Allah onların yaptıkları işleri hep sayıp zaptetmiştir. Onlar ise unutmuşlardır. Allah her şeye şâhiddir."* (Mücadele, 58/6) âyeti Allah'ın her şeye şâhid olmasının anlamını açıkça ifade etmektir. İnsanlar nerede, ne zaman iyi veya kötü, küçük veya büyük, gizli veya aşikâr ne yaparlar, ne söylerlerse hepsini Allah bilir, görür, şâhid olur.

Dokuz âyette *"Şâhid olarak Allah'ın kâfi geleceği"* bildirilmiştir (Nisâ, 4/79, 166; Yûnus, 10/29).

"De ki: Benimle sizin aranızda şâhid olarak Allah yeter. Çünkü O kullarının hallerini haber alan ve görendir." (İsrâ, 17/96) *"...Allah'a karşı gelmekten sakının. Çünkü Allah her şeye şâhiddir."* (Ahzâb, 33/55) âyetlerinde olduğu gibi Allah'ın şâhid olarak kâfi gelmesi, O'nun, insanların bütün yaptıklarını bilmesi, görmesi ve zaptetmesidir. Hiç kimse, yaptıklarını inkâra imkânı yoktur. Çünkü Allah, yaptıklarını yazdırmıştır (Kâf, 50/17), kişinin uzuvları da

kendisine şâhidlik edecektir (Fussilet, 41/20-25).

Bir hakkı, bir olayı ispatta bilgi ve görgüsüne müracaat edilen kişiye şâhid denildiği gibi inanç, söz, fiil ve davranışlarıyla insanlara güzel örnek olan müminlere de ***şâhid*** denilmiştir. Peygamberin şâhid olması bu anlamdadır.

Müminlerin; îmân, îbâdet, güzel ahlâk, adalet, doğruluk, ilim, irfan ve çalışmaları ile diğer insanlara nümûne-i imtisal, güzel örnek (şühedâ) olmaları istenmiştir (Bakara, 2/143; Hac, 22/78). Müslümanlar; kıyamette diğer peygamberlerin hak dini toplumlarına tebliğ ettiklerine de tanıklık edeceklerdir.

Yüce Allah, dosdoğru ve âdil şâhidler olunmasını emretmektedir: *"Ey müminler! Adaleti tam yerine getirerek Allah için şâhidlik edenler (şühedâ) olun, kendinizin, ana-babanızın ve yakınlarınızın aleyhine olsa bile, (şâhidlik ettiğiniz kimseler) zengin veya fakir olsalar yine (adaletten ayrılmayın)... "* (Nisâ, 4/135).

Bir kimsenin ancak iyi bildiği, tam gördüğü ve muttali olduğu konularda, şâhidlik yapması gerekir. Şehâdette, bilgi, görgü, adalet ve doğruluk şarttır. (İ.K.)

Bir hadis terimi olarak ***şâhid hadis,*** fert olduğu sanılan bir hadis, mana ya da lafız olarak bir başka sahâbi tarafından rivâyet edilmişse, bulunan bu ikinci rivâyete denir. Aynı hükmü ifade eden diğer rivâyetlerin destekleyicisi durumunda olan şâhid hadis, lafzî ve manevî olmak üzere iki kısımdır: ***Lafzî şahid hadis,*** desteklenen hadisle lafızları aynı olan hadisdir. ***Manevî şâhid hadis*** ise, desteklenen hadisle lafızları farklı olduğu halde manası aynı olan hadisdir. Şâhid hadisin desteğiyle fert olan bir hadis, **aziz,** az **zayıf** olan bir hadis **hasen**, hasen olan bir hadis de sahih derecesine yükselir. (A.G.)

ŞAKÎ

Sözlükte "asi, haydut, yol kesen, haylaz ve her çeşit günahı işleyebilen kişi" demektir. Şakî anlam bakımından said kelimesinin zıddıdır. (bk. Sa'îd) (F.K.)

ŞAKÎK (Şakîka)

Şakîk ve şakîka tabiri, fıkıh kitaplarının miras bölümlerinde geçmekte olup, anne-baba bir erkek kardeşe şakîk; anne-baba bir kız kardeşe ise şakîka denir. (İ.P.)

ŞÂKİR-ŞEKÛR

Nimet vereni bilip onu düşünmek ve övmek, teşekkür etmek; işin, amelin, çalışmanın karşılığını vermek, dolu olmak, cömert olmak anlamındaki "ş-k-r" kökünden türeyen ***şâkir***, nimet verene, iyilik yapana teşekkür eden; çalışanı ödüllendiren demektir. ***Şekûr***, "şâkir" kelimesinin mübalağa ve süreklilik ifade eden şeklidir.

Allah'ın ismi-sıfatı olarak ***şekûr,*** kullarına yaptıkları ibâdetlerinin karşılığı olarak çok mükâfat ve nimet veren, az veya çok her itaati ödüllendiren, bol, çok ve devamlı nimet ihsan eden demektir.

Şâkir ve ***şekûr*** kelimeleri Kur'ân'da hem Allah'ı hem de insanları nitelemek için kullanılmıştır.

Verdiği sayısız nimetlere karşı Allah'ı öven, O'na îmân edip itâat eden ve sâlih ameller işleyen insanın vasfı olarak "şâkir" kelimesi 12 âyette (İnsan, 76/3; Nahl, 16/121); "şekûr" kelimesi ise beş âyette geçmiştir (İbrahim, 14/5).

Allah'ın sıfatı olarak "şâkir" vasfı, iki âyette geçmiştir: *"Kim bir hayır işlerse bilsin ki gerçekten Allah, şâkirdir, alîmdir."* (Bakara, 2/158), *"Siz şükreder ve îmân ederseniz Allah size niçin azap etsin? Allah şâkirdir, alîmdir."* (Nisâ, 4/147).

Âyetlerden anlaşılacağı üzere Allah'ın şâkir vasfı îman eden, hayır işleyen, şükreden kullarına yöneliktir. ***Şâkir*** vasfının **"alîm"** vasfı ile birlikte geçmesi; Allah'ın yapılan her ameli bildiğini, onu zayi etmeyeceğini ve karşılığını vereceğini ifade eder.

Şekûr lafzı ise 4 âyette geçmiştir. Fâtır sûresinin 29-30. âyetlerinde Allah'ın kitabını okuyan, namazını kılan, gizli ve âşikâr infakta bulunan kimseye Allah'ın ücretlerini eksiksiz vereceği ve lütfundan onlara fazlasını ihsan edeceği bildirildikten sonra; **"Çünkü o ğafurdur, şekûrdur"**; ahirette cennete girenler *"Bizden tasayı gideren Allah'a hamdolsun. Doğrusu gerçekten Rabbimiz ğafurdur, şekûrdur."* (Fâtır, 35/34); *"Kim bir iyilik güzel amel (hasene) işlerse, onun iyiliğini artırırız. Gerçekten Allah ğafurdur, şekûrdur"* (Şûra, 42/23) ve *"Eğer Allah rızası için güzel borç verirseniz, Allah onu sizin için kat kat yapar ve sizi bağışlar, Allah şekûrdur, halîmdir."* (Teğâbun, 64/17) âyetleri şekûr vasfının anlamını açıkça ortaya koymaktadır. Allah; güzel ameller işleyen, hayır ve iyilik yapan müminleri bağışlar, onlara lütfundan bolca mukâfat verir. Amellerini karşılıksız bırakmaz. Bu, Allah'ın şekûr olmasının sonucudur. (İ.K.)

ŞÂRİ'

Şeriat koyan anlamına gelmektedir. (bk. Şeriat) (F.K.)

ŞART

Sözlükte "yerine getirilmesi gerekli olan şey" anlamına gelen ***şart,*** bir fıkıh usulü kavramı olarak, hükmün varlığı kendisine dayanan şeydir; şart bulunmazsa hüküm de bulunmaz, ancak şartın bulunması hükmün bulunmasını gerektirmez. Meselâ abdest namazın şartlarındandır; abdestsiz namaz geçerli olmaz, ancak her abdest alan kişinin namaz kılması gerekmez.

Şartlar bağlandığı şeye göre, ***sebebin şartı*** ve ***hükmün şartı*** olmak üzere ikiye ayrılır. Bazen şarta, vaz'î bir hüküm olan sebep bağlanabilir; bu durumda şart, sebebin şartı olur. Meselâ, nisap zekat ile mükellef olmanın sebebidir. Fakat nisap miktarı mala sahip olan kişinin bu malın zekatını vermekle yükümlü olması için, üzerinden bir yıl geçmesi gerekir. Bu şart gerçekleşmemişse, sebep de yok sayılır ve nisap miktarı mala sahip olduğu halde zekatla mükellef olmaz. Bazen de şarta bağlanan, bir hüküm olabilir. Meselâ, abdest namazın şartıdır. Burada teklîfî bir hüküm olan namaz, abdest şartına bağlanmıştır.

Şartlar belirleyen tarafından, şer'î şart ve ca'lî şart kısımlarına ayrılır. ***Şer'î şart,*** sebep veya hükmün gerçekleşmesi için Şâri' tarafından belirlenen şartlardır. Evlenme akdinde şahitlik, namaz için abdest şer'î şartlardandır. ***Ca'lî şart*** ise, insanlar tarafından kendi hukukî muameleleri ile ilgili olarak ileri sürülen kayıtlardır. Meselâ bir kimsenin, "Şu işim olursa fakirlere yüz milyon lira sadaka dağıtacağım" demesi, ya da

sadece odun taşımak üzere kamyonun kiralanması böyle şartlardandır. (İ.P.)

ŞATAH

Sözlükte "hareket, kıpırdama, köpürme" anlamına gelen ***şatah,*** tasavvufta, üzerinde benlik ve dava kokusu bulunan söz; zâhiren dinî hükümlere aykırı düşen söz; ne kasd edildiği kolaylıkla anlaşılamayan kapalı veya sembolik ifade demektir. Aşırı tecelli ve feyz gelen velilerden, şeriata aykırı gibi görünen sözler zuhur eder. Bu sözlerin sahipleri kendilerine geldikleri zaman o sözlerinden dolayı pişman olup tevbe ederler. Bu kâbil sözler kabul edilemez. Ancak bu söz sahiplerini anlamaya çalışmak gerekir. Şeriata aykırı bu sözleri ayıklık halinde söylemek ise asla caiz değildir. (M.C.)

ŞAVT

Sözlükte "tur, bir turluk koşu, işin bir kısmı, gaye, mesafe" gibi anlamlara gelen ***şavt***, dinî bir kavram olarak, tavafta **Hacer-i Esved**'den başlayıp **Hatîm**in dışından Kâbe'nin etrafında bir defa dolaşmayı; sa'yde ise, **Sâfâ** ile **Merve** arasındaki her bir gidiş ve gelişi ifade eder. Bir tavaf yedi şavttan oluşmaktadır. **Hâcer-i Esved**'den başlayıp yedi defa Kâbe'nin etrafında dönmek bir tavaf, her bir dönüş de bir şavttır. Sa'yde Safâ ile Merve arasındaki her bir gidiş ve geliş birer şavttır. Sa'y yedi şavttan oluşmaktadır. (İ.P.)

ŞECCE

Baş ve yüzdeki yaralara ve yaralamalara denir. (İ.P.)

ŞEDÎDÜ'L-AZÂB

"Azabı şiddetli olan" demektir. Allah'ın sıfatı olarak Kur'ân'da bir âyette geçmiştir: *"Bütün kuvvet Allah'ındır. Şüphesiz Allah, azabı şiddetli olandır."* (Bakara, 2/165) Kur'ân'da; Allah'ın âyetlerini inkâr eden kâfirlerin (Âl-i İmrân, 3/56), suç işleyen ve hile yapanların (En'âm, 6/124), inkâr edenlerin (Yûnus, 10/70), âhirete îman etmeyenlerin (Müminûn, 23/74-77), kötülük yapanların (Fâtır, 35/10), insanları Allah yolundan saptıranların (Sâd, 38/26), münafıkların (Mücadele, 58/14-16), Allah ve peygamberin emirlerine baş kaldıranların (Talâk, 65/8-10) şiddetli azap ile cezalandırılacağı bildirilmiştir. Bir âyette, Allah'ın daha kuvvetli, cezasının daha çetin olduğu bildirilmiştir. (Nisâ, 4/84) (İ.K.)

ŞEDÎDÜ'L-'İKÂB

Cezalandırması çok şiddetli olan demektir. Bu vasıf, Kur'ân'da 14 âyette geçmiştir: *"Biliniz ki, şüphesiz Allah, cezalandırması şiddetli olandır..."* (Mâide, 5/98), *"Allah, kuvvetlidir, azabı şiddetlidir.* **(Kavî, şedîdu'l-'Ikâb)**" (Enfâl, 8/52), *"...Allah'a karşı gelmekten sakının. Çünkü O, cezalandırması şiddetli olandır."* (Haşr, 59/7), *"O'nun yakalaması* (ahzebû) *çok acı ve çok şiddetlidir.* (elîm, şedîd)*"* (Hûd, 11/102), *"Şüphesiz senin Rabbin cezalandırması şiddetli olandır."* (İbrâhim, 14/2), *"Şüphesiz Rabbinin tutması* (batşa) *şiddetlidir* (şedîd).*"* (Mümin, 40/22).

Mâide sûresinin 98, Râ'd sûresinin 6 ve Mü'min sûresinin 3. âyetinde Yüce Allah, hem cezalandırmasının şiddetli olduğunu hem de çok bağışlayan, çok merhametli, günahları affeden ve tevbeleri kabul eden olduğunu bildirmiştir ki bu ancak inkâr ve isyanda ısrar edenleri cezalandırdığının beyanıdır. Nitekim Kur'ân'da, şiddetli cezaya; zalimlerin (Bakara, 2/165), Allah'ın nimetini değiştirenlerin (Bakara, 2/211), Allah'ın

âyetlerini inkâr edenlerin (Âl-i İmrân, 3/11), Allah ve Rasûlüne karşı gelenlerin (Enfal, 8/13), nankörlük edenlerin (İbrahim, 14/7), peygamberleri, mucizeleri inkâr edenlerin (Mü'min, 40/22), Allah'a karşı gelenlerin (Haşr, 59/7) şiddetli cezalandırılacağı bildirilmiştir. (İ.K.)

ŞEDÎDÜ'L-MİHÂL

Allah'ın sıfatlarından biri olan ***şedîdü'l-mihâl,*** kuvveti, cezalandırması, hilesi, tuzağı (kayd, mekr) çok şiddetli demektir. Bir âyette geçmiştir: *"O pek kuvvetli / azabı, hilesi çok şiddetli olandır."* (Ra'd, 13/13).

Dilciler; ***mihâl*** kelimesine ikab, kuvvet, keyd, mekr, hile anlamlarını vermişlerdir. Allah'ın hilesinin/tuzağının şiddetli olmasından maksat, azabını insanlara bir hikmete binaen gizlice ulaştırması, hile yapanları misliyle cezalandırmasıdır. (İ.K.)

ŞEFAAT

Sözlükte "bir başkasını desteklemek üzere ona katılmak, yardımcı olmak ve aracılık yapmak" gibi manalara gelen ***şefaat,*** ıstılahta, ahirette günahkâr müminlerin affedilmesi, günahı olmayanların daha yüksek derecelere erişmeleri için peygamberlerin, Allah'a yalvarmaları, dua etmeleri ve günahlarının bağışlanmasını istemeleri demektir. Allah'ın izni olmadan bir kimsenin şefaat etmesi veya Allah'ın razı olmadığı birine şefaatte bulunması mümkün değildir. *"Hiçbir şefaatçı yoktur ki, O'nun izni olmadan şefaat edebilsin."* (Yûnus, 10/3), *"Bunlar Allah'ın rızasına ermiş olandan başkasına şefaat edemezler."* (Enbiya, 21/28). Kâfir ve münafıklar için şefaat söz konusu değildir. *"Onlara (kâfirlere) şefaatçıların şefaati fayda vermez."* (Müddessir, 74/48; En'âm, 6/51) Hz. Peygamber bir hadislerinde ümmetinin günahkârlarına şefaat edeceğini haber vermiştir (Tirmizî, Kıyamet 11; İbni Mace, Zühd, 37).

Hz. Peygamberin bir de genel ve kapsamlı bir şefaatı olacaktır. Mahşerde bütün insanlar heyecan ve ızdırap içinde bulundukları bir sırada bunların hesaplarının bir an önce görülmesi için Hz. Peygamber şefaat dileyecektir. Buna **"*şefaat-i uzma*"** (büyük şefaat) adı verilir. Hz. Peygamberin bu anlamdaki şefaat yetkisi Kur'ân'da **"*Makam-ı Mahmud*"** (övülen makam) adıyla anılır. (F.K.)

ŞEFÎ'

Aracı olmak, yardım etmek, çift / ikili yapmak anlamındaki "ş-f-'a" kökünden türeyen ***şâfi'*** kelimesinin mübalağalı şekli olan ***şefî',*** şefaat eden, yardımcı olan demektir.

Şefî' (çoğulu *şüfeâ'*) Kur'ân'da Allah ve insanların (Yûnus, 10/3) (bk. Şefaat) vasfı olarak kullanılmıştır: *"...O'nun (dünya hayatı kendini aldatan, dinini oyun ve eğlence yerine koyan kimsenin) Allah'tan başka dostu da yardımcısı da (şefi) yoktur..."* (En'âm, 6/70), *"... Sizin O'ndan başka ne bir dostunuz (velî) ne de bir yardımcınız (şefî') vardır..."* (Secde, 32/4), *"De ki: Şefaatin hepsi Allah'ındır..."* (Zümer, 39/44). Allah'ın ***şefî'*** vasfı; dünyada özellikle âhirette müminlerin yâr ve yardımcısı, azap ve sıkıntılardan koruyanı olduğunu ifade eder. (İ.K.)

Bir fıkıh terimi olarak ***şefî', şuf'a*** hakkı ile gayrimenkul veya gayrimenkul hükmündeki yeri cebren alma hakkına sahip olan kişi demektir. (bk. Şuf'a) (İ.P.)

ŞEFKAT

Sözlükte "merhamet etmek, acımak" anlamına gelen ***şefkat,*** ahlâk kavramı olarak, Allah'ın yarattığı canlılara karşı insanda varolan acıma, merhamet etme duygusu demektir. İnsandaki şefkat duygusunun kaynağı, ilâhi rahmettir. Bir âyette *"Rahmetim her şeyi kuşatmıştır."* (A'râf, 7/156) buyurulması bu gerçeği ifade etmektedir. Hz. Peygamber, *"Allah rahmeti yüz parçaya ayırdı; doksankokuzunu kendi katında tuttu, birini dünyaya indirdi. Bütün canlılar bu bir parçadan istifade ederek hem cinslerine şefkatle davranırlar. At, yavrusu memesini emerken başına değmesin diye ayağını kaldırır."* (Buhârî, Edeb, 19) buyurarak şefkat duygusunun bütün canlılarda bulunduğunu ve bu duygunun kaynağının ilâhi rahmet olduğunu haber vermektedir. *"İnsanlara acımayana, Allah da acımaz."* (Müslim, Fedâil, 66), *"Merhamet etmeyene merhamet edilmez."* (Buhârî, Edeb, 18), *"Müminler birbirlerini sevmede, acımada, korumada bir vücut gibidir. Vücudun herhangi bir organı rahatsızlanınca, diğerleri de bu yüzden rahatsız olur; ateşlenir ve uykusuz kalır."* (Buhârî, Edeb, 18) meâlindeki hadisler, şefkat ve merhamet duygusunun müminde bulunması gereken yüce duygulardan biri olduğunu göstermektedir. (M.C.)

ŞEHÂDET

Sözlükte "tanıklık etmek, huzurda olmak, hazır bulunmak, idrak etmek, haber vermek, muttali olmak ve bilmek" anlamlarına gelir. Kur'ân'da; bu kelime çeşitli formalarda 160 defa geçmiş ve bilmek (Âl-i İmrân, 3/18, 70, 86), hazır olmak, yetişmek, tanıklık etmek (Bakara, 2/185, 283), ikrâr etmek (Nûr, 24/6) ve haber vermek (Yûsuf, 12/81) anlamlarında kullanılmıştır. Gözle görülmeyen, ancak Allah'ın bildiği gayb âleminin zıddına ***şehâdet*** denilmiştir. ***Şehâdet,*** gözle görülebilen, insanlar tarafından bilinip idrak edilebilen varlıklardır (Haşr, 59/22; Mâide, 5/106). Allah, şâhidliğin, adaletle yapılmasını, gizlenmemesini, şâhidlikten imtina edilmemesini, bunun günah ve zulüm olduğunu bildirmiştir (Bakara, 2/140, 282-283). Hukuk dilinde şehâdet; mahkemede her hangi bir olay veya bir konu hakkında bildiği, gördüğü ve muttali olduğu şeyleri birinin lehine diğerinin aleyhine olarak söylemesi, anlatması ve haber vermesidir. Bir kimsenin kendi lehine başkasının aleyhine şâhidlik yapmasına ***da'va,*** kendi aleyhine başkası lehine şâhidlik yapmasına ise ***ikrâr*** denir. Şâhidlik yapmak dinen farz, şâhidlik yapmamak veya yalancı şâhidlik yapmak ise büyük günahtır.

Bir Müslümanın, Allah yolunda, İslâm uğrunda öldürülmesine de *şehâdet* denir. Bu anlamda **şehâdet** kavramı *"Allah yolunda öldürülmek"* (yüktel fî sebîlillah) şeklinde de ifade edilmiştir (Bakara, 2/154).

Kıyamette kulak, göz, dil, el, ayak ve derilerin kişinin aleyhinde konuşmalarına, yaptığı kötülükleri söylemelerine (Fussilet, 41/20-21; Nûr, 24/24; Yâsîn, 36/65); kâfirlerin küfürlerini ikrar etmelerine de (En'âm, 6/130) şehâdet denilmiştir.(İ.K.)

ŞEHÎD

Sözlükte "bilen, gören, hazır olan, haber veren, muttali ve tanık olan" demektir. ***Şehîd,*** şâhid, kelimesinin mübalağasıdır. Şehîd kelimesinin çoğulu *şühedâ* ve *eşhâd*dır. Bu kelimeler, aynı zamanda şâhid kelimesinin de çoğuludur.

Kur'ân'da şehîd kelimesi, 35 defa, şühedâ kelimesi ise 20 defa geçmiştir. Bu kavram, Allah'ın, Peygamberin, meleklerin ve insanların sıfatı olarak kullanılmıştır.

Allah'ın sıfatı için bk. Şâhid.

Peygamberin sıfatı olarak şehîd; Hz. Muhammed (a.s.), kıyâmet günü her ümmetin şâhitlerine (Nisâ, 4/41. Nahl, 16/89) ve Müslümanlara (Hac, 22/78) şâhidlik edecektir. *"Her ümmet içinde kendilerinden kendi üzerlerine bir şâhid (şehîd) getirdiğimiz gün (Ey Muhammed!) seni de bunların üzerine şahid (şehîd) getirmiş olacağız..."* (Nahl, 16/89) *"...Allah önceki kitaplarda da bu Kur'ân'da da size Müslümanlar adını verdi ki Peygamber size şâhid (şehîd) olsun, siz de insanlara şâhidler (şühedâ) olasınız...."* (Hac, 22/78).

Her ümmetin Peygamberi kavmine şâhidlik edecek, Hz. Muhammed (a.s.) ve Müslümanlar da Peygamberlere şâhidlik edecektir (Bakara, 2/143; Nahl, 16/84, 89; Hac, 22/78) İsâ (a.s.)'ın dünyada kavmini kollayıp gözetlemesi anlamında *şehîd* olduğu (Mâide, 5/117) ve âhirette ehl-i kitap aleyhine şâhidlik edeceği bildirilmiştir. (Nisâ, 4/159).

Hafaza meleklerinin sıfatı olarak şehîd; *"Her insan (kıyamet günü) yanında bir sürücü (sâik) ve şâhid (şehîd) ile gelir."* (Kâf, 50/21) âyetinde geçen **"şehîd"**, insanın yaptıklarına ve söylediklerine şâhid olan yazıcı melektir.

İnsanın sıfatı olarak şehîd kelimesi farklı anlamlarda kullanılmıştır:

a) Bir olaya tanıklık eden kimselere (Bakara, 2/282; Nisâ, 4/35; Mâide, 5/8; Nûr; 24/4, 6),

b) Gerçekleri gören, dinleyen, duyan ve gâfil olmayan kimselere (Kâf, 50/37),

c) Nankörlüğünü bilmesi, anlaması ve görmesi itibariyle her insana (Âdiyât, 100/70),

d) İnanç, söz, fiil ve davranışlarıyla, âdil, müstakim, numune-i imtisal, güzel ahlâk sahibi, ilim ve irfan sahibi olmaları hasebiyle Müslümanlara şehîd-şühedâ denilmiştir. İlgili âyette şöyle buyrulmuştur: *"Böylece sizi orta bir toplum yaptık ki siz insanlara şahidler (şühedâ = güzel örnekler) olasınız, Peygamber de size şâhîd (şehîd) olsun..."* (Bakara, 2/143). Hz. Muhammed (a.s.)'in inanç, söz, fiil, davranış ve yaşantısıyla insanlara örnek olması "şehîd" kelimesi ile, müminlerin de aynı şekil de diğer insanlara numune-i imtisal olması "şühedâ" kelimesi ile ifade edilmiştir.

e) Allah yolunda öldürülen müminlere, "şühedâ" denilmiştir (Âl-i İmrân, 3/140; Nisâ, 4/69; Zümer, 39/69). Örfümüzde "şehîd" kelimesi bu anlamda kullanılmaktadır. Allah yolunda öldürülen müminlere, şehîd denilmesi, ölen kişinin cennetlik olduğuna dünyada şâhidlik edilmesi, gerçekte ölü olmayıp yaşaması (Bakara, 2/154) sebebiyledir. *"Şehîdler, âhirette gördüğü nimet ve mükâfat sebebiyle dünyaya tekrar dönüp on defa öldürülmeyi temenni ederler"* (Buhârî, Îmân, 26; Müslim, İmare, 103) Şehîdler âhirette peygamberler, sıddîklar ve sâlihlerle beraber olurlar (Nisâ, 4/69). *"Şehîdin kul hakkından başka bütün günahlarını Allah bağışlar"* (Müslim, İmare, 32)

Şehîdler üç kısımdır:

1- ***Hakîki şehîd***: İslâm'ın yücelmesi (îlâ-i kelimetüllah) vatan müdafası için savaşırken ölen Müslümanlar. Bu kimseler, yıkanmaz, kefenlenmez, namazları kılınıp kanlı elbiseleri ile defnedilir. Uhud, Bedir ve Çanakkale şehîdleri gibi.

2- ***Hükmî şehîd.*** Hakîkî şehîdin şartlarından birini taşımaması sebebiyle yıkanıp kefenlenen ve âhiret itibariyle şehit olanlardır. Savaşta yaralandıktan sonra yiyip içen, uyuyan, tedâvi gören, başka bir yere nakledilen ve daha sonra ölen kimseler; deprem yangın, sel felaketi, âfet ve benzeri musibetlere maruz kalarak ölen, mide ağrısından ölen, doğum sırasında ölen, suda boğularak ölen, kolera, veba ve veremden ölen, göçük altında kalarak ölen, ilim yolunda ölen Müslümanlar da hükmen şehittirler. (Buhârî, Cihâd, 30, Tıb, 30; Ebû Dâvûd, Cenaiz, 11, 16; Nesâi, Cenaiz, 14; Malik, Cenaiz, 36; Müslim, İmâre, 164-166)

3- ***Dünya hükümleri bakımından şehîd***; Müslümanların yanında savaşırken ölen münafıklardır. Bunlar da yıkanıp kefenlenmeden cenaze namazları kılınır, kanlı elbiseleri ile defnedilir. Ancak îmânları bulunmadığı için âhirette şehîdlik sevabı alamazlar. Şehîdlik, Müslümanlara özgü bir niteliktir. Müslüman olmayanlar şehîd olamazlar. (İ.K.)

ŞEKÛR

Allah'ın sıfatlarından biri olup, kullarına yaptıkları ibadetlerinin karşılığı olarak çok mükâfat ve nimet veren, az veya çok her itaati ödüllendiren, bol, çok ve devamlı nimet ihsan eden demektir. (bk. Şâkir) (İ.K.)

ŞEMÂİL

Huy, tabiat, karakter, hal ve hareket, tavır ve davranış anlamlarına gelen ***şemile*** ve ***şimâl*** kelimesinin çoğulu olup, ıstılahta, huyu, karakteri, ahlâkî, yaşayış tarzı, dış görünüşü, kıyâfeti gibi Peygamberimizin beşeri yönüne, hayat tarzına ve kişisel özelliklerine ve bunları kendine konu edinen bilim dalına denir. Bu konuda bir çok eser yazılmıştır. Tirmizî'nin (ö. 279/892) *Şema'il*, Kadı Iyaz'ın (ö. 544/1149) *eş-Şifa bi Ta'rifi Hakîki'l-Mustafa* adlı eserleri en meşhurlarıdır. (İ.K.)

ŞER

Sözlükte "kötülük, fenalık ve kötü iş" anlamına gelen ***şer,*** dinî literatürde Allah'ın hoşnut olmadığı, sevmediği, meşru olmayan, işlenmesi durumunda kişinin ceza ve kınamaya müstehak olacağı davranışlar demektir. Kur'ân, şer kapsamına giren davranışlar için **fesad, münker, seyyie, habis** ve **haram** kavramlarını da kullanır. Ehli sünnete göre âlemlerin yaratıcısı olan Allah, hayrı yarattığı gibi şerri de yaratır. Çünkü âlemde herşey onun irâde, takdir ve kudreti altındadır. Âlemde ondan başka gerçek mülk, kudret ve tasarruf sahibi başka varlık yoktur. Şerrin Allah'tan olması fiilin meydana gelmesine ilişkin iradesini ifade eder, yoksa Allah kulların kötü fiilleri yapmalarından hoşnut olmaz. (F.K.)

ŞER'Î

Şeriate uygun, dinî; dine/hukuka uygun anlamlarına gelmektedir. (bk. Şeriat) (İ.P.)

ŞEREFE

Minarelerde gövdeden dışarıya çıkık ve dört cihete dönülerek ezan okunan yere denir. Şerefenin alt

tarafı gövde, üst tarafı ise külahtır. Minarelerde genelde tek, bazılarında 2-3 şerefe vardır. (İ.K.)

ŞERİAT

Şeriat kelimesi, "ş-r-'a" kökünden gelmekte olup türevleriyle birlikte Kur'ân'ın dört ayrı yerinde geçmektedir. Sözlükte "su yolu, bir ırmak veya herhangi bir su kaynağından su içmek ve almak için gidilen yol, doğru yol, Hak din yolu, büyük ve geniş cadde, aydınlık ve ışık" gibi manalara gelmektedir. Toplumlar için amelî hükümler, emir ve yasaklar anlamına gelen şeriat, bütün ilâhî dinlerde peygamberlerin aracılığıyla gönderilen ortak bir unsurdur: *"Sonra da seni din konusunda bir şeriat sahibi kıldık. Sen ona uy; bilmeyenlerin isteklerine uyma."* (Câsiye, 45/18), *"(Ey ümmetler) Her birinize bir şeriat ve bir yol verdik. Allah dileseydi, sizi tek bir ümmet yapardı..."* (Mâide, 5/48).

İslâm bilginlerinin bu âyetlere getirdikleri yorumlara göre din; esasa ilişkin inanç, usul ve prensip, şeriat ise her peygamberin kendi devrinde bu usule dayalı olarak ortaya koyduğu amelî kurallar ve tatbikatın adı olmuştur. Geniş yol anlamına gelen ***minhac*** da ilk insandan bu yana, Allah'ın dininde değişmeden gelen îmân esasları olarak açıklanmıştır. Bu durumda ***minhac*** ile ***şeriat*** dinin içeriğini ve sınırlarını oluşturmaktadır.

Toplumların ihtiyaçlarına göre gönderilen dinlerde tedricî değişiklikler olmuştur. Önceki dinde yasak olan bazı fiiller, sonraki dinde helâl kılınmış veya bunun tersi olmuştur. Ancak inanç esasları hepsinde birdir. İsimleri ve hükümleri farklı da olsa bütün ilâhî dinlerin özü birdir. Peygamberimiz, bu hususu şöyle açıklamıştır: *"Biz peygamberler baba bir kardeşleriz. Dînimiz birdir."* (Buhârî, Enbiyâ, 48)

"Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü"nde bu terim şöyle açıklanmıştır: "Şeriat, dîn manasında da müstameldir. Bu takdirde hem ahkâm-ı asliyye denilen itikadıyyatı, hem de ahkâm-ı fer'iyye denilen ibadetleri, ahlâkı ve muamelatı ihtiva etmektedir." (F.K.)

ŞER'U MEN KABLENÂ

Kelime anlamı itibariyle "bizden öncekilerin dinleri/şerîatları" anlamına gelen ***şer'u men kablenâ***, fıkıh usulünde, fer'î delillerden biridir.

"Öncekilerin dinî hükümlerinin, bizim için de geçerli" olup olmadığı konusunda ihtilaf edilmiştir. Bir kısım bilginler, eski dinlerin hükümlerinin İslâm ile ortadan kaldırıldığını, bunlardan sadece İslâm'da da devam ettiğine dair delil bulunanların geçerli olduğunu söylemişlerdir. Bir kısım bilginler ise, açıkça hükmünün ortadan kaldırıldığına dair bir delil bulunmayan konularda İslâm'dan önceki ilahi vahye dayalı dinlerin hükümleriyle amel edilmesi gerektiğini kabul etmişlerdir.

Semâvî dinlerin hepsi bir bütündür. Nitekim Kur'ân'da, *"'Dini dosdoğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin!' diye Nûh'a emrettiğini, sana vahyettiğini, İbrahim'e, Mûsâ'ya ve Îsâ'ya emrettiğini size de din kıldı..."* buyrulmaktadır (Şûrâ 2/13). Semâvî dinlerin aslı bir olduğuna göre, hükümleri de herkese şâmil olmalıdır. Ancak belirli bir millet veya zamana ait olduğuna veya neshedildiğine dair bir delil varsa, o zaman bizim için delil teşkil etmez. (İ.P.)

ŞEVK

Sözlükte "özlem" anlamına gelen ***şevk,*** tasavvufta gönlün sevgili ile buluşma arzusu; Allah'a kavuşma özlemi demektir. Kur'ân'da *"Kim (kıyamet günü) Allah'a kavuşmayı (ümit ve korku ile) beklerse (o güne hazırlıklı olsun), çünkü Allah'ın takdir ettiği vade mutlaka gelip çatacaktır..."* buyurulmaktadır (Ankebût, 29/5). (M.C.)

ŞEVVAL ORUCU

Ramazan ayından sonra gelen şevval ayında tutulan altı gün oruca "***şevval orucu***" denir. Bu orucu tutmak müstehaptır. Bu oruç peş peşe tutulabileceği gibi ara verilerek de tutulabilir. Peygamberimiz (a.s.), Ramazan ayından sonra gelen şevval ayında altı gün oruç tutmuş (Tirmizî, Savm, 43-44, III, 120-122) ve tutulmasını tavsiye etmiştir. Bu orucu tutmanın sebebini Peygamberimiz (a.s.), şöyle açıklamıştır: *"Kim Ramazan orucunu tutar, sonra şevval ayından altı gün oruç tutarsa bütün yıl boyunca oruç tutmuş gibi olur"* (Tirmizî, Savm, 53, III, 132)

"Kim iyi bir amel işlerse, kendisine bunun on katı sevap vardır" (En'âm, 6/160) anlamındaki âyet esas alındığında bir ay oruç tutan müslüman, on ay oruç tutmuş gibi sevap kazanır. Şevval ayından da altı gün oruç tuttuğunda ki bu oruç on katıyla altmış gün, iki ay yapar, böylece bir yıl oruç tutmuş gibi olur. (İ.K.)

ŞEYH

Sözlükte "yaşlı, pîr, ihtiyâr, bey, önder, kabîle başkanı" anlamına gelen ***şeyh,*** tasavvufta, nefsinden fâni Hak'ta bâkî, velî, Allah dostu; isteklilere rehberlik etmek ve onları irşad etmek ehliyet ve liyâkatına sahip bulunan kâmil insan, rehber, delil, mürşid demektir. Gerçek şeyh, Allah'ı kullarına, kullarını da hem Allah'a hem de birbirlerine sevdirebilen kâmil insandır. Şeyh, mürîd ve müntesiplerini bir annenin çocuğunu eğitip yetiştirdiği gibi terbiye edip yetiştirir. (M.C.)

Bir hadis terimi olarak ***şeyh,*** muhaddis ile eş anlamlıdır (A.G.)

ŞEYHAYN (Şeyhân)

Sözlükte "iki hoca, iki yaşlı adam" anlamlarına gelen ***şeyhayn*** *(şeyhân),* bir kavram olarak hadiste, en makbul iki hadis kitabının yazarı olan İmam Buhârî ve İmam Müslim'e; Hanefî fıkıh literatüründe ise, İmâm-ı Azam Ebû Hanîfe ve İmam Ebû Yûsuf'a verilen unvandır. Ayrıca dört halifeden Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e de Şeyhayn denir. (İ.P.)

ŞEYHU'L-İSLÂM

Sözlükte "İslâm büyüğü" anlamına gelen Şeyhu'l-İslâm; Osmanlı İmparatorluğunda fetva işlerine bakan, protokolde padişah ve başbakandan sonra gelen en büyük görevliye verilen unvandır. Önceleri müftülere Şeyhu'l-İslâm denilmekle birlikte 1425 yılına doğru ülkenin en büyük müftüsüne bu unvan verilmeye başlanmıştır. Şeyhu'l-İslâmlık, ilmiyye sınıfının en yüksek makamı idi. Osmanlı Devletinde 175 Şeyhu'l-İslâm görev yapmıştır. İlki Molla Şemseddin Fenârî (1424-1431) sonuncusu ise Medenî Mehmet Nuri Efendi'dir (26/09/1920-04/11/1922). Cumhuriyet döneminde 1920'de Şer'iyye Vekâleti kurulması ile Şeyhu'l-İslâm'lık kurumuna son verilmiştir. Şer'iyye vekâleti de kaldırılmış yerine 03/03/1924'te Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur.

Kazaskerliğin ihdasına kadar kadı ve müderrisler Şeyhu'l-İslâmlar tarafından teklif edilir, başbakan ve padişahın onayı ile, müftüler ise doğrudan Şeyhu'l-İslâm tarafından atanırdı. Önceleri eğitim ve adalet işlerine de Şeyhu'l-İslâmlar bakardı.

Şeyhu'l-İslâmlar genellikle Rumeli Kazaskerleri arasından seçilip padişahlar tarafından atanırdı. Padişahlar, Şeyhu'l-İslâmı ayakta karşılarlardı. (İ.K.)

ŞEYTAN

Şeytan kelimesi "şatn" kökünden ele alındığı zaman, uzak olmak, muhalefet etmek, toprağa girmek ve ipe bağlamak gibi anlamlara gelmektedir. "Şayt" kelimesinden türetilmiş bir cins isim kabul edildiğinde ise, yanmak ve helak olmak demektir. İbranice kökenli olduğu kabul edildiğinde habis, İslâm öncesi Arap telakkisinde ise, insanüstü varlık anlamına gelmektedir. İblisin kuvvetine, faaliyetine verilen bir ad olarak bazan iblis yerine de kullanılır. Kur'ân'da şeytan tekil olarak 70, çoğulu "şeyatin" olarak 18 olmak üzere toplam 88 yerde geçmektedir. Kur'ân'daki diğer adı olan iblis ise 11 yerde zikredilmektedir.

Allah insan neslinin ilki Hz. Adem'i yaratınca meleklere, ona secde etmelerini emretti. İblis (şeytan) hariç hepsi secde ettiler. Böylece ilk isyan, kibir, ayrılık ve düşmanlık başladı (A'râf, 7/11-22). Artık şeytan insan nesline karşı olan bu tavrını, düşmanlık (Fâtır, 35/5), saptırmak (Kasas, 28/15), vesvese vermek (Nâs, 114/1-4), aldatmak (Lokmân, 31/33), nankörlük etmek (İsrâ, 17/27), isyan etmek (Meryem, 19/44), şüpheye düşürmek (Sebe', 34/20), kötü işleri güzel göstermek (Ankebût, 29/38), içki, kumar ve fuhuş gibi eylemleri sevdirmekle sürekli hale getirmiştir (Mâide, 5/91-92). Onun gücü daha çok kendisine dost olanlarla Allah'a şirk koşanlara yetmektedir (Nahl, 16/100). Kulluk vecibelerini yerine getirenlerle Allah'a sığınanlara zarar veremez (Nahl, 16/99). Yarın kıyamet gününde gerçek ortaya çıktığında şeytan aczini ve iflasını itiraf ederek gerçekleri ortaya koyacak (İbrahim, 14/22), ancak bu gecikmiş bir itiraf ve beyan olduğundan kimseye faydası olmayacaktır. (F.K.)

ŞÎA (Şîîlik)

Sözlükte "taraftar, yardımcı ve fırka" demektir. Kur'ân'da da bu anlamda kullanılmıştır (Hicr, 15/110; Meryem, 19/69; Rûm, 30/32). Mezhebler tarihinde ***Şîa***; Hz. Peygamberin vefatından sonra Hz. Ali ve Ehl-i Beytini halifelik (imamet) için en layık kişi olarak gören, onu nass ve tayinle "meşru" halife kabul eden; ondan sonraki halifelerin de onun soyundan gelmesi gerektiğine inananların ortak adı olmuştur.

Şîanın, Rasûlüllah'ın vefatından sonra veya Hz. Osman'ın şehadeti ya da Cemel ve Sıffin vak'alarından sonra ortaya çıktığı şeklinde görüşler vardır. Hz. Ali'nin ilmî ve ahlâkî cesareti, Rasûlüllah'a yakınlığı ve diğer meziyyetleri de dikkate alındığında, Hz. Ali'ye karşı, tâ Hz. Peygamberin sağlığında bile Şîa anlamında manevî bir bağlılığın olduğu söylenebilir. (F.K.)

ŞİKÂK

Yarmak anlamındaki "şakk" kelimesinden türeyen ***şikâk*** sözlükte; muhalefet ve düşmanlık etmek demektir. Kur'ân'da 14 defa geçmiş ve hak yoldan sapmak, ayrılmak (Bakara, 2/176), ayrılığa düşmek (Bakara, 2/137), düşmanlık

etmek (Nahl, 16/27) ve muhâlefet etmek (Enfâl, 8/13) anlamlarında kullanılmıştır.

Allah'a ve Peygambere karşı çıkmak bu kavram ile ifade edilmiştir (Nisâ, 4/115; Muhammed, 47/32), karı-kocanın ayrılığa düşmeleri (Nisâ, 4/35) hariç "şikâk" kavramı, Kur'ân'da hep Allah'a ve Peygambere karşı koymak, onlara düşmanlık etmek ve ayrılığa düşmek anlamında kâfirlerin özelliği olarak zikredilmiştir. **Hıdâd** ve ***muhâlefet*** kelimeleri ile anlamdaştır. Kur'ân'da Allah'a ve Peygamberine karşı çıkanlara şiddetli azap olduğu bildirilmiştir (Haşr, 59/4). (İ.K.)

ŞİRÂ

Sözlükte "satın almak ve satmak" anlamına gelen ***şirâ,*** bir fıkıh terimi olarak alışveriş akdini ifade etmektedir. (bk. Bey', Büyû') (İ.P.)

ŞİRK

Sözlükte "bir şeyi ortak yapmak, birden fazla kişiye tahsis etmek, ortak kabul etmek ve ortak saymak" manalarına gelen ***şirk,*** ıstılahta, Yüce Allah'ın ilahlığında, sıfat ve fiillerinde ve Rab oluşunda ortağı, benzeri ve eşinin olduğunu kabul etmeyi ifade eder. Yapılan ibadetlerde Allah'tan gayrısını gözetme ve riya gibi kötü hasletler için de şirk kelimesi kullanılmıştır.

Allah'a şirk koşmak günahların en büyüğüdür (Buharı, Edeb, 6; Müslim, Îmân, 38). Şirk ve küfrün Allah tarafından bağışlanmayacağı bildirilmektedir: *"Şüphesiz ki Allah, kendisine eş koşulmasını asla bağışlamaz, bundan başkasını (günahları) dilediği kimse için bağışlar. Kim Allah'a ortak koşarsa, gerçekten pek büyük bir günah işlemiş olur."* (Nisâ, 4/48, 116). (bk. Müşrik) (F.K.)

ŞİRKET

Ortaklık anlamına gelen ***şirket*** klasik fıkıh kaynaklarında genel olarak, mülk şirketi ve akit şirketi olmak üzere ikiye ayrılır.

Mülk şirketi, satın alma, hibe, vasiyeti kabul, mirasçılık gibi sebeplerle bir mal veya hak üzerinde iki veya daha fazla kişinin ortaklığını ifade eder. Buna ***emlâk şirketi*** de denir. (bk. Mülk Şirketi)

Akid şirketi ise, iki veya daha fazla kimsenin, sermaye, emek veya kredi imkânlarını belirli ölçüler içinde birleştirmelerini ve elde edecekleri kârı aralarında paylaşmak üzere yaptıkları akiddir. Akid şirketi, diğer akitlerde olduğu gibi, ehliyet sahibi kişilerce, icap ve kabul ile kurulur. Şirkette kârdan hisse alabilmesi için ortağın ya çalışması, ya sermayeye katkıda bulunması, yahut da tazmîn sorumluluğu taşıması gerekir. Ortaklar birbirlerinin emînidirler; bu nedenle elinde bulunan sermayenin kusursuz olarak tamamen veya kısmen helak olması halinde tazmîn sorumluluğu yoktur.

Akid şirketi, sermaye ve kârın paylaşımı konusunda eşit olup olmaması ve ortakların yetki ve sorumlulukları bakımından mufâvada ve inân şirketi kısımlarına ayrılır.

Mufâvada şirketi; eşitlik üzerine kurulan bir tür ortaklıktır. Tarafların şirkete sermaye olabilecek bütün mallarını ortaklığa dahil ederek sermaye ve hisselerinin eşit olması ve kârın da aralarında eşit olarak paylaşılması şartıyla kurulan şirkettir. Bu şekilde kurulan şirkette ortaklar birbirlerinin vekili ve kefili olurlar. Ancak, bu şekilde bir şirketin kurulabilmesi ve devam ettirilebilmesi imkânsız denecek kadar zordur.

Belki babalarından miras kalan mal dışında malları bulunmayan ve bunu şirketlerine sermaye yapan kardeşlerin kurabileceği bir şirkettir.

İnân şirketi ise, sermaye ve kârda eşitlik şartı bulunmayan ortaklıktır. İnân şirketinde ortaklar birbirlerinin vekili olmakla birlikte, aralarında kefalet bulunmaz. Kâr payları taraflarca tespit edilen oranda taksim edilir. İçlerinden birine oranın dışında, kârdan muayyen bir miktar verilmesi caiz değildir.

Akit şirketi, ortaya konan sermaye bakımından emvâl, a'mâl ve vücûh şirketi şeklinde üçe ayrılır.

Emvâl şirketi; ortaklardan her birinin, sermaye olmak üzere bir miktar mal ortaya koyup, bununla yapacakları ticaretten doğacak kârı paylaşmak üzere kurdukları şirkettir. Sermaye ve kârda eşitlik üzerine kurulan mufâvada şirketi şeklinde kurulabileceği gibi farklı sermaye ve farklı kâr oranları tespit etmek suretiyle inân şirketi şeklinde de kurulabilir. Emvâl şirketinde sermayenin nakit olması gerekir. Nakit değil de bir mal ile ortaklık kurulmak istenirse, bunlar satılır ve sermaye olarak konur.

A'mal şirketi (sanayi şirketi), iki veya daha fazla şahsın belli bir işi yapmak üzere kurdukları emeğe dayalı iş gücü ortaklığıdır. Bu şirkette ortaklar işlerini sermaye eder ve başkalarından iş alarak elde edecekleri kazancı aralarında paylaşırlar.

Vücûh şirketi (itibar şirketi), ortakların sermayesiz, sadece kredileriyle kurdukları kredi ve itibar ortaklığıdır. Bu şirkette, ortakların sermayeleri bulunmamakla birlikte, kendi itibarlarını kullanarak veresiye mal alıp satmak suretiyle ticaret yaparlar ve bundan elde ettikleri kârı aralarında paylaşırlar. Vücûh şirketinde veresiye olarak alınan malda ortakların hisselerinin eşit olması şart değildir; tazmîn sorumluluğu ve kârdan alacakları hisseler de hisse nispetine göre olur. (İ.P.)

ŞUF'A

Bir fıkıh kavramı olan ***şuf'a***, satılan bir mülkü, satın alana kaça mal oldu ise, o miktar karşılığında mülkiyetine geçirme yetkisi veren bir haktır. Buna göre bir şahıs bir akârını, şuf'a hakkı bulunmayan birisine satsa, şuf'a hakkına sahip üçüncü şahıs, satım bedelini ve diğer masrafları ödeyerek akârı cebren satın alabilir. Hak sahibine ***şefî'***, satılan mala da ***meşfû'*** denir. Şuf'a hakkı şefî'e mülkiyeti zorla alma hakkı vermenin yanında, akârın maliki ya da müşterisine, bu akârı bedeli karşılığında şuf'a hakkı sahibine teslim etme mükellefiyeti de yükler.

Şuf'a hakkı yalnızca akârlarda söz konusudur; mülk akâr dışındaki mallar şüf'a hakkına konu olmaz. Bir akârda şuf'a hakkının doğmasının sebepleri, malda ortaklık, irtifak haklarında ortaklık, bitişik komşuluk şeklinde sıralanabilir. Farklı gruplardan şuf'a hakkına sahip kişiler bir arada bulunması halinde, öncelikle ortak olanın hakkıdır. Bundan sonra irtifak haklarında ortak olanlar, daha sonra da bitişik komşular hak sahibidirler. Şuf'a hakkının doğması için, akârın bir bedel karşılığında sahibinin mülkiyetinden çıkmış olması, şuf'a hakkı sahibi kişinin satışa rıza göstermiş olmaması gerekir. (İ.P.)

ŞÜHEDÂ

bk. Şehîd ve Şâhîd.

ŞÜKÜR

Sözlükte "karşılığını vermek, yapılan iyiliği dile getirmek ve sahibini övmek" anlamına gelen ***şükür,*** ahlâk kavramı olarak, yapılan iyiliğin kadir ve kıymetini bilip makbule geçtiğini dile getirmek, iyilik edeni övmek; nankör olmamak demektir. Kul, Allah'ın lütuf ve nimetlerini dile getirir ve O'nu överse şükretmiş olur. Ancak esas şükür verilen nimetleri yerli yerince kullanmaktır. Bu da nimeti bilme, elde edilen nimetten dolayı sevinç duyma, nimete karşılık olarak yapılması gerekeni dil, beden ve kalp ile yerine getirmek suretiyle olur. Bir organın şükrü, onu iyi ve güzel şeylerde kullanmak, günaha götürücü şeylerden uzak tutmakla olur. Şükredene ***şâkir,*** Allah'a yeterli şükürde bulunamayacağının idrakine erip çok şükreden kimseye ***şekûr*** denir. Kulları arasında Allah'a hakkıyla şükreden (şekûr) azdır (Sebe, 34/13). Şükür, nimetin artmasına vesile olur (İbrâhim, 14/7). Azap edilmeme sebebidir (Nisâ, 4/147). Bir kimsenin yaptığı iyiliğe karşı teşekkür etmek ahlâkî bir görevdir. İyilikte bulunanı övmek ve ona dua etmek te bir teşekkürdür. İnsanlara teşekkür etmeyen Allah'a da şükretmemiş olur (Ebû Dâvûd, Edeb, 12). (M.C.)

ŞÜKÜR SECDESİ

Şükür secdesi, bir nimete kavuşulması veya bir musibet geçirilmesi sebebiyle yapılan secdeye denir. Şükür secdesi şu şekilde yapılır: Abdest alınır, kıbleye dönülür, tekbir alınır ve secdeye gidilir, secdede üç defa "sübhâne Rabbiye'l'a'lâ" denir, sonra Allahü ekber denir ve ayağa kalkılır. (İ.K.)

T

TA'DÎL-İ ERKÂN

Rükünlerin düzeltilmesi, düzgün, yerli yerinde ve doğru yapılması anlamına gelen ***ta'dîl-i erkân***, dinî bir kavram olarak, namazın rükünlerinin düzgün ve kıvamında yerine getirilmesini ifade etmekte olup, namazın vaciplerindendir. Bu anlamda ta'dîl-i erkân, ayakta iken dosdoğru durmak, rükûda dümdüz olmak ve uzuvlar sakinleşinceye kadar rükûda beklemek, rükûdan kalkınca iyice doğrulmak, secdede uzuvlar sakinleşinceye kadar beklemek, iki secde arasında tam olarak oturmayı ifade etmektedir. (İ.P.)

TA'LİK

Sözlükte "bir şeyi asmak, dayanaksız yapmak" anlamlarına gelen ***ta'lik,*** hadis terimi olarak, râvînin naklettiği bir hadisin Senedinden, kendi hocasını veya kendi hocası ile birlikte birkaç râvîyi, yahut da bütün seneti kaldırarak, hadisi Hz. Peygambere dayandırmaya denir. (bk. Muallak Hadis) (A.G.)

TA'N

Sözlükte "yaralamak, kusurlu yapmak, dürtmek, vurmak ve dili ile ayıplamak" demektir. Kur'ân'da iki âyette geçmiş, Yahûdî (Nisâ, 4/46) ve müşriklerin (Tevbe, 9/12) İslâm'ı ayıplamaları, kötülemeleri, alaya almaları ve eleştirmeleri bu kavram ile ifade edilmiştir. Dini ta'n; insanı küfre götüren bir davranıştır. (İ.K.)

Bir hadis kavramı olarak ***ta'n***, râvînin cerh edilmesine denir. (bk. Cerh ve Ta'dil) (A.G.)

TA'ZÎR

Sözlükte "azarlamak, kınamak, terbiye etmek, birine yardım etmek" gibi anlamlara gelen ***ta'zîr,*** bir fıkıh kavramı olarak, kısas-diyet ve had cezaları dışında kalan cezaların genel adıdır.

İslâm hukukunda bazı suçlar ve bunlara tatbik edilecek cezalar nasslarla belirlenmiştir. Bunlara had cezaları denir. Adam öldürme ve müessir fiillerde ise, fiilin şekline veya mağdurun ya da velisinin tavrına göre kısas veya diyet ceza olarak kabul edilmiştir. Bunların dışında kalan suçların ve bunlara uygulanacak cezaların belirlenmesi, kanun koyucunun takdirine bırakılmıştır. Daha kapsamlı ve çeşitli ta'zîr suçları ve cezaları, zamana ve şartlara göre değişebilen bir karakter arz ederler.

Cezaî müeyyide olan ta'zîrlerin nitelik ve ilkeleri, kanûnî ve şahsî olması; genel ve sürekli olması; yetkili kişiler tarafından uygulanması; caydırıcı olması ve uygulanabilir olması; suç-ceza dengesinin gözetilmesi ve cezalandırmada adalet ve hakkaniyet ölçülerine riâyet edilmesi şeklinde sıralanabilir. (İ.P.)

TAASSUP

Sözlükte "bir dine, bir görüş ve düşünceye veya bir partiye aşırı ve körü körüne bağlanmak, taraf olmak, akraba ve kavminin fertlerine yardım etmek ve onları aşırı biçimde kayırmak" anlamlarına gelen **taassup,** terim olarak, din, ahlâk, âdet gibi konularda

haksızlık ve husumet derecesine varacak kadar saplantıya düşmek demektir. Olumsuz anlamda kullanılan bu tür taassup bilgisizlikten, muhakemesizlikten ve aşırı inatçılıktan kaynaklanmaktadır. Bu bakımdan taassubun aşırılığı, toplumun sosyal, kültürel ve ekonomik kalkınmasına en büyük engeldir.

İnancının gereği ve dininin icabı olarak görevini yerine getirmeye gayret göstermek, içinde yaşadığı toplumun ortak değerlerine saygılı olmak, onları korumak ve savunmak taassup sayılmaz. Böylesine bir gayret ve taraftarlığa taassup değil, "salâbet-i diniyye veya salabet-i milliyye ve ahlâkiyye" denir. Bu tarz bir taassup toplumun kanı hükmündedir. Kendi dinine, millî ve ahlâkî örfüne karşı bu duyarlılığını kaybeden bir millet, tarih sahnesinde söz sahibi olamaz. (F.K.)

TABAKA

Sözlükte "birbirine benzeyen, yüksek rütbe" anlamlarına gelir. Çoğulu *tabakât*tır. Hadiste, sahabeden başlamak üzere daha sonraki devirlere kadar, hadis rivâyeti ile meşgul olanların meydana getirdikleri gruplara denir. Hadisleri rivâyet eden râvîler tabakasının ilk üçünü sahabe, tabiun ve etbau't-tâbiîn oluşturur.

Tabakat ayrıca, değişik meslek gruplarında, esas kabul edilen belli bir tertibe göre, hayat hikayelerinin toplandığı kitaplara verilen isimdir. Örneğin, Muhammed ibn Sâd'ın *et-Tabakâtu'l-Kübra*, Tacuddin Sübki'nin *Tabakâtu'ş-Şafiiyyetü'l-Kübrâ*, Taşköprülü Zâde'nin *Tabakâtu'l-Hanefîyye* adlı eserleri bunlardandır.

Hadis ilminde râvîlerin tabakalarının bilinmesi önemli bir konudur. Birbirine benzeyen isimlerin ayırdedilmesi, kimlerden hadis rivâyet ettiklerini ve kimlerin kendilerinden hadis aldıklarının bilinmesi, tabakalar sayesinde sağlanır. Bundan dolayı râvîleri tanıtan tabakat kitapları yazılmıştır. Müslim'in *Kitâbu't-Tabakât* adlı eseri bunlardandır. (A.G.)

TÂBİÎ

Sahabe'den herhangi birisiyle kısa ya da uzun karşılaşıp Müslüman olarak vefat eden kimselere ***tâbiî*"** denir. Çoğulu *tâbîun-tabiîn*dir. Büyük ve küçük olmak üzere iki sınıf tâbiîden söz edilir: ***Büyük tâbiî*:** Rivâyet ettikleri hadislerin çoğunu sahabeden, azını da tâbiûndan rivâyet edenlerdir. Said ibn Müseyyeb bunlardandır. ***Küçük tâbiî*:** Rivâyet ettikleri hadislerin çoğunu Tâbiûn'dan, azını da Sahabeden alanlardır. Ebû Hanife bunlardandır.

Gerek hadis rivâyetinde, gerekse sonraki nesillere İslâm'ın aktarılarak öğretilmesinde Tâbiûn'un büyük rolü olmuştur. İslâmî ilimler alanında birçok kitap Tâbiûn döneminde yazılmaya başlanmıştır. Metodolojiye ait bir çok kurallar da onlar tarafından ortaya konmuştur.

Hz. Peygamber (a.s.) tâbiûn'un fazileti ile ilgili olarak, *"İnsanların en hayırlısı benim yaşadığım devirde yaşayanlar, sonra onların peşinden gelenler* ***(tâbiûn)****, sonra bunları takip edenlerdir* ***(etbâu't-tâbiin)****."* (Buhârî, Şehâdât, 9, Fedâil-u Ashabı'n-Nebî, 1, Rikak, 7, İmân, 10, 27). (A.G.)

TAFSÎLÎ İMAN

İman edilecek esasların her birine ayrı ayrı, açık ve geniş bir şekilde iman etmeye tafsîlî iman denir. Bu imanın üç mertebesi vardır:

Birinci mertebe; Allah'ın varlığına ve birliğine, Hz. Muhammed'in peygamberliğine ve âhiret gününe iman etmektir.

İkinci mertebe; Allah'ın varlığına ve birliğine, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe, öldükten sonra dirilmeye, cennet ve cehennemin, sevap ve azabın hak olduğuna, kaza ve kadere iman etmektir.

Üçüncü mertebe; Hz. Muhammed (a.s.)'in Allah'tan alıp getirdiği ve bize kadar tevatür yolu ile ulaşan bütün haberleri, bütün âyetleri, âyetlerde açıkça bildirilen hükümleri, mütevâtir hadislerle sabit olan hususları Allah ve peygamberin bildirdiği şekilde doğrulamaktır. Mesela namaz, oruç, zekat, hac, Allah'ı zikir ve O'na tevekkül etmenin farz; içki, kumar, zina, faiz, hırsızlık, zulüm, cana kıyma, yalan ve iftiranın haram olduğuna iman etmek bu mertebeye girer. (İ.K.)

TAĞUT

bk. Tuğyan.

TAHALLÜL

Sözlükte "haram iken helâl olmak" anlamına gelen "***tehallül***", ihram yasaklarının sona ermesi, ihram'dan çıkma demektir. İki tehallül vardır. Kurban bayramının birinci günü tıraş olduktan sonra **birinci tehallül** gerçekleşir. Bu durumda cinsel ilişki dışında bütün ihram yasakları sona erer. Ziyaret tavafından sonra **ikinci tehallül** gerçekleşir. Bununla cinsel ilişki yasağı da kalkar. (bk. Hac) (İ.K.)

TAHAMMÜL VE EDÂ

Hocadan hadisi almaya ***tahammül***, öğrenciye rivâyet etmeye ***edâ*** denir. Edâ ve tahammül yöntemleri aynıdır. Çünkü her ikisi de birer rivâyet olayıdır. Hadis tahammül yolları şunlardır: Semâ, kıraat (arz), icâzet, münâvele, kitâbe, i'lâm, vasiyye, vicâde. (A.G.)

TAHARET

Taharet temizlenme, temizlik anlamına gelmektedir. Dinî literatürde taharet, maddî ve manevî pisliklerden temizlenmek demektir. Fıkıh kitaplarında, maddî pisliklerden temizlik, necasetten taharet; manevî pisliklerden temizlik ise, günah kirinden kurtulmak manasında tevbe ve abdestsizlik kirinden kurtulmak anlamında hadesten taharet başlıkları altında işlenmiştir. Temiz olan şeye tâhir, temizleyici olan şeye tahûr ve mutahhir, temizlemeye de tathîr denir. (bk. Hadesten Taharet, Necasetten Taharet, İstincâ, Tevbe) (İ.P.)

TAHDİS

Hadislerin "haddesenâ" veya "haddesenî" lafızlarıyla rivâyet edilmesine "tahdis" denir. (bk. Semâ). (A.G.)

TÂHİR

Temiz ve pâk olan, ayıplardan ârî demektir. (İ.P.)

TAHİYYETÜ'L-MESCİD NAMAZI

Kelime anlamı bakımından mescidin selamlanması, saygı gösterilmesi demektir. Dinî bir kavram olarak, camiye giren kimsenin, mescidlerin sahibi olan Allah'a saygı ve ta'zîm amacıyla iki rekat namaz kılması anlamına gelir. Hz. Peygamber, *"Biriniz mescide girdiğinde, oturmadan önce iki rekat namaz kılsın."* buyurmuştur (Müslim, Salatü'l-Müsâfirîn, 11).

Namaz kılınması mekruh olan vakitlerin dışında mescitlere giren kimsenin, oturmadan önce tahiyyetü'l-mescid kılması menduptur. Normal vakitlerde

mescide girdiği halde tahiyyetü'l-mescid kılamayan kimsenin, bunun yerine dört defa "sübhanallahi ve'l-hamdü lillahi velâ ilâhe illallahu vallahu ekber" demesi menduptur.

Camiye herhangi bir namazı kılmak için veya farz kılmak ve imama uymak niyetiyle girmek ve oturmadan o namaza başlamak da tahiyyetü'l-mescid yerine geçer. (İ.P.)

TAHİYYETÜ'L-MESCİD TAVAFI

Kudûm, ziyaret, umre, veda ve nezir tavafının dışında Mescid-i Haram'a her gidildiğinde yapılan tavafa denir, bu tavafın yapılması müstehaptır. (İ.K.)

TAHKÎKU'L-MENÂT

Kelime anlamı itibariyle,"sebebi tahkik etme" anlamına gelen ***tahkîku'l-menât,*** bir fıkıh usulü terimi olarak, herhangi bir yolla illet tespit edildikten sonra, o illetin kapsamına giren uygun nitelikleri belirlemektir. Örneğin, şarabın yasak oluşunun illeti sarhoş etmesidir; diğer içeceklerde bu niteliğin bulunup bulunmadığını araştırarak ortaya koymak, tahkîku'l-menâttır. (bk. Kıyas, İllet) (İ.P.)

TAHLİL

bk. Hülle.

TAHMÎD (Hamd)

Övmek, razı olmak, hakkını ödemek ve teşekkür etmek anlamındaki "h-m-d" kökünden gelen ***tahmîd*** kavramı sözlükte; tekrar tekrar övmek, "el-hamdü lillah" demek, Allah'ı çok övmek demektir.

"el-Hamdü lillah", her türlü övgü Allah'a özgüdür, anlamına gelir. Arap dilinde ***hamd,*** medh ve şükür kelimeleri eş anlamlı kelimeler olmakla birlikte aralarında az da olsa fark vardır. ***Hamd,*** medhden daha özel, şükürden daha geneldir. Her şükür hamddir, ancak her hamd şükür değildir. Her hamd medhtir, ancak her medh hamd değildir.

Hamd, bir nimet verilsin verilmesin, övüleni sahip olduğu nitelikleriyle övmek; ***şükür***, verilen nimet sebebiyle şükredileni övmek; ***medh*** ise kişiyi cömertliği veya güzelliği veya becerisi, yeteneği vb. sebeplerle övmektir.

Kur'ân, besmeleden sonra el-hamdü li'llah cümlesi ile başlamakta ve değişik sûrelerde 21 defa tekrarlanmaktadır. Yüce Allah, bu cümle ile hem her türlü övgünün kendisine ait olduğunu haber vermekte, hem de kullarından bu cümle ile kendisini övmelerini istemektedir.

"el-Hamdü" kelimesindeki tarif lamı olan "el" istiğrak için olup, "her türlü övgü, bütün övgü" anlamını "li'llâh" kelimesindeki "lam" ise istihkâk yani her türlü övgünün Allah'a mahsus olduğunu ifade eder.

Kur'ân'da, yerde ve gökte (Rûm, 30/18), dünya ve âhirette (Kasas, 28/70) her türlü övgünün Allah'a ait olduğu bildirilmiştir. el-Hamdü lillah cümlesinin ifade ettiği anlam lehû'l-hamd, (her türlü övgü O'na aittir) (Sebe', 34/1) fe-lillâhi'l-hamd (her türlü övgü O'na aittir) (Casiye, 45/36) cümleleriyle de ifade edilmiştir.

el-Hamdü lillah; medh, zikir, şükür, nimeti ikrar, minnet ve dua cümlesidir. el-Hamdü lillah diyen insan, yaratan, yaşatan, bütün nimetleri var eden ve kemal sıfatlarıyla muttasıf olan Allah'ı anmış, övmüş, nimetlerini ikrar etmiş, minnet duymuş, O'na dua ve şükretmiş olur.

Peygamberimiz (a.s.); *"el-Hamdü lillah dediğin zaman Allah'a şükretmiş*

olursun." (Taberî, I/60), *"Duanın en efdali el-Hamdü lillah diye dua etmektir"* demiştir (Tirmizî, Dua, 9).

Îmân edip sâlih amel işleyen cennet ashabının âhiretteki duaları da, **"el-Hamdü lillahi Rabb'il-âlemîn"** (her türlü övgü âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur) şeklindedir (Yûnus, 10/10).

Hamd, nimet mukabilinde yapılır. Allah'ın insanlara olan nimetleri sayılmayacak kadar çoktur (İbrâhim 14/34). Bütün kâinât güzelliklerle ve nimetlerle dolu olup bütün bunlar övgüye değer mahiyettedir. Bütün bu güzellikler, nimetler ve övgüler, gerçekte Allah'a yöneliktir. Çünkü bunları var eden O'dur. İnsan, neyi ve kimi överse övsün neticede Allah'ı övmüş olur.

el-Hamdü lillah cümlesi Allah'ın hayat, ilim, irade ve kudret sıfatlarıyla muttasıf olduğuna delalet eder. "el-Hamdü lillah" cümlesinde "lâ ilâhe illallâh" anlamı da vardır. Bu sebeple bazı İslâm bilginleri el-Hamdü lillah cümlesi, lâ ilâhe illa'llah cümlesinden daha fazîletlidir. Çünkü "el-hamdü lillah" cümlesi tevhîd ve hamd, "lâ ilâhe illallah" cümlesi ise sadece tevhîd cümlesidir demişlerdir.

"el-Hamdü lillah" cümlesi ile Allah övüldüğü ve anıldığı gibi varlığı, birliği, ilmi, iradesi, gücü ve nimetleri ikrar edilmiş olmaktadır. Dolayısıyla hamd ile Allah'ın kemal sıfatları dile getirilmektedir.

Meleklerin (Bakara, 2/30), müminlerin (Secde, 32/15) ve kâinatta bulunan her şeyin (İsrâ, 17/44) hamd ile Allah'ı tesbih ettikleri bildirilmiştir. Yüce Allah, *"Rabbini hamd ile tesbih et."* (Hicr, 15/98) âyetinde insanlara hamd etmeyi emretmektedir. Müminler, hem namazlarında hem de hayatlarının her fırsatında Allah'a hamd ederler. Hamd görevini yapan müminler, Kur'ân'da "el-hâmidûn" olarak nitelenmiştir (Tevbe, 9/112). Bazı insanlar, dünyada hamd görevini ifa etmeseler de kıyamet koptuktan sonra mahşer yerinde toplanmak üzere çağrıldıklarında Allah'ı överek bu çağrıya uyacaklardır (İsrâ, 17/52).

İnsanların; kendilerini yarattığı (Bakara, 2/21), yeri, göğü, geceyi, gündüzü, ayı, güneşi kısaca her şeyi hizmetlerine sunduğu (Bakara, 2/29) ve sayısız nimetler verdiği için (İbrâhim, 14/32-34) Allah'a hamd ettikleri gibi bela, hastalık, üzüntü, zülüm vb bir musibetten kurtuldukları (Mü'minûn, 23/28) ve bir nimet elde ettikleri zaman da Allah'a hamd etmeleri gerekir.

Peygamberimiz (a.s.), bir şey yiyip içtiği zaman; *"Bizi yediren, içiren ve bizi Müslümanlardan yapan Allah'a hamd olsun."* diye dua etmiş (Tirmizi, Deavat, 56) ve *"Bir şey yiyip içip de o nimet sebebiyle Allah'a hamd eden kuldan Allah razı olur."* buyurmuştur (Müslim, Zikir, 89.)

Allah'a hamd edebilmek için, O'nun varlığına, birliğine peygamber ve kitaplarına, Kur'ân'da bildirdiklerine îmân etmek, sâlih ameller işlemek, emir ve yasaklarına uymak, Allah'ın, insanların ve diğer varlıkların haklarına riâyet etmek gerekir. (İ.K.)

TAHRİC

Sözlükte "çıkarmak" anlamına gelen ***tahric,*** hadis terimi olarak, bir hadisi isnadıyla birlikte bir kitapta nakletmeye denir. Ayrıca herhangi bir kitapta bulunan hadislerin her birini, bütün isnadları ile birlikte göstermek, bu hadis ve senetlerinin sıhhatlerini açıklamak, eksik ve ziyadelerini belirt-

mek, Senedin ilk râvîsini belitmek suretiyle yapılan çalışmaya da ***tahric*** denir. Tahric yapana ***muhric*** veya "muharric" hadisin alındığı kaynak veya râvîye ***mahrec*** denir.

Tahric ikiye ayrılır: **a)** ***Tahric-i icmâlî,*** hadisin senetsiz olarak toplanan aslî olmayan hadis kaynaklarına dayandırılarak rivâyet edilmesine denir. **b)** ***Tahric-i tafsilî,*** hadisin aslî kaynaklara dayandırılarak rivâyet edilmesine denir.

Hadis ilminde tahric son derece önemlidir. İslâmi ilimlerdeki çoğu kitapların tahricleri yapılmıştır. Bu kitaplar hadis, tefsîr, fıkıh, akaid gibi dallarda yazılmış birer eser olabilir. Tahric çalışmalarından bazıları şunlardır: Süleyman ibn İbrâhim el-İsbahânî'nin (ö. 486/1093) *et-Tahric ale's-Sahîhayn*, Zeylaî'nin (ö. 762/1263) *Nasbu'r-Râye li-Ehâdisi'l-Hidâye*, Irakî'nin (ö. 806/1404) *Tahrîcü Ehâdîsi'l-İhyâ* adlı eserleri. (A.G.)

TAHRÎCU'L-MENÂT

Kelime anlamı itibariyle "sebebi çıkarma" anlamına gelen ***tahricu'l-menât,*** bir fıkıh usulü terimi olarak, kıyasta illet belirleme yollarından biri olup, nassla veya icma' ile belirtilmeyen ve hüküm için illet olmaya elverişli olan niteliği tespit etmektir. (bk. Kıyas, İllet) (İ.P.)

TAHRÎM

Sözlükte "haram kılmak, yasaklamak, men etmek" anlamına gelen ***tahrim,*** dinî bir kavram olarak, bir fiilin kesin bir delille, açık bir şekilde yapılmamasının istenmesi demektir. Yapılmaması istenen fiile ise haram denir. (bk. Haram) (İ.P.)

TAHRİME

Namaza başlama tekbirine (iftitah tekbiri), ***tahrîme*** denir. Bu tekbirle namaza girilip, namazı bozan şeyler yasaklanmış olduğundan bu isim verilmiştir. (bk. İftitah Tekbîri) (İ.P.)

TAHRİMEN MEKRUH

bk. Mekruh.

TAHSİNİYYÂT

Muteber maslahatlardan üçüncü mertebeyi teşkil eden maslahatlardır. (bk. Maslahat) (İ.P.)

TAHSÎS

Sözlükte "bir kimseyi diğerlerinden üstün tutup tercih etme, husûsîleştirme ve özelleştirme" anlamlarına gelen ***tahsîs,*** fıkıh usulünde, umum ifade eden bir lafzın, bu genel anlamından çıkarılıp kapsamına giren bazı fertlerine hasredilmesini ifade eder. Tahsis eden delile muhassıs denir. Meselâ *"Ey îmân edenler! Mümin kadınları nikâhlayıp da, kendilerine dokunmadan boşarsanız, artık sizin için onları bekleteceğiniz bir iddet yoktur"* âyeti (Ahzâb, 33/49), *"Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç hayız süresi iddet beklerler..."* âyetindeki (Bakara, 2/228) "boşanmış kadınlar" lafzını umum manasından çıkararak sadece zifafa giren kadınlara has kılmıştır; yani tahsis etmiştir.

Fakihlerin çoğunluğu, umum ifade eden lafzı tahsis eden delil için bir şart koşmamıştır. Hanefîlere göre ise, muhassısın müstakil olması, zaman bakımından umum ifade eden lafızla aynı olması, kat'îlik ve zannîlik bakımından âmm ile aynı derecede veya daha kuvvetli olması gerekir. Buna göre, müstakil olmayıp da aynı söz içerisindeki sınırlandırma, tahsis değil hasrdır.

Zaman bakımından muhassısın âmmdan sonra olması halinde, tahsis değil, nesh söz konusudur. Ayrıca Hanefîlere göre umum ifade eden lafız, bütün fertlerine kat'î olarak delâlet ettiği için, ilk defa tahsis eden muhassısın da kat'î delil olması gerekir. Ancak bir defa tahsis edildikten sonra delâleti zannî olduğu için, zannî delil ile de tahsis edilebilir.

Muhassıs akıl, örf-âdet ve zaman bakımından âmm ile aynı olan müstakil nass olabilir. Akıl ve örfün, nassları tahsis eden birer delil olarak kabul edilmesi, İslâm'da akla verilen önemi göstermesinin yanısıra, dinî hükümlerin zamanın şartlarına ve ihtiyaçlarına uygun şekilde yorumlanmasına imkân sağlar. (İ.P.)

TAKDÎS

Temizleme, arındırma, kudsama, mukaddes kılma anlamına gelen ***takdîs***, tasavvufta, Allah'ı şanına yakışmayan her türlü kusurdan mutlak olarak tenzih etmek (temiz kılmak, yüce tutmak) demektir. Başta şirk olmak üzere her türlü ayıp ve eksiklikten Allah'ın beri ve uzak olduğunu kabul etmek, O'nu takdîs etmek demektir. (M.C.)

TAKİYYE

Vikaye kelimesinden gelen ***takiyye*** sözlükte; korunmak ve sakınmak demektir. Istılahta ise; kendisine zor kullanılan kimsenin canını, malını ve koruması gerekli varlığını mutlak bir tehlikeden kurtarmak için gerçekte benimsediği görüş ve kanaatin aksini izhar etmesi, karşı tarafla aynı fikirde imiş gibi görünmesidir. Mezhepler tarihi kavramı olarak da takiyye, yine açık ve muhtemel tehlikelerden korunmak maksadıyla insanın saklanması ve gizlenmesi manasındadır.

Bütün mezhepler, ciddi bir can korkusu ile karşılaşıldığında, inancın gizlenebileceği kanaatine varmışlardır. Çoğu kaynaklarda; Ammar bin Yasir'in müşriklerin eza ve cefasına karşı hayatını kurtarmak için takiyye yaptığını ve bu hususu Rasûlüllah'a arzetmesi üzerine yaptığı işi Rasûlüllah'ın tasvip ettiği örnek gösterilmektedir. Ancak hayatî tehlike arzetmeyen, sadece maddî menfaatinden dolayı İslâmî hakikatlerin gizlenmesi caiz değildir. Fakat Şiî fırkalarda takiyye ifrat derecesinde tatbik edildiğinden, vacip olarak kabul edilmiştir. Şiî düşüncesine göre, îmânı tehlikeden korumak için değişik kanaat izhar edilebilir. Böylece takiyye, zorunlu ve geçerli bir sebep olmaksızın, nassların ve dinî metinlerin tevili için de bir vesile yapılmıştır. (F.K.)

TAKLÎD

Bir şeyi, meselâ gerdanlığı boyna takmak, bir şeyi meselâ kılıcı omuzuna asmak anlamına gelen ***taklîd,*** fıkıh usulünde, "hüccetsiz ve delilsiz olarak başkasının sözünü kabul etmek.", "sözü hüccet olmayanın sözüne göre, delilsiz olarak amel etmek" demektir. Taklîd edene ***mukallîd*** denir.

Buna göre, Kitap, sünnet ve icmâdan dayandığı delili bilinmeksizin, bir müçtehit veya mukallidin sözünü alıp onunla amel etmekle taklîd meydana gelmiş olur. Mukallîd, delile değil, hükmü çıkaran âlime itimat etmektedir. Buna karşılık, görüşünü aldığı müçtehidin deliline bakarak içtihadına iştirak etmek suretiyle reyini benimsemeye ise, ittiba' denir.

İslâm dininde asıl olan, taklîdin yerilmesidir. Çünkü taklit, delilsiz olarak başkasına uymak ve tâbi olmaktır. Her mükelleften istenen Allah

ve Rasûlü'ne itaat etmesidir. Bu da, Kur'ân ve sünnette belirtilen hükümlere uymakla olur. Bir meseleyle ilgili Kur'ân ve sünnete müracaat edilip de orada açık hüküm bulunduğunda onunla amel edilir. Mükellef bu naslarda sarih olarak hükmü bulamazsa, usulünce içtihatta bulunur. Eğer mükellef içtihat yoluyla hükümleri anlamaktan âciz kalırsa, hükmünü bilmek ve anlamak istediği meseleyi, ilim ehlinden, âlimlerden sorar ve delillerine bakarak aldığı cevaba göre amel eder.

Önceki devirlerde halk, dinî problemlerini istediği müçtehide sorar ve aldığı cevaba göre amel ederdi; devamlı olarak bir müçtehide bağlanmazdı. Âlimler de, mezhep hükümlerine, imamın görüşlerine göre değil, kitap ve sünnet delillerine göre hüküm verirlerdi. Mezheplerin teşekkülünden bir müddet sonra, içtihat terbiye ve kültürünün değişip zayıflaması, hazır hükümlerin çoğalması, siyasî baskı gibi çeşitli nedenlerle mezhep taassubu meydana gelmiştir. (bk. Mezhep) (İ.P.)

TAKRÎRÎ SÜNNET

bk. Sünnet.

TAKSİR

Umre veya hac yapmak için ihrama giren kimsenin belli menasiki yaptıktan sonra ihramdan çıkması için saçlarını kısaltmasına denir. (bk. Hac) (İ.K.)

TAKVA

bk. İttika.

TALÂK

Karı – koca arasındaki evlilik bağının sona ermesi klasik fıkıh literatüründe ***talâk*** şeklinde ifade edilmiştir. Fıkıhta ***talâk*** kelimesi hem tek taraflı irade bayanıyla yapılan boşama, hem tarafların anlaşarak evlilik birliğine son vermeleri, hem de mahkeme kararıyla meydana gelen boşanma anlamlarına gelmekle birlikte, genellikle tek taraflı irade beyanı ile yapılan boşamayı ifadede kullanılır.

Eşler arası geçimsizlik bazen ileri dereceye ulaşır ve boşanma tek çare olarak görülebilir. Ancak, boşanma en son başvurulması gereken bir çaredir. Zira Hz. Peygamber, *"Allâh katında en sevimsiz helâl, boşanmadır"* buyurmuşlardır (Ebû Dâvûd, Talâk, 3). Kur'ân-ı Kerim'de de, boşanmadan önce evliliğin devam ettirilmesi için fedakârlıkta bulunulması, hoşnutsuzluk veya soğukluk halinde bile tarafların meselelerini konuşarak halletmeleri öğütlenmiş (Nisâ, 4/19, 34, 128); aralarındaki anlaşmazlık daha ileri safhaya gittiğinde, kadının ve erkeğin ailelerinden seçilen hakemler vasıtasıyla eşler arasındaki anlaşmazlığın giderilmesi yolu tavsiye edilmiştir (Nisâ, 4/35).

Bununla birlikte bütün anlaşma yolları kapanmış ve evlilik hayatının sürdürülmesi imkânsız hale gelmişse, boşanma en makul bir yol olarak meşru görülmüştür. Kur'ân'a göre, eşler en fazla iki defa boşanıp tekrar evlenebilirler; üçüncü defa boşanırlarsa, tekrar evlenmeleri helal olmaz. Ancak kadın, başka bir erkekle evlenip, eşinin ölümü veya geçimsizlik sebebiyle ayrılmaları halinde, önceki kocası ile evlenebilir (Bakara, 2/228-230).

Boşanan kadınların, başka bir erkekle evlenebilmeleri için belli bir süre (**iddet**) beklemeleri gerekir. Boşamadan sonra erkek, boşadığı karısına vadeli olan mehrini (**mehr-i müeccel**) ödemekle, bazı durumlarda da **mut'a** vermekle yükümlüdür. Ayrıca

erkeğin belli bir süre **nafaka** borcu gibi bir takım hak ve sorumlulukları da bulunmaktadır.

Kur'ân'da boşamada iki şahit bulundurulmasından söz edilir (Talâk, 65/2). Ancak bu âyette yer alan ifade, fakihlerin çoğunluğu tarafından **mendub** olarak kabul edilmiş, bazı fakihler de bunu dinen uyulması gerekli bir emir (vâcip) olarak anlamışlardır. Emir olarak kabul edilmesi halinde birçok problemi çözeceği, beklenmedik ve ani boşamaları önleyeceği düşünülmektedir. Boşamanın şekli ve kullanılan ifadelere göre, ric'î talâk ve bâin talâk olmak üzere ikiye ayrılır. (bk. Ric'î Talak; Bâin Talak)

Günümüzde kadının ve çocukların haklarının korunması, haksızlığın ve fevri davranışların önlenmesi, aile kurumunun saygınlığının artırılabilmesi için mahkeme yoluyla boşanma sistemine geçilmiş olup tavsiyeye şayan olan da budur. (İ.P.)

TALEBÜ'L-HADİS

Sözlükte "hadis öğrenmek" anlamına gelir. Hadis işitmek ve öğrenmek maksadıyla, hadis rivâyet eden hocaya gitmek, gerektiğinde bu amaç için gidilen yerde bekleyerek, hadis öğrenmeye denir. (A.G.)

TALMUD

Bu kelime İbranice kökenli olup, tetkik anlamına gelmektedir. Yahûdî inancına göre Tevrat'ın biri yazılı diğeri sözlü olmak üzere iki şekli vardır. İşte bu sözlü Tevrat'ın yazıya geçirilmiş şekli daha sonra Mişna olarak ifade edilmiş, onun üzerine yapılan tefsîr ve yorumlara da Talmud denilmiştir. Hz. Musa'ya Tevrat verildiği gibi, ilaveten Tevrat'taki hükümlerin detaylı yorumunu içeren bilgiler de verilmiştir. Hz. Musa bu bilgileri Hz. Harun ve onun çocukları vasıtasıyla kavminin ileri gelenlerine aktarmış, onlar da daha sonrakilere aktarmak suretiyle büyük bir birikim meydana gelmiştir. M.S. I. ve II. yüzyılda da devam eden bu faaliyetin sonunda, "Mişna" ortaya çıkmıştır. Mişna şu bölümlerden meydana gelmektedir: 1- Zirâî hayatla ilgili kanunları ihtiva eden Tohumlar, 2- dinî gün ve bayramları belirleyen, ayrıca bu günlerde yapılması gereken ibadetleri düzenleyen Bayramlar, 3- aile hayatındaki sorumluluğun açıklamasını konu edinen Kadınlar, 4- ceza ve muamelat konularında yol gösteren Zararlar, 5- Kudüs mabedinin günlük ibadet programı ile diğer varlıklardan kıymetlerini belirleyen Kutsal Şeyler, 6- her türlü eşya ile ilgili genel temizlik kurallarını ihtiva eden Temizlik Kuralları'dır.

Yahûdî okullarında genelde bu kitaplar ders olarak okutulmaktadır. "Mişna" üzerinde yapılan yorumlara "Gamera" da denmektedir. Ancak daha çok Talmud olarak anılırlar. Kudüs Talmud'u ve Babil Talmud'u olmak üzere iki Talmud vardır. (F.K.)

TÂMM

Tam ve kamil olmak anlamındaki "t-m-m" kökünden türeyen ***tâmm***, eksiksiz ve mükemmel demektir.

Allah'ın sıfatı olarak İbn Mâce'nin rivâyet ettiği el-esmâü'l-hüsnâ ile ilgili hadiste geçmiştir (Dua, 10).

Bu kelime; Allah'ın zat, isim, sıfat ve fiilleriyle mükemmel olduğunu, eksiği, kusuru, acziyeti ve za'fiyeti olmadığını, her şeyi ile tam olduğunu ifade eder. (İ.K.)

TARAFEYN

Sözlükte "iki taraf" anlamına gelen tarafeyn, bir fıkıh kavramı olarak, Hanefî mezhebinin kurucusu İmâm-ı Azam Ebû Hanîfe ile talebelerinden İmam Muhammed'e verilen unvandır. Herhangi bir meselede bu ikisinin görüşlerinin ittifak etmesi halinde, ikisinin görüşünü ifade etmek için tarafeyn tabiri kullanılmıştır. (İ.P.)

TARÎK

bk. Senet.

TARÎKAT

Sözlükte "yol, hal ve gidiş, kat, tabaka" gibi anlamlara gelen ***tarîkat,*** bir tasavvuf kavramı olarak, Hakk'a ulaşmak için tutulan, bir takım kuralları bulunan yol demektir. Mutasavvıflara göre tüm insanlar, hatta bütün yaratıkların alıp verdiği nefesler sayısınca Allah'a giden yol vardır. İlk devirde sûfiler, kendilerinden daha deneyimli durumda olanlardan faydalanmakla birlikte, bugün bildiğimiz şekliyle teknik anlamda tarikat kurmamışlar, herbiri kendine göre bir yol tutmuştu. Bunlar, görüşlerini ve manevî tecrübelerini sohbet yoluyla çevresinde bulunanlara aktarıyorlardu. Bugünkü anlamda tarîkatlar (organize tasavvuf hareketi), yaklaşık VI/XII. yüzyılda ortaya çıkmaya başlamış ve daha sonra da müesseseleşmiştir. Buna göre şeyh adı verilen bir öğretmen gözetiminde, müridin (manevî arınmayı isteyen), Allah'a ulaşma konusunda takip ettiği usûle veya metoda tarîkat adı verilir. Tarîkatlar genel olarak üçe ayrılır: ***Tarîk-i ahyâr,*** ibâdet ve takvâ yoluna ağırlık veren tarîkat; ***tarîk-i ebrâr,*** çile çekerek ve nefse karşı savaşarak Hakk'a ve kurtuluşa ulaşmayı amaçlayan tarîkat; ***tarîk-i şuttâr,*** aşk ve vecd ile kurtuluşa erişmeyi amaçlayan tarîkat.

Tarîkatlar zamanla çeşitli kollara ayrılarak sayıları artmıştır. Tarikatların bir kısmı zikri, gizli (sessizce) kalp ile, bir kısmı da açıktan dil ile yapmaktadırlar. Tarîkatlar, kurucusu olan şeyhlerin adlarıyla anılırlar. Meselâ, Hacı Bayram Veli'nin kurduğu tarîkata Bayramiyye, Hacı Bektâş Veli'ninkine Bektaşiyye denilir. (M.C.)

TASADDUK

Sadaka vermek anlamına gelmektedir. Allah Teâlâ'nın rızasını kazanmak amacıyla ihtiyacı olana para, mal veya duruma göre herhangi bir şeyi vermek, yardımda bulunmak demektir. Tasadduk kavram olarak sadakanın her çeşidini kapsamakla birlikte, daha çok nafile sadakalar için kullanılmaktadır. (bk. Sadaka) (İ.P.)

TASARRUF

Sözlükte "bir işin içine girip idare etmek, halden hale sokmak, çalışıp kazanmak" manalarına gelen ***tasarruf,*** bir fıkıh kavramı olarak, kişiden iradesiyle sadır olan ve üzerine hukukî netice bağlanan hukuka uygun ve hukuka aykırı her türlü fiil ve sözleri ifade etmektedir.

Klasik fıkıh literatüründe tasarruf, genel olarak, kavli tasarruf ve fi'li tasarruf olmak üzere ikiye ayrılmıştır. ***Fiilî tasarruf;*** kişiden sadır olan, sözlü olmayan maddî fiiller şeklinde tarif edilebilir. Fiilî tasarruflara misal olarak; mubah malları mülkiyete geçirmek, başkasının malını telef etmek, satın alınan malı teslim almak, alacağı kabzetmek gibi fiiller zikredilebilir. ***Kavlî tasarruf*** ise, akitler, tek taraflı irade beyanları ve kendisine

hukukî neticeler bağlanmış sözlerden oluşan tasarruflardır.

Kavlî tasarruflar da kendi arasında, akdi tasarruflar ve akdi olmayan tasarruflar şeklinde ikiye ayrılır. ***Akdi tasarruflar***, alışveriş, kira sözleşmesi gibi iki tarafın iradesinin uyuşmasıyla meydana gelen tasarruflardır. ***Akdi olmayan tasarruflar*** ise; bir hak doğuran veya mevcut bir hakkı düşüren tek taraflı irade beyanları ile dava, ikrar, inkâr gibi sözlerden oluşmaktadır.

Ayrıca kavli tasarruflar bağlayıcı olup olmaması bakımından, bağlayıcı tasarruflar, bağlayıcı olmayan tasarruflar; tasarrufu yapan taraflar bakımından, tek taraflı tasarruflar, çok taraflı tasarruflar; ivazlı olmaları bakımından, başlangıç ve netice itibarıyla ivazlı tasarruflar, başlangıç itibarıyla teberru, netice itibarıyle ivazlı tasarruflar, başlangıç ve netice itibarıyle teberru tasarrufları şeklinde değişik tasniflere tabi tutulmuştur. (İ.P.)

Bir tasavvuf terimi olarak ***tasarruf***, insanlara, eşyaya çeşitli şekillerde etki etmek, onları idare etmek, onlara hükmetmek, kerâmet göstermek; Allah'ın eşyayı ve bütün varlıkları velisine musahhar kılması (ona boyun eğdirmesi) anlamlarına gelir. *"Attığın zaman sen atmadın, fakat, Allah attı..."* (Enfâl, 8/17) âyetinde ifade edildiği gibi, gerçek fâil Allah'tır. Sûfilere göre veliler de himmetleriyle tasarrufta bulunurlar. (M.C.)

TASAVVUF

Sözlükte "yün giymek, saf olmak" anlamına gelir. Tasavvufun pek çok tanımı yapılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: "Kötü huyları terk edip güzel huylar edinmektir", "Hakk ile birlikte ve O'nun huzurunda olma hâlidir", "tasavvuf, baştan başa edebtir", "nefisten fânî, Hak ile bâkî olmaktır", "Hakk'ın seni sende öldürmesi ve kendisiyle diriltmesidir", "temiz bir kalp, pâk bir gönül sahibi olmaktır", "herkesin yükünü çekmek, kimseye yük olmamaktır", "kimseden incinmemek, kimseyi incitmemektir." Tasavvufu her sûfi içinde bulunduğu hâle göre tanımlamıştır. Tasavvufu kısaca şöyle tanımlamak mümkündür: "Kişiye Allah'ı görürmüşcesine ibâdet etme hazzına erişmesinin yolunu gösteren ilim." Tasaavvufu bir hayat tarzı olarak benimseyen kimselere de ***sûfi*** veya ***mutasavvıf*** denir. (M.C.)

TASAVVUFÎ TEFSÎR

Tasavvuf, Kur'ân'ın sezgisel ve duygusal yönünü temsil eder. Tasavvuf kavramı, Kur'ân'da lafız olarak yoksa da ilke, amaç ve hayat tarzı olarak vardır. Kur'ân'ın ahlak, tefekkür, zikir, tesbih, tahmid, tekbir... vb. kavramlarını mutasavvıflar kendilerine konu edinmiş, ilgili âyetleri tefsîr etmişlerdir. Mutasavvıflar, yaptıkları tefsîre "işârî tefsîr" ismini vermişlerdir. ***İşârî tefsîr***; ilk anda akla gelmeyen fakat tefekkürle âyetin işaretinden kalbe doğan ma'nâdır. Sûfîler, riyazet ve ibadetle ledünnî/vehbî ilmi elde ettiklerini, bu ilim sayesinde zihinlerine doğan yorumları kapalı bir üslupla, remiz ve işaretlerle ifade ettiklerini söylediler. İşârî tefsîre, ***sûfî*** ve ***tasavvufî tefsîr*** de denir.

Sûfî Tefsîr iki kısma ayrılır:

1- ***İşârî sûfî tefsîr*:** Zâhirî anlam ile uyuşan gizli anlamlara ve işâretlere göre Kur'ân'ı tefsîr etmektir.

2- ***Nazarî sûfî tefsîr*:** Kur'ân'ı bir takım nazariyelere ve felsefî görüşlere uygun düşecek biçimde yorumlamaktır.

Bu yorumda sûfîlikle felsefe birleştirilmiştir.

İşârî sûfî tefsîr; sûfînin riyazatına, ***nazarî sûfî tefsîr*** ise sûfînin zihninde önceden var olan düşüncelere dayanır. İşârî sûfî tefsîr yapan, işârî anlamın dışında bir ma'nâ olmadığını ileri sürmez. Zâhirî mana asıl, işârî ma'nânın ise âyette mündemiç olduğunu söyler. Nazarî sûfî tefsîr yapan ise kendi verdiği ma'nânın âyetin tek anlamı olduğunu iddia eder. (bk. Bâtınî Mana) (İ.K.)

TASFİYE

Sözlükte "saflaştırma, pâk ve temiz hâle getirme, arındırma" anlamına gelen ***tasfiye*** tasavvufta, şeriat ve ma'rifet esasları çerçevesinde kalbi temizleme demektir. Tasavvuf ehline göre insan rûhu, bu âleme melekût âleminden tertemiz olarak gelmiş, ancak bu âlemde nefis hırkasını giyince, o temizliği gidip kirlenmiştir. Şâyet nefis bu kirlilikten arındırılırsa, ruhu ve kalbi örten kirler ve perdeler kalkar, manevî âlemde ilâhî ve ezelî hakikatler kavranır. Buna ***tarik-i tasfiye*** de denir. (M.C.)

TATAVVU'

Sözlükte "teberru" anlamına gelen ***tatavvu'***, dinî bir kavram olarak, farz ve vacip olmayan ibadetleri ifade etmektedir. Hanefîlere göre tatavvu', farz ve vaciplerin dışında meşru kılınan ibadet ve taatlardır. Nafile, mendûb, müstehab tatavvu'un kapsamına girmektedir. (İ.P.)

TATLÎK

Sözlükte "serbest bırakmak, terk etmek" anlamına gelen tatlîk, bir fıkıh kavramı olarak, boşamak demektir. (bk. Boşanma) (İ.P.)

TAVADDU

bk. Abdest.

TAVAF

Sözlükte "bir şeyin çevresini dolaşmak, dönmek" gibi anlamlara gelen ***tavaf***, dinî bir kavram olarak, **Hacer-i Esved**'in hizasından başlayarak Kâbe'yi sola almak suretiyle, yedi defa Kâbe etrafında dönmek demektir. Her dönüşe "şavt" denir. Tavaf, yedi şavttan oluşur. Tavafın **Hatîm**'in dışından dolaşılarak yapılması gerekir. Hatîm'in içinden yapılması halinde iadesi gerekir. Hacer-i Esved'in hizasına her gelişte, istilam edilir.

Hacla ilgili olarak "kudüm tavafı", "ziyaret tavafı" ve "veda tavafı" olmak üzere 3 tavaf vardır: Kudüm Tavafı, Mekke'nin dışından gelenlerin yaptığı ilk tavaf olup, yapılması sünnettir. Ziyaret Tavafı, haccın iki rüknünden biri olup, yapılması farzdır. Arafat vakfesinden sonra yapılan bu tavafa, ifada tavafı da denir. Zamanı Kurban Bayramının ilk günü başlar. Bayramın ilk üç günü içerisinde yapılması daha iyidir. Veda Tavafı, Mekkeli olmayan ve Mekkeli hükmünde sayılmayan, uzak bölgelerden gelmiş hacıların, Mekke'den ayrılmadan önce yapmaları gereken en son tavaftır. Yapılması vaciptir.

Umrede yapılan tavafa, umre tavafı denir.

Hac ve umre ile ilgili olmayan diğer tavaflar ise; ***nezir tavafı***, tavaf etmeyi adayan kişinin, nezrini yerine getirmesi vaciptir. Tavaf için, zaman belirlenmişse, bu zamanda, belirlenmemişse, uygun bir zamanda adanan tavaf yerine getirilir. Nafile olarak yapılan tavafa ***tatavvu tavafı*** denir. Mekke dışından gelenlerin,

nafile namaz kılmak yerine tavaf yapması daha iyidir. Mescide girildiğinde kılınması sünnet olan tahiyyetü'l-mescid yerine Mescid-i Haram'a girince yapılan nafile tavafa da ***tahiyyetü'l-mescid tavafı,*** denir. (İ.P.)

TAVAF NAMAZI

Tavafın hangi çeşidi olursa olsun, tavaftan sonra iki rekat tavaf namazı kılmak vaciptir. Tavaf namazı vacip olmakla birlikte, haccın veya tavafın vacibi sayılmadığından, terk edilmesi hac cinâyeti sayılmaz ve bir ceza gerekmez. Bununla birlikte, arada tavaf namazı kılmadan peş peşe tavaf yapmak mekruhtur.

Tavaf namazının ilk rekatında Kâfirûn, ikinci rekatında da İhlas sûrelerinin okunması müstehaptır.

Tavaf için kerahet vakti olmadığı halde, tavaf namazı mekruh olan vakitlerde kılınmaz. Kerahet vakti değilse, tavafın hemen peşinden bu namazı kılmak müstehaptır. Ancak, çeşitli sebeplerle tavafın hemen arkasından kılınmayıp, daha sonra kılınsa yerine getirilmiş olur.

Tavaf namazının Makam-ı İbrâhim'in arkasında kılınması müstehaptır. Burada yer bulunmaması halinde, Mescidin içinde uygun olan başka bir yerde kılınır. Özellikle dünyanın çeşitli bölgelerinden kalabalık toplulukların hac etmek üzere toplandığı günümüzde, tavaf alanının kalabalık olması sebebiyle, burada namaz kılmak için ısrar edip de, tavafa mani olmamak daha uygundur. Bu namazın Harem bölgesinin dışında kılınması ise mekruhtur. (İ.P.)

TAYY-I MEKÂN

Tayy, dürülmek, ***tayy-ı mekân*** da yerin dürülmesi demektir. Tasavvufta, "mesafenin kısalması şeklinde gerçekleşen kerâmet" anlamında kullanılmaktadır. (M.C.)

TAYYİB

Bir şey lezzetli olmak, güzel, temiz ve helâl olmak, yer bereketli ve bolluk olmak anlamındaki "t-y-b" kökünden türeyen ***tayyib,*** hoş, güzel, iyi, lezzetli, faziletli, helâl, hayrı çok, nefsin ve duyu organlarının lezzet aldığı şey demektir. Çoğulu; tayyibûn, tayyibîn, dişil şekli tayyibe çoğulu tayyibât'tır. Habîs'in zıddıdır.

Tayyib, Tirmizî'nin rivâyet ettiği bir hadiste Allah'ın sıfatı olarak kullanılmıştır: *"Allah, iyidir, güzeldir, iyiliği, güzelliği sever..."* (Tirmizî, Edeb, 41).

Allah'ın tayyib olması, isim, fiil ve sıfatları itibariyledir. Allah'ın her sözü, fiil, iş ve davranışı iyidir, güzeldir, faydalıdır.

Tayyib kelimesi Kur'ân'da tekil ve çoğul şekliyle 46 defa geçmiştir: Kur'ân'da tamamen olumlu anlamda kullanılan bu kavram ile malların (Nisâ, 4/2), yenilecek, içilecek, infâk edilecek şeylerin (Bakara, 2/168, 267) ve rızkın (Mâide, 5/88), iyi, temiz ve helâl olanı, sözlerin doğru, güzel ve hak olanı (Hac, 22/24), lâilahe illallah (Allah'tan başka ilâh yoktur) sözü (Fâtır, 35/10; İbrâhim, 14/24), toprağın münbit, verimli (A'râf, 7/58) ve temiz olanı (Nisâ, 4/43) neslin mümin, itaâtkâr ve faydalı olanı (Âl-i İmrân, 3/38) evlerin geniş, kullanışlı ve güzel olanı (Tevbe, 9/72), rüzgarın faydalı ve zararsız olanı (Yûnus, 10/22), ağacın meyveli ve güzel olanı (İbrâhim, 14/24), hayatın nimetli, zararsız ve hoş olanı, cennet

(Nahl, 16/97), insanların; îmân edip sâlih ameller işleyenleri, güzel ahlâklı, doğru sözlü, itaâtkâr olanları, helâl-harama riâyet edenleri, şirk, küfür, nifâk, fısk, isyan ve kötü amellerden kendini arındıranları (Nahl, 16/32; Nûr, 24/26), amellerin iyi, sâlih ve güzel olanları (Nisâ, 4/2) kastedilmiştir.

Yenilecek, içilecek ve kullanılacak şeylerin tayyib olanları helâl kılınmış (A'râf, 7/157), bunların haram kılınmaması istenmiş (Mâide, 5/87), özellikle temiz ve helâl olan şeylerden yenilmesi emredilmiştir (Bakara, 2/172). (İ.K.)

TAZARRU

Sözlükte "boyun eğmek, yalvarmak" anlamına gelen ***tazarru*** dini bir kavram olarak, Allah'a boyun eğme ve O'na huşû içinde yalvarma demektir. Kur'ân'da yedi yerde geçmektedir. Bu âyetlerde, insanların kibir ve gurura kapılmamaları, ilâhî emirlere teslimiyet göstermeleri ve Allah'a yalvararak ve içtenlikle dua ve niyazda bulunmaları emredilmiştir (A'râf, 7/55, 205). Allah Teâlâ, inkârcı ve azgın toplulukları, hatalarından dönüp Allah'a teslim olsunlar, acizliklerini kavrayıp tazzarrûda bulunsunlar diye çeşitli sıkıntılara uğratır. Şeytanın amellerini kendilerine süslü gösterdiği ve kalpleri katılaşmış bulunan bu insanlar, Allah'a tazarrûda bulunmazlar (En'âm, 6/42, 43). Hz. Peygamber de tazarru ile dua etmiş, müminlere de tazarru ile dua etmelerini tavsiye etmiştir (Ebû Dâvûd, İstiskâ, 1; Tirmizî, Cuma, 43; Nesâî, İstiskâ, 3; İbn Mâce, İkame, 153). (M.C.)

TAZMÎNAT

Sözlükte "ödetmek, tazmîn ettirmek, boynuna yükletmek" anlamlarına gelen ***tazmînat***, bir fıkıh terimi olarak, hukuka veya akde aykırı davranışıyla başkasına zarar veren kimseye meydana getirmiş olduğu zararı ödetmeyi ifade eder. Meselâ, gerekli özeni göstermemesi sebebiyle emanetin helak olmasına sebebiyet veren emanetçiye, helak olan mal tazmîn ettirilir.

Hadis-i şerifte de belirtildiği gibi, haksız olarak ve doğrudan doğruya zarar vermek yasak olduğu gibi, zarara zararla mukabele etmek de yasaktır (Muvatta, Kitabu'l-Akdiye, No: 1426, s. 529). Zarara misli ile veya başka bir şekilde zarar vererek mukabele etmek, intikam almak caiz değildir; ancak zarara uğrayanın hâkime başvurup tazmînat talep etmesi halinde, zarar giderilebilir, telafi edilebilir.

Verilen zararla, eşyanın tam olarak itlaf edilmesi halinde, eşya misli mallardan ise, bunun mislini vermek gerekir; tazmîni gereken mal kıyemî, yani çarşıda, pazarda emsali bulunmayan bir malsa veya misli olduğu halde emsali bulunamamış ise değeri nakit olarak ödenir. Fukahanın çoğunluğuna göre, bazı hallerde zarar verilen eşyanın tamir edilerek eski haline getirilmesi de tazmîn mahiyetinde kabul edilmiştir.

Zarar verilen eşya tamamen işe yaramaz ve kullanılmaz hale gelmeyip de, sakatlanmış veya değeri azalmış ise verilen zararın miktarı önem kazanmaktadır. Şâyet, verilen zarar az ise, meydana gelen eksiklik ödenir. Buna göre; mal bir kere sağlam durumda, bir kere de zarar gördükten sonra değerlendirilir ve zarar veren aradaki farkı tazmîn eder. Fakat zarar fazla veya önemli ise, bu takdirde tercih edilen içtihada göre, zarara uğrayan, eksilen değeri tazmîn ettirmek ile malı olduğu gibi zarar verene bırakıp bedelini almak

arasında muhayyerdir. Verilen zararın önemi, eşyanın yapılma ve edinilme maksadına göre tespit edilir. (İ.P.)

TE'VİL

bk. Tefsîr.

TEADDÜD-İ ZEVCÂT

Çoğalmak anlamına gelen ***teaddüd*** ile eşler anlamına gelen ***zevcât*** kelimelerinden oluşan ***teaddüd-i zevcât,*** bir fıkıh terimi olarak, birden fazla hanımı nikâh altında bulundurma, çok eşlilik, poligami manasına gelmektedir.

İslâm'dan önce Arap Yarımadasında sınırsız olarak çok kadınla evlilik kabul edilmekteydi. İslâm'ın indiği dönemlerden çok önceleri mevcut ve yaygın olan bu olgu hakkında, Hicretten bir müddet sonra nazil olan Nisâ sûresinde bazı düzenlemeler getirilmiştir. Bu sûrenin 3. âyetinde Yüce Allah; *"Eğer yetimlerin haklarına riâyet edememekten korkarsanız size helâl olan kadınlardan ikişer, üçer, dörder alın. Haksızlık yapmaktan korkarsanız bir tane alın; yahut da sahip olduğunuz (cariyeler) ile yetinin. Bu, adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır."* buyurmaktadır. Bu âyetle daha önce sınırsız olan çok evlilik, adalet şartına bağlı olarak dört sayısıyla sınırlandırılmış; ayrıca tek evlilik teşvik edilmiştir.

Diğer yönden, evlenen taraflar nikâh esnasında tek evliliği şart koşabilecekleri gibi idareciler de sınırlandırma getirebilirler. Zira İslâm hukukunda, caiz ve mubah kapsamına giren hükümlerde idarecilerin belli gerekçelerle sınırlandırma yapabileceği kabul edilmektedir. Hz. Peygamberin, kızı Fatıma'yı Hz. Ali'ye nikâhlarken üzerine evlenmemesini şart koşması ve Hz. Ömer'in ehl-i kitapla evlenmeyi yasaklaması bu konuda açık bir örnektir. Öte yandan evlilik kişiyi, haramdan koruması ve nesli muhafaza etmesi bakımından ibadet manası olmakla birlikte, hukukî sonuçlar doğuran bir akittir. Bu nedenle, çok evliliğin meşru sayılmadığı hukuk düzenlerinde, çocuklarının nesebi, miras gibi konularda haksızlıklar söz konusu olduğundan ikinci evlilik uygun değildir. (İ.P.)

TEAMMÜDEN

bk. Amden.

TEÂMÜL

Sözlükte "birbiriyle iş, alışveriş" gibi hukukî işlemler yapmak anlamına gelen ***teâmül,*** bir fıkıh kavramı olarak insanların alışkanlık haline getirdiği işleri, amelî örfü ifade etmektedir. (bk. Örf) (İ.P.)

TEÂTÎ

Sözlükte "bir şeyi almak, bağış hususunda yarışmak" anlamlarına gelen ***teâtî,*** bir fıkıh kavramı olarak, alışverişte sözlü icap ve kabul bulunmaksızın malın alınıp bedelinin verilmesini ifade etmektedir. Teâtî yoluyla alışveriş dinen caizdir. Çünkü icap ve kabulün meşru kılınmasının gerekçesi, tarafların rızalarını ortaya koymaları, açıklamalardır. Teâtî de, fiilî olarak alışverişe rızanın olduğunu göstermektedir. Günümüzdeki mağaza ve marketlerde yapılan alışverişlerin çoğunluğu teâtî şeklinde yapılmaktadır. Şöyle ki, satılan eşyanın fiyatları üzerlerine yazılmakta, alıcı da istediği şeyi alarak bedelini kasaya ödemektedir. Bu esnada herhangi bir sözlü icap veya kabul olmamaktadır. (İ.P.)

TEBERRÎ

Özellikle Şiîler ve Haricîler tarafından kullanılan bir kavramdır. Sözlükte bir şeyden beri olmak, uzak durmak manasınadır. Şiîler bu anlayışa bağlı kalarak Hz. Ali'yi ve imamları kabul etmeyenleri dost kabul etmez ve onlardan teberrî edip uzaklaşırlar. Onlara göre bu tür insanlardan uzak olmak dinin bir emridir. Şiî inancına göre; Hz. Muhammed ile kızı Fatıma ve damadı Ali'yi ya da onların soyundan gelenleri sevmeyenleri ve sevmeyenleri sevenleri sevmemeye "tebberrî" denilmiştir. Türçe'de söz konusu bu kavram "teberra" şeklinde kullanılmaktadır. (F.K.)

TEBERRU'

Sözlükte "istemeden gönülden koparak vermek, karşılıksız vermek" anlamlarına gelen ***teberru'***, bir fıkıh kavramı olarak, iyilik ve ibadet maksadıyla kişinin karşılıksız olarak bir mal veya menfaati peşin veya ileriye dönük başkasına vermesini ifade eder. Bu manada, **vasıyet, hibe, vakıf, âriyet** birer teberru' akdidir. (İ.P.)

TEBERRÜK

Bir şeyi kudsi sayıp ondan veya onun vesilesiyle hayır, uğur, fayda ve bereket ummak demektir. (M.C.)

TEBEU'T-TÂBİÎN

bk. Etbâu't-Tâbiîn.

TEBLİĞ

Taşımak, götürmek, ulaştırmak, bildirmek ve eriştirmek anlamına gelen ***tebliğ,*** ıstılahta, peygamberlerde bulunması gereken vacip sıfatlardan biri olup, peygamberlerin, vahiy yoluyla Allah'tan gelen ilâhî hükümlerin hiçbirini gizlemeden, eksiltmeden ve her hangi bir ilavede bulunmadan aynen insanlara bildirmesine denir.

Peygamberler, Allah'ın vahyettikleri hakkında, susma, gizleme, nakletmeme veya başka bir tercih kullanma hakkına sahip değillerdir. Hiçbir şeyi eksiltmeden ve gizlemeden usulüne uygun olarak bildirmek zorundadırlar. Herhangi bir peygamberin Allah'tan aldığı ilâhî mesajı insanlara tebliğ etmemesi söz konusu değildir. Konuyla ilgili Kur'ân'da şöyle denilmektedir: *"Ey Rasûl! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O'nun elçiliğini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır..."* (Mâide, 5/67). (F.K.)

TEBRİK

Kutlamak anlamına gelen ***tebrik,*** eriştiği maddî ve manevî nimetlerden dolayı bir kimseye "Allah mübarek kılsın; hayırlı, uğurlu olsun" gibi ifadelerle sevincini bildirmek demektir. Tebrikleşme sayesinde sevinç paylaşılmış olur; insanlar arasındaki sevgi ve saygı artar. Bayramlar, bir çocuğun doğumu, nikâh akdi, hac ibadetini yerine getirme vb. durumlar tebrikleşmek için birer vesiledir. Hz. Peygamber de bu gibi durumlarda insanları hem tebrik etmiş, hem de hediye vermiştir (Buhârî, Hibe, 11). (M.C.)

TEBYÎN

Sözlükte "beyan etmek, açıklamak, izah etmek, gerçeği ortaya koymak" demektir. ***Tebyîn,*** Hz. Muhammed (a.s.)'in Kur'ân ile ilgili görevlerinden biridir (Nahl, 16/44). Allah, Kur'ân-ı, peygambere insanlara açıklasın diye indirmiştir (Nahl, 16/44). Peygamberimiz (a.s.) bu görevini, sözlü ve uygulamalı olarak en iyi bir şekilde yerine getirmiştir.

Allah da âyetlerini insanlara açıklamış, beyan etmiştir. Kur'ân'da bir çok âyette bu husus anlatılmıştır (Bakara, 2/187, 219, 221, 242, 266). (İ.K.)

TECDİD

bk. Müceddid.

TECDİD-İ ÎMÂN

Îmân esaslarının yenilenmesi, tazelenmesi ve tekrar eski haline dönüştürülmesi demektir. Şüphesiz ki îmânın tazelenmesinden öncelikli olarak anlaşılması gereken, dinden çıkan bir kişinin yeniden mümin olmasıdır. Zira çeşitli sebeplerle îmânın izalesine sebep olacak bir teşebbüste bulunan kimse, pişmanlık anında tekrar îmân ederek Müslüman olur. Ayrıca kelime-i tevhidi sık sık getirmek ve mevcut îmânına süreklilik kazandırmak amacıyla zaman zaman ***tecdid-i îmân*** yapılması Müslümanlar arasında teamül haline gelmiştir. Hz. Peygamberin "îmânlarınızı yenileyiniz" sözü üzerine, "nasıl yenileyeceğiz?" diye sorulmuş, cevaben, *"kelime-i tevhidi çokça söyleyerek yenileyiniz."* buyurmuştur (Ahmed ibn Hanbel, 2/359). (F.K.)

TECELLİ

Sözlükte "ortaya çıkma, görünme" anlamına gelen, ***tecellî,*** tasavvufta gaybden gelen ve kalpte ortaya çıkan nurlar; Allah'ın isim ve sıfatlarıyla sûfinin kalbinde tezâhür etmesi demektir. Bu hal sûfinin nefsini arındırmasından sonra gerçekleşir. Mutasavvıflara göre Allah'la kulları arasında yetmiş bin perde (hicab) vardır. Gerçekte Allah her an tecelli etmektedir. Ancak bunu yalnızca kalp aynasını arıtan, parlatan kimseler anlayabilir. Kur'ân'da Allah'ın dağa tecellisinden bahsedilmektedir. Bu tecelli esnasında dağ parçalanmış, Musa (a.s.) bayılmıştır (A'râf, 7/142). Bundan da anlaşılmaktadır ki, dünya gözüyle Allah'ın görülmesi mümkün değildir. (M.C.)

TECESSÜS

Sözlükte "dikkat ve gayretle araştırmak" anlamına gelen ***tecessüs,*** dinî bir kavram olarak, başkalarının gizli taraflarını, kötülük ve kusurlarını araştırmak demektir. Bir âyette, *"...Tecessüs etmeyin (birbirinizin gizli yönlerini araştırmayın)..."* buyurulmak suretiyle tecessüs yasaklanmıştır (Hucurât, 49/12). Hz. Peygamber de, başkalarının gizli yönlerinin araştırılmasını yasaklamış, İslâm kardeşliğine halel getirecek her türlü davranıştan uzak durmalarını istemiştir (Ebû Dâvûd, Edeb, 40; Tirmizî, Birr, 84). İnsanların dokunulmaz hak ve hürriyetleri vardır. Bunlardan biri de gizli yönlerinin araştırılmamasıdır. İslâm'da insana, insan onuruna yaraşır bir şekilde davranma emredilmiş, onun şeref ve haysiyetine saldırılmasına izin verilmemiştir. (M.C.)

TECHÎZ

Sözlükte "hazırlamak, donatmak, geline çeyiz hazırlamak" anlamlarına gelen ***techîz,*** bir dinî kavram olarak, vefat eden kişinin yıkanmasından kabre defnedilinceye kadar yapılması gereken şeylerin tamamını ifade etmektedir. Bu çerçeveden olmak üzere, ölünün yıkanması ***(gasil),*** kefenlenmesi ***(tekfîn),*** tabuta konulup musallâya ve cenaze namazından sonra da kabristana taşınması ***(teşyî')*** ve kabre konması ***(defin)*** techîz içerisinde yer almaktadır. (İ.P.)

TECVÎD

Sözlükte "iyi ve güzel yapmak" anlamına gelen ***tecvîd,*** ıstılahta; yerine

göre uzatmak **(*med*)**, lazım gelen yerlerde durmak **(*vakf*)**, sesleri birbirine katmak **(*idğam*)** veya kesmek **(*sekte*)**, titretmek **(*kalkale*)**, ayırmak **(*ızhar*)** ve tutmak **(*ihfa*)** gibi Kur'ân'ı düzgün ve güzel okuma kurallarını öğreten bilim dalının adıdır. (İ.K.)

TEDLİS

bk. Müdelles Hadis.

TEDVÎN

Sözlükte "toplamak, bir araya getirmek" anlamlarına gelen ***tedvîn***, hadis ilminde, sahabe tarafından yazılmış olan sahifeleri bir araya toplayıp bir kitap oluşturmaya, sözlü olarak rivâyet edilen hadisleri yazıp bir kitapta toplamaya denir.

Hz. Peygamberin vefatından sonra sahabenin değişik şehirlere dağılması neticesinde binlerce sahabenin bulunduğu yerlere giderek, onların ilminden yararlanmanın tabiûn için zor olması ayrıca; farklı siyasî ve itikâdî görüşleri olan fırkaların hadis uydurmaya yeltenmeleri tedvini zorunlu hale getirmiştir. Bu çalışma, Ömer b. Abdülaziz (ö. 101 / 719)'in isteği ile gerçekleştirilmiştir. İbn Şihab ez-Zührî (ö. 124/741) tedvîn görevinin verildiği âlimlerden birisi olarak, kaynaklarda hadisi ilk tedvîn eden zât olarak anılır. (A.G.)

TEFEKKÜR

Düşünmek ve hatırlamak anlamındaki *fikr* kökünden türeyen ***tefekkür,*** düşünme demektir.

Tefekkür, insanı diğer varlıklardan farklı kılan ayırıcı bir özelliktir. Kur'ân'da bu kavram fiil şeklinde 18 âyette geçmiş, düşünülmesi teşvik edilmiş ve düşünenler övülmüştür. Kur'ân, gerçekleri düşünsünler diye gönderilmiştir; "(Ey Muhammed!) *Sana bu Kur'ân'ı indirdik ki, kendilerine indirileni insanlara açıklayasın. Belki onlar düşünürler.*" (Nahl, 16/44). Yerin ve göğün yaratılışını, gece ve gündüzün birbirini takip edişini düşünenler, akıl sahipleri olarak nitelenmiştir: *"Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ve gündüzün gidip gelişinde, elbette akl-ı selim sahipleri için ibret verici deliller vardır."* (Âl-i İmrân, 3/190), Geçmiş toplumların hayat hikayeleri, göklerin yaratılışı, güneş, ay, gece, gündüz, yer, gök, kara, deniz ve diğer varlıkların insanın hizmetine verilmesi, kâinatın düzenli olarak yönetilmesi, yerin hayata elverişli oluşu, dağların, ovaların, nehirlerin, meyvelerin, bitkilerin, hayvanların var edilişi, insanın topraktan yaratılışı, evlilik ile eşler arasında sevgi ile şefkatin oluşması, uyku gerçeği ve benzeri misâller anlatıldıktan sonra bütün bunlarda düşünen toplumlar için ibretler bulunduğu bildirilmiştir (A'râf, 7/176; Yûnus, 10/24; Ra'd, 13/3; Nûh, 16/11-69; Rum, 30/21; Zümer, 39/42; Câsiye, 45/13; Haşr, 59/21).

Kur'ân'da, bu varlıkların, özellikle yer ve göklerin yaratılışı, arının bal yapması, bütün yaratıkların insanın hizmetine sunulması, kevnî ve kitabî âyetler, darb-ı meseller ve geçmiş toplumların kıssaları üzerinde düşünülmesi istenmektedir. Bütün bunlar üzerinde düşünen insan gerçeğe ulaşır. Bu âlemin, bir yaratıcısının olduğuna ve O'na kulluk edilmesi gerektiğine inanır. Nahl sûresinin 11-14. âyetlerinde tefekkür, aklı kullanma, öğüt alma ve Allah'a şükrün 4 âyette peş peşe zikredilmesi önemli bir gerçeğe işaret etmektedir. Bu gerçek şudur: Tefekkür eden aklını kullanır, düşünüp aklını kullanan kevnî ve kitabî delillerden

öğüt alır, düşünen, aklını kullanan ve öğüt alan insan Allah'ı tanır. O'na îmân eder ve sayısız nimetlerine şükreder.

Bütün başarıların, buluşların, bilimsel, teknik ve teknolojik gelişmelerin temelinde tefekkür vardır. Düşünen, aklını kullanan, ibret alan ve nankörlük etmeyen fert ve toplumlar gelişir, huzurlu ve mutlu olur. Bu sebeple tefekkürü İslâm, ibadetler arasında saymıştır. İnsan, son ilâhî kitap Kur'ân ve kâinat kitabı olan tabiat ve tabiat kanunu üzerinde düşünmeye teşvik edilmiştir. Düşüncenin, kötüye, kötümserliğe, zarara ve ümitsizliğe değil; iyiye, iyiliğe ve faydalı olana yönelmesi gerekir. Düşünen insan, akıllı, üretken ve verimli olur. Bu sebeple, bütün çağdaş toplumlar, düşünceye ve düşünce özgürlüğüne çok önem vermişlerdir. (İ.K.)

TEFRİKA

İki şey arasını ayırmak, yol çatallanmak anlamındaki "f-r-k" kökünden türeyen ***tefrika***, parçalara ve bölüklere ayırmak, bölücülük ve ayrıcalık yapmak demektir. Kur'ân'da ferreka (ayırdı) fiili 17 defa kullanılmıştır. Dinde tefrika şiddetle reddedilmiştir. Tefrika, İslâm'ın temel ilkesi olan tevhîd (birlik) ilkesi ile ters düşmektedir. Şirk (Allah'a ortaklar koşmak), îmân esaslarının, âyetlerin, dinî hükümlerin arasını ayırmak, birini kabul edip ötekini etmemek (Bakara, 2/85), İslâm'dan başka yollara uymak (En'âm, 6/153) tefrikadır. Allah ve elçilerinin arasını ayırmak isteyenler, *"Bir kısmına inanır, bir kısmına inanmayız."* diyenler hakiki kâfirler olarak nitelenmiştir (Nisâ, 4/150-151). Ayrılığa düşen Hristiyan ve Yahûdîler gibi olunmamasını tavsiye eden Allah (Âl-i İmrân, 3/105; Beyyine, 98/4), müminlere *"Topluca / hepiniz Allah'ın ipine (Kur'ân'a / İslâm'a) sarılın, ayrılığa düşmeyin..."* buyurmuştur (Âl-i İmrân, 3/103). Birlikte rahmet, ayrılıkta azap vardır. (İ.K.)

TEFRİT

İfrat kelimesinin zıddı olup, gevşek ve ihmalkâr davranmak demektir. (bk. İfrat) (İ.K.)

TEFSÎR USULÜ

Usul; metot, yöntem, ilke, esas, kural demektir. ***Tefsîr usulü***, Kur'ân-ı anlamak, yorumlamak, açıklamak ve îzah etmek için takip edilmesi gereken esas ve yöntemleri konu edinen bir metodoloji bilim dalıdır. ***Tefsîr usulü***; Kur'ân tarihi, Kur'ân'ın inişi, vahiy ve çeşitleri, âyet, sûre, Kur'ân'ın yazılışı, toplanması, çoğaltılması, tefsîri, tefsîrle ilgili ilimler, tefsîr, te'vil, meal, tercüme kelimeleri tefsîr çeşitleri, tefsîr tarihi... vb. konularını işler. (İ.K.)

TEFSÎR VE TE'VÎL

Tefsîr kelimesi "fesr" veya "sefr" kelimesinden türemiştir. ***Fesr***; sözlükte doktorun hastalığı teşhis için suya (idrara, kana, balgama) bakması, bir şeyi beyan etmek, keşfetmek, üzeri kapalı bir şeyi açmak; ***sefr*** ise, kapalı bir şeyi açmak, aydınlatmak ve keşfetmek anlamlarına gelir. Istılahta; anlamı kapalı olana, manası zor anlaşılan sözden ne kastedildiğini açıklama demektir. Tefsîr kelimesi daha çok Kur'ân kelime, terkip ve cümlelerinin ne anlama geldiğini açıklamak, müşkül ve garîp lafızları izah etmek, Kur'ân'ı yorumlamak anlamında kullanılır.

Te'vîl; geri dönme anlamındaki "evl" kökünden gelir. Bu kavram sözlükte; açıklamak ve beyan etmek; ıstılahta, çok anlamlı kelime ve cüm-

lelerdeki anlamlardan birini tercih etmek demektir. Tefsîr ilminde ***te'vîl,*** âyetlerdeki olası anlamlardan birini, âyetin bağlamı ve Kur'ân bütünlüğü dikkate alınarak tercih etmek anlamında kullanılır.

İlk önceleri tefsîr kelimesi kullanılmış, Kur'ân'ı savunma döneminden itibaren de te'vîl kelimesi kullanılmaya başlanmıştır. Zamanla bu iki kelime birbirlerinin yerine kullanılmıştır. Meselâ Kur'ân yorumcusu Taberî (ö. 310) te'vili, tefsîr anlamında kullanmıştır. İmam Matürîdî, tefsîr ile te'vîlin farklı anlamlarda olduğunu söylemiştir. Ona göre tefsîr; peygamberin ve ashabının yorumu, te'vîl ise İslâm âlimlerinin yorumudur.

Tefsîr ile te'vîl arasında farklar vardır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

Tefsîr'de kesinlik, te'vîlde ise ihtimaller vardır. Tefsîr te'vîlden daha geneldir. Tefsîr, lafızlarda, te'vîl ise manalarda olur. Tefsîr rivâyetle, te'vîl ise dirâyetle ilgilidir.

Tefsîr, lafzın konulduğu manayı hakîkî veya mecâzî olarak beyan etmektir. Te'vîl ise iç anlamını, lafızdan murat edilen gerçeği açıklamaktır. Meselâ inne Rabbeke le bi'l-mirsâd (Rabbin gözetleme yerindedir) (Fecr, 89/14) âyetindeki; ***"mirsâd",*** gözetlemek anlamındaki rasd kökünden gelir, mif'âl formunda mekân ismidir, "gözetleme yapılan yer" demektir şeklinde yapılan açıklama tefsîrdir. Allah'ın gözetleme yerinde olduğunun bildirilmesinden maksat; "Allah'ın insanların bütün yaptıklarını görmesi, bilmesi ve onları denetlemesi, böylece, Allah'ın emir ve yasaklarına uyması konusunda gevşeklik ve gafletten uyarmasıdır" şeklindeki izah ise te'vîldir. Tefsîr, "sâibe" ve "bahîr" (Mâide, 5/103) kelimeleri gibi garîb lafızları izah etmede veya Kur'ân'ı veciz cümlelerini şerhetmede veya "nesîe küfürde artmadır" (Tevbe, 9/37) âyetinde olduğu gibi mahiyeti ancak tanımla bilinebilen cümleleri izah etmede olur.

Fıkıh usulü ilminde te'vîl, lafzı zâhir anlamından çıkarıp bir delile dayanarak ona zâhir olmayan bir mana vermektir. Bir lafzı te'vil edebilmek için o lafzın **zâhir** ve **nas** olması gerekir. **Müfesser** ve **muhkem** bir lafızda te'vil olmaz. Te'vîl, lafzın olası anlamlarından biri olmalı ve bu konuda şer'î bir delil bulunmalıdır. Lafızda bulunmayan bir anlamı o lafza yüklemek te'vîl değildir.

Tefsîr ve te'vîl, bir ilim dalıdır. Bu bilim dalında, Kur'ân yorumlanır, kelime ve cümlelerin anlamları, hüküm ve hikmetleri açıklanır. Bu konuda çeşitli bilim dallarından faydalanılır.

Tefsîr ve te'vîl yapılırken önce Kur'ân'a müracaat edilir. Âyetler, âyetlerle tefsîr edilir. Sonra peygamberin hadislerine, sonra varsa sahabe sözlerine bakılır. Garip kelimeler için sözlüklere bakılır, semantik tahlil yapılır. (İ.K.)

TEFVÎZ

Sözlükte "bir işi bir kimseye havale etme, teslim ve tevekkül" anlamına gelen ***tefvîz,*** tasavvufta, kulun, bütün işlerini Allah'a havale etmesi ve O'nun yaptığı her işi gönül hoşluğu ile karşılaması, O'na hiçbir konuda ne dil ne de kalp ile itiraz etmemesi, sızlanmaması, içinde bir rahatsızlık duymaması demektir. ***Tefvîz,*** **tevekkül**ün en mükemmel şeklidir. Bir âyette *"...İşimi*

Allah'a tefvîz (havale) ediyorum..." buyrulmuştur (Mü'min, 40/44). (M.C.)

TEHECCÜD NAMAZI

Arapça bir kelime olan ***teheccüd,*** hem uyumak, hem de uyanmak manalarına gelmektedir. Dinî bir kavram olarak teheccüd namazı ise, gece kılınan namaz demektir. Yatsı namazından sonra, terâvîh ve vitir namazının dışında, uyumadan veya bir süre uyuduktan sonra kalkılıp kılınan gece namazlarının tamamı için teheccüd ifadesi kullanılmaktadır.

Hz. Peygamberin sürekli olarak devam ettiği teheccüd namazı, sevabı çok bir ibadet olup müminler için menduptur. Kur'ân-ı Kerim'de, *"Gecenin bir kısmında uyanarak, sana mahsus bir nafile olmak üzere namaz kıl. (Böylece) Rabbinin, seni, övgüye değer bir makama göndereceğini umabilirsin."* buyurulmaktadır (İsrâ, 17/79). Hz. Peygamber de, *"Kim gece uyanır, hanımını da uyandırır ve iki rekat namaz kılarsa, Allah'ı çok zikreden erkekler ve kadınlardan yazılır."* buyurmuştur (Ebû Dâvûd, Salât, 307).

Teheccüd namazı dört veya sekiz rekat kılınabileceği gibi, iki rekat da kılınabilir. İki rekatta bir selam verilerek kılınması daha faziletlidir. (İ.P.)

TEHLİL

Yeni ay görünmek, yağmur şiddetli yağmak, sevinmek ve bağırmak anlamındaki "h-l-l" kökünden türeyen ve sözlükte, bir işten geri durmak, düşman üzerine atılıp sonra korkudan kaçmak anlamına gelen ***tehlil,*** din ıstılahında, (Allah'tan başka ilah yoktur) anlamındaki "lâ ilâhe illâllah" tevhit cümlesini söylemeye denir.

İslâm Dini, tevhit esasına dayanan bir dindir. Îmân ve İslâm'a bu tevhit cümlesini söylemek ve ifade ettiği manayı tasdik etmekle girilir. Bu tevhit cümlesinin zımnında "Muhammedü'r-Rasûlüllâh" cümlesi de vardır. Her iki cümle de Kur'ân'da geçmektedir; "Lâilâhe illâllâh" cümlesi Saffat sûresinin 35 ve Muhammed sûresinin 19. âyetlerinde, "Muhammedü'r-Rasûlüllah" cümlesi ise Fetih sûresinin 29. âyetinde aynen geçmektedir.

"Lâilâhe illâllâh" cümlesinde iki unsur vardır. Birisi, "olumsuzluk" ifade eder, Bu, cümlenin "lâilâhe" (ilah yoktur) kısmıdır. Diğeri "olumluluk" ifade eder. Bu da cümlenin "illâllâh" (ancak Allah vardır) kısmıdır. "Lâilâhe illallâh" diyen kimse mabud ve ilah olarak sadece Allah'ı kabul etmiş, yaratıklardan ilah edinilenleri, putları ve Allah'tan başka tapılanları reddetmiş olur. Allah'tan başka ilahlar reddedilmeden tevhit inancına ulaşılamaz.

"Lâilâhe illâllâh" demek; bütün ilahlara, kendini ilah yerine koyanlara, tağutlara, putlara hayır, sadece Allah'a, O'nun gücü ve hâkimiyetine evet demektir.

Tevhit; îmânın ve İslâm'ın ilk şartıdır (Müslim, Îmân,1, 21). Kur'ân'da "Allah'ın çok zikredilmesi" emredilmiş (Enfâl, 8/45), Peygamberimiz (a.s.) de "Zikrin en efdalinin lâ ilâhe illâllah demek" olduğunu bildirmiştir (Terğîb, II/ 415).

Yüce Allah, *"Ancak Müslümanlar olarak ölün"* buyurmuştur (Bakara, 2/132). Müslüman olarak ölebilmek için insanın son nefesine kadar tevhit üzere bulunması gerekir. Peygamberimiz (a.s.); *"Lâ ilâhe illâllah, cennetin anahtarıdır."* (Tergîb, II/416); *"Bir kul lâ*

ilâhe illâllah der sonra bu ikrar üzere ölürse cennete girer." buyurmuştur (Müslim, Îmân, 47,154. I, 58, 95).

Lâ ilâhe illâllah cümlesi, önemine binaen ilk doğan insana, ölmek üzere olan insana, kabre konan insana telkin edilir. Günde beş vakit okunan ezanda 5 defa tekrarlanır. (İ.K.)

TEKBİR

Yaşça büyük olmak, yaşlanmak, büyüklenmek, şerefli olmak, iş zor ve ağır gelmek anlamındaki "k-b-r" kökünden gelen ve sözlükte, bir şeyi büyük yapmak, ululamak, büyük görmek anlamlarına gelen ***tekbir*** kavramı, din ıstılahı olarak, "Allah'ı yüceltmek, ***Allahü ekber*** (Allah en büyüktür, Allah her şeyden daha büyüktür) diyerek Allah'ı azamet ve kibriya ile anmak" demektir.

"Tekbir", Allah'ın bir emridir (Müddessir, 3; İsrâ, 17/111). Bu emri yerine getiren insan; eş, çocuk ve ortak edinme, âcizlik, noksanlık, haksızlık, zulüm vb. O'na layık olmayan sıfatlardan Allah'ı tenzih etmiş olur.

"Allahü ekber" cümlesi, Allah'ı tazim etmede en beliğ bir ifadedir. Dinin direği ve ibadetlerin başı olan namaza "tekbir" ile başlanır. Beş vakit okunan ezanda günde 30 defa Allahü ekber cümlesi tekrar edilmektedir.

Kur'ân'da geçen "kebbir" emrinde "namaz kıl" anlamı da vardır. Namaza giriş tekbiri, namazın farzlarından biridir. Namazın cüzü zikredilmiş, tamamı kastedilmiştir.

Bakara sûresinin 185. âyetinde geçen "tekbir" emri ile bayramlarda tekbir getirilmesinin kastı da söz konusudur. Bu âyete dayanarak İmam Şafiî, İmam Malik, İmam Ahmed ibn Hanbel, İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed bayram namazlarına giderken tekbir getirilmesi içtihadında bulunmuşlardır. Ramazan ve kurban bayramı namazında birinci rekatta Fâtihadan sonra 3 defa, ikinci rekatta zamm-ı sûreden sonra üç defa, Allahü ekber diyerek tekbir alınır. Bunlara "zevaid" tekbirleri denir. Selamdan sonra, hutbe içinde ve hutbe sonrasında "Allah, en büyüktür, Allah en büyüktür, O'ndan başka ilah yoktur, sadece O vardır. Allah en büyüktür ve her türlü övgü Allah' içindir" anlamındaki "Allahü ekber, Allahü ekber, lâilâhe illâllâhu vallâhu ekber, Allahü ekber ve lillâhi'l-hamd" denilerek tekbir alınır. Bu tekbirlerin dayanağı da bu âyettir.

Kurban bayramının bir gün öncesi olan arafe günü sabah namazından Bayramın dördüncü günü ikindi namazına kadar 23 vakit farz namazlarda selamdan sonra bir defa yukarıda metnini zikrettiğimiz uzun tekbir alınır ki buna ***teşrik tekbirleri*** denir. Bu şekilde tekbir getirmek İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e göre vaciptir. Ebû Hanîfe'ye göre teşrik tekbirleri, arafe günü sabah namazından başlar, ertesi günü ikindi namazında son bulur ve sadece cemaatle kılınan farz namazlardan sonra getirilir.

Bakara sûresindeki "tekbir" emri, "bayram namazı kılınız", Hac sûresinin 37. âyetindeki "tekbir" emri ise, "hayvanları keserken tekbir getirin" anlamına da gelebilir. Bunu, *"O halde Allah'ın âyetlerine inanıyorsanız (kesilirken) üzerine O'nun adı anılan (hayvan)lar(ın etin)den yiyin."* (En'âm, 6/118) âyeti ile, *"(Kesilirken) üzerine Allah'ın adı anılmayan (hayvan)lar(ın etlerin) den yemeyin. Çünkü o(nu yemek) yol-*

dan çıkmaktır." (En'âm, 6/121) âyeti teyit eder.

Eti yenen hayvanlar kesilirken "bismillâhi Allahu ekber" (Allah'ın adıyla, Allah en büyüktür) denir.

"Allahü ekber" sözü aynı zamanda Allah'ı zikirdir. Tekbir getiren kimse *"Allah'ı çok zikredin"* (Ahzâb, 33/41) emrini de yerine getirmiş olur.

Tekbir ile Allah'ı tazim / yüceltme üç şekilde; kalp, söz ve amel ile yapılır.

Kalp ile tazim; Allah'ın varlığına, birliğine ve âdil olduğuna şeksiz ve şüphesiz inanmak ve Allah'ı lâyıkı veçhiyle tanımaktır. ***Sözle tazim***; Allah'ın yüce sıfatlarını ve güzel isimlerini ikrar etmektir. ***Amel ile tazim***; namaz, oruç, hac, zekat, dua... gibi İslâm'ın yapılmasını istediği sâlih amelleri işlemek ve ibadet etmektir. (İ.K.)

TEKEBBÜR

bk. Kibir.

TEKFÎN

Cenazeye karşı yapılan görevlerden biri olan ***tekfîn***, ölünün kefenlenmesi anlamına gelmektedir. Savaşta düşman tarafından şehit edilen müminler yıkanmaz, kanlı elbiseleri ile defnedilirler. Bunun dışında ölen erkek veya kadınların bedenleri örtülecek şekilde kefenlenmesi farz-ı kifâyedir. Kefen cenazenin yıkanıp kurulanmasından sonra sarıldığı bez demektir. Sünnet olan kefen, erkek için üç, kadın için beş parça bezden meydana gelir. (bk. Kefen)

Cenaze kefenlenmeden önce, kefen birkaç defa güzel kokularla tütsülenir. Tabut içine veya cenazenin kefenleneceği hasır, kilim gibi bir şey üzerine önce lifâfe yayılır, onun üzerine izâr serilir, ölü kamîs denilen parçanın içerisinde buraya konur. Şayet ölü erkek ise, izâr önce soluna, sonra sağına getirilerek sarılır, sonra lifâfe de aynı şekilde sarılır. Kefenin açılmaması için kefen bir kuşak ile ve iki ucundan bağlanır. Bu bağlar kabre konulduğunda çıkarılır. Cenaze kadın ise, saçları ikiye ayrılarak kamîs üzerinden göğsü üzerine konur, bunun üzerine başını yüzüyle beraber örten başörtüsü konur, daha sonra da izâr sarılır. İzârın üzerinden göğüs örtüsü bağlanır, daha sonra da lifâfe sarılır. Göğüs örtüsü lifâfeden sonra da bağlanabilir. (İ.P.)

TEKLÎFÎ HÜKÜM

Teklîfî hüküm, fıkıh usulü kitaplarında, "Şâri'in iktizâ ve tahyir bakımından mükelleflerin fiillerine ilişkin hitabıdır" şeklinde tanımlanmaktadır. Buna göre bir işin yapılmasını veya yapılmamasının talep edilmesi ya da yapılıp yapılmama arasında serbest bırakılması teklîfî hüküm içinde mütalâa edilmektedir. Namaz ve oruç yapılması istenen, içki içmek yapılmaması istenen, yeyip içmek de serbest bırakılan teklîfî hükümlerdendir.

Teklîfî hükümler, farz, vacip, mendub, mubah, tenzihen mekruh, tahrimen mekruh ve haram olmak üzere yediye ayrılır. ***Farz***, açık ve katî bir delille yapılması istenen fiiller olup, Müslümanların öncelikli olarak yerine getirmekle mükellef oldukları, terk edilmesinin dünyevî ve uhrevî kınanmayı gerektirdiği emirlerdir. (bk. Farz) ***Vacip***, amel bakımından farz gibi olan, fakat katî ve açık delillere dayanmayan emirlerdir. (bk. Vacip) ***Mendûb*** ise, kesin olmayan bir tarzla yapılması istenen davranışlardır. (bk. Mendûb) ***Tenzîhen mekruh***, kesin olmayan bir

tarzla yapılmaması istenen davranışlardır. ***Tahrîmen mekruh***, delil yönünden katî olmamakla birlikte, kesin olarak yapılmaması istenen şeylerdir. Bunlar amel bakımından haram gibi olan, fakat kat'î ve açık delillere dayanmayan yasaklardır. (bk. Mekruh) ***Haram*** ise, açık ve katî bir delille yapılmaması istenen fiile denir. (bk. Haram) (İ.P.)

TEKVİN

Allah'ın subûtî sıfatlarından biridir. Mümkinata taalluk eden ve iradeye uygun olarak icad ile tesirde bulunan bir sıfattır. Bu duruma göre tekvin, ilim, kudret ve irade sıfatlarından farklıdır. Mâtüridîlere göre, müstakil, Allah'ın zatı ile kaim, ezelî ve subutî bir sıfat olan tekvin, icad, tesir, ihdas, ihtira gibi kelimelerle de ifade edilir. Tekvin, yaratmak ve rızık vermek gibi fiilî sıfatların merciidir. Böylece Mâtüridîlere göre tekvin; ilim, irade ve kudret sıfatlarından başka olup kudret ve irade gibi mümkünata taalluk eder.

Eşarîler ise tekvinin hakikî bir sıfat olmayıp itibarî, izafî ve diğer fiilî sıfatlar gibi hâdis olduğunu, Allah'ın zatiyle kaim olmadığını belirtmişlerdir. Çünkü onlara göre tekvine verilen rol, yaratmaktır. Halbuki kudret sıfatına iradenin katılmasıyla aynı sonuç hasıl olmakta ve başka bir sıfata gerek kalmamaktadır. (F.K.)

TEKZÎB

Yalan söylemek anlamındaki ***kizb*** kökünden türeyen ***tekzîb*** yalanlamak ve bir haberi doğrulamamak demektir. ***Tasdîk*** (doğrulamak) kelimesinin zıddıdır.

Tekzîb kelimesinin fiil şekli (***kezzebe - yükezzibü***) Kur'ân'da 177 defa geçmiştir. Bununla, Allah'ın âyetlerini (En'âm, 6/21), kıyameti (Furkân, 25/11), peygamberleri (Ankebût, 29/18), doğruyu, vahyi (Zümer, 39/32), kitabı (Mü'min, 40/70), hakkı (Kâf, 50/5) ve ceza gününü (Müddessir, 74/46) yalanlamak söz konusu edilmiştir. Bu anlamda "tekzîb" insanı inkâra götürür ve kişiyi kâfir yapar. Kur'ân'da bir de nimetleri "tekzîb" (Rahmân, 55/13) zikredilmiştir. Bu, nimetin kadrini, kıymetini bilmemek demektir. Kur'ân'da yalanlayıcılara *mükezzib* denilmiştir. Çoğul şekli olan "mükezzibîn" 20 âyette geçmiş ve bununla Allah'ı, peygamberini ve âyetlerini yalanlayanlar kastedilmiştir. Yalanlayıcılık kâfir ve münafıkların vasfıdır. Kur'ân'da, yalanlayıcıların cezasının cehennem (Zümer, 39/32), alevli ateş (Furkân, 25/11), acıklı ve alçaltıcı azap olduğu (Hac, 22/57), bunların amellerinin boşa gittiği (A'râf, 7/147), hüsrana uğrayacakları (Yûnus, 10/45), âhirette karanlıklar içinde kalacakları (En'âm, 6/39), yüzlerinin simsiyah olacağı (Zümer, 39/60), boyunlarında demir halkalar ve zincirler olduğu halde cehenneme sürüklenecekleri bildirilmiştir. (Mü'min, 40/71-73). (İ.K.)

TELBİYE

Sözlükte "birine, 'buyur, emrine amadeyim' diye cevap vermek" anlamına gelen telbiye, dinî bir kavram olarak, ihramın iki rüknünden biri olup, ihrama girerken "Lebbeyk, Allahümme lebbeyk, lebbeyke lâ şerîke leke lebbeyk. İnne'l-hamde ve'n-ni'mete leke ve'l-mülk lâ şerîke lek (Allah'ım, davetine isteyerek uydum, emrine amadeyim. Senin eşin ve ortağın yoktur. Sana yöneldim, hamd senin, nimet senin, mülk de senindir. Eşin ve ortağın yoktur)" demektir. İhrama girerken bir defa telbiye söylemek farzdır. Bunun dışında erkeklerin ihramda bulunduğu

müddetçe yüksek sesle telbiye okumaları sünnettir. Kadınlar ise telbiyede seslerini fazla yükseltmezler. (İ.P.)

TELFÎK

Sözlükte "bir işi talep edip ulaşamamak, kumaşın iki yanını yan yana getirip dikmek, sözü batılla karıştırıp süsleyip püslemek" gibi anlamlara gelen ***telfîk***, bir fıkıh kavramı olarak, bir mesele veya amelde birkaç müçtehidin görüşlerini birleştirerek taklid etmek demektir.

Telfîk en geniş anlamıyla, değişik mezheplerin görüşlerinden yararlanmayı ifade eder. Dar anlamda ise, bir meselede birden fazla mezhep veya müçtehidin görüşünü birleştirerek, bu görüş sahiplerinin hiçbirinin benimsemeyeceği mürekkep bir durum meydana getirmeyi ifade etmektedir. Meselâ, namaz kılacak bir kimsenin, abdest aldıktan sonra bir yeri kanayınca Şafiîlere göre abdest bozulmaz demesi, sonra kadına dokunup Hanefîlere göre abdest bozulmaz diyerek bu abdestle namaz kılması böyle bir telfîktir. Her iki mezhebe göre abdesti olmadığı halde namaz kılmış olur. Telfîk denildiğinde daha çok bu anlam akla gelmektedir.

Dördüncü asra kadar bir kimsenin, dinî hayatında bir mezhebe bağlanmasının gerekli olduğu söylenmemiştir. Tatbikatta, müçtehit olmayanlar, herhangi bir müçtehitten karşılaştığı problemini sorar, aldığı fetvaya uyabilirdi; fakat artık bütün meselelerini aynı müçtehide sormaya mecbur olduğunu aklına bile getirmezdi. Ancak mezhep taassubu başladıktan sonra, bir mezhebe bağlılığın gerekliliği de gündeme gelmiştir.

Müteahhirûndan olan mutaassıp mezhep mukallitleri, her mükellefin dört mezhepten birine bağlanmasının vâcip olduğunu ve mezhebini terk edene **ta'zir** tatbik edilmesi gerektiğini iddia etmişlerdir. Buna mukabil çoğunluk diyebileceğimiz başka bir grup usulcüler ise, belirli bir mezhebe bağlanmanın şart olmadığını; kişilerin dilediği müçtehidi taklit edebileceğini söylemişlerdir. Hatta bu konuda icma' meydana geldiği söylenebilir.

Halkın bir mezhebi iltizam etmesinin ilmî ve dinî hiçbir değeri yoktur. Delillerine bakarak tercihte bulunan âlim için bir mezhep veya görüşe ittiba etmenin belki bir anlamı olabilir. Bu sebeple, "avamın mezhebi yoktur; onun mezhebi kendisine fetva veren müftinin mezhebidir." denilmiştir.

Mezheplerin ancak üçüncü asırdan sonra teşekkül etmesi, müçtehit imamların taklitle ilgili görüşleri ile sahabe ve tabiûn devri uygulamaları göstermektedir ki, bir imam veya mezhebe bağlanmak, onun görüşlerinden ayrılmamak gerektiği iddiası yerinde değildir.

Diğer yandan herhangi bir mezhebe bağlılığın gerekliliğini savunmak ne kadar hatalı ve yanlış ise, "içtihat edemeyen kişinin karşılaştığı bütün meselelerde belirli bir imamı taklit etmesi vacip değildir; dilediği müçtehidi taklit edebilir. Zira ümmetin ihtilafı rahmettir." demek de doğru değildir.

Zira bir mesele hakkında doğru olan hüküm sadece bir tanedir. Birbirine zıt iki görüşün çatışması halinde her ikisinin de belki yanlış olması muhtemel olmakla birlikte, her ikisinin de doğru olduğunu söylemek mümkün değildir. Bütün müçtehitler bu doğruya ulaşmak,

onu bulmak için gayret sarf etmişlerdir. Eğer doğruya ulaşabilmişlerse iki ecir, hata etmişlerse bir ecir kazanmışlardır. Müçtehitlerin doğruyu bulmaya çalıştıkları gibi, fetvâ soran kişinin de, doğruya ulaşmak için gayret sarf etmesi gerekir. Hz. Peygamber, *"Pek çok müftü fetva verse de, kalbine danış."* derken (Süyûtî, Câmi'u's-Sağîr, c.1, s. 40) buna işaret etmektedir. Bu nedenle vicdanen doğru olduğuna inanmadan bir fetvaya uymak veya telfîk caiz değildir. (İ.P.)

TELHIS

Manasında eksiklik olmadan, hadisin metninin özetlenmesine "telhıs" denir. (A.G.)

TELKİN

Sözlükte "anlatmak-anlamak, öğretmek-öğrenmek, vermek-almak" gibi anlamlara gelen ***telkin,*** tasavvufta, tarîkata yeni giren kimseye şeyhin zikir öğretmesi anlamında kullanılmaktadır. Müridin bunu öğrenmesine telekkün denir. (M.C.)

Son nefesine yaklaşmış, ölmek üzere olan kişinin yanında kelime-i tevhid ve kelime-i şehâdet okunmasına; cenaze defnedildikten sonra, kabirde sorulması muhtemel soruları ve cevapları ölüye hatırlatma konuşmasına da telkin denir.

Ölmek üzere olan kişinin, sağ tarafına çevrilerek yüzünü kıbleye gelecek şekilde yatırmak müstehaptır. Bu durumda olan kişinin yanında, hatırlatmak amacıyla kelime-i tevhid ve kelime-i şehâdet okunur. Hz. Peygamber, *"Ölülerinize (ölüme yaklaşanlara) lâ ilâhe illallah demeyi telkin ediniz."* buyurmuştur (Müslim, Cenâiz 1, 2; Tirmizî, Cenâiz 7). Telkin yapılırken, "lâ ilâhe illallah" de, "kelime-i şehadet, kelime-i tevhîd getir" şeklinde bir yaklaşımda bulunulmamalı, yanında bunları söylemekle yetinilmelidir. Bunun yanında ölmek üzere olan kişinin yanında Kur'ân-ı Kerim, özellikle Yâsîn sûresi okunur.

Cenaze kabre konduktan ve başında Kur'ân okuma tamamlandıktan sonra, kalabalık orayı terkedince, orada kalan bir kimsenin kabrin başında yüksek sesle ve ölüye hitaben îmân esaslarını hatırlatmasına da telkin denir. Hanefîlerden bazı âlimler, defnedildikten sonra telkinin meşrû olmadığını söylemişlerdir. Buna mukabil bazı âlimler ise, tavsiye edilmediği gibi yasaklanmadığını, bu nedenle mükellef olduktan sonra vefat eden kimsenin mezarının başında telkin verilebileceğini söylemişlerdir. (İ.P.)

TEMENNÎ

Sözlükte "bir şeyi dilemek, ummak" demektir. Belağat ilminde inşa cümlesinin çeşitlerinden biridir. Bu ilim dalında ***temennî;*** mümkün olmadığı veya elde edilmesi umulmadığı için meydana gelmesi beklenmeyen, ancak arzu edilen şeyi istemeye denir. Temennî harfleri keşke (leyte) eğer (lev), mi, mı (hel) ve umulur ki (lealle) dir.

"(Kıyamette).... Kâfir, keşke ben toprak olsaydım (da dirilmeseydim) der" (Nebe', 78/40). *"(Kâfirler)... Bizim için şefaatçiler var mı ki bize şefâat etsinler, yahut geri döndürülmemiz mümkünmü ki yaptıklarımızdan başkasını yapsak..."* (A'râf, 7/53), *"Keşke bir daha dünyaya dönüşümüz olsa da, müminlerden olsak."* (Şuarâ, 26/102); *"Keşke Karun'a verilen bize de verilseydi"* (Kasas, 28/79) âyetlerinde temennî vardır. 1, 2 ve 3. âyetlerde temenni

edilen şeyin olması mümkün değildir. 4. âyette temennî edilen şeyin olması mümkündür; ancak elde edilmesi umulmaz. (İ.K.)

TEMETTU' HACCI

Temettu' kelimesi "yararlanmak, istifade etmek" anlamına gelmektedir. ***Temettu' haccı*** ise, bir hac mevsimi içerisinde ayrı niyet ve ihramlarla umre ile hac yapılmasına denir. Hanefîlere göre temettu' haccı ifrat haccından; kıran ise her ikisinden daha faziletlidir.

Temettu' haccı yapmak isteyen kişi hac mevsimi içinde umre yapmaya niyet ederek ihrama girer. Kâbe'yi tavaf eder, sa'y yapar ve traş olarak ihramdan çıkar. Daha sonra aynı hac mevsimi içinde, terviye günü hac için ihrama girer. Bundan önce ihrama girmesi daha faziletlidir. Zilhiccenin 8. günü Arafat'a gider ve daha sonra hac vazifelerini yerine getirir. Arafat ve Müzdelife vakfesinden sonra, bayram günü Akabe cemresini taşlar, kurban keser ve tıraş olarak ihramdan çıkar. (İ.P.)

TEMKİN VAKTİ

Temkin vakti güneşin doğuş, batış vakti ile namaz vakitlerinin hesaplanmasında, vakitlere eklenen veya çıkarılan zamanı ifade etmektedir. Bu vakitlerin hesaplanmasında bulunulan yerin dağlık veya tepelerle kaplı olması, düz ova veya deniz seviyesi olması etkili olmaktadır. Bunun yanında yerleşim yerinin en doğusu ile batısı arasındaki zaman farkı, saatlerin yanlış olma ihtimalî de göz önünde bulundurularak, imsak ve güneşte bir miktar zaman çıkarılır; öğle, ikindi, akşam ve yatsı vakitlerinde de bir miktar eklenir. (İ.P.)

TEMLİK

Sözlükte "bir şeyi birine mülk olarak vermek, birini kral, melik yapmak" anlamlarına gelen ***temlik,*** fıkıhta sözlük anlamına uygun olarak, malın birine mülk olarak verilmesini ifade etmektedir. Bu anlamdaki temlik, zekat olarak verilecek malda şart koşulmuştur. Bu nedenle alacağın ıskatı bir temlik olmadığı için zekat vermek olarak kabul edilmemiştir.

Temlik ıvazlı ve ıvazsız olmak üzere ikiye ayrılır. ***Ivazlı temlik***, alışverişte olduğu gibi bir bedel karşılığı verilen maldır. ***Ivazsız temlik*** ise, zekat, sadaka, hibe gibi tasarruflardır. Bunun dışında, temlik kavramı mecaz olarak, erkeğin boşama hakkını eşine vermesi için de kullanılmaktadır. (İ.P.)

TEMYİZ

Sözlükte "ayırmak, bir kimseyi diğerlerinden üstün tutmak, hükmü temyiz mahkemesine göndermek, aralarındaki farkı anlayıp idrak etmek" gibi anlamlara gelen ***temyiz,*** bir fıkıh kavramı olarak, kişinin derinliğine olmasa da, iyi ile kötüyü, faydalı ile zararlıyı ayırt ve idrak edebilmesini ifade eder. Bu idrak ve ayırt etme gücüne sahip olan kimseye mümeyyiz denir. (bk. Ehliyet, Mümeyyiz) (İ.P.)

TENEŞİR

Teneşir, cenazenin üzerinde yıkandığı masa şeklindeki uzun serîre denir. (İ.P.)

TENKİHU'L-MENÂT

Kelime anlamı itibariyle "nitelik seçme" anlamına gelen ***tenkîhu'l-menât,*** bir fıkıh usulü terimi olarak, kıyasta illet belirleme yollarından biri olup, hüküm için illet olmaya elverişli olan vasfı, hükümle ilgili bulunan ve

fakat illet olmaya elverişli olmayan diğer vasıflar arasından seçip ortaya koymaktır. (bk. Kıyas, İllet) (İ.P.)

TENZİH

Sözlükte "arındırma, takdis" anlamına gelen ***tenzih,*** dinî bir kavram olarak Allah'ı insana özgü niteliklerden uzak tutmak demektir. Bu da Allah'ın zatı, sıfatları ve isimleriyle birlenmesiyle olur. (M.C.)

TENZİHEN MEKRUH

bk. Mekruh.

TERÂVİH

Sözlükte "rahatlatmak, dinlendirmek" anlamlarına gelen tervîha kelimesinin çoğulu olan ***terâvih,*** dinî bir kavram olarak, Ramazan ayında, yatsı namazından sonra kılınan nafile namaza verilen isimdir. Namazın her dört rekatinin sonunda bir miktar oturulup dinlenmek müstehap olup buna tervîha denilmiştir. Sonra bu kelimenin çoğulu olan terâvih kılınan bu namaza isim olmuştur.

Terâvih namazı yirmi rekat olup, erkek ve kadınlar için sünnet-i müekkededir. Hz. Peygamber, *"Kim inanarak ve sevabını Allah'tan bekleyerek Ramazan namazını (terâvih namazını) kılarsa, onun geçmiş günahları bağışlanır."* buyurmuştur (Buhârî, Salâtü't-Terâvih, 1; Müslim, Müsâfirîn, 174). Nafile namazların münferid olarak kılınması daha faziletli olduğu halde, terâvih namazının cemaatle kılınması sünnettir. Hz. Peygamber terâvih namazını iki defa cemaatle ashaba kıldırmış, ancak daha sonra farz olur düşüncesiyle cemaatle kıldırmamıştır (Buhârî, Salâtü't-Terâvih, 1; Müslim, Müsâfirîn, 177). Terâvih namazını iki rekatte bir selam vererek ve dört rekatin sonunda biraz dinlenerek kılınması müstehabdır. Bu dinlenmelerde tehlîl (lâ ilâhe illallâh demek) ve salavât ile meşgul olunur.

Terâvih namazını kıldıran imamın, okuyuşu uzatarak cemaati bıktırıp dağıtmamalı; çabuk kıldırarak namaza noksanlık getirmemelidir. Namazda kıraatin gereği gibi yapılmasına ve ta'dil-i erkana riâyet edilmesine özen gösterilmelidir. (İ.P.)

TERCİH EHLİ

Tercih ehli, fıkıh usulcülerinin, müçtehitlerin tabakalarıyla ilgili yapmış oldukları tasnifte, dördüncü tabakayı oluşturan müçtehitlere verilen addır. Dördüncü tabakayı teşkil eden bu müçtehitler, üçüncü tabakada bulunan müçtehitlerin ***(mezhepte müçtehit)*** tespit etmiş olduğu tercih esaslarına dayanarak mezhep imamlarından rivâyet edilen görüşler arasında tercihte bulunurlar. Bunlar, kendileri yeni bir görüş beyan etmeyip, rivâyet edilen bazı görüşleri, dayandığı delil kuvvetli olduğundan ya da tatbik edilmesi mevcut şartlara daha uygun olduğu için tercih etmişlerdir. (bk. Müçtehit) (İ.P.)

TERCÜME

Arapça "terceme" fiilinin mastarı olan "tercemetün" kelimesinin Türkçe'de kullanılan şeklidir. Sözlükte; bir sözü söylendiği dilde açıklamak, bir sözü başka bir dilde açıklamak, bir sözü bir kimseye ulaştırmak, bir sözü başka bir dile nakletmek, bir sözün anlamını diğer bir dilde dengi bir sözle aynen ifade etmek demektir.

Tercüme aslın anlamına tamamen uygun olması için açıklıkta, delâlet etmede, mücmel ve mufassal, genel ve özel, mutlak ve kayıtlı olmada, kuvvette, güzel edada, üslupta, ilim ve sanatta

asıldaki ifadeye denk olması gerekir. Aksi takdirde eksik bir tercüme olur. Bu itibarla böyle bir tercüme yapmak oldukça zordur. Tercümeye, günümüz Türkçe'sinde "çeviri" denmektedir.

Tercüme, harfî veya lafzî, manevî veya tefsîrî olmak üzere iki kısımdır. ***Harfî-lafzî tercüme***, bir cümleyi kelimesi kelimesine tercüme etmektir. Yani bir dildeki ifadeyi inceleyip, aktarılacak dildeki tam karşılığını bulmak ve anlamı aynen aktarmaktır. ***Manevî-tefsîrî tercüme*** ise; aktarılan sözün aslına benzemesi gözetilmeyen, sadece asıldaki anlam ve gayeleri güzel bir şekilde aktarmaktır. Günümüzde, daha çok bu tür tercüme yapılmaktadır.

Kur'ân'ın lafzî tercümesini yapmak mümkün değildir. Tercüme yapanlar tefsîrî tercüme yapmaktadırlar. Yaptıklarına "tercüme" kelimesi yerine "meâl" kavramını kullanmaktadırlar. (bk. Meâl) (İ.K.)

TERECCÎ

Sözlükte "dilek, ümit ve niyaz" demektir. Belağat ilminde inşa cümlesinin çeşitlerinden biridir. Bu ilim dalında ***tereccî***; olması mümkün olan şeyi arzu etmektir. Tereccî harfleri, umulur ki (lealle ve asâ) ve keşke (leyte) dir. *"...Ne bilirsin, belki kıyâmet saati yakındır."* (Şûrâ, 42/17); *"Umulur ki Rabbiniz size merhamet eder..."* (İsrâ, 17/18) âyetlerini örnek olarak zikredebiliriz. (bk. Haber ve İnşa) (İ.K.)

TEREF

"Terife" fiilinin mastarı olan ***teref***, rahat, refah ve bolluk içinde yaşamak demektir. Nimet ve bolluğun bir insanı azdırmasına ***itrâf***; nimetin ve zenginliğin şımartıp azdırdığı, şehvetlerine dalmış, zorba, istediğini yapan, büyük günah işlemekte ısrar eden, âhireti yalanlayan, sapık, yalancı, fâsık ve kâfir kimselere "mütref" denir. Çoğulu "mütrefîn" dir. Bu kelime ve türevleri Kur'ân'da 8 âyette geçmiş ve nimet ile şımarmak, azmak ve taşkınlık yapmak anlamında kullanılmıştır (Enbiyâ, 21/12-14). *"...Zâlimler, kendilerine verilen nimet, bolluk ve refahın peşine düşüp şımardılar ve mücrim oldular."* (Hûd, 11/116) âyeti, "teref" kavramının zulüm ve günah bir davranış olduğunu ifade etmektedir.

Nimetleriyle azanlar (mütrefîn), Kur'ân'da, "ashab-ı şimâl" olarak nitelenen cehennemlik insanlardır. Bunlar; büyük günah işlemekte ısrar eden, öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden, sapık, yalanlayıcı, fâsık, zâlim, azgın, âsî ve kâfir kimselerdir (Vâkıa, 54/45-51; İsrâ, 17/16; Mü'minûn, 23/63; Sebe', 34/34; Zuhrûf, 43/23).

Teref kavramının; batar, ferah, merah ve eşir kelimeleri ile eş anlam ilişkisi vardır. (İ.K.)

TERGİB-TERHİB

İyiliklere teşvik ve kötülüklerden sakındırma konulu hadisleri içeren hadis edebiyatı türüdür. Münzirî'nin "Tergib ve Terhib" bunlardandır. (A.G.)

TERİKE

Terike, ölünün geride bırakmış olduğu ve hak sahipleri arasında taksime konu olan maddî değere denir. Ölenin geride bıraktığı mal ve haklardan, techiz ve tekfîn masrafları çıktıktan, borçları ödendikten ve vasiyeti de terikenin 1/3'ini geçmemek kaydıyla yerine getirildikten sonra geriye kalan mirasçılarına intikal eder. (bk. Ferâiz) (İ.P.)

TERTİL

Bir şey düzgün, düzenli, güzel ve muntazam olmak anlamındaki "retel" kökünden türeyen ***tertil*** kelimesi sözlükte; sözü güzel, düzgün, yerinde ve itinalı söylemek, bir şeyi düzenlemek, sıralamak demektir. Istılahta, Kur'ân-ı yavaş yavaş, anlamını düşünerek, harflerin mahreçlerine ve tecvit kurallarına dikkat ederek, anlama göre sesini yükseltip alçaltarak ve itina ile okumak anlamına gelir.

Bu kelime Kur'ân'da iki âyette geçmiştir. Yüce Allah, Furkân sûresinin 32. âyetinde, Kur'ân-ı ağır ağır okuduğunu (parça parça indirdiğini) bildirmiş ve Müzzemmil sûresinin 4. âyetinde ise Peygamberimize, dolayısıyla her mümine, *"...Kur'ân'ı tertil ile oku"* buyurmuştur. (İ.K.)

TERVİYE GÜNÜ

Terviye kelimesi sözlükte "bir işi aceleye getirmeyip enine boyuna düşünmek, sulamak, suya kandırmak, rivâyet ettirmek" gibi anlamlara gelmektedir. Terviye günü ise, Zilhicce ayının 8. günü, yani Kurban Bayramı arafesinden bir önceki gündür.

Terviye gününde hacı adayları Arafat'a gitmek üzere Mekke'den Mina'ya doğru hareket ederler. Hacı adayları sıcak bir iklimde susuz bir sahayı kat edeceklerinden, genelde hazırlık olmak üzere hayvanlarını iyice sulayıp kandırdıkları için bu isim verilmiştir (İ.P.)

TESBİH

Yüzmek, akmak, gitmek, bir işi bitirmek, geçimi için çalışıp çabalamak, koşuşturmak, uyumak, sakınmak, dinlemek, yeri kazmak ve çok söz söylemek anlamlarındaki "s-b-h" kökünden türeyen ***tesbih*** kavramı, din ıstılahı olarak; "Sübhanallah" (Allah'ı noksan sıfatlardan tenzih ederim) demek ve namaz kılmak" (Tâ-hâ, 20/130; Rûm, 30/17) anlamına gelir. Arap dilinde tesbih; bir şeyi tazim ederek kötülüklerden ve noksanlıklardan tenzih etmek demektir.

"Sübhanallah", eş ve çocuk isnadı, zulüm, âcizlik, ortağı bulunma vb. ilahlıkla bağdaşmayan her türlü noksan sıfatlardan Allah'ı tenzih ederim, demektir.

Kur'ân'da bu kavram çeşitli formlarda 92 âyette kullanılmış ve bu kavramla bütün meleklerin (A'râf, 7/206), müminlerin (Secde, 32/15), akıllı insanların (Âl-i İmrân 3/191), göklerde ve yerde bulunan her şeyin (İsrâ, 17/44) Allah'ı tesbihleri söz konusu edilmiştir.

İnsanların tesbihi gibi meleklerin tesbihi de, sübhanallah diyerek Allah'ı takdis ve tenzih etmek (Müslim, Zikir, 84) ve namaz kılmaktır (Taberî, I, 1/211).

Tesbih kavramı, Kur'ân'da "Sübhanallah", "sübhaneke", "sübhanehu", "sübhane Rabb'î", "sübhane Rabb'ina", "sübhanellezî..", ifadeleri ile; Allah'tan başka ilahları (Tevbe, 9/3, Enbiyâ, 21/22), Allah'a çocuk isnadını (Bakara, 2/116; Yûnus, 10/68), Allah ile cinler arasında soy birliği iddiasını (En'âm, 6/100; Saffât, 37/160), Hristiyanların İsa (a)'ı ve rahiplerini, Yahûdîlerin hahamlarını Allah'tan ayrı rab kabul etmelerini reddetmek (Tevbe, 7/31), maddî ve manevî nimetler karşısında Allah'a şükretmek ve O'nu yüceltmek için (Zuhrûf, 43/13); söylenmeyecek, yapılmayacak ve olmayacak bir söz, iş ve isnat karşısında "hâşâ", "hayır" anlamında 'reddetme ifadesi' (Mâide, 5/116; İsrâ,17/90-93) ve dua cümlesi olarak (Tevbe, 9/10) kullanılmıştır.

Bir çok âyette Allah'ın tesbih edilmesi emredilmiştir (Ahzâb, 33/42). (İ.K.)

TESBÎH NAMAZI

Tesbîh namazı, her rekatinde yetmiş beş olmak üzere toplam üçyüz defa tesbîh okunan dört rekatli ve ömürde bir defa da olsa kılınması tavsiye edilen mendûb bir namazdır. Hz. Peygamber, tesbîh namazı kılınmasını tavsiye etmiş, bu namazın pek çok günahın affına sebep olacağını haber vermiş; her gün kılınmasının zorluğu sebebiyle, haftada bir, ayda bir, yılda bir veya ömürde bir defa kılınmasının yeterli olacağını belirtmiştir (Ebû Dâvûd, Salât, 303; Tirmizî, Salât, 350).

Tesbîh namazının kılınışı şöyledir: Namaz kılmaya niyet edilerek iftitah tekbîri ile namaza başlanır. Sübhâneke duasını okuduktan sonra 15 defa "Sübhanallâhi ve'l-hamdü lillâhi velâ ilâhe illallâhu vallâhu ekber" denir. Sonra eûzu besmele çekilerek Fâtiha ve zammu sûre okunduktan sonra 10 defa daha bu tesbîh okunur. Daha sonra rukûa eğilip ve üç defa sübhâne rabbiye'l-azîm dedikten sonra 10 defa aynı tesbih okunur. Rükûdan doğrulunca 10 defa, secdede 10, iki secde arasında 10 ve ikinci secde de 10 defa aynı şekilde tesbih okunur. Böylece bir rekatte 75 defa tesbih tamamlanmış olur. İkinci rekate kalkınca 15 defa tesbîhle başlar ve kalanını birinci rekatte olduğu gibi kılar. Bu şekilde 4 rekat namaz kılınır. Tesbih namazı nafile bir namaz olduğundan, terâvih dışındaki diğer nafilelerde olduğu gibi tek başına kılınması gerekir. (İ.P.)

TESETTÜR

Sözlükte "bir şeyin içinde veya arkasında gizlenmek" anlamına gelen ***tesettür***, dinî bir kavram olarak, kişinin bir zarûret olmaksızın açılması ve bakılması helâl olmayan uzuvlarını örtmesi demektir. Bu kavramdan daha çok kadınların, yabancı erkeklere karşı, eli ve yüzü dışındaki uzuvlarının örtünmesi anlaşılmaktadır.

İslâm bilginleri âyet ve hadislere dayanarak avret mahallini (örtülmesi zorunlu yerlerini) erkekler için diz kapağı ile göbek arasının; kadın için; Müslüman kadınlara karşı göbek ile diz kapağı arasının; mahremlere yani dinen evlenemeyeceği erkeklere karşı; yüzü, başı, saçı, göğsü (sadrı), ayakları, bacakları, elleri ve kolları hariç diğer uzuvlarının; namahremlere yani dinen nikâhlanması helâl olan erkeklere karşı; yüzü, elleri ve ayakları hariç bütün uzuvlarının avret yeri olduğunu söylemişlerdir.

Kur'ân-ı Kerim'de kadınların örtünmeleri ile ilgili olarak Ahzâb sûresinde, *"Ey Peygamber! Hanımlarına, kızlarına ve mümin kadınlara (dışarı çıktıkları zaman) örtülerini üstlerine salmalarını söyle. Onların tanınması ve incitilmemesi için en elverişli olan budur. Allah bağışlayandır, esirgeyendir."* buyurulmuştur (Ahzâb, 33/59). Bu âyetten sonra inen Nûr sûresinin 31. âyetinde ise; *"Mümin kadınlara da söyle, gözlerini (harama bakmaktan) sakınsınlar; ırzlarını korusunlar. Kendiliğinden görünen kısmı hariç, zinetlerini açmasınlar. Baş örtülerini, yakalarının üzerine salsınlar. Süslerini; kocaları, babaları, kayınpederleri, oğulları, kocalarının oğulları, erkek kardeşleri, erkek kardeşlerinin oğulları, kız kardeşlerinin oğulları, mümin kadınlar, ellerinin altında bulunan köleleri, erkekliği kalmamış hizmetçiler*

yahut henüz kadınların mahrem yerlerini anlamayan çocuklardan başkasına göstermesinler. Gizlemekte oldukları zinetleri bilinmesi için ayaklarını yere vurmasınlar. Ey müminler! Hep birden Allah'a tevbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz." buyurulmuştur. Kur'ân'daki bu hükümlerin yanında Hz. Peygamber de, vücut hatlarını belli edecek tarzda giyinmeyi, karşı cinsi tahrik edecek şekilde, dar ve şeffaf giyinmeyi yasaklamıştır. Bu âyetler ve Hz. Peygamberin hadislerinden, avret mahallinin namazda olduğu gibi namaz dışında da örtülmesinin gerektiği anlaşılmaktadır. Bu âyetlere bakıldığında, başka bir delile gerek olmaksızın, tesettürün emredildiği anlaşılır. Çünkü, açılması yasaklanan uzuvların örtülmesi emredilmeyip sadece tavsiye edilmiş olsaydı, daha sonra kimlerin yanında ziynetlerin açılabileceğinin sayılması anlamsız olurdu. Bu da, örtünme ile ilgili bu âyetlerin emir ifade ettiğini göstermektedir.

Ayrıca *"Evlenme ümidi kalmamış yaşlı kadınların zinetlerini (bütünüyle) açmaksızın (dış) elbiselerini bırakmalarında kendileri için bir günah yoktur. Ama iffetli olmaları onlar için daha hayırlıdır..."* (Nûr, 24/60) âyeti, evlenme ümidi olan kadınların avret mahallerini açmalarının günah olduğuna işaret etmektedir. Peygamberimiz, sahâbe, tâbiîn ve daha sonraki nesillerde asırlardır, örtünme ve başörtüsü uygulana gelmiştir.

İslâm dini tesettüre böyle önem vermekle birlikte, örtünmenin şekli konusunda ayrıntıya girmemiş, bunu örf ve adete bırakmıştır. Böylece her çağda ve her bölgede bu emrin yerine getirilmesine imkân verilmiştir. Sonuç olarak tesettür evrensel, sürekli bir hüküm; örtünmenin şekli ise yereldir. (İ.P.)

TESLİS

bk. Ekânim.

TEŞBİH

Bir şeyi başka bir şeye benzetmek suretiyle arzu edilen anlamı en kısa ifade ile beyan etme sanatına denir. Teşbihte dört öğe vardır. Benzeyen (müşebbeh), kendisine benzetilen (müşebbehün bih), benzetme edatı ve benzetme yönü (vechü'ş-şebeh = iki taraf arasındaki ortak nitelik) Bu niteliğin kendisine benzetilende benzeyendekinden daha kuvvetli ve açık olması gerekir.

Ali güneş gibi parlaktır. Ali = benzeyen, güneş = kendisine benzetilen, gibi = benzetme edatı, parlaklık = benzetme yönüdür. Teşbihin bir çok çeşidi vardır. Bütün öğeler varsa ***mufassal*** ve ***mürsel***, benzetme edatı düşmüşse ***müekked***, benzetme yönü düşmüşse ***mücmel***, benzetme yönü ve edatı düşmüşse ***beliğ*** adını alır.

Benzeyen veya kendisine benzetilenden biri düşerse ***istiâre*** olur. (bk. İstiâre) Teşbihin ***müfred***, ***mürekkep***, ***dımnî***, ***maklub***, ***hissî*** ve ***aklî*** gibi kısımları da vardır. Kur'ân'da teşbih sanatı çok geçmektedir. (İ.K.)

TEŞEHHÜD

Sözlükte "şehâdet kelimesini söylemek, şehâdet talep etmek" anlamlarına gelen ***teşehhüd***, dinî bir kavram olarak, namazın her oturuşunda ettahiyyâtü duasını okumak veya bunu okuyacak kadar oturmak demektir.

Namazın son oturuşunda teşehhüd miktarı oturmak farz, teşehhüd vaciptir; üç ve dört rekatli namazların ikinci

rekatında ise, teşehhüd miktarı oturmak vaciptir. (İ.P.)

TEŞMÎT

Teşmît, aksıran kimseye "yerhamukellâh" (Allah rahmet etsin) demektir. Hz. Peygamber, *"Müslümanın, Müslüman üzerinde altı hakkı vardır; karşılaştığında selâm vermek, davetine icâbet etmek, nasihat istediğinde nasihat vermek, aksırıp da hamdettiğinde teşmîtte bulunmak, hastalığında ziyaret etmek ve cenazesinde bulunmaktır."* buyurmuştur (Tâc, V/16).

Aksıran kişinin el-hamdü li'llah demesi üzerine, teşmîtte bulunulur. Zirâ Rasûlüllah, hamdetmeyene teşmîtte bulunmamıştır (Buhari, Edeb, 127; Müslim, Zühd, 53). (İ.P.)

TEŞRÎ'

Teşrî' kanun koymak, din – şeriat koymak anlamlarına gelir. (bk. Şeriat) (İ.P.)

TEŞRÎK TEKBİRİ

"***Teşrik***" Arap dilinde etleri doğrayıp kurutmak demektir. Vaktiyle bayramın birinci günü Mina'da kesilen kurbanların etleri, bayramın 2., 3. ve 4. günlerinde güneşte kurumaya bırakılırdı. Bu sebeple bu üç güne et kurutma günleri anlamında "eyyam-ı teşrik / teşrik günleri" denilmiştir. ***"Tekbir"*** ise Allah'ı ululamak, yüceltmek demektir. Kurban bayramının arefe günü (9 zilhicce) sabah namazından başlayarak bayramın 4. gününe ikindi namazına kadar (13 zilhicce) ikindi namazı dahil farz namazlardan sonra toplam 23 defa "Allâhü ekber Allâhü ekber lâ ilâhe illallâhü vallâhü ekber Allâhü ekber ve lillâhi'l-hamd" cümlesini söylemeye "teşrik tekbiri" denir.

İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e göre bu tekbirlerin söylenmesi kadın-erkek her Müslümana **vacip**tir. Ebû Hanîfe'ye göre bu tekbirin; arefe günü sabah namazından itibaren bayramın birinci günü ikindi namazına kadar sekiz vakit, cemaatle kılınan farz namazlardan sonra söylenmesi **vacip**tir.

Bu tekbirleri söylemek, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre **sünnet**, Mâlikî mezhebine göre **müstehap**tır. (İ.K.)

TEŞYÎ'

Cenâzeye karşı yapılan görevlerden birisi olan teşyî', cenazenin yıkanıp kefenlenmesinden sonra, tabuta konulup musallâya ve cenaze namazından sonra da kabristana taşınmasına denir.

Cenazenin yıkanıp kefenlenmesi ve cenaze namazının kılınması farz-ı kifaye olduğu gibi, bundan sonra kabre kadar taşıyarak defn edilmesi de farz-ı kifayedir. Hz. Peygamber Müslümanın Müslüman üzerindeki haklarını sayarken, bu haklar arasında cenazede hazır bulunmayı ve kabre kadar takip etmeyi de saymıştır (Tâc, V/16). Cenazenin dört tarafından kırk adım taşınması sünnettir. Önce sağ ön tarafından, sonra sağ arkasından, daha sonra da sol ön ve arkasından taşınır. Cenazenin koşar adımla olmaksızın, hızlı bir şekilde defnedileceği yere taşınması uygundur. Cenazeyi kabre götürenlerin bu esnada ölümü, âhireti düşünüp, Allah'ı zikretmeleri, dünya ile alakalı şeyler konuşmamaları İslâm adâbındandır.

Cenaze merasimlerinin ölen bir Müslümana yapılması gereken son bir vazife olması yanında, yaşayanlara yönelik ölümü hatırlatmak, âhireti

düşünerek ibret almak gibi amaçları vardır. Bu nedenle cenaze törenlerinde bağırıp çağırmak, yüksek sesle ağlamak, ölen kişileri alkışlamak, slogan atmak, ıslık, zılgıt, tezahürat yapmak caiz değildir. Bunlar dinimizin aslında bulunmayan bid'atlar; özden sapma tezahürleridir. İslâm âlimleri, değil bu gibi taşkınlıkları, cenaze merasimlerinde yüksek sesle tekbir getirmeyi bile hoş karşılamamışlar, mekruh kabul etmişlerdir. Bu itibarla cenaze merasiminde hazır bulunanların sükûnet ve vakarla cenazeyi takip etmeleri gereklidir. Bu ölen kimseye gösterilecek saygının da bir gereğidir. (İ.P.)

TEVÂ

Sözlükte "helâk olmak, mal helâk olmak, malın bir daha geri dönmesinden ümit kesmek" anlamlarına gelen ***tevâ,*** bir fıkıh kavramı olarak, havale akdinde, alacaklının (muhtâl), havale eden asıl borçludan (muhîl) alacağını isteme hakkı doğuran sebepleri ifade etmektedir.

Havale akdinde, borç eski borçlunun zimmetinden yeni borçlunun zimmetine geçer. Bu nedenle havale edilen alacaklı, hakkını yeni borçludan ister; birinci borçludan alacağını talep etme yetkisine sahip değildir. Ancak tevâ durumunda alacaklı, hakkını havaleyi yapan eski borçludan talep edebilir. Tevâ hali ise, havale edilen yeni borçlunun havale işlemini inkâr ederek yemin etmesi ve alacaklının da elinde bu konuda bir delilinin bulunmaması; yeni borçlunun iflas etmiş olarak vefat etmesi ya da sağ olduğu halde iflasına hükmedilmesi durumlarıdır. (İ.P.)

TEVÂTÜR

bk. Mütevâtîr Hadis.

TEVAZU

Sözlükte "alçak gönüllü olmak" anlamına gelen ***tevazu,*** ahlâk kavramı olarak,"kişinin nefsini Hakk'ın huzurunda kulluk mevkiine koyması, insanlara karşı kibirli ve gururlu olmaması" demektir. Allah'ın iyi kullarından söz eden bir âyette en başta tevazu erdemine işaret edilerek şöyle buyurulmuştur: *"Onlar yeryüzünde tevazu içinde yürürler."* (Furkân, 25/63). Bir başka âyette *"Allah katında en değerliniz takva (Allah'a karşı sorumluluk bilinci) bakımından en üstün olanınızdır."* (Hucurât, 49/13) buyrulmak suretiyle insanların kendilerini üstün görmelerinin yanlışlığına dikkat çekilmiştir. Hz. Peygamber de hem kendisi insanlara karşı mütevazi davranmış, hem de müminleri mütevazi olmaya çağırmıştır. Konuyla ilgili bir hadiste şöyle buyrulmaktadır: *"Kim Allah için alçak gönüllü davranırsa, kuşkusuz Allah ta onun derecesini yükseltir."* (Müslim, Birr ve's-Sıla, 69; Tirmizî, Birr, 82). Mümin hem alçak gönüllü, hem de vakar sahibi olmalıdır. Ancak kişiyi zillet ve meskenete düşürecek derecedeki bir tevazu da dinin özüne aykırıdır. (M.C.)

TEVBE

Sözlükte "pişmanlık, dönme, nedâmet" anlamına gelen ***tevbe,*** İslâmî bir kavram olarak, kulun işlediği kötülük ve günahlara pişman olup, onları terkederek Allah'a yönelmesi, emirlerine uymak ve yasaklarından kaçınmak suretiyle Allah'a sığınarak bağışlanmasını dilemesi demektir. Tevbe, kula nispet edilince, arızî olan günah halini bırakıp aslî olan salâh haline dönmek; Allah'a nispet edilince de tâli olan gazab bakışından, aslî olan rahmet bakışına dönmek anlamına gelir.

Günahlardan dolayı tevbe etmek farzdır. Kur'ân'da tevbe ve türevleri seksen altı defa geçmektedir. Tevbe, Hz. Âdem'le başlar ve kulluğun bir göstergesidir. Bir âyette tevbenin nasûh olması istenmiştir (Tahrîm, 88/8). ***Nasûh tevbe*** ise samimi, ciddi ve günaha bir daha dönmemek üzere yapılan tevbedir. Hz. Peygamber de her konuda olduğu gibi tevbe konusunda da ümmetine örneklik etmiş, hem de müminleri tevbe etmeye davet etmiştir (Buhârî, Deavat, 4; Müslim, Tevbe, 1, 78). Küfürden îmâna dönmek kâfirlerin, kötülüklerden iyiliklere dönmek fâsıkların, kötü huylardan iyi ahlâka dönmek ebrârın (iyilerin), mâsivâdan Hakk'a dönmek nebi ve velilerin tevbesidir. Tevbenin bir kısım şartları vardır. Günaha pişmanlık duymak, günahı derhal terk etmek ve bir daha eski hâle dönmemeye azmetmek. Tevbenin rükünleri ise, farzların yerine getirilmesi, borçların ödenmesi, helâl lokma yenilmesidir. Tevbe edene ***tâib, tevbekâr*** denir. İnsanı yeniden hayata bağlayan, ona ümit ve yaşama isteği veren, onu Allah'a yöneltip inanç ve îmânını kuvvetlendiren, doğru ve dürüst davranmasını sağlayan, herkesin hakkını gözeten ve kendi hakkına razı olan bir kişi haline gelmesine vesile olan tevbenin insan hayatındaki rolü büyüktür. (M.C.)

TEVEKKÜL

Sözlükte "dayanmak, güvenmek, vekil tutmak" anlamlarına gelen ***tevekkül,*** din dilinde; her hususta Allah'a güvenmek, dayanmak, teslim olmak işlerini Allah'a havale etmek demektir.

Tevekkül kavramı Kur'ân'da türevleriyle birlikte 69 defa geçmiştir. Israrla Allah'a tevekkül edilmesi emredilmiş (Mâide, 5/11; Tevbe, 9/51), *"...Allah'a tevekkül edene Allah yeter..."* (Talak, 65/3) denilmiş, peygamberlerin (Tevbe, 9/129; Hûd, 11/56) ve gerçek müminlerin Allah'a tevekkül ettikleri (Enfâl, 8/2-3) bildirilmiştir.

Allah'a tevekkül; Allah'ın yardımına, çalışanın emeklerini boşa çıkarmayacağına, sevabını, ücretini tam vereceğine, duaları kabul edeceğine, âdil olduğuna ve haksızlık etmeyeceğine inanmak ve güvenmektir. Tevekkül, çalışmadan, sebeplere sarılmadan işi Allah'a havale etmek değildir. İnsan her ne iş yapıyorsa yapsın, o işini kurallarına uygun olarak yapacak, çalışacak, sabredecek, Allah'tan başarısı için yardım isteyecek ve Allah'ın kendisini muvaffak kılacağına itimat edecektir. Bu husus, Ankebût sûresinin 58-59. âyetlerinde açıkça ifade edilmiştir. *"Çalışanların ücreti ne güzeldir. Onlar ki sabrederler ve Rablerine tevekkül ederler."* Buna göre, çalışma, sabır ve tevekkül birlikte olacaktır. Çalışmadan işleri Allah'a havale etmek doğru olmadığı gibi Allah'ı devre dışı bırakmak da doğru değildir. Allah'ın izni ve yardımı olmadan başarılı olmak mümkün değildir. Bir çiftçiyi düşünelim. Toprağı sürecek, işleyecek, zamanında ve kurallarına uygun olarak tohumu ekecek, gerektiğinde sulayacak, gübreleyecek, koruyacak, kendine düşeni yaptıktan sonra gerisini Allah'a havale edecek, iyi ürün vermesini Allah'tan bekleyecek, Allah'ın emeğini zayi etmeyeceğine inanacaktır. Bunları yapmadan Allah'a tevekkül etmek, tevekkül değil miskinliktir. "Ben gereken her şeyi yaptım, iyi ürün alırım, Allah ne yapacak", demek de Allah'ı tanımamaktır. Allah yağmur vermeyi-

verse, ne olacak? Bir âfetle mahsulü yok ediverse, kim engel olacak?

Tevekkül edene mütevekkil denir. (bk. Mütevekkil) (İ.K.)

TEVELLÎ

Sözlükte "dost edinmek ve dost olmak" demektir. Bir mezhepler tarihi ıstılahı olarak daha çok Şiîler ve Haricîler tarafından kullanılmıştır. Bu durumda tâbi olduğu lideri sevmek, onu seveni sevmek ve ona dost olmak demektir. Şiîlere göre bu önderlik, Hz. Muhammed başta olmak üzere kızı Fatıma ve damadı Hz. Ali vasıtasıyla devam eden soy ve nesle aittir. İşte bu soydan gelenleri sevmek ***"tevellî"***dir. Türkçemizde ise bu terim daha çok ***tevellâ*** şeklinde kullanılmaktadır. (F.K.)

TEVESSÜL

Sözlükte "yaklaşmak, sarılmak, başvurmak, sebep aramak ve maksada ulaşmak için birşeyi vasıta kılmak" anlamına gelen ***tevessül,*** dinî literatürde, bir isteğin, bir işin veya arzunun yerine gelebilmesi için ilim, amel, ahlâk veya bazı şahısları aracı kılmayı ifade etmektedir.

Kur'ân'da vesile kelimesi iki ayrı yerde zikredilmiştir: *"Ey îmân edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının. O'na yaklaşmaya yol arayın ve yolunda cihad edin ki kurtuluşa eresiniz"* (Mâide, 5/35), *"Onların yalvardıkları bu varlıklar Rablerine hangisi daha yakın olacak diye vesile ararlar; O'nun rahmetini umarlar ve azabından korkarlar."* (İsrâ,17/57) Bu âyetlerde aranması istenen vesile, îmân, itaat, sâlih ameller, cihad ve diğer İslâmî görevlerdir. "O'na vesile arayınız" hükmünü, mürşidler arayınız veya kendinizle Allah arasında bir vasıta bulunuz anlamında yorumlamak doğru değildir. Zira mürşid, insana Allah'a giden yolları gösterebilir, onu Hakk'a yöneltebilir; hatta İslâm ahlâkını temsilde örnek olabilir. Fakat Allah ile kul arasında vasıta olamaz. Gerçek vesile; insanın Allah rızası için ibadet yapması ve yasaklardan kaçınarak Allah'a yaklaştıran sebepleri, gerçekleştirmesidir.

Vesilenin arşa yakın bir makam veya cennette bir derece olduğu ifade edilmiştir. Peygamberimizin ezandan sonra okunmasını tavsiye ettiği duada da buna işaret edilmektedir. *"Kim ki ezan okunduktan sonra, 'Allah'ım, ey bu çağrının ve başlayan namazın sahibi! Muhammed'e vesile, fazilet ver; onu; kendisine söz verdiğin yüce makama ulaştır!' derse, ona şefaatim hak olur."* (Buhârî, Ezan, 8). (F.K.)

TEVFİK

Sözlükte "başarıya erdirme, uyumlu kılma, ahenkli hale getirme" anlamına gelen ***tevfik,*** tasavvufta, Allah'ın, kulunun yaptığı işi, rıza ve sevgisine uygun hale getirmesi, iradesi ve rızasına uygun işler yapmayı ona nasib etmesi demektir. Buna ***inâyet*** de denir. Sonucu belirleyen takdir, irade ve kuvvet yalnızca Allah'a ait olduğundan ulaşılan her başarıyı Allah'tan bilmek gerekir. Bir âyette buna işaret edilmiştir: *"...Benim başarım ancak Allah iledir..."* (Hûd, 11/88). (M.C.)

TEVHİD

Sözlükte "bir şeyin tek olduğuna hükmetmek ve onun böyle olduğunu bilmek" anlamına gelen ***tevhîd,*** ıstılahta, Allah'ın zatını bütün tasavvurlardan, zihinlerdeki hayal ve evhamdan tecrid etmek (soyutlamak)tir. Tevhid üç şekilde olur; Yüce Allah'ın ulûhiyetini tanı-

mak, birliğini tasdik etmek ve O'na hiç bir eş ve ortak kabul etmemektir.

Bütün peygamberlerin ilk daveti ***tevhid***dir. Çünkü o, Hak yoluna girmenin başlangıcı ve Allah'a inanmanın ilk basamağıdır. Cenab-ı Hak gönderdiği her peygambere ilk hareket tarzının ümmetini tevhide davet olduğunu bildirmiştir: *"Senden önce hiç bir Rasûl göndermedik ki ona: "Benden başka ilâh yoktur; şu halde bana kulluk edin." diye vahyetmiş olmayalım."* (Enbiyâ, 21/25).

Allah'ın vahdaniyetini konu eden bilin dalına, ***ilm-i tevhid*** denir. Bu ilim başlangıçta daha çok Allah'ın birliğinden ve sıfatlarından bahsediyordu. Daha sonra nübüvvet ve ahiret konularını kapsamına almış olsa bile aynı ismi yine korumuştur. Çünkü tevhid ve sıfat daima akâid ilminin en önemli noktalarını teşkil etmiştir. İslâm tefekkür tarihinde "ilm-i tevhid", "ilm-i kelâm" yerine de kullanılmıştır. (F.K.)

TEVKÎL

Birini bir işte yerine vekil kılmak demektir. Vekil kılana ***müvekkil,*** bu işleme de ***vekâlet*** denir. (bk. Vekâlet) (İ.P.)

TEVLİYE

Sözlükte "birini bir işe idareci kılmak, bir şeyden yüz çevirip uzaklaşmak" gibi anlamlara gelen ***tevliye,*** bir fıkıh kavramı olarak, bir kimsenin almış olduğu malı, kendisine kaça mal olduğunu söyleyerek, kendisine mal oluş fiyatına satmasına denir.

Tevliye yoluyla satışta, satanın müşteriyi aldatmaması gerekir. Satıcının aldattığı, yani akit esnasında kendisine mal olan fiyattan daha yüksek bir fiyata mal olduğunu belirttiyse, bu miktar malın bedelinden düşürülür. (İ.P.)

TEVRAT

Sözlükte "kanun, talim ve şeriat" anlamına gelen ***Tevrât,*** ıstılahta, Yüce Allah'ın vahiy yoluyla Hz. Musa'ya, kavmine tebliğ etmesi için indirdiği kitabın adıdır. Kur'ân-ı Kerim toplam 17 yerde bu kitaba atıfta bulunmakta, ancak onun Yahûdîler tarafından tahrif edildiğini de bildirmektedir (Bakara, 2/75; Âl-i İmrân, 3/3, 48,50,56, 93; Mâide, 5/43, 44, 46, 66, 68, 110; A'râf, 7/157; Tevbe, 9/111; Fetih, 48/29; Sâf, 61/6; Cum'a, 62/5).

Yahûdîler Tevrat'ın birbirinin tamamlayıcısı olduğuna inandıkları beş kitaptan oluştuğunu kabul etmektedirler. Bunlar; Tekvin, Huruç, Tevrat, Sayılar ve Tesniye'dir. Tarihî kayıtlara göre ilk kez Asur Kralı Buhtunnasr Kudüs'ü işgal edince Tevrat nüshalarını yakmıştır. Yahûdîlere göre Azra isimli biri yüz sene sonra Tevrat'ı ezberinden tekrar yazmıştır. Bu nedenle Yahûdîler Azra'yı da peygamber olarak kabul ederler. Bu zatın Kur'ân'da zikrolunan Hz. Üzeyr olabileceğini düşünenler de vardır. Yine Yahûdî kaynaklarına göre Roma Kralı Artiokus da Filistin'i işgal ettikten sonra Tevrat nüshalarını ikinci kez yaktırmıştır. Böylece Tevrat'ın nasıl yazıldığı hususunda net bilgi yoktur. Ancak Müslümanlar, Allah'ın Hz. Musa'ya bir kitap verdiğine ve bunun Tevrat olduğuna inanırlar. Fakat o Tevrat'ın bugünkü Tevrat olmadığı da bir gerçektir. (F.K.)

TEVVÂB (Kâbilü't-Tevbi)

Tevbe etmek, pişman olmak, dönmek, tevbesini kabul etmek, günahını silmek anlamındaki "t-v-b" kökünden türeyen ***tevvâb*** "tâib" isminin mübalağalı şekli olup, çok tevbe eden anlamında insanın, tevbeleri çok kabul eden anlamında Allah'ın sıfatıdır.

Tevbe kelimesinin asıl anlamı rücû etmektir. İnsanlar, tevbe ile günahı bırakıp Allah'a dönerler. Allah tevbeyi kabul ile cezalandırmaktan vazgeçip bağış ve affa döner.

Kur'ân'da insanlar hakkında "tâib" ve "tevvâb", Allah hakkında ise sadece "tevvâb" kelimesi kullanılmıştır.

Allah'ın ismi olarak ***tevvâb,*** Kur'ân'da 11 âyette geçmiştir. Allah'ın tevbeyi kabul ettiği bildirilirken "tâbe" fiili hep "alâ" harfi cerri (edatı) ile kullanılmıştır: *"Ben tevbeleri çok kabul eden, çok merhametli olanım."* (Bakara, 2/160).

Allah'ın ***tevvâb*** ismi; duadan veya tevbeden veya tevbe emrinden sonra zikredilmiştir: *"Âdem Rabbından bir takım kelimeler aldı ve O'na tevbe etti. Çünkü O Allah, tevbeyi çok kabul eden, çok merhametli olandır."* (Bakara, 2/37), İbrâhim ile İsmail *"... Bize ibadet yerlerimizi göster, tevbemizi kabul et. Çünkü sen tevbeleri çok kabul eden, çok merhamet edensin."* diye dua etmişlerdir. (Bakara, 2/128); *"Rabbını hamd ile tesbih et ve O'ndan mağfiret dile. Çünkü O, tevbeleri kabul edendir."* (Nasr, 110/3).

Allah'ın ***tevvâb*** ismi çoğunlukla (9 âyette) "rahîm" ismi ile birlikte kullanılmıştır ki bu, Allah'ın tevbe eden kullarını hem bağışladığını hem de onlara merhamet edip ihsanda bulunduğunu ifade eder. *"...Çünkü Allah tevbe edenleri sever..."* (Bakara, 2/222).

Allah'ın tevbeleri kabul eden olduğu "kâbilü'l-tevbi" tabiri ile de ifade edilmiştir ki bu, tevbeyi kabul eden demektir. Bir âyette geçmiştir (Mü'min, 40/3).

Allah'ın bu vasfı Kur'ân'da "tâbe - yetûbü" filliyle de ifade edilmiştir. Su âyetleri örnek olarak zikredebiliriz. *"Şüphesiz Allah kullarından tevbeyi kabul eder."* (Tevbe, 9/104); *"O kullarından tevbeyi kabul eden ve seyyiatlarını affedendir..."* (Şûrâ, 42/25); *"Allah, dilediğinin tevbesini kabul eder..."* (Tevbe, 9/15); *"Allah, sizin tevbelerinizi kabul etmek istiyor..."* (Nisâ, 4/27), *"Kim yaptığı zulmünden sonra tevbe eder, halini düzeltirse, Allah onun tevbesini kabul eder. Çünkü Allah bağışlayan, merhamet edendir."* (Mâide, 5/39); *"...Dönüş, yalnız O'nadır."* (ve ileyi metab) (Ra'd, 13/30).

Şartlarına uygun tevbe ile Allah'ın affetmeyeceği hiç bir kulu yoktur. Kul ne zaman tevbe etse, Allah onun tevbesini kabul eder. (İ.K.)

TEYEMMÜM

Sözlükte "kastetmek, yönelmek" anlamına gelen ***teyemmüm,*** dinî bir kavram olarak, su kullanma imkânı bulunmadığında, abdestsizlik, cünüplük gibi hükmî kirliliği gidermek maksadıyla temiz toprağa sürülen ellerle yüz ve iki kolun meshedilmesi şeklinde yapılan hükmî temizliği ifade etmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'de, *"...Eğer hasta iseniz, yolculukta bulunuyorsanız, tuvaletten gelmişseniz veya kadınlara yaklaşmışsanız ve de su bulamamışsanız, temiz bir toprağa yönelip, onunla yüzlerinizi ve ellerinizi meshedin (teyemmüm edin)..."* buyurulmaktadır (Nisâ, 4/43; Mâide, 5/6).

Teyemmüm belirli mazeretlerin bulunması halinde, abdest ve guslün yerine geçen bir bedeldir. Bu mazeretler suyu temin etme veya kullanma imkânının bulunmaması şeklinde özetlenebilir. Abdest veya gusle yetecek miktarda su bulunmaması, suyu kullanmanın sağlık

açısından tehlikeli oluşu, suyu elde etme araç ve gerecinin bulunmaması, su ile arasında yırtıcı hayvan, düşman bulunması, vücudunun yarısından fazlasının yaralı olması bu tür mazeretlerdendir. Abdest alacak kimsenin abdest uzuvlarının, gusül edecek kimsenin ise vücudunun çoğunluğunun yaralı olması halinde teyemmüm eder. Uzuvlarının yarısından azında yara olması halinde sağlam olan organlarını yıkar, yaralı olanları ise mesheder. Abdest ile teyemmüm bir arada yapılmaz.

Teyemmümün farzları; niyet etmek ve temiz bir toprağa veya toprak cinsinden bir şeye eller vurularak yüzü ve kolları dirseklerle birlikte meshetmektir. Teyemmüm edecek kimse, ne için teyemmüm edeceğine niyet eder. Parmakları açık olarak ellerini temiz bir toprağa veya toprak cinsinden bir şeye vurur, ileri ve geri hareket ettirerek kaldırır, hafifçe birbirine vurarak ellerini silkeler. Ellerinin içiyle yüzünün tamamını bir kere mesheder. Sonra ikinci defa ellerini aynı şekilde vurur ve sol elin içi ile sağ kolunu dirseği ile birlikte mesheder; daha sonra da sağ elinin içiyle sol kolunu aynı şekilde mesheder.

Teyemmüme başlarken besmele çekmek, sıraya riâyet etmek, eller toprağa vurulduğunda ileri geri hareket ettirmek, eller kaldırıldığında parmaktaki toz ve toprakları silkelemek teyemmümün sünnet ve âdabındandır.

Abdesti bozan şeyler teyemmümü de bozar. Bunun dışında, abdest veya gusle yetecek suyun bulunması, hastalığın iyileşmesi, suyu kullanma imkânının elde edilmesi gibi teyemmüm etmeyi mubah kılan mazeretlerin ortadan kalkması da teyemmümü bozar. (İ.P.)

TEZKİYE

Sözlükte "temizlemek, arıtmak" anlamına gelen ***tezkiye,*** tasavvufta, nefsi, ona bulaşan kir ve pastan temizleyerek nefs-i emmâre mertebesinden nefs-i mutmainne mertebesine çıkarmak, ruhu manevî kirlerden arındırmak demektir. Kur'ân'da *"Nefsini kirleten hüsrana uğrar, nefsini arıtan da felah bulur."* (Şems, 91/9-10.) buyrulmaktadır. Fıkıh ilminde ise iki anlama gelir; mahkemede tanıklık yapacak kimselerin durumunu öğrenmek için yapılan soruşturma, ölülerin peşlerinden iyilikleriyle anılması. (M.C.)

TEZVÎC

Tezvîc evlendirme, nikâhlama anlamına gelmektedir. (bk. Nikâh) (İ.P.)

TIVÂL

Kur'ân'ın 7 uzun sûresine denir. Bakara (286 âyet), Âl-i İmrân (200 âyet), Nisâ (176 âyet), En'âm (165 âyet), A'râf (206 âyet), Şû'arâ (227 âyet), Sâffât (182 âyet). (İ.K.)

TİLÂVET

Sözlükte "kitabı okumak, takip etmek, ardından gitmek, tâbi olmak ve uymak" anlamlarına gelen ***tilâvet,*** ıstılahta, Kur'ân'ı usulüne uygun olarak okumak demektir.

Kur'ân'da "telâ" fiili 61 defa geçmiş ve takip etmek (Şems, 91/2), okumak (Enfâl, 8/2), ilim ve amel ile tâbi olmak (Bakara, 2/121), indirmek (Âl-i İmrân, 3/58) ve uydurmak (Bakara, 2/102), anlamlarında kullanılmıştır. Bu kelime daha çok âyetleri, Kur'ân'ı okuma anlamındadır. Ancak, tilâvet kıraatten daha özeldir. Her tilâvet kıraattır, fakat her kıraat tilâvet değildir. Tilâvette, ittiba, bildir-

me ve duyurma anlamı da vardır (En'âm, 6/151). (İ.K.)

TİLÂVET SECDESİ

Kur'ân'da on dört yerde geçen secde âyetlerinin okunması veya işitilmesi halinde yapılan secdeye denir.

Hanefîlere göre vacip, Şafiî ve Hanbelîlere göre sünnet-i müekkededir. Bir mecliste, aynı secde âyeti birden fazla okunursa bir secde yapmak yeterlidir. Namaz dışında secde âyetini okuyan veya secde âyetini işiten kişi, tilâvet secdesine niyet ederek tekbir alır ve secdeye gider. Üç defa "sübhâne rabbiye'l-a'lâ" dedikten sonra tekbir alarak secdeden kalkar ve "semi'nâ ve ata'nâ gufrâneke rabbenâ ve ileyke'l-masîr" der (Bakara, 2/286).

Namazda secde âyeti, okunması halinde, kıraat eden kişi en çok üç âyet daha okuyup rükû'a eğilecekse, tilâvet secdesine niyet ederek rükûa gider. Yapmış olduğu bu rükû aynı zamanda tilâvet secdesi yerine de geçer. Şayet rükûa eğilmeyip de kıraata devam edecekse, tilâvet secdesine niyet ederek direk olarak secdeye gider ve secdeyi tamamladıktan sonra doğrudan ayağa kalkar ve kaldığı yerden kıraata devam eder. Namaz içerisinde tilavet etmeye niyet etmek aklından tilâvet secdesi yapacağını geçirmekle yapılır; dil ile söylenmez.

Namazda okunan secde âyetini namazda olmayan bir kimse işitirse tilâvet secdesi yapar. Namazda olan kimse, namaz dışından bir kimsenin okuduğu secde âyetini işitirse, namazını tamamladıktan sonra secde yapar. (İ.P.)

Kur'ân'daki secde âyetleri; Â'râf sûresinin 206, Ra'd sûresinin 15, Nahl sûresinin 49, İsrâ sûresinin 107, Meryem sûresinin 58, Hac sûresinin 18, Furkân sûresinin 60, Neml sûresinin 25, Secde sûresinin 15, Sâd sûresinin 24, Fussilet sûresinin 37, Necm sûresinin 62, İnşikak sûresinin 21, Alâk sûresinin 19. âyetleridir. Bu âyetlerden sadece Sâd sûresinin 24. âyetinde ***"rükû"***, diğerlerinde ***"secde"*** kelimesi geçmektedir. Hac sûresinin 77. âyetinde de *"rükû edin ve secde edin"* denilmektedir. Hanefîler, bu âyeti secde âyeti saymamışlardır. İmam Şâfiî ve İmam Ahmed bu âyeti secde âyeti saymış buna mukabil Sâd sûresinin 24. âyetini secde âyeti saymamışlardır. Hac sûresinin 77. âyeti haric diğerlerinde secde âyetleri işaretlenmiştir.

A'râf, Ra'd, Nahl, İsrâ, Meryem, Hac ve Sâd sûrelerindeki âyetler okununca secde etmenin "farz"; Furkân, Secde ve Fussilet sûrelerindeki secde âyeti okununca secde etmenin "vacib"; Neml, Necm, İnşikâk ve Alâk sûrelerindeki secde âyeti okununca secde etmenin "sünnet" olduğu da söylenmiştir. (İ.K.)

TÖVBE NAMAZI

Günah işleyen insanın günahından hemen tövbe etmesi Allah'ın kesin emridir (Nisâ, 4/17-18). Yüce Allah. *"Ey iman edenler! Allah'a içtenlikle tövbe edin..."* (Tahrîm, 66/8). ayetinde günah işleyen müminlerin nasûh tövbesi ile tövbe etmesi istenmektedir. Nasûh tövbesi, şartlarına uygun olarak içtenlik ve ihlas ile yapılan tövbeye denir. Tövbenin şartları; kişinin yaptığı günahına pişman olması, Allah'tan af ve mağfiret dilemesi ve günahı terk etmesidir. Yüce Allah, günahına tövbe etmeyen kimseyi zâlim olarak nitelemiştir: *"Kim tövbe etmezse işte onlar, zalimlerin ta kendileridir"* (Hucurât, 49/11).

İşlediği bir günahtan tövbe etmek isteyen kimse her zaman ve her mekanda bunu yapabilir, ancak abdest alıp iki rekat veya daha fazla namaz kıldıktan sonra tövbe etmesi müstehaptır. İşte bu namaza tövbe namazı denir. (İ.K.)

TUĞYAN

Sözlükte "haddi aşmak, çok azgınlık göstermek, su taşmak, çoğalmak, deniz coşmak, mizaçta kan galebe etmek, zulüm ve küfürde çok ileri gitmek" anlamlarına gelir. Bu kavram türevleriyle birlikte Kur'ân'ın kırk ayrı yerinde geçmiştir. İnsan belli nimetlere kavuşup, kendisinde istediğini yapabilecek bir güç, bilgi ve yetenek vehmettiği an gurur, kibir ve gaflete kapılarak tuğyan kapısını aralar, bir adım daha öteye geçince Allah'a ortak koşmaya, nefsini O'nun yerine geçirip heva ve heveslerinin peşinden gitmeye başlar. İşte bu hal ***tuğyan*** halidir. Bu tür insanlar da Kur'ân'ın ifadesiyle ***tâğî***dir. Nitekim geçmiş toplumların karakteri ve onları helaka götüren sebepler anlatılırken ***tuğyan*** felaketine dikkat çekilmiştir. Firavun'un tavrı, Nûh kavminin inkârı, Lût kavminin taşkınlığı ve Semûd kavminin zevk ve sefa içinde yaşadıkları halde nankör davranmaları bir zulüm ve tuğyan hareketi olarak değerlendirilmiştir. *"Siz her yüksek yere bir alâmet dikerek eğleniyor musunuz? Temelli kalacağınızı umarak sağlam yapılar mı ediniyorsunuz? Yakaladığınız zaman, zorbalar gibi mi yakalıyorsunuz?"* (Şu'arâ, 26/128-130) *"Azana ve dünya hayatını ahirete tercih edene, şüphesiz cehennem tek barınaktır."* (Nâzi'ât, 79/37-39) âyetleri buna işaret etmektedir. Kur'ân, azgın ve başkaları üzerinde ilahlık iddiasında bulunacak kadar sapıtanlara ve kendisini Nemrud ve Firavun örneğinde olduğu gibi yeryüzünün hükümdarı ve tek hâkimi kabul edenlere tağut demektedir. *"...İnkâr edenlere gelince, onların dostları da tağuttur. Onları aydınlıktan alıp karanlığa götürür. İşte bunlar, cehennemliklerdir..."* (Bakara, 2/257) (F.K.)

TÛL-İ EMEL

Sözlükte "uzun emel, aç gözlülük, tama, bitmez tükenmez bir hırs" anlamına gelen ***tûl-i emel,*** ıstılahta, insanın hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için çalışması demektir. Mukabili ***kasr-ı emel*** olup, hemen ölecekmiş gibi âhiret için çalışmak anlamındadır. (M.C.)

TURUKU'L-HADİS

Hadisin senetleri manasına gelen turuku'l-hadis, hadis edebiyatında, herhangi bir hadisin rivâyet edildiği değişik isnadları sıralayan hadis kitaplarına denir. (A.G.

UBÛDİYET

Sözlükte "kulluk, kölelik, aşırı bağlılık, itaat" anlamına gelen ***ubûdiyet,*** ıstılahta, ahidlerde vefalı olmak, İslâm'ın çizdiği sınırları muhafaza etmek, elde olana razı olmak, elde olmayana da sabretmek demektir. İnsan Allah'a karşı yapmış olduğu kulluk göreviyle sadece O'nun emirlerini yerine getirmiş olmaz, aynı zamanda her türlü söz ve davranışlarında gösterdiği saygı ve sevgi ile de O'nun hoşnutluğunu kazanmış olur. ***Ubûdiyet,*** ibadetten üstündür. ***Ubûdet*** ise kullukta kemâl hâlidir. (M.C.)

UCB

Sözlükte "kendini beğenme, kibir, böbürlenme ve şımarma" anlamına gelen ***ucb,*** dinî bir kavram olarak, kişinin sahip olduğu amel, mahâret, san'at, mal, makam, güzellik ve ilim gibi nimetleri büyük görerek bunların gerçek sahibinin Allah olduğunu unutması, bir gün yok olup gideceğini düşünmemesi demektir. Çok kötü bir huy olan kendini beğenme, kibir ve gururun sonucudur, ruhî yükselmeye ve manevî kurtuluşa engeldir. (M.C.)

UDHİYE

Udhiye, Allah'a yakınlaşmak amacıyla, usulüne uygun olarak kurban edilen, belirli şartları taşıyan hayvan demektir. (bk. Kurban) (İ.P.)

UHUD

Medine yakınında bir dağın adıdır. Burada 27 Mart 625 Cumartesi günü Mekke müşrikleriyle Müslümanlar arasında "Uhud Gazası" diye anılan savaş yapılmıştır. Bu savaşta müşrik ordusu 3000 kişi idi. 700'ü zırhlı, 200'ü atlı idi. 3000 de deve vardı. İslâm ordusu ise sadece 700 kişi idi. 100'ü zırhlı, ikisi atlı idi. Savaşın başında Müslümanlar başarı gösterdi. Müşrikler 20 ölü verdiler, ilk etapta bozguna uğradılar. Müslümanlar, kaçan müşrikleri takip yerine ganimet toplamaya başladılar. Ayneyn geçidinde görev alan Müslüman askerlerin bir kısmı görev yerlerini terk edip ganimet toplamaya indiler. Pusuda bekleyen Halit ibn Velid, 250 kişilik süvari ile hücuma geçti, kaçan düşman geri döndü. Müslümanlar dağıldı. Hz. Peygamber (a.s.)'in alt dudağı yarıldı, dişi kırıldı. Müslümanlar 70 şehit verdiler. Müşrikler savaşı kazanmıştı, ancak bir netice alamadan dönüp gittiler. Uhud şehitlerini Peygamberimiz kanlı elbiseleri ile Uhud'da ikişer ikişer defnetti. Cenaze namazlarını da 8 yıl sonra kıldı. (İ.K.)

UKAB

Sözlükte "kartal ve karakuş" anlamına gelen ***ukab,*** Peygamberimizin savaşlarda kullandığı bayrak veya sancağın adıdır. Hz. Peygamberin bayrak ve sancaklarının siyah ve beyaz olduğu hakkında rivâyetler vardır. Beyaz sancağın üzerinde kelime-i tevhid yazılı idi. (İ.U.)

UKÛBÂT

Ukûbât cezâlar anlamına gelmektedir. Genel olarak furû-ı fıkıh, ibadet, muâmelât ve ukûbât şeklinde üç ana

bölüme ayrılmış olup, ukûbât bölümünde ceza hukuku işlenmiştir. (bk. Ceza) (İ.P.)

ULEMÂ

Sözlükte "bilginler" anlamına gelir. İslâm Dininde bilginler toplum içinde muayyen bir sınıf ve zümre oluşturmazlar. Âyet ve hadislerde bilginin ve âlimlerin değerini yücelten pek çok ifadeler yer almaktadır. *"...Bilmiyorsanız, bilenlere sorunuz!"* (Nahl, 16/43).

Dört halife döneminin sona ermesinden sonra İslâm toplumunun mânevî liderliği ve İslâm'ın tebliği, büyük ölçüde bilginlerin şahsi ve özverili gayretleriyle gerçekleştirilmiştir. Selçuklu Veziri Nizâmülmülk'ün medreseleri kurmasından önce, yaklaşık ilk dört asırda İslâmî eğitim, bilginlerin özel eğitim imkânlarıyla sağlanmıştır. Osmanlı döneminde din bilginleri düzenli bir hiyerarşik ve bürokratik yapıya kavuşmuşlardır. (İ.U.)

ULÛHİYET

İlâhlık sıfatı veya tanrılık vasfı demektir. Bu vasfa sahip olan, ibadet ve itaat edilmeğe müstehak olan sadece Yüce Allah'dır. Çünkü O, her türlü kemâl sıfatına sahip, her türlü noksan sıfatlardan da münezzehtir. İhlâs sûresi de O'nun ulûhiyyetini en güzel şekilde ifâde etmektedir: *"O, Allah birdir. Allah sameddir. O, doğurmamış ve doğmamıştır. O'nun hiçbir dengi yoktur."* (F.K.)

ULÜVV

"Alâ" fiilinin mastarı olup büyüklenmek, azmak, taşkınlık etmek, zorbalık yapmak, üstüne çıkmak ve yükselmek demektir. İsim şekli olan ***âlî,*** ulu, yüce, kibirli demektir. Çoğulu *âlîn*dir. Kur'ân'da İblis (Sâd, 38/75), Firavun ve kavminin (Yûnus, 10/83; Mü'min, 23/46) Allah'a karşı büyüklendikleri bu kavramla ifade edilmiştir. ***Âlîye,*** yüksek (Hâkka, 69/22), (yerin) üstü (Hûd, 11/82); ***ulâ*** (Tâ-hâ, 20/4, 75) ve ***ulyâ*** yüce (Tevbe, 9/40); ***a'lâ*** en üstün (Tâ-hâ, 20/68) demektir. ***"el-alîyyü"*** yüce anlamında Allah'ın güzel isimlerinden biridir.(bk. Âlî) (İ.K.)

ULYÂ

bk. Ulüvv.

UMRÂ

Umrâ, bir kimsenin, mülkiyeti kendinde kalmak kaydıyla, yaşadığı sürece ücretsiz olarak kullanmak üzere bir akarı diğerine vermesidir. Malikîlere göre sadaka, ihsan kabilinden olan bu işlem, bir nevi ariyet akdi olup, temlik ifade etmez. İkâmet edenin vefat etmesi üzerine ev, sahibine veya mirasçılarına geri döner. Ancak içerisinde Hanefîlerin de bulunduğu fakihlerin çoğunluğuna göre, "evimi sana umrâ yaptım" şeklinde sadece umrâ lafzının kullanılması halinde, bu bir hibedir, dolayısıyla ölümden sonra hibe edene geri gelmesi söz konusu değildir. Ancak, umrâ lafzını açıklayan bir kayıt getirilirse, sadece kullanımını veya evin ikâmetini verdiğini belirtirse geçerli olur ve ölümünden sonra geri döner. (İ.P.)

UMRE

Sözlükte "ziyaret etmek" anlamına gelen ***umre,*** dinî bir kavram olarak, özel bir şekilde Kâbe'nin ziyaret edilmesini ifade etmektedir. Arafe, nahr ve teşrik günleri dışında senenin her zamanında yapılabilen bu ibadetin ömürde bir defa yapılması sünnet-i müekkededir. Ömürde bir defa yapılması sünnet-i müekkede olmakla birlikte daha fazla da yapılabilir. Hz. Peygamber, *"Umre,*

kendisiyle diğer umre arasında işlenilen (küçük) günahlara keffarettir. Hacc-ı mebrûrun karşılığı ise ancak cennettir." buyurmuştur (Buharî, Umre, 1; Müslim, Hac, 437).

Umre için dışarıdan gelenlerin mîkât mahallerinde, Mekke'de bulunanların ise hill bölgesinde ihrama girmesi gerekir. İhram umrenin şartlarındandır. Umre yapmak isteyen kişi, umre yapmaya niyet eder ve telbiye okuyarak ihrama girer. Bundan sonra Kâbe'yi tavaf edip Safâ ile Merve arasında sa'y ettikten sonra tıraş olarak ihramdan çıkar. Umrenin tek rüknü, Kâbe'yi tavaf etmektir. Sa'y ve tıraş olmak ise umrenin vaciplerindendir. (İ.P.)

UMRE TAVAFI

Umre tavafı bütün mezheplere göre umrenin farzlarından biridir. Bu tavafın ilk dört şavtı rükündür. Yedi şavta tamamlanması ise vaciptir. Umre tavafının vakti, umre ihramına girilmesinden sonra başlar. Son vakti için bir sınır yoktur. Umre, hac günlerinin dışında her hangi bir vakitte yapılabilir. (İ.K.)

UMÛM-İ BELVÂ

Belvâ kelimesi musibet, tecrübe anlamına gelmektedir. ***Umûm-i belvâ*** ise, bir musibet veya sıkıntının herkesi kapsayacak şekilde yaygın hale gelmesi demektir.

İslâm dini, kolaylık ve rahmet dinidir. Bu nedenle zarûret ve ihtiyaç hallerinde zarûretin derecesine göre hükümlerde esneklik sağlanarak bazı istisnalar getirilmiştir. Zarûret ve ihtiyaç durumlarında olduğu gibi, bir sıkıntının herkesi kapsayacak hale gelip neredeyse kaçınılması imkânsız olması durumunda da kolaylıklar tanınmıştır. Meselâ, at ve kümes hayvanları dışındaki eti yenen ehlî hayvanların dışkı ve idrarları ile kuşların pisliklerinin, beden veya elbiseye bulaşması halinde, 1/4'ine kadar müsamaha ile karşılanması; kedi, fare, serbest dolaşan tavuk gibi evlerin çevresinde insanlarla yaşayan hayvanların artıklarının mekruh olmakla birlikte temiz kabul edilmesi bundan dolayıdır. (İ.P.)

URBÛN

Kaporalı alışveriş ve cezâî şart anlamına gelmektedir. Aynı zamanda pişmanlık akçesi için de kullanılmaktadır. ***Urbûn***, akdi kuvvetlendirmek maksadıyla, satıcının müşteriden bir meblağ alması ve müşterinin akdi yerine getirmesi halinde, alınan bu meblağın malın fiyatından düşülmesi; şayet müşteri infaz etmezse, alınan bu paranın satıcıya kalmasını ifade etmektedir. Urbûn olarak isimlendirilen bu tür kaporalı satış, Hanbelî mezhebinde caiz görülmektedir. Tabiinden, Mücahid, İbn Sirin, Nafi' ibn Hars ve Zeyd ibn Eslem de bu uygulamayı caiz görmüşlerdir. Hanbelîlerin caiz görmüş olduğu bu şart, Hz. Ömer'in tasvip ettiği bir uygulamaya dayanmaktadır.

Hanbelîlerin caiz gördüğü urbun uygulaması, hem pişmanlık akçesine, hem de cezâi şarta uygun düşmektedir. Alacaklı, borçlunun edimi hiç veya gereği gibi ifa etmemesi ihtimaline karşı alacağını kuvvetlendirme yolları arayabilir. Bu amaçla alacaklı rehin ve kefalet gibi teminatlara başvurabileceği gibi akdin hiç veya gereği gibi ifa edilmemesi halinde borçluya belirli miktar para ödeme taahhüdünü de kabul ettirebilir. Bu son halde cezâi şart söz konusu olur. Günümüz ticarî işlemlerinde bir teminat olarak kullanılan bu

uygulama, modern hukukta da kabul edilmektedir. Bu bir manada, kişinin diğerine bekletmek ve işinden alıkoymak sebebiyle vereceği zararı tazmîn etme taahhüdüdür. (İ.P.)

URÛZ

Sözlükte "genişlik, en" anlamına gelen ***uruz,*** terim olarak, altın ve gümüş dışında her sınıf malı ifade etmektedir. İslâm maliyesiyle ilgili ilk eserlerden birini yazan bilginlerden Ebû Ubeyd Kasım İbn Sellâm, urûz kelimesini; hayvan, gayr-i menkul; ölçü ve tartı ile alınıp, satılmayan bütün mal ve emtia anlamında kullanmıştır.

Mecelle'nin 131. maddesinde ise urûz terimi; para, hayvan, ölçü veya tartıya tâbi malların dışındaki bütün emtia için kullanılmıştır. İslâm fıkhında şirketlerle ilgili bahislerde de bu konu işlenmiştir. (İ.U.)

USÛL-İ FIKIH

Usûl metod, yöntem, kâide, asıllar ve kökler gibi anlamlara gelmektedir. ***Usûl-i fıkıh*** ise, özel bir ilmin adı olup, müçtehidin dinî amelî hükümleri tafsîlî delillerden çıkarabilmesine yarayan kuralların tümünü ifade eder. Türkçe'de buna ***fıkıh usulü, İslâm hukuk metodolojisi*** de denilmektedir.

Fıkıh usulü ilmi, Hicrî ikinci asrın sonlarında ortaya çıkmış olup, delillerden hüküm çıkarma metodunu, delillerin hüccet olma bakımından derece ve durumlarını inceler. Delilleri tertib edip, kimlerin şer'î hükümlere muhatap olduğunu, kimlerin hüküm çıkarma ehliyetine sahip olduğunu açıklar. Kısaca fakihin doğru yoldan sapmaması için hüküm çıkarırken bağlı kalması gereken metodla ilgili bütün hususlar fıkıh usulünün konusuna dahildir.

Fıkıh usulü eserlerinin kaleme alınışı konusunda, mütekellimîn metodu ve Hanefîyye metodu olmak üzere iki ayrı metod ortaya çıkmıştır. ***Mütekellimîn metodu***na göre yapılan çalışmalar tamamen nazarîdir. Bu metodu benimseyen usulcüler, bir mezhebi dikkate almaksızın kaideleri ortaya koymaya çalışırlar. Bu kaideleri belirlerken, çıkacak neticenin kendi mezheplerinin görüşüne uyup uymadığına bakmazlar. Bu metoda Şafiiyye metodu adı da verilmektedir. ***Hanefîyye metodu*** ise, usulcüler, mezhep imamlarından nakledilen fıkhî çözümlere dayanarak, mezhep imamlarının içtihat ederken ve fıkhî meselelerin hükmünü verirken takip ettikleri usul kurallarını tespit etmeye çalışmışlardır. Hanefî mezhebi imamları fıkıh usulünü tedvin etmedikleri için, daha sonra gelenler bu metodla imamlarının usulünü belirlemeye çalışmışlardır. Her iki metodla eserler yazıldıktan sonra, bu iki metodu birleştiren eserler de yazılmıştır. Bu kitaplarda önce usul mücerret olarak ele alınmakta, sonra onun tatbikine geçilerek Hanefîlerin yolundan gidilmektedir. (İ.P.)

UŞR

Arapça onda bir manasına gelen ***'uşr*** kelimesi, Türkçe'de, ziraat mahsulünden alınan zekat ile gümrük vergisini birbirinden ayırmak amacıyla farklı olarak okunmuştur. Ziraat mahsülünden alınan zekat için ***öşür*** denilirken, gümrük vergisi için ise ***uşr*** şeklinde okunmuştur. Buna göre bir fıkıh kavramı olarak ***uşr,*** gümrükten geçen ticârî mallardan alınan vergiye denir. Bu vergiyi toplayana ise ***âşir*** adı verilir. (Ziraat mahsülünün vergisi hakkında bk. Öşür)

Klasik fıkıh kitaplarında, gümrükten mal geçiren kişinin statüsüne göre, uygulanacak vergi oranları farklı olarak belirlenmiştir. Buna göre, gümrükten mal geçiren kimsenin Müslüman olması halinde, ticaret malından kırkta bir oranında vergi alınır. Bu vergi aynı zamanda, ticaret malının zekatı yerine de geçmektedir. Bu verginin alınabilmesi için, zekatta olduğu gibi ticaret malının nisap miktarına ulaşması ve üzerinden bir yıl geçmesi şartı aranır. Gümrükten geçen şahsın **zimmî** olması halinde, yirmide bir oranında vergi alınır; yabancı ülke vatandaşı ise, o ülkenin aldığı oranda vergi alınır. Ancak, söz konusu ülkenin ne kadar vergi aldığı bilinmiyor ise, onda bir oranında gümrük vergisi alınır. Bu, Hz. Ömer'in yapmış olduğu uygulamaya dayandırılmaktadır.

Günümüzde de uluslar arası ilişkilerde mütekâbiliyet esastır ve gümrük oranları karşılıklı anlaşmalarla belirlenmektedir. Hz. Ömer'in yapmış olduğu bu uygulama da göstermektedir ki, gümrük vergilerindeki oran, ülke menfaatleri ve günün şartlarına göre düzenlenebilir. (İ.P.)

UZLET

Sözlükte "ayrılmak, bir köşeye çekilmek" anlamına gelen ***uzlet,*** tasavvufta, günaha girmemek ve daha çok ibadet etmek gayesiyle toplumdan ayrılıp ıssız ve kimsesiz yerlere çekilmek, tek başına yaşamak demektir. Buna ***halvet***, ***inzivâ***, ***vihdet*** adı da verilir. Esasen ***uzlet,*** kötü ahlâktan ayrılmak içindir. Vatanı değil, sıfatları değiştirmektir. Kur'ân'da uzleti anlatan âyetlerden bazıları şunlardır: *"Sizi ve Allah'tan başka çağırdıklarınızı terkediyorum"* (Meryem, 19/48), *"Onları ve tapmakta olduklarını terkediniz..."* (Kehf, 18/16). Uzletin karşıtı ***ihtilat*** olup halka karışmak anlamına gelir. Uzlet, hayatın akışı içinde küçük zaman dilimlerinde, iç murakabe, iç muhasebe için yapılır. İslâm'da asıl olan insanlardan uzaklaşmak değil, onlarla kaynaşmaktır. (M.C.)

ÜCRET

İcâre akdinde menfaatin karşılığı olarak ödenen şeye denir. (bk. İcâre) (İ.P.)

ÜÇ AYLAR

Hicrî aylardan Recep, Şabân ve Ramazan aylarına denir. Kandil gecelerinden dördü bu aylardadır. Recep ayının ilk Cuma gecesi Regâib gecesi, 27. gecesi Mirac gecesidir. Şabân ayının 15. gecesi Berat gecesi, Ramazan ayının 27. gecesi Kadir gecesidir. İslâm'ın beş temel esasından biri olan oruç da Ramazan ayında tutulur.

Üç aylar, arınma, bağışlanma ve ibâdette yoğunlaşma aylarıdır. Peygamberimiz (a.s.) *Recep, Allah'ın ayı, Şa'bân benim ayım, Ramazan ümmetimin ayıdır."* demiş, (Aclûnî, Keşfü'l-Hafa, I/423) ve *"Allah'ım! Recep ve Şabânı bize mübarek kıl ve bizi Ramazana yetiştir."* diye dua etmiştir (Ahmed, I/259). (İ.K.)

ÜLFET

Sözlükte "dostluk, arkadaşlık, kaynaşma, alışma ve anlaşma" anlamına gelen ***ülfet,*** tasavvufta, samimi olmak, insanlarla ünsiyet etmek, iyi geçinmek, herkesle anlaşmak demektir. İnsan, sosyal bir varlıktır. Toplum içinde, fakat onlarla hoşça geçinerek hayatını sürdürmelidir. Hz. Peygamber, insanlardan kaçmamış, tam aksine onlarla beraber yaşamış; ayrıca bir müminin de böyle olmasını arzu ederek şöyle buyurmuştur: *"Mü'min ülfet eden ve kendisi ile ülfet edilendir. Ülfet etmeyen ve kendisi ile ülfet edilmeyen kimsede hayır yoktur..."* (Ahmed, II, 4, 5, 335). (M.C.)

ÜLÜ'L-'AZM

Azim, aksiyon, karar, irade ve sabır sahipleri demektir. Bu tabir Kur'ân'da bir âyette geçmiş (Ahkâf, 46/35) ve bununla Hz. Nuh, Hz. İbrâhim, Hz. Musa, Hz. İsâ ve Hz. Muhammed (a.s.) kastedilmiştir. (İ.K.)

ÜLÜ'L-EBSAR

Basiret sahibi kişiler demektir. Ebsar, basiret kelimesinin çoğuludur. Kur'ân'da 4 âyette geçmiştir. (bk. Basiret) (İ.K.)

ÜLÜ'L-ELBÂB

Ülû sahip demektir. ***Elbâb***, lübb kelimesinin çoğuludur. ***Lüb,*** bir şeyin özü, halisi, içi, şâibelerden arınmış, zekî, keskin akıl anlamlarına gelir. Her lüb akıldır, her akıl lüb değildir. ***Ülü'l-elbâb,*** çok akıllı olanlara denir. Bu tabir Kur'ân'da 16 defa geçmiştir. Akıl sahiplerine seslenilerek Allah'a karşı gelmekten sakınılması emredilmiş (Bakara, 2/197); ancak akıl sahiplerinin gerçekleri anlayabileceği (Bakara, 2/269, Âl-i İmrân, 3/7), öğüt alacağı (Ra'd, 13/19; Zümer, 39/9) ve Kur'ân'ın, akıl sahipleri öğüt alsın diye gönderildiği (İbrâhim, 14/52; Sâd, 38/29) bildirilmiştir.

Akıl sahipleri, Kur'ân'da övülmüş ve müjdelenen insanlar arasında sayılmıştır: *"...Kullarımı müjdele. Onlar ki sözü dinlerler ve sözün en güzeline uyarlar. İşte bunlar Allah'ın kendile-*

rini doğru yola ilettiği kimselerdir. Ve onlar ancak akıl sahibi olanlardır." (Zümer, 39/17-18; Ra'd, 13/20-22) âyetlerinde akıllı kimseler, şöyle tanıtılmıştır: Akıl sâhipleri Allah'ın ahdini (îmân sözünü) yerine getiren ve mîsakı bozmayan, akrabalarıyla ilişkisini sürdüren, Allah'a karşı saygılı olan, hesabın kötüsünden korkan, Allah için sabırlı olan, namazını kılan, gizli ve âşikâr Allah yolunda infâk eden ve kötülüğü iyilikle savan kimselerdir. Bunlar cennetlere gireceklerdir.

Anlaşılan o ki, ***ülü'l-elbâb***, aklını çalıştırıp gerçeklere kulak veren, Allah ve Peygamberin emir ve yasaklarına uyan kimselerdir. (İ.K.)

ÜLÜ'L-EMR

İş, emir, buyruk sahipleri demektir. Kur'ân'da bir âyette Allah ve Peygamberle birlikte ülü'l-emre itaat edilmesi emredilmiştir (Nisâ, 4/50). Ülü'l-emr ile maksat; askerî, resmî ve sivil her seviyede yönetmek ve emretmek durumunda bulunan kişilerdir. (bk. İtâat) (İ.K.)

ÜLÜ'L-ERHAM

Rahim sahipleri demektir. Erham, rahim kelimesinin çoğuludur. Rahim, anne tarafından akrabalara denir. İki âyette geçmiştir (Enfâl, 8/75; Ahzâb, 33/6). (İ.K.)

ÜMMET

Ümmet kelimesi "e-m-m" kökünden bir isim olup asıl anlamı, sınıf ve cemaat demektir. Bu kelime Türkçe'de; bir peygambere inananlar ve semâvi dinlere mensup kavimler topluluğu; Kur'ân'da ise genel olarak din, müddet, zaman, (Hûd, 11/8), önder (İbrahim Peygamber) (Nahl,16/120) ve topluluk anlamlarında kullanılmıştır.

Hak dine de (Enbiyâ, 21/92), batıl dine de (Zuhruf, 43/22) ümmet denilmiştir. İnsanlar başlangıçta bir tek ümmet idi yani tevhit dini üzere idiler. Sonradan şirk ve küfür zuhur etti (Yûnus, 10/19). Allah, isteseydi insanlar tek ümmet, yani tek din, tevhit dini İslâm üzere olurlar, ihtilaf etmezlerdi (Hûd, 11/118).

Kur'ân'da tekil ve çoğul olarak 64 defa geçen "ümmet" kelimesi daha çok toplum/cemaat anlamında kullanılmıştır. Cemaat olma canlılara özgü bir özelliktir. Bu itibarla hem insanlara hem de diğer canlılara "ümmet" denilmiştir.

Kendilerine peygamber gönderilme, belli bir amaçla bir mekânda bulunma, belli niteliklere sahip olma, îmân, şirk, küfür ve nifak gibi insanları ümmet yapan unsurlar vardır.

Kur'ân'da kendilerine peygamber gönderilen toplumlara "ümmet" denilmiştir. (Enâm, 6/42; Ra'd, 13/30) Bu manada "ümmet" kelimesi, mümin-kâfir bütün insanları ifade etmektedir. Kendilerine peygamber gönderilen ümmetlerden îmân edenler de etmeyenler de olmuştur. Îmân edenlere ***ümmet-i icabe*** (peygamberin davetini kabul eden ümmet / toplum), îmân etmeyenlere de ***ümmet-i dave*** (îmâna davet edilen ümmet/toplum) denir.

Hem hak dine îmân eden bütün insanlara hem de müminler içinde belli niteliklere sahip olan bir gruba, meselâ insanları hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü men eden belli bir mümin grubuna da ümmet denilmiştir (A'râf, 7/181, Âl-i İmrân, 3/104, 110; Bakara, 2/143). Bu manada insanları ümmet yapan ortak değer îmân ve İslâm'dır. Yüce Allah; Müslüman ümmeti (Bakara, 2/128), Allah'a ve ahiret gününe îmân eden (Bakara,

2/143), doğru ve adil (kaime) (Âl-i İmrân, 3/113), mu'tedil (mukteside) (Mâide, 5/66), îmân edip iyilik yapan, iyi davranan ve Allah'ı görüyormuş gibi ibadet eden (muhsin) (Saffât, 37/113), insanları hakka ileten ve hakla hükmeden (A'râf, 7/181), iyiliği emredip kötülüğü nehyeden ve hayırda yarışan (Âl-i İmrân, 3/104, 110, 113) vb vasıflarla nitelendirmiştir.

Diğer peygamberlere îmân edenlere (Âl-i İmrân, 3/113-114), kâfir toplumlara (A'râf, 7/38), az veya çok herhangi bir topluluğa da (Kasas, 28/23) ümmet denilmiştir.

"Ümmet" kelimesi toplum, cemaat anlamıyla; taife, fırka (Tevbe, 9/122), ferîk (Enfal, 8/5), kavim (Hucurât, 49/6), hizb (Fâtır, 35/6), fevc (Neml, 27/83), karn (İsrâ, 17/17), fie (Enfal, 8/45), zümer (Zümer, 39/71), mele' (A'râf, 7/103) ve reht (Neml, 27/48) kelimelerinin sinonimidir.

İnsanlar gibi diğer canlılar da renkleri biçimleri, yapıları, görünüşleri... ile farklı gruplara, sınıflara ve toplumlara (ümmetlere) ayrılmıştır (En'âm, 6/38). Diğer canlılar da yaratılışta, ölümde, yeniden dirilişte ve rızkta insanlar gibidir. Ecelleri ve rızkları takdir edilmiştir. Her cins hayvan birer ümmettir, ayrı birer sınıftır. Farklı isimleri vardır ve isimlerini bilirler. Allah'ı hamd ile tespih ederler (İsrâ, 17/44). Her biri kendi duasını, ibadetini ve tespihini bilir (Nûr, 24/41), Allah'ın varlığını ve birliğini tanır, birbirleriyle ünsiyet eder ve anlaşır. Doğar, yer, içer, yaşar ve ölürler. Kıyamet kopunca dirilirler. Aralarında hesaplaşma yapılır. *"Kıyamet günü bütün haklar sahiplerine verilir. Hatta boynuzsuz koyunun hakkı, boynuzlu koyundan alınır."* (Müslim, Birr, 60).

Peygamberimiz (a.s.) karıncaların ve köpeklerin de diğer ümmetler gibi birer ümmet olduklarını bildirmiştir (Ebû Dâvûd, Edahi, 22; Müslim, Selam, 148).

Hadis-i şeriflerde ümmet kelimesi; cemaat, bir peygambere uyan insanlar, İslâm toplumu, kendilerine peygamber gönderilen insanlar manalarında kullanılmıştır. "Muhammed ümmeti" ifadesi bazen sadece müminleri bazen de mümin-kâfir bütün insanları ifade eder (Ebû Dâvûd, Sünne, 1; İbn Mace, Mukaddime, 15, Zühd). (İ.K.)

ÜMMÎ

Sözlükte "ümm", anne, bir şeyin aslı, bir toplumun reisi; ***ümmî*** ise anneci, anne tarafını tutan, anneye mensup demektir. Istılahta; ümmî, kitâbî bilgilerle zihni doldurulmamış, doğal hali üzerine kalmış, okuyup yazarak tahsil görmemiş kimseye denir. Kur'ân'da tekil ve çoğul şekli ile 6 yerde geçmiştir. Ümmî olmak Hz. Muhammed (a.s.)'in Kur'ân'da geçen bir vasfıdır (A'râf, 7/157). Peygamberin ümmî olması; onun insanlara aktardığı bilgilerin akıl, tecrübe ve duyu organlarıyla elde ettiği bilgiler olmadığını, çünkü onun bu anlamda bir tahsil görmediğini, tebliğ ettiği bilgilerin yüce kudrete, ilmi sınırsız Yaratıcı'ya dayandığını ifade eder. Peygamber, entelektüel bilgiye sahip bir insan olsa idi, muhatapları üzerindeki etkisi azalır, kendi bilgilerini aktardığı ileri sürülürdü. Nitekim Kur'ân'da bu gerçek şöyle dile getirilmiştir: *"(Ey Muhammed!) Sen bundan önce bir kitap okumuyordun, elinle de onu yazmıyordun, öyle olsaydı, (Allah'ın sözünü boşa çıkarmaya çalışan) iptalciler şüphelenirlerdi."* (Ankebût, 29/48). Hiçbir tahsil görmemiş insanın, bilimsel gerçekleri söylemesi, söylediklerinin vahye dayalı olduğunun kanıtıdır.

Cibril (a.s.), ilk vahyi getirip "oku" dediğinde Hz. Peygamber (a.s.) *"Ben okuyan biri değilim."* demesi (Buhârî, Bed'u'l-vahy, 3) onun ümmî olduğunu ortaya koymaktadır. Hz. Muhammed (a.s.)'in, yetiştiği toplumda tahsil görecek bir imkânı da yoktu. Çünkü O toplum da ümmî idi. Kur'ân'da bu husus açıkça bildirilmektedir (Cum'a, 62/2). (İ.K.)

ÜMMÜ VELED

Kelime anlamı bakımından "çocuk annesi" demek olan ***ümmü veled,*** bir fıkıh kavramı olarak, efendisinden çocuk doğuran cariyeyi ifade etmektedir. ***Ümmü veled,*** câriyeye tanınan özel bir statü olup, bundan sonra satılması veya başkasına temlik edilmesi caiz değildir ve efendisinin ölümünden sonra hürriyetine kavuşur. (bk. Câriye) (İ.P.)

ÜSLÛBÜ'L-KUR'ÂN

Üslûp; tarz, yol, biçim, metot, usul; ***uslûbü'l-Kur'ân*** ise, Kur'ân üslûbu demektir. Bununla maksat; Kur'ân'ın hem içerik ve anlam hem de şekil ve lafız yönünden kendine özgü bir metodunun olmasıdır. Kur'ân ne şiirdir ne de nesir. Secili ifadeleriyle şiire benzer, ancak şiir kalıplarına uyan bir vezni yoktur. Nesir yazılarına benzer ancak tam bir nesir yazı da değildir. Kur'ân'ın kendine özgü bir ifade tarzı vardır. Mümini müjdelerken kâfiri inzâr eder, helâla teşvik ederken haramdan sakındırır. Konu içinde konu anlatır. Kıssa anlatırken hüküm ortaya koyar, geçmişi anlatırken geleceğe yöneltir. Hasılı Kur'ân, her yönüyle bir şaheserdir. (İ.K.)

V

VA'D VE VAÎD

Va'd lügatte "söz verme veya söz verilen şey" demektir. Istılahta ise; bir kimsenin bir işi yapacağına veya yapmayacağına dair söz verdiği hususdur. Buna göre bir şeyi yapmak üzere söz ve güvence vermek va'd'dır. ***Va'd*** ve aynı kökten gelen kelimeler; Allah'ın mükâfat va'di ve ceza va'di manasına olmak üzere toplam Kur'ân'ın 100 ayrı yerinde geçmektedir. Aynı kavram ile söz verdiği halde şeytanın va'dini yerine getirmediğine de dikkat çekilmekte ve bu husus üç ayrı âyette belirtilmektedir. ***Vaîd*** ise, iyiliğe sevk veya kötülükten kurtarmak için ilerde olacak kat'î hadiseleri haber vererek korkutmak veya bir azabı haber vermektir.

Va'd *ve* ***vaîd***, kelam ilmi açısından Mutezile ile Ehl-i Sünnet mensublarının üzerinde görüş ayrılığına düştükleri bir husustur. Zira Mutezile'ye göre büyük günah işleyen, tevbe etmeden ölürse ebedî olarak cehennemde kalacaktır. Ona şefaat bile yapılmayacaktır. Çünkü büyük günah ebedî olarak cehennemde kalmayı gerektirir. Büyük günahlardan kaçınanların küçük günahları da affolunur. Mutezile bu tutumu ile hem Mürciye'ye karşı çıkmış, hem de ameli îmândan cüz saymış, şefaatı daraltmış ve kısmen de inkâr etmiştir. Ehl-i Sünnet ise, büyük günah konusunda daha mutedil bir görüşü benimseyerek bu tür insanların cezalarını çektikten sonra cennete gireceklerini söylemiştir. (F.K.)

VA'Z

Nasihat ve öğüt anlamına gelen ***va'z,*** İslâmî bir kavram olarak, kalbi yumuşatacak konularda iyiliği hatırlatma demektir. Yapılan va'zlardan amaç, insanları dinî yönden aydınlatmak, onları, ibadetlerini eksiksiz ve yanlışsız yapabilmelerini sağlayacak şekilde bilgilendirmektir. İnsanları iyiliğe çağırıp, kötülüklerden sakındırmak dinî bir görev olduğundan (Âl-i İmrân, 3/104.) Müslümanlıkta va'zın önemi büyüktür. Kur'ân'da, *"Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle davet et."* (Nahl, 16/125) buyrulmak suretiyle yapılan va'zlarda uyulması istenilen metod ortaya konmuştur. Hz. Peygamber de bir hadisinde peşi peşine üç defa, *"Din nasihattır..."* (Buhârî, Ahkâm, 43; Müslim, İmân, 22) buyurarak samimi olmanın ve anlatılan hususlara öncelikle kişinin kendisinin uymasının yapılan va'zların etkili olmasındaki önemine işaret etmiştir. Va'z eden kimseye ***vâiz*** denir. (M.C.)

VÂCİB

Sözlükte "lazım, gerekli, lüzumlu" anlamına gelen ***vâcib,*** bir fıkıh kavramı olarak, yapılması kesin ve bağlayıcı bir şekilde istenen fiildir. Talebin kesin ve bağlayıcı oluşu, talep sigasının kendisinden anlaşılabileceği gibi, bir fiilin terk edilmesi halinde ağır ceza terettüp edeceğinin bildirilmesinden de anlaşılabilir.

Fakihlerin çoğunluğuna göre **farz** ile ***vâcip*** arasında bir fark yoktur. Hanefîlere göre ise, farz ve vâcibin

her ikisi de, bağlayıcı ve kesin olarak yapılması istenen şeydir. Ancak farz, delâlet ve sabit olması bakımından kesin delille sabit olmuştur; vâcip ise, kesin olmayan, zannî bir delille sabit olmuştur.

Farzda olduğu gibi vâcibin de, kesin olarak yapılması gerekir, yerine getiren sevabı, özürsüz olarak terk eden ise cezayı hak etmiş olur. Yerine getirilmesinin gerekliliği bakımdan ikisi arasında bir fark bulunmadığından Hanefîler buna ***amelî farz*** da demişlerdir. Ancak, farzı inkâr eden kâfir olmakla birlikte, vâcibi inkâr eden, zannî delille sabit olduğu için kâfir olmaz. Ayrıca dinî bir işte farzın terk edilmesi o ameli bâtıl yapmasına rağmen, vâcibin terk edilmesi ameli iptal etmez, bir keffaret veya ceza ile telâfi edilebilir. Meselâ, haccın farzı olan Arafat vakfesinin terk edilmesi halinde hac bâtıl olur. Ancak vacip olan sa'yin terk edilmesi haccı bâtıl etmez; **dem,** yani bir koyun veya keçi kurban edilmesi gerekir. (İ.P.)

VÂCİD

Bilmek, bulmak, isteğini elde etmek, çok sevmek, üzülmek, öfkelenmek, zengin olmak, mâlik olmak anlamlarındaki "v-c-d" kökünden türeyen ***vâcid*** bilen, bulan, seven, zengin olan, malik olan demektir. Allah'ın sıfatlarından biri olup, İbn Mâce ve Tirmizî'nin el-esmâü'l-hüsna ile ilgili rivâyetinde geçmiştir (Tirmizî, Deavat, 83; İbn Mâce, Dua, 10).

Allah'ın sıfatı olarak ***vâcid*****;** zengin, hiçbir şeye muhtaç olmayan, bütün varlıkların sahibi, her şeye gücü yeten, kendisine hiçbir şey gizli olmayan demektir. (İ.K.)

VADELİ ALIŞVERİŞ

Vadeli alışveriş, veresiye usulü satım, başka bir ifadeyle bedelin belirlenen bir süre sonunda ödenmesi şeklinde yapılan alışveriş şeklidir. Ticarî işlemlerin en yaygını olan **bey',** mülkiyeti nakleden, bağlayıcı, iki taraflı, tam bir akittir. Satılan malın bedeli peşin olarak ödenebileceği gibi, vadeli veya taksitli de olabilir. Özellikle günümüz ekonomik şartlarında, alıcıya kolaylık sağlamak, sürümü artırmak, malı elinden çıkarmak amacıyla sıkça başvurulan bu alışveriş usulünde, taksit şekillerinin ve vadenin taraflarca bilinmesi gerekir.

Bu tür alışverişlerde vade farkı alınıp alınamayacağı bir problem olarak önümüze çıkmaktadır. Bazı âlimler bunun bir akit içinde iki alışveriş olduğunu ve bunun da Hz. Peygamber tarafından yasaklandığını ileri sürerek caiz olmadığını söylemekte (Ahmed ibn Hanbel, Müsned, I/394); bunda faiz ihtimali olduğunu belirtmektedirler. Buna karşılık çoğunluk ise, vadeli satışlarda, vade farkının alınabileceği görüşündedir. Günümüzün karmaşık ekonomik sistemi içerisinde ve enflasyonun hızla yükseldiği ticari ortamda, paranın değeri devamlı olarak düşmekte, eşyanın fiyatı ise artmaktadır. Satıcıların vadeli veya taksitli satışlarında, bunu göz önünde bulundurmamaları halinde, sattığı malının yerine yenisini alamayıp zarara girmesine sebep olacaktır.

Günümüzde benimsenen kağıt para rejiminde, paranın üzerinde yazılı rakam değil, her birinin temsil ettiği değer esas alınmaktadır. Dolayısıyla, borçların ödenmesinde de, alınan değer ile verilen değer arasında denklik sağlanması gerekir. Buna göre,

paranın değer kaybetmesi halinde yapılacak ödemelerde, rakam olarak fazla ödemek suretiyle değer olarak eşitlik sağlanmış olacaktır. Bu şekilde bir anlayışla, paradaki değer kaybının ödettirilmesi, İslâm hukukunun kabul ettiği prensiplere ters düşmez. Zira, paranın satın alma gücü düştüğü halde, alacaklıya eski değer üzerinden ödemede bulunmak ona zarar vermek demektir. Halbuki zarar vermek de, zarara karşılık zarar vermek de yasaklanmıştır (Mâlik, Kitabu'l-Akdiye, No: 1426). Diğer taraftan Hz. Peygamberin bir akit içinde iki satış yasağı, akit içerisinde iki fiyatın belirlenmesinde söz konusu olur. Halbuki vadeli alışverişlerde, akit kurulmadan önce peşin ve vadeli fiyatı belirtilmekte ve daha sonra akit bunlardan birisi üzerinde tahakkuk etmektedir. Akdin bu şekilde kurulması ve akit kesinleştikten sonra fiyatlarda bir belirsizlik söz konusu olmaması durumunda vade farkında bir sakınca bulunmamaktadır. (İ.P.)

VAFTİZ

Hristiyanlıkta günahlardan arınmak amacıyla düzenlenen dinsel tören anlamına gelmektedir. İlk günahı silmek amacıyla kişinin temsilî olarak yıkanması şeklinde yapılır. Hristiyanlık öncesi eski Yunan dinlerinde de benzeri uygulamaların olduğu sanılmaktadır. Bu amaçla Yunan ve Romalılar yeni doğan çocukları yıkayarak kutsamışlardır.

Musevîlerde de buna benzer gelenekler vardır. Ancak onlarda farklı olarak bu tören ilk günahı silmek ve hüküm gününe hazırlanmak için önerilmiştir. Hristiyanlığın ilk yıllarında çocuklara vaftiz uygulamasına başlanmış, bazı mezhepler ise sadece yetişkinlerin vaftiz edilmesini benimsemişlerdir.

Batı ve doğu kiliselerinde vaftiz uygulamasında detayda farklılıklar olsa bile genel olarak ortak yönler daha fazladır. Buna göre rahip, Matta İncil'inde belirtildiği gibi, baba, oğul ve kutsal ruh gibi kavramları kullanarak merasime başlar. Vaftiz edilen kişi kısmen veya tamamen bir vaftiz kabına batırılmak, su dökmek veya serpmek biçiminde yapılır. Bugün vaftiz daha da pratik olarak haftanın belirli gün ve saatlerinda kiliselerin giriş ve iç kısımlarında düzenlenen özel bölümlerde yapılmaktadır. Bazı Hristiyan mezheplerince zaman zaman toplu vaftiz törenleri de düzenlenmektedir. (F.K.)

VAHDANİYET

Cenab-ı Hakk'ın zatında, sıfatlarında ve fiillerinde bir ve tek olması, yaratma ve uluhiyette ortağının bulunmaması anlamındadır: *"Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı, yer ve gök, kesinlikle bozulup gitmişti..."* (Enbiyâ, 21/22) meâlindeki âyet de O'nun birliğine işaret etmektedir. Mümin olabilmek için Allah'ın varlığı yanında, O'nun birliğine de inanmak gerekir. Çünkü tevhid, îmân esaslarının ve bütün dinî inançların temelini teşkil eder. Allah birdir ve tektir. Bu teklik, sayı yönüyle değil, O'nun zatında, sıfatlarında ve fiillerinde eşi ve benzerinin olmayışı yönüyledir. Kur'ân'da Allah'ın birliğinden bahseden ve bu hususu açıklayan âyetlerden bir kaçının anlamı şöyledir: *"...O münezzehtir (eksikliklerden uzaktır.), yücedir, O öyle Allah'tır ki (eşi ve benzeri yoktur), bir ve her şeye hâkimdir."* (Zümer, 39/4); *"De ki; O Allah bir tektir. O Allah'tır, samettir. O doğurmamıştır, doğrulmamıştır.*

Hiçbir şey O'nun dengi değildir." (İhlâs, 112/1-4). (F.K.)

VAHDET

Sözlükte "birlik" anlamına gelen ***vahdet,*** tasavvufta, her şeyi bir olarak ve bir içinde, nesneleri Allah ile görmek demektir. Tasavvufta üç türlü vahdetten söz edilmiştir: **a)** ***Vahdet-i kusûd:*** Murat ve maksatların birliği demektir. Bununla, kulun kendi irade, düşünce ve arzusunu Allah'ın irade, düşünce ve arzusuyla birleştirmesi, O'na bağlaması, iki iradenin birleşip tek irade haline gelmesi kastedilir. Böylece Allah'ın iradesi geçerli ve etkili yapılmış olur. **b)** ***Vahdet-i şuhûd:*** Görmenin birliği demektir. Bu durumda kul, her yerde Allah'ın tecellisini görür. Bu hâl, vecd ve istiğrak halinde meydana gelir. Ancak vecd hali geçtikten sonra kul kendisinin farkına varır, Hak ile halkı ayrı görür. Vahdet-i şuhûda ***ayn-ı cem, fenâ*** ve ***cem*** adı da verilir. **c)** ***Vahdet-i vücûd:*** Varlığın birliği demektir. Bununla Allah'tan başka varlık olmadığının idrak ve şuuruna sahip olmak kastedilir. Vahdet-i şuhûdda sâlikin her şeyi bir görmesi, geçicidir, birlik bilgide değil, görmededir. Vahdet-i vücûdda ise, birlik bilgidedir. Sâlik, gerçek varlığın bir tane olduğunu, bunun da Hakk'ın varlığından ibaret bulunduğunu, Hak ve O'nun tecellilerinden başka hiçbir şeyin gerçek bir varlığı olmadığını bilir. Vahdet-i vücûd fikrini savunanlar, bu bilgiye ancak yaşayarak ve manevî tecrübe ile ulaşılabileceğini söylerler. Kur'ân'da varlık yaratan-yaratılan şeklinde ikiye ayrıldığından bazı İslâm âlimleri vahdet-i vücûd anlayışını küfür olarak nitelendirmişlerdir. (M.C.)

VAHDET-İ VÜCÛD

Vücudun birliği anlamına gelen ***Vahdet-i Vücûd,*** tasavvufî bir terim olarak, bütün varlıkları Cenab-ı Hakk'ın isim ve sıfatlarının zuhur mahalli kabul edip gerçek vücud olarak Allah'ı bilme ve tanıma esasına dayanan bir düşünce anlayışının adıdır. Vahdet-i Vücûd, bu âlemde gerçek varlık olarak sadece Hakkı kabul edip, öteki varlıkların vücudunu, O'na nispetle bir takım hayal ve gölgelerden ibaret görmektedir.

Tasavvuf anlayışına göre Vahdet-i Vücûd mertebesine ancak hal ile ulaşılabilir. Hal ile ulaşmak, nefs ile mücâhede, sâlih amellere devam, dünyaya karşı meyil ve muhabbeti azaltmak, zikre devam etmek, gönlü **mâsivâ** kirinden temizlemek ve bu suretle kalbi Allah'ın isim ve sıfatlarının nurlarına ayna olacak bir duruma getirmekle mümkün olur. Vahdet-i Vücûd derecesine ulaşan kimse; kalbî keşiflere ve manevî olgunluklara nail olsa bile bunları Hakk'tan bilir ve kendisinde bir varlık görmez. Bu düşünce tarzı bütün tasavvuf erbabınca kabul edilmiştir. (F.K.)

Vahdet-i Vücûd fikirinden ilk defa, Bâyezıd-i Bestâmî, Cüneyd-i Bağdâdî ve Hallac-ı Mansûr söz etmiş ise de, bu anlayışı ilk kez sistemleştiren İbn-i Arâbî olmuştur. İbn Arabî'ye göre, varlık bir tek hakîkatten ibaretti. Çeşitlenme ve çoğalma dış duyuların oluşturduğu zâhiri bir şeydir. Allah, mutlak varlıktır. Varlığının sebebi yoktur. O kendi zatıyla vardır. O'nu bilmek varlığını bilmektir. Zatının hakîkatini bilmek mümkün değildir. Allah ezelde vardı ve kendisiyle birlikte hiçbir şey yoktu. Allah bizi bu şeklimizle yaratacağını biliyordu.

Eğer bilmeseydi yaratamazdı. Bu şekli başka yerden de almadı. Çünkü kendisinden başka bir varlık yoktu. Demek ki Allah'ın bilgisinde bizim şeklimiz vardı. O halde biz bilkuvve O'nda vardık. Düşünce halindeki varlığımız, yani Allah'ın bizim hakkımızdaki bilgisi kendi kıdemiyle kadimdir. Çünkü bilgi O'nun sıfatıdır. Kendisi gibi sıfatı da ezelîdir. Allah bizi yaratacağını ve şeklimizi sonradan bilmiş olamaz. Allah âlemi yaratmak isteyince kendisinden ***heba*** denilen bir hakîkat tecelli etti, göründü, taştı. Sonra Allah kendi nuru ile bu heba'ya tecelli etti. Bütün âlem bilkuvve bu heba'da vardı. Hebâ'da bulunan her şey Allah'ın tecelli nurunu yeteneği nispetinde aldı. Bu nuru en çok alan akıl oldu. Bu suretle Allah'ın nurunun tecellisinden heba, heba'nın tecellisinden âlem meydana geldi. İbn Arabî'ye göre kâinat işte bu şekilde Allah'tan sudur etmiştir. Fakat Allah ile aynı mâhiyette değildir. Mümkün varlıklar önce yok iken sonradan Allah'tan sadır olmuştur. İbn A'rabî'ye göre âlem beş mertebede meydana gelmiştir: ***Alem-i lâhut, âlem-i ceberût, âlem-i melekût, âlem-i şuhûd*** **ve** ***insan-ı kâmil.*** Allah'ın isim ve sıfatlarının sonu olmadığı için âlemin de sonu yoktur. Kainat Allah'ın isim ve sıfatlarının yekunu olduğu gibi insan da kâinatın küçük bir örneği olarak Allah'ın isim ve sıfatlarının yekunudur. Allah mutlak gizlilik derecesinden mertebe mertebe inerek varlıkları meydana getirmiştir. Bazı kelâmcılar Vahdet-i Vücûd anlayışına karşı çıkmışlardır. (İ.K.)

VÂHİD

Allah'ın sıfatlarından biri olup, O'nun bir tek olması demektir. (bk. Ehad) (İ.K.)

VAHİY

Sözlükte "gizli konuşmak, emretmek, ilham etmek, îma ve işâret etmek, seslenmek, fısıldamak, mektup yazmak ve göndermek" anlamlarına gelen ***vahiy,*** ıstılahta, Allah'ın peygamberlerine iletmek istediği mesajlarını, doğrudan doğruya veya Cebrail vasıtasıyla bildirmesine denir.

Kur'ân ve diğer kutsal kitaplar, vahiy ürünüdür. Vahiy, ilâhî ve gayr-i ilâhî olmak üzere iki kısma ayrılır. ***İlâhi vahiy,*** Allah'ın vahyi demek olup 5 çeşittir:

1- Cebrail'e (Necm, 53/10) ve diğer meleklere vahyi (Enfâl, 8/12).

2- Cansız varlıklardan yeryüzüne (Zilzâl, 99/4-5) ve gökyüzüne (Fussilet, 41/12) vahyi. Bu vahiy, "emretmek" anlamındadır.

3- Canlılardan bal arısına vahyi (Nahl, 16/68-69). Bu vahiy, ilham, içgüdü anlamındadır.

4- İnsanlardan Hz. Musa (a.s.)'ın annesine (Kasas, 28/7) ve Hz. İsâ (a.s.)'ın havarilerine (Mâide, 5/111) vahyi. Bu vahiy, fıtrî ilham, îma, emir anlamındadır.

5- Peygamberlere vahiy (Nisâ, 4/162; A'râf, 7/117, 160). Bu vahiy, ıstılâhî anlamdaki gerçek vahiydir. Vahiy denince ilk akla gelen bu vahiydir. Bu vahiy, sözlü, sözsüz ve Cebrail vasıtasıyla olur. ***Sözlü vahiy,*** Allah'ın perde arkasından peygamberine hitap etmesidir. ***Sözsüz vahiy;*** rüyada veya uyanık iken vahyin peygamberin kalbine ilkası şeklinde olur.

Cebrail vasıtasıyla vahiy;

a) Peygamber uyanık veya uykuda iken vahyi peygamberin kalbine ilkası ile,

b) Cebrail'in melek veya insan suretinde vahiy getirmesi ile,

c) Cebrail görünmeden vahyin çıngırak sesi şeklinde gelmesi ile olur.

Vahyin geliş şekillerinden bir kısmı, Şûrâ sûresinin 51. âyetinde bildirilmiştir. Vahiy, Allah ile peygamber arasında bir sırdır. Mahiyetini insanların tam anlaması imkânsızdır. Vahiy geldiği anda peygamber titrer, rengi değişir, alnı terler ve nefesi sıkışırdı. Hz. Muhammed (a.s.) gelen vahyi aynen hafızasına alır (Kıyame, 75/16-19), sonra vahiy katiplerine yazdırırdı. Her sene Ramazan ayında inen âyetleri ve sûreleri Cebrail'e okuyup arz ederdi.

Gayr-i ilâhî vahy ise, ilâhî olmayan, cin ve insanlar arasında cereyan eden vahye denir. Zekeriyya (a.s.)'ın kavmine vahyi gibi (Meryem, 19/11), bu vahiy, imâ ve işâret etmek anlamındadır. Şeytanın şeytana vahyi gibi (En'âm, 6/121); bu vahiy, fısıldamak ve gizli konuşmak anlamındadır. (İ.K.)

VAHİY KATİPLERİ

Vahiy katipleri, Hz. Muhammed (a.s.)'a inen âyetleri yazanlara denir. İlk vahiy katipliğini Mekke'de Abdullah İbn Sa'd, Medine'de Zeyd ibn Sabit yapmıştır. 40 kadar vahiy katibi vardı. Bunlardan bazılarının isimleri şunlardır; Hz. Ali, Hz. Osman, Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir, Muaviye, Amr ibn el-As, Muaz ibn Cebel, Übey ibn Ka'b, Muğire ibn Şu'be, Şurahbil ibn Hasene, Halid ibn Velid...

Vahiy katipleri, âyetleri ince beyaz taşlara, kürek kemiklerine, işlenmiş derilere, bez parçalarına, hurma dallarına yazıyorlardı. Hz. Ebû Bekir'in halifeliği zamanında bu malzemeleri Zeyd ibn Sabit bir kitap halinde cem etmiştir. (İ.K.)

VAHY-İ GAYRİ METLÜV

Okunmayan vahiy demektir. Bundan maksat, Peygamberin Kur'ân dışı aldığı vahiydir. Hz. Muhammed (a.s.)'in Kur'ân dışı vahiy aldığının, âyet ve hadislerden bir çok delili vardır. Bakara sûresinin 144, Tahrîm sûresinin 3, Necm sûresinin 3-4, Nisâ sûresinin 113, Ahzâb sûresinin 34. âyetleri; Cibrîl hadisi diye meşhur olan hadis (Ebû Dâvûd, Kader, 17) buna delildir. Cibril, Kur'ân için indiği gibi sünnet için de iniyordu (Tecrid, II/460-464). Hz. Muhammed (a.s.), *"Bana Kur'ân ve onun gibi bir misli verildi."* demiştir (Ebû Dâvûd, Sünnet, 6; Ahmed, IV/131). Hz. Peygamber Kur'ân dışı vahiy almakla birlikte, bütün hadislerin vahiy ürünü olduğunu söylemek de mümkün değildir. Çünkü Peygamberimiz, Kur'ân âyetlerini tefsîr ve teyit sadedinde, öğüt vermek amacıyla, kendi re'yini beyan sadedinde sözler de sarf etmiştir. Bunlar dinde delil olmakla birlikte, vahiy ürünü olarak kabul etmemek gerekir; ancak, vahyin kontrolünde söylenmişlerdir. (İ.K.)

VAHY-İ METLÜV

Okunan vahiy demektir. Bundan maksat Kur'ân'dır. *"...Bu Kur'ân bana sizi ve ulaştığı herkesi uyarmam için vahyolundu..."* (En'âm, 6/19); *"Sana vahyedilmesi henüz tamamlanmadan Kur'ân-ı acele okuma..."* (Tâ-hâ, 20/114) vb. âyetler, Kur'ân'ın vahiy ürünü olduğunu ifade etmektedir. (İ.K.)

VÂİZ

bk. Va'z.

VAKFE

Sözlükte "durmak, ayakta dikilmek, şüphe, duraksama, yaya sarılan kiriş" gibi anlamlara gelen ***vakfe***, dinî bir

kavram olarak, hac yapan kimselerin, belirli vakitte Arafat ve Müzdelife'de durmasını ifade eder.

Arafat vakfesi, hac yapan kişinin Zilhicce ayının 9. arafe günü, zeval vaktinden bayramın ilk günü tan yeri ağarıncaya kadar, Arafat'ın Urane vâdisi hariç herhangi bir yerinde bulunmasıdır. Arafat vakfesi, haccın iki rüknünden biri olup, farzdır. Hz. Peygamber, *"Hac Arafat'tır."* buyurmuştur (Ebû Dâvûd, Menâsik, 57). Arefe günü zevalden bayramın birinci günü tan yeri ağarıncaya kadar, kısa bir süre de olsa Arafat'ta bulunmayan kimse hacca yetişmemiş olur. Daha sonraki yıllarda yeniden hac yapması gerekir. Vakfe zamanı içerisinde çok kısa bir an da olsa Arafat'ta bulunması yeterlidir. Vakfe yapan kimsenin, vakfeye niyet etmiş olup olmaması, bilerek veya bilmeden, uyanık veya uyku, baygınlık halinde de olsa vakfe yapılmış olur. Hatta yürüyerek veya bir vasıtayla geçmek bile vakfe yerine geçer. Ancak güneş batıncaya kadar Arafat'ta beklemek, Hanefîlere göre vacib, Şafiîlere göre ise sünnettir.

Zeval vaktinden önce Arafat bölgesinde bulunmak, mümkünse vakfe için gusletmek, öğle ile ikindi namazlarını cem'-i takdim yaparak öğle namazının vakti içinde birlikte kılmak, vakfe esnasında abdestli bulunmak, mümkün ise vakfeyi Cebel-i Rahme denilen tepenin yakınında yapmak, Arafat'ta bulunduğu sürece ibadetle meşgul olmak, **telbiye, tekbir, tehlil, salavât** getirip, istiğfarda bulunmak, kendisi, anne-babası ve bütün müminler için dua etmek, vakfeyi namazın peşinden yapmak, vakfeyi kıbleye dönerek yapmak vakfenin sünnetlerindendir. Ayrıca imamın öğle namazından önce hutbe okuması da sünnettir.

Müzdelife vakfesi, haccedenlerin arefe gününü, bayrama bağlayan, Zilhicce ayının 9'unu 10'una bağlayan gece, Mina ile Arafat arasında, Harem sınırları içindeki Müzdelife denilen mekânda vakfe yapmaları vaciptir. O geceyi burada geçirmek ise sünnettir.

Hacılar arefe günü güneş battıktan sonra Arafat'tan Müzdelife'ye gelirler ve burada akşam ile yatsı namazını cem ederek, yatsı namazının vaktinde kılarlar. Sabaha kadar burada kalıp dua ederler. Bayram günü sabah namazını burada kıldıktan sonra Mina'ya hareket ederler. Müzdelife vakfesinin sahih olması için; vakfe yapanın hac için ihrama girmiş olması, Arafat vakfesini yapmış olması, Müzdelife sınırları içinde yapılması ve Zilhicce'nin 9'unu, 10'una bağlayan gece yapılması gerekir. (İ.P.)

VÂKIA

Bir iş vukû bulmak, düşmek, bir yere doğru süratle gitmek anlamlarındaki "v-k-a" kökünden türeyen ***vâkıa*** kelimesi, sözlükte, bela, musibet, olay, şiddetli hâdise ve çarpışma anlamındadır. Kur'ân'da iki âyette geçmiş ve kıyâmet anlamında kullanılmıştır (Vâkıa, 56/1; Hâkka, 69/15). Kur'ân'ın 56. sûresinin adı da Vâkıa'dır. (İ.K.)

VAKIF

Sözlükte "durmak, ayakta dikilmek, ayağa kalkmak, birini bir işe muttali kılmak, şüphe etmek, incelemek, alıkoymak" gibi anlamlara gelen ***vakıf***, bir fıkıh kavramı olarak, çıplak mülkiyeti kamuya, menfaati ise lehine vakıf tesis edilmiş bulunan hak sahiplerine ait olmak üzere bir malı bağışlamak

veya bırakmak demektir. Vakfedilen mala mevkûf, vakfedene ise vâkıf denir.

Fıkıh literatüründe bir vakfın caiz olması için, vakıfta bulunan kişinin akıllı ve buluğ çağına erişmiş olması ve vakfın ebedî olması gerekir. Devamlı olmaksızın belirli bir süre için vakıf caiz değildir. Bunun dışında vakfedilen malın gayrimenkul ve değişikliğe uğramayan mal olması gerekir. Ancak menkul olan mal, gayrimenkule bağlı olarak vakfedilebilir veya bunun vakfedilmesinde örf bulunması gerekir. Meselâ, arazi ile birlikte ekip biçmeye yarayan alet ve gereçler vakfedilebilir. Aynı şekilde, vakfedilmesinde örf bulunan, savaş silahı ve eğitim gereçleri ile nakil vasıtaları ve otomobil vakfedilebilir.

Tarih boyunca vakıflar toplum hayatında önemli roller üstlenmiştir. Müslüman toplumlarda vakıflar, devletin yetişemediği alanlarda, kamu hizmet ve yatırımlarını tamamlayıcı sivil inisiyatif ve örgütlenmeler olarak faaliyet göstermişlerdir. İslâm medenîyetinin adetâ simgelerinden biri olan vakıflar, ilk dönemlerden beri, ordunun donatımına yardımcı olma, fakir ve kimsesizlere yiyecek ve barınak sağlama, hastaları tedavi ettirme, ilmin yayılmasını sağlayıcı araçları temin etme, öğrencileri destekleme, hayvanları koruma, ibadethane ve diğer kamu tesislerinin inşa, bakım ve onarımı gibi kamu hizmetleri kapsamına giren alanlarda faaliyet göstermişlerdir. (İ.P.)

VÂKÎ

Bir şeyi ıslah edip düzene sokmak, himaye etmek, bir şeyi korumak, görüp gözetmek anlamındaki "v-k-y" kökünden türeyen ***vâkî,*** düzelten, himaye eden ve koruyan demektir.

Allah'ın sıfatlarından biri olup İbn Mâce'nin el-esmâü'l-hüsnâ ile ilgili rivâyetinde geçmiştir (Dua, 10).

Vâkî, Allah'ın yaratıklarını tehlikelerden koruduğunu ifade eder. Bu kelime, *"Dünya hayatında onlar (kâfirler) için azap vardır. Ahiret azabı ise daha zordur. Onları Allah'ın azabından koruyacak* (vâk) *kimse yoktur."* (Ra'd, 13/34) ve *"...Senin için Allah'ın azabından koruyan ne bir velî ne de bir koruyucu* (vâk) *vardır."* (Ra'd, 13/37) âyetlerinde geçen "vâk" ile aynı anlamdadır. ***Vâkî*** sıfatı müminlere yöneliktir. Onları dünya ve ahirette Allah koruyup kollayandır. (İ.K.)

VAKT

Zaman anlamına gelen ***vakt,*** tasavvufta, sâlikin içinde bulunduğu hâl, yapma (mec'ül) olmayan, istidadın gerektirdiği hâl demektir. Kulun üzerine gelen ilâhî vâridât ve Rabbânî tecellilerin zamanıdır ki, o vârid gelince, kulu tasarrufu altına alıp etkiler. ***Vârid,*** korku ve hüzün gerektirirse kul, korkar ve üzülür; neşe gerektirirse kul sevinir. ***Vakt***, sâlikin üzerinde gâlib ve hâkim durumda bulunan duygu ve düşüncedir. Halin tasarrufu altında bulunan kula rıza göstermek ve teslim olmak gerekir. İçinde bulunduğu vaktin icaplarını yerine getiren sâlike ***ibnü'l-vakt*** (vaktin oğlu) denir. (M.C.)

VÂLÎ

Allah'ın sıfatlarından biri olup, dost, seven, yardım eden, koruyup gözeten, bakan, birinin işini üzerine alan, idare eden demektir. (bk. Velî) (İ.K.)

VALLÂHİ

Allah'a yemin ederim demektir. Vallâhi diyerek bir şeyi yapmaya veya yapmamaya, bir sözü söylemeye ve söylememeye yemin eden mümin; dinen yeminini bozması gereken bir şey değilse yeminine sadakat eder. Yeminini bozarsa keffâret gerekir. (bk. Yemin) (İ.K.)

VARİS – HAYRU'L-VARİSÎN

Bir şeye varis olmak, ilim elde etmek, kitabı korumak anlamındaki "v-r-s" kökünden türeyen ***varis,*** vefat eden kimsenin geride bıraktığı mallarda hak sahibi olanlara denir. (bk. Ferâiz)

Allah'ın sıfatı olarak ***varis,*** bütün varlıklar yok olduktan sonra bâki ve daim olan, göklerin, yerin ve bunlarda bulunanların gerçek sahibi olan, her şey kendisine dönen demektir.

Allah'ın sıfatı olarak ***vâris,*** Kur'ân'da azamet çoğulu ile *"varisîn"* şeklinde iki âyette geçmiştir: *"Elbette sadece biz yaşatır ve öldürürüz ve biz gerçek varisleriz."* (Hicr, 15/23); *"...Biz vârisleriz."* (Kasas, 28/58).

Bir âyette de varislerin en hayırlısı anlamında ***hayru'l-varisîn*** vasfı geçmiştir: *"Zekeriyya'ya (da lütfettik). O Rabbine; 'Rabbim, beni tek bırakma (çocuk ver.) Sen varislerin en hayırlısısın' diye dua etmişti."* (Enbiyâ, 21/89)

Allah'ın ***varis*** olması, insanların varis olması gibi değildir. İnsanın ancak kendisine başkasından bir mal-mülk kaldığı zaman varis olması söz konusudur. Allah böyle değildir. Bütün mülk O'nundur. Bu mülkünden insanlara veren de Allah'tır. Nitekim Kur'ân'da, *"...Yeryüzü Allah'ındır. Onu kullarından dilediğine verir, varis kılar..."* (A'râf, 7/128), *"...Göklerin ve yerin mîrası Allah'ındır..."* (Âl-i İmrân, 3/180) buyrulmuştur. Bunun anlamı; bütün mülk Allah'a aittir. Mülkünden dilediği kadar kullarına veren O'dur. Bütün insanlar öldükten sonra bütün mülk yine sadece O'na kalacaktır, demektir. Kıyamet günü *"...Bu gün mülk kimin? (diye kullarına sorar, onlar da) mülk, tek ve kahhâr olan Allah'ındır (diye cevap verirler)."* (Mü'min, 40/16). Şu âyet de bu gerçeği ifade ediyor: *"Arza ve üzerinde bulunanlara biz varis olacağız ve (onlar) bize döndürülecekler."* (Meryem, 19/40). (İ.K.)

VASÎ

Bir kimsenin, vasiyetini yerine getirmek veya mallarında ya da çocuklarının işlerinde tasarruf etmek üzere tayin ettiği kişiye denir.

Bir kimse sağlığında borçlarını ödemek, vasıyetini yerine getirmek üzere veya küçük çocuğuna bırakacağı malı muhafaza etmek ve çocuğunun ihtiyaçlarına sarf etmek üzere bir ***vasî*** tayin edebilir. ***Vasî*** olarak belirlediği kimse, vasiyette bulunan şahsa huzurunda vasîliği kabul etmediğini belirtmesi halinde vasiyet reddedilmiş olur, gerçekleşmez. Ancak böyle bir red bulunmadığı takdirde vasî olarak belirlenmiş olur.

Vasî olarak tayin edilen kişi, güvenilir ve kendisine vasıyet edilen hususlarda tasarruf gücüne sahipse, bu ***vesâyet*** tasdik edilir. Zira vefat eden kimse güvenerek malını ona emanet etmiştir. Vasî güvenilir, fakat tasarruf gücüne sahip değilse, hâkim bunun yanında tasarruflarında yardımcı olacak ikinci bir kişi belirler. Ancak vasî fâsık, kâfir

ya da köle ise onu azlederek yerine başkasını vasî olarak atar.

Vasî, yetimin malında, onun menfaatine tasarrufta bulunmalı, haklarını korumalıdır. Bu nedenle vasînin, hibe ve vasiyyetin kabulü gibi sırf yetimin menfaatine olan tasarrufları geçerlidir. Buna karşılık tamamen yetimin zararına tasarrufta bulunamaz. Bu çerçeveden olarak çocuğun malından borç veremez, hibe yapamaz. Fayda ve zarara muhtemel olan alışveriş gibi tasarrufları ise, çocuğun yararına olmak kaydıyla geçerlidir. Vasînin muhtaç olması halinde, aşırıya kaçmamak kaydıyla yetimin malından yiyebilir. Ancak ihtiyacı bulunmaması halinde, çocuğun malından yemesi caiz değildir (Nisâ, 4/6). (İ.P.)

VÂSİ' - MÛSİ'

Geniş olmak, dar olmamak, gücü yetmek, kuşatmak, bollaştırmak, rızkını genişletmek anlamlarındaki "v-s-a" kökünden türeyen ***vâsi'***, kelimesi Allah'ın sıfatı olarak, güçlü, kuvvetli, ilmi ve rahmeti her şeyi kuşatan, bütün yaratıklara rızık veren, nimet ve ihsanı bol olan demektir.

Allah'ın ***vâsi'*** sıfatı Kur'ân'da "alîm" sıfatı ile birlikte yedi, "hakîm" sıfatı ile birlikte bir âyette geçmiştir. *"Gerçekten Allah vâsi'dir, alîmdir."* (Bakara, 2/115), *"Allah vâsi'dir, hakîm'dir."* (Nisâ, 4/130).

Vâsi' kelimesi genişliği, çokluğu, bolluğu, fazlalığı ifade eder. Allah hangi bakımdan vâsidir? Kur'ân'da bu husus çeşitli âyetlerde açıklanmıştır: *"...O'nun kürsüsü gökleri ve yeri kuşatmıştır...."* (Bakara, 2/255), *"...Rabbin ilim cihetinden her şeyi kuşatmıştır..."* (En'âm, 6/80), *"...De ki: Rabb'in geniş rahmet sahibidir."* (En'âm, 6/147); *"... Rabbin mağfireti geniş olandır."* (Necm, 53/32), *"Allah mülkü dilediğine verir. Allah(ın lütfu) geniştir. (O her şeyi bilendir.)"* (Bakara, 2/247), *"Allah dilediğine kat kat verir. Allah'(ın lütfu geniştir (O her şeyi) bilir."* (Bakara, 2/261).

Âyet meallerinden anlaşılacağı üzere ***vâsi'*** sıfatı; ağırlıklı olarak Allah'ın ilminin, rahmetinin, mağfiretinin, nimet, ihsan, rızık ve fadl u kereminin çokluğunu ifade etmektedir. Allah'ın bu vasfı "vesia" fiiliyle de ifade edilmiştir: *"İlahınız ancak kendisinden başka ilah bulunmayan Allah'tır. O'nun bilgisi her şeyi kuşatmıştır."* (vesia) (Tâ-hâ, 20/98), *"Rahmetim her şeyi kuşatmıştır."* (vesiat) (A'râf, 7/156).

Aynı kökten gelen ***mûsi'*** kelimesi, genişleten demektir. Bu kelime Kur'ân'da tekil ve çoğul olarak iki defa geçmiştir. Bakara sûresinin 236. âyetinde zengin, imkânı bol kimse için kullanılmıştır. Zâriyat sûresinin 47. âyetinde *"Göğü kendi ellerimizle (gücümüzle) bina ettik ve biz (onu) genişletmekteyiz"* denilmiştir. Bu âyette geçen ***mûsiûn*** Allah'ın gücünü ifade etmektedir. Allah gökleri sürekli genişletmektedir. (İ.K.)

VÂSİ'U'L-MAĞFİRE

Allah'ın sıfatlarından biri olup, mağfireti bol olan demektir. (bk. Gâfir) (İ.K.)

VASİYYET

Bir kimsenin vefatından sonraya bağlı olmak üzere bir malı veya menfaatini bir veya birkaç kişiye ya da bir hayır işine bırakmasına ***vasiyyet*** denir. Ayrıca bir kimsenin kendisinin ölümünden sonra veya yokluğunda yapılmasını istediği şeye de ***vasiyyet*** denir.

Vasiyyette bulunana ***mûsî,*** kendisine vasiyyet yapılan şahsa ***mûsâ leh,*** vasiyyet edilen mala da ***mûsâ bih*** denir.

Mirastan payları belirlenen kişiler dışındaki kişilere vasiyette bulunmak mendûb olup, kişinin malının üçte birinde geçerlidir. Malının üçte birinden azını vasıyet etmek müstehaptır. Hz. Peygamber, malının tamamını, üçte ikisini, yarısını ve üçte birini vasiyyet etmek isteyip de kendisine soran kimseye; *"Üçte birini ver. Hatta üçte biri de çok. Senin varislerini zenginler olarak bırakman, halka ihtiyaçlarını açan fakirler olarak bırakmandan, daha hayırlıdır."* buyurmuşlardır (Buhâri, Vesâyâ, 2, 3, Ferâiz, 6; Müslim, Vesâyâ, 5).

Bununla birlikte bir kimse malının üçte birinden fazlasını vasiyyet ederse, bu vasiyyetin geçerli olması mirasçılarının iznine bağlıdır. Vârislerin, vasiyette bulunan kişinin sağlığında vasiyeti kabul etmeleri geçerli değildir; vefatından sonra kabul etmesi gerekir. Aynı şekilde, küçük yaştaki çocuğun icazeti de muteber değildir. Vasiyyet ancak teberruu sahih olan mallarda geçerlidir. (İ.P.)

VASL VE FASL

Belağat ilmi ile ilgili iki kuraldır. ***Vasl,*** bir cümlenin atıf harfi ile diğer cümleye bağlanmasına; ***fasl,*** ise bu atfı terk etmeye denir. İki cümle arasında ***vasl*** üç şekilde olur. 1- İki cümle arasında tam bir birlik vardır. İkinci cümle birinci cümleyi tekit eder, Bakara sûresinin 6. âyeti gibi veya beyan eder. Necm sûresinin 3-4. âyetleri gibi veya ikinci cümle birinci cümleden bedeldir; İbrâhim sûresinin 6. âyeti gibi. Bu üç duruma, tam birlik (*kemalü'l-ittisal*) denir. 2- İki cümle arasında tam bir ayrılık vardır. İki cümle haber ve inşa olur. Hac sûresinin 73. âyeti gibi, veya iki cümle arasında anlam bakımından bir ilgi yoktur. 3- İkinci cümle, birinci cümleden anlaşılan bir soruya cevaptır. Hûd sûresinin 70. âyeti gibi. (İ.K.)

VATAN

Sözlükte "v-t-n" kökü, bir yerde ikâmet etmek, ***vatan*** kelimesi ise, insanın ikâmet ettiği yer demektir. Hanefî bilginlere göre vatan; vatan-ı aslî, vatan-ı ikâme ve vatan-ı süknâ olmak üzere üç çeşittir.

Vatan-ı aslî: Bir insanın doğup büyüdüğü yer veya çalışıp geçimini sağladığı, ev alıp çoluk çocuğu ile yerleştiği ve sürekli kalmaya niyet ettiği yerdir. ***Vatan-ı aslî,*** sadece başka bir yeri vatan-ı aslî edinmekle değişir. İnsan başka bir yere göç edip eşini ve çocuklarını buraya naklederek yerleşirse, burası vatan-ı aslî olur. Önceki vatanı, vatan-ı aslî olmaktan çıkar. Daha sonra buraya misafir olarak gelirse, dört rekatlı farz namazlarını iki rekat olarak kılar. Peygamberimiz (a.s.) ve arkadaşları vatan-ı aslîleri olan Mekke'yi terk edip Medine'ye yerleştiler ve Medine "vatan-ı aslî"leri oldu. Daha sonra Mekke'ye gittiklerinde 4 rekatlı farz namazları iki rekat olarak kıldılar. Peygamberimiz (a.s.), Mekkelilerle namazı kıldıkları zaman, *"Ey Mekke halkı! Siz namazınızı tam kılın, çünkü biz misafir bir cemaatiz."* demiştir (Beyhakî, Salat, III, 135-136; Malik, Kasru's-Salâti, 6).

Vatan-ı aslî, bir veya birden fazla olabilir. Bir insanın iki veya daha fazla yerde evi ve eşi olsa ve eşini buradan bir başka yere nakletmeye niyeti de yoksa - buralardaki evlerine yılda bir defa gitse bile yine- bu yerler o kimsenin vatan-ı aslîsidir. Buralara gittiği

zaman mukim olur ve namazlarını tam kılar.

Bir insanın iki yerde, meselâ, Ankara ve İstanbul'da evi ve eşi bulunsa sonra İstanbul'daki eşini Ankara'ya getirse ve İstanbul'daki evi dursa, aynı zamanda burada gelir getiren (dükkan, tarla, bahçe vb.) akarı olsa, İstanbul'un vatan-ı aslî olup olmadığı konusunda iki görüş vardır. Bir görüşe göre İstanbul, vatan-ı aslî olarak kalır. Çünkü vatan-ı aslî evlenme ve ev edinmekle olur. Bunlardan birinin yok olması ile orası vatan-ı asli olmaktan çıkmaz. Diğer görüşe göre İstanbul vatan-ı aslî olmaktan çıkar. Çünkü vatan-ı aslî mal-mülk ile değil, eşiyle birlikte bir yere yerleşmekle olur.

"Vatan-ı aslî"; "vatan-ı ikâme" ve "vatan-ı sükna" ile değişmez. Çünkü her ikisi de "vatan-ı aslî"nin dûnundadır. Vatan-ı aslî, sefer niyeti ve yolculukla da değişmez.

Vatan-ı ikâme: Bir insanın ikâmete elverişli bir yerde 15 gün ve daha fazla kalmaya niyet ettiği yerdir. Vatan-ı ikâme; vatan-ı aslî, vatan-ı ikâme ve sefer ile değişir, fakat vatan-ı süknâ ile değişmez. Vatan-ı ikâmede yaşayan insanlar mukim sayılır.

Vatan-ı sükna: Bir insanın vatan-ı aslîsinin dışında 15 günden az kalmak üzere gittiği yerdir. Vatan-ı sükna; vatan-ı aslî, vatan-ı ikâme, vatan-ı sükna ve sefer ile değişir. Vatan-ı süknada yaşayanlar misafir sayılır. (İ.K.)

VAZ'U'L-HAML

Va'z'ul-haml, doğum yapmak anlamına gelir. İslâm hukukunda, kadının doğum yapmasına bazı hükümler bağlanmıştır. Bunlardan en önemlisi iddet konusundadır. Hamile kadının iddeti doğum yapmasıyla sona erer. Ancak eşinin vefat etmesinden dolayı iddet bekleyen kadın, doğum ile dört ay on günden hangisi daha çok ise onu bekler. (bk. İddet) (İ.P.)

VÂZİRE

Günahkâr, günah yüklenenler demektir. (bk. Vizr) (İ.K.)

VECD

Sözlükte "bulma, var olma, hâsıl olma, buluş" anlamına gelen ***vecd,*** tasavvufta, kulun istek ve çabası olmaksızın onun kalbine tesadüf eden şey (his, ilham, feyz, vârîd); Hak'tan gelen tecelliler demektir. Sâlikin dinî his ve heyecanı yaşadığı mistik hâl "vecd" kelimesi ile ifade edilir. Vecd zorlama ve yapmacık olmaksızın kalbe gelen şeydir. O, kalpte şimşek gibi parlayıp sonra aniden sönen parıltılardır. Vecd, karşılaşma, yüz yüze gelme, buluşmadır. Kalbin karşılaştığı hüzün ve neşe gibi şeylerin hepsi birer vecddir. Vecd, daha çok kendinden geçme ve istiğrak anlamında kullanılmaktadır. Vecdin çoğulu *mevâcid*dir. Vecde gelene ***vâcid*** denir. (M.C.)

VEDÂ HACCI (Vedâ Hutbesi)

"Haccetü'l-belâğ" da denen ***vedâ haccı,*** Hz. Peygamberin Medine'ye hicretinin 10. yılında (632) yapmış olduğu ilk ve son haccıdır. Hz. Peygamber, yüz bini aşan sahabiye bu hac sırasında yaptığı konuşma ile vedâ etmiş, İslâm'ın temel ibâdetlerinden biri olan hac ibâdetinin yapılış şeklini öğretmiştir. Hac sırasında Rasûlüllah (a.s.)'ın ashabına yaptığı tarihi konuşmasına ***vedâ hutbesi*** denir. Temel hak ve hürriyetler açısından, çok önemli olan bu hutbe, hadis kitaplarında bölümler halinde nakledilmiştir (Buhârî,

Hac, 133; Müslim, Hac, 19; Ebû Dâvûd, Menâsik, 23; Tirmizî, zekat, 34, Buyû, 39, Vesâyâ, 5; İbn Mâce, Vesâyâ, 6; Nesâî, Hac, 16; Ahmed ibn Hanbel, V/267). İslâm tarihi kaynakları, hadis kaynaklarından toplanmış şekilde hutbenin bütününü aktarırlar (İbn Hişâm, es-Sîretü'n-Nebeviyye, IV/250-253).

Hz. Peygamber, İslâm'ın özeti olarak sunduğu vedâ hutbesiyle; câhiliye devrine ait bütün kötü adet ve gelenekleri yıkmıştır. Temel hak ve vazifelerle ilgili hükümleri bildirmiştir. Bütün insanların Âdem'in çocukları olduğunu ifade ile, evrensel insan kardeşliğini ortaya koymuştur. Irk, renk ve sınıf üstünlüğünü reddederek, tüm insanlığa rehber olacak örnek bir eşitlik anlayışını tarihe kaydetmiştir. Zinânın ve aile hayatına zarar verecek her şeyin yasaklandığını haber vermiştir. Aile hayatında erkek ve kadının birbirlerine karşı hak ve vazifelerinin bulunduğunu, kadınlara iyilik ve şefkatle muamele edilmesi gerektiğini açıklamıştır. Ekonomik ve sosyal hayatı felce uğratan fâizin haram kılındığını, her türlü kan davasının kaldırıldığını ilân etmiştir. Vasiyet, borç ve kefâlet, takvim düzeni hakkındaki hükümlerle birlikte; nesebin öz babadan başkasına nispet edilmesinin kötülüğünü ifade etmiştir. Herkesin can, mal ve haysiyetinin her türlü tecâvüzden korunduğunu, her türlü haksızlığın yasaklandığını ve cezaların şahsî olduğunu belirtmiştir. Kısaca, önemli dinî kuralları, temel hak ve görevleri, duygusal, etkili ve veciz bir şekilde orada bulunan insanlara öğütleyerek, kendilerine emanet olarak bıraktığı Kur'ân ve sünnete sarıldıkları müddetçe sapıklığa düşmeyeceklerini müjdelemiştir. En sonunda orada hazır bulunanların, dinlediklerini başkalarına aktarmalarını taleb etmiştir. (A.G.)

VEDA TAVAFI

Âfâkî hacıların, Mekke'den ayrılmadan yapmaları gereken son tavafa **veda** veya **sader** (ayrılma) tavafı denir. **Veda tavafı**, haccın aslî vaciplerinden biridir. **İmam Malik**'e göre veda tavafı sünnettir. Hac menasikini tamamlayıp Mekke'den ayrılacak olan hacılar, Kâbe ile vedalaşmak üzere veda tavafını yaparlar. Peygamberimiz (a.s); *"(Sizden) biri, son olarak Kâ'be'yi ziyaret etmeden (Mekke'den) ayrılmasın"* buyurmuştur. (Müslim, Hac, 379, I, 963)

Harem ve Hıll bölgesi sakinlerinin "veda tavafı" yapmaları gerekmez. Yapmaya başlamaları durumunda da bu tavafı tamamlamaları gerekir. Çünkü başlanan bir ibadeti -nafile bile olsa - tamamlamak **vacip**tir.

Âfâkî olup da Kurban bayramının üçüncü gününden önce Mekke'de sürekli ikâmete niyet edenler de veda tavafı yapmazlar. **Ebû Hanîfe**'ye göre bayramın üçüncü gününden sonra Mekke'de sürekli ikâmete niyet eden âfâkîlerin de "veda tavafı" yapmaları **vacip**tir.

Şafii mezhebine göre, veda tavafının, bütün işler bitirildikten sonra tam yola koyulmak üzere iken yapılması ve yapıldıktan hemen sonra dönüş yolculuğuna başlanması vaciptir.

Tavaftan hemen sonra yola çıkmayıp mazeretsiz olarak bekleyen veya eşya satın almak, borç ödemek, arkadaşa uğramak, hasta ziyaret etmek gibi yolculukla ilgili olmayan bazı işlerle meşgul olan kimsenin veda tavafını yeniden yapması gerekir. Fakat tavaftan sonra, erzak satın almak, eşyayı bagaja vermek gibi yolculukla ilgili bazı işlerle meşgul olan kimsenin -araya fasıla

girmiş olsa bile- yeniden tavaf yapması gerekmez. (bk. Tavaf) (İ.K.)

VEDÎA

bk. Emânet.

VEDÛD

Sevmek, temenni etmek, arzu etmek, dilemek anlamındaki "v-d-d" kökünden türeyen ***vâdd*** ism-i fâilinin mübalağalı şekli olan ***vedûd,*** Allah'ın güzel isimlerinden biri olup mümin kullarını çok seven, güzel amelleri sebebiyle onlardan razı olan, onlara ihsânda bulunan ve onları öven demektir. ***Vedûd*** kelimesine sâlih kulları tarafından çok sevilen anlamı verilmiş ise de doğrusu ilk verilen anlamdır.

Kur'ân'da iki âyette geçmiştir: *"Rabbinizden mağfiret dileyin, sonra O'na tevbe edin. Şüphesiz Rabbim rahîmdir, vedûddur."* (Hûd, 11/90), *"O ğafûrdur, vedûddur."* (Bürûc, 85/14).

Âyetlerde ***vedûd*** isminin, "rahîm" ve "gafûr" isimleriyle birlikte geçmesi, bu kelimenin anlamını ortaya koymaktadır. Çok seven, sevdiğine merhamet eder, onu bağışlar.

Kur'ân'da Allah'ın sevdiği insanlar bildirilirken "habbe - yuhibbü" fiili kullanılmıştır. Kur'ân'da Allah'ın; muhsin (sâlih amelleri en iyi bir şekilde yapan, iyilik eden) (Bakara, 2/195), muttakî (Allah'a karşı gelmekten sakınan) sabırlı, mütevekkil (Âl-i İmrân, 3/76, 146, 159), âdil (Mâide, 5/42), temiz (Tevbe, 9/100), tevbe eden (Bakara, 2/222) ve cihad eden (Sâf, 61/4) müminleri sevdiği bildirilmiştir. (İ.K.)

VEDY

İdrardan sonra gelen ve prostatın salgılarından olan yapışkan, beyaz ve bulanık sıvının ismidir. Bazen ağır yük taşımaktan da gelebilir. Vedy abdesti bozmakla birlikte, guslü gerektirmez. Hanefî mezhebine göre vedy necaset-i galiza, yani kaba pislik olduğundan, bir dirhemden çok çamaşıra bulaşması halinde namaza manidir; yıkanması gerekir. (İ.P.)

VEFA

Sözlükte "bir şeyi yerine getirmek, sözünde durmak, bağlılık" gibi anlamlara gelen **vefa,** ahlâkî bir terim olarak, görülen iyilikleri unutmama, iyilikte bulunanlara misliyle veya daha fazlasıyla karşılık verme demektir. Vefalı davrananlara ***vefakâr*** denir. En büyük vefakârlık, yüce yaratıcıyı tanımak, verdiği nimetlerin kıymetini bilmek, kulluk görevlerini eksiksiz yerine getirmektir. En büyük nankörlük ise kulun Rabbini inkâr etmesidir. Tasavvufta vefa "ezelde, bezm-i elestte Allah'a verilen söze, mîsaka bağlı kalmak" şeklinde tanımlanmaktadır. Bir âyette Allah *"Bana verdiğiniz sözde durunuz ki, size verdiğim sözde durayım."* (Bakara, 2/40) buyurmaktadır. Yapılan akitlere, verilen sözlere bağlılığın bulunmadığı toplumlarda güvensizlik doğar ve sosyal çözülme meydana gelir. Hz. Peygamberin hayatı vefa örnekleriyle doludur. (M.C.)

VEHHÂB

Karşılıksız vermek, bağışlamak, hibe etmek anlamındaki "v-h-b" kökünden türeyen ve ***vâhib*** kelimesinin mübalağalı şekli olan ***vehhâb*** çok bağışlayan, çok hibe eden demektir. Allah'ın sıfatı olarak ***vehhâb,*** yaratıklarına karşılık beklemeden maddî-manevî pek çok nimet veren, ikramında devamlı olan, lütfu, ihsan ve rahmeti bütün varlıkları kuşatan demektir.

Allah'ın bu sıfatı Kur'ân'da üç âyette geçmiştir. "(Aklı selim sahipleri); *Rabbimiz! Bizi doğru yola illettikten sonra kalbimizi eğriltme, bize katından bir rahmet ver, çünkü sen vehhâbsın'* (derler)." (Âl-i İmrân, 3/8), *"Yoksa, aziz, vehhâb olan Rabbinin rahmet hazineleri onların yanında mı?"* (Sâd, 38/9), *"(Süleyman); 'Rabbim! Beni affet, bana benden sonra kimseye nasip olmayan bir mülk ver, çünkü sen vehhâbsın (çok lütfedensin)'* (dedi)." (Sâd, 38/35) İlk iki âyette vahhab ismi zikredilerek Allah'tan rahmet, son âyette mülk/saltanat istenmiştir.

Kur'ân'da Allah'ın bu vasfı "vehebe - yehebü" fiiliyle de ifade edilmiştir. Bu fiillerin geçtiği âyetlerde Allah'ın evlat (İbrahim, 14/39; Şura, 42/49), hüküm (Şuarâ, 26/21) ve dost (Meryem, 19/5) vermesi söz konusu edilmiştir. Bunlardan Allah'ın vehhâb sıfatının, kullarına her türlü maddî ve manevî nimetlerini bolca ihsan etmesi anlamında olduğunu anlıyoruz.

Allah, cömerttir, ikram, ihsan ve lütfu devamlıdır, karşılıksızdır. Yerin ve göğün hazineleri O'nun katındadır. Her şeyin sahibi O'dur. Dilediğine bol rızık, mal-mülk, hidâyet, sıhhat, afiyet, şöhret, makam, itibar, ilim, basiret, hikmet ve hidâyet verir. Bütün bunlar, O'nun vehhâb olmasının sonucudur. (İ.K.)

VEHHÂBÎLİK

Genel olarak 18. Asrın başlarında Arabistan'ın Necd bölgesi Teym kabilesine mensup Muhammed ibn Abdülvehhâb ismindeki zatın itikâdî düşüncelerinin çevre halkı tarafından benimsenmesiyle oluşmuş bir ekoldür. Bu ekolün mensubları başlangıçta Hanbelî Mezhebinin daha muhafazakâr bir görüntüsüyle ortaya çıkmışlardır. Kısa sürede Suudî hânedânının desteğini alarak hızla gelişmiş ve bir müddet sonra Suudî Arabistan'ın resmî mezhebi haline gelmiştir. Daha çok İbn-i Teymiyye'nin genel olarak da Hanbelî mezhebinin görüşlerini paylaşan Vehhâbîler bazı konularda bu çizgiden daha da aşırılığa kaçmışlardır. İtikât ve ibadette ısrarla üzerinde durdukları hususlar şunlardır: "Akıl dinde delil olamaz. Müteşabih âyetler tevil edilmemelidir. Tevhidden maksad amelî tevhiddir. Amel îmâna dahildir. Kesin delil Kur'ân'dır. Allah'ın sıfatları hakiki sıfatlardır. Tevessül küfürdür. Namazların cemaatle kılınması farzdır. Zekat vergidir. Sigara ve nargile de içki derecesinde yasaktır. Vakıf müessesesi batıldır. Hz. Peygamberin hatırasını taziz için hırkasını ve sakalını ziyaret şirktir. Şiîlerin taş üzerine secde etmeleri, Kerbelâ ve Meşhedi ziyaretleri şirktir. Mehdi gelecek, ya da Hızır ve İlyas sağdır demek küfürdür. Üçler yediler ve kırklara inanmak, ölülerin diriler üzerinde tasarrufunu kabul etmek, zamana (dehre) ve rüzgara sövmek küfürdür." (F.K.)

VEKÂLET

Sözlükte "muhafaza etme, koruma" anlamına gelen ***vekâlet***, bir fıkıh terimi olarak, hakkında niyabet geçerli olan konularda, bir kimsenin bizzat kendisinin de yapabileceği bir hukukî işlem için başkasını yetkili kılmasını ifade etmektedir. Vekâlet verene ***müvekkil***, hukukî temsilciye ***vekîl***, vekaletin konusuna ise ***müvekkel bih*** denir.

Vekâlet akdi, diğer akitler gibi îcâb ve kabul ile kurulur. Vekâlet veren kişinin ve vekîlinin ehliyetli olmala-

rı gerekir. Ayrıca müvekkil vekâletin konusunda yetkili olmalı; vekilin de bunu yerine getirmeye gücü yeter olmalıdır. Vekâlet akdinin sahih olması için, vekâletin konusunun dinen caiz ve hakkında niyabet geçerli olan bir husus olması gerekir. Bu nedenle, şarap satışı konusunda vekâlet caiz olmadığı gibi, hakkında niyabet geçerli olmayan namaz kılmak, oruç tutmak gibi ibadetlerde de vekâlet söz konusu değildir.

Vekâlet, konusu bakımından umumî vekâlet ve hususî vekâlet kısımlarına ayrılır. ***Umûmî vekâlet***, genel olarak verilen bir vekâlet olup, vekîl, alışveriş, kira, hibe, borç gibi bütün hukukî işlemlerde ve mahkemede temsil konusunda yetkilidir. Boşaması veya malını vakfetmesi konusunda ise ihtilaf bulunmaktadır. "Aksi ispat edilmedikçe geçerlidir" görüşünde bulunanlar olduğu gibi bu konularda yetkili olmadığını söyleyenler de vardır. Hakkın zayi olmaması ve telâfisi güç hatalara yol açmaması için, bu konularda sarih vekâletin aranması ve müvekkilin sözünün itibara alınması daha uygun olacaktır. ***Husûsî vekâlet*** ise, belirli bir konuda müvekkili temsil etmektir. Sadece arabanın satışına vekâlet vermek, mahkemede temsil yetkisi vermek böyledir.

Vekâlet, bir kayıtla sınırlandırılması bakımından da mutlak ve mukayyed şeklinde ikiye ayrılır. ***Mutlak vekâlet***, herhangi bir zaman, mekân veya benzeri şeyle sınırlandırılmayan bir vekâlettir. Meselâ, bir araba alması konusunda birine vekâlet verme böyledir. ***Mukayyed vekâlet*** ise, zaman, mekân, fiyat, marka veya benzeri kayıtlarla sınırlandırılan vekâlet şeklidir. Meselâ, Ankara oto pazarından bir araba alması veya belirli bir marka ya da renkte bir otomobil alması konusunda verilen vekâlet böyledir.

Vekîl, kendisine vekâlet veren kimsenin belirlemiş olduğu kayıtlara uymakla mükelleftir. Bunun dışında, alışveriş, kira gibi muavazalı işlemler dışındaki hukukî işlemlerde vekil, tasarrufu müvekkili adına yaptığını belirtmesi gerekir. Bu şartlara uymadığı takdirde, vekilin tasarrufu müvekkili bağlamaz. Bunun dışında vekilin şartlarını taşıyan tasarruflarının hakları müvekkile ait olur. (İ.P.)

VEKÎL

Bir işi birine havale etmek, teslim etmek ve güvenmek anlamındaki "v-k-l" kökünden türeyen ***vekîl***; avukat, temsilci, koruyucu, denetleyici, bekçi, birinin işini üzerine alan demektir.

Allah'ın sıfatı olarak ***vekîl***, koruyucu (hafîz), güvenilen (emîn) yardım eden (muîn), görüp gözeten (şehîd, rakîp) yaratıklarının rızkına kefil olan, işler kendisine havâle edilen (müvekkel), her şeyin mâliki ve yöneticisi olan demektir. ***Vekîl*** kelimesi Kur'ân'da 24 defa geçmiş Allah ve insanın sıfatı olarak kullanılmıştır. İnsan hakkında kullanılan vekîl; bekçi koruyucu, avukat (Şûra, 42/6) anlamındadır: *"Allah her şeyin yaratıcısıdır. O her şeye vekîldir."* (Zümer, 39/62), *"...Ondan başka ilah yoktur. O her şeyin yaratıcısıdır. Öyle ise O'na ibadet edin ve O herşeye vekildir."* (En'âm, 6/102).

Allah'ın her şeyin vekîli olması hasebiyle insanların O'nu vekil edinmeleri istenmiştir: *"...Allah'a güven, vekil olarak Allah yeter."* (Nisâ, 4/81); *"Göklerde ve yerde olanların hepsi Allah'ındır. Vekil olarak Allah yeter."*

(Nisâ, 4/132); *"O doğunun ve batının Rabbidir. O'ndan başka ilah yoktur. Öyle ise sadece O'nu vekil tut."* (Müzzemmil, 73/9).

Allah'ın her şeyin vekili olması; her şeyin mâliki, sahibi, yöneticisi, koruyucusu, rızık vericisi, görüp gözeteni; O'nu vekil edinmek ise; yardım etmesi, koruması, zararları defetmesi, emeğin karşılığını vermesi, zulmetmemesi, insanlara şahit olması vb. her konuda O'na güvenmektir. "Vekil" kelimesi Allah'ın her şeye şâhit olması, bilmesi, görmesi anlamında da kulanılmıştır. Meselâ, *"...Söylediğimize Allah vekildir."* (Yûsuf, 12/66) âyetin de bu anlamdadır.

"...Allah bize yeter, O ne güzel vekildir." (Âl-i İmrân, 3/173), *"Eğer müminler iseniz sadece Allah'a güvenin."* (Mâide 5/23), *"...Kim Allah'a güvenirse O, ona yeter..."* (Talâk, 65/3), *"...Allah kendine güvenenleri sever."* (Âl-i İmrân, 3/159) âyetleri; mütevekkil insan ile vekil Allah arasındaki ilişkinin boyutunu ifade etmektedir.

Bir fıkıh terimi olarak ***vekîl*** ise, sözlük anlamına uygun olarak, kanûnî temsilci, birisi adına iş yürüten kişi demektir. (bk. Vekâlet) (İ.K.)

VELÂYET

Sözlükte "idare etmek, düzenlemek, yaklaşmak, işini üzerine almak, yardım etmek, sevmek, salâhiyet" gibi anlamlara gelen ***velâyet***, dinî bir kavram olarak, velîlik, ermişlik, Allah dostu olmak, dostluk, sadakat, başkası üzerinde söz ve tasarruf hakkı manalarını ifade etmektedir.

Fıkıh alanında ***velâyet***, başkası üzerindeki tasarruf ve söz hakkını ifade etmekte olup, başkaları adına onların rızaları aranmaksızın hukukî işlemde bulunma yetkisi anlamına gelmektedir. Bu yetkiye sahip kimseye ***velî*** denir. Bu manada velâyet genel olarak velâyet-i âmme ve velâyet-i hâssa olarak ikiye ayrılır. Ayrıca bu iki kısımdan biri içerisinde olmakla birlikte, yetki alanına veya konusuna göre de velâyet çeşitli isimler almıştır. Meselâ, ***velâyet-i cerâim***, ***velâyet-i kazâ***, ***velâyet-i kısas***, ***velâyet-i nikâh***, ***velâyet-i zatiyye*** bunlardandır.

Velâyet-i âmme; umum mallara ve fertlere şamil olan velâyettir. Devlet başkanı, onu temsil eden, onun adına iş gören vali, hâkim gibi genel olarak velâyet hakkına sahip kişilerdir. ***Velâyet-i hâssa*** ise, kâsır olan kişinin mâlî ve şahsî işlerini yürütmek üzere, kanunla veya mahkeme kararıyla tayin edilen velînin velâyet hakkını ifade eder. Babanın, dedenin, amcanın velâyeti böyledir. Velâyet-i hâssa, velâyet-i icbâr ve velâyet-i ihtiyar olmak üzere ikiye ayrılır. ***Velâyet-i icbâr***, velâyeti altında bulunan kimsenin rızasını almadan hakkında tasarrufta bulunma yetkisini, ***velâyet-i ihtiyâr*** ise, zorlayıcı olmayan, velâyeti altında bulunan kimsenin rızasıyla onun hakkında tasarrufta bulunabilme yetkisini ifade etmektedir.

Vesâyet sadece malî tasarruflarda söz konusu iken, velâyet kâsırın, yani çocuk, deli, bunak ve diğer mahcûr kişilerin mallarında ve şahsî işlerinde tasarruf yetkisine sahip olmaktır. Velâyette öncelik hakkı babaya aittir. Bundan sonra babanın belirlemiş olduğu vasî gelir. Daha sonra sırasıyla dede, dedenin belirlediği vasî, hâkim, hâkimin atamış olduğu vâsi gelir. (İ.P.)

Tasavvufta ***velâyet*** ise, Hakk'ın kulunu, kulun da Mevlâsını dost edinmesi, Allah ile kulu arasındaki karşılıklı sevgi ve dostluk; Allah'ın kulun, kulun da Allah'ın velisi (vekili) olması demektir. Kur'ân'da, Allah'ın müminlerin velisi (dostu), takvâ sahibi müminlerin de Allah'ın velisi olduğu belirtilmektedir (Bakara, 2/227; Enfâl, 8/34). Allah'ın kulunu dost edinmesi, kulun tüm işlerini yönetmesi, kulun Allah'ı dost edinmesi ise yalnız O'na kulluk etmesi ve boyun eğmesidir. Bir âyette Allah'ın dostlarına korku olmadığı ve onların üzülmeyecekleri bildirilmiştir (Yûnus, 10/62). Hemen peşinden gelen âyette ise Allah dostlarının nitelikleri sıralanmıştır. Bunlar inanmak ve takva sahibi olmaktır (Yûnus, 10/63).

Mutasavvıflara göre dört türlü velâyet vardır; ***velâyet-i uzma***; son Peygamber'in velâyeti, ***velâyet-i kübrâ***, diğer Peygamberlerin velâyeti, ***velâyet-i vüstâ***; Evliyanın velâyeti, ***velâyet-i suğrâ***; müminlerin velâyeti. (M.C.)

VELÎ (Vâli, Mevlâ)

Birine yaklaşmak, birinin işini üzerine almak, idare etmek, birine iyilik etmek, yardım etmek ve bakmak anlamlarındaki "v-l-y" kökünden türeyen ***veli*** (çoğulu *evliya*) dost, seven, yardım eden, koruyup gözeten, bakan, birinin işini üzerine alan, idâre eden demektir. ***Vâli*** ve ***mevlâ*** kelimeleri de aynı anlamdadır.

Velî ve ***mevlâ*** kelimeleri Kur'ânda hem insanlar (Fussilet, 41/34) hem de Allah için, "vâli" kelimesi ise sadece Allah için kullanılmıştır: *"Yoksa Allah'tan başka veliler mi edindiler? Veli yalnız Allah'tır..."* (Şûrâ, 42/9), *"...O velîdir, hamîddir."* (Şûrâ, 42/28), *"Veli olarak Allah yeter, yardımcı olarak Allah yeter."* (Nisâ, 4/45).

Allah'ın *velî* vasfı sadece müminlere yöneliktir. *"Zâlimlerin ne velîleri ne de yardımcıları vardır."* (Şûra, 42/8).

Vâli ismi sadece bir âyette geçmiştir: "*...Onların O'ndan başka koruyup kollayanı (vâli) yoktur.*" (Ra'd, 13/11).

Mevlâ kelimesi Kur'ân'da 21 âyette geçmiş olup bunlardan 12'si Allah ile ilgilidir: *"Biliniz ki şüphesiz Allah, mevlanızdır. O ne güzel mevlâ, ne güzel yardımcıdır."* (Enfâl, 8/40), *"...Allah mevlânızdır. O alîmdir, hakîmdir."* (Tahrim, 66/2), *"...Allah, îmân edenlerin mevlâsıdır. Kâfirlerin ise mevlâları yoktur."* (Muhammed, 47/11), *"...Bizi affet, bizi bağışla, bize merhamet et. Sen bizim mevlâmızsın..."* (Bakara, 2/286).

Nasîr, hamîd, şefî', hakîm, alîm, rahmet, mağfiret ve afüvv kelimeleri ile birlikte geçmesi mevlâ ve velî kelimelerinin anlamını ortaya koymaktadır. Allah'ın velisi ve mevlâsı demek; Allah müminleri sever, korur, görüp gözetir, onlara yardım eder, sâlih amellerinin karşılığını eksiksiz verir, lütfundan ihsanda bulunur demektir. (İ.K.)

Müminin sıfatı olarak ***velî*** kavramı, Allah'ın dostu ve sevgili kulu demektir. Kur'ân'da sâlih ve muttaki olan müminlerin Allah'ın dostu (velî) olduğu bildirilmiştir (Yûnus, 10/62-63; A'râf, 7/196). Müminlerin velisi ancak Allah, O'nun Resûlü, müminler ve meleklerdir (Mâide, 5/55; Fussilet, 41/31). Bu sebeple müminler, şeytanı ve avanesini, kâfirleri, Yahûdi ve Hristiyanları, Allah'ın dinini eğlence ve alay konusu edinenleri, îmâna, küfrü tercih ediyorlarsa -baba ve kardeşlerini bile- dost edinmezler (Âl-i İmrân, 3/28; Nisâ, 4/28, 76, 119;

Mâide, 5/51; Tevbe, 9/23). Bir kudsi hadiste Allah'ın veli kullarına olan yardımı şöyle anlatılmıştır: *"Allah bir kulunu sevdiği zaman onun gören gözü, duyan kulağı, tutan eli, yürüyen ayağı olur."* (Buhârî, Rekâik, 38).

Veliler; masum değillerdir, günah işlerler, ancak ısrar etmezler; son nefeste îmânla vefat etme garantileri yoktur. (M.C.)

Bir fıkıh terimi olarak ***velî,*** başkalarının üzerinde veya onların hakkında tasarruf etme yetkisine sahip kişi anlamına gelmektedir. Bu yetkiye ise ***velâyet*** denir. (bk. Velâyet) (İ.P.)

VELÎME

Her türlü mutluluk veren hadise sebebiyle verilen ziyafet anlamına gelen ***velîme,*** terim olarak, düğün yemeğinin özel ismi haline gelmiştir. Nikâhın alenî olması ve halka ilan edilmesi esastır. Bu nedenle şahitsiz nikâh muteber kabul edilmemiştir. Nikâhı ilan etmenin ve bu mutluluğu paylaşmanın en güzel yollarından biri de evlenenlerin eş, dost, yakın ve akrabalarının davet edilerek ziyafet verilmesidir. Bu nedenle velîme, yani düğün yemeği müstehab kabul edilmiştir. Hz. Peygamber, *"Bir koyunla da olsa, düğün yemeği verin."* buyurmuştur (Buharî, nikâh, 68).

Düğün yemeğinde, içki, dinin yasaklamış olduğu aşırılıklar ve eğlence şekli bulunmamalı; davette sınıf ve makan ayrımı yapılmayıp toplumun her kesimi çağırılmalıdır. Düğünde dinin yasakları çiğnenmeksizin eğlenilmesinde bir sakınca bulunmadığı gibi, Hz. Peygamber de bunu hoş karşılamıştır. Hz. Aişe validemiz şöyle anlatmaktadır: *"Bir kadını, ensârdan bir erkekle evlendirmiştik. Rasûlüllah (a.s.); 'Ey Aişe! Eğlenceniz yok mu? Zira ensâr eğlenceyi sever!' buyurdular."* (Buhari, Nikâh, 63). (İ.P.)

VERA

Takva, korunma, sakınma, şüpheli şeylerden kaçınma, mubah ve mekruhlarda bile titiz davranma demektir. Gereksiz şeyleri (mâlayânî) terketmek de ***verâ*** sayılır. Hz. Peygamber de kişinin gereksiz şeyleri terketmesinin o kimsenin İslâm'ı (iyi ve doğru anlayışı) nın güzelliğinden olduğunu belirtmiştir (Tirmizî, Zühd, 11; İbn Mâce, Fiten, 12). Verâ ile zühd arasındaki fark şudur: Verâ şüpheli şeyleri, zühd ise ihtiyaç fazlasını terketmektir. (M.C.)

VERÂSET

Verâset, vefat eden kimsenin geride bıraktığı malların, miras yoluyla, bu malda hakkı olan şahıslara intikal etmesine denir. (bk. Ferâiz) (İ.P.)

VERESİYE

Veresiye vadeli alışveriş anlamına gelir. (bk. Vadeli Alışveriş) (İ.P.)

VESİLE

Sözlükte araç, vasıta, sebep gibi anlamlara gelen ***vesîle,*** dinî bir kavram olarak, Allah'a yaklaşmak veya bir dileğin kabul edilmesini ya da bir musibetin defedilmesini sağlamak amacıyla dua esnasında Allah'ın güzel isimlerinden veya yüce sıfatlarından birini, işlediği güzel bir ameli veya yaşamakta olan salih bir insanın duasını vasıta kılmak demektir. Vesilenin çoğulu *vesâil*dir. Vesile kelimesi Kur'ân'da iki yerde geçmektedir (Mâide, 5/35; İsrâ, 17/57). Mâide sûresindeki âyette müminlerin Allah'a yaklaşmak için vesile aramaları istenmektedir. Âyette geçen vesileden mak-

sat da Allah'a boyun eğip O'nun hoşnutluğunu kazandıracak güzel ameller işleyerek O'na yaklaşmaktır. Güzel amellerin vesile kılınması (Buhârî, İcâre, 12; Müslim, Zikr, 100), yaşamakta olan salih bir kişinin duasıyla tevessül caizdir (Buhârî, Cuma, 34; İstiskâ, 3; Tirmizî: Deavat, 118; İbn Mâce, İkâme, 189). Vefat etmiş zâtlarla, makamla, hürmet, büyüklük ve benzeri şeylerle tevessül ise bid'attir. Allah'tan istenecek şeyleri yatırlardan isteme ise şirk ve küfürdür. (M.C.)

VESK

Eskiden kullanılan bir ölçeğin ismi olup, bir deve yükü anlamına gelmektedir. Genellikle ziraat mahsüllerinin ölçüldüğü bu ağırlık ölçüsü, 60 sa'dır. Sâ'ın bölgelere göre farklı olması sebebiyle bir vesk Hicazlılara göre 320 rıtl; Iraklılara göre ise 460 rıtl gelmektedir. Buna göre bir vesk, yaklaşık 130 kg. gelmektedir. (İ.P.)

VESVESE

Sözlükte "fısıltı, hışırtı gibi gizli söz, fiskos, kuruntu, işkil" gibi anlamlara gelen ***vesvese,*** ıstılahta, şeytanın ilkâı, kötü bir işin yapılması, iyi bir işin terkedilmesi veya geciktirilmesi ya da eksik yapılması için insanı kışkırtması, aklını çelmesi, nefsin bayağı arzularına uymaya teşvik etmesi demektir. Vesvese kelimesi Kur'ân'da dört yerde geçmektedir. Vesvesecinin (vesvâs) şerrinden Allah'a sığınılması emredilmiş (Nâs, 114/1-6), şeytanın Hz. Âdem ile eşini cennetten vesvese yoluyla çıkardığı bildirilerek müminlerin bu konuda duyarlı olmaları ısrarla istenmiştir (A'râf, 7/20). Hz. Peygamber de müminlere vesvese ile hareket etmemelerini tavsiye etmiş, vesvesenin dinî-hukukî bir hüküm doğurmayacağını bildirmiş ve vesvese ile hareket edenin talâkını (boşamasını) geçerli saymamıştır (Buhârî, Talâk, 11). ***Visvâs*** da aynı anlamdadır. (M.C.)

VİCÂDE

Sözlükte "bulmak" anlamına gelen ***vicâde,*** hadis ıstılahında, bir râvînin kendisi ile aynı ya da farklı bir çağda yaşayan hocaya ait hadisleri, o hocaya ait el yazısıyla bulmasına ve elde etmesine denir. Bu hadisleri bulan kimse, hocadan dinlemediği gibi kendisine rivâyet izni de verilmemiştir. Herhangi bir hadis kitabı elde eden kimse, müellifin çağdaşı olsun veya olmasın, o kitaptaki hadisleri rivâyet ederse, ***vicâde*** yolu ile rivâyet etmiş olur. Bu tür rivâyette, hadisi vicâde yoluyla elde ettiğini belirtmesi gerekir. Ahmed ibn Hanbel'in müsned'inde, oğlu Abdullah tarafından bu şekilde rivâyet edilen hadisler vardır.

Vicâde yolu ile rivâyet edilen hadislerle amel edilip edilmeyeceği konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. İmam Mâlik ve bir çok hadisci bunlarla amel etmenin caiz olmadığını kabul ederken; İmam Şâfiî ve diğer Şafiî imamlar, İbn Salah ve İbn Kesir gibi âlimler, kitaba güvenildiği ya da sika bir hocanın yazısı olduğu kesin olarak anlaşıldığı takdirde, makbul bir isnadla gelen hadislerle amel etmenin gerekli olduğunu ifade etmişlerdir. (A.G.)

VİCDAN

Sözlükte "bulma, bir şeyi bir halde görme, duygu ve kalb ile hissetme" gibi manalara gelen ***vicdan,*** terim olarak, insanın kalbine doğan gizli bir his olup iyilik işlemekten hoşlanan, kötülük etmekten huzursuz olan, iyiyi kötüden ayıran ve seçici bir yapıya sahip olan duygudur. Yüce Allah insanın

yaratılışına, iyi ile kötüyü, güzel ile çirkini ve yararlı ile zararlıyı birbirinden ayıracak bir meleke vermiştir (Şems, 91/8). İşte insandaki bu seçici ve ayırt etme melekesine vicdan denir. İnsanın fiilleri ve davranışlarının olumlu ya da olumsuz olmasında rolü vardır. Vicdan kişinin içe ve dışa dönük işlerinde bir "oto kontrol" görevini yapar. Bununla birlikte İslâm bilginlerine göre vicdan yalnız başına bir delil olamayacağı gibi, hakkı bulmada da yeterli değildir. Çünkü herkesin vicdanı kendi anlayışına ve iradesine bağlı olduğundan, çıkacak sonuç ve değerlendirmeler de farklı olacaktır. Dolayısıyla hüküm ve sonuç bakımından bağlayıcı olamaz. (F.K.)

VİRD

Sözlükte "gelmek, getirilen su, su hissesi" gibi anlamlara gelen ***vird,*** tasavvufta, günlük dualar, düzenli bir şekilde belli zamanlarda okunmak üzere âyet, hadis ve ermişlerin sözlerinden derlenmiş dualar, ahzab, hizb, ezkâr, zikir demektir. Her tarikatın kendine özgü bir evrâdı (virdleri) vardır. Bu duaların çoğu Kur'ân-ı Kerim'e ve hadislere dayanır. (M.C.)

VİTR

Sayıyı tek yapmak, korkutmak, hakkını noksan vermek anlamındaki "v-t-r" kökünden türeyen ***vitr,*** tek ve eşsiz demektir. Allah'ın sıfatlarından biri olup, O'nun tek ve eşsiz olduğunu ifade eder. Bu sıfat İbn Mâce'nin el-esmâü'l-hüsnâ ile ilgili rivâyetinde geçmiştir (İbn Mâce, Dua, 10). Buhârî ve Müslim'in rivâyet ettikleri bir hadiste Peygamberimiz (a.s.), *"Şüphesiz Allah tektir, teki sever."* buyurmuştur (Buhârî, Deavat, 68; Müslim, Zikr, 5-6). Vitr, ***vâhid*** ve ***ehad*** sıfatları ile aynı anlamı ifade eder. (İ.K.)

Bir fıkıh terimi olarak ***vitr,*** yatsı namazından sonra kılınan üç rekatli namaza denir. Buna vitir namazı anlamına salât-ı vitr de denir.

Vitir namazı, Ebû Hanîfe'ye göre vâcib; diğerlerine göre ise sünnet-i müekkededir. Hz. Peygamber, *"Vitir her Müslüman üzerine bir haktır* (vazifedir)*."* buyurmuştur (Ebû Dâvud, Salât, 338; Nesâî, Salâtu'l-Leyl, 40).

Vitir namazının her rekatinde fatiha ve zammu sûre okunur, ikinci rekatin sonunda oturularak sadece tahiyyât duası okunur; üçüncü rekatte kıraat tamamlandıktan sonra **kunut** yapılır. Vacib olan bu namaz, yatsı namazından sonra sabah namazının vakti girinceye kadar kılınabilir. Gecenin sonunda uyanabileceğine inanan kimsenin vitir namazını gecenin sonunda, yani imsak vaktinden bir müddet önce kılması daha iyidir (Müslim, Müsafirin 162; Tirmizî, Salât, 334). Ancak uyanamayacağı endişesinde bulunan kimse yatsıdan hemen sonra da kılabilir. Vitir namazını kılamayan daha sonra kaza eder. (İ.P.)

VİZR

Ağır yük yüklenmek ve günah işlemek anlamındaki "v-z-r" kökünden türeyen ***vizr,*** sözlükte, ağırlık ve yük demektir. Din ıstılahında; sahibinin sırtında ağırlık ve yük olduğu için günahlara ***vizr*** denmiştir. Çoğulu *evzâr*dır. "Vizr" kökü ve türevleri, Kur'ân'da 27 defa geçmiştir. Günahkâr insana, ***vâzira*** (En'âm, 6/164), Musa (a.s.)'a peygamberliğinde yardımcı ve destek olması için görevlendirilen Harun (a.s.)'a "vezîr" denmiştir (Tâ-hâ, 20/29; Furkân, 25/35). ***Vezer*** sığınacak yer (Kıyâme, 75/11), ***evzâr*** günahlar (En'âm, 6/164) ve yükler (Tâ-hâ, 20/87), anlamında kullanılmıştır. Beş âyette hiçbir günahkârın diğerinin

günahını çekmeyeceği bildirilmiştir (En'âm, 6/164). Ancak insanları hak yoldan saptıran, onları küfre, günaha ve harama sürükleyen kimse bu insanların günahlarının bir kısmını yüklenecektir (Nahl, 16/25). Bununla birlikte sapan ve günaha dalanlar da cezalarını çekeceklerdir. Çünkü Kur'ân'dan yüz çeviren (Tâ-hâ, 20/100), îmânı ve sâlih amelleri terk edenler (En'âm, 6/31) günahı yüklenmişler ve ziyana uğramışlardır. (İ.K.)

VUDÛ'

bk. Abdest.

VURÛDÜ'L-HADİS

bk. Esbâbu Vurudi'l-Hadis.

VUSLAT

Sözlükte "ermek, erişmek, varmak, kavuşmak" anlamına gelen ***vuslat,*** tasavvufta Allah'a ulaşarak O'nunla birlikte olma hâli demektir. Vasl, visâl, vüsûl kelimeleri de aynı anlamdadır. Vuslat halinin zıddı ise hicran, firkat, fasl, infisal ve inkıta diye isimlendirilir. Vuslata erenlere vâsıl-ı Hak denir. Burada Hakk'a erişmek madden değil, manendir. (M.C.)

VÜCÛB

Vücûb, Şâri'in, kesin ve bağlayıcı bir şekilde bir fiilin yapılmasını istemesi demektir. Yapılması istenen fiile ***vacib*** denir. (bk. Vacib) (İ.P.)

VÜCUB EHLİYETİ

bk. Ehliyet.

VÜCÛH ŞİRKETİ (Şeriket-i Vücûh)

Ortakların sermayesiz, sadece kredileriyle kurdukları kredi ve itibar ortaklığıdır. (bk. Şirket) (İ.P.)

VÜCÛH VE NEZÂİR

Vücûh, çeşitli anlamlarda kullanılan müşterek (çok anlamlı) lafızlara; ***nezâir*** ise, bir çok kelimenin aynı anlamda kullanılmasına denir. ***Sâlat*** kelimesinin Kur'ân'da beş vakit namaz (Bakara, 2/3), ikindi namazı (Mâide, 5/106), Cuma namazı (Cum'a, 62/9), cenaze namazı (Tevbe, 9/84), dua (Tevbe, 9/103), din (Hûd, 11/87), kırâat (İsrâ, 17/110), rahmet ve istiğfar (Ahzâb, 33/56), namaz kılınacak yer (Hac, 22/40) anlamlarında kullanılması vücûha; sakar, nâr, hutame, cahim, hâviye, saîr kelimelerinin cehennemi ifade etmek için kullanılması ise nezâire örnektir. (İ.K.)

YAĞMUR DUASI

bk. İstiskâ.

YAHÛDÎLİK

Hz. Musa'nın peygamber olarak gönderildiği kavmin adıdır. Bu kavim Kur'ân'ın en çok kendisinden bahsettiği İsrâiloğullarıdır. Hz. Musa'nın tebliğine muhatap oldukları için kendilerine "***Musevî***" de denmiştir. Kutsal kitaplarında yer alan ifadelere göre Yahûdîler kendilerini; dünya milletleri arasından seçilmiş bir kavim olarak görmektedirler. Yüce Tanrı bu kavmi Tûr-i Sina'da kendine muhatap kılarak onlarla ahid ve akidde bulunmak suretiyle emirlerine uyacakları hususunda söz almış, sonra da Hz. Musa'nın şahsında onlara Tevrat'ı göndermiştir. Yahûdî dininin odak noktası olarak Kudüs'teki mabed gösterilmektedir. Sembolleri yedi kollu Şam'dan (menara) ve içiçe girmiş iki üçgenin meydana getirdiği altı köşeli yıldızlardır. Bugün İsrâil bu sembolleri devlet arması olarak kullanmaktadır.

İsrâiloğullarına peygamber olarak gönderilen İshak'ın oğlu Yakub'un on iki oğlu vardı. Dördüncü oğlunun adı Yuda veya Yahuda idi. Dolayısıyla onun adına izafeten İsrâiloğullarına Yahûdî denilmiştir. Yahûdîlerin kutsal kitaplarının başında, kutsal yazılar mecmuası niteliğinde olan Eski Ahid gelmektedir. Yahûdîler bu kutsal mecmuayı Tevrat, Nebiler ve Katipler olmak üzere üç bölümde toplamışlardır. Yahûdîler Hz. Musa başta olmak üzere kendilerine gelen elçileri yalanlama, haksız yere karşı koyarak canlarına kıyma (Âl-i İmrân, 3/21) dahil bir çok sapma, isyân ve taşkınlıklarda bulunmuşlardır (Bakara, 2/60, 61). (F.K.)

YE'CÜC VE ME'CÜC

Ateş ve kıvılcım anlamındaki "***ecic***" kökünden türeyen ***ye'cüc ve me'cüc*** kelimeleri Kur'ân'da iki âyette geçmektedir. Âyetlerde şöyle denilmektedir: "(Zülkarneyn) *Nihayet iki dağ arasına ulaştığında onların önünde, hemen hiçbir sözü anlamayan bir kavim buldu. Dediler ki: "Ey Zülkarneyn! Bu memlekette Ye'cüc ve Me'cüc bozgunculuk yapmaktadırlar. Bizimle onlar arasında bir sed yapman için sana bir vergi verelim mi?"* (Kehf, 18/93-94) *"Nihayet Ye'cüc ve Me'cüc (sedleri) açıldığı ve onlar her tepeden akın ettiği zaman..."* (Enbiyâ, 21/96).

Her iki âyetin tefsîr ve yorumlarında Ye'cüc ve Me'cüc'ün bozgunculuk yapan bir topluluk olduğuna ve çevrelerindeki milletlere zulüm ve haksızlık yaptıklarına işaret edilmektedir. Birinci âyette, bu kavmin Zülkarneyn'e şikayet edilmesi üzerine Zülkarneyn'in de aralarına sed çekerek Ye'cüc ve Me'cüc'ün fesadlarını izale ettiği bildirilmektedir. İkinci âyette, bu seddin yıkılıp Ye'cüc ve Me'cüc'ün yeryüzüne dağılması kıyamet alameti olarak zikredilmiştir. Ye'cüc ve Me'cüc'ün hangi topluluk olduğu Kur'ân ve sahih hadislerde bildirilmemiştir. Bazı kaynaklarda Ye'cüc ve Me'cüc'ün İskitler, Moday Medleri veya Türk asıllı Moğol

ve Tatarlar olduğu ileri sürülmüş ise de, doğru değildir, herhangi bir dayanağı yoktur. (F.K.)

YEDİ HARF

Yedi harften maksadın, Kur'ân'ın "yakın anlamda olan muhtelif lafızları" "yedi çeşit okunuşu" (kıraat-i seb'a), "emir, nehiy, va'd, vaid, kısas, mücadele ve emsal" veya "zecr (yasaklama), emir, helâl, haram, muhkem, müteşâbih ve emsal" gibi manaları, yedi lehçe ve yedi lügat oluşu, lafzı ve maddesi değişik, fakat aynı anlama gelen kelimeler olduğu bilim adamlarınca ifade edilmiştir.

Yedi harf konusu, *"Şüphesiz bu Kur'ân yedi harf üzerine nazil olmuştur. Size kolay geleni okuyun."* anlamındaki hadislerde geçmiştir (Müslim, Salâtü'l-Misâfirin, 270-274). (İ.K.)

YEDİ MESCİDLER

Milâdî 627 yılında Mekke müşrikleri on bin kişilik bir ordu ile Medine üzerine yürüdüler. Müslümanlar kendilerini savunmak için Medine'nin çevresine hendek kazdılar. Bu savaşa hendek savaşı denildi. Bu savaşın yapıldığı yerde birbirine yakın 7 küçük mescid yapılmıştır. Bu mescidlere 7 mescidler denir. Hacıların ziyaret yerlerinden biridir. (İ.K.)

YEİS

Ümitsizlik, istek ve arzunun tükenmesi manâsınadır. İnsan yaşadığı sosyal hayatın içinde daima olumlu, olumsuz, küçük, büyük, acele ve gecikmeli bir takım olaylarla iç içe yaşamaktadır. Bu nedenle bazan bir ümitsizlik ve kötümserlik psikolojisi olan ***yeis*** ile karşılaşmak mümkündür. Yeis kelimesi türevleriyle birlikte Kur'ân'ı Kerim'in on ayrı yerinde geçmekte; Allah'ın rahmetinden ve yardımından ümit kesmek ve karamsar bir çizgide sürekli beklemek kınanmaktadır: *"(İbrahim:) dedi ki: Rabbimin rahmetinden, sapıklardan başka kim ümit keser?"* (Hicr, 15/56), *"De ki: Ey kendi nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin" Çünkü Allah bütün günahları bağışlar..."* (Zümer, 39/53), *"İnsan hayır işlemekten usanmaz. Fakat kendisine bir kötülük dokunursa hemen ümitsizliğe düşer, üzülüverir."* (Fussilet, 41/49) Görülüyor ki yeis kişiyi felaket sınırına doğru çekmektedir. Bu karamsarlık hali tembelliğe, rehavete ve gaflete zemin hazırlar. Bedende mücadele ve hareket kabiliyetini keser. Böylece hem dinin hem dünyanın elden gitmesine yol açmış olur. Mümin böyle bir tehlike ile karşılaşması durumunda derhal tövbe ederek Allah'a sığınmalıdır. Azim, sabır, irade ve tevekkül ile inancını ve güvenini tazelemeye çalışmalıdır.

İslâm bilginleri îmân açısından da ***yeis*** üzerinde durmuşlardır. Bu anlamda ***yeis,*** kişinin ölümle karşı karşıya kaldığı son an demektir ki bu anda îmânın sahih olamayacağı görüşü ağırlık kazanmıştır (Yûnus, 10/90-92; Mü'min, 40/84-85). Çünkü îmân yakîn ifade eder. Şüphe ve yeis ile îmân mertebesine erişilemez. (F.K.)

YEMÎN

Sözlükte "kuvvet, sağ taraf, sağ el, and içmek, kasem" gibi anlamlara gelen ***yemîn,*** dinî bir kavram olarak, bir kimsenin Allah'ın adını veya sıfatını zikrederek sözünü kuvvetlendirmesi demektir. Yemîn, sözü kuvvetlendirmesi ve yalan yere yemînin büyük günah olması sebebiyle mahkemelerde başka bir delil bulunmadığında delil olarak

kabul edilmiştir. (bk. Nükûl) Bunun dışında köle azât etme ve boşamaya bağlı olarak yapılan ve bazı fıkhî sonuçlar doğuran sözlere de yemîn denilmiştir.

Sözün kuvvetlendirilmesi için Allah'ın adı veya sıfatı anılarak yapılan yemin üç çeşittir: Yemîn-i lağv, yemîn-i gamûs ve yemîn-i mün'akide.

Yemîn-i lağv; bir şeyin öyle olduğu zannedilerek veya ağız alışkanlığıyla yapılan yemîndir. Kişinin birini görmediği halde gördüğünü zannederek "vallahi gördüm" demesi böyledir. Ayrıca sözünü kuvvetlendirme niyeti bulunmaksızın, yemîn kastı olmaksızın yemîn sözlerini söylemek de yemîn-i lağv olarak kabul edilmiştir. Bu şekilde yapılan yeminden dolayı keffaret gerekmez. Kur'ân-ı Kerîm'de, kasıtsız olarak ağızdan çıkıveren yeminlerden dolayı sorumlu tutulmayacağı bildirilmiştir (Bakara, 2/225; Mâide, 5/89). Bununla birlikte, ağız alışkanlığıyla konuşurken ikide bir yemîn edenlerin bu alışkanlıklarından vaz geçmek için çalışmaları gerekir.

Yemîn-i gamûs; geçmiş zamanda meydana gelmeyen bir işin olduğuna veya yapılan bir şeyin olmadığına bilerek yalan yere yemîn etmektir. Bu yemîn büyük günah olup, sahibini günaha daldırdığı için bu isim verilmiştir. Bilerek ve Allah'ın adını anarak yalan yere yapılan yemînin bağışlanması için keffaret yeterli olmadığından; keffâret vacip kılınmamıştır. Gamûs yemîni yapan kimsenin gerçekten pişman olarak ve bir daha böyle bir hataya düşmemek üzere Allah'tan af dilemesi gerekir. Yalan yere yaptığı yemîn sebebiyle başkasının hakkının zayi olmasına sebep oldu ise, bu zararı tazmîn edip onlardan helâllik istemelidir.

Yemîn-i mün'akide; mümkün olan ve geleceğe ait bir şeyi yapmak veya yapmamak üzere yapılan yemîndir. Bir kimsenin şu işi yapacağım veya "yapmayacağım" diye yemîn etmesi böyledir. Yemînin sahih olması için yemîn edenin akıllı, buluğ çağına erişmiş ve Müslüman olması gerekir. Ayrıca bu sözüyle yemîni kastetmiş olmalıdır. Bunun yanında yemînin Allah'ın isimlerinden biriyle veya O'nun sıfatlarıyla yapılmış olması gerekir. Allah ve sıfatları dışında başka şeylere yapılan yemîn, bu yemîn kapsamına girmez.

Bu yemîn ileride yapılacak bir işe Allah'ın şahit tutulması olduğundan, yerine getirilmelidir. Yerine getirilmemesi halinde yemîn bozulmuş olur; keffâret ödenmesi gerekir. Yemînin keffâreti ise, on fakiri doyurmak veya giydirmek ya da köle azât etmektir. Buna gücü yetmeyen kimse üç gün peşpeşe oruç tutar. Yüce Allah, *"Allah sizi kasıtsız olarak ağzınızdan çıkıveren yemînlerinizden dolayı değil, fakat kalplerinizin kastettiği yemînlerden dolayı sorumlu tutar. Yemînin keffâreti, ailenize yedirdiğinizin ortalamasından on fakiri yedirmek yahut giydirmek ya da bir köle azât etmektir. Bulamayan üç gün oruç tutmalıdır; yemîninizin keffâreti budur. Yemîn ettiğinizde yemînlerinizi tutun. Şükredesiniz diye Allah size böylece âyetlerini açıklıyor."* buyurmaktadır (Mâide, 5/89).

Farz veya vacip olan bir şeyi yapmamaya; haram ve günah olan bir şeyi yapmaya edilen yemînin yerine getirilmeyip keffâret verilmesi gerekir. Mendûb olan bir şeyi yapmamaya veya mekrûh olan bir şeyi yapmaya yemîn

eden kimsenin yemînini bozup keffâret vermesi daha uygundur. Mubah konularda yapılan yemînlerde ise, yemînin bozulmaması gerekir. Şayet yemînini bozar ise keffâret vermesi gerekir. Yeminin bilerek veya unutarak ya da baskı altında bozulması arasında fark yoktur; keffâret verilmesi gerekir. (İ.P.)

YESEVİLİK

"Yesevîlik"; Türkistanlı Ahmet Yesevî'ye nispet olunan tarikatın adıdır. ***Ahmet Yesevî,*** şimdiki Çimkent'in doğusunda Sayram kasabasında doğdu. Babası İbrahim adında devrinin şeyhlerinden biri idi. Babasını yedi yaşında iken kaybetti, ablası ile birlikte Yesi şehrine gitti ve buraya yerleşti. İlk tahsilini burada yaptı. Devrinin en ünlü âlimlerinden şeyh Yusuf Hemedanî'ye intisap etti, eğitim ve öğretimini ondan aldı ve hocasının ilk üç halifesi arasına girdi, ilk iki halifeden sonra şeyhinin postuna oturdu. Yesevî, bilgin ve şair bir insandı. Ahmet *Yesevî'nin "Divan-ı Hikmet"* ve *"Fakr-Nâme"* adlı eserleri vardır. Ahmet Yesevî'nin genellikle milâdî 1166 veya 1167 yılında öldüğü kabul edilir.

Nakşibendîlik gibi sahabeden Hz. Ali ve Hz. Ebu Bekir'e dayanan Yesevîlik tarikatı; Orta Asya'da ve Türkler arasında yayıldı, özellikle Türklerin manevî hayatı üzerinde asırlarca etkili oldu. Bu tarikatın esasları şunlardır: 1. Tevhidi esas alan tasavvuf anlayışı, 2. Kur'ân'a ve Sünnete bağlılık, 3. Şerîata dayanan tarikat, 4. Riyazet ve mücadele, 5 Halvet ve zikir. (İ.K.)

YETİM

Babası ölmüş ve henüz ergenlik çağına ulaşmayan çocuk demektir. İslâm dini, yetimlerin korunup gözetilmesi, onların yetiştirilerek topluma kazandırılması için gerekli tedbirleri almış, bunlarla ilgili özel hükümler koymuştur. Kur'ân-ı Kerim'de, devlet hazinesinden ve savaş gelirlerinden yetimlere pay ayrıldığı bildirilmektedir (Enfâl, 8/41; Haşr, 59/7). Bunun dışında inananların da malî yönden yetimlere destek olmaları tavsiye edilmiş (Bakara, 2/215) ve yetimlere iyi muamele edenler övülmüştür (İnsan, 76/8). Hz. Peygamber, *"Kendisine veya başkasına ait herhangi bir yetimi görüp gözetmeyi üstlenen kimse ile ben, cennette işte şöyleyiz."* diyerek şehadet parmağıyla orta parmağını işaret etmişlerdir (Müslim, Zühd, 2). Buna karşılık, yetime kötü davranıp, yardım elini uzatmayanlar kınanmıştır (Fecr, 89/17; Mâûn, 107/2).

İslâm dini, sadece yetimlere iyi davranmakla kalmamış, onların mallarını korumayı ve yetimleri yetiştirerek rüşt çağına ulaştıklarında mallarını kendilerine vermeyi, onların evlilikleriyle de ilgilenmeyi bir vazife olarak yüklemiştir (Nisâ, 4/2, 3, 5, 6, 10; En'âm, 6/152). (İ.P.)

YEVM-İ AREFE

Arefe günü demektir. Zilhicce ayının 9. günüdür. Haccın bir rüknü olan vakfe, Arafat'ta, bu günde yapılır. (İ.K.)

YEVM-İ NAHR

Kurban kesim günü demektir. Çoğulu eyyâm-ı nahrdir. (bk. Eyyâm-ı Nahr) (İ.P.)

YEVM-İ ŞEKK

Şüpheli gün demek olan ***yevm-i şekk,*** dinî bir kavram olarak, Şaban ayının 30'u mu, yoksa Ramazanın 1. günü mü olduğunda şüphe edilen güne verilen addır.

Ramazan ayı kameri bir ay olduğundan, başlangıcı ve bitişi ayın hareketlerine göre belirlenmektedir. Bu konuda Hz. Peygamber; *"Ramazan hilalini görünce oruca başlayınız ve Şevval hilalini görünce de bayram ediniz. Hava bulutlu olursa, içinde bulunduğunuz ayı 30'a tamamlayın."* buyurmuşlardır (Buhari, Savm 5; Müslim, Sıyam 3-4). Bundan hareketle, Şaban ayının 29'unda, havanın bulutlu olması sebebiyle hilal görülemez de, bir sonraki günün Ramazana ait olduğunda şüphe meydana gelirse, bu güne "yevm-i şekk" denilmiş ve bu günde oruç tutmak mekruh sayılmıştır. Fakat Şaban ayının tamamını oruçla geçiren kimsenin bu günde oruç tutmasında sakınca yoktur.

Ancak, günümüzde ayın ve güneşin hareketleri tam olarak tespit edilmekte; hilâlin nerede, hangi saatte, kaç dereceyle görüleceği önceden bilinmektedir. Bu nedenle Ramazan ayının tarihi tam olarak tespit edilebilmekte ve bir günün Ramazana mı, yoksa Şaban ayına mı ait oduğu konusunda şüpheye düşülmemektedir. Dolayısıyla günümüzde yevm-i şekk söz konusu değildir. (İ.P.)

YEZİDLİK

Yezid ismi, Yezid b. Muaviye'den (ö. 64/683) gelir. Kurucusu Emevî soyundan gelen Adî b. Musafir (ö. 555/1160)'dır. Adî, Sûriye'de Baalbek civarında doğmuştur. Hakkari'ye irşat için gelmiş, Laleş'de bir zaviye kurmuş ve ehl-i sünneti savunmuştur. *"İtikadü Ehli's-Sünne ve'l-Cemâ'a"* adında bir eseri vardır. 90 yaşında Lâleş'te ölmüştür. *"Kitâbü'l-Cilve"* ve *"Mushaf-ı Reş"* adlı eserler, Yezîdîlerce kutsal kabul edilir.

Yezîdiliğin iman esasları; a) Allah'ın varlığına, birliğine ve kudretine inanmak, b) Şeyh Adiy b. Musafir'in Yezidîlerin mürşidi ve yol göstericisi olduğuna inanmak, c) Yezid b. Muaviye'nin yer yüzünün nuru ve insanlığın sevinci olduğuna inanmak, d) Melek Tavus'un Allah'ın elçisi olduğuna inanmak şeklinde sıralanır. Yezîdîlere göre Allah'ın 1001 ismi vardır, en çok Hâdî ismi kullanılır.

İbadetleri: a) sabah ve akşam olmak üzere iki vakit namaz vardır. Namazdan önce eller ve yüzler yıkanır. Sabah ve akşam güneşin doğuşu ve batışı esnasında güneşe dönülür, ayakta dua edilir, ibadetlerini gizli yaparlar. b) Özel ve genel olmak üzere iki çeşit oruç vardır: a) *Özel oruç*, 20 gün Aralık ayında, 20 gün Temmuz ayında olmak üzere 40 gün din adamları tarafından tutulur. Din adamları, Laleş'de Şeyh Adî b. Musâfir'in türbesini ziyaret edip 40 gün daha oruç tutarlar. b) *Genel oruç*. Bu orucu her Yezîdî Aralık ayında 3 gün tutar. Oruç, güneşin sarılığının görülmesiyle başlar, batması ile biter. Oruçlu iken yemek, içmek yasaktır. Ancak oruçluya ikram yapılırsa reddedilmez yenir. c) Hac ibadeti, Adî b. Musafir'in türbesini 20-30 Eylül arası Laleş'te ziyaret etmekten ibarettir. d) Zekat, Yezidîlerin en alt tabakasını oluşturan müritler tarafından ifa edilir. Müritler, gelirlerinin %10'nu şeyhlere, %5'ini Pir'lere %25'ini fakire verirler. e) Nevruzda ve yazın (24-29 Temmuz) olmak üzere iki bayramları vardır.

Yezîdilikte, mîr, ihtiyar, pîr, şeyh, fakir, kavval, kuçek ve mürid adında sınıflar vardır. Mirler, din işleri ile meşgul olurlar, dünya işlerinde söz sahibidirler, diğer sınıflardan kız alıp

vermezler. İhtiyarlar, mirlerin danışmanları olup ruhani liderlerdir, isteyenlere dini görevleri gösterirler. Pir ve şeyhler ancak kendi sınıflarından kız alıp verebilirler. Kuçekler, Şeyh Adî'nin türbesine ve tunçtan yapılmış Melek Tavus'un heykeline hizmet ederler. Kavallar, belirli yerlerde belli zamanlarda Melek Tavus'un helkeli karşısında şarkı söylerler. Müritler, Yezidiliği benimseyen kimselerdir. Her Yezidinin bir şeyhe bağlanması ve kayıtsız şartsız onun sözünü dinlemesi gerekir. Fakirler, başkalarının sadakasına muhtaç olan Yezidîlerdir.

Yezîdilikte; a) marul, bakla, lahana, balık, geyik, ve horoz eti yemek, b) kutsal sayılan nisan ayının ilk haftasında evlenmek, alış-veriş etmek, toprakla ilgili işler yapmak, yine nisanın ilk çarşambası banyo yapmak ve çalışmak, c) koyu mavi elbise giymek, hamamda yıkanmak, d) şeytan, kaytan (ip), sat (sel), ser, melun, lanet ve nal kelimelerini söylemek yasaktır.

Yezidîler, ruh göçüne inanırlar, akranları arasında bir erkek ve bir kadın olmak üzere âhiret kardeşi edinirler, yeni doğan çocuğu vaftiz ve sünnet ettirirler, nisan ayında evlenmeyi uygun bulmazlar, Melek Tavus, Yezid ve şeyh Adî üzerine yemin ederler. Yezidî kadınlar renkli ve ipek elbise giymezler. (İ.K.)

YOLCU

bk. Misafir.

Z

ZABT

Sözlükte "korumak" anlamına gelen ***zabt,*** bir hadis terimi olarak, râvînin gaflet içerisinde olmayıp uyanık ve dikkatli olması; hadisi ezbere rivâyet ediyorsa, istediği anda okuyabilecek ve hatasız aktarabilecek şekilde ezberlemesi; kitabından rivâyet ediyorsa, hadisi aldığı andan itibaren başkasına aktarana kadar değişikliğe uğratmadan koruyabilmesi; mana ile rivâyet ediyorsa, manayı bozacak durumları bilmesi demektir. Kısaca râvînin, hadisi başkasına rivâyet edinceye kadar aldığı gibi koruması ***zabt***tır. Gaflet sahibi olan kimsenin, vehim ve hatası çok olan kimsenin zabtı yok olacağından rivâyeti kabul edilmez.

Koruma yöntemine göre zabt iki çeşittir: ***Zabt-ı sadr:*** Tarifde verildiği gibi, râvînin, ezbere rivâyet etmesi halinde, istediği zaman hatırlayabilecek ve hatasız olarak aktarabilecek şekilde ezberlemesidir. ***Zabt-ı kitab:*** Râvînin, kitabından rivâyet etmesi halinde, hadisi aldığı andan itibaren, başkasına aktarma anına kadar değişikliğe uğratmadan koruyabilmesidir.

Mertebesine göre de zabt iki çeşittir: ***Zabt-ı tam:*** Hadisi, hiçbir kusur olmayacak şekilde korumaktır. Sahih li-zâtihi hadiste bulunması gerekli zabt, bu türdendir. ***Zabt-ı gayr-ı tam:*** Mükemmel derecede olmayan, hadise zarar vermeyecek oranda küçük kusurları bulunan zabttır. Ara sıra küçük hatalar yapan kimsenin zabtı böyledir. Zabtı bu şekilde olan râvînin hadisi, sahih li-gayrihi veya hasen olur. (A.G.)

ZAHİD

Küçümseyip terkeden, rağbet etmeyen anlamına gelen ***zahid,*** tasavvufta, dünyaya rağbet etmeyen, dünyadan el-etek çekerek kendini bütünüyle âhirete ve Hakk'a veren, mala, mülke, makama ve şöhrete değer vermeyen, âhireti dünyaya tercih eden kimse demektir. Kur'ân'da bir yerde geçen zahid kelimesi rağbet etmeyen anlamında kullanılmıştır (Yûsuf, 12/20). (M.C.)

ZÂHİR

Sözlükte "açık, âşikâr, dış, gâlip, bir şeye vâkıf olan" gibi anlamlara gelen ***zâhir,*** bir fıkıh terimi olarak, delâlet bakımından açık olan lafızlardan biri olup, kendisinden çıkarılan hüküm sözün asıl sevk sebebi olmamakla birlikte, haricî bir karineye ihtiyaç duymayacak şekilde bu manaya delâlet eden lafızdır. Meselâ, *"Faiz yiyenler kıyamet günü ancak şeytan çarpmış gibi kabirlerinden kalkarlar. Bu onların, faizi alışveriş gibidir demelerindendir. Oysa Allah, alışverişi helâl, faizi ise haram kılmıştır."* âyeti (Bakara, 2/275), faizin haram oluşunu ve faiz ile alışveriş arasında fark bulunduğunu bildirmek için gönderilmekle birlikte, lafzın zâhiri, alışverişin helâl olduğuna delâlet etmektedir.

Aksine delil bulunmadıkça, lafızdan çıkan zâhir manaya göre amel etmek gerekir. Zâhir, lafzın ifade ettiği mana-

ya ve içine aldığı teklifî hükme açık bir şekilde delâlet etmekle birlikte, tahsis, tevil ve neshi kabul eder. Bu nedenle zâhirde ihtimal bulunduğundan delâlet bakımından kesinliği, nass, müfesser ve muhkemden daha azdır. (İ.P.)

ZÂHİR - BÂTIN

Bir şey gizliyken açığa çıkmak, açık olmak, yüksek ve gâlip olmak, üzerine çıkmak, bir şeye vâkıf ve nâil olmak, kahretmek, yardım etmek anlamlarındaki "z-h-r" kökünden türeyen ***zâhir,*** açık, vâzıh ve âşikâr; gizli olmak, içerde olmak, içine nüfuz etmek, girmek ve bir şeyin iç yüzünü bilmek anlamındaki "b-t-n" kökünden türeyen ***bâtın*** ise gizli, açık olmayan demektir.

Allah'ın sıfatlarından olan ***zâhir*** ve ***bâtın***, *"O zâhirdir ve bâtındır..."* (Hadîd, 57/3) âyeti ile Tirmizî ve İbn Mâce'nin el-esmâü'l-hüsnâ ile ilgili rivâyetlerinde geçmiştir (Tirmizî, Deavat, 83; İbn Mâce, Dua, 10).

Allah'ın sıfatı olarak *zâhir,* varlığı her şeyden âşikâr olan, her şeye galip gelen, her şeyden yüce olan; ***bâtın*** ise, hakikati akılla idrak olunamayan, hayal ile tahayyül edilemeyen, duygularla hissedilmeyen, her şeyin iç yüzünü, sırlarını bilen demektir.

Allah; fiilleriyle zâhir, açık, bilinen, inkârı mümkün olmayan varlıktır. Her şey O'nun varlığına delâlet eder. ***Zâhir*** ismi bunu ifade eder. Ancak Allah'ın zâtını bilmek, künhüne vakıf olmak mümkün değildir. İnsan aklı buna yetmez. ***Bâtın*** ismi de bunu ifade eder. (İ.K.)

ZÂHİRÎ MÂNÂ

Batınî mânânın zıttı olup, Kur'ân lafızlarının zâhirinden anlaşılan manaya denir. (bk. Batınî Mana) (İ.K.)

ZÂHİRÎ MEZHEBİ

Ebû Sülaymân ez-Zâhirî diye bilinen Dâvûd bin Ali el-İsfehânî'ye nispet edilen bir mezheptir. Bu mezhepte; Kur'ân ve sünnetin zahiri esas alındığı için bu isimle tanınmıştır. Dâvûd ez-Zâhirî, ümmetin bütün âlimlerinden sadır olanlar dışında icma'ı, âyet ve hadise dayananların dışında da kıyası delil olarak kabul etmemiş, bunun dışında kalan, içtihat, istihsan ve benzeri delillerle amel etmekten kaçınmıştır.

Zâhirî mezhebi özellikle Endülüs'te yayılmış ve beşinci asra kadar da varlığı sürdürmüştür. Daha sonra yavaş yavaş çözülmeye başlamış ve nihayet hicrî sekizinci asırda mensubu kalmadığından sona ermiştir. İbn Hazm diye meşhur olan, Ebû Muhammed Ali bin Hazm el-Endelûsî bu mezhep imamlarından biridir.

Bu mezhep, âyet ve hadislerin zahirine sarılarak, içtihat ve kıyastan şiddetli bir şekilde kaçınmasına rağmen, bazen teorilerinde tek başına kalmıştır. Bazı görüşleri diğer İslâm mezheplerinden intikal eden görüşlere uymamakla birlikte, çağdaş batıda kabul edilen görüşlere yakındır. Meselâ, bu mezhepte zengin kadının fakir kocasına nafaka vermesi gerektiği kabul edilmiştir. (İ.P.)

ZÂHİRU'R-RİVÂYE

Rivâyetin açık olanı anlamına gelen ***zâhiru'r-rivâye,*** Hanefîlerden İmam Muhammed ibn Hasen eş-Şeybânî'nin yazdığı eserlerden bir bölümüne verilen özel bir isimdir.

İmam-ı Azam Ebû Hanîfe'nin talebelerinden biri olan İmam Muhammed, Hanefî mezhebinde çok sayıda eser veren biridir. Bu nedenle kendisine,

Hanefî mezhebinin nâkili denilmiştir. İmam Muhammed, *el-Asl* (el-Mebsût), *el-Câmiu's-Sağîr*, *el-Câmiu'l-Kebîr*, *es-Siyerü's-Sağîr*, *es-Siyerü'l-Kebîr*, *ez-Ziyâdât* ve *Ziyâdâtü'z-Ziyâdât* adlı eserleriyle, Hanefî fıkhının görüşlerini nakletmiştir. Hanefî fıkhının temelini teşkil eden bu kitaplar tevâtür veya şöhret derecesinde nakledildiğinden, bunlara zâhiru'r-rivâye denilmiştir.

İmam Muhammed'in yazmış olduğu bu altı kitabı, Hâkim-i Şehîd Ebû Fazl Muhammed Mervezî, *Kâfî* isimli kitapta toplamıştır. Hanefî fakihlerinden Şemsüleimme Serahsî, bu kitabı *Mebsût* ismiyle şerh etmiştir. Bunun dışında İmam Muhammed'in yazmış olduğu kitaplardan *Asl* veya diğer ismiyle *Mebsût,* Şeyhülislam Hâherzâde, Şemsüleimme Hulvânî, Şeyhülislâm İsbîcâbî, Fahrulislâm Ali Pezdevî ve Sadrulislâm Muhammed Pezdevî tarafından şerh edilmiştir. Bu şerhler yazarlarının isimlerine nispetle Mebsût-ı Hâherzâde, Mebsût-ı Hulvânî, Mebsût-ı Pezdevî şeklinde anılırlar.

İmam Muhammed, bu kitaplarıyla Irak fıkhını toplamış ve bunları ilim ehline nakletmiştir. Bu kitaplar Hanefî fıkhının ana kaynaklarıdır. (İ.P.)

ZÂKİR

Anan, hatırlayan, zikreden anlamına gelen ***zâkir,*** tasavvufta, zikir meclislerinde zikir âyinini idare eden, ilâhîler okuyup zikredenleri coşturan kimse demektir. (M.C.)

ZÂLİM

Zulüm olan inanç, söz, fiil ve davranışları işleyen kimseye denir. (bk. Zulüm) Kur'ân'da zâlim kelimesi tekil ve çoğul şekliyle (zâlîmin ve zâlimûn) 135 defa, zulmeden kimseler (ellezîne zâlemû) ifadesi 33 defa geçmiştir. Bunlardan bir âyette Allah'ın zâlim olmadığı bildirilmiştir (Şûarâ, 26/209). "Zâlim", "zâlimler" ve "zulmeden kimseler" ifadeleri ile; kâfirler (Bakara, 2/254), âhireti inkâr edenler (A'râf, 7/44), cehennem ateşini yalanlayanlar (Sebe', 34/42), âyetleri inkâr edenler (En'âm, 6/33) ve yalanlayanlar (Âl-i İmrân, 3/94), ilâhî kitaplara inanmayanlar (Sebe', 34/31), ilahlık iddia edenler (Enbiyâ, 21/29), insanları Allah yolundan/dinden men edenler (Nisâ, 4/168-169), Allah'a ortak koşanlar (müşrikler) (Furkân, 25/8), Allah'tan başkasına yalvaranlar (Yûnus, 10/106), Allah'a üçün üçüncüsüdür diyenler (Mâide, 5/72), şeytan ve zürriyetini dost edinip onlara tapanlar (Kehf, 18/50), heva ve hevesine tapanlar (Rûm, 30/29), münafıklar (Nûr, 24/50), Allah'ın sınırlarına (hudud) tecavüz edenler (Bakara, 2/229), hırsızlar (Mâide, 5/39), fuhuş yapanlar, hainler, kötülük edenler (Yûsuf, 12/24), kâtiller (Mâide, 5/27-29), fakirin hakkını vermeyenler, malını haram yolda harcayanlar, adağını yerine getirmeyenler (Bakara, 2/270), yalan yere yemîn edenler, hakka tevacüz edenler, başkalarına zarar verenler, yalancı şahitlik yapanlar (Mâide, 5/106-107), insanlara eza, cefa ve kötülük edenler (Şûra, 42/40), suçsuz insanı cezalandıranlar (Yûsuf, 12/79), fakirleri kovanlar (En'âm, 6/52), kâfir, Hristiyan ve Yahûdîleri dost edinenler, bunların arzu ve isteklerine uyanlar (Tevbe, 9/23), Allah'ın indirdiği ahkam ile hükmetmeyenler (Mâide, 5/45), insanlarla alay edenler, insanları çekiştirenler, onlara kötü lakap takanlar ve günahlarına tevbe etmeyenler (Hucûrat, 49/11) kast edilmiştir. Anlaşılan o ki, Allah'ın emir ve yasaklarına uymayanlara zâlim denilmektedir.

Allah'a yalan uyduranların (En'âm, 6/21), âyetleri yalanlayanların (En'âm, 6/157), âyetlerden yüz çevirenlerin (Secde, 32/22) ilâhlık ve yalancı peygamberlik iddia edenlerin (En'âm, 6/93), isyanlarını unutanların (Kehf, 18/57), şahitliği gizleyenlerin (Bakara, 2/140), camilerde Allah'ın adının anılmasına engel olan ve camilerin harap olmasına çalışanların (Bakara, 2/114) daha zâlim (Men ezlamü) oldukları Kur'ân'da bildirilmiştir.

Nemrut ve kavmi (Bakara, 2/258), Mekke müşrik toplumu (En'âm, 6/144), Medine münafıkları (Tevbe, 9/109), Medine Yahûdîleri (A'râf, 7/150), Firavun ve kavmi (Yûnus, 10/80), Nuh'un kavmi (Hûd, 11/44) helâk edilen Hûd, Sâlih ve Şuayb (a.s.)'ın kavimleri (Hûd, 11/101; Nahl, 16/113; Hac, 22/45; Ankebût, 29/31) zâlim toplumlar olarak nitelenmişlerdir. İnsanların ve toplumların zâlim olmaları, ilâhî iradeye uymayan inanç, söz, fiil ve davranışları sebebiyledir.

Kur'ân'da, zâlimlere dünya ve âhirette ceza olduğu bildirilerek zulümden sakındırılmışlardır. (İ.K.)

ZALÛM

Çok zâlim demektir. Kur'ân'da 2 âyette geçmiş ve insanın çok zâlim olduğu bildirilmiştir (İbrâhim, 14/34; Ahzâb, 33/72).

Zulüm işlemek insanın yapısında vardır. Bu; îmân, ibâdet, ahlâk ve terbiye ile yok edilebilir. İnsan; inkâr, şirk, nifak ve isyan ettiği, Allah'ın nimetlerine karşı nankörlükte bulunduğu, yüklendiği ilâhî emanetleri yerine getirmediği zaman zulme düşmüş olur. Peygamberler ve itaâtkâr müminler çok zâlim vasfı ile nitelenemez. (bk. Zulüm ve zâlim) (İ.K.)

ZAMAN

Zaman mefhumu insanın fiil, ibadet ve davranışlarıyla iç içedir. Bu yönüyle zaman sözlükte devir, çağ, mevsim, ay, hafta, gün, saat, mehil, uzun veya kısa olan vakit demektir. Kur'ân ve sünnet zamana sık sık atıfta bulunmaktadır. Her ne kadar Kur'ân'da zaman kelimesi geçmiyorsa da aynı anlamı ifade eden asr, dehr, ahkab, karn, kurûn, saat, lemhu'l-basar, hîn, huld, ebediyet, sene, sermed, yevm, leyl, fecr ve vakt gibi kelimeler toplam 513 yerde geçmektedir.

Zaman takvimle ve saatle ölçülür. Takvim bize namaz, oruç, hac ve zekat gibi farz ibadetlerin yerine getirilmesiyle ilgili vakitleri bildirmektedir. Yüce Allah bu hususta şöyle buyurmuştur: *"Gökleri ve yeri yarattığı günde Allah'ın yazısına göre Allah katında ayların sayısı on iki olup, bunlardan dördü haram aylardır. İşte bu doğru hesaptır..."* (Tevbe, 9/36) Cenab-ı Hak gökleri ve yeri yarattığı zaman Ay'ın hareketini öyle ayarlamıştır ki ay sistemine göre bir yılda on iki ay meydana gelmiş ve bir yıl 355 gün olmuştur. Yine başka bir âyette de hilalin doğuşunun, gelişmesinin ve batışının, hac takvimi için bir ölçü olduğunu bildirilmiştir. *"Sana hilal şeklinde yeni doğan ayları soruyorlar. De ki: Onlar, insanlar ve özellikle hac için vakit ölçüleridir..."* (Bakara, 2/189).

Zamanın insan için çok kıymetli bir nimet olduğu bildirilmiştir. Kişi ömrünün her anını daha verimli ve bereketli hale getirebilir. Genelde insan ömrü çocukluk, gençlik, olgunluk, ihtiyarlık ve düşkünlük olmak üzere beş safhaya ayrılmıştır. Bu safhaların her birinde ayrı görev ve sorumluluklar olduğu şu

hadiste açıklanmıştır: *"Kişi kıyamet gününde şu hususlardan sorulacaktır. Bunların cevabını vermeden hiçbir yere adım atamayacaktır. Ömrünü nerede tükettiğinden, gençliğini ne işte harcadığından, malını nereden kazanıp nerelere harcadığından, öğrendiği ile ne derece amel ettiğinden."* (Tirmizi, Kıyamet, 1). (F.K.)

ZÂMİN

Birine veya bir şeye kefil olmak demektir. (bk. Kefâlet) Ayrıca başkasına verdiği zararı veya sebep olduğu zararı telâfî eden, ödeyen anlamına da gelmektedir. Zararın ödenmesine ise **tazmînât** denir. (Konuyla ilgili daha geniş bilgi için bk. Tazmînât, Haksız Fiil, İtlâf, Diyet, Gurre) (İ.P.)

ZAMM-I SÛRE

Sûre bitiştirmek anlamına gelen ***zamm-ı sûre,*** dinî bir kavram olarak zammu sûre, namazda ayakta iken, Fâtiha sûresinden sonra bir sûre veya üç âyet ya da bir kısa sûre, uzun bir âyet okumak demektir. Hanefî mezhebine göre farz namazların ilk iki rekatinde, diğer namazların her rekatinde Fâtiha sûresinden sonra bir sûre veya en az üç âyet okumak vaciptir. Kasıtlı olarak terk edilmesi halinde namazın tekrar kılınması vaciptir. Ancak unutarak veya yanılıp da terk edilirse, sehiv secdesi yapılması gerekir. Namazın yeniden kılınmasına gerek yoktur. Cemaatle kılınan namazlarda imamın kıraati, kendisine uyanların kıraatinin de yerine geçtiğinden, cemaat Fâtiha ve zamm-ı sûreyi okumaz. İmam açıktan okuyorsa susarak onu dinler; içinden okuyorsa bir şey okumadan bekler. (İ.P.)

ZAN

Sözlükte "sanma, sezme, şüphe ve kesin olmayan bilgi" anlamına gelen ***zan,*** kesin olmayan bilgiye denir. İzmirli İsmail Hakkı'ya göre, %1 ihtimalî olan şeye vehim, %2-50 ihtimali olan şeye şüphe, %50 den sonraki ihtimale zan, %90 ihtimale zann-ı galib, %100 olana kesin bilgi denir.

Kur'ân-ı Kerim'de kesin olmayan bilgi ile hareket edilmesi hoş görülmemiştir: *"Ey inananlar, zannın çoğundan sakının, zira zannın bir kısmı günahtır."* (Hucurât, 49/12), *"Bilmediğin bir şeyin ardına düşme. Çünkü kulak, göz ve gönül bunların hepsi, o yaptığından sorumludur."* (İsrâ, 17/36).

Zan, taşıdığı değer itibariyle birkaç kategoriye ayrılmaktadır. 1- Zannın bir kısmı ahlâken beğenilmiş ve dinen makbul görülerek övülmüştür. Allah, peygamber ve müminler hakkkında iyi niyet beslemek ve hüsn-ü zanda bulunmak gibi, 2- Mahkemelerde şahitler hakkında gerekli inceleme yaptıktan sonra galip zanna göre hüküm vermeye mesned teşkil eden zandır. Böylece insanlar arasında karar verme zorunluluğu olan birçok muamelede, mutlak gerçeği bilmek mümkün olmadığı takdirde galip zanna dayanılarak hüküm verilir. 3- Bir kimse veya zümrenin yaşayış ve hareketlerinde yahut davranışlarında hüsn-ü zanna layık olmayan görüntüler ve kendileri su-i zan duymak için makul sebepler var ise, işte o zaman bu zan günah değildir. 4- Birinin herhangi bir söz ve hareketinde iyilik ve kötülük ihtimali eşit olup, bizim de sırf su-i zandan hareket ederek onu kötülüğe yorumlamamızdan kaynaklanan zandır. Bu zan günahtır. Meselâ iyi bir insan bir topluluktan kalkıp gider-

ken kendi ayakkabı, yerine başka birinin ayakkabısını giyse, bizim de onun mutlaka çalmak niyeti ile böyle bir işe teşebbüs ettiğine karar vermemiz gibi. (F.K.)

ZARÛRÂT-I DİNİYYE

"Dini zarûretler" anlamına gelen ***"zarûrât-ı dîniye"*** Hz. Peygamberin Allah'tan alıp tebliğ ettiği ve haber verdiği kesin olarak belli olan dinî esaslara, hükümlere ve haberlere denir. Mesela Kur'ân, Allah sözüdür ve son peygamber Hz. Muhammed (a.s.)'e indirilmiştir, beş vakit namaz, Ramazan orucu, hac ve zekat farzdır; içki, kumar, hırsızlık, zina ve yalan söylemek haramdır. Bunlar, tevatür ile sabittir. Dolayısıyla her Müslümanın bütün bunları bilmesi ve kabul etmesi gerekir, bunları kabul etmeyen veya şüphe eden kimse mümin olamaz. (İ.K.)

ZARÛRET

Sözlükte "meşakkat, ihtiyaç, çaresizlik" anlamına gelen ***zarûret***, dinî bir kavram olarak, insanın defetme imkânı olmayan ve nefsine veya bazı uzuvlarına zarar getirecek bir tehlike içerisine düşmesi halidir. Ayrıca İslâm hukukunda ihtiyaçlar da zarûret menzilesinde kabul edilmiştir. Buna göre zarûret, insanın canına, uzuvlarına, kişiliğine, aklına, malına veya bunların tabiilerine bir zararın veya eziyetin gelmesinden korkulan tehlike veya şiddetli meşakkat halidir. Ölümle tehdit, hastalık, çölde aç ve susuz kalmak böyledir.

Zarûret halinin tespitinde, ibadet ve muâmelâtın ayrı ayrı göz önünde bulundurularak örfe itibar edilmesi gerekir. Ayrıca zarûret halinin oluşması için tehlikenin mevcut olması, tehlikenin mülzim olması ve zarûret halini ortadan kaldıracak meşru başka bir yol bulunmaması gerekir.

İslâm dini, kolaylık ve rahmet dinidir. Bu nedenle zarûret ve ihtiyaç hallerinde zarûretin derecesine göre hükümlerde esneklik sağlanarak bazı istisnalar getirilmiştir. Ancak bunda haddi aşmamak ve gönülden meyletmemek gerekir. Kur'ân-ı Kerim'de; *"Şüphesiz Allah size ölüyü (leşi), kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesileni haram kıldı. Her kim bunlardan yemeye mecbur kalırsa, arzulamaksızın ve haddi aşmadan bir miktar yemesinde günah yoktur. Şüphe yok ki Allah çokça bağışlayan, çokça esirgeyendir."* buyurulmaktadır (Bakara, 2/173). Zarûret veya ihtiyaç hallerinde yasakları yapmaya, farz ve vacipleri terk etmeye izin veren bu istisnaî hükümlere ruhsat denir. (bk. Ruhsat, İkrâh, Umûmu Belvâ) (İ.P.)

ZARÛRİYYÂT

Muteber maslahatlardan birinci mertebeyi teşkil eden maslahatlardır. (bk. Maslahat) (İ.P.)

ZÂTÎ SIFATLAR

Zâtî sıfatlar; Allah'ın zatını niteleyen sıfatlardır**.** Bunlar; "vücut", "kıdem", "bekâ", "vahdâniyet", "muhâlefetün lilhavâdis" ve "kıyâm binefsihî" olmak üzere altı tanedir.

Vücut; Allah'ın zâtî sıfatlarından biridir, Allah'ın vâr olması demektir. Allah vardır, varlığı kendiliğindendir, yani Allah yaratılmış değildir. Her şeyi O yaratmıştır, O olmasaydı hiçbir şey olmazdı. Allah'ın dışındaki hiçbir varlık kendiliğinden meydana gelmemiştir, hepsi Allah'ın yaratmasıyla var olmuştur, hayatlarını Allah'ın lütfu ve keremiyle devam ettirmektedirler. Mesela insanların ve hayvanların gıda mad-

delerine, suya, temiz havaya ve güneş enerjisine ihtiyaçları vardır. Allah ise böyle değildir. O, varlığını devam ettirebilmesi için hiçbir şeye muhtaç değildir. Diğer varlıkların muhtaç oldukları şeyleri de yaratan O'dur.

Yüce Allah vardır, varlığında asla şüphe yoktur. Aklını, mantığını ve muhâkeme gücünü kullanan, gökleri, yıldızları, yeri, bitkileri, hayvanları, ormanları, meyveleri ve daha nice varlıkları düşünen insan, bütün bunları yaratan, onları yöneten bir varlığın olduğunu anlar. Şu anlamdaki âyetler insanları Allah'ın varlığı konusunda düşünmeye davet etmektedir:

"Deveye bakmıyorlar mı nasıl yaratılmıştır?

Göğe bakmıyorlar mı nasıl yükseltilmiştir?...

Dağlara bakmıyorlar mı nasıl dikilmişlerdir?

Yeryüzüne bakmıyorlar mı nasıl yayılmıştır?" (Ğaşiye, 17-20)

Kâinatta vâr olan her şey O'nun varlığına delalet etmektedir. (bk. Rûm, 30/20-24)

Kıdem; Allah'ın varlığını niteleyen, O'nu tanıtan zâtî sıfatlardan biridir. **Kıdem**, Allah'ın varlığının evveli ve başlangıcının bulunmaması, Allah'ın ezelî ve kadîm olması demektir.

Bu sıfat, Allah'ın yaratılmamış olduğunu, O'nun yok olduğu hiçbir zamanın bulunmadığını ifade eder. Çünkü zamanı ve mekanı yaratan da Allah'tır.

Allah'ın dışındaki bütün varlıkların sözgelimi güneşin, ayın, dünyanın, yıldızların, gezegenlerin, insanların, hayvanların, bitkilerin bir evveli, bir başlangıcı, yaratıldıkları ve var olmaya başladıkları bir zamanları vardır. Çünkü bu varlıklar önceleri yok iken sonradan Allah'ın yaratmasıyla var olmuşlardır. Halbuki Allah böyle değildir. O'nun varlığının evveli ve başlangıcı yoktur. Çünkü O, varlığı zorunlu varlıktır. Geriye doğru ne kadar gidilirse gidilsin O'nun bulunmadığı bir zaman düşünülemez. Allah'ın varlığının bir başlangıcının bulunması, O'nun yaratılmış olması anlamına gelir ki bu Allah için muhaldir, çünkü yaratılmış olan ilah olamaz. Allah yaratılmış değildir, ezelîdir, kadimdir. İşte Allah'ın **kıdem** sıfatı bu anlamdadır.

Bekâ, Allah'ın zâtî sıfatlarından biridir. Allah bâkîdir, ebedîdir, sonsuzdur, ölümsüzdür ve varlığının sonu yok demektir. Sonlu olmak, ölümlü olmak, bir gün yok olmak, yaratılmış varlıkların özelliğidir. Kâinatta gördüğümüz ve görmediğimiz, küçük ve büyük bütün varlıklar sonludur, ölümlüdür, bir gün yok olacaklardır. Allah ise böyle değildir. O, yaratılmadığı için fâni, sonlu ve ölümlü değildir. O, varlığı zorunlu varlıktır, sonsuz hayat sahibidir. "Her canlı ölecek" O, ebedî olarak kalacaktır.

Rahman sûresinin *"Yeryüzünde (ve âlemde) bulunan her canlı fanidir, yok olacaktır, ancak azamet ve ikram sahibi Rabb'inin zâtı bâki kalacaktır"* anlamındaki 26-27. âyetleri ile İhlas sûresi Allah'ın bu sıfatlarını ifade etmektedir.

Vahdâniyet, Allah'ın zâtî sıfatlarından biridir. Allah'ın bir ve tek olması demektir. Allah; zatında, sıfatlarında ve işlerinde tektir, eşi, benzeri ve ortağı yoktur. İhlâs sûresinin *"De ki O Allah bir, tektir"* anlamındaki âyeti Allah'ın bu sıfatını ifade etmektedir. Her şeyi yaratan, yaşatan ve rızık veren

Allah'tır. O, tek yaratıcı, tek mabût ve tek ilahtır.

Bütün peygamberler, O'nun vahdâniyetini, tekliğini anlatmışlardır: *"(Ey Peygamberim!) Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberlere, 'şüphesiz benden başka hiçbir ilah yoktur, öyleyse bana ibadet edin' diye vahyetmişizdir"* (Enbiya, 25) ânlamındaki âyet, bu gerçeği ifade etmektedir.

İslâm dinin **tevhît** dîni olması, Allah'ın tek ilah ve tek mabut olması esasına dayanır. O'ndan başka ilah kabul etmek, çok tanrıcılık şirktir, Allah'a ortaklar koşmaktır. Şirk ise en büyük zulüm, en büyük günahtır.

Kur'ân baştan sona Allah'ın birliğini anlatan âyetlerle doludur: "Eğer yerde ve göklerde Allah'tan başka ilahlar olsaydı, kesinlikle yerin ve göklerin düzeni bozulurdu" (Hac, 22) ânlamındaki âyet Allah'ın vahdâniyet sıfatını anlatmaktadır. Allah'ın tek olması, îman esaslarından biridir. Mümin olabilmek için sadece Allah'ın varlığını kabul etmek yetmez, Allah'ın varlığı ile birlikte tek ilah, tek mabut ve tek yaratıcı olduğuna ve Kur'ân'da bildirilen bütün nitelerine îman etmek gerekir.

Muhâlefetün lilhavâdis, Allah'ın yaratıklardan hiç birine benzememesi demektir. Biz, Allah'ı nasıl düşünürsek düşünelim O, bizim düşündüğümüzden, aklımıza, hayalimize ve hatırımıza gelen şeylerden farklıdır, başkadır, hiçbirine benzemez. Çünkü bizim Allah'ı benzetmek istediğimiz şeylerin hepsi yaratılmış, ölümlü, muhtaç ve âciz varlıklardır. Halbuki Allah, yaratılmış, âciz, muhtaç ve ölümlü bir varlık olmadığı gibi cisim, cevher ve araz da değildir. O samettir, hiçbir şeye muhtaç değildir, her şey O'na muhtaçtır, ezelî ve ebedîdir.

Allah; zatı, sıfatları ve fiilleriyle hiçbir yaratığa benzemez. Mesela insanların gücü, görme, işitme ve bilme gibi yetenekleri vardır. Allah'ın da gücü, görmesi, işitmesi ve bilmesi vardır. Ancak insanların gücü, görmesi, işitmesi ve bilmesi Allah'ın gücü, görmesi, işitmesi ve bilmesine benzemez.

Allah'ın her şeye gücü yeter, insanların ise her şeye gücü yetmez. Onlara görme yeteneğini veren de Allah'tır. Allah her şeyi görür, insanlar her şeyi göremez, onlara görme organı veren de Allah'tır. Allah her şeyi işitir, en gizli olan sesleri de işitir. İnsanlar ise her sözü işitemezler, ancak belirli frekanstaki sesleri işitebilirler. Allah her şeyi bilir, O'nun ilminden hariç hiçbir şey yoktur. İnsanlar ise her şeyi bilemezler, bilgileri sınırlıdır. Mesela gaybı, geleceği bilemezler. Allah ise geçmişi de geleceği de bilir. Dolayısıyla ne zatı ne de sıfatları itibariyle Allah hiçbir şeye benzemez.

"O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O, hakkıyla işiten, hakkıyla görendir. Göklerin ve yerin anahtarları O'nundur. Dilediğine rızkı bol verir ve dilediğinden kısar. Şüphesiz O, her şeyi hakkıyla bilendir" (Şûrâ, 42/11-12) anlamındaki âyet, Allah'ın bu sıfatını ifade etmektedir.

Kıyam binefsihî, Allah'ın varlığının kendiliğinden olması, başkaları tarafından var edilmemiş, yaratılmamış ve doğmamış olması demektir. Her şeyi yaratan O'dur, O haliktır, yegane yaratıcıdır, ama O, yaratılmış değildir. Yaratılmış varlıklar, varlıklarını sürdürebilmeleri için, Allah'a muhtaçtırlar. Allah ise hiç bir şeye muhtaç değil-

dir. Zaman ve mekandan münezzehtir. Zamanı da mekanı da diğer varlıkları da yaratan O'dur. (İ.K.)

ZAYIF HADİS

Sahih ve hasen hadisin şartlarını taşımayan hadislere denir. (bk. Sahih Hadis, Hasen Hadis) Zayıf hadisler, zayıflığının derecesi bakımından, zayıflığı ağır olan ve zayıflığı ağır olmayan hadisler kısımlarına ayrılır. Hadis, râvîsinin günahkâr, yalancı veya yalancılıkla itham edilmiş, zındık, gafleti fazla, çok hata sahibi ve hadis uyduran bir kimse olması halinde, çok zayıf olur. Adaletli olmakla birlikte hafızası iyi olmayan, vehim veya gaflet sahibi olan ya da yaşlılık nedeniyle rivâyetleri karıştıran râvînin rivâyet ettiği hadisler ile mürsel ve müdelles hadisler az zayıf hadislerdir.

Zayıf hadisler şu şekilde tasnif edilmiştir: a) Senedi muttasıl olmadığından dolayı zayıf kabul edilenler; **muallak, mürsel, munkatı, mu'dal,** (muttasıl olduğu bilinmeyen) **muan'an, müdelles.** b) Râvîsinde adalet şartı bulunmadığından dolayı zayıf kabul edilenler; **meçhul, mübhem,** (yalancılık ve günah işleme dolayısıyla) **metrûk, münker.** c) Râvîsi zabt özelliğini taşımadığı için zayıf kabul edilen hadisler; (gaflet ve fazla hata dolayısıyla) **metruk, muzdarib, muallel, şaz.**

Zayıf hadisle amel etme konusunda âlimler üç farklı görüş ileri sürmüşlerdir; a) mutlak olarak amel etmek caiz değildir, b) Mutlak olarak amel edilebilir, c) İnanç esasları ve dinî hükümler dışında, amellerin faziletleri gibi konularda, çok zayıf ya da mevzû olmamak kaydıyla amel edilebilir. (A.G.)

ZEBH

Kesmek, boğazlamak demektir. Eti yenen kara hayvanlarının etlerinin helâl olması için, usulüne uygun olarak kesilmesi gerekir. Usulüne uygun olarak kesim, hayvanın yemek ve nefes boruları ile iki şah damarının veya iki şah damarından birinin kesilmesi şeklinde yapılır.

Hayvanı kesecek kimsenin, akıl ve temyiz gücüne sahip, Müslüman veya Ehl-i kitap olması gerekir. Hayvanı kesenin ergenlik çağına gelmiş olması şart değildir. Mümeyyiz olan, yani yaptığını ve söylediğini bilen çocuğun kestiği helâldir. Hayvanı kesen kimsenin kadın veya erkek olması fark etmediği gibi, temiz olmakla cünüp veya hayızlı olması arasında da bir fark yoktur; hepsinin kestiği yenir.

Her işte güzeli öngören İslâm, hayvan kesiminin de, en iyi bir şekilde yapılmasını emretmiştir. Kesilecek hayvana eziyet verilmemelidir. Hayvanlar ehil kişiler tarafından kesilmeli, kesim işlemi süratli bir şekilde gerçekleştirilmelidir. Aynı şekilde, kesimde, gelişen teknolojiden istifade edilmeli, temizliğe ve ekolojik dengenin korunmasına özen gösterilmelidir. (İ.P.)

ZEBÛR

Zebr veya Zebûr sözlükte; kitap, cüz, kitap yaprağı, yazı yazma, söz, yazı, akıl, mektub, kuvvetli ve sağlam gibi manalara gelmektedir. Dinî literatürde ise Zebûr, Yüce Allah'tan Hz. Dâvûd'a vahy ile gelen mukaddes kitabın adıdır. Peygamberlere gönderilen dört büyük kitaptan biri olan Zebûr'un da asıl nüshası yoktur. Ancak eski Ahid'de yer alan Mezamir'in Zebûr olabileceği söylenmektedir. Bunlar şiir

şeklinde, manzum ahlâkî öğütler ve nasihatlardan ibarettir.

Kur'ân'da üç ayrı yerde "Zebûr" dan söz edilmektedir. *"...Dâvûd'a Zebûr'u verdik..."* (Nisâ, 4/163), *"Andolsun zikirden sonra Zebûr'da da "yeryüzüne iyi kullarım varis olacaktır." diye yazmıştık."* (Enbiyâ, 21/105), *"...Gerçekten biz, peygamberlerin kimini kiminden üstün kıldık; Dâvûd'a da Zebûr'u verdik."* (İsrâ, 17/55). Görüldüğü gibi her üç âyette de Hz. Dâvûd ve O'na gönderilen ilâhî kitap Zebûr'dan söz edilmektedir. (F.K.)

ZEKÂT

Sözlükte "artma, çoğalma, temizlik, bereket, iyi hal ve övgü" anlamlarına gelen ***zekât,*** dinî bir terim olarak, belirli bir malın bir kısmının Allah rızası için muayyen kişilere verilmesi demektir.

Zekât, İslâm'ın beş temel esasından biri olup, hicretin ikinci yılında Medine'de farz kılınmıştır. Kur'ân-ı Kerim'de; *"Namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin..."* (Bakara, 2/43, 110; Hac, 22/78; Nûr, 24/56; Mücadele, 58/13; Müzzemmil, 73/20); *"Onların mallarından, kendilerini temizleyeceğin, arıtıp yücelteceğin bir sadaka al ve onlar için dua et; çünkü senin duan onlara huzur verir. Allah işitendir, bilendir."* buyrulmaktadır (Tevbe, 9/103).

Bir kimsenin zekât vermekle mükellef olması için müslüman, akıllı, büluğ çağına erişmiş olması ve hür olması; borcundan ve aslî ihtiyaçlarından fazla nisap miktarı mala sahip olması gerekir. ***Nisap*** zekât, sadaka-i fıtır, kurban gibi ibadetler için konulan bir zenginlik ölçüsüdür. (bk. Nisap) Ayrıca nisap miktarı mala sahip olan kimsenin zekâtla mükellef olması için, bu malın ***nâmi*** olması ve üstünden bir yıl geçmesi gerekir. ***Nâmi*** olması ise, malın, sahibine kazanç ve fayda sağlar durumda olması demektir. (bk. Nemâ)

Zekâta tabî mallar Kur'ân-ı Kerim'de, altın ve gümüş (Tevbe, 9/34), tahıllar ve meyveler (En'âm, 141), ticaret ve benzeri işlerden elde edilen kazançlar (Bakara, 2/276), madenler ve benzeri yer altı servetleri (Bakara, 2/276) ve diğer mallar (Tevbe, 9/103; Zâriyât, 51/19) şeklinde belirlenmiştir.

Genel olarak malların zekâtı kırkta bir oranındadır. Ancak tarım ürünlerinde masraflı olup olmamasına göre yirmide bir veya onda bir oranındadır. Hayvanlarda ise özel olarak hayvanın cinsine göre ayrı ayrı belirlenmiştir.

Zekât Tevbe sûresinin 60. âyetinde belirtildiği gibi fakirlere, miskinlere, borçlulara, yolda kalmışlara, Allah yolunda olanlara, kalbi İslâm'a ısındırılanlara, esir ve kölelikten kurtulmak isteyenlere verilir. zekât bunların tamamına taksim edilebileceği gibi, bunlardan bir veya bir kaçına da verilebilir. Zekât; anne, baba, büyükanne ve büyükbabalara, çocuklara ve torunlara verilemez. Aynı şekilde gayrimüslim ile zengine de verilmez. (İ.P.)

ZELLE

Sözlükte "sürçme, sürçüp kayma, yanılma, yanlış, ufak suç, ayrılmak ve uzaklaşmak" demektir. Dinî literatürde ise bu terim daha çok peygamberlerin hataları için kullanılmaktadır. Peygamberlerin kendilerine has bazı sıfatları vardır. Bu sıfatlarla normal insanlardan seçilip ayrılırlar. Onlar nübüvvetten önce bile hırsızlık, yalancılık, dolandırıcılık, putlara tapma, ahlâk dışı ilişkiler ve benzeri şeyler-

den uzak tutulmuşlardır. İşte onlar için öngörülen sıfatlardan biri de **ismet** sıfatıdır. Buna göre peygamberlerin suçsuz ve günahsız olmaları gerekir. Zira günah işlemek nübüvvet makamı ile bağdaşmaz. Onların kem gözlü ve hain bakışlı olmaları bile caiz değildir.

Kelâm ekolleri genel anlamda peygamberlerin masum ve günahsız oldukları hususunda görüş birliği içindedirler. Bazı âyet ve hadislerde geçen ifadelerden ötürü peygamberlerin küçük günah işleyip işlemeyecekleri konusunda ihtilaf söz konusu olmuştur. Mutezile ve Şia'ya göre peygamberlerin ismeti tam ve mükemmeldir. Büyük ve küçük bütün günahlardan uzaktırlar. Mâtüridîlere göre peygamber, küçük büyük bütün günahlardan, her türlü küfür ve şirkten uzaktır. Bununla birlikte çok küçük, hafif hatalar, zelle türünden sürçmeler onlardan sadır olabilir. Ancak tebliğde kesin olarak günahsızdırlar. Râzî ve Cürcanî'ye göre, dalgınlık veya unutkanlıkla bazı küçük hataların peygamberden sadır olması mümkündür. Her peygamberin biri kulluk, diğeri de peygamberlik olmak üzere iki vasfı vardır. Peygamberlik vasfında hata etmezler. Çünkü vahyin kontrolündedirler. Ancak kulluk vasfında hata edebilirler. Bununla birlikte yaptıkları hatalarda kasıt söz konusu değildir. (F.K.)

ZELLETÜ'L-KÂRÎ

Okuyucunun sürçmesi ve yanılması anlamına gelen ***zelletü'l-kârî***, dinî bir kavram olarak, namazda kıraatte yanılmayı ifade eder. Buna lahn da denir. (bk. Lahn) (İ.P.)

ZEMZEM

Kâbe'nin doğusunda Yüce Allah'ın Hâcer ile oğlu İsmail'e ihsan ettiği suya denir. Yeryüzündeki suların en faziletlisidir. Bu su içilir, abdest ve gusülde kullanılabilir. Ancak istincada ve necasetlerin temizlenmesinde kullanılması mekruhtur. Peygamberimiz (a.s.); *"Zemzem hangi maksatla içilirse, o maksat içindir."* buyurmuştur (İbn Mâce, Menâsik, 78). Hacılar, bu sudan çokça içerler ve memleketlerine götürüp ziyaretçilerine ikram ederler. Hacda özellikle veda tavafından sonra Kâbeye dönerek ayakta bolca zemzem içmek, başa ve vücuda dökmek sünnettir. Zemzem içilirken "Allahümme inni es'elüke ilmen nâfian ve rızkan vâsiân ve şifâen min külli dâin ve sakam" (Allah'ım senden faydalı ilim, bol rızık ve her türlü dert için şifa niyaz ediyorum) duası okunur. (İ.K.)

ZENB

Günah demektir. Çoğulu zünûb'tur. Günah işleyen kimseye ***müznib*** denir. Akıbeti kötü olan her söz ve fiil, ***zenb***tir. Zenb, ***ism***, ***cürm*** ve ***ma'siyet*** kavramları ile eş anlamdadır.

Kur'ân'da zenb kavramı, 37 yerde geçmiş ve Allah'ın âyetlerini yalanlamak, inkâr etmek (Enfâl, 8/52, 54), itâatsizlik etmek (Mâide, 5/49), büyüklenmek (Ankebût, 29/39-40), Allah'a ortaklar koşmak (şirk) (Mâide, 5/18), zina etmek, iftirada bulunmak (Yûsuf, 12/23,29), adam öldürmek (Şû'arâ, 26/14), insanlara kötülük yapmak (Yûsuf, 12/97), Allah yolunda cihattan geri kalmak (Tevbe, 9/102) gibi yasaklanan, haram ve kötü olan her türlü inanç, söz, fiil ve davranışlar ***zenb*** olarak ifade edilmiştir. Helâk edilen, cezalandırılan fert ve toplumların zenbleri yüzünden helak edildiği,

cezalandırıldığı bildirilmiştir (En'âm, 6/6; Ankebût, 29/40).

Küçük, büyük bütün günahlar zenbtir. Zenb sahiplerinin, bundan kurtulmak için Allah'tan bağış, af istemeleri gerekir. Çünkü Allah bütün zenbleri bağışlayan ve affedendir (Âl-i İmrân, 3/135; Zümer, 39/53; Mü'min, 40/3). Günahlarının bağışlanması için af ve mağfiret dileyenler övülmüştür (Âl-i İmrân, 3/16, 143, 193).

Günaha zenb denilmesi, insanı hayırdan, sevaptan, yüksek derecelerden geri bıraktığı, sonunda rezil ettiği içindir. Kelimenin aslında, bu anlam vardır. Bu yüzden kuyruğa, bir şeyin sonuna zeneb, hisse, nasîbe ve zenûb (Zâriyât, 51/59) denir. (İ.K.)

ZENGİN

Nisap miktarı mala sahip kişiye zengin denir. (bk. Nisâp) (İ.P.)

ZERÂYİ'

Sözlükte "vesîle, sebep" anlamına gelen zerîa kelimesinin çoğulu olan ***zerâyi'***, bir fıkıh terimi olarak, hüküm çıkarmada kullanılan fer'î delillerden olup, harama vasıta olan şeyin haram, helâle vasıta olan şeyin helâl, vacip için zarûrî olan şeyin vâcip olmasını ifade eder.

İslâm hukukunda hükümler, maksatlar ve vesîleler olmak üzere ikiye ayrılırlar. ***Maksatlar*** (Mekâsıt), maslahat ve mefsedetleri teşkil eder. ***Vesîleler*** (Vesâil), maslahat veya mefsedetlere yol açan şeylerdir. Vesîleler hüküm bakımından vasıta oldukları şeylere benzerler; harama vesîle olan haram, helâle vesîle olan helâldir.

Zerâyi'de asıl olan fiillerin sonucunun göz önünde bulundurulmasıdır. Allah Teâlâ da, işlerin sonucunun göz önünde bulundurulması gerektiğine şu âyet-i kerimede işaret etmektedir: *"Allah'tan başkasına tapanlara (ve onların putlarına) sövmeyin; sonra onlar da bilmeyerek Allah'a söverler. Böylece biz her ümmete kendi işlerini cazip gösterdik. Sonunda dönüşleri Rablerinedir. Artık O ne yaptıklarını kendilerine bildirecektir."* (En'âm, 6/108). Zerâyi, özellikle sedd-i zerâyi (haram ve kötülüklere vesîle olanın haram olması), fakihlerin çoğunluğuna göre delil olarak kabul edilmiştir. (İ.P.)

ZEVÂİD

Sözlükte "artan, fazlalık, ilave" anlamına gelen zâid kelimesinin çoğulu olan ***zevâid***, dinî literatürde, zevâid kitapları, zevâid sünnetleri ve zevâid tekbirleri şeklinde terkip halinde kullanılmıştır.

Zevâid sünnetler (sünnet-i zevâid), Hz. Peygamberin, dinî tebliğ ve açıklama niteliği taşımayan, bir insan olarak yapmış olduğu fiillerdir. Hz. Peygamberin yemesi, içmesi, giyinmesi böyledir. (bk. Mendûb)

Zevâid tekbirleri, Bayram namazlarının birinci rekatında iftitah tekbiri ve "sübhaneke" duasının okunmasından sonra, Fâtiha sûresinin okunmasından önce üç ve ikinci rekatte rükudan önce üç olmak üzere fazladan alınan altı tekbire denir. (bk. Bayram Namazı) (İ.P.)

Zevâid kitapları, bir hadis kitabının, başka bir hadis kitabı ile karşılaştırılarak birincinin ikinciden fazla olarak içerdiği hadislerden oluşan eserlere denir. Zevâide esas alınan kaynaklar genelde "kütübü sitte" de yer alan kitaplar olmuştur.

Hadis literatüründe bir çok hadis eserinin zevâidi hazırlanmıştır.

Bunlardan ikisi şunlardır: a) Ali ibn Ebûbekir Nureddin el-Heysemî'nin *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid* adlı eseri. Bu eserde, kütübü sittede rivâyet edilen hadisler dışında kalan şu altı eserdeki hadisler, isnadsız olarak konulara göre tertiplenmiştir: Taberânî'nin *el-Mecmeu'l-Kesir*, *el-Mecme'ul-Evsat*, *el-Mecmeu's-Sağîr*, Ebû Ya'lâ el-Mevsılî'nin *Müsned*, Ahmed ibn Hanbel'in *Müsned*, Bezzâr'ın *Müsnedleri* b) İbn Hacer el-Askalânî'nin *el-Metâlibu'l-Âliye* adlı eseri. Bu eserde şu müelliflerin "Müsned"lerinde bulunup da kütübü sittede bulunmayan hadisleri isnadsız olarak konular halinde tertiplenmiştir: Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Humeydî, İbn Ebî Amr, Müsedded, Ahmed ibn Menî', Ebûbekir ibn Ebî Şeybe, Abd ibn Humeyd, Harîs ibn Ebî Üsâme.(A.G.)

ZEVÂL

Güneşin tepe noktasını geçmesine denir. ***Zevâl***, örfî gündüzün tam ortasına denk gelir. Meselâ, örfî gündüz 12 saat ise, bunun yarısı olan 6'nın güneşin doğuş vaktine eklenmesi ile bulunan zaman zevâl vaktidir. Görünüşe göre güneş, gökteki yolunun yarısını kat etmiştir; o zamana kadar her şeyin gölgesi batıya doğru düşerken, bundan sonra doğuya doğru düşmeye başlar. (İ.P.)

ZEVİ'L-ERHAM

Yakın akrabalar anlamına gelen ***zevi'l-erham***, bir fıkıh terimi olarak, mirasta asabe ve belirli hisse sahibi (ashab-i ferâiz) olmadıkları halde, bunlar bulunmadığında mirastan pay alan kimselere verilen addır. Bunlar teyze, hala, kızın oğlu, annenin babası gibi akrabalardır.

Bu grupta yer alan akrabaların mirasçılıkları ve mirastan ne kadar hisse alacakları konusunda açık bir delil bulunmadığından, bu konuda müçtehitler ihtilaf etmişlerdir. Bir kısmına göre, vefat edenle zevi'l-erhamdan olan kişiyi bağlayan vasıta itibara alınır ve bunun alacağı pay verilir. Bir kısmına göre ise asabe gibi mirasçı olurlar. Hanefîlere göre bu ikinci metot tercih edilmiştir. Buna göre zevi'l-erham asabe gibi mirasçı olur; yakın olan uzak olanı düşürür. Eşit olduklarında aralarında eşit olarak paylaştırılır. Erkek ile kadın karışık olması halinde ikili birli taksim edilir. (İ.P.)

ZEVİ'L-KURBÂ

Zevî sahip; ***kurbâ*** ise, yakınlık, akrabalık demektir. Terkip olarak ***zevi'l-kurbâ***, yakın akraba anlamına gelir. Buna ***karîb***, (çoğulu *akraba*) de denir. İnsanın rahim ve nesep cihetiyle yakınına verilen bir isimdir. Zevi'l-kurbâ, Kur'ân'da zi'l-kurbâ (Nisâ, 4/36) ve ülî'l-kurbâ (Nûr, 24/22), el-akrab (çoğulu el-akrabûn ve el-akrabîn) (Nisâ, 4/7, 135) olarak da ifade edilmiştir. Bu tabirler de aynı anlamdadır. Kur'ân'da yakın akrabaya iyilik yapılması (Bakara, 2/83) ve haklarının verilmesi (İsrâ, 17/76) emredilmektedir. (İ.K.)

ZEYDİYYE

Dördüncü imam Zeynelabidin'in oğlu Zeyd'e tabi olan ve ***imamet***in Hz. Fatıma'nın çocuklarına ait olduğunu benimseyen Şia'nın bir fırkasıdır. Daha sonra Zeyd'in oğlu Yahya da bu düşünceye tabi olmuştur. Zeydiyye, Şia arasında en mu'tedil ve Ehli Sünnete en yakın olan bir koldur.

Bilindiği gibi Şia fırkalarının ortak fikri olarak ***imamet*** nassa dayanmaktadır. Ayrıca imamette veraset ve vesayet geçerlidir. Fakat Zeydiyye bu görüşe katılmamış, imamın Hz. Fatıma'nın neslinden olması, âlim, zâhid, cesur, cömert ve imamlık davasında bulunması gibi temel şartları yeterli kabul etmiştir. Zeydiyye'ye göre, Hz. Peygamber'den sonra en faziletli insan Hz. Ali'dir. Rasûlüllah onu ismen değil vasfen tayin etmiştir. Ancak fazilet yönünden Hz. Ali kadar olmasalar da, ilk iki halifenin tayini de caizdir. Onlara biat eden ashab-ı kiram sebbedilemez. Büyük günah hususunda Mutezile ve Hariciler gibi düşünmektedirler. Bu durumda büyük günah işleyen kimse tövbe etmedikçe cehennemliktir. Amelî konularda Hanefî mezhebine daha yakındırlar. Mest üzerine meshetmek, âdil olsun zâlim olsun herkesin arkasında namaz kılmak ve Ehl-i Kitabın kestiğini yemek caizdir. Mut'a nikâhı ise yasaktır. Görüldüğü gibi Zeydiyye genel olarak usûl-i dinde Mutezileye, fürû'da ise Hanefî mezhebine yakın hareket etmiştir. (F.K.)

ZIHÂR

Sözlükte "iki elbise birbirine uyup, birini diğeri üzerine giymek, yardım etmek" anlamlarına gelen ***zıhâr***, ıstılahta erkeğin eşine, onu kendisine haram kılmak maksadıyla "sen bana anamın sırtı gibisin" demesidir.

Zıhâr cahiliye döneminde erkeklerin eşlerini boşamak için kullandıkları bir usuldü. Ancak İslâm dini, bu sözü asıl manasına çevirerek, yeniden bir düzenleme yapmıştır. Buna göre; bir kimsenin eşini, annesi, kız kardeşi, halası, teyzesi gibi kendisiyle evlenmesi ebedî yasak olan bir kimsenin, sırtı, karnı, baldırı gibi bakılması haram olan bir uzvuna benzetmesi zıhârdır. Zıhâr yapan kimsenin keffâret ödemeden eşiyle cinsî münasebette bulunması, ona dokunması ve öpmesi helâl değildir. Zıhârın keffâreti, imkân dahilinde ise zıhârda bulunan kişinin köle azâd etmesi, bunu bulamaması halinde 60 gün peşpeşe oruç tutması, buna da güç yetiremez ise 60 fakiri doyurmasıdır (Mücâdele 58/3-4). Keffâret olarak tutulacak oruç günlerinin arasında Ramazan günlerinin, Ramazan Bayramının birinci ve Kurban Bayramının dört gününün bulunmaması gerekir. (İ.P.)

ZINDIK

Müslüman olmadıkları halde Müslüman görünen, müminleri inandıkları dinî değerlerden soğutup uzaklaştırmaya ve onları ifsat etmeye çalışan kimseler hakkında kullanılan bir terimdir. Bazen halkı kendi görüşlerine çekmek için hadis uydurdukları, bazen de muteber kaynak ve şahıslara dine aykırı fikirler isnad ettikleri görülür. Bu kimselerin rivâyetleri "mevzû" olduğu için reddedilir. Bid'atçılar hakkında da bazen "zındık" kavramı kullanılmıştır. (A.G.)

ZÎ RAHİM

Nesep yönünden akraba demektir. Bunlardan evlenilmesi haram olanlara ise zî rahim-i mahrem denir. Bunlar anne, baba, dedeler ve nineler; çocuklar ve torunlar, kardeşler ve kardeş çocukları ile amca, hala, dayı ve teyzelerdir. Bunların dışında kalan kuzenler zî rahim olmakla birlikte, zî rahim-i mahrem değildir. (İ.P.)

ZİKİR

Sözlükte "anmak, hatırlamak, yad etmek" anlamına gelen ***zikir,*** ıstılah-

ta, Allah'ı anmak ve hatırlamak, O'nu unutmamak ve gaflet halinde olmamak, Allah kelimesini ve tekbir, tehlil, tesbih, tahmid cümlelerini tekrarlamak demektir. Zikir, Allah'ın yüceliğini dile getirmek ve manevî yetkinliğe ulaşmak amacıyla yapılır. Zikrin çoğulu ezkâr ve zükûrdür. Zikir, aynı kökten gelen kelimelerle birlikte, Kur'ân'da üç yüze yakın yerde geçmektedir. Bu âyetlerde "Allah'ı zikir" emredilmiş (Bakara, 2/152), Allah'ı zikreden müminlerden övgüyle söz edilmiş ve kendileri için mağfiret ve büyük mükâfatlar bulunduğu müjdesi verilmiştir (Ahzâb, 33/35). Hz. Peygamber de zikrin en faziletlisinin lâ ilâhe illallâh olduğunu (İbn Mâce, Edeb, 25) söyleyerek tevhid kelimesi ile zikirde bulunmanın önemine dikkat çekmiştir. Zikir, dil, kalp ve beden ile olmak üzere üç çeşittir. ***Dil ile zikir,*** Allah'ı güzel isimleri ile anmak, O'na hamdetmek, tesbihte bulunmak, dua etmek ve Kur'ân okumaktır. ***Beden ile zikir,*** bütün organların Allah'ın emirlerine uyması ve yasaklarından kaçınması ile olur. ***Kalp ile zikir*** ise Allah'ı gönülden çıkarmamaktır. (M.C.)

ZİLHİCCE ORUCU

Zilhicce ayının ilk dokuz gününde tutulan oruca demektir. Zilhicce ayının onuncu günü kurban bayramının ilk günüdür. Zilhicce ayının ilk dokuz günü Peygamberimizin oruç tuttuğu rivayetlerine binaen bu günlerde oruç tutmak müstehaptır. Ancak hacdakiler arefe günü oruç tutmazlar. Peygamberimiz arefe günü orucu hakkında şöyle buyurmuştur: *"Arefe günü tutulan orucun bundan önce ve sonra birer yıllık günahları örteceği Allah'tan umulur"* (Müslim, Savm, 196-197). (İ.K.)

ZİMMÎ

İslâm tarihinde Müslüman ülkesinde, devletle yaptığı bir anlaşma ile devletin himâye ve güvencesi altında yaşayan gayrimüslim vatandaşı ifade için kullanılan bir terim. Bütün insanlara kucak açan İslâm dini, Müslümanlarla gayrimüslimlerin bir arada yaşamalarını temel ilke olarak kabul etmiştir. Bu çerçeveden olmak üzere, İslâm tarihi boyunca gayrimüslim vatandaş statüsünde bulunan zimmîler, Müslümanlar gibi devletin vatandaşı olup, bütün temel hak ve sorumluluklar bakımından Müslümanlarla eşit olarak kabul edilmiştir. Bunun dışında zekât, keffâret gibi dini karakterli sorumluluklar yüklenmemiş, bunun yerine cizye denilen bir tür vergi alınmıştır.

Tarihsel süreçte devletinin himâyesi altında bulunan zimmîler, dinlerinde, dinlerinin gereği olan ibadetleri yerine getirmede, hatta kendi aralarındaki yargılanmada ve diğer bütün temel insan hak ve hürriyetlerini kullanmada serbesttirler. Hz. Peygamber, zimmîye zulüm ve haksızlık yapmayı, gücünün üstünde vergi yüklemeyi, arzusu dışında bir şeyini almayı yasaklamış; haksız yere bir zimmîyi öldürenin cennetin kokusunu bile duyamayacağını bildirmiştir (Sahih-i İbn Hibbân, XI/238, H. No: 4880-4881). Bu sebeple tarih boyunca İslâm toplumları içerisinde gayrimüslimler varlıklarını devam ettirmişler, dinlerini muhafaza etmişlerdir. (İ.P.)

ZİNÂ

Evlilik dışı cinsel ilişki anlamına gelmekte olup, dinen kesinlikle yasaklanmış büyük günahlardandır. İslâmî hükümlerin gerçekleştirmeye çalıştığı ve nassların açıkladığı hakîkî ve gerçek 5 maslahattan birisi de neslin muhafa-

zasıdır. Neslin korunması, bütün insan türünü korumak ve yeni nesillerin yetiştirilmesi anlamına gelir. Bu ise, ancak evlilik hayatının düzenlenmesi ve evlilik hayatına, kişilerin ırz ve namuslarına yönelik saldırı ve tecavüzlerin önlenmesiyle gerçekleşir.

Bu nedenle zinâ, en şiddetli bir şekilde yasaklanmıştır. Çünkü zinâ, sadece tarafları ve onların yakınlarını ilgilendiren şahsî bir suç değil, bütün toplumu ilgilendiren; toplumun temel taşını oluşturan aileyi kökünden sarsan, insanlardaki namus ve iffet duygusunu rencide eden, ahlâksızlığın yaygınlaşmasına neden olan sosyal bir suç, cinayettir. Kur'ân-ı Kerim'de, *"Zinâya yaklaşmayın, çünkü o bir hayasızlıktır. O ne kötü bir yoldur."* (İsrâ, 17/32) denilmek suretiyle zinânın çirkinliği ve kaçınılması gerektiği bildirilmiştir.

Zinânın önlenebilmesi için sadece zinâ değil, zinaya götüren sebepler de yasaklanmıştır. Nitekim Yüce Allah, *"Ahlâksızlığın açığına da gizlisine de yaklaşmayın."* buyurmaktadır (En'âm 6/151). Bu çerçeveden olarak, zinaya götüren ve zinayı kolaylaştıran yollardan uzak durulmalı, cinsel duyguları tahrik edici ve sömürücü yayın ve telkinlerden küçükler ve gençler korunmalıdır. Ayrıca fertlerin manevî eğitiminin sağlanması ve evlilik müessesesinin korunması zarûrîdir. (İ.P.)

ZİRÂ'

Sözlükte "kol, insanın dirseğinden elinin orta parmağının ucuna kadar olan kısmını ifade eden" zirâ', ıstılahta, eskiden kullanılan bir çeşit uzunluk ölçüsü biriminin adıdır. Günümüzde kabul edilen ondalık sisteme dayalı santimetre, metre gibi ölçülere göre, bir zirâ' 64 cm.'dir. (İ.P.)

ZİYARET TAVAFI

Ziyaret veya diğer adıyla "ifâza" tavafı, haccın rüknüdür. "Ve Beyt-i Atîk'i (Kâbe'yi) tavaf etsinler" (Hac, 22/29) anlamındaki âyette kast edilenin, bu tavaf olduğu hususunda din bilginleri arasında görüş birliği vardır. Âyette geçen "tavaf etsinler" emri genel bir ifade olduğu için, Mekkeli olan ve olmayan her hacı adayının mutlaka bu tavafı yapması gerekir.

Ziyaret tavafının geçerli olabilmesi için; Arafat vakfesinin yapılmış olması ve belirli vaktinde yapılması gerekir. **Ziyaret tavafının vakti;** Kurban bayramının ilk günü fecr-i sadığın doğması ile başlar. Daha önce yapılması halinde geçerli olmaz. Çünkü bayramın ilk gecesi fecrin doğuşuna kadar olan zaman, aslında Arafat vakfesine tahsis edilmiştir. Bir rükne tahsis edilen zaman içinde başka bir rüknü yerine getirmek caiz olmaz.

Şafiî ve **Hanbelî** mezheplerine göre zilhicce ayının dokuzunu onuna bağlayan gecenin yarısından itibaren yapılabilir." (Ebû Dâvûd, Menasik, 66, II, 481)

Ebu Yusuf ve İmam Muhammed ile **Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî** mezheplerine göre ziyaret tavafının bayramın ilk üç günü içinde yapılması **sünnet**tir. Ömrün sonuna kadar her hangi bir vakitte de yapılabilir. Ancak mazeretsiz olarak üçüncü günden sonraya bırakılması mekruhtur. (Buhârî, Eymân ve'n-Nüzûr, 15, VII, 226)

Ebu Hanife'ye göre farz tavafın, bayramın ilk üç gününde yapılması **vacip**tir. Bu günlerde yapılamayan farz tavaf daha sonra yapılabilir, ancak vacip terk edildiği için **dem** gerekir. (İ.K.)

ZUHR-İ ÂHİR NAMAZI

Son öğle namazı anlamına gelen *zuhr-i âhir;* bir fıkıh terimi olarak, Cuma namazının sahih olmaması ihtimalinden dolayı ihtiyaten kılınması kabul edilen öğle namazıdır.

Bir kısım İslâm bilginleri, Cuma namazının toplanılması ve hutbe okunması için meşru kılındığı gerekçesine, Hz. Peygamber ve hulefa-i raşidîn döneminde tek bir yerde Cuma namazı kılınmış olmasına dayanarak, bir zorunluluk bulunmadıkça, bir yerleşim yerinde sadece bir yerde Cuma namazı kılınabileceğini ileri sürmüşlerdir. Böyle düşünen bilginlere göre ihtiyaç yokken, birden fazla yerde kılınması halinde, namaza ilk başlayanların Cuma namazları sahih olur, diğerlerinin o gününün öğle namazını kılmaları gerekir. Cuma namazını kimlerin önce kıldığının tespit edilememesi durumunda ise, ihtiyaten hepsinin öğle namazını kılmaları bir çözüm olarak öngörülmüştür.

Bir kısım bilginler ise, şüphe ile yapılan ibadetin geçerli olmayacağı düşüncesinden hareketle, zuhr-i âhir namazının kılınmaması gerektiğini söylemişlerdir. Bunlara göre, "belki Cuma namazı sahih olmamıştır" diye zuhr-i âhir kılmak doğru olmaz. Ayrıca zuhr-i âhir namazı kılınması gerektiğini ileri sürmek, halkın gözünde, Cuma namazının farz olmayıp, sadece öğle namazının farz olduğu ya da bir vakitte ikisinin de farz olduğu zannını uyandırır.

Diğer bir kısım bilginler ise, daha da ileri giderek, Hz. Peygamber, sahabe ve tabiîn döneminde böyle bir namaz bulunmadığından hareketle, zuhr-i âhir kılmayı bidat kabul etmişlerdir.

Zuhr-i âhir ile ilgili olarak tarafların ileri sürdükleri görüşlerin delilleri göz önünde bulundurulduğunda, bu namazı kılmanın gerekli olmadığı anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber zamanında Cuma namazının sadece bir yerde kılınmış olması, bir yerleşim biriminde birden fazla yerde Cuma namazı kılınamayacağı anlamına gelmez. Zira o dönemde böyle bir ihtiyaç söz konusu değildi. Ayrıca yeni inen âyetleri Hz. Peygamber'in ağzından işitme iştiyakı içinde bulunan sahabenin, başka bir yerde Cuma namazı kılmalarını düşünmek mümkün değildir.

Bir yerleşim biriminde bir yerde Cuma namazı kılınmaması sebebiyle Cumanın sahih olmayacağını söyleyen müçtehitlerin tamamı, ihtiyaç halinde birden fazla yerde Cuma namazının kılınabileceğini kabul etmişlerdir. Günümüzde ise, çoğunlukla bir yerleşim biriminde tek camide Cuma namazı kılınması mümkün olmadığından birden fazla yerde Cuma namazı kılınması kaçınılmaz olmuştur.

Diğer taraftan Cuma namazının farz olduğunu ifade eden ayet ve hadislere karşı, birden fazla yerde kılınmasının caiz olmayacağı konusunda dinî bir delil bulunmamaktadır. Bir yerde kılınması şartını ileri sürenlerin, ihtiyaç bulunduğunda kılınabileceğini belirtmeleri de bunu göstermektedir. Kaldı ki Kur'ân-ı Kerim'de, *"Allâh bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar"* (Bakara, 2/286); *"Allâh dinde üzerinize hiçbir güçlük yüklemedi."* (Hac, 22/78) buyrulmaktadır.

İbadetler, kabul edileceği inancı ile kılınmalıdır. Hz. Peygamber Yüce Allâh'ın, *"Ben kulumun benim hakkımdaki zannına göre muamele ederim"*

(Müslim, Zikir, 1; Tirmizî, Zühd, 51), *"Ameller niyetlere göredir"* (Buharî, Bed'ü'l-vahy, 1) buyurduğunu bildirmektedir Bu itibarla Cuma namazının kabul olunacağına inanarak kılınması ve bunda şüpheye düşülmemesi gerekir.

Buna göre bir yerleşim yerinde birden fazla camide Cuma namazı kılınabileceğinden, zuhr-i âhir namazının kılınmasına gerek yoktur. Ancak, herkes dilediği kadar nafile ibadet yapabileceğinden zuhr-i âhir namazını kılmak isteyenler kılabilirler, bunun yadırganmaması gerekir. (İ.P.)

ZULÜM

Sözlükte "bir şeyi kendine mahsus yerinden başka bir yere koymak, noksan yapmak, sınırı aşmak, doğru yoldan sapmak, meyletmek, hakkını eksiltmek, hakkını vermemek, men etmek ve yapılmaması gereken bir davranışta bulunmak" anlamlarına gelir.

Zulüm kavramı, Kur'ân öncesi Arap toplumunda insanî ilişkilerde her türlü olumsuz söz, fiil ve davranışları ifade etmekte kullanılmıştır. Kur'ân'da bu kavram insanlar arasındaki olumsuz ilişkiyi ifade etmekle birlikte çoğunlukla Allah'a karşı görevlerde inkâr ve isyan olan söz, fiil ve davranışları ifade etmektedir. Kur'ân'da zulüm kavramı 58 sûrede 266 âyet-i kerimede 289 defa geçmiş ve şirk (En'âm, 6/82), küfür (Bakara, 2/254), nifak (Nisâ, 4/64), günah (Bakara, 2/231), insanlara yapılan haksız muamele (Nisâ, 4/10), noksan yapmak (Kehf, 18/33), azap, işkence (Nûh, 16/41), insan öldürmek (Bakara, 2/35), hırsızlık (Mâide, 5/39), zarar vermek (Şûrâ, 42/40-42), haksızlık etmek (Âl-i İmrân, 3/182), nefse zarar vermek (Bakara, 2/57), insanlara eziyet etmek (Şûrâ, 42/41) vb. ilâhî iradeye ters düşen her türlü inanç, söz, fiil ve davranışlar anlamında kullanılmıştır. Zulüm kavramı Kur'ân'da tamamen olumsuz anlam ifade etmektedir. En büyüğünden en küçüğüne kadar her türlü günah, isyan ve itaatsizlik zulümdür. Allah'a ortaklar koşmak, âyetleri yalanlamak, içki, kumar, zina, hırsızlık... zulüm olduğu gibi, namaz kılmamak, mazeretsiz oruç tutmamak gibi ibadetleri terk etmek, hatta işlenen günahlara tevbe etmemek (Hucûrât, 49/11) dahi zulümdür. En büyük zulüm şirktir (Lokmân, 31/13).

İnsan zulmü ya başkalarına karşı ya da nefsine karşı işler. Zulüm üç kısımdır: 1- İnsan ile Allah arasında vuku bulan zulüm. Bu şirk, küfür, nifak ve isyandır. 2- Kişi ile insanlar arasındaki zulüm. Haksızlık, hırsızlık, öldürme, iftira vb. günahlar. 3- Kişi ile nefsi arasında zulüm. Bu, Allah'a karşı görevlerini yapmayan ve insanlara zulmeden kimsenin neticede nefsine zulmetmemiş olmasıdır. (bk. Nefse Zulüm)

Kur'ân'da 23 âyette Allah'ın dünya ve âhirette insanlara, toplumlara ve âlemlere zulmetmediği bildirilmiştir (Âl-i İmrân, 3/108, 117, 182; Nisâ, 4/40).

İslâm'ın emir ve yasaklarına uymayan insan zulüm fiilini işlemiş ve zâlim vasfını kazanmış olur. (bk. Zâlim) (İ.K.)

ZÜ 'İKÂB

Ceza sahibi, suçluları, günahkârları cezalandıran demektir. Kur'ân'da bir âyette geçmiştir: *"...Şüphesiz Rabbin hem mağfiret sahibidir hem de acı azap sahibidir."* (Fussilet, 41/43).

Allah suçu ve günahı olmayan hiç kimseyi cezalandırmaz. Af ve mağfiret dileyen günahkârları bağışlar, günahında ısrar edenleri cezalandırır. Bu,

O'nun âdil olmasının gereğidir. O, asla zâlim değildir. (İ.K.)

ZÜ İNTİKAM

Allah'ın sıfatlarından biri olup, günahkârlardan intikam alıcı demektir. (bk. Müntekım) (İ.K.)

ZÜ MAĞFİRE

Allah'ın sıfatlarından biri olup, mağfiret sahibi demektir. (bk. Gâfir) (İ.K.)

ZÜ'L-ARŞ

Gölgelik, çardak, ev, taht vb. şey yapmak, ikâmet etmek, borçluyu sıkıştırmak, meyletmek ve sapmak anlamlarındaki "a-r-ş" kökünden gelen ***arş*** kelimesi sözlükte, mülk, izzet, şeref, şöhret, saltanat, iktidar; çadır, ev tavanı ve padişah tahtı; ***zü'l-arş*** ise arş sahibi demektir.

"Arş" kelimesi Kur'ân'da 26 âyette geçmiştir. Bunlardan biri (Yûsuf, 12/100) Yusuf Peygamberin, dördü (Neml, 27/23, 38, 41, 43) Sebe Melikesi Belkıs'ın tahtı, diğerleri Allah'ın arşı ile ilgilidir.

Yüce Allah için; *"...arşın sahibi..."* (İsrâ, 17/42), *"...Şerefli arşın sahibi..."* (Bürûc, 85/15), *"...arşın Rabbi..."* (Enbiyâ, 21/22) *"...O, büyük arşın Rabbi..."* (Tevbe, 9/129), *"...O kerîm arşın Rabbi..."* (Mü'minûn, 23/116) denilmiştir.

"Rabbiniz O Allah'tır ki gökleri ve yeri altı günde (evrede) yarattı, sonra arş üzerine istiva etti..." (A'râf, 7/54), *"O Allah ki, gökleri görebileceğiniz bir direk olmaksızın yükseltti, sonra arş üzerine istiva etti..."* (Ra'd, 13/2), *"Rahman arşı istiva etmiştir."* (Tâ-hâ, 20/5), *"Melekleri görürsün ki onlar arşın etrafını çevirmiş olarak Rablerini övgü ile anarlar..."* (Zümer, 39/75), *"Arş'ı taşıyanlar ve onun çevresinde bulunanlar, Rablerini överek tesbih ederler..."* (Mü'min, 40/7), *"Melekler de O'nun (göğün) kenarlarındadır. O gün Rabbinin arşını bunların da üstünde sekiz melek taşımaktadır."* (Hâkka, 69/17). *"O Allah ki gökleri ve yeri altı günde (evrede) yarattı. (Bunları yaratırken) Arş'ı su üzerinde idi..."* (Hûd, 11/7).

Âyetlerde, gökler yaratılırken arş'ın su üzerinde durduğu, gökleri ve yeri yarattıktan sonra Allah'ın arş üzerine istiva ettiği, arşı meleklerin taşıdığı, kıyamet kopunca da 8 meleğin taşıyacağı, arşın etrafını kuşatan meleklerin bulunduğu, bu arşın büyük ve şerefli olduğu, arşın sahibi ve Rabb'inin de Allah olduğu bildirilmektedir. "Arş" ve "arşı Allah'ın istivası" nedir? Kur'ân'da bu konuda bir açıklık yoktur.

Aslında tavanlı şeye arş denir. Bir eve nispetle tavanı, tavanına nispetle üstündeki çatısı, kubbesi, tepesindeki köşkü arştır. Arş kavramı yücelik ve yükseklik ifade eder. Padişahların oturduğu yere, yüksekliğine itibarla arş ismi verilmiştir. Bununla şerefi, gücü ve mülkü murad edilmiştir. Allah'ın arşının hakikatini insan bilemez.

Kişinin mülkü kıvamında, işi yolunda ve emri muntazam olduğu zaman "isteva alâ arşihi" ve "istekarra alâ serîri mülkihi" denir.

"İstivâ" sözlükte müsâvi olmak, karar kılmak, kararını bulmak, yükselmek, yüksek olmak, üstün olmak, istila etmek anlamlarına gelir. "Arş", bütün âlemi kuşatan, mahiyetini insan aklının kavrayamadığı, altında gökler, cennet, sidre ve kürsü bulunan bir varlıktır.

Allah'ın arşa istivâsını selef âlimleri yorumlamadan kabul edip îmân etmişlerdir. İmam Mâlik, "İstivâ malum,

keyfiyeti gayr-i ma'kul, buna îman vacîp ve bundan sual etmek bid'attir" demiştir. Hanefî bilginler, "Arş üzerine istivâ, Allah'ın bila keyf bir sıfatıdır" demişlerdir.

Allah'ın arşa istivasını yorumlayanlar bununla, Allah'ın yaratıkları hükmü altına almasının, onları muntazaman yönetmesinin, istila etmesinin, zaman ve makamdan münezzeh ve yüce olmasının kastedildiğini söylemişlerdir. (İ.K.)

ZÛ'L-CELÂL

Allah'ın sıfatlarından biri olup, celal sahibi demektir. (bk. Celîl) (İ.K.)

ZÛ'L-FADL (Zû'l-Fadli'l-Azîm)

Terkiplerde geçen ***fadl,*** artık, fazlalık, ziyade, şeref, fazilet, nimet, bağış, ihsan, ikram ve af demektir. Allah'ın sıfatı olarak ***zû'l-fadl,*** lütuf, bağış, ikram, ihsan, nimet ve af-bağış sahibi demektir. ***Azîm*** kelimesi, bu lütuf ve bağışının büyüklüğünü ve çokluğunu ifade eder. Bütün yaratıklar, Allah'ın lütfu ve nimeti sayesinde varlıklarını sürdürmektedirler.

Allah'ın bu sıfatı Kur'ân'da 13 âyette geçmiştir: *"...Allah, rahmetini dilediğine tahsis eder. Allah büyük lütuf sahibidir."* (Bakara, 2/105), *"...Allah insanlara karşı lütuf sahibidir. Ama insanların çoğu şükretmezler."* (Bakara, 2/243), *"...Allah, bütün âlemlere karşı lütuf sahibidir."* (Bakara, 2/251), *"...Allah, müminlere karşı lütuf sahibidir."* (Âl-i İmrân, 3/152), *"...Bütün lütuf Allah'ın elindedir. O'nu dilediğine verir..."* (Âl-i İmrân, 3/73). (İ.K.)

ZÛ'L-İKRÂM

Allah'ın sıfatlarından biri olup, ikram sahibi demektir. (bk. Kerim) (İ.K.)

ZÛ'L-KUVÂ

Allah'ın sıfatlarından biri olup, güç, kuvvet sahibi demektir. (bk. Kavî) (İ.K.)

ZÛ'L-MEÂRİC

Yukarı çıkmak, yükselmek, yüksek olmak anlamlarındaki "urûc" kökünden türeyen ***meâric,*** mi'rac kelimesinin çoğulu olup sözlükte merdiven, asansör, yükseğe çıkma vasıtası veya çıkılacak dereceler, mertebeler, yükseklikler, ***zû'l-meâric*** ise bunların sahibi demektir.

Bu tabir Kur'ân'da sadece, Meâric sûresinin 3. âyetinde geçmiştir. ***Meâric***ten maksat İbn Abbas'a göre semalar, Katade'ye göre, yükseklikler ve yüksek lütuflar, nimetlerdir. Veya meâric; cennette Allah, dostlarına ihsan ettiği dereceler veya manevî mertebelerdir.

Meâric maddî ve manevî bütün dereceleri, Cibril ve meleklerin inip çıktığı cismânî ve rûhânî âlemi, ***zû'l-meâric*** ise, Allah'ın bunların hepsinin sahibi, maliki, mercîi ve müntehası olduğunu, bunların hepsinden yüksek ve yüce oluşunu ifade eder. ***Zû'l-meâric,*** vasfı, zü'l-arş vasfı gibidir. (İ.K.)

ZÛ'R-RAHME

Allah'ın merhametini ifade etmekte kullanılan kavramlardan biri olup sözlükte merhamet sahibi anlamına gelir. *"Rabbin zengin rahmet sahibidir..."* (En'âm, 6/133) (bk. Rahman) (İ.K.)

ZÛ'T-TAVL

Tavl iyilik, zenginlik, kolaylık, güç, varlık ve nimet; ***zû't-tavl*** ise nimet, ihsan ve fazl sahibi demektir. Bu sıfat, Allah'ın; mülk, nimet, güç, ikram ve ihsan sahibi oluşunu ifade eder.

Kur'ân'da bir âyette geçmiştir: *"(O,) günahı bağışlayan, tevbeyi kabul eden, azabı şiddetli olan, lütuf sahibidir..."* (Mü'min, 40/2). (İ.K.)

ZÜHD

Sözlükte "ilgisiz davranmak, yüz çevirmek, rağbet etmemek" anlamına gelen ***zühd,*** tasavvufta, âhirete yönelmek, dünyaya dolu dizgin dalmamak; elde mevcut bulunsa bile gönülde mal ve mülk sevgisine yer vermemek demektir. Zühd, dünyayı tamamen terk edip çalışmayı bırakmak, dünya lezzetlerine sırt çevirip, kuru ekmek yiyerek aba giymek değil, lezzet verici şeyleri azaltmak, onlara dalmamaktır. Diğer bir ifadeyle âhireti unutup dünyaya esir olmamaktır. Zühd kelimesi Kur'ân'da geçmezse de, dünya hayatının bir oyun ve eğlenceden ibaret olduğunu, malların ve çocukların birer imtihan vesilesi olduğunu bildiren âyetler (En'âm, 6/32; Enfâl, 8/28) zühd hayatını destekler mahiyettedir. Hz. Peygamber de zühdün helâlları haram kılmak veya malı telef etmek değil, elde bulunana güvenmemek olduğunu bildirmiştir (Tirmizî, Zühd, 29; İbn Mâce, Zühd, 1). (M.C.)

ZÜNNÂR

Hristiyan rahiplerin bellerine taktıkları bir tip kuşaktır. Hz. Ömer döneminde, gayrimüslimlerin Müslümanlardan ayırdedilebilmesi için zünnâr takmaları mecbur kılınmıştır. Bu nedenle o dönemlerde zünnâr, gayrimüslimlerin alameti haline gelmiştir. Bundan hareketle klasik fıkıh kitaplarında zünnâr takanların kâfir olacağı kaydedilmiştir. Ancak günümüzde, böyle bir ayrım ve alamet söz konusu değildir. (İ.P.)

ZÜYÛF

Kalp para, katkısı çok olduğu için reddedilen altın ve gümüş anlamlarına gelmektedir. (İ.P.)

İÇİNDEKİLER

B

C

Ç

D

E

F

G

Ğ

H

I

K

N

O

Ö

P

R

S

Ş

T

U

Ü

V